

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН

**ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ
АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ**

ISSN 2617-5320

**ПАЁМИ
ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ
*Силсилаи илмҳои педагогӣ ва психологӣ***

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ
*Серия педагогических и психологических наук***

**BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF DEVELOPMENT OF
EDUCATION
*Series of pedagogical and psychological sciences***

2025, №4 (52)

ПАЁМИ ПАЖЌҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ
(Маҷаллаи илмиву методӣ)

*Муассис: Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ Академияи таҳсилоти Тоҷикистон Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.*

Сармуҳаррир:
Ниёзӣ Сироҷиддин Раҷаббоқӣ

номзади илмҳои техникаӣ, директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомӣ АТТ

Муовини сармуҳаррир:
Маҳмудзода Обидҷони Бекназар

доктори илмҳои филологӣ, муовини директор оид ба илм ва инноватсияи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомӣ АТТ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Саломийён М. Қ.	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Каримова И. Х.	доктори илмҳои педагогӣ, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор
Лутфуллозода М.	доктори илмҳои педагогӣ, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор
Нуъмонов М.	доктори илмҳои педагогӣ, узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор
Мачидова Б.	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Неъматов С.	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Иматзода Л.	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Ҷӯразода Х. Ш.	доктори илмҳои физика-математика, профессор
Амонов Н.	номзади илмҳои психологӣ, дотсент
Миракзода Ф.	номзади илмҳои таърих, дотсент

ҲАЙАТИ МУШОВАРА:

Саизода Р. Ҳ.	вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
Хушвахтзода Қ. Х.	президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Ҳошимзода Х. Ҳ.	муовини якуми вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
Сафаров Ш. А.	президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон
Насриддинзода Э. С.	ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ тақризиавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.03.2019 ворид шудааст.

Маҷалла ба манбаи маълумоти Индекси иқтибосҳои илмӣ Россия ворид карда шудааст.

Маҷалла мақолаҳоро аз рӯйи илмҳои педагогӣ (13.00.00) ва психологӣ (19.00.00) ба ҷоп қабул менамояд.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Матни комили маҷалла дар сомонаи www.prmatt.tj www.payom-prmatt.tj ҷой дода шудааст.

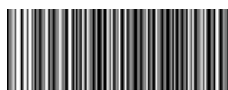
Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. – 2025. - № 4 (52). ISSN 2617-5320.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон номнавис шудааст. Шаҳодатномаи №0219/МҚ-97, аз 27 сентябри соли 2021.

Суроғани идора: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи А. Адҳамов, 11/2; тел.: 2274525, 2270238; E-mail: payom.prmatt@mail.ru

Индекси обуна: 77772

© ПРМ ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, 2025

ISSN 2617-5320

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

(Научно-методический журнал)

Учредитель: Институт развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования
Таджикистана Министерства образования и науки Республики Таджикистан

Журнал основан в 2012 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор:
Ниёзи Сироджиддин Раджаббоки

Зам. главного редактора:
Махмудзода Обиджон Бекназар

кандидат технических наук, директор Института
развития образования имени А. Джами АОТ
доктор филологических наук, зам. директора по
науке и инновации Института развития
образования имени А. Джами АОТ

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Саломийён М. К.	доктор филологических наук, профессор
Каримова И. Х.	доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана, профессор
Лутфуллозода М.	доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана, профессор
Нуъмонов М.	доктор педагогических наук, член-корр. Академии образования Таджикистана, профессор
Маджидова Б.	доктор педагогических наук, профессор
Неъматов С.	доктор педагогических наук, профессор
Иматзода Л.	доктор педагогических наук, профессор,
Джурозода Х. Ш.	доктор физико- математических наук, профессор
Амонов Н.	кандидат психологических наук, доцент
Миракзода Ф.	кандидат исторических наук, доцент

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Саидзода Р. Х.	министр образования и науки Республики Таджикистан
Хушвахтзода К. Х.	президент Национальной Академии наук Таджикистана
Хошимзода Х.Х	первый зам. министра образования и науки Республики Таджикистан
Сафаров Ш. А.	президент Академии образования Таджикистана
Насриддинзода Э. С.	ректор Таджикского национального университета

Журнал входит в Перечень
рецензируемых научных журналов ВАК при
Президенте Республики Таджикистан от
28.03.2019.

Журнал включён в базу данных
Российского индекса научного цитирования
(РИНЦ).

Журнал принимает научные статьи по
следующим отраслям науки: 13.00.00 –
педагогические науки и 19.00.00 –
психологические науки.

Журнал издается на таджикском,
русском и английском языках.

Полнотекстовая версия журнала
размещена на сайте www.prmatt.tj,
www.payom-prmatt.tj

Вестник Института развития
образования. – 2025. – №4 (52).

ISSN 2617-5320.

Журнал зарегистрирован в
Министерстве культуры Республики
Таджикистан, Свидетельство № 219/ЖР-97, от
27 сентября 2021 года.

Адрес редакции: 734024, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, улица А.Адхамова,
11/2; Тел.: 2274525, 2270238, E-mail:
payom.prmatt@mail.ru

Индекс подписки: 77772

©ИРО имени Абдурахмана Джами, 2025

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF DEVELOPMENT OF EDUCATION

(Scientific and methodical journal)

Founder: Institute for educational development named after Abdurrahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan

The journal is established in 2012. Issued 4 times a year.

Chief editor:

Niyoz Sirojiddin Rajabboqi

Candidate of Technical Sciences, Director of the Institute of Development of Education named after A. Jomi AET

Deputy editor:

Mahmudzoda Obidjoni Beknazar

Doctor of Philological Sciences, Deputy Director for Science and Innovation of the Institute of Development of Education named after A. Jomi AET

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Salomiyon M.K.	Doctor of Philological sciences, Professor
Karimova I.Kh.	Doctor of Pedagogical Sciences, academician of the Academy of education of Tajikistan, Professor
Lutfullozoda M.	Doctor of Pedagogical Sciences, academician of the Academy of education of Tajikistan, Professor
Numonov M.	Doctor of Pedagogical Sciences, corresponding member of the Academy of education of Tajikistan, Professor
Majidova B.	Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Nematov S.	Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Imatzoda L.	Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Jurazoda Kh. Sh.	Doctor of Phisico–Mathematic Sciences, Professor
Amonov N.	Candidate of Psychological Sciences, Docent
Mirakzoda F.	Candidate of History, associate Professor

The journal is included in the List of reviewed scientific journals of the higher attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 28.03.2019.

The journal is included in the database Of the Russian science citation index.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science: 13.00.00 – Pedagogical sciences and 19.00.00 – Psychological sciences

The journal is published in Tajik, Russian and English.

The full-text version of the journal is available on the website www.prmatt.tj; www.payom-prmatt.tj

Bulletin of the Institute of Development of Education. – 2025. – №4 (52).

ISSN 2617-5320.

The journal is registered in the Ministry of culture of the Republic of Tajikistan, certificate No.219/JR-97, dated September 27, 2021.

Editorial address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 11/2 A.Adhamov street; Tel: 227-45-25, 227-02-38, E-mail: payom.prmatt@mail.ru

Subscription index: 77772

EDITORIAL COUNCIL:

Saidzoda R. H.	Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan
Khushvakhtzoda K. Kh.	President of the National Academy of Sciences of Tajikistan
Hoshimzoda H. H.	first deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan
Safarov Sh. A.	President of the Academy of Education of Tajikistan
Nasriddinzoda E. S.	Rector of the Tajik National University

© IDE named after Abdurahmon Jomi, 2025

ISSN 2617-5320

**ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY**

**ХУСУСИЯТҲОИ ПЕДАГОГИИ ИҶТИМОИШАВИИ ХИЗМАТЧИЁНИ ҲАРБӢ ДАР
КОЛЛЕКТИВҲОИ ҲАРБӢ**

Иматзода Л.М.

Ҳакимова Б.Р

Пажӯҳишигоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Сарват ва кудрат, пешрафти Тоҷикистон аз тарбияи наслҳои наврас вобастагии калон дорад, зеро онҳо қувваи асосии истиссолии ҷомеа ро намояндагӣ мекунанд, он иқтисодиёт ва сиёсат, илму техника, фарҳанг ва маорифро пеш мебарад. Дар навбати худ, омодагии ҳамаҷонибаи ҷунин баст пурра ва пурра аз ҷониби сиёсати давлатии маърифат ва системаи мақсадноки тарбия ва рушди омӯзгорони фаъоли эҷодӣ ва ҷасур муайян карда мешавад.

Қорҳои тарбиявӣ дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Консепсияи қорҳои сиёсӣ ва тарбиявии хизматчиёни ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон (2015) амалӣ мегардад. Дар ин ҳуҷҷатҳо вазифаи аввалиндараҷаи хизматчиёни ҳарбӣ, анъанаҳои ҳарбӣ, эҳтиром ба шахс ба таври возеҳ инъикос ёфтааст. Дастури Вазирӣ мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон № 2 «Оид ба мустаҳкам намудани бораи интизоми ҳарбӣ, тартиботи ҳуқуқӣ ва қонуният дар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 12 замиа иборат буда, дар ин дастур фаъолияти вазифавии афсарони қор бо ҳайати шахсӣ инъикос ёфтааст. Дастоварди дастури мазкур дар он аст, ки ҳалли масъалаҳои тарбияви ро дар бар гирифта, ҳар як қисми он хусусиятҳои хоси таҳассусҳои хизматчиёни ҳарби ро (афсарон, прапоршиқҳо, сержантҳо ва сарбзон) инъикос мекунанд[4].

Мазмуни қорҳои тарбиявӣ дар ҷузъу томҳо ва қисмҳои ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи татбиқи самтҳои асосии тарбия ҷун ватандӯстӣ, ҳарбӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, эстетикӣ, миллӣ, иқтисодӣ, қисмонӣ ва ғайра ташаққул меёбад. Дар ҷузъу томҳои ташкилқунандаи қорҳои тарбиявӣ ин қомандирон, муовини қомандирон оид ба қорҳои сиёсӣ ва тарбиявӣ мебошад. Пешравии ташкили қорҳои тарбиявӣ бо ҳайати шахсӣ аз қори мақсаднок ва мулоҳизақоронаи қомандирони ҷузъу томҳо вобастагӣ дорад.

Сарфи назар аз он, ки аз ҷониби бисёр олимон ҳама намудҳо, шаклҳо ва принципҳои тарбия баррасӣ гардидаанд, мушқилоти тарбия дар иҷтимоқунонии афсарони ҷавон дар сохторҳои қудратии Ҷумҳурии Тоҷикистон боқӣ мемонад. Ин ба он далел низ даҳл дорад, ки баъзе санадҳои меъёрӣ бо назардошти хусусиятҳои хосси, этникӣ, миллӣ ва минтақавии Тоҷикистон қабул карда, муҳлати истифодааш гузаштааст. Аз ин лиҳоз тараққиёти давлат ва ҷаҳонро ба эътибор гирифта, қорбарон дар ҳар 5 сол ба ин санадҳо илова ва навғониҳо пешниҳод намудан лозим меояд.

Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳимояи Ватан вазифаи муқаддаси шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки дар айни замон на ҳама ҷавонон ба хизмати ҳарбӣ омода ҳастанд. Моддаи 43-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳимтарин принципҳо ва вазифаҳои шаҳрвандиро дар самти ҳифзи Ватан ва ҳимояи манфиати давлатӣ таъриф мекунад. Ба ин модда диққати махсусе дода мешавад, зеро он на танҳо масъулияти шаҳрвандонро, балки вожаҳое, ки ба амният, истисқолият ва иқтидори мудофиявӣ даҳл доранд, барои ташаққули ҳисси шаҳрвандии аҳоли низ муҳим аст[3].

Моддаи 43 ҳамқун заминаи ҳуқуқии асосии санъати ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва масъулият дар назди Ватан буда, онро дар заминаи сиёсати амниятӣ ва муҳити сиёсӣ ва иҷтимоӣ фароҳам меорад. Ин модда на танҳо манфиатҳои давлат ва кишвари худро таъриф мекунад, балки масъулияти шаҳрвандонҳоро дар ин самт ба тартиб оварда, эътимод ва намоиш қардани хидматҳои ҳарбӣ ва сиёсати мудофияви ро хароҷот мекунад. [2]

Аз ин рӯ аз қомони таъсиси Вазорати мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон то имрӯз даъват ба сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби қомиссариатҳои ҳарбӣ мушқил боқӣ мемонад. Дар ҷаласаҳои қории ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти кишвар, Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба муттасаддиёни қомиссариатҳои ҳарбӣ ки ҷавонони синни даъватро дар қӯҷаҳо дошта ба сафи Артиши миллӣ фиристоданро манъ қард. Вақте расид, ки мутаҳассисони

ҳарбӣ дар соҳаи таълими ҳарбӣ, тарбияи насли ҷавон тағироти кулӣ ворид намоянд. Ҳанӯз пеш аз оғози даъват ё ҷалби хизматчиёни ҳарбӣ, омодагии психологӣ онҳоро таъмин кардан, ҳисси ҳарбӣ-ватанпарварӣ ва ахлоқӣ-психологӣ онҳоро инкишоф додан лозим аст. Аз ин рӯ, дар ҷараёни таҳияи дастурҳо оид ба вазифаҳои фаъолияти хизматчиёни ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷанбаи муҳим фаҳмиши дурусти моҳият ва принсипҳои тарбия ба назар гирифта шавад хуб мешуд [10].

Дар педогогикаи ҳарбӣ иҷтимоишавии афсарони ҷавон вазифаҳои асосӣ омӯзиши онҳо боқӣ мемонад, аз инҳо;

- шакл ва усули кори тарбиявӣ,
- корҳои иттилоотӣ-тарғиботӣ,
- кори фарҳангӣ ва фароғатӣ,
- кор оид ба нигоҳ доштани тартиботи ҳуқуқӣ ва интизоми ҳарбӣ,
- омодагии руҳии равонӣ,
- корҳои инфиродӣ,
- тарбияи ватандӯстонӣ ва маънавияи ахлоқӣ.

Маълум аст, ки бо вучуди ҳамаи дастовардҳои Вазорати муҳофизати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар машқҳо ва бо муваффақият гузаронидани амалиётҳои ҷангӣ, ҳанӯз ҳам мушкилоти иҷтимоикунонӣ боқӣ мондааст. Дар замони ошӯшта баъзе мушкилоти вайронкунии интизоми ҳарбӣ аз тарафи хизматчиёни ҳарбӣ ба назар мерасанд, ба монанди:

- муносибатҳои ғайрирасмӣ байни сорбозони рутбаҳои поёнии артиш (сарбозон, ефрейторҳо, сержантҳо);
- худкушӣ;
- маҳалгароӣ;
- ноустувории руҳию равонии хизматчиёни ҳарбӣ
- тамоили муноқиша.

Аҳамияти ин мавзӯ инчунин бо зарурати таҳияи назариявии ҷанбаҳои психологӣ-педагогӣ мушкилоти ташкил ва гузаронидани корҳои тарбиявӣ бо хизматчиёни ҳарбӣ ба назардошти тағйироте, ки дар кишвар ва Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал меоянд, муайян карда мешавад. Таҳияи пешниҳодҳо барои тақмили тарбия дар иҷтимоикунонии хизматчиёни ҳарбӣ ва аз ин рӯ баланд бардоштани сатҳи интизоми ҳарбӣ ва омодагии ҷангии онҳо, бояд бо назардошти фаъолшавии ҷанбаҳои педагогӣ-психологӣ институтсионалӣ намудан пешниҳод карда мешавад.

Донишкадаи ҳарбии Вазорати муҳофизати ягонаи муассисаи таълимӣ ҳарбии ҷумҳурий буда, афсарони касбиро барои сохторҳои қудратии Ҷумҳурии Тоҷикистон омода менамояд.

Таълими афсарони ҷавон дар муассисаи таълимии ҳарбӣ бо нақшаҳои таълимӣ ва барномаҳо муайян карда шудааст ҷараён мегирад. Хизматчиёни ҳарбӣ ҷанбаҳои педагогикаи ҳарбӣ ва психология, методикаи корҳои тарбиявӣ, ташкили корҳои тарбиявӣ дар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистонро меомӯзанд. Ҷанбаҳои омӯзишӣ ва тайёр кардани афсарони касбӣ, ки ба талаботе, ки давлат нисбат ба муҳофизати Ватан дорад, ҷавобгӯ буда, ба ин самт равона карда шудааст. Дар назди онҳо вазифаҳои ба монанди ташаккули малака ва маҳорати баланд, ташаккули салоҳиятҳои ахлоқӣ-психологӣ ва ҷангӣ, рушди қувваҳои зехнӣ ва ҷисмонӣ, омодагии педагогӣ, психологӣ ба фаъолияти ҳарбӣ-касбӣ гузошта мешавад [1. с 56].

Раванди таълим ва фаъолияти донишҷӯ (курсант) ба ҳам алоқаманд буда, бо воситаҳои гуногуни таъсири психологӣ педагогӣ ба руҳияи хизматчиёни ҳарбӣ ва таълимгирандагон таъсир мерасонад. Дар айни замон донишҷӯён донишҳои муайянро оиди салоҳиятҳои касбӣ аз худ карда, дар шакли системавӣ маводи таълимиро аз худ мекунанд. Онҳо дар омӯзиш малака ва маҳорати мустақилона ба даст оварда, дониш, азхудкунии маҳорати ҳарбӣ-касбиро тақмил медиҳанд, Маводи дарсиро таҳлил мекунанд ва азхудкунии дониш, малака ва маҳорати ҳарбиро назорат мекунанд. Моҳияти раванди омӯзиш аз фидокорӣ, систематикӣ, муташаккилӣ, зарурати мусаллаҳ кардани онҳо бо дониш, малака ва маҳорати зарурӣ барои иҷрои бомуваффақияти вазифаҳои хизматӣ ва ҷангӣ иборат мебошад.

Таълими афсарони ҷавон ин раванди иҷтимоию педагогӣ аст, ки ба талаботи давлат ҷавобгӯ мебошад. Вазифаҳои асосии омӯзиш:

- таълимӣ (дониш, малака ва маҳорат);

- тарбия (ташаққули хусусиятҳои шахсият дар хизматчиӣ ҳарбӣ);
- рушд (рушди малакаҳои зеҳнӣ ва ҷисмонӣ);
- педагогӣ -психологӣ (ташаққули омодагии педагогӣ ва психологии дохилӣ барои иҷрои вазифаҳои ҷангӣ)[5 с 66].

Раванди таълими афсарони ҷавон, тарбиягирандагон аз ҷаъолияти муштараки омӯзгорон иборат буда, ӯ дар онҳо зоҳир мешавад, ки ҳар як қадами аввал, ҳамкориҳои онҳо бо қори муштараки қаблӣ вобаста аст, ба талаботи қори анҷомдодашуда мувофиқат мекунад, ҳамчун пайванди зарурии ҷаъолият, ки омӯзгоронро ба маҳорати ҳарбӣ нишон медиҳанд, дарк карда мешавад.

Раванди таълим аз афсарони ҷавон эҷодиёти доимӣ, ба назар гирифтани ҳама омилҳо ва ҳолатҳоеро талаб мекунад, ки ба раванди азхудкунии дониш, малака ва маҳорати ҳарбӣ таъсир мерасонад.

Бо истифода аз талабот ҳамчун воситаи тарбия, бояд дар хотир дошт, ки он бояд аз манфиатҳои парванда сарчашма гирад, доимӣ бошад, ба тамоми ҳаёати шахсии ҷузъу томҳо баробар паҳн шавад ва бо эҳтироми шаъну шарафи шахсии хизматчиёни ҳарбӣ, бо талабот ба худ омӯзиш ёбад. Шартҳои муҳими фармондеҳ, пеш аз ҳама, маҳорати хуб доштан ва риояи чораҳои мувофиқи педагогӣ дар истифодаи таъсири таълими ва тарбиявӣ мебошад.

Иҷтимоишавӣ афсарони ҷавон дар коллективҳои ҳарбӣ яке аз унсурҳои муҳими ташаққули шахсияти онҳо мебошад. Хизматчиёни ҳарбӣ на танҳо вазифаҳои касбии ҳудро иҷро мекунанд, балки бояд дар муҳити қатъии низомӣ ва ҳамзамон коллективӣ ба таври муваффақ амал намоянд. Таҳлили хусусиятҳои педагогии иҷтимоишавии хизматчиёни ҳарбӣ ва намудҳои гуногуни тарбия ҳаминаро нишон медиҳад, ки ба ташаққули омодагии касбӣ ва маънавӣ онҳо мусоидат кунанд[9. с 88].

Иҷтимоишавии хизматчиёни ҳарбӣ ин равандест, ки дар он шахс (хизматчиӣ ҳарбӣ) ба қоидаҳо, меъёрҳо, арзишҳо ва муносибатҳои коллективӣ мутобиқ мешавад ва дар натиҷа ба узви ҷаъоли коллектив табдил меёбад. Ин раванд махсусан дар коллективҳои ҳарбӣ аҳамияти қалон дорад, зеро дар онҳо ҳамоҳангии амалиётӣ ва риояи қатъии низомӣ муҳим аст. Хизматчиёни ҳарбӣ бояд хусусиятҳои зеринро дошта бошанд:

- Риояи низом ва интизоми ҳарбӣ — дар хизмати ҳарбӣ, тарбия ба риояи қоидаҳои қатъӣ асос ёфта, хизматчиёни ҳарбӣ бояд интизоми баланди касбиро омӯзанд.
- Ҳамкориҳои мутақобила ва эътимод — коллективҳои ҳарбӣ бояд барои иҷрои вазифаҳои муштарақ таҳти таъсири эҳсоси масъулият ва ҳамкориҳои воқеӣ қарор гиранд.
- Ташаққули ҳисси ватандӯстӣ ва шӯҷоат — хизматчиён тавассути тарбия ба арзишҳои миллӣ, ҳисси ифтихор аз хизмат ва омодагӣ ба ҷоннисориҳо оварда мешаванд.
- Ташаққули шахсият — дар коллективи ҳарбӣ шахсият бояд бо хусусиятҳои рӯҳӣ ва ҷисмонӣ қавӣ, сабр ва таҳаммулнок бошанд.
- Иҷроиши вазифаҳои коллективӣ — таълим ва тарбия ба ҳамоҳангӣ, фаҳмиши вазифа ва иҷрои муштарақ равона карда шудааст.

Намудҳои гуногуни тарбия дар коллективи ҳарбӣ:

- Тарбия ба интизом ва риояи қоидаҳо — асоси ҷаъолияти ҳарбӣ аст, ки хизматчиёни ҳарбӣ бояд онҳоро қомилан риоя кунанд.
- Тарбия ба ҳамоҳангӣ ва ҳамкориҳои коллективӣ — барои иҷрои амалиётҳои муштарақ хизматчиёни ҳарбӣ бояд қобилияти қор дар гурӯҳро омӯзанд.
- Тарбия ба ватандӯстӣ ва шӯҷоат — омӯзиш ва мустаҳкам кардани ҳисси масъулият ва омодагӣ ба ҳифзи Ватан.
- Тарбия ба рушди маънавӣ ва психологии хизматчиён — ба назар гирифтани вазъи равонӣ ва эҳсоси шахсӣ, қумак ба идоракунии стресс ва ҳолатҳои фишори ҷиддӣ.

Вазифаҳо ва воситаҳои педагогии иҷтимоишавӣ дар коллективи ҳарбӣ:

- Вазифаҳо:
 - Пешгирии бахшҳо ва муноқишаҳои байни хизматчиёни ҳарбӣ.
 - Таҳкими эҳсоси якпорчагӣ ва масъулиятшиносӣ.
 - Барқарор кардани эътимод ва ҳамдигарфаҳмӣ байни аъзои коллективи ҳарбӣ.
- Воситаҳо:
 - Машқҳо ва қорҳои муштарақ.

- Мулоқотҳои гурӯҳӣ ва ҷаласаҳо.
- Тарзи муносибат ва тарбияи фардӣ (корҳои инфиродӣ бо хизматчиёни ҳарбӣ).
- Амалиётҳои таълимӣ ва фарҳангӣ.

Иҷтимоишавии хизматчиёни ҳарбӣ дар коллективҳои ҳарбӣ дар намудҳои гуногуни тарбия дар асоси интизом, ҳамкориҳои коллективӣ, эҳсоси ватандӯстӣ ва ташаккули шахсияти мустаҳкам сурат мегирад. Ин раванд тавассути машқҳо, омӯзиш ва ҳамкориҳои доимӣ ба амал омада, ба баланд бардоштани омодагӣ ва иҷрои вазифаҳои ҳарбӣ мусоидат мекунад.

Педагогикаи иҷтимоӣ ҳамчун раванд маънидод мешавад, ки дар он шахс ба меъёрҳои иҷтимоӣ мутобиқ мешавад ва ба узви фаъоли коллектив табдил меёбад. Дар коллективҳои ҳарбӣ ин раванд бо таъкиди интизом, ҳамкориҳои мутақобила ва эҳсоси масъулияти муштарак амал мекунад. Хусусияти ин коллективҳо он аст, ки онҳо бояд барои иҷрои вазифаҳои мушаххас ва дар ҳолатҳои душвор омода бошанд.

Аввалан, интизом ва риояи низомӣ қатъӣ яке аз заминаҳои асосии тарбияи ҳарбӣ ба шумор меравад. Интизому ҳарбӣ барои таъмини ҳамоҳангӣ ва бехатарии коллектив зарур аст. Дуюм, ҳамкориҳои коллективӣ ва эътимод миёни хизматчиёни ҳарбӣ бояд таҳким дода шавад, то ки онҳо дар шароити душвор ҳамдигарро дастгирӣ карда тавонанд. Сеюм, ташаккули ҳисси ватандӯстӣ ва шӯҷоат дар натиҷаи тарбия ба хизматчиёни ҳарбӣ неруи равонӣ мебахшад. Ниҳоят, шахсияти мустаҳкам ва қобилияти таҳаммулпазирии равонӣ барои иҷрои вазифаҳои ҷиддӣ зарур мебошад [8, с. 12].

Тарбия ба интизому ҳарбӣ, ки асоси фаъолияти хизмати ҳарбӣ буда, ба хизматчиёни ҳарбӣ қоидаҳои қатъиро меомӯзад. Тарбия ба ҳамоҳангӣ ва ҳамкориҳои коллективӣ имконият медиҳад, ки онҳо вазифаҳои муштаракро бо самаранокӣ иҷро карда тавонанд. Тарбияи ватандӯстӣ ҳисси ифтихор ва масъулиятро дар назди Ватан меафзояд.

Вазифаҳои асосӣ ин пешгирии низоъҳо, таҳкими масъулиятшиносӣ ва эҷоди муҳити ҳамкорӣ мебошанд. Воситаҳои татбиқӣ машқҳои муштарак, машваратҳои педагогӣ, тарзи муносибати шахсӣ ва амалиётҳои таълимӣ мебошанд, ки ба рушди иҷтимоӣ ва педагогии хизматчиён мусоидат мекунад.

Педагогикаи иҷтимоӣ дар коллективҳои ҳарбӣ барои ташаккули шахсият, мустаҳкам ва иҷрои босифати вазифаҳои касбӣ нақши муҳим мебозад. Таҳкими низом, ҳамкориҳои коллективӣ ва тарбияи ватандӯстӣ заминаи асосии ин раванд мебошанд. Пешниҳод мешавад, ки фаъолияти тарбиявӣ дар коллективҳо бо истифода аз усули муносири педагогӣ ва равонӣ таҳким дода шавад.

Чунин чи қайд карда мешавад, ки педагогикаи иҷтимоӣ дар коллективҳои ҳарбӣ яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини ташаккули шахсияти хизматчиён буда, хизматчиёни ҳарбӣ на танҳо вазифаҳои касбии худро иҷро мекунад, балки бояд дар муҳити қатъии низомӣ ва ҳамзамон коллективӣ ба таври муваффақ амал намоянд. Ҳамзамон, ташаккули муносибатҳои иҷтимоӣ ва ҳамоҳангсозии рафторҳо дар коллектив метавонад ба баланд бардоштани самаранокии хизмат ва иҷрои вазифаҳои ҳарбӣ мусоидат кунад. Мақсади мақола таҳлили хусусиятҳои педагогии иҷтимоишавии хизматчиёни ҳарбӣ ва намудҳои гуногуни тарбия мебошад, ки барои ташаккули шахсияти ҳарбӣ муҳиманд.

Педагогии иҷтимоишавӣ ҳамчун раванде маънидод мешавад, ки шахс ба меъёрҳо, арзишҳо ва муносибатҳои коллектив мутобиқ шуда, ба узви фаъоли ҷомеа табдил меёбад. Дар коллективҳои ҳарбӣ, ки сохти низомӣ ва интизомӣ қавӣ аст, ин раванд бештар аз дигар коллективҳо фарқият дорад. Махсусияти коллективҳои ҳарбӣ дар он аст, ки онҳо бояд дар ҳолатҳои фишори ҷиддӣ ва душвор, ки ба фаъолияти ҳарбӣ хоссанд, ҳамоҳанг ва муттаҳид бошанд.

Хусусиятҳои педагогии иҷтимоишавии хизматчиёни ҳарбӣ

- Интизом ва низомӣ қатъӣ : Интизом ҳамчун рукни асосии фаъолияти ҳарбӣ, талаботи қатъиро барои хизматчиён муайян мекунад, ки онҳо бояд ҳатман риоя кунанд.
- Ҳамкориҳои коллективӣ ва эътимод: Барои иҷрои вазифаҳои муштарак хизматчиёни ҳарбӣ бояд қобилияти кор дар гурӯҳ ва эътимод ба ҳамдигар дошта бошанд.
- Ташаккули ҳисси ватандӯстӣ ва шӯҷоат: Ватандӯстӣ ва омодагӣ ба ҳифзи Ватан ба хизматчиёни ҳарбӣ ҳисси нерӯмандтарини равонӣ мебахшад.

- Ташаккули шахсияти мустақкам: Шахсияти хизматчиҳои ҳарбӣ бояд қобилияти таҳаммулпазирӣ, сабр ва устуворӣ дар шароити фишори раванӣ дошта бошад[6, с. 45].

Педагогикаи иҷтимоӣ дар коллективҳои ҳарбӣ барои ташаккули шахсияти қавӣ ва иҷрои босифати вазифаҳои касбӣ аҳамияти махсус дорад. Интизом, ҳамкориҳои коллективӣ ва тарбия ба ватандӯстӣ заминаи асосии ин раванд мебошанд. Пешниҳод мешавад, ки фаъолиятҳои тарбиявӣ дар коллективҳои ҳарбӣ бо истифода аз усули нав ва раванӣ бештар таҳким дода шаванд, то хизматчиён дар шароити ҳарбӣ ба таври муассир фаъолият намоянд.

Педагогикаи иҷтимоӣ дар коллективҳои ҳарбӣ як ҷузъи муҳими ташаккули шахсияти хизматчиён ва устувории низомӣ мебошад. Ин раванд дар асоси қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки фаъолияти ҳарбӣ ва тарбияро танзим мекунанд, амал мекунад. Мақсади мақола таҳлили хусусиятҳои педагогии иҷтимоишавии хизматчиёни ҳарбӣ ва намудҳои гуногуни тарбия дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад.[5]

Афсарони ҷавон, ки пас аз хатми муассисаҳои олии ҳарбӣ ба хизмати амалӣ оғоз мекунанд, ба як муҳити қомилан махсус ва сермасъулият ворид мешаванд. Ин муҳит на танҳо талаботи қисмонӣ ва руҳӣ дорад, балки дар он афсар бояд дар муҳити низомии дорои интизому саҳт, қоидаҳои қатъӣ ва фишори баланди раванӣ мутобик шавад. Маҳз дар ҳамин давра — оғози хизмат — масъалаи иҷтимоишавӣ, яъне мутобик шудани афсари ҷавон ба ҳаёти ҳарбӣ ва иҷтимоӣ, аҳамияти хос пайдо мекунад.

Барои ин, таҳия ва татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки шароити иҷтимоии ин табақаи муҳими хизматчиёноро танзим ва дастгирӣ мекунанд, зарур ва ҳатмист.

Иҷтимоишавии афсари ҷавон — ин равандест, ки дар он шахс пас аз дохил шудан ба сафи Қувваҳои Мусаллаҳ тадриҷан ба муҳити касбии ҳарбӣ, тарзи зиндагии низомӣ ва низомии ҳуқуқиву иҷтимоии он мутобик мегардад. Ин раванд метавонад чандин сол тӯл кашад ва аз чанд марҳила гузарад:

- Мутобикшавӣ ба низомии хизмати ҳарбӣ;
- Мустақкамсозии мавқеи иҷтимоӣ ва касбӣ;
- Бунёди оила ва зиндагии мустақил;
- Шомил шудан ба ҳаёти ҷомеаи ҳарбӣ ва шаҳрвандӣ.

Аҳамияти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар ин раванд

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ заминаи асосӣ барои:

1. Таъмини шароити иҷтимоӣ ва иқтисодии мусоид барои афсарони ҷавон — таъмин бо манзил, музди меҳнати мувофиқ, суғурта, дастрасӣ ба хизматрасониҳои тиббӣ ва иҷтимоӣ.
2. Танзими уҳдадорихои тарафайн байни давлат ва хизматчиёни ҳарбӣ — санадҳо муқаррар мекунанд, ки давлат чӣ гуна уҳдадорихо нисбат ба афсар дорад ва баръакс.
3. Қафолати рушди касбӣ ва таълимии афсар — дастрасӣ ба таҳсилоти иловагӣ, курсҳои тақмили ихтисос, омӯзиши забонҳо ва технологияҳои муосир.
4. Муайян намудани тартиби дастгирии оилаҳои афсарони ҷавон — хусусан дар давраи ташаккули зиндагии мустақил, ин як омил қалидӣ мебошад.
5. Ҳифзи ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва шахсии афсар дар муҳити низомӣ — танзими муносибатҳои меҳнатӣ ва масъулияти фармондеҳон.

Санадҳое, ки дар Тоҷикистон ва дигар кишварҳо татбиқ мешаванд, инҳоро дар бар гиранд:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадориҳои умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ»;
- Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмини манзил, пардохтҳои иҷтимоӣ ва дигар имтиёзҳо барои хизматчиёни ҳарбӣ;
- Низомномаи Қувваҳои Мусаллаҳ, ки тартиботи интизомӣ ва масъулияти ҳуқуқиро муайян мекунанд[4].

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои иҷтимоишавии афсарони ҷавон на танҳо қафолати ҳуқуқии ҳимояи онҳо ҳастанд, балки воситаи муҳими ташаккули як кадри устувори низомӣ ва шаҳрвандии масъул низ маҳсуб меёбанд. Бе чунин санадҳо, раванди мутобикшавӣ ба

муҳити ҳарбӣ ва ҳаёти мустақил метавонад пур аз монеаҳо бошад ва дар натиҷа ба сатҳи омодагӣ, устувории равонӣ ва ҳатто хоҳиши дар хизмати ҳарбӣ мондан таъсири манфӣ расонад.

Аз ин рӯ, давлат ва ҷомеа бояд ба таҳия ва тақмили пайвастаи санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ба афсарони ҷавон равона шудаанд, аҳамияти махсус диҳанд.

АДАБИЁТ:

1. Барабанщиков А. В. — Военная педагогика и психология. — М.: Воениздат, 1986. (Асари классикӣ дар бораи ташаккули коллективи ҳарбӣ).
2. Дастури Вазири мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон № 2 «Оид ба мустаҳкам намудани бораи интизоми ҳарбӣ, тартиботи ҳуқуқӣ ва қонуният дар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон», 2015
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 1993.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадорӣ умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» ш. Душанбе, 29 январи соли 2021.
5. Лутфуллоев М. — Педагогикаи шафқат. Душанбе, 1994. (Барои фаҳмидани паҳлӯҳои гуманистии тарбия дар коллектив).
6. Макаренко А. С. — Коллектив и воспитание личности. (Назари Макаренко дар бораи коллектив асоси иҷтимоишавии ҳарбӣ ба ҳисоб меравад).
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон».-Душанбе, 26.12.2025
8. Ефремова О. Ю. Военная педагогика: Учебник для вузов. 2-е изд., испр. и доп.— СПб.: Питер, 2017. — 640 с.: ил. — (Серия «Учебник для вузов»)
9. Раҳимов И., Шарифов Ф. — Педагогика: Курс лексияҳо. Душанбе, 2012. (Дар мавриди асосҳои тарбия ва иҷтимоишавии шахсият).
10. Оинномаҳои умумиҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон. (Ин манбаи асосӣ барои фаҳмидани меъёрҳои иҷтимоишавӣ дар қисми ҳарбӣ мебошад).

ХУСУСИЯТҲОИ ПЕДАГОГИИ ИҶТИМОИШАВИИ ХИЗМАТЧИЁНИ ҲАРБӢ ДАР КОЛЛЕКТИВҲОИ ҲАРБӢ

Дар мақолаи мазкур муаллифон дар бораи раванди иҷтимоишавии афсарон, хусусиятҳои педагогии иҷтимоишавии онҳо, шакл, усул он, вазифаҳои асосии омӯзиш, таълим, тарбия, рушди онҳо, аҳамияти меъёрҳои ҳуқуқии дар иҷтимоишавии хизматиёни ҳарбӣ суҳан меронанд.

Мақсади ин мақола таҳлилӣ хусусиятҳои педагогии иҷтимоишавии хизматиёни ҳарбӣ ва намудҳои гуногуни тарбия мебошад, ки ба ташаккули омодагии касбӣ ва маънавии онҳо мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: *Хизматиёни ҳарбӣ, иҷтимоишавӣ, санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ, таълим, тарбия, коллективи ҳарбӣ, мутобиқшавӣ, педагогикаи иҷтимоӣ.*

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В ВОЙНСКИХ КОЛЛЕКТИВАХ

В статье авторы рассматривают процесс социализации офицеров, педагогические особенности их социализации, ее формы, методы, основные задачи их обучения, образования, воспитания и развития, а также значение правовых норм в социализации военнослужащих.

Целью данной статьи является анализ педагогических особенностей социализации военнослужащих и различных видов воспитания, способствующих формированию их профессиональной и духовной подготовки.

Ключевые слова: *Военнослужащие, социализация, правовое регулирование, образование, воспитание, военнослужащие, адаптация, социальная педагогика.*

SOCIAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF MILITARY PERSONNEL IN MILITARY COLLECTIVES

In the article, the authors consider the process of socialization of officers, pedagogical features of their socialization, its forms, methods, the main tasks of their training, education, upbringing and development, as well as the importance of legal norms in the socialization of military personnel.

The purpose of this article is to analyze the pedagogical features of the socialization of military personnel and various types of education that contribute to the formation of their professional and spiritual training.

Keywords: *Military personnel, socialization, legal regulation, education, upbringing, military personnel, adaptation, social pedagogy.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Иматзода Лутфия Махмадулло доктори илмҳои педагогӣ, профессор, Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Суроға ш. Душанбе кӯчаи А.Адҳамов 11/2, тел: 934662002

Ҳакимова Барно Рустамовна ходими калони илмӣ раёсати таълими ва тақризи адабиёти таълимӣ Суроға: ш. Душанбе кӯчаи А.Адҳамов 11/2, Тел: (992) 938807966

Сведения об авторе: Иматзода Лутфия Махмадулло доктор педагогических наук профессор Института развития образования имени Абдурахмони Дҷомии Академии образования Таджикистана Адрес: г Душанбе, ул А.Адҳамов 11/2, тел: 934662002

Хакимова Барно Рустамовна – старший научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмони Дҷомии Академии образования Таджикистана Адрес: г Душанбе, ул А.Адҳамов 11/2, Тел: (992) 938807966

Information about the author: Imatzoda Lutfiya Makhmadullo Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Institute for Education Development named after Abdurahmoni Jomi of the Academy of Education of Tajikistan Address: Dushanbe, A. Adhamov St. tel: 934662002

Khakimova Barno Rustamovna – senior scientific employee of the Institute for Education Development named after Abdurahmoni Jomi of the Academy of Education of Tajikistan Address: Dushanbe, A. Adhamov street 11/2, Tel: (992) 938807966

ИСТИФОДАИ МЕТОДҲОИ ТАЪЛИМИ ПРОБЛЕМАВӢ МАВРИДИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ҒАЙРИЗАБОНӢ Қаюмов А.Ч.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Дар ҷомеаи муосир бештарини соҳаҳои фаъолият аз мутахассис на танҳо мавҷудияти салоҳияти касбӣ, балки донишҳои иловагӣ, маҳорат ва таҷрибае, ки барои фаъолияти самарабахш заруранд, талаб менамояд. Бинобар ин, барои мутахассис танҳо доштани маълумот бо забони модарӣ кофӣ нест. Вай бояд аз рушди соҳаи фаъолияти худ дар сатҳи ҷаҳонӣ бохабар бошад. Чунин зарурат ва талабот дар даври ҳозира вучуд дорад.

Чи тавре, ки Гершунский Б.С. қайд менамояд «Омӯзгор пеш аз ҳама, мутафаккирест, ҳама масъулиятеро, ки ба ӯ вазифаи пуршарафи ба камол расонидани шахс бовар намуданд, то ки ҳар яке аз онҳо муваффақияти хешро дар раванди таҳсил эҳсос намуда, дорои неруи зехнӣ гардида, маънавиёт ва дигар хислатҳои шахсиашро баҳри ояндаи мамлакат, ҷаҳон ва тамоми башарият эҳсос намояд ва истифода бурда тавонад»[3].

Аз нуқтаи назари омӯзиши забонҳои хориҷӣ мансуб ба тайёр намудани омӯзгорони замони оянда, ки онҳо дарки мавзӯҳои вобаста ба он ки боигарии маънавии шахсият, ақидаҳои ӯ, талабот ва манфиатҳои ӯ, мақсад ва қобилиятҳои гуногуни ӯ бештар ба он вобастаанд, ки онҳо дар солҳои мактабхонию ҷавонӣ дар ҷи гуна шароит ташаккул меёбанд. Ба омӯзгори оянда зарур аст, ки ин шароитро ба назар гиранд ва дар фаъолияти таълимӣ – тарбиявии худ пайваста ба тағйирёбии талабот тағйироту иловаҳо дарорад [8].

Бар иловаи ин, равандҳои босуръати ҳамгирӣ ва ҷаҳонишавие, ки дар соҳаҳои муҳталифи фаъолият сурат мегиранд, масъалаи муоширати байнифарҳангиро ба миён мегузоранд ва зарурати мубрами муошират, барқарор намудани робитаҳои мубодилаи таҷриба ба вучуд меоянд. Аз ин рӯ, забони хориҷӣ аҳаммияти махсус дорад. Имрӯз он ҷузъи хатмии омодаسازی касбии мутахассисони ҳамаи соҳаҳо ба шумор меравад. Донишҷӯи забони хориҷӣ ҳам дар зиндагии рӯзмарра ва ҳам дар муоширати касбӣ тичоратӣ яке аз нишондиҳандаҳои сатҳи касбии мутахассис махсуб мешавад, ки метавонад фаъолияти худро дар сатҳи байналмилалӣ ба роҳ монад [5]. Аз ин рӯ, масъалаи навсозӣ қардани таълими забони хориҷӣ ҳамчун воситаи муоширате, ки ба инсон имконият медиҳад, то ӯ бе монеа ва ба таври шоиста дар ҳама гуна ҳолати гуфтор, аз ҷумла ҳолатҳои ношинос ва мушкил ҳам, амал намояд.

Ҳамин тавр, аз ҷиҳати забондонӣ омода намудани мутахассисони оянда бояд дар сатҳи сифатан дигар донишҷӯи забони хориҷиро ҳам дар назар дошта бошад, ки ин амал ба кор бурдани методҳои воситаҳои нави таълимиро талаб мекунад. Ба назари мо, асоси таълими забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабониро бояд принсипи ба ҳаёти иҷтимоӣ ва фаъолияти касбӣ нигаронидашудаи таълими забони хориҷӣ ташкил диҳад. Ин маънои онро дорад, ки раванди таълим, аввалан, бояд то ҳадди аксар ба ҳолатҳои воқеии зиндагӣ, аз ҷумла, дар соҳаи фаъолияти касбии ояндаи донишҷӯён наздик бошад, дуҷум, имконияти анҷом додани муошират ба забони хориҷиро фароҳам меорад.

Саволе ба миён меоял, ки чи тавр ин корро берун аз муҳити касбӣ ва забонӣ метавон анҷом дод. Дар натиҷа маълум шуд, ки ҳамон методҳои таълимии маъруфиятро соҳиб мешаванд, ки ба рушди зеҳнӣ ҳавасманд мекунад, имкониятҳои мавҷудаи шахсро ғаёл мегардонанд ва ҳолатҳои пешниҳод мекунад, ки ангеҷаҳои муошират ва забони хориҷиро ба вучуд меоранд. Ба ҷумлаи чунин методҳои таълим метавон методҳои мушқилсозӣ ва ё проблемавиро дохил кард. "Методҳои мушқилсозӣ" маҷмуи методҳои таълимии мебошанд, ки мақсадашон ғаёл гардонидани шавқи маърифатии донишҷӯён мебошад ва дар натиҷа ғаёлияти маърифатии онҳо беҳтару ғаёлтар мегардад. Асоси методҳои таълими проблемавиро моделсозии "ҳолатҳои мушқил" ташкил медиҳад, ки мақсади ин ба роҳ мондани кори мустиқлонаро ғаёлонаи донишҷӯён доир ба ҳалли ҳолати мушқил бо роҳнамоии омӯзгор мебошад. "Ҳолати мушқил" дарки он чизе мебошад, ки ҳангоми иҷрои супориши амалӣ ва ё назариявӣ ба вучуд меояд ва донишҷӯи қаблан азҳудкарда барои ҳалли он нокифоя мебошанд, инчунин пайдоиши талабот ба донишҷӯи нава мебошад, ки дар ғаёлияти маърифатии маҳсулноқ зоҳир мегардад [10]. Моҳияти методҳои мушқилсозӣ (проблемавӣ) аз инҳо иборат аст: дар раванди баррасии ҳолати мушқил онҳо метавонанд шавқро ба вучуд биёранд, зеро асоси чунин ҳолатро мушқилии барои донишҷӯён дар соҳаи маърифатҳои касбӣ ва ё зиндагии иҷтимоӣ аҳамиятнок ташкил медиҳанд; методҳои маҷбур маҷбур мекунад, ки мушқилӣ ташкил карда шавад, яъне дар он омилҳои маълум ва номаълум фарқ карда шаванд; онҳо маҷбур мекунад, ки доир ба ҳалли мушқилот пешниҳодҳо баён карда шаванд ва дурустии ин пешниҳодҳо санҷида шавад. Марҳилаҳои зерини таълими мушқилсозӣ фарқ карда мешаванд:

Марҳилаи якум оғози ҳолати мушқиле мебошад, ки як силсила лаҳзаҳои мушқилсозиро фаро мегирад ва онҳо ба зуд ҳал кардани ин монев мешаванд. Ҳолат бояд то ҳадди кофӣ мушқил, вале ба қадри имкон бошад.

Марҳилаи дуюм ин кори донишҷӯӣ мебошад. Вай ҳамаи донишҷӯи доир ба ин масъала доштаи ҳудро таҳлил мекунад ва маълум менамояд, ки донишҷӯи ӯ барои ҳалли ин масъала нокифояанд ва ғаёлона ба дарёфти маълумоти надоштааш мепардозад.

Марҳилаи сеюм бо роҳҳои гуногун дарёфт намудани донишҷӯи барои ҳалли мушқилӣ заруриро фаро мегирад. Ин марҳила бо дарки роҳи ҳалли мушқилӣ хотима меёбад.

Марҳилаи чорум ин бевосита ҳал кардани мушқилӣ мебошад.

Марҳилаи панҷум санҷиши натиҷаҳои бадастомада, тартиб додани фарзияи аввала, ба низом даровардану ҷамъбаст кардани донишҷӯро қобилитҳои ҳосилшударо дар бар мегирад. Дар доираи ғанни забони хориҷӣ методҳои маъруфи таълими мушқилсозӣ, ба назари мо, методи лоиҳаҳо ва методи кейсҳо ба шумор мераванд. Методи кейс (case study) методи таҳлили ҳолат чунин усули таълиме мебошад, ки тасвири ҳолатҳои воқеии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва соҳибкориро ба кор мебарад. Донишҷӯён бояд ҳолатро таҳқиқ кунанд, моҳияти масъаларо дарк кунанд, роҳҳои имконпазири ҳалро пешниҳод намоянд ва беҳтарине аз онҳоро интихоб намоянд. Акнун ҳар кадоме аз ин методҳоро тавзеҳ медиҳем.

Методи лоиҳаҳо чунин технологияи педагогике мебошад, ки дар ҳуд маҷмуи методҳои пажӯҳишӣ, ҷустуҷӯӣ ва мушқилсозиро фаро мегирад, ки моҳияти онҳо эҷодкорӣ мебошад. Қобилияти истифодаи методи лоиҳаҳо нишондиҳандаи таҳассуси баланди омӯзгор, методҳои муштаракӣ таълимии ӯ ва рушди донишҷӯён маҳсуб мешавад. Идеи асосии методи лоиҳаҳо метавон ҳамаҷун касб кардани донишҷӯро бо роҳи ҳалли ҳолатҳои мушқил ва ба кор бурдани донишҷӯро аз соҳаҳои илмҳои бо ҳам алоқаманд маънидод кард.

Муҳаққиқ А.С.Сергеев мавқеи лоиҳаи таълимиро ҳамаҷун маҷмуи панҷ вожа муайян кардааст, яъне проблема, тарҳрезӣ, ҷустуҷӯӣ маълумот, маҳсул ва баён [9]. Инҳо марҳилаҳои кори марбут ба лоиҳа мебошанд, ки ба марҳилаҳои таълими мушқилсозии дар боло зикршуда мувофиқат мекунад. Дар низоми муносири таҳсилот методи лоиҳаҳо ғаёлона ба кор бурда мешавад, аз ҷумла дар таълими забони хориҷӣ. Ҷи тавр методи лоиҳа ба татбиқи идеи таълими ба зиндагии иҷтимоӣ ва ғаёлияти касбӣ нигаронидашуда ва омилҳои нутқи шифоҳӣ ҳангоми таълими забони хориҷӣ мусоидат мекунад, аз назар мегузаронем. Аввалан, лоиҳаҳо аз лиҳози мавзӯ ва шакли ташкил гуногун мешаванд. Истифодаи онҳо дар дарсҳои забони хориҷӣ ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки донишҷӯи соҳаҳои муҳталифи илмро, ки бо маърифатҳои касбӣ ва ё иҷтимоии онҳо робита доранд, ҷалб ва истифода баранд.

Ба ин тариқ, аз як тараф, захираи донишҷӯи мавҷудаи онҳо доир ба мавзӯи лоиҳа зиёд мегардад ва, аз тарафи дигар, донишҷӯи иловагӣ ва маҳорати муошират ба забони

хориҷиро касб мекунад. Дуюм, ҳар як лоиҳаи нав ин ҳолатҳо мушкilot ва вазифаҳои нави мебошад, ки онҳоро ҳал кардан лозим меояд. Мутаносибан, ҳар бор ба шароити нави талаботи нави мутабиқ шудан ва ҳудро ба тарзи нави нишон додан, дар ҳуд сустҷӯ ва ошкор кардани имкониятҳо қобилиятҳои эҷодӣ лозим мешавад. Бо вучуди ин, муҳим он аст, ки дар ҷаҳочӯбаи фанни забони хориҷӣ, қисмати калони ин фаъолият аввал истифодаи забони хориҷиро дар назар дорад. Дар натиҷаи аз сар гузаронидани чунин таҷриба дар донишҷӯён сатҳи баланди мутабиқшавӣ ба ҳолатҳои гуногуни навоарона ва мураккабу дорои мушкilot ташаккул меёбад. Ҳамаи ин ба коркарди механизми посухи ғаври ва воқуниши мувофиқ ба он ҷи иттифок меафтад, аз ҷумла дар фазои суҳбат ба забони хориҷӣ, мусоидат мекунад. Сеюм, ҳамаи фаъолияти марбут ба иҷрои лоиҳа ин ҳамкориҳои доимӣ бо иштирокчиёни дигари лоиҳа мебошад. Ин боиси ангишиши муошират мегаарад, ки қисмати бештари он ба забони хориҷӣ сурат мегаарад. Ба ин восита ҷамъ шудани таҷрибаи муошират ба забони хориҷӣ дар ҳолатҳои гуногун сурат мегаарад. Мусаллам аст, ки вижагии муҳимме, ки асоси истифодаи муваффақонаи методи лоиҳа ҳангоми таълими забони хориҷӣ ба донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии ғайризабонӣ ташкил медиҳад, ин универсали будани он мебошад, ки аз ҷузъҳои амалӣ ва муошират иборат аст [4].

Методи кейсҳо (аз вожаи англисии «case» - ҳодиса, ҳолат) таълими фаъоле мебошад, ки асоси онро ҳолатҳои мушаххас ташкил медиҳанд.

Ин методи таълим ҳангоми тавзеҳи ҳолатҳои воқеии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва тиҷоратӣ (кейсҳо) ба кор бурда мешавад. Ба донишҷӯён омӯзиши ҳолати проблемавӣ, дарки моҳияти он, пешниҳод кардани роҳҳои имконпазири ҳалли мушкилӣ ва интиҳоби беҳтарине аз онҳо пешниҳод карда мешавад. Натиҷаи чунин кор муаррифӣ кардани таҳқиқоти ҳуд дар дарс маҳсуб мешавад. “Методи кейсҳо” дар дарсҳои забони хориҷӣ аз фаъолияти донишҷӯён дар ҷаҳорҷӯбаи ҳолатҳои ба таври сунъӣ эҷодшудаи иҷтимоӣ ва касбӣ иборат аст ва ҳамкориҳои фаъол ба забони хориҷӣ ба мақсади иҷрои супоришҳои пешниҳодшударо дар назар дорад [5].

Вале, ба назари мо, методи кейсҳо бар хилофи методи лоиҳаҳо бештар тамоили касб дорад. Истифодаи он ҳангоми таълими забони хориҷии касбгаро, вақте ки донишҷӯён на танҳо асосҳои забони хориҷиро меомӯзанд, балки заминаи муайяни касбӣ ҳам доранд, ба мақсад мувофиқ хоҳад буд. Аз ин ҷиҳат методи кейсҳо дар таълими забони хориҷии касбгаро дар муассисаи таҳсилоти олии ғайризабонӣ нақши муҳим дорад:

Аввалан, методи кейсҳо дар сурати мавҷуд набудани муҳити забонӣ ва касбӣ барои моделсозии ҳолатҳои ёрӣ мерасонад, ки онҳо, аз як тараф, ба инкишофи чунин навиҳои нутқ, ба мисли хондан, шунидан ва суҳбат кардан ба забони хориҷӣ ва, аз тарафи дигар, ба рушди малакаҳои касбӣ мусоидат мекунад. Дуюм, методи мазкур барои ташаккули малакаҳои муоширатӣ, касбияи тиҷоратӣ, инчунин баъзе малакаҳои таҳлилий, эҷодӣ ва иҷтимоӣ мадад мерасонад, ки аз ҷумлаи чунин малакаҳо инҳо ба шумор мераванд: қобилияти тасмиғирӣ, аз ҷумла дар ҳолатҳои душвор ва стрес, қобилияти ба маълумоти гирифта зуд ва мувофиқ ҷавоб додан, аз ҷумла дар муҳити забони хориҷӣ ҳам [6].

Дар натиҷаи мунтазам ба кор бурдани методи кейсҳо ҳангоми таълими забони хориҷии касбгаро ду талаботи асосӣ қонеъ гардонидани мешаванд: яке касб кардани таҷрибаи ҳамкорӣ дар ҳолатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва касбӣ барои донишҷӯён арзишманд ва дигаре таҳияи модели рафтор дар онҳо ҳангоми муошират кардан ба забони хориҷӣ.

Ба ин тариқ, ба кор бурдани методҳои таълими мушкilsозӣ ҳангоми таълими забони хориҷӣ дар шароити муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ ба афзоиши самаранокии таълими забони хориҷӣ дар баробари тақмил додани малакаҳои касбӣ мусоидат мекунад ва барои ангизаи дарунӣ заминаро муҳайё месозад ва ба рушди қобилиятҳои фардӣ ва малакаҳои эҷодӣ мусоидат мекунад; имкон медиҳад, ки роҳҳои маърифат аз ҳуд карда шаванд; қобилиятҳои худинкишофдиҳӣ ва худомӯзиро дар донишҷӯён тарбия мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Бим И. Л. Некоторые актуальные проблемы современного обучения иностранным языкам. // Иностранные языки в школе. – Москва, 2001, №4. – С. 5-8.
2. Виноградова О. С. Формирование иноязычной коммуникативной компетенции с использованием проблемных методов обучения ИЯ на продвинутом этапе специализированного вуза (на материале английского языка). Автореферат на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Москва, 2003. – 24 с.

3. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века: Изд. 2-е, переработанное и дополненное. – М.: Педагогическое общество России, - 2002. – 512 с.7, сах. 6.
4. Горбатова Т.Н., Кудряшова А.В., Рыбушкина С.В. Метод проектов как средство формирования коммуникативной мобильности студентов при обучении иностранному языку // Молодой ученый.-2015. №6. С.582-584
5. Горбатова Т.Н., Рыбушкина С.В. Использование метода кейсов при обучении иностранному языку в рамках профессиональной языковой подготовки в неязыковом вузе. // Молодой ученый.-2015. №7. С.741-746.
6. М.В. Золотова, О.А.Демина. О некоторых моментах использования метода кейсов в обучении иностранному языку // Теория и практика общественного развития. 2015. №4.
7. Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории. – М.: Педагогика, 1975. – 368 с.
8. Савин Н. В. Педагогика. Барои хонандагони омӯзишгоҳҳои педагогӣ . Душанбе, “Маориф”, 1975.- 328 с.
9. Сергеев И.С. как организовать проектную деятельность учащихся: практические пособие для работников общеобразовательных учреждений-2-е издание., испр. и доп. 2005.
- 10.Словарь терминов //UPL: http://psihotesti.ru/gloos/tag/probltmnae_situatsiya/ (дата обращения: 22.02.2025).
11. Rainer E. Wicke. Aktiv und kreativ lernen. Projektorientierte Spracharbeit im Unterricht. Deutsch als Fremdsprache. – München: Max Hueber Verlag, 2005. – 207 S.

ИСТИФОДАИ МЕТОДҲОИ ТАЪЛИМИ ПРОБЛЕМАВИИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ ДАР ЗАБОНОМӢӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ҒАЙРИЗАБОНИ

Равандҳои босуръати ҳамгирӣ ва ҷаҳонишавӣ, ки дар соҳаҳои мухталифи ғайризабонӣ сурат мегиранд, масъалаи муоширати байнифарҳангро ба миён мегузоранд ва зарурати мубрами муошират, барқарор намудани робитаҳои мубодилаи таҷриба ба вучуд меоянд. Аз ин рӯ, забони хориҷӣ аҳамияти махсус дорад. Имрӯз он ҷузъи ҳатмии омодаسازی касбии мутахассисони ҳамаи соҳаҳо ба шумор меравад.

Ба назари мо, асоси таълими забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабониро бояд принсипи ба ҳаёти иҷтимоӣ ва ғайризабонӣ касбӣ нигаронидашудаи таълими забони хориҷӣ ташқил диҳад.

Дар раванди забонамӯзӣ ҳамон методҳои таълими маъруфиятро соҳиб мешаванд, ки ба рушди зеҳнӣ ҳавасманд мекунанд, имкониятҳои мавҷудаи шахсро ғайризабонӣ мегардонанд ва ҳолатҳои пешниҳод мекунанд, ки ангезаҳои муошират ва забони хориҷиро ба вучуд меоранд. Ба ҷумлаи чунин методҳои таълим метавон методҳои мушқилсозӣ ва ё проблемавиро дохил кард. "Методҳои мушқилсозӣ" маҷмуи методҳои таълими мебошанд, ки мақсадашон ғайризабонӣ гардонидани шавқи маърифатӣ донишҷӯён мебошад ва дар натиҷа ғайризабонӣ маърифатӣ онҳо бехтару ғайризабонӣ мегардад.

Калидвожаҳо; таълими проблемавӣ, муоширати байнифарҳангӣ, мубодилаи таҷриба, шавқи маърифатӣ, ғайризабонӣ, методҳои мушқилсозӣ

ПРИМЕНЕНИЕ ПРОБЛЕМНО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗАХ

Стремительные процессы интеграции и глобализации, происходящие в различных сферах деятельности, ставят проблему межкультурной коммуникации и создают острую потребность в общении, установлении контактов, обмене опытом. Поэтому иностранный язык имеет особое значение. Сегодня оно считается неотъемлемой частью профессиональной подготовки специалистов всех направлений.

По нашему мнению, в основу обучения иностранным языкам в неязыковых вузах должен быть положен принцип ориентации обучения иностранным языкам на общественную жизнь и профессиональную деятельность.

В процессе изучения языка все большую популярность приобретают те методы обучения, которые стимулируют интеллектуальное развитие, активизируют имеющиеся способности личности, создают ситуации, создающие мотивацию к общению и использованию иностранного языка. К таким методам обучения относятся проблемно-ориентированные или проблемно-ориентированные методы. «Методы создания проблем» представляют собой совокупность образовательных методов, направленных на активизацию познавательного интереса учащихся, что приводит к улучшению и повышению активности познавательной деятельности.

Ключевые слова; проблемное обучение, межкультурная коммуникация, обмен опытом, познавательный интерес, неязыковой, методы создания проблемных ситуаций.

APPLICATION OF PROBLEM-BASED METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN FOREIGN LANGUAGE STUDY AT NON-LINGUISTIC UNIVERSITIES

The rapid processes of integration and globalization occurring in various fields of activity pose the problem of intercultural communication and create an urgent need for communication, establishing contacts, and exchanging experiences. Therefore, learning a foreign language is of particular importance. Today, it is considered an integral part of the professional training of specialists in all fields.

In our opinion, the principle of orienting foreign language teaching toward social life and professional activity should be the foundation of foreign language teaching in non-linguistic universities.

In language learning, teaching methods that stimulate intellectual development, activate existing personal abilities, and create situations that motivate communication and the use of a foreign language are becoming increasingly popular. Such teaching methods include problem-based or problem-oriented methods. "Problem-creating methods" represent a set of educational methods aimed at stimulating students' cognitive interest, which leads to improved and more active cognitive activity.

Keywords: *problem-based learning, intercultural communication, experience sharing, cognitive interest, non-linguistic, problem-creating methods.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаюмов А.Қ., н.и.п., доценти кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии ДБЗХТ ба номи Сотим Улугзода, суроаи электронӣ : muinjanvar78@mail.ru, тел: 918 75 49 51

Сведение об авторе: Каюмов А.Дж., к.п.н., доцент кафедры общеуниверситетской педагогики Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде, электронный адрес: muinjanvar78@mail.ru тел: 918 75 49 51

About the author: Kayumov A.J., PhD, Associate Professor of the Department of General University Pedagogics of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzade, e-mail: muinjanvar78@mail.ru tel: 918 75 49 51

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ БИБЛИОТЕРАПИИ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТНЫХ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Ансори П.Б.

Стамкулова Б.Ш.

Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Современное образование сталкивается с необходимостью не только передавать обучающимся знания и формировать профессиональные умения, но и обеспечивать их личностное развитие, формирование устойчивых ценностных ориентиров, развитие рефлексии, эмоционального интеллекта и коммуникативных качеств. В условиях ускоряющихся социальных изменений, информационной перегрузки и роста психологических рисков особую значимость приобретают педагогические технологии, способные комплексно воздействовать на когнитивную, эмоциональную и ценностно-смысловую сферы личности обучающихся. Одной из таких технологий является библиотерапия — метод педагогического и психолого-педагогического воздействия, основанный на целенаправленном и осмысленном использовании литературных произведений в воспитательных и образовательных целях.

Традиционно библиотерапия рассматривалась преимущественно в медицинском и психологическом контексте, как способ коррекции эмоциональных состояний, снижения уровня тревожности или поддержки личности в кризисные периоды. Однако в последние десятилетия наблюдается устойчивый интерес к ее педагогическому потенциалу. Исследователи отмечают, что чтение художественных и научно-популярных текстов может стать эффективным инструментом формирования нравственных ориентиров, профессиональной идентичности и личностного самоопределения обучающихся [1, 2, 5]. Педагогически организованное чтение способно стимулировать внутренние механизмы саморефлексии, побуждать к переосмыслению личного опыта и развитию эмпатии.

Особенно актуальным становится применение библиотерапии в профессиональном образовании, где формирование личности будущего специалиста должно сочетать когнитивные, профессиональные и личностные аспекты. Через художественные образы, повествовательные структуры и этические дилеммы, заложенные в литературных текстах, обучающиеся осознают значимость профессиональных ценностей, развивают способность к моральной оценке и сопереживанию, что является неотъемлемой частью профессиональной компетентности в педагогике, медицине, социальной работе и других гуманитарных сферах.

Несмотря на возрастающий интерес к библиотерапии как педагогическому инструменту, в отечественной и зарубежной науке наблюдается фрагментарность

исследований, касающихся ее целостного педагогического потенциала. Недостаточно разработаны вопросы интеграции библиотерапевтических методов в систему профессионального образования, не определены в полной мере педагогические условия и механизмы, способствующие развитию личностных и профессиональных качеств через чтение. Всё это обуславливает актуальность системного исследования данной темы с позиций педагогики и аксиологии.

Цель статьи заключается в раскрытии педагогического потенциала библиотерапии в формировании личностных и профессиональных качеств обучающихся.

Для достижения этой цели ставятся следующие задачи:

- проанализировать научные подходы к пониманию сущности и функций библиотерапии;
- выявить педагогические возможности использования библиотерапии в образовательном процессе;
- определить, каким образом библиотерапевтические практики могут способствовать развитию ключевых профессиональных и личностных компетенций обучающихся;
- наметить перспективные направления интеграции библиотерапии в систему профессионального образования.

Библиотерапия как научное и практическое направление имеет многогранную природу и включает элементы психологии, педагогики, социологии и культурологии. Термин «библиотерапия» впервые появился в начале XX века в медицинской практике и означал использование литературы как вспомогательного средства в лечении пациентов [3]. Со временем этот подход вышел за рамки медицинского контекста, трансформировавшись в педагогический и психолого-педагогический метод, ориентированный на развитие личности через осмысленное восприятие литературных текстов.

С педагогической точки зрения, библиотерапия представляет собой целенаправленный процесс воздействия на сознание, чувства и ценностно-смысловую сферу личности обучающихся посредством специально подобранных произведений. Как отмечает Джон Дьюи, чтение обладает уникальным потенциалом вызывать у человека эмоциональный отклик и побуждать его к внутреннему диалогу, что является важнейшим механизмом личностного роста и формирования социально значимых качеств [2]. Через сопереживание героям, анализ их поступков и ценностных ориентаций обучающиеся осознают собственные установки, формируют нравственные позиции и профессиональную идентичность.

Согласно культурно-исторической теории Л. С. Выготского, развитие личности происходит через интериоризацию социальных форм деятельности и ценностей, в том числе опосредованных языком и текстом [1]. Литературное произведение в этом контексте выступает как средство переноса культурного опыта, через которое обучающийся усваивает нормы поведения, этические стандарты и профессиональные образцы. Библиотерапия, таким образом, становится механизмом педагогического посредничества между культурой и личностью.

С педагогической точки зрения библиотерапия выполняет ряд взаимосвязанных функций:

1. **Образовательно-когнитивная функция.** Чтение расширяет кругозор обучающихся, обогащает их лексический запас, способствует развитию критического и аналитического мышления. При целенаправленной педагогической организации чтения формируется способность к осмысленному восприятию информации, рефлексии и оценке прочитанного.

2. **Воспитательно-аксиологическая функция.** Через знакомство с ценностными системами литературных персонажей обучающиеся развивают собственные морально-нравственные ориентиры. Художественные образы и ситуации помогают понять сложные этические дилеммы, выработать способность к эмпатии и толерантности. Как подчеркивает В. А. Сластёнин, ценности, усвоенные в процессе личностного переживания, становятся устойчивыми элементами мировоззрения и регулируют поведение [5].

3. **Коррекционно-развивающая функция.** Библиотерапия способна оказывать положительное влияние на эмоциональное состояние обучающихся, снижать уровень тревожности, формировать уверенность в себе, развивать навыки саморегуляции. В педагогическом контексте эта функция особенно важна для студентов, находящихся в периоде профессионального и личностного самоопределения.

4. **Коммуникативно-интегративная функция.** Обсуждение прочитанного в группе, участие в литературных дискуссиях и проектах формируют коммуникативную

компетентность, умение выражать собственную позицию, аргументировать её и слушать других. Это способствует развитию культуры диалога и коллективного осмысления ценностей.

5. Профессионально-идентификационная функция. Библиотерапия способствует формированию профессиональной идентичности обучающихся. Через анализ профессиональных ситуаций, представленных в текстах, обучающиеся соотносят свои установки с ценностями профессии, вырабатывают личностно окрашенное отношение к будущей профессиональной деятельности. Особенно актуально это для подготовки педагогов, психологов и социальных работников.

Кроме того, библиотерапия обладает важным **моделирующим потенциалом**: через художественные образы и повествовательные структуры студенты получают возможность безопасно проживать различные жизненные и профессиональные ситуации, моделировать собственные реакции и осмысливать их последствия. Это способствует формированию моральной рефлексии и профессиональной ответственности.

Библиотерапия в педагогическом процессе рассматривается как системный и целенаправленный инструмент формирования личности обучающихся. Она не сводится к простому чтению литературы, а представляет собой сложную педагогическую технологию, интегрирующую когнитивные, аксиологические и коммуникативные механизмы развития. Правильно организованная библиотерапевтическая деятельность способна стать мощным ресурсом формирования личностных и профессиональных качеств обучающихся, отвечающих требованиям современного общества и профессиональной практики [9 с 212].

Эффективность библиотерапии в педагогическом контексте во многом определяется тем, насколько грамотно выстроены педагогические условия её реализации. Под педагогическими условиями в данном случае понимается совокупность факторов, организационно-методических подходов и особенностей образовательной среды, которые обеспечивают полноценное воздействие литературных текстов на личностное и профессиональное развитие обучающихся.

Целенаправленный отбор литературного материала

Ключевым условием является продуманный отбор литературных произведений в соответствии с возрастными, психологическими и профессиональными особенностями обучающихся. Как отмечает М. Розенблат, читательский отклик формируется не столько самим текстом, сколько взаимодействием между текстом и личностью читателя [4]. Поэтому важно подбирать произведения, способные вызвать эмоциональный отклик, стимулировать рефлекссию и побуждать студентов к соотнесению прочитанного с личным и профессиональным опытом. Для студентов педагогических направлений особенно значимы тексты, отражающие нравственные конфликты, педагогические ситуации, примеры профессиональной ответственности и человеческой эмпатии.

Педагогическое сопровождение процесса чтения

Важным педагогическим условием является сопровождение процесса чтения квалифицированным преподавателем или куратором. Как подчёркивает Л. С. Выготский, зона ближайшего развития личности формируется во взаимодействии с более опытным партнёром [1]. Роль педагога в библиотерапии заключается не только в организации чтения, но и в стимулировании рефлексивной деятельности обучающихся: обсуждении смыслов, выявлении ценностных позиций, анализе мотивов поведения героев. Это помогает студентам выйти за рамки поверхностного восприятия текста и осознанно соотнести его с собственной системой ценностей.

Создание доверительной и диалогической атмосферы

Для раскрытия потенциала библиотерапии важно создать особую образовательную среду, в которой студенты чувствуют себя в безопасности, могут свободно выражать мысли и эмоции. Как подчёркивал К. Роджерс, атмосфера безоценочного принятия и диалога способствует личностному росту и самораскрытию обучающихся [3]. Обсуждение литературных произведений в группах должно строиться на принципах уважения, эмпатии и взаимного доверия. Только в таком пространстве возможен подлинный обмен ценностями и глубокое осмысление прочитанного.

Интеграция библиотерапии в образовательные программы

Библиотерапия должна рассматриваться не как разовая форма воспитательной работы, а как системный компонент образовательного процесса. Она может быть интегрирована в учебные курсы гуманитарного цикла, спецкурсы по профессиональной

этике, психологии и педагогике, а также во внеаудиторную деятельность. Как отмечает Дж. Дьюи, образование становится по-настоящему эффективным тогда, когда различные виды деятельности образуют единую смысловую систему [2]. Включение библиотерапии в учебные планы способствует формированию целостной ценностно-смысловой среды, где профессиональное и личностное развитие происходят взаимосвязанно.

Использование активных и интерактивных методов

Обсуждение литературных текстов может быть организовано с применением разнообразных педагогических методов: мозговых штурмов, дебатов, ролевых игр, метода «case-study» (анализ конкретных ситуаций), творческих проектов. Эти методы способствуют активному включению студентов в процесс осмысления текста, развитию коммуникативных и рефлексивных навыков. Как подчёркивает В. А. Сластёнин, именно активное участие обучающихся в учебном процессе является ключевым условием формирования устойчивых ценностных ориентаций [5].

Рефлексивно-оценочный компонент

Одним из центральных условий эффективности библиотерапии является включение элементов рефлексии на всех этапах работы с текстом: до чтения, во время чтения и после. Важно побуждать студентов формулировать свои ожидания, эмоции, ассоциации, а затем сопоставлять их с новыми смыслами, полученными в процессе обсуждения. Рефлексивные дневники, эссе, обсуждения в малых группах помогают осознать собственные ценностные позиции и закрепить их в профессиональном контексте.

Педагогические условия эффективного применения библиотерапии представляют собой систему взаимосвязанных факторов, обеспечивающих глубокое личностное и профессиональное воздействие литературных текстов на обучающихся. Отбор материала, профессиональное сопровождение, доверительная атмосфера, системная интеграция в образовательный процесс, активные методы и рефлексия создают необходимую основу для формирования у студентов личностных и профессиональных качеств, отвечающих современным требованиям педагогической практики [8].

Рассмотрение педагогического потенциала библиотерапии позволяет сделать вывод о том, что данный метод представляет собой не только эффективный инструмент воспитательного воздействия, но и значимый компонент образовательного процесса. Библиотерапия способствует развитию у обучающихся личностных качеств, таких как эмпатия, рефлексивность, критическое мышление, ценностное отношение к себе и окружающим. В профессиональном аспекте она поддерживает формирование устойчивой мотивации к обучению, профессиональной идентичности и гуманистического мировоззрения, что особенно важно в подготовке будущих педагогов и специалистов социальных профессий.

Использование библиотерапии в педагогической практике требует осознанного и методически выверенного подхода. Эффективность данного метода во многом зависит от грамотного подбора литературных произведений, учета возрастных и индивидуальных особенностей обучающихся, а также интеграции чтения и обсуждения текстов в более широкий контекст воспитательной работы. Библиотерапия может быть реализована как в урочной, так и во внеурочной деятельности, создавая условия для диалога, личностного осмысления и формирования системы ценностей [10 с 112].

Таким образом, библиотерапия обладает значительным педагогическим потенциалом, позволяя сочетать воспитательные, образовательные и развивающие задачи. Ее внедрение в образовательный процесс способствует целостному формированию личности обучающихся, укреплению профессиональных качеств и развитию духовно-нравственных ориентиров. В перспективе целесообразно расширение исследовательской и практической базы применения библиотерапии в педагогике, что позволит повысить качество образовательного процесса и эффективность формирования ценностных установок молодежи.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Выготский, Л. С. Психология развития человека. — М.: Смысл, 1991. — 511 с.
2. Dewey, J. Experience and Education. — New York: Simon & Schuster, 2000. — 116 p.
3. Rogers, C. Freedom to Learn. — Columbus, OH: Charles E. Merrill Publishing Company, 1969. — 358 p.
4. Rosenblatt, L. M. Literature as Exploration. — New York: Modern Language Association, 1995. — 285 p.

5. Слостёнин, В. А., Исаев, И. Ф., Шиянов, Е. Н. Педагогика. — М.: Академия, 2002. — 576 с.
6. Frankl, V. E. Man's Search for Meaning. — Boston: Beacon Press, 2006. — 165 p.
7. Мухина, В. С. Возрастная психология. — М.: Академия, 2006. — 456 с.
8. Курек, Н. В. Библиотерапия как средство формирования духовных ценностей личности // Вестник ТГПУ. — 2014. — №6. — С. 92–98.
9. Казакова, Е. И. Библиотерапия в образовательном процессе: педагогические аспекты применения. — СПб.: РГПУ им. А. И. Герцена, 2017. — 212 с.
10. Галкина, Е. В. Использование художественной литературы в формировании профессиональных ценностей будущих педагогов // Вестник МГПУ. — 2019. — №4. — С. 112–119.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ БИБЛИОТЕРАПИИ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТНЫХ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ ОБУЧАЮЩИХСЯ

В статье рассматривается педагогический потенциал библиотерапии как инновационного средства формирования личностных и профессиональных качеств обучающихся. Особое внимание уделяется анализу библиотерапии в контексте воспитательной и образовательной деятельности, а также раскрытию её роли в развитии ценностных ориентаций, эмоциональной сферы и профессиональной идентичности. Подчеркивается значимость использования библиотерапевтических практик для формирования у обучающихся таких качеств, как эмпатия, рефлексивность, критическое мышление, ответственность и профессиональная мотивация. Приводятся педагогические условия эффективного внедрения библиотерапии в образовательный процесс, включая отбор литературы, методическое сопровождение и создание аксиологически ориентированной образовательной среды.

Ключевые слова: библиотерапия, педагогический потенциал, личностное развитие, профессиональные качества, ценностные ориентации, воспитательный процесс, образовательная среда, рефлексия, эмпатия.

НЕРУИ ПЕДАГОГИИ БИБЛИОТЕРАПИЯ ДАР ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ ШАХСӢ ВА КАСБИИ ДОНИШӢӢ

Дар мақола неруи педагогии библиотерапия ҳамчун як василаи инноватсионӣ барои ташаккули сифатҳои шахсӣ ва касбии донишҷӯён баррасӣ мегардад. Таваҷҷуҳи махсус ба нақши библиотерапия дар равандҳои таълимӣ ва тарбиявӣ равона шудааст, ки дар ташаккули арзишҳо, рушди эҳсос, ҳувияти касбӣ ва қобилиятҳои фикрронӣ аҳамияти калон дорад. Истифодаи усули библиотерапевтӣ барои ташаккули эҳсоси ҳамдардӣ, қобилияти рефлексивӣ, тафаккури интиқодӣ, масъулиятшиносӣ ва ангезаи касбӣ дар муҳити таълимӣ зарур шуморида мешавад. Дар мақола шароити педагогии самаранокӣ татбиқи библиотерапия, аз ҷумла интиқоби адабиёт, дастгирии методӣ ва ташкили муҳити таълимӣ арзишгари тавзеҳ дода мешавад.

Калидвожаҳо: библиотерапия, қувваи педагогӣ, рушди шахсият, сифатҳои касбӣ, самтгирии арзишӣ, раванди тарбия, муҳити таълимӣ, рефлексия, ҳамдардӣ.

THE PEDAGOGICAL POTENTIAL OF BIBLIOTHERAPY IN THE FORMATION OF STUDENTS' PERSONAL AND PROFESSIONAL QUALITIES

The article examines the pedagogical potential of bibliotherapy as an innovative tool for developing students' personal and professional qualities. Special attention is given to the analysis of bibliotherapy in the context of educational and upbringing processes, emphasizing its role in fostering value orientations, emotional development, and professional identity. The article highlights the importance of bibliotherapeutic practices in shaping students' empathy, reflexivity, critical thinking, responsibility, and professional motivation. It also outlines the pedagogical conditions for effective integration of bibliotherapy into the educational environment, including literature selection, methodological support, and the creation of a value-oriented learning space.

Keywords: bibliotherapy, pedagogical potential, personal development, professional qualities, value orientations, educational process, learning environment, reflection, empathy.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ансори Парвинаи Бахтиерхон: номзоди илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи забон ва адабиёти руси Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, шаҳри Панҷакент, хиёбони Рӯдакӣ 106

Стамқулова Баян Шаймерденкизи - унвонҷӯи кафедраи педагогика ва психологияи Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, шаҳри Панҷакент, хиёбони Рӯдакӣ 106, (+992) 88 855 66 00

Сведения об авторах: Ансори Парвина Бахтиерхон: кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой русского языка и литературы Таджикского педагогического института в Панжаскенте, Панжаскент, проспект Рудаки, 106.

Стамкулова Баян Шаймерденкызы - соискатель кафедры педагогики и психологии Таджикского педагогического института в городе Пенджикент, г. Пенджикент, проспект Рудаки 106, (+992) 88 855 66 00

Information about the authors: Ansori Parvina Bakhtierkhon: Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Russian Language and Literature of the Tajik Pedagogical Institute in Panjakent, Panjakent, Rudaki Avenue 106,

Stamkulova Bayan Shaymerdenkizi - applicant at the Department of Pedagogy and Psychology Tajik Pedagogical Institute in Panjakent, Panjakent city, Rudaki Avenue 106, (+992) 88 855 66 00

УДК 81.2: 372.46

ББК: 81.2

ЗНАЧИМОСТЬ РУССКОГО ЯЗЫКА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ

Алиева Н.Ш.

Таджикский государственный медицинский университет им. Абуали ибн Сино

Одной из центральных задач преподавания русского языка в медицинских вузах является формирование у студентов коммуникативных компетенций. Врач сталкивается с необходимостью вести диалог не только с пациентами, но и с их родственниками, коллегами, а также представителями администрации. При этом каждая из этих групп требует специфического подхода к подаче информации. Например, общение с пациентом предполагает эмпатичный и доступный стиль речи, в то время как взаимодействие с коллегами требует точного и профессионального языка.

По мнению Е.С. Прохорова, «высокий уровень языковой подготовки врача является неотъемлемой частью профессиональной этики и играет ключевую роль в формировании доверительных отношений с пациентами». Это утверждение подчеркивает значимость занятий, направленных на изучение не только профессиональной терминологии, но и навыков адаптации речи под потребности разных аудитории [13, с. 17].

Речевая культура будущего врача формируется на основе изучения как литературного языка, так и норм речевого этикета. Особое внимание уделяется таким аспектам, как умение выбирать слова, интонацию и стиль общения, соответствующие ситуации. На занятиях по русскому языку студенты анализируют речевые ошибки, учатся избегать двусмысленных высказываний и формируют навыки конструктивного взаимодействия.

Л.С. Николаев отмечает, что «способность врача адаптировать свою речь под эмоциональное состояние пациента становится ключевым фактором в установлении доверительных отношений». Например, в стрессовых ситуациях пациенту важно получить чёткие, но мягкие объяснения его состояния. Занятия по русскому языку помогают будущим врачам выработать эти навыки через ролевые игры и моделирование профессиональных ситуаций [11, с. 102].

Ещё одним важным аспектом изучения русского языка является развитие навыков работы с медицинскими текстами. Медицинская документация представляет собой специфический вид текста, который требует высокой точности, лаконичности и логичности. Ошибки в таких документах могут привести к юридическим последствиям или затруднениям в лечении пациента.

Е.А. Степанова подчёркивает, что «обучение работе с медицинскими текстами должно начинаться с первых курсов обучения, чтобы студенты могли освоить все аспекты их оформления». На занятиях по русскому языку студенты изучают правила написания выписок, заполнения карт, составления заключений. Практические задания включают анализ реальных документов с целью выявления типичных ошибок и их исправления [16, с. 42].

Многоязычный состав пациентов в современной медицинской практике требует от врачей умения учитывать культурные и языковые особенности. Русский язык в данном случае становится не только средством общения, но и мостом между различными культурами. А.В. Баранов утверждает, что «владение русским языком как межкультурным инструментом позволяет врачу избегать конфликтов и строить диалог на основе взаимного уважения» [1].

Примером может служить ситуация, когда пациент из другой страны недостаточно хорошо понимает русский язык. Врач должен адаптировать свою речь, использовать

доступные объяснения и избегать сложной терминологии. Такие навыки отрабатываются на занятиях через анализ кейсов и ролевые игры, что позволяет студентам лучше понять специфику межкультурного взаимодействия.

Научная деятельность студентов-медиков неразрывно связана с русским языком. Участие в конференциях, написание статей и разработка научных проектов требуют от студентов владения научным стилем, который характеризуется точностью, логичностью и аргументированностью. Однако, как отмечает Н.В. Козлова, «навыки научного письма часто остаются недооценёнными, что ограничивает участие студентов в научной жизни» [5, с. 170].

Занятия по русскому языку помогают студентам освоить структуру научной статьи, научиться формулировать гипотезы, излагать результаты исследований и аргументировать выводы. Например, одним из практических заданий может быть написание обзора литературы по заданной теме или создание тезисов для участия в конференции. Это позволяет студентам почувствовать себя частью научного сообщества и развивать профессиональные навыки.

Для повышения эффективности преподавания русского языка в медицинских вузах необходимо:

1. Интеграция практических заданий, моделирующих профессиональные ситуации, включая ролевые игры, анализ кейсов и работу с реальными текстами.
2. Увеличение объёма часов, посвящённых изучению медицинской терминологии, правил работы с документами и научного письма.
3. Использование современных технологий, таких как интерактивные платформы и симуляционные программы, для создания реалистичных обучающих сценариев.
4. Акцент на развитие межкультурной компетенции через изучение особенностей восприятия речи пациентами разных национальностей.
5. Проведение междисциплинарных занятий, где студенты могут использовать знания русского языка в сочетании с профессиональными предметами, такими как анатомия или фармакология.

Одним из ключевых направлений в обучении русскому языку для студентов-медиков является развитие навыков аналитического мышления. Медицинские тексты, включая научные статьи, протоколы исследований, клинические рекомендации и учебные пособия, требуют от студентов умения выделять главное, интерпретировать информацию и применять её на практике. Особую сложность представляет необходимость работы с многоуровневой информацией, где данные не только описывают физиологические процессы, но и содержат терминологические и стилистические нюансы.

Согласно исследованиям Л.Г. Михайловой, «анализ медицинских текстов развивает у студентов способность к критическому восприятию информации и позволяет формировать основы профессионального мышления». В рамках занятий по русскому языку можно внедрять задания, направленные на разбор структуры текстов, оценку логики изложения, нахождение взаимосвязей между различными частями материала [9, с. 108]. Это способствует не только овладению профессиональной терминологией, но и пониманию контекста, что особенно важно при применении теоретических знаний в клинической практике.

Кроме того, внимание уделяется навыкам аргументации. В медицинской среде врачу часто приходится защищать свою точку зрения, обосновывая предложенные методы диагностики и лечения. Анализ текстов помогает студентам развивать навыки построения аргументации, что особенно полезно при подготовке к научной деятельности, участию в конференциях или защите дипломных проектов.

Коммуникация между врачом и пациентом выходит далеко за рамки передачи информации. Она включает элементы убеждения, поддержки, эмоциональной эмпатии и даже культурного взаимодействия. Русский язык в данном контексте становится инструментом, позволяющим врачу не только донести до пациента важную информацию, но и сформировать у него чувство доверия и уверенности в успехе лечения.

Г.И. Сидорова подчёркивает: «Эффективное взаимодействие врача и пациента невозможно без соблюдения речевого этикета, умения учитывать культурные и психологические особенности собеседника» [15]. На занятиях по русскому языку студентов обучают таким навыкам, как адаптация речи под уровень понимания пациента, избегание двусмысленных высказываний, умение объяснять сложные медицинские термины простым языком. Эти аспекты особенно важны в условиях работы с уязвимыми группами населения, такими как пожилые люди, дети или пациенты с ограниченными возможностями.

Примером практического применения данных знаний может быть ситуация, когда врач объясняет пациенту необходимость соблюдения диеты при хронических заболеваниях. Вместо использования строгой терминологии врач может предложить простые и понятные объяснения, дополняя их практическими рекомендациями. Это не только повышает эффективность взаимодействия, но и укрепляет доверие пациента, что является важным элементом успешного лечения.

Современные подходы к преподаванию русского языка в медицинских вузах включают активное использование цифровых технологий. Это позволяет сделать процесс обучения более интерактивным и ориентированным на потребности студентов. Например, использование симуляционных программ и виртуальных кейсов даёт возможность моделировать реальные профессиональные ситуации, в которых студенты могут применять свои знания русского языка.

С.В. Павлова отмечает: «Внедрение интерактивных методов обучения способствует повышению мотивации студентов, улучшению усвоения материала и развитию навыков самостоятельной работы». Например, в рамках интерактивных заданий студенты могут анализировать аудиозаписи врачебных консультаций, участвовать в обсуждении сложных клинических случаев или составлять письменные рекомендации на основе реальных данных пациентов. Это позволяет не только развивать языковые навыки, но и формировать профессиональное мышление [12, с. 17].

Дополнительно, использование онлайн-платформ для проверки письменных работ студентов даёт преподавателям возможность быстро выявлять типичные ошибки и давать рекомендации по их исправлению. Например, автоматизированные системы анализа текста могут помочь студентам лучше понимать структуру научных статей, определять ключевые термины и улучшать стиль изложения. Это особенно важно для тех студентов, которые готовятся к участию в конференциях или написанию научных публикаций.

Русский язык является не только средством коммуникации, но и важным элементом формирования профессиональной идентичности студентов-медиков. Через язык студент осознаёт себя частью профессионального сообщества, где нормы и ценности передаются не только через действия, но и через речь. Например, использование профессиональной терминологии, соблюдение правил общения с пациентами и коллегами, корректное заполнение медицинской документации формируют представление студента о том, каким должен быть врач.

Е.А. Кузнецова подчёркивает, что «язык неразрывно связан с профессиональной культурой, поэтому владение русским языком становится основой для успешной социализации студента в профессиональной среде» [6]. На занятиях по русскому языку студенты обсуждают вопросы профессиональной этики, анализируют реальные ситуации из медицинской практики и учатся применять полученные знания в своей будущей работе.

Одним из перспективных направлений в обучении русскому языку для студентов-медиков является расширение междисциплинарных связей. Например, интеграция занятий русского языка с курсами анатомии, физиологии или фармакологии позволяет студентам видеть практическое применение языковых знаний в контексте своей будущей профессии.

Примером может служить совместное занятие, на котором студенты анализируют текст научной статьи, посвящённой лечению сердечно-сосудистых заболеваний, а затем обсуждают его содержание с преподавателем. Это позволяет не только улучшить понимание профессиональной терминологии, но и выработать навыки критического мышления, которые необходимы в медицинской практике.

Русский язык для студентов-медиков является неотъемлемой частью их образовательного пути, способствуя развитию профессиональных и личностных качеств. Через язык студенты осваивают нормы профессиональной культуры, учатся эффективно взаимодействовать с пациентами и коллегами, а также формируют навыки аналитического мышления, необходимые для работы с текстами.

Интеграция инновационных методов обучения, расширение междисциплинарных связей и акцент на практическую направленность занятий позволяют сделать процесс обучения более эффективным и полезным для студентов. Русский язык становится не просто учебным предметом, но и важным инструментом, обеспечивающим успешное профессиональное становление будущих врачей.

Русский язык на занятиях для студентов-медиков требует особого подхода. Необходимо учитывать как специфику медицинской терминологии, так и индивидуальные особенности студентов, для которых русский язык может быть как родным, так и вторым

языком. Согласно исследованиям Е.В. Селезнёвой, «языковая подготовка в медицинских вузах должна учитывать специфику будущей профессии и интегрировать практические задачи, моделирующие реальные ситуации» [14]. Такой подход позволяет не только изучить лексику, но и научиться эффективно использовать её в профессиональной деятельности.

Профессиональный дискурс врача включает в себя разнообразие речевых актов, начиная от простого объяснения диагноза и заканчивая сложным взаимодействием с коллегами при постановке диагноза или обсуждении тактики лечения. В этом контексте русский язык становится инструментом, помогающим врачу адаптироваться к различным профессиональным ситуациям. Как утверждает И.В. Головина, «успешное овладение профессиональным дискурсом невозможно без понимания особенностей языка, его структуры и функциональных возможностей» [3]. Это мнение подчёркивает важность использования практических заданий и ситуационных задач на занятиях по русскому языку.

Важной составляющей обучения является развитие способности воспринимать и передавать медицинскую информацию в устной и письменной формах. Как показывает практика, студенты-медики часто сталкиваются с трудностями в интерпретации текстов, содержащих специализированную лексику, а также в составлении собственных текстов. Е.А. Степанова подчёркивает, что «работа с медицинскими текстами требует от студентов не только знания языка, но и умения анализировать информацию, выделять главное и структурировать материал» [16, с. 200]. Такие навыки приобретаются на занятиях, где студенты работают с текстами различных форматов: научными статьями, инструкциями, протоколами и историями болезней.

Одной из эффективных методик обучения является метод ролевых игр. Он позволяет студентам примерить на себя роль врача, пациента или медицинского администратора, что помогает отрабатывать навыки общения в различных контекстах. Например, студент может разыграть сценарий общения с пациентом, который плохо понимает медицинские термины. В таких случаях особую роль играет способность врача адаптировать свою речь, делая её доступной и понятной. Как пишет А.Б. Лысова, «ролевая игра стимулирует развитие языковой интуиции, помогает студентам преодолеть языковой барьер и укрепить уверенность в своих коммуникативных способностях» [8]. Таким образом, занятия по русскому языку становятся площадкой для безопасного изучения профессиональных речевых моделей.

Необходимо также учитывать, что современные медицинские специалисты всё чаще работают в условиях межкультурной коммуникации. Это накладывает дополнительные требования к их языковой подготовке. Русский язык в таких ситуациях становится посредником, позволяющим врачу находить общий язык с пациентами разных национальностей. Как отмечает А.В. Баранов, «межкультурная компетенция врача является неотъемлемой частью профессиональной подготовки, и русский язык выступает связующим звеном, обеспечивающим успешную коммуникацию» [1]. На занятиях студенты анализируют возможные межкультурные различия, учатся избегать конфликтных ситуаций и находить компромиссы.

Ещё одним важным аспектом является развитие языковой рефлексии у студентов. Это понятие включает в себя способность осознавать и корректировать собственные ошибки, анализировать эффективность своей речи и адаптировать её под конкретную ситуацию. Как пишет Л.Н. Суханова, «языковая рефлексия формирует у студентов-медиков умение осознанно использовать язык в профессиональной деятельности» [17, с. 77]. Для этого на занятиях используются такие методы, как разбор речевых ошибок, работа с текстами-образцами и самостоятельное составление профессиональных текстов.

Русский язык также играет важную роль в подготовке студентов к научной деятельности. Участие в конференциях, написание тезисов, составление научных статей — всё это требует высокого уровня языковой подготовки. Однако, как отмечает Н.В. Козлова, «недостаток навыков научного письма часто становится преградой для полноценного участия студентов в научной жизни» [5]. Поэтому важно, чтобы занятия по русскому языку включали упражнения, направленные на развитие навыков научного изложения. Студенты учатся структурировать свои мысли, аргументировать позицию и избегать речевых клише, что особенно важно для повышения уровня уникальности их текстов.

Значимость русского языка для студентов-медиков также проявляется в аспекте формирования профессиональной этики. Как утверждает С.А. Морозов, «этика врача выражается не только в действиях, но и в словах, которые он выбирает для общения с пациентом» [10]. Врач, владеющий нормами речевого этикета, способен наладить

доверительные отношения с пациентом, что положительно влияет на процесс лечения. На занятиях студенты анализируют примеры успешной и неудачной коммуникации, учатся выбирать подходящий тон общения и избегать речевых ошибок, которые могут быть восприняты как неуважение.

Особое внимание уделяется работе с документами. Как показывает практика, многие студенты испытывают трудности при заполнении медицинских карт, написании заключений и составлении других документов. Эти ошибки часто связаны не только с недостаточным знанием русского языка, но и с отсутствием навыков структурирования текста. Как подчёркивает А.И. Федорова, «правильное оформление медицинской документации является неотъемлемой частью профессиональной компетенции врача, а ошибки в ней могут привести к серьёзным последствиям». Поэтому занятия по русскому языку включают практические задания, направленные на отработку навыков работы с текстами.

Занятия по русскому языку играют ключевую роль в подготовке студентов-медиков, помогая им освоить профессиональные и коммуникативные навыки, необходимые для успешной работы в медицинской сфере. Развитие речевой культуры, языковой рефлексии, умения работать с документами и текстами, а также формирование межкультурной компетенции делают русский язык неотъемлемой частью образовательного процесса. Внедрение инновационных методов обучения и акцент на практическую направленность занятий позволяют добиться высоких результатов и подготовить студентов к реальным профессиональным вызовам.

Русский язык занимает центральное место в образовательной подготовке студентов-медиков, выполняя функции не только средства общения, но и инструмента формирования профессиональных компетенций. На занятиях по русскому языку будущие врачи приобретают навыки речевой культуры, профессиональной коммуникации, работы с текстами, а также учатся учитывать культурные и психологические особенности пациентов. Значимость русского языка подчёркивается его ролью в формировании профессиональной этики и умении адаптировать свою речь под конкретные ситуации.

Высокий уровень языковой подготовки позволяет студентам-медикам более эффективно выполнять профессиональные задачи, взаимодействовать с пациентами и коллегами, участвовать в научных исследованиях и вести медицинскую документацию. Особую важность имеет интеграция инновационных методов обучения, таких как ролевые игры, анализ кейсов и работа с профессиональными текстами, что делает процесс изучения русского языка более практико-ориентированным и эффективным.

Выводы. Таким образом, занятия по русскому языку способствуют комплексному развитию студентов-медиков, формируя у них не только профессиональные, но и личностные качества, необходимые для успешной работы в медицинской сфере. Укрепление языковой подготовки и внимание к речевым аспектам обучения обеспечивают конкурентные преимущества будущих специалистов на рынке труда и создают основу для их профессионального роста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранов А.В. Межкультурная коммуникация в медицинской практике: теория и методика. – Москва: Высшая школа, 2020.
2. Васильева М.А. Речевая культура и профессиональная этика медицинских работников. – Санкт-Петербург: Наука, 2018.
3. Головина И.В. Особенности профессионального дискурса в медицинской практике. – Казань: Университетская пресса, 2019.
4. Иванов В.В. Научное письмо в медицинской сфере: практическое пособие. – Москва: Академкнига, 2021.
5. Козлова Н.В. Формирование языковой компетенции у студентов-медиков. – Екатеринбург: УрФУ, 2017.
6. Кузнецова Е.А. Медицинская документация: теория и практика. – Новосибирск: Сибпресс, 2020.
7. Левшин А.Н. Языковая подготовка как основа профессионального развития. – Москва: МГУ, 2016.
8. Лысова А.Б. Интерактивные методы в преподавании русского языка для студентов-медиков. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2018.
9. Михайлова Л.Г. Работа с текстами в медицинском образовании. – Челябинск: Урал-пресс, 2019.

10. Морозов С.А. Этические аспекты коммуникации в медицинской практике. – Омск: ОмГУ, 2021.
11. Николаев Л.С. Медицинская терминология и её значение для профессиональной подготовки. – Москва: Издательство РУДН, 2020.
12. Павлова С.В. Проблемы интеграции языковой и профессиональной подготовки. – Воронеж: ВГУ, 2019.
13. Прохоров Е.С. Речевая грамотность как фактор профессионального успеха. – Самара: Самарский университет, 2018.
14. Селезнёва Е.В. Языковая культура в медицинском образовании. – Томск: Томский государственный университет, 2017.
15. Сидорова Г.И. Нормы речевого этикета в профессиональной деятельности врача. – Владивосток: ДВГУ, 2019.
16. Степанова Е.А. Анализ и интерпретация медицинских текстов. – Калининград: БФУ, 2021.
17. Суханова Л.Н. Развитие языковой рефлексии у студентов-медиков. – Иркутск: Издательство ИГУ, 2020.

ЗНАЧИМОСТЬ РУССКОГО ЯЗЫКА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ

Русский язык как учебная дисциплина для студентов медицинских вузов заслуживает глубокого анализа не только с точки зрения профессиональной значимости, но и как средство развития личности будущего врача. Он выполняет сразу несколько ключевых функций, начиная с развития базовых коммуникативных навыков и заканчивая интеграцией в профессиональное сообщество. Исследователи, такие как Л.Г. Михайлова и С.А. Морозов, подчёркивают, что владение языком формирует у врача не только умение передавать информацию, но и профессиональную ответственность за правильность её подачи. Занятия по русскому языку играют ключевую роль в подготовке студентов-медиков, помогая им освоить профессиональные и коммуникативные навыки, необходимые для успешной работы в медицинской сфере. По мнению автора статьи, высокий уровень языковой подготовки позволяет студентам-медикам более эффективно выполнять профессиональные задачи, взаимодействовать с пациентами и коллегами, участвовать в научных исследованиях и вести медицинскую документацию.

Ключевые слова: русский язык, будущий врач, языковая подготовка врача, профессиональные навыки, межкультурная компетенция, практическое применение.

АҲАМИЯТИ ФАННИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР ТАӢӢРИИ КАСБИИ ДОНИШӢУӢЕН-ТАБИБОН

Забони русӣ ҳамчун фанни таълимӣ барои донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ на танҳо аз нуктаи назари аҳамияти касбӣ, балки ҳамчун воситаи ташаккули шахсияти духтури оянда сазовори таҳлили амиқ аст. Он ябора якҷанд вазифаҳои асосиро иҷро мекунад, аз рушди малакаҳои асосии муошират то ҳамгироӣ ба ҷомеаи касбӣ. Муҳаккикони зерин, ба монанди Л. Михайлов ва С. Морозов, таъкид мекунанд, ки хангоми донишҷӯи забон барои духтур на танҳо қобилияти интиқоли иттилоот, балки масъулияти касбӣ барои дурустии пешниҳоди онро низ ташаккул медиҳад. Машғулиятҳои забони русӣ дар таӢӢр қардани донишҷӯёни соҳаи тиб нақши муҳим мебозанд, ба онҳо барои азхуд қардани малакаҳои касбӣ ва муошират, ки барои бомуваффақият қор қардан дар соҳаи тиб заруранд, ёрӣ мерасонад. Ба гуфтаи муаллифи мақола, сатҳи баланди омода намудани забондонӣ ба донишҷӯён табии оянда факултети имконият медиҳад, ки вазифаҳои касбии худро самараноктар иҷро кунанд, бо беморон ва ҳамкорон муошират кунанд, дар таҳқиқотҳои илмӣ ширкат варзанд ва ҳуҷҷатҳои тиббиро таҳия намојанд.

Калидвожаҳо: забони русӣ, табии оянда, аз ҷиҳати забонӣ омода намудани духтур, малакаҳои касбӣ, салоҳияти байнифарҳангӣ, таъбиқи амалӣ.

THE IMPORTANCE OF THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF MEDICAL STUDENTS

The Russian language as an academic discipline for students of medical universities deserves in-depth analysis not only from the point of view of professional significance, but also as a means of developing the personality of a future doctor. It performs several key functions at once, from the development of basic communication skills to integration into the professional community. Researchers such as L.G. Mikhailov and S.A. Morozov, emphasize that language proficiency develops in a doctor not only the ability to convey information, but also professional responsibility for the correctness of its presentation. Russian language classes play a key role in preparing medical students, helping them master the professional and communication skills needed to successfully work in the medical field. According to the author of the article, a high level of language training allows medical students to more effectively perform professional tasks, interact with patients and colleagues, participate in scientific research and maintain medical records.

Key words: Russian language, future doctor, language training of a doctor, professional skills, intercultural competence, practical application.

Сведения об авторе: Алиева Нигина Шералиевна - кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой русского языка Таджикского государственного медицинского университета им. Абуали ибн Сино, г. Душанбе, Телефон: + 992 90 933 9636, **E-mail:** nigina.a1973@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиева Нигина Шералиевна – номзоди илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино, ш. Душанбе, Телефон: + 992 90 933 9636, **E-mail:** nigina.a1973@mail.ru

Information about the author: Alieva Nigina Sheralievna - candidate of pedagogical sciences, head of the Russian language department of the Tajik State Medical University Abuali ibn Sino, Dushanbe, Phone: + 992 90 933 9636, **E-mail:** nigina.a1973@mail.ru

АҲАММИЯТИ ИЛМӢ-АМАЛӢ ВА ТАЪЛИМӢ-ТАРБИЯВИИ АСАРИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ “ДАР БОРАИ ВАҚТ ВА САРГУЗАШТИ ХУД”

Шоҳиён Н.Н.

Нурмахмадзода Д.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Асари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои муаззами миллат "Дар бораи вақт ва саргузашти худ"- ҳам аз ҷиҳати шакл ва ҳам аз ҷиҳати мундариҷа ғайриоддӣ аст. Муаллиф онро "Ёддоштҳои Президент" номгузорӣ кардааст, аммо он нисбат ба ин жанри адабӣ хеле васеътар ва амиқтар аст.

Ин асар ёддошт нест, балки андешаронӣ ва дарки шахсӣ ва фалсафии он аст, ки роҳ ба сӯи қуллаи ҳокимият чӣ гуна душвор буд, барои миллат ва кишвар чӣ қорҳо анҷом дода шуданд ва чӣ нақшаҳо ҳанӯз дар пешанд. Асари мазкур хеле самимӣ буда, ба хонандагон имкон медиҳад, ки бо ҷаҳони ботинии Роҳбари давлат пайваست шаванд, бифаҳманд, ки қарорҳои душвор, вале муҳим чӣ гуна қабул карда мешаванд ва чӣ гуна онҳо ба амалҳои табдил меёбанд, ки барои кишвар, мардум ва ҳар яки мо алоҳида манфиат меоранд. Самимият ва паҳноӣ андеша хусусиятҳои асосии ин китоб мебошанд. Асар аз лиҳози равоӣ амиқ буда, мулоҳиза дар бораи давраи мураккаб ва муҳолифи мо, дар бораи ҷойгоҳ ва аҳаммияти марде аст, ки бори бузурги масъулиятро барои кишвар ва мардуми қадима ва боистеъдоди он ба дӯш мегирад.

Китоби "Дар бораи вақт ва саргузашти худ" барои хонандагони васеъ пешбинӣ шудааст ва бешубҳа бо шавқу завқ ва таваҷҷӯҳи зиёд истиқбол карда мешавад.

Асари Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳти унвони “Дар бораи вақт ва саргузашти худ” соли 2015 аз ҷониби нашриёи “Эр-граф” нашр гардида, дар ҳаҷми 232 саҳифа мазмуну мундариҷаи он ба тарзи оммафаҳм оварда шудааст, ки аз нуқтаи назари муаллифон аҳаммияти илмӣ -амалӣ ва таълимӣ -тарбиявӣ барои татбиқ дар ҳамаи зинаҳои гуногуни таҳсилот аҳаммияти хосса дорад. Боиси зикр аст, ки муаллиф Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун шахсияти маъруф ва фикрронии инноватсионӣ эҷодӣ ва созандагӣ дошта, дар байни зиёда аз 215 давлати ҷаҳон мақому манзалати хосса дорад. Боиси ифтихор аст, ки 5 муҳимтарин пешниҳодҳои Пешвои миллат оид ба масъалаҳои об ва иқлим, ҳифзи пирияхҳо ва дигар масъалаҳо аз ҷониби бонуфузтарин ташкилотҳои сатҳи ҷаҳонӣ пеш аз ҳама Созмони миллалӣ муттаҳид пазируфта шуданд, ки аз ин нуқтаи назар мафҳуми “вақт” пас аз ба даст овардани соҳибистиклолии кишвар барои Тоҷикистон аҳаммияти калон дорад, чунки дар қулоқтарин фурсати вақт мамлакати мо ба муваффақиятҳои беназир соҳиб гашт.

Дар китоб, ба ҷои пешгуфтори китоб Пешвои миллат таъкид менамояд, ки вақт ва ё замоне, ки мо дар он зиндагӣ мекунем, то чӣ андоза беназир аст ва чӣ гуна аз рӯйдодҳо ва дастовардҳо бой аст, аҳаммият ва зарурати онҳоро бояд андеша намуд... Ҳар як марҳилаи ҳаёти инсон ритм ва суръати ҳаракати худро дорад. [1, сах. 5-6]. Чунин мафҳуми вақт ва дарки арзиши он барои ҳамаи одамон аз он ҷумла, қудрат дар доираи фарогирӣ ба таҳсил, таълиму тарбия дар зинаҳои гуногуни бақамолрасӣ омӯзгорон, қормандон ва дилхоҳ шахсе, ки дар ин олам зиндагӣ мекунанд, дахл дорад ва инчунин барои онҳое, ки қероси бузург дар доираи он “вақт”, ки зиндагӣ ва фаъолият намуданд, низ шарҳ дода мешавад.

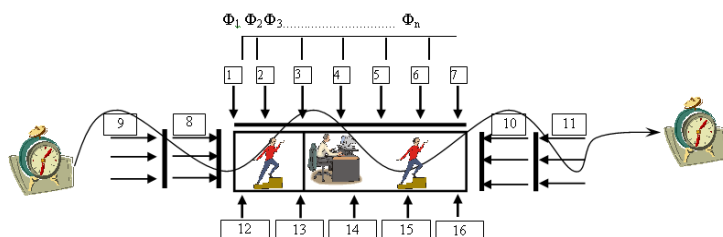
Дар асари худ Пешвои миллат қайд менамояд, ки “вақт на танҳо котеҗорияи физикӣ, инчунин философия ва ахлоқӣ низ мебошад. Ин маҳфум чунин маъно дорад: ахлоқӣ, на танҳо бояд зист, инчунин, бо назардошти гузашти умр андешаи ин гузаштро бояд қард ва дар ҳар марҳилаи вақт гоҳ-гоҳ натиҷаҳои меҳнати ба дастовардари ҷамъбааст қардан лозим аст. Маҳз барои ҳамин инсон аз ҳайвонҳо фарқ мекунад ва ҳамин тавр вай ҳуқмрониро дар олами атроф таъмин менамояд. Маънои фалсафии вақт дар фаҳмидани мақсади худ, барои ҷӣ дар ин дунё пайдо шудаед ва ҷӣ қорери бояд анҷом диҳед. Шумо танҳо дар доираи мавҷудияти худ нестед, балки яке аз ҳалқаҳои занҷири беохирӣ замони таҷассум менамояд. Ба ибораи дигар, шумо ифодагари таҷассуми вақт дар як давраи муайяни замони мебошед”. Дар ҳулосаи мантиқӣ Пешвои миллат таъкид менамояд, ки “Фақат дар ҳолати амиқӣ се котеҗорияи вақт одам метавонад, ки аз мавҷудоти тафаккури ҳос дошта боз ба шахсияти созанда ва эҷодқор табдил ёфта, барои наздиконаш ва тамоми ҷомеа некӣ меофарад” [1, саҳ. 25].

Бо ҳамин мазмун дар асари Пешвои миллат дар саҳифаи 38-ум бо чунин мазмун аз нигоҳи аҳаммияти таълимӣ -тарбиявӣ гузашти вақт бо истифода аз худтаҳлилиномаӣ ва худбаҳогузори таъкиди зеринро пешӣ назар меорад. “Ҳар яке мо беҳтарин довар ва баҳодихандаи муҳимми фаъолияти худ ҳастем, агар, албатта, дарки интиқодӣ дар бораи қорҳоямонро аз даст надихем... Гоҳ-гоҳе истода, фикр қардан лозим аст, ки оё ҳама ба он тарзе тасаввур қардем, сурат мегирад? оё ягон ҳолати воқеӣ аз даст рафтааст ва оё ҳамаи имқониятҳои мавҷуда ба ҳисоб гирифта ва истифода шудаанд”.

Дар саҳифаи 82-юми асари зикрқардидаи Пешвои миллат якҷанд таъкидҳои мутафакқирони машҳури ҷаҳонро бо чунин мазмун овардааст, яъне: таъкиди Сукрот “Барои доно як умри инсон басанда аст, вале аблаҳон намедонанд бо абадият ҷӣ қор қунанд”. Доставеский қайд менамояд “ҳонед, боқимонда қорҳоро ҳаёт ҳал мекунад”. Упанишад чунин андеша дорад: “одам ҳамон маврид ташаққул меёбад, ҷӣ гуна он фикр менамояд”.

Бо ҳамин мазмуну мундариҷа дар ҳама саҳифаҳо, бобҳои қитоб мазмуну мундариҷаи мафҳуми вақт аз нигоҳи саргузашти инсон ва огоҳмандии он аз бебозгаштии арзиши вақт ва истифодаи муфиди он барои инсон таъкидҳои пайваста оварда шудаанд. Ҷӣ тавре, ки дар боло зикр қардида буд, бо истифода аз мазмуну мундариҷа ва мақсадҳои дидактиқии дар мавзӯҳои гуногун баён қардида, манбаи пурақриши интиҳоби тарз ва усули таҳия ва таъбиқи технологияҳои навин дар раванди таълиму тарбия метавонанд мавриди истифода қарор гиранд. Ҳамчун, пешниҳоди муаллифӣ мо чунин модели ифодақунандаи истифодаи вақт ва расидан ба ҳадафҳои ҳаётро бо истифода аз таъкиди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, профессори фаҳрии Донишгоҳи Синзяни Ҷумҳурии Мардумии Чин, профессори фаҳрии Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.Ломоносов, дорандаи медали тиллоии ЮНЕСКО, дорандаи Ҷоизаи Созмони Миллалӣ Муттаҳид «Расидан ба ҳадафҳои СММ», дорандаи медали тилоии Ассотсиатсияи Халқҳои Россия, сазовори унвони олии фарҳангию сиёсии ҷомеаи Аврупо – Пешвои асри ХХІ аз қониби шурои Аврупо оид ба робитаҳои байналмилалӣ бо чунин мазмун баён қардидааст, яъне: “... моро зарур аст, ки боз ҳам зиёдтар заҳмат қашида ба масъалаи таълиму тарбия афзалияти бештар диҳем, сатҳу сифати таълиму дар ҳамаи зинаҳо беҳтар қунем, барои таҳсилоти босифат аз тамоми имқонот истифода қарда, заминаҳои моддиву техникаи муассисаҳои таълимиро таҳқим баҳшем ва самарабахшии фаъолияти онҳоро таъмин намоем” [2, саҳ. 574].

Зарурияти тағйирёбии фикру андеша, баҳогузори ба муваффақият ва истифодаи самараноки вақтро, ки Пешвои миллат дар асари “Дар бораи вақт ва саргузашти худ” пешӣ назар оварданд, дар муқошият ба донишқуён оид ба эҳсоси масъулият дар раванди истифодаи вақт ва худмақсадгузори, инчунин пайваста зери таҳлил қарор додани дастовардҳои худ чунин моделро метавон пешниҳод намуд:

Донишҷӯёни гиромӣ! Тасаввур кунед, ки солҳои пурсамари зиндагӣ ва ғаёлияти меҳнатӣ дар пеш аст, ва шумо барои худ кадом «дарахти орзу» мебарваред ва кадом мақсади наҷиб дар пеш мегузored?

Оиди мавзӯи тадқиқоти интихобшудаи ғояи педагогии расидан ба муваффақият ва идораи эҷодкоронаи вақт аз лиҳози вақлати воло (миссия)-и инсон дар занаҳои гуногуни инкишофӣ яке аз шахсиятҳои шинохтаи назария ва амалияи инсоншиносӣ Президенти клуби Рим А.Печчеи чунин таъкид намудааст: «...дастгирӣ намудани иқдомҳои неки инсон, ки барои тамоми ҷомеа ва ҷаҳониён ғойдаовар буда, дар навбати худ, онҳо ба самаранокӣ тамоми ҷабҳаҳои ҳаёт, иқтисодиёт ва сайёра метавонанд мусоидат намоянд, маҳз аз нақши инсон ва мақсад гузошта тавонистани ӯ дар ҳаёт сарчашма мегирад» [5, сах. 109]. Муваффақият ҳамчун воҳиди ченкунӣ (баҳогузорӣ)-и дастовардҳои зехнӣ ва эҷодии инсон дар муҳлати вақт дар самтҳои гуногуни ғаёлият метавонад мавриди истифода қарор гирад ва ин мавзӯ дар бобҳои алоҳидаи китоби пешниҳодшуда оварда шудааст.

Аз нуқтаи назари мазмуни интихобнамудаи мақолаи пешниҳодгардида бо мақсади таҳлил, ҳулосабарорӣ ва тақмилдиҳии эҷодии донишҷӯ пешниҳод гардидааст, пеш аз ҳама ба он масъалаи муҳими педагогӣ аҳамият дода шудааст, ки иштирокчиёни асосии ҷараёни таълиму тарбия ба худ савол гузошта, ҷавоби онро бояд дарёбанд, барои мисол: дар як дақиқа, дар як соат, дар як рӯз, дар як ҳафта, дар як нимсолаи таҳсил, пас аз омӯзиши як фан, гурӯҳи фанҳо, таҷрибаомӯзӣ, худомӯзӣ, худтақмилдиҳӣ, ба чӣ муваффақиятҳо ноил гарданд ва оё ин дастовардҳо толибилро қаноатманд гардонида метавонанд ё не? Айнан бо ҳамин мазмун, ман (толибил) ба мақсади гузоштаи худ ноил гардидам ё не?

Дар давоми мантиқии масъалаҳое, ки дар асари Пешвои миллат оварда шудааст, чунин андеша ва таъкидҳои шоирону мутафаккирони замони гуногунро пеши назар меорем. Барои мисол, нависандаи маъруфи рус Толстой Л.Н. файласуф (1828-1910): “Мақсад барои тамоми ҳаёт бояд дошт, мақсад барои вақти муайян, мақсад барои як сол, барои як моҳ, барои як ҳафта, барои як рӯз, барои як соат ва ҳатто барои як дақиқа ва дар ин ҷода аз баҳри ҳама корхое, ки ҳатто ба ту ғойда меоранд, мегузарӣ ва нақшаи барои ба мақсади бузург расиданро волотар мешуморӣ” [6, сах. 73].

Оид ба арзиши мафҳуми вақт ва гузошта тавонистани мақсади воло, муайян намудани ҳадафҳои муҳими зиндагӣ шоири муосири тоҷик Лоик Шералӣ (1941-2000) низ чунин фармудааст:

Ало, эй соҳибони вақт,

Вақти ҳеҷ дарёбед.

Шумо ҳоло ҷавону комрону шодмону зиндаед охир! [9, сах.83].

Бо истифода аз мазмуну мундариҷа ва аломатҳои шартӣ дар расми 1 овардашуда ва бандҳои алоҳидаи асари Пешвои миллат дарҷ гардида бо назардошти истифодаи афкори педагогии ниёгон, чунин алгоритм-моделҳои лоихакашии педагогии муваффақият ва идораи вақти донишҷуро пешниҳод менамоем:

1. Омӯзиши асрори муваффақият ва хирадсолории Пешвои миллат бо истифода аз китоби “Дар бораи вақт ва саргузашти худ” бо истифода аз мисол ва лаҳзаҳои хотирмони баённамудаи муаллиф, яъне:

– дарси ибрат аз қорнамоиҳои Пешвои миллат, ки дар китобномаи шарҳиҳои оварда шуданд [2].

– таҳия ва татбиқи технологияҳои таълимӣ -тарбиявии зерӣ унвони “Ҳар як соли пешравӣ ва шуқуғии мамлакат оғоз аз сессияи 16-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– пазируфта шудани пешниҳодҳои сатҳи ҷаҳонии Пешвои миллат ва баланд гардидани манзалати мамлакат дар арсаи ҷаҳон;

– рушди ҳама соҳаҳои мамлакат аз он ҷумла, илму маорифи кишвар ва омӯзиш ва кадршиносии саҳми Пешвои миллат оиди таҳсил дар дохил ва хориҷи кишвар;

– аҳамияти омӯзиши забонҳои хориҷӣ аз нигоҳи таъкидҳои пайвастаи Пешвои миллат;

– аҳамияти ташкили озмунҳои ҷумҳуриявии “Фуруғи субҳи доноӣ китоб аст”, “Тоҷикистон-ватани азизи ман”, “Илм-фуруғи маърифат”, “Тоҷикон-оинаи таърихи миллат” дар баланд бардоштани неруи зехнии ҷавонон ва Тоҷикистон.

Мавлоно Ҷалолудин Муҳаммади Балхӣ дар Маснавии маънавӣ оид ба мақому манзалати хирад чунин таъкид овардааст:

Дасти ақл он хас ба як сӯ мебарад,
Об пайдо мешавад пеши хирад [10, сах.96].

2. Аз худ намудан ва шарҳ дода тавонистани маъно ва маҳфуми вақт ҳамчун категорияи физикӣ.

Аз нигоҳи он ки вақт ҳамчун арзиши бебозгашт хаст ва ҳар лаҳзаро бояд барои омузиши дониш истифода бурд, аз ин мавқеъ Абуабдуллои Рӯдакӣ таъкид менамояд:

То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,
Кас набуд аз роҳи дониш бениёз.

3. Маҳфуми вақт ҳамчун категорияи ахлоқӣ ва истифодаи мақсадҳои дидактикии шарҳи мазкур зимни интиҳоби технологияҳои таълимӣ -тарбиявӣ.

Аз нуқтаи назари меъёрҳои ахлоқӣ шахс метавонад дар ҳар лаҳзаи вақт кори некеро ба анҷом расонад барои худ ва дигарон.

Носири Хусрав оиди ин мавзӯ чунин фармудааст [7]:

Беҳин коре, ки андар зиндагонист,
Накухоҳӣ, ба кас роҳатрасонист.

4. Истифодаи мафҳуми фалсафавии вақт ва ба роҳ мондани технологияҳои худтаҳлилнамоя ва худхулосабарорӣ дар фазои худташаққули толибилмон дар зинаҳои гуногун.

Бо ҳамин мазмун яъне худшиносӣ ва худтаҳлилнамоя ва мақсади бузург гузоштан дар ҳаёт Ҳабиб Юсуфӣ чунин дубайтиро пеши назар меорад [7]:

Гавҳари қиммат зи гавҳарҳо ба олам одам аст,
Дар ҷаҳони ту ба ҳар олам баҳои олам аст.

Таъкидҳои дар боло овардашуда имконият медиҳанд, ки бо истифодаи ҳарфҳо, ки онҳо дар калимаҳои вақт ва муваффақият вучуд доранд, бо чунин пайдарҳамӣ маънои онҳоро пешниҳод менамоем:

А – Формулаи муваффақият ва мафҳуми идораи эҷодкоронаи вақтро оид ба аз худ намудани барномаҳои таҳсил забонамӯзӣ, аз худ намудани технологияҳои муосири компютерӣ -иттилоотӣ ва фанҳои тахассусиро тартиб дода, барои расидан ба муваффақият кӯшиш ба ҳарч медиҳад;

Б – Дар асоси худбаҳогузори ва худтаҳлилнамоя ба худ хулоса мебарорад, ки одам дорои неруи зеҳнии нодир аст, он чӣ ки рекордҳои Гиннес шаҳодат медиҳанд;

В – Дар ҳар як зинаи таҳсил донишҷӯ энциклопедияи бакамолрасии касбии ҳешро тартиб дода тавониста, дастовардҳои худро бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва дигар забонҳои хориҷӣ тартиб дода, барои худ хулоса мебарорад, ки дар кадом самт ба кадом муваффақият ноил гардидааст, кадом фанҳоро омӯхтааст, кадом донишу малакаро аз бар намудааст ва агар ба ҳаёти мустақил қадам монад, ба кадом кор кодир аст? Оид ба ин мавзӯ сардафтарии адабиёти форсу тоҷик Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (858-941) фармудааст:

Ҳеч ганче нест аз фарҳанг бех,
То тавонӣ рӯй бар ин ганҷ нех.

Ё ин, ки дар «Ахлоқи Мухсинӣ» оварда шудааст:

Бе азми дурусту саъйи комил,
Касро нашавад мурод ҳосил;

Г – Модели худтаҳлилдиҳии касбии худро тартиб дода, дар ҳамкорӣ бо омӯзгорон, лоиҳаҳои эҷодӣ, инноватсионӣ ва дигар корҳоро ба ҷо меорад, то ки таҷрибаи тадқиқотчи будан ва роҳбариро омӯзад, чунки дар замони муосир зинаҳои таҳсилоти бакалавр, магистр, PhD ва ғайра вучуд доранд ва шахс имконият дорад, ки дар як давлат як зинаи таҳсилот гирифта, дар мамлакатҳои дигар бошад зинаҳои таҳсилоти дигарро аз худ намояд;

Е – Роҳ ва усули муосири муаррифии худро на кам бо 3 забон тартиб додани CV, муаррифии зудамал ва дигар тарзҳои пешниҳод намудани маълумотро ба корфармоёндагон ба тариқи инфиродӣ, бо истифода аз низоми ҳукумати электронӣ маълумот пешниҳод карда метавонад;

Ё – Ба маънои шеърӣ шоир ва олими илми фалсафа Назри Яздон «Алвидоъ эй чору панҷи мактабӣ, хайра макдам панҷу чори кудакӣ»-ро сарфаҳм меравад ва ба худ хулоса мебарорад, ки на диплом, балки донишу малакаи рақобатпазир ӯро дар оянда ба муваффақиятҳо мерасонад;

Ж – Дарк менамояд, ки ҳар як аср ба худ имкониятҳои хосро дорад, истифодаи эҷодкоронаи вақт, аз худ намудани донишҳо ва паҳн кардани онҳо барои баланд

бардоштани неруи зеҳнии корхонаю мамлакат вазифаҳои муқаддас ҳастанд. Оид ба ин таъкид шоир ва публицисти олмон Генрих Гейне (1797-1856) чунин овардааст: «Шахсе, ки ба шугле аз тахти дил меҳр пайдо наменамояд, ҳеҷ гоҳ худро хушбахти комил ва баҳраманд аз ҳаёт эҳсос наменамояд, дар симои шахси танбал ҳама вақт изи норизогӣ ва бепарвоиро мушоҳида менамояд»;

З – Зимни омӯзиши маҷмуи фанҳо аз рӯи ихтисос ва аз худ намудани барномаҳои таълимӣ донишҷӯ ҳамчун неруи зеҳнии ояндаи кишвар медонад, ки барои ҳама гуна муваффақиятҳо, ҳамбастагии зинавии «аз рақобатпазирии иқтисодиёт ба рақобатпазирии давлат ва аз рақобатпазирии давлатӣ ба рақобатпазирии миллат» вобастагӣ дорад. Бинобар ин, таҳсилот дар таълимгоҳ пеш аз ҳама маънои дарки масъулиятшиносӣ ҳамчун донишҷӯ, шахсияти ташаккулёбанда ва мутахассиси ояндаро дорад. Оид ба ин мавзӯ шоири форсу тоҷик Абдурахмони Ҷомӣ (1414-1492) фармудааст:

Тавозуъ кун онро, ки донишвар аст,

Ба дониш зи ту қадри ӯ бартар аст;

И – Масъулиятшинос будан барои донишҷӯ на танҳо маънои гирифтани таҳсилоти олиро бояд ифода кунад, инчунин, омода будани ӯро барои пешрафти инноватсионии соҳаҳо, ободии Ватан, таҷрибаи татбиқ намудани ғояҳои асоснок барои иқтисодиёти рақобатпазир ифода намуда, зарари қибр ва саргарм гаштан аз муваффақиятҳои одитаринро донад ва ба чунин ҳатоҳо роҳ надиҳад, он чӣ қӣ дар адабиёти [8] ҳамчун ҳикмати халқ оварда шудааст. Як мусиқишинос вақте ки ӯ 20 сола буд, бе ягон шубҳа нидо менамуд, ки «Ҷафат ман». Вақте ки ба синни 25-солагӣ қадам монд, ӯ бомулоҳизатар ба чунин ақида таъҷибовард «Ман ва Мотсарт». Дар синни 30-солагӣ бошад, боз ҳам бомулоҳизатар баён менамуд: «Мотсарт ва ман» ва вақте ки ӯ хирадмандтар шуд, бо боварии том акнун меғуфт - ҷафат Мотсарт;

К – Мафҳуми идораи эҷодкоронаи вақт маънои аз як тараф бо мурури вақт расидан ба муваффақиятеро агар ифода намояд, аз тарафи дигар, бояд донишҷӯ савол гузорад, ки сатҳи нави фаҳмиш, гирифтани донишҳо то чӣ андоза ба дастовардҳои техникаю технологияи ва донишҳои замони муосир ҷавобгӯ мебошанд ва дар ин асос барои худтакмилдиҳӣ ва азхуд намудани донишҳои нав ҳулоса барорад. Дар ин раванд донишҷӯ метавонад ҳамчун модели худбаҳодиҳӣ ва худтакмилдиҳӣ барои худ озмунҳо чун «Тарҷумони бехтарин», «Ҳуруфчини бехтарин», «Навовари бехтарин», «Бехтарин данандаи имкониятҳои компютер» ва ғайра ташкил намояд;

Л – Аз маҷмуи адабиёти соҳавӣ ва технологияҳои иттилоотӣ истифода бурда тавонистани донишҷӯ барои гирифтани донишҳои касбӣ -таҳассусӣ меъёри асосии баҳогузорӣ ба рақобатпазирии ӯ дар фазои ҷаҳони иттилоотӣ ба шумор меравад. Оид ба ин мавзӯ шоир ва мутафаккири форсу тоҷик Абдулқодири Бедил (1644-1721) чунин фармудааст:

Ба ҳаёл зинда будан ҳаваси бақо надорад,

Чу ҳубоби чирми мино сари мо ҳаво надорад.

Саҳарӣ чӣ гул ситонам, ки ба ҳукми бенишонӣ ,

Гули ранги роҳ бӯе ба димоғи мо надорад;

М – Новобаста аз ихтисос, донишҷӯ дарк менамояд, ки дар ҳолати ҷаҳонишавӣ омода будан, донистани асосҳои ҳифзи бехатарии иттилоот, ҳифзи бехатарии иқтисодиёт, таъмини бехатарии озуқаворӣ ва амсоли инҳо вазифаи муқаддаси ҳар як донишҷӯ-шахрванд ба мутахассиси ояндаи кишвар аст;

Н – Зоҳир намуда тавонистани истифодаи техника ва технологияи муосир зимни иҷрои корҳои мустақилонаи фанӣ , курсӣ ва дипломӣ , робита карда тавонистан бо омӯзгорон зимни татбиқи ҳукумати электронӣ оид ба муаррифии ин имкониятҳо асоси муваффақият ва идораи эҷодкоронаи вақтро ифода менамояд;

О – Донишҷӯ иштироки фаъолонаи худро дар барномаҳои созандагӣ ва ободкории диёр барои худ шарафмандӣ мешуморад ва ҷиҳати баланд бардоштани обрӯю нуфузи Тоҷикистон, ҳамчун донишҷӯ ва мутахассиси оянда кӯшиш ба ҳарч медихад. Оид ба чунин мавқеъгирии донишҷӯ ва ҳамчун инсонӣ комил ва созанда муаррифӣ намудани худ шоир ва мутафаккири форсу тоҷик Абдулқодири Бедил (1644-1721) чунин фармудааст:

Камол он аст, ки аз худ боши огоҳ,

Чӣ дар саҳро, чӣ дар хилват, чӣ дар роҳ.

Асари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи вақт ва саргузашти худ» на танҳо як китоб, балки тафаккури фалсафӣ, шахсӣ ва иҷтимоии мебошад, ки дар он арзиши вақт, роҳи пурмашаққати истиклолсозӣ ва масъулияти инсонӣ ба таври хеле равшан баён гардидааст. Китоб андешаҳои амиқи сиёсӣ, ахлоқӣ ва фалсафиро дар бар гирифта, барои хонанда на танҳо иттилоъ, балки дарсҳои ҳаётӣ, тарбиявӣ ва маърифатиро низ пешниҳод менамояд.

Асари мазкур дар тафаккури ва руҳияи хонанда ва ҷавонон-ояндаи миллат, чунин саҳм мегузорад:

1. Таърих ва саргузашти Пешвои муаззами миллат, ҳамчун намунаи устуворӣ, ирода ва масъулиятшиносӣ, барои ҷавонон сарчашмаи ибрат ва омӯзиш мебошад;

2. Китоб хонандаро ба худтаҳлил, худбаҳодиҳӣ, мақсадгузори ва баҳо додан ба ҳар лаҳзаи зиндагӣ ҳидоят мекунад;

3. Асар дорои аҳамияти илмӣ-амалӣ ва таълимӣ-тарбиявӣ буда, метавонад дар ҳамаи зинаҳои таҳсил ҳамчун манбаи илҳомбахш ва омӯзанда истифода гардад;

4. Пешвои миллат тавассути мавқеи инсонсоз, таъкид ба омӯзиш, худтакмилдиҳӣ ва илму дониш, барои ҷавонон нақшаи роҳ ба муваффақиятро пешниҳод менамояд.

5. Мафҳуми вақт дар китоб ҳамчун як категорияи фалсафӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоӣ шарҳ ёфта, ба аҳамияти ҳудогоҳии инсон ишора мекунад;

6. Таълимоти андешаҳои Пешвои миллат дар бораи вақт ва тарзи истифодаи он метавонанд асоси модели педагогӣ барои ташкили тарбияи дуруст, идоракунии вақт ва расидан ба ҳадафҳои ҳаётӣ бошанд.

Асари «Дар бораи вақт ва саргузашти худ» дар баробари баёни саргузаштҳои шахсӣ, ҳамчун дастури зиндагӣ, китоби тарбиявӣ ва манбаи ҳудогоҳии миллӣ хизмат мекунад. Он ба хонанда мефаҳмонад, ки вақти инсон сармояи бебаҳост, ки бояд самаранок истифода шавад ва муваффақият танҳо бо меҳнат, интизом, ҳудогоҳӣ ва мақсадмандӣ ба даст меояд. Ин китоб барои насли ҷавон, омӯзгорон, муҳаққиқон ва ҳар касе, ки меҳодаи зиндагии худро бо назари дуруст ба вақт ва масъулият созад, поянда ва арзишманд аст.

АДАБИЁТ:

1. Эмомали Раҳмон – О времени и о себе. – Душанбе: «Эр-граф», 2015. – 232 с;
2. Эмомалӣ Раҳмон: Китобномаи шарҳиҳоӣ / Мураттиб Ш. Комилзода; Зери назари Н. Салимов. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 656 с.
3. Аз Паём то Паём / Маҷмуи матни Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз солҳои 2001-2021. – Душанбе «Матбааи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон», 2022. – 723 саҳ;
4. Жемчужины. (Сборник изречений). Перев. М. Фовановой. Душанбе, «Ирфон», 1977. Ж 54 256 с;
5. Суфийская мудрость / Сост. Лавский В.В. – М. Алетея, с 90 2002. – 384 с. – (древняя мудрость);
6. Золотой век в афоризмах. / Сост. Н.П.Ходю-381 шиной, вступ. Статья Н.М. Солнцевой. – М.: Эллис Лак 2000, 2003. – 320 с.
7. Панду хикмат. / Гирдоваранда М. Фозилов, Нашриёти давлатии Тоҷикистон – Душанбе – 1963.
8. Рапацев Е.С. Золотая книга педагога / Рапацев Е.С.; под. общ. ред. Астрахова. – Минск: Современная школа, 2010. – 720 с.
9. Лоик Шералӣ. Куллийёт. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1. Ашъор. – Душанбе, «Адиб», 2008. – 560 саҳ.
10. Мавлоно Ҷалолудин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ: Дафтари севум ва чорум — Душанбе: «Адиб», 2013. - 480 саҳ.
11. Энтони Роббинс. Неруи бепоен (Рамзу румузи муваффақият дар зиндагӣ). – Душанбе: “Донишварон”, 2022. – 144 с.
12. Эмомалӣ Раҳмон ва тамаддуни инсонӣ. – Душанбе: “Бухоро”, 2012. – 132 с.
13. Юнусов Й. Педагогика: Китоби дарсӣ барои коллеҷҳо ва омӯзишгоҳҳои педагогӣ / Зери назари Обидов И. О. Мухар. масъул Сулаймонӣ С. – Душанбе: «Ирфон», 2005. – 274 с.
14. Гулмаҳмадова М. Сулаймонӣ Ҳ. Эмомалӣ Раҳмон асосгузори давлати тоҷикон.- Душанбе: Адиб, 2014

АҲАММИЯТИ ИЛМӢ-АМАЛӢ ВА ТАЪЛИМӢ-ТАРБИЯВИИ АСАРИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ “ДАР БОРАИ ВАҚТ ВА САРГУЗАШТИ ХУД”

Дар мақолаи мазкур бо истифода аз мазмуну мундариҷа ва мақсаду мароми асари пурарзиши Пешвои миллат зери унвони “Дар бораи вақт ва саргузашти худ” маҷмуи роҳ ва усули истифодаи

мақсадҳои дидактикии заминавии илмӣ -методологӣ ва таълими -тарбиявӣ доштаро, зеро таҳлили ҳулосабарорӣ қарор дода шудааст. Аз ин нуқтаи назар, фикру андешаи муаллифон то чӣ андоза расидан ба ҳадафи мазкур дар раванди тайёр намудани мутахассисони ояндасоз оварда шудааст, ки маҳз ба ин мавзӯ муаллифи асар аҳамияти махсус додааст. Бо назардошти он, ки Пешвои миллат дар асари номбурда бо истифода аз маҷмуи зиёди сарчашмаҳои илмӣ ва таърихӣ фикру андешаи мутафаккирони шинохтаи шарқ ва ғарб ва инчунин хотироти хешро низ дар пайдарҳамии мантиқӣ оварда шудаанд. Мазмуну мундариҷаи онҳо аз нигоҳи арзиши вақт ва истифодаи он аз нуқтаи назари гузашти айём ва рушди шахсият баён гардидаанд, ки арзиши таълими -тарбиявӣ доранд, зеро таҳлил ва татбиқ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: асар, асари Пешвои миллат, вақт, арзиши вақт, асосҳои илмӣ -амалиявӣ, таълими -тарбиявӣ, маҳфуми вақт ҳамчун категорияи физикӣ, истифодаи вақт, дастуру ҳидоятҳои оиди арзиши вақт, маҳфуми таълим аз нигоҳи истифодаи вақт, арзиши тарбиявии вақт.

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЛИДЕРА НАЦИИ «О ВРЕМЕНИ И О СЕБЕ» В КОНТЕКСТЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФОРМИРОВАНИИ УСПЕШНОЙ ЛИЧНОСТИ

В данной статье, используя содержание и цель ценного труда Лидера Нации под названием «О времени и о себе», определяется совокупность способов и методов использования дидактических целей научно-методической и учебно-воспитательной работы и на этой основе проанализированы и систематизированы соответствующие выводы. С этой точки зрения представлено мнение авторов с точки зрения каким образом достиг эти цели при подготовке будущих специалистов обращено особое внимание. Их содержание взаимосогласуется и объясняется с точки зрения ценности времени и его использования в рамках реализации новых инновационных технологии которое имеют образовательное и воспитательное значение.

Ключевые слова: произведение, деятельность Лидера Нации, время, ценность времени, научно-практические, учебно-воспитательные основы, понятие времени как, философские значение времени, использование времени, инструкции и указания о ценности времени, концепция образования с точки зрения использования времени, образовательная ценность времени.

SCIENTIFIC-PRACTICAL AND EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF THE WORK OF THE NATIONAL LEADER “ABOUT TIME AND ABOUT YOURSELF” IN THE CONTEXT OF USING THE FORMATION OF A SUCCESSFUL PERSONALITY

In this article, using the content and purpose of the valuable work of the Leader of the Nation entitled “About Time and About Yourself”, a set of ways and methods of using the didactic goals of scientific, methodological and educational work is determined and on this basis the corresponding conclusions are analyzed and systematized. From this point of view, the opinion of the authors is presented from the point of view of how to achieve these goals when preparing future specialists, special attention is paid. Their content is mutually consistent and explained from the point of view of the value of time and its use in the framework of the implementation of new innovative technologies that have educational and educational significance.

Key words: work, activity of the Leader of the Nation, time, value of time, scientific and practical, educational foundations, philosophical meaning of time from the point, use of time, instructions and instructions on the value of time, the concept of education in terms of time use, the educational value of time.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шохӣён Нурали Набот – номзоди илмҳои техникӣ, доктори илмҳои педагогӣ, и.в. профессор, мушовири кафедраи педагогикаи умумидонишироҳи Донишироҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ ба номи Сотим Улугзода. Суроға: 734019, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел: 935806222, суроғаи электронӣ: shoev_n@list.ru

Нураҳмадзода Дилафруз – муаллими калони кафедраи педагогикаи умумидонишироҳи Донишироҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ ба номи Сотим Улугзода. Суроға: 734019, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел: 918963837, суроғаи электронӣ: muraxmadzoda@bk.ru

Сведения об авторах: Шохӣён Нурали Набот – кандидат технических наук, доктор педагогических наук, и.в. профессора, советник кафедры общеуниверситетской педагогики Таджикского международного университета иностранных языков имени Сатима Улугзаде. Адрес: 734019, Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел: 935806222, электронная почта: shoev_n@list.ru.

Нураҳмадзода Дилафруз – старший преподаватель кафедры общеуниверситетской педагогики Таджикского международного университета иностранных языков имени Сатима Улугзаде. Адрес: 734019, Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел: 918963837, электронная почта: muraxmadzoda@bk.ru.

Information about the authors: Shokhiyon Nurali Nabot – Candidate of Technical Sciences, Doctor of Pedagogical Sciences, I.V. professor, advisor to the department of pedagogy at the Tajik International University of Foreign Languages named after Satim Ulugzade. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiyeva

street, 17/6. Tel: 935806222, email: shoev_n@list.ru.

Nurakhmadzoda Dilafroz – Senior teacher of the department of pedagogy at the Tajik International University of Foreign Languages named after Satim Ulugzade. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiyeva street, 17/6. Tel: 918963837, email: nurakhmadzoda@bk.ru.

ХУСУСИЯТҲОИ ФАРДӢ - ПСИХОЛОГИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ ВА АҲАМИЯТИ ОМӢЗИШИ ОН ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ НЕРУИ ЗЕХӢ

Сафарова Д.Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Таҳлили ҳаматарафаи ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, фарҳангии инкишофи ҷомеаи башарӣ собит месозад, ки замонҳои нав боисро раҳбарӣ масъалаи тағйир додани муносибат ба таълимро тақозо мекунад.

Дар шароити имрӯза тағйир додани низоми таҳсилот ва ба талаботи рӯз мутобиқ намудани он амри воқеист. Доштани дониш оид ба соҳаҳои гуногуни илм барои маълумотнок гаштан кифоя набуда, татбиқи амалии донишҳо, истифодаи технологияҳои муосир ва эҷодкорӣ муҳим аст, ки ба баланд шудани нерӯҳои зеҳнии насли наврас аз ҷумла кӯдак мусоидат намояд. Масъалаи тағйир додани муносибат ба таълим махсусан дар шароити ҷаҳонишавию ворид шудан ба низоми ягонаи таҳсилот ва талаботи системаи Балонӣ аҳамияти махсусро касб кард. Комилан табиист, ки ҷунин вазъият танҳо дар ҷумҳурии мо ба миён наомадааст, бинобар ин олимони сершумори хориҷӣ низ дар бобати зарурати тағйирдиҳӣ ба низоми таҳсилоти кунунӣ вобаста ба шароити иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, фарҳангии маърифатӣ фикру ақидаҳои худро баён кардаанд.

Албатта, бояд қайд намуд, ки дар микёси умумичаҳонӣ болоравии илму техника ва истеҳсолоти мошини тайёри, нерӯи зеҳнии аъзоёни ҷамъиятро талаб мекунад. Бинобар ин дар ҷомеа ҳамаҷониба ташаккул додани шахсиятро, ки дар айни замон бевосита мақсади асосии раванди таълим қарор ёфтааст, тақозо дорад. Ҷунон ки дидем, инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият қаблан аз фаъолияти меҳнатӣ ва истеҳсолот қанда буд. Ҳоло мазмуни мақсади умдаи мактаби маълумоти миёнаи умумӣ оид ба инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият инҳоро ифода мекунад: инкишофи ақлӣ, зеҳнӣ, меҳнатӣ ва таълими политехникӣ инҷунин, тарбияи ахлоқӣ, эстетикӣ ва ҷисмонӣ, илова бар ин ҳаматарафа ошкор кардани имконияти эҷодии шахсият, таъмин кардани шароити гуногун барои нафъунамои фардияти кӯдак бо назардошти ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои синнусол мебошад.

Ҷояи он ки таълиму тарбия мувофиқи хусусиятҳои синнусолии хонандагон бояд ба роҳ монда шаванд, дар илми педагогика мавқеи устувор дорад. Ҷунончи, Я. А. Коменский даврандӯзи зеринро қайд кардааст: кӯдакӣ (аз таваллуд то 6-солагӣ), наврасӣ (аз 6 то 12-солагӣ), ҷавонӣ (аз 12 то 18-солагӣ) ва синни балоғат (аз 18 то 40 - солагӣ). Тибқи ин даврано Коменский зинаҳои маълумот (мактаби модарӣ, мактаби забони модарӣ, гимназия, академия) ва мазмуни онро муайян намудааст [4].

Ж. Ж. Руссо низ даврандӯзи хоси худро пешниҳод кард. Дар низоми пешниҳоднамудаи ӯ ба ҳар як давраи синнусолӣ мазмуну методикаи муайяни тарбия мувофиқат мекарданд [2].

Зарурати мувофиқсозии таълиму тарбия бо хусусиятҳои синнусолии хонандагонро мутафаккирони бузурги илми педагогика, аз қабиле К.Д. Ушинский ва дигарон ҷонибдорӣ намуданд. Ба қатори шартҳои асосии таълиму тарбияи бомуваффақият М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода ва дигарон, баҳисобгирии ҷиддии хусусиятҳои хонандагон, нерӯ ва қобилиятҳои зеҳнии онҳоро мансуб донистаанд. Дониши ҳаматарафаи вижагии табиати хонандагонро онҳо яке аз талаботи асосии дидактикӣ меҳисобанд, ки ба он тамоми ҷараёни таълим дар мактаби нав бояд ҷавобгӯ бошад [7,10,12].

Дар давоми сад соли ахир, тавре ки К.Д. Ушинский навишта буд, микдори зиёди пажӯҳишҳо доир ба психологияи умумӣ ва синнусолӣ дар соҳаҳои идрок, хотира, тафаккур, нутқ ва мавзӯҳои дигар роҳандозӣ шуданд. Қонуниятҳои наву муҳим ошкор ва аксари масъалаҳое, ки қаблан мавриди таҳқиқ қарор нагирифта буданд, қоркард гаштанд. Аз рӯи як қатор масъалаҳо ақидаҳои назариявӣ ва муносибатҳои илмӣ нисбат ба қоркарди ин масъалаҳо пурра таҷдид шудаанд [10].

Дар иртибот ба назария ва ақидаҳои педагогони машҳури болозикр, ҳар як педагог бояд дар назар дошта бошад, ки рушди зеҳнӣ ва рушди тафаккури хонандагон дар мактаб бояд мақсаднок амалӣ гашта, тамоми паҳлуҳои ҳаёти ӯро фаро гирад. Моҳияти масъала дар он аст, ки ҳадди ақал ба чунин саволҳо ҷавоб дода шавад: Раванди таълим ба рушди зеҳнии хонандагон чӣ гуна таъсир мерасонад? Ба кадом роҳ ин таъсир амалӣ мегардад?

Посух ба ин саволҳо кори осон нест, бинобар ин олимони соҳаи педагогика ва психология онҳоро пайдарпай, бо роҳи амиқтару пурра дарк кардани робитаи байни таълим ва ташаккули хусусиятҳои психологию физиологии хонандагон ҳаллу фасл намуда, тағйирот ва навгониҳои раванди таълимро мутобиқан ба ин масоил роҳандозӣ менамоянд. [9, с. 43-45].

Масалан, дар синфи ибтидоӣ, яъне дар синфи якум, раванди ба устухон табдилёбии тағоякҳо давом дошта, ба хонандагон аз ҳад зиёд навиштан ва иҷрои супоришҳои душвор мумкин нест, ё худ дар синну соли наврасӣ дар натиҷаи номутаносиб инкишоф ёфтани организм, яқчанд ҳолатҳои рӯҳиро, ба монанди: тез асабонӣ шудан, гапи касе маъқул нашудан, худро хуб ҳис накардан ба монанди инҳо дигар ҳолатҳои рӯҳиро мушохида намудан мумкин аст. Аз ин мисолҳо маълум мегардад, ки дар ҳақиқат дар раванди таълиму тарбиядиҳии хонандагон ба эътибор гирифтани инкишофи равонию ҷисмонии кӯдакон зарур аст. Яъне, кӯдакони ҳамчун шахсияти ҳаматарафа ташаккулёфта ба таълим ҷалб намудан ғайри имкон аст.

Ин тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки омилҳои муҳит дар инкишофи қобилиятҳои зеҳнии хонандагон чун омилҳои ирсӣ нақши ҳалқунанда доранд ва метавонанд таъсири онҳоро ҷуброн намоянд ва ё куллан барҳам зананд. Қобилиятҳои зеҳнии кӯдак шаклан тайёр ба дунё намеояд. Ў бо нишонаҳои модарзодӣ ба дунё меояд, яъне бо чунин хусусиятҳои сохтори майнаи сар, узвҳои ҳиссӣ ва ҳаракатӣ, ки ба сифати заминаи табиӣ инкишофи қобилиятҳои зеҳнӣ баромад мекунад.

Маълум аст, ки касби сарнишинии ҳавопаймои реактивӣ аксуламали бениҳоят тезро талаб мекунад. Оё ин ягон андоза аз хусусиятҳои модарзодии системаи асаб вобаста аст? Ҳа, албатта. Инчунин мо медонем, ки шунавоии мусиқавӣ дар баъзе одамон бисёр барвақт бе ягон машқи махсус зоҳир мешавад, вале дар дигарон умуман вучуд надорад. Бешак ба ин баъзе хусусиятҳои табиӣ анализатори шунавоӣ таъсир мерасонанд. Ба сифати нишонаҳои модарзодӣ инчунин хусусиятҳои модарзодии аппарати биноӣ ва шунавоӣ, нозукии ҳассосии ломисавӣ, тезӣ ва устувории барқарор гаштани алоқаҳо дар пӯстлоҳи мағзи сар ва бобардошти системаи асаб низ баромад мекунад. Нишонаву аломатҳои модарзодӣ гуногунмазмунанд. Ин чунин маъно дорад, ки дар заминаи ҳамон як нишонаи модарзодӣ метавонад, вобаста аз талаботи фаъолияти мувофиқ қобилиятҳои гуногуни зеҳнӣ ташаккул ёбанд. Ҳамин ҳел, мушоҳидакории дақиқ ва хоҳири хуби биноӣ метавонад ба сохти қобилиятҳои зеҳнии рассом, тадқиқотчӣ, геолог ва боз дахҳо касбҳои дигар шомил бошад.

Инкишоф ёфтани нишонаву аломатҳои модарзодӣ то ба дараҷаи қобилиятҳои зеҳнӣ на танҳо аз хусусиятҳои фардии шахс вобаста аст, балки инчунин бо шароити таърихӣ, ба талаботи ҷомеа низ марбут аст. Масалан, тасаввур мекунем, ки дар яке аз ҷазираҳои дурдасти Укёнуси Ором кӯдаке бо нишонаҳои модарзодии барҷастаи мусиқавӣ таваллуд мешавад. Агар дар назар дошта бошем, ки дар ин ҷазира одамони қабиллаи ӯ ғайри суруди яковоза дигар суруде наметавонанд ва ғайри нақора дар ин ҷо асбоби мусиқавии дигаре нест, пас ин кӯдак оянда кӣ шуда метавонад? Мумкин аст ин кӯдак дар таърихи ҷазира ҳамчун нақоранавози машҳур ворид гардад. Ба ибораи дигар, ӯ ба ҳамон дараҷаи инкишофи истеъдоди мусиқавии худ мерасад, ки дар вазъиятҳои иҷтимоии муайян имконпазир аст. Агар ӯ дар мамлакате тавлид мешуд, ки маданияти мусиқавии инкишофёфта дорад ва ба дасти педагогҳои хуб меафтад, тақдири ӯ тамоман дигар ҳел сурат мегирифт. Нишонаҳои табиӣ мазмуни муҳим доранд. Онҳо яке аз шароити протсессии мураккаби ташаккул ва инкишофи қобилиятҳои зеҳнийанд. Чуноне ки С.Л. Рубинштейн қайд мекунад, қобилиятҳои зеҳнӣро нишонаҳои модарзодӣ пешакӣ муайян намесозанд, вале онҳо ҳамту аз берун низ шинонда намешаванд. Дар фард бояд заминаҳои табиӣ, шароити ботинӣ барои инкишофи қобилиятҳои зеҳнӣ мавҷуд бошанд [8, с.83]. Пас, дар инкишофи қобилиятҳои зеҳнӣ нақши воқеии нишонаҳои модарзодӣ чӣ гуна аст?

Нишонаҳои хуби модарзодӣ ташаккули қобилиятҳои зеҳнӣро ба маротиба осон менамоянд, ба инкишофи онҳо чӣ аз ҷиҳати суръати пешрафт ва чӣ аз ҷиҳати баландии дастовардҳо мусоидат мекунад. Бе мавҷудияти аломату нишонаҳои табиӣ аз худ намудани

дахҳо забонҳо бешак маҳол аст, вале маълум аст, ки профессори донишгоҳи Болон Чузеппе Метсофанти (1774-1849) бештар аз 100 забонро медонист. Профессори олмонӣ Гессерман 123 забонро соҳиб буд. Ба ҳамин миқдор забонҳо профессори итолёвӣ Тальявани низ ҳарф мезад.

Албатита, мавҷуд набудани нишонаҳои мусоид одатан раванди ташаккули қобилиятҳои зениро суғат мегардонад. Суоле ба миён меояд, ки чаро бисёре аз одамони боистеъдод, аз қабили Исаак Нютон, Луи Пастер, Валтер Скотт, математики машҳур Н. Лузин ва дигарон дар солҳои мактабҳои қобилиятҳои зехниашон инкишоф ёфта набуд? Аломату нишонаҳои табиӣ буданд, вале таъсири ҳалқунандаи таълиму тарбия ба назар намерасид. Дар макотиби кӯҳна, ҷуноне ки маълум аст бештар ба хотираи шогидон таъя намуда, ба рушди мустақилий ва эҷодкории тафаккур кам эътибор меоданд.

Ҳамчунин, иброд ба ёдоварист, ки ҷустуҷӯи муайянсозии хусусиятҳои психологии ҳонандагон ҳамчун маҳаки ташаккулдиҳандаи нерӯҳои зехнӣ дар таълими инноватсионӣ мадди аввал гузашта шуда, мундариҷа ва фаъолияти таълими анъанавӣ низ ба гузашта равона карда шудааст. Ин маънои онро дорад, ки ба ҳаёти воқеии инсон он ахборот, қоидаҳо ва маълумоте, ки ҳангоми таълим гирифта мешаванд, на он қадар алоқаи зич доранд. Бар замми ин намунаву таҷрибаҳо ва фикрҳои пешкашшаванда порчаҳои алоҳидаи замони муосирро ифода намекунад. Ҷунин муносибат сабабгори он мешавад, ки дар ҷаҳорҷубаи замон мавқеи худ аз тарафи ҳонанда муаян карда намешавад, дар натиҷа мавқеи таълим дар дараҷаи паст қарор гирифта, дараҷаи ҳавасмандӣ дар ҳонандагон ба таҳсилот паст мешавад. Ҳонандагон наметавонанд, ки дониши гирифтаашонро ҷӣ тавр истифода кунанд.

Доир ба ин масоил раваншиносон қайд мекунанд, ки нерӯи муҳарриқи рушди синну соли хурдимактабӣ аз муҳолифатҳои мунтазам рушдбандаи талаботи таълимӣ, муаллим, коллектив ба шахсияти кӯдак, ба таваҷҷӯҳ, хотира, тафаккур, сатҳи дараҷаи инкишофи рӯҳии ӯ иборатанд. Дар ин синну сол асосҳои рафтори ахлоқӣ ташаккул меёбад, азхудкунии меёр ва қоидаҳои рафтор, майли ташаккули шахсияти иҷтимоӣ пайдо шудан мегирад.

Дар ин ҷараён кӯдакони ин синну сол хусусиятҳои типологии фаъолияти олии асаб равшан мешавад, ки минбаъд дар рафтори зиндагӣ ба шакли одат маъмулӣ мегардад. Шарм, қанорҷӯӣ метавонад аз сустии системаи асаб гувоҳӣ диҳад; ҳардамҳаёӣ, тундӣ - зохиршавии раванди боздорӣ; оҳистагӣ, ақсуламал ва аз як фаъолият ба дигараш табдилдиҳӣ - камҳаракатии раванди асаб. Ҷунон, ки И.П.Павлов нишон медиҳад, системаи асаб бағоят нарм ва ба баъзе дигаргуниҳои таъсуротҳои беруна муқобил мебошад. Бино бар ин дар мактабҳои малакаи худназоратӣ ва худсозиро ташаккул додан басо муҳим аст” [10, с.45-51].

Дар рафтори мактабии хурдсол бештар хусусиятҳои мусбат ва манфӣ равшан намоён мегардад. Мактабии хурдсол ҳардамҳаёл – бо таъсири бевоситаи ангежа, бо далелҳои ногаҳонӣ майли амалиёти фаврӣ ва худсаронагӣ мекунанд. Дар мактабҳои хурдсол умуман нокифоягии ирода дида мешавад, вай ба мақсади гузашташуда дуру дароз таъкибқорӣ карда душворӣ ва монеахоро суботқорона бартараф намуда наметавонад. Баъзан дар онҳо, ҳамчун оқибати нодурусти тарбияи оилавӣ, ихтилоф ва яқравӣ мушоҳида мегардад. Кӯдаки ин синну сол хеле зуд дар ифодакунии хушнудӣ, ғам, ғусса, тарс ва ғ. бевосита ошқорғӯй мебошад.

Аз ин ҷиҳат мувофиқи талабот ва нишондодҳои талими инноватсионӣ дар зинаи ибтидоии таълим (1-4) бар дӯши муаллимон вазифаҳои зайл гузашта шудааст, ки метавонад нерӯи зехнии ҳонандагонро ташаккул дода бошад:

- муҳайё намудани шароит барои ташаккули ҳамаҷонибаи нерӯҳои зехнии мактабҷағони хурдсол;

- инкишофи ҷисмонӣ;
- ба бачаҳо дар бораи зохир намудани қобилияту истедодашон қумак расонидан;
- бедор намудани хоҳиши таҳсил ва шавқу ҳаваси маърифатҷӯии онҳо;
- тарғиби дӯстдоштан ва ҳурматнамудани мактаб;
- муаллими азиз ва китоб ҳамчун манбаи тарбия ва сарчашмаи дониш;
- ба бачаҳо роҷеъ ба инсон кишвари худ табиат, ҷамъият маълумоти ибтидоӣ додан;
- ташаккули малақаҳои мустақкам оид ба забони модарӣ, хат, ҳониш, ҳисоб;
- ташаккули маҳорати фикри ҳурро шифоҳию хатти баён карда тавониш;
- ҷамъ намудани таҷрибаҳои оддии муомила ва ҳамқорӣ.

Бояд гуфт, ки синни хурди мактабӣ яке аз зинаҳои муҳимми донишхосилкунӣ ва тарбия ба шумор меравад. То мактаб омадан онҳо тавасути бозӣ дар бораи олами гирду атроф маълумот гирифта бошанд, пас аз ба мактаб омадан онҳо оид ба олами ихотакарда маълумоти илми мегиранд, ки ин боиси зиёд гардидани савияи дониш ва ташаккули нерӯҳои зехнии онҳо мегардад.

Дар ҳамин асос равоншинос Н.С.Лейтес дар ин хусус навиштааст; “Синни хурди мактабӣ зинаи азбаркунӣ ва васеъ намудани сатҳи дониш ва зинаи суръати тези омӯзиш мебошад. Барои иҷрои бомуваффақияти ин вазифаи муҳим хусусиятҳои хоси бачагон мусоидат мекунанд. Ба таъсири обрӯи калонсолон боварии зиёд доштан, хушзехнӣ ва қобилияти баланди дарккунӣ, диққатнокӣ ва майлу ҳаваси беандоза ба бозӣ ва ғайра муҳимтарин хусусиятҳои психологӣи хонандагон мебошад” [12, с.86-87].

Албатта, бояд қайд намуд, ки таълими мактабӣ на танҳо ба инкишофи фаъолияти фикрии хонандагон, балки ба шаклгирии сифатҳои маънавӣ – иродавии онҳо таъсири мусбат мерасонад. Доир ба ин масоил психолог Виготский Л.С. ибраз меорад, ки яке аз роҳҳои тезонидан ва фаъолгардонидани чараёни таълим ин ба мазмуни таълим дохил намудани элементҳои наву шавқовар мебошад [1, с. 3-5.].

Роҳи дигари фаъолонидани қобилияти фикрии хонандагон дар рафти дарс ба истифодаи методҳои таълими проблемавӣ вобаста мебошад. Албатта, ҳалли масъалаҳои мушаххаси характери амалӣ дошта агар ба ҳаёт ва зиндагии хонандагон бештар алоқаманди дошта бошад, дар он сурат онҳо масъалаҳоро сермахсул ҳал мекунанд ва ба натиҷаҳои хуб ноил мешаванд. Иҷрои ҳар гунна амалҳои таълимӣ ба мақсад ва вазифаҳои таълимӣ вобастааст. Маҳз ба туфайли амалҳои таълими хонандагон амалҳои пештара омӯхташонро аз нав ба хотир меоранд ва дар рафти таълим дуруст иҷронамудани амалҳои навро аз бар мекунанд, ки ки раванд ҳамчун заминаи ташакули нерӯҳои зехнии хонандагон шуда метавонад.

Сермахсулии малакаҳои кори таълимӣ ҳамон вақт зиёд мешавад, ки агар дар чараёни таълим ба хонандагон тарзҳои истифодабарии амалҳои назорат ёд дода шавад. Хонандагонро ба он одат кунонем, ки амалҳои таълимиро вобаста ба хусусиятҳои хоси худ бо натиҷаи ба дастоварда муқоиса намуда дурустӣ ва ё нодурустии онҳоро муайян кунанд. Хонанда натиҷаи амали таълимиро бо намунаи он қиёс карда пурраги ва ё нопуррагии иҷро шудани амалҳоро дарк намуда тавонад. Маҳз ба туфайли амали назораткунӣ хонанда дониш ва тасаввуроти пештараро аз нав ба хотир меорад, нопуррагӣ ва қосагии амалҳои таълимии худро бо шуурона ошкор месозад.

Бояд қайд намуд, ки амали худназораткунӣ ба қисмҳои таркибии амалӣ баҳодихи алоқаманд аст. Тавассути ин хонанда ба дурустӣ ва ё номувофиқ будани натиҷаи амалӣ иҷрокардааш баҳо медиҳад. Ба фаъолияти малакаҳои кори таълимии хонандагон муаллим назорат бурда баҳо медиҳад, чунки ӯ ба маҷрои роҳи равиши таълим назорат мебарад, фаъолияти хонандагонро назорат мекунад ва онҳоро фаъол кунонида ба донишомӯзӣ сафарбар мекунад. Минбаъд муаллим дар хонандагон қобилияти ба фаъолияти худ баҳо доданро инкишоф диҳад. Ба он муваффақ шавад, ки хонандагон маҳорати ба ин ё он дараҷа аз тарзу воситаҳои ба таври мушаххас ҳал намудани масъалаҳоро аз бар кунанд.

Ҳамин тавр, нақши мушаххаси таълим на танҳо дар он аст, ки омӯзгор ба хонанда бо роҳи гузоштани саволҳои водоркунанда, намунаҳо (мисолҳо) ба фаъолияти зехнии ӯ кумак мерасонад ва дар ин ҳол хонанда ба омӯзгор тақлид мекунад. Дар чунин ҳолат омӯзгор ба хонанда кумак намерасонад, хонанда мустақилона вазифаро иҷро менамояд. Тақлид низ имконпазир аст. Ҳамзамон, дар чараёни ҳалли мустақилонаи масъалаҳои гузошташуда хонанда дар ин ё он соҳаи фаъолият ба пеш ҳаракат мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Виготский Л. С. Проблемы обучения и умственного развития в школьном возрасте / Л. С. Виготский // В сб.: Избрание психологические исследования [Текст]. – М.: Изд. – во АПН РСФСР, 1967. – С. 3-5.
2. Жан-Жак Руссо [Электронный ресурс].–Режим доступа: - <https://24smi.org/celebrity/4991-zhan-zhak-russo.html>
3. Коменский Я. А. «Великая дидактика» / Я. А. Коменский [Текст].- М.:Просвещение, 1988. – 240 с.

4. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. Т. 2 / Я. А. Коменский [Текст]. – М.: Просвещение, 1993. – 320 с.
5. Лутфуллоев М. Асосҳои таълими ибтидоӣ / М. Лутфуллоев [Текст]. - Душанбе.- 2007. – 292 с.
6. Лутфуллоев М. Дарс. / М. Лутфуллоев [Текст]. - Душанбе, 1995.- 93 с.
7. Лутфуллоев М. Педагогикаи муосир / М. Лутфуллоев [Текст]. - Душанбе, 2001. - 318 с.
8. Рубинштейн С.А. О мышлении и путях его исследований / С.А. Рубинштейн [Текст]. - М.: 1958.– С.83
9. Саидов Н.Т. Асосҳои педагогии банақшагирии усули гуногуни омӯзиш ҳамчун воситаи рушди зеҳнии хонандагонии синфҳои ибтидоӣ / Н.Т. Саидов [Текст]: авторе...дисс... канд. пед. наук. – Душанбе, 2019. – С.17-18, 43-45.
10. Саидов Н.Т., Саидов М.В. Нақши ҷанбаҳои муҳими таълим ва рушди хусусиятҳои синусолии мактаббача дар робита ба таълиқи ҷараёни таълим / Н.Т. Саидов, М.В. Саидов [Текст] // Паёми Донишгоҳи давлати омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни . 2018. - № 5-1.(77) –С. 49-51.
11. Ушинский К. Д. Собрание сочинений. Т. 3 / К. Д. Ушинский [Текст]. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1948.-692 с.
12. Шайхов М. Формирования познавательной деятельности учащихся выпускных классов средней школы в процессе обучения (на примере общеобразовательных школ Республики Таджикистан) / М. Шайхов [Текст]: авторе...дисс... канд. пед. наук. – Душанбе, 1999. – С.86-87.
13. Шарифов Ф. Теория и практика интегрированного обучения на начальном этапе средней школы / Ф. Шарифов [Текст]. - Душанбе: “Маориф”, 1997. - 240 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ФАРДӢ - ПСИХОЛОГИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ ВА АҲАМИЯТИ ОМӢЗИШИ ОН ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ НЕРУИ ЗЕҲНӢ

Дар мақолаи мазкур қайд гардидааст, ки дар микёси умумиҷаҳонӣ болоравии илму техника ва истеҳсолоти мошинаи тайёрӣ, неруи зеҳнии аъзоёни ҷамъиятро талаб мекунад. Бинобар ин дар ҷомеа ҳамаҷониба ташаккул додани шахсиятро, ки дар айни замон бевосита мақсади асосии раванди таълим қарор ёфтааст, тақозо дорад.

Муаллиф баён намудааст, ки дар шароити имрӯза тағйир додани низоми таҳсилот ва ба талаботи рӯз мутобиқ намудани он амри воқеист. Доштани дониш оид ба соҳаҳои гуногуни илм барои маълумотнок гаштан кифоя набуда, татбиқи амалии донишҳо, истифодаи технологияҳои муосир ва эҷодкорӣ муҳим аст, ки ба баланд шудани нерӯҳои зеҳнии насли наврас аз ҷумла қӯдак мусоидат намояд.

Ҳамчунин, дар мақолаи мазкур нақш ва аҳамияти асосии омӯзиши хусусиятҳои фардӣ - психологии хонандагон дар раванди таълим пайгирӣ карда шуда, хусусиятҳои мукамалгардонии фаъолияти педагогиро дар доираи назарияҳои олимони баён сохтааст. Аз ҷумла, оварда шудааст, ки инкишоф ёфтани нишонаву аломатҳои модарзодӣ то ба дараҷаи қобилиятҳои зеҳнӣ на танҳо аз хусусиятҳои фардии шахс вобаста аст, балки инчунин бо шароити таърихӣ, ба талаботи ҷомеа низ марбут мебошад.

Калидвожаҳо: аҳамият, омӯзиш, хусусият, фард, психологӣ, хонандагон, раванд, таълим, омил, рушд, нерӯ, зеҳн, амал, тафаккур, ихтилоф, малака, маҳорат, худназораткунӣ, худидоракунии.

ИНДИВИДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ И ЗНАЧЕНИЕ ОБУЧЕНИЯ КАК ФАКТОРА РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СИЛ

В ходе исследования автор статьи отмечает, что в глобальном масштабе развития науки и техники и производство машин на начальном этапе требуется интеллектуальная способность членов общества. Поэтому, необходимо всесторонне развивать личность человека в обществе, который в настоящее время является основной целью образовательного процесса.

Следует отметить, что в современных условиях необходимо изменить процесс системы образования и адаптировать ее к единому мировому стандарту. Для того чтобы стать образованным, недостаточно иметь знания в различных областях науки, важно практические применения знаний, использование современных технологий и создание творчества, способствующих повышению интеллектуальных способностей подрастающего поколения, в том числе детей.

Автор также отмечает, что следует наблюдать основную роль и важность изучения личностно-психологических особенностей учащихся в образовательном процессе, и излагает особенности совершенствования педагогической деятельности в рамках теорий ученых.

В частности, говорится, что развитие врожденных признаков и симптомов до уровня интеллектуальных способностей зависит не только от индивидуальных особенностей человека, но и от исторических условий и потребностей общества.

Ключевые слова: значимость, обучение, характер, личность, психология, учащиеся, процесс, воспитание, фактор, развитие, сила, интеллект, действие, мышление, конфликт, умение, мастерство, самоконтроль, самоуправление.

INDIVIDUAL-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS AND THE IMPORTANCE OF LEARNING AS A FACTOR FOR THE DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL POWER

The author of the article notes that on a global scale, the development of science and technology and the production of machines at the initial stage require the intellectual ability of society's members. Therefore, it is necessary to develop the personality of a person in society, which is currently the main goal of the educational process.

It should be noted that in modern conditions it is necessary to change the process of the education system and adapt it to a single world standard. In order to become educated, it is not enough to have knowledge in various fields of science, but it is important to apply knowledge in practice, use modern technologies and create creativity that enhance the intellectual abilities of the younger generation, including children.

The author also notes that the main role and importance of studying the personal and psychological characteristics of students in the educational process should be observed, and outlines the features of improving pedagogical activity within the framework of the theories of scientists.

In particular, it is mentioned that the development of inherent signs and symptoms to the level of intellectual abilities depends not only on the individual characteristics of a person, but also on historical conditions and the needs of society.

Keywords: importance, learning, character, personality, psychology, students, process, upbringing, factor, development, strength, intelligence, action, thinking, conflict, skill, mastery, self-control, self-management.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарова Дилафруз – ассистенти кафедраи психологияи умумии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ ; Суроға: хийбони Рӯдакӣ 121, 734003 тел: (+992) 989088989;

Об авторе: Сафарова Дилафруз – ассистент кафедры общей психологии ТГПУ имени Садриддина Айнӣ; Адрес: Проспект Рудаки 121, 734003 тел: (+992) 989088989;

About the Authors: Safarova Dilafruz - Assistant of the Department of General Psychology of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue 121, 734003 tel: (+992) 989088989;

ЗАРУРАТИ ОМУЗИШИ ЗЕХНИ ЭМОТСИОНАЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Қурбонзода М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз мафҳумҳои нисбатан навро, ки дар доираи илми психология ворид гашта, таваҷҷуҳи ақсарияти муҳаққиқони ҷаҳониро ба худ ҷалб намуд, мафҳуми зеҳни эмотсионалӣ мебошад. Зеҳни эмотсионалӣ ин қобилияти шахс дар шинохт ва идоранамоии эмотсияҳои худ ва дигарон мебошад. Ҷомеаи ҷаҳонӣ дарк намуд, ки дар баробари доштани зеҳни маърифатӣ, бархурдон будан аз зеҳни эмотсионалӣ шартӣ муҳимми муваффақ шудан аст. Зеро то ин вақт муҳаққиқон ба ин назар буданд, ки дараҷаи баланди зеҳни маърифатӣ дар шахс метавонад ўро дар ҳамаи самтҳои муҳимми ҳаётӣ (оилавӣ, касбӣ, таҳсилӣ) муваффақ гардонад. Вале таҷрибаи гузаронидаи Д.Гуулман, Бар-Он, Ҷон Майер, Питер Солувеи хато будани ақидаҳои онҳоро исбот намуд [4, с.35-46].

Бинобар ин омӯзиши ҳамачонибаи он метавонад заминаи рушди шахсӣ, муносибатҳои солим ва иртиботи муассир бошад.

Тибқи ҷустуҷӯ дар **Google Scholar** [12] (абзори Google Scholar (Академияи Гугл) ном дорад. Ин ҷустуҷӯгари ройгони мақолаҳои илмӣ мебошад, ки соли 2004 роҳандозӣ шуд. Он аз ҷониби муҳаққиқони Google ҳамчун як сомонии махсус барои донишмандон ва донишҷӯён сохта шуда, ҳадафаш дастрас гардонидани осори илмӣ аз саросари ҷаҳон аст) дар солҳои 2011-2021 шумораи нашриҳои вобаста ба “зеҳни эмотсионалӣ” пайваستا афзоиш ёфта, ба марҳилаи авҷи худ расидааст. Ҳарчанд ки дар солҳои 2022-2024 тамоили нисбӣ ба камшавӣ мушоҳида мешавад, ки сабабҳои худро дорад, аз қабилӣ а) маҳдудияти **Google Scholar**, яъне на ҳама мақолаҳо фавран индекс мешаванд, аз ин рӯ солҳои охир 2022-2024 то ҳол пурра ворид карда нашудаанд; б) сифат бар ивази миқдор: солҳои охир мақолаҳо бештар ба таҳқиқоти амиқ, мета- таҳлилҳо ва татбиқи амалӣ равона шудаанд; (ниг. ба диаграммаи 1)

Диаграммаи 1. Тамоили настрияҳо вобаста ба зехни эмотсионалӣ (2011-2024) (Google Scholar)

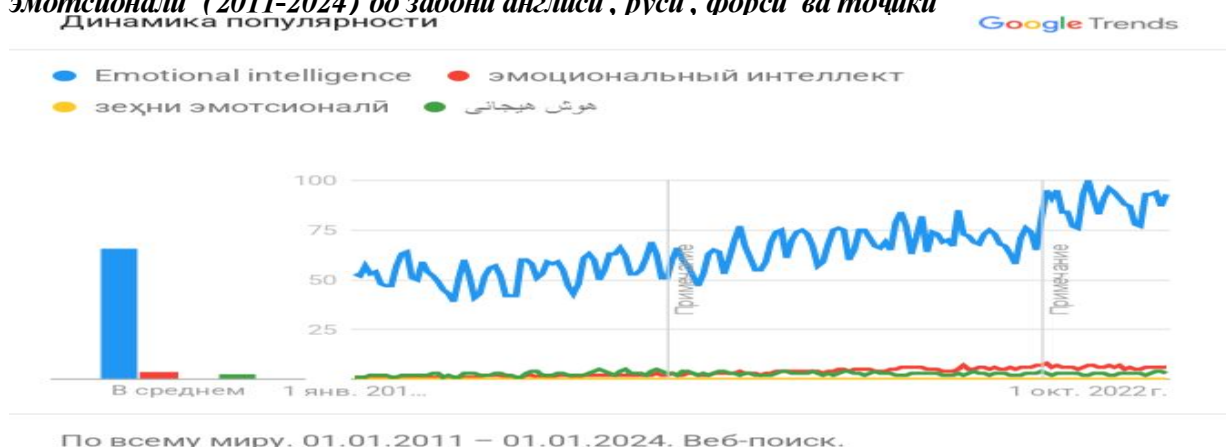
Чанд нуқтаи инчӯ қобили зикр аст:

- Аз соли 2011 то 2021 афзоиши настрияҳо равшан ба назар мерасад ва авҷи он соли 2021 ба 281 000 мақола мерасад;
- Камшавии 2022-2024 бештар ба хусусиятҳои индексасияи Google Scholar ва вақт барои ворид шудани мақолаҳо вобаста аст;
- Ҳатто соли 2024 ба 150 000 мақола, нишондиҳандаи он аст, ки мавзӯ то ҳол яке аз самтҳои сернастрия ва муҳими илмӣ боқӣ мондааст.

Чӣ тавре, ки дар боло қайд намудем, тули се даҳсола дар давлатҳои Ғарб омӯзиши зехни эмотсионалӣ ба таври густурда сурат гирифт, аммо дар минтақаҳои Осиёи Марказӣ ҳоло ҳам ба омӯзиши васеъ эҳтиёҷ дорад. Хоссатан дар кишвари мо маълумот бо забони тоҷикӣ дар бораи зехни эмотсионалӣ қариб ба сифр баробар аст.

Тибқи таҳлили маълумоти **Google Trends** [13] (майлониҳои ҷустуҷӯро дар сомонаи **Google** нишон медиҳад) (2011-2024), тамоили ҷаҳонии ҷустуҷӯҳои интернетӣ оид ба мафҳуми “зехни эмотсионалӣ” нишон медиҳад, ки сатҳи таваҷҷуҳи ҷомеа ба ин мавзӯ дар сатҳи ҷаҳонӣ баланд боқӣ мондааст. Ҷустуҷӯҳо бо забони англисӣ мавқеи устувор ва доминантӣ доранд, ки ин аз рушди васеи илм ва амалияи зехни эмотсионалӣ дар кишварҳои англисзабон шаҳодат медиҳад. Дар муҳитҳои русзабон низ ин мафҳум тадриҷан ҷойгоҳ пайдо мекунад, дар ҳоле, ки дар фазои форсизабон ва махсусан тоҷикзабон мавзӯ ҳанӯз ба таври васеъ паҳн нашудааст. Аз ин рӯ, омӯзиши зехни эмотсионалӣ дар шароити Тоҷикистон аз ҷиҳати илмӣ ва иҷтимоӣ актуалӣ ва зарурӣ ба ҳисоб меравад (ниг. ба Расми 1).

Расми 1. Динамикаи ҷаҳонии ҷустуҷӯҳои интернетӣ оид ба мафҳуми зехни эмотсионалӣ (2011-2024) бо забони англисӣ, русӣ, форсӣ ва тоҷикӣ

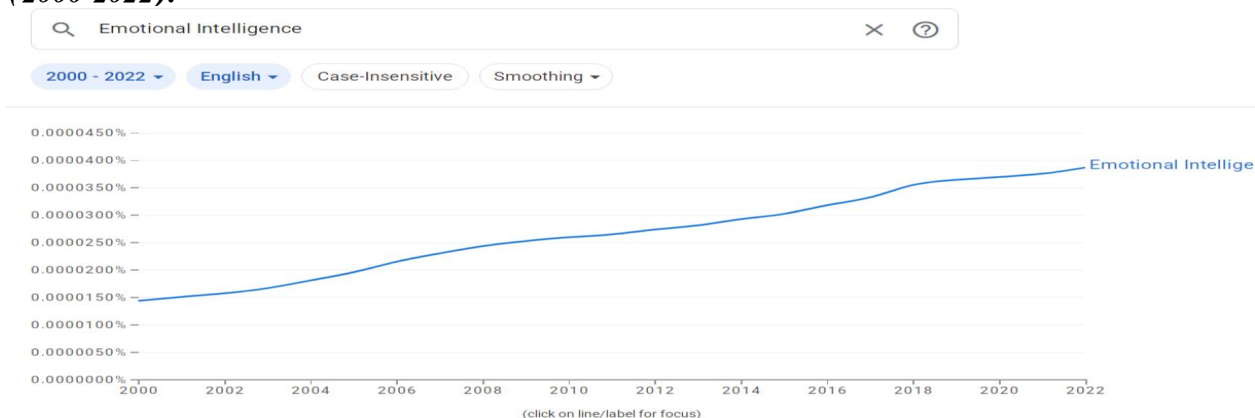

Чӣ тавре, ки аз расм маълум, ки ҳатти зард (тоҷикӣ) ҳамвор ва дар сатҳи 0 аст. Ин маънои онро дорад, ки ҷустуҷӯҳо бо забони тоҷикӣ қариб вуҷуд надоранд. Яъне мардум ин мавзӯро бо забони русӣ меҷӯянд, ё тамоман дар муҳити тоҷикӣ он ҳанӯз муаррифӣ нашудааст. Ин далел зарурати омӯзиш дар муҳити тоҷикӣ аст.

Мувофиқи маълумоти таҳлили **Google Books Ngram Viewer** [9] (абзоре, ки басомади омадани ном дар китобхоро таҳлил мекунад) мафҳуми “зехни эмотсионалӣ” аз соли 2000 то 2022 тамоили афзояндаи устувор дорад (ниг. ба расми 2). Ин далел баёнгари он аст, ки зехни

эмотсионалӣ дар муҳити ҷаҳонӣ ба яке аз мафҳумҳои калидии асри XXI табдил ёфтааст. Аз ин рӯ омӯзиш ва таҳқиқи он дар шароити Тоҷикистон низ дорои аҳамияти баланди назариявӣ ва амалӣ мебошад.

Расми 2. Динамикаи истифодаи мафҳуми “Emotional Intelligence” дар адабиёти англисӣ (2000-2022).

Тавре, ки аз график бармеояд, ҳатти тағйирот тамоили устувори болораванда дорад, ки ин далели афзоиши пайвастаи таваҷҷуҳи муҳаққиқон ва ҷомеаи илмӣ ба ин мафҳум аст. Дар солҳои аввали таҳлил (2000-2005) сатҳи истифодаи истилоҳи мазкур паст, тақрибан 0,00015% аст, ки нишон медиҳад, мафҳум ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоии шиноخت қарор дорад. Аз ҳамин давра баъд, ҳатти афзоиш тадриҷан боло меравад ва то солҳои 2010-2015 суръати бештар қасб мекунад. Ин давра ба авҷи наشري қорҳои илмӣ Даниел Гоулман ва Чон Майер рост меояд. Пас аз соли 2015, график нишон медиҳад, ки афзоиш бо суръати муътадил идома меёбад ва то соли 2022 сатҳи истифодаи мафҳум тақрибан ба 0,00045% мерасад. Ин нишон медиҳад, ки дар тӯли ду даҳсола мафҳуми “зеҳни эмотсионалӣ” беш аз 3 маротиба зиёдтар дар матнҳои илмӣ ва китобҳои англисзабон истифода шудааст.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон то ба ҳол зеҳни эмотсионалӣ дар сатҳи рисолаи номзадӣ ё докторӣ ҷимоя напудаст. Танҳо дар соли 2022 дар рисолаи доктории Бобоева Сайёра Бобораҷабовна, ки ба *“Робитаи креативнокӣ, зеҳни эмотсионалӣ ва таҳаммулпазирӣ дар сохтори шахсияти донишҷӯёни макотиби олии муосир”* [2] бахшида шудааст, қисмате аз он ба ин мавзӯ рабт дорад. Набояд фаромӯш намуд, ки он танҳо ба қисме аз қишри ҷомеа-донишҷӯёни макотиби олии тааллуқ дораду халос. Дар самти педагогика бошад Кобра Фараҷи Ҳарнӣ (муҳаққиқи эронӣ) дар диссертатсияи худ, ки ба *“Влияние эмотционального и познавательного интеллекта на повышение академической успеваемости старшеклассников (на материалах школ Ислонской Республики Ирон)”* [3] бахшида шуда, соли 2013 дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ бо забони русӣ ҷимоя шудааст. Дар қисмати назариявӣ ба мафҳуми зеҳни эмотсионалӣ ва таъсири он ба муваффақияти таҳсилии хонандагонӣ синфҳои болоӣ андешаронӣ намудааст. Маврид ба зикр аст, ки он рисола сараввал бо забони русӣ аст ва дуввум ин ки бо таъна ба андеша ва таҷрибаҳои давлатҳои хориҷа сурат гирифтааст. Қисмати амалӣ бошад пурра таъна ба муассисаҳои Ҷумҳурии исломии Эрон мебошад.

Дар сатҳи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ-методӣ бошад, китоби алоҳидае рӯи ҷоп наомадааст. Танҳо дар китоби *“Психологияи эмотсия ва ҳиссиёт”*-и Расулов С.Х. дар ҳаҷми 10 саҳифа (35-46) дар ин маврид андешаронӣ гардидааст [4].

Дар сатҳи қорҳои курсӣ, дипломӣ ва магистрӣ дар кафедраҳои психологияи донишгоҳҳо (Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи Абубдуллоҳи Рӯдакӣ, Донишқадаи омӯзгории Бохтар, Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Бобочон Ғафуров) вучуд дорад, вале доираи таҳқиқу баррасии он хело маҳдуд ба ҳисоб меравад. Дар он ҳам вобаста ба хусусиятҳои ҷинсии инкишофи зеҳни эмотсионалӣ таваҷҷуҳе нагардидааст.

Дар сатҳи мақолаҳои илмӣ ва конференсияҳои ҷумҳуриявии ба мавзӯи зеҳни эмотсионалӣ бохшидашуда бошад низ хело ангуштшумор ба назар мерасанд.

Он маводи назариявӣ, ки мо дорем таъна ба таҳқиқотҳои хориҷӣ мебошад. Ҷӣ тавре, ки ба ҳама маълум аст, ҳар минтақа вобаста ба шароити иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии

минтақавӣ психологияи ба худ хос дорад. Таҳқиқоти ба даст омада дар дигар кишварҳо баҳодихандаи психологияи мардуми мо ба ҳисоб намеравад.

Барои ба даст овардани таҳқиқоти дуруст ва натиҷаҳои аз нигоҳи илмӣ эътимоднок ва боваринок ба тестҳои мутобиқшуда ба минтақаю фарҳанг лозим аст. То ба имрӯз тестҳои психологияе, ки тавонад зехни эмотсионалиро арзёбӣ кунад ва мутобиқшуда ба ҷумҳурии мо бошад 2 адад аст, ки бо заҳмати муҳаққиқи ватанӣ Бобоева Сайёра Боборачабовна рӯйи қор омадааст: яке “Пурсишномаи зехни эмотсионалӣ”-и Н. Холл [2, с.262-264] ва “Пурсишномаи зехни эмотсионалӣ”-и Д.В. Люсин, [2, с.258-262]. Зарурати мутобиқсозии тестҳои дигар низ дар самти омӯзиши зехни эмотсионалӣ ҳамоно мубрам боқӣ мемонад.

Бо така ба далелҳои дар боло зикршуда, метавон ҳулоса намуд, ки омӯзиши зехни эмотсионалӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрам ба ҳисоб меравад ва бояд ҳар чӣ зудтар ба он таваҷҷуҳи зиёде намоем.

Пас инчо суоле ба миён меояд, ки зурурати омӯзиш ва таҳқиқи зехни эмотсионалӣ дар шароити кунунии мо чӣ таъсире хоҳад дошт?

Аҳамияти омӯзиши зехни эмотсионалӣ дар ҷомеаи моро метавон ба чанд ҷанба ҷудо намуд: *ичтимоӣ* ; *таълимӣ* (*маориф*); *касбӣ* ; *саломатӣ* (*тандурустӣ*).

Акнун ҳар як самтро ба таври муфасссал мавриди таҳқиқ қарор медиҳем.

1. Иҷтимоӣ . Зехни эмотсионалӣ дар ташккули муносибатҳои иҷтимоӣ нақши бузург мебозад. Шахсе, ки дорои сатҳи баланди зехни эмотсионалӣ мебошад, метавонад бо дигарон муносибаҳои муваффақтарро ба роҳ монад. Ин қобилият ба ӯ имкон медиҳад, ки эмотсияҳои манфӣ аз қабилӣ, ҳашм, рашк ва ноумедиро идора кунад ва дар вазъиятҳои мураккаби иҷтимоӣ тавозунро аз даст надиҳад. Дар шароити мо, ки стресс ва фишорҳои иҷтимоӣ зиёд аст, инкишофи зехни эмотсионалӣ метавонад сатҳи ҳамҳиссӣ , эҳтиром ва муносибати мусбат миёни одамонро зиёд гардонад.

2. Таълимӣ . Омӯзиши зехни эмотсионалӣ ва бархурдон будан аз малақаҳои он дар муҳити таълимӣ нақши калон мебозад. Хонандагон ва омӯзгороне, ки дорои сатҳи баланди зехни эмотсионалӣ мебошанд, муносибату муоширати созанда дошта, ба низоъ роҳ намедиханд. Тадқиқоти раваншиносӣ собит мекунад, ки инкишофи зехни эмотсионалӣ дар шахс ба беҳбудии фаъолияти таълимӣ оварда мерасонад. Муҳаққиқон Акпур (Akpur, 2020) [5], Коста (Costa A, 2020) [6] дар таҳқиқоти худ собит намуд, ки сатҳи баланди зехни эмотсионалӣ бо пешрафти таҳсилӣ алоқаи ногузастанӣ дорад. Дар мактабҳои кишварҳои пешрафта барои омӯзонидани малақаҳои махсуси зехни эмотсионалӣ аз барномаи **Social Emotional Learning** [11] истифода мебаранд ва таҷрибаҳо нишон медиҳад, ки хонандагоне, ки зехни баланди эмотсионалӣ доранд 11% беҳтар аз дигарон натиҷа мегиранд [7]. Омӯзиши ин барнома дар мактабҳои мо низ аз аҳамият ҳолӣ намуда, ба пешрафти таҳсилии хонандагон мусоидат мекунад.

3. Касбӣ . Тадқоти зиёди психологон нишон медиҳад, ки муваффақият дар касбу қор аз зехни маърифатӣ дида, бештар ба зехни эмотсионалӣ алоқаманд аст. Имрӯз бозори меҳнат пеши мутахассисони оянда талаботи дигарро меғузорад. Агар солҳои пеш инсонҳо мувофиқи маълумот ва маҳоратҳои техникашон ба қор қабул мешуданд, вале имрӯзҳо дар баробари доштани маълумот як қатор маҳоратҳои дигар талаб карда мешавад, аз қабилӣ ҳамҳиссӣ , ташаббускорӣ , мутобиқшаванда ба тағйиротҳо, мусбатандешӣ ва ғ., ки унсурҳои асосии зехни эмотсионалӣ ба ҳисоб мераванд. Даниел Гоулман дар 120 ширкат тадқиқот гузаронида, аз кормандони он ширкатҳо хоҳиш кард, ки маҳорат ва малақаҳои, ки онҳоро дар касбашон муваффақ гардонидаст пешниҳод кунанд. Дар натиҷа муайян карда шуд, ки 67%-и он маҳорату малақаеро, ки онҳоро муваффақ кардааст маҳз ба зехни эмотсионалӣ тааллуқ дорад [1, с.202]. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки агар кормандон дорои зехни баланди эмотсионалӣ бошанд ин метавонад ба самаранокии меҳнат, сифати қор, шиддати пасти стресс, ҳалли оқилонаи низоъҳо ва беҳтаршавии муносибатҳои байнишахсӣ мусоидат кунад.

4. Саломатӣ . Мувофиқи гузориши байналмиллалии “**Mental State of the World 2024**” [10], ки аз ҷониби **Sapien Labs** таҳия шудааст, Тоҷикистон дар раддабандии ҷаҳонии сифати саломатии раванӣ (**Mental Health Quality Index – MHQ**) аз байни 83 кишвар дар ҷои 80-ум қарор дорад ва ҳамагӣ 51,2 ҳол гирифтааст. Натиҷаҳои гузориш нишон медиҳанд, ки сатҳи пасти солимии раванӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ , аз ҷумла Тоҷикистон, бо стресс, изтироб ва маҳдуд будани дастрасӣ ба хизматрасониҳои раванӣ иртибот дорад. Ин маълумот собит месозад, ки паст будани зехни эмотсионалӣ - яъне набудани малақаҳои

идоранамои эмотсияҳо, ҳамхисси ва шинохти эмотсияҳо метавонад яке аз омилҳои асосии паст шудани солимии равонӣ бошад.

Мувофиқи гузориши ҷаҳонии хушбахтӣ – **World Happiness Report 2024** [8, с.158], Тоҷикистон бо нишондиҳандаи 5.281 ҳол дар байни 143 кишвар дар ҷои 88-ум қарор дорад. Ин нишондиҳанда далолат медиҳад, ки сатҳи хушбахтӣ ва некуахлоқии равонии аҳоли дар кишвар паст буда, ба омилҳои монанди стресс, ноумедӣ ва дастгирии иҷтимоӣ вобаста аст. Хушбахтӣ дар ин гузориш ҳамчун натиҷаи умумии саломатии равонӣ, устувории эмотсионалӣ ва қобилияти шахс дар идоракунии эмотсияҳо ва ҳиссиёт арзёбӣ мешавад. Аз ин рӯ, зехни эмотсионалӣ, ки ба худидоракунии, ҳамхисси ва муносибати огоҳона бо эмотсияҳо асос меёбад, метавонад яке аз калидҳои асосии баланд бардоштани сатҳи хушбахтӣ ва солимии равонӣ бошад. Баланд шудани сатҳи зехни эмотсионалӣ дар ҷомеа метавонад ба коҳиши изтироб, афзоиши қаноатмандӣ аз зиндагӣ ва бехбуди муҳити иҷтимоӣ мусоидат намояд.

Ба андешаи Акпур (Akpur, 2020) [5] зехни эмотсионалӣ ба шахс кумак мекунад, ки аз худ дар баробари таъсири номатлуби стресс муҳофизат кунад ва дар натиҷа боис мешавад, ки аз афсурдагӣ, изтироб ва ноумедӣ дар амон бошад.

Хулоса, дар натиҷаи баррасии масъалаи зарурати омӯзиши зехни эмотсионалӣ дар шароити Тоҷикистон муайян гардид, ки омӯзиши зехни эмотсионалӣ яке аз омилҳои калидӣ дар рушди шахсият, муваффақият, пешрафти таҳсилӣ, хушбахтии ботинӣ ва ғ мебошад. Аз ин рӯ омӯзиши он дар шароити мо аз аҳамияти назариявӣ ва амалӣ ҳолӣ нест.

АДАБИЁТ

1. Батлер-Будон, Том. 50 великих книг по психологии / Том Батлер-Будон; [пер. С англ. В. Соколовой]. – Москва: Эксмо, 2019. – 448 с. С-202
2. Бобоева Сайёра Боборачабовна. Робитаи креативнокӣ, зехни эмотсионалӣ ва таҳаммулпазирӣ дар сохтори шахсияти донишҷӯёни макотиби олии муосир.// ДИССЕРТАЦИЯ барои дарёфти дараҷаи илмӣ докт ори илмҳои психологӣ аз рӯйи ихтисоси 19.00.01 – Психологияи умумӣ, психологияи шахсият, таърихи психология (илмҳои педагогӣ ва психологӣ). – Хучанд, 2022, 322 с.
3. Кобра Фараджи Харани влияние эмоционального и познавательного интеллекта на повышение академической успеваемости старшеклассников (на материалах школ Исламской Республики Иран) Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук, Душанбе: 2013, 170 с.
4. Расулов С.Х. Психология эмотсия ва ҳиссиёт. Воситаи таълимӣ. -Душанбе, 2022.336 с
5. Akpur, U. (2020). A systematic review and meta-analysis on the relationship between emotional intelligence and academic achievement. Kuram ve Uygulamada Egitim Bilimleri, 20 (4), 51-64 <https://jestp.com/menuscrypt/index.php/estp/article/download/1022/750/2436>
6. Costa, A., & Faria, L. (2020). Implicit Theories of Emotional Intelligence, Ability and Trait – Emotional Intelligence and Academic Achievement. Psihologijske teme, 29 (1), 43-61 https://www.researchgate.net/publication/341236882_Implicit_Theories_of_Emotional_Intelligence_Ability_and_Trait_Emotional_Intelligence_and_Academic_Achievement
7. Durlak, Joseph A.; Weissberg, Roger P.; Dymnicki, Allison B.; Taylor, Rebecca D.; Schellinger, Kriston B. (January 2011). "The Impact of Enhancing Students' Social and Emotional Learning: A Meta-Analysis of School-Based Universal Interventions: Social and Emotional Learning". Child Development. 82 (1): 405–432 <https://casel.s3.us-east-2.amazonaws.com/impact-enhancing-students-social-emotional-learning-meta-analysis-school-based-universal-interventions.pdf>
8. World Happiness Report 2024/ Ed. by John F. Helliwell, Richard Layard, Jeffrey Sachs, Lara B. Aknin, and Jan-Emmanuel De Neve. – New York: Sustainable Development Solutions Network, 2024. -158 p. URL: <https://files.worldhappiness.report/WHR24.pdf>

Сомонаҳои интернетӣ :

9. https://books.google.com/ngrams/graph?content=Emotional+Intelligence&year_start=2000&year_end=2022&corpus=en&smoothing=3 (санаи муроҷиат: 11.10.2025)
10. <https://caspianpost.com/kyrgyzstan/tajikistan-scores-low-on-global-mental-health-quality-index-ranking-80th> (санаи муроҷиат: 13.10.2025)
11. https://en.wikipedia.org/wiki/Social%20%80%93emotional_learning#cite_note-28 (санаи муроҷиат: 15.10.2025)
12. <https://scholar.google.com> (санаи муроҷиат: 09.10.2025)
13. <https://trends.google.ru> (санаи муроҷиат: 10.10.2025)

ЗАРУРАТИ ОМУЗИШИ ЗЕҲНИ ЭМОТСИОНАЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба зарурати омӯзиши зеҳни эмотсионалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дарачаи омӯзиши зеҳни эмотсионалӣ ва зарурати омӯзиши он дар шароити Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф бо истифода аз абзорҳои муосир собит месозад, ки омӯзиши зеҳни эмотсионалӣ дар ҷаҳон ба таври густурда омӯхта шудааст, вале дар шароити мо ба омӯзиши амиқ эҳтиёҷ дорад. Мутолиаи адабиёти ба ин самт бахшидашуда ва тадқиқоти дар кишварҳои гуногун гузаронидашуда, собит менамояд, ки агар дар шароити мо зеҳни эмотсионалӣ омӯзиши васеъ гирад ва сатҳи зеҳни эмотсионали аҳоли баланд шавад, метавонад ба беҳтаршавии муносибатҳои шахсӣ, байнишахсӣ, оилавӣ, касбӣ ва таҳсилӣ оварад.

Калидвожа: зеҳн, зеҳни эмотсионалӣ, зеҳни маърифатӣ, зеҳни иҷтимоӣ, рушди шахсӣ, муваффақият, ҳолатҳои эмотсионалӣ, эмотсия, ҳиссият, ҳамҳисӣ.

НЕОБХОДИМОСТЬ ОБУЧЕНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОМУ ИНТЕЛЛЕКТУ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена необходимости обучения эмоциональному интеллекту в Республике Таджикистан. Обсуждается уровень развития обучения эмоциональному интеллекту и необходимость его обучения в условиях Таджикистана. Используя современные инструменты, автор доказывает, что обучение эмоциональному интеллекту широко изучается в мире, но в наших условиях требует углубленного изучения. Анализ литературы, посвященной данной области, и исследований, проведенных в разных странах, доказывает, что широкое изучение эмоционального интеллекта в наших условиях и повышение уровня эмоционального интеллекта населения может привести к улучшению личных, межличностных, семейных, профессиональных и образовательных отношений.

Ключевые слова: интеллект, эмоциональный интеллект, когнитивный интеллект, социальный интеллект, личностное развитие, успех, эмоциональные состояния, эмоции, чувствительность, эмпатия.

THE NEED FOR EMOTIONAL INTELLIGENCE TRAINING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is devoted to the need for emotional intelligence training in the Republic of Tajikistan. The level of emotional intelligence training and the need for its training in the conditions of Tajikistan are discussed. Using modern tools, the author proves that emotional intelligence training has been widely studied in the world, but in our conditions it needs in-depth study. Reading the literature devoted to this area and research conducted in different countries proves that if emotional intelligence is widely studied in our conditions and the level of emotional intelligence of the population increases, it can lead to the improvement of personal, interpersonal, family, professional and educational relationships.

Keywords: intelligence, emotional intelligence, cognitive intelligence, social intelligence, personal development, success, emotional states, emotion, sensitivity, empathy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қурбонзода Меҳробиддин – докторанти соли дуюм, доктор Ph.D аз рӯйи ихтисоси психология дар назди кафедраи психологии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 882- 00- 63- 20. **Email:** mehrobiddin24@mail.ru

Сведения об авторе: Курбонзода Меҳробиддин - докторант второго года обучения, кандидат философских наук. по специальности «психология» на факультете психологии Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** 882-00-63-20. **Электронная почта:** mehrobiddin24@mail.ru

Information about the author: Kurbonzoda Mehrobiddin is second -year doctoral student, candidate of philosophical sciences. specialty "psychology" at the Faculty of Psychology of the Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** 882-00-63-20. **E-mail:** mehrobiddin24@mail.ru

УДК: 371+809 .155.0 (575.3)

САМАРАИ ҲАМКОРИИ РОҲБАРИ СИНФ БО ПСИХОЛОГИ МАКТАБӢ

Амонов Н. Қ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ҳамаи давраи замон, масъалаи таълим ва тарбияи насли наврас ва беҳтар кардани сифату самаранокии он вазифаи аввалиндараҷаи ҳукумат ва ҷомеа мебошад. Дар ин раванди муҳим нақши ҳамкории роҳбари синф ва психологи мактабӣ ниҳоят муҳим аст. Дар маркази ин раванд албатта роҳбари синф меистад, ки вазифаҳои гуногунро иҷро мекунад. Самти яқум ва асосии фаъолияти роҳбари синфи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ин

омӯхтани хусусиятҳои психології наврасон ва алаҳхусус, душвортарбияҳои синф мебошад. Дар ҷараёни таълиму тарбия хусусиятҳои психології наврасонро надоништа комёб шудан ғайриимкон аст. Чунки наврасони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ дорои хусусиятҳои психологӣ мебошанд (яке зиндадилу серҳаракат, дигаре маъёсу ғамгин, яке ҷусту ҷолок, дигаре серҳаракату ҳозирҷавоб, яке ҳалиму ғапдари, дигаре тундмизочу яқрав ва ғ.) ва аз омӯзгорон муносибати инфироидро металабанд.

Дар таълим ва тарбияи наврасон нақши роҳбари синф ниҳоят бузург мебошад. Роҳбари синф ҷараёни таълим ва тарбияи наврасонро таъкил ва назорат менамояд. Дар баробари ин, роҳбари синфи наврасон инчунин муаллими яке аз ғанҳои таълимӣ аст. Бинобар ин, иҷрои ин қадар вазифаҳои мушкил ва диққатҷалбкунанда барои як нафар омӯзгор мушкилиҳои зиёдро меорад. Аз тарафи дигар, «вазифаи роҳбарии синф аз омӯзгор талаб менамояд, ки хусусиятҳои шахсияти ҳар як хонандаро ошкор намояду дар лаҳзаҳои зарурӣ дар асоси ин маълумот ҷараёни таълиму тарбияи наврасонро таъкил ва назорат бикунанд» [24, 43-44].

Тазаккур бояд дод, ки кори роҳбари синф хеле мураккаб ва серпахлӯ мебошад. Аз роҳбари синф таъаббускорӣ ва эҷодкориро тақозо мекунад. Дар ин самт ба роҳбарони синф директори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷонишинҳои ӯ, хусусан ҷонишини директор оид ба корҳои тарбиявии беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ, ҳамчунин иттиҳодияи методии роҳбарони синфи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ кумак расонида метавонанд.

Роҳбари синф хусусиятҳои талабагонро ба ҳисоб гирифта, нақшаи корҳои тарбиявиро тартиб дода, аз тасдиқи маъмурияти муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, меғузаронад ва дар раванди кор онҳоро амалӣ мегардонад. «Маъмуни нақшаи корҳои таълимӣ – тарбиявии ҳар синф аз ҳамдигар фарқ мекунад. Нақша аз роҳбари синф дақиқкорӣ, эҷодкориро талаб мекунад. Нақшаи роҳбари синф метавонад ҷорӣ ё нимсола бошад» [24, 51-52].

Бояд нақша иҷрои вазифаҳои асосии таълимӣ ва тарбиявиро дар бар гирад, мақсади муайян дошта бошад ва дар асоси қонуниятҳои ҷараёни тарбия мантиқан андешамандона тартиб дода шавад. Шакли маъмул ва сохти нақша бо «Тавсифи синф» оғоз меёбад, ки дар он вазифаҳои умдаи таълимӣ – тарбиявӣ тахти даъвати (шиори) ба синф хос, ҷунончи, «Бо баҳои «4» – «5» меҳонем» ва ё «Мақсади мо рафтору одоби намунавӣ» ва ғайра зикр карда мешавад. Илова бар ин, дар ҳамин дебочаи нақша оид ба теъдоди талабаҳо, ғайлоҳои синф, аълоҳонҳо, суҷтонҳо, баҷаҳои душвортарбия муҳтасар маълумот дода мешавад. Сипас, нақша таҳминан, ба қисматҳои зайл тақсим мегардад:

- 1) баланд бардоштани сатҳи дониши хонандагон;
- 2) тарбияи ахлоқи ҳамида;
- 3) таъкили корҳои ғойданоки ҷамъиятӣ ва шиносӣ ба касби оянда.
- 4) корҳои оммавӣ – варзишӣ дар шакли бозиҳо ва санитарии тандурустӣ;
- 5) корҳои тарбиявии яқҷоя бо созмонҳои худидорақунии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ;
- 6) тарбияи зебоипарастӣ;
- 7) кор бо падару модарони наврасон ва ғайра.

Нақшаи маъмур ҳамаи вазифаҳои таълимӣ – тарбиявии роҳбари синфро фаро намегирад. Фаромӯш на бояд кард, ки ҳар қисмати дар боло зикрфта бо назардошти зарурати синф боз ба ҷузъҳои мушаххаси алоҳидаи зиёд тақсим мешаванд.

Асосан, ҷамъбасти ҳар ҷорак ва солони натиҷаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ ба зиммаи роҳбарони синф аст. Роҳбари синф бояд дар асоси дастовардҳои илми психология ва маслиҳат ва машварат бо психологи мактабӣ натиҷаҳои ҳар як ҷорак ва солони ҳар як аъзои синфро ҷамъбаст намояд. Хуб мешуд, агар роҳбари синф дар ҳузури ҳамаи аҳли синф натиҷаҳои таълимии аълоҳонон ва хубхонони синфро хонда, онҳоро таърифу тавсиф намояд. «Натиҷаи манфии суҷтонон ва духонҳои синфро зарурати ифшо кардану танқид кардан нест, балки танқиди умедбахшро истифода бурдан мувофиқи матлаб ва талаботи илми педагогика ва психология мебошад. Масалан, роҳбари синф бояд бигӯяд, ки ман аз шумо натиҷаи баландтар интизор будам. Бовари комил дорам, ки дар оянда сифати хониш ва ғайратии шумо беҳтар мешавад» [24, 64-65].

Илова ба ҳамаи ин, вазифаҳо, ки роҳбари синф ба зиммаи худ дорад, махсусияти синнусолии наврасон аст, ки яке аз масоили мушкил ба ҳисоб меравад. Зеро, дар байни наврас ва қалонсолон (яъне муаллимон ва волидон) зиддиятҳои ғуноғн пайдо мешаванд, ки боиси пайдо шудани мушкилиҳо мегарданд. Дар бисёре аз ҳолатҳо, дар муносибат бо

наврасон калонсолон намедонанд, ки чӣ тавр рафтор намоянд. Аз ин рӯ, дар байни наврсон шумораи хонандаҳои душвортарбия ниҳоят бисёраст.

Таълим ва тарбияи наврасони душвортарбия яке аз вазифаҳои мушкилтарини роҳбарони синф ҳисоб меравад. Зеро, бештари омӯзгорон оид ба хусусиятҳои психологии наврасон маълумот кофӣ надоранд. Омӯзгорон дар бештари ҳолатҳои низоъангез бо наврасон дар ҳайрат мемонанд, ки «чаро наврас дар вақти дар синфҳои поёни таҳсил карданиаш ниҳоят хонандаи ботамиз ва ботарбия буд. Акнун вай ба хонандаи якрав, инчик ва тамбал табдил ёфтааст» [24, 12-13].

Дар чунин ҳолатҳои мушкил аксари омӯзгорон ба роҳбари синф муроҷиат мекунанд, ки бо хонандаи душвортарбияи синфатон хубтар кор кунед, беодоб мебошад. Аз тарафи дигар, ҳуди роҳбари синф намедонад, ки чӣ тавр бо наврасони душвортарбия муносибат намояд, то ки онҳо хубтар шаванд.

Дар чунин ҳолати вазнин, ки муаллимон намедонанд чӣ тавр наврасони душвортарбияро ислоҳ намоянд, психологи мактабӣ мебояд кумаки ҳудро расонад. Дар мадди аввал психологи мактабӣ аз дастовардҳои илми психология оид ба хусусиятҳои психологии синну соли наврасӣ истифода бурда метавонад. Одатан, психологи мактабӣ медонад, ки ба наврасон ҳисси калонсолӣ хос аст. Наврасон меҳоханд, ки атрофиён ва алаҳусус, калонсолону омӯзгорон нисбат ба онҳо ҳамчун кӯдак муносибат наkunанд, балки дар симои наврас шахси калонсолро бинанду ҳамчун калонсол бо ӯ муносибат намоянд. Дар ҳалли масъалаҳои гуногуни таълимӣ фикру андешаҳои наврасро ба эътибор гиранд. Умуман, бо наврас маслиҳат ва машварат карда супориш ва масъалаҳои пайдошударо ҳаллу ҷалб намоянд.

Аз тарафи дигар, мувофиқи дастовардҳои илми психология барои дуруст ба роҳ мондани чараёни таълим ва тарбияи наврасон дуруст мешавад, агар тавассути методҳои таҳлили психологӣ хусусиятҳои ҳар як наврасро ошкор намуда, оид ба шахсияти наврасон маълумоти заруриро дар шакли партфолио (маҷмуи ҳуҷатҳо) тайёр карда шавад. Инчунин, «дар асоси таҳлили психологӣ оид ба ҳар як наврас тавсифномаи психологӣ ва роҳҳои ислоҳи психологиро мебояд тартиб дод» [22, 31-32].

Дар лаҳзаи зарурии кор бо наврасони душвортарбия роҳбари синф бо психологи мактабӣ ҳамкорӣ намуда, аз ҳуҷатҳои ҷамъовардашуда дар бораи шахсияти наврас (яъне партфолио) истифода бурда, метавонад чараёни таълиму тарбияи навраси душвортарбияро мувофиқ ба дастовардҳои илми психология ташкил намояд. Аз тарафи дигар, дар муддати кӯтоҳ оид ба ҳамаи хусусиятҳои психологии навраси душвортарбия маълумот ҷамъ овардан ниҳоят мушкил буда метавонад. Зеро, методҳои гуногуни таҳлили психологӣ вақти муайяно талаб карда метавонанд.

Бинобар ин, барои сарфа намудани вақт барои таҳлили хусусиятҳои психологии гуногуни наврасон ва тайёр кардани маълумоти зарурӣ оид ба ислоҳи хусусиятҳои манфии шахсияти наврас методикаи характереологиро истифода бурдан мувофиқи мақсад буда метавонад, ки дар асоси саволномаи Айзенк тайёр карда шуда мебошад. «Ин тест аз як тараф зухуроти ҳислатҳои наврасро дар як вақти кӯтоҳ муайян менамояд, аз тарафи дигар бошад, роҳҳои ислоҳи онро низ пешниҳод менамояд. Ин дастовардҳо ба роҳбари синф ва психологи мактабӣ барои гузаронидани корҳои ислоҳӣ ва машварат кумак мерасонанд» [18, 61-62].

Оид ба характери наврасон бояд қайд кард, ки он дар ҳама рафтор, фикрҳо ва ҳиссиёти шахс нақши ҳудро мегузорад. Одатан, роҳбари синф ва психологи мактабӣ аз рӯи ҳамин зухурот оид ба ҳислати ин ё он наврас ҳукм карда метавонанд. На ҳамаи хусусиятҳои наврасро метавон ба характер нисбат дод, балки танҳо онҳоро, ки муҳиму устуворанд. Масалан, агар наврас тасодуфан ба касе дағалӣ намояд ва ё ҳашм зоҳир кунад, ин ҳама маънии онро надорад, ки дағалӣ ва ҳашмгинӣ ҳислатҳои ӯ мебошанд. Баъзан, шахси нотарс низ гирифтори ҳарос мегарданд, вале онҳоро тарсончак хондан нашоуд. Характери наврасро маълум карда, роҳбари синф ва психологи мактабӣ пешбинӣ намуда метавонанд, ки наврас дар ин ё вазъияти мушаххас чӣ гуна рафтор ва гуфтор хоҳад кард. Дар фаҳмиши дурусти табиати наврас ва ташкили ҷорабиниҳои тарбиявӣ, омӯзиши характер аҳамияти калони назариявӣ ва амалиро пайдо мекунанд.

Бо мақсади таҳлили хусусиятҳои характерологии наврасон мувофиқи мақсад мешавад, агар аз методикаи таҳлили характерологии, ки аз ҷониби Матолин А.М дар асоси саволномаи Айзенк коркард шудааст, истифода шавад [17, 228-243]. Барои ин, ба

хонандагони наврас чунин дастур дода мешавад: «Дуру дароз фикр накарда, ба саволҳо ҷавоби ба Шумо мувофиқи «ҳа» ё «не»-ро интихоб намоед». Сипас, ба наврасон саволномае, ки аз 60 савол иборат аст, пешниҳод мегардад. Психологи мактабӣ дар асоси ҷавобҳои наврасон типҳои характер ва усули ислоҳи хонандаҳоро муайян намуда, бо роҳбари синф ҳамкориро оғоз менамояд. Намунаи маълумоти бо ёрии тести мазкур ҳосилшуда дар ҷадвали 1 оварда мешавад, чунин шакл ва мундариҷа доранд.

Ҷадвали 1. Зухуроти характереологӣ ва роҳҳои ислоҳи наврасони душвортарбия

Зухуроти характереологӣ	Роҳҳои ислоҳ
Ному насаби озмудашаванда: Т. Мирзо	
Фаёл. Масхаракунада. Ба ҳама «баробар» муошират карданро меписандад. Аз ҳад зиёд шухратпараст. Ҳангоми бо тарафи муқобил розӣ нашудан, тез ба ҷанг меҳезад. Ба ҷониби худ безъитиноиро бардошт намекунад.	Усули асосӣ ва беҳтарин – ин диққати махсус ва эҳтиром намудан аст. Робитаро бо боварӣ, оромона ва муносибати хайрхоҳона интихоб кард. Ҳангоми рафторҳои аффективӣ ақсуламали истехзоомез имконпазир аст. Дар вақти низоъ набояд «фаҳмонидани муносибат»-ро кард. Беҳтар мешуд, агар ин масъала баъдтар, дар вазъияти ором ҳал карда шавад. Дар ин лаҳза хубтар мешуд, диққатро ба проблема ва имконияти ҳал намудани он бе шиддати эмотсионалӣ равона кард. Ба наврасони ин типҳои характер имконияти пайдошавии қобилиятҳои ташкилотчигӣ ва инчунин амалисозии потенциали энергияи худ муҳим мегардад.
Ному насаби озмудашаванда: Ф. Сухроб	
Типи нором, эҳтиёткор, нобоварӣ ба худ. Дар ҷустуҷӯи ҳимоятгар аст. Одамгурез, барои ҳамин ҳам дар ӯ баҳогузори ва худбаҳоидиҳои тағйирёбанда дида мешавад. Зудранҷии аз ҳад зиёд. Мутобиқшавӣ дурудароз мегузарад, аз ҳамин лиҳоз, низ дар ӯ рафторҳои суҳт зоҳир мешаванд. Тарзи ҳаёти фаёлро намеписандад. Мушоҳидакор.	Майли дастгирӣ шуданро дорад. Аз масхара шудан худдорӣ мекунад. Тарафҳои мусбиро ҷудо кардан (бомулоҳизагӣ, майл ба фаёлияти монотомӣ (якрангӣ)). Фаёлите, ки муносибати фаёл, низоми ҷидии вақт, инчунин, системаи қатъии муносибатро металабад, намеписандад. Баъзан бо одамони хайрхоҳ ва фаёл муошират менамояд.
Ному насаби озмудашаванда: С. Дилшод	
Типи душвор. Шӯҳратпараст, боғайрат, зиндадил. Ҳамчун коида, сатҳи маънавии баланд надорад. Бо маишатҳои зиндагӣ ғарқ аст. Дар зиндагӣ талаботи маиширо асосӣ мегузорад. Дар назди бонуфузон сар ҳам мекунад. Тамоми қувваашро барои ба мақсад расидан, комёб шудан ва манфиате ба даст овардан равона менамояд. Одамони бетолеро бад мебинад. Улфатӣ, намоишкор. Талаботи худро ҷидди қонеъ менамояд.	Мақсади калонсолон – наврасро «дар доира» нигоҳ доштан аст, зеро майл ба ҷавобаландӣ дорад, шахсони гирду атрофаш бояд ба ӯ тобеъ бошанд. Беҳтараш оромона ва қатъӣ рафтор намуд. Сифати мусбати шахсияти дигаронро бояд дар наздаш қайд кард. Нақши ташкилотчиро пешниҳод намудан мумкин аст. Дар ин ҳангом бояд иҷрои уҳдадорихо талаб карда шавад. Тарбияи ахлоқӣ хубтар аст.
Ному насаби озмудашаванда: Г. Одина	
Бадгумон, шубҳанок, расмиятпараст. Доимо барои ба мартабаи баланд расидан майл дорад. Одами майдагап. Тундмизоч. Одамони сустро масхара мекунад. Қасосгир, беилтифот, ситамгар, бемадор.	Бо ин гуна шахсон бепарво муносибат кардан лозим нест. Муносибати меҳрубонона, шӯҳӣ кардан мувофиқ аст. Ба ӯ имконияти ишғол намудани ҳолати сарвариро додан лозим, аммо дар баробари ин мавқеро бояд интихоб намуд, ки ӯ диққаташро бештар назар ба одамоне ба ҳуҷат равона намояд. Ирода ва суботкориро дар ӯ бояд инкишоф дод.
Ному насаби озмудашаванда: Р. Парвиз	
Доимо аз чизе норозӣ, серғурбат, майл ба айбҷӯӣ дорад. Ҷузъиётталаб. Майл ба тундзабонӣ надорад. Аз ҳар як чизи майда – ҷуйда	Аққалан, робитаи дутарафоро ба роҳ мондан беҳтар аст. Инро ба бадгумонии ӯ таъяс намуда, иҷро намудан осон аст. Дар суҳбати боварӣ аз аҳволи ӯ, комёбиҳои ӯ пурсон шудан мумкин аст. Барои иҷрои

ба осонӣ хафа мешавад. Баъзан, бадқавок, изтиробнок, ҳасуд. Дар корҳо боварӣ надорад. Дар муносибатҳо – тобеъ аст. Дар назди душвориҳо очиз аст. Дар гурӯҳ ва синф мавқеи бетарафиро ишғол менамояд. Бадкина. Рафиқ надорад. Ба ҳамсолонашро фармон медиҳад. Овозаш орому тунд аст.	ягон супорише ӯро дар назди коллектив мукофонида, ки ин барои барқарор намудани муносибатҳо бо ҳамсолон имконият фароҳам меорад, лозим аст. Наврасони ин тип диққат ва муносибати индивидуалиро доимо талаб менамоянд.
Ному насаби озмудашаванда: К. Фарход	
Бисёр намоишкор, қобилияти ҳамдард будан дида намешавад. Аз ҷиҳати эмотсионалӣ очиз. Ба муқобили коллектив гузоштани худро дӯст медорад. Барои ба ҳадафҳои худ ноил гаштан бисёр исрофкор аст. Мутақаббир, баъзан риёкор. Корчалон.	Речаи ҳамкориҳои тоқатпазир, барои авҷ нагирифтани сифатҳои негативӣ. Ба машғулиятҳои варзишӣ ё ин ки техникӣ ҷалб намудан, то ин ки наврас тавонад қувваи худро ба маҷрои манфиатовар, талаботро бошад, барои муборизаи пешсаф шудан дар шакли маъқули худ равона намояд. Тарбияи эстетикӣ тавсия дода мешавад. Ба гурӯҳҳои мусбати ҷамъиятӣ бо сарвари боқуввати таъсиррасон ҷалб кардани ин гуна наврасон дуруст аст.
Ному насаби озмудашаванда: Н. Зайниддин	
Аз атрофиён саҳталаб: якрав, мағрур, бисёр шухратпараст. Боғайрат, улфатӣ, ҳолати рӯҳиаш бисёр вақт ҷангӣ аст. Ноқомхоро пинҳон мекунад. Намоён буданро меписандад. Хунсард.	Муносибатро дар асоси ҳурмат, ба талаботи саҳт барқарор менамояд. Агар наврас ҳавобаланд бошад, он гоҳ ба ноқомхояш гоҳ – гоҳ хандидан мумкин аст.
Ному насаби озмудашаванда: С. Нуриддин	
Сарбаланд, ба пешсаф будан майл дорад, бадкина. Ҳамаро идора кардан меҳаҳад. Боғайрат, суботкор, сарфакор. Таваққулиро дӯст медорад, мақсаднок. Маҳорати актёрӣ дар ӯ дида мешавад, гарчаде, ки сард аст.	Ба ҳавобаландӣ (тақаббур, донотарошӣ) роҳ додан лозим нест. Дар тақвияти қорҳои мусбатҳои дастгирӣ намудан. Дар сарвари кумак расонида, усули муносибати фармонраворо роҳ додан лозим нест. Бадҳашмиро баргараф кардан. Ақли иҷтимоиро инкишоф додан лозим аст.
Ному насаби озмудашаванда: Х. Қайом	
Шухратпараст, ноқомхоро бовариро дар ӯ паст намекунад. Ҳавобаланд. Бадкина. Боғайрат. Собиткор, мақсаднок. Ба низоъ майл дорад. Ҳатто агар ҳақ ҳам набошад, гузашт намекунад. Азоби вичдо-нашро аз сар намегузаронад. Дар муошират ба ҳамдард будан майл надорад. Танҳо ба гап бовар мекунад. Дар ин тип маҳдудияти эмотсионалӣ дида мешавад.	Дар вазъиятҳои ихтилофӣ дастгирӣ накардан. Ба воситаи шухратпарастӣ таъсир расонидан. Муносибатро баробар нигоҳ дошта, кӯшиши оҳиста – оҳиста ақли иҷтимоиро инкишоф додан.

Психологи мактабӣ ба роҳбари синф оид ба ҳар як хонанда ва типҳои характери роҳҳои ислоҳи наврас маълумоти мушаххасро пешниҳод карда, онҳо якҷоя чараҳои таълим ва тарбияи ҳар як хонанда ва пеш аз ҳама, наврасони душвортарбияро ташкил менамоянд. Чунин ҳамкориҳои роҳбари синф ва психологи мактабӣ имкон пайдо мекунад, ки дар асоси дастовардҳои навтарини илмҳои педагогика ва психология наврасони душвортарбия ба таври самаранок ислоҳ карда шаванд.

АДАБИЁТ:

1. Абрамова, Г.С. Практикум по психологическому консультированию. - Екатеринбург: Деловая книга, 1995.
2. Александров А.Н. Психология деликвентного поведения при акцентуции характера. М.: 1987

3. Алешина, Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. -М.: изд. Центр консорциума "Социальное здоровье России", 1994.
4. Анбуда метавонадази, А. Психологическое тестирование: в 2т.-М., 1985.
5. Бодалев А. А. Общая психодиагностика. – М., 1997.
6. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика. Учебник для вузов. Москва-2006.
7. Бызова В.М. Основы психодиагностики, учебное пособие, Сыктывкар, Гос. университет, 1992.
8. Венгер А. Психологическое консультирование и диагностика. - М., 1998.
9. Гайда В.К., Захаров В.П. Психологическое тестирование: учебное пособие. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1982.
10. Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов. - М., 1997.
11. Ковалев В.В. Социально - психические аспекты проблемы девиантного поведения у детей и подростков. М., 1981.
12. Кон И. С. Психология ранней юности. М., 1990.
13. Кондрашенко В.Я. Девиантное поведение подростков, Мн., 1988.
14. Леонгард К. Акцентуированные личности. Киев, 1986.
15. Личко А В. Психопатии и акцентуации характера подростков. М., 1977.
16. Личко А.Е. Подростковая акцентуации характера. Л., 1985.
17. Лучшие психологические тесты. Описание и руководство к использованию. / По ред. А.Ф. Кудрашов. – Изд-во «Педрокон» - 1992.
18. Немов, Р.С. Психологическое консультирование. Учебник для студентов вузов - М.: Гуманитарный издательский центр Аладос, 2003.
19. Основы возрастно-психологического консультирования: учебно-методическое пособие. / Под ред. А.Г.Лидерса. – М.: Издательство МГУ, 1991.
20. Прыгин Г. С. Основы психодиагностики. Москва: УМК «Психология» 2003.
21. Психотерапевтическая энциклопедия. / Под ред. Б.Д. Карвасарского - Санкт-Петербург: "Питер", 1998.
22. Рабочая книга школьного психолога –М., 1991.
23. Ранев М., Помощь трудным детям М., 1987.
24. Хусайн Воизи Кошифӣ . Ахлоқи Муҳсинӣ . – Душанбе, 1991.
25. Шуркова Н. Е. Вы стали класным руководителем. – М., 1986.

САМАРАИ ҲАМКОРИИ РОҲБАРИ СИНФ БО ПСИХОЛОГИ МАКТАБӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи фаъолияти роҳбари синфи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва душвории мавҷуда дар таълим ва тарбияи наврасон меравад. Дар ҷараёни таълим ва тарбияи наврасон омӯзгорон ва роҳбарони синф як қатор ҷорабиниҳоро амалӣ месозанд, ки пешии душвортарбия шудани наврасонро бигиранд. Боиси қайд аст, ки имрӯзҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ психологҳои мактабӣ фаъолияти худро оғоз намуданд ва онҳо метавонанд дар ҷараёни тарбияи наврасони душвортарбия саҳмгузор бошанд. Психологҳои мактабӣ дар ин ҷода ба омӯзгорон ва роҳбарони синф кумаки назариявӣ ва амалии худро хоҳад расонд. Инчунин, дар рафти фаъолиятҳои психологҳои мактабӣ ба омӯзгорон, роҳбарони синф ва волидайнӣ наврасон оиди хусусиятҳои психологӣ наврасон ва роҳҳои пешгирии душвортарбияшавии наврасон маълумоти лозимиро мебоҷад баён намояд. Дар баробари ин, барои дуруст ба роҳ мондани таълим ва тарбияи наврасони душвортарбия психологҳои мактабӣ бо роҳбари синф метавонад ҳамкорӣ намуда, бо истифода аз методҳои таъхиси хусусиятҳои психологӣ наврасонро ошкор карда истода, роҳу усули пешгирии рафтори ношоғии наврасонро нишон диҳад. Ҳамин тавр, психологҳои мактабӣ хусусиятҳои психологӣ наврасонро таъхис карда, дар асоси маълумоти бадастоварда барои ҳар як наврас қодир аст тавсифномаи психологӣ тайёр карда истода, роҳҳои мушаххаси пешгирии душвортарбияшавии наврасонро маълум намоянд. Ин ҳамкории роҳбари синф ва психологҳои мактабӣ имкон медиҳад, ки мувофиқ ба дастовардҳои навтарини илмҳои педагогика ва психология ҷараёни таълим ва тарбияи наврасон ба таври боғду шояд ба роҳ монда шаванд сифати самаранокии ин ҷараён баланд гардад.

Қайдҳои ҷаҳод: наврасон, рафтор, характер, наврасони душвортарбия, ҳамкории роҳбари синф ва психологҳои мактабӣ, методи таъхиси, пешгирии рафтори ношоғии наврасон.

ПРОДУКТ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ КЛАСНОГО РУКОВОДИТЕЛЯ С ШКОЛЬНЫМ ПСИХОЛОГОМ

В данной статье речь идёт о деятельности классного руководителя средно-образовательной школы и существующие трудности в процессе обучения и воспитание подростков. В процессе

обучения и воспитание подростков преподаватели и классные руководители выполняют различные мероприятия, для того что бы учащиеся не привратились в трудновоспитуемым подростком. Следует отметить, что теперь в средно-образовательных школах начали свою деятельность школьные психологи и они способны внести свою лепту в воспитание трудновоспитуемых подростков. Школьный психолог в этом деле может оказать преподавателям и классному руководителю теоретическую и практическую помощь. Кроме того, в процессе своей деятельности школьный психолог может дать необходимую информацию преподавателям, классным руководителям и родителям о психологические особенности и пути их предотвращения в трудновоспитуемому подростку. По мимо этого, для правильного организации процесса обучения и воспитание трудновоспитуемых подростков школьный психолог взаимодействуя с классным руководителем может с помощью диагностических методик определить психологические особенности подростков и показать пути коррекции непристойным поведением подростков. Таким образом, школьный психолог диагностируя психологические особенности подростков на основе полученных данных может составить их психологическую характеристику и правильно определить конкретные способы коррекции воспитания подростков. Этот взаимодействия школьного психолога и классного руководителя даёт возможность в соответствии с новыми достижения педагогической и психологической наук организовать процесс обучения и воспитания подростков таким образом, что бы было достигнуто наивысшие уровни и достижения.

Ключевые слова: подростки, поведение, характер, трудновоспитуемые подростки, взаимодействия школьного психолога и классного руководителя, диагностические методики, непристойные поведения подростков.

PRODUCT OF INTERACTION OF CLASS LEADER WITH SCHOOL PSYCHOLOGIST

This article deals with the activities of the class teacher of a secondary school and the ongoing difficulties in the learning process and education of adolescents. In the process of teaching and educating adolescents, teachers and class teachers carry out various activities so that students do not become addicted to a difficult-to-learn teenager. It should be noted that now school psychologists have begun their activities in secondary schools and they are able to contribute to the education of hard-to-educate adolescents. A school psychologist in this matter can provide theoretical and practical assistance to teachers and the class teacher. In addition, in the course of their activities, a school psychologist can provide the necessary information to teachers, class leaders and parents about the psychological characteristics and ways to prevent them in a difficult teenager. By this, for the correct organization of the learning process and the upbringing of hard-to-educate adolescents, a school psychologist, interacting with a class leader, can use diagnostic methods to determine the psychological characteristics of adolescents and show ways to correct the indecent behavior of adolescents. Thus, a school psychologist diagnosing psychological characteristics of adolescents based on the data obtained can draw up their psychological characteristics and correctly determine specific ways to correct the upbringing of adolescents. This interaction between the school psychologist and the class teacher makes it possible, in accordance with the new achievements of pedagogical and psychological sciences, to organize the process of teaching and educating adolescents in such a way that the highest levels and achievements would be achieved.

Key words: adolescents, behavior, character, hard-to-educate adolescents, interactions between a school psychologist and a class teacher, diagnostic methods, obscene behavior of adolescents.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амонов Нодир Кодирович – номзади илмҳои психологӣ, дотсенти кафедраи психологияи факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишона: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Рудаки, 17. Телефон: 935-02-73-27

Сведение об авторе: Амонов Нодир Кадырович – Таджикский национальный университет, кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии философского факультета Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: 935-02-73-27

Information about the author: Amonov Nodir Kadirovich - Tajik National University, candidate of psychological sciences, associate professor of the Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 935-02-73-27

АФЗАЛИЯТИ ТАЪЛИМИ ТАФРИҚАВӢ БАРОИ ХОНАНДАГОНИ БОЛАЁКАТИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ Махмудшехова М.А.

Юсуфҷонова Д.Х.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Шурӯ аз солҳои 70 ва 80 асри XX олимони соҳаи педагогика ба масъалаи таълими тафриқавӣ бештар таваҷҷӯҳ зоҳир намуданд. Диққати асосии олимони ва омӯзгорони ба қоркарду татбиқи мӯътадилсозии раванди таълим, ҳустҷӯи шакли усули нав рағона гардид.

Бо вучуди ин, вазъияти умумии низоми таҳсилот, ки ба паст рафтани сифати таълим, омӯзиши фанҳои сершумор, ба кадри кофӣ ба ҳисоб нагирифтани хусусиятҳои хоси инфироидӣ, қобилият ва майлу хоҳиши хонандагон алоқаманд аст, ҳалли ин масъалаи рӯзро тақозо менамояд.

Истилоҳи «тафрика» дар тарҷума аз истилоҳи лотинии “difference”- мафҳуми ҷудокунӣ, ба равиюву қисматҳо ҷудо намудани чизи яклухт, шакл ва зинаҳоро ифода менамояд. [11, 46]

Таълими тафрикавӣ ин:

Шакли ташкили раванди таълимест, ки он ҷо муаллим бо гурӯҳи алоҳидаи бачагоне, ки бо назардошти хусусиятҳои барои раванди таълим аҳамиятнок ҷудо карда шудаанд, фаъолият мебарад.

Қисми умумии системаи дидактикӣ, ки махсусгардонии раванди таълими гурӯҳи таълимгирандагонро таъмин менамояд.

Бо қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» мактабҳои намуди нав (мактабҳои миёнаи таҳсилоти умумӣ) бо омӯзиши амиқи фанҳо аз қабилҳои гимназияҳо, литсейҳои таҳассусӣ пайдо шуданд, барномаҳои нави озмоишӣ таҳия гардиданд, шаклу усули тадрис такмил ёфтанд, омӯзгорон ба таълими тафрика рӯ оварданд. Навъу намудҳои гуногуни мактабҳо, бешубҳа, барои ташкили таълими тафрика имконият фароҳам сохтанд.

Аз ибтидои солҳои 90 асри XX ташкил шудани мактабҳои нав, шаклу усули гуногуни таълим ба қарори давлатӣ дар бораи «ба наврас нигаронида шудани мактаб» вобаста мебошад. Ислоҳоти низоми мактаб имрӯз, пеш аз ҳама бобати таълими тафрика самараро муайян дод.

Айни замон таълими тафрика дар раванди таҳсилот мавқеи муайянро ишғол намуд.

Категорияи «миқдорӣ» тадриҷан ба категорияи «сифат» иваз мешавад, ки ин дар сурати инкишофи ҳамагуна низоми мураккаб амри табиӣ мебошад. Ғояҳо, принсипҳо ва шаклҳои таълими тафрика, ки солҳои 20 – 60 – и асри XX дар педагогикаи шӯравӣ ҷорӣ гардида буд, ба таври васеъ истифода карда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои мухталифи муассисаҳои таълимӣ бомуваффақият амал мекунанд, ки онҳо (гимназияҳо, литсейҳо, мактабҳои таҳассусӣ) метавонанд таълими тафрикаро ба роҳ монанд.

Дар гимназия ва литсейҳои замонавӣ бояд бо истифода аз имконоти таълими тафрика фанҳои табиатшиносӣ ва гуманитарӣ бо якдигар ҳамоханг карда шаванд, то хатмкунанда шахси бомаърифат ва соҳиби тафаккуру ҷаҳонбинии баланд гардад.

Сиёсати таҳсилоти кишварҳои намоёни олам дар заминаи таълими тафрикаи мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бунёд мешавад.

Ҷонибдорони тафрика Л.Басне, Р.Винкелер, Г.Герберт, Д.Корф, Роналд де Грот, М.Фишер, У.Зубайдов чунин мешуморанд, ки маҳз таълими тафрика мусоидат мекунад, то хонандагон қобилият ва имконияти худро дарк намоянд ва ривож диҳанд.

Бисёр педагогҳо тафрикаро дастгирӣ мекунанд, аммо усули таълими онро ба тарзҳои гуногун шарҳ медиҳанд. Масалан, Кокант нисбат ба фанҳои академӣ, ки ба барномаи хатмӣ ворид нашудаанд, пурзӯр кардани талаботро зарур мешуморад, то хонандагони сустлақат ин фанҳоро интихоб накунад. [14, 181]

Ба ақидаи Л.Морей ҳангоми амалисозии таълими тафрика тадбирҳо андешидан зарур аст, ки ин намуди тадрисро тақозо ё эҷоди табақаҳои имтиёзнок напиндоранд. [10, 181]

Гурӯҳи омӯзгорон аз шаҳри Рейма (Олмон) чунин ақида доранд, ки таълимиро дар асоси синфҳои якрағ ташкил кардан нашояд, зеро дар ин сурат тафрика воситаи интихоби иҷтимоӣ мегардад. Барои дарки моҳият ва мақсади таҳсилот дар кишварҳои гуногун анъанаҳои миллиро ба назар ғарифтан зарур аст.

Дар Англия таҳсилот, пеш аз ҳама вобаста ба мавқеи ояндаи иҷтимоӣ арзёбӣ мегардад. Дар Олмону Фаронса ба таҳсилоти зехнӣ бештар таваҷҷӯҳ зоҳир мешавад. Дар ИМА ба таҳсилот назари суду манфиати он менигаранд. Дар Тоҷикистон таҳсилот бар маънавият асос ёфтааст.

Имрӯзҳо бисёр кишварҳо дар сатҳи давлатӣ барномаҳои таълимӣ таҳия месозанд, то таълими тафрикаро амалӣ созанд. Барномаҳои мактаб ҳамвора такмил меёбанд, ба онҳо тағйирот ворид мекунанд, ки мақсади асосӣ аз таъмини омодагории таҳсилоти умумии хонандагон, таълими таҳассусӣ, ба ҳисоб гирифтани майл, қобилият ва шавқу завқи шогирдон ва омадасозии онҳо ба зиндагӣ мебошад.

Воқеан ҳам зиндагӣ дар чараён буда, равандҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ сурат мегиранд ва мактаби муосир бояд ба талаботи ҷомеа мувофиқ бошад ва дониши хонандагон фардо ба кор ояд.

Дар қатори усули анъанавии таълим дар таҷрибаи ҷаҳонӣ таълими ҳамгиро беш аз пеш густариш меёбад. Мисоли барҷастаи ин таълими ҳамгиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Таълими савод ва омӯзиши забони модарӣ дар мактаби ибтидоӣ бар асоси ҳамгироии хониш ва имло сурат мегирад. Ҳамчунин барномаи табиатшиносӣ дар мактаби ибтидоӣ, ки он ҷузъиёти физика, химия, биология, баъзан астрономия ва геологияро дарбар мегирад, донишҳои ҳамгиро медиҳад.

Дар шароити нави иҷтимоӣ иқтисодӣ тағйирот дар барномаҳои таълим бо ду роҳ сурат мебандад.

Роҳи якум, тақсим намудани фанҳои таълимӣ. Чунин тарзи таълими фанҳо микдоран васеъ шуда (мӯҳлати таълим тӯлонӣ, ҳаҷми маводи таълим зиёд мешавад) сифатан барои ҳама гуна фанҳо як хел мебошад.

Роҳи дуюм, сохтани барномаҳои таркибан ва мазмунан нав. Чунин барномаҳо барои пурра аз худ кардани маводи таълим равона шудаанд. Дар барномаҳои нави таълимӣ дар қатори таҳсилоти таълимӣ таълими тафриқа низ ба назар гирифта мешавад.

Воқеан ҳам, пас аз ислоҳоти соҳаҳои навади асри XX барномаҳои таълими қомилан тағйир ёфтанд. Барномаҳои нав тақозо мекунанд:

-дар бар гирифтани дониш оид ба инсон, табиат ва ҷомеа ҳамчун асоси назарии муосири илмӣ ба ҷаҳон ва майл ба яке аз соҳаҳои фаъолияти амалии оянда;

аз худ намудани таҷрибаи меҳнати фикрию ҷисмонӣ ҷиҳати ташаккули малакаҳои асосии фаъолияти зехнӣ ва беҳдошти шахсӣ;

аз худ кардани таҷрибаи меҳнати эҷодӣ, ки шахсиятро ба фаъолияти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва илмӣ омода месозад.

Ҳамин тавр, хонандагон ҳангоми дар асоси барномаи нав таълим гирифтани баробар омода мешаванд. Айни замон стандарти ягонаи давлатӣ танҳо ҳамчун дараҷаи ҳадди аққали таҳсилот арзёбӣ мегардад.

Имрӯз ҳама макотиби Ҷумҳурии Тоҷикистон сезинаӣ (ибтидоӣ, асосӣ ва миёна) буда, аз рӯйи барномаҳои давлатӣ фаъолият мекунанд. Ин имкон медиҳад, ки ба беҳин сурате талабот ё эҳтиёҷи давлат ба назар гирифта шавад, аммо барои ба эътибор гирифтани имконоти мактаб ва хоҳишу қобилияти хонандагон мусоидат намекунад.

Таълиму тарбияи бачагони лаёқатманд ва соҳибистеъдод муаммои педагогии бисёрҷабҳа ба шумор меравад. Дар мақолаи мазкур мо тасмим гирифтем, ки аз болои фаъолияти муаллимони синфҳои ибтидоӣ бо ин категорияи хонандагон қорҳои тадқиқоти ба роҳ монем ва мафҳумҳои лаёқат, истеъдод, эҷодиётро шарҳ дода бошем.

Истеъдод – ин дараҷаи баланди инкишофи қобилиятҳои махсус буда, он низ ба монанди қобилият зимни фаъолият ташаккул ва инкишоф меёбад. Фаъолияти шахси боистеъдод бо нағзони нотақриб фарқ мекунад. Тавлиди истеъдодҳо аз талаботи ҷомеа ва тақозои замон вобастагӣ дорад. Бояд қайд намуд, ки истеъдод-ин маҷмуи мувофиқи якҷанд қобилиятҳост. Ҳатто ба дараҷаи олӣ ташаккулёфтаи қобилияти алоҳидаро истеъдод номидан мумкин нест. Масалан, байни истеъдодҳои барҷастатарини ҳар давра замон бисёр шахсонро дарёфт кардан мумкин аст, ки хотираи суғурдоранд ё хотираи хуб инкишофёфта. Ин бо он алоқаманд аст, ки дар фаъолияти эҷодӣ хотир-яке аз омилҳост, ки пешравии фаъолият аз он вобаста аст. Аммо бе ҷандирии ақл, тасаввурот ва ҳаёлот бою рангин, иродаи мустақкам, шавқмандии ҷуқур натиҷаҳои заруриро ба даст овардан ғайриимкон аст.

Хонандагони боистеъдод – ин бачагонанд, ки дар муқоиса бо ҳамсолони худ қобилияти баланди фикрӣ ва эҷодӣ доранд. Ин гуна хонандагон дар раванди таълим талаботи зиёд дошта, дар онҳо фаъолнокии тадқиқотӣ, шавқи маърифатҷӯӣ ва кӯшиши омӯзиши мустақилона хеле хуб инкишоф ёфтааст. Зери мафҳуми кӯдаки соҳибистеъдод нишонаҳои эҷодкорӣ, фасеҳии фикрронӣ ва ҷандирии ақл доштани вай фаҳмида мешавад. Бачагони соҳибистеъдод ба ҳамдигар монанд намуда, ҳар яке соҳиби қобилияти нотақриби махсус ва ҳислати инфиродист. Се дараҷаи хонандагони болаёқатро фарқ мекунанд:

- бачагоне, ки дар шароити умумии таълиму тарбия дараҷаи баланд ва нотақриби инкишофи ақлиро соҳиб ҳастанд;

- бачагоне, ки аломат ва нишонаҳои истеъдоди махсуси ақлӣ доранд;

- бачагоне, ки ба таври имконпазир боистеъдод ҳастанд ва ғаёлнокии равшани маърифатӣ доранд, бо қобилиятҳои фикрӣ мусаллаҳ гардидаанд, вале худро дар раванди таълим ҳамчун хонандаи болаёқат муаррифӣ накардаанд.

Хусусиятҳои умумии хонандагони болаёқат инҳоянд:

Имкониятҳои баланди ақлӣ.

Мустақилона, фикри худро аз фикри гурӯҳ заруртар шуморидан, ба тасаввуроти худ ва дигарон бовар кардан, чизи наву олиҷанобро ба зудӣ дарк намудан.

Ҳозирҷавобӣ нишон додан дар мавридҳои баҳсгара. Маҳорати аз ҳодисаҳои нокулай барои тавонистан. Доимо ба чизи наву наҷиҳатӣ омода будан.

Ҳиссиёти баланди эстетикӣ. Зебопарастӣ.

Ба қувваҳои қобилияти худ бовар кардан.

Инкишофи шахсияти хонандаи болаёқат – ин тағйирёбии доираи фикрӣ, ҳиссӣ ва иродавии вай мебошад. Инкишофи ғаёлнокии таълимӣ ба инкишофи субъективнокии кӯдак, қобилияти муаллиф будан, инкишофдиҳандаи ғаёли ҳаёти худ будани вай мусоидат менамояд. Ин гуна хонандагон дар назди худ мақсад гузошта, ба он ноил гардида метавонанд. Воситаҳои амалишавии мақсадро ҷустуҷӯ намуда, қобилияти озодона интихоб намуданро доранд. Дар онҳо ҳисси баланди масъулиятшиносӣ мушоҳида мешавад. Имкониятҳои мағзи сарро ин гуна бачагон ба таври бояду шояд истифода мебаранд. Ба муҳит ва шароити нав бо тезӣ мутобиқ мегарданд. Хонандагони болаёқат бо қобилияти фикрии инкишофёфта ба синфи яқум меоянд ва дар бисёр маврид бо мушкилиҳои рӯ ба рӯ мешаванд, зеро дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти ҳамаӣ барномаи таълимӣ барои ҳамаи хонандагон як аст ва он барои хонандаи боистеъдод шавқовар нест. Дар бештари мавридҳо аллакай баъди дарси аввал ин гуна хонандагон дилгир мешаванд. Хондаву навишта тавониста, ин категорияи хонандагон раванди таълимиро чун дигарон бо шавқ мушоҳида наменамоянд. Хонандаи боақлу ғаёло аз ҳама пеш супоришро иҷро намуда, боқимонда лаҳзаҳои дарсро дар бекорӣ мегузаронад.

Хуб мешуд, агар таълиму тарбияи бачагони лаёқатманд ва соҳибистеъдод дар асоси барномаи махсус коркардгардида, ки ба амалишавии имкониятҳои эҷодӣ ва фикрии онҳо мусоидат менамоянд, ба роҳ монда шавад. Дар синфҳои ибтидоӣ муаллимонро зарур аст, ки дар марҳилаҳои барвакти раванди таълим бачагони лаёқатманд ва соҳибистеъдодро муайян сохта, бо онҳо ба таври инфиродӣ корбарӣ намоянд. Ин гуна бачагон аз хонандагони дигар фарқ мекунаанд. Онҳо хеле кунҷқоб буда, дар ҷояшон нишаста наметавонанд, навиштан намехоҳанд, вале зимни пурсидан ҷавобҳои пурраву мушаххас медиҳанд.

Муаллими синфҳои ибтидоӣ дар бисёр маврид мустақилона дараҷаи лаёқати хонандагонро муайян сохта метавонад, зеро вай аз болои ғаёлнокиҳои гуногуни кӯдак назорат мебарад. Пешрафти хонанда на танҳо аз истеъдоди фикрӣ, балки аз дигар раванҳои маърифатӣ, ба монанди хотир, диққат, тафаккур, кӯшишу ғайрати вай вобастагӣ дорад. Таъсири ин омилҳо маҳсулнокии ғаёлнокии фикриро баланд бардошта метавонад.

Инкишофи шахсияти хонандаи болаёқат – ин тағйирёбии доираи фикрӣ, ҳиссӣ ва иродавии вай мебошад. Инкишофи ғаёлнокии таълимӣ ба инкишофи субъективнокии кӯдак, қобилияти муаллиф будан, инкишофдиҳандаи ғаёли ҳаёти худ будани вай мусоидат менамояд. Ин гуна хонандагон дар назди худ мақсад гузошта, ба он ноил гардида метавонанд. Воситаҳои амалишавии мақсадро ҷустуҷӯ намуда, қобилияти озодона интихоб намуданро доранд. Дар онҳо ҳисси баланди масъулиятшиносӣ мушоҳида мешавад. Имкониятҳои мағзи сарро ин гуна бачагон ба таври бояду шояд истифода мебаранд. Ба муҳит ва шароити нав бо тезӣ мутобиқ мегарданд. Хонандагони болаёқат бо қобилияти фикрии инкишофёфта ба синфи яқум меоянд ва дар бисёр маврид бо мушкилиҳои рӯ ба рӯ мешаванд, зеро дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти ҳамаӣ барномаи таълимӣ барои ҳамаи хонандагон як аст ва он барои хонандаи боистеъдод шавқовар нест. Дар бештари мавридҳо аллакай баъди дарси аввал ин гуна хонандагон дилгир мешаванд. Хондаву навишта тавониста, ин категорияи хонандагон раванди таълимиро чун дигарон бо шавқ мушоҳида наменамоянд. Хонандаи боақлу ғаёло аз ҳама пеш супоришро иҷро намуда, боқимонда лаҳзаҳои дарсро дар бекорӣ мегузаронад.

Муаллими синфҳои ибтидоӣ дар бисёр маврид мустақилона дараҷаи лаёқати хонандагонро муайян сохта метавонад, зеро вай аз болои ғаёлнокиҳои гуногуни кӯдак назорат мебарад. Пешрафти хонанда на танҳо аз истеъдоди фикрӣ, балки аз дигар

равандҳои маърифатӣ, ба монанди хотир, диққат, тафаккур, кӯшишу ғайрати вай вобастагӣ дорад. Таъсири ин омилҳо маҳсулнокии фаъолияти фикрро баланд бардошта метавонад.

Яке аз масъалаҳои муҳимми таълими синфҳои ибтидоӣ, ки дар назди муаллимони имрӯза меистад, инкишофи қобилияти фикрронии кӯдак, ташаккул додани маҳорати муҳокимаронӣ мебошад, ки он ба такмили ҳаматарафаи фаъолияти ақлии хонандагон кумак мерасонад. Фаъолияти зеҳнӣ чист? Фаъолияти ақлӣ ин фаъолияти фикрӣ аст, ки он дар мушоҳидаву таассурот, тасаввуроту амалҳои мантиқӣ ифода меёбад.

Фаъолияти дарккунӣ чунин фаъолияти инсонист, ки он ба дарккунии аломату хусусиятҳои муҳимми ашё, ба кушодаву муайян намудани тарафҳои ноаёнӣ предметҳо, дар муайянкунии алоқамандии ашё бо муҳит, алоқамандии тарафҳои гуногуни ҳуди предмет нигаронида мешавад.

Азбаски хусусиятҳои ноаёнӣ чизу ҳодисаҳо ҳамеша аён равшан нест ва худ аз худ дастраси шахс намешавад, гирифта бурдани корро ҷустуҷӯ, тадқиқот ва ниҳоят дарккуниро тақозо мекунад.

Яке ва шароити таъмини самарабахши таълим дар синфҳои ибтидоӣ то ҳадди имкон ба муддати дароз ҷалб намудани диққати талаба ба иҷрои супориш мебошад ва ба он восита ба ваҷҳ овардани хонандагон мебошад. Ба ваҷҳ овардан, бедор намудани шавқи хонандаи ақибмонда нисбат ба иҷрои супориш барои ташаккули диққати вай кумак мерасонад. Дар ҷое, талаба шунавандаи пасив аст, диққати онҳо бо тезӣ парешон мешавад.

Вақте, ки вазифаҳои дар назди талаба гузошташуда фаъолияти фикрии вайро метезонад, онҳо ба иҷрои он бо шавқу ҳавас ва ихтиёран даст мезананд, кори онҳо маҳсулнок гашта, зимни супориш корҳои тадқиқотӣ мебаранд, натиҷаҳоро ҷамъбаст намуда, ҳулосаҳо мебароранд.

Дар баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии шахс ва масъулияти ҳайати муассисаи таҳсилотӣ, яке аз самтҳои асосии кори тарбиявии ахлоқӣ ва гузаштан аз монеаҳои мавҷудбудаи интизом ин пеш аз ҳама самаранок истифода бурда тавонистани ҳуқуқҳои меҳнатии ҳуди ҳайати муассисаҳои таҳсилотӣ, бо назардошти ақидаҳои мусбии ҷомеаи гузашта ва имрӯза аҳамияти бисёр муҳим дорад. Чунин тарзи корбарӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ низ аз манфиат ҳолӣ нест, чунки коллективи тарбияи намунавидошта фаъолияти худро аз тартибот ва интизомнокии меҳнатӣ оғоз менамояд.

Дар замони таҳаввулоти илмиву техникӣ талабот ба шахсони навовару эҷодкор рӯз то рӯз меафзояд. Аз инсонии имрӯза дар ҳамаи соҳаҳо навовариву эҷодкорӣ талаб карда мешавад. Аз ин лиҳоз, вазифаи асосии мактабҳои таҳсилоти умумӣ – баландбардории сатҳи маърифатии толибилмон, ташаккули фаолияти фикрӣ ва эҷодии онҳо мебошад. Масъалаи ташкили таълими тафриқавӣ яке аз масъалаҳои ҳалталаб ва замонавист, зеро яке аз сарчашмаҳои асосӣ ва нишондиҳандаи шукуфоии миллат маҳз ташаккули қобилияти эҷодии шахс мебошад.

Мақсад аз ташкили таълими тафрика дар мактабҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ дар он аст, ки мактаби имрӯза бояд сифатнокии таълиму тадрисро дар амал ҷорӣ намояд. Аз қолабҳои кӯхнашудаи даврони Шӯравӣ дар канор истода, роҳҳои нави таълиму тарбияро ҷустуҷӯ намуда, ҷавобонро аз усули фаъоли таълим бохабар намояд, то ояндасозии давлати демократии Тоҷикистони азизамон гарданд.

Барои аз тарафи муаллим ташкил шудани дарси самаранок бояд хусусиятҳои кӯдак ба эътибор гирифта шавад, дараҷаи инкишофи психикии ӯ муайян карда шавад, дар ӯ мустақилӣ, диққат ва хоҳири ихтиёрӣ, тафаккури мантиқӣ ташаккул дода шавад. Муаллим бояд бо назардошти хусусиятҳои фардии кӯдакон бо онҳо муносибаторо барқарор кунад ва ба онҳо мувофиқи дараҷаи фаҳмиш ва қобилиятшон супоришҳо диҳад. Бо ташаккул додани қобилиятҳои эҷодӣ муаллим на танҳо зеҳни тези хонандагонро инкишоф медиҳад, балки худ низ ба дарс эҷодкорона омодагӣ мебинад, қобилияти эҷодии хешро истифода мебарад.

Имрӯзҳо бисёр кишварҳо дар сатҳи давлатӣ барномаҳои таълимӣ таҳия месозанд, то таълими тафриқаро амалӣ созанд. Барномаҳои мактаб ҳамвора такмил меёбанд, ба онҳо тағйирот ворид меkunанд, ки мақсади асосӣ аз таъмини омодасозии таҳсилоти умумии хонандагон, таълими таҳассусӣ, ба ҳисоб гирифтани майл, қобилият ва шавқу завқи шогирдон ва омодасозии онҳо ба зиндагӣ мебошад.

Дар қатори усули анъанавии таълим дар таҷрибаи ҷаҳонӣ таълими ҳамгиро беш аз пеш густариш меёбад. Мисоли барҷастаи ин таълими ҳамгиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

мебошад. Таълими савод ва омӯзиши забони модарӣ дар мактаби ибтидоӣ бар асоси ҳамгироии хониш ва имло сурат мегирад. Ҳамчунин барномаи табиатшиносӣ дар мактаби ибтидоӣ, ки он ҷузъиёти физика, химия, биология, баъзан астрономия ва геологияро дарбар мегирад, донишҳои ҳамгиро медиҳад.

Ба фикри мо, барои ҷорӣ намудани таълими тафрика дар раванди таълим муаллимон бояд чунин корҳоро ба сомон расонанд:

Фароҳам овардани инкишофи имкониятҳои ақлиро эҷодии хонандагони хурдсол.

Ҷоннок намудани муносибатҳои инфиродӣ бо хонандагон.

Ҷалб намудани хонандагон ба корҳои мустақилона.

Ғанӣ гардонидани базаи моддию техникии мактаб бо таҷҳизоти таълимии лозима.

Худомӯзии мунтазами муаллимон.

Амалӣ намудани ҳамкории зичи падару модарон бо омӯзгорон.

АДАБИЁТ

1. Ашевская Л.А. Развитие творческих способностей и личности учащихся. // Русский язык в школе. – 2001. - № 6. – С. 21-25.
2. Венгер Л.А. Педагогика способностей. - М.: Знание, 1973.
3. Винокурова Н.К. Управление процессом развития творческих способностей школьников. // Завуч. – 1998. - № 4. – С. 18-37.
4. Дружинин В.Н. Психология творчества. // Психологический журнал. – 2005.- Том № 26.- № 5. – С.101-109.
5. Зубайдов У. Равияҳо дар таълим – талаби замон. Душанбе, 2007
6. Кан – Калик В., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. - М.: Педагогика, 1990.
7. Левин В.А. Воспитание творчества. - Томск: Пеленг, 1992
8. Лутфуллоев М. Дарс. Душанбе, 1995
9. Мартишина Н.В. Ценностный компонент творческого потенциала личности педагога. // Педагогика. – 2006. - № 3. – С. 48-57.
10. Моляко В.А. Психология творческой деятельности. М. Высшая школа, 1978.-28 с.
11. Сухомлинский В.А. О воспитании. – М.: Изд. полит. лит., 1975
12. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения. Т. 5 – М.: Педагогика, 1986 - 527 с.
13. Чудновский В.Э. Воспитание способностей и формирование личности. – М.: Знание, 1986.80 с.
14. Шарифзода Ф. Масъалаҳои мубрами педагогикаи муосир. Душанбе: Ирфон, 2010.-197 с.

АФЗАЛИЯТИ ТАЪЛИМИ ТАФРИҚАВӢ БАРОИ ХОНАНДАГОНИ БОЛАЁҚАТИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Мақолаи мазкур ба омӯзиши хусусиятҳо ва бартарихи истифодаи таълими тафрикавӣ дар раванди таълими хонандагони болаёқати синфҳои ибтидоӣ бахшида шудааст. Муаллиф зарурати истифодаи равишҳои фардиро дар қор бо қўдакони соҳибистеъдод асоснок карда, таъсири онро ба рушди қобилиятҳои маърифатӣ, тафаккури интиқодӣ ва ғайротиҳои зехнии онҳо таҳлил менамояд. Дар мақола усули гуногуни тафрикабандии маводи таълимӣ ва шаклҳои ташкили дарс, ки барои қонё қардани ниёзҳои зехнии хонандагони пешқадам мусоидат мекунад, баррасӣ шудаанд. Хулоса мешавад, ки таълими тафрикавӣ на танҳо сифати донишро баланд мебардорад, балки барои худшиносии хонандагони болаёқат дар марҳилаи аввали таҳсил заминаи мусоид фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: таълими тафрикавӣ, хонандагони болаёқат, синфҳои ибтидоӣ, муносибати фардӣ, қобилияти зехнӣ, интиқодии эҷодӣ, раванди таълим.

ПРЕИМУЩЕСТВА ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ ОДАРЕННЫХ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Данная статья посвящена изучению особенностей и преимуществ использования дифференцированного обучения в процессе образования одаренных учащихся начальных классов. Автор обосновывает необходимость индивидуального подхода в работе с талантливыми детьми, анализируя его влияние на развитие когнитивных способностей, критического мышления и интеллектуальной активности. В статье рассматриваются различные методы дифференциации учебных материалов и формы организации уроков, способствующие удовлетворению интеллектуальных потребностей продвинутых учеников. Делается вывод о том, что дифференцированное обучение не только повышает качество знаний, но и создает благоприятную среду для самореализации одаренных детей на начальном этапе обучения.

Ключевые слова: дифференцированное обучение, одаренные учащиеся, начальные классы, индивидуальный подход, интеллектуальные способности, творческий потенциал, учебный процесс.

ADVANTAGES OF DIFFERENTIATED INSTRUMENTATION FOR GIFTED PRIMARY SCHOOL STUDENTS

This article examines the specific features and benefits of using differentiated instruction in the education of gifted primary school students. The author substantiates the need for an individualized approach when working with talented children, analyzing its impact on the development of cognitive abilities, critical thinking, and intellectual activity. The article examines various methods of differentiating educational materials and lesson organization strategies that help meet the intellectual needs of advanced students. It concludes that differentiated instruction not only improves the quality of knowledge but also creates a favorable environment for the self-realization of gifted children at the initial stage of their education.

Keywords: differentiated instruction, gifted students, primary school, individualized approach, intellectual abilities, creativity, educational process.

Маълумот дар бораи муаллифон: Махмудишехова Мавзуна Абдувалиевна - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи табиӣ-риёзӣ, тарбияи эстетикӣ ва методикаи таълими онҳо Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Гафуров, Тел. +992928420024; E-mail: mavzuna.1604@mail.ru
Юсуфҷонова Дилбар Холиқҷонова - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи назария ва методикаи таълими забони модарӣ, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Гафуров, Тел. +992928895296; E-mail: dilbar.y-2021@mail.ru

Информация об авторах: Махмудишехова Мавзуна Абдувалиевна — кандидат педагогических наук, доцент кафедры естественно-математических наук, эстетического образования и методики их преподавания, Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова, тел. +992928420024; эл. почта: mavzuna.1604@mail.ru

Юсуфджонова Дилбар Холиджонова — кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и методики преподавания родного языка, Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова, тел. +992928895296; эл. почта: dilbar.y-2021@mail.ru

Information about the authors: Makhmudshekhova Mavzuna Abduvalievna - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Natural and Mathematical Sciences, Aesthetic Education and Methods of Their Teaching, Khujand State University named after Academician B.Ghafurov, Tel. +992928420024; E-mail: mavzuna.1604@mail.ru

Yusuffjonova Dilbar Kholiqjonovna - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Methods of Teaching the Native Language, Khujand State University named after Academician B.Ghafurov, Tel. +992928895296; E-mail: dilbar.y-2021@mail.ru

ЗАБОНИ АДАБӢ - МЕЪЁРИ АСОСИИ ФАРҲАНГИ НУТҚИ ХОНАНДАГОН

Неъматов С.Э.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пӯлотова Ш.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Гафуров

Забони адабӣ воситаи алоқа ва муоширати намоёндагони лаҳҷаҳои гуногуни як забон буда, дорои меъёри муайян: қоидаҳои талаффузи калима, риояи қорбурди онҳо, сарфу наҳв, имло ва аломатҳои китобӣ аст. Маълум аст, ки ҳар як забони адабӣ дар ибтидо дар заминаи як ё якчанд лаҳҷаи ба ҳам наздик дар шароити муайяни фарҳангию таърихӣ ташаккул меёбад. Забони адабии тоҷик ҳам дар шакли лаҳҷаи муддатҳои тӯлонӣ арзи ҳастӣ намуда, дар асрҳои IX-X бо номи «дарӣ» ё «порсии дарӣ» сайқал ёфт. Пас, умри лаҳҷаи нисбат ба умри забони адабӣ муқаддамтар аст ва ин нукта дар мисоли таърихи забони тоҷикӣ ҳам таъйид мегардад: «Асоси забони адабӣ забони умуми халқ аст. Забони халқ сарчашмаи инкишофи забони адабӣ, манбаи асосии қувватҳои иқтидор ва сарватҳои он мебошад... бехтарин чизҳои онро, ки дар забони халқ ҳаст, дар бар гирифтааст ва аз ин сабаб, ҳама хусну зебӣ ва қувваҳои тавоноии забони халқ дар забони адабӣ барҷастатар намоён шудааст» [17, 143].

Дар китобҳои дарсии «Забони тоҷикӣ»-и хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ афоризмҳои зиёд барои шинохти хусусиятҳои аносирӣ гуиши аз забони адабӣ аз асарҳои нависандагони муосирӣ тоҷик пешниҳод гаштааст: «Аз суҳанони пур аз таҳсин ва ҳайратангез мо ҳамчун одамони мамлақати хеш **курта-курта гӯшт гирифтаем ва сарамон ба осмон расид** [М.Т.]; Қоришкамба бо шунидани ин пешниҳод **ба пӯшташ намегунҷид** (С.А.) [2, 12-13]. Метавон аз ашъори бузургони классик намунаҳои фаровон манзур намуд, зеро бино ба таъкиди муҳаққиқон ошноӣ бо онҳо ба суботи бақои шахсият ва ҳувияти миллии мусоидат менамояд: «Ҳоло ағлаб барои пазируфтани осори безаволи нависандагони классик душворӣ

мекашанд ва намекушанд забони нависадагонӣ бузурги моро, ки бо офаридаҳояшон қавмро аз марғи руҳонӣ раҳой бахшидаанд, бифаҳманд” [1, 297]. Лозим аст, ки дар ин самт чиддӣ ва асосманд муносибат намуда, бо васли огоҳона бо гузаштаи пуршукуҳ хонандагон бо арзишҳои фарҳангии миллӣ таълим дода шаванд. Масалан, ибораи рехтаи “беҳуд гардондан” дар ФИР [14, 105] ба маънои “аз ҳол рафта, беҳуш шудан” шарҳ ёфта, маънои маҷозии он “мағрур шудан” дар забони гуфтугӯӣ ба кор меравад. Дар байти поёни Абдулрахмони Ҷомӣ маънои мазкури ибора ба мушоҳида мерасад:

Парда бардору беҳудам гардон,

То бубинад аён чӣ хосу чӣ ом [16, 65].

Аз мисоли зер таркиби “дам задан” воҳиди фразеологии умумихалқӣ буда, таркиби “тан задан” ба маънои “сукут кардану хомӯшӣ варзидан” хоси забони ғушӣ аст:

Гуфт: «Тан зан, хуни ҷони ман марез,

Дам мазан, чӣ ҷои султон аст, хез [6, 67].

Таркиби *пӯхтагӣ кардан* ба маънои оқилона кор кардан маҳз дар қолаби гуфтугӯӣ, яъне бо иловаи пасванди -гӣ омада, боиси наздик гаштани забони адиб ба забони муҳовараи мардум шудааст:

Мекунӣ орзуи пӯхтагӣ аз ҳар хоме,

Чанд дил ранча бувад з-ин тамаи хом туро? (16,80).

Ибораи *даст баровардан* на дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ва “Фарҳанги ибораҳои рехта” ба ҷашм нарасид, вале ин ифода дар лаҳҷаи Хучанд ба маънои “барои ҷазои касе ҷуръат кардан” роиҷ буда, дар ашъори Ҷомӣ низ айнан ба ҳамин маъно истифода гардидааст:

То даст баровардӣ з-он ғамза ба хунрезӣ,

Бар ҷарх равад ҳар дам аз дасти ту “Ё рабҳо” [16, 101].

Ин маънои онро надорад, ки лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ дар нутқ чандон аҳамият надоранд, балки дар захираи луғавии лаҳҷаҳои маҳаллӣ «дурдонаҳо»-и зиёде маҳфузанд, ки дар осори ниёкон қорбаст гардида, имконияти ба забони адабӣ роҳ ёфтаи доранд. Теъдоди зиёди калимаҳо дар асарҳои бадеӣ бо гунаҳои мухталифи овозӣ ба мустаҳкам гаштаанд. Барои пайдо гардидани гуна[ои гурӯҳи] калони вожа[о] [одиса[ои] гуногуни фонетикӣ, мисли табдили овоз[ои] садоноку [амсадо, тағйири хойи он[о, таҳфиф ё афзоиши овоз[о] боис шудаанд. Дар иртибот ба масъалаи гунаҳои калимот донишмандон чунин мулоҳизаронӣ кардаанд: «Силсилаи калони вожа[ои] забони тоҷикӣ, ки дар забони осори ниёгон бо гунаҳои мухталифи овозӣ мавриди истифода қарор доштанд, минбаъд ре ба шакли ягонаву во[ид] оварда, чун меъёри забони адабӣ пазируфта шуданд. Вале...то ба дараҳаи пазируфта шудани яке аз гуна[о] [амаи он[о] ғариб баробар мавриди истифода қарор доштанд, ё яке интишори васеъ дошт, дувумӣ дар доираи ма[дуд ба кор мерафт» [18, 134]...Масалан, вожаи **мусича** дар “Мантӣ-ут-тайр”-и Аттори Нишопурӣ чунин омадааст: “Хе-хе, эй **мусичаи** мӯсисифат” [6, 6.622]. Дар “Илоҳнома”-и шоир шакли таҳфифёфтаи калимаи мазкур ба шакли **мусӣ** ба кор рафтааст: “Эй Мусӣ, тақӣ кучост?”. Дар “Фарҳанномаи форсӣ” ба ду шакл мусича / мусича ба маънои ғоҳта қайд гаштааст [7, 2646]. Мусича: мурғе аст шабеҳ ба ғоҳта, ки бештар дар хонаҳо ошён дорад. Дар Хуросони имрӯз онро “мусии кутиқӣ” меҳонанд ва садои онро, ки шабеҳи ҷумлаи истифҳомӣ “мусӣ ку тақӣ?” (“Эй Мусӣ, тақӣ кучост?”) аст, иллати ин тасвия меҳонанд. Парандае, ки дар кӯҳи Тур буда ва дар достони Мусо бад-он ишороте ҳаст, киноя аз шахси Мусо аст, ки дар остонаи таҷаллии Ҳақ ва азамати Ҳақ ба гунаи парандае кӯчак (мусича, бо ихом ба номи Мусо) васф мешавад. Аттот Мӯсоро дар Тур ба гунаи тӯтӣ дидааст [6, 164].

Қисме аз воҳидҳои фразеологиро воҳидҳои фразеологии лаҳҷавӣ (шевагӣ) ташкил медиҳанд, ки хоси ин ё он маҳал мебошанд. Инҳо диалектизмҳои фразеологӣ ном доранд ва дар маҳалҳо пайдо шудаанд. Масалан, ибораи фразеологии “чун дуд аз пешӣ касе-чизе рафта” ба маънои яқбора, босуръат ғайб задан ё тарк кардан: “Ҳамчу оташ ою ҳамчун дуд раф” [6, 82]. Ё худ: **як соат**:

Осиёну ғофилонро аз гуноҳ,

Рӯйҳо гардад ба **як соат** сиёҳ [6, 6.1915].

Ибораи **як соат** ба маънои **як лаҳза** аст ва дар забони адабии асри миёнагӣ ба маънои **камтарин ҳадди замонӣ қобили тасаввур** будааст. Ҳофиз фармудааст:

Эй офтоби хубон, меҷӯшад аз дарунам,

Як соатам бигунҷон дар сояи иноят” [К.6.612].

Дар забони тоҷикӣ имрӯз низ ба ҳамин маъно роиҷ аст. Дар акси ҳол, байти шохид бе мантиқ мегардад: дар рӯзи қиёмат рӯи осӣну ғофилон дар **як лаҳза ё он**, на дар шаст дақиқа (як соат) сиёҳ мешавад. Таркиби **аз дар берун кардан** киноя аз “рондан, хориҷ намудан, дур кардан” дар мисоли зерин:

Ронда зи буруни дар маро ту,

Чо карда даруни чон туро ман [13, 70].

Таркиби “даруни чон чо кардан” ба маънои “меҳр парваридан” дар шеъри шоира Фарзона дар шакли “дар миёнаи дил чо кардан” низ ба кор рафтааст:

Номи маро навиштӣ аз хошия бурунтар

Номи туро навиштам ман дар миёнаи дил [13, 18].

Байни забони гуфтугӯӣ ва забони адабӣ пайванди устуворе вучуд дорад. Садриддин Айни аз мавҷудияти вожаҳои классикӣ дар забонҳои маҳаллӣ огоҳии комил дошта, истеъмоли баъзе вожаҳои шевагии наздик ба китобиро нисбат ба калимаҳои иқтибосӣ беҳтар донистааст. Вожаҳои халқии гуфтугӯӣ тоҷикӣ дар ҳифзи луғоти куҳан аз манбаъҳои муҳим ва арзишманд ба шумор мераванд. Гӯишишинос профессор А.Ҳасанзода мефармояд, ки «муқоисаи забони осори манзуму мансури асримиёнагӣ бо маводи шеваҳои мухталифи забон барои равшану возеҳ гаштани манзараи ҳақиқии он дар давраҳои гуногуни таърихӣ кумак мерасонад. Чунин тарзи таҳлил зухури ҳодисаҳои муайяни забонро таърихан нишон медиҳад» [18, 18-21].

“Хокиёро кор мегардад тамои,

Нон барои гурсина бояд мудом» [6, 6.1321].

Дар пешгуфтори “Мантиқ-ут-тайр” Ш.Кадканӣ аз хусуси вожаи **гуруснагӣ** баррасии ҷолиб анҷом додааст: “Мо яқин дорем, ки Аттор онро (яъне, гуруснагиро - П.Ш.) **гуснагӣ** бар вазни арӯзии фоилан талаффуз мекардааст. Бо итминон метавонем бигӯем, ки дар ин гуна маврид ҳам каламоте аз қабилӣ “тарҷумонст”, “осмонест” бар вазни арӯзии фоилот адо мешудааст ва дар лаҳҷаҳои мовароуннахрӣ ханӯз гунаҳое аз ин шеваи адоро дар каламоте метавон дид [6, 94].

Вожаи “гуснагӣ”, ки устод Кадканӣ, онро “мутаассир аз овошиносии лаҳҷаи табиӣи муҳити зиндагии Аттор медонад, ки ханӯз ҳам бақоёи онро метавонем ҳар рӯз дар гуфтори аҳолии Кадкан ва саросари минтақаи Нишопур бишнавем” [6, 94-95].

Талаффузи **гусна** бо табдили ҳарфи “с” ба “ш” дар ҳамаи гӯишҳои забони тоҷикӣ роиҷ аст. Дар китоби дарсӣ мисраи “...Гушна мондӣ, агар имрӯз ба ҷои ман ту” омада, дар қисмати саволу супоришот ба шакли навишт ва тарзи талаффузи вожаи мазкур таваҷҷуҳ шудааст: “**Гушна** боз ба кадом шакл навишта ва гуфта мешавад? Кадоме аз онҳо дурустанд?” [3, 30]. Гузашта аз ин, талаффузи мазкур дар як қатор зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ дучор мешавад: “Гушна ба шер мезанад, ташна ба дарё”; “Гушна намур, ки ҷави баҳорак мерасад”; “Гушна шӯхӣ намебардорад” [8, 66].

Ҳамин гуна воҳидҳои солиро дар нутқи шогирдон афзалият дода, ба афзудани қобилияти луғатфаҳмии онҳо мунтазам кор бурдан лозим мешавад. Ба хусни сухан ва қоидаҳои забон риоя намудан, унсурҳои гуфториро бамавқеъ истеъмол намудан, дуруст фаҳмидан ва талаффуз кардан вазифаи ҳам омӯзгор ва ҳам толибилм аст.

Ин ҳисси муҳаббат ба забони модарӣ, эҳтиром ва арҷгузорӣ ба арзишҳои миллиро бедор ва ба ташаккули муносибати ғамхорона ба он замина муҳайё месозад: “Ҳар яке аз мову шумо бояд ҳамеша дар ёд дошта бошем, ки шахси маданӣ, одами маълумотнок, масалан, касе, ки мактаби миёнаро ба охир расонидааст, бояд ба забони тозаи адабӣ нависад ва гап занад. Чунин шахс ба забони вайрон, ба лаҳҷаву шеваи маҳалли худ сухан кунад, айб аст” [17, 144]. Ҳар як забони адабӣ хусусияти хос, масъалаҳои зарурӣ, ҷанбаҳои таҳқиқ ва меъёрҳои худро дорост. Барои забони адабии миллии тоҷик масъалаи инкишофи тадриҷии ду шоҳаи муҳим – забони гуфторӣ ва хаттӣ, таъсири мутақобилаи онҳо, муносибати забони адабии ҳозира бо забони адабиёти классикӣ ва бо лаҳҷаю шеваҳои маҳаллӣ, дигаргуниҳои адабӣ ва тағйироти шоҳаҳои услубии забони адабӣ бар асари ин омилҳо аз ҷумлаи умдатарини ин масъалаҳо ба шумор мераванд. Лаҳҷаҳои маҳаллӣ чунин шакли забони миллианд, ки дар мавзёҳои алоҳида паҳн шуда, ба як гурӯҳи хурди аҳолий маълум ва аз ҷиҳати истеъмоли умум имконияти васеъ надоранд. Аз ин рӯ, лаҳҷаҳои маҳаллӣ шакли инкишофнаёфта ва сатҳи нисбатан поёни забони миллии ба шумор мераванд.

Мувофиқи тавсияи “Стандарт ва барномаи забони тоҷикӣ” хонандагон, асосан, дар синфи 7-ум бо унсурҳои гуфтугӯӣ ошно гашта, ташаккули салоҳиятҳои зерин: “Калимаҳои маъмулро аз калимаҳои номаъмул фарқ кардан; мавқеи истифодаи калимаҳои шевагиро доништан; мавқеи истифодаи калимаҳои шевагиро дар асарҳои бадеӣ муайян сохтан” ба назар гирифта шудааст. Дар китоби “Забони тоҷикӣ”-и синфи 7-ум дар фасли “Калима ва таъбирҳо” мухтасар таърифи хусусиятҳои калимаҳои шевагӣ зикр ёфта, чанд машқ бо супориши “Чаро “беҳӣ”-ро ҳама намефаҳманд?; Дар маҳалли шумо **сабзӣ** -ро боз бо кадом калима ном мебаранд?” [2, 54]; “Нақле нависед ва дар он шахсонро тасвир кунед, ки аз калимаҳои шевагӣ бемавқеъ истифода мекунад?” [2, 55].

Дар машқи 60-уми ҳамин китоб (номаи Садриддин Айни ба Пӯлод Толис) супоришҳои зерин бо мақсади тавзеҳи вижагиҳои аносири ғӯйишӣ омадааст: “Матнро хонда шарҳ диҳед. Ғӯед, ки чӣ тавр луғатҳои шевагӣ забонро бой мегардонанд. Ин кор ба уҳдаи кист?” [2, 56]; савол ва супоришҳои машқи 61-ум: “Ба забони адабӣ сухан кардан чӣ маъно дорад?; Ба истифодаи калимаҳои шевагӣ чӣ гуна муносибат доред?; **Дастраси ҳамаи халқ бошад**-ро чӣ тавр мефаҳмед? Дар маҳалли шумо ба чойи чаро? Барои чӣ ? кадом калимаҳоро истифода мекунад?” [2, 57].

Умуман, шеваю лаҳҷа чун унсури забони миллий муоширати маҳал ё маҳаллоти муайянро мушаххасу дақиқ намуда, таҷассумгари тафаккури тамаддун, фарҳангу русуми мардум маҳсуб меёбад. Ба ҳама маълум аст, ки яке аз сабабҳои асосии нисбатан суст тағйир ёфтани забони адабӣ устуворӣ ва дар давоми асрҳо ба қолаб даромадани сохти грамматикӣ захираи асосии луғавӣ он мебошад. Азбаски лаҳҷаҳои маҳаллӣ як шакли забон ба шумор мераванд ва дорои сохти грамматикӣ таркиби пуриктидори луғавӣ мебошанд, табиист, ки аз рӯи анъана ҳамин гуна устуворӣ дар онҳо ҳам ҷой дорад.

Мутахассисон ҳадафҳои дидактикии таълими калимаҳои шевагиро шарҳ додаанд:

- худдорӣ кардан аз истифодаи калимаҳои шевагӣ ;
- доништани мавриди истифодаи калимаҳои шевагӣ дар адабиёт;
- муайян кардани шаклҳои адабии калимаҳои шевагӣ [4, 27].

Вазифаи ҳонагӣ . Нақле навишта, дар он шахсонро тасвир кунед, ки калимаҳои шевагиро бемавқеъ истифода мебаранд.

Ғумон меравад, ки иҷрои ин вазифа барои хонандагони синфи VII душворӣ пеш меорад, зеро:

а) дар синфи VII аввалин маротиба бо мафҳуми калимаҳои шевагӣ (ғӯйишӣ , лаҳҷавӣ , гуфтугӯӣ) шинос мешаванд;

б) дар як ё ду соати дарсӣ хонандагон тафовути калимаҳои шевагиро аз забони адабӣ омӯхта наметавонанд;

в) мавқеи қорбасти калимаҳои шевагиро ҳанӯз наметавонанд;

г) маҳорати дар нақли хаттӣ тасвир намудани шахсоне, ки калимаҳои шевагиро бемавқеъ истифода мебаранд, ҳосил накардаанд.

Ба ҷойи ин супоришҳои зеринро иҷро кардан ба мақсад мувофиқ аст:

- калимаҳои шевагӣ , гуфтугӯиро аз матн ёфтан;
- мавқеи калимаҳои шевагӣ ва гуфтугӯиро дар нутқ шарҳ додан;
- мавқеи истифодаи калимаҳои шевагиро дар асарҳои бадеӣ муайян сохтан;
- калимаҳои шевагӣ , гуфтугӯиро дар матн ҷудо намудан;
- мавқеи калимаҳои шевагӣ ва гуфтугӯиро дар нутқ шарҳ додан;
- таҳияи эссе бо истифодаи калимаҳои шевагӣ .

Забони адабӣ талаботи ҳамешагии тамоми аъзои ҷомеа ро қонеъ мегардонад, бо истифода аз лаҳҷаҳои маҳаллӣ шаклу сохти грамматикӣ он мунтазам тақмил меёбад ва ғановат мебахшад. Муҳаққиқи рус С.П. Обнорский вазъи таъсири мутақобилаи забони адабӣ ва лаҳҷаҳои маҳаллиро дар мисоли забони русӣ ба мушоҳида гирифта, чунин қайд мекунад: «Инкишофи органикии забони адабии рус ба тараққиёти нутқи зиндаи халқ (гуфтугӯӣ) зич алоқаманд аст. Тавассути ин алоқамандӣ дар шароити муносибу мувофиқ забони адабӣ аз ҳисоби лаҳҷаҳои маҳаллӣ пай дар пай таъсир мегирад. Баръакси ин, таъсири забони адабӣ ба забони зиндаи халқ ҳарчанд ки ҳамвора ва мунтазам давом мекунад, хусусияти яктарафа дорад, зеро ин ҳодиса, асосан, дар боби лексика ба назар расида, дорои қувваи ҷӯрҷӯр нест ва раванди ҳаматарафаю умумӣ , ҳатто қисман

раванди инкишофи морфологии нутқи мардум (нутқи лаҳҷавӣ)-ро таъмин карда наметавонад...» [11, 175].

Рушди маънавиёту иҷтимоиёти ҷомеа ба тозагии **забони адабии ҳозираи тоҷик иртиботи зиёд** дорад ва забон асоси пешрафти илму фарҳанги миллатро таъмин мекунад. Барои ин бояд пайваста дар тозагии **забони адабӣ** – аз калимаҳои шевагӣ, нолозим, аз ҷумла аз **ибораҳои дағал ва лаҳҷавӣ** (вулгаризмҳо ва диалектизмҳо) тоза кардан лозим аст. Ҳам дар гуфтор ва ҳам дар навиштор ба забони адабӣ боэҳтиромона муносибат кардан зарур аст. **Муаллимон** дар ин ҷода нақши муҳим мебозанд, зеро истеъмоли калимаҳои лаҳҷавӣ дар гуфтори хонандагон на танҳо ба саводнокии онҳо зарар мерасонад, балки сатҳи **фарҳанги гуфторро паст месозад**, зеро саводнокии шахс ба малакаи забондонӣ вобаста аст. Омӯзиши қоидаҳои **забони адабӣ** ҳам дар нутқи шифохӣ **ва ҳам дар навишт, ки** ду ҷузъи як падида аст, бояд тавҳам роҳандозӣ шавад. Ба таври ҳубу матлуб ташкил кардани қор оид ба инкишофи нутқи шифохӣ ба нутқи хаттӣ низ таъсири мусбат мерасонад. Сабаби асосии роҳ ёфтани ғалатҳои имловӣ дар қорҳои хатти шогирдон, талаффузи нодурусту лаҳҷавӣ, инчунин истифодаи бемавриди унсурҳои лаҳҷавӣ дар назар дошта мешавад. Масалан, баъзан шогирдон ба ҷойи калимаҳои шинаму суфтаи ба ҳама маълуми тоҷикии “ҳақиқат, ҷароғ, қорд, раған, хӯрдан” ва амсоли инҳо вариантҳои лаҳҷавии онҳо **ҳаққонӣ, ҷироқ, қод, рӯған, хӯданро** ба қор мебаранд, ки инҳо меъёри забони адабӣ шуда наметавонанд.

М.Шақурӣ байни забони адабии навишт ва забони адабии гуфтугӯ фарқ гузошта, талаффузи лаҳҷавии воҳидҳои забонро дар нутқи шифохӣ ба он хотир ҷои доништааст, ки агар навишти адабиро дар гуфтугӯ хатмӣ шуморем, нутқ “...ранги сунъию ғайритабӣи ҳоҳад гирифт. Ва ҳол он ки гуфтугӯ бояд табиӣ ва раван бошад, ҳиссиёти гӯяндаро ифода карда тавонад” [17, 145].

Муоширату муомилоти ҳаррӯза бо забони гӯишӣ дар қатори шаклҳои муқаррари адабӣ боиси истеъмоли унсурҳои лаҳҷаву шева дар нутқи хонандагон мегардад. Ислоҳи ин гуна норасоии забони шогирдон дар заминаи муқоисаи шаклҳои адабӣ бо лаҳҷавӣ, шарҳи меъёрҳои талаффузу навишти адабии калимаҳо, нишон додани роҳҳои ташаккули таърихӣ воҳидҳои луғавӣ имкон дорад.

Равишшинос Ш.Исмоилов ҷиҳати бартараф намудани ғалатҳои имловии марбут ба унсурҳои шевагии шогирдон маслиҳатҳои судманд манзур доштааст: “Вобаста ба шароити имкониятҳои гуногуни лаҳҷа ба қоидаҳои умумии имло - ҳам ба қоидаҳои маълуми навишт ва ҳам ба тавсияҳои тарзи истифодаи онҳо ислоҳ бояд даровард. Зеро истифодаи баъзе аз он қоидаҳо дар шароити муайяни пахншудаи ин ё он лаҳҷа ё аҳаммият пайдо намекунад, ё ин ки баръакс, ба пешрафти шогирдон дар бобати аз худ намудани қоидаҳои имло ҳалал мерасонад.

Ҳалли амалии муаммои мазкур, яъне баланд бардоштани дараҷаи саводи имловии шогирдони мактаб ба баланд шудани савияи илмӣ ва сифати қори ҳуди муаллим дар соҳаи имло зич алоқаманд аст” [9, 96]. Муаллим бояд паҳлуҳои назарии масъаларо қомилан идрок намояд, ғалатҳои имловии марбут ба аносири гӯиширо донанд ва ба муносибати тафриқавии масъалаи таълими қоидаҳои имло тавачҷуҳи зарурӣ зоҳир созад.

Ҳамин тариқ, мақсади таълими забони тоҷикӣ ба маънои тоҷикӣ суҳандону суҳансанҷ қардани шогирдони мактаб аст, ягон мавзӯи таълимиро, чи аз боби сарф ва чи аз наҳв берун аз семантика, ки ба соҳаи «Қалима ва таъбирҳо» мансуб аст, омӯхтан мумкин нест. Муаллиме, ки ин ҷиҳати муҳими методии таълимиро қатъи назар мекунад, боиси ҳалалдор қардидани вусъати табиӣи нутқи хонандагон мешавад.

Бинобар он, омӯзгор бояд бо хотима ёфтани омӯзиши боби «Қалима ва таъбирҳо» (синфи VII) иқтифо наварзида, дар рафти таълими ҳамаи мавзӯҳои минбаъдаи на танҳо ҳамин синф, балки синфҳои боло низ масъалаҳои шинохти маънои қалима, мавқеи ҳар як воҳиди суҳан дар нутқ ва муносибати забони адабиро бо шева пайваста дар мадди назар қарор дода, ҷиҳати тақмили ҳусни қалому фарҳанги нутқи хонандагон қӯшиш намояд.

Ин талабот на фақат аз мақсади таълими забон, балки мавзӯҳои гуногуни грамматика ҳам омӯзгорро водор мекунад, ки ғайр аз масоили асосии таълим ба ислоҳи аносири гӯишии хонандагон машғул шавад. Қорбасти мавридшиносона ва талаффузи дурусти вожаву ибораҳои шевагӣ салоҳияти қурсамар истифода бурдани ин воситаҳои забонро бо мақсади ҳалли масъалаҳои муошират ва нутқи маданӣ таъмин менамояд, зеро забони зиндаи ҳалқ қурбуранг ва саршор аз дурдонаҳои қурҷило буда, дар байни онҳо воҳидҳои фразеологӣ мавқеи назаррас доранд.

АДАБИЁТ

1. Абдулло С. Дарси хештаншиносӣ . (Маҷмӯаи мақолаҳо. Иборат аз 2 ҷилд, ҷ. 2). – Душанбе: Ирфон, 1989. – 272 с. -1991.
2. Аминов С. Забони тоҷикӣ . Китоби дарсӣ барои синфи 7. – Душанбе: Собириён, 2019. – 272 с.
3. Аминов С. Забони тоҷикӣ . Китоби дарсӣ барои синфи 10-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ . – Душанбе: Маориф, 2018. – 224 с.
4. Аминов С., Набиева С., Бойбобоева С. Роҳнамои фанни забони тоҷикӣ синфи 7-ум барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ . – Душанбе: Маориф, 2017. – 104 с.
5. Айни С. Кулӣёт. Ҷилди 2 (китоби якум). -Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – 505 с.
6. Аттори Нишобурӣ . Мантиқ-ут-тайр. Муқаддима, тасхех ва таълиқоти Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ .- Техрон, 1384.-903 с.
7. Афшор, Садрӣ Гуломхусайн ва диг. Фарҳангномаи форсӣ . Дар се мучаллад, ҷ.3.-Техрон: Баён: Фарҳанги муосир, 1388, С. 1956-3012
8. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ . Тартибдихандагон А.Писарчик, С.Тоҷиддинов, М.Ҳамидҷонов.- Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. – 228 с.
9. Исмоилов Ш. Баъзе масъалаҳои таълими забони тоҷикӣ дар мактаб. – Душанбе: Маориф, 1994. – 96 с.
10. Мирзониё, Мансур, Фарҳангномаи киноя. Техрон: Амири Кабир, 1383. – 1051 с.
11. Обнорский С.П. Культура русского языка // Основы культуры речи: Хрестоматия. – Москва: Высш.школа, 1984. – 312 с.
12. Стандарт ва барномаи фанни забони тоҷикӣ барои синфҳои X-XI. Аминов С., Мухторӣ Қ., Тошбоева З., Мирзоёров Ф. – Душанбе, 2018, 148 с.
13. Фарзона. Себарга/Фарзона. – Хучанд: Ношир, 2011.- 436 с.
14. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷикӣ . Дар ду ҷилд, ҷ.2. – Душанбе: Ирфон, 1964. 802с.- с.668
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ . Ҷилди 1-2.-Москва: Советская энциклопедия, 1969.-951+949 с.
16. Ҷомӣ , Абдурахмон. Осор, дар 8 ҷилд, ҷ.1. Девони аввал,Фотиҳат-уш-шубоб. (Ба чопхозиркунанда А.Афсаҳзод).-Душанбе: Ирфон, 1986.-560 с.
17. Шукуров М. Забони мо ҳастии мост. – Душанбе: Маориф, 1991. – 232 с.
18. Ҳасанов А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию нахви осори садаҳои X-XIII дар ғушҳои шимолӣ (бахши Фарғонаи ғарбӣ).-Хучанд: Нури маърифат, 2003.-253 с.

ЗАБОНИ АДАБӢ - МЕЪЁРИ АСОСИИ ФАРҲАНГИ НУТҚИ ХОНАНДАГОН

Дар мақола масъалаи нақши забони адабӣ дар ташаккули фарҳанги нутқи хонандагон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф бо истифода аз мулоҳизаҳои донишмандону равишшиносон, далелҳои қотеъ ва таҳлили амиқ нишон медиҳад, ки забони адабӣ на танҳо воситаи муошират, балки омили асосии ташаккули шахсият, тафаккур ва эҳтироми хонанда ба забони модарии худ мебошад. Забони адабӣ дар танзими нутқ нақши муҳим дорад ва паҳншавии унсурҳои номатлубро, ки метавонад ба ғаммиши дуруст ҳалал расонад, пешгирӣ менамояд. Зикр гардидааст, ки муҳассилин ба ҷуз риояи меъёрҳои забони адабӣ, инчунин мавқеи истеъмоли вожаҳои ғушӣширо низ бояд донанд, зеро аз ин даста аносири луғавӣ қомилан даст кашидан имкон надорад. Шеваҳои лаҳҷа яке аз аносири забони миллии маҳсуб ёфта, таҷассумгари тафаккуру тамаддун ва фарҳанг мадрум мебошад. Аломати фарҳанги баланди шахс саводнокӣ ва қобилияти возеҳу фасеҳи сухан гуфтан ба риояи меъёрҳои забони адабӣ таъия мекунад. Соҳиби мақола роҳҳои иҷрои машқҳои китобиро таҳлил ва чанд наъви супоришхоро барои омӯзиши унсурҳои шевагӣ пешниҳод кардааст, ки истифодаи онҳо дар таълими бахши лексика муфид арзёбӣ мегардад.

Калидвожа: забони адабӣ, калимаҳои шевагӣ, забони тоҷикӣ, китоби дарсӣ, машқ, воҳидҳои фразеологӣ, китоби дарсӣ

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК — ОСНОВНОЙ СТАНДАРТ КУЛЬТУРЫ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ

В данной статье рассматривается роль литературного языка в формировании речевой культуры учащихся. Опираясь на мнения учёных-лингвистов, убедительные доказательства и глубокий анализ, автор показывает, что литературный язык является не только средством общения, но и основным фактором формирования личности читателя, его мышления и уважения к родному языку. Литературный язык играет важную роль в регуляции речи и препятствует распространению нежелательных элементов, которые могут помешать правильному пониманию. Отмечается, что помимо соблюдения норм литературного языка, учащиеся также должны знать правила употребления разговорной лексики, поскольку полностью отказаться от этого набора лексических элементов невозможно. Диалект и говор считаются одними из элементов национального языка и олицетворяют мышление, цивилизацию и культуру народа. Признаком высокой культуры человека является грамотность и умение ясно и выразительно говорить, основанное на соблюдении норм литературного языка. Автор статьи проанализировал методику выполнения упражнений учебника и

предложил несколько типов заданий для изучения стилистических элементов, использование которых считается полезным при обучении раздел лексики.

Ключевые слова: литературный язык, разговорные слова, таджикский язык, учебник, упражнение, фразеологические единицы

LITERARY LANGUAGE IS THE MAIN STANDARD OF STUDENTS' SPEECH CULTURE

This article examines the role of literary language in shaping students' speech culture. Drawing on the opinions of linguists, compelling evidence, and in-depth analysis, the author demonstrates that literary language is not only a means of communication but also a key factor in shaping the reader's personality, thinking, and respect for their native language. Literary language plays an important role in regulating speech and prevents the spread of undesirable elements that could hinder proper understanding. It is noted that in addition to adhering to the norms of the literary language, students must also know the rules for using colloquial vocabulary, as it is impossible to completely abandon this set of lexical elements. Dialect and patois are considered elements of the national language and embody the thinking, civilization, and culture of a people. Literacy and the ability to speak clearly and expressively, based on adherence to the norms of the literary language, are signs of a person's high culture. The author of the article analyzed the methodology for completing the textbook exercises and proposed several types of tasks for studying stylistic elements, the use of which is considered useful when teaching the vocabulary section.

Keywords: literary language, spoken words, Tajik language, textbook, exercise, phraseological units

Маълумот дар бораи муаллиф: Негматов Саъдуллоҷон Эргашевич, доктори илмҳои педагогӣ, профессор, сармутахассиси шӯбаи педагогика ва методикаи таълими Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессори кафедраи забонишиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии ДМТ, суроға: 734025, ҚТ, шаҳри Душанбе, кӯчаи Пушкина, 44, ҳуҷраи 141, телефон: (+992) 918 50 63 18 (мобилӣ), почтаи электронӣ: snegmasi22@gmail.com

Пӯлотова Шоира Солиҷоновна, номзади илмҳои филологӣ, дотсентикафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷикии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд), E-mail: shoira.pulotova@inbox.ru; шумораи тел.: 92 770 45 80

Свение об авторах: Негматов Садуллоджон Эргашевич, доктор педагогических наук, профессор, главный специалист отдела педагогики и методики преподавания Академии образования Таджикистана, профессор кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета, адрес: 734025, РТ, город Душанбе, улица Пушкина, 44, кв. 141, тел.: (+992) 918 50 63 18 (моб.), эл. почта: snegmasi22@gmail.com

Пулотова Шоира Солиджоновна, кандидат филологических наук, доцент кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы, ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова» (Республика Таджикистан, Худжанд), E-mail: shoira.pulotova@inbox.ru; тел.: 92 770 45 80

About the authors: Negmatov Sadullojon Ergashevich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Specialist of the Department of Pedagogy and Teaching Methods of the Academy of Education of Tajikistan, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Pushkin Street, 44, Apt. 141, Tel.: (+992) 918 50 63 18 (mobile), Email: snegmasi22@gmail.com

Pulotova Shoira Solijonovna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Teaching Methods of Tajik Language and Literature, State Educational Institution "Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov" (Republic of Tajikistan, Khujand), E-mail: shoira.pulotova@inbox.ru; tel.: 92 770 45 80

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕРЕСА СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА, И ВНЕАУДИТОРНЫХ МЕРОПРИЯТИЯХ

Самадова Г.Ю.

Таджикского государственного института культуры и искусств
имени Мирзо Турсунзаде

Подготовка к проведению внеаудиторной работы стимулирует речевую деятельность учащихся. Создается атмосфера идеального общения преподавателей и студентов, когда направляющая и контролирующая функции преподавателя приобретают скрытый характер, поскольку преподаватель и учащиеся становятся равноправными партнерами проведения того или иного мероприятия. Различные формы внеаудиторной работы помогают вовлечь преподавателя и обучаемых в сотворчество, а главное снимают языковой барьер у студента-иностранца. Внеаудиторные формы работы позволяют выйти за рамки стандартных ситуаций, как бы выводя процесс обучения в реальную жизненную ситуацию, которая способствует процессу усвоения языка в естественных условиях. Самостоятельное общение

на русском языке вне урока обеспечивает устойчивую мотивацию, сохраняет и развивает заинтересованность учащихся в овладении учебным материалом.

Планирование мероприятий должно проходить в тесном сотрудничестве преподавателя с иностранными студентами, поскольку внеаудиторные мероприятия имеют свою специфику: они не являются обязательными для студентов, что предъявляет особые требования к их планированию, организации и проведению. Внеаудиторная работа по своей форме должна отличаться от учебных занятий, носить познавательный характер, оказывать на студентов глубокое эмоциональное воздействие. На начальном этапе обучения определены следующие цели внеаудиторной деятельности: 1. демонстрация учащимися приобретенных знаний, умений и навыков по русскому языку как иностранному и их совершенствование; 2. пробуждение и поддержание интереса к изучаемому языку, культуре, традициям, обычаям страны, в которой живут и учатся иностранные студенты в настоящее время; 3. более широкое общение с носителями языка; 4. развитие активности, творческих способностей студентов.

В университете на более высоком этапе работы появляются новые формы. Это не только развлекательные мероприятия, но и просмотры фильмов на русском языке с последующим обсуждением; посещение выставок, связанных с Россией. Это и научная работа: написание рефератов, выступлений, курсовых работ; совместное проведение каких-либо конференций с другим университетом и др. Критерии эффективной работы кружка - это активность учащихся в его работе и конечный результат работы. Большую роль в организации внеаудиторной работы играет преподаватель. Он не только помогает приобретать знания по русскому языку, но и воспитывает отношение учащихся к стране и людям изучаемого языка. Прежде чем организовать кружок, преподавателю необходимо решить, что он умеет делать лучше всего. Например, если он хорошо поет, он организует ансамбль русской песни. Если хорошо знает русскую литературу, он может создать музей известного поэта (писателя). Если ему нравится работа журналиста и он обладает хорошими знаниями русской грамматики, то можно организовать выпуск на русском языке студенческой газеты.

Современная система образования ориентирована на непрерывное образование и переход от принципа «образование на всю жизнь» к принципу «образование через всю жизнь». Среди основных задач современного образования — развитие личности обучаемого, предполагающее формирование его способности к самообразованию, самообучению, самовоспитанию, самореализации, самооценке. В связи с этим обучение в профессиональном учебном заведении необходимо организовать таким образом, чтобы происходило развитие творческой самостоятельности специалиста, осуществлялась его подготовка к дальнейшему непрерывному самосовершенствованию и самообразованию. Для этого в процессе обучения студента необходимо сформировать у него систему знаний, умений, навыков, а также индивидуально-личностных качеств, обеспечивающих высокую подготовленность к профессиональной деятельности.

Однако, в силу ряда объективных причин, в рамках аудиторных занятий названные выше качества не всегда могут быть сформированы в достаточной степени.

Одним из средств, позволяющих решить совокупность задач, поставленных обществом и временем перед образованием, является внеаудиторная деятельность студентов как неотъемлемый компонент системы профессионального образования. При соответствующей организации профессионально ориентированная внеаудиторная деятельность студентов может обеспечить глубокое и творческое усвоение теоретических знаний, практических навыков и способов деятельности, способствовать развитию креативности, ответственности, инициативности студентов, способствовать формированию основ индивидуального стиля будущей профессиональной деятельности.

Основные направления внеаудиторной работы со студентами:

- создание особой социально-педагогической воспитывающей среды, направленной на творческое саморазвитие и самореализацию личности;
- укрепление системы студенческого самоуправления, содействие работе общественных организаций, объединений, клубов и студенческих коллективов;
- информационное обеспечение студентов;
- организация гражданско-патриотического воспитания студентов;
- организация культурно-массовых, спортивных, научных мероприятий;
- пропаганда ценностей физической культуры и здорового образа жизни;
- организация обеспечения вторичной занятости студентов;

- анализ проблем студенчества и организация психологической поддержки, консультационной помощи;
- организация профилактики правонарушений, наркомании и ВИЧ-инфекции;
- создание системы морального и материального стимулирования преподавателей и студентов, активно участвующих в организации внеаудиторной работы;
- развитие материально-технической базы объектов, занятых в организации воспитательной работы со студентами.

Внеаудиторная работа предполагает использование разнообразной системы методов, приемов и средств обучения. Для ее активизации, необходимо придать ее организации системный характер, учитывающий специфику и особенности преподавания во внеаудиторное время.

Под организационно-педагогическими формами внеаудиторной деятельности понимаются виды, способы организации студентов и педагогов для совместной деятельности во внеаудиторное время, а также конкретные воспитательные и познавательные акции, рассчитанные на студенческую аудиторию. Различные формы внеаудиторной деятельности увеличивают возможность успешного решения задачи по совершенствованию профессиональной подготовки будущих специалистов и достижению положительных результатов в формировании профессионально значимых черт и качеств личности. Успех обучения во многом зависит не только от выбора эффективных методов и форм обучения, но и от организации воспитательных мероприятий по дисциплине. Опытные педагоги знают, что очень часто интерес к дисциплине, любовь к выбранной профессии происходит под влиянием таких мероприятий.

Внеаудиторные мероприятия строятся по сравнению с занятиями на ином материале, проводится в иных организационных формах и в большей степени основывается на самостоятельности студентов и проводится во внеучебное время. Цель внеаудиторных мероприятий - обеспечение всестороннего и гармонического развития студентов. Это требование отвечает основной идее воспитания - воспитать человека-патриота, гармонически сочетающего в себе духовное богатство, моральную чистоту и физическое совершенство. Образовательные и воспитательные задачи внеаудиторной работы по учебным дисциплинам определяются общими целями и задачами обучения. Одна из задач внеаудиторных мероприятий состоит в обогащении студентов новыми, интересными фактами, понятиями, отражающими различные стороны жизни человека и общества. Развитие познавательного интереса к занятиям на основе внеаудиторных мероприятий обеспечивается привлечением средств занимательности, знакомством с интересными людьми, экскурсиями и, посещением музеев, проведение конкурсов. Совместная работа, познание ценности собственного труда и труда своих товарищей воспитывает у студентов такие качества, как дисциплинированность, товарищество, взаимопомощь. Значение внеаудиторных мероприятий в учебно-воспитательном процессе образовательного учреждения непрерывно возрастает, так как сводится не только к расширению кругозора, углублению знаний по дисциплине, но и играет большую роль в становлении таких личностных качеств, как самостоятельность, целеустремленность, умение организовать свою деятельность.

На сегодняшний день в демократическом, унитарном государстве Республике Таджикистан происходят большие изменения в воспитании и обучении современной молодежи и эти существенные изменения, напрямую сказываются на развитии таджикского общества, в котором стали наблюдаться негативные процессы разрушения традиционных духовно - нравственных основ человека, теряться ценностные ориентиры, а также происходит снижение знания по русскому языку, речевой культуре, происходит снижение в доступности студенческой молодежи к сфере культуры, дополнительном образовании, досуге и спорте. В вузах в век коммуникативных технологий, в век прогресса прекращают свое существование студенческие организации; медленно распадаются студенческие клубы; практика проведения научных олимпиад желает быть лучше, предметные недели проводятся наспех и по желанию педагога, вечера, диспуты, дискуссии, конференции, театрализованные сценки проводятся крайне редко и др. В связи с глобальными переменами в обществе, в образовании наблюдаются резкое падение общего уровня воспитанности и образованности подрастающего поколения и молодёжи [26]. Но сегодня на наш взгляд, характерным для современного таджикского общества является вовлечение в методологический пересмотр содержания и технологии образования. В настоящее время в стране идет становление национальной модели образования, которая выдвигает на первое место формирование ключевых

компетенций личности обучаемого контингента и их развитие посредством образования. Этот процесс сопровождается изменением образовательной программы на всех уровнях учебно-воспитательной деятельности, начиная со школьного образования. Законом «Об образовании» Республики Таджикистан утвержден принцип вариативности в выборе педагогами форм, методов, технологии обучения, которые позволят им использовать оптимальные, на их взгляд, вариант конструирования учебно-воспитательного процесса по любой модели, включая авторские [5, С. 62;].

В вузе основной целью обучения русскому языку заключается в том, чтобы научить студентов свободно говорить по-русски в необходимых жизненных обстановках, читать и понимать произведения любого жанра и любой сложности. Характерные особенности преподавания русского языка в высших учебных заведениях заключаются в соотношении русского и таджикского языков, представленного в зависимости от учебной ситуации теоретического материала по русскому языку и способов его передачи на уроках с учётом развития речевой деятельности в целях формирования коммуникативной компетентности.

С.А. Шарипов отмечает, что особенности уроков русского языка обуславливается спецификой самой дисциплины, одну из основных особенностей которой составляет усвоение учащимися знаний о языке, привитие и формирование отдельных коммуникативных компетенций.

И. Касимова в своей докторской диссертации предпочтение отдает преподаванию русского языка в вузах, которое оценивает как неудовлетворительное, а причина здесь больше внимания к языку в ущерб развитию речи, слабой связи учебных занятий с реальной речевой ситуацией, речевым опытом студентов и др.

По нашему мнению среди существенных *характеристик внеаудиторной деятельности* студентов можно выделить следующие. Во-первых, она осуществляется во внеаудиторное время и имеет отношение к сфере свободного времени студентов. Во-вторых, внеаудиторная деятельность отличается от учебной по содержанию и принципам её организации. Учебная же деятельность всегда характеризуется нормативностью и регламентируется учебными планами, программами, и индивидуальностью, поскольку обязательное для всех, по большому счету, и игнорирует индивидуальные различия. *Внеаудиторная же деятельность* отличается не нормативностью и индивидуальным характером. Это значит, что формирование ее содержания, форм и методов не регламентируется и обусловлено прежде всего потребностями и интересами студентов. Во-третьих, внеаудиторная деятельность являет собой социокультурную среду, которая создает условия для студенческого саморазвития, социальной самоидентификации личности и реализации их природных задатков и способностей [36, С.56].

Практика показывает, что сегодня трудно себе представить самостоятельную работу студента без использования компьютерных технологий. В соответствии с запросами современного информационного общества студентам необходимо владеть персональным компьютером. Цифровые технологии позволяют студентам в процессе обучения рационально организовать свою деятельность, т.е. им необходимо повысить уровень самообразования и мотивацию учебной деятельности, развивать творческие способности, более эффективно использовать различные источники информации, получить доступ в единое мировое информационное пространство и др.

При реализации в вузе учебных планов и программ самостоятельная работа выступает одной из основных форм *внеаудиторной работы*, когда в ходе познавательной учебной деятельности сам студент определяет последовательность умственных и практических операций, направленных на усвоение материала.

В.Д. Зеленский в своей работе определяет, что самостоятельная работа неразрывно связана с педагогическим контролем, так как завершает любую последовательность занятий самостоятельной работы. А при выборе вида и формы самостоятельной работы педагогу необходимо учитывать предполагаемую форму контроля - письменную, устную или смешанную [6, с. 5].

Время на контроль может выделяться за счет обязательных учебных занятий по дисциплине, или непосредственно в течение внеаудиторной самостоятельной работы.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Андреев, В.И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития/В.И. Андреев. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000. – 608с.
2. Архангельский, С.И. Учебный процесс в высшей школе/С.И. Архангельский. – М., 1980.

3. Буренок, Е.А. Внеаудиторная деятельность как средство интенсификации профессионального обучения английскому языку студентов туристского вуза: дис. канд. пед. наук/Е.А. Буренок. – Сходня, 2004. – 129с. [Электронный ресурс].<http://www.dissercat.com/>
4. Даськова, Ю.В. Самостоятельная работа в процессе формирования творческой самостоятельности студентов-дизайнеров/ Ю.В. Даськова. [Электронный ресурс] // Современные научные исследования и инновации : электрон. науч.-практ. журнал. – 2014. – № 3. [Электронный ресурс]. <http://web.snauka.ru/issues/2014/03/31660>
5. Дыбина, О.В. Контроль самостоятельной работы студентов в вузе. [Электронный ресурс].<http://teoria-practica.ru/>
6. Зеленский, В.Д. Методические рекомендации по выполнению самостоятельной работы студента/В.Д. Зеленский. - Краснодар, 2016. ФГБОУ ВПО «КубГАУ».[Электронный ресурс].kubsau.ru
7. Иоганзен, Б.Г. Контроль как средство управления учебно-познавательной деятельности студентов в обучении/Б.Г. Иоганзен. – М., 2005.
8. Кобер, О.И. Самостоятельная работа бакалавров- архитекторов по изучению истории искусства. – Оренбург. [Электронный ресурс].conference.osu.ru
9. Компетентностная модель современного педагога. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2009. – 158с.
10. Листенгартен, В.С. Самостоятельная деятельность студентов: Пособие для преподавателей вузов/В.С.Листенгартен [и др.]. - Воронеж, 1996. - 94с.
11. Милованова, Т.М., Сырецкая, В.А. Внеаудиторная работа со студентами – важное звено совершенствования процесса обучения иностранному языку в техническом вузе. – Новосибирск.

АСОСҶОИ КОНСЕПТУАЛИИ ИНКИШОФ ДОДАНИ ШАВҶИ ДОНИШҶУЁН БА ДАРСИ ЗАБОНИ РУСИ ВА МАШҶУЛИЯТҶОИ БЕРУНАЗСИНҶИ

Дар ин мақола як падидаи мураккабе, ки барои педагогика муҳим аст, - ҳавасмандкунӣ ва баланд бардоштани малақаҳои касбии шахс дар қорҳои беруназсинҷӣ бо забони русӣ баррасӣ карда шуд. Ҳавасмандӣ бо бисёр ҳолатҳо таъсир мерасонад ва табиатан ноустувор аст. На ҳамаи роҳҳои баланд бардоштани ҳавасмандии талабагон ба ҳамаи талабагон мувофиқанд ва на ҳамаи намӯҳҳои меҳнат барои ҳамаи муаллимони маъмуланд. Ба андешаи мо, омӯзгорон бояд барои баланд бардоштани ҳавасмандии худ ва шогирдонашон роҳҳои мувофиқро пайдо кунанд. Азбаски ҳавасмандкуниро гоҳ-гоҳ иваз кардан лозим меояд, мо мефаҳмем, ки агар муаллим танҳо як усули хубро истифода барад, қофӣ нест, балки барои баланд бардоштани ҳавасмандӣ бояд усулро иваз кард.

Ҳавасмандӣ дар синф ба фаъолият ё ғайрифавъолияти рафтори ҷамъияти омӯзгорон бевосита таъсир мерасонад. Дар консепсияи мо мотив ангезаи фаъолнокии хонандагон дар самти муайян буда, он вақте зохир мегардад, ки у эҳтиёҷоти худро дар дарс, машғулиятҳои беруназсинҷӣ ва ғайра қонеъ гардонидан меҷӯяд.

Қалибвожаҳо: мушқилот, омӯзиш, шавҷ, ангезаи дохилӣ ва берунӣ, зарурат, таъсирнокӣ, ихтиёрӣ, амали мустақил, муносибат, фаъолият, фарҳанги забони омӯхташаванда

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕРЕСА СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА, И ВНЕАУДИТОРНЫХ МЕРОПРИЯТИЯХ

В этой статье было рассмотрено важное для педагогики комплексное явление – мотивация и повышения личностное развитие профессиональных умений и навыков во внеаудиторной работе по русскому языку. На мотивацию влияют многие обстоятельства, и по своему характеру она нестабильная. Не все способы повышать мотивацию учеников подходят всем ученикам, и не все виды работы свойственны деятельности всех преподавателей. По нашему мнению, преподавателям надо найти подходящие им и их студентам способы, чтобы повышать мотивацию. Так как мотивацию надо менять время от времени, мы понимаем, что недостаточно, если преподаватель использует только один хороший способ, но чтобы повышать мотивацию, способы надо менять.

Мотивация на занятиях напрямую имеет влияние на активность или пассивность поведения обучающего контингента. В нашем понятии мотив является побуждением к активности студентов в определенном направлении, и он проявляется, когда он хочет удовлетворить свою потребность в процессе занятий, внеаудиторной деятельности и др.

Ключевые слова: трудности, обучение, интерес, внутренняя и внешняя мотивация, потребность, результативность, добровольность, самостоятельные действия, взаимоотношение, активность, культура изучаемого языка.

CONCEPTUAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING STUDENTS INTEREST IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS AND EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

In this article, an important phenomenon for pedagogy was considered – motivation and increasing personal development of professional skills in extracurricular work in the Russian language. Motivation is

influenced by many circumstances, and by its nature it is unstable. Not all ways to increase the motivation of pupils are suitable for all students, and not all types of work are characteristic of the activities of all teachers. In our opinion, teachers need to find suitable ways for them and their students to increase their motivation. Since motivation needs to be changed from time to time, we understand that it is not enough if the teacher uses only one good method, but in order to increase motivation, the ways must be changed.

Motivation in the classroom directly affects the activity or passivity of the behavior of the training contingent. In our concept, the motive is an incentive to students' activity in a certain direction, and it manifests itself when he wants to satisfy his need for the process of studying, out-of-class activities.

Keywords: difficulties, training, interest, internal and external motivation, need, effectiveness, voluntariness, independent actions, relationship, activity, culture of the studied language.

Сведения об авторе: Самадова Гулджахон Юсуфҷоновна, к.п.н., кафедра русского языка Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде Тел: 935242226

Маълумот дар бораи муаллиф: Самадова Гулҷахон Юсуфҷоновна, номзади илмҳои педагогӣ, кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзаде Тел: 935242226

Information about the author: Samadova Guljyakhon Yusuffjonovna, Candidate of Pedagogical Sciences, Department of Russian Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzade Tel: 935242226

ДТУ 316

ТАЛАБОТИ ШАХС ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛЁБИИ ҚОБИЛИЯТҲОИ ЗЕҲНИИ ХОНАНДАГОН

Саидзода Н.Т.

Сафарова Д.Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Масоили ташаккули қобилиятҳои зеҳнии хонандагон аз талаботи моддӣ, маънавӣ ва иҷтимоӣ вобастагии ҳамаҷониба дошта, қудрат дар ҷараёни иҷтимоишавии ҳама олами объективиро зина ба зина маърифат менамояд.

Бояд қайд намуд, ки шахс ҳангоми таъсир расонидан ба муҳити иҷтимоӣ ва шахсони алоҳида, қабл аз ҳама, манфиату талаботи ҳешро пеш мегузорад. Агар мақсаду манфиатҳои ӯ аз ҷониби дигарон эътироф ва қонеъ гардонидан шаванд, он гоҳ ӯ худро фаъол ва нисбат ба дигарон ҳайрхоҳ нишон медиҳад ва атрофиёро эътиром менамояд. Агар аз ҷониби ҷамъият хоҳишу мақсадҳои эътироф нагарад, он гоҳ ӯ ҳешро пассив (ғайрифавол) эҳсос намуда, аз муҳити иҷтимоӣ канораҷӯӣ менамояд ва ҳамаи ин омил мусбӣ ё манфии қобилиятҳои зеҳнии хонандагон мегарад.

Дар олами руҳии инсоният суол дар бораи равиши шахс, талабот, маромҳо ва шавқу ҳавасҳои ӯ бисёр аст дар ҷои аввал гузашта нашудааст. Равиш гуфта, дар илми психология системаи маромҳои устуворро дар назар доранд, ки самти фаъолияти ҳаётии шахсро муайян мекунад ва аз вазъияти додашуда вобаста нест. Инкишофи психикии кӯдакро бе таҳлили талабот ба таассуроти нав ва бе муошират тасаввур намудан ғайриимкон аст. Интиҳобӣ будани идроки олами ихотакарда низ аз талабот ва шавқу рағбатҳои инсон вобаста аст. Аз равиши шахс ва талаботу рағбатҳои ӯ инчунин сифати хотир ва тафаккури инсон вобаста мебошад.

Дар асоси равиши шахс талабот мавҷуданад. Талабот – ин сарчашмаи асосии фаъолиии инсон аст. Инсон барои ҳаёт ва фаъолият намудан дар олами ихотакарда ба ҳӯрок, об, ҳаво ва ҳаракатҳо эҳтиёҷ дорад. Ӯ инчунин ба ашёи маданияти моддӣ ва маънавӣ ва ба дигар одамон ниёзманд аст. Талабот – ин аз ҷониби одам дарк кардан ва аз сар гузаронидани эҳтиёҷ ба чизест, ки барои нигоҳдории ҳаёти организми ӯ ва инкишофи шахсият аз ҷумла қобилиятҳои зеҳниаш муҳим аст [8, С. 166].

Дар психология эҳтиёҷ ва талаботро фарқ мекунад. Эҳтиёҷ – ин зарурияти объективист, ки онро ҳама одам метавонад аз сар нагузаронад ва дарк накунад. Масалан, кӯдаки навзод ба таври объективӣ ба одами калонсол ниёз дорад (бе ӯ талаф мешавад!), вале ҳама ӯ ба таври субъективӣ инро натавонанд дарк намекунад, балки эҳсос ҳам наменамад, аз сар намегузаронад. Танҳо дар охири синни навзодӣ эҳтиёҷи объективӣ ба одами калонсол ба ҳолати психикии субъективӣ – талабот ба муошират табдил меёбад:

Талаботи пайдошуда одамро ба ҷустуҷӯи ғаёлонаи роҳҳои қонеъ гардонидани он водор месозад, водоркунандаҳои ботинии ғаёлияти ӯ мегарданд, яъне ба маром мубаддал мешаванд.

Талаботе, ки эҳтиёҷоти организми моро инъикос менамоянд, талаботи органикӣ ва талаботе, ки ба инкишофи шахс вобастаанд, маънавӣ ва ё иҷтимоӣ ном гирифтаанд. Талаботи органикӣ (ба ғизо, ҳаво, об, давом додани насл, худмуҳофизат) ҳам дар инсон ва ҳам дар ҳайвонот вучуд доранд. Вале тӯли инкишофи таърихӣ онҳо дар инсон дигаргун гаштаанд. Инсон дар фарқият аз ҳайвонот ҳудаш маҳсулоти ба талаботаш мувофиқро меофарад. Дар бораи ин фарқиятҳо К. Маркс бисёр дақиқ қайд намудааст: «Гуруснагӣ гуруснагӣ аст, вале гуруснагӣ, ки тавассути ғӯшти пухта, бо ёрии қорд ва шохӣ рафъ мегардад, ин дигар гуруснагӣ аст нисбат ба он, ки ғӯшти хом бо ёрии дастон, нохунҳо ва дандонҳо фуру бурда мешавад» [8, С. 169].

Ба андешаи психологи машҳур Гиппенрейтер Ю.Б., ҳангоми сухан дар бораи талаботе меравад, ки инсон бо онҳо ба дунё меояд (на танҳо инсон, балки инчунин ҳайвоноти олии низ), бояд ба ин қатори талаботи соддаи биологӣ ба ҳадди ақал боз ду талаботи дигарро илова намоем[11].

Талабот ба алоқаҳои иҷтимоӣ ва ё ба муошират, дар инсон яке аз талаботи пешбаранда маҳсуб меёбад. Он танҳо бо мурури замон шаклҳои худро дигар мекунад.

Ин талабот дар моҳҳо ва солҳои аввали ҳаёт ба модар ва наздиконест, ки кӯдакро нигоҳубин мекунад. Минбаъд ин талабот ба доираи васеътари қалонсолон, аз ҷумла муаллимон равона мегардад.

Бо гузашти вақт, талаботи мазкур ба кӯшиши ноил гаштан ба эҳтиром дар коллективи ҳамсолон мубаддал мегардад. Талабот ба дӯсте пайдо мегардад, ки ба ӯ бовар намудан мумкин аст, ба одами дӯстдошта, ба роҳнамои маънавӣ. Дертар кӯшиши ёфтани мақоми ҳеш дар зиндагӣ, ба даст овардани эътирофи ҷамъиятӣ ба вучуд меояд.

Талаботи дуввуме, ки бо он инсон ба дунё меояд ва он ба талаботи органикӣ дохил намешавад, ин талабот ба таассуротҳои берунӣ ва ё ба маънии васеъаш, *талаботи маърифатист*. Албатта бояд қайд намуд, ки зимни қонеъ гардонидани талаботи маърифатӣ дар қудратҳои инсонӣ зина ба зина инкишоф меёбад.

Яъне, талаботи маърифатӣ бо бузург гаштани қудратҳои инкишоф меёбад. Ба зудӣ таҳқиқотҳои перцептивӣ ва манипулятсияҳои амалии кӯдакро бо ашё (бо ёрии онҳо ӯ ҳосияти ин ашёро доништа мегардад) шаклҳои ақлии маърифат пурра менамоянд. Онҳо дар суолҳои классикӣ қудратона аз қабилҳои «Ин чист?», «Барои чӣ?», «Чӣ тавр?», ки тавассути онҳо қалонсолонро ба қавле саволборон мекунад, ифода меёбанд. Минбаъд рағбат ба хондан, таълим ва таҳқиқот пайдо мегардад.

Дар нисбат ба ҳарду талаботи дида баромадашуда ду лаҳзаи муҳимро қайд намудан зарур аст. Аввалан, талабот ба муошират ва талаботи маърифатӣ дар мавридҳои аввал бо якдигар сахт пайванданд. Қалонсоли наздик на танҳо талаботи кӯдакро ба муошират қонеъ мегардонад, балки инчунин ӯ сарчашмаи аввалин ва асосии таассуротҳои гуногун аст.

Баъдан, ҳарду талаботи муҳокимагашта шароити муҳими ташаккули инсонро дар ҳамаи зинаҳои тараққиёти ӯ ташкил медиҳанд. Онҳо ба ӯ чун талаботи органикӣ муҳиманд. Вале агар талаботи органикӣ танҳо мавҷудияти ўро ҳамчун мавҷуди биологӣ таъмин намоянд, пас алоқа бо одамон ва маърифати олам барои шакл гирифтани ӯ ҳамчун мавҷуди инсонӣ муҳим мебошанд.

Талабот дар заминаи шавқу ҳавасҳо меҳобанд. Мо ба он ашё ва ё ҳодисае мароқ зоҳир мекунем, ки ин ё он талаботи моро қонеъ гардонида метавонанд. Ин ашё ва ё ҳодисаҳо диққати моро ҷалб месозанд, мо онҳо фикр мекунем ва баҳри расидан ба онҳо меҷӯшем.

Шавқу ҳавас зухуроти талаботи маънавии инсон аст ва имконият медиҳад, ки соҳаҳои муайяни воқеият аз ҷумла қобилияти зеҳнӣ пурратару амиқтар инъикос карда шаванд.

Шавқу ҳавас дар бисёри мавридҳо моро маҷбур менамояд, ки дар самти муайян амал намоем, яъне ба сифати мароми ғаёлият баромад мекунад. Дар айни ҳол мароми ҳамон як ғаёлият дар одамони гуногун метавонад зимни шавқу ҳавасҳои гуногун ба вучуд биёяд ва ин ғаёлият талаботи гуногунро қонеъ гардонад. Масалан, як хонанда мекушад хуб хонад барои он, ки дар ӯ дараҷаи баланди шавқу ҳавас ба маърифат, донишдӯсти инкишоф ёфтааст, барои дуввумӣ бошад, хониши хуб – ин воситаи ба даст овардани эҳтироми атрофиён аст, саввуми волидонашро ранҷонидан намехоҳад, чорумӣ ба донишгоҳ дохил

шуданист ва меҳоҳад номаи камолаш баҳоҳои баланд дошта бошад ва ҳоказо. Умуман, мароми таълим чун ҳамаи дигар намудҳои мураккаби фаъолият метавонад зимни шавқу рағбатҳо ва талаботи гуногун ба вучуд биёяд. Ин аст, ки бедор намудани рағбати хонанда ба таълим шарти муҳимми баланд бардоштани сифати қобилиятҳои зеҳнии он мебошад.

Агар шавқу рағбатҳо талабот ба донишҳои муайяно ифода намоянд, пас тарафи дигари равияи шахс – ин *майлҳои* ӯ мебошанд, ки дар кӯшиши машғул гаштан ба фаъолияти муайян зоҳир мегарданд. Миёни ин ду зухурот умумияти зиёд вучуд дорад, вале фарқашон низ ҳаст.

Майли ҳақиқӣ одатан зимни рағбати устувор ба ин ё он зухуроти воқеият ва кӯшиши устувори амал намудан дар ҳамин самт ба вучуд меояд. Аксар вақт майлҳо, махсусан агар онҳо дар кӯдакӣ зоҳир гарданд, метавонанд аз мавҷудияти *қобилиятҳои зеҳнӣ* дарак диҳанд.

Дар сохти психологии шахс хусусиятҳои фардӣ -психологии ӯ мақоми муҳимро ишғол мекунад, чунки дар заминаи нотақрири фардияти инсон меҳобанд. Психологи машҳури рус С.Л. Рубинштейн навишта буд: «Омӯзиши симои психикии шахс се суоли асосиро фаро мегирад. Суоли аввалине, ки ҳангоми кӯшиши фаҳмидани шахси дигар дар мо ба вучуд меояд, чунин аст: ин шахс *чӣ меҳоҳад*, *чӣ* барояш диққатҷалбкунанда аст, барои *чӣ* талош мекунад? Ин савол дар бораи равияи ӯ, дар бораи майлҳо, талабот, шавқу ҳавасҳо ва идеалҳои ӯст. Вале аз паси савол оид ба он, ки шахс *чӣ меҳоҳад*, табиист, ки суоли дигаре пайдо мешавад: *ӯ ба чӣ қодир аст?* Ин суол дар бораи қобилиятҳои инсон, истеъдодҳо ва лаёқати ӯст. Лекин қобилиятҳо дар ибтидо танҳо имкониятҳои он; барои донишмандон он, ки *чӣ* гуна шахс онҳоро амалӣ мегардонад, истифода мебарад, мо бояд инчунин донем, ки *ӯ кист*, *чӣ* ба сифати хусусиятҳои асосӣ дар ӯ мустақкам гаштааст. Ин савол дар бораи характери инсон аст» [9, С. 120].

Агар шавқу рағбат ва майлҳои инсон дар кӯшиш ва хоҳиши машғул гаштан ба фаъолияти муайян зоҳир гарданд, пас қобилиятҳои ӯ дар сифати иҷрои фаъолият, муваффақияти иҷроӣ ва дараҷаи азхуднамоии он ифода меёбанд.

Масъалаи қобилиятҳо дар асарҳои С.Л.Рубинштейн, Б.М.Теплов, Н.С.Лейтес, Э.А.Голубева ба таври амик омӯхта шудаанд. Чунинчӣ Б.М.Теплов оид ба инкишофи қобилиятҳо мавқеъҳои зеринро асоснок намудааст:

1. Қобилиятҳои инсон модарзодӣ нестанд. Танҳо хусусиятҳои анатомӣ -физиологӣ, яъне нишонаҳои қобилият заминаи табиӣ доранд.

2. Қобилиятҳо ҳамеша дар инкишофанд ва чун инкишоф натиҷаи ин ё он фаъолият аст, пас ҳулоса кардан мумкин аст, ки қобилиятҳо берун аз фаъолияти мушаххас ва муайян ба вучуд омада наметавонанд.

3. Омилҳои асосии инкишофдиҳандаи қобилиятҳо таълиму тарбия ба шумор мераванд. Танҳо усули таълиму тарбияро тақмил додан кифоя аст, ки ҳудуди инкишофи қобилиятҳо ҳамоно баланд гарданд.

Аз ин бармеояд, ки хусусиятҳои анатомӣ -физиологиро аломату нишонаҳо меноманд, ки онҳо метавонанд дар якҷоягӣ бо майли ба фаъолият пайдошуда ба инкишофёбии қобилият замина гузоранд.

Б.М.Теплов инчунин се аломати асосии зерини мафҳуми «қобилият»-ро чудо мекунад: аввалан зерини мафҳуми қобилият хусусиятҳои фардӣ -психологиро мефаҳманд, ки якеро аз дигаре фарқ мекунонад; дуввум, қобилият гуфта, на ҳамаи хусусиятҳои фардӣ -психологиро дар назар доранд, балки танҳо онҳоро, ки ба иҷрои бомуваффақияти ягон фаъолият ва ё фаъолиятҳои зиёд марбутанд; саввум, мафҳуми «қобилият» ба он донишҳо, малакаҳо ва маҳоратҳо, ки аллакай дар шахс вучуд доранд, дар айният нестанд, ҳарчанд боиси ба осонӣ аз худ гаштани онҳо мегарданд[14].

Ҳамин тариқ, дар илми психология қобилият гуфта, хусусиятҳои фардӣ - психологии шахсро мефаҳманд, ки ба талаботи фаъолияти додашуда ҷавобгӯ буда, имконияти иҷрои бомуваффақияти онро таъмин менамоянд ва шарт ба осонӣ аз худ гаштани донишу маҳорат ва малакаҳо мебошанд.

Миёни қобилиятҳо ва донишу маҳорату малакаҳо муносибатҳои мураккаби алоқамандии байниҳамӣ вучуд доранд. Масалан, муаллим метавонад аз ҷавоби хонанда А аз фанни адабиёт қаноатманд набошад, вале хонанда Б-ро барои ҳамин гуна ҷавоб ситоиш кунад. Барои *чӣ* ? Чунки хонанда А, ки ба адабиёт қобилият дорад, аз *имкониятҳои* хеш пасттар ҷавоб дод, дар сурате, ки хонанда Б дар соҳа ба дастовардҳои баланд ноил гашт, ки

дар он қобилиятҳои назаррасе надорад. Одатан, баҳо дар мактаб на қобилиятҳоро, балки дараҷаи донишу маҳорат ва малакаҳоро чен мекунад.

Таълими мактабӣ на танҳо ба инкишофи фаъолияти фикрии хонандагон, дониш, маҳорат ва малака балки ба шаклири сифатҳои маънавӣ, қобилиятҳои зехнии онҳо таъсири мусбат мерасонад.

Равоншиносон нишон доданд, ки яке аз роҳҳои тезонидан ва фаъолгардонидани чараёни таълим ин ба мазмуни таълим дохил намудани элементҳои наву шавқовар мебошад. Чунки ҳамагуна, фаҳмишҳои нав дар назди таҳлили тафаккури мантиқӣ ва донишҳои зехнии хонанда масъалагузориро воғузор менамояд.

Дар ҳамин замина, роҳи дигари фаъолонидани қобилияти фикрии хонандагон дар рафти дарс ба истифодаи методҳои таълими проблемавӣ вобаста мебошад.

Соҳт ва таркиби фаъолияти таълимии хонандагони синфҳои ибтидоӣ хусусиятҳои хос ва фарқкунандаро дар ташаккули қобилиятҳои зехнӣ дорад; вай аз ҷузъҳои зерин иборат аст: а) мавқеҳои таълимӣ (ё ин ки вазифаҳои таълимӣ), б) амалҳои таълимӣ, в) назоратбарӣ, г) баҳодиҳӣ.

Ин имкониятҳо ва ё ҷузъҳо дар натиҷаи фаъолияти меҳнатдӯстӣ ба воқеият табдил меёбанд. Гуфтан мумкин аст, ки меҳнатдӯстӣ, майл ба меҳнат дар он соҳае, ки шахс қобилият дорад, ба мазмун ва соҳти қобилият дохил мешаванд. Психологи рус Н.С. Лейтес, ки қўдакони қобилияти баланди ақлидоштаро меомӯхт, қайд мекунад, ки ҳамаи онҳо пеш аз ҳама меҳнатдӯстанд. Майли бузург ба меҳнати фикрӣ хусусияти муҳимми эшон маҳсуб меёбад[13].

Қобилиятҳо чун дигар хусусиятҳои шахс, на танҳо дар фаъолият зоҳир мегарданд, балки дар он ташаккул низ меёбанд. Ин аст, ки дуруст ва самаранок ба роҳ мондани фаъолияти таълимии хонандагони синни хурди мактаби, ки заминаи асосии таҳсилот ба шумор меравад, шарти муҳимми ташаккул ва инкишофи қобилиятҳои зехнии онҳо мебошад.

Вобаста ба ин масоил назарияҳои зиёди олимони соҳаи педагогика мавҷуданд, ки метавон назарияи У. Зубайдовро дар ин рағанд баён созем: “Мо чунин меҳисобем, ки яке аз ҷанбаҳои муҳим дар инкишофи шахсияти хонанда ба миён овардани муносибати фардӣ ва тафриқавӣ бо хонандагон дар чараёни педагогӣ мебошад, зеро ки он қобилият ва майлу хоҳиши хонандаро муайян карда шароитро барои инкишофи шахсият пешниҳод менамояд” [2, С. 143].

Дар иртибот ба ин андеша мебоист, ки ба намудҳои қобилият назар кард. Чунки дар психология қобилиятҳои хусусӣ ва умумиро фарқ мекунанд. Қобилиятҳои хусусӣ – ин имкониятҳои фардӣ - психологӣ шахсанд, ки иҷрои бомуваффақияти фаъолиятҳои алоҳидаро таъмин менамоянд. Масалан, қобилият ба расмкашӣ, мусиқанавозӣ, рақс ва ҳоказо. Қобилиятҳои умумӣ бошанд имконият медиҳанд доираи васеи фаъолиятҳо бомуваффақият иҷро гарданд. Дар адабиёти психологӣ қобилияти умумиро қобилияти ақлӣ низ меноманд. Ҳамин тавр, ҳангоми фардикунонии таълими синфҳои ибтидоӣ қобилиятҳои хонандагон ба осонӣ муайян карда мешавад.

Масъалаи омӯзиш ва муайян намудани табиати ақл, шаклҳои зухурот ва роҳҳои инкишофи он аз масъалаҳои муҳимми илми психология ва педагогика ба шумор меравад

Масоили муҳимтарине, ки назди психологияи ақл меистанд инҳоянд:

– таъсири генотип (омилҳои ирсӣ) ва фенотип (омилҳои муҳит) дар ташаккулёби ва инкишофи ақл;

– мавҷудияти як қобилияти умумии ақлӣ ва ё намудҳои зиёди қобилиятҳои ақлӣ;

– имконияти ташхис намудани ақл ва дар ин асос пешгӯӣ намудани қомебиҳои шахс дар ҳаёти фаъолияти ояндаи ӯ.

Чуноне, ки Л.Д. Столяренко қайд мекунад, айни замон камаш се тафсири мафҳуми ақл вучуд дорад:

1. Тафсири биологӣ: «қобилияти шуурона мутобиқ гаштан ба вазъиятҳои нав».

2. Тафсири педагогӣ: «қобилият ба таълим, таълимшавандагӣ».

3. Равияи сохторӣ, ки онро А. Бине тарҳрезӣ намудааст: «ақл ҳамчун қобилияти мутобиқати восита ба мақсад». Аз нуқтаи назари равияи сохторӣ ақл ин маҷмуи ин ё он қобилиятҳост.

Олими англис Ф.Галтон яке аз аввалинҳо шуда ба омӯзиш ва тадқиқи амалии ақл шурӯъ намудааст. Ба андешаи Галтон истёдод ва қобилиятҳои ақлии инсон табиати ирсӣ

доранд ва таъсири омилҳои муҳит (таълиму тарбия) дар ташаккули инкишофи онҳо ночиз аст. Ў чунин мешумурд, ки барои нигоҳ доштан ва афзоиш додани захираи аклонию чомеа аз интихоби сунъӣ истифода намудан зарур аст, яъне тавассути чуфт ғаштани фардҳои қобилияти баланди ақлидоштаи ҷамъият ба вучуд овардани насли дараҷаи инкишофи зехнаш баланд мумкин аст. Ў ба ин маънӣ илмеро пешниҳод намуд бо номи «Евгеника». Илми пешниҳоднамуда ва ақидаҳои ӯ дар оянда дастгирӣ наметавонад, аммо бо вучуди ин хизмати Ф.Галтон дар омӯзиши қобилиятҳои ақлӣ, офаридани аввалин методикаҳои тадқиқотӣ ва муайян намудани таъсири омилҳои ирсӣ ва иҷтимоӣ дар инкишофи психика бузург аст[14].

Назарияи дигари биологӣ оид ба ақл, назарияи психологи амрикоӣ Р.Б Кэттел мебошад. Ба ақидаи ӯ, ҳар яки мо аз рӯзи тавлид *ақли потенциализиро* (ақли озод) соҳиб аст, ки дар асоси қобилияти мо ба тафаккур, абстраксиянамоӣ ва муҳокимаронӣ меҳобад. Тахминан то 20- солагӣ ин намуди ақл ба зинаи баланди инкишофи худ мерасад. Аз дигар тараф, «ақли кристалӣ» (ақли баста) ташаккул меёбад. Он аз малакаҳо ва донишҳои гуногун, ки мо бо андӯштани таҷрибаи ҳаёти ба даст меоварем, иборат аст. «Ақли кристалӣ» бо дараҷаи азхуднамоии он ҷамъияте муайян мегарад, ки фард ба он мансуб аст[1, с.103-104].

Тадқиқоти психологи рус В.Д. Дружинин имконият доданд, ки сохти ақли умумӣ муайян карда шавад. Он аз омилҳои ақли шифохӣ (маъногӣ), ақли фазогӣ ва ақли рақамӣ (аломатӣ -рамзӣ) иборат мебошад. Таҳлили таносуби миёни ин омилҳо нишон доданд, ки дар рафти инкишофи онтогенетикӣ (тӯли ҳаёт) ҳар яки ин омилҳо паиҳам зина ба зина ташаккул меёбанд: дар навбати аввал ақли шифохӣ ташаккул меёбад, ки ба азхуднамоии забон алоқаманд аст, миёна дар асоси он ақли фазогӣ инкишоф меёбад ва ниҳоят дар заминаи зинаҳои номбаршуда ақли рақамӣ (ва ё аломатӣ -рамзӣ) шакл мегарад. Мавриди қайд аст, ки пешниҳоди В.Д. Дружинин асоси илмӣ дошта, ба инкишофи синнусоли психика мувофиқат мекунад[1, с.103-104].

Тадқиқотҳо муайян намуданд, ки омилҳои ҳалқунандаи муҳит дар инкишофи ақли кӯдак «ҳавасмандгардонии психологӣ» ба шумор меравад, ки ҳангоми муошират ва фаъолияти якҷояи кӯдак бо калонсол сурат мегарад.

Тадқиқотҳои психологҳои Калифорния нишон доданд, ки ба инкишофи ақл муҳити оилавӣ таъсири бевосита мерасонад. Кӯдаконе, ки дар муҳити эмотсионалии мусоид қарор доранд, зинаи инкишофи ақлашон доимо баланд мегарад ва баръакс, дар кӯдаконе, ки волидонашон ба онҳо кам эътибор медоданд, пастшавии нишондиҳандаҳои ақл мушоҳида мегашт. Ичунин муайян гашт, ки дараҷаи маълумотнокии волидон дар инкишоф ва ё қафомонии ақлии кӯдак нақши ҳалқунанда мебозад.

Ҳамин тавр, бояд қайд намуд, ки таваҷҷуҳи меҳварӣ нисбат ба қобилияти ақлӣ дар он аст, ки зехни кудак дар сурате ташаккул меёбад, ки зери талабот ва эҳтиёҷоти ба миёномада, қобилияти ақлии ӯ ҳамчун муҳаррик дар назди худ савол ва ё масъала гузошта тавонад. Дар ин замина, талабот дар баробари таъсир расонидан ба инкишофи фаъолияти фикрии хонандагон, дониш, маҳорат ва малака, ҳамчунин ба шаклгирии сифатҳои маънавӣ, қобилиятҳои зехнии онҳо таъсири мусбат мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Ёрмуҳаммад Ниёзӣ. Моделҳои худшиносии инсон. – Душанбе, 2009.
2. Зубайдов У.З., Таълими тафриқа ва мактаби муосир. / У.З. Зубайдов, Душанбе, 2013,- С. 143.
3. Қодиров С., Давлатов М. Психологияи иҷтимоӣ. -Душанбе, 2004
4. Крутецкий В.А. Темперамент// Педагогическая энциклопедия: В 2т. М., 1993
5. Леонтев А.Н. Проблема развития психики. - М., МГУ- 1996
6. Миралиев А.М. Давлатов М.Т. Педагогика ва психология.- Душанбе, «Ирфон», 2007, 344 с.
7. Платонов К. К. Структура и развития личности. - М., 1979.
8. Психология. Китоби дарасӣ барои донишҷӯёни макотиби олӣ. /Зери таҳрири М. Давлатов. – Душанбе, 2010, С. 166
9. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психология. –М., 1965, С. – 120.
10. Фрейд З. «Я и Оно». Труды разных лет – Тбилиси, 1991.

Манбаҳои интернетӣ

11. https://psy.su/persons/100_psihologov_rossii/psy/28037/
12. <https://psyjournals.ru/authors/3217/biography>

13. <https://www.psychology-online.net/articles/doc-1518.html>

14. https://hrono.ru/biograf/bio_g/galtonf.php

ТАЛАБОТИ ШАХС ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛЁБИИ ҚОБИЛИЯТҲОИ ЗЕҲНИИ ХОНАНДАГОН

Дар мақолаи мазкур муаллифон баён намудаанд, ки масоили ташаккули қобилиятҳои зеҳнии хонандагон аз талаботи моддӣ, маънавӣ ва иҷтимоӣ вобастагии ҳамаҷониба дошта, кӯдак дар ҷараёни иҷтимоишавии ҳеш олами объективиро зина ба зина маърифат менамояд. Яъне, талаботе, ки эҳтиёҷоти организми моро инъикос менамоянд, талаботи физиологӣ ва талаботе, ки ба инкишофи ботинии шахс вобастаанд, маънавӣ ва ё иҷтимоӣ ном гирифтаанд.

Муаллифон чунин қайд менамоянд, ки таваҷҷуҳи меҳварӣ нисбат ба қобилияти ақлӣ дар он аст, ки зеҳни кӯдак дар сурате ташаккул меёбад, ки зери талабот ва эҳтиёҷоти ба миёномада, қобилияти ақлии ӯ ҳамчун муҳаррик дар назди худ савол ва ё масъала гузошта тавонад. Дар ин замина, талабот дар баробари таъсир расонидан ба инкишофи фаъолияти фикрии хонандагон, дониш, маҳорат ва малака, ҳамчунин ба шаклгирии сифатҳои маънавӣ, қобилиятҳои зеҳнии онҳо таъсири мусбат мерасонад.

Калидвожа: талабот, шахс, омил, ташаккул, қобилият, зеҳн, хонанда, равияи шахс, майл, рағбат, шавқ, ҳавас, хусусият, моддӣ, маънавӣ, иҷтимоӣ, эҳтиёҷот.

ЛИЧНЫЕ ПОТРЕБНОСТИ КАК ФОРМИРУЮЩИЙ ФАКТОР ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧЕНИКОВ

В статье авторы утверждают, что вопросы развития интеллектуальных способностей учащихся находятся во всеобщей зависимости от материальных, духовных и социальных потребностей, а также то, что ребенок постепенно познает предметный мир в процессе своей социализации. То есть потребности, отражающие потребности нашего организма, называются физиологическими потребностями, а потребности, связанные с внутренним развитием человека, называются духовными или социальными.

Авторы отмечают, что акцент на интеллектуальных способностях заключается в том, что ум ребенка формируется таким образом, что при возникающих требованиях и нуждах его интеллектуальные способности, как двигатель, могут ставить перед собой вопросы или проблемы. В этом контексте требования, помимо влияния на развитие интеллектуальной деятельности, знаний, навыков и умений учащихся, оказывают также положительное воздействие на формирование их духовных качеств и интеллектуальных способностей.

Ключевые слова: потребность, человек, фактор, формирование, способность, ум, ученик, личность, склонность, интерес, личность, материальные, духовные, социальные потребности.

PERSONAL NEEDS FOR THE FORMATION OF THE INTELLECTUAL READING ABILITY FACTOR

In the article, the authors argue that issues of developing students' intellectual abilities are in comprehensive dependence on material, spiritual and social needs, and also that the child gradually learns about the world of objects in the process of his socialization. That is, needs that reflect the needs of our body are called organic needs, and needs associated with the internal development of a person are called spiritual or social.

The authors note that the emphasis on intellectual abilities lies in the fact that the child's mind is formed in such a way that, when demands and needs arise, his intellectual abilities, as a driving force, can pose questions or problems. In this context, the requirements, in addition to influencing the development of intellectual activity, knowledge, skills and abilities of students, also have a positive impact on the formation of their spiritual qualities and intellectual abilities.

Key words: Need, personality, factor, formation, ability, intellect, reader, personal orientation, inclination, interest, interest, passion, personality, material, spiritual, social, needs.

Сведения об авторах: Саидзода Низомиддин Тоджиддин – кандидат педагогических наук, и.о. доцент общеуниверситетской кафедры психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Адрес проспект Рудаки 121, 734003 г. Душанбе тел: (+992) 909881055;

Сафарова Дилафруз – ассистент кафедры общеуниверситетской психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Адрес проспект Рудаки 121, 734003 г. Душанбе тел.: (+992) 989088989;

Information about the authors: Saidzoda Nizomiddin Tojiddin - Candidate Pedagogical Sciences, Associate professor of the Department of General Psychology Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini Address Rudaki Avenue 121, 734003 Dushanbe tel: (+992) 909881055;

Safarova Dilafruz - Assistant of the Department of General Psychology of Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini, Address Rudaki Avenue 121, 734003 Dushanbe tel: (+992) 989088989;

УДК: 159. 923; 612. 013. (575.3)

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ВОЗРАСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ СУБЪЕКТИВНОЙ КАРТИНЫ ЖИЗНЕННОГО ПУТИ ЛИЧНОСТИ МОЛОДЕЖИ ТАДЖИКИСТАНА

Шахнозаи С.Т.

*Института последипломного образования в сфере здравоохранения
Республики Таджикистана*

Проблема СКЖП личности в отечественной психологии является относительно малоизученной сферой научного исследования и нуждается в многочисленных исследованиях факторов ее формирования. У истоков изучения субъективной картины жизненного пути личности были ученые-основоположники: Б.Г. Ананьев и Л. С. Рубинштейн, предложившие данное психологическое понятие, которое развивалось в школах, возглавляемых ими. Это направление является молодой отраслью психологии в Таджикистане и требует детального изучения не только возрастных, но и других факторов её формирования. В данной статье приведены результаты исследования возрастных особенностей формирования СКЖП личности у молодых студентов. Возраст является одним из детерминантов, который определяет жизненные направления и поэтапно формируют картину жизненного пути через призму возрастных изменений личности. Возрастной интервал от 18 до 25 лет является важным этапом, в котором определяются предпосылки дальнейшего хода жизни личности, когда у человека больше независимости, ответственности за свою жизнь, свои поступки, предоставляется возможность самостоятельного выбора в различных жизненных сферах.

Выборку исследования составляют респонденты студенческой категории, обучающиеся в российских вузах Таджикистана (ТНУ, РТСУ и филиале Национального исследовательского технологического университета «МИСИС» в городе Душанбе): 18-19 лет юные (76 человек) (конец юношеского или старший юношеский возраст) и 20-25 лет молодой возраст (124 человек). В целом в исследовании приняли участие 200 человек. По этнической принадлежности все респонденты таджики. При определении возрастных границ выборки исследования за основу были взяты психологические периоды развития, выделенные некоторыми учеными. В том числе, в возрастной периодизации предложенной Э. Эриксоном молодой возраст охватывает промежуток от 20 до 25 лет и обозначает формальное начало взрослой жизни [11, С. 246]. Возраст от 18-19 лет Б.Г. Ананьев называет периоды юности и ранней зрелости [1, С. 156-170].

Результаты и их обсуждение. Результаты исследования обрабатывались с помощью параметрического критерия t-Стьюдента и непараметрического критерия U-Манна-Уитни. Корреляционный анализ осуществлялся методом вычисления коэффициента корреляции r-Пирсона. На этапе обработки результатов исследования был использован пакет «SPSS Statistics 22.0». Приведенные результаты исследования отражают различия в восприятии времени жизни, осмысленности жизни, контролируемости и восприятии событий жизни среди двух возрастных категориях – юных (18-19) и молодых (20-21). Выполнен сравнительный анализ возрастных особенностей субъективного восприятия жизненного пути, а также представлены результаты корреляционного анализа для юного и молодого возраста.

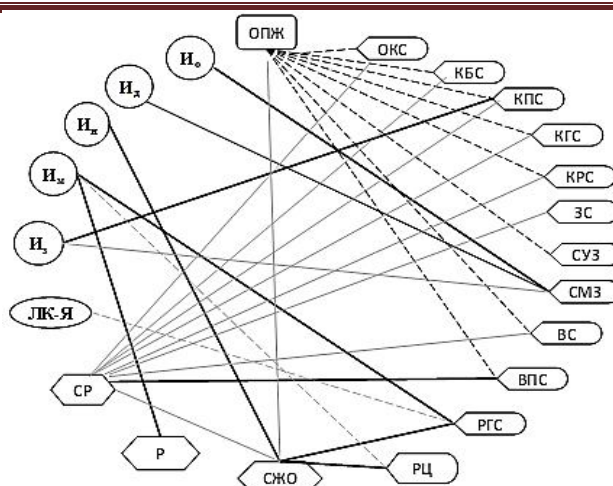
Исследуя возрастные особенности СКЖП юного и молодого возраста, были получены значительные результаты. Сравнительный анализ показателей восприятия времени жизни, в частности восприятия «Прошлого» ($p \leq 0,01$) на основе фактора возраста выявил значимые различия на высоком статистическом уровне. По сравнению с представителями молодого возраста, юным более свойственно чувствовать насыщенность событий прошлой жизни и ощущать себя активным участником происходящих прошлых событий. Они воспринимают прошлое время, как период, насыщенный незабываемыми впечатлениями и более положительными переживаниями жизненных событий. Схожие результаты были получены А.Д. Сухановой, которая, изучая СКЖП современной молодежи в контексте социальной тревоги, обнаружила, что молодые люди с повышенным уровнем социальной тревоги менее направлены на прошлое. Представления о прошлом у молодых с повышенным уровнем социальной тревоги сопровождаются чувством неудовлетворенности прошедшей части своей жизни [9]. Исследования восприятия времени и жизни в «Будущем» ($p \leq 0,001$), а также в «Настоящем» ($p \leq 0,01$), по фактору возраста показывают значимые различия на высоком статистическом уровне, то есть юные по сравнению с молодыми оценивают свое будущее,

как более позитивный период жизни. У юных представителей будущее воспринимается более наполненным смыслом, они отражают наличие четких планов и представлений в положительной эмоциональной окраске будущего. Молодым свойственно воспринимать своё настоящее как период, наиболее насыщенный впечатлениями и значительно активным. Юные менее удовлетворены настоящим. Возможно, ощущение неудовлетворенности в настоящем может быть связано с переживанием юными кризисов в период вступления на новый возрастной этап, который обуславливается вхождением в профессиональную сферу. Т.В. Кудрявцев отмечает, что у первокурсников существует неоднократное противоречие в начале профессионального обучения, которое обуславливается переживанием кризисов профессионального обучения. На первом этапе профессионального обучения у юных проявляется такое противоречие между представлением личности о профессии и объективной сущностью. Смысл противоречий заключается в том, что первокурсники при выборе профессий не имеют достаточного сведения о выбранной ими области или специфика области не соотносится с их профессиональными особенностями [6, С. 54].

Анализ показывает, что молодые психологически чувствуют себя взрослее своего хронологического возраста. Вероятно, они более реализованы и удовлетворены достигнутым. Близкие по смыслу результаты были получены в исследованиях А.А. Кроника. Ученый в своих исследованиях определил, что у представителей двух групп в возрасте от 23-25 лет наблюдаются различия в ощущении психологического возраста. Результат исследования показывает, что молодые, которые уже обзавелись семьей (замужние или женатые) психологически чувствуют себя старше или соответствуют хронологическому возрасту, а молодые несемейные (холостые и незамужние) психологически чувствуют себя моложе своего хронологического возраста [5, С. 147]. По данным результатом исследования можно наблюдать, что молодые более удовлетворены своей жизнью и более ответственны за свои достижения ($p \leq 0,01$). Так, например, установлено, что у молодых по сравнению с юными психологический возраст выше, а ожидаемая продолжительность жизни дольше [2, С. 190]. Также значимое различие имеет место по показателю коэффициента взрослости. Анализ свидетельствует о том, что у молодых респондентов выше коэффициент взрослости ($p \leq 0,05$), чем у юных респондентов. Это указывает на то, что молодые больше ощущают чувство взрослости. Юные по сравнению с молодыми называют больше событий в целом ($p \leq 0,001$), как прошедших (радостных и грустных), так и будущих (радостных и грустных). Юные отличаются от молодых большей включенностью в жизненные события, они более эмоционально переживают жизненные ситуации и больше осмысливают события своей жизни, независимо от их формы проявления. Им легче актуализировать образы как прошлого, так и будущего, что делает их жизнь более насыщенной и продуктивной по сравнению с молодыми людьми. Независимо от вида проявлений событий (желательных или нежелательных, прошедших или будущих), юные более высоко ценят события своей жизни, чем представители молодого возраста. Тем не менее, у юных события прошлого более удалены, более позитивны и несколько больше значимы по сравнению с будущими событиями. Юные более высоко оценивают важность прошедших событий своей жизни, чем молодые. Также стоит отметить, что юные представители воспринимают свои планы и цели в прошлом более реализованными. В то же время у молодых отсутствует насыщенность событиями прошлого. Молодые более направлены и позитивно смотрят на будущее. У них больше распланированный промежуток будущего. Это свидетельствует о том, что молодые больше надеются на радостные события в будущем. Молодые более целеустремлены и у них более ярко выражаются цели на будущее. Они лучше осмысливают свою жизнь и проявляют большую настойчивость в достижении целей. Юным представителям более свойственно оценивать процесс своей жизни как более яркий, воспринимать процесс своей жизни эмоционально богатым, осмысленным и более интересным периодом жизни. Активное участие в жизненных событиях определяет высокие результаты процесса жизни. Это говорит о том, что юным представителям свойственно придавать значение жизненным событиям. А.А. Гольцов в своих исследованиях, посвящённых смысло-жизненным ориентациям юношей и девушек с различным ощущением психологического возраста, обнаружил, что юные люди (в возрасте от 17 до 20 лет) с адекватной самооценкой воспринимают свою настоящую жизнь как интересную и эмоционально насыщенную, наполненную смыслом. Эти представители группы имеют чётко сформулированные цели на будущее, что придаёт их жизни направленность и временную перспективу [2, С.192].

Результаты показывают, что у юных более продуктивная и осмысленная прожитая часть их жизни, они чувствуют себя более реализованными в прошлом. Вероятнее, удовлетворенность жизнью у юных респондентов связано с тем, что вступление во взрослую жизнь предоставляет им возможность реализовать себя во многих жизненных сферах, образуется начало профессиональной карьеры и самостоятельной жизни. В целом, у молодых более выражены осмысленность жизни по общей шкале, у них выше уровень ощущения продуктивности жизни, они более эмоциональны, с интересом относятся к своей жизни, целеустремленны, способны контролировать свою жизнь и свободно принимать решения. В исследованиях А.А. Гольцова в сфере смысловых ориентаций, обнаруживается что в большинстве случаев после 20 лет личность переходит на новый, более зрелый период жизненного цикла. У нее появляется свое собственное, независимое мнение, стремление самостоятельно ставить жизненные задачи и осуществлять их. Данный период является наиболее сенситивным для формирования глубинных личностных образований [2, С.193]. У молодых более высокий уровень субъективного контроля над любыми значимыми жизненными ситуациями в целом, чем у юных представителей. Они считают себя ответственными за личностный успех в сфере жизненных достижений и уверены в том, что всему хорошему в своей жизни они добились сами. Также, у молодых более высокий уровень ответственности в разнообразных жизненных неудачах и неприятностях, чем у юных. Однако, юные респонденты приписывают свои достижения в жизни внешним обстоятельствам - случайностью, влиянию других людей, судьбой и т.п. Исследования Е.А. Демченко показывают, что мужчины обладают более высоким уровнем субъективного контроля в сфере производственных отношений по сравнению с женщинами. Женщины, в свою очередь, проявляют больше ответственности в сфере семейных и межличностных отношений, а также в заботе о своем здоровье [3, С. 57]. Юные более экстернальны по сравнению с молодыми. Они демонстрируют меньший уровень субъективного контроля над важными жизненными ситуациями. Это может свидетельствовать о недостаточной развитости их способности к саморегуляции и ответственности за собственные поступки. Таким образом, сравнительный анализ возрастных особенностей СКЖП выявляет ряд различий в структуре восприятия жизни у юных и молодых людей. Различия можно наблюдать в восприятии времени жизни, событий, в ответственности личности в различных жизненных сферах, а также в осмысленности жизни в целом.

Следующий этап исследования акцентируется на анализ корреляционных связей возрастных особенностей СКЖП. **Корреляционная плеяда юных респондентов** состоит из 28 связей, из которых 10 отрицательные и 18 положительные. Анализ структур СКЖП у юных представителей показывает, что главными показателями в их структуре является показатель «Субъективная реализованность» и «Ожидаемая продолжительность жизни». Также у показателя «СЖО-общее», «Интернальность в области межличностных отношений» и «Ретроспекция грустных событий» можно наблюдать связи, но их несколько меньше, по 5 и 3 положительных и отрицательных связей (рис.1.). У юных респондентов основополагающим является фактор «Субъективная реализованность», который имеет связи на статистически значимом уровне с событийными параметрами СКЖП. Анализ свидетельствует о том, что чем более юные респонденты чувствуют себя реализованными, тем больше они указывают и называют события своей жизни, в частности, грустные, радостные, прошлые, будущие и их значимость. А также с увеличением чувства осмысленности возрастает ощущение личной реализованности у юных представителей. Вероятнее всего юные более удовлетворены результатами пройденного жизненного пути и направлены на обнаружены в исследованиях Н.М. Казанской, согласно которым у уверенных в себе первокурсников (юных) прошлые события оцениваются выше. Они воспринимают события прошлого, как непрерывную линию развития [4, С. 10]. Наибольшее количество отрицательных связей выявлено у показателя «Ожидаемая продолжительность жизни» с показателями событийной структуры СКЖП. Полученные связи указывают на то, что чем больше юные респонденты планируют прожить, тем менее для них значимы события их жизни в целом. Также с увеличением ожидаемой продолжительности жизни уменьшается количество прошлых событий и их значимость. Вероятно, снижение значимости событий в жизни, в том числе грустных способствует тому, что юные респонденты психологически ощущают себя моложе и менее реализованными.

где: — $r \leq 0, r \leq 0,001$; - - - $r \leq 0, r \leq 0,001$;
 $r \leq 0, r \leq 0,01$; - · - · $r \leq 0, r \leq 0,05$.

Рис. 1. - Структура СКЖП у юных респондентов.

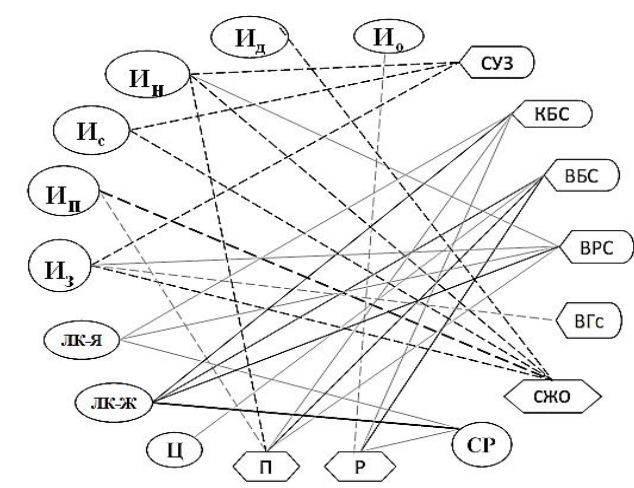
Условные обозначения: ПВ - психологический возраст, СР - субъективная реализованность, КВ - коэффициент взрослости, ОПЖ- ожидаемая продолжительность жизни, Прошное – восприятие прошлое, Настоящее – восприятие настоящее, Будущее – восприятие будущее, Ц – цели, П- процесс, Р – результат, ЛКЯ – локус контроля – Я, ЛКЖ – локус контроля – жизни, И_о– Общая интернальность, И_д – Интернальность в области достижений, И_н – Интернальность в области неудач, И_с - Интернальность в семейных отношениях, И_п - Интернальность в области производственных отношений, И_м - Интернальность в области межличностных отношений, И_з - Интернальность в отношении здоровья и болезни, ОКС - общее количество событий, КПС - количество событий прошлого, КБС- количество событий будущего, КРС – количество радостных событий, КГС – количество грустных событий, ВС- вес событий, ВПС – вес прошлых событий, ВБС - вес будущих событий, ВРС – вес радостных событий, ВГС – вес грустных событий, ЗС – количество значимость событий, СУЗ – количество событий умеренной значимости, СМЗ – количество событий малой значимости, РРС – ретроспекция радостных событий, РГС – ретроспекция грустных событий, РЦ – ретроспекция в целом, АРС - антиципация радостных событий, АГС – антиципация грустных событий, АЦ – антиципация в целом.

Показатель «СЖО - общее» положительно коррелирует с «Интернальностью в области неудач» на статистически значимом уровне и демонстрирует высокую положительную связь с показателями «Ретроспекция грустных событий» и «Ретроспекция в целом». Это может указывать на то, что чем выше уровень осмысленности жизни у юных респондентов, тем больше они ощущают ответственность за различные неудачи и неприятности. Кроме того, чем дальше события в прошлом, особенно грустные, тем выше уровень осмысленности у этих респондентов. На наш взгляд, уровень осмысленности можно считать ведущим регулятором жизнедеятельности, который, по мнению большинства ученых (Л.И. Божович, И.В. Дубровина, Н.Н. Толстых, А.М. Прихожан, И.В. Шаповаленко, В. Франкл, Э. Эриксон и др.), является важнейшим новообразованием в юношеском периоде [10, С. 235]. Чем больше человек осмысливает свою жизнь, тем более он стремится строить свою жизнь по своему замыслу.

Отметим, что с повышением уровня ответственности за отношения с окружающими снижается удаленность прошлых событий в целом, особенно грустных. Также можно говорить и о том, что удовлетворенность результатами жизни повышает у юных представителей уровень ответственности за отношения с окружающими людьми. Сходное явление можно наблюдать в исследованиях Е.С. Плотниковой, которая, изучая осмысленность жизни в юношеском возрасте обнаружила, что чем более юные удовлетворены результатами пройденного жизненного пути, тем выше у них склонность жить во благо общества, при этом проявляя гибкость во взаимодействиях с людьми [7].

Корреляционная плеяда СКЖП у молодых состоит из 26 связей на значимом и высоко значимом уровнях. Из анализа корреляционных плеяд следует, что наибольшее количество связей обнаруживается у показателей «Процесс» и «СЖО - общий», каждый из которых имеет по 5 связей. Кроме того, наблюдаются взаимосвязи между показателями «Локус-контроля - Жизни», «Вес будущих событий», «Количество будущих событий»,

«Интернальность в области здоровья», «Интернальность в области межличностных отношений» и «Результат», где каждый из них связан с четырьмя другими показателями (рис. 2.). Анализ показывает, что чем более молодые называют количество будущих событий и чем больше они для них значимы в их жизни, особенно радостные, тем более они удовлетворены прошлым жизненным опытом. Также, чем более молодые удовлетворены прошлым, тем более они чувствуют себя ответственными в сфере производственных отношений и тем менее считают себя виновным в событиях происходящих в отношениях между людьми. Можно говорить о том, что чем больше молодые респонденты называют количество будущих событий, тем более они удовлетворены прошлым опытом и тем более уверены в том, что в силах контролировать себя и свою жизнь в целом. Следовательно, чем больше молодые респонденты убеждены в контроле жизни и в самоконтроле и чем больше они реализованны в прошлом, тем более они чувствуют себя социально адаптированными и тем выше у них продуктивность жизни.

где: — $r \geq 0, r \leq 0,001$; - - - $r \geq 0, r \leq 0,001$;
 — $r \geq 0, r \leq 0,01$; $r \geq 0, r \leq 0,05$.

Рис. 2. - Структура СКЖП у молодых респондентов.

Результаты показывают, что у молодых людей с высоким уровнем осмысленности жизни наблюдается понимание того, что они менее ответственны за события в этих сферах. Также, чем больше молодые респонденты придают значение будущим событиям своей жизни, тем больше вставят перед собой целей, тем более насыщены настоящим процессом и удовлетворены прожитой частью жизни и тем более уверены в контролируемости своей жизни. Следовательно, можно говорить о том, что чем менее для молодых значимы жизненные события, особенно грустные, тем более они чувствуют ответственность за свое здоровье. Также, с возрастанием ответственности в сфере семейных отношений и в области неудач, уменьшается значимость жизненных событий. Также, чем более молодые удовлетворены результативностью своей жизни, тем более для них значимы будущие события.

Закключение. Полученные результаты эмпирического исследования свидетельствуют о том, что СКЖП у юных представителей отличается более позитивным восприятием прошлого и будущего времени, они менее насыщены настоящим временем. Их психологический возраст ниже хронологического, ожидаемая продолжительность жизни также ниже по сравнению молодежью. События играют важную роль в жизни юных представителей, особенно они высоко оценивают важность прошедших, будущих, радостных и грустных событий своей жизни в целом. Юных отличает большая осмысленность жизни. В целом, структура СКЖП у юных характеризуется большей продолжительностью жизни, наполненной жизненными событиями и большей ответственностью в области жизненных неудач, межличностных отношений и в сфере различных ситуаций в жизни.

СКЖП молодых отличается более позитивным восприятием настоящего. Они направлены на текущие жизненные заботы и у них отсутствует насыщенность жизненными событиями в целом. Они ожидают дольше прожить свою жизнь и психологически ощущают

себя взрослее. Молодые люди проявляют высокий уровень контроля над своей жизнью. Структура СКЖП у молодых характеризуется большой включенностью в нее осмысленности жизни, которая формируется благодаря экстернальности в различных жизненных сферах. Они больше ценят события, происходящие в их жизни в целом. У них более высокий уровень собственного контроля и контролируемости жизни, в связи с их реализованностью в прошлом.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ананьев Б.Г. О системе возрастной психологии // Психология развития. СПб.: Питер, 2001 б. С. 156-170.
2. Гольцова А. А. Смыслжизненные ориентации юношей и девушек с разной самооценкой психологического возраста. Ярославский педагогический вестник – 2015 – № 4 189. С. 189-193.
3. Домченко Е.А., Титаренко Т.М. Личность: конфликт и гармония.К.: Политиздат Украины, 1987.— 158 с.
4. Казанская Н.М. Специфика субъективной картины жизненного пути уверенных в себе и неуверенных в себе первокурсников. Электронный журнал «Психологическая наука и образование». 2011, №4.
5. Кроник А.А., Ахмеров Р.А. Каузометрия: Методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути. 2-е издание, исправленное и дополненное. -М.:Смысл, 2008.-294 с.
6. Кудрявцев Т.В. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения / Т.В. Кудрявцев, В.Ю. Шегурова // Вопросы психологии. – 1983. - №2. – С.51 – 59.
7. Плотникова Е.С. Осмысленность жизни как движущая сила самореализации в юношеском возрасте. Вестник ТвГУ. Серия «Педагогика и психология». 2015. № 2. С. 201.
8. Резников Е.В. Особенности влияния правовой социализации на процесс формирования правовой идентичности // Общество и право. – 2014. – № 1., с. 24.
9. Суханова А.Д. Субъективная картина жизненного пути современной молодежи в контексте социальной тревоги: магистерская диссертация по направлению подготовки: 37.04.01- Психология. – Барнаул, 2019.
10. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды / Д.Б. Эльконин.- М.: Педагогика, 1989. – 500 с.
11. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон; пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых. – М.: Изд. гр. «Прогресс», 1996. – 344 с.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ВОЗРАСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ СУБЪЕКТИВНОЙ КАРТИНЫ ЖИЗНЕННОГО ПУТИ ЛИЧНОСТИ МОЛОДЕЖИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматривается исследования возрастных аспектов формирования субъективной картины жизненного пути личности в молодом возрасте. Особое внимание уделяется возрастным различиям среди молодых студентов, обучающихся в российских вузах Таджикистана. Приведенные результаты исследования отражают возрастные различия в восприятии времени жизни, осмысленности жизни, контролируемости и восприятии событий жизни среди молодежи Таджикистана. Осуществлен сравнительный анализ гендерных характеристик субъективной картины жизненного пути, а также представлены результаты корреляционного анализа, проведенного в юном и молодом возрасте. В заключении подведены основные итоги возрастных особенностей формирования субъективного восприятия жизненного пути у студентов. Данное исследование способствует более глубокому пониманию влияния возрастных факторов на восприятие жизненного пути и предлагает новые подходы к изучению психосоциальных аспектов юново и молодого возраста.

Ключевые слова: субъективная картина жизненного пути, личность, возрастные особенности, осмысленность, восприятие времени, события, контролируемость, личностный контроль, реализованность, целеустремленность, психологический возраст, ожидаемая продолжительность жизни, интернальность, экстернальность, коэффициент зрелости, юные, молодые.

НАТИҶАҶОИ ТАДҶИҚОТИ ХУСУСИЯТҶОИ СИНУСОЛИИ МУНОСИБАТИ СУБЪЕКТИВИИ ҲАЁТИ ШАҲСИИ ҶАВОНОНИ ТОҶИКИСТОН

Мақола хусусиятҳои синнусолии шаклگیری тасвири субъективи масири ҳаёти шахсро дар синни ҷавонӣ таҷассум мекунад. Дидҷати муҳус ба тафовути синнусолии байни ҷавонони донишҷӯ, ки дар донишгоҳҳои русии Тоҷикистон таҳсил мекунанд, дода мешавад. Натиҷаҳои таҳқиқоти пешниҳодшуда фарқиятҳои синнусолиро дар дарки вақти ҳаёт, маъноӣ ҳаёт, қобилияти назорат ва тасвири рӯйдодҳои ҳаёт миёни ҷавонони Тоҷикистон инъикос мекунанд. Дар он таҳлили

муқоисавии хусусиятҳои синнусолии тасвири субъективии масири ҳаёт гузаронида мешавад ва инчунин натиҷаҳои таҳлили корелятсионӣ дар синни навиҷавонӣ ва ҷавонӣ пешниҳод гардидаанд. Дар анҷом хусусиятҳои асосии гендерии ташаққули тасвири субъективии масири ҳаёти донишҷӯён, ҷамъбаст карда мешаванд. Таҳқиқоти додашуда имконият медиҳад, ки таъсири омилҳои гендерӣ ба дарки масири ҳаёт чуқуртар фаҳм карда шавад ва усули навро барои таҳқиқи ҷанбаҳои психологӣ ва иҷтимоӣ ҷавонон дар доираи шиносии гендерӣ пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: тасвири субъективии масири ҳаёт, шахсият, хусусиятҳои синнусоли, даркиавандагӣ, дарки замони, рӯйдодҳо, вазн ва аҳамияти рӯйдодҳо, назоратиавандагӣ, назорати шахсӣ, амалиявӣ, ҳадафмандӣ, синни психологӣ, давомнокии интизорравандаи ҳаёт, интерналноки, экстерналноки, коэффициентҳои калонсолӣ.

RESULTS OF THE STUDY OF AGE-RELATED CHARACTERISTICS OF THE SUBJECTIVE PICTURE OF THE LIFE PATH OF THE PERSONALITY OF THE YOUTH OF TAJIKISTAN

The article explores the study of age-related aspects in the formation of the subjective life path of an individual during early adulthood. Special attention is given to age differences among young university students studying at Russian higher education institutions in Tajikistan. The presented research results reflect age differences in the perception of life time, life meaningfulness, controllability, and perception of life events among Tajik youth. A comparative analysis of gender characteristics of the subjective life path is conducted, along with results from a correlation analysis carried out in adolescence and early adulthood. The conclusion summarizes the main findings on age-specific features in the formation of the subjective perception of the life path among students. This study contributes to a deeper understanding of the impact of age factors on the perception of one's life path and offers new approaches to studying the psychosocial aspects of adolescence and early adulthood.

Keywords: subjective life path, personality, age-related characteristics, meaningfulness, time perception, events, controllability, personal control, fulfillment, goal orientation, psychological age, expected life span, internality, externality, adulthood coefficient, adolescents, young adults.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шаҳнозаи Саъдӣ Табарӣ - муаллими калони кафедраи забонҳо бо курси технологияҳои иттилоотӣ, Институти таҳсилоти баъдидипломӣ дар соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон, почтаи электронӣ: Sh.tabarova@mail.ru; Тел.: 904-41-91-19

Сведения об авторе: Шахнозаи Саъди Табарӣ - старший преподаватель кафедры языков с курсом информационных технологий Института последипломного образования в сфере здравоохранения Республики Таджикистана, E-mail: Sh.tabarova@mail.ru; тел: 904-41-91-19

About the author: Shahnozai Saadi Tabari - Senior Lecturer, Department of Languages with a Course in Information Technology, Institute of Postgraduate Education in Healthcare of the Republic of Tajikistan, E-mail: Sh.tabarova@mail.ru; Tel.: 904-41-91-19

УДК 37.013.77:811.161.1(575.3)

ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ТАДЖИКИСТАНЕ: ОТ ТРАДИЦИОННОЙ МЕДРЕСЕ К ЦИФРОВЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ

Бабаджанова Д.Ш.

Худжандский государственный университет имени академика Бабаджан Гафурова

Размышляя о современном состоянии языкового образования в Таджикистане, невольно обращаешься к истокам педагогической мысли региона. Как получилось, что идеи индивидуального подхода к обучению, столь актуальные сегодня, имеют здесь глубокие исторические корни? И каким образом многовековые традиции образования могут найти свое отражение в современных методах преподавания русского языка с использованием цифровых технологий?

Эти вопросы приобретают особую остроту в контексте поиска эффективных путей модернизации образовательной системы республики. Понимание исторических предпосылок формирования личностно-ориентированного подхода может стать ключом к созданию современной методологии обучения, органично сочетающей уважение к культурному наследию с требованиями времени (таблица 1) [1;2].

Таблица 1. Историческая преемственность личностно-ориентированных подходов

Период	Основные характеристики	Методы индивидуализации	Роль учителя	Технологические средства
Традиционная	Персональное	Индивидуальный темп	Устод -	Рукописные

Период	Основные характеристики	Методы индивидуализации	Роль учителя	Технологические средства
медресе (X-XIX вв.)	наставничество, духовно-нравственное развитие	изучения текстов, метод «муназара» (диспут)	духовный наставник и личный пример	тексты, устная передача знаний
Советский период (1920-1991 гг.)	Массовое образование с элементами индивидуального подхода	Дифференциация по уровням, учет родного языка	Учитель-методист, следующий программе	Печатные учебники, радиопередачи
Переходный период (1991-2010 гг.)	Поиск национальной идентичности в образовании	Культурно-ориентированные методики	Учитель-исследователь традиций	Аудио- и видеокассеты, первые компьютеры
Цифровая эпоха (2010-наст. время)	Технологическая персонализация обучения	Адаптивные цифровые ресурсы, мобильное обучение	Учитель-фасилитатор цифровой среды	Мобильные устройства, интернет-ресурсы

Традиционная система образования в медресе, существовавшая на территории современного Таджикистана на протяжении многих веков, представляла собой уникальную модель индивидуализированного обучения. В отличие от массового образования более позднего периода, медресе изначально строилось на принципе личного общения наставника с учеником.

Каждый талиб (ученик) медресе был уникальной личностью с собственным темпом усвоения знаний, индивидуальными способностями и жизненными обстоятельствами. Устод (учитель) не просто передавал знания, но выстраивал особую траекторию обучения для каждого подопечного. Это требовало от педагога глубокого понимания психологии ученика, его культурного багажа и личностных особенностей.

Особенно интересен в этом контексте метод комментирования текстов, широко применявшийся в медресе. Ученик не просто заучивал классические произведения, но интерпретировал их через призму собственного опыта и понимания. Такой подход развивал критическое мышление и формировал индивидуальный стиль познания – то, что сегодня мы называем личностно-ориентированным обучением (Таблица 2) [1;2;5].

Таблица 2.

Сравнительный анализ принципов обучения в медресе и современной цифровой среде

Принцип	Традиционная медресе	Современные цифровые технологии	Возможности интеграции
Индивидуальный темп	Ученик изучает текст столько времени, сколько необходимо	Адаптивные программы подстраиваются под скорость усвоения	Создание персональных образовательных траекторий
Эмоциональная связь	Личные отношения учителя и ученика	Интерактивные элементы, геймификация	Эмоционально окрашенный цифровой контент
Культурная основа	Опора на классические тексты культуры	Мультимедийные ресурсы с культурным содержанием	Цифровые библиотеки культурного наследия
Практическое применение	Обсуждение жизненных ситуаций	Симуляции, виртуальные среды	Культурно-ориентированные сценарии
Рефлексия	Самоанализ и духовное развитие	Портфолио, самооценка	Цифровые дневники обучения

Педагогическая традиция Центральной Азии формировалась под влиянием выдающихся ученых и поэтов, чьи идеи о воспитании и образовании до сих пор сохраняют свою актуальность. Абу Али ибн Сина в своих трудах подчеркивал важность учета

индивидуальных особенностей ученика, необходимость адаптации методов обучения к его темпераменту и способностям.

Поэзия Рудаки, проникнутая дидактическими мотивами, содержит множество примеров того, как можно передавать знания, учитывая эмоциональный мир слушателя. Его стихи не просто назидательны – они апеллируют к личному опыту каждого, кто их слышит или читает. Это своеобразная модель эмоционально-ориентированного обучения, которая находит отклик в современных концепциях гуманистической педагогики.

Традиция устного наставничества, столь характерная для культуры региона, также способствовала развитию индивидуального подхода. Мудрость передавалась не через безличные тексты, а в живом общении, где каждое слово адресовалось конкретному человеку в конкретной жизненной ситуации.

Приход советской власти кардинально изменил образовательный ландшафт Таджикистана. Массовое образование, ставшее приоритетом новой эпохи, казалось бы, должно было полностью вытеснить индивидуальные подходы. Однако реальность оказалась сложнее [8].

Учителя, воспитанные в традициях восточной педагогики, интуитивно приносили элементы индивидуального подхода в новую систему образования. Это было особенно заметно в преподавании языков, где невозможно было игнорировать различия в языковом опыте учащихся.

Обучение русскому языку в таджикской школе советского периода стало своеобразной лабораторией для экспериментов с методами индивидуализации. Учителя вынуждены были учитывать не только различия в уровне подготовки учащихся, но и особенности их родной языковой культуры. Это требовало творческого подхода и гибкости в применении официальных методик.

Интересно, что именно в этот период начали формироваться подходы к билингвальному образованию, которые предвосхитили многие современные идеи о поликультурном и личностно-ориентированном обучении. Учителя-практики интуитивно понимали, что эффективное обучение второму языку возможно только при уважении к родной культуре ученика и учете его индивидуальных особенностей.

Обретение независимости поставило перед образовательной системой Таджикистана новые вызовы. Русский язык, сохранив важное место в системе образования, потребовал переосмысления методов преподавания. В этих условиях обращение к историческим традициям индивидуального подхода стало не просто желательным, но необходимым.

Педагоги начали осознавать, что механическое копирование зарубежных методик не дает желаемых результатов. Эффективное обучение русскому языку в таджикской аудитории требует учета культурного контекста, индивидуальных особенностей учащихся и их мотивации к изучению языка.

В этот период особое значение приобрели идеи о необходимости создания культурно-ориентированной образовательной среды. Стало очевидно, что успешное изучение русского языка возможно только тогда, когда оно не противоречит культурной идентичности учащегося, а обогащает ее.

Появление цифровых технологий в образовательном пространстве Таджикистана открыло неожиданные перспективы для реализации исторически сложившихся принципов индивидуального подхода. Несмотря на ограниченность технических ресурсов, даже простейшие цифровые инструменты способны кардинально изменить процесс обучения русскому языку.

Мобильный телефон, доступный сегодня практически каждому учащемуся, может стать персональным наставником, адаптирующим процесс обучения к индивидуальным потребностям. SMS-уроки, аудиозаписи, простые игры – все это позволяет создать индивидуальную образовательную траекторию, которая учитывает темп обучения, уровень подготовки и личные интересы каждого ученика.

Особенно важно, что цифровые технологии позволяют вернуться к принципу персонального наставничества, характерному для традиционного образования в медресе. Учитель получает возможность поддерживать постоянный контакт с каждым учеником, отслеживать его прогресс и своевременно корректировать процесс обучения.

Таблица 3. Доступные цифровые технологии для личностно-ориентированного обучения русскому языку в Таджикистане

Уровень технической оснащённости	Доступные инструменты	Методы персонализации	Примеры применения
Базовый (обычные мобильные телефоны)	SMS, голосовые записи, радио	Индивидуальные SMS-уроки, персональные аудиозаписи	Ежедневные словарные SMS, аудиокниги на русском языке
Средний (смартфоны с ограниченным интернетом)	Мессенджеры, простые приложения, оффлайн-контент	Групповые чаты с индивидуальными заданиями	WhatsApp-уроки, Telegram-боты для изучения языка
Продвинутый (стабильный интернет, компьютеры)	Онлайн-платформы, видеосвязь, интерактивные ресурсы	Адаптивные онлайн-курсы, видеоконференции	Zoom-уроки, интерактивные упражнения на сайтах

Одним из ключевых вызовов современного этапа развития образования является создание цифрового контента, который был бы не только технически совершенным, но и культурно релевантным. Обучение русскому языку с помощью цифровых технологий должно учитывать культурный контекст таджикского общества.

Это означает не только перевод материалов на таджикский язык, но и адаптацию содержания к местным реалиям. Примеры, используемые в упражнениях, должны быть понятны и близки учащимся. Культурные референции должны соответствовать жизненному опыту целевой аудитории.

Интересные возможности открывает использование элементов традиционной культуры в цифровых образовательных ресурсах. Включение фрагментов классической поэзии, народных сказок, исторических сюжетов может значительно повысить мотивацию учащихся и сделать процесс изучения русского языка более личностно значимым.

Анализ исторического развития образовательных подходов в Таджикистане показывает удивительную устойчивость определенных педагогических принципов. Идея о том, что эффективное обучение должно учитывать индивидуальные особенности ученика, проходит красной нитью через всю историю образования в регионе.

От личного общения в медресе до современных возможностей персонализации через цифровые технологии – везде мы видим стремление адаптировать процесс обучения к конкретному человеку. Это говорит о том, что личностно-ориентированный подход не является искусственно привнесённой извне концепцией, а органично вырастает из культурной почвы региона.

Современные педагоги, работающие в области преподавания русского языка, могут опираться на этот богатый исторический опыт, адаптируя его к новым технологическим возможностям. Важно не просто механически применять цифровые инструменты, но наполнить их культурным содержанием, сделать частью живой педагогической традиции.

Будущее личностно-ориентированного обучения русскому языку в Таджикистане видится в гармоничном сочетании исторических традиций с современными технологическими возможностями. Это не означает простого добавления цифровых инструментов к традиционным методам, но требует переосмысления самой сути образовательного процесса.

Цифровые технологии должны стать средством возрождения лучших традиций индивидуального наставничества, характерного для классической восточной педагогики. Они могут помочь каждому учителю стать тем самым Ustadom, который чутко реагирует на потребности каждого ученика и создает для него оптимальную образовательную среду.

Важнейшей задачей становится подготовка педагогических кадров, способных творчески сочетать традиционные и инновационные подходы. Учитель будущего должен не только владеть цифровыми технологиями, но и глубоко понимать культурно-исторический контекст своей деятельности.

Исследование историко-педагогических предпосылок формирования личностно-ориентированного подхода в обучении русскому языку в Таджикистане открывает удивительную картину преемственности педагогических идей. От средневековых медресе до современных цифровых классов тянется непрерывная нить стремления к индивидуализации образования.

Эта преемственность не случайна – она отражает глубинные особенности культуры региона, где личность всегда ценилась выше формальных схем и стандартов. Современные

цифровые технологии, несмотря на свою новизну, оказываются удивительно созвучными этим традициям.

Задача современных педагогов состоит в том, чтобы не просто освоить новые технологии, но и наполнить их живым содержанием, основанным на глубоком понимании культурно-исторического контекста. Только в этом случае цифровизация образования станет не разрывом с традициями, а их естественным продолжением и развитием.

Будущее личностно-ориентированного обучения русскому языку в Таджикистане лежит не в противопоставлении традиций и инноваций, а в их творческом синтезе. Именно такой подход может обеспечить создание образовательной системы, которая будет одновременно современной и культурно укорененной, технологически продвинутой и человеческой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллаев, С. Традиции медресе в современном образовании / С. Абдуллаев // вестник таджикского университета. – 2019. – № 2. – с. 45-52.
2. Бертельс, Е.Э. Суфизм и суфийская литература / Е.Э. Бертельс. – М.: наука, 1965. – 324 с.
3. Валиев, Н. Педагогическое наследие рудаки / Н. Валиев. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 198 с.
4. Додихудоев, Х. История педагогики Таджикистана / Х. Додихудоев. – душанбе: маориф, 1970. – 287 с.
5. Каримова, Г. Билингвальное образование в Таджикистане / Г. Каримова // педагогические науки. – 2020. – № 3. – с. 78-84.
6. Мирзоев, А. Цифровые технологии в образовании / А. Мирзоев // современная школа. – 2021. – № 4. – с. 123-129.
7. Назаров, Т. Культурно-ориентированное обучение / Т. Назаров // филологические исследования. – 2020. – № 2. – с. 67-73.
8. Рахимов, Б. Традиции и инновации в педагогике / Б. Рахимов // образование и наука. – 2019. – № 5. – с. 89-95.
9. Сафаров, О. Мобильное обучение языкам / О. Сафаров // информационные технологии в образовании. – 2021. – № 1. – с. 34-41.
10. Холов, Д. Подготовка учителей в цифровую эпоху / Д. Холов // Высшая школа. – 2022. – № 2. – с. 112-118.

ЗАМИНАҲОИ ТАЪРИХӢ - ПЕДАГОГИИ ТАҲИЯИ БА ШАХСИЯТ РАВОНАШАВӢ ФАРД ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: АЗ МАДРАСАҲОИ АНЪАНАВӢ TO ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ

Ин мақола решаҳои таърихӣ таълими фардӣ дар Тоҷикистон ва таъсири онҳоро ба равишҳои муосири таълими забони русӣ меомӯзад. Дар он идомаи анъанаҳои педагогӣ аз мадрасаҳои асримиёнагӣ то асри рақамии муосир таҳлил карда мешавад. Имкониятҳои мутобиқ кардани таҷрибаи таърихӣ ба воқеияти муосири таълими забон дар шароити маҳдудиятҳои технологӣ омӯхта мешаванд. Имкониятҳои ҳамгироии арзишҳои анъанавии педагогӣ бо усули инноватсионии таълим муайян карда мешаванд. Таваҷҷуҳи махсус ба заминаи фарҳангӣ ва таърихӣ рушди равиши ба донишҷӯ нигаронидашуда дар муҳити таълимии бисёрзабонаи минтақа зоҳир карда мешавад.

Калидвожаҳо: таълими ба донишҷӯ нигаронидашуда, забони русӣ, технологияҳои рақамӣ, мадраса, мероси педагогӣ, Тоҷикистон, равиши фардӣ, анъанаҳои таълимӣ

ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ТАДЖИКИСТАНЕ: ОТ ТРАДИЦИОННОЙ МЕДРЕСЕ К ЦИФРОВЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ

Статья исследует исторические корни индивидуализированного обучения на территории Таджикистана и их влияние на современные подходы к преподаванию русского языка. Анализируется преемственность педагогических традиций от средневековых медресе до современной эпохи цифровых технологий. Рассматриваются возможности адаптации исторического опыта к современным реалиям языкового образования в условиях технологических ограничений. Выявляется потенциал интеграции традиционных педагогических ценностей с инновационными методами обучения. Особое внимание уделяется культурно-историческому контексту формирования личностно-ориентированного подхода в многоязычной образовательной среде региона.

Ключевые слова: личностно-ориентированное обучение, русский язык, цифровые технологии, медресе, педагогическое наследие, Таджикистан, индивидуальный подход, образовательные традиции

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF A PERSONALITY-ORIENTED APPROACH IN TEACHING RUSSIAN IN TAJIKISTAN: FROM TRADITIONAL MADRASAH TO DIGITAL TECHNOLOGIES

The article explores the historical roots of individualized learning in Tajikistan and their influence on modern approaches to teaching Russian. The continuity of pedagogical traditions from medieval madrasahs to the modern era of digital technologies is analyzed. The possibilities of adapting historical experience to modern realities of language education under technological constraints are considered. The potential for integrating traditional pedagogical values with innovative teaching methods is revealed. Special attention is paid to the cultural and historical context of the formation of a personality-oriented approach in the multilingual educational environment of the region.

Keywords: *personality-oriented learning, Russian language, digital technologies, madrasah, pedagogical heritage, Tajikistan, individual approach, educational traditions*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобочонова Дилрабо Шамсиевна – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи илмҳои гуманитарӣ ва иҷтимоии факултети муҳандисӣ-педагогии ноҳияи Ҷаббор Расулови Муассисаи давлатии таълими «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Гафуров», Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хуҷанд, хиёбони Мавлонбек, 1 E-MAIL rasul_2015_bah@mail.ru

Сведения об авторе: Бабаджанова Дилрабо Шамсиевна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры гуманитарных и общественных наук инженерно-педагогического факультета Джабборрасуловского района ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бабаджан Гафурова», Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1, эл.почта: rasul_2015_bah@mail.ru

Information about the author: Dilrabo Shamsieva Babadzhanova – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Humanities and Social Sciences, Faculty of Engineering and Pedagogy, Jabborrasulov District, State Educational Institution "Khujand State University named after Academician Babajan Gafurov", Address: 735700, Khujand, Mavlonbekov Avenue, 1, rasul_2015_bah@mail.ru

ИНКИШОФИ ФАЪОЛИЯТИ ИЛМИИ ДОНИШЧҶҮЁН ТАВАССУТИ ТАҲҚИҚОТИ ИЛМӢ ҲАНГОМИ ТАҶРИБАҲОӢ ХИМИЯВӢ

Файзуллоева М.М.
Бобизода Ғ.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар давраи рушди босуръати илму техника ва ҷаҳонишавии иттилоот, нақши илм ва таҳқиқот дар ҳамаи соҳаҳои зиндагии инсон беш аз пеш меафзояд. Ҷомеаи муосир ба мутахассисоне ниёз дорад, ки на танҳо соҳиби донишҳои назариявӣ бошанд, балки тавонанд ин донишҳоро дар амал татбиқ кунанд, масъалаҳоро таҳлил намоянд ва роҳҳои нави ҳалли онҳоро бо истифода аз усули илмӣ пайдо созанд. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои муҳими низоми муосири маориф тайёр кардани шахсиятҳои фаъол, эҷодкор, таҳлилгар ва қобили таҳқиқ мебошад, ки тавонанд ба рушди устувори ҷомеа саҳм гузоранд.

Дар ҳамин замина масъалаи инкишофи фаъолияти илмии донишҷӯён дар муассисаҳои таълимӣ аҳамияти хосса пайдо мекунад. Ин фаъолият на танҳо ба баланд шудани сатҳи донишҳои назариявӣ мусоидат мекунад, балки тафаккури таҳқиқотӣ, қобилияти мустақилона андешидан, таҳлил ва ҳулосабарории илмиро низ рушд медиҳад. Маҳз тавассути таҷрибаомӯзи ва таҳқиқоти амалӣ донишҷӯён илмро ҳамчун раванд дарк мекунанд, на танҳо ҳамчун маҷмуи маълумот ё қоидаҳо.

Дар раванди таълим, омӯзгор нақши калидӣ мебозад. Вай бояд на танҳо донандаи фанн бошад, балки ҳамчун роҳнамо ва илҳомбахши фаъолияти илмии донишҷӯён баромад намояд. Омӯзгори муосир бояд шароити мусоид барои озмоиш, мушоҳида, таҳлил ва баҳс фароҳам овард, то донишҷӯён ба раванди омӯзиш ҳамчун як амали таҳқиқотӣ муносибат кунанд. Ин равиш ба рушди тафаккури интиқодӣ ва таҳлиلى мусоидат намуда, муҳитеро ба вучуд меорад, ки дар он донишҷӯён бо шавқу ҳавас ва ҳисси масъулият таҳсил мекунанд[7].

Дар миёни фанҳои табиатшиносӣ, химия мавқеи хосса дорад. Вай на танҳо дониши назариявӣ дар бораи моддаҳо ва тағйирёбии онҳо медиҳад, балки барои донишҷӯён имкони мустақим барои таҷриба ва мушоҳидаи падидаҳои воқеӣ фароҳам меорад. Химия фаннест, ки дар он ҳамзамон бо омӯзиши назария, усули амалии таҳқиқотӣ низ муҳиманд.

Донишҷӯён тавассути таҷрибаҳои химиявӣ на танҳо муҳити атрофро беҳтар дарк мекунанд, балки малакаҳои илмӣ чун мушоҳида, сабти маълумот, таҳлили натиҷаҳо, кор бо асбобҳои лабораторӣ ва риояи амнияти таҷрибавиро низ меомӯзанд.

Бо вучуди ин таҷрибаи таълимӣ нишон медиҳад, ки дар бисёр муассисаҳои таълимӣ ҷанбаҳои тадқиқоти омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, аз ҷумла химия, то ҳол пурра ҷорӣ нашудаанд. Дар бисёри ҳолатҳо омӯзиш ба шакли анъанавӣ сураат мегирад, ки дар он диққати асосӣ ба ёдгирии қоидаҳо ва формулаҳои тайёр рағбона шудааст. Дар ҷунин ҳолат, донишҷӯён бештар иттилооти омода мегиранд ва имконияти истифодаи он донишҳоро дар вазъиятҳои амалӣ надоранд. Ин боис мегардад, ки шавқҳои илмӣ ва қобилияти таҳқиқи мустақилона дар онҳо ба қадри кофӣ рушд намекунад.

Аз ин рӯ, зарурати навсозии рағбандҳои таълим дар самти омӯзиши химия ба миён меояд. Лозим аст, ки дар барномаҳои таълимӣ ба таҷрибаҳои амалӣ ва таҳқиқоти илмӣ бештар ҷой дода шавад. Омӯзиш бояд ба шакле сураат гирад, ки ҳар як донишҷӯ дар он ҳамчун иштирокчиӣ ғоӣл, на ҳамчун қабулкунандаи маълумоти омода, ширкат варзад. Дар ҷунин муҳит, донишҷӯён на танҳо фанро меомӯзанд, балки усулу андешидани илмро низ аз худ мекунанд.

Ҳамин тавр, дар шароити муосир рушди фаъолияти илмии донишҷӯён тавассути таҷрибаҳои химиявӣ яке аз самтҳои муҳимми баланд бардоштани сифати таълим ба ҳисоб меравад. Тавачҷуҳи махсус ба ин ҷанба инкор медиҳад, ки муассисаҳои таълимӣ на танҳо интиқолдиҳандаи дониш бошад, балки муҳитҳои таҳқиқотӣ, эҷодӣ ва инноватсионӣ гардад, ки дар онҳо насли ҷавон ҳамчун муҳақиқони оянда ташаккул меёбанд.

Барои рушди фаъолияти илмии донишҷӯён дар рағбандҳои таълимии фанҳои химия зарур аст, ки усули муосири интерактивӣ, инноватсионӣ ва таҳқиқотӣ ба таври мақсаднок татбиқ карда шавад. Таҷрибаи омӯзишӣ нишон медиҳад, ки истифодаи усули тадқиқоти дар таълим на танҳо ба баланд шудани сатҳи дониш мусоидат мекунад, балки тафаккури таҳлилий, қобилияти мушоҳида, таҳлил ва ҳулосабарории донишҷӯёнро низ тақвият медиҳад.

Рағбанди омӯзиши таҳқиқотӣ бояд бо риояи принципҳои илмӣ, фаъолиятнокӣ ва мустақилияти донишҷӯён сураат гирад. Дар ин замина, омӯзгор нақши роғнома ва мушовири илмро мебозад, ки тавассути дастгирии методӣ донишҷӯёнро ба кашфи донишҳои нағбономӣ мекунад.

Барои ба даст овардани натиҷаҳои назаррас, тавсия мешавад, ки рағбанд аз якҷанд марҳила ва усули асосӣ иборат бошад:

Яке аз воситаҳои муҳимтарини инкишофи фаъолияти илмӣ ин имконият додани донишҷӯён барои гузаронидани таҷрибаҳои мустақилона мебошад. Дар ҷараёни таҷриба, онҳо на танҳо бо моддаҳо ва таҷҳизоти лабораторӣ кор мекунанд, балки рағбандҳои воқеии химиявро мушоҳида менамоянд. Омӯзгор бояд имкони озмоиши мустақилро барои ҳар як донишҷӯ фароғам оварад, то онҳо тавонанд бо мушоҳидаҳои худ натиҷа ба даст оранд[8].

Дар ин рағбанд, ҳатогӣҳо ва камбудҳои таҷрибаҳо низ як ҷузъи муҳимми омӯзиш ба шумор меравад, зеро маҳз тавассути таҳлили онҳо донишҷӯён сабаб ва шароити дурусти гузаронидани таҷрибаро меомӯзанд. Гузаронидани таҷрибаҳои мустақилона ҳисси масъулият, дақиққории ва ҷиддиятро дар донишҷӯён инкишоф медиҳад.

Яке аз унсурҳои асосии фаъолияти илмӣ - қобилияти гузоштани гипотеза мебошад. Пеш аз ғози таҷриба, омӯзгор бояд донишҷӯёнро ташвиқ намояд, ки фарзия ё таҳмини илмӣ худро пешниҳод кунанд: “Чӣ мешавад, агар...?”, “Оё мумкин аст, ки ...?” - ҷунин саволҳо ба онҳо имкон медиҳанд, ки тафаккури таҳқиқотии худро фаъол созанд. Баъдан, бо истифода аз таҷрибаҳои лабораторӣ, ин гипотезаҳо санҷида мешаванд. Муқоисаи фарзия бо натиҷаҳои воқеӣ ба донишҷӯён меомӯзонад, ки илм асоси далелӣ дорад ва ҳар як натиҷа бояд бо далелҳо исбот ё рад карда шавад. Ин усул ҳисси таҳлилий, мантиқ ва тарзи фикрронии илмро дар донишҷӯён тақвият мебахшад.

Пас аз анҷоми таҷриба, донишҷӯён бояд ҳамаи мушоҳидаҳо ва натиҷаҳои худро дақиқ қайд намоянд. Ин амал на танҳо малакаи техникаи сабтро инкишоф медиҳад, балки ба онҳо меомӯзонанд, ки ҳар як ҷузъиёт дар илм аҳамият дорад.

Маълумоти ҷамъовардашуда баъдан таҳлил мешавад: донишҷӯён онро бо натиҷаҳои назариявӣ ва маълумоти аз манбаъҳои илмӣ гирифташуда муқоиса мекунанд. Омӯзгор бояд ба онҳо усули одди таҳлили маълумот аз ҷумла сохтани ҷадвал, диаграмма ва бардоштани ҳулосаҳои мантиқиро омӯзонад. Ин кор бо иттилооти илмро баланд мебардорад ва тафаккури таҳлилий ва системавири инкишоф медиҳад.

Марҳилаи муҳимтарини фаъолияти илмӣ тафсир ва ҳулосабарории натиҷаҳо мебошад. Донишҷӯён бояд дар асоси маълумоти бадастомада тавонанд далелҳоро шарҳ

диҳанд, сабабҳои натиҷаҳои бадастомадаро фаҳманд ва онҳоро бо назарияҳо пайваست намоянд.

Дар ин раванд омӯзгор бояд донишҷӯёнро ташвиқ кунад, ки на танҳо хулосаҳои оддӣ, балки мулоҳизаҳои илмиро низ пешниҳод намоянд. Ин марҳила имконият медиҳад, ки тафаккури мантиқӣ, қобилияти таҳлил ва қобилияти баёни дақиқи фикр рушд ёбад.

Яке аз омилҳои муҳими рушди фаъолияти илмӣ ин омӯзиши дурусти кор бо манбаъҳои илмӣ мебошад. Донишҷӯён бояд ёд гиранд, ки маълумотро аз китобҳои дарсӣ, мақолоҳои илмӣ, маҷаллаҳо ва пойгоҳҳои иттилоотии муосир ба таври дуруст интихоб ва истифода кунанд. Омӯзгор бояд онҳоро бо усули таҳлили манбаъҳо ва муқоисаи маълумот ошно созад[4].

Кор бо сарчашмаҳои илмӣ ҷаҳонбинии донишҷӯёнро васеъ мекунад, онҳоро бо дастовардҳои нави илм ошно месозад ва ҳисси масъулиятро нисбат ба дақиқии иттилоот таъмин медиҳад.

Барои он ки ин услҳо самараро воқеӣ диҳанд, омӯзгор бояд муҳити эҷодӣ ва таҳқиқотиро дар синф фароҳам оварад. Вай бояд донишҷӯёнро ба фикрронии мустақил, бахшҳои илмӣ ва таҳлили мушкilot ҷалб намояд. Истифодаи технологияҳои рақамӣ, моделсозии химиявӣ ва таҷрибаҳои маҷозӣ (виртуалӣ) низ метавонад самаранокӣ таълимро баланд бардорад[2].

Ҳамин тавр, истифодаи усули интерактивӣ ва таҳқиқотӣ дар омӯзиши химия воситаи муассири ташаккули малакаҳои илмӣ ва таҳлили ба ҳисоб меравад. Он ба рушди тафаккури мустақил, афзоиши шавқи илмӣ ва баланд бардоштани сатҳи худшиносии илмӣ донишҷӯён мусоидат мекунад.

Натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда нишон медиҳад, ки қорӣ намудани усули таҳқиқотӣ дар дарсҳои химия ба таври назаррас ба баланд шудани сатҳи шавқ, фаъолиятнокӣ ва тафаккури илмӣ донишҷӯён таъсир мерасонад. Вақте ки донишҷӯён имконият пайдо мекунанд, ки таҷрибаро худ анҷом диҳанд, натиҷаҳо мушоҳида кунанд ва онҳоро мустақилона таҳлил намоянд, муносибати онҳо ба фан қимматбахш меёбад. Онҳо химияро на ҳамчун маҷмуи қоидаҳои абстрактӣ, балки ҳамчун як раванд, як фаъолияти зиндаи илмӣ дарк мекунанд, ки дар он таҷриба ва таҳлил нақши калидӣ мебозанд.

Татбиқи усули таҳқиқоти нишон дод, ки донишҷӯён дар ҷараёни таҷрибаҳо аз ҳолати қабулкунандагонии оддӣ иттилоот ба иштирокчиёни фаъол ва ҳаммуаллифони дониш табдил меёбанд. Онҳо тавассути мушоҳида ва таҷриба қонунҳои табиатро дар амал мебинанд ва ин таҷриба фаҳмиши онҳоро нисбат ба моҳияти падидаҳои химиявӣ амиқтар мегардонад[1].

Яке аз муҳимтарин натиҷаҳои бадастомада ин афзоиши шавқи ҳаваси илмӣ дар байни донишҷӯён мебошад. Онҳо бо ҳисси қувватҳои илмӣ, хоҳиши кашф кардан ва фаҳмидани сабабҳои аслии равандҳои химиявӣ таҳсил мекунанд. Шавқи баланд ба фан ба таври табиӣ боиси баланд шудани сатҳи азхудкунии назария ва малакаҳои амалӣ мегардад.

Илова бар ин, таҷрибаҳои амалӣ ва усули таҳқиқотӣ ба ташаккули як қатор малакаҳои муҳими зехнӣ ва амалӣ донишҷӯён мусоидат намуданд, аз ҷумла:

- Малакаи таҳлили мантиқӣ ва муқоиса. Донишҷӯён меомӯзанд, ки натиҷаҳои таҷрибаҳои худро бо фарзия ва назарияҳои илмӣ муқоиса кунанд ва дар асосии далелҳо хулосаҳои асоснок бароранд.

- Қобилияти мушоҳида ва қайдҳо. Онҳо мефаҳманд, ки дар илм ҳар як ҷузъ, ҳар як тағйирот арзиш дорад ва бояд дақиқ қайд карда шавад.

- Малакаи кор бо асбобҳои лабораторӣ. Донишҷӯён бо истифодаи дуруст ва эҳтиёткоронаи таҷҳизоти лабораторӣ шинос мешаванд, ки ин барои онҳо таҷрибаи муҳими амалӣ аст.

- Тавоноии пешгӯии натиҷаҳо ва санҷиши онҳо. Таҳияи фарзия (гипотеза) ва муқоисаи он бо натиҷаҳои таҷриба ба донишҷӯён меомӯзонад, ки ҳар як фикри илмӣ бояд бо далел исбот гардад.

- Қобилияти ҳамкорӣ дар гурӯҳҳои илмӣ. Таҳқиқотҳо одатан дар гурӯҳҳо гузаронида шаванд, ки ин қобилияти ҳамкорӣ, тақсими вазифаҳо ва эҳтироми андешаҳои дигаронро дар донишҷӯён инкишоф медиҳад.

Ин малакаҳо барои фаёолияти минбаъдаи таълимӣ ва касбии донишҷӯён аҳамияти бузург доранд, зеро онҳо асоси тафаккури илмиро ташкил медиҳанд.

Дар баробари ин, таҷрибаҳои химиявӣ ва таҳқиқоти амалӣ ба рушди тафаккури эҷодӣ низ таъсири мусбат расонданд. Дар чараёни кор донишҷӯён бо масъалаҳо ва мушкилоти ғайриҷашмдошт рӯ ба рӯ мешаванд ва маҷбуранд, ки роҳи ҳалли онҳоро мустақилона ҷустуҷӯ кунанд. Ин раванд қобияти эҷодӣ ва мустақилфикриро тақвият медиҳад, зеро донишҷӯён дарк мекунанд, ки илм на танҳо посух додан ба саволҳои маълум, балки пайдо кардани ҷавоб ба саволҳои нав аст[5].

Ҳамин тариқ, таҷрибаҳои амалӣ донишҷӯёнро аз ғайрифайол ба муҳаққиқони файол табдил медиҳанд. Онҳо аз таҷрибаҳои худ ҳулосаҳои илмӣ мебароранд, натиҷаҳо таҳлил мекунанд ва ҳатто пешниҳодҳои нави илмиро иброз менамоянд. Дар баъзе ҳолатҳо, донишҷӯён дар асосии таҷрибаҳои гузаронидаи худ тавонистанд моделҳои оддӣ равандҳои химиявиро таҳия кунанд ё тағиротҳои ҳолибро мушоҳида намоянд, ки таваҷҷуҳи омӯзгорро низ ҷалб намуданд.

Аз нуқтаи назари педагогӣ, чунин равиш на танҳо ба баланд шудани сатҳи азхудкунии донишҳои назариявӣ оварда мерасонад, балки ба ташаккули шахсиятҳои файол, таҳлилгар ва масъулиятшинос мусоидат мекунад. Донишҷӯён меомӯзанд, ки илм танҳо аз китобҳо омӯхта намешавад, балки онро бояд таҷриба кард, мушоҳида намуд ва фаҳмид.

Дар маҷмӯъ, натиҷаҳои бадастомада далели возеҳ мебошанд, ки ворид намудани усули тадқиқотӣ ба раванди таълими химия яке аз самтҳои муҳим ва самаранокӣ баланд бардоштани сифати таълим ба ҳисоб меравад, на танҳо донишҳои назариявиро мустақам мекунад, балки заминаи устувори рушди тафаккури таҳқиқотӣ ва эҷодии донишҷӯёнро фароҳам меорад.

Аз нуқтаи назари педагогика, ҳорӣ намудани усули тадқиқотӣ дар раванди омӯзиши фанни химия яке аз самтҳои муҳимми инноватсионии таҳсилоти муосир ба ҳисоб меравад. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар ҳолате, ки донишҷӯён дар маркази раванди таълим қарор дорад ва ҳамчун иштирокчии файол амал мекунад, сатҳи дарки илм ва қобилияти истифодаи донишҳо дар амал ба таври назаррас меафзояд. Маҳз усули таҳқиқотӣ ба донишҷӯён имконият медиҳанд, ки дар чараёни омӯзиш на танҳо маълумотро қабул кунанд, балки онро таҷриба намуда, бо роҳи худаш кашф намоянд[3].

Аз нигоҳи педагогӣ, омӯзгор дар чунин раванд дигар танҳо манбаи иттилоот нест, балки ба нақши роҳбалад, мушовир ва ташкилкунандаи фаёолияти илмии донишҷӯён табдил меёбад. Вай муҳити мусоиди омӯзишӣ ва тадқиқотиро фароҳам меорад, ки дар он ҳар як донишҷӯ метавонад қобилиятҳои шахсӣ ва зеҳнии худро озодона инкишоф диҳад. Ин тағйирот ба табдил ёфтани муносибатҳои анъанавии “омӯзгор-шогирд” ба муносибатҳои “илмӣ” мусоидат менамояд. Дар чунин муҳит, ҳамкорӣ эҷодӣ, эҳтиром ба андешаҳои дигарон ва рушди тафаккури интиқодӣ ташаккул меёбад.

Истифодаи усули тадқиқотӣ дар омӯзиши химия барои омӯзгорон низ имкониятҳои нави методиро мекушояд. Онҳо метавонанд барномаҳои дарсӣ ва лабораториро бо шаклҳои ҳолиби фаёолият, мисли лоиҳаҳои гурӯҳӣ, озмоишҳои мустақилона, таҳқиқоти таҷрибавӣ ва мушоҳидаҳои илмӣ, ғайр гардонанд. Ин гуна фаёолиятҳои донишҷӯёнро водор месозанд, ки чараёни омӯзиш иштирокчии мустақил бошанд, масъулияти иҷроӣ корро эҳсос кунанд ва бо шавқу ҳавас дар таҳқиқот ширкат варзанд.

Аз нуқтаи назари илмӣ бошад, ҳорӣ намудани усули таҳқиқотӣ дар омӯзиши химия ба ташаккули тафаккури илмӣ ва таҳлилий мусоидат мекунад. Донишҷӯён мефаҳмад, ки илм танҳо аз донишҳои омода иборат нест, балки аз раванди таҷриба, таҳлил, ҳулосабарорӣ ва санҷиши далелҳо ба вучуд меояд. Дар ин раванд, онҳо усули илмиро меомӯзанд аз мушоҳидаи падидаҳо то таҳияи фарзия, санҷиши таҷрибавӣ ва бардоштани ҳулосаҳои асоснок.

Чуниин усул дар онҳо малакаҳои муҳим, аз ҷумла қобилияти таҳлили мантиқӣ, муқоиса, системасозӣ ва фикрронии сабабиро ташаккул медиҳанд. Ҳамзамон, истифодаи таҷрибаҳои амалӣ ба донишҷӯён мефаҳмонад, ки ҳар як кашфиёти илмӣ аз мушоҳидаҳои дақиқ ва санҷиши мунтазам оғоз мегардад. Ин фаҳмиш ба онҳо кумак мекунад, ки илмиро ҳамчун раванд, на ҳамчун маҷмӯъ маълумот дарк кунанд[4].

Аз ҷиҳати илмӣ ва методӣ, ҳори намудани чунин усул инчунин барои рушди малакаҳои таҳқиқотии омӯзгорон аҳамияти қалон дорад.

Омӯзгорон, ки бо усули таҳқиқотӣ кор мекунанд, ҳудашон низ дар раванди таҳқиқоти педагогӣ ва таҷрибаомӯзии методӣ фаъол мешаванд. Онҳо метавонанд натиҷаҳои дарсҳои худро таҳлил кунанд, таҷрибаҳои мувофиқро ҷамъоварӣ намуда, дар шакли мақолаҳо ва гузоришҳои илмӣ иброз намоянд.

Аз нуқтаи назари иҷтимоӣ ва усули таҳқиқотӣ муҳити омӯзишро пурмазмун ва шавқовар мегардонанд. Донишҷӯён дар чунин муҳит бо ҳисси масъулият, ҳаваси омӯзиш ва эҳсоси амиқи арзишмандӣ таҳсил мекунанд. Онҳо на танҳо маълумоти илмӣ меомӯзанд, балки малакаҳои ҳаётӣ, мисли ҳамкорӣ, масъулиятшиносӣ, интиқодпазирӣ ва қобилияти қабули қарорҳои мустақилро низ аз худ мекунанд[2].

Дар маҷмӯъ, аҳамияти педагогӣ ва илмӣ ворид намудани услҳои тадқиқотӣ дар омӯзиши фанни химия дар он аст, ки он равандро аз шакли анъанавӣ “додани маълумот” ба шакли “омӯзиши фаъол ва эҷодкорона” табдил медиҳад. Ҳамин тағйирот имкон медиҳад, ки донишҷӯён бо ҷаҳонбинии илмӣ, тафаккурри таҳлилий ва қобилияти амалии баланд ба воя расонд. Онҳо на танҳо фанро меомӯзанд, балки бо рӯҳияи муҳаққиқӣ ва масъулиятшиносӣ ба илм муносибат мекунанд, ки ин яке аз ҳадфҳои асосии таълимиоти муосир мебошад.

Хулосабарорӣ. Ҳамин тавр, натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки татбиқи усули таҳқиқоти илмӣ дар ҷараёни таҷрибаҳои химиявӣ, яке аз роҳҳои муассири муосири баланд бардоштани сифати таълим ва инкишофи фаъолияти илмӣ донишҷӯён ба ҳисоб меравад. Химия, ҳамчун фанни таҷрибавӣ, имкониятҳои фарохеро барои рушди қобилиятҳои зехнӣ, тафаккури таҳлилий ва малакаҳои амалӣ фароҳам меорад. Вақте, ки донишҷӯён имконият доранд, ки худ таҷриба гузаронанд, мушоҳида кунанд ва натиҷаҳоро таҳлил намоянд, онҳо на танҳо донишҳои назариявиро аз худ мекунанд, балки асосҳои фикрронии илмиро низ меомӯзанд.

Таҳқиқ нишон медиҳад, ки ҷорӣ намудани усули таҳқиқоти дар дарсҳои химия ба баланд шудани сатҳи шавқ ҳаваси омӯзишӣ, афзоиши фаъолиятнокӣ ва рушдӣ мустақили фикрронӣ мусоидат менамояд. Дар ҷараёни ҷунини омӯзиш донишҷӯён бо таҷрибаи мустақим дучор мегарданд, ки ин ба онҳо имконият медиҳад, ки мафҳумҳои илмиро натанҳо назария, балки дар амал фаҳманд. Ин раванд инчунин ба ташаккули худшиносии илмӣ мусоидат мекунад, донишҷӯёни худро ҳамчун шахсони қобили таҳқиқ ва офарандаи дониш эҳсос менамоянд.

Аз нигоҳи педагогӣ, татбиқи усули тадқиқотӣ дар таълими химия ба тағйири кулли муносибати омӯзгор ва донишҷӯён оварда мерасонад.

Омӯзгор дигар танҳо нақши манбаи донишро надорад, балки роҳбалад ва ташкилкунандаи раванди омӯзиши мустақил мегардад. Дар натиҷа, муҳити ҳамкорӣ ва эҷодӣ дар синф ташаккул меёбад, ки дар он донишҷӯён бо эҳсоси масъулият, кунҷковӣ ва хоҳиши фаҳмиши чуқур ба омӯзиш машғул мешаванд.

Барои ба даст овардани натиҷаҳои боз ҳам самаранок, зарур аст, ки муассисаҳои таълимӣ ба рушди фаъолияти илмӣ лонишҷӯён таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд. Пеш аз ҳама, лабораторияҳо бояд бо таҷҳизоти муосири химиявӣ, воситаҳои айёни ва захираҳои иттилоотии илмӣ таъмин карда шаванд. Инчунин, омӯзгорон бояд дар самти методикаи таҳқиқоти таълим мунтазам бозомӯзӣ ва тақмили ихтисос намоянд, то тавонанд раванди омӯзишро бо усули муосири таҳқиқоти бой гардонанд.

Ҷорӣ намудани барномаҳои махсуси “Омӯзиши таҳқиқотӣ” ё “Inquiry-based learning” дар фанни химия метавонад ба баланд бардоштани сифати таҳсилоти миёна ва касбӣ дар кишвар мусоидат кунад.

Истифодаи чунин барномаҳо донишҷӯёнро на танҳо барои азхуд кардани донишҳои назариявӣ, балки бари истифодаи онҳо дар шароити воқеии илм ва ҳаёт омода месозад.

Аз ҷиҳати илмӣ, чунин равиш метавонад ба таҳияи моделҳои нави таълимӣ асос гузорад, ки дар онҳо омӯзиши фанҳои табиӣ ба таҳқиқот ва таҷрибаҳои амалӣ таъя мекунад. Дар оянда, гузаронидани таҳқиқоти васеътар оид ба таъсири таҷрибаҳои химиявӣ ба сатҳи тафаккури илмӣ донишҷӯён аҳамияти бузург хоҳад дошт. Ин гуна таҳқиқотҳо метавонанд нишон диҳанд, ки то кадом андоза усули таҳқиқотӣ ба рушди қобилиятҳои таҳлилий, эҷодӣ ва мантиқии донишҷӯён таъсир мерасонанд.

Илова бар ин, натиҷаҳои чунин таҳқиқот метавонад асос барои таҳияи барномаҳои нави таълимӣ, китобҳои дарсӣ ва дастурҳои методӣ гарданд, ки мутобиқ ба талаботи замони муосир бошанд. Бо таъя ба ин раванд, метавон низомии таълимиро ба самте равона кард, ки ҳадафаш тарбия ва рушди насли нави муҳаққиқони ҷавон бошад, ҷавононе, ки бо

АДАБИЁТ

- ИНКИШОФИ ҒАЪОЛИЯТИ ИЛМИИ ДОНИШҚҶЁН ТАВАССУТИ ТАҲҚИҚОТИ ИЛМӢ
ХАНГОМИ ТАҶРИБАҲОИ ХИМИЯВӢ

РАЗВИТИЕ НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ХОДЕ ХИМИЧЕСКИХ ЭКСПЕРИМЕНТОВ

Таким образом, в статье показано, что научно-исследовательская деятельность в ходе химических экспериментов является одним из ключевых направлений развития научной деятельности

студентов и может способствовать формированию нового поколения исследователей и специалистов с научным мышлением и высокими практическими навыками.

Ключевые слова: Научные исследования, химические эксперименты, научная деятельность студентов, инновационное образование, методы исследования, аналитическое мышление, практические навыки, обучение химии, учебная лаборатория, развитие научного мышления.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' SCIENTIFIC ACTIVITY THROUGH SCIENTIFIC RESEARCH DURING CHEMICAL EXPERIMENTS

This article is devoted to the study of the issue of developing students' scientific activity through the implementation of scientific research in the process of chemical experiments. It discusses the need to introduce elements of research activity into chemistry lessons and the practical importance of laboratory experiments for the formation of students' scientific and research skills. Chemistry, as an experimental subject, has great potential for the development of analytical thinking, observational skills and inferences of students. The article shows that in traditional educational conditions, insufficient attention is paid to independent scientific activity of students. Therefore, the introduction of research elements into the educational process, especially when conducting chemical experiments, can contribute to improving the quality of knowledge, increasing scientific interest, and developing important intellectual skills.

Chemical experiments are not only a means of learning theory, but also a valuable practical learning environment in which students gradually become familiar with scientific methodology. In the process of experiments, students have the opportunity to present their hypotheses, test them in laboratory conditions, and draw scientific conclusions from the results. This process contributes to the formation of research thinking, the ability to analyze, compare, and make informed decisions. Moreover, the teacher in this process plays not only the role of a guide, but also the role of a scientific collaborator and consultant, which takes this pedagogical approach to a qualitatively new level.

Thus, the article shows that scientific research during chemical experiments is one of the key areas of development of students' scientific activity and can contribute to the formation of a new generation of researchers and specialists with scientific thinking and high practical skills.

Keywords: Scientific research, chemical experiments, scientific activity of students, innovative education, research methods, analytical thinking, practical skills, teaching chemistry, educational laboratory, development of scientific thinking

Маълумот дар бораи муаллифон: Файзуллоева Мукаррама Махмудҷонова – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими химияи ДДЮТ ба номи С. Айни тел- (992) 918831995

Бобизода Ғуломқодир Мукамал – доктори илмҳои биологӣ ва фармaceutӣ, профессори кафедраи химияи органикӣ ва биологии ДДЮТ ба номи С. Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. E-mail: bobievgt@mail.ru, тел: +(992) 888877917

Сведения об авторе: Файзуллоева Мукаррама Махмудҷонова – кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания химии ТГПУ образования имени С. Айна, тел. (992) 918831995

Бобизода Ғуломқодир Мукамал – доктор биологических и фармацевтических наук, профессор кафедры органической и биологических ТГПУ им. С. Айна, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. E-mail: bobievgt@mail.ru, тел: +(992) 888877917

About author: Fayzulloeva Mukarrama Makhmudjonovna – candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Chemistry Teaching Methods, S. Aini State Technical University of Education, tel. (992) 918831995

Bobizoda Gulomkodir Mukammal – doctor of biological and pharmaceutical Sciences, Professor of the Department of Organic and Biological Sciences, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. E-mail: bobievgt@mail.ru, tel: +(992) 888877917

АНДОЗАГИРИИ АКЦИОЛОГИИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМӢ: АРЗИШӢО, САМТӢО, МУНОСИБАТӢО

Қосимов П.С.

Донишгоҳи давлатии кулоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар марҳилаи кунунии рушди илми педагогика, ки бо таҳаввулоти амики иҷтимоиву фарҳангӣ ҳамроҳ аст, масъалаи арзишҳо ва самтҳои арзишии раванди таълимӣ дар маркази таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор дорад. Тахсилоти муосир танҳо ба омӯзиши донишҳои фанӣ маҳдуд намешавад, балки бояд ба ташаккули шахсияти арзишманд, масъул ва ҳудогоҳ мусоидат кунад. Аз ин рӯ, аксиологизатсияи фазои таълимӣ ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти педагогӣ арзи ҳастӣ қардааст.

Мақолаи мазкур ба таҳлили назариявӣ ва методологии мафҳумҳои «арзиш», «муносибати арзишӣ» ва «самтҳои арзишӣ» дар доираи аксиологияи педагогӣ бахшида шуда, ҷойгоҳи ин мафҳумҳоро ҳамчун категорияҳои бунёдии раванди таълиму тарбия

баррасӣ менамояд. Муаллиф тавассути муқоисаи назарияҳои фалсафӣ, раваншиносӣ ва иҷтимоӣ кӯшиш мекунад заминаи концептуалӣ барои арзишҳои тарбиявиро муайян созад, ки дар натиҷа шароити бехтари ташаккули шахсият дар муассисаҳои таълимӣ фароҳам гардад.

Дар шароити имрӯзаи рушди илми педагогӣ, парадигмаи тарбияи гуманистӣ ҳамчун заминаи асосӣ мавқеи хоса пайдо намудааст, ки муҳтавои он бар арзишҳои умумибашарӣ асос ёфтааст. Самтгирии арзишманд дар раванди таълим ба якҷанд омилҳои муҳим вобаста аст, аз ҷумла: аксиологизатсияи муҳити таълимӣ ҷаҳонӣ, бухрони таҳсилоти муосир, ки аз камбудии арзишҳо сарчашма мегирад ва дар натиҷа зарурати муайян намудани самтҳои афзалиятноки ислоҳоти маориф, махсусан дар Русия, пеш меояд. Аксиологияи педагогӣ ҳамчун илми арзишҳо низомии арзишҳои тарбиявиро инъикос менамояд ва ба пешбурди самтҳои муҳими стратегии рушди соҳаи маориф мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, фаҳмидани моҳияти равиши аксиологӣ дар педагогика тақозо мекунад, ки мафҳумҳои калидии он — «арзиш», «муносибати арзишӣ» ва «тамоилҳои арзишӣ» — ки асоси концептуалӣ ва категориявии ин равишро ташкил медиҳанд, амиқ таҳлил шаванд.

Аксиология (аз юнонӣ *axia* - арзиш ва *logos* - таълим) ҳамчун як бахши мустақили фалсафа нисбатан ба наздикӣ пайдо шуд. Ҳукмҳо оид ба категорияҳои арзишҳои умумибашарӣ дар осори файласуфони қадим, мутафаккирони асрҳои миёна, эҳё ва асри нав ҷой доранд. Бо вуҷуди ин, то миёнаҳои асри XX, идеяҳо дар бораи арзишҳо ва шаклҳои зухури онҳо мавзӯи таҳлили илмӣ набуданд.

Мафҳуми «аксиология»-ро соли 1902 файласуфи фаронсавӣ П.Лапи муаррифӣ карда, бо ҳамин як бахши фалсафаро ифода мекунад, ки бо омӯзиши табиати арзиш алоқаманд аст [1, с.5]. Файласуфон Э.Гусерл, М.Шелер, пайрави у Н.Хартман ва дигарон моҳияти арзишҳо, механизмҳои ташаккули онҳоро таҳлил намудаанд. Масъалаи арзишҳо инчунин ба қорҳои раваншиносон (Г.Мюнстенберг, А. Майнонг, Ч. Дюи, А. Маслоу), ҷомеашиносон (М.Вебер, Р.Б.Парсонс ва ғайра) бахшида шудааст. Ҳамин тариқ, аксиология ҳамчун як бахши нави фалсафа ба вуҷуд омад.

Дар фалсафаи рус аксиология ҳамчун назарияи фалсафии арзиш муайян карда шудааст [2, с.14]. Дар инкишофи аксиология ҳамчун илм асарҳои Н.Бердяев, П.Флоренский, Н.Лосский, М.Бахтин, А.Лосев ва дигар мутафаккирон, ки концепсияҳои онҳо дар асоси назарияи илмӣ аксиология таҳия гардидаанд, сатҳи калонтаринро гузоштаанд назарияи И.Кант [3, с.62].

Дар солҳои 60-уми асри XIX мафҳуми «арзиш» ба фалсафа ворид шуд. Файласуфи немис Р. Лотзе онро чун «аҳамият» муайян кардааст [1, с.6]. Фалсафаи мафҳуми «арзиш»-ро чунин таъриф мекунад: «Арзиш моликияти ягон чиз нест, балки моҳият ва дар айнаи замон шартҳои мавҷудияти пурраи ашё мебошад» [4, с.507].

Луғати энциклопедии русӣ мафҳуми «арзиш»-ро ҳамчун «аҳамияти мусбат ё манфии объектҳои ҷаҳони атроф барои инсон, ки бо иштироки онҳо дар соҳаи ҳаёти инсон муайян карда мешавад, пешниҳод мекунад. Меъёр ва усули баҳодихии ин аҳамият дар ақидаҳои меъёрӣ, идеалҳо, муносибатҳо, мақсадҳо ифода ёфтаанд» [5, с.1744].

Дар фарҳанги ҷаҳонӣ «арзиш» ҳамчун «ғояи муқаддас барои шахс, синф, гурӯҳ, дар маҷмӯъ ҷомеа, эътиқод ва афзалиятҳои онҳо дар рафтор ифода карда мешавад. Арзишҳо зерини шубҳа гузошта намешаванд, онҳо ҳамчун стандарт, идеали ҳама одамон хизмат мекунанд.

Онҳо метавонанд иҷтимоӣ -сиёсӣ ва маънавӣ, мусбат ва манфӣ бошанд. Дар замони муосир арзишҳои умумибашарӣ нисбат ба арзишҳои синфӣ, гурӯҳӣ ва миллӣ авлабият пайдо мекунанд» [6, с.533].

Ҷомеашиносӣ мафҳуми «арзиш»-ро ҳамчун «муносибати махсуси иҷтимоӣ маънидод мекунад... Низомии арзишҳои ҷомеа... бо ёрии ақидаҳои аз ҷониби умум эътирофшуда оид ба неқӣ, ростӣ, адолат, ашроф ва дигар категорияҳои ахлоқию эстетикӣ муқаррар карда мешавад. табиат» [7, с.34].

Дар психология арзишро таҷассуми идеалҳои иҷтимоӣ дониста, дар навбати худ самти арзишҳоро ҳамчун афзалият ва саъю кӯшиши фард нисбат ба арзишҳои муайяни инсонӣ муайян намуда, ташаккули тамоили арзишҳои фардро ҳадафи асосӣ ва асосӣ мешуморанд. моҳияти тарбия [8, с.539].

Аз солҳои 90-уми асри XX дар доираи фалсафаи маориф контурҳои аксиологияи педагогӣ ташаккул ёфтаанд, ки дар асарҳои Асташова Н.А., Гинецинский В.И., Захарищева

М.А., Исаева И.Ф., Никандрова Н.Д.Равкий, З.И., Слостенина В.А., Шиянова Е.Н. ва дигарон. Дар педагогика фаҳмиши арзиш ҳамчун идеале, ки инсон қабул кардааст, ҳамчун падидаи муҳим, мафҳум, муносибат нав мешавад [9, с.146].

М.Рокач ду синфи арзишхоро баррасӣ кард: терминалӣ ва инструменталӣ. Муҳаққиқ ба арзишҳои терминалӣ эътиқод дорад, ки ҳадафи ниҳоии мавҷудияти инфироӣ сазовори сабӣ қардан аст (арзишҳо-ҳадаф). Арзишҳои инструменталӣ ҳамчун эътиқоде муайян қарда мешаванд, ки дар вазъияти додашуда (воситаҳо-арзишҳо) рафтори мушаххас ё ҳислати шахсият барқарор дорад [10].

Типологияи арзишҳои Э.Олдемейер бо назарияи М.Рокач мувофиқат мекунад, ки бар он фарзия вучуд дорад, ки як гурӯҳи арзишҳои асосӣ - мағзи байнифарҳангӣ, устувори самтҳои арзишӣ ва системаи аз ҷиҳати вазъият тағйирёбандаи арзишҳо вучуд дорад. [11, с.22].

Муҳаққиқ Е. Васина мафҳуми «арзиш»-ро полисемантикӣ медонад ва ин падидаҳо ба таври зерин тасниф мекунад:

1. арзишҳо – ашёи моддию маънавӣ ё ҳосиятҳои онҳо, ки қодир ба қонеъ гардонидани талаботи моддӣ ва маънавии субъект (ҷомеа, синф, шахсият) мебошанд (В.П.Тугаринов, Г.Я.Головных, С.И.Попов ва ғ.);

2. арзишҳо – ҳусусияти муносибатҳои субъектӣ объектӣ (М.С. Каган, А.Г. Харчев, С. Ласло ва ғ.);

3. арзишҳо идеалҳои мебошанд, ки табиати дугона доранд: аз як тараф, арзиш ҳамчун имконияти амалӣ нашуда шарҳ дода мешавад; аз ҷониби дигар ҳамчун фурсате, ки аллакай амалӣ гаштааст, татбиқро тақозо мекунад (Д.А. Леонтьев, О.Г. Дробницкий, И.С. Нарский ва ғ.) [12, с.127].

Ба гуфтаи В. Слостенина, И.Ф. Исаева, Е.Н. Шиянов, категорияи арзиш берун аз шахсият ва берун аз ҷомеа вучуд надорад, зеро «он намуди махсуси инсонии аҳамияти ашӣ ва падидахоро ифода мекунад». Муаллифон ба он тавачҷӯх доранд, ки «арзишҳо танҳо рӯйдодҳо ва падидаҳои муҳими мусбатро дар бар мегиранд, ки бо пешрафти иҷтимоӣ алоқаманданд» [13, с. 70].

Ҳамин тавр, ба гуфтаи В. Слостенин, арзишҳо бояд маънои мусбат дошта бошанд. Ин нуктаи назар ба андешаи И.В. Бабурова, ки иддао дорад, арзишҳо метавонанд ҳам потенциалӣ мусбат ва ҳам манфӣ дошта бошанд, муҳолиф аст [23].

Арзиши ашӣро танҳо дар раванди баҳодихӣ шахс муайян қардан мумкин аст. Ҳангоми қабули ин рисола муҳим аст, ки байни мафҳумҳои «арзиш» ва «арзёбӣ» фарқ қард. Агар арзиш дар натиҷаи амалияи иҷтимоӣ -таърихӣ инсоният объективӣ бошад, пас баҳо дар натиҷаи тафсири арзиши объекти баҳодихӣ аз ҷониби фард субъективӣ мебошад. Аз ин рӯ, баҳодихӣ бар ҳилофи арзиш метавонад ҳам мусбат ва ҳам манфӣ, ҳам ҳақиқӣ ва ҳам бардурӯғ бошад [13, с. 71–72].

Идеяи арзишҳои динамикӣ дар консепсияи асоси фалсафӣ ва аксиологияи раванди интегралии педагогӣ аз ҷониби В.И. Загвязинский, И.Н. Емельянова. Арзишро «аҳамияти инсонӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии падидаҳои муайяни воқеият» муайян намуда, муҳаққиқон ба динамикаи шароити иҷтимоӣ таърихӣ, ки дар он субъекти арзёбӣ қарор дорад, тавачҷӯх мекунанд [14, с. 119].

Дар мавриди ҷойгоҳ ва нақши тамоилҳои арзишӣ дар сохтори шахсият, муҳаққиқон ба ҳулосаи ягона нарасидаанд. Нуктаҳои назар дар ин замина гуногунанд, ки ин аз мураккабии масъала ва бисёрҷабҳа будани равандҳои ташаккули шахсият шаҳодат медиҳад. Ҳар як муҳаққиқ ба равиши худ асос ёфта, талош мекунад моҳият ва механизми самтгирӣ арзишхоро дар зерсохторҳои шахсият фаҳмонад ва тавзеҳ диҳад. Ин ихтилофи назарҳо далолат бар он мекунад, ки арзишҳо, ҳамчун унсурҳои бунёдӣ, на танҳо ба сатҳи шуур ва эҳсоси фард таъсир мерасонанд, балки ҷанбаҳои рафториву иродавии шахсро низ фаро мегиранд.

Ба андешаи муҳаққиқ В.А. Ядов, самтҳои арзишӣ шахс бо системае монанд ба зинаҳои ҳадафҳои ҳаётӣ ташаккул меёбанд, ки ҳар зина намояндаи як марҳилаи равонии равона ба оянда аст: аз ормонҳои дарозмуддат то арзишҳои наздик ва амалӣ. Ҳамин гуна самтгирӣ идеалхоро ба сифати маркази иртиботии тамоми сохтори арзишӣ шахсият муаррифӣ мекунад. Ба ақидаи ӯ, ҳар шахс дар тафаккури худ образ ё симои ояндаи матлубро месозад, ки он ҳамчун «идеали ҳаётӣ» амал мекунад ва дар низоми арзишҳои

шахсӣ мақоми олий дорад. Ин идеал нақшро мебозад, ки тамоми рафтору фаъолияти фард ба сӯи он ҳидоят меёбад ва ҳамчун меъёри умумии арзёбии воқеият истифода мешавад.

Сохтори самтҳои арзишӣ (тибқи В.А.Ядов) ҷузъи маърифатиро дар бар мегирад, ки мавҷудияти таҷрибаи иҷтимоии фардро дар назар дорад; ҷузъи эҳсосӣ ва ҷузъи рафторӣ, ки рафтори фардро дар ҳолатҳои гуногун ба назар мегирад [1, с. 68]. Мо аз пайи муҳаққиқони зикршуда ба ин мавқеъ пайравӣ хоҳем кард.

Бо назардошти таҳлили муфассали адабиёти илмӣ фалсафӣ, иҷтимоӣ, равшаншиносӣ ва педагогӣ метавон ба чунин ҳулоса расид, ки муҳтавои мафҳумҳои «арзиш», «тамоилҳои арзишӣ» ва «муносибати арзишӣ» дорои хусусияти бисёрсамта ва печида мебошад. Ҳар як илмӣ зикршуда аз дидгоҳи худ кӯшиш мекунад моҳият ва нақши арзишро дар ҳаёти фард ва ҷомеа равшан созад, ки ин равиши байнифаннӣ ҳангоми таҳқиқи проблема аҳамияти махсус касб мекунад. Чунин гуногунандешӣ ва мухталифии таърифҳо шаҳодат медиҳад, ки арзишҳо на танҳо дар сатҳи назариявӣ, балки дар амалия низ мақоми муҳим доранд.

Бо назардошти ин, лозим аст низоми устувори мафҳумро ташаккул дод, ки дар он «арзиш» ҳамчун категорияи асосӣ ва марказии таҳқиқот баррасӣ шавад. Арзиш на танҳо ҳамчун мафҳуми абстрактӣ, балки ҳамчун унсурҳои сохторӣ ва ташаккулдиҳандаи шахсият бояд дарк гардад. Дар ин замина, муносибати арзишии шахс ба падидаҳо ва воқеиятҳои иҷтимоӣ як ҷузъи муҳими системаи тамоилҳои арзишии ӯ ба ҳисоб меравад. Ин муносибатҳо ҳамчун оинаи хидмат мекунад, ки тавассути он инсон ҷаҳонро арзёбӣ мекунад, дунёбинии шахсии худро ташаккул медиҳад ва интиҳоби рафтору қарорҳои ҳаётиро асоснок месозад.

Ҷанбаҳои мухталифи назарияи арзишҳо ва самтҳои арзишӣ, ки дар ин мақола мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, возеҳ нишон медиҳанд, ки равшанҳои ташаккул ва инкишофи шахсият бидуни зербинои арзишӣ амалӣ шуда наметавонанд. Арзишҳо ҳамчун пояи ҷаҳонбинӣ, рафтор ва ҳақиқатшиносии инсон хидмат мекунад ва маҳз тавассути онҳо фард дарк мекунад, ки кӣ ҳаст ва чӣ гуна бояд амал намояд. Ин нуқтаи назари муҳаққиқонро тасдиқ мекунад, ки бе заминаи арзишӣ шахсият наметавонад ниҳоятан ташаккул ёбад, зеро арзишҳо сутунҳои маънавӣ ва ахлоқии ҳастии инсон мебошанд.

Мо ба андешаи файласуфи маъруф **М.С. Когон** ҳамназарем, ки бар он аст: инсон аз лаҳзаи таваллуд ба муҳити пур аз арзишҳо — **аксиосфера** — ворид мешавад ва ин муҳит то охири умр ба ташаккули дунёбинӣ ва симои ахлоқии ӯ таъсир мерасонад. Аз ҳамин ҷост, ки таҳқиқи равиши аксиологӣ дар низоми таълим ҳамчун як самти афзалиятнок ба шумор меравад. Ин равиш махсусан ба зарурати тарбияи маънавию ахлоқии хонандагон ва ташаккули диди арзишии онҳо ба ҷаҳон нигаронида шудааст. Дар муҳити мактабӣ, ки ҳадафаш на танҳо интиқоли дониш, балки ташаккули шахсияти ахлоқӣ мебошад, татбиқи чунин равиш аҳамияти ҳаёӣ касб мекунад.

Ҳамин тариқ, вазифаи асосии таълиму тарбия ба аксиологӣ нигаронидашудаи хонандагон аз ошноӣ бо арзишҳои маънавии умумибашарӣ ва миллӣ, ташаккули тафаккур ва муносибатҳои арзишӣ дар тафаккури хонандагон мебошад, ки баъдан ҳамчун дастури ҳаёӣ барои шахсият хизмат мекунад.

Дар натиҷаи таҳқиқоти анҷомдодашуда ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки арзишҳо ва тамоилҳои арзишӣ ҷузъи ҷудонопазири ташаккули шахсияти инсон мебошанд. Маҳз тавассути арзишҳо инсон дунёро дарк мекунад, бо ҷомеа робитаи маънавӣ барқарор мекунад ва ҳадафҳои ҳаётии худро муайян месозад. Бинобар ин, рушди шахсият бе заминаи мустаҳками аксиологӣ ғайриимкон аст.

Таҳсилоти ба аксиология нигаронидашуда бояд на танҳо дониш ва малака, балки низоми арзишҳои умумибашарӣ ва миллӣ, муносибати масъулоне ва ҷаҳонбинии инсондӯстона дар зехни шогирдонро ташаккул диҳад. Зеро танҳо дар шароити муҳити арзишманд таълиму тарбияи ҳақиқии инсонӣ ба вучуд омада наметавонад, ки барои ҷомеаи муосир аҳамияти ҳаёӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Сластенин, В.А., Чижакова, Г.И. Введение в педагогическую аксиологию: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 192 с.
2. Барышков, В.П. Аксиология личного бытия / под ред. В.Б. Устьянцева. – М.: Логос, 2005. – 192 с. – (Золотая коллекция).

3. Коломиец, Г.Г. Музыкально-эстетическое воспитание (аксиологический подход). Монография. / Г.Г. Коломиец. – Оренбург: Изд-во ООИПКРО, 2001 г. – 240 с.
4. Философский энциклопедический словарь / Редакторы-составители: Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко – М.: ИНФРА-М, 1998. – 576 с.
5. Российский энциклопедический словарь: В 2 кн. / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М: Большая Российская энциклопедия, 2001. – Кн. 2: Н–Я. – 2015 с.: ил.
6. Хоруженко, К.М. Культурология. Энциклопедический словарь. / К.М. Хоруженко. – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1997. – 640 с.
7. Мокшин, В.К. Словарь-справочник по социологии. Учебно-методическое пособие. – Архангельск: Изд-во Арханг. гос. мед. акад., 2000 г. – 36с.
8. Большой психологический словарь под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко: АСТ; АСТ-Москва; Прайм-Еврознак; Москва; СПб; 2008. – 632 с.
9. Блинов, Л.В. Аксиология постдипломного образования педагогов: Монография. 2-е изд., перераб. и доп. / Л.В. Блинов. – Биробиджан: БГПИ, 2003. – 142 с.
10. Загвязинский, В.И. Общая педагогика: Учебное пособие / В.И. Загвязинский, И.Н. Емельянова. – М.: Высш. шк., 2008. – 391 с.: ил.
11. Леонтьев, Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций / Д.А. Леонтьев. – М.: «СМЫСЛ», 1992. – 17 с.

АНДОЗАГИРИИ АКСИОЛОГИИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМӢ: АРЗИШӢО, САМТӢО, МУНОСИБАТӢО

Дар шароити рушди донишҳои муосири педагогӣ яке аз самтҳои афзалиятнок аксиологизатсияи фазои таълимӣ мебошад. Мақолаи мазкур як қисми тадқиқоти рисолаи илмӣ буда, ба тавсифи моҳияти мафҳумҳои «арзиш», «тамоилҳои арзишӣ», «муносибати арзишӣ» дар педагогика ҳамчун категорияҳои бунёдии илмӣ бахшида шудааст. Асоси методологии пешниҳодшуда ба муаллиф имкон медиҳад, ки равишҳои гуногуни методологиро ба таърифи ин мафҳумҳо баррасӣ намояд. Нашр ҷанбаи таърихӣ ташаккули мафҳумҳоро таъкид намуда, таърифҳои онҳоро аз нуқтаи назари илмҳои гуногун: фалсафа, фарҳангшиносӣ, ҷомеашиносӣ, психология ва педагогика таҳлил менамояд, зеро масъала байнифанҳо аст. Муаллифи нашрия тафсириҳои умумии мафҳуми «арзиш»-ро таъкид намуда, таърифи мафҳуми «муносибати арзиш»-ро равшан кардааст. Муаллиф омӯзиши робитаи байни категорияҳои «арзиш», «муносибати арзишӣ», «тамоили арзишҳо»-ро дар назарияи арзишҳо ва тамоилҳои арзишӣ, масъалаи муносибати байни категорияҳои «арзиш» ва «арзиш» пешниҳод кардааст. алоҳида баррасӣ мешавад. Ин категорияҳо аз мавқеи мафҳуми заминаи фалсафӣ ва аксиологии як раванди педагогӣ таҳлил карда мешаванд. Дар мақола ба типологияи арзишҳо, раванди ташаккули тамоили арзишҳои фард ҳамчун проблемаи психологию педагогӣ таваҷҷӯҳ намуда, мавқеи олимоне, ки марҳилаҳо, марҳилаҳо ва механизмҳои ин равандро баррасӣ мекунанд, оварда шудааст. Муаллифи мақола мавқеи муҳаққиқонро оид ба масъалаҳои сохтор ва ҷузъҳои муносибати арзишӣ, инчунин мавқеи тамоилоти арзишӣ дар сохтори шахсият баён кардааст. Ташаккул ва инкишофи шахсият дар ғайриарзишҳо ғайриимкон аст, бинобар ин, муҳимтарин вазифаи таълиму тарбияи аксиологии мактаббачагон ошноӣ бо арзишҳои маънавии умумибашарӣ ва миллӣ, ташаккули тафаккури донишҷӯён мебошад. ориентатсия ва муносибатҳои арзишӣ, ки дар оянда ҳамчун идеал ва дастурҳои ҳаётии шахс амал мекунанд.

Калидвожаҳо: *арзиш; муносибати арзиш; самтҳои арзиш; муносибати аксиологӣ; раванди ташаккули самтҳои арзишӣ дар шахсият; аксиологияи педагогӣ; аксиосфера.*

АКСИОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

В условиях развития современного педагогического знания одним из приоритетных направлений является аксиологизация образовательного пространства. Данная статья является частью диссертационного исследования и посвящена описанию сущности понятий «ценность», «ценностные ориентации», «ценностное отношение» в педагогике как основополагающим научным категориям. Представленная методологическая основа позволяет автору рассмотреть различные методологические подходы к определению данных понятий. В публикации освещается исторический аспект становления понятий, анализируются их дефиниции с позиций разных наук: философии, культурологии, социологии, психологии и педагогики, поскольку проблема является междисциплинарной. Автором публикации выделено общее в трактовках понятия «ценность», уточнено определение понятия «ценностное отношение». Автором представлено исследование соотношения категорий «ценность», «ценностное отношение», «ценностные ориентации» в теории ценностей и ценностных ориентаций, отдельно рассматривается вопрос о соотношении категорий «ценность» и «оценка». Данные категории анализируются с позиций концепции философско-аксиологической основы целостного педагогического процесса. В статье уделяется внимание типологии ценностей, процессу формирования ценностных ориентаций личности как психолого-педагогической проблеме, представлены позиции ученых, рассматривающих фазы, этапы и механизмы данного процесса. Автором статьи представлены позиции исследователей относительно

вопросов о структуре и компонентах ценностного отношения, а также места ценностных ориентаций в структуре личности. Формирование и развитие личности вне ценностей невозможно, в связи с этим важнейшей задачей аксиологически ориентированного обучения и воспитания школьников является приобщение к общечеловеческим и национальным духовным ценностям, формирование в сознании учащихся ценностных ориентаций и установок, которые в дальнейшем выступают идеалами и жизненными ориентирами личности.

Ключевые слова: ценность; ценностное отношение; ценностные ориентации; аксиологический подход; процесс формирования ценностных ориентаций личности; педагогическая аксиология; аксиосфера

THE AXIOLOGICAL DIMENSION OF THE EDUCATIONAL PROCESS: VALUES, ORIENTATIONS, RELATIONSHIPS

In the context of the development of modern pedagogical knowledge, one of the priority areas is the axiologisation of the educational space. This article is part of a dissertation research and is devoted to describing the essence of the concepts of "value", "value orientations", "value attitude" in pedagogy as fundamental scientific categories. The presented methodological basis allows the author to consider various methodological approaches to the definition of these concepts. The publication highlights the historical aspect of the formation of concepts, analyzes their definitions from the standpoint of different sciences: philosophy, cultural studies, sociology, psychology and pedagogy, since the problem is interdisciplinary. The author of the publication highlights the common interpretations of the concept of "value", clarifies the definition of the concept of "value relation". The author presents a study of the relationship between the categories "value", "value attitude", "value orientations" in the theory of values and value orientations, the question of the relationship between the categories "value" and "assessment" is considered separately. These categories are analyzed from the standpoint of the concept of the philosophical and axiological basis of a holistic pedagogical process. The article focuses on the typology of values, the process of forming the value orientations of the individual as a psychological and pedagogical problem, presents the positions of scientists who consider the phases, stages and mechanisms of this process. The author of the article presents the positions of researchers regarding the issues of the structure and components of the value attitude, as well as the place of value orientations in the structure of personality. The formation and development of a personality outside of values is impossible, in connection with this, the most important task of axiologically oriented education and upbringing of schoolchildren is familiarization with universal and national spiritual values, the formation in the minds of students of value orientations and attitudes, which in the future act as ideals and life guidelines of the individual.

Keywords: value; value attitude; value orientations; axiological approach; the process of formation of value orientations of the individual; pedagogical axiology; axiosphere

Маълумот дар бораи муаллиф: Қосимов Пулод Сафаралиевич, малими калони Донишгоҳи давлатии қулоб ба номи Абуабдуллоҳи Рудакӣ, ш. Қулоб кучаи Шерозӣ 2, +992 987 18 19 00

Информация об авторе: Косимов Пулод Сафаралиевич, старший преподаватель Кулябского государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки, г. Куляб, улица Широzi, 2, +992 987 18 19 00

Information about the author: Qosimov Pulod Safaralievich, senior lecturer of Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki, Kulob city, 2 Shirozi street, +992 987 18 19 00

УДК: 378

КРИТЕРИЯҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ ҶАҲОНБИНИИ ИЛМИИ ХОНАНДАГОН Қабилов А.Т.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Психологҳо аз он бармеоянд, ки ҷаҳонбинии шахс як шакли шуури инфиродӣ буда, дорони хусусиятҳои хоси вобаста ба синну сол ва фарқиятҳои фардӣ мебошад. Дар ҷаҳонбинии ташаккулфто инъикоси образҳои қонунҳои умумии табиат, ҷамъият ва ҳаёти психологӣ одам бо муносибати шахсии шахс ба онҳо омехта мешавад. Психолог-тадқиқотчи хангоми омӯзиши қонуниятҳои ташаккули ҷаҳонбинии мактаббачагон маҳз бо ҷунин инъикоси ҷаҳонбинии олами объективӣ-субъективӣ дучор меояд.

Омӯзиши тағйироти синну соли дар мактаббачагон, ақидаҳо, эътиқодҳо, ғояҳо ва мавқеи ҳаёти иҷтимоии онҳо нишон дод, ки ҷаҳонбинӣ дар муносибати зичи рушди умумии шахсият бо рушди соҳаи зеҳнӣ (дониш, ғоя, тафаккур, малакаи қорбурди онҳо ва ғайра) бо ягонагии зич ташаккул меёбад, ки ба ҳавасмандкунӣ, ошкор намудани ангеҷаҳои маънавӣ (тамоили маънавӣ, ҳислатҳои идеалӣ, ҳавасмандии шахсият) хос аст. Аслан соҳаҳо се ҷузъи асосии ҷаҳонбинии инкишофёбандаро ифода мекунанд, ки дар ягонагии ҷудонашаванда амал мекунанд. Аммо вобаста ба синну сол ва хусусиятҳои фардии шахсият ин ҷузъҳо

нобаробар инкишоф меёбанд ва дар баъзе мавридҳо ягонагии онҳо вайрон мешавад. Ин дар он ҳолате рух медиҳад, ки донишҷӯён дониши нокифояи илмӣ (мазмун ва ҳаҷми он) дошта бошанд ё малакаҳои амалиётии истифодабаранда ташаккул наёфта бошад. Дар мафкураи баъзе хонандагон ба ҷои самти ахлоқии ҷамъиятӣ ва рағбати маърифатнокӣ фикри хоси шахсӣ ва худбинӣ бартарӣ пайдо мекунад. Дар баъзе ҳолатҳо ҳангоми мавҷуд будани дониши илмӣ ва қобилиятнокӣ хонандагон пасивнокиро нишон дода, фаъолият намекунад. Дар ин ҳолат дар хонандагон муҳити ташаккулнаёфтаи ҳақиқӣ -амалӣ бедор мешавад. Вайроншавии ягонагӣ дар компонентҳои ҷаҳонбинӣ ба он оварда мерасонад, ки дар шуури хонандагон пайдо шудани ақидаҳои радикалии динӣ, элементҳои ақидаҳои маънавии ба ҷамъияти демократӣ бегона имконпазир мешавад.

Тадқиқотҳои психологӣ дар солҳои охир гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки мо ба хусусиятҳои хоси ташаккули ҷаҳонбинии хонандагони синну солҳои гуногун бо назардошти фарқи фардӣ баҳо дода метавонем.

Системаи ба вучуд омадаистодаи ақидаҳои илмӣ оид ба табиат хусусиятҳои хоси худро дорад. Бисёре аз равишчиносон бар ин назаранд, ки ташаккули ҷаҳонбинӣ аз қадамҳои аввалини таълими мактабӣ оғоз меёбад, аммо ин раванд бештар дар синфҳои болоӣ, вақте ки мавқеи ҷаҳонбинии шахсии ҷавон ташаккул меёбад, пуршиддат мегузарад. Божович Л.И. чунин меҳисобад, ки ин ба “як қатор хусусиятҳои хоси шахсии ҷамъовардаи хонандагон ва системанокии дониш, нигаронӣ ба оянда, пайдошавии талабот ба худшиносӣ ва ғайра вобаста мебошад” [2,с.44]. Крутетский В.А. менависад, ки “нишонаи фарқкунандаи ташаккули ҷаҳонбинӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ ин пайдоиши ахлоқи баркамол ва идроки пуртаъсири шахсии онҳо мебошад” [3,с.22]. Ковалёв А.Г., ки психологияи шахсиро тадқиқ намудааст, қайд менамояд, ки “ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ аз тасаввуроти умумӣ ва муносибати муассир оғоз ёфта, бо аз худ намудани дониши дараҷадорони умумӣ оид ба воқеият анҷом меёбад” [4,с.7]. Кон И.С. ташаккулёбии ҷаҳонбиниро бо мавқеи аниқ ҳаётии хонандагони синфҳои болоӣ, худмуайянкунии касбии онҳо, ташаккули ахлоқии онҳо вобаста менамояд. Ё менависад, ки “махсусан давраи балоғат барои ташаккулёбии ҷаҳонбинӣ хеле муҳим аст, маҳз дар ҳамаи давраи заминаи шахсӣ рӯ ба инкишоф меёбад” [5,с.101]. Хусусияти хоси ташаккули ҷаҳонбинӣ дар давраҳои гуногуни таълими мактабӣ дар қорҳои тадқиқоти донишмандони рус Менчинская Н.А. [6], Залесский Г.Е., [7], Костенко Л.Д. [8], Липкина А.И., [11] ва дигарон нишон дода шудааст.

Донишмандони педагогика ва психология баён мекунад, ки дар ташаккули ҷаҳонбинӣ мавқеи асосиро омодагии фардии психологӣ хонандагон дар азхудкунии ақидаҳои ҷаҳонбинӣ мебозад.

Барои хонандагони синфҳои поёнӣ ва болиғ хусусиятҳои зерин хос аст:

- ғаникунонии дониши илмӣ, қобилияти амаликунонии омӯзиш дар алоқа бо дарки шахсии манзараи ҷаҳон (табиат, ҷамъият ва ҳуди инсон бо хусусияти хоси шуурнокиаш);
- ташаккул ва инкишофи хусусияти хоси фардӣ, дарк намудани ин хусусият бо ёрии азхудкунии қобилияти худ аз дигар тараф дидан (худогоҳӣ);
- худ аз худ онҳо наметавонанд дар қадами ояндаи инкишофи синну солӣ ба раванди шиддатнокии ташаккули ҷаҳонбинӣ мерасонад. Ҷунбиши ҳалкунандаро дар ин раванд дар алоқа бо он ба даст меоранд, ки агар наврас мавқеи калонсолро дар алоқамандӣ бо худмуайянкунии зарурӣ, худогоҳӣ, назорат ба таълим ва ахлоқи худ омӯзад;
- ошкор ва инкишофи махсусияти рефлексивӣ, ки ташкили худтанқидкунӣ, худназоратӣ ва худтанзимшавиро муайян мекунад.

Ин талабот тадриҷан дар раванди таълим ва фаъолияти ҷамъиятӣ -фоидоварӣ амалӣ мешаванд. Аз он, ки ҷӣ тавр ин ё он намуди фаъолият ташкил карда мешавад, инкишофи хусусияти хоси шахсии наврас ва ташаккули қонуниятҳои психологӣ ҷаҳонбинии илмӣ он низ муайян карда мешавад.

Дар аёми наврасӣ мактаббача тарафҳои нави воқеиятро андеша намуда, кӯшиш менамояд, ки муносибатро нисбат ба он баён намояд. Аммо инкишофи тафаккури абстрактӣ ва доираи ҳавасмандии наврас худ аз худ ба раванди пуршиддати ташаккули ҷаҳонбинӣ дар марҳилаи навбатии инкишофи синну солӣ оварда наметавонад. Ин раванд бо сабаби он, ки наврас мавқеи калонсолонро, ки ба зарурати худмуайянкунӣ, худшиносӣ, назорат аз болои таҳсил ва рафтори худ алоқаманд аст, тақони ҳалкунанда мегирад.

Ба фаъол шудани раванди ташаккули ҷаҳонбинӣ дар баробари ангеҳои дохилӣ ва зарурати худмуайянкунӣ, инчунин робитаҳои байнисоҳавӣ дар системаи фаъолияти

таълимӣ ва тарбиявӣ мусоидат мекунанд. Ин боиси он мегардад, ки дар наврас андешаҳои лаҳзавӣ ба тасвири умумии ҷаҳон ташаккул меёбанд. Ва ин заминаест, ки мавқеи ҷаҳонбинии ташаккулёфтаи ҷавон бар он асос ёфтааст. Илова бар ин, ташаккул додани малакаи мустақилонаи исбот кардан, баҳс кардан ва таҳлил кардан раванди ташаккули ҷаҳонбиниро низ метезонад.

Ҳамин тариқ, наврас дар синни 14-15-солагӣ омодагии индивидуалии психологии худро ба давраи минбаъдаи синну соли , ки ташаккули ҷаҳонбинии ӯ асосан ба анҷом мерасад, анҷом медиҳад. Наврасӣ дар адабиёти педагогӣ ва равоншиносӣ ҳамчун синни камолоти ақлонӣ ва шахрвандӣ таъриф шудааст. Дар ин давра тамоилҳои арзишӣ ва системаи ягонаи ҷаҳонбинӣ ва мавқеи шахс дар ҷаҳон ташаккул меёбанд.

Синну соли наврасӣ дар адабиёти психологӣ ва педагогӣ ҳамчун овони баркамолӣ фардӣ ва шахрвандӣ муайян карда мешавад. Дар ин давра тамоилҳои арзишӣ ва системаи ягонаи ҷаҳонбинӣ ва мавқеи шахс коркард мешавад. Кӯшиши ҳулосабарорӣ , синтези чуқури дохилии дорои дониши назариявии ҷавон инкишоф ёфта, самти мақсади оӣ ва ғояҳои ӯ чамъ оварда мешавад. Рабати пеш пайдошуда нисбат ба масъалаҳои ҷаҳонбинӣ дар якҷоягӣ бо кӯшиши амали намудани ақидаҳои ҷиддио қатъӣ дар қорҳои амалӣ ва рафтори худ амалӣ мешавад, чунки фаъолияти хонандаи синфи болоӣ дар бештари ҳол бо мақсадҳо ва масъалаҳои гузашташуда ба танзим оварда мешавад, ки роҷ ҳам ба гузашта ва ҳам ба ҳозира мебошад. Дар тарзи рафтори фардӣ усули муайян ба дарки олам ва ҳам ба ҳуди он аниқ мушоҳида карда мешавад.

Методҳои (анкета, саволномаҳо, таҳлил, ҳалли масъалаи шаклшон проблемавӣ ва ғайра), ки ҳангоми муайян кардани қонуниятҳои психологии ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ хонандагон истифода мешаванд, дар асоси муносибатҳои аналитикӣ ва синтетикӣ (сунъӣ) коркард мешаванд. Муносибати аналитикӣ имконият медиҳад, ки асоси таснифи ҷаҳонбинӣ ба қадри ҳол ҷудо карда шавад. Муносибати синтетикӣ хусусияти пуррагии шахсиятро дар раванди ташаккули ҷаҳонбинӣ ва хусусияти ҳоси фардии он меомӯзад. Бо ёрии таҳлили матни хонанда ғояҳои материалистӣ ва идеалистӣ, ки дар он гузашта шудаанд, муайян карда мешавад ва дар баробари ин дараҷаи назарҳои ташаккулёфта ошкор карда мешавад.

Барои бомуваффақият ташаккулёбии ҷаҳонбинӣ ташаккули маҳорати махсуси хусусияти ҷаҳонбинӣ , қобилияти интиҳоб намудани далелҳои зарурӣ , маҳорати мантиқӣ , ақидаи худро пай дар пай ва асоснок баён кардан аҳамияти муҳим дорад ва ин чунин моҳияти падидаҳо дарёфт намуда, муносибати худро нисбат ба он баён карда метавонанд. Барои дарёфти чунин маҳорат омӯзиши махсуси усули муайяни фаъолияти ақлӣ зарур аст. Далелҳои ақлобро оиди ин мавзӯ Зеллесский Г.Е. [7] ба даст овардааст. Костенко Л.Д. бошад дар тадқиқоти худ намудҳои гуногуни масъалаҳои характери проблемавӣ доштаре истифода намудааст. Ӯ муайян кард, ки “хонандагони синфҳои болоӣ , ҳамчун қоида, дар падидаҳои омӯзишӣ тамоили муқобилро бо душворӣ аз худ мекунанд. Масъалаҳои мураккабро ҳал намуда, муайян намудани муқобилиро дар мундариҷаи фаҳмиш меомӯзанд” [8,с.78]. Костенко Л.Д. исбот кард, ки барои инкишофи фикрронии диалектикӣ аз худ намудани усули махсуси ақлӣ - «ҷустуҷӯи муқолифат» хеле муҳим аст. Мавҷудияти ин усул имконият медиҳад, ки хонанда мантиқан ва дилпуруна нуқтаи назари худро собит наояд.

Яке аз масъалаҳои асосӣ , ки психология ҳангоми омӯзиши қонуниятҳои ташаккули ҷаҳонбинӣ мавриди таҳлил қарор медиҳад, ин масъала оиди алоқамандии он бо тарафҳои инкишофи шахсият мебошад. Таҳлили маводи тадқиқотӣ , аз ҷумла дар асоси он гузаронидани қобилияти фардии муқоисавии мактаббачагони синну солашон хурд, ба ҷудо намудани як қатор критерияҳои ташаккули ҷаҳонбинии хонандагон имконият медиҳад.

Таҳлили маводи тадқиқотӣ , аз ҷумла дар асоси он муқоисаи хусусияти фардии мактаббачагони синну солашон хурдро гузаронидан, имконият медиҳад, ки як қатор критерияҳои ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ хонандагонро ҷудо наояд [12,с.298]:

1. Дараҷаи ташаккулёбии дониш, ки нуқтаҳои зеринро дарбар мегирад:

- зарурият аз рӯйи ҳаҷм ва мундариҷаи аппарати асоснок;
- ошкор намудани қобилияти устувори амалиявӣ , аз ҷумлаи «бо маҳорат андешаронии зид», интиҳоби далелҳо, асоснок намудани мавқеи худ ва ғайра.

2. Талабот ба ақидаҳо ва баҳоҳои худ ва иқтибосӣ , ин чунин дараҷаи мустақилият дар баҳоҳои истифодашуда.

3. Мавқеи шахсии дохилии хонанда, ки ба яқояшавӣ ва устувории мақсадҳо, андешаҳо, манфиатҳо, нишонаҳои эҳсосӣ баҳо дода, ба самти устувори ахлоқӣ равона мебошад.

4. Услуби рафтор, ки ба нуқтаҳои зерин баҳо медиҳад:

- вазъиятҳои мақбули хонандагон;
- ташаббускорӣ, усули ба меҳнат ҷалб намудан, услуби рафтор;
- дараҷаи мустақилият дар рафтор.

5. Нақши танзимкунандаи ҷаҳонбинӣ ин дар хонандагон инкишоф додани элементҳои худтанқидкунӣ, худтарбиякунӣ ва худидоракунии рафтор мебошад.

Ин критерияҳо имконият медиҳанд, ки аз ҳудуди фазои фардии ташаккули ҷаҳонбинӣ бароём ва ҷӣ тавр хусусиятҳои рефлексивӣ, ки бо услуби рафтори хонанда амалӣ мешавад, назорат намоем.

Маълум аст, ки ҳақонияти додашудаҳои бадастовардашуда аз татбиқи методҳои тадқиқшуда вобаста мебошад. Дар ҳолати мо ду метод: қатъшавии синну солӣ ва лонгитюдиналӣ истифода шуданд.

Ананев Б.Г. аҳамияти махсуси методи лонгитюдиналиро дар омӯзиши қонуниятҳои фардӣ ва синну солӣ қайд мекунад. Ӯ қайд мекунад, ки ин “метод биниши фарқияти фардиро дода, имконият медиҳад, ки тадқиқотро ба ҳамон як гурӯҳҳои тадқиқшуда дар давраи инкишофи онтогенестиашон гузаронем, яъне дар омӯзиши мунтазам, бисёрқарата ва системавии ин гурӯҳҳо дар раванди эволюсияи онҳо» [1, с.88].

Барои назорат намудан ба тавлидшавӣ ва инкишофи мавқеи фардии ҷаҳонбинӣ, ки ба мавҷудияти устувории ахлоқӣ, рӯоварии арзишнок, услуби хусусии рафтор ва ғайра баҳо медиҳад, омӯзиши махсусияти синну солӣ хеле муҳим аст.

Дар аёми наврасӣ инсон аввалин маротиба ба танҳо ба худ ҳамчун фарди аниқ назар мекунад, ин чунин сифатҳои шахсии худро ақлӣ ташаккул медиҳад. Дар тадқиқотҳояшон Липкина А.И., Кудрявцева Е.М., Мухин Т.К. вобастагии байнихамдигарии ташаккули назарҳо ва як қатор хусусиятҳои шахсиро ошкор намудаанд.

А.И. Липкина меҳнати таълимии ахлоқии худтанзимкунандаи хонандаро тадқиқ намуда, онро ҳамчун ташаккулёбии шахсияти хонанда ва симои ахлоқии он медонад. Ӯ қайд намудааст, ки “раванд метавонад амалӣ нашавад, агар фаъолияти шахсии хонанда танҳо ба фардияти он маҳдуд бошад, агар дониши азхудкардаи хурдсол ба мақсади воқеии кирдори он табдил наёбад” [11, с.40]. Шахсияти ахлоқӣ хусусияти назари муайянро ба инсон, ҷои ӯро дар воқеияти иҷтимоӣ муайян мекунад. Ин назарро, ки мактаб бояд ривож диҳад, бо он боварии қатъӣ фарқ мекунад, ки ҳаққонияти инсонӣ дар инсон фақат бо шарофати меҳнат амалӣ мешавад. Маҳз дар муносибат ба меҳнат ҷанбаи амалкунандаи ахлоқии кирдори шахсӣ баён мешавад.

Таҷрибаи ахлоқии худро ғанӣ гардонда, хонанда шакли муайян ва меъёри муносибатро ба меҳнат дар худ ҷамъ меоварад. Дар рафти раванди таълим ҳамеша аз хонанда он чизе талаб карда мешавад, ки бевосита ба ҷанбаи ахлоқии меҳнатии таълим алоқаманд аст: бо вичдон будан, бо саъю кӯшиш будан, ҳақиқатҷӯ будан, нисбат ба худ серталаб будан, аз худтанқидкунӣ наҳаросидан, ба шахси заиф ёрии худро дарёф надоштан ва ғайра [10, с.22].

Ҳамин тавр, ташкил намудани меҳнати хурдсол аз рӯи азхудкунии фанни таълимӣ, муаллим дар баробари ин дониши хосеро, ки на ба мундариҷаи фан, балки ба принципҳо ва меъёрҳои меҳнати таълимӣ вобаста мебошад, медиҳад. Дар асл фаҳмидан ва баҳо додан ба моҳияти инсон фақат дар он ҳолат имконпазир аст, ки агар инсон ҷӣ тавр ба кори асосии худ – меҳнат муносибат мекунад. Бинобар ин, муносибат ба меҳнат – на яке аз нишонаҳои шахсият, балки маҷмуи қатори нишонаҳо мебошад, ки симои маънавиро дар пуррагӣ мебошад.

Муҳимтарин шартҳои босамари фаъолияти таълими мактаббача ин додани баҳои дуруст ба натиҷаи он мебошад. Дар тадқиқоташ Липкина А.И. [11, с.35-42] нишон додааст, ки маънавияти худтанзимкунии меҳнати таълимии хонанда дар он ҳолат ба даст меояд, ки агар ба натиҷаи ин меҳнат ба танҳо омӯзгорон, ин чунин хонандагон низ баҳо диҳанд. Агар хонандаро ёд диҳанд, ки ба натиҷаи меҳнати таълим дуруст баҳо дода тавонад, он гоҳ дар онҳо чунин сифатҳои муҳими маънавӣ: бовичдонӣ, ҳақиқатҷӯӣ, худтанқидкунӣ ва ғайра ташаккул меёбад. Ҳангоми баёни омилҳои ошкоршуда Липкина А.И. ба мафҳуми «рефлексияи фаннӣ» таъяс мекунад. Матн, ки муносибати рефлексивӣ дар таҷрибаҳои

гузаронидашуда иштирок намудаанд, талаб мекунад, ки ин мафҳум аз дигар нуқтаи назар дида шавад. Чӣ тавре, ки маълум аст, рефлексия ин инъикоси субъектҳои тавлид ё равандҳои ақлӣ, дар инъикоси онҳо нишон додани ғайрифаъолияти худ, сохти дохилии ҷаҳони ботинии худ ва ғайра мебошад.

Муваффақияти коркарди ҷаҳонбинии илмӣ хонандагон дар ҷараёни таълим бо аз худ намудани системаи усули мантиқӣ – таҳлил, синтез, индуксия, дедуксия, монандӣ ва ғайра муайян карда мешавад.

Ошкор кардани вазифаҳои ҷаҳонбинӣ дар мазмуни таълим, интиҳоби методҳо ва воситаҳои мувофиқ ба алокаи зичтару мустақами ғайрифаъолияти тарбиявии мактаб бо ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат мекунад. Амалӣ, эътиқодҳо ва ғояҳо дар сурати ба ғайрифаъолияти ғайрифаъол ва меҳнатӣ фаро гирифтани талабагон воқеан ҳаёти, қавӣ мегарданд, хусусияти системавии самтнокро пайдо мекунад.

Ин тафсири рефлексӣ бо ғояи муносибатҳои рефлексивӣ, вақте ки субъект тарзи фикрронии шахси дигарро баркарор мекунад, пурра карда шудааст. Алокаи шогирд бо маҳсули меҳнати худ уро аз занҷир раҳо карда, на танҳо рефлексӣ уро тақдир мебахшад, балки як ҷиҳати ғайрифаъолият, зарурати ворид намудани тағйирот дар эҷодиёти ӯ ва тақдир додани онро дарбар мегарданд.

Қисми ҷудонашавандаи ҷаҳонбинӣ самтҳои арзишӣ мебошанд. Онҳо ҳамчун муносибатҳои устувори иҷтимоӣ амал мекунад, ки мақсад ва ниятҳои танзим намуда, ғайрифаъолияти арзёбии хонандаро муайян мекунад. Самтҳои арзишҳои муқарраршуда шахсро ҳамчун фард тавсиф мекунад. Муҳимтарин ҷузъи ҷаҳонбинӣ чунин муносибат ба табиат аст, ки ба дарки арзиши он ҳам ба маънои васеъ – қонеъ гардонидани талаботи гуногуни инсон, эстетикӣ, маърифатӣ, амалӣ, ахлоқӣ ва дар маънои маҳдуд асос ёфтааст. Далелу ҳодисаҳои ҷудонашуда аз назари ҷаҳонбинӣ худ аз худ беэътино мебошанд, зеро онҳо аз тамоми воқеияти табиӣ ё иҷтимоӣ бароварда шудаанд. Муқоисаи ин далелу падидаҳо бо ақидаҳои ҷаҳонбинӣ ҳанӯз аҳамияти онҳоро дар манзараи ҷудонашавандаи ҷаҳон ошкор намекунад. Ба талабагон алокаи падидаҳо нишон дода, ҷаҳонбинии воқеӣро шарҳ додан лозим аст.

Раванди ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ бояд бо амалия, яъне бо ғайрифаъолияти амалии дигаргунсозӣ ва меҳнати ғайрифаъолияти ҷаҳонбинӣ хонандагон алоқаманд бошад. Ташаккули эътиқоди ҷаҳонбинии хонандагон бидуни робитаи мутақобилаи органикии ҷаҳонҳои маърифатӣ, иродавӣ, эҳсосӣ, амалӣ ва намудҳои мувофиқи ғайрифаъолияти шахсият ғайриимкон аст.

Коркарди бомуваффақияти ҷаҳонбинии илмӣ хонандагон дар раванди таълим ба азхудкунии системаи методҳои мантиқӣ: таҳлил, синтез, индуксия, дедуксия, қиёс (аналогия) ва ғайра вобаста мебошад.

Кушодани масъалаҳои ҷаҳонбинии мундариҷаи таълим, интиҳоби методҳои мувофиқ ва василаҳо ба алоқаҳои зич ва устувори ғайрифаъолияти таълимии мактаб бо ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат мекунад. Назардидҳо, эътиқод ва мақсадҳо дар ҳақиқат ҳаётию мустақам мешаванд, хусусияти системавии самтдорро дар ҳолате, ки агар хонандагон ба ғайрифаъолияти меҳнатӣ дохил шаванд, соҳиб мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды /Т.1. –М.: Педагогика, –1980. – С.87- 90.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте: Пособие для воспитателей дошкол. учрежд. /–М.: Просвещение, —1968. – С.43 - 44.
3. Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания школьников: пособие для студ. пед.вузов / Крутецкий В.А. –М.: Просвещение, –1976. 303 с.
4. Ковалев А.Г. Личность воспитывает себя. М. Политиздат, 1983. – С.6 -7.
5. Кон И.С. Психология старшеклассника: пособие для студ. пед. Вузов /–М.: Просвещение, – 1980. –192с.
6. Менчинская Н.А. Психологические проблемы формирования научную мировоззрения школьников: пособие для студ. пед. Вузов /–М. Просвещение, –1968, —178с.
7. Залесский Г.Е. Психологический вопросы формирования убеждений: пособие для студ. вузов/– М.: изд.МГУ, –1982, –119с.
8. Костенко Л.Д. Психологические особенности формирования некоторых сторон диалектического мышления. Вопросы психологии /–М.: –1973, №1, с.76 - 86.

11. Липкина А.И. Психологический анализ труда, вложенного в учение. Вопросы психологии /Липкина А.И. –М.: –1983, №6. – С.35 – 42.

12. Шукурзод Т.А. Психологические условия формирования научного мировоззрения [Текст] /Т.А. Шукурзод, А.Т. Кабиров // Вестник Национального университета. Серия гуманитарных наук. №3/7(179). –2015. – С.297 – 300.

Дар мақолаи мазкур оид ба критерияҳо ва хусусиятҳои психологӣ ҷаҳонбинии илмӣ ҳонандагон, ки ба ташаккули бомуваффақияти ҷаҳонбинии илмӣ онҳо мусоидат мекунад, сухан меравад. Муаллиф оид ба методҳои гуногуни тадқиқотӣ, ки барои муайян кардани қонуниятҳои психологӣ ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ ҳонандагон истифода мешаванд, андешаҳои худро баён намудааст. Муаллиф ба критерияҳои ҷаҳонбинии илмӣ ҳонандагон дахл намуда, қайд мекунад, ки ин критерияҳо имконияти таҳқиқоти илмӣ аз ҳудуди фазои фардӣ ташаккули ҷаҳонбинӣ баромада ва ҷиҳати таърифи онҳо ба хусусиятҳои рефлексивӣ, ки бо услуби рафтори ҳонанда амалӣ мешавад, назорат намояд. Муаллиф чунин таъкид мекунад, ки қисми ҷудонашавандаи ҷаҳонбинии илмӣ самтҳои арзишӣ мебошанд. Онҳо ҳамчун муносибатҳои устувори иҷтимоӣ амал мекунад, ки мақсад ва ниятҳои таълим намудани фаъолияти арзёбии ҳонандаро муайян мекунад. Самтҳои арзишҳои муқарраршуда шахсро ҳамчун фард таъриф мекунад.

Калидвожаҳо: ташаққули ҷаҳонбинии илмӣ, хусусиятҳои психологӣ, хусусиятҳои ҳоси синну солӣ ва фардӣ, худмуайянкунӣ, нишонаҳои пуртаҷсирий -иродавӣ, ҷанбаи маънавӣ, критерия, самти арзишӣ,

В данной статье рассматриваются критерии и психологические особенности научного мировоззрения школьников, способствующие успешному формированию их научного мировоззрения. Автор высказывает свою точку зрения относительно различных методов исследования, используемых для определения психологических закономерностей формирования научного мировоззрения школьников. Автор, касаясь критериев научного мировоззрения школьников, отмечает, что эти критерии позволяют выйти за рамки индивидуальной сферы формирования мировоззрения и проследить, как рефлексивные черты реализуются в поведении ученика. Автор считает, что неотъемлемой частью научного мировоззрения являются ценностные ориентации. Они выступают как устойчивые социальные отношения, регулирующие цели и намерения и определяющие оценочную деятельность ученика. Устоявшиеся ценностные ориентации характеризуют человека как личность.

Ключевые слова: формирование научного мировоззрения, психологические особенности, возрастные и индивидуальные особенности, самоопределение, аффективно-волевые признаки, духовный аспект, критерии, ценностные ориентации.

This article examines the criteria and psychological characteristics of schoolchildren's scientific worldview that contribute to the successful formation of their scientific worldview. The author expresses his point of view regarding various research methods used to determine the psychological patterns of the formation of schoolchildren's scientific worldview. The author, touching upon the criteria of schoolchildren's scientific worldview, notes that these criteria allow one to go beyond the individual sphere of worldview formation and trace how reflexive features are realized in the student's behavior. The author believes that value orientations are an integral part of the scientific worldview. They act as stable social relations that regulate goals and intentions and determine the student's evaluative activity. Established value orientations characterize a person as an individual.

Key words: formation of scientific worldview, psychological characteristics, age and individual characteristics, self-determination, affective-volitional characteristics, spiritual aspect, criteria, value orientations/.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кабиров Абубакр Тиллоевич – н.и.ф.м., дотсенти кафедраи математикаи олии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 777 071 905. Email: kabirov.a60@mail.ru

Сведение об авторе: Кабиров Абубакр Тиллоевич – к.ф.м.н., доцент кафедры высшей математики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 777 071 905.

Электронная почта: kabirov.a60@mail.ru

Information about author: Kabirov Abubakr Tilloevich - Associate Professor of the Department of Higher Mathematics of the Tajik State Financial and Economic University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimov st. Tel.: 777071905. Email: kabirov.a60@mail.ru

ДК 378.147

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ НАВЫКИ (IROS) КАК КОМПОНЕНТ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ ВУЗА

Зулкарнаева Ж.А.

НАО «Кокишетауский университет им.Ш.Уалиханова»

Назарзода М.Р.

Институт развития образования имени Абдурахмани Джами Академия образования
Таджикистан

Всемирная конференция «Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры», которая прошла в 1998 г. в Париже (ЮНЕСКО, Париж, октябрь, 1998 г.) определила взаимосвязь образования с профессиональной квалификацией педагогов, подчеркивая, что «...усилия преподавателей имеют решающее значение для подготовки молодых людей не только к тому, чтобы они уверенно вступали в будущее, но и сами строили его, проявляя при этом решительность и ответственный подход» [1, 16].

Известно, что подготовка педагогов в условиях высшего образования строится на следующих процессах: учебно-методический (академический), научно-исследовательский и социально-культурный (воспитательный), которые составляют стержень профессиональной деятельности будущего педагога. Качественный научно-исследовательский процесс в университете базируется на фундаментальности образования, опирающаяся на базисные естественнонаучные и гуманитарные знания. Признак фундаментальности не совпадает с признаком теоретичности, потому что фундаментальная направленность научного знания сопровождается прикладным характером.

Исследовательская деятельность студентов осуществляется на всех фундаментальных дисциплинах, циклах общеобязательных, базовых и профилирующих предметов (см. Рисунок 1 – Модель подготовки бакалавра). Общеобязательные дисциплины (ООД) – это предметы, направленные на общее знание и предусматривают общепрофессиональную подготовку педагогов. Базовые дисциплины (БД) ориентированы на предметное знание как области науки, профилирующие дисциплины (ПД) – это предметы, направленные на специализацию и профессиональную компетентность будущих педагогов. Циклы БД и ПД сопровождаются предметами по выбору, так называемые элективные дисциплины (КВ).

Рисунок 1 – Модель подготовки бакалавра

Как видим из рисунка 1 на развитие профессиональных компетенций оказывает влияние весь цикл предметных знаний. Для того, чтобы будущий педагог состоялся необходимо совершенствование научно-исследовательской и социально-культурной деятельности. Учебно-методическая работа представлена содержанием учебных предметов, в том числе методик преподавания базовых и профилирующих дисциплин. Каждый блок дисциплин направлен на реализацию конкретных целей и задач, представленных в содержании предметов. Так, цикл «ООД» ориентирован на глубокое освоение профессиональных знаний и умений, овладению экспериментальными, теоретическими и компьютерными методами исследований. Он направлен на формирование целостного представления о методах познания процессов и явлений, происходящих в окружающем мире, и дает возможность для их понимания и использования при выполнении профессиональных функций специалиста для решения различных задач. Дисциплины практической профильной специализации направлены на овладение технологиями применения знаний в решении научно-практических задач и методами организации познавательной деятельности обучаемых, развития на этой основе способности творчески решать проблемы будущей профессиональной деятельности.

Научно-исследовательская деятельность будущих педагогов находится в постоянном взаимодействии с методами обучения, которые в большей степени представлены предметами компонентов по выбору, так называемые элективные дисциплины. Перспективным в процессе научного познания, на наш взгляд, является концепция поэтапного формирования умственных действий, предложенная исследованиями П.Я.Гальперина (см. Схему 1)[2].

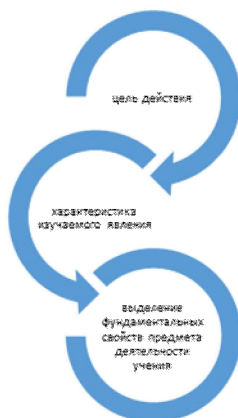

Схема 1 – Концепция поэтапного формирования умственных действий по П.Я.Гальперину

Компоненты по выбору, которые разрабатываются преподавателями в рамках общего содержания образовательных программ отражаются в виде сквозных системообразующих линий, проходящие по всему процессу обучения.

Таким образом, содержание Образовательной программы состоит из фундаментальных и прикладных аспектов образования, которые находятся в постоянном взаимодействии в процессе обучения: фундаментальные научно-предметные знания, методическая освоенность, инновационный характер и научно-исследовательский компонент. Общепедагогическая подготовка, основанная на теоретическом материале представляет собой устойчивую систему, в которой теория, методика обучения и воспитания выделяется как дидактический компонент [3]. Связь теории и специальной методической подготовки также отмечал Ю.А.Бабанский [4]. Вместе с тем, Е.П.Белозерцев считает, что общетеоретический фундамент профессиональной подготовки педагогов ОП «Педагогика и методика начального обучения» должен основываться на психолого-педагогических дисциплинах и тогда методика, обеспечивающая взаимодействие педагогических знаний со специальными предметами могут создать такое профессиональное образовательное пространство, способное реагировать на прогресс науки и современные вызовы науки XXI века [5, 139].

М.А.Кудайкулов выделяет в структуре профессиональной деятельности следующие виды подготовки: общепедагогическая, профессионально-педагогическая и профессионально-методическая [6]. Н.В.Кузьмина, изучая условия функционирования педагогических систем, пришла к заключению, что профессионально-педагогическая компетентность у педагога предполагает способность к продуктивному общению, чтобы вооружить обучаемых методами саморазвития и освоения того, что позволит им

продуктивно решать профессиональные задачи в будущем. Н.В.Кузьмина уточняет, что методическая компетентность преподавателя является важнейшим элементом профессионально-педагогической компетентности [7, 94]. Профессионально-педагогическая компетентность представляет собой совокупность умений педагога как субъекта педагогического воздействия особым образом структурировать научное и практическое знание в целях лучшего решения научно-исследовательских педагогических задач (см.Рисунок 2)

Рисунок 2 – Взаимосвязь содержания подготовки педагогов

В процессе обучения, наряду с накоплением знаний, происходит и развитие познавательных способностей, обеспечивающее возможность познания и соответствующего адекватного действия. Чтобы педагог мог правильно организовать эти процессы, сознательно управлять ими, ему самому надо знать особенности, закономерности и условия формирования знаний, умений и навыков в предметном образовании студентов.

Раскрытию многообразных функций процесса формирования у студентов понятий, умений и навыков в процессе обучения, анализу различных точек зрения на особенности усвоения знаний на основе применения результатов исследований педагогов, психологов и дидактов посвящен ряд работ Н.М.Зверевой, Л.Я.Зориной, Р.Ю.Вылковского, Э.Мамбетакунова, И.Г.-Р.Кару, Р.И.Малофеева, Н.Н.Тулькибаевой, Т.Н.Шамало, И.Я.Ланиной, Л.А.Ивановой, В.И.Решановой и др. Совершенно ясно, что учителю необходимо знать требования, предъявляемые к усвоению понятий науки учащимися, их исходной базы, основные этапы развития понятия. Поэтому студенты должны получить знания об основных закономерностях формирования и развития у учащихся научных понятий, учебных умений и навыков в процессе обучения учебному предмету. В своих исследованиях А.В.Усова отмечает по существу и по организационно-управленческой структуре от философии науки, как составной части общефилософского знания. Устранение недопустимого «сепаратизма» педагогики он связывает с развитием философии образования [8].

Философия образования базируется на следующих составляющих:

- владение культурой мышления, знание общих законов мыслительной деятельности, способность в письменной и устной речи грамотно (логично) описывать отдельные признаки свойств явлений и процессов и оформлять результаты своих наблюдений;

- целостное представление о процессах происходящих в живой и неживой природе, понимание возможностей современных научных методов познания и владение ими на уровне, необходимом для решения профессиональных задач;

- понимание современного уровня структурной организации материи как системы и взаимодействия её с внешним окружением; представление о сохранении основных связей (инвариантность), являющегося условием существования системы как целого и общности признаков строения, иерархичности уровней организации материи необходимого для работы по раскрытию предметного содержания знания в его многосторонних связях;

- умение наблюдать и различать, анализировать, конкретизировать и обобщать, сравнивать и объяснять различные процессы и явления в учебной и внеучебной деятельности;

- знание и умение использовать научную, учебную и учебно-методическую литературу по предмету для отбора и последовательного изложения учебного материала с использованием междисциплинарных связей;

- понимание сущности и социальной значимости своей будущей профессии.

Философия образования, как видим, тесно связана с процессом формирования системы умений и навыков, касающихся во-первых, умения наблюдать за происходящими

процессами; во-вторых, умения проводить измерения; в-третьих, умение строить графики параметров и т.д.

«Главенствующее значение отводится интеграции знаний, - отмечает А.А.Бейсенбаева, - так как она представляет собой не простое сочетание элементов нескольких наук, а по-новому систематизированное их внутреннее слияние, способствующее углубленному пониманию закономерностей природы, подъему научных знаний на новый уровень, совершенствованию жизненного опыта студентов, активизации их творческих способностей, формированию самостоятельности суждений, ориентирует на повышение роли субъективного фактора в развитии общества, ибо несет в себе функцию отражения объективных реальных связей действительности и представляет сложную диалектическую систему» [9, 21].

Интегративный подход позволяет более эффективно концентрировать внимание обучающихся на усвоение фундаментальных научных знаний, на самых существенных основных узлах образовательного процесса, способствует созданию целостной системы знаний. В результате фундаментализация знаний ведет и к преобразованию личностных качеств, вследствие чего ученик превращается в творчески развитую, гуманную личность.

Логическая строгость построения блока учебных дисциплин, представляющих различные области знания, взаимодействующих между собой и вместе с тем имеющих относительную самостоятельность, обуславливает особое значение принципа научности [10]. Принцип научности предполагает, прежде всего, отличие методов научного исследования от тех, которые формируются в повседневной практике, т.е. различия в методах познавательной деятельности. Применение этого принципа в обучении в целом допускает знание сложной организации научных знаний, дает возможность выделить эмпирический и теоретический уровни, отличающиеся по предмету, средствам и методам исследований. Существенно то, что эти уровни знаний отражены в своеобразности предметной области и методики преподавания как науки.

Преподавание предметов в вузе как науки определяет научно-исследовательскую деятельность студентов, которая определяет готовность обучаемых к проектной работе, к разработке стартапов и к публикационной деятельности. С 2020 года студенты бакалавриата приступили к реализации научно-исследовательской деятельности в условиях пилотного проекта «IROS» и проекта «Результативная наука» (руководитель: Сабитова Д.С.). Целью проекта «Результативная наука» является оценка интегрального среднего балла академических достижений (IGPA) на уровень успеваемости, научно-исследовательскую активность студентов и их вовлеченность в научную коммуникацию. В соответствии с целью были поставлены задачи:

- проанализировать степень участия студентов в научно-исследовательской деятельности и студенческих проектах до и после внедрения IGPA;
- сравнить показатели успеваемости и качества знаний студентов по дисциплинам, в которых осуществляется пилотирование IGPA;
- исследовать уровень интереса студентов к научной деятельности в контексте использования IGPA;
- оценить влияние личности преподавателя на эффективность IGPA и академическую активность студентов.

Прежде чем, мы рассмотрим исследовательские навыки, представим краткую информацию пилотного проекта IROS в условиях профессиональной подготовки будущих педагогов.

IGPA (Integrated Grade Point Average) — это интегральная система оценки достижений студентов, включающая три ключевых компонента:

- GPA (50%) – академическая успеваемость;
- iROS (35%) – исследовательские достижения (Research-Oriented Study);
- SSCI (15%) – социальные и спортивные компетенции (Social and Sporty Competencies Index).

Идея IGPA заключается в расширении традиционного понимания успешности студента, охватывая не только учебную, но и исследовательскую, социальную, волонтерскую и творческую активность.

Особенности:

- впервые внедрена в пилотном режиме в 2022 году;
- основана на модели выпускника университета 4.0 (обучение, исследование, коммерциализация, социальная активность);

- стимулирует участие студентов в научной деятельности, проектах, олимпиадах, волонтерстве и студенческом самоуправлении;
- используются Карты компетенций и автоматизированные системы расчета IGPA в информационных платформах (см. Рисунок 3).

Рисунок 3 - Формула IGPA

$$IGPA = 0.5 \cdot GPA + 0.35 \cdot iROS + 0.15 \cdot SSCI$$

Руководитель проекта «Результативная наука» Д.С.Сабитова (PhD, ассоциированный профессор НАО «Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова») представила следующие показатели научной активности студентов (см.Таблицу 1)

Показатели	2020-2021	2021-2022	2022-2023	2023-2024	2024-2025
Научные проекты и гранты	1,47	1,16	1,74	2,26	1,37
Публикации	14,47	17,53	19,0	29,53	17,84
Конференции	15,26	14,53	16,58	26,32	16,11
Олимпиады и конкурсы	5,16	8,42	10,0	11,26	9,11

Таблица 1 – Средние показатели научной активности студентов

Как видим из таблицы, средние показатели демонстрируют уровень интереса и мотивации стдуентов к научной деятельности.

В рамках проекта была представлена методика оценки интереса студентов к научной деятельности (см. Рисунок 4)

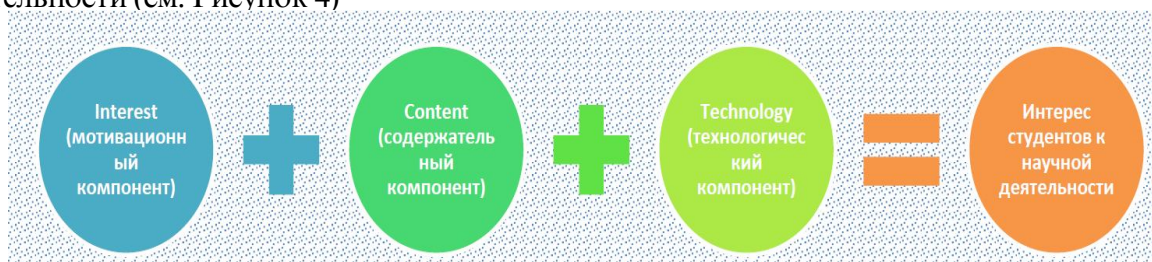

Рисунок 4 – Структурные компоненты методики оценки интереса студентов к научной деятельности

Исследование уровня интереса студентов к научной деятельности в контексте использования IGPA базируется на следующих характеристиках (см. Таблицу 2)

Уровень	Характеристика научного интереса студентов
Базовый	Студент проявляет эпизодический интерес к науке, чаще в рамках учебного процесса
Средний	Устойчивый познавательный интерес, желание углубить знания
Продвинутый	Начало самостоятельной исследовательской работы
Творческий	Студент способен к самостоятельной постановке научных задач
Профессиональный	Полное осознание себя как исследователя, желание строить карьеру в науке

Таблица 2 – Характеристика уровней научного интереса студентов в вузе

В структуре Кокшетауского университета им.Ш.Уалиханова представлены 2 института (Педагогический институт и Агротехнический институт им.С.Садвокасова) и 2 высшие школы (Высшая школа бизнеса и права и Высшая школа медицины). Всего приняло в проекте участие 379 студентов (см. Диаграммы 1, 2)

Диаграмма 1 – Анкетирование студентов по выявлению научных интересов студентов

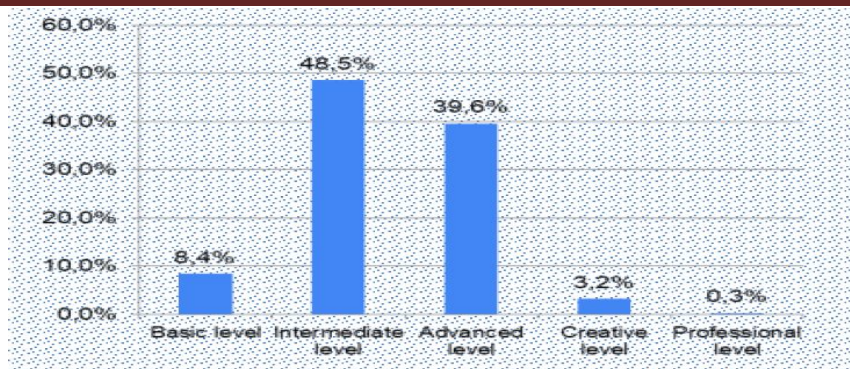

Диаграмма 2 – Общий уровень интереса студентов к научной деятельности

Как видим из диаграммы 2, 90 % студентов находятся на среднем и продвинутом уровнях, высокий уровень вовлеченности отстает единичным проявлением научного интереса. Наибольшая доля продвинутого уровня наблюдается в педагогическом институте (41%) и Высшей школе медицины (44%). базовый уровень в Высшей школе бизнеса и права – 23% и Агротехническом институте – 16 %. Профессиональный и креативный уровни проявляются единично.

Уровни научного исследования являются показателями качества научно-исследовательской работы студентов под руководством преподавателей. Исследовательская культура студентов вуза формируется под влиянием преподавателя. В рамках проекта «Результативная наука» также были опрошены студенты в количестве 44 человек, которые ответили на 23 вопроса анкеты, распределенных по блокам: общая вовлеченность в научную деятельность, роль преподавателя в академической активности, характеристика влияния преподавателя, связь между личностью преподавателя и показателями IGPA (см. Диаграмму 3).

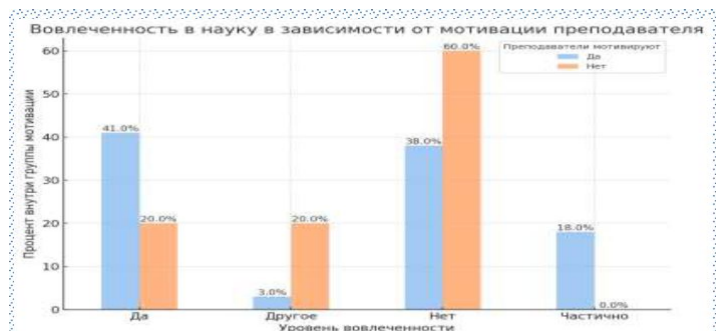

Диаграмма 3 – Вовлеченность студентов в науку в зависимости от мотивации со стороны преподавателя

56 % студентов ответили, что преподаватели мотивируют их для участия в проектах и конференциях (31%).

На основании вышеизложенного, исследовательская культура будущих педагогов предполагает наличие следующих черт: инициативность, активность, человечность, эмпатия, позитивное взаимодействие, интерес к науке, интеллигентность, требовательность, креативность и высокая научная репутация.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Всемирный доклад по образованию 1998 г. Учителя, педагогическая деятельность и новые технологии. - Париж: UNESCO, 1998. - 175 с.
2. Гальперин П.Я. Основные результаты исследований по проблеме формирования умственных действий и понятий: Докл. на соиск. учен. степ. докт. (по психологии) по совокупности работ - М., 1965. - 51 с.
3. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учеб. для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / С.А. Смирнов, И.Б. Котова, Е.Н. Шиянов и др.; под ред. С.А. Смирнова. - М.: Издательский центр «Академия», 2000. - 512 с.
4. Избранные педагогические труды / Сост. М. Ю. Бабанский. — М.: Педагогика, 1989. — 560 с.
5. Белозерцев Е.П., Щербакова И.Б. Культурно-образовательная среда провинции и здоровый образ жизни студента (теоретико-методологический аспект): монография. – Воронеж: Типография им. И.А. Болховитинова, 2016. – 230 с.

6. Кудайкулов М.А. Совершенствование учебного процесса и профессиональная подготовка учителя. – Алматы: Мектеп, 1975. – 96 с.
7. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. - М.: Высш. шк., 1990. - 119 с.
8. Усова А.В. Эволюция теории формирования научных понятий // Педагогика. - 1998. -8. С.30-34.
9. Бейсенбаева А.А. Гуманизация образования старшеклассников на основе межпредметных связей: Автореф. дис. докт. - Алматы, 1996. - 51 с.
10. https://spravochnik.ru/pedagogika/princip_nauchnosti.

МАҲОРАТИ ТАДҚИҚОТӢ (IROS) ҲАМЧУН ҶУЗЪИ ФАРҲАНГИ ТАДҚИҚОТИИ ДОНИШҶУӢНИ МУАССИСАӢОИ ОЛИИ КАСБӢ

Дар мақола хусусиятҳои ташаккул ва рушди фарҳанги таҳқиқоти донишҷӯён дар раванди омодагии касбии онҳо баррасӣ мегардад. Мафҳуми «фарҳанги таҳқиқотӣ» ва сохтори он, ки унсурҳои ангезишавӣ -арзишӣ, когнитивӣ ва амалиро дар бар мегирад, ифшо карда мешавад. Ба ташаккули малақаҳои таҳқиқотӣ ҳамчун унсuri калидии фарҳанги таҳқиқотӣ таваҷҷуҳи махсус дода мешавад. Шароити педагогӣ ва технологияҳои таълимӣ, ки ба инкишофи қобилияти донишҷӯён дар самти ташкили масъалаҳои илмӣ, таҳлил ва тафсири маълумот, кор бо манбаҳои иттилоот ва таҳияи натиҷаҳои таҳқиқотӣ мусоидат мекунанд, таҳлил мегарданд.

Натиҷаҳои таҳқиқоти эмпирикӣ пешниҳод мегарданд, ки таъсири мусбии шаклҳои фаъоли таълим ва усули лоиҳавиро ба ташаккули малақаҳои таҳқиқотӣ ва баланд бардоштани фаъолиятҳои илмии донишҷӯён тасдиқ мекунанд. Зарурати равиши низомнок ва мақсаднок дар рушди фарҳанги таҳқиқотӣ дар заминаи омодазоеии мутахассисони соҳибхисос ва рақобатпазир таъкид карда мешавад.

Дар мақола инчунин таҳлили барномаҳои таълимӣ аз нигоҳи аҳамияти фанҳои асосӣ ва ихтисосӣ дар ташаккул ва тақмили фарҳанги таҳқиқоти донишҷӯён дар муассисаи таҳсилоти олии пешниҳод шудааст.

Муаллифон баъзе аз натиҷаҳои таҳқиқотиро дар бораи малақаҳои таҳқиқоти донишҷӯёни ихтисосҳои педагогӣ ва техникӣ пешниҳод менамоянд, ки дар доираи лоиҳаи пилотии "IROS" ва лоиҳаи "Илми самаранок" дар муассисаи давлатии таълимии "Донишгоҳи Көкшетау ба номи Ш. Уалиханов", ки бо ташаббуси Вазорати илм ва таҳсилоти олии Ҷумҳурии Қазоқистон амалӣ гардидааст, гузаронида шудаанд.

Калидвожаҳо: фарҳанги тадқиқоти донишҷӯён, IROS, салоҳиятҳои таълимӣ, саводнокии иттилоотӣ, гуманитарии рақамӣ, агентии донишҷӯён, метакогнитсия, муоширати илми онлайн

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ НАВЫКИ (IROS) КАК КОМПОНЕНТ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ ВУЗА

В статье рассматриваются особенности формирования и развития исследовательской культуры студентов в процессе их профессиональной подготовки. Раскрывается понятие «исследовательская культура» и её структура, включающая мотивационно-ценностный, когнитивный и деятельностный компоненты. Особое внимание уделяется формированию исследовательских навыков как ключевого элемента исследовательской культуры. Анализируются педагогические условия и образовательные технологии, способствующие развитию у студентов умений формулировать научные проблемы, проводить анализ и интерпретацию данных, работать с источниками информации и оформлять результаты исследования. Представлены результаты эмпирического исследования, подтверждающие положительное влияние активных и проектных форм обучения на формирование исследовательских навыков и повышение исследовательской активности студентов. Подчеркивается значимость системного и целенаправленного подхода к развитию исследовательской культуры в контексте подготовки компетентных и конкурентоспособных специалистов.

Представлен анализ образовательных программ с точки зрения значимости базовых и профилирующих предметов для формирования и совершенствования исследовательской культуры студентов в высшем учебном заведении.

В статье авторы представили некоторые результаты исследовательских навыков студентов педагогических и технических специальностей, которые проводились в рамках пилотного проекта «IROS» и проекта «Результативная наука» в НАО «Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова», инициированных Министерством Науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: исследовательская культура студента, IROS, академические компетенции, информационная грамотность, цифровая гуманитаристика, субъектность студента, метапознание, сетевое научное взаимодействие

RESEARCH SKILLS (IROS) AS A COMPONENT OF THE RESEARCH CULTURE OF UNIVERSITY STUDENTS

The article examines the features of the formation and development of students' research culture in the process of their professional training. The concept of "research culture" is revealed, along with its structure, which includes motivational-value, cognitive, and activity-based components. Special attention is given to the development of research skills as a key element of research culture. The article analyzes the pedagogical conditions and educational technologies that contribute to the development of students' abilities to formulate scientific problems, analyze and interpret data, work with information sources, and present research results.

The results of an empirical study are presented, confirming the positive impact of active and project-based learning methods on the development of research skills and the enhancement of students' research activity. The importance of a systematic and purposeful approach to the development of research culture is emphasized in the context of training competent and competitive professionals.

The article also provides an analysis of educational programs in terms of the significance of core and specialized disciplines for the formation and improvement of students' research culture in higher education institutions.

The authors present selected findings related to the research skills of students in pedagogical and technical specialties, obtained within the framework of the pilot project "IROS" and the "Effective Science" project at the Sh. Ualikhanov Kokshetau University, initiated by the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: student research culture, IROS, academic competencies, information literacy, digital humanities, student agency, metacognition, online scientific interaction

Маълумот дар бораи муаллиф: Зулқарнаева Чамила Амангелдиновна – магистри илмҳои педагогӣ, дотсенти Донишгоҳи Кокшетау ба номи Ш.Уалихонов, 020000, вилояти Акмолинск, Кокшетау, кӯчаи Абай 76, +77016492988, Znamilya1972@mail.ru

Назарзода Мавлуда Рачабалӣ – докторанти Пажӯишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмлонии Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Сведение об авторах: Зулқарнаева Жамиля Амангельдиновна - магистр педагогических наук, ассистент-профессор НАО «Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова», 020000, Акмолинская область, г.Кокшетау, ул.Абая 76, +77016492988, Znamilya1972@mail.ru

Назарзода Мавлуда Раджабали – докторант Института развития образования имени Абдурахмлонии Ҷомии Академии образования Таджикистана

About the authors: Zulkarnaeva Zhamilya Amangeldinovna - Master of Pedagogical Sciences, assistant professor of NJSC "Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov", 020000, Akmola region, Kokshetau, Abay street 76, +77016492988, Znamilya1972@mail.ru

Nazarzoda Mavluda Rajabali – doctoral student at the Abdurakhmloni Jomi Institute of Education Development of the Academy of Education of Tajikistan

УДК: 159.65 (575.3)

ДАВРАБАНДИ ПСИХОЛОГИИ РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ ОИЛАВӢ

Саидзода Б.Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Оила ҳамчун зерсохтори муҳимми иҷтимоӣ, дар ҳама давраҳои инкишофи таърихӣ дар ташаккул ва рушди шахсият, интиқоли арзишҳо ва таъмини суботи ҷомеа нақши ҳалкунанда дошт ва дорад. Ба ибораи дигар, устувории ҷомеа аз сифат ва солимии психологӣ –ахлоқии муносибатҳои оилавӣ маншаъ мегирад. Дар шароити кунунии Тоҷикистон, ки бунёди ҷомеаи ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ қарор дорад, мепазирад, омӯзиши илмӣ-протсессҳои психологӣ рушди муносибатҳои оилавӣ аҳамияти аввалиндараҷа пайдо кардааст. Дар ин замина, таҳқиқи **масъалаи муносибатҳои оилавӣ, маърифати ҳуқуқӣ ва психологӣ ҷавонон дар заминаи рушд ва устувории оила** на танҳо вазифаи назариявии илмӣ-ҷомеашиносӣ, балки ниёзи амалии соҳаи психология маҳсуб меёбад.

Аз саҳифаҳои таърих бармеояд, ки муносибатҳои оилавӣ зери таъсири шароити гуногуни иҷтимоӣ ва иқтисодӣ тағйир ёфта, мазмун ва сохтори нави иҷтимоӣ-психологиро касб кардааст. Тавре ки муҳаққиқони соҳаи психология В.Н. Максимов, В.С. Торехтий, В.И. Переведенцев ва О.А. Карабанова қайд мекунанд, рушди муносибатҳои оилавӣ дар асоси омилҳои зерин сурат мегирад: [5, с. 35]

- мутобиқати нақшу вазифаҳо дар оила;
- ҳамсонӣ дар арзишҳои оилавӣ;
- қаноатмандии эмотсионалӣ;

- тамоил ба устувории робитаҳои оилавӣ ;
- мувофиқати равобит дар муҳити микроиҷтимоӣ .

Бо дарназардошти омилҳои мазкур, рушди психології муносибатҳои оилавиرو ба марҳилаҳои мантиқии зерин ҷудо мекунанд:

1. Давраи ибтидоӣ (қабилавӣ)

Дар ин марҳила, оила шакли мушаххаси иҷтимоӣ надошта, бештар як воҳиди гурӯҳӣ ба шумор мерафт. Муносибатҳои психологӣ асосан ба таъмини насл ва ҳифзи муҳити зист нигаронида шуда, зухуроти ҳиссиёт ва иртиботи шахсӣ дар сатҳи паст қарор дошт.

2. Давраи анъанавӣ

Бо ташаккули сохторҳои ибтидоии иҷтимоӣ , шаклҳои дигари оила ба вучуд омаданд. Муносибатҳои психологӣ бештар зери таъсири ҳукмронии мард ва итлоати зан қарор доштанд. Кӯдакон дар мақоми пасзаминавӣ қарор мегирифтанд. Эҳсос ва муоширати байниҳамдигарӣ хеле маҳдуд ва таҳти назорат қарор доштанд.

3. Давраи классикӣ (оилаи суннатии иҷтимоӣ)

Дар ин давра, оила ҳамчун як ниҳоди ахлоқӣ ва иқтисодӣ баромад карда, муносибатҳои байниҳамдигарии ҳамсарон дар заминаи эҳтиром ва муҳаббат рушд ёфт. Бо вучуди ин, тақсмоти суннатии нақшҳо ва тобеият ҳанӯз ҳам боқӣ монда буд.

4. Давраи муосир (асри XX)

Дар ин марҳилаи рушд, муносибатҳои оилавӣ шакли озодтар ва баробарҳуқуқро касб намуд. Муносибатҳои психологӣ дар заминаи муоширати мутақобил, дастгирии психологӣ ва қаноатмандии эмотсионалӣ рушд карданд. Нақшҳои гендерӣ тағйир ёфта, хусусияти ҳамкорӣ ва баробариро гирифтанд.

5. Давраи трансформатсионӣ (асри XXI)

Бо рушди технология, тағйироти иҷтимоӣ ва шаклҳои нави зиндагӣ , муносибатҳои оилавӣ низ дигаргун шуданд. Шаклҳои ғайримаъмулии оила пайдо гардид ва ниёз ба машварати психологӣ ва дастгирии психоэмотсионалӣ афзоиш ёфт. Муносибатҳои оилавӣ ба сатҳи нави мутобиқшавӣ ва ниёз ба сабру таҳаммул пайдо карданд.

Ҳамин тариқ, рушди муносибатҳои оилавӣ на танҳо як падидаи иҷтимоӣ , балки як системаи мураккаби психологӣ мебошанд, ки аз таҳаввулоти ҷомеа, арзишҳои фарҳангӣ ва талаботи шахсӣ сарчашма мегиранд. Омӯзиши мантиқии ин протсесс имкон медиҳад, ки механизмҳои шаклгирии муносибатҳои солим ва устувори оилавӣ таҳлил ва тақмил дода шаванд.

Дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон, ки дар роҳи демократия ва дунявият қарор дорад, муносибатҳои оилавӣ бояд мутобиқ ба ин арзишҳо рушд ёбанд. Ин маънои онро дорад, ки таҳкими оила бояд тавассути муоширати солим, дастгирии психологӣ , эҳтироми ҳуқуқи уҳдадорӣҳо ва рушди шахсиятҳои солим амалӣ гардад.

Оила ҳамчун воҳиди ибтидоии сохтори иҷтимоӣ дар тӯли таърихи инсоният пайваста тағйир ва тақмил ёфтааст. Аввалин шаклҳои муносибатҳои байниҷинсӣ ва ташаккули оила дар давраҳои ибтидоии ҷамъият асосан ба талаботи биологӣ ва хусусиятҳои инстинктии инсон вобаста буданд. Бо рушди шуур ва эҳтиёҷоти иҷтимоӣ , ин протсесс тадриҷан мурағаб гардида, шакли ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ гирифт.

Дар давраи аввал, гурӯҳҳои одамон асосан дар шакли «тӯда» бо шумораи 20 то 30 нафар зиндагӣ мекарданд. Муносибатҳои ҷинсӣ ва иҷтимоӣ дар ин давра бетартиб ва бенизом буданд. Бо рушди шуур ва зарурати танзими муносибатҳои байнифардӣ , муносибатҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ шакли муайян гирифтанд, ки замина барои ташаккули муносибатҳои оилавӣ шуд.

Пайдоиши акди никоҳ ҳамчун механизми танзими муносибатҳои ҷинсӣ ва иҷтимоӣ , заминаи бунёди оилаҳои устувор гардид. Аввалин шакли никоҳ - никоҳи гурӯҳӣ буд, ки дар он ҳамаи мардони як гурӯҳ шавҳарони умумии занҳои ҳамон гурӯҳ ба ҳисоб мерафтанд. Бо ташаккули сохтори синфӣ ҷомеа, никоҳ низ тағйир ёфта, аз гурӯҳӣ ба якшахсӣ ва ниҳоят ба якҷанинагонӣ табдил ёфт.

Бисёрникоҳӣ ҳамчун як падидаи иҷтимоӣ -фарҳангӣ дар марҳилаҳои муайяни таърихӣ нақши муайян бозидааст. Дар ҷомеаҳои ибтидоӣ ва қабилавӣ , марде, ки сарватманд, тавоно ва ҳимоятгари гурӯҳ буд, имкони доштани якчанд занро пайдо мекард. Падидаи мазкур дар ҷомеаҳои шикорчиён ва зироаткорон ҷой дошта, бештар аз имкониятҳои иқтисодӣ ва демографӣ вобаста буд.

Дар Африқо ва қисман дар Амрикои Шимолӣ, бисёрникоҳӣ дар шаклҳои густурда вомехӯрд. Баръакс, дар ҷомеаҳои Осиё ин падида камтар паҳн шуда буд. Масалан, дар Ҳиндустон то имрӯз тақрибан 5%-и аҳоли муносибатҳои бисёрникоҳиро таҷриба мекунад.

Динҳои яҳудӣ ва насронӣ дар замонҳои қадим ва ҳамчунин дар марҳилаҳои ибтидоии таърихи насронӣ, бисёрникоҳиро раво мешумориданд, вале бо мурури замон калисо ва равияҳои мазҳабии насронӣ ин шакли оиладориро манъ карданд. Яке аз сабабҳои асосии густариши бисёрникоҳӣ вайрон шудани таносуби шумораи мардон ва занон, бахусус пас аз ҷангро, ба шумор меравад. Занҳои бешумор дар натиҷаи задухӯрдҳои марговари қabilaвӣ бе шавҳар мемонданд ва маҷбур мешуданд, ки бо мардони қabilaи ғолиб издивоҷ кунанд.

Дар баъзе давлатҳо вобаста ба вазъияти мушаххаси демографӣ, ба бисёрникоҳӣ иҷозат дода мешуд. Бо вуҷуди ин, чунин шакли муносибат мушкilotи ҷиддии психологӣ ва ахлокиро ба вуҷуд меовард. Мардон дар дохили оила байни занҳо таъбиз мекарданд ва ин боиси низоъҳои дохилӣ ва аз ҳам пошидани устувори психологӣ аъзои оила мегардид.

Пайдоиш ва ташаккули муносибатҳои оилавӣ як протсесс ва падидаи мураккаби таърихиву иҷтимоӣ мебошад, ки аз марҳилаҳои мухталиф гузашта, ба шакли муназзами ахлокиву ҳуқуқӣ расидааст. Ақди никоҳ ҳамчун пояи асосии оиладорӣ имкон дод, ки муносибатҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ танзим ёфта, замина барои рушди оилаҳои солим ва устувор фароҳам гардад.

Омӯзиши илмӣ ин протсессро на танҳо барои дарки таърихи оила, балки барои таҳкими арзишҳои муносири оилавӣ ва беҳтарсозии робитаҳои иҷтимоӣ аҳамияти хоса дорад. Дар адабиёти мавҷуда, дар баробари ҷанбаҳои манфии бисёрникоҳӣ, инчунин ҷиҳатҳои мусбати он низ зикр шудаанд. Масалан, агар мард доро ва тавоно бошад ва тавонад талаботи моддӣ ва маънавии занҳояшро қонеъ гардонад, сатҳи зиндагии онҳо метавонад бидуни мушкilotи иҷтимоиву иқтисодӣ нигоҳ дошта шавад. Дар чунин ҳолат, ҳаҷми қорҳои хона бо тавофуқ байни занон тақсим мешавад, ки метавонад фишори ҳаррӯза ба занонро сабуктар созад. Аммо дар шакли якҷаникоҳӣ, тамоми масъулияти нигоҳубин ва идора намудани рӯзгор ба дӯши як зан меафтад. Аз ин сабаб, метавон пиндошт, ки мардони доро ва ҳавасманд майл ба он доранд, ки якҷанд зан дошта бошанд. Бо вуҷуди ин, бисёрникоҳӣ танҳо дар шароити баробарӣ, муҳити бенизоъ ва танзими ҳуқукиву ахлоқӣ метавонад муваффақият ба бор орад, вале ҳолатеит, ки дар амалия кам ба вуҷуд меояд.

Дар маҷмӯъ, бисёрникоҳӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, вобаста ба омилҳои гуногуни таърихӣ, иқтисодӣ ва демографӣ дар ҷомеаҳои мухталиф нақшҳои гуногун доштааст. Гарчанде баъзе ҷиҳатҳои мусбат ба имкониятҳои иқтисодӣ таъя мекунад, ин протсесс дар заминаи психологӣ ва иҷтимоӣ метавонад мушкilot эҷод кунад. Омӯзиш ва таҳлили илмӣ чунин муносибатҳо метавонад барои дарки амиқи протсессҳои ташаккули оила ва беҳтарсозии фазаи муносибатҳои муосир аҳамияти таърихиву таҳлилиро дошта бошад.

Таърих нишон медиҳад, ки оила дар давраҳои гуногуни таърихӣ, аз ҷумла падаршохӣ ва модаршохӣ, шакл гирифтааст. Ин марҳилаҳо, новобаста аз замони он, ба муносибатҳои оилавии муосир таъсири психологӣ гузоштанд. Масалан, дар давраи падаршохӣ, мард сардори мутлақи оила буд ва қарорҳои муҳим аз тарафи ӯ яктарафа қабул мешуд. Аз нигоҳи психологӣ, чунин муҳит тарзи муоширати маҳдуд ва вобастаро эҷод мекунад, ки ба ривочи шахсиятҳои мустақил ва қобилияти ҳаллу ғасли мустақилона дошта, ҳалал мерасонад.

Ба қавли психологи рус Юлия Соколова: «Кӯдакон ҳангоми вайроншавии оила, ба вижа ҳангоми ҷудошавии волидон, дар қорсуи муносибатҳои оилагӣ мемонанд ва мавқеи худро муайян карда наметавонанд. Аз ин рӯ, волидон бояд дар баробари барҳам додани муносибатҳо, манфиатҳои психологӣ фарзандонро нодида нагиранд» [6, с. 65].

Соҳтори **модаршохӣ** - ки дар баъзе ҷомеаҳои ибтидоӣ вуҷуд дошт, занро ҳамчун маркази қудрат дар оила муаррифӣ мекард. Гарчанде ин шакл нисбат ба падаршохӣ инсонгароёна тарҳрезӣ шавад ҳам, аммо он низ боиси ташаккули яктарафаи хусусиятҳои психологӣ аъзоён ва маҳдуд шудани озодии онҳо мегардид.

Оила ҳамчун ниҳоди бунёдӣ ва устувори ҷомеа ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи мутафаккирон ва муҳаққиқон қарор дошту дорад. Соҳту мазмун ва муносибатҳои оила дар тӯли таърих таҳти таъсири расонаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ахлоқӣ тағйир ёфта меистад. Дар Тоҷикистон, ки аз оғози давлатдорӣ муосираш беш аз се даҳсола гузаштааст,

масъалаҳои ташаккули сохти нави оила, таъмини ҳуқуқи озодиҳои аъзоёни оила ва фароҳам овардани заминаҳои муносири ҳуқуқи дар маркази сиёсати давлат қарор доранд.

Истиқлоли Тоҷикистон оғози марҳилаи навест, ки дар он шакли навбатии оила бо пойдории баробарҳуқуқӣ ва эҳтиром ба ҳуқуқҳои шахсии ҳамсарон ва дигар аъзои оила тадричан ташаккул ёфта, бақуллаи баланд расида аст. Наҷоти арзишҳои демократӣ ва татбиқи онҳо дар фазои оилавӣ аз амалҳои муҳими сиёсати давлатӣ, бахусус сиёсати роҳбари давлат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аст.

Аз оғози истиқлолият то ба имрӯз, Ҳукумати кишвар даҳҳо қонун ва санадҳои муҳимеро қабул кардааст, ки барои ташаккули оилаи муосир асос гузоштанд. Яке аз онҳо баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа мебошад. Ташаббусҳои сиёсати давлатӣ барои дастгирии занон, бахусус духтарони минтақаҳои дурдаст, ҳамчун омилҳои муҳим дар таҳкими оила баҳогузори мешаванд. Масалан, ҷорӣ намудани квотаҳо барои духтарон ҳамчун дастгирии иҷтимоӣ дар таъмини таҳсилоти олӣ ва дастрасӣ ба имкониятҳои касбӣ ба ин иқдом вобаста аст. Имрӯз зани тоҷик дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа ҷаълола иштирок дорад аз сиёсати давлатӣ то дониш, маориф ва иқтисод. Ин фазо, ки аз сиёсати оғоҳона ва роҳнамоии роҳбари давлат баҳра мегирад, ба болоравии мақоми иҷтимоии зан ва ташаккули муносибатҳои демократии оилавӣ мусоидат мекунад.

Бо назардошти аҳамияти васеи оила, як қатор илмҳои онро аз ҷонибиҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор додаанд:

- ҷомеашиносӣ - оиларо ҳамчун ташкилоти иҷтимоие меомӯзад, ки иштирокаи дар интиқоли арзишҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ муҳим аст;
- ҳуқуқшиносӣ - муносибатҳои ҳуқуқии аъзоёни оиларо бо меъёрҳои давлатӣ танзим мекунад;
- психология - оиларо ҳамчун гурӯҳи хурди иҷтимоӣ таҳлил намуда, мувофиқат ва танишҳои психологиро дар асоси муносибатҳои тарафайн арзёбӣ мекунад;
- педагогика - нақши оиларо дар тарбияи фарзандон ва ташаккули шахсияти наврасон таъкид мекунад;
- иқтисод - оиларо ҳамчун як воҳиди иқтисодӣ, дар ҳисобу китоби рушди хоҷагии халқ меомӯзад;
- тиб ва демография - протсессҳои афзоиши аҳоли, таваллуд ва саломатии фарзандонро дар иртибот бо устувории оила мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Ҳамкориҳои байниилмӣ байни таҳаввули дар ин соҳаҳо ба он мусоидат мекунад, ки сиёсатҳои иҷтимоӣ ва барномаҳои таҳкими оила бар асоси донишҳои мукамал ва таҳлилшуда таҳия шаванд.

Бинобар ин, шаклҳои дар боло зикргардидаи оила, ки асосан ба тақсмоти қудрат алоқаманданд, муносибатҳои мутақобил ва баробарҷоири таъмин намекунанд. Аз ин рӯ, бо гузашти вақт, зарурати пайдоиши модели нави муносибатҳои оилавӣ, мутабиқ бо арзишҳои демократӣ ва инсонгароёна эҳсос гардид.

Модели нави оила – ки онро метавон “оилаи демократӣ баробарҳуқуқ, эҳтиромомез ва масъулиятшинос” номид, ки бар асоси муоширати солим, эҳтироми ҳуқуқи озоӣ, масъулияти муштарак дар ҳалли масъалаҳои марбут ба оила ташаккул меёбад. Дар чунин модел, на шавҳар ва на зан ҳокими мутлақ нестанд, балки ҳар ду ҳамчун шарикони ҳаёт, ки масъулиятҳои муштаракро ба дӯш доранд, амал мекунанд.

Ҳадафи асосии оилаи муосир фароҳам овардани муҳити психологию иҷтимоӣ ва иқтисодие ба шумор меравад, ки дар он ҳамсарон ва фарзандон – имкони рушд, ташаккули шахсӣ ва иштироқи ҷаълола дар ҳаёти ҷомеаро дошта бошанд. Танҳо чунин оила метавонад ҳамчун пояи устувори ҷомеаи адолатпарвар ва рушдкунанда хизмат намояд.

Имрӯз оила дигар масъалаи марбут ба шахсони алоҳида нест, балки ҳамчун як манбаи таъсиргузор ба ҷомеа аз тарбияи насл то таъмини суботи иҷтимоӣ арзиши воқеӣ дорад. Аз ин рӯ, давлат наметавонад нисбат ба ҷаълолияти оила бетараф бошад.

Пажӯишҳои нишон медиҳанд, ки яке аз сабабҳои асосии пошхӯрии оилаҳо на танҳо мушкилоти иқтисодӣ, балки “идора карда натавонистани эмотсияҳо” низ мебошад. Муҳаққиқ Л.П.А.Драгунова ин ҳолатро “бемории эмотсионалӣ” номида, онро аз ноқисии муошират, набудани ҳамдардӣ ва ноқобилии дар ҳалли мушкилот, ки тавассути муколама сар мезанад, вобаста медонад [2, с.25]. Ҳалли ин мушкилот танҳо тавассути тағйирдиҳии фарҳанги муоширатнамоӣ ва баланд бардоштани маърифати оиладорӣ имконпазир аст.

Баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ ва ахлоқии ҷавонон, омодагӣ ба ҳаёти оилавӣ ва фароҳам овардани шароити мусоиди мутабоқиқшавии психологӣ барои оилаҳои ҷавон аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Оила ҳамчун ниҳоди муҳимми иҷтимоӣ, дар тамоми давраҳои маҷмаи ҳосса дошта, дар ташаккули шахсият ва суботи ҷомеа нақши калидӣ мебозад. Тағйироти шадиди иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва ахлоқӣ дар асри XXI аз ҷумлаи таҳаввулоти ахлоқӣ, бархӯрдҳои тамаддунҳо ва рушди технология ба устувории оила таъсири амиқ гузошта, дар баъзе ҳолатҳо сабаби пошхӯрии он гардидаанд.

Дар ҳамин замина, омӯзиши муносибатҳои тониқоҳӣ марҳилаи муҳимми ташаккули оилаи оянда аҳамияти ниҳоят баланд дорад. Ин муносибатҳо ба ҷавонон мактаби ҳаёти муштарак, меъёрҳои масъулият, ҳамкорӣ ва интизориҳои воқеӣ аз оиларо меомӯзонанд.

Пажӯишҳо нишон медиҳанд, ки на танҳо мушкilotи иқтисодӣ, балки ноомодагии психологӣ ва маърифати нопурраи оиладорӣ метавонад ҳамчун омилҳои асосӣ дар пошхӯрии оилаҳо шинохта шаванд. Аз ин рӯ, на танҳо муҳити иҷтимоӣ, балки ёрии илмӣ ва машваратҳои тониқоҳӣ ба мисли машварат бо психологҳо ва ҳуқуқшиносон ба коҳиши шумораи талоқҳо ва таҳкими ниҳоди оила мусоидат мекунанд. Ҳаёти оилавӣ ҳамчун пояи асосии ҷомеа, дар ташаккули шахсият ва таъмини суботи иҷтимоӣ нақши ниҳоят муҳим мебозад. Дар ин замина омодагии ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ ва маърифатнокии онҳо яке аз омилҳои калидии рушди ҷомеа ва пешгирии мушкilotи иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад.

Айни замон оилаи тоҷик дар заминаи сиёсати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ шакли нав ва босамаре касб кардааст. Ин протсесс, ки таҳти роҳбарии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон амалӣ мешавад, тақозо мекунанд, ки на танҳо заминаҳои ҳуқуқӣ, балки фарҳанги муносибатҳои дохилиоилавӣ низ ба арзишҳои ҷомеаи муосир ҳамроҳанг бошанд [2, с.25].

Муносибатҳои тониқоҳӣ, ки таҷрибаи ҳаёт дар марҳилаи пешакии зиндагиро дар бар мегиранд, бояд барои ҷавонон ҳамчун мактаби омодагӣ ба оилаи муваффақ хизмат кунанд. Инкишофи чунин муносибатҳо ба ҷавонон имконият медиҳад, ки:

- қобилияти муоширати солим ва муқоламаро биомӯзанд;
- меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқии оиладориро аз худ намоянд;
- фаҳманд, ки оила на танҳо муҳити ҳамзистӣ, балки низоми масъулият ва уҳдадорихост;
- дар худ муҳаббат, эҳтиром ва таҳаммулро ҳамчун асосии устувории оила тарбия намоянд.

Муносибатҳои тониқоҳӣ бояд дар фазои ахлоқӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ, бо таъкид ба арзишҳои миллӣ ва меъёрҳои ҳуқуқӣ сурат гиранд. Танҳо дар ҳамин сурат метавон ба ташаккули оилаҳои устувор, фарзандони солим ва ниҳоди пурқуввати иҷтимоие умед баст, ки дар рушду пойдории ҷомеаи сахми муассир гузошта метавонад.

Оила ҳамчун як сохтори муҳимми иҷтимоӣ, на танҳо ба муносибати байни ҳамсарону фарзандон дахл дорад, балки дар ҳифз ва интиқоли арзишҳои фарҳангӣ, урфу одат ва анъанаҳои миллӣ низ нақши бевосита мегузорад. Омодагӣ ва маърифати ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ, ки мафҳумҳои мураккаб ва бисёрҷанба мебошанд, дар заминаи тарбияи оилавӣ ва сатҳи маърифати волидон ташаккул меёбанд. Аҳамияти муносибати оилавиرو Н.Қ. Амонов ва Р.Ҷ. Розито дар мақолаи худ чунин қайд намудаанд: «Оила аввалин маконест, ки кӯдак дар он рушд ёфта тарбия мегирад. Ҳар гуна бенизомӣ ва мушкilotҳои ахлоқии волидайн, ки дар оила ба миён меояд, бевосита ва бавосита дар рафти тарбияи кӯдак таъсири ҳудро мегузорад» [1, С. 239]. Аз ин рӯ, таҳкими маърифати оилавӣ ва баланд бардоштани масъулияти иҷтимоии волидон барои таъмини пойдории оила ва рушди солими ҷомеа аҳамияти калон дорад.

Мусаллам аст, ки сатҳи маърифати оиладорӣ волидайн ба омодагии фарзандон ба оиладорӣ таъсири мустақим дорад. Ҷавонон таҷрибаи оиладориро асосан тавассути мушоҳидаи рафтори волидон ба даст меоранд ва онро дар зиндагии шахсии худ татбиқ менамоянд. Аз ин рӯ, баланд бардоштани маърифати оиладорӣ волидон омилҳои муҳимми тарбияи насли солиму масъулиятшинос ба шумор меравад.

Таҳлили мафҳуми “оила” аз нигоҳи муҳаққиқ А.П.Г.Харчев, ки онро ҳамчун муносибатҳои мураккаби иҷтимоӣ байни ҳамсарон, фарзандон ва наздикон меонад, нишон медиҳад, ки оила мафҳуми фарохтар аз нигоҳи буда, низоми муносибатҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва ҳуқуқиро дар бар мегирад [3, с.5].

Айни замон, дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистон барои синфҳои 10–11 таълими фанни «Маърифати оиладорӣ» амалӣ шуда истодааст, ки ҳадафаш оморасозии босифати ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ мебошад. Ҳарчанд таълими фанни мазкур барои баланд бардоштани сатҳи маърифати оиладорӣ ҷавонон заминаи устувор фароҳам оварда бошад ҳам, таҷриба ва таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар масъалаи оморасозии ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ ҳанӯз ҳам мушкилот баназар мерасад. Аз ҷумла:

- норасоии тасаввуроти равшан оид ба таъмини моддӣ ва маишӣ: аксарияти ҷавонон қобилият ва имкониятҳои худро дар таъмини молии оила шубҳанок арзёбӣ мекунанд, ки ин ҳолат метавонад ба ихтилоф ва нофаҳмиҳо дар ҳаёти муштарак оварда расонад;

- набудани тасаввуроти мушаххас барои зиндагии оянда: ҷавонон аксар вақт дар бораи муносибати оянда бо ҳешу ақрабӣ ҳамсар ё тарҳи умумии зиндагии оилавии худ тасаввуроти возеҳ надоранд. Ин нуқта боиси ба миён омадани мушкилоти оилавӣ гашта, зарурати оморасозии ҷиддии пеш аз издивоҷ ва баланд бардоштани сатҳи маърифати оилавино тақозо мекунад;

- таъсири урфу одат ва хусусиятҳои миллии психологӣ: урфу одатҳои миллий ва психологияи ҷамъиятӣ дар ташаккули муносибатҳои оилавӣ нақши муассир доранд, ки бояд дар барномаҳои таълимӣ ба таври махсус дарҷ шаванд;

- маърифати ноқофӣ волидон: набудани сатҳи зарурии дониш ва малакаҳои муносибати оилавӣ дар байни волидайн метавонад барои ҷавонон ҳамчун намунаи носолим хидмат кунад ва боиси такрори ҳамон иштибоҳҳо гардад. Ҳолати мазкур зарурати боло бурдани сатҳи маърифати оилавии волидонро тақозо мекунад.

Таҳқиқотҳои ҷорӣ собит намудаанд, ки дарки ҷавонон аз ҳароси иқтисодӣ, нақши волидон ва сохтори муносибатҳои оилавӣ, аксаран маҳдуд ва ба қадри кифоя дастнорас аст. Ин ҳолат боиси он мегардад, ки дар бархӯрди аввалин бо мушкилот дар зиндагии муштарак аз ҷумла масоили молиявӣ ва муносибат бо оилаи васеъ ихтилофот сар зананд.

Барои рафъи камбудии зикргардида ва таҳкими оилаҳои муосир, бояд маърифати оиладорӣ ва оморасозӣ ба ҳаёти оилавӣ ҳамчун масъалаи калидии ҳар як аъзои оила ва ҷомеа баррасӣ шавад. Барои ин, зарур аст, ки:

- барномаҳои таълимии фанни «Маърифати оиладорӣ» дар мактабҳо, бо дарназардошти хусусиятҳои фарҳангӣ, урфу одат ва ҷаҳонбинии миллий тақвият дода шавад;
- барои ҷавонон ва волидон ташкил кардани семинарҳо ва тренингҳои психологие, ки мавзӯҳои муносибати солим, баробарҳуқуқӣ, ҳалли муноқишаҳо ва масъулиятҳои оилавино фаро мегиранд;
- фароҳам овардани машваратҳои ҳатмии пеш аз никоҳ, ки ба оморасозии психологӣ ва иҷтимоии ҷавонон ба ҳаёти муштарак равона шудаанд;
- баланд бардоштани сатҳи маърифати оиладорӣ волидон, зеро онҳо аввалин омӯзгор ва намуна барои фарзандони худ махсуб меёбанд.

Иҷрои ҷорабиниҳои мазкур метавонад устувори оилаҳоро таҳким бахшад, сатҳи талокҳоро то ҳадди имкон коҳиш диҳад ва дар маҷмӯъ, ба рушди мутавозин ва устувори ҷомеа мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Амонов Н.Қ, Розито Р.Қ. Махсусияти кӯдакони мушкилии равонидошта. // Паёми Донишгоҳи миллий. – Душанбе: 2015, №3/10 (188). – С. 239
2. Дастури психологияи амалӣ. Зери таҳрири Юнусова Н.М. – Душанбе: «Собириён», 2004. 25
3. Расулов С.Х., Саидзода А.Р., Каримиён Қ.М. Психологияи шарҳи нақшавӣ ва тафсири кӯтоҳ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: ҶДММ «Нури моҳтоб», 2020. – 274 с.
4. Семья. Социально-психологические и этические проблемы. Справочник. – Киев, 1990. – С. 12
5. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений: Курс лекций. – М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 35
6. Юлия Соколова. Я расту без папы. Как воспитать ребенка одной. – Москва: Гелеос, 2008. – С. 65
7. Янкова, З.А, Очилдиева, С.Ф., Лосева О.К. мужчина и женщина в семье. – М.: Финансы и статистика, 1983

ДАВРАБАНДИ ПСИХОЛОГИИ РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ ОИЛАВӢ

Дар заминаи таҳаввулоти иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии асри XXI, муаллиф бар он назар аст, ки яке аз омилҳои асосии пош хӯрдани оилаҳо на фақат мушкilotи иқтисодӣ, балки набудани малакаи муоширати солим, камбудии маърифат ва омодагии психологӣ ба ҳаёти муштарак мебошад. Мақола ба масъалаҳои муҳим, аз қабилӣ нақши муносибатҳои тоҷикӣ дар рушди ҷаҳонбинии ҷавонон, аҳамияти таҷрибаи волидон дар ташаккули модели рафтори оилавӣ ва таъсири урфу одат ва фарҳанги миллий дар муносибатҳои оилавӣ равшанӣ меандозад. Таълимоти фанни «Маърифати оиладорӣ», машваратҳои равшанӣ ва дастгирии ҳуқуқии ҷавонон ҳамчун омилҳои калидии пешгирии мушкilotи оилавӣ ва коҳиши сатҳи талоқ арзёбӣ мегарданд. Муаллиф пешниҳод менамояд, ки маърифати оиладорӣ ҳамчун масъалаи стратегияи миллий баррасӣ гардад ва барои омодаасозии ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ барномаҳои фарогири таълимӣ, психологӣ ва иҷтимоӣ таҳия ва татбиқ шаванд. Тадбирҳои пешниҳодшуда метавонанд ба таҳкими ниҳоди оила, рушди устувори иҷтимоӣ ва тарбияи насли солим мусоидат намоянд.

Калидвожаҳо: оила, маърифати оиладорӣ, муносибатҳои тоҷикӣ, ҷавонон, омодагӣ ба ҳаёти оилавӣ, муоширати солим, масъулияти оилавӣ, сатҳи маърифатнокӣ, психологияи оилавӣ, арзишҳои миллий.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В контексте социальных, культурных и экономических трансформаций XXI века автор утверждает, что одной из основных причин распада семей являются не только экономические трудности, но и отсутствие навыков здорового общения, дефицит знаний и психологическая неготовность к совместной жизни. В статье освещаются важные вопросы, такие как роль супружеских отношений в формировании мировоззрения молодежи, значение опыта родителей в формировании модели семейного поведения, а также влияние традиций и национальной культуры на семейные отношения. Обучение по дисциплине «Семейное просвещение», психологическое консультирование и юридическая поддержка молодежи рассматриваются как ключевые факторы профилактики семейных проблем и снижения уровня разводов. Автор предлагает рассматривать семейное просвещение как национальный стратегический вопрос разрабатывать, и внедрять комплексные образовательные, психологические и социальные программы для подготовки молодежи к семейной жизни. Предлагаемые меры могут способствовать укреплению института семьи, устойчивому социальному развитию и воспитанию здорового поколения.

Ключевые слова: семья, семейная грамотность, предбрачные отношения, молодежь, готовность к семейной жизни, здоровое общение, семейная ответственность, уровень знаний, семейная психология, национальные ценности.

PSYCHOLOGICAL STAGES OF DEVELOPMENT OF FAMILY RELATIONS

Against the backdrop of social, cultural, and economic transformations of the 21st century, the author argues that one of the main causes of family breakdowns is not only economic difficulties but also the lack of healthy communication skills, insufficient knowledge, and psychological unpreparedness for joint life. The article highlights important issues such as the role of marital relationships in shaping the worldview of young people, the significance of parental experience in forming models of family behavior, and the influence of traditions and national culture on family relations. Education in the discipline of "Family Education," psychological counseling, and legal support for youth are considered key factors in preventing family problems and reducing divorce rates. The author proposes that family education be regarded as a national strategic issue, and comprehensive educational, psychological, and social programs be developed and implemented to prepare young people for family life. The proposed measures can contribute to strengthening the family institution, sustainable social development, and raising a healthy generation.

Keywords: family, family literacy, premarital relationships, youth, readiness for family life, healthy communication, family responsibility, level of knowledge, family psychology, national values.

Саидзода Баҳрулло Хол - доктори фалсафа Phd, аз рӯйи ихтисоси психология, дотсент, мудири кафедраи психологияи факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Email: bahrullo_90@mail.ru, тел.: +(992) 987 95 70 70

Саидзода Баҳрулло Хол - доктор философии (PhD) по специальности психология, доцент, заведующий кафедрой психологии факультета философии Таджикского национального университета. Email: bahrullo_90@mail.ru, тел.: +(992) 987 95 70 70

Saidzoda Bahrullo Khol - PhD in psychology, associate professor, head of the department of psychology at the faculty of philosophy, Tajik national university. Email: bahrullo_90@mail.ru, tel.: +(992) 987 95 70 70

ТДУ-37.0 [575.3]
ТКД-74.03 [5.ТОЧ]
В-25

МАВҚЕИ ВОЛИДОН ДАР ТАТБИҚИ КОРҲОИ ИСЛОҲИИ КЌДАКОНИ ИМКОНИАТАШОН МАҲДУД

Вализода Ш.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Дар оила таваллуд шудани кўдаки имконияташ маҳдуд ҳамеша як масъалаи муҳим барои волидон ба ҳисоб меравад, ки муаммои хеле душвор дар баъзе мавридҳо боиси вайроншавии, оила мегардад.

Ба таълиму тарбияи фарогир ҷалб намудани кўдакони имконияташ маҳдуд аксар мавридҳо ба шароити иқтисодии оила таъсири худро мерасонад, зеро масъулияти хеле баланд ва эътибори махсус аз волидон талаб менамояд. Аз ҳама муҳим ин ҳамагўна аз ҷониби волидон ба роҳ мондани ҳамкориҳои судмандро бо масъулини мактаб, омўзгорон талаб менамояд. Бояд зикр намуд, ки ноил шудан ба натиҷаи хуб хеле душвор ва заҳмати пайдарпайро талаб менамояд, зеро бисёре аз кўдакони имконияташ маҳдуд тез хаста мешаванд, худро дар раванди дарс, яъне 40-45 дақиқа идора карда наметавонанд. Бинобар ин дар соҳаи маориф таълими инфиродӣ ба роҳ монда шудааст, ки омўзгорон шахсан омада, ба кўдакон дар хона дарс медиҳанд[11]. Аз ин сабаб, аксари волидоне, ки кўдакони имконияташ маҳдудро тарбия мекунад, бештар дар мактаб ба ҷунин мушкилот дучор мешаванд:

- ҷудо кардани волидони кўдакони имконияташ маҳдуд аз волидони дигар;
- мавриди таҳқир қарор гирифтани кўдакони имконияташ маҳдуд аз ҷониби ҳамсолон;
- набудани муносибати дуруст байни кўдаки имконияташ маҳдуд бо ҳамсолон;
- набудани барномаи махсус дар раванди таълими мактаб

Яке аз омилҳои асосие, ки ба рушди кўдаки имконияташ маҳдуд таъсир мерасонад, ин муносибати доимӣ надоштан бо атрофиён аст. Волидон бештар тарси онро доранд, ки фарзандашон аз муҳити гирду атрофи худ хафа шуда, боз ба олами дарду ғам гирифтад мегарданд. Аз ин лиҳоз, ҳар лаҳза кўшиш мекунад, ки муносибатҳои фарзандонашонро бо муҳити атроф танг кунанд. Ҳамин ҳатогии волидон аксар вақт боиси озурдагӣ ва танҳо мондани фарзандашон мегардад. Илова бар ин, кўдак таҷрибаи барқарор кардани муносибат бо атрофиён гум намуда, дар оянда дар масъалаи пайдо намудани дўсти худ душворӣ мекашад[12].

Омўзгоре, ки бо кўдакони имконияташ маҳдуд фаъолият мебарад, бояд ҳамкориҳои волидонро бо мактаб дуруст ба роҳ монад. Ҳамкориҳои волидон бо мактаб ҳалли мушкилоти тарбияи кўдак буда, мутабиқсозии иҷтимоӣ ва маҳорату қобилиятҳои ўро бедор менамояд.

Муаллим ҳамчун шахси миёнрав байни кўдак ва калонсолон ба ҳисоб меравад, зеро ў ҳамеша дар муомила бо дигар бачагон нақши мушовири хонандаро иҷро менамояд. Маҳз меҳнати омўзгор ва маҳорати касбии ў муайян мекунад, ки кўдакони имконияташ маҳдуд, барномаҳои мактабро оид ба таълим ва тарбия то чӣ андоза дарк мекунад[2].

Ҳангоми кор бо волидони кўдакони маъҷуб омўзгор дар асоси принципҳои зерин фаъолият мебарад:

- қабули кўдакони имконияташ маҳдуд баробари кўдакони солим;
 - ба як намуд фаъолият фаро гирифтани кўдакони имконияташ маҳдуд бо кўдакони дигар;
 - ҷалби хонандагон ба ҳалли масъалаҳои гурӯҳӣ;
 - ташкили бозҳои гуногун барои мустаҳкам намудани коллектив
- Самтҳои асосии ҳамкориҳои омўзгорон ва волидон ҷунинанд:
- иштироки фаъолона дар раванди таълим, ки ба он дарсҳои кушод ва ҷорабиниҳои гуногунӣ беруназсинфӣ дохил мешаванд;
 - ба идоракунии раванди таълим ҷалб намудани падару модарон

Шаклҳои асосии ҳамкорӣ бо волидони кӯдакони имконияташон маҳдуд ин ташкили кори гурӯҳӣ, инфиродӣ ва коллективӣ мебошанд. Барои самарабахши кори инфиродии омӯзгор бо волидони кӯдакони имконияташон маҳдуд.

Муаллим дар навбати аввал муҳити оилавии кӯдакони имконияташон маҳдудро омӯхта, барои корҳои таххисию таҳлилии худ бо истифода аз усули гуногун корбарӣ мекунад.

Барои зуд ба даст овардани маълумоти муфасссал ба волидон пурсишнома омода карда мешавад. Бо ёрии он нақшаи умумии аҳли оила, дараҷаи маълумот ва синну соли падару модар, характери муносибати онҳо бо кӯдак муайян карда мешавад, лекин дар баробари ин саволнома имкон намедихад, ки хусусиятҳои инфиродии кӯдак, тарзи зиндагии ӯ дар оила аниқ муайян гардад.

1. Таширифи волидони кӯдак ба мактаб. Ин бехтарин роҳи шиносӣ бо фарзанд ва оилаи ӯ аст. Ҳангоми суҳбат бо падару модарон муаллим бояд кӯшиш намояд, доир ба бедор намудани шавқу ҳавас, қобилият ва маҳорату малакаи кӯдак бештар маълумот ҷамъ намуда бошад.

2. Муаллим инчунин метавонад доир ба муваффақиятҳои кӯдак дар мактаб, муносибати ӯ бо ҳамсинфонаш муфасссал ба волидони кӯдак нақл намуда оид ба ташкили вазифаи ҳонагӣ машварат намояд.

3. Гузаронидани машваратҳо. Кӯдакони имконияташон маҳдуд дар синф ҳамроҳи кӯдакони солим худро бояд озод ҳис кунанд ва дар ин маврид суҳбат бо ҳамаи волидон зарур аст. Мақсад аз ин гуна суҳбатҳо ташаккул додани муносибати таҳаммулпазирӣ нисбат ба кӯдакони имконияташон маҳдуд буда, бояд ҳар як насли калонсол барои ин омода бошад. Машваратҳо инчунин бо мақсади бартараф кардани нигарониҳои волидон барои бехатарии кӯдакони имконияташон маҳдуд гузаронида мешаванд.

4. Суҳбатҳои мунтазам волидонро водор мекунанд, ки ба фарзанди худ диққати бештар дода, шахсияти ӯро бедор намоянд[9]. Ҳангоми муошират бо волидон аз муаллим талаб карда мешавад, ки хушмуомила бошад. Омӯзгор аз рӯйи этика ва эстетика амал намуда, барои бартараф намудани камбудиҳои ҷойдошта кӯшиш ба ҳарч диҳад, зеро мақсаду мароми омӯзгор ва волидони кӯдакони имконияташон маҳдуд дар як самт равона аст.

5. Муошират бо волидон. Истифода аз почтаи электронӣ воситаи бехтарин буда дар тамос будани волидайн ва омӯзгор аст. Муаллим метавонад волидонро доир ба пешрафт ва мушкilotҳои бамиёномада огоҳ созад. Муаллим дар даъватнома метавонад волидайнро аз чорабиниҳои мактаб огоҳ намуда, онҳоро бо ҷашнҳо даъват намояд, инчунин дар тарбияи фарзандон маслиҳату тавсияҳои худро пешниҳод кунад[5].

6. Ба падару модарон намоиш додани аксу наворҳо аз рафти дарсҳо дар мактаб, бо мақсади муфасссалтар таҳлил намудани паҳлуҳои алоҳидаи тарбия ва таълими кӯдак муфид аст.

Ҳамкории мактаб бо падару модари кӯдакони имконияташон маҳдуд чунин намудҳоро дар бар мегиранд:

1. Лексияҳо ва семинарҳои омӯзгорон, ки дар он волидон барои ташаккул додани малакаҳои гуногуни педагогӣ дар раванди тарбияи кӯдакон ва ҳалли ҳолатҳои гуногуни педагогӣ ҷалб карда мешаванд, зеро чунин дарсҳо имкон медиҳанд, ки волидони кӯдакони имконияташон маҳдуд дар ҳона аз дарсҳои омӯзишӣ мунтазам истифода намоянд.

2. Мубодилаи таҷрибаи байни волидоне, ки кӯдакони имконияташон маҳдудро таълиму тарбия медиҳанд. Чунин намуди чорабинӣ одатан дар шакли мизи мудаввар баргузор мешавад.

3. Маҷлиси волидон. Ҳамкории мактаб ва волидони хонандагони имкон медиҳад, ки салоҳияти падарону модаронро дар таълиму тарбияи фарзандон нишон диҳад. Волидони кӯдакони имконияташон маҳдуд низ ҳуқуқ доранд дар маҷлисо ширкат намуда, худро аъзои баробарҳуқуқи гурӯҳ эҳсос намоянд.

4. Фаъолияти якҷояи фароғатӣ бештар барои баланд бардоштани самарайи кори волидон дар воҳиҳои ва иштироки хонандагон нигаронида шудааст. Намунаи чунин чорабиниҳо метавонад, намоишҳои бадеии санъаткорон, коргардонҳои афсона ва филмҳои бачагона бошад. Вобаста ба бемории кӯдак, барои ӯ вазифае интихоб карда мешавад, ки бешубҳа кӯдак бояд аз уҳдаи он вазифа баромада тавонад. Ҳамин тариқ, волидон метавонанд ба фарзанди худ аз нигоҳи дигар назар намуда, завқи эстетикӣ онҳоро бедор

намоянд. Дар баробари ин, кӯдак низ имкон пайдо мекунад, ки беҳтарин хислатҳои худро нишон диҳад ва дар муоширати ҳаммаслаконаш майлу рағбат пайдо кунад[7].

Ҳангоми ташкили дарси муштарак кӯдакон ва волидони онҳо дар озмуну мусобақаҳои зехнӣ, эҷодӣ, варзишӣ, лоиҳаҳо бояд ба эътибор гирифта шуда, иштирок намоянд. Ҳамин тариқ, хонандагони имконияташон маҳдуд дар олимпиадаву озмунҳои инчунин метавонанд, ҳам ба таври фосилавӣ иштирок намоянд. Дар ин маврид вазифаи муаллим аз он иборат аст, ки онҳоро барои иштирок дар лоиҳаҳои пешниҳодшуда ва ҷорабиниҳои гуногун ҳавасманд намояд, зеро ин на танҳо волидонро бо фарзандашон наздиктар мекунад, балки таъсири тарбиявӣ низ пайдо мекунад.

Нақши оила дар ҳаёти кӯдакони имконияташон маҳдуд хеле калон аст.

Нақши оиларо дар ҳаёти инсон баҳо додан душвор аст, зеро он самтҳои арзишӣ ва принципҳои рафторро дар ҷомеа муқаррар намуда, воситаи тарбия ва ташаккули пояҳои маънавияю ахлоқӣ, ҳамкориҳои байни ҷамъият ва шахсро таъмин менамояд. Ташаккули инсон ҳамчун шахсият дар оила сураат мегирад, оила барои ӯ заминаҳои асосӣ мегузорад, ки кӯдак меъёрҳои асосии рафтор, тарзи фикронӣ ва забонро омӯзад. Оила дар ҳаёти кӯдакони имконияташон маҳдуд аҳамияти махсусро пайдо мекунад, зеро барои ӯ оила аксар вақт ҳамчун муассисаи ягонаи таълимӣ амал мекунад[10].

Бояд зикр намуд, ки бисёре аз муҳаққиқон таъсири мусбӣ ва манфии оиларо дар раванди иҷтимоишавии кӯдак зикр менамоянд. Аз асарҳои В.О.Скворцова ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки кӯдакони имконияташон маҳдуд дар оила ба воя мерасад, номукамал ё нопурра ба воя мерасанд. Аз ин сабаб, инкишофи кӯдакро танҳо ҳангоми ба мактаб рафтани онҳо муайян кардан мумкин аст.

Аксар волидайн тарбияи дурустро надонида ба ҳатогиҳои дағалона роҳ медиҳанд, ки он боиси осеби равонии гирифтани кӯдакони имконияташон маҳдуд мегардад. Мутаносибан, тарзи муоширати нодуруст падару модар ба фарзандон ба қобилияти иҷтимоии кӯдакон таъсири манфӣ мерасонад.

Иқтидори иҷтимоии оила асосан аз мавқеи волидайн муайян карда мешавад. Педагогон Е.Ю.Бикметова, О.Н.Юлдошева, З.Л.Сизоненко ҷаҳор хатти асосии рафтори волидони кӯдакони имконияташон маҳдудро дар асари худ муайян мекунанд:

– Дар раванди таълиму тарбияи чунин кӯдакон, кушиш мекунанд, аз алоқаи бевосита бо ҷамъият худдорӣ кунад;

– Мубориза – чунин хусусиятест, ки волидайн меъёрҳо ва арзишҳои иҷтимоиро танқид мекунанд ё онҳоро ба таври кофӣ қабул намекунанд;

– Ҷудо намудан – чунин намуди рафтор оилаҳое дорад, ки онҳо арзишҳои ҷомеаро қабул намуда, бо ғояҳои худ мувофиқат кунад;

– чандирӣ – дар ин ҳолат оила зарурати қабули меъёрҳои иҷтимоиро мефаҳмад, ки дар зери таъсири ҷомеа ақида ва арзишҳои худро ташаккул медиҳад.

Инчунин се меъёр барои арзёбии мавқеи волидайн вуҷуд дорад:

– Волидайн аз хислатҳои кӯдаки худ қомилан огоҳанд;

– Мавқеи волидайн метавонад тағйир ёбад ва дар баробари он шаклу усули муошират бо кӯдак низ дигар гардад;

– Баҳодиҳии дуруст дурнамои ҳаёти ояндаи кӯдакро инъикос мекунад.

Илова ба мавқеҳои волидайн, шахсияти иҷтимоии кӯдак низ муайян карда мешавад:

– кӯдак оҳиста-оҳиста ба вазъияти иллати худ одат мекунад ва меъёрҳои вайронкунондаи онро азхуд мекунад;

– аз ҷониби оила ба вуҷуд овардани муҳити муҳофизатӣ, ки дар натиҷа, кӯдак худро аз ҷомеа дур мекунад;

– атрофиён дар нишон додани ғамхорӣ одии дӯстона ба ӯ душворӣ мекашанд;

– кӯдаке, ки омода аст тарзи нави ҳаётро омӯзад.

Оилаҳое, ки кӯдакони имконияташон маҳдудро тарбия мекунанд, бисёр хусусиятҳои умумӣ доранд, аммо бояд қайд намуд, ки бештар аз дараҷаи бемории онҳо вобастагӣ дорад.

Кӯдаконе, ки аз ақибмонӣ азоб мекашанд, аксар вақт дар оилаҳое тарбия меёбанд, ки шароити номусоиди равонӣ, педагогӣ ва иҷтимоӣ доранд. Дар чунин оилаҳо одатан

волидайн дар масъалаҳои рушд ва тарбияи фарзандон салоҳияти паст доранд, ки дар натиҷа аз тарбия қардани фарзандони худ даст мекашанд.

Дар оилаҳое, ки кӯдакон аз нуқсони нутқ азият мекашанд, одатан одатан дар муоширати муқаррарӣ мушкилӣ кашида худро дар муҳити бегонагии муносибат бо дигарон мушоҳида мекунанд.

Мушкилоти ҷиддии равонӣ барои волидони кӯдакони аутизм аксар вақт набудани имкони ҷойгир қардани фарзанди онҳо дар муассисаҳои таълимии махсус мебошад[6].

Одатан, дар оилаҳое, ки кӯдакони гирифтори синдроми Даун ба воя мерасанд, вазъияти душвор ба вучуд меояд. Муносибатҳои байни волидон аксар вақт тунду тез мешаванд, ҳамсарон аз худ ва ҳаёти оилавии худ қонеъ нестанд. Омили дигари осебпазир ин имконнопазирии барқарор қардани робитаи мувофиқ бо кӯдак мебошад.

Агар кӯдакон норасоии диққат дошта бошанд, пас онҳо одатан дар рафтори муоширатии худ душворӣ мекашанд, ки ин аз волидон пеш аз ҳама таваҷҷуҳи бештар зоҳир қарданро талаб менамояд. Хусусиятҳои гуногуни муносибатҳои волидайн ва кӯдак дар оилаҳое, ки кӯдакони имконияташон маҳдуд зиндагӣ мекунанд, боиси мухталифии муносибатҳои байни волидон ва фарзандон мегарданд, ки дар раванди иҷтимоии онҳо душвориҳои зиёдеро ба вучуд меорад. Вобаста ба ин, бо чунин оилаҳо қорҳои мунтазами ислоҳӣ, таъхиси ро гузаронидан зарур аст, ки ҳадаф аз ин қорабиниҳо таъаққули муносибатҳои созанда байни волидон ва фарзандон мебошад[2].

Хусусияти дигари ҳоси чунин муносибатҳои муоширатӣ ба шахс ниғаронида шуда, таъхили ҳамқори дар асоси шарикӣ сурат гирифта, яъне он

муносибатҳои созанда, дониш, ва фаҳмиши волидайн доир ба ҳислатҳои кӯдаки худ пешақи пешбинӣ шуда, тамоми амали волидон ба таъобат, ислоҳ, инчунин, тарбия қардан ва таъхиси кӯдакон ниғаронида шудааст.

Ҳамин тариқ, оила метавонад ба раванди ба қаъмият ворид шудани кӯдаки имконияташ маҳдуд таъсири мусбат расонад ва ҳам монеаҳои ҷиддӣ эҷод кунад. Барои таъаққули муносибатҳои созандаи падару модар ва кӯдак бо оила қорҳои мақсадноқи равонӣ, педагогӣ, тиббию иҷтимоӣ ба роҳ мондан лозим аст, зеро он ба муваффақияти иҷтимоӣ ва фаъолияти ҳаматарафаи кӯдаки имконияташ маҳдуд бевосита вобаста аст.

АДАБИЁТ:

1. Щетинина, С.Ю. Значимость здоровья в ценностных ориентациях школьников, проживающих в разных средовых условиях [Текст] // Вестник Санкт-Петербургского университета.— 2012.— № 2.— С. 14–22.
2. Айзман, Р.И. Основы медицинских знаний и здорового образа жизни. [Текст]: учебное пособие / Сибирское университетское издательство.—М.: Новосибирск, 2010.— 214 с.
3. Лузик, Т.П. Здоровый образ жизни: его принципы и составляющие [Текст] // Классный руководитель.— 2011.— № 6.— С. 122–127.
4. Акимова О.И. Инклюзия как современная модель образования лиц с ограниченными возможностями здоровья: региональный аспект. Сборник: Исследование различных направлений современной науки. Материалы VIII международной научно-практической конференции. 2016. С. 73–79.
5. Алехина С.В. Принципы инклюзии в контексте изменений образовательной практики // Психологическая наука и образование. 2014. № 1. С. 5–14.
6. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. /Л. С. Выготский; под ред. Т.А. Власовой.—М.: Педагогика, 1983. Т. 5: Основы дефектологии.— 368 с.—Именной указ.: с. 358–360.— 30000 экз.
7. Екжанова, Е.А. От интеграции к инклюзии / Е.А. Екжанова; беседовала О. Решетникова // Школьный психолог. 2010. № 16. 16–31 августа. С. 34–37.
8. Инклюзивное образование: ключевые понятия / сост. Н.В. Борисова, С.А. Прушинский. М. – Владимир: Транзит—ИКС, 2009.— 48 с.
9. Феталиева, Л. П. Достоинства и недостатки инклюзивного образования и интеграции / Л. П. Феталиева // Вестник Университета (Государственный университет управления). – 2015. – № 8. – С. 312–316.
10. Раҳмонов З. П. Асосҳои олигофренопедагогика. Хуҷанд. Мероҷ. 2011.-96с.
11. Таҳсилоти фарогир. Дастури методӣ. Таҳти назари А.Байзоев Душанбе. Ирфон.2013-224с
12. Таҳсилоти фарогир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Муаммо, стратегия ва рушди он (Маҷлиси конференсияи илмӣ -амалии Ҷумҳуриявӣ) Хуҷанд 2023

МАВҚЕИ ВОЛИДОН ДАР ТАТБИКИ ҚОРҲОИ ИСЛОҲИИ ҚЌДАКОНИ ИМҚОНИЯТАШОН МАҚДУД

Мақола ба яке аз масъалаҳои мубрам - фаъолияти қўдакони имқонияташон мақдуд дар доираи барномаи таҳсилоти фарогир, гузаронидани қорҳои ислоҳӣ аз тарафи волидон бо қўдакони имқонияташон мақдуд бахшида шудааст. Муаллиф дар мақола шакл, роҳу усули таълиму тарбияи оилавино вобаста ба хусусиятҳои қисмонӣ, равонӣ, ваъи иқтимоии қўдакони имқонияташон мақдуд дар таҳсилоти фарогир, инчунин фаъолияти онҳоро аз қиҳати инқишофи педагогиву психологӣ дар муассисаҳои таълимӣ муайян намудааст.

Дар мақола зикр гардидааст, ки афзалияти таҳсилоти фарогир дар муайян намудани хусусиятҳои инфиродии қўдакон, қобилият ва шавқу рағбати онҳо назаррас буда, вазифаҳои муҳимтарини муассисаи таълимӣ рушд ва татбиқи қорабиниҳо оид ба инқишофи қисмонӣ, солим нигоҳ доштан, мустақкам намудани фаъолияти қўдакони имқонияташон мақдуд мебошад. Мақсади муаллифи мақола ин фароҳам овардани фазои таълимӣ -инсонгарой ва мусоидат намудан ба инқишофи ҳаматарафаи қўдакони имқонияташон мақдуд мебошад.

Қалидвожаҳо: таҳсилоти фарогир, қўдакони имқонияташон мақдуд, шаклҳои таълим, баробарқуққи қўдакон, барномаҳои таълимӣ, марқазҳои саломатӣ, дастгирӣ, ҳамқории волидон, муқити таълимӣ - инсонгарой.

РОЛЬ РОДИТЕЛЕЙ В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ КОРРЕКТИРУЮЩЕЙ РАБОТЫ ДЛЯ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Статья посвящена одной из актуальных проблем современного образования – работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья в рамках программы инклюзивного образования. Автор статьи исследовал формы и методы исследования образования и обучения, связанных с физическим, психическим и социальным положением детей с ограниченными возможностями в инклюзивном образовании.

Также автор статьи рассматривает педагог-психологические основы работы с детьми с ограниченными возможностями в образовательных учреждениях. Автор указывает, что важнейшими задачами современных образовательных учреждений являются разработки и реализации мероприятий по физическому развитию, сохранению здоровья и усилению активности детей с ограниченными возможностями здоровья.

Цель автора статьи – создание гуманистически-образовательной среды, необходимых условий для обучения и всестороннего развития детей с ограниченными возможностями здоровья.

Қлючевые слова: инклузивное образование, дети с ограниченными возможностями здоровья, формы обучения, равноправие детей с ОВЗ, образовательные программы, центры здоровья, поддержка, сотрудицество родителей, гуманистически-образовательная среда.

THE ROLE OF PARENTS IN THE IMPLEMENTATION OF CORRECTIVE WORK FOR CHILDREN WITH LIMITED CAPABILITIES

The article is devoted to one of the pressing problems of modern education - working with children with disabilities within the framework of the inclusive education program. The author of the article explored the forms and methods of research into education and training related to the physical, mental and social situation of children with disabilities in inclusive education.

The author of the article also examines the pedagogical and psychological foundations of working with children with disabilities in educational institutions. the author points out that the most important tasks of modern educational institutions are the development and implementation of measures for physical development, preservation of health and increased activity of children with disabilities.

The goal of the author of the article is to create a humanistic educational environment, the necessary conditions for the learning and comprehensive development of children with disabilities.

Keywords: inclusive education, children with disabilities, health, forms of education, equality of children with disabilities, educational programs, health centers, support, parental cooperation, humanistic educational environment.

Маълумот дар бораи муаллиф: Вализода Шоирахон - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи педагогикаи иқтимоӣ ва касбии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров”, суроға: 735700, Қумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, хиёбони Мавлонбеков 1.

Сведение об авторе: Вализода Шоирахон– Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова, кандидат педагогических наук, доцент кафедры социальной и профессиональной педагогики, адрес: 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1.

Information about the author: Valizoda Shoirakhon - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution "Khujand State University named after Academician B. Ghafurov", address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov avenue 1.

ТДК 371.015
ТДУ – 74.00

**МАХСУСИЯТҲОИ ПЕДАГОГӢ ВА ЗАБОНИИ
КӢДАКОНИ АҚАЛЛИЯТҲОИ МИЛЛӢ
Шарифиён М.Х.**

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Дар раванди ҷаҳонишавии кунунӣ, рушди давлати соҳибистиклоли тоҷик, дар пасманзари тағйироти амиқи сиёсӣ ва иҷтимоӣ, масъалаи танзими муносибатҳои байни миллатҳо яке аз самтҳои муҳими таҳқиқоти илмҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Ин раванд бо болоравии сатҳи худшиносии миллӣ ва эҳёи арзишҳои маънавии шаҳрвандони ҷумҳурӣ алоқаманд буда, метавонад ба ташаккули муносибатҳои таҳаммулпазирона миёни гуруҳҳои гуногуни этникӣ ва ақаллиятҳои миллӣ таъсири назаррас расонад.

Мавқеи ақаллиятҳои миллӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон на танҳо аз ҷиҳати демографӣ, балки аз нигоҳи фарҳангӣ ва иҷтимоӣ аҳамияти калон дорад. Онҳо қисми таркибии ҷомеа буда, дар рушди арзишҳои маънавӣ, забонӣ ва иқтисодӣ саҳм мегузоранд. Аз ин рӯ, омӯзиши ин равандҳо аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дошта, ба таҳкими сулҳу ваҳдати миллӣ мусоидат мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи шаҳрвандон, новобаста аз мансубияти этникӣ, наҷодӣ, диниву эътиқодӣ ва мавқеи иҷтимоӣ, ҳуқуқи баробар ба таҳсил, аз ҷумла омӯзиш бо забони модарии худ доранд. Қонунгузории кишвар имконият медиҳад, ки намояндагони ҳамаи миллатҳо ва гуруҳҳои этникӣ бе маҳдудият дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ фаъолият намоянд.

Мувофиқи санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ, ба ақаллиятҳои миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон озодии интихоби забони муошират, ҳуқуқи гирифтани маълумоти миёнаи умумӣ ва таҳсил бо забони модарӣ, озодии вичдон ва эҳтироми эътиқоди динӣ кафолат дода шудааст.

Бояд қайд намуд, ки Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, баробари таъкид ба мақоми забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ, ҳуқуқи баробари дигар забонҳоро низ эътироф мекунад. Ҳамаи забонҳое, ки дар ҳудуди кишвар мавҷуданд, қонунан ҳифз ва эҳтиром мешаванд. Барои рушди онҳо шароити зарурӣ аз ҷониби давлат фароҳам оварда шуда, ин раванд ҳамчун ҷузъи сиёсати расмӣ ҳифз ва дастгирии гуногунрангии фарҳангӣ арзёбӣ мегардад.

Масъалаи таълиму тарбия ва рушди кӯдакони ақаллиятҳои миллӣ дар шароити бисёрмиллатии Тоҷикистон аҳамияти меҳварӣ дорад.[9] Ҳифзи ҳуввияти миллӣ ва забон, инчунин мутобиқгардонӣ ба муҳити иҷтимоӣ ва забони давлатӣ вазифаҳои стратегӣ ба ҳисоб мераванд. Маълуми ҳама аст, ки забони тоҷикӣ дар мақоми забони давлатӣ яке аз рукҳои асосии Истиклолияти давлатӣ ва сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ин забон на танҳо воситаи муошират, балки муҳимтарин рамзи ҳуввияти миллӣ ва давлатдорӣ тоҷикон мебошад. Бинобар ин, истиклолияти забонӣ ҳамчун пояи устувори истиклолияти сиёсӣ миллӣ арзёбӣ мегардад. Ҳифз ва рушди пайвастаи он кафолати пойдорӣ давлати миллӣ ва худшиносии фарҳангии ҷомеаи тоҷик аст.

Дар ин ҷода, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иброз медорад: «Мардуми мо аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ миллати тамаддунсози Тоҷикистон ҳуввияти ҳудро ҳифз менамояд ва ба ин арзишҳо арҷи бештар мегузорад». Дар ин замина, ҳифзи забони тоҷикӣ ва рушди пайвастаи он на танҳо вазифаи давлат, балки масъулияти ҳар як шаҳрванд ба шумор меравад. Танҳо тавассути арҷгузорӣ ба забони давлатӣ метавон пояҳои истиклолияти сиёсӣ миллӣ ва ҳудудҳои фарҳангии ҷомеаро устувор сохт.

Ин заминаро метавон аз зинаи томақтабӣ асос бигузошт, то насли минбаъда дар руҳияи худшиносӣ ҳуввияти миллӣ бар камол бирасад. Дар ин ҷода зарур мешуморем, омӯзиши хусусиятҳои педагогӣ ва забонии кӯдакони ақаллиятҳои миллӣ дар марҳилаи томақтабӣ ва ибтидоӣ барои сиёсати миллӣ ва рушди ҳамгироии иҷтимоӣ муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Мутобиқ ба таҳлили сарчашмаҳои илмӣ, омӯзиши равандҳои педагогӣ ва забонӣ дар муҳити бисёрмиллатӣ ба асарҳои классикӣ ва муосири педагогика таъя мекунад: олимони рус, ба монанди Л.С. Виготский нақши муҳити иҷтимоиро дар ташаккули нутқ ва

тафаккур таъкид намуда, дузабониро ҳамчун омили рушд медонад меояд [3]. Аммо К.Д. Ушинский таъкид мекунад, ки «ҳар гуна таълим бояд ба забони модарӣ таъя кунад, вагарна холигии маърифатӣ ба вучуд меояд [11].

Мушоҳидаҳо собит месозад, ки таълиму тарбия дар муассисаҳои томактабӣ барои кӯдакони ақаллиятҳои миллӣ дорои хусусиятҳои хос мебошад, ки пеш аз ҳама ба омилҳои забонӣ ва фарҳангӣ вобастаанд. Ба андешаи олими рус Л.С. Виготский, забон воситаи асосии ташаккули тафаккури кӯдак буда, маҳз дар заминаи он равандҳои маърифатӣ рушд меёбанд [3]. Аз ин рӯ, агар кӯдак танҳо дар муҳите, ки бо забони модариаш бегона аст, таҳсил намояд, имконияти рушд ва ҳамгироии иҷтимоии ӯ метавонад маҳдуд гардад.

Муҳаққиқон таъкид мекунанд, ки яке аз мушкилоти асосии кӯдакони ақаллиятҳои миллӣ сатҳи нокифояи дониши забони давлатӣ мебошад. Онҳо дар тадқиқоти худ қайд мекунад, ки маҳз норасоии забонии кӯдакон боиси душворӣ дар азхудкунии барномаҳои таълимӣ, паст шудани сатҳи дастовардҳои зехнӣ ва пайдоиши мушкилоти равонӣ мегардад [5; 7]. Барои пешгирии ин ҳолат, зарур аст, ки барномаҳои махсуси таълимӣ истифода шаванд, ки ҳамзамон омӯзиши забони модарӣ ва забони давлатиро таъмин намоянд.

Аз дидгоҳи олимони - Ж. Пиаже ва Э. Эриксон, рушди шахсият ва ташаккули хувият дар марҳилаҳои ибтидоии кӯдакӣ сурат мегирад [8; 15]. Агар муҳити таълимӣ ба арзишҳои фарҳангӣ ва забонии кӯдак мутобиқ карда шавад, он метавонад заминаи устувори худшиносӣ ва ифтихори миллӣ гардад. Дар ин замина, барномаҳои томактабӣ барои ақаллиятҳои миллӣ на танҳо вазифаи таълимӣ, балки вазифаи фарҳангӣ ва иҷтимоиро низ иҷро мекунанд.

Фарҳанг ва забонро - педагогони маъруфи кишвар, академик Ф.Шарифзода - ду сутуни асосии ташаккули ҷаҳонбинии кӯдак донистаанд. Ба андешаи олимони маҳзани илму фарҳанг дар китобҳои инъикос меёбад: “Забон калиди илму фарҳанг буда, фарҳанг бештар дар китобҳои маҳфузанд” [12]. Яъне агар кӯдак аз хурдӣ бо арзишҳои фарҳангии миллати худ ошно шавад, эҳсоси худшиносӣ ва ифтихор аз решаҳои худ қавӣ мегардад. Ҳамин тавр, таълими томактабӣ ба кӯдак имкон медиҳад, ки ҳам бо омӯзиши донишҳои умумӣ, мероси маънавӣ ва ҳам фарҳангии миллиро низ ҳифз ва рушд дода бошад.

Илова бар ин, таҷрибаи байналмилалӣ низ аҳамияти омӯзиши дучонибаи забонро собит кардааст. Олимони собит намудаанд, ки истифодаи забони модарӣ дар зинаи томактабӣ боиси болоравии натиҷаҳои таълимӣ ва рушди босуръати қобилиятҳои маърифатӣ мегардад. Ин раванд инчунин ба мутобиқсозии осонтар ва кам шудани мушкилоти иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Аз нуқтаи назари иҷтимоӣ, барномаву таълими махсус барои ақаллиятҳои миллӣ муҳити таҳаммулпазир ва бисёрфарҳангиро ташаккул медиҳад. Муҳаққиқон таъкид мекунанд, ки таълим бояд на танҳо воситаи интиқоли дониш, балки абзори рушди эҳтиром ба гуногунфарҳангӣ ва ҳамзистии осоишта бошад [1; 5; 7]. Ин мавқеъ дар шароити Тоҷикистон, ки як ҷомеаи бисёрмиллатӣ ба ҳисоб меравад, аҳамияти махсус дорад.

Ҷоиз ба таъкид аст, ки кӯдакони ақаллиятҳои миллӣ, ки бо забони давлатӣ аз синни барвақт шиносони қофӣ надоранд, аксар вақт ба мушкилоти мутобиқсозӣ ва иҷтимоӣ дучор мешаванд. Аз ин рӯ, омӯзиши хусусиятҳои педагогӣ ва забонии онҳо яке аз масъалаҳои калидии педагогикаи муосир мебошад.

Мушоҳидаҳо собитгари онанд, ки ҳангоми ворид шудан ба муҳити муассисаи таълимӣ эҳсоси бегонагӣ ва душвории муоширатро таҷриба мекунанд. Ин ҳолат метавонад ба худбаҳодиҳӣ ва ғаъолияти онҳо таъсири манфӣ расонад.

Дар ин ҷода, андешаи К.Д. Ушинский «ҳар гуна таълим бояд ба забони модарӣ таъя кунад, вагарна дониши кӯдак сатҳӣ ва ноустувор мегардад» [11]-ро мувофиқи мақсад мешуморем. Айни замон, муҳайё сохтани шароити дузабона имкон медиҳад, ки кӯдак тадриҷан ба муҳити умумимиллӣ ворид гардад. Яъне, агар дар гурӯҳҳои томактабӣ, ки бо ду забон машғулият гузаронида мешавад (модарӣ ва давлатӣ), кӯдакон ҳам эҳсоси хувиятро нигоҳ медоранд ва ҳам забони давлатиро осонтар меомӯзанд.

Ин раванд ба ғаъолияти пурсамари мураббӣ, ки ҳамчун пуле байни ду фарҳанг дониста мешаваду аз рӯйи ин омил, амал мекунад, вобастагӣ дорад. Яъне, мураббӣ вазифадор аст, ки ҳам эҳсоси тааллуқ ба фарҳанги миллӣ ва ҳам омодагӣ ба муҳити умумимиллӣ ва иҷтимоии давлатро таъмин созад. Дар ин маврид мураббиро мебошад на танҳо омӯзгори фаннӣ, балки раҳнамои фарҳангӣ бошад, ки кӯдакро ба ҷаҳони гуногунфарҳангӣ ворид месозад. Масалан, агар мураббӣ афсона ё ҳикояи миллиро аввал бо

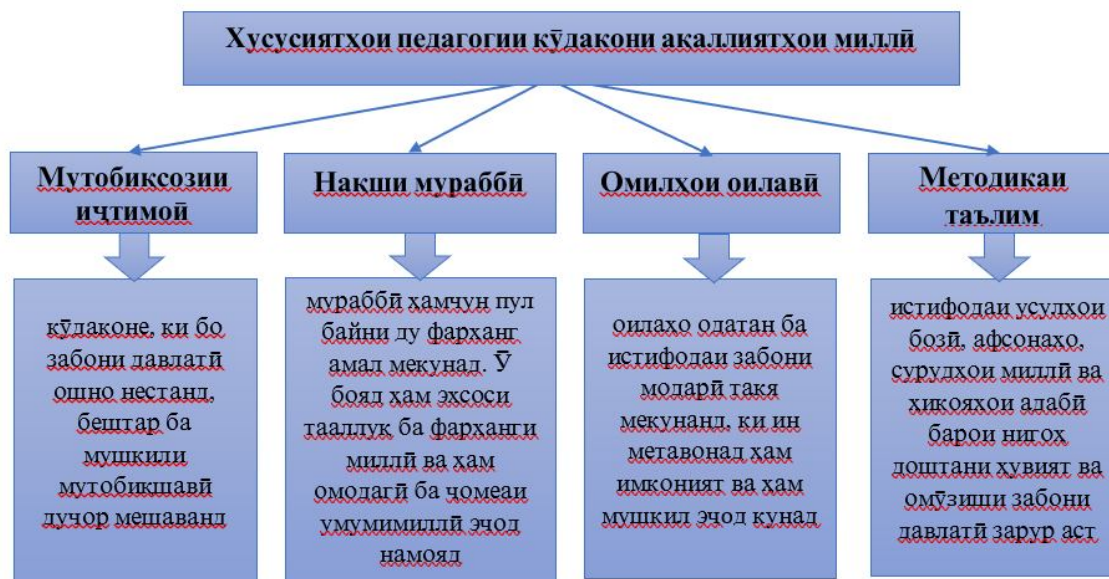
забони модарии кӯдак ва сипас бо забони давлатӣ нақл кунад, ин раванд ду ҳадафро якҷо ҳал мекунад. Ҳам хувият ҳифз мегардад ва ҳам омӯзиши забони давлатӣ ба роҳ монда мешавад.

Доништа мешавад, ки оила муҳити аввалини ташаккули нутқ ва худшиносии кӯдак аст. Дар аксари ҳолатҳо оилаҳои ақаллиятҳои миллий бештар ба истифодаи забони модарӣ таъя мекунамд. Ин раванд ба ҳифзи хувият мусоидат мекунад, аммо метавонад омӯхтани забони давлатиро душвор гардонад. Барои ин ҳамкориҳои муассисаҳои таълимӣ бо оилаҳо шартӣ асосии ҳамгироии кӯдакон дар муҳити бисёрмиллат аст.

Ҳамчунин маълум аст, ки хангоми бароҳмонии таълим дар руҳияи хештаншиносӣ ва халқомузӣ, кӯдакон имконият пайдо менамоянд, ки дар бораи оилаи худ, ба ҷо овардани ҳурмату эҳтироми падару модар, бародарону хоҳарон, хешу табор, наздикон, ҳамчунии ҳамсояҳо маълумот дошта бошанд.[2]

Дигар хусусияти педагогии таълими ақаллиятҳои миллий ин гузориши методикаи таълим барои кӯдакони ақаллиятҳои миллий бояд ба шаклҳои шавқовару эҷодӣ таъя кунад: бозӣ, афсона, сурудҳои миллий, ҳикояҳои адабӣ мебошад. Ин усул на танҳо шавқи кӯдакро бедор мекунамд, балки барои ҳам ҳифзи хувият ва ҳам омӯзиши забони давлатӣ аҳамият доранд, зеро афсона ва сурудҳои миллий воситаи муассири интиқоли арзишҳои фарҳангӣ ва ҳамзамон омӯзиши забони давлатӣ мебошанд. Масалан, омӯзгор метавонад, дар раванди омӯзонидани ҳарфҳои алифбо тавассути шеърҳои кӯтоҳи миллий кӯдаконро ба омӯзиш ҳавасманд месозад ва хотирмон мегардад.

Хусусиятҳои болозикрро метавон дар тарҳи поёни ба таври амсилавӣ ошно гардид:

Ҳамин тавр, омӯзиши хусусиятҳои педагогии кӯдакони ақаллиятҳои миллий нишон медиҳад, ки рушди шахсият ва қобилиятҳои онҳо ҷараёни бисёрсоҳавӣ буда, тахти таъсири як қатор омилҳои ҳамзамон қарор дорад. Аз ҷумла, мутобиқсозии иҷтимоӣ, нақши миёнагаронаи мураббӣ, муҳити забониву фарҳангии оила ва усули методикӣ таълим ҳамчун унсурҳои ҳамдигарпуркунанда амал мекунамд.

Масъалаи хусусиятҳои забонии кӯдакони ақаллиятҳои миллий яке аз самтҳои муҳим ва ҳассоси илми педагогика ва психоллингвистика ба ҳисоб меравад. Зеро забон на танҳо воситаи муошират, балки омилӣ асосии ташаккули тафаккур, худшиносӣ ва иҷтимоишавии кӯдак мебошад. Дар шароити бисёрмиллатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки намоёндагони зиёда аз сад миллату халқиятҳо дар фазои ягонаи иҷтимоӣ ва фарҳангӣ зиндагӣ мекунамд, масъалаи омӯзиши хусусиятҳои забонӣ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ пайдо менамояд.

Дар муҳити оилавӣ кӯдакон асосан забони модариро истифода мекунамд, дар ҳоле ки дар муассисаҳои таълимӣ муошират бо забони давлатӣ сурат мегирад. Ин вазъият боиси ташаккули дузабонӣ (билингвизм) мегардад, ки ҳам имконият ва ҳам мушкӣлоти ҳоси худро ба миён меорад. Оқибатҳои он дар сатҳи луғавӣ, грамматикӣ, фонетикӣ ва сохтмони нутқ

возеҳ ба назар мерасанд. Аз ин рӯ, омӯзиши мушаххаси ин хусусиятҳо барои таҳияи барномаҳои таълимӣ ва тарбиявии мувофиқ аҳамияти муҳим дорад:

- **Дузабонӣ (билингвизм):** аксари кӯдакон дар муҳити хона забони модариро истифода мекунад, дар муассиса бошад бо забони давлатӣ муошират менамоянд.

- **Фарқиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ :** омехтани сохторҳои забонҳо бисёр мушоҳида мешавад.

- **Талаффуз ва фонетика:** таъсири забони модарӣ ба талаффузи калимаҳои давлатӣ равшан аст.

- **Нутки мурағбат:** кӯдакон бештар аз ҷумлаҳои кӯтоҳ ва содда истифода мебаранд, ки зарурати қор бо матн ва гуфтори пайдарпайро тақозо мекунад.

Маълум аст, ки яке аз принципҳои асосии педагогикаи томактабӣ истифодаи аёният аст. Педагогон бар он ақидаанд, ки тибқи назарияи таълими аёнияти кӯдак бояд «бо ҷашм бинад, бо ӯш шунавад, бо даст ламс кунад ва танҳо баъд фаҳмад» [7].

Дар муассисаҳои ақаллиятҳои миллӣ аёният аҳамияти дучанд пайдо мекунад, зеро кӯдакон метавонанд баъзе мафҳумҳоро бо забони давлатӣ душвор қабул намоёнд. Истифодаи воситаҳои аёнӣ - расмҳо, бозичаҳо, намоишҳо ва таҷрибаҳо - имкон медиҳад, ки кӯдак мафҳумҳои навро на танҳо аз тариқи забон, балки аз тариқи таҷрибаи мустақим дарк намояд. Ҳамин тавр, истифодаи аёният на танҳо дар омӯзиши забон, балки дар тарбияи фарҳангӣ ва ахлоқӣ низ аҳамияти бузург дорад. Аёният дар муассисаҳои томактабии ақаллиятҳои миллӣ на танҳо воситаи таълимӣ, балки механизми муҳими мутобиксозӣ ва рушди ҳамзамон забонӣ ва фарҳангӣ ба ҳисоб меравад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки кӯдакони ақаллиятҳои миллӣ дар муҳити таълимӣ бо як қатор мушкилоти хос рӯ ба рӯ мешаванд. Аз ҷумла, омехтани луғат ва сохторҳои грамматикӣ, душвории мутобиксозии иҷтимоӣ ва норасоии маводи таълимии миллӣ бештар мушоҳида мегарданд. Барои рафъи ин мушкилот на танҳо дастгирии педагогӣ ва ҳамкорӣ бо оила, балки таҳияи барномаҳои таълимӣ бо таъки ба адабиёти миллӣ ва истифодаи усули бозӣ ва эҷодӣ зарур аст.

Қадвали зер бо мақсади ҷамъбаст ва системакунонии мушкилоти асосии забонӣ ва педагогӣ таҳия гардидааст. Дар он на танҳо самтҳо ва мушкилот, балки роҳҳои эҳтимолии ҳалли онҳо низ пешниҳод мешаванд, ки метавонанд ҳамчун замина барои фаъолияти методӣ ва таҳқиқоти минбаъда истифода гарданд.

Қадвал 1. Мушкилоти асосии забонӣ ва педагогӣ

Самт	Мушкилот	Роҳҳои ҳал
Забонӣ	Омехтани луғат ва грамматика	Машғулиятҳои муназзами забонӣ, истифодаи афсонаҳо ва сурудҳо
Педагогӣ	Мутобиксозии иҷтимоӣ	Ҳамкорӣ бо оила, истифодаи бозӣ ва лоиҳаҳо
Фарҳангӣ	Норасоии маводи миллӣ	Эҷоди барномаҳои таълимӣ бо таъки ба адабиёти

Омӯзиши мушкилоти забонӣ ва педагогии кӯдакони ақаллиятҳои миллӣ нишон медиҳад, ки барои таъмини ҳамзамон ҳифзи хувияти фарҳангӣ ва ҳамгироии муассири онҳо ба ҷомеаи умумимиллӣ як қатор чораҳои илмӣ ва амалии зарур аст.

Аввал, таҳияи барномаҳои махсуси таълимӣ барои кӯдакони ақаллиятҳои миллӣ аҳамияти калидӣ дорад. Ин барномаҳо бояд ҳам забони модарӣ ва ҳам забони давлатиро дар бар гиранд ва ба рушди дузабонӣ (билингвизм) мусоидат намоёнд. Дар чунин шароит кӯдакон метавонанд хувияти миллии худро ҳифз карда, ҳамзамон забони давлатиро низ ба таври қомил аз худ намоёнд.

Дуюм, ташкили машғулиятҳои байнифарҳангӣ - аз қабилӣ фестивалҳои хурд, намоиши либосҳои миллӣ, сурудҳо ва анъанаҳои мардумӣ - имконият фароҳам меорад, ки кӯдакон бо фарҳангҳои гуногун ошно шаванд ва дар худ эҳсоси таҳаммулпазирӣ ва эҳтиром ба дигар миллатҳоро рушд диҳанд.

Сеюм, истифодаи технологияҳои рақамӣ дар таълим, аз ҷумла бозиҳои интерактивӣ, барномаҳои мобилӣ ва маводи мултимедиявӣ, барои осонтар гардонидани омӯзиши забони давлатӣ ва ташвиқи шавқу ҳаваси кӯдакон аҳамияти қалон дорад. Ин усул ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ буда, имконият медиҳад, ки таълим шавқовар ва муассир гардад.

Чорум, баланд бардоштани салоҳияти касбии мураббӣ дар соҳаи педагогикаи бисёрфарҳангӣ зарур аст. Мураббӣ бояд на танҳо дониши фанӣ, балки малакаҳои кор бо муҳити гуногунмиллатро низ дошта бошад. Омӯзиш ва тақмили ихтисоси мураббӣ дар ин самт омилҳои асосии муваффақияти тамоми барномаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ мебошад.

Хулоса, таҳлили мавод нишон дод, ки хусусиятҳои педагогӣ ва забонии кӯдакони ақаллиятҳои миллӣ дар як муҳити бисёрфарҳангӣ шакл мегиранд. Муносибати дучонибаи мураббӣ ва оила, ҳамзамон истифодаи барномаҳои фарҳангӣ ва инноватсионӣ, метавонад заминаи муваффақияти кӯдаконро дар раванди таълим таъмин намояд.

Барои муассисаҳои таълимии томақтабӣ ва ибтидоӣ муҳим аст, ки барномаҳои махсуси таълимӣ ва тарбиявиро таҳия намуда, мураббӣро бо салоҳиятҳои кор дар муҳити бисёрмиллат мучахҳаз созанд ва низомии ҳамкории муассир бо оилахоро ташаққул диҳанд.

Танҳо дар шароити ҳамохангсозии комплексии ин омилҳо имкон аст, ки ҳам ҳифзи хувияти миллӣ ва ҳам ҳамгироии иҷтимоӣ-фарҳангии кӯдакон ба ҳомаи умумимиллӣ бо самаранокӣ таъмин карда шавад. Танҳо дар сурати ҳамохангсозии ин омилҳо метавон ҳамзамон ҳифзи хувияти миллӣ ва ҳам ҳамгироии муассири кӯдаконро ба ҳомаи умумимиллӣ таъмин кард.

АДАБИЁТ:

1. Барномаи инкишоф, тарбия ва таълими кӯдакони синни томақтабӣ «Рангинкамон» /Зери назари Л.Иматова, Б.Мачидова, Т.Девоншоева, Н.Кокова. – Душанбе.: 2015. -125с.
2. Выготский, Л.С. Мышление и речь: сборник / Л.С. Выготский: АСТ: Астрель; Москва; 2011. ISBN 978-5-17-074544-9.
3. Каримова И.Х. Учитель- творец добра и прогресса/ И.Х. Каримова Монография. - Душанбе, 2008.- 180 с.
4. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир / М.Лутфуллоев.- Душанбе: Маориф.- 1997.
5. Мадаминджанова З., Авзалова З. Политико-правовой аспект проблем этнических общностей в Таджикистане// Национальные меньшинства Таджикистана: проблемы и перспективы. - Душанбе, 2002. - С. 47-62.;
6. Пиаже Ж. П32 Психология интеллекта. - СПб.: Питер, 2004. - 192 с. - (Серия «Психология-классика»). ISBN 5-94723-096-8
7. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2020, №526.
8. Сухомлинский, В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. — Киев: Радянська школа, 1969. — 247 с.
9. Ушинский К. Д. Собрание сочинений. Том 9. Человек как предмет воспитания. М.: 1950. – 629 сах. https://imwerden.de/pdf/ushinsky_sobranie_sochineny_tom09_1950_text.pdf
10. Шарифзода Ф. Методикаи таълими забони модарӣ дар синфи 2. / Ф.Шарифзода, М. Лутфуллоев, Б.Ғаниева, С.Куйбекова.- Душанбе: Ирфон. -2014.-356с.
11. Шарифиён, М.Х. Самтҳои самаранокӣ ташаққул ва тақомули нутқи шифоҳии кӯдакон / М.Х. Шарифиён, Н.М. Алибоева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. – №10. – С. 414-419. – EDN WTKQGO.
12. Шарифиён, М. Х. Вижагиҳои тарбияи фикрии кӯдакони синни томақтабӣ / М. Х. Шарифиён // Фурӯғи илм. – 2025. – №. 1. – Р. 355-360. – EDN FLMKQB.

МАХСУСИЯТҲОИ ПЕДАГОГӢ ВА ЗАБОНИИ КӢДАКОНИ АҚАЛЛИЯТҲОИ МИЛЛӢ

Мақола ба таҳлили масъалаи хусусиятҳои педагогӣ ва забонии кӯдакони ақаллиятҳои миллӣ бахшида шудааст. Дар асоси таҳқиқот ва таҳлили адабиёти илмӣ нишон дода шудааст, ки дузабонӣ (билингвизм) дар муҳити бисёрмиллатии Тоҷикистон як падидаи табиӣ буда, ҳам имкониятҳои рушди маърифатӣ ва ҳам мушкilotи педагогиро ба миён меорад. Муаллиф масъалаи ҳамзамон ҳифз ва рушди забони модарӣ ва давлатӣ, мутобиксозии иҷтимоӣ ва таъмини ҳамгироии кӯдаконро дар муҳити бисёрфарҳангӣ меомӯзад.

Мақола роҳҳои асосии ҳалли мушкilotи забонӣ ва педагогиро пешниҳод мекунад: таҳияи барномаҳои махсуси таълимӣ, истифодаи усули бозӣ ва фарҳангӣ, татбиқи технологияҳои рақамӣ ва баланд бардоштани салоҳияти мураббӣ дар соҳаи педагогикаи бисёрфарҳангӣ.

Аҳамияти илмӣ тадқиқот дар он аст, ки натиҷаҳои он метавонанд ҳамчун замина барои таҳияи стандартҳои нави таълими томақтабӣ ва ибтидоӣ истифода шаванд, ки ба ниёзҳои кӯдакони ақаллиятҳои миллӣ мутобик мебошанд.

Калидвожаҳо: ақаллиятҳои миллӣ, педагогикаи томақтабӣ, дузабонӣ, мутобиксозӣ, нутқи кӯдак, мураббӣ, забони модарӣ, забони давлатӣ, ҳамгироӣ, фарҳанги миллӣ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕТЕЙ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ

В статье рассматриваются педагогические и языковые особенности детей национальных меньшинств в условиях многонационального общества Таджикистана. Автор анализирует процесс двуязычия (билингвизма) как естественное явление, отражающее специфику культурного и образовательного пространства страны. В работе обосновывается необходимость одновременного сохранения и развития родного и государственного языков, а также социально-культурной интеграции детей.

Предлагаются основные направления решения выявленных проблем: разработка специальных образовательных программ, использование игровых и культурных методов обучения, внедрение цифровых технологий и повышение профессиональной компетенции педагогов в области поликультурного образования.

Научная новизна исследования заключается в том, что его результаты могут служить основой для разработки современных стандартов дошкольного и начального образования, учитывающих особенности детей из числа национальных меньшинств.

Ключевые слова: национальные меньшинства, дошкольная педагогика, билингвизм, адаптация, речь ребенка, воспитатель, родной язык, государственный язык, интеграция, национальная культура.

PEDAGOGICAL AND LINGUISTIC FEATURES OF CHILDREN FROM NATIONAL MINORITIES

The article analyzes the pedagogical and linguistic characteristics of children from national minorities in the multicultural context of Tajikistan. Based on theoretical research and practical observations, bilingualism is considered a natural phenomenon that influences both cognitive development and educational challenges. The author explores the dual process of preserving the mother tongue while mastering the state language, as well as ensuring social and cultural adaptation.

The paper proposes key solutions such as developing specialized educational programs, applying game-based and cultural learning methods, integrating digital technologies, and improving educators' competencies in multicultural pedagogy.

The scientific significance of the study lies in its contribution to the development of new preschool and primary education standards tailored to the linguistic and cultural needs of children from national minorities.

Keywords: national minorities, preschool pedagogy, bilingualism, adaptation, child speech, educator, mother tongue, state language, integration, national culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифиён Муқаддас Холиқзода – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, ходими пешбари шӯъбаи муассисаҳои томактабӣ, ибтидоӣ, бознигариву тақмили стандарт, барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии Пажӯҳишироҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. тел: +992927917734, email: egamberdieva.1982@inbox.ru

Сведения об авторе: Шарифиён Муқаддас Холиқзода – кандидат педагогических наук, доцент, ведущий научный сотрудник отдела дошкольных и начальных образовательных учреждений, пересмотра и совершенствования стандартов, учебных программ и учебников Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана. тел: +992927917734, email: egamberdieva.1982@inbox.ru

About the author: Sharifiyon Muqaddas Kholiqzoda –candidate of pedagogical sciences, associate professor, senior researcher of the department of preschool and primary educational institutions, review and improvement of standards, educational programs and textbooks at the Institute for the development of education named after Abdurahmoni Jomi, Academy of Education of Tajikistan, tel: +992927917734, email: egamberdieva.1982@inbox.ru

ВЛИЯНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ

Гуломова Ш.К.

Бобобекзода М.

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода

В современном мире, где все сферы деятельности человечества развивается быстрым темпом, дети с раннего возраста оказываются погруженными в виртуальную среду. Ведущим видом деятельности современных дошкольников является игра на цифровых устройствах. В традиционной игре ребёнок является создателем воображаемой «мнимой» ситуации, а в виртуальном мире роль ребёнка заключается не в создании чего-то нового, а в выборе тактики поведения. Развитие технологий изменяет структуру мозга человека и когнитивных процессов, таких как мышление, внимание, память, речь, воображение. В виртуальной ситуации дети видят одно и то же изображение, оно существует объективно. Изображения на

экране подвергаются изменениям, которые изначально были заложены создателями программы. Можно манипулировать объектами, но эти изменения носят объективный характер. В традиционной игре ребёнок является главным создателем воображаемой «мнимой» ситуации. В виртуальной ситуации ребёнок может лишь манипулировать, его роль заключается не в создании чего-то нового, а в выборе тактики поведения с объективно существующими объектами [2, с.50-57].

Влияние информационных технологий на мозг современных людей, опасности виртуальной реальности, особенности детей поколения Гугл и интернета, заставляют нас задуматься о том, как жить в новой реальности, чтобы не потерять в ней себя. Воспитательный заповедь гласит, что следует побуждать родителей воспитывать своих детей не так как, воспитывали их самих, поскольку их дети рождены в другое время. Данная мудрость никогда не была так актуальна как в наше время, когда быстрый технический прогресс ускоряет социальные изменения во всех категориях или аспектах жизни. Различия между поколениями стали очень большими, что вызывает опасение в воспитании детей. Правильное воспитание — это воспитание, предоставляющее идеи и методы, которые помогают детям подготовиться к настоящей жизни.

Наше сегодняшнее время – это мир технологий (гаджеты, планшеты, компьютеры, роботы, телефоны). Если собрать все это и сложить вместе, то мир, который окружает нас можно называть цифрам, точнее цифровое время.

В наше время люди больше заиклены на гаджетах, компьютерах и других видов технологий. Людей больше не интересует что происходит вокруг, то есть, все мы становимся пассивными и бесполезными существами.

По мере взросления ребенок всё больше времени пребывает за экраном ноутбука, смартфона, планшета. С одной стороны, неразумно запрещать пользоваться гаджетами, так как они являются двигателями прогресса. С другой стороны, постоянное нахождение перед экраном гаджета ведёт к формированию клипового мышления. Клиповое мышление — мышление, характеризующееся фрагментарностью, отражение лишь разнообразных свойств объектов, затруднение с построением целостной картины, высокая степень переключения. Клиповому мышлению можно противопоставить словесно-логическое, линейное мышление. У людей с клиповым мышлением существуют проблемы с установлением причинно-следственных связей. К появлению новых технологий адаптируются процессы памяти [9, с.36-40].

По мнению взрослых, детство — это прекрасное и чудесное время, а в детстве тяжело – ребенок бесправный, без денег, ничего не можешь и многое нельзя. Каждому взрослому кажется, что большой человек значительнее чем маленький, но это не так маленьких людей не бывает, люди, они все большие.

Дети и гаджеты – это весьма актуальная тема, и в данный момент оно не только самая обсуждаемая, она и также исследуемая во всех странах мира. Можно понять, что в современном мире без гаджетов нельзя развиваться, но каждый родитель должен понимать, что в юном возрасте заложить умение фильтровать поглощаемый контент является еще больше важным фактором.

Цифровой аутизм напасть нового времени. Цифровой аутизм – это потеря навыков живого общения, люди не могут поддерживать длительный психологический контакт друг с другом. Они не интересуются внутренним миром другого человека и другие люди для них стали заменяемы. Они не видят ценности друг друга в отдельности.

Данный термин «виртуального аутизма» исследовал Мариус Замфир после того, как он изучал детей, широко заговорил о цифровом аутизме, потери навыков живого общения под влиянием информационных технологий. Цифровой аутизм появился недавно, по сравнению с обычным аутизмом. Если у «классического» аутизма есть врожденные предпосылки, то данная форма аутизма проявляется у детей к 1,5 годам.

В связи с цивилизацией текстов, из системного мышления мы переходим в цивилизацию зрительных образов, где нет ни аналитического мышления, ни системного. Мозг выпадает в спячку, он перестает анализировать. Количество экранного времени становится больше, чем живого общения. Это явление уже получило название «цифровой аутизм». Ученый Мариус Замфир исследовал две контрольные группы детей. Дети, которые смотрели в экран компьютера, телевизора или планшета более 4 часов в день, отставали в развитии. Их речь была намного хуже, они меньше смотрели в глаза собеседнику, у них присутствовали стереотипные движения (махание руками, щелканье пальцами, раскачивание). А все

вышеперечисленные признаки можно отнести к аутизму. Все пришло в норму после того, как дети восполнили дефицит живого общения [12, с. 6-13].

Взрослые также не менее подвержены зависимости от гаджетов, чем дети, так как у всех нас один вид мозга и психологические процессы. Это – неспособность поддерживать длительный психологический контакт с людьми, когда на первый план выходит смартфон. Зависимость от смартфона не воспринимается как болезнь, ведь гаджеты используются ежедневно. Они стремительно захватывают мир, а это значит, важно знать об их влиянии на мозг и психику человека. Более того, социальные сети могут заставить наших детей чувствовать себя ценными в зависимости от «лайков» и «комментариев», что может быть очень опасным. Больше всего в социальных сетях сидят дети, у которых нет никаких занятий или хобби, поэтому они в свободное время зависают в гаджетах. Для того, чтобы дети не проводили свое время в гаджетах, следует заполнить их свободное время обучениями, саморазвитием, спортом или же полезными и здоровыми увлечениями.

Одна из причин того, что дети зависимы на гаджетах, может быть и избалованные дети. Это может быть причиной того, что дети постоянно играют видеоигры и проводят все свое время на использование разных гаджетов. Избалованность – это отсутствие границ и четких правил, которые создают безопасное пространство и помогают наладить доверительные отношения между детьми и родителями. Если не учить детей границам с самого детства, то уже во юношеском возрасте человек будет теряться при любом столкновении с границами внешнего мира. Главный принцип границы и четких правил должны соответствовать возрасту и быть необходимыми. Главный признак избалованности — это даже когда родители спокойно и доходчиво объясняют ситуацию ребенку, он не принимает эту ситуацию. Например, в семье финансовые проблемы, и родители не могут покупать подростку последний модель телефона, а он требует этого и настаивает на своем.

Влияние гаджетов на умственные способности детей. В настоящее время все пользуются разными программами, например, как тик ток (Tik Tok), твиттер (twitter), инстаграм (Instagram), фейсбук (Facebook), ватсап (WhatsApp), телеграм (Telegram), ви чат (WeChat) и т.д. Все эти программы сильно влияют на каждого из нас и конечно же детей и подростков в особенности, например, берем тик ток, сейчас большое время детей и подростков уходит на эту программу и конечно родители беспокоятся за то, что ребенок учится не хочет и все время сидит на тик токе: Перестаньте листать соцсети. В наше время если случится что-то важное дети и взрослые узнают об этом даже, не листая новостную ленту каждые полчаса [8, с. 15-22].

Дум скроллинг — это такая ситуация, когда люди не могут прекратить листать ленту и читать плохие новости несмотря на то, что это ведет к подавленности и депрессивному состоянию.

Что такое Дум скроллинг? – по мнению психолога Тес Бригама описали этот термин так: это можно ощутить, когда вы открыли очередную историю, но уже не можете вспомнить как до нее добрались. Вы уже забываете зачем и почему включили телефон, потому что вы прочитали сотню комментариев и постов людей, за которыми вы даже не следите.

По мнению психолога Тес Бригама наш мозг обожает плохие новости, чувство страха и опасности помогло нам выжить оно развилось в ходе эволюции. Нашему мозгу необходимо это «подпитка», но для современного ребенка и даже взрослых такое поведение играет против него. Тес Бригама утверждает, что: это процесс плох для ментального здоровья, потому что от него нет никакой пользы. Оно только способствует параноидальному отношению к миру. Когда вы постоянно потребляете негативные новости вы можете не ощущать их влияние на психику. Однако, как только вы закрываете глаза и пытаетесь заснуть, в вашем мозгу начинают вертеться увиденные ужасные образы.

Для того чтобы переключиться нужно заняться работой, домашними делами, прогулкой и т.д. Для детей отлично помогают раскраски, нейрографика и т.д.

По мнению клинического психолога Н.А. Туякбасарова “гаджеты” прочно вошли в нашу жизнь. Они удобны в плане обмена информацией, помогают в школьных делах, всегда можно уточнить информацию об уроках. Сегодня гаджеты и интернет – реальность современной жизни, и в будущем значение компьютерных технологий будет все возрастать. Ребенок должен быть адаптирован к современному обществу. О современных детях часто говорят “компьютерное поколение”, “зомбированные дети”. По мнению клинического психолога: если запретите ребенку пользоваться гаджетами дома полностью, то ребенок будет тянуться к ним на улице или в школе. Это означает, что он будет этим пользоваться в

тайне от родителей на детей до 6 лет чрезмерное увлечение просмотром телевизора мультфильмов, на экране смартфона или компьютера оказывает вредное влияние. Во время просмотра глаз ребенка улавливает 24 кадра в секунду.”

Если постоянно сидеть на разных гаджетах у ребенка появиться зависание и у него будет заторможенные мозга, портиться зрение особенно если он играет на гаджетах, возникает расстройство внимания, ухудшается развитие речи, ребенок буквально пропадает в гаджетах. Родителям кажется единственный способ — это отобрать у ребенка гаджеты, но есть, и другой способ каждому родителю нужно установить ограничения по времени для использования гаджетов, например; от 0 до 2 лет 1 час, от 2 до 5 лет 1 час, от 6-12 лет 1,5 от 12 до 18 лет 2 часа [12, с. 10-12].

Для того чтобы дети не зависли в социальных сетях и гаджетах им нужно показать хороший пример, потому что дети берут пример от своих родителей если вы часто сидите на гаджетах, то дети примут это приемлемым и будут вас подражать. Поэтому каждому родителю нужно показать, что у вас есть ограничения по времени, и займитесь другими делами физическими упражнениями или чтением книг. Родители должны поощрять детей другими позитивными действиями они должны находить для ребенка какое ни будь другое хобби, которое интересует их ребенка, например, игры на улицах, прятки, рисование, книги на липучках и танцы, плавание чтобы ребенка в свое свободное время смог бы заниматься этим и развиваться. Кроме того, это может быть эффективно для сокращения использования гаджетов.

Проблема обучение детей в современном мире. Надо приспособиться к миру и понять, как в нем жить чтобы не перестать быть людьми. Среди проблем современности одной из самых острых без сомнений является образование. В первую очередь школьное. Нужно пересмотреть то, чему мы учим. Мы не можем вместить в школьную программу все то новое что открывается каждый день. Что это означает, то есть каждый пользуется интернетом внутри который находится информации ненужное и очень даже нужное, но возникает вопрос если можно найти информацию в интернете зачем тогда идти ребенку в школу или ВУЗ. Информацию можно найти в интернете, но ничто не заменит Мастера, личность, которая влияет на личность.

По мнению Н.А. Туякбасарова – с 12 лет и старше разрешается проводить время с гаджетами до 3-х часов в день. В этот возрастной период планшеты и телефоны уже не будут негативно влиять на способность детей воспринимать мир, перерабатывать информацию. Но, важно, чтобы ребенок правильно расставлял приоритеты сначала выполнение домашних заданий уроки, дело по дому, а потом уже игры. Поскольку в интернете сегодня существует много опасностей, с которыми могут столкнуться ваши дети (например, воры, педофилы), родителям хорошо бы завести правило всегда проверять на какой ресурс заходил ребенок, сколько времени там провёл. Обязательно наблюдайте, с кем ребенок общается. Просматривайте аккаунты, людей, которые заходят к нему на страничку. И главное ведите откровенные доверительные разговоры. Ребенок 7-8 лет вполне способен понять, что есть плохие люди, которые пытаются узнать личную информацию, привычки: что с чужими людьми не следует вступать в диалог; что, если пишут “ты очень красивая” и просят оголить тело нужно немедленно рассказать об этом родителям. По возможности, сделайте ребенку закрытый профиль. И помните, что бы вы не обнаружили, возьмите себя в руки и спокойно поговорите об этом с ребенком. Сохраняйте доверительные отношения — это важно тогда в 12-15 лет ребенок позовет вас на помощь, если что-то покажется ему подозрительным.

Из этого можно понять, что цифровое время наносят вред развитию вашего мозга. На сегодняшний день с появлением гаджетов у детей идет взаимодействие с цифровым миром, а не с реальным. Цифровые технологии пагубны для детей, подростков и взрослых. Гаджеты — это гораздо более широкое понятие чем телефон, если родители думают, что вся проблема в телефоне и они его заберут и проблема решится то это не так гаджеты это намного шире чем телефон или компьютер, цифра — это эпоха в которую живут наши дети, а родители доживают в этой эпохе это еще шире, это поколение, которое родилось в цифру и это больше чем телефон, это 000001% из этого всего. Гаджеты займут ровно столько же место в жизни детей сколько должны занимать и не больше если в жизни детей есть более другие интересы и это функция родителей чтобы дети занимались другими задачами этого нужно закладывать в раннем возрасте. Гаджеты они свое места займут но не больше если ваш ребенок еще где чем то занять и поэтому спорит с гаджетами и цифровым временем проиграть а правильно заложить культуру и общения с гаджетами хорошо благодаря гаджетам мы сами находим общения, гаджеты революционно изменили мир дети по ночам

сидят в них потому что не только наши дети но и дети во всем мире сидят нормально совершенно но только нормально если ещё есть другие интересы но а если у ребенка нет других интересах то вопрос будит не к детям а к родителям.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Барбера, М.Л. Детский аутизм: вербально-поведенческий подход / М.Л. Барбера. – Екатеринбург, 2014. – 304 с.
2. Денисенкова, Н.С., Красило Т.А. Развитие дошкольников в эпоху цифровой социализации / Н. С. Денисенкова, Т. А. Красило / Современное дошкольное образование. 2019 № 6 (96) с. 50–57. 4
3. Курпатов, А., Антигаджеты / А. Курпатов., Издательство «Нева», 2024. – 52 с.
4. Курпатов, А., Исправь свое детство / А. Курпатов. Издательство «Нева», 2022. – 288 с.
5. Курпатов, А. Как устроен мозг / А. Курпатов. – Издательство «Нева», 2023. – 48 с.
6. Курпатов, А., Супергаджеты / А. Курпатов. Издательство «Нева», 2024. – 160 с.
7. Никольская, О.С. Аутичный ребенок: пути помощи: научно-популярная литература [Текст] / О.С. Никольская, Е.Р. Баенская, М.М. Либлинг. 2-е изд., стер. – М.: Теревинф, 2011. – 333 с.
8. Пушкарев, К.С., Цифровой аутизм. Как гаджеты лишают детей эмоций [Электронный ресурс] / К.С. Пушкарев // I –balaQai/ О воспитании, здоровье и осознанном родительстве. [Цифровой аутизм. Как гаджеты лишают детей эмоций: 16 апреля 2021, 18:35 - новости на Tengrinews.kz](https://tengrinews.kz/ibalaqai/tsifrovoy-autizm-kak-gadjetyi-lishayut-detey-emotsi) <https://tengrinews.kz/ibalaqai/tsifrovoy-autizm-kak-gadjetyi-lishayut-detey-emotsi>
9. Старыгина, О.А. Клиповое мышление и образование. Кто виноват и что делать? // О.А. Старыгина Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2018. Т. 7, № 2 (23), 270–274.
10. Baird Gillian et al. “Diagnosis of autism.” BMJ (Clinical research ed.) 327 7413 (2003): 488-93.
11. McPartland James and Fred R Volkmar. “Autism and related disorders.” Handbook clinical neurology 106 (2012): 407-18.
12. Zamfir Marius. (2018). “The consumption of virtual environment more than 4 hours /Day? in the children between 0-3 years old can cause a syndrome similar with the autism spectrum disorder”. Journal of Literary Studies. 13.

ВЛИЯНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ НА РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ

В статье говорится о современных исследованиях и влиянии использования информационных технологий на когнитивное развитие детей. Воздействие информационных технологий на когнитивные функции развитие детей сильно разнообразить и зависит от типа информации, возраста ребенка и социального контекста.

Также рассмотрены особенности восприятия видеоизображение детьми и влияние постоянного просмотра видеороликов на развитие трехмерного восприятия, моторных и исполнительных функций. Периодический просмотр видео приводит к регулярный активации систем, связанных с запуском ориентировочного рефлекса, и при этом тормозит развитие функций исполнительного внимания, а именно способность к концентрации, выбору приоритетных стимулов.

В статье рассматривается влияние и использование компьютерных игр на развитие когнитивных способностей. Регулярное использование компьютерных игр провоцирует гиперстимуляцию сенсорных систем и снижение концентрации внимания. Происходящие изменения приводят к деформации развития «классических когнитивных процессов»: произвольного внимания, аналитического мышления, рефлексии, письменной и устной речи, восприятия длительных линейных последовательностей.

Авторы полагают, что цифровое время наносит вред развитию вашего мозга. На сегодняшний день с появлением гаджетов у детей идет взаимодействие с цифровым миром, а не с реальным. Гаджеты они свое места займут, но не больше если ваш ребенок еще где чем-то занять и поэтому спорит с гаджетами и цифровым временем проиграть, а правильно заложить культуру и общения с гаджетами хорошо благодаря гаджетам мы с вами находим общения.

Ключевые слова: влияние, когнитивные способности, дети, гаджеты, цифра, цифровое время, социальные сети, интернет, мозг, современный мир, цифровой аутизм, поколение Гул.

ТАЪСИРИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ БА ИНКИШОФИ ҚОБИЛИЯТҲОИ КОГНИТИВИИ КӮДАКОН

Дар мақола тадқиқоти муосир ва таъсири истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ба рушди маърифатии кӯдакон баррасӣ мешавад. Таъсири технологияҳои иттилоотӣ ба рушди маърифатии кӯдакон хеле фарқ мекунад ва аз намуди иттилоот, синну соли кӯдак ва шароити иҷтимоӣ вобаста аст.

Хусусиятҳои дарки кӯдакон аз тасвирҳои видеоӣ ва таъсири тамошои доимии наворҳо ба рушди дарки сеченака, функцияҳои моторӣ ва иҷроия низ баррасӣ карда мешаванд. Тамошои

даврии видеоҳо боиси ғайбӣ шудани мунтазами системаҳои марбут ба оғози рефлексии ориентатсионӣ мегардад ва ҳамзамон инкишофи функсияҳои диққати иҷроия, яъне қобилияти тамаркуз ва интихоби анғезаҳои афзалиятнокро бозмедорад.

Дар мақола таъсир ва истифодаи бозҳои компютерӣ ба рушди қобилиятҳои маърифатӣ баррасӣ шудааст. Истифодаи мунтазами бозҳои компютерӣ боиси гиперстимуляциии системаҳои ҳассос ва паст шудани тамаркуз мегардад. Тағйироте, ки ба амал меоянд, боиси деформатсияи инкишофи «процессҳои маърифатии классикӣ» мешаванд: таваҷҷӯҳи ихтиёрӣ, тафаккури аналитикӣ, мулоҳиза, нутқи хаттӣ ва шифохӣ, дарки пай дар пайи дарозии хаттӣ.

Муаллифон боварӣ доранд, ки вақти рақамӣ ба рушди майнаи шумо зараровар аст. Имрӯз, бо пайдоиши гачетҳо, қудакон бо ҷаҳони рақамӣ муошират мекунанд, на бо ҷаҳони воқеӣ. Гачетҳо онҳо ҷои худро хоҳанд гирифт, аммо на бештар, агар фарзанди шумо то ҳол қорӣ дошта бошад ва аз ин рӯ бо гачетҳо ва вақти рақамӣ баҳс кунад, аммо барои дуруст ба роҳ мондани фарҳанг ва муошират бо гачетҳо ба шарофати гачетҳо мо муошират пайдо мекунем.

Қалибдӯраҳо: таъсирнамоӣ, қобилияти когнитивӣ, қудакон, гачетҳо, рақамикунӣ, замони рақамикунӣ, шабақаҳои иҷтимоӣ, интернет, майнаи сар, ҷаҳони муосир, аутизми рақамӣ, насли Гугл.

THE INFLUENCE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES ON CHILDREN'S MENTAL DEVELOPMENT

The article discusses modern research and the impact of information technology on children's cognitive development. The impact of information technology on children's cognitive development is highly variable and depends on the type of information, the child's age, and the social context.

The article also examines the peculiarities of children's perception of video images and the impact of constant viewing of videos on the development of three-dimensional perception, motor, and executive functions. Periodic viewing of videos leads to regular activation of systems associated with the launch of the orienting reflex, and at the same time inhibits the development of executive attention functions, namely the ability to concentrate and select priority stimuli.

The article examines the impact and use of computer games on the development of cognitive abilities. Regular use of computer games provokes hyperstimulation of sensory systems and a decrease in concentration. The changes that occur lead to deformation of the development of "classical cognitive processes": voluntary attention, analytical thinking, reflection, written and oral speech, and the perception of long linear sequences.

The authors believe that digital time is harmful to the development of your brain. Today, with the advent of gadgets, children interact with the digital world, not the real one. Gadgets will take their place, but no more if your child still has something to do and therefore argues with gadgets and digital time to lose, but to correctly lay the culture and communication with gadgets well thanks to gadgets we find communication.

Key words: influence, cognitive abilities, children, gadgets, digital, digital time, social networks, internet, brain, modern world, digital autism, google generation.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ғуломова Шабнам Қудратовна - асистенти кафедраи психологияи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улғзода, суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев34/125, тел: (+992) 887 63 33 36, почтаи электронӣ: gulomovashabnam94@gmail.com

Бобекзода Меҳроҷиддини Абдуҷалил - сармушовири академии факултети забон ва адабиети руси Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улғзода, суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Ваҳдат, деҳаи Солеҳон 46, тел: (+992) 907717674, почтаи электронӣ: mbobobekzoda@gmail.com

Сведения об авторе: Гуломова Шабнам Қудратовна - ассистент кафедры психологии Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улғзода, адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 34/125 тел: (+992) 887 63 33 36, эл. почта: gulomovashabnam94@gmail.com

Бобобекзода Меҳроҷиддини Абдуҷалил - главный академический консультант факультета русского языка Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улғзода, адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Вахдат, село Салехан 46, тел.: (+992) 907717674, эл. почта: mbobobekzoda@gmail.com

Information about the author: Gulomova Shabnam Qudratovna - department of psychology of Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhamadiev Str. 34/125, mob. phone: (+992) 887 63 33 36, e-mail: gulomovashabnam94@gmail.com

Bobobekzoda Mehroji Abdujalil - chief academic advisor of the faculty of Russian language of Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, address: 734019, Republic of Tajikistan, Vahdat, Solehon village 46, mob. phone: (+992) 907717674, e-mail: mbobobekzoda@gmail.com

ХУСУСИЯТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАЪСИРИ ВАРЗИШ БА РУШДИ ШАХСӢ ВА КАСБИИ ВАРЗИШГАРОН

Бао Янжун
Син Юан

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Далели таъсири фаъолияти варзиширо ба рушди шахсии варзишгар эътирофшуда метавон шуморид, зеро «умуман варзиш ва хусусан, машқҳои ҷисмонӣ ба ташаккули шахсият таъсири назаррас доранд» [1, с.12].

Таъсироти машғулияти варзиширо ба шахсият муҳаққиқ И.Е. Шин дар маҷмӯъ чунин муайян кардааст: «Он аз ҳолигии маънавӣ, ки тамаддуни бепринсип ва дуркунанда аз Табиату Фарҳанг ба инсон овардааст, наҷот хоҳад дод». Чунин таъсиротро муаллиф бо анъанаҳои маънавии навъҳои якка ба якка варзиш алоқаманд мешуморад, ки пеш аз ҳама, ба интиҳоби роҳи ҳаёт, ҳимоя аз вайронии афзуншавандаи ахлоқ равона гардида, камолоти маънавию ҷисмониро имкон медиҳад. Ин мақсадҳо принсипҳои педагогӣ, методу тарзҳои таълими дониш ва техникаи иҷрои фаъолияти зехнӣ ҳаракатиро таъйин мекунад. Чунончи, масалан, машғулият бо навъҳои шарқии муҳорибаи якка ба якка аз таълими техникаи медитатсия, яъне аз фарогирии методҳои покшавии маънавӣ, такомули рӯҳӣ ва идоракунии ҳолати худ оғоз мешаванд [11, с.10].

Баробари ин, ихтисосҳои варзишии дигар (бокс, муҳориба) аз нуқтаи назари таъсири онҳо ба ҳудинкишофи варзишгарон ҳеле кам омӯхта шудаанд. Ғайр аз ин, дар бораи хусусиятҳои шахсии варзишгарони ин навъҳои ихтисос иттилоот қариб ки вучуд надорад ё ғайриадабӣ аст.

Дар назар бояд дошт, ки аксари таълифот хусусиятҳои таъсири машғулияти варзишии якка ба якка ба рушду ҳудинкишофи варзишгарон баррасӣ намешаванд, балки натиҷаи он, аниқтараш, тафовути зоҳиршавии баъзе хислатҳои шахсии варзишгарон дар муқоиса бо шахсони дур аз варзиш мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Онҳо ҷиҳатҳои психологиеро инъикос мекунад, ки натиҷаи машғулият бо варзиш мебошад. Ҳудинкишофи варзишгар, рушди шахсии ӯ, чунонки қайд гардид, андозаи таъйирёбии хислатҳои шахсӣ ва кордониро инъикос менамояд.

Хусусиятҳои робитаи мутақобил ва ба ҳам таъсиррасонии ҳудинкишофи варзишгар ва машғулият бо варзиш, аз ҷумла, навъҳои якка ба якка варзиш бояд тавассути тадқиқоти озмоишӣ муайян карда шаванд.

Дар маҷмӯъ, борҳо исбот шудааст, ки фаъолияти варзишӣ на танҳо ба рушди равандҳои ҳаракатӣ, балки равонӣ, инчунин хислатҳои шахсӣ ва мутобиқшавии бомуваффақият таъсир мерасонад. Муҳаққиқи ин соҳа В.И. Енин исбот кардааст, ки дар рафти машғулияти мунтазам бо навъи интиҳобшудаи варзиш на танҳо нишондиҳандаҳои равандҳои рӯҳӣ, ҳолату хислатҳо тағйир меёбад, балки сохтори махсуси он шакл мегирад, ки натиҷабархӣ фаъолияти варзишгарони ҷавонро таъмин менамояд [3].

Ҳамин тавр, таъсири варзиш чун навъи махсуси фаъолият ба шахс факти исботшуда ба шумор меравад.

Дар баробари ин, баъзе муаллифон тарафдори нуқтаи назар оид ба вучуд надоштани таъсири машғулияти варзишӣ ба рушди хислатҳои шахсият мебошанд. Чунончи, олим-муҳаққиқ Л.Х. Чжу хислатҳои ба варзишгарони навъҳои якка ба якка – часорат, ба меъёр мувофиқ будани рафтор, муассирӣ, муоширатдӯстӣ, серғайратӣ ва ҷолокиро муайян карда, таъкид намудааст, ки ин хислатҳо дар варзишгарон вобаста бо талаботи фаъолияти варзишӣ инкишоф ёфтаанд, ки боиси аз ин навъҳои варзиш дур шудани шахсони маҳрук аз хислатҳои зикршуда мегардад.

Бидуни инкори ин падида ба ҳар ҳол қайд бояд кард, ки интиҳоб вобаста ба талаботи фаъолияти варзишӣ асосан аз рӯи сифатҳои амалӣ мегардад, ки дар онтогенез тамоман ё андак тағйир меёбанд (хусусиятҳои фаъолияти олии асаб, миҷоз, хусусиятҳои тарҳи ҷисм ва ғ.) ва ба инсон ҳамчун фард хос мебошанд.

Сифатҳои, ки зери таъсири муҳити иҷтимоӣ осон тағйир меёбанд ва ба инсон чун шахсият ва субъекти фаъолият (муошират, маърифат) хос мебошанд, зери таъсири машғулияти варзишӣ дигаргун мешаванд. Маълумоте вучуд доранд, ки фаъолияти варзишӣ бештар ба самтгириҳои арзишӣ таъсир расонида метавонанд. Чунончи, Г.Е.Леевик муқаррар кардааст, ки шароити умумии фаъолияти варзишӣ, пеш аз ҳама, ба зерсохтори

самтгирии шахсият, сипас ба андозаи камтар ба характер, боз ҳам камтар – ба хусусиятҳои мичоз таъсиргуздоранд [7].

Таъсири сарбориҳои варзишӣ ба маҷрои равандҳои рӯхӣ аз ҷониби муҳаққиқи дигар Г.Д. Горбунов омӯхта шудааст. Муаллиф исбот кардааст, ки ҷараёнигирии равандҳои рӯхӣ дар давраи баъди сарбориҳои ҷисмонӣ метавонанд ҳам бехтар, ҳам бадтар шаванд. Ин асосан ба фосилаи вақти баъди таъсири сарборӣ ва соати баргузоршавии онҳо; хусусиятҳои хоси сарбориҳои ҷисмонӣ; дараҷаи мутобикшавӣ ба онҳо; хусусиятҳои равандҳои рӯхӣ омӯхташаванда, сатҳи сохтори онҳо вобаста мебошад. Хулосаи таҳқиқот – сарбориҳои мунтазам омиле мебошанд, ки фаъолияти рӯхиро таҳрик медиҳанд [4].

Як қатор маълумот таъсири мусбати машғулияти варзиширо дар синни наврасӣ аз нуқтаи назари осонтар аз сар гузаронидани бухронӣ синнусолӣ тасдиқ мекунанд. Ин бо осоншавии балоғати ҷинсӣ ва худмуайянкунӣ алоқаманд доништа шуд [10]. Имконияти иҷтимоишавии бачагони синни томактабиро тавассути тарбияи ҷисмонӣ низ дар як қатор таълифот қайд шудааст.

Роҷеъ ба хусусияти мотиватсияи варзишгарон дар муқоиса бо одамони ба варзиш шугљнадошта муҳаққиқони сершумор мулоҳизаҳо баён кардаанд [5;10 ва диг.]. Маълумоте вучуд доранд, ки варзишгарон бо самтгирии бештаре ба худ имтиёз доранд.

Олим-муҳаққиқ Р.А. Березовская қайд кардааст, ки омӯзиши ангеизи рушди касбӣ ва ҳислатҳои шахсии ба рушди касбӣ мусодаткунанда ё монешаванда қобили таваҷҷуҳ аст [2].

Хулосаҳои мавсуф бо тадқиқоти муҳаққиқ Г.Е. Леевик [7] мувофиқат доранд. Дар натиҷаи тадқиқоти анҷомдода дар бораи ҳамбастагии нишондиҳандаҳои сифатӣ микдории ангеиш бо сатҳи дастовардҳои варзишӣ, худбаҳодиҳӣ, рушди сифатҳои барои касб муҳимми шахсият хулоса бароварданд. Дараҷаи баланди ангеиш дар марҳалаи тақомули варзишӣ муяссар мегардад, дар ҳамин марҳала сохтори ангеаҳои варзишгарон бештар муттаҳидшуда аст.

Муҳаққиқ Г.Е.Леевик муқаррар кардааст, ки самтгирии арзишӣ (ба машғулиятҳои варзишӣ ва инкишофи сифатҳои ҷисмонӣ иродавӣ, муошират ва маърифат) қисмҳои таркибии модели шахсияти варзишгар мебошанд. Варзишгарон ба андозаи бештар ба машғулияти варзишӣ ва рушди сифатҳои ҷисмонӣ худ, ба андозаи камтар – соҳибшавӣ ба неъматҳои моддӣ, маърифат, муошират ва рушди соҳаи эмотсионалӣ тамоил доранд[7].

Баъзе олимони мафҳуми самтгирии махсуси варзишии шахсиятро ворид карданд, ки мақсади асосии он ноилшавӣ ба маҳорати олии варзишӣ мебошад [5; 7].

Машғулиятҳои мунтазам бо варзиш омилҳои муҳимме мебошанд, ки сохтори вақти фароғат, тарзи солими ҳаёт ва тамоили умумии мусбати шавқи маърифатии мактаббачагони синни калони мактабиро таъйин мекунанд. Маълумоте, ки муаллиф ба даст овардааст, тафовути назарраси шавқи маърифатии байни мактаббачагони бо варзиш машғулшаванда ва машғулнашавандаро дар соҳаи ВАО тасдиқ карданд. Тафовут пеш аз ҳама, дар интиҳоби арзишҳои афзалиятнок ва муносибати арзишпазиронаи мактаббачагон ба барномаҳои гуногуни телевизионӣ, мазмунҳои маҳсулоти аудио ва видеоӣ, реклама, инчунин дар муассирии камтари соҳаи шавқи маърифатии онҳо аз таъсири ҷунин ВАО-е зоҳир мешавад, ки мавзую мундариҷаи он ба самтгирии арзишии ангеавии ин бачагон номувофиқ аст.

Ҳамаи ин ба хулосае водор менамояд, ки машғулияти мунтазам бо варзиш воситаи самараноки педагогист, ки вазифаи ҳифзи психологӣ шахсияти варзишгари наврасро аз таъсири аз ҳад зиёд ва ғайриқонунии ВАО-и муосир дар шароити суръат гирифтани иттилоотонидани ҷомеа иҷро менамояд.

Ҳамин тавр, таҳқиқоти соҳаи ангеавии варзишгарон асосан ба ҳамбастагии он бо сатҳи дастовардҳои варзишӣ, хусусиятҳои фаъолияти варзишӣ алоқаманданд, ки фақат як нишондиҳандаи мутобикшавӣ мебошанд.

Зарур аст, ки ҳамбастагии тағйироти соҳаи ангеавии шахсияти варзишгар ва қаноатмандӣ аз фаъолият, мутобикшавӣ дар маҷмӯъ пурра ва дақиқ шавад.

Нуқтаи назар оид ба таъсири машғулияти варзишӣ ба рушди соҳаи иродавии шахсият аз ҷониби умум эътироф шудааст, зеро бидуни рушди ирода тақомул дар варзиш ғайриимкон аст [10]. Аммо таҳқиқоте ошкор нашуданд, ки робитаи ҳамдигарии тағйироти зоҳиршавии сифатҳои иродавӣ ва мутодикшавӣ ошкор нагардидааст. Самтҳои асосии рушди соҳаи равонӣ инкишофи эҳсоси «варзишӣ» (рақобат, шавқ, ватандӯстӣ, худфидой

ва ғ.) чун ангезаҳои муҳимтарин; такмили идоракунии ҳолатҳои эмотсионалии худ дар фаъолияти варзишӣ (машқҳо ва мусобиқаҳо) ва интиқоли малакаҳои худтанзим ба соҳаҳои дигари ҳаёт; такмили қобилияти идоракунии шиддати кӯшиши иродавӣ ва рушди сифатҳои иродавӣ мебошанд.

Таъсири варзиш ба шахсият дар таъсирот ба синни психологӣ инсон ифода меёбад. Машғулият бо варзиш ба нишонаҳои синну соли психологӣ таъсиргуздоранд: самтгирӣ ба гузашта – оянда, болоравӣ – коҳиши мавқеъҳои ҳаётӣ, некбинӣ – рӯҳафтадагӣ, романтизм – прагматизм, консерватизм – радикализм. Муҳаққиқ С.Н.Никитюк робитаи байни фаъолнокии ҷисмонӣ ва «саршор аз эҳсос будани ҳаёт», дарки «хӯчаини ҳаёти худ» буданро муқаррар намудааст. Муҳаққиқ О.В. Романова ба варзишгарон хос будани самтгирӣ ба оянда, радикализм, болоравии мавқеи ҳаётиро таъкид намуда, дар бобати таъсири варзиш ба синну соли психологӣ хулосаи назариявӣ баровардааст.

Ба шахсияти варзишгар собиқаи фаъолияти варзишӣ таъсири назаррас дорад. Муҳаққиқон Т.Д.Баришева ва А.Н.Николаев қайд кардаанд, ки собиқаи фаъолият андозаи аз ҷониби мутахасси андӯхтани таҷрибаи касбиро инъикос менамояд, ки маҷмуи дониш ва маҳорати амалии дар рафти фаъолият ташаккулёфта мебошад. Маълум аст, ки ба андозаи афзудани давомнокии машғулият бояд тағйироти махсуси шахсият низ бештар шаванд.

Ба мафҳуми собиқаи фаъолияти варзишӣ бештар мафҳуми марҳалаҳои фаъолияти варзишӣ наздик аст, ки муҳаққиқ Н.Б.Самбулова [10] муайян кардааст – оғоз, қомеъҳои аввалин, авҷ (кулминатсия) ва интиҳо. Мавсуф исбот намудааст, ки шахсият дар тамоми марҳалаҳои фаъолияти варзишӣ тағйироти назаррасро аз сар мегузаронад, зимнан дар марҳалаҳои нахустин ангешиш рушди нокифояи сифатҳои барои варзиш муҳимро ҷуброн мекунад, сипас тадричан саҳми тамоми муайянкунандаҳои психологӣ дар ноилшавӣ ба натиҷаҳои варзишӣ баробар мешавад.

Ҳамин тавр, на танҳо тағйироти шахсият, муваффақиятнокӣ ва қаноатмандӣ, балки робитаи байниҳамдигарии онҳо бояд шиддат ёбанд. Муқаррароти мазкур ба санҷиши озмоишӣ ниёз дорад.

Байни мафҳуми «собиқа» ва «маҳорат» низ ҳамбастагӣ вуҷуд дорад. Баъзе таҳқиқотҳо оиди таъсири маҳорати варзишӣ ба хусусиятҳои шахсият ва фаъолияти варзишгар робитаи зичи байни сатҳи маҳорат ва ангешиш, зеҳн ва устувории эмотсионалиро нишон доданд [9]. Инчунин боварӣ ба худ, назорату идоракунии ҳушунатнокии худ, созандагӣ гардидани он меафзоянд [8]. Муайян гардид, ки варзишгарон - устодон бо хусусиятҳои миқдос фарқ мекунанд [6]. Муҳаққиқ П.В.Маришук қайд кардааст, ки самтгирии варзишгари сатҳи олӣ бо ангешиши баланди варзишӣ, кӯшиш ба пешдастӣ, дастовардҳо, эътироф, пешоҳангӣ имтиёз дорад [8]. Муҳаққиқ Г.Е.Леевик [7] таъкид кардааст, ки ба андозаи болоравии сатҳи маҳорати варзишӣ тамоили афзудани нақши самтгирии шахсият дар муайяншавии рафтори варзишгарон вуҷуд дорад. Муаллиф инчунин қайд кардааст, ки варзишгарон-устодон бо зохиршавии самтгирии арзишӣ ба рушди сифатҳои иродавии шахсият ва соҳибият ба арзишҳои моддӣ тафовут доранд.

Муҳаққиқ Р.М.Зайганов муқаррар кард, ки ба варзишгарони тахассусашон олӣ сатҳи баланди масъулият, ангешиш ба қомеъӣ, мустақилият дар баробари эҳсоси танҳоӣ, дарундорӣ, мавҳумотпарастӣ хос мебошанд. Чунин хусусиятҳои варзишгарон-чемпионҳо ва ҷоизадорони Олимпиада ошкор карда шуданд: устувории баланди эмотсионалӣ, характери қавӣ, боварӣ ба худ, худназорат, мустақилият, қатъият ва босуботӣ, ташаббускорӣ ва ҷасорат, кӯшиши ишғолкунии мавқеи роҳбарикунанда дар гурӯҳ.

Сатҳи тахассуси варзишӣ интиҳоби стратегияи рафторро дар низоъ таъин менамояд. Дар марҳалаҳои аввали фаъолияти варзишӣ, вақте ки мутобиқшавӣ ба он ва сафарбаркунии нерӯҳо барои ноилшавӣ ба мақсадҳо сурат мегиранд, варзишгарон стратегияҳои камфаълро истифода мебаранд. Сатҳи миёна, мобайнии тахассус интиҳоби стратегияҳои фаъоли рафтор, стратегияи рақобатро пешбинӣ менамояд. Дар сатҳи баланди тахассус аз нав ҳаракат ба тарафи стратегияҳои камфаъл рӯй медиҳад.

Дар маҷмуъ, «Ба андозаи болоравии сатҳи маҳорати варзишгарон баландшавии сатҳи сохторӣ, тамомияти шахсият сурат мегиранд, ки дар бораи камолот ва рушди ӯ гувоҳӣ медиҳанд», сифатҳои муҳимтарини варзишӣ бошанд, дар варзишгар фақат дар марҳалаи олии маҳорати онҳо пурра рушд мекунад [7, с.42].

Худи варзишгарон дастовардҳои фаъолияти варзиширо, чунонки муҳаққиқ Н.Б.Самбулова [10] муайян кардааст, аз рӯйи дараҷаи аҳаммияташон чунин арзёбӣ

карданд: сатҳи баланди рушди ҷисмонӣ ва омодагии ҷисмонӣ; ҳислатҳои шахсият, ки барои ҳаёт заруранд; дӯстон; донишҳо дар бораи худ, имконияти худ; таҷрибаи ҳаётӣ; робитаҳои васеи иҷтимоӣ; тамосҳо бо одамони ҷолиб ва нафърасон; мавқеъ дар ҷомеа; саломатӣ; намуди зоҳирии ҷаззоб; неқӯаҳолии моддӣ; оила.

Инак, таъсири мусбати варзиш ба сифатҳои шахс исботшуда ба назар мерасад.

Аммо як қатор муаллифгон ба ҷанбаҳои проблемавии таъсири машғулияти варзиширо ба ташаккули шахсияти варзишгарон таваҷҷуҳ кардаанд. Муҳаққиқ Г.Д.Горбунов таъкид намудааст, ки дар варзишгарон коҳиши иқтидори рушди шахсӣ ва касбӣ ва «камолоти шахсии нокифоя» вучуд дорад[4]. Ин ақида низ ба санҷиши озмоишӣ ниёз дорад.

Муҳаққиқи дигар Боченкова Е.В. чунин мешуморад, ки ба сифатҳои шахсӣ дар варзиш «пӯшидагӣ» («мансубият ба доираи муайян»), дуршавии варзишгарон аз бисёр муаммоҳои воқеияти ҳаррӯза таъсир расонида метавонанд, ки натиҷаи он «пастшавии таъсири омили иҷтимоӣ» мебошад[1]. Маълум аст, ки варзишгар мисли касоне, ки бо варзиш машғул нестанд, таъсири муҳити иҷтимоиро хис мекунад, аммо он махсусият дорад (тренер, варзишгарони дигар). Аммо, ҷунонки муҳаққиқ У.Ш. Сундетова қайд мекунад, ин масъала метавонад барои варзишгарон, алаҳусус, баъди анҷоми фаъолияти варзишӣ тезутунд гардад, ки бо номувофиқатии самтгириҳои арзишии гурӯҳи варзишии аз дигарон ҷудо ва ҷомеа дар маҷмӯъ алоқаманд аст [9].

Варзишгарон бо сабаби фосилаҳои зиёд дур мондан аз фаъолияти таълимӣ ва сарфи вақти зиёд ба машқҳои мунтазами ҷисмонӣ метавонанд «норасоии муайяни донишҳо, тасаввурот оид ба арзишҳои иҷтимоӣ фарҳангиро» зоҳир намоянд [8].

Баъзе муҳаққиқон ихтилофи асосии марҳалаи аввали фаъолияти варзиширо таъкид кардаанд, ки аз номувофиқатии байни тасаввуроти ибтидоии варзишгари ҷавон ва мундариҷаи воқеии раванди машқ – «фиреби интизорӣ» иборат аст[6]. Гузориши мақсадҳо аз ҷониби мураббӣ боиси норасоии маҳорати мустақилона гузоштани мақсад мегардад, ки дар бораи мушкilotи ташаккули ангезиш гувоҳӣ диҳад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи механизми рушди шахсият дар варзиш ба коркарди технологияи суръат бахшидани ҳудинкишофи шахсӣ ва ислоҳи он ҷиҳати бехтаргардонии дастовардҳои варзишӣ, аз ҷумла, варзишгарони навъҳои якка ба якка дар заминаи корбурди методҳои таъсири педагогӣ мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ:

1. Боченкова Е.В. Формирование позитивного самоотношения студентов в процессе физического воспитания: на примере экономического вуза. – Краснодар, 2000. -86с.
2. Березовская Р.А. Психология современной карьеры. – М., 1999. -240с.
3. Енин В. И. Развитие психических свойств личности подростков в процессе занятий спортом: на материале спортивной гимнастики и борьбы дзюдо: диссертация ... канд. психолог. наук. – Ленинград, 1986. - 190 с.
4. Горбунов Г.Д. Психопедагогика спорта // Уч. пособие. – М., 1986.-120с.
5. Ильин Н.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. СПб.: Питер, 2000. - 512 с.
6. Кретти, Б. Дж. Психология в современном спорте / Б. Дж. Кретти. - М.: Физкультура и спорт, 1978. - 244с.
7. Леевик Г.Е. Исследование личностных особенностей спортсменов методом моделирования: дис... канд. псих. наук. – Ленинград, 1982. -184с.
8. Маришук В.Л. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств: Автореф. дис. ... докт. психол. наук. - Л, 1982. -32 с.
9. Сундетова У. Ш. Динамика изменения ценностных ориентаций студентов в сфере высшего физкультурного образования: автореф. дис. ... канд. пед. наук / ВНИИ физической культуры и спорта. - Москва, 2001. - 22 с.
10. Стамбулова Н.Б. Психология спортивной карьеры: учебное пособие. - СПб.: Центр карьеры, 1999. - 368 с.
11. Шин И.Е. Педагогические и духовные традиции восточных единоборств и отношение к ним в России: автореф. дис. ... канд. пед. наук – Санкт-Петербург, 1998

ХУСУСИЯТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАЪСИРИ ВАРЗИШ БА РУШДИ ШАХСӢ ВА КАСБИИ ВАРЗИШГАРОН

Дар мақола масъалаҳои хусусиятҳои педагогии таъсири варзиш ба рушди шахсӣ ва касбии варзишгарон баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки аксари таълифотҳо доир ба масъалаи мазкур хусусиятҳои таъсири машғулияти варзишии якка ба якка ба рушду худинкишофи варзишгарон баррасӣ намешаванд, балки натиҷаи он, аниқтараш, тафовути зохиршавии баъзе хислатҳои шахсии варзишгарон дар муқоиса бо шахсони дур аз варзиш мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Дар мақола қайд шудааст, ки фаъолияти варзишӣ на танҳо ба рушди равандҳои ҳаракатӣ, балки равонӣ, инчунин хислатҳои шахсӣ ва мутобиқшавии бомуваффақият таъсир мерасонад ва дар рафти машғулияти мунтазам бо навъи интихобшудаи варзиш на танҳо нишондиҳандаҳои равандҳои рӯхӣ, ҳолату хислатҳо тағйир меёбад, балки сохтори махсуси он шакл мегирад, ки натиҷабахшии фаъолияти варзишгарони ҷавонро таъмин менамояд. Хулоса шудааст, ки таҳқиқи механизми рушди шахсият дар варзиш ба қоркарди технологияи суръат бахшидани худинкишофи шахсӣ ва ислоҳи он чихати бехтаргардонии дастовардҳои варзишӣ, аз ҷумла, варзишгарони навъҳои якка ба якка дар заминаи қорбурди методҳои таъсироти педагогӣ мусоидат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: *варзиш, рушди шахсият, хусусиятҳои педагогӣ, сифати касбӣ, машғулиятҳои варзишӣ, худинкишофӣ, фаъолияти варзишӣ, муошират, маърифат, муҳити ҷамъиятӣ*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ СПОРТА НА ЛИЧНОСТНОЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ СПОРТСМЕНОВ

В статье рассматриваются вопросы педагогических особенностей влияния спорта на личностное и профессиональное развитие спортсменов. Отмечается, что большинство исследований по данному вопросу не рассматривают особенности влияния индивидуальной спортивной деятельности на развитие и саморазвитие спортсменов, а скорее ее результат, точнее, различия в проявлении некоторых личностных качеств спортсменов по сравнению с людьми, далекими от занятий спортом. В статье отмечается, что спортивная активность влияет не только на развитие двигательных, но и психических процессов, а также личностных качеств и успешную адаптацию, и в ходе регулярных занятий выбранным видом спорта изменяются не только показатели психических процессов, состояния и характера, но и формируется его особая структура, обеспечивающая результативность деятельности юных спортсменов. Делается вывод о том, что исследование механизма развития личности в спорте будет способствовать разработке технологии ускорения личностного саморазвития и ее коррекции для улучшения спортивных достижений, в том числе спортсменов индивидуальных видов спорта на основе применения методов педагогического воздействия.

Ключевые слова: *спорт, развитие личности, педагогические характеристики, профессиональное качество, занятия спортом, саморазвитие, спортивная деятельность, общение, познание, социальная среда*

PEDAGOGICAL FEATURES OF THE INFLUENCE OF SPORTS ON THE PERSONAL AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF ATHLETES

The article discusses the pedagogical features of the influence of sports on the personal and professional development of athletes. It is noted that most studies on this issue do not consider the specific features of the influence of individual sports activities on the development and self-development of athletes, but rather focus on the results of these activities, specifically the differences in the manifestation of certain personal qualities among athletes compared to people who are not involved in sports. The article notes that sports activity affects not only the development of motor processes, but also the development of mental processes, as well as personal qualities and successful adaptation. During regular practice of a chosen sport, not only do the indicators of mental processes, state, and character change, but a special structure is formed that ensures the effectiveness of young athletes' activities.

Keywords: *sports, personal development, pedagogical characteristics, professional quality, sports activities, self-development, sports activities, communication, cognition, social environment*

Маълумот дар бораи муаллифон: Бао Янжун, Син Юан - докторантони курси дуюм МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи им. ак. Б. Ғафуров”. (735700. ш. Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1.). тел. 927717870. Почтаи эл. sharofzod1954@mail.ru

Сведения об авторе: Бао Янжун, Син Юан - докторанты второго курса ГОУ “Худжандский государственный университет им. ак. Б. Ғафуров” (735700. г. Худжанд, проезд Мавлонбекова 1.). тел. 927717870. Эл. почта: sharofzod1954@mail.ru

Information about the author: Bao Yangzhong, Sing Yuan is a second-year doctoral students at the Khujand State University named after ak. B. Gafurov (735700 Khujand, Mavlonbekov passage 1.). tel. 927717870. E-mail: sharofzod1954@mail.ru

УДК:373:681.3+808.2

КОММУНИКАТИВНО-РЕЧЕВАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ СТАРШЕКЛАССНИКОВ: СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Содикова М.С.

Таджикский государственный медицинский университет им. Абуали ибни Сино

Современное образование ориентировано на подготовку личности, способной к эффективному взаимодействию в условиях глобализации, цифровизации и многоязычного мира. Одной из важнейших задач школы является формирование у выпускников умений и навыков, которые помогут им адаптироваться к новым социальным и профессиональным реалиям. В этом контексте ключевое значение приобретает развитие коммуникативно-речевой компетентности, которая позволяет человеку не только правильно выражать свои мысли, но и эффективно взаимодействовать с окружающими. Особое место данная проблема занимает в процессе обучения русскому языку в Республике Таджикистан. Русский язык выполняет в обществе не только образовательную функцию, но и является важным средством межнационального общения, науки, культуры, интеграции молодежи в международное образовательное пространство. В связи с этим развитие речевых умений и формирование коммуникативно-речевой компетентности старшеклассников рассматривается как стратегически значимая задача системы образования. [11.с.29]. В современных условиях становится очевидным, что традиционные методы обучения не в полной мере отвечают требованиям времени. Старшеклассники нуждаются в практико-ориентированном обучении, направленном на формирование умений вести диалог, участвовать в дискуссиях, выражать собственное мнение и аргументировать его. Именно поэтому использование инновационных педагогических технологий в преподавании русского языка приобретает особую актуальность.

Цель статьи заключается в анализе теоретических основ формирования коммуникативно-речевой компетентности старшеклассников, рассмотрении современных педагогических технологий, способствующих её развитию, а также выявлении роли русского языка в образовательной и социальной жизни молодежи Таджикистана.

Задачи исследования:

- раскрыть сущность понятия «коммуникативно-речевая компетентность» и особенности её формирования у старшеклассников;
- проанализировать современные педагогические технологии, обеспечивающие развитие речевых умений;
- обосновать значимость владения русским языком как фактора межкультурного взаимодействия и профессионального становления;
- представить взгляд на проблему через призму высказываний Президента Республики Таджикистан.

Таким образом, актуальность исследования обусловлена необходимостью формирования конкурентоспособной, культурно и профессионально развитой личности, способной к успешной коммуникации на русском языке в многонациональной и многокультурной среде.

Теоретические основы формирования коммуникативно-речевой компетентности. Формирование коммуникативно-речевой компетентности является одной из важнейших задач современного образования, так как именно владение языком в его практическом, социально значимом аспекте определяет успешность личности в профессиональной и социальной сферах.

Термин «коммуникативная компетентность» впервые был введен американским социолингвистом Д. Хаймсом (Hymes, 1972). Учёный рассматривал её не как простое знание языковой системы, а как способность использовать язык адекватно в различных ситуациях общения, учитывая культурные и социальные нормы. В дальнейшем концепция получила развитие в трудах М. Хэллидея (Halliday, 1978), который подчеркивал функциональную природу языка и его роль в социализации личности. Дж. Ричардс (Richards, 2017) и Дж. Браун (Brown, 2000) внесли вклад в разработку методики коммуникативного обучения, выделив ключевые компоненты речевых умений: грамматическую правильность, социолингвистическую уместность, дискурсивную связность и стратегическую гибкость. Таким образом, в зарубежной науке коммуникативная компетентность рассматривается как

многокомпонентное явление, включающее языковую, социокультурную, стратегическую и дискурсивную составляющие.(4.с.56)

В отечественной педагогике идея коммуникативного подхода прочно закрепилась начиная с 1980-х годов. Е.И. Пассов (1991) разработал коммуникативный метод обучения, который ориентирует процесс изучения языка на овладение речевой деятельностью, а не только на запоминание правил. По мнению Пассова, главной целью урока языка является создание условий для реального общения учащихся. Г.В. Рогова (2013) подчеркивает, что коммуникативная компетентность — это интегративное качество, включающее знание норм языка, умение применять их в речи, а также навыки взаимодействия в различных социальных ситуациях. С.Г. Тер-Минасова (2014) рассматривает формирование речевых умений через призму межкультурной коммуникации, отмечая, что язык не может быть изолирован от культуры, и обучение должно включать культуроведческую компоненту. Большое значение для методики имеет и психологическая школа: Л.С. Выготский (2001) в своей культурно-исторической теории доказал, что развитие речи тесно связано с развитием мышления и социального взаимодействия. А.Н. Леонтьев (2004) обосновал деятельностный подход, согласно которому усвоение языка происходит через активное включение личности в речевую практику.(2.с.49)

Среди современных российских исследователей можно выделить:

- Н.Д. Гальскова (2015), которая акцентирует внимание на формировании умений межкультурного взаимодействия;
- И.Л. Бим (2012), предлагающую систему упражнений для развития речевой деятельности учащихся;
- М.З. Биболетову (2016), разрабатывающую методику поэтапного формирования коммуникативных навыков в школьной практике.

В итоге, российская школа методики внесла значительный вклад в развитие теоретических и практических основ формирования коммуникативной компетентности.

Обобщение научных подходов позволяет заключить, что формирование коммуникативно-речевой компетентности — это комплексный процесс, включающий развитие:

- языковой компетенции (знание системы языка и её правил);
- речевой компетенции (умение строить устные и письменные высказывания);
- социокультурной компетенции (знание культурных норм общения и умение их учитывать);
- стратегической компетенции (умение компенсировать пробелы в знаниях, использовать различные стратегии общения).

Вклад зарубежных ученых обеспечил развитие общей теории коммуникативной компетентности, российские исследователи создали фундаментальные методические основы её формирования, а таджикские учёные адаптировали данные подходы к национальной образовательной системе, учитывая специфику двуязычия и поликультурного контекста.

Современные педагогические технологии в обучении русскому языку

Развитие коммуникативно-речевой компетентности старшеклассников требует от учителя перехода от объяснительно-иллюстративной модели к технологиям, которые создают реальные коммуникативные ситуации, обеспечивают вариативность речевых практик и поддерживают метапредметные результаты. В центре внимания — активная роль ученика, учебные задачи, приближенные к подлинной коммуникации, цифровая среда и постоянная обратная связь. Ниже рассмотрим ключевые технологии, доказавшие эффективность в старшей школе, с ориентацией на специфику билингвальной аудитории Таджикистана.

1. Деятельностный и компетентностный подходы как рамка для выбора технологий

Деятельностный подход (опирающийся на идеи Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева) задаёт принципиальную установку: языковые знания усваиваются через речевую деятельность — говорение, аудирование, чтение, письмо в значимых для ученика контекстах. Компетентностная рамка дополняет это требованием к результату: ученик демонстрирует умение решать коммуникативные задачи, а не только воспроизводить правила. Отсюда следуют методические требования к технологиям: проблемность, самостоятельность, сотрудничество, рефлексия, многоуровневость заданий, критерии оценивания, прозрачная обратная связь.

2. Коммуникативно-ориентированное и заданий-ориентированное обучение (CLT/TBLT)

Коммуникативное обучение (CLT) и обучение на основе заданий (TBLT) рассматривают язык как средство достижения цели внеязыкового характера. Типовые задания:

- Информационный обмен (information gap): партнёры владеют разными частями информации (например, расписания, афиши, посты), чтобы договориться о совместном действии (посещение мероприятия, подготовка к олимпиаде).

- Проблемное обсуждение: «Как сократить “цифровой шум” в классе?», «Нужна ли единая норма сетикета?». Итог — коллективная позиция/памятка.

- Ролевые ситуации: «Редколлегия школьной газеты», «Медиатор — класс — администрация»; защита решений с аргументацией.

- Микропроекты на один-два урока: подготовка рекомендательного письма, публичного объявления, инфографики по правилам библиографии.

Критично, что задания строятся по логике до-во-после (pre-task — task — post-task): языковая подготовка (лексика/структуры), выполнение коммуникативной задачи, затем языковая «доводка» (анализ типичных ошибок, мини-тренинг по формулировкам). (7.с.39)

Пример урока (90 минут):

Тема: «Цифровой этикет старшеклассника».

Pre-task: экспресс-опрос, ввод/актуализация лексики (аргументация, модальные конструкции).

Task: в группах составить «Кодекс сетевого общения» (6–8 правил), обосновать каждое правило конкретными кейсами.

Post-task: взаимная экспертиза по чек-листу (ясность формулировок, убедительность аргументов, речевая корректность), языковая шлифовка: клише для выражения мнения/уступки/контраргумента.

Оценивание: критерии коммуникативности (ясность, связность, уместность), языка (лексическая точность, грамматическая корректность), сотрудничества (вклад, соблюдение регламента). Такая «рубрика» делает требования прозрачными.

3. Проектная деятельность и исследовательское обучение (PBL/IBL)

Проектная технология обеспечивает длительные циклы речевой практики, интегрирует цифровые форматы и реальных адресатов. Для старшеклассников уместны проекты:

- Межпредметные (CLIL-элементы): «Лингвистический портрет города/села» (социолингвистический опрос, картирование вывесок, анализ норм языка в публичном пространстве, подготовка отчёта и презентации).

- Социальные: «Гид по академической честности для 10–11 классов», «Памятка волонтера-экскурсовода для гостей из СНГ».

- Медиа-проекты: подкаст «Русский в моей профессии», видеоролики «Как писать мотивационное письмо», «Как готовить публичное выступление».

Структура проекта: постановка проблемы и целей, исследовательские вопросы, распределение ролей, сбор данных, обработка (в том числе в таблицах/диаграммах), подготовка продукта, публичная защита, рефлексия. На каждом этапе — опорные листы и языковые карты (клише для аргументации, цитирования источников, ссылок на литературу). Проекты создают аутентичную потребность в чтении, письме, говорении и слушании и формируют навыки академической коммуникации.

4. Интерактивные методы: дебаты, диалог, кейс-метод, симуляции

- Дебаты/форумы: Каркас форматов (Oxford, Karl Popper) дисциплинирует речь: тезис — аргументы — контраргументы — вывод. Ученики учатся конструировать логические цепочки, использовать вводные слова (во-первых, следовательно, тем не менее), корректно ссылаться на источники.

- Диалогическое обучение: «круглый стол», «Сократовский семинар», «рыбья кость» (Ishikawa) для анализа причин/следствий. Учитель моделирует вопросы высокого уровня (почему? как иначе? при каких условиях?).

- Кейс-метод: работа с проблемными текстами — медиастатьи, официальные письма, положения конкурсов, фрагменты научно-популярных текстов; задание — извлечь ключевую информацию, выявить позицию автора, подготовить ответ/запрос/жалобу.

- Симуляции: «Пресс-конференция», «Экспертиза грантовых заявок», «Собеседование в вуз/на стажировку». Такие формы развивают речевые стратегии (уточнение, перефраз, запрос примера, тактичное несогласие).

5. Цифровая дидактика, смешанное и перевёрнутое обучение

Цифровые платформы поддерживают смешанное обучение: часть контента осваивается самостоятельно (видео-минилекции, интерактивные задания), а на уроке — практика речи. Перевернутый класс делает урок пространством для продуктивных видов деятельности.

- Сервисные сценарии: совместное письмо в облачных документах (коллективная рецензия/редактура), мини-вики по речевым жанрам, доски идей для мозгового штурма, квизы для быстрой диагностики.

- Мультимодальные продукты: инфографика «Как цитировать в тексте», аудиосопровождение к рецензии, видеопитч проекта (1–2 минуты).

- Адаптивные трекеры: индивидуальные карточки-ошибкограммы; по данным диагностики ученики получают персонифицированные микрозадания (например, на управление сложноподчинёнными, паронимы, пунктуацию в сложных конструкциях).

- Корпусные и справочные ресурсы: работа с современными корпусами/словарями для обоснования языкового выбора; упражнения «найди и объясни норму» формируют языковую рефлексию.

Важно соблюдать цифровую гигиену: ограничивать «кликер-активности» в пользу продуктивных речевых задач; каждое онлайн-задание должно вести к осязаемому речевому результату (текст, выступление, сценарий диалога).

6. Индивидуализация и дифференциация: траектории и УДО

Для классов с разным уровнем владения русским языком критична дифференциация:

- По уровню языковой сложности (варианты текста/задания с разной насыщенностью лексикой и синтаксисом).

- По типу продукта (эссе, постер, подкаст, устная мини-лекция).

- По объёму и поддержке (тайм-менеджмент, подсказки-шаблоны, языковые карты).

Принципы универсального дизайна обучения (УДО): множественные способы восприятия информации (текст+аудио+визуал), множественные способы выражения результата, вариативность вовлечения. Это повышает доступность обучения для всех учеников, включая тех, кто испытывает трудности с письмом или публичными выступлениями.

7. Формирующее оценивание и развитие метаязыковой рефлексии

Без постоянной обратной связи технологии теряют эффективность. Практики формирующего оценивания:

- Чек-листы и рубрики под каждый жанр (эссе-рассуждение, рецензия, устное выступление). Критерии: цель и адресат, композиция и связность, аргументация и источники, языковая корректность, выразительные средства.

- Пиринговая и самооценка с мини-«конференцией ошибок»: ученики выбирают 2–3 типичные ошибки, объясняют правило, предлагают способы профилактики («памятка автора»).

- Микрообучение по результатам диагностики (10-минутные «языковые спринты» на частотные затруднения).

- Портфолио: подборка лучших работ с комментариями, аудиотреками и рефлексивными заметками; это база для итоговой оценки прогресса.

8. Тексты как ядро: от чтения к говорению и письму

Подбор текстов должен обеспечивать встречу с современным русским языком и расширять культурный кругозор: научно-популярные статьи, публицистика, официально-деловые образцы, медиатексты. Технологически важно строить цепочки заданий:

чтение (извлечение фактов → интерпретация позиции) → устное обсуждение (вопросы высокого уровня) → письменный продукт (эссе/рецензия/обращение).

Такая «вертикаль» синхронизирует виды речевой деятельности и обеспечивает перенос навыков.

9. Билингвальная специфика и социокультурный компонент

Для таджикско-русского билингвизма эффективны приёмы:

- Сознательное сопоставление: лексические «ложные друзья», синтаксические кальки, речевой этикет (официальное/неофициальное обращение).

- Языковая биография: мини-эссе «Как я изучаю русский», интервью с родителями/старшими о роли русского в профессии.

- Культурные мосты: микроисследования «Образы Таджикистана в русской литературе/медиа»; подготовка путеводителей для гостей на русском.

10. Риски и способы их преодоления

- Формализация активных методов (игра ради игры). Решение: чёткая цель, связанная с языковым результатом, и после-этап для языковой шлифовки.
- Перегрузка цифровыми инструментами. Решение: правило «одна цифровая новинка — один смысл».

- Неравномерность участия в группах. Решение: распределение ролей (спикер, модератор, факт-чекер, редактор), индивидуальные вклад-листы.

- Снижение внимания к норме при приоритете «свободного говорения». Решение: обязательные микро-блоки орфо- и пунктуационной тренировки на материале собственных текстов.

11. Измеримые результаты и индикаторы прогресса

Технологии дают эффект, когда результаты операционализированы:

- Говорение: умеет инициировать/поддерживать/завершать диалог; использует клише для аргументации/контраргументации; выдерживает регламент выступления (2–3 минуты без опоры).

- Письмо: создаёт тексты 250–300 слов в заданном жанре; использует цитирование и ссылки; допускает не более N ошибок на 100 слов.

- Чтение/аудирование: выделяет тему, позицию автора, аргументы; сопоставляет источники; проводит факт-чек.

- Метакомпетенции: планирует работу, ведёт портфолио, осуществляет самооценку по критериям.

Мини-модель тематического модуля (2 недели, 4–5 уроков)

Тема: «Академическая честность и культура цитирования».

1. Ввод: проблемное видео/текст, лексика аргументации, разбор речевых клише.

2. Кейс-урок: анализ образцов (эссе с нарушениями/корректными ссылками).

3. Проект-семинар: в группах создаётся «Школьный гид по цитированию» (памятка + инфографика).

4. Публичная защита + дебаты «Нужны ли строгие санкции за плагиат в школе?».

5. Итог: индивидуальное мини-эссе с самопроверкой по чек-листу и взаимной рецензией; языковая шлифовка типичных ошибок.

Результат — измеримое улучшение связности, аргументации и корректности ссылок; у учащихся появляется языковая ответственность и опыт академической коммуникации.

Современные технологии — CLT/TBLT, проектная и исследовательская деятельность, интерактивные форматы, смешанное и перевёрнутое обучение, индивидуализация на принципах УДО и формирующее оценивание — образуют согласованную систему, где каждый инструмент работает на главный результат: способность старшеклассника эффективно и корректно решать реальные коммуникативные задачи на русском языке. Их внедрение в билингвальной среде Таджикистана обеспечивает не только рост языковых навыков, но и развитие академической культуры, критического мышления и социальной ответственности.

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон неоднократно подчеркивал важность владения языками, в том числе русским. В одном из выступлений он отметил: «Русский язык в Таджикистане играет роль важного средства межкультурного общения, науки и образования. Его знание открывает широкие возможности для молодежи в освоении современных знаний, технологий и интеграции в мировое сообщество» (7.с.22).

Эти слова отражают стратегическое значение русского языка в формировании конкурентоспособного поколения, способного эффективно взаимодействовать в многоязычном и многокультурном мире.

Формирование коммуникативно-речевой компетентности старшеклассников является одной из ключевых задач современного образования. Оно требует интеграции теоретических знаний и практических навыков, использования инновационных педагогических технологий, обеспечивающих активное участие учащихся в речевой деятельности. Русский язык в условиях Таджикистана выполняет особую миссию — способствует межкультурному взаимодействию, расширяет возможности молодежи в образовании и профессиональной сфере. Слова Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона подтверждают необходимость развития речевых умений как важного условия успешной социализации и интеграции молодежи в мировое сообщество.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ашуров, М. Современные подходы к обучению русскому языку в Таджикистане. — Душанбе, 2020.
2. Выготский, Л.С. Мышление и речь. — М.: Лабиринт, 2001.
3. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Смысл, 2004.
4. Littlewood, W. Communicative Language Teaching. — Cambridge: CUP, 2014.
5. Пассов, Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. — М., 2010.
6. Richards, J.C. Communicative Language Teaching Today. — Cambridge: CUP, 2017.
7. Рахмон, Э. Выступления и обращения. — Душанбе, 2022.
8. Рогова, Г.В. Методика обучения русскому языку. — М., 2013.
9. Саидов, Ш. Педагогические технологии на уроках русского языка. — Душанбе, 2018.
10. Тер-Минасова, С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. — М.: Слово, 2014.
11. Шарипов, Н. Русский язык в системе образования Таджикистана. — Душанбе, 2021.

КОММУНИКАТИВНО-РЕЧЕВАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ СТАРШЕКЛАССНИКОВ: СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

В статье рассматриваются проблемы формирования коммуникативно-речевой компетентности старшеклассников в процессе изучения русского языка. Раскрываются теоретические основы понятия «коммуникативная компетентность», особенности её развития у учащихся старших классов, а также значение речевых умений в образовательном и социальном контексте. Особое внимание уделено современным педагогическим технологиям: деятельностному подходу, интерактивным методам, цифровым ресурсам, проектной деятельности, индивидуализации и дифференциации обучения. В статье представлены взгляды российских, таджикских и зарубежных учёных, а также приведены слова Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона о роли языка как основы межкультурного взаимодействия и образования. Делается вывод о том, что формирование коммуникативно-речевой компетентности старшеклассников невозможно без применения инновационных технологий, обеспечивающих активное включение учащихся в речевую практику.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, речевые умения, русский язык, педагогические технологии, старшеклассники.

САЛОҲИЯТИ КОММУНИКАТИВӢ-НУТҚИИ ХОНАНДАҒОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ: ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИРИ ПЕДАГОГИИ ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола масъалаҳои ташаккули салоҳияти коммуникативӣ нутқии хонандагони синфҳои болоӣ дар ҷараёни омӯзиши забони русӣ баррасӣ мегардад. Асосҳои назариявии мафҳуми «салоҳияти коммуникативӣ», хусусиятҳои рушди он дар синфҳои болоӣ ва аҳамияти маҳоратҳои нутқӣ дар низоми таълим ва ҷомеа шарҳ дода мешаванд. Ба технологияҳои муосири педагогӣ таваҷҷуҳи махсус дода шудааст: равиши фаъолиятӣ, усули интерактивӣ, захираҳои рақамӣ, фаъолияти лоиҳавӣ, фардсозӣ ва фарқгuzорӣ таълим. Дар мақола андешаҳои олимони рус, тоҷик ва хориҷӣ, инчунин суханони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон оид ба нақши забон ҳамчун пояи ҳамкории байнифарҳангӣ ва маориф оварда шудаанд. Хулоса бароварда мешавад, ки ташаккули салоҳияти коммуникативӣ нутқии хонандагони синфҳои болоӣ бе истифодаи технологияҳои инноватсионӣ, ки иштироки фаъолнаи хонандагонро дар амалияи нутқӣ таъмин месозанд, имконнопазир аст.

Калидвожаҳо: салоҳияти коммуникативӣ, маҳоратҳои нутқӣ, забони русӣ, технологияҳои педагогӣ, хонандагони синфҳои болоӣ.

COMMUNICATIVE AND SPEECH COMPETENCE OF HIGH SCHOOL STUDENTS: MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE

The article examines the issues of developing senior students' communicative competence in the process of learning the Russian language. The theoretical foundations of the concept of "communicative competence," its specific features in high school education, and the importance of speech skills in both educational and social contexts are analyzed. Special attention is given to modern pedagogical technologies: activity-based approach, interactive methods, digital resources, project-based learning, individualization, and differentiation. The article presents the views of Russian, Tajik, and foreign scholars, as well as a quotation from the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, on the role of language as the foundation of intercultural dialogue and education. The conclusion emphasizes that the development of communicative competence of senior students is impossible without the use of innovative technologies that ensure active participation in speech practice.

Keywords: communicative competence, speech skills, Russian language, pedagogical technologies, senior students.

Сведения об авторе: Содикова Матлюба Сайфуллоевна - кандидат педагогических наук, доцент, преподаватель кафедры русского языка ТГМУ имени Абуали ибни Сино, г. Душанбе, ул. Сино 29-31, [E-mail: jumayevshohruz@gmail.com](mailto:jumayevshohruz@gmail.com), тел.: +(992) 937177133

Маълумот дар бораи муаллиф: Содикова Матлюба Сайфуллоевна - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, омӯзгори кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино, ш. Душанбе, кӯчаи Сино 29-31, [Email: jumayevshohruz@gmail.com](mailto:jumayevshohruz@gmail.com), тел.: +(992) 937177133

Information about the author: Sodikova Matlyuba Sayfulloevna - candidate of pedagogical sciences, teacher of the Russian language department of the Abuali ibni Sino Tajik State Medical University, Dushanbe, Sino st. 29-31, [E-mail: jumayevshohruz@gmail.com](mailto:jumayevshohruz@gmail.com), phone: +(992) 937177133

ТАҲЛИЛИ ПЕДАГОГӢ-ПСИХОЛОГИИ ДАРС ДАР МУАССИСАИ ТАЪЛИМӢ

Сатторов А.Қ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Дарс як шакли асосии таълим ба шумор рафта, мувофиқи чадвали дарсӣ ва вақти муқарраргардида бо гурӯҳи хонандагон дар синф таҳти роҳбарии омӯзгор ба роҳ монда мешавад. Дарс ҳамчун категорияи дидактика вижагии ба худ хос дорад. Яке аз хусусиятҳои дарс ин таъмин намудани маълумотгирии шахс ва бедор кардани рағбати маърифатии хонандагон дар раванди омӯзиш мебошад. Дигар хусусияти дарс аз он иборат аст, ки дар чараёни он бахсу мувоҳида ташкил кардан ва инчунин хусусияти ҷустуҷӯӣ ва эҷодкорӣ дорад.

Раванди таълим мақсаднок буда, мувофиқи мазмуну моҳият ва мақсад аз вазифаҳои маълумотдиҳӣ, инкишофдиҳӣ ва тарбиядиҳӣ доро мебошад, ва дар чараёни дарс мо сифат ва хусусиятҳои хонандагонро тавассути ин вазифаҳо ташаккул медиҳем.

Дарс дар заминаи татбиқи Стандарти давлатии таҳсилот дар асоси равиши системавӣ - фаъолиятӣ, ки ба рушди шахсияти хонанда дар заминаи азхудкунии усули фаъоли таълим нигаронида шудааст, сохта мешавад. Барои бомуваффақият ба роҳ мондани фаъолияти омӯзгорӣ ба таври мунтазам мақсаднок назорат кардан лозим аст.

Омӯзгор бояд кӯшиш намояд, ки ҳар як дарси ӯ дар хонандагон ҳислати ҷӯяндагӣ ва эҷодкориро ба вуҷуд оварад ва ҳамзамон диққат ва ҷидду ҷаҳдашонро ба дониш ва аз худ намудани маҳорату малакаҳои амалӣ сафарбар намояд.

Мавриди зикр аст, ки ҳар як дарси мушоҳидашуда ҳатман мавриди таҳлил қарор гирад. Зеро таҳлили дарс ду хел чараён мегирад: таҳлили фардӣ ва умумӣ. Мушоҳидаи мунтазами дарсҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки на ҳамаи омӯзгорон дарсҳои ҳамкасбони худро дурусту ҳамаҷониба ва мувофиқи талаб таҳлил менамоянд. Яке аз шаклҳои мураккаби баҳодиҳӣ ба фаъолияти педагогӣ таҳлили дарс буда, он аз мутахассис дониши амиқ ва маҳорати баланди педагогиро тақозо мекунад. Таҳлили дарс дорои усули хос буда, риояи он сифати таҳлилро боз ҳам беҳтар менамояд.

Таҳлили дарс яке аз воситаҳои асосии идоракунии сифати таълим мебошад. Таҳлили педагогии дарс тақозо менамояд, ки аввалан дарс ба нақша гирифта, сипас, раванди он идора гардад. Амалия нишон медиҳад, ки раванди таълиму тарбияро бе таҳлили пешрафту инкишофи он, ошкор накардани сабабу натиҷаҳои мусбату манфии он бомуваффақият идора кардан ғайриимкон аст. Бе гузаронидани таҳлилу педагогӣ мақсадҳои асосии дарсро муайян кардан мумкин нест.

Таҳлили педагогии дарс на танҳо роҳи омӯзиш, балки воситаи дигаргунсозии дарс ва тақмили амалии фаъолияти омӯзгор низ мебошад. Ба андешаи Юрий Анатолевич Конаржевский, таҳлили дарсро дар чор намуди асосӣ пешниҳод кардан мумкин аст: Таҳлили сохтории дарс; таҳлили ҷанбаҳои дарс; таҳлили ҳамаҷонибаи дарс.

Таҳлили сохтории

Асоси ҳама таҳлилҳо таҳлили сохтории дарс мебошад. Таҳлили педагогӣ дар ҳар як вазъияти мушаххаси инкишофи раванди таълим барои иҷрои вазифаҳои муайяне, ки омӯзгор дар фаъолияти худ сари вақт қарорҳои самарабахшро қабул карда, амалӣ менамояд.

Сохтори таҳлили ҳамаҷонибаи дарс:

- омодагии омӯзгор ва хонандагон ба дарс (берунӣ);
- омодагии ботинӣ, равонии хонандагон ба дарс;
- амалҳои ташкилии омӯзгор (агар зарур бошад);

➤ банақшагирии омӯзгор ва иртибот бо хонандагон, таълимӣ ва ҳадафҳои инкишофи дарс;

➤ навсозии дониш ва усули фаъолияти хонандагон;

➤ истифодаи усули таълими проблемавӣ аз ҷониби омӯзгор (ҷустуҷӯ, тадқиқот, пешниҳоди масъала);

➤ истифодаи усули проблемавӣ дар таълими хонандагони мактаб;

➤ муносибати фаъолияти омӯзгор ва фаъолияти хонандагон;

➤ ҳаҷм ва хусусияти кори мустақилонаи хонандагон ва таносуби кори мустақилонаи репродуктивӣ ва истеҳсолӣ;

Таҳлили сохторӣ ин муайян ва арзёбии сохторҳои (унсурҳои) бартаридоштаи дарс, имконпазирии онҳо, таъмини рушди қобилиятҳои маърифатии хонандагон мебошад.

Таҳлили сохтории дарс:

1. Мавзӯ, вазифаҳои дарс;

2. Мазмуни дарс;

3. Намудҳои фаъолияти омӯзгор ва хонандагон;

4. Натиҷаҳои дарс.

Таҳлили ҷанбаҳои дарс дар асоси дарси сохторӣ гузаронида мешавад. Диққати асосӣ ба таҳлили як ҷиҳати дарс дода мешавад:

➤ мақсади дарс;

➤ сохтор ва ташкили дарс;

➤ мазмуни дарс; фаъолияти омӯзгор дар синф;

➤ фаъолияти хонандагон дар синф;

➤ вазифаи ҳонагӣ, шароити санитарияи гигиениии машғулият;

➤ ҷанбаҳои психологии дарс.

Таҳлили ҷанбаҳои ин баррасӣ, омӯзиши муфассал, ҳамаҷониба ва баҳодиҳии аз рӯи ягон ҷанба ё ҳадафи инфиродии дарс вобаста ба натиҷаҳои фаъолияти хонанда мебошад.

Таҳлили ҷанбаҳои дарсҳо:

1. Банақшагирии омӯзгор вазифаҳои тарбиявӣ ва инкишофи дарс.

2. Ташкили такрори маводи гузашта аз тарафи омӯзгор.

3. Оптималии намуд ва сохтори дарс.

4. Риояи талабот ба мазмуни дарсҳо.

5. Интихоби усул ва воситаҳои таълим.

6. Муносибати омӯзгор ва хонандагон.

7. Омода кардани хонандагон ба иҷрои вазифаи ҳонагӣ.

8. Ташкили муттаҳидсозии маводи таълимии омӯхташуда.

Таҳлили ҳамаҷониба ё пурраи дарс системаи таҳлили ҷанбаҳои, аз ҷумла арзёбии иҷрои вазифаҳои дарс, мундариҷа ва ҳулосаҳои фаъолияти таълимии хонандагон аз рӯи чунин хусусиятҳо, аз қабili сатҳҳои азхудкунии дониш, фаъолияти фикрӣ, инкишофи хонандагон, ба амал баровардани принципҳои дидактикӣ ва самарабахшии дарс ва усули таълим вобаста аст.

Таҳлили ҳамаҷониба (пурра) метавонад, дар як вақт аз ҷониби якчанд мутахассис гузаронида, ҳулосаҳои умумӣ оид ба тамоми ҷанбаҳои дарс ба эътибор гирифта мешавад.

Нақшаи таҳлили ҳамаҷонибаи (пурра) дарс:

1. Мақсад, вазифаҳои дарс;

2. Омода будани омӯзгор ва хонандагон ба дарс;

3. Сохтори ташкилии дарс;

4. Мазмуни дарс;

5. Таъминоти методии дарс;

6. Рафтор ва фаъолияти хонандагон дар синф;

7. Хусусиятҳои сифатҳои кори омӯзгор;

8. Натиҷаҳои умумии дарс.

Нақшаи дар боло зикршуда барои сохтани таҳлили педагогии дарс асоси умумии илмӣ модели таҳлил мебошанд. Аммо нақшаҳои таҳлили (худтаҳлили) дарси ба шахсият нигаронидашуда бояд ҳатман моҳият ва мақсади ин равиш-таваҷҷуҳи ҳар як дарс ба

инкишофи шахсияти хонандагон, барои худшиносии мактаббачагон ва амалӣ гардонидани неруи шахсии онҳо шароит фароҳам овардан лозим аст.

Таҳлили дарс ба ақидаи С.Л.Рубинштейн, «таксимои равонии предмет, падида, вазъият ва муайян намудани унсурҳои таркибии он, қисмҳо, лаҳзаҳо, ҷанбаҳои он мебошад. «Объект дар раванди тафаккур», — қайд мекунад, С.Л.Рубинштейн, «ба пайвастиҳои доимо нав дохил мешавад ва аз ин сабаб дар сифатҳои наве пайдо мешавад, ки дар мафҳумҳои доимо нав муқаррар карда мешавад: аз объект, ҳамин тавр, вай гӯё, ки ҳама мундариҷаи навро кашид, ба назар чун менамояд, ки ҳар маротиба тарафи дигарро мегардонад, дар он хосиятҳои нав ошкор мешавад». Масалан, омӯзгор дар дарс бо ҳар як хонандаи алоҳида, бо тамоми синф ва бо маводи таълимшаванда робитаи зиёд дорад омӯзгор дар синф сухан мегӯяд:

- ҳамчун муаллим (ҳангоми шарҳи маводи нав),
- ҳамчун ҳамсухбати ҷолиб (вақте ки вай вазъияти муоширатӣ, вазъияти муоширатро ташкил мекунад),
- ҳамчун муҳаққиқ (вақте ки ӯ якҷо бо хонандагон масъалаҳоро ҳал мекунад),
- ҳамчун иҷроқунанда (вақте ки вай ҳангоми таълим ба бачагони синни томактабӣ ё синфҳои ибтидоӣ кироат мекунад ё месарояд).

Унсурҳои психологӣ дарс, ки мавриди таҳлили психологӣ қарор дорад, дар навбати аввал ду субъекти фаъоли раванди таълим – омӯзгор ва хонандагон, субъекти таълимӣ ва муошират баррасӣ мешаванд, дарс як системаи ягона аст, ҷузъҳои он бо ҳам алоқаманд ва вобастаанд. Онҳоро метавон бо роҳи таносуби (синтези) чудо кард.

Ҳамин тариқ, таҳлили психологӣ дарсро метавон дар шакли «таҳлил тавассути синтез» пешниҳод кард. Таҳлили дарс тавассути синтез, ки гуногунии муносибатҳои ҷузъҳои дарсро инъикос мекунад, ба амиқтар аз ҷониби омӯзгор ҷанбаҳои психологӣ мураккабтарини таълиму тарбия мусоидат мекунад.

Ҳангоми таҳлили психологӣ дарс маҳорати таҳлилии омӯзгор зоҳир ва ҳамзамон ташаккул меёбад, ки барои бомуваффақият иҷро кардани вазифаи тадқиқотӣ фаъолияти педагогӣ, ки аҳамияти он дар боло зикр гардид, хеле зарур аст. Таҳлили ҳама гуна дарс бояд дар маҷмуи ҷанбаҳои психологӣ, педагогӣ, методӣ гузаронида шавад. Таҳлили дарс ба бехтар шудани кори таълим умуман сахм гузошта, пеш аз ҳама барои худшиносию худшиносии омӯзгоре, ки дарс мегузаронад, аҳамияти калон дорад.

Таҳлили дарс ба омӯзгор имконият медиҳад, ки тамоми чараёни таълимро таҳлилу арзёбӣ намуда, фаъолияти минбаъдаи худро самаранок тарҳрезӣ намояд.

Таҳлили психологӣ дарс ба омӯзгор имкон медиҳад, ки донишҳои назариявии худро барои баҳодихии усули кори худ дар таълим, дар муомила бо синф истифода барад, дарки худ, рафтори худ, ҷиҳатҳои қавӣ ва заъфи худ як зухурот ва натиҷаи инъикоси омӯзгор аст.

Таҳлили психологӣ дарс бояд дар самтҳои зерин гузаронида шавад:

- хусусиятҳои психологӣ омӯзгор (шахсияти ӯ, фаъолияти ӯ дар ин дарси мушаххас);
- намунаҳои ҳуди омӯзиш;
- хусусиятҳои равонӣ ва шаклҳои шахсияти хонанда;
- хусусиятҳои психологӣ синф.

Таҳлили психологӣ дарс қобилияти таҳлилӣ, маҳорати таҳрсозии омӯзгорро ташаккул медиҳад, шавқи маърифатиро инкишоф медиҳад, зарурати омӯзиши мустақилонаи мушкилоти психологӣ таълиму тарбияро муайян мекунад. Малакаи гузаронидани мушоҳидаи психологӣ ҳодисаҳои мураккаби педагогӣ, таҳлили онҳо, баровардани ҳулосаҳои дурустӣ аз ҷиҳати психологӣ асоснокшуда барои омӯзгор воситаи бозғатимоди тақмили маҳорати касбии педагогии худ мебошад.

Ба қавли Л. Т. Охитина

1. Дарс на ба хоҳири ҳуди дарс, балки барои таъсир расонидан ба шахсияти хонанда гузаронида шуд, на барои «гузар» баъзе саволҳои барномавӣ, балки ба мақсади истифода бурдани маводи ин саволҳои барномавӣ барои ташаккули сифатҳои муайяни фикрӣ, ахлоқӣ, ихтиёрӣ ва ғайра. Таъсирро тавассути ақл ба эҳсос (боварӣ) ва таъсирро тавассути эҳсос ба ақл (пешниҳод) муттаҳид кардан лозим аст. Раванди таълим бояд на танҳо дар зехни хонанда, балки дар инкишофи равонии шахсияти ӯ низ тағйирот ворид намояд. Омӯзиш агар дар сохтори шахсият тағйирот ворид накунад, инкишоф намеёбад. Дар ин маврид чараёни маърифатии хонандагон тақмил меёбад.

2. Тағйироти сохтори шахсият танҳо дар он сурат ба вучуд меояд, ки агар хонанда аз рӯйи ҳавасмандии ботинӣ амал кунад. Амале, ки тавассути маҷбуркунӣ омӯхта шудааст, пас аз тағйир додани шароит nobуд карда мешавад. Амали бо ҳавасмандии дохилӣ омӯхташуда ҳатто дар шароити тағйирёбанда боқӣ мемонад, зеро он дар сохтори шахсият бофта шудааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки барои танбалӣ таъна назанед, балки фаъолияти маърифатӣ ва шавқу рағбатро бедор кунед, барои риоя накардани талабот ҷазо надихед, балки фаъолияти хонандагонро тавре ташкил кунед, ки талаби омӯзгор ангезаи дохилии худӣ кӯдакон гардад.

3. Таълими тарбиявиро ба лаҳзаҳои тарбиявии дарс кам кардан мумкин нест. Ҳама унсурҳои дарс бояд моҳияти тарбиявӣ дошта бошанд. Маркази ҳамохангсозии тамоми воситаҳои таълим ва шаклу усули дарс бояд мақсади мушаххаси психологӣ дошта бошад.

4. Ҷузъи марказии ҳама гуна дарс ташкили фаъолияти маърифатии хонандагон мебошад. Равандҳои пешбари маърифатӣ тафаккур ва тасаввурот мебошанд. Дар асоси фаъолияти аналитикӣ -синтетикӣ тавассути ин ду раванд ташаккули дониш ва малакаи зеҳнӣ, омӯзиши масъалаҳои проблемавӣ ва ҳалли масъалаҳои эҷодӣ сурат мегирад. Шароити зарурии кори пурмаҳсули тафаккур ва тасаввурот ташкили дурусти дарк ва хотираи хонандагон, ба вучуд овардани муносибати муайян ва ташкили диққат хоҳад буд.

5. Муваффақияти таълим на танҳо ба омилҳои беруна (объективӣ) – мазмуни дарс, тақмили усул, маҳорати омӯзгор ва ғайра, балки ба шароити дохилӣ (субъективӣ) – хусусияти психологӣ фардӣ хонандагон низ вобаста аст».

Ҳангоми таҳлили психологӣ дарс се нақшаи онро ба назар мегирем.

Нақшаи якум таҳлили психологӣ вобаста ба таълим, ташаккули шахсияти хонанда, ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ ва ахлоқ дар раванди таълим. Нақшаи маъмур ҷузъи таҳлили умумии педагогӣ дарс буда, мутобикати он ба мақсадҳои умумии таълимӣ ва таҳсилоти муосир ба таври умум ба назар гирифта мешавад. Равшан аст, дар таҳлили психологӣ дарс дар шароити муосир ҷанбаи тарбиявии раванди таълим бо роҳи ҷалб намудани доираи васеи масъалаҳои тарбияи хонанда ҳамчун шахсият баррасӣ намудан зарур аст. Таҳлили психологӣ таъсири боварибахши омӯзгор ба ташаккули муносибатҳои мусбати иҷтимоӣ, мавқеи фаъоли иҷтимоии хонанда, омодагии ӯ ба ҳифз ва ҳифзи эътиқоди худ аҳамият пайдо мекунад. Ташаккули ҳисси масъулиятшиносӣ, ҳамкорӣ, коллективҳои солими тарбиявӣ ки бо ҳам муттаҳид шудаанд, дар таҳлили психологӣ дарс аҳамияти калон дорад.

Нақшаи дуюм бо таҳлили методии дарс алоқамандии зич дорад: асосноккунии мақсадҳо, мазмун, ташкили он ба назар гирифта мешавад, ки он ба сатҳи тайёрии хонандагон ва инкишофи зеҳнии онҳо то кадом андоза мувофиқат мекунад. Моҳияти психологӣ азхудкунии маводи таълимӣ, инкишофи фаъолияти зеҳнии хонандагон дар раванди таълим, мувофиқати техника ва усули кор ба хусусиятҳои синну сол ва фардӣ психологӣ хонандагон ва ғайра таҳлил карда мешаванд.

Нақшаи таҳлили дарси сеюм ду моҳият дорад: якум - хонанда, талаботи маърифатӣ ва коммуникатсионӣ, ташаккул ва инкишоф, хусусиятҳои фаъолияти тафаккури нутқ, қобилияти коммуникативии ӯ, хусусиятҳои психологӣ фардӣ ва ғайра, яъне хонанда ҳамчун субъекти фаъолияти таълимӣ, алоқии педагогӣ бо дигар хонандагон ва омӯзгор.

Таҳлили психологӣ дарс воситаи тақмили фаъолияти педагогӣ худӣ омӯзгор мебошад, ки дар шароити мактаби муосир аҳамияти хосса дорад. Таҳлили психологӣ дарс механизми рефлексия, яъне огоҳӣ, дарк кардан, вербализатсияи ҷаҳони ботинии шахс (мотивҳо, ҳолатҳо, самти шахсият, сатҳи саъю кӯшиш, рафти фаъолияти худ, муваффақияти он) иштирок мекунад.

Таҳлили психологӣ дарс: Нақшаҳо ва объектҳои таҳлиро бо шаклҳои гуногуни фаъолияти омӯзгор алоқаманд кардан мумкин аст:

- омодагӣ ба дарс,
- гузаронидани дарс,
- таҳлили дарс,
- баҳодиҳии худӣ омӯзгор ба дарси додасуда.

Мувофиқи андешаҳои олимони И. А. Зимняя, Е. С. Ильинская, ки

се дараҷаи таҳлили психологӣ дарсро муайян кардаанд: пешакӣ, ҷорӣ ва ретроспективӣ (шакли ифодаи иттилоотест, ки шунавандагонро ба рӯйдодҳои гузашта дар матн ишора мекунад)

Таҳлили пешакии психологӣ дарс ба марҳилаи омодагии омӯзгор ба дарс мувофиқат мекунад. Дар ин марҳила омӯзгор дар аввал «образ-нақша»-и дарси ояндаро муайян мекунад. Сипас, дар фаъолияти омӯзгор марҳилаи муҳим оғоз мешавад: таҳлили ҳамаҷониба ва ҳаматарафаи ҳамаи он чизе, ки ба дарси оянда вобаста аст: маводи таълимии дар барнома пешбинишуда, мақсад ва вазифаҳои ба миён гузошташуда, усул ва воситаҳои интиҳобкардаи таълим, инчунин шароите, ки дар он машғулият ба нақша гирифта шудааст (гурӯҳи мушаххаси хонандагон, вақт, макон ва ғайра). Омӯзгор дарсро пешакӣ таҳлил намуда, донишҳои назариявиро аз соҳаҳои умумӣ, инкишоф, педагогӣ, психологияи иҷтимоӣ, психологияи таълими фан (математика, адабиёт ва ғайра) пурмазмун ва мақсаднок истифода мебарад. Дар ин марҳила дар назди омӯзгор проблемаҳои асосии психологӣ ташкили раванди таълим меистад. Қарори онҳо аз он иборат аст, ки «омӯзиш ҳамчун азхудкунии эҷодӣ, азхудкунии дониш ба се омил вобаста аст - чӣ тавр таълим дода мешавад, аз кӣ ва киро таълим медиҳад». Таҳлил ва баррасии ин омилҳо воситаи муассирест, ки ҳосилнокӣ ва муваффақияти дарсро таъмин мекунад.

Таҳлил пайваста роҳу усули гуногуни арзёбиро бояд фаро гирад, зеро дар худ, имконоти динамикиро доро мебошад.

Аввалин омиле, ки ба раванди таълим таъсир мерасонад, фанни таълимӣ мебошад: масалан, хусусияти забони хориҷӣ дар он аст, ки вай дар тафовут аз дигар фанҳои таълимӣ ҳамзамон ҳамчун ҳадаф ва воситаи омӯзиш амал мекунад.

Омили дуюм, хусусиятҳои фардии психологию касбии шахсияти омӯзгор мебошад, ки ба раванди азхудкунии дониш таъсир мерасонад, Ӯ худ фаъолияти педагогӣ, чунон ки маълум аст, нисбат ба шахсияти омӯзгор, қобилиятҳои педагогии ӯ (дидактикӣ, академикӣ, идрокӣ, нутқӣ, ташкилотчиӣ, авторитарӣ, коммуникативӣ ва ғ.) талаботи баланд мегузорад.

Омили сеюм - шахсияти хонанда, хусусиятҳои синну сол ва фардии психологии ӯ, инкишофи равонӣ, танзими эмотсионалӣ - ихтиёрӣ, майлу рағбат, муносибати ба таълим, хусусиятҳои азхудкунии маводи таълимӣ мебошад.

Н.Д.Левитов қайд мекунад, ки ин таъсир дар ҳама ҷузъҳои психологии ассимилятсия зоҳир мешавад:

1. муносибати мусбати хонандагон ба таълим;
2. ошноии бевоситаи сенсорӣ (ҳисӣ) бо мавод;
3. тафаккур ҳамчун коркарди фаъоли маводи гирифташуда;

4. дар хотир нигоҳ доштан ва нигоҳ доштани маълумоти гирифташуда ва коркардшуда.

Масалан, забони хориҷӣ ҳамчун фанни таълимӣ дар бораи аҳамияти равандҳои маърифатии равонии хонандагон таъсири мушаххас мегузорад. Эҳсоси шунавоӣ ва моторӣ барои дарки мавод муҳим аст.

Забони хориҷӣ нисбат ба хотираи оперативӣ ва дарозмуддат (доими) хонандагон ва ғайра талаботи баланд мегузорад. Эҳсоси мусбате, ки ҳангоми омӯзиши он ба вучуд меоянд, муҳим аст. Ба қавли И.В. Карпов азхуд кардани ин фанни таълимӣ ба ташкили диққат ва иродаи хонандагон талабот мегузорад.

Қобилияти гузаронидани таҳлили қорӣ дар дарс ҳамчун нишондиҳандаи маҳорати касбӣ ва педагогии омӯзгор хизмат мекунад. Ин як ҷиҳати хеле мураккаби таълим аст, ки аз омӯзгорон тайёрии махсусро талаб мекунад. Омӯзгор ҳар қадар дарси худро бошуурона ва объективона таҳлил карда, сабабҳои муваффақият ё ноқомии худро қайд намояд, дарсҳои минбаъдaro ҳамон қадар мукаммалтар ба нақша мегирад ва мегузаронад.

Таҳлили ретроспективӣ бо маҳдудиятҳои вақт маҳдуд намешавад ва имкон медиҳад, ки миқдори зиёди иттилоотро ба назар гирем, қарори дуруст қабул кунем, тафтиш ва ислоҳ намоем. Аҳамияти ҳар як сатҳи таҳлили психологӣ дарсро дар ташаккули маҳорати педагогии омӯзгор қайд намуда, таҳлили ретроспективи психологӣ гарчанде барои омӯзгор мушкилиҳои каме ба бор меорад, дар айнаи замон як намуди таҳлил, азбаски он фарз мекунад, ки ифшои ҳамаи робитаҳо, муқаррар намудани робитаҳои сабабу натиҷаи дарс, дарачаи баланди қобилият ва маҳорати рефлексивии аналитикӣ воситаи инкишофи онҳо мебошад. Ин сатҳ аз нигоҳи фаҳмиши мунтазами фаъолияти омӯзгор самаранок буда, имкон медиҳад, ки натиҷаҳои таҳлили пешакӣ ва қорӣ муқоиса карда шаванд.

Таҳлили психологии дарсро муаллифон дар асосҳои гуногун сохтаанд. Масалан, таҳлили психологии Л.Т.Охитинаро пешниҳод менамоем: Таҳлили психологии дарсро (омӯзгор, хонанда, ташкили дарс) муайян кардааст: Ба сифати мисол ду объектро (таҳлил) медиҳем: Ташкили дарс ва ташкили хонандагон.

Ташкили дарс инхоро дар бар мегирад:

1) худидоракунии муаллим

➤ дастрасии қори эҷодӣ ,

➤ робитаи равоӣ бо синф

2) ташкили фаъолияти маърифатии хонандагон аз ҷониби омӯзгор: а) ташкили дарс ва мушоҳида;

➤ ташкили таваҷҷуҳ;

➤ омӯзиши хотира;

➤ ташаккули мафҳумҳо;

➤ инкишофи тафаккур;

➤ тарбияи ҳаёлот;

➤ ташаккули маҳорат ва малакаҳо.

Объекти дигари сохтори таҳлил, ба ғуфтаи Л.Т.Охитина, иборат аст аз: ташкили ҳуди хонандагон, яъне.

1) дараҷаи инкишофи равонии хонандагон;

2) муносибати хонандагон ба таълим;

3) худташкили қори фикрӣ ;

4) қобилияти омӯзиш.

Муаллиф дуруст таъкид кардааст, ки таълим бояд на танҳо дар соҳаи зеҳнии хонанда, балки дар ташаккули шахсияти ӯ низ дигаргуниҳо ба амал оварад. Омӯзиш инкишоф меёбад, агар хонанда бо тақони худ амал кунад.

Дар нақшаи умумии гузаронидани таҳлили дарс панҷ рӯкн мавҷуд аст: мақсади психологии дарс, услуби дарс, фаъолияти омӯзгор, ташкили фаъолияти маърифатии хонандагон, ташкили хонандагон бо назардошти хусусиятҳои синну соли хонандагон. Дар асоси ин нуктаҳо, таҳлили пурра ё қисман дарс гузаронида мешавад, яъне бахшҳои он, ки барои вазъияти мушаххас муҳиманд. Ин равишро дар асоси таҳлили «услуби дарс» ва «ташкили фаъолияти маърифатии хонандагон» муфассалтар дида мебароем.

Услуби дарс ҳамчун объекти таҳлил, ба қавли Л.Т.Охитина, ба ду савол ҷавоб талаб мекунад. Саволи аввал ин аст: то чӣ андоза мазмун ва сохтори дарс ба принсипҳои тарбия ва инкишоф мувофиқат мекунад, яъне: «а) таносуби сарбории хотираи хонандагон ва тафаккури онҳо;

б) таносуби фаъолияти репродуктивӣ ва эҷодии хонандагон;

в) таносуби азхудкунии дониш дар шакли тайёр (аз суханони омӯзгор, китоби дарсӣ , дастурамал ва ғ.) ва дар ҷараёни ҷустуҷӯи мустақилона;

г) кадом қисмҳои таълими масъалаӣ -эвристикиро омӯзгор ва кадомашро хонандагон (ки масъала мегузорад, кӣ ташаккул медиҳад ва тартиб медиҳад, кӣ ҳал мекунад); д) алоқамандии байни назорат, таҳлил ва баҳодиҳии фаъолияти мактаббачагон аз ҷониби омӯзгор ва баҳодиҳии танқидии ҳамдигар, худназорӣ ва худтаҳлили хонандагон; е) муносибати байни хонандагон ба амал (шарҳхое, ки нисбат ба қори иҷрошуда ҳиссиёти мусбатро ба вуҷуд меорад, муносибатхое, ки шавқу ҳавасро ба вуҷуд меорад, кӯшиши ихтиёрӣ барои бартараф намудани душвориҳо ва ғайра) ва маҷбуркунӣ (хотиррасон кардани баҳо, эродҳои саҳт, қайдҳо ва ғ.)

Саволи дуюм, ки ҳангоми таҳлили услуб ба он ҷавоб омода мешавад: хусусиятҳои худидоракунии омӯзгор кадомҳоянд, яъне:

«а) омодагии омӯзгор ба дарс (дараҷаи аз худ кардани мазмун ва қисмҳои сохтори дарс, дараҷаи огоҳии мақсади психологӣ ва омодагии дохилӣ ба татбиқи он);

б) неқӯаҳволии меҳнатии омӯзгор дар оғози дарс ва ҳангоми иҷрои он (бо оромӣ , мувофиқат ба мавзӯ ва ҳадафи равонии дарс, нерӯ, устуворӣ дар расидан ба ҳадаф, муносибати неқбинона ба ҳар ҳодисаи руҳдода, заковати педагогӣ) ва ғ.;

в) маҳорати педагогии омӯзгор (ҳодисаҳои зуҳури маҳорати педагоги ё баръакс, беодобӣ);

г) фазои психологӣ дар синф (чӣ гуна омӯзгор муҳити муоширати хурсандӣ, самимии байни кӯдакон бо ӯ ва бо ҳамдигар, робитаҳои тиҷоратӣ ё дигар муносибатҳоро нигоҳ медорад).

Нақшаи таҳлили ташкили фаъолияти маърифатии хонандагон, ки дар рафти он аз омӯзгор хоҳиш карда мешавад, ки то чӣ андоза шароит барои кори пурмахсули тафаккур ва тасаввурот фароҳам оварда шудааст, таваҷҷуҳи зиёд дорад, аз ҷумла:

а) чӣ тавр ӯ ба интихоби зарурӣ, пурмазмунӣ ва якпорчагии дарки хонандагон дар бораи предметҳои омӯхташаванда ноил гаштааст, ба онҳо барои фарқ кардани хусусиятҳои инварианти аз тағйирёбанда чӣ гуна кумак кардааст;

б) аз кадом муносибат ва дар кадом шакл (боварӣ, пешниҳод) истифода кардааст;

в) чӣ гуна ба устуворӣ ва тамаркузи диққати хонандагон ноил шудан мумкин аст;

г) дар хотираи хонандагон донишҳои қаблан азхудкардаи худро барои навсозӣ кардани кадом шаклҳои кор истифода мебард (тадқиқоти инфиродӣ, мусоҳиба бо синф, машқҳои такрорӣ ва ғ.).

Ташкили фаъолияти тафаккур ва тасаввуроти хонандагон дар раванди ташаккули дониш ва малақаҳои нав ҷавоб додан ба саволҳои зеринро дар бар мегирад:

а) дониши хонандагон дар кадом сатҳ ташаккул ёфтааст (дар сатҳи тасаввуроти конкретии ҳиссиёт, мафҳумҳо, тасвирҳои умумӣ, «кашфиёт», ҳосил намудани формулаҳо ва ғ.); Дар ин маврид шаклиҳои донишҳои илмӣ ба миён меорад.

б) омӯзгор дар ташкили фаъолияти тафаккур ва таҳайюли мактаббачагон ба кадом қонунҳои психологӣ ташаккули ақида, мафҳум, идрок, офаридани образҳои нав таъин кардааст; Мулоҳизаронӣ эътиқод ва идеал мавқеи илмро дар шури хонанда устувор мекунад.

в) омӯзгор бо кадом усул ва шаклҳои кор ба фаъолият ва тафаккури мустақилонаи хонандагон ноил гардид (системаи саволҳо, сатҳи гуногуни ҳалли масъала-эвристикӣ, истифодаи масъалаҳо бо маълумоти ғумшуда ва изофӣ; ташкили қорҳои ҷустуҷӯӣ, тадқиқотӣ дар синф ва ғ.); Татбиқ ва истифодаи донишҳо.

г) омӯзгор аз хонандагон кадом сатҳи фаҳмиширо (тавсиф, муқоиса, тавзеҳ, умумӣ, баҳодихӣ, проблемавӣ) меҷӯяд ва вобаста ба ин ба ташаккули эътиқод ва идеалҳо чӣ тавр роҳбарӣ мекунад; Арзёбии мукамал ва муносибати интиқодӣ ба дарки мушкilot роҳ мекушояд.

д) дар дарс кадом намудҳои қори эҷодӣ истифода шудааст ва омӯзгор таҳайюли эҷодии хонандагонро чӣ тавр роҳнамоӣ мекард (фаҳмондани мавзӯ ва мақсади қор, шароити иҷрои он, ба низом даровардани мавод, ҳамчунин қорқард, натиҷаҳо ва тарҳрезии қор).

Посуи хонандагонро омӯзгор аз рӯйи сатҳи донишашон муайян мекунад ва қори фронталиро дар синф бо шаклҳои ғуруҳӣ ва индивидуалии таълим чӣ тавр пайваст мекунад. Омӯзгор бояд на танҳо ҳангоми муайян кардани мақсад ва услуби дарс, балки ҳангоми ташкили фаъолияти маърифатии хонандагон ҳамаи марҳилаҳои омодагӣ ба дарс ва ғузaronидани он, хусусиятҳои синну солӣ ва психологӣи фардии хонандагон, фаъолият, қобилиятҳои зеҳнии онҳоро ба назар ғирад.

Ҳамин тавр, таҳлили психологӣи дарс падидаи бисёрҷониба ва мақсаднок аст, ки он ба омӯзгор имқон медиҳад, ки тамоми раванди таълимиро руҳан фаро ғирифта, дар айни замон ҳар як лаҳзаи алоҳидаи онро тасаввур намояд, ки воситаи тавоноии ташаккули дарс аст ва худшиносии педагогӣи омӯзгор инкишоф меёбад, маҳорати педагогӣи ӯ тақмил меёбад.

Таҳлил хусусияти воқеиро доро буда, баҳри пешрафти раванди таълим ва тақмили самтҳои он ба роҳ монда мешавад.

АДАБИЁТ

1. В. Илюхина. Как провести анализ урока. Газета «Начальная школа», №5, 2007.
2. Педагогика. УМП. А. Я. Варламова, П. В. Кириллов. – Волгоград, 2004.
3. Бордовская., Н.В. Реан А.А. Педагогика. Учебник для вузов СПб: Издательство “Питер”, 2000. 304 с.
4. Культура современного урока /Под ред. Н.Е.Щурковой. – М., 1997.
5. Селевко Г.К. Тестовый аспектный анализ урока. – М., 1996.
6. Канаржевский Ю.А. Анализ урока М., 2008.
7. Канаржевский Ю.А. Анализ урока М., 2000.

8. Зотов Ю.Б. Организация современного урока/Под ред. П.И. Пидкасистого, М., 1984.
9. Махмудов М.И. Современный урок 2-е изд.. – М., 1985.
10. Л.Т. Охитина. Психологические основы урока : в помощь учителю / – Москва : Просвещение, 1977. – 96 с.
11. Карпов, В. В. Педагогическая психология : учебное пособие / В. В. Карпов, Г. А. Жукова. — Санкт-Петербург : ИЭО СПбУТУиЭ, 2011. — 285 с.

ТАҲЛИЛИ ПЕДАГОГӢ-ПСИХОЛОГИИ ДАРС ДАР МУАССИСАИ ТАЪЛИМӢ

Дарс ҳамчун категорияи дидактика вижагии ба худ хос дорад. Хусусиятҳои дарс ин таъмин намудани маълумотгирии шахс ва бедор кардани рағбати маърифатии хонандагон, дар ҷараёни он баҳсу мувоҳида ва инчунин хусусияти ҷустуҷӯи ҷодкорӣ низ дорад.

Таҳлили педагогии дарс на танҳо роҳи омӯзиш, балки воситаи дигаргунсозии дарс ва тақмили амалии фаъолияти омӯзгор низ мебошад. Ҳар як дарси омӯзгор бояд дар хонандагон ҳислати ҷӯяндагӣ ва ҷодкориро ба вучуд оварад ва ҳамзамон диққат ва ҷидду ҷаҳдашонро ба дониш ва азхуд намудани маҳорату малакаҳои амалӣ сафарбар намояд.

Омӯзгор бояд на танҳо ҳангоми муайян кардани мақсад ва услуби дарс, балки ҳангоми ташкили фаъолияти маърифатии хонандагон ҳамаи марҳилаҳои омодагӣ ба дарс ва гузаронидани он, хусусиятҳои синну солӣ ва психологӣ фардӣ хонандагон, фаъолият, қобилиятҳои зеҳнии онҳоро ба назар гирад.

Калидвожа: дарс, таҳлили дарс, маълумотдиҳӣ, инкишофдиҳӣ, тарбиядиҳӣ, сохтори дарс, ташкили дарс, тафаккур, таҳлили педагогӣ, таҳлили психологӣ, фаъолияти омӯзгор, муносибати интиқодӣ, арзёбии мукамал.

ПЕДАГОГИЧЕСКИ-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ УРОКА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ

Урок как категория дидактики имеет свои особенности. Особенностью урока является предоставление личной информации и пробуждение познавательного интереса учащихся, в ходе которого происходит обсуждение и дискуссия, а также поиск и творчество.

Педагогический анализ урока – это не только способ обучения, но и средство изменения урока и практического совершенствования деятельности учителя. Каждый урок учителя должен создавать у учащихся характер исследования и творчества и в то же время мобилизовать их внимание и рвение к познанию и приобретению практических навыков.

Преподавателю следует учитывать не только при определении цели и стиля урока, но и при организации познавательной деятельности учащихся все этапы подготовки к уроку и его проведения, возрастные и психологические особенности учащихся, их активность, интеллектуальные способности.

Ключевые слова: урок, анализ урока, информация, развитие, образование, структура урока, организация урока, мышление, педагогический анализ, психологический анализ, деятельность учителя, критический подход, комплексная оценка.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF A LESSON IN AN EDUCATIONAL INSTITUTION

A lesson as a category of didactics has its own characteristics. The peculiarity of a lesson is the provision of personal information and the awakening of students' cognitive interest, during which discussion and debate take place, as well as search and creativity.

Pedagogical analysis of a lesson is not only a method of teaching, but also a means of changing the lesson and practical improvement of the teacher's activity. Each lesson of the teacher should create in students the character of research and creativity and at the same time mobilize their attention and zeal for knowledge and acquisition of practical skills.

The teacher should take into account not only when determining the goal and style of the lesson, but also when organizing the cognitive activity of students, all stages of preparation for the lesson and its implementation, the age and psychological characteristics of students, their activity, and intellectual abilities.

Key words: lesson, lesson analysis, information, development, education, lesson structure, lesson organization, thinking, pedagogical analysis, psychological analysis, teacher activity, critical approach, comprehensive assessment.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сатторов Асрор Каҳҳорович номзоди илмҳои педагогӣ, омӯзгори кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Суроға: 734003. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, Тел. (992) 901408848, почтаи электронӣ: asroriddin@mail.ru

Сведения об авторе: Сатторов Асрор Каххорович, кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры общей педагогики Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Айнӣ. Адрес: 734003. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121, тел. (992) 901408848, e-mail: asroriddin@mail.ru

Information about the author: Sattorov Asror Kakhhorovich, candidate of pedagogical sciences, teacher of the department of general pedagogy of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriiddin Aini. Address: 734003. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121, tel. (992) 901408848, e-mail: asroriddin@mail.ru

ТАУ – 159.9

ТКБ – 87.3

АСОСҲОИ ПСИХОЛОГӢ – ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ ИРОДАВИИ КӢДАКONI СИННИ ТОМАКТАБӢ

Хусейнова У.У.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Зиндагӣ дар ҳаёти тағйирёбанда тарбияи ҳаматарафаи инсон муосирро тақозо менамояд. Дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии ҷамъият талабот ба шахсони хушрафтору хушқирдор, боақлу тамиз ва покқичдону меҳнатдӯст рӯз ба рӯз меафзояд. Дар робита бо ин гуфтор мураббӣ ба муассисаҳои томактабӣ ро зарур аст, ки ба масъалаи тарбияи ҳамаҷонибаи дастпарвари хеш аҳамияти хоса зоҳир намуда, дар раванди таълиму тарбия аз усули муосири таъсиррасонӣ ба тарбияи сифатҳои иродавии кӯдакони синни томактабӣ кӯшиш ба ҳарч диҳанд.

Рушду нумӯи ҳар як давлат бо таълим ё маориф робитаи қавӣ дорад. Пешравии ҷомеаро бидуни рушди ҳамаҷонибаи илм, таълим ва тарбия тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро ҳеҷ амал ба ҷомеа мисли таҳсилот таъсири амиқ расонида наметавонад. Маҳз бо дарназардошти ин нуқта дар сиёсати давлат дар соҳаи илм ва маориф баъд аз ба даст овардани истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои сифатан нав ба вучуд омаданд. Ин муносибатҳо дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Консепсияи миллии тарбияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» [6] инъикос ёфтаанд.

Тарбия намудани сифатҳои иродавӣ – яке аз категорияҳои бунёдии илмҳои психология ва педагогика махсуб меёбад. Дар инкишоф ва ташаккули шахсият ташкили раванди бо ҳам алоқаманд - омӯзиш ва тарбия нақши муҳим мебозад. Масъалаи назарияи тарбия сифатҳои иродавӣ муаммоҳои ба худ зос дорад. Тарбия бо ташаккули сифати иродавӣ ва рафтори кӯдак саруқор дорад, хусусиятҳои одоби ҳамаи ӯро ифода менамояд.

Чуноне ки мебинем, омӯзиш дигар асту тарбия дигар. Дар омӯзиш азхудкунии соатҳо, илм, техника, санъат ва фаъолиятҳои гуногуни меҳнатии таҷрибаҳои ҷамъиятӣ инъикос меёбад, ки он дониш, маҳорати амалӣ ва қобилияти эҷодии шахсиятро дар бар мегирад. Тарбия бошад, дараҷаи ташаккули муносибатҳои этникӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ кӯдакро ҳамчун ҷиҳати муҳимми инкишофи шахсияти ӯ ифода мекунад [4, с.86].

Тарбия бо моҳияти ҳоси худ аз омӯзиш фарқ кунад ҳам, ин ҳар ду ҷараён аз ҳамдигар ҷудой ва маҳдудият надоранд. Баръакс, дар системаи ташаккули шахсият онҳо бо ҳам алоқаи ногузастанӣ доранд ва дар якҷоягӣ амал мекунанд. Ин алоқамандӣ ва ягонагӣ ҷиҳатҳои зиёди бо ҳам монандӣ, ҳатто якхела ҳам доранд. Чунончи, пеш аз ҳама, бояд тазакурр дод, ки тарбия ба хусусиятҳои ҳоси худ нигоҳ накарда, аносири омӯзишро ба худ мегирад. Тарбияи сифатҳои ақлӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ тавассути ёддиҳӣ сурат мегирад.

Мақсади тарбия натиҷаи пешаки муайян кардани ният ва муддаои фаъолияти ба ҳаёт тайёр кардани кӯдакони, инкишоф ва ташаккул додани шахсияти онҳо тавассути раванди корҳои тарбиявӣ мебошад. Ба мақсади тарбия мазмун, ташкилкунӣ, шакл ва методҳои тарбия итоат мекунанд. Аз ин лиҳоз мақсади тарбия дар педагогика масъалаи муҳим ба шумор меравад. Мушаххас ва возеҳ муайян кардани мақсад ва вазифаҳои тарбия аҳамияти қалони назарӣ ва амалӣ дорад. Оиди ин масъала ду қоидаи муҳимро нишон медиҳем. Аввало пурра донишмандони мақсади тарбия ба мураббӣ имконият медиҳад, ки вай сифатҳои шахсиятро ташаккул дода, ӯро пешаи зарурии омӯзонад. Дигар ин, ки мақсад, ҳамчун қоида, амалиёт ва хусусияти инсонро муайян мекунад. Олимони Лутфуллоев М., Ф.Шарифзода қорҳои илмӣ - тадқиқотии ҳудро доир ба масъалаи таълиму тарбия насли наврас бахшидаанд, ки дар барҳн аз ин таҳқиқотҳои анҷомёфта роҳу воситаҳои ташаккули сифатҳои иродавии кӯдакони синни томактабиро дарёфт намудан аз эҳтимол дур нест [7].

Бояд гуфт, ки сифатҳои иродавӣ бо хусусиятҳои эмосионалии онҳо алоқаи ҷудонашаванда дошта, дар синни томактабӣ зина ба зина ташаккул меёбад. Ҳангоми дуруст ташкил кардани шароит дар рафти фаъолияти бозӣ, қорҳои тарбиявӣ ва машғулиятҳои ҳамаҷунан муассиса кӯдак имконоти ҳудро муайян карда, ҳасуру нотарс мешавад ва ба худ

бовариаш меафзояд. Ба ҳар комёбие, ки ноил мегардад ўро ғаёлноқ карда, ҳисси қаноатмандӣ ба вучуд меорад. Кӯдак мустақилияти ба даст овардаи худро бо ибораҳои «Ман ҳудам», «Ман метавонам», «Ман меҳоҳам» зоҳир мекунад [11]. Барои он, ки кӯдак ягон супориши калонсолонро иҷро кунад (ба гулҳо об резад, ягон ашёро ба модараш биёрад), ба вай лозим аст, ки аз машғулиятҳои худ дар айни замон даст кашад. Чунин амали вай ба инкишофи ирода мусоидат мекунад.

Дар синни томактабӣ иродаи бошууруна идора кардани рафторҳои худ, амалиёти худ пайдо мешавад. Дар раванди таълиму тарбия дар муассисаҳои томактабӣ хоҳиши бартараф кардани душвориҳо пайдо мешавад. Дар аввал идора кардани ҳисси худ барои кӯдак мушкил аст, чунки ӯ пурра аз болои худ назорат карда наметавонад. Кӯдакони синни томактабӣ рафтори худро дар асоси идрок кардан, ба хотир гирифтани ва тафаккур рондан ба роҳ мемонанд. Масалан, ба кӯдакони 3-сола расме, ки кӯдакони бисёр дар рӯи барф тасвир ёфтаанд, нишон дода, супориш дода мешавад, то муайян кунанд, ки кадоме аз онҳо дастпӯшакро гум кардааст [2, с.213]. Як дастпӯшак дар рӯи барф ва дигараш дар дасти кӯдак тасвир ёфтааст. Дар ин вақт кӯдак онро намебинанд, барои иҷрои супориш ба онҳо лозим меояд, ки ҳамаи кӯдакони дар расм тасвир ёфтаре як-як бодикқат аз назар гузаронанд. Аммо диққати онҳо тез аз як ҷой ба ҷойи дигар кӯчонида мешавад. Онҳо фақат метавонанд бо ёрии калонсолон предметҳоро паси ҳам гузаронанд ва рафтори худро идора кунанд. Кӯдакони 4-сола бошанд, метавонанд, дар назди ҳудашон мақсад гузоранд ва супориши калонсолонро ба хотир гиранд. Бошууруна идора кардани рафтори худ танҳо дар синни томактабӣ шакл мегирад. Ҷиҳатҳои асосии тараққиёти сифатҳои иродавии кӯдакони синни томактабиро дар се самт баррасӣ кардан мумкин аст:

1. тараққиёти амалҳои мақсаднок;
2. алоқаи байни амалҳо ва мотивҳо;
3. мавқеи нутқ дар иҷрои амалҳо [2, с.227].

Дар синни томактабӣ оҳиста-оҳиста дар кӯдак амали ба мақсад расидан ташаккул меёбад. Бо онҳо дар ҷараёни машғулиятҳо мураббӣён метавонанд чунин мушоҳида гузаронанд. Ба дасти ҳамаи кӯдакҳо тўб дода, хоҳиш намоянд, ки тўбро то охири марра аз рӯи қоидаи нишондодаи мураббия (ғелонида) баранд. Дар мобайни майдон бошад, як мошиначаи зебо гузошта шудааст. Ҳамаи кӯдакони 2-сола то мошиначаҳо тўбро ғелонида бурданд ва баъд тўбро гузошта, бо мошинача бозӣ карданд ва баъд аз якчанд вақт баъди бозӣ бо мошинача баъзеашон супоришро ба хотир оварда, то охири марра тўбро ғелонида бурданд [8].

Дар тарбияи сифатҳои иродавии кӯдакони синни 6-7 сола бошад, нақши бозии тақлидӣ калон аст [10]. Онҳо амалҳои худро ихтиёрона ба нақша гирифта, барои ба боварии калонсолон ноил гардидан, кӯшиш мекунанд. Дар тарбияи иродаи кӯдакони синни омодагӣ ба мактаб баҳои калонсолон, мураббия ва ҳамсолон нақши калонро мебозад. Сифатҳои иродавии кӯдакони худ ба худ инкишоф намеёбад. Дар ин маврид ба калонсолон лозим аст, ки сифатҳои хоксорӣ, ҷустуҷӯ, ростгӯӣ, покҷидонӣ, ҳаётдӯстӣ, нотарсӣ, далерӣ, ҷасурӣ барои ба мақсад расидан душвориҳоро бартараф намудан, интизомнокиро дар рафти ғаёлиятҳои бозӣ, таълим ва меҳнат зина ба зина ташаккул диҳанд ва худ намунаи ибрат бошанд [12].

Бояд гуфт, ки дар рафти машғулиятҳои таълимии кӯдакони синни 6-7 сола ба мураббия зарур аст, то ба кӯдакони маҳорат ва малақаҳои иҷрои амалҳои меҳнатиро ёд диҳад, яъне онҳо бояд маводи таълимиро ба болои миз монанд, бозичаҳоро баъди ба анҷом расидани бозӣ дар ҷои муайяншуда гузоранд, китобҳои тамошокардаашонро ба рафти китобмонӣ бо тартиб гузошта, қоғаз, қаламҳои ранга, пластилин ва ғайра баъди анҷоми машғулият ҷо ба ҷо гузоранд тавонанд. Таҳти назорати мураббия кӯдакони бояд барги растаниҳоро бо латаи тар тоза карда, ба гулҳо об резанд, нисбат ба парандаҳо хазандаҳои гӯшаи табиати зинда ғамхорӣ намоянд. Барои ба майдонча баровардани бозичаҳо ба мураббия ёрӣ расонанд. Тавассути ёддихӣ кӯдакони аз уҳдаи ба руи миз гузоштани қоғаз, табакчаи нон дастпоқунакҳо ва пиёла мебароянд. Ин гувоҳӣ аз ташаккули дурусти сифатҳои иродавии онҳо мебошад.

Ҳар як намуди меҳнат барои кӯдакони синни томактабӣ диққат ҷалбкунанда буда, дар рафти иҷрои он ҳар як кӯдак ба таври фардӣ ба танҳо мустақилиятро ёд мегиранд, балки мавқеи худро муайян намуда, ба қувваи иродаи худ баҳо доданро ёд мегирад, ба худ хизматрасонӣ одат мекунад, талаботи худро қонеъ мегардонанд. Масалан, онҳо сару

либосҳояшонро мепушанду мекашанд, банди пойафзолашонро мекушоянду мебанданд, ба чевон либосҳояшонро меовезанд, бо овози нарма сухан меронанд ва ғайра. Дар ин маврид мураббия ва шахсони калонсолон бояд ҳар як амали мустақилона иҷро кардаи кӯдакро дастгирӣ намуда, ӯро ҳавасманд гардонанд, зеро дар ин давраи синусолӣ дар кӯдакон ҳисси худшиносӣ пайдо шуда, «ман худам»-гӯён намегуздоранд, ки калонсолон сару либоси онҳоро пушонанд, ё хурокашонро хуронанд. Ҳамон вақт амалҳои иҷро кардаи кӯдак самарабахш мегардад, ки калонсолон бо суханони боварибахш хайрхоҳона ба натиҷаи меҳнати ӯ баҳо дода кӯдакро ҳавасманд гардонанд. Дар он сурат кӯдак бо ҳавас меҳнат карда кушиш мекунад, ки бештар ба боварии калонсолон мушараф гардад.

Таҳқиқотҳое, ки дар адабиёти психологӣ -педагогӣ бобати ташаккули сифатҳои иродавии кӯдакони синни томактабӣ анҷом ёфтаанд, ба рушди назарияи ташаккули шахсияти кӯдак саҳми калон гузоштанд, онҳо ғояҳои аслий, гуманистӣ, этникӣ, назариявӣ ва тавсияҳои амалӣ доранд. Аз инҳо, мо мебинем, ки ташаккули шахсият дар ҳама гуна синну сол барои бедор кардани сифатҳои инсондӯстӣ, худэҳтиромнамоӣ, меҳнатдӯстӣ ватандӯстӣ нақши муҳим мебозад, он ҳамеша шартӣ ҳалқунандаи фаъолияти бомуваффақияти кӯдак ва рушди шахсияти он мебошад. Маълум аст, ки ташаккули сифатҳои иродавӣ муайянқунандаи аслияти кӯдакони синни томактабӣ аст, ин раванди кашфи робитаҳо ва муносибатҳои пинҳонии кӯдак аст, ин раванди нави воридшавии ақл, ахлоқӣ ва эстетикӣ ба воқеият мебошад.

Олимон одатан мушкilotи ташаккули сифатҳои иродавии кӯдакро дар ҳамбастагӣ бо фаъолияти маърифатии ӯ ва дар робитаи “мустақилият” баррасӣ мекунанд. Бисёре аз олимон муайян мекунанд, ки шартӣ рушди амаҳои иродавии кӯдак ба сатҳи ниҳонии расидар ба моҳияти рафтор ва таҷрибаи иҷтимоии ҳуди кӯдак мебошад. Бо фаъолияти маърифатӣ онҳо фаъолияти мустақил ва ташаббускори кӯдакро дарк мекунанд, ки ба донишдони воқеияти атроф (ҳамчун зухуроти кунҷқобӣ) равона карда шудааст ва зарурати ҳалли вазифаҳо, ки дар ҳолатҳои мушаххаси ҳаёт ба ӯ гузошта мешаванд, муайян мекунад [9, с.17].

Таъкид бомарид аст, ки тадриҷан амалу фаъолияти кӯдак бо тағйирёбии давраҳои синнусолӣ мураккаб мешавад. Калонсолон бо исро аз кӯдак ҳар чӣ бештар идора кардани рафтору кирдорашро талаб мекунанд. Аз тарафи дигар, дар ташаккули шахсияти кӯдакони синни томактабӣ шароит ва муҳити оилавӣ, воқеаҳо илоами атроф таъсири калон мерасонад ва имконияти ҳар чӣ бештар тарбия намудани шахсияти кӯдак ба вучуд меояд. Баъдан ташаккули шахсияти кӯдак ба инкишофи ҳиссиёту иродаи ӯ вобаста буда, сабаби ба вучудии рафтори устувори ӯ мегардад, ки вай ба тағйиротҳои зоҳирӣ вобаста аст.

Яке аз роҳҳои ташаккули шахсияти кӯдак ба таъсиррасонии калонсолон ва ба ӯ ёд додани риояи меъёрҳои рафтори ҷамъиятӣ вобаста мебошанд. Дар ташаккули сифатҳои мусбии иродаи кӯдак, пеш аз ҳама, рафтору кирдор ва тарзи муносибати калонсолон би атрофиён таъсири калон мерасонад, зеро кӯдак мушоҳидакор буда, ба калонсолон пайравӣ карданро дӯст медорад. Ин пайравӣ дар рафти бо калонсолон якҷоя кору амал кардан, дар вақти аз калонсолон шунидани афсонаю ҳикояҳо ба амал омада, кӯдак тарзи зоҳиршавии рафтору кирдор ва амали калонсолонро мушоҳида мекунад ва баъд ба онҳо пайравӣ мекунанд.

Дар натиҷа якҷанд маротиба ба калонсолон пайравӣ кардан ва такрори рафтору кирдори онҳо боиси он мегардад, ки ин шаклҳои рафтор ба одат табдил меёбад. Масалан, кӯдак мушоҳида мекунад, ки падараш аз кор баргашта, либосҳояшро иваз карда, ба китъаи наздиҳавлигӣ рафта, кор мекунад. Ӯ ба ҳар як ниҳоли дар боғ буда, ҳисси тавачҷӯх зоҳир мекунад, бо хоҳиши том ба растаниҳо нигоҳубин карда, ҳисси қаноматмандӣ ҳосил мекунад. Кӯдак дар чунин ҳолатҳо кӯшиш мекунад, ки ба падар ёрӣ расонад ва ба нигоҳубини растаниҳо машғул шавад. Ин на танҳо дар кӯдак авқи дар боғ кор карданро ба вучуд меорад, балки дар ӯ меҳнатдӯстӣ ва бо ҳавас дар боғ кор карданро пайдо мекунад. Ё баръакс, кӯдак мушоҳида мекунад, ки падараш аз кор баргашта, ба корҳои хона машғул намешавад, ӯ интизори ҳӯрок нишаста, сигор ё нос кашида, ба тамошои телевизор машғул мешавад. Дар чунин ҳолатҳо кӯдак аз чунин падар ягон сифати хуби инсониро ёд намегирад. Кӯдак ба падари худ пайравӣ карда, чунин ҳисоб мекунад, ки корҳои хона ин вазифаи зан – модар аст ба зан-модар ёрӣ расонидан кори мардон нест. Чунин тарзи рафтор ва муносибати падар ба ташаккули сифатҳои мусбии кӯдак таъсири бад мерасонад. Зеро дар ин давраи синнусолӣ кӯдак рафтори калонсолонро дуруст таҳлил карда наметавонанд ва ӯ

намефаҳмад, ки кадом рафтори калонсолон хубу кадомаш бад. Ў фақат ҳаминро мефаҳмад, ки агар калонсолон чунин рафтор карда бошанд пас, рафтори онҳо дуруст аст ва бояд ҳамин тавр ӯ ҳам рафтор кунад.

Дар катори дигар сифатҳои иродавии кӯдакони синни томактабӣ яке аз масъалаҳои мавриди назар инҳо якравӣ, инчӣкӣ ва негативизм буда, аз сифатҳои манфии ирода дар синни томактабӣ мушоҳида мешавад.

Кӯдак агар дар рафтори худ амали якравиро зоҳир намояд, пас ин рафтори бешууронаи ӯ буда, аз иҷрои супориши додаи калонсолон саркашӣ кардани кӯдак мебошад. Сабаби асосии ба вучуд омадани якравӣ талаботи худро ба талаботи ихотакунандагон муқобил гузоштани вай мебошад [1, с.24].

Кӯдак агар дар рафтори худ аломатҳои негативизмро зоҳир намояд, инро худуди охирини якравӣ гуфтан дуруст аст. Кӯдак талаботи калонсолонро рад карда, хоҳиши онҳоро ба мақсадҳои худ муқобил мегузорад. Масалан, модар ба кӯдак мурочиат карда мегӯяд: «Хоб кун!», кӯдак ҷавоб медиҳад: «Ман хоб намекунам». Падар аз писараш хоҳиш мекунад, ки овози радиоро хомӯш кунад, вале кӯдак баръакс овози онро баланд мекунад [1, с.36].

Дигар сифати манфии иродавӣ дар кӯдакони синни томактабӣ – ин инчӣкӣ буда, ба хусусиятҳои якравӣ монанд аст. Кӯдак талаботи худро тавассути эмосияҳои манфӣ, гиря, додзани, ҳаракату амалҳои манфӣ ифода мекунад. Якравӣ ва инчӣкӣ натиҷаи тарбияи нодурусти кӯдак дар оила ва кӯдакостон мебошад. Ин сифатҳои манфии иродавӣ ҳангоми шаклгирии шахсияти кӯдак, махсусан дар синни барвакти кӯдакӣ мушоҳида шуда, дар натиҷаи аз тарафи калонсолон пешгирӣ накардани он, таҷрибаи кӯдак бой мегардад ва минбаъд дар амалу ҳаракатҳои мураккаби ӯ зоҳир мегардад. Агар кӯдак аз хурдсолӣ ба он одат кунад, ки ҳамаи аъзоёни оила талаботи пешниҳодкардаи ӯро иҷро мекунанд, дар кӯдак ин амалҳо одат мешавад. Ў ҳангоми бо калонсолон муошират кардан аз ибораҳои «Меҳоҳам, дод мезанам», «Меҳоҳам, гиря мекунам», «Меҳоҳам, мегирам»-ро истифода мебарад. Минбаъд ин сифатҳо дар рафтору кирдор ва тарзи суҳанронии кӯдак зоҳир шуда, сифатҳои манфии шахсияти ӯро нишон медиҳад [10].

Дар ташкили кори таълиму тарбия дар муассисаҳои томактабӣ мураббӣро зарура аст, ки пеш аз ҳама ба кӯдакон сифатҳои мустии риодавиро ташаккул дода, сари вақт дар пайи ҷустуҷӯи роҳҳои баргараф намудани сифатҳои манфии иродавӣ гарданд.

Аз мисолҳои боло ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҳар қадаре агар калонсолон кӯдакро ба ягон амал маҷбур созанд, ҳамоно қадар вай муқобилиятии худашро равшантар ифода мекунад. Бо ҳамин мустақилияти худро нишон медиҳад.

Ҳамин тариқ, ташаккули сифатҳои иродавӣ маҷмуи тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ мебошад, ки дар раванди он хусусиятҳои раванӣ вобаста ба синну сол, таҳти таъсири муҳити атроф ва таҷрибаи шахсии кӯдак ба амал меоянд. Воситаи асосии ташаккули сифатҳои иродавии кӯдак ин таъсири муҳити ихотакарда, калонсолон, ҳамсолон мебошанд. Ҳамчунин ташаккули сифатҳои иродавии кӯдакони синни томактабӣ – ин рушди манфиатҳои онҳо, кунҷковӣ ва ангеаи маърифатӣ; ташаккули амалҳои мусбии иродавӣ, ташаккули шуур; рушди тасаввурот ва фаъолияти мазнатиро дар бар мегирад; ташаккули тасаввуроти ибтидоӣ дар бораи худ, одамони атроф, муносибатҳои байниҳамии кӯдакону калонсолон, ҳисси тавачҷӯх нисбаи шахсияти кӯдак мебошад.

Мушкilotи хусусиятҳои психологӣ – педагогии ташаккули сифатҳои иродавии кӯдакони синни томактабӣ фароҳам овардани шароите, ки ба ташаккули ҳамаҷонибаи онҳо таъсири муассир мерасонанд, дар тӯли солҳои зиёд яке аз масъалаҳои ҳалталабро фарогир мебошад.

АДАБИЁТ

1. Арихипова И.А. «Подготовка ребёнка к школе» Екатеринбург, 2004.- С. 24, 36
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте М., 2008- С.213-227.
3. Виллюнас В. К. Формирование творческого мышления школьников в учебной деятельности. Уфа, 1985.
4. Кулюткин Ю.Н., Сухобская Г.С. Мотивация познавательной деятельности. СПб., 2002, -С.86.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» таҳти №762 аз 2-юми августи соли 2011
6. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 1996.
7. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир.- Душанбе, Матбуот.2001.-336с.

8. Макаренко А.С. Педагогические сочинения. Т. 1-8. -М.: Просвещение. 1984.-326с.
9. Мустафокулов Т., Нарзуллоева М. «Асосҳои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ» Кулоб – 1993. –С.17
10. Нарзуллоева М. «Баъзе хусусиятҳои инкишофи психологии баҷа дар синни томактабӣ» Душанбе 1995
11. Шукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. М.: Просвещение, 2009.
12. Ярошевский М.Г. «История психологии» Москва, Мысль 1976

АСОСҲОИ ПСИХОЛОГӢ – ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ ИРОДАВИИ КӢДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалҳои ақтуалии қори таълиму тарбияи муассисаҳои томактабӣ нигаронида шудааст. Дар мақола оид ба ҷанбаҳои психологӣ – педагогии ташаккули сифатҳои иродавӣ, роҳҳои бедоркардани он дар кӯдак, равиши машғулиятҳои таълимӣ ҷиҳати ташаккули сифатҳои иродавӣ, мавқеи мураббия дар ташаккули амалҳои мусбии иродавӣ ба таври возеҳ шарҳ дода шудааст. Муаллифи мақола иброз намудааст, ки роҳҳои ташаккули амалҳои иродавии кӯдакони синни томактабӣ яке аз категорияҳои бунёдии илмҳои психология ва педагогика маҳсуб меёбад. Дар инкишоф ва ташаккули шахсият ташкили раванди бо ҳам алоқаманд - омӯзиш ва тарбия нақши муҳим мебозад. Дар синни томактабӣ иродаи бошуурона идора кардани рафторҳои худ, амалиёти худ пайдо мешавад. Дар раванди таълиму тарбия дар муассисаҳои томактабӣ хоҳиши баргараф кардани душвориҳо пайдо мешавад.

Аз ҷониби дигар дар мақола ақидаҳои олимони ватанӣ хориҷӣ оид ба ташаккули сифатҳои иродавии кӯдакони синни томактабӣ пурра дарҷ гардидааст. Бояд гуфт, ки яке аз роҳҳои ташаккули шахсияти кӯдак ба таъсиррасонии калонсолон ва ба ӯ ёд додани риояи меъёрҳои рафтори ҷамъиятӣ вобаста мебошанд. Дар ташаккули сифатҳои мусбии иродаи кӯдак, пеш аз ҳама, рафтору кирдор ва тарзи муносибати калонсолон би атрофиён таъсири калон мерасонад, зеро кӯдак мушоҳидакор буда, ба калонсолон пайравӣ карданро дӯст медорад.

Калидвожаҳо: тарбия, ирода, кӯдак, тарбия, таҳсилот, муносибат, рафтор, идрок, тараққиёт, амалҳои мақсаднок, ваҷҳиёт, машғулият

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Статья посвящена одному из актуальных вопросов воспитательной работы в дошкольных учреждениях. В ней наглядно раскрываются психолого-педагогические аспекты формирования волевых качеств, пути их пробуждения у ребёнка, подходы к воспитательной работе, направленной на формирование волевых качеств, роль воспитателя в формировании позитивных волевых действий. Автор статьи отмечает, что способы формирования волевых действий у детей дошкольного возраста являются одной из основополагающих категорий психолого-педагогических наук. В развитии и становлении личности важную роль играет организация взаимосвязанного процесса – обучения и воспитания. В дошкольном возрасте формируется воля к осознанному управлению своим поведением, своими действиями. В процессе обучения и воспитания в дошкольных учреждениях формируется стремление к преодолению трудностей.

С другой стороны, статья в полной мере отражает взгляды отечественных и зарубежных учёных на формирование волевых качеств у детей дошкольного возраста. Следует отметить, что одним из способов формирования личности ребёнка является воздействие на взрослых и обучение их соблюдению норм общественного поведения. В формировании положительных качеств воли ребёнка, прежде всего, большое влияние оказывают поведение и поступки взрослых, их отношение к окружающим, поскольку ребёнок наблюдателен и любит подражать взрослым.

Ключевые слова: волевое воспитание, ребенок, воспитание, образование, отношение, поведение, восприятие, развитие, целенаправленные действия, направленность, занятие

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL BASIS FOR THE FORMATION OF VOLITIONAL QUALITIES IN PRESCHOOL CHILDREN

This article addresses a pressing issue in preschool education. It clearly explores the psychological and pedagogical aspects of developing strong-willed qualities, ways to foster them in children, approaches to educational work aimed at developing strong-willed qualities, and the role of the teacher in fostering positive, willful actions. The author of the article notes that methods for developing volitional actions in preschool-aged children are one of the fundamental categories of psychological and pedagogical sciences. The organization of the interconnected process of education and upbringing plays a crucial role in the development and formation of personality. During preschool age, the will to consciously control one's behavior and actions is developed. The process of education and upbringing in preschool institutions fosters a desire to overcome difficulties.

On the other hand, the article fully reflects the views of Russian and international scholars on the development of willpower in preschool children. It should be noted that one way to shape a child's personality is by influencing adults and teaching them to adhere to social norms. The development of positive willpower in a child is primarily influenced by the behavior and actions of adults, as well as their attitude toward others, as children are observant and enjoy imitating adults.

Key words: volitional education, child, education, attitude, behavior, perception, development, purposeful actions, focus, activity

Маълумот дар бораи муаллиф: Хусейнова Умеда Умаровна – муаллимаи кафедраи назариява методикаи тарбияи томактабии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”

Информация об авторе: Хусейнова Умеда Умаровна – преподаватель кафедры теоретико-методического дошкольного образования Государственной образовательной службы «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова».

About the author: Khuseinova Umeda Umarovna – is a teacher at the department of theoretical and methodological preschool education of the State educational service “Khujand state University named after academician Bobojon Gafurov”.

НАҚШИ АРЗИШҶОИ ИҶТИМОИЮ КАСБӢ ДАР ТАҲКИМИ САЛОҲИЯТНОКИИ КАСБИИ ОМУЗГОРИ ОЯНДА Пэнг Йингйинг

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Аҳамияти таҳқиқи арзишҳои иҷтимоию касбӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ аз он иборат аст, ки ҷомеаи муосир бо тағйироти босуръати иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ тавсиф мегардад. Дар чунин вазъият, омӯзгор ҳамчун яке аз шахсиятҳои калидии низоми таълимӣ вазифадор аст, ки на танҳо донишро интиқол диҳад, балки арзишҳои иҷтимоӣ ва касбиро низ дар зехни насли ҷавон таҳким бахшад. Ҷаҳонишавӣ аз як тараф имкониятҳои васеи ҳамкорӣ, дастрасӣ ба иттилоот ва рушди равандҳои таълимиро фароҳам меорад, аз ҷониби дигар, хатари аз даст рафтани арзишҳои миллӣ ва фарҳангӣ, сусти шудани робитаҳои маънавӣ ва аз байн рафтани хувияти касбиро ба миён меорад. Аз ин рӯ, омӯзиши арзишҳои иҷтимоию касбӣ барои муайян кардани роҳҳои мутобиқ намудани равандҳои таълимӣ ба талаботи замони муосир ва ҳамзамон ҳифзи асосҳои фарҳангӣ ва ахлоқӣ аҳамияти хосса пайдо мекунад. Ин раванд имкон медиҳад, ки омӯзгорони оянда бо ҷаҳонбинии устувор, масъулияти иҷтимоӣ ва анғезаи касбӣ ба майдони фаъолияти педагогӣ ворид гарданд.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ таҳқиқи арзишҳои иҷтимоию касбӣ барои муайян намудани самтҳои асосии рушди шахсияти омӯзгорони оянда зарурати ҷиддӣ дорад. Агар қаблан нақши омӯзгор асосан ба интиқоли дониш маҳдуд мегардид, имрӯз аз ӯ ҳамчун шахсияти намунавӣ, тарбиятгари арзишҳои умумибашарӣ ва ҳомии фарҳанги миллӣ интизор меравад. Ин маъно дорад, ки омӯзгор бояд ҳамзамон кодир бошад дар муҳити гуногунфарҳангӣ фаъолият намояд ва арзишҳои умумӣ, мисли таҳаммулпазирӣ, адолат ва эҳтироми ҳуқуқи инсонро бо арзишҳои миллӣ ва касбӣ муттаҳид созад.

Ғайр аз ин, ҷаҳонишавӣ ба тағйири талаботи бозори меҳнат низ оварда мерасонад. Аз омӯзгорони оянда талаб карда мешавад, ки бо сатҳи баланди салоҳиятнокии касбӣ, донишҳои байналмилалӣ ва малақаҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ муҷаҳҳаз бошанд. Барои ин, арзишҳои иҷтимоию касбӣ ҳамчун заминаи устувор хизмат мекунад, зеро маҳз онҳо анғезаи дохилӣ, масъулиятшиносӣ ва садоқат ба касбро таъмин менамоянд.

Таҳқиқи арзишҳои иҷтимоию касбӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ба омӯзгор имконият медиҳад, ки шахсияти худро ҳам дар заминаи миллӣ ва ҳам дар заминаи умумибашарӣ рушд дода, на танҳо мутахассиси соҳа, балки шахсияти арзишфаро ва масъули ҷомеа гардад. Дар ҷомеаи муосир, ки бо тағйироти босуръати иҷтимоӣ, рушди технологияҳои иттилоотӣ ва ҷаҳонишавии фарҳангҳо тавсиф мешавад, зарурати тайёр намудани омӯзгорони дорони низоми устувори арзишҳо беш аз ҳарвақта муҳим мегардад. Омӯзгор на танҳо интиқолдиҳандаи дониш, балки як шахсияти иҷтимоиву фарҳангӣ аст, ки ба воситаи муносибат, тарзи рафтор ва ҷаҳонбинии худ насли навро ба зиндагӣ омода месозад.

Дар шароити муосир ҷомеа аз омӯзгор интизор дорад, ки ӯ намунаи инсонии масъулиятшинос, адолатпеша, таҳаммулпазир ва ватандӯст бошад. Бидуни чунин арзишҳо фаъолияти омӯзгор танҳо ба расонидани маълумоти назариявӣ маҳдуд шуда, таъсири

тарбиявии он хеле коҳиш меёбад. Ҳол он ки маҳз арзишҳои устувор ба омӯзгор имконият медиҳанд, ки насли наврасро ба сӯи инсондӯстӣ, эҳтироми дигарон, ҳифзи фарҳанг ва такмили худ роҳнамоӣ намояд.

Илова бар ин, низоми арзишҳои шахсӣ ва касбӣ барои омӯзгор заминаи эътимод ба худ ва ҳавасмандии дохилиро фароҳам меорад. Танҳо шахсияти дорои чунин арзишҳои устувор метавонад дар баробари мушкilotи иҷтимоӣ ва иқтисодии рӯзгор мустаҳкам бимонад ва ба фаъолияти худ ҳамчун як рисолати иҷтимоӣ нигоҳ кунад.

Аз ин рӯ, барои ҷомеаи муосир омӯзгори дорои арзишҳои устувор на танҳо мутахассиси соҳа, балки як сутуни маънавӣ ва ахлоқии низоми таълимӣ ба ҳисоб меравад.

Дар илми иҷтимоӣёт ва педагогика мафҳумҳои «арзишҳои иҷтимоӣ» ва «арзишҳои касбӣ» ба унсури асосии ташаккули шахсият ва фаъолияти касбӣ марбутанд.

Арзишҳои иҷтимоӣ ҳамчун меъёрҳои устувор ва муносибатҳои умумӣ таъриф мешаванд, ки рафтор ва ҷаҳонбинии шахсро дар ҷомеа роҳнамоӣ мекунанд. Ба онҳо адолат, инсондӯстӣ, эҳтироми ҳуқуқи инсон, масъулият, озодӣ ва таҳаммулпазирӣ дохил мешаванд. Дар адабиёти илмӣ, арзишҳои иҷтимоӣ бештар ҳамчун «заминаи маънавӣ ва ахлоқии тартиботи ҷамъиятӣ» (Дюркгейм) ё «меъёри ҳидоятии рафтор» (Парсонс) баррасӣ мешаванд. Онҳо ба шахс имконият медиҳанд, ки мавқеи худро дар муҳити иҷтимоӣ муайян намуда, бо дигарон ҳамкорӣ ва ҳамзистӣ намояд.

Арзишҳои касбӣ бошанд, маҷмуи қоидаҳо, принципҳо ва муносибатҳои мебошанд, ки фаъолияти шахсро дар доираи як касб муайян месозанд. Онҳо ба ҳадафҳо ва вазифаҳои касбӣ вобаста буда, ба шахс на танҳо малакаи амалии иҷроӣ қор, балки муносибати арзишмандро ба он касб низ меомӯзанд. Масалан, барои касби омӯзгорӣ арзишҳои ҷун садоқат ба касб, инсондӯстӣ, масъулият, адолат ва худтакмилдиҳӣ ҳамчун унсури асосӣ баррасӣ мешаванд.

Бо ҳамин роҳ, арзишҳои иҷтимоӣ асоси умумии зиндагии инсонро ташкил медиҳанд, дар ҳоле ки арзишҳои касбӣ онро ба соҳаи фаъолияти муайян иртибот дода, ба он хусусиятҳои хос мебахшанд.

Дар адабиёти илмӣ «арзишҳои иҷтимоӣ» ва «арзишҳои касбӣ» ҳамчун категорияҳои калидӣ дар ташаккули шахсият ва фаъолияти касбӣ баррасӣ мешаванд.

Арзишҳои иҷтимоӣ, ба гуфтаи Э. Дюркгейм [1], ҳамчун «заминаи ахлоқии тартиботи ҷамъиятӣ» таъриф мегарданд, ки ба шахс меъёрҳои рафторӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоиро пешниҳод намуда, робитаҳои устувори ҷомеаро таъмин мекунанд. Ба ин маънӣ, арзишҳои иҷтимоӣ меъёру қоидаҳои мебошанд, ки инсонро дар равобити иҷтимоӣ роҳнамоӣ мекунанд [4].

Арзишҳои касбӣ бошанд, ба фаъолияти шахс дар доираи касби муайян марбут буда, принципҳо ва меъёрҳои ахлоқию касбиро фаро мегиранд. Ба гуфтаи М. Рокич [2], арзишҳои касбӣ ҳамчун «меъёри интиҳоби ҳадаф ва воситаҳо» баромад мекунанд, ки ба шахс на танҳо малакаҳои касбӣ, балки муносибати арзишманд ба фаъолияти худ мебахшанд.

Дар тадқиқоти муосир низ масъалаи арзишҳои касбӣ мавқеи калидӣ дорад. Масалан, А. Шипилина [11] арзишҳои касбиро ҳамчун заминаи ташаккули хувияти педагогӣ меомӯзад. Дар муҳити тоҷикӣ бошад, муҳаққиқон мисли Назарова Ф. Ш. [10] ва Юсупова М.С. [12] ба зарурати таҳкими арзишҳои иҷтимоӣ ва касбӣ дар раванди тайёрсозии омӯзгорони оянда ишора мекунанд.

Дар шароити ҷаҳони муосир, ки равандҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ бо суръати баланд тағйир меёбанд, масъалаи ташаккули шахсияти омӯзгор аҳамияти афзоянда пайдо кардааст. Омӯзгор на танҳо интиқолдиҳандаи дониш, балки шахсияти арзишгара ва намунаи ахлоқӣ барои шогирдон мебошад. Аз ин ҷост, ки арзишҳои иҷтимоӣ ва касбӣ дар таркиби хувияти омӯзгор мавқеи марказӣ ишғол мекунанд.

Арзишҳои иҷтимоӣ маҷмуи меъёрҳо ва муносибатҳои мебошанд, ки фаъолияти шахсро дар ҷомеа танзим мекунанд. Онҳо ба инсоният имкон медиҳанд, ки муносибатҳои байнифардиро дар асоси ахлоқ, адолат, эҳтиром ва ҳамбастагӣ ба роҳ монанд. Омӯзгоре, ки дорои арзишҳои иҷтимоии устувор аст, барои худ на танҳо масъулияти шахсӣ, балки масъулияти ҷамъиятиро низ эҳсос мекунанд.

Арзишҳои касбӣ, баръакс, ба хусусиятҳои соҳа ва талаботи фаъолияти педагогӣ вобастаанд. Онҳо муносибати шахсро ба касби худ, сатҳи садоқат ба соҳаи таълим, ҳисси масъулият дар иҷроӣ вазифаҳои омӯзгорӣ ва омодагии ӯ ба такмили рушд муайян месозанд. Арзишҳои касбӣ муҳаррики дохилӣ барои фаъолияти босамар мебошанд ва ба шахс имкон

медиханд, ки дар шароити мураккаби иҷтимоиву касбӣ ба таври мустақилона ва масъулона амал намояд.

Вақте ки арзишҳои иҷтимоӣ ва касбӣ ба ҳам меоянд, шахсияти омӯзгор дар воҳидии диалектикӣ ташаккул меёбад. Ин ваҳдат на танҳо фаъолияти касбии омӯзгорро самаранок мегардонад, балки мавқеи ӯро ҳамчун намунаи иҷтимоӣ низ мустаҳкам мекунад. Омӯзгор, ки арзишҳои иҷтимоиро бо арзишҳои касбӣ муттаҳид месозад, метавонад барои шогирдон на танҳо дониши фанӣ, балки таҷрибаи зиндагии ахлоқӣ ва фарҳангиро низ интиқол диҳад.

Илова бар ин, ваҳдати арзишҳои иҷтимоӣ ва касбӣ шароити заруриро барои ташаккули хувияти педагогӣ фароҳам меорад. Хувияти педагогӣ маҷмуи тасаввурот, эътиқод ва ҷаҳонбинии омӯзгор нисбат ба нақши иҷтимоии худ ва масъулияти касбиаш мебошад. Танҳо омӯзгоре, ки арзишҳои иҷтимоиро эҳтиром мекунад ва арзишҳои касбиро ҳамчун меҳвари фаъолияти худ қабул дорад, метавонад хувияти мукаммали педагогӣ ба даст оварад.

Таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ нишон медиҳанд, ки маҳз дар асоси ин ваҳдат, салоҳиятҳои касбии омӯзгор устувор мешаванд. Омӯзгор бо тақия ба арзишҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа мавқеи фаъол мегирад ва бо тақия ба арзишҳои касбӣ фаъолияти педагогиро бо масъулияти баланд ба роҳ мекунад. Ба ибораи дигар, ваҳдати арзишҳо кафолати ҳамоҳангии шахсияти омӯзгор ҳамчун мутахассис ва шахси иҷтимоӣ мебошад.

Арзишҳои иҷтимоӣ ва касбӣ танҳо дар якҷоягӣ метавонанд пояи воқеии ташаккули шахсияти омӯзгор гарданд. Ин ваҳдат шароити мусоид барои рушди шахсӣ, устувории мавқеи касбӣ ва баланд шудани мақоми иҷтимоии омӯзгорро фароҳам меорад.

Омӯзиши арзишҳо дар илмҳои иҷтимоӣ ва педагогӣ таърихи тӯлонӣ дорад ва дар марҳилаҳои гуногун тавассути назарияҳои классикӣ ва муосир рушд ёфтааст.

Дар назарияҳои классикӣ, корҳои М. Вебер [3] мавқеи муҳим доранд. Ӯ арзишҳоро ҳамчун асоси «амали иҷтимоӣ» мебинад ва таъкид мекунад, ки ҳар як шахс рафтори худро тавассути арзишҳои дохилӣ ва эътиқодӣ ҳидоят мекунад. Ба андешаи Вебер, арзишҳо як навъ меъёрҳои маънавӣ мебошанд, ки интиҳоби амалро муайян месозанд.

Т. Парсонс [4] низ дар таҳияи назарияи низомии иҷтимоӣ саҳми назаррас гузоштааст. Ӯ арзишҳоро ҳамчун унсuri муттаҳидсозандаи сохтори иҷтимоӣ мебинад, ки рафтор ва ҳамкории одамонро ҳамоҳанг месозад. Дар доираи системаи Парсонс, арзишҳо бо меъёрҳо пайвастаанд ва барои устувории ҷомеа аҳамияти калидӣ доранд.

Дар миёни назарияҳои муосир, метавон ба таҳқиқоти Инглхарт [8] ишора кард. Ӯ дар доираи назарияи «тағйироти арзишҳо» (Value Change Theory) нишон медиҳад, ки ҷомеаҳо аз арзишҳои моддӣ ба арзишҳои пасмоддӣ мегузаранд, ки бештар ба ҳудифшӣ, озодӣ ва қонеъсозии эҳтиёҷоти рӯҳонӣ равона шудаанд.

Ҳамзамон, корҳои Герт Хофстеде [9] дар соҳаи фарҳанг ва арзишҳо низ аҳамияти калон доранд. Ӯ арзишҳоро ҳамчун ҷузъи фарҳанг мебинад ва онҳоро дар шакли «андозагирии фарҳангӣ» пешниҳод мекунад. Ба андешаи Хофстеде, арзишҳо тафовути миллӣ ва фарҳангиро дар муносибат ба қудрат, инфиродият, коллективизм ва дигар ҷанбаҳои иҷтимоӣ муайян месозанд.

Дар доираи равишҳои педагогӣ, Ж. Пиаже [5] ва Л. С. Виготский [6] саҳми назаррас гузоштаанд. Пиаже арзишҳоро ҳамчун ҷузъи инкишофи ахлоқии кӯдак таҳлил намуда, ба марҳилаҳои рушди ахлоқ ишора мекунад. Виготский бошад, нишон медиҳад, ки арзишҳо тавассути фаъолияти муштарак ва муошират дар муҳити таълимӣ ташаккул меёбанд.

Бо ин роҳ, назарияҳои классикӣ ва муосир дар омӯзиши арзишҳо аз як тараф, ба мо фаҳмиши меъёрҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ медиҳанд (Вебер, Парсонс), аз тарафи дигар, ҷанбаҳои тағйирёбандаи ҷомеа ва фарҳангро нишон медиҳанд (Инглхарт, Хофстеде), ва ҳамзамон равандҳои равоӣ ва педагогиро шарҳ медиҳанд (Пиаже, Виготский).

Таҳқиқоти педагогӣ ва иҷтимоӣ собит месозанд, ки низомии арзишҳои иҷтимоию касбӣ заминаи асосӣ барои ташаккули шахсияти омӯзгор ва рушди салоҳиятҳои калидии ӯст. Аз ҷама бештар, арзишҳо ба се самти муҳим – муоширатӣ, методологӣ ва ахлоқӣ таъсири назаррас мерасонанд.

1. Арзишҳо ва салоҳиятҳои муоширатӣ.

Муоширати муассир яке аз асосҳои фаъолияти педагогӣ ба ҳисоб меравад. Омӯзгор танҳо дар ҳолате метавонад робитаи самаранок бо хонандагон, волидон ва ҳамкорон барқарор кунад, ки ба арзишҳои ӯ чун эҳтиром, таҳаммул, ҳамдардӣ ва инсондӯстӣ тақия

намоёд. Л.С. Виготский таъкид кардааст, ки рушду шаклгирии тафаккури кӯдак дар заминаи муошират бо калонсолон ва муҳити иҷтимоӣ сурат мегирад. Аз ин рӯ, омӯзгоре, ки дорои арзишҳои муоширати фарҳангӣ ва ҳамдардӣ мебошад, кодир аст муҳити ҳамкорӣ ва ҳамдмгарфаҳмиро таъмин кунад. Дар замони муосир, ки ҷомеа гуногунфарҳангӣ шудааст, қобилияти муоширатӣ ба яке аз омилҳои калидии муваффақияти касбӣ табдил ёфтааст.

2. Арзишҳо ва салоҳиятҳои методологӣ.

Ташаккули салоҳиятҳои методологӣ ба қобилияти омӯзгор дар интихоби роҳи усули муосири таълим вобаста аст. Д. Дюи [7] бар он буд, ки «таълим бояд таҷрибавӣ бошад ва хонандагон дар раванди фаъолияти амалӣ дониш андӯзанд». Ин андеша ба арзишҳои маърифатӣ ва илмӣ таъна мекунад, ки омӯзгорро водор месозанд, усули инноватсиониро ҷорӣ намоёд. Омӯзгори дорои низоми арзишӣ мустаҳкам на танҳо методҳоро истифода мебарад, балки онҳоро ба шароити иҷтимоӣ ва фарҳангии муҳити таълимӣ мутобик месозад. Ин муносибат имкон медиҳад, ки таълим ба воқеияти зиндагӣ пайваст шуда, ба тарбияи шахсияти ҷаҳонӣ ва эҷодкор мусоидат намоёд.

3. Арзишҳо ва салоҳиятҳои ахлоқӣ.

Фаъолияти ахлоқии омӯзгор асосан бо арзишҳои иҷтимоӣ ва маънавӣ танзим мешавад. М. Вебер дар таҳлили этикаи иҷтимоӣ зикр кардааст, ки масъулияти касбӣ ҳамеша бо арзишҳои ахлоқӣ пайвандӣ дорад. Барои омӯзгор, чунин арзишҳо адолат, ростгаврӣ, масъулиятшиносӣ ва садоқат ба ҷомеа мебошанд. Омӯзгоре, ки ба ин арзишҳо таъна мекунад, барои шогирдон на танҳо муаллим, балки намунаи шахсияти ахлоқӣ мегардад. Ин на танҳо ба ташаккули муносибатҳои солим дар муҳити таълимӣ, балки ба рушди фарҳанги ахлоқии ҷомеа низ таъсири мустақим мерасонад.

Арзишҳои иҷтимоӣ касбӣ ҳамчун унсурҳои марказии рушди салоҳиятҳои муоширатӣ, методологӣ ва ахлоқӣ баромад мекунад. Онҳо на танҳо раванди таълимро ғайр месозанд, балки хувияти касбии омӯзгорро устувор мегардонанд. Омӯзгоре, ки фаъолияти худро бар асоси арзишҳои устувор ташкил медиҳад, кодир аст насли навро ба шахсиятҳои дорои ҷаҳонбинии инсондӯстона, масъулиятшинос ва эҷодкор тарбия намоёд.

Арзишҳо дар фаъолияти омӯзгор танҳо як маҷмуи меъёрҳо ё қоидаҳои зоҳирӣ нестанд, балки онҳо ҳамчун манбаи асосии ангезаи дохилӣ амал мекунад. Омӯзгоре, ки дорои низоми арзишҳои устувор аст, фаъолияти худро на танҳо ҳамчун вазифаи касбӣ, балки ҳамчун масъулияти иҷтимоӣ ва маънавӣ эҳсос менамоёд. Арзишҳо ба ӯ нерӯ мебахшанд, то ки дар шароити душвори корӣ низ ҳавасманд боқӣ монад, муносибати эҷодкорона нишон диҳад ва садоқати шахсиро ба касб нигоҳ дорад.

Дар раванди таълим маҳз арзишҳо имкон медиҳанд, ки омӯзгор раванди омӯзишро бо эҳсоси маъноӣ ба роҳ монад, аз муносибати расмӣ дур гардад ва ба донишҷӯён бо муҳаббат муносибат кунад. Ангезаи дохилӣ, ки бар пояи арзишҳо шакл мегирад, ба рушди устувории касбӣ, худтақвиятдиҳӣ ва таҳкими эҳсоси масъулият мусоидат менамоёд.

Ҳамин тавр, арзишҳо на танҳо самти фаъолияти омӯзгорро муайян месозанд, балки ҳамчун муҳаррики асосии ҳавасмандкунии дохилӣ дар ташаккули шахсияти касбии ӯ нақши ҳалкунанда мебозанд.

АДАБИЁТ:

1. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. — М.: Канон, 1995. — 352 с.
2. Рокич М. Природа человеческих ценностей. — М.: Изд-во политической литературы, 1973. — 320 с.
3. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. — М.: Канон, 2002. — 512 с.
4. Парсонс Т. Система современных обществ. — М.: Аспект Пресс, 1998. — 270 с.
5. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. — М.: Международная педагогическая академия, 1994. — 678 с.
6. Виготский Л. С. Психология развития человека. — М.: Смысл, 2005. — 1136 с.
7. Dewey J. Democracy and Education. — New York: Macmillan, 1916. — 434 p.
8. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия. — М.: Новое издательство, 2011. — 464 с.
9. Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. — 2nd ed. — Thousand Oaks, CA: Sage, 2001. — 596 p.
10. Назарова Ф. Ш. Арзишҳои иҷтимоӣ ва касбӣ дар таҳсилоти олии таҷриба ва мушкулоти // Маориф ва илм. — 2020. — № 2. — С. 45–52.
11. Шипилина Л. А. Педагогическая рефлексия как условие профессионального становления личности учителя. — Новосибирск: НГПУ, 2004. — 248 с.

12. Юсупова М. С. Ташаккули арзишҳои иҷтимоию касбӣ дар раванди тайёрии омӯзгорони оянда // Паёми Донишгоҳи давлатии Хучанд. – 2021. – № 3. – С. 112–118.

НАҚШИ АРЗИШҲОИ ИҶТИМОИЮ КАСБӢ ДАР ТАҲКИМИ САЛОҲИЯТНОКИИ КАСБИИ ОМӢЗГОРИ ОЯНДА

Мақола ба таҳқиқи нақши арзишҳои иҷтимоию касбӣ дар раванди ташаккули салоҳиятнокӣ касбии омӯзгорони оянда бахшида шудааст. Муаллиф моҳият ва мазмуни арзишҳои иҷтимоӣ ва касбиро таҳлил намуда, робитаи онҳоро бо хувияти педагогӣ нишон медиҳад. Таваҷҷуҳи махсус ба шароити педагогӣ ва иҷтимоӣ дода мешавад, ки ташаккули арзишҳоро таъмин мекунанд. Мушкilotи асосии мавҷуда дар соҳаи омодакунии омӯзгорон, аз ҷумла фарқияти арзишҳои суннатӣ ва навин, ҳамчунин норасоии анғезаи касбӣ баррасӣ мегарданд. Дар мақола зарурати ворид намудани тарбияи арзишӣ ба барномаҳои таълимӣ, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва роҳҳои таҳкими муҳити арзишгароёна таъкид карда мешавад.

Калидвожаҳо: арзишҳои иҷтимоию касбӣ, салоҳиятнокӣ касбӣ, омӯзгори оянда, хувияти педагогӣ, муҳити таълимӣ, тарбияи арзишӣ, анғезаи касбӣ, технологияҳои инноватсионӣ, арзишҳои суннатӣ ва навин.

РОЛЬ СОЦИАЛЬНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В УКРЕПЛЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Статья посвящена исследованию роли социально-профессиональных ценностей в процессе формирования профессиональной компетентности будущих учителей. Автор рассматривает сущность и содержание социально-профессиональных ценностей, их связь с педагогической идентичностью. Особое внимание уделяется педагогическим и социальным условиям, обеспечивающим развитие ценностей. Анализируются существующие проблемы в подготовке педагогических кадров, включая противоречие между традиционными и современными ценностями, а также недостаточную профессиональную мотивацию. В статье подчеркивается необходимость интеграции ценностного воспитания в образовательные программы, применения инновационных технологий и создания ценностно-ориентированной образовательной среды.

Ключевые слова: социально-профессиональные ценности, профессиональная компетентность, будущий учитель, педагогическая идентичность, образовательная среда, ценностное воспитание, профессиональная мотивация, инновационные технологии, традиционные и современные ценности.

THE ROLE OF SOCIAL AND PROFESSIONAL VALUES IN STRENGTHENING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

The article examines the role of social and professional values in shaping the professional competence of future teachers. The author analyzes the essence and meaning of social-professional values and their connection to pedagogical identity. Special attention is given to the pedagogical and social conditions that foster the development of values. The paper highlights key challenges in teacher training, such as the conflict between traditional and modern values and the lack of professional motivation. The study emphasizes the importance of integrating value-based education into curricula, applying innovative technologies, and strengthening a value-oriented educational environment.

Keywords: social and professional values, professional competence, future teacher, pedagogical identity, educational environment, value-based education, professional motivation, innovative technologies, traditional and modern values.

Маълумот дар бораи муаллиф: Пэнг Ёингйинг - унвонҷӯи кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, шаҳри Панҷакент, хиёбони Рӯдакӣ 106, (+992) 88 855 66 00

Сведения об авторе: Пэнг Ёингйинг — соискатель кафедры педагогики и психологии Таджикского педагогического института в городе Пенджикент, г. Пенджикент, проспект Рудаки 106, (+992) 88 855 66 00

Information about the author: Peng Yingying — applicant of Department of Pedagogy and Psychology, Tajik Pedagogical Institute in Panjakent, Panjakent city, Rudaki Avenue 106, (+992) 88 855 66 00

СИСТЕМНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНСКОМ КОЛЛЕДЖЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Крамарова Е.И.

Таджикский педагогический институт в городе Пенджикент

Интеграционные процессы в мировой медицине и здравоохранении обуславливают новые стандарты подготовки кадров для среднего медицинского звена. Современный выпускник медицинского колледжа должен являться не просто грамотным исполнителем, но

и специалистом, ориентированным на международное сотрудничество, способным работать с профессиональной литературой и технической документацией на английском языке. В этом ключе дисциплина «Иностранный язык» утрачивает статус общей и приобретает черты сугубо профессиональной, практически направленной учебной области [1].

Вместе с тем, классические методики обучения, сфокусированные на репродуктивном усвоении лексики и грамматики, демонстрируют низкую эффективность в формировании у будущих медиков готовности к профессиональной коммуникации на иностранном языке. Разрешение данного несоответствия видится в переходе к образовательным моделям, где в центре находится самостоятельная деятельность обучающегося. Наиболее перспективной в данном контексте представляется системно-деятельностная парадигма, которая утверждена в качестве методологического фундамента ФГОС нового поколения. В соответствии с целью были поставлены следующие задачи:

1. Раскрыть содержание и фундаментальные принципы системно-деятельностного подхода применительно к преподаванию иностранного языка.

2. Выявить специфику и педагогические возможности СДП в формировании профессионально-направленной иноязычной коммуникативной компетенции

3. Разработать и охарактеризовать практико-ориентированные методы и приемы, релевантные целям обучения иностранному языку в медицинском колледже на основе СДП.

Анализ научных источников позволяет утверждать, что системно-деятельностный подход является скорее развитием лучших традиций отечественной психолого-педагогической науки, основы которой были заложены в работах Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева, П.Я. Гальперина, Д.Б. Эльконина. Его центральной идеей является положение о том, что развитие личности осуществляется в ходе целеполагающей, мотивированной деятельности. По словам А.Н. Леонтьева, «овладение знаниями, умениями и навыками происходит не путем их простого присвоения, а в деятельности, адекватной той, которая объективно воплощена в этих знаниях, умениях, навыках» [3].

Применительно к обучению иностранному языку СДП влечет за собой кардинальное перераспределение ролей в учебном процессе. Преподаватель перестает быть центральной фигурой, транслятором знаний, и становится организатором, модератором и консультантом. Студент, в свою очередь, преобразуется из пассивного получателя информации в активного субъекта, который самостоятельно «добывает» знания и формирует речевые навыки в ходе решения конкретных коммуникативных проблем. Среди ключевых принципов СДП, значимых для нашего исследования, можно выделить:

1. Принцип деятельности. Знания усваиваются не в готовом виде, а в процессе самостоятельной познавательной деятельности студента, направленной на решение практических задач.

2. Принцип системности. Обучение строится как целостная система, где все элементы (цели, содержание, методы, средства) взаимосвязаны и направлены на достижение общего результата – формирование комплекса компетенций.

3. Принцип минимакса. Создаются условия для освоения содержания образования на максимальном для каждого студента уровне, при обеспечении его усвоения на уровне, не ниже государственного образовательного стандарта.

4. Принцип психологической комфортности. Создается доброжелательная атмосфера, ориентированная на снятие всех стрессообразующих факторов учебного процесса, что особенно важно при обучении иноязычному общению.

5. Принцип творчества и вариативности. Предполагает развитие креативных способностей студентов и формирование умения находить несколько решений одной задачи.

Реализация СДП в контексте обучения иностранному языку будущих медицинских специалистов имеет свою специфику, обусловленную профессиональным компонентом. Целью становится формирование профессионально-ориентированной иноязычной коммуникативной компетенции (ПОИКК). Данная компетенция представляет собой интегративное качество личности, включающее лингвистические (знание языковой системы), социолингвистические (способность использовать язык в соответствии с коммуникативной ситуацией) и прагматические (способность эффективно решать коммуникативные задачи) компоненты, но с акцентом на профессиональную сферу [4].

Содержательное наполнение обучения должно быть систематизировано вокруг ключевых профессиональных дисциплин и тем, таких как: «Анатомия и физиология», «Фармакология», «Сестринское дело», «Общение с пациентом и коллегами», «Чтение медицинской документации и инструкций». Отбор лексического и грамматического

материала должен производиться не по принципу «от простого к сложному», а исходя из его частотности и необходимости для решения конкретных профессиональных задач.

Деятельностная составляющая предполагает моделирование на занятиях реальных ситуаций профессионального общения. Учебный процесс строится как последовательность учебных задач, переходящих в коммуникативные.

Например, задача – усвоить лексику по теме: «Пищеварительной системы» трансформируется в задачу: «Проконсультировать иностранного пациента по вопросам диеты» или «Изучить аннотацию к лекарственному препарату». Таким образом, системность обеспечивается тщательным отбором содержания, а деятельностный характер – применяемыми методами и формами работы, которые ставят студента в позицию активного деятеля.

Следовательно, для успешной реализации СДП необходимы адекватные педагогические технологии, переводящие теоретические положения в практику.

Наиболее продуктивными в контексте обучения иностранному языку в медицинском колледже признаны следующие.

Метод case-study (анализ конкретных ситуаций).

Данный метод идеально соответствует концепции СДП, так как представляет собой анализ конкретной проблемной ситуации, максимально приближенной к профессиональной реальности. «В отделение поступил пациент из США с симптомами острой респираторной инфекции. Необходимо собрать анамнез, объяснить план процедур и ответить на его вопросы». Работая в группах, студенты идентифицируют проблему (языковой барьер, необходимость специальной лексики), определяют дефицит знаний и находят решения (составить диалог, отработать ключевые фразы). Решение кейса требует не только языковых знаний, но и клинического мышления и эмпатии, что способствует комплексному становлению профессионализма.

Проектная деятельность.

Технология проектной деятельности создает условия для долгосрочной, целенаправленной деятельности студентов, результатом которой является конкретный продукт [2]. В рамках курса иностранного языка это могут быть такие проекты, как:

1. Информационный проект: «Разработка памятки на английском языке о профилактике сердечно-сосудистых заболеваний для иностранных пациентов».
2. Исследовательский проект: «Сравнительный анализ подходов к сестринскому делу в Великобритании и России».
3. Творческий проект: «Запись видеоролика-инструкции по оказанию первой помощи при солнечном ударе на английском языке».

Работа над проектом, включающая планирование, поиск информации, создание продукта и его презентацию, формирует у студентов метапредметные умения: командную работу, тайм-менеджмент, критическую оценку данных.

Ролевые и деловые игры

Это один из наиболее эффективных способов симуляции профессионального общения. Ролевая игра предполагает распределение ролей (например, «медсестра – пациент», «врач – родственник пациента») и разыгрывание диалога. Деловая игра может быть более масштабной, например, «Международный симпозиум молодых медиков», где студенты готовят доклады, выступают и участвуют в дискуссиях.

Технология проблемного обучения

Педагог создает проблемную ситуацию, например, представляет видеофрагмент с ошибками в общении медика с пациентом, и организует ее анализ. Студенты самостоятельно формулируют проблему («Неэффективная коммуникация ведет к росту тревожности пациента») и вырабатывают на иностранном языке стратегии ее разрешения.

Важно подчеркнуть роль информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), как естественного катализатора СДП. К ним относятся: работа с аутентичными видеоматериалами (записи операций, медицинские лекции), использование интерактивных анатомических атласов на английском языке, создание совместных онлайн-документов для работы над проектами, применение образовательных платформ (Quizlet, Kahoot!) для интерактивного закрепления лексики [7].

Таким образом, все перечисленные технологии объединяет одно: они ставят студента в ситуацию, где он вынужден активно использовать иностранный язык как средство для достижения значимой цели, обеспечивая тем самым личностную вовлеченность в учебный процесс.

Проведенное исследование позволяет утверждать, что системно-деятельностный подход представляет собой наиболее адекватную и продуктивную методологическую базу для построения курса иностранного языка в медицинском колледже. Его потенциал заключается в комплексном воздействии на личность будущего специалиста. Во-первых, СДП напрямую способствует формированию устойчивой профессионально-ориентированной иноязычной коммуникативной компетенции через погружение в контекст будущей профессиональной деятельности. Во-вторых, использование таких методов, как кейс-стади, проекты и ролевые игры, воспитывает клиническое мышление, ответственность, эмпатию и способность адаптироваться к нестандартным ситуациям, что составляет сущность профессионализма медицинского работника.

Системно-деятельностный подход кардинальным образом преобразует парадигму обучения иностранному языку в медицинском колледже. Таким образом, превращая студента из объекта обучения в субъект профессионально-ориентированной деятельности, он формирует глубокую внутреннюю мотивацию. Обучающийся начинает воспринимать иностранный язык не как абстрактный предмет, а как необходимый профессиональный инструмент. Это не только повышает эффективность образовательного процесса, но и готовит конкурентоспособного, мобильного и мотивированного специалиста, соответствующего вызовам современного глобального здравоохранения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Федеральный государственный образовательный стандарт среднего профессионального образования по специальности 34.02.01 «Сестринское дело» (утвержден приказом Минобрнауки России от 12.05.2014 N 502).
2. Абакумова, Н.Н. Проектная деятельность на уроках английского языка в медицинском колледже как средство формирования профессиональных компетенций / Н.Н. Абакумова // Педагогика. Вопросы теории и практики. – 2021. – Т. 6, № 4. – С. 556-561.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 2023. – 640 с.
4. Гальскова, Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: системно-деятельностный подход: пособие для учителей / Н.Д. Гальскова. – 2-е изд., стер. – М.: АРКТИ, 2019. – 264 с.
5. Коряковцева, Н.Ф. Организация самостоятельной учебной деятельности по иностранному языку в условиях реализации системно-деятельностного подхода / Н.Ф. Коряковцева // Педагогика. – 2020. – № 8. – С. 56-63.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Смысл, Academia, 2020. – 352 с.
7. Петухова Т.П. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку в медицинском колледже // Современные проблемы науки и образования. – 2019. – № 4. – С. 112-118.
8. Поляков, О.Г. Английский язык в медицине. Practice of Medical Communication: учебное пособие / О.Г. Поляков. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2024. – 320 с.

СИСТЕМНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНСКОМ КОЛЛЕДЖЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Статья посвящена проблеме повышения эффективности обучения иностранному языку в условиях среднего профессионального медицинского образования. Актуальность исследования обусловлена возросшими требованиями к профессиональной подготовке будущих медицинских специалистов, их конкурентоспособности на международном рынке труда и необходимостью работы с иноязычными источниками информации. Целью исследования является разработка и теоретическое обоснование модели реализации системно-деятельностного подхода в обучении иностранному языку студентов медицинского колледжа. В исследовании анализируются ключевые принципы системно-деятельностного подхода, соотносимые с требованиями ФГОС СПО. Предлагаемая модель основана на последовательном включении студентов в различные виды речевой деятельности, имитирующие реальные профессиональные ситуации. Особое внимание уделяется проектной деятельности, кейс-методам и ролевым играм как ключевым технологиям.

Ключевые слова: системно-деятельностный подход; иностранный язык; медицинское образование; профессиональная подготовка; коммуникативная компетенция; проектные технологии; кейс-метод; ролевые игры; ФГОС; профессиональные модули.

РАВИШИ НИЗОМӢ-ФАЪОЛИЯТӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ХОРИЧӢ ДАР КОЛЛЕЧИ ТИББӢ: АСОСӢОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛӢ

Мақола ба мушкилоти баланд бардоштани самаранокии омӯзиши забони хориҷӣ дар шароити таҳсилоти миёнаи касбии тиббӣ бахшида шудааст. Ақуалӣ будани мавзӯ аз афзоиши талабот ба сатҳи омодагии касбии мутахассисони ояндаи соҳаи тиб, рақобатпазирии онҳо дар бозори байналмилалӣ меҳнат ва зарурати кор бо манбаҳои иттилоотии хориҷӣ бармеояд. Ҳадафи

тадқиқот таҳия ва асосноккунии назариявии модели татбиқи равиши низомӣ -фаъолиятӣ дар омӯзиши забони хориҷӣ барои донишҷӯёни коллеҷи тиббӣ мебошад. Дар тадқиқот принципҳои калидии равиши низомӣ -фаъолиятӣ бо талаботи Стандартҳои давлатии федералӣ (ФГОС) муқоиса карда мешаванд. Модели пешниҳодшуда ба дарбаргирии пайдарпайи донишҷӯён ба намудҳои гуногуни фаъолияти нутқӣ, ки вазъиятҳои воқеии касбиро тақдир мекунад, асос меёбад. Ба лоиҳаҳо, усули «кейс» ва бозҳои нақшофарӣ ҳамчун технологияҳои асосии татбиқи равиши мазкур таваҷҷуҳи махсус зоҳир мегардад.

Калидвожаҳо: равиши низомӣ -фаъолиятӣ; забони хориҷӣ; таҳсилоти тиббӣ; тайёрии касбӣ; салоҳияти коммуникатсионӣ; технологияи лоиҳавӣ; усули кейс; бозҳои нақшофарӣ; СФДТ; модулҳои касбӣ.

SYSTEM-ACTIVITY APPROACH TO TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN A MEDICAL COLLEGE: THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS

The article addresses the issue of improving the effectiveness of foreign language teaching in the context of secondary vocational medical education. The relevance of the study is determined by the increasing requirements for the professional training of future medical specialists, their competitiveness in the international labor market, and the need to work with foreign-language information sources. The aim of the research is to develop and theoretically justify a model for implementing the system-activity approach to foreign language teaching for medical college students. The study analyzes key principles of the system-activity approach in relation to Federal State Educational Standards (FSES). The proposed model is based on the gradual involvement of students in various types of speech activities that simulate real professional situations. Special attention is paid to project-based learning, case methods, and role-playing as the main technologies for implementing this approach.

Keywords: system-activity approach; foreign language; medical education; professional training; communicative competence; project-based learning; case method; role-playing; FSES; professional modules.

Сведение об авторе: Крамарова Елена Игоревна- соискатель кафедры педагогики и психологии Таджикского педагогического института в городе Пенджикент, город Пенджикент, проспект Рудаки 106, тел.: +(992)88 855 66 00

Маълумот дар бораи муаллиф: Крамарова Елена Игоревна - унвонҷӯи кафедраи педагогика ва психологияи Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, шаҳри Панҷакент, хиёбони Рӯдакӣ 106, тел.: +(992)88 855 66 00

About the author: Kramarova Elena Igorevna - applicant at the Department of Pedagogy and Psychology Tajik Pedagogical Institute in Panjakent, Panjakent city, Rudaki Avenue 106, (+992) 88 855 66 00

РЕФЛЕКСИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК ОСНОВА ЛИЧНОСТНОГО РОСТА СТУДЕНТА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИИ

Макарова Т. П.

Таджикский педагогический институт в городе Пенджикент

Медицинское образование предполагает высокие требования к качеству знаний поступающих, к осознанности выбора ими направления профессиональной подготовки. Реализация федерального государственного образовательного стандарта (ФГОС) поставило перед профессиональным образованием задачи создания и реализации индивидуализации в образовательном процессе, организации социально-педагогической поддержки студентов в их личностно-профессиональном становлении. Работодатели ждут от молодого специалиста высокого профессионализма, ответственности, психологической готовности к различным сложным ситуациям в профессиональной деятельности.

Существуют определенные стадии профессионального становления личности и соответствующие им основные психологические новообразования (табл.1) [3].

Таблица 1 – Стадии профессионального становления личности

№ п/п	Возрастные границы	Стадии профессионального становления	Основные психологические новообразования стадии
1	16-23 года	Профессиональная подготовка	Профессиональная подготовленность, профессиональное самоопределение, готовность к самостоятельному труду
2	18-25 лет	Профессиональная адаптация	Освоение новой социальной роли, опыта самостоятельного выполнения профессиональной деятельности, профессионально важные качества

3	25-35 лет	Первичная профессионализация	Профессиональная позиция, индивидуальный стиль деятельности. Квалифицированный труд
4	30-42 года	Вторичная профессионализация	Профессиональный менталитет, идентификация с профессиональным сообществом, профессиональная мобильность, корпоративность, гибкий стиль деятельности, высококвалифицированная деятельность
5	42-60 лет	Профессиональное мастерство	Творческая профессиональная деятельность, самопроектирование своей деятельности и карьеры, вершина профессионального развития (акме)

Так как в настоящее время студентами становятся люди в 30–40 лет и даже позже, то следует обратиться к **стадиям психосоциального развития человека (по Э. Эриксону) определяющие возраст человека:**

1. Орально-сенсорная: возраст до 1 года,
2. Мышечно-анальная: возраст 1-3 года,
3. Лocomоторно-генитальная: возраст 3-6 лет,
4. Латентная: возраст 6-12 лет,
5. Подростковая: возраст 12-19 лет,
6. Ранняя зрелость: возраст 20-25 лет,
7. Средняя зрелость: возраст 26-64 года,
8. Поздняя зрелость: возраст 65 и более лет.

Стадии психосоциального развития человека определяют зрелость человека – состояние полного физического, интеллектуального и духовного развития, достижение пика возможностей организма и личности к внутренней готовности к саморазвитию.

Внедрение акмеологического подхода в профессиональное образование, повышение у обучающихся профессиональной мотивации и мотивации достижения успеха в деятельности, что предполагает создание условий для освоения студентом прогрессивных, современных методик и технологий обучения и воспитания, самовоспитания и саморазвития [1].

В педагогических работах (Б.Г. Ананьев, А.А. Деркач, Л.С. Выготский, Б.В. Зейгарник, В.П. Мясичев), исследующих проблемы акмеологии и рефлексии, теоретически обосновано и эмпирически доказано, что личностно профессиональное самосовершенствование достигается через проявления творческой социальной активности и рефлексивной саморегуляции на всех этапах непрерывного медицинского образования.

Самоанализ, как и любой другой навык, можно освоить. Валерия Мошняцкая, психолог Европейского медицинского центра, для развития рефлексии предложила алгоритм «Как рефлексировать правильно». Следует запомнить серию простых вопросов и их последовательность:

1. Что произошло?
2. Какая у меня была цель?
3. Что я почувствовал?
4. Что я сделал для...?
5. Помогло ли это в достижении цели?
6. Как я могу поступить в следующий раз для достижения цели или улучшения результата?

Она считает, что лучше всего делать это упражнение с листом бумаги и ручкой, а не просто в голове, чтобы было легче заметить повторяющиеся нюансы в ответах и избежать скатывания в деструктивную рефлекссию [4].

Рефлексия понимается как процесс самопознания субъектом своего внутреннего мира, психических актов и состояний [6]. В психологии рассматривают следующие виды рефлексии: личностная, коммуникативная, интеллектуальная, кооперативная, социальная, научная и т.д.

Рефлексивная компетентность является универсальным механизмом развития, способствующим гибкости мышления, адаптации и личностному росту студента.

Развитие рефлексивной компетентности в системе медицинского образования требует комплексного подхода, включающего педагогические, психологические и организационно-методические аспекты. Сформированная рефлексивная культура обучающегося является ключевым условием его успешной профессиональной социализации, адаптации к постоянно изменяющимся условиям медицинской практики и непрерывному личностному росту.

Рефлексивная компетентность как элемент профессиональной идентичности

Рефлексивная компетентность неразрывно связана с формированием профессиональной идентичности будущего медицинского специалиста. В процессе профессионального становления студент учится осознавать не только содержание своей будущей деятельности, но и собственную позицию как субъекта этой деятельности. Рефлексия способствует выработке устойчивых профессиональных установок, ценностных ориентаций и внутренней готовности к выполнению профессиональных обязанностей на высоком уровне.

Профессиональная идентичность проявляется в способности интегрировать личностные качества с профессиональными ролями и функциями. Развитие этой способности напрямую зависит от уровня сформированности рефлексивных умений: чем выше способность к самопознанию и самоанализу, тем осознаннее и гармоничнее происходит профессиональное самоопределение.

Значение рефлексивной компетентности в медицинской практике

Особенности медицинской профессии — высокая степень ответственности, необходимость принятия быстрых решений, взаимодействие с пациентами в эмоционально напряженных ситуациях — предъявляют повышенные требования к внутренней устойчивости и способности к саморегуляции. Рефлексия в этом контексте становится инструментом, который позволяет специалисту:

- своевременно корректировать собственные действия;
- анализировать сложные профессиональные случаи;
- минимизировать ошибки за счёт критического осмысления своих решений;
- поддерживать высокий уровень мотивации и эмоционального баланса.

Медицинский работник, обладающий развитой рефлексивной компетентностью, способен эффективно адаптироваться к изменениям, участвовать в междисциплинарных командах, обучаться на протяжении всей жизни и осознанно управлять своей профессиональной карьерой.

Педагогические условия формирования рефлексивной компетентности

Формирование рефлексивной компетентности требует от педагогов использования методов и технологий, ориентированных на активную познавательную деятельность студентов и их включенность в осмысленное профессиональное взаимодействие. К числу эффективных условий относятся:

- Создание развивающей образовательной среды, стимулирующей самостоятельный анализ и принятие решений;
- Включение студентов в рефлексивные практики (анализ клинических случаев, обсуждения ошибок, портфолио, рефлексивные дневники);
- Использование проектного и кейс-обучения, ролевых и деловых игр, имитирующих реальные профессиональные ситуации;
- Индивидуализация образовательных маршрутов, учитывающая возрастные и личностные особенности студентов, а также их профессиональные цели;
- Поддержка педагогов и наставников, направленная на развитие у обучающихся навыков самонаблюдения, самооценки и целеполагания.

Переход от пассивного усвоения знаний к активному включению студентов в профессионально-рефлексивные формы деятельности позволяет сформировать у них устойчивые механизмы саморегуляции и профессионального саморазвития.

Перспективы развития рефлексивной культуры в медицинском образовании

Современные тенденции медицинского образования ориентированы на переход к компетентностной модели, где ключевую роль играет не столько объем знаний, сколько способность применять их в нестандартных ситуациях, работать в команде, обучаться самостоятельно и быть ответственным за результаты своей деятельности. В этих условиях рефлексивная компетентность становится фундаментом для формирования профессиональной зрелости.

Перспективным направлением является интеграция рефлексивных технологий в различные этапы подготовки медицинских кадров — от адаптационного периода студентов до программ повышения квалификации и непрерывного профессионального образования. Это позволит формировать профессиональное сообщество, в котором ценится не только техническая грамотность, но и способность к критическому осмыслению и развитию.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бегидова, С. Н. Акмеологический подход в профессиональной подготовке будущих специалистов / С. Н. Бегидова, С. А. Хазова [Электрон. ресурс] – Режим доступа : <http://www.vestnik.adygnet.ru>
2. Грецов, А.Г. Выбираем профессию. Советы практического психолога. – СПб.: Питер, 2009. – 224 с.: ил.
3. Зеер Э.Ф., Рудей О.А., Психология профессионального самоопределения в ранней юности: учеб. пособие. – М.: Издательство Московского психолого-социального института. Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2008. – 256 с. – (Серия «Библиотека психолога».
4. Мошняцкая, В. [Электрон. ресурс] – Режим доступа : <https://health.mail.ru/news/1841366-besplatnyy-sposob-stat-luchshe-i-schastlivee/>
5. Кашапов, М.М. Акмеология : учебное пособие для академического бакалавриата / М.М. Кашапов. – 2-е изд., испр. И доп. – М.: Издательство Юрайт, 2017.
6. Орлова, И.В. Тренинг профессионального самопознания: теория, диагностика и практика педагогической рефлексии. – СПб.: Речь, 2006. – 128 с.
7. Руденко, А.М. Основы педагогики и психологии : учебник / А.М. Руденко [и др.] ; под ред. Проф. А.М. Руденко. – Ростов н/Д : Феникс, 2019. – 383 с. – (Среднее профессиональное образование).
8. Синякова, М.Г. Педагогическая акмеология: учебник для вузов/ М.Г. Синякова, Э.Э. Сыманюк. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2025. – 210 с. – (Высшее образование). Текст : непосредственный.
9. Цветкова М.В. Рефлексия как форма проявления субъектности сознания // Психология и Психотехника. – 2018. – № 2.

РЕФЛЕКСИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК ОСНОВА ЛИЧНОСТНОГО РОСТА СТУДЕНТА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИИ

Данное исследование направлено на углублённое осмысление и уточнение категориально-понятийного аппарата, связанного с изучением акмеологических аспектов становления рефлексивной компетентности у студентов среднего профессионального образования. В качестве материалов и методов использовались анализ нормативно-правовой документации, научной литературы, методических источников, а также систематизация и обобщение передового опыта развития рефлексивной компетентности в контексте педагогической акмеологии. Результаты исследования показывают, что применение акмеологического подхода способствует формированию у студентов рефлексивной компетентности, необходимой для осознанного самоанализа, профессионального роста и достижения высоких результатов в профессии.

Ключевые слова: акмеология; рефлексивная компетентность; профессиональное образование; педагогика; самоанализ; профессиональное развитие; студенты; акмеологический подход; рефлексия; личностный рост.

САЛОҲИЯТИ РЕФЛЕКСИВӢ ҲАМЧУН АСОСИ РУШДИ ШАҲСИИ ДОНИШҶӮ ДАР ХУДТАКМИЛДИҲИИ КАСБӢ

Тадқиқоти мазкур ба амиқтар дарк ва дақиқосозии дастгоҳи категориявӣ мафҳумии марбут ба омӯзиши ҷанбаҳои акмеологии ташаккули салоҳияти рефлексивӣ дар байни донишҷӯёни таҳсилоти миёнаи касбӣ равона шудааст. Дар раванди тадқиқот таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, адабиёти илмӣ ва маводи методӣ, инчунин ҷамъбасти ва системасозии таҷрибаи пешқадами рушди салоҳияти рефлексивӣ дар заминаи акмеологияи педагогӣ истифода гардид. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи равиши акмеологӣ ба ташаккули салоҳияти рефлексивӣ мусоидат намуда, имконияти донишҷӯёро дар худшиносӣ, тақмил ва рушди касбӣ тақвият мебахшад ва барои расидан ба сатҳи баланди касбӣ шароити зарурӣ фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: акмеология; салоҳияти рефлексивӣ; таҳсилоти касбӣ; педагогика; худшиносӣ; рушди касбӣ; донишҷӯён; равиши акмеологӣ; рефлексия; рушди шахсӣ.

REFLEXIVE COMPETENCE AS THE BASIS OF A STUDENT'S PERSONAL GROWTH IN PROFESSIONAL SELF-IMPROVEMENT

This study aims to deepen and refine the conceptual and categorical framework related to the study of acmeological aspects of the formation of reflective competence among students of secondary vocational education. The research is based on the analysis of regulatory documents, scientific literature, methodological materials, and the systematization of best practices in the development of reflective competence within the

field of pedagogical acmeology. The results show that the implementation of the acmeological approach contributes to the development of students' reflective competence, enhancing their ability for self-analysis, professional self-development, and achieving high levels of professional excellence.

Keywords: *acmeology; reflective competence; vocational education; pedagogy; self-analysis; professional development; students; acmeological approach; reflection; personal growth.*

Сведение об авторе: Макарова Татьяна Петровна- соискатель кафедры педагогики и психологии Таджикского педагогического института в городе Пенджикент, город Пенджикент, проспект Рудаки 106, тел.:+(992)92 892 89 28

Маълумот дар бораи муаллиф: Макарова Татьяна Петровна- унвонҷӯи кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, шаҳри Панҷакент, хиёбони Рӯдакӣ 106, тел.:+(992)92 892 89 28

About the authir: Makarova Tatiana Petrovna- applicant at the Department of Pedagogy and Psychology Tajik Pedagogical Institute in Panjakent, Panjakent city, Rudaki Avenue 106, (+992)92 892 89 28

УДК 004.8:378(575.3)

ИНТЕГРАЦИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ВЫСШЕЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ТАДЖИКИСТАНА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ Раджабзода М.

Академия государственного управления при президенте Республики Таджикистан

Современный этап развития Республики Таджикистан характеризуется активным внедрением цифровых технологий и реализацией государственной политики в области искусственного интеллекта. В этих условиях система высшего профессионального образования становится ключевым звеном подготовки кадров для цифровой экономики. Искусственный интеллект (ИИ) выступает инструментом, обеспечивающим индивидуализацию обучения, повышение качества образовательных услуг и оптимизацию педагогических процессов. При этом его внедрение требует научно обоснованных методологических и педагогических подходов, что определяет актуальность исследования.

Стратегические основы внедрения ИИ в высшем профессиональном образовании.

Принятие «Стратегии развития искусственного интеллекта в Республике Таджикистан до 2040 года» (Постановление Правительства РТ №483 от 30.09.2022) стало важным шагом в формировании национальной политики в сфере ИИ. Искусственный интеллект является новым явлением и очень важным во всех сферах социально-экономического развития, учитывая процессы глобализации, развитие науки и техники, внедрение и использование передовых и современных технологий[4,1]. В документе обозначены приоритеты: развитие человеческого потенциала, подготовка специалистов в области ИИ, внедрение цифровых технологий в образовательный процесс, развитие этических и правовых основ применения ИИ. Согласно Стратегии, развитие человеческого потенциала, подготовка специалистов в области ИИ и внедрение цифровых технологий в образовательный процесс являются приоритетными направлениями государственной политики в сфере образования и науки [4].

В контексте современных вызовов, научный интерес к данной проблематике обусловлен необходимостью теоретико-методологического осмысления сущности искусственного интеллекта в образовательной среде и выявления педагогических условий его эффективной реализации. Несмотря на растущее число исследований в области цифровизации образования, именно педагогический аспект применения искусственного интеллекта остаётся недостаточно разработанным, что требует комплексного анализа.

С философской точки зрения искусственный интеллект становится инструментом «когнитивного партнёрства», где акцент делается не на замене педагога, а на усилении его роли через автоматизацию рутинных функций. Искусственный интеллект в педагогике рассматривается как технология, способная расширять когнитивные возможности человека и поддерживать его творческую деятельность. В соответствии со Стратегией, «искусственный интеллект - это система или компьютерное оборудование, способное имитировать интеллектуальные и аналитические способности человека для выполнения определённых задач» [4].

Интеграция искусственного интеллекта в социально-экономическое пространство Республики Таджикистан, включая высшее профессиональное образование, находится на этапе становления и активного развития, что обусловлено принятием государственной

Стратегии. В стратегических документах Таджикистана обозначены направления цифровой модернизации профессионального образования: развитие национальной инфраструктуры данных и образовательных платформ, создание инновационных образовательных экосистем, подготовка педагогов нового типа и развитие этических и правовых основ применения ИИ [4].

Государственная политика Республики Таджикистан в области образования, науки и инноваций формирует стратегическую основу для внедрения технологий искусственного интеллекта в высшее профессиональное образование заключается в том, что, в целях укрепления интеллектуального потенциала общества указом Президента Республики Таджикистан от 31 января 2020 года № 1445 2020–2040 годы объявлены двадцатилетием изучения и развития естественных, точных и математических наук [4]. Этот документ отражает приоритет государства в развитии фундаментальных знаний как ключевого условия цифровой трансформации и внедрения инновационных технологий, включая искусственный интеллект.

Повышение качества образования в контексте стратегических документов Республики Таджикистан.

Повышение качества образования является одним из ключевых направлений государственной политики Республики Таджикистан, направленной на формирование конкурентоспособного человеческого капитала и обеспечение устойчивого социально-экономического развития страны. В условиях глобальной трансформации образовательных систем и усиления международной конкуренции особую актуальность приобретает стратегическое управление развитием национального образования на основе современных стандартов и принципов эффективности.

Стратегия национального развития Республики Таджикистан до 2030 года определяет образование как приоритетную сферу государственной модернизации, рассматривая его в качестве основы инновационного и человеческого потенциала страны. Приведённые положения Стратегии отражают системный и последовательный подход государства к повышению качества и эффективности национальной системы образования. Центральное место в данном процессе занимает разработка и внедрение нового механизма оценки результативности деятельности учебных заведений, основанного на международных принципах прозрачности, объективности и конкурентоспособности. Это позволяет перейти от формальных количественных показателей к оценке реальных образовательных результатов и эффективности деятельности вузов. В документе подчёркивается, что прозрачная система финансирования, увязанная с результатами оценки, создаёт условия для справедливого распределения государственных ресурсов и стимулирует развитие академической автономии в области повышения качества образования на всех уровнях предусмотрено создание, принятие и внедрение нового механизма оценки результативности деятельности учебных заведений с учетом международного опыта и прозрачной системы финансирования, государственной поддержки учебных заведений, в частности высших учебных заведений, на основе результатов оценки их деятельности [1].

В направлении высшего профессионального образования Стратегия акцентирует внимание на необходимости развития системы аттестации преподавательского состава, аккредитации учебных заведений и гибкости образовательных программ. Введение модульной структуры образовательных траекторий обеспечивает адаптивность программ к требованиям рынка труда и международных образовательных стандартов. Кроме того, особое внимание уделяется усилению исследовательской составляющей образовательного процесса и расширению международного сотрудничества, что способствует формированию научно-инновационного потенциала вузов и развитию академической мобильности в сфере профессионального и высшего образования предусмотрено развитие системы аттестации преподавательского состава и аккредитации образовательных учреждений, обеспечение гибкости образовательных программ, в том числе на основе внедрения модульной организации программ, а также усиление исследовательских компонентов и международной интеграции профессионального образования [1].

Таким образом, стратегические ориентиры государства в области образования направлены на создание конкурентоспособной, инновационной и инклюзивной образовательной системы, способной эффективно реагировать на вызовы современного мира. Реализация данных положений обеспечивает подготовку квалифицированных

специалистов, востребованных в условиях цифровой экономики и глобальной интеграции, что в свою очередь служит фундаментом устойчивого развития Таджикистана.

Вызовы, с которыми сегодня сталкивается система высшего профессионального образования, связаны с необходимостью обеспечения её конкурентоспособности на международной арене, путь к которой - это расширение всестороннего сотрудничества и вовлечение работодателей из различных секторов экономики (в разработку образовательных программ, обучение и оценку результатов деятельности образовательных учреждений высшего профессионального образования) и создание инновационных центров внутри Республики Таджикистан. Чтобы найти ответ на это, необходимо учитывать технологические преобразования, активное внедрение цифровых технологий в повседневную жизнь, а также изменение ролей студента и преподавателя [2].

Важным направлением реализации данного стратегического курса стало распоряжение Президента Республики Таджикистан от 3 февраля 2022 года № РП-155, которым учреждён конкурс «Илм – фуруғи маърифат» («Наука – источник просвещения») [3]. Его проведение направлено на привлечение учащихся, студентов и широких слоёв общества к изучению естественно-научных дисциплин и развитие технического мышления. Такие инициативы формируют кадровый и мотивационный потенциал для освоения и применения технологий ИИ в образовательной практике.

Существенную роль в координации инновационной политики играет Совет по науке, образованию и инновациям при Президенте Республики Таджикистан, созданный для рассмотрения ключевых проблемных вопросов и выработки механизмов развития этих жизненно важных отраслей. Его деятельность способствует синхронизации научных и образовательных приоритетов, а также внедрению ИИ-технологий в академическую и исследовательскую среду.

В контексте последовательной цифровой трансформации 2025 год объявлен «Годом развития цифровой экономики и инноваций», что подтверждает стратегическую преемственность государственной политики. Эти решения формируют комплексную систему мер по развитию человеческого капитала, укреплению научно-технологического потенциала и созданию условий для внедрения искусственного интеллекта в образование. Таким образом, нормативно-стратегические инициативы Президента и Правительства Республики Таджикистан создают целостную базу для перехода от концептуального уровня стратегии к педагогической практике внедрения ИИ в высшее профессиональное образование.

Необходимо отметить, что «Первая лаборатория искусственного интеллекта в Центральной Азии была запущена в Таджикистане в ноябре 2019 года при поддержке Исламского Банка Развития. Разработка программного обеспечения в этой лаборатории и их внедрение, презентация молодых талантов в сфере искусственного интеллекта позволили Таджикистану стать ещё одной точкой на мировой карте развития искусственного интеллекта, посредством чего Таджикистан получил относительное конкурентное преимущество перед странами региона».

Поскольку, на сегодняшний день в рамках действующих проектов более 100 специалистов прошли обучение в лаборатории искусственного интеллекта и осуществляют деятельность в различных отраслях. В настоящее время в одном учреждении высшего образования страны готовятся кадры по специальности искусственного интеллекта, а с 2022-2023 учебного года ещё четыре учреждения высшего профессионального образования страны охвачены изучением этой специальности [4].

В Технологическом университете Таджикистана и Политехническом институте Таджикского технического университета имени академика Осими в городе Худжанд, филиале Технологического университета Таджикистана в городе Исфара, Кулябском институте управления и инновационных технологий функционируют факультеты и лаборатории по искусственному интеллекту, где ведётся подготовка специалистов ступеней бакалавриат и магистратура по специальности "искусственный интеллект"[4,12]. Программа «eDonish» и функционирование лабораторий ИИ в Душанбе и Худжанде свидетельствуют о начале системного внедрения технологий ИИ в образовательную практику.

Несмотря на активную цифровизацию, педагогический аспект применения искусственного интеллекта (ИИ) в высшем профессиональном образовании Республики Таджикистан, требующий комплексного анализа теоретико-методологических основ, остаётся недостаточно разработанным.

Научная новизна исследования заключается в комплексном педагогическом анализе положений «Стратегии развития искусственного интеллекта в Республике Таджикистан до

2040 года» (Постановление Правительства РТ №483 от 30.09.2022) и разработке на этой основе систематизированных педагогических рекомендаций по интеграции ИИ в профессиональное образование Республике Таджикистан [4].

Материально-техническое обеспечение и системы управления.

Кроме того, для упорядочения делопроизводства, учебного процесса и выполнения научно-исследовательских работ в Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан были оснащены лингафонные, мультимедийные и компьютерные классы, что способствует повышению качества образования и расширению научных работ. Следует отметить, что в Академии, при поддержке Правительства Республики Таджикистан, в частности, указаний и наставлений Лидера нации, количество информационно-коммуникационных технологий поэтапно увеличивается.

В этой связи отдел технического и коммуникационного обслуживания Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан в основном регулирует деятельность следующих информационных систем, результат чего способствует устойчивому развитию

Проблемы и педагогические риски.

Несмотря на положительные тенденции, в Стратегии отмечены и слабые стороны: недостаток кадров, слабая материально-техническая база образовательных учреждений, низкий уровень цифровой грамотности, нехватка учебных материалов на государственном языке [4]. Педагогический анализ этих факторов позволяет заключить, что интеграция ИИ требует комплексных усилий в сфере подготовки педагогов, нормативного регулирования и этико-правовой культуры применения цифровых технологий.

Одновременно исследователи акцентируют риски: избыточную технологизацию, смещение акцентов с воспитательной миссии педагога, угрозу цифрового неравенства. Это обуславливает необходимость поиска баланса между инновационными возможностями ИИ и гуманистическими ценностями образования. ИИ в образовательной среде рассматривается не только как технический инструмент, но и как педагогический феномен, способный изменить содержание, формы и методы профессиональной подготовки. Его внедрение связано с формированием адаптивных траекторий обучения, интеллектуальных тьюторских систем, автоматизацией оценки знаний и развитием аналитических моделей обучения. Необходима выработка педагогических принципов, гарантирующих баланс между инновациями и ценностным смыслом образования.

Педагогический потенциал и проблемы внедрения.

Педагогический потенциал ИИ проявляется в персонализации обучения, интеллектуальных тьюторских системах, образовательной аналитике и инклюзии. Однако сохраняются проблемы: нехватка кадров, слабая база, низкий уровень цифровой грамотности. Необходим баланс между инновациями и гуманистическими ценностями образования.

Применение ИИ в профессиональном образовании открывает широкие возможности для индивидуализации и оптимизации образовательного процесса. Педагогический потенциал ИИ заключается в развитии адаптивных моделей обучения, интеллектуальных тьюторских систем, автоматизации оценки знаний и прогнозирования образовательных результатов:

- персонализация обучения - адаптация программ к уровню знаний и темпу усвоения материала;
- интеллектуальные тьюторские системы - сопровождение студента и предоставление обратной связи;
- образовательная аналитика - использование больших данных для прогнозирования результатов и совершенствования методики;
- совершенствование контроля знаний - объективизация диагностики образовательных достижений;
- практико-ориентированное обучение - применение симуляторов и тренажёров для формирования профессиональных навыков;
- инклюзия и доступность - создание условий для студентов с ограниченными возможностями здоровья;
- SWOT-анализ педагогического внедрения искусственного интеллекта (ИИ).

Проведённый SWOT-анализ демонстрирует, что внедрение искусственного интеллекта в систему высшего профессионального образования Таджикистана обладает значительным потенциалом, обусловленным демографическими и институциональными преимуществами -

молодым поколением, восприимчивым к инновациям, и растущей сетью образовательных и исследовательских структур. Однако успешная реализация данных возможностей требует системного преодоления существующих слабых сторон - дефицита квалифицированных педагогов, слабой материально-технической базы и недостаточной цифровой культуры. Государственная поддержка и международное партнёрство создают устойчивые возможности для развития, тогда как основные угрозы - утечка кадров, финансовые ограничения и цифровое неравенство - требуют стратегического управления рисками и комплексного подхода к формированию цифровой образовательной среды.

Проведённый SWOT-анализ показывает, что внедрение ИИ в профессиональное образование Таджикистана обладает высоким потенциалом, основанным на демографических и институциональных преимуществах. Однако для реализации возможностей необходимо устранить ключевые слабые стороны - нехватку специалистов, низкий уровень цифровой готовности и технические ограничения. Государственная поддержка и международное сотрудничество открывают перспективы развития, тогда как угрозы, связанные с утечкой кадров, финансированием и цифровым неравенством, требуют стратегического управления и долгосрочной образовательной политики.

Практические направления педагогической реализации ИИ в высшем профессиональном образовании.

Применение технологий ИИ в высшем профессиональном образовании Таджикистана постепенно переходит от пилотных проектов к целостным практикам. Среди перспективных направлений: адаптивное обучение, интеллектуальные системы оценки, автоматизированная генерация учебных материалов, виртуальные лаборатории и симуляторы. Однако для эффективного внедрения таких практик необходима подготовка педагогов и создание методических стандартов.

Реализация ИИ в высшем профессиональном образовании предполагает: развитие кафедр и факультетов искусственного интеллекта в вузах; внедрение курса «Основы искусственного интеллекта»; подготовку преподавателей нового поколения, владеющих ИИ-инструментами; разработку адаптивных образовательных экосистем и использование образовательной аналитики. Такие меры полностью соответствуют целям Стратегии - развитию интеллектуального потенциала и повышению эффективности профессионального образования.

Основные сферы применения ИИ включают:

- адаптивные системы обучения;
- интеллектуальные тренажёры и симуляторы;
- автоматизированную диагностику знаний;
- виртуальных ассистентов;
- образовательную аналитику.

Одновременно практика указывает на проблемы: недостаток цифровой инфраструктуры, неподготовленность кадров, дефицит методического обеспечения и правовых регуляций.

Педагогические рекомендации по интеграции технологий ИИ в учебный процесс вузов:

1. Переосмысление роли преподавателя (от "носителя знаний" к "наставнику").

Преподаватель должен трансформироваться в педагога-навигатора и консультанта, а ИИ взять на себя рутинные и технические функции.

Фокус на гуманистических компетенциях: Основное внимание перенести на развитие у студентов критического мышления, креативности, этических и социальных навыков, а также эмоционального интеллекта - того, что не может заменить алгоритм ИИ.

Освоение ИИ-инструментария: Преподаватель должен уметь использовать системы ИИ (адаптивные платформы, образовательная аналитика, генеративные модели) для персонализации обучения и эффективного управления учебным процессом, а не просто для автоматизации оценки.

Проектирование гибридного обучения: Разрабатывать учебные планы, где ИИ используется для доставки контента и первичной обратной связи, а аудиторное время посвящено дискуссиям, практическим заданиям и моделированию сложных профессиональных ситуаций.

2. Развитие цифровых и профессиональных компетенций.

Интеграция ИИ должна быть направлена на формирование новых компетенций у всех участников образовательного процесса.

Цифровая грамотность для всех: Внедрить обязательные модули для преподавателей и студентов по этике ИИ, безопасности данных и навыкам промпт-инжиниринга (эффективного взаимодействия с генеративной ИИ-системами).

Компетенции "человек-с-ИИ": Включить в образовательные программы задания, требующие совместной работы с ИИ для решения профессиональных задач (например, использование ИИ для анализа больших данных, а затем интерпретация результатов человеком).

Сквозное внедрение ИИ: Ввести в учебные планы дисциплины, демонстрирующие прикладное использование ИИ в конкретной отрасли (медицина, инженерия, юриспруденция), чтобы сделать подготовку максимально практико-ориентированной.

3. Создание этико-правовой и методической основы.

Для снижения рисков, обозначенных в статье (этические, правовые, организационные), необходимо опережающее методическое обеспечение.

Разработка этических кодексов: Создать на уровне вуза Положение об академической честности в условиях ИИ, регулирующее допустимое использование ИИ студентами при выполнении контрольных, курсовых и дипломных работ.

Интеллектуальная защита: Разработать и внедрить методики, которые позволяют объективно оценивать знания и навыки студентов в условиях, когда ИИ может генерировать ответы (например, через проектную деятельность, устные экзамены и защиту решений).

Методическая поддержка ИИ-систем: Обеспечить преподавателей готовыми методическими рекомендациями по использованию конкретных ИИ-инструментов (LMS с ИИ-модулями, тьюторские системы, симуляторы) в рамках их учебных дисциплин.

Формирование адаптивной образовательной экосистемы.

Система высшего профессионального образования должна стать более гибкой, способной оперативно реагировать на технологические изменения.

Моделирование адаптивных траекторий: Внедрение ИИ-систем, которые на основе образовательной аналитики могут предлагать студентам индивидуальные маршруты обучения с учетом их текущего уровня знаний, темпа усвоения материала и карьерных целей.

Приоритет образовательной аналитике: Использовать аналитические инструменты ИИ для раннего выявления рисков неуспеваемости, анализа эффективности методов преподавания и прогнозирования потребностей рынка труда в компетенциях.

Инклюзия и доступность: Применять технологии ИИ для обеспечения доступности образовательного контента для студентов с ограниченными возможностями здоровья (например, автоматическая транскрибация, перевод, адаптация интерфейсов).

Педагогические аспекты и направления реализации искусственного интеллекта. Для эффективной интеграции ИИ необходимо разработать стратегии педагогической реализации:

Модели интеграции (гибридная, интерактивная, адаптивная).

Развитие цифровых компетенций студентов и преподавателей.

Методическая поддержка (спецкурсы, пособия, программы повышения квалификации).

Поддержка научно-исследовательской работы (автоматизированный поиск информации, аналитика в студенческих проектах).

Педагогические инновации будущего - формирование образовательных экосистем, где ИИ станет партнёром педагога и студента.

Педагогические аспекты применения искусственного интеллекта:

1. Персонализация обучения – ИИ способен анализировать образовательные результаты студентов и предлагать индивидуальные маршруты развития.

2. Автоматизация контроля и оценки знаний – интеллектуальные системы тестирования повышают объективность и снижают субъективный фактор.

3. Роль преподавателя – педагог трансформируется из «носителя знаний» в наставника и консультанта.

4. Формирование новых компетенций – студенты осваивают навыки работы с данными, цифровыми системами.

5. Этические и социальные аспекты – важно учитывать риски цифрового неравенства и зависимости от технологий.

Практические направления реализации:

1. Интеллектуальные образовательные платформы (LMS с ИИ-модулями).
2. Виртуальные ассистенты и чат-боты для сопровождения студентов.

3. Аналитика больших данных для мониторинга успеваемости.

4. ИИ-симуляции и VR/AR-технологии для профессиональной подготовки.

Модель педагогической интеграции ИИ в высшее профессиональное образование включает следующие компоненты:

1. Стратегическое управление и нормативно-правовая база - разработка и реализация национальных и институциональных стратегий внедрения ИИ, адаптация правовых актов и стандартов.

2. Цифровая инфраструктура и образовательные платформы - обеспечение технической базы, создание цифровых экосистем и интеграция ИИ - платформ в образовательный процесс.

3. Подготовка педагогов нового поколения - развитие цифровых и методических компетенций преподавателей, готовых к использованию ИИ.

4. Педагогические технологии и ИИ-инструменты - внедрение адаптивных систем обучения, виртуальных ассистентов, интеллектуальных тренажёров.

5. Мониторинг и образовательная аналитика - использование ИИ для анализа учебных достижений, оценки качества образования и индивидуальных траекторий.

6. Этико-правовое сопровождение и культура цифрового взаимодействия - формирование этических норм, защиты данных и ответственного отношения к ИИ.

Искусственный интеллект становится важнейшим фактором трансформации профессионального образования и развития человеческого потенциала Таджикистана. Реализация педагогического потенциала ИИ требует опоры на нормативную базу, системную подготовку кадров и формирование этико-правовой культуры его использования. Синтез педагогической науки и ИИ-технологий способен обеспечить качественно новый уровень подготовки специалистов, укрепляя связь между образованием, наукой и инновационным развитием общества. Искусственный интеллект выступает мощным фактором трансформации профессионального образования, открывающим новые перспективы индивидуализации, практико-ориентированности и повышения качества подготовки специалистов. Его внедрение требует научно обоснованных педагогических моделей, методического обеспечения и учета этических аспектов. «Внедрение искусственного интеллекта в профессиональное образование Таджикистана является стратегическим направлением, обеспечивающим интеграцию национальной системы образования в глобальное цифровое пространство» [4]. Эффективная реализация этого процесса требует разработки национальной программы «ИИ и образование», создания учебных модулей для педагогов, внедрения этических стандартов и формирования исследовательских лабораторий при вузах. Переход от стратегии к практике должен опираться на интеграцию технологических инноваций с гуманистическими ценностями таджикской педагогической традиции.

В долгосрочной перспективе Республика Таджикистан может стать одной из ведущих стран в области использования искусственного интеллекта. Для достижения этой цели важно принять стратегические меры по созданию благоприятных условий для отрасли, а также по обучению и мотивации молодых специалистов. Данное утверждение отражает стратегическое видение развития Республики Таджикистан в условиях глобальной цифровой трансформации. Потенциал страны в сфере искусственного интеллекта во многом определяется эффективностью государственной политики в области подготовки кадров нового поколения, способных к исследовательской и инновационной деятельности. В этом контексте система высшего профессионального образования приобретает ключевое значение, поскольку именно она формирует основу для развития национального интеллектуального и технологического потенциала. Поэтому создание условий для внедрения ИИ в образовательный процесс, развитие исследовательских компетенций студентов и преподавателей, а также стимулирование междисциплинарных научных инициатив являются приоритетными направлениями в достижении поставленной цели.

В перспективе именно синтез педагогической науки и ИИ-технологий будет определять конкурентоспособность национальных систем профессионального образования. Применение ИИ в педагогике должно рассматриваться не как технологическая замена педагога, а как средство усиления его роли, формирования образовательных экосистем нового поколения и подготовки специалистов XXI века.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Стратегия национального развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. - Душанбе, 2016.
2. Стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2040 года. Душанбе, 2021.
3. Стратегия изучения и развития математических, точных и естественных дисциплин в сфере образования и науки на период до 2030 года. - Душанбе, 2021.
4. Стратегия развития искусственного интеллекта в Республике Таджикистан до 2040 года. - Душанбе, 2022.
5. Текущий отчет. АГУППРТ, 2025.
6. UNESCO. Искусственный интеллект в образовании: вызовы и возможности. – Париж: UNESCO, 2023. – 128 с.
7. U.S. Department of Education. AI in Education Initiative. – Вашингтон, D.C.: U.S. Department of Education, 2023. – 96 с.
8. UK AI Council. AI Roadmap and Ethics in Higher Education. – Лондон: UK AI Council, 2022. 84 с.
9. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. – Брюссель: European Commission, 2020. – 75 с.
10. Ministry of Education of China. AI Innovation Action Plan for Colleges and Universities. – Пекин: Ministry of Education of the People's Republic of China, 2017. – 64 с.
11. Ministry of Education of the Republic of Korea. Smart Education 5.0 Strategy. – Сеул: Ministry of Education, 2022. – 90 с.
12. University of Helsinki; Reaktor. Elements of AI. National Programme Report. – Хельсинки: University of Helsinki Press, 2019. – 110 с.

ИНТЕГРАЦИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ВЫСШЕЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ТАДЖИКИСТАНА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

В статье анализируются теоретико-методологические основы внедрения искусственного интеллекта (ИИ) в систему высшего профессионального образования Республики Таджикистан. Методологическую основу исследования составили сравнительно-аналитический и системный подходы, позволяющие выявить закономерности цифровой трансформации образовательной среды. Обосновано, что ИИ является ключевым фактором модернизации содержания образования, роли педагога и формирования компетенций будущего. На основе анализа стратегических документов, международного опыта и практики внедрения ИИ в образовательные учреждения Республики Таджикистан предложены педагогические подходы, направленные на адаптацию образовательных программ, развитие цифровых компетенций и обеспечение этико-правового сопровождения.

Международный опыт внедрения ИИ в высшее образование демонстрирует широкий спектр педагогических, технологических и управленческих решений, направленных на повышение качества обучения и оптимизацию академического управления.

Ключевые слова: искусственный интеллект, высшее образование, Республика Таджикистан, международный опыт, цифровая трансформация, адаптивное обучение, образовательная аналитика, этика ИИ, педагогические инновации.

ИНТЕГРАТСИЯИ ЗЕҲНИ СУНӢ ДАР ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБИИ ТОҶИКИСТОН: АСОСҶОИ МЕТОДОЛОӢ ВА РАВИШҶОИ АМАЛИ

Дар мақола асосҳои назариявӣ -методологӣи ҷорӣ намудани зеҳни сунӣ (ЗС) ба низоми таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда мешаванд. Асоси методологӣи таҳқиқотро равишҳои муқоисавӣ -таҳлилӣ ва низомӣ ташкил медиҳанд, ки имкон медиҳанд қонуниятҳои тағйирёбии рақамии муҳити таълим муайян карда шаванд. Ибтот гардидааст, ки зеҳни сунӣ омилҳои қалбдорӣ ва ҳисоб меравад. Дар асоси таҳлили ҳуҷҷатҳои стратегӣ, таҷрибаи байналмилалӣ ва амалияи ҷорӣ намудани зеҳни сунӣ дар муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон равишҳои педагогӣ пешниҳод гардидаанд, ки ба мутобиқсозии барномаҳои таълимӣ, рушди салоҳиятҳои рақамӣ ва таъмини ҳамроҳии этикӣ -ҳуқуқӣ равона шудаанд.

Таҷрибаи байналмилалӣи ҷорӣ намудани зеҳни сунӣ дар таҳсилоти олии доираи васеи қарорҳои педагогӣ, технологӣ ва идоракуниро нишон медиҳад, ки ба баланд бардоштани сифати таълим ва оптимизатсияи идоракунии академӣ нигаронида шудаанд.

Калидвожаҳо: зеҳни сунӣ, таҳсилоти олии касбӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҷрибаи байналмилалӣ, трансформатсияи рақамӣ, таълими мутобиқшаванда, таҳлили таълимӣ, этикаи зеҳни сунӣ, инноватсияҳои педагогӣ.

INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE INTO HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION IN TAJIKISTAN: METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND PRACTICAL APPROACHES

The article analyzes the theoretical and methodological foundations for the implementation of artificial intelligence (AI) in the system of higher professional education of the Republic of Tajikistan. The methodological framework of the study is based on comparative-analytical and systems approaches, which make it possible to identify patterns of digital transformation within the educational environment. It is substantiated that AI is a key factor in modernizing the content of education, redefining the role of the educator, and shaping future competencies. Based on an analysis of strategic documents, international experience, and practical implementation of AI in educational institutions of the Republic of Tajikistan, pedagogical approaches are proposed that aim to adapt educational programs, develop digital competencies, and ensure ethical and legal support.

International experience in the integration of AI into higher education demonstrates a wide range of pedagogical, technological, and managerial solutions aimed at improving the quality of education and optimizing academic governance.

Keywords: artificial intelligence, higher education, Republic of Tajikistan, international experience, digital transformation, adaptive learning, learning analytics, AI ethics, pedagogical innovations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҷабзода Маҳмадулло – доктори илмҳои педагогӣ, мушовири ректори Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Носиров, 33, тел.: (+992) 988926333; E-mail: rmg-2013@mail.ru

Сведения об авторе: Раҷабзода Маҳмадулло – доктор педагогических наук, советник ректора Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Носирова, 33, телефон: (+992) 988926333; E-mail: rmg-2013@mail.ru

Author's information: Rajabzoda Makhmadullo - Doctor of Pedagogical Sciences, Advisor to the Rector of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 33 Nosirov Street, Dushanbe, 734019; Phone: (+992) 988926333; E-mail: rmg-2013@mail.ru

ТАТБИҚИ НИЗОМИ БАҲОГУЗОРИИ 10-ХОЛА БАРОИ АРЗЁБИИ ДОНИШ, МАЛАКА ВА МАҲОРАТИ ХОНАНДАГОНИ МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ УМУМИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ТАҚОЗОИ ЗАМОН Мирзозода Р.Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни,
доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Санҷидан ва арзёбӣ намудани дониш ва маҳорату малакаҳои хонандагон дар раванди таълим яке аз муҳимтарин омилҳои рушди зеҳнӣ, бедор кардани шавқу рағбати таълимгирандагон барои фароигирии дониш ва аз ҷиҳати маънавӣ ҳавасманд гардонидани онҳо буда, яке аз воситаҳои муҳими назорати падару модарон, шахсони онҳоро ивазкунада нисбат ба фаъолияти таълимии хонандагон мебошад. Маҳз тавассути баҳогузори дониши хонанда арзёбӣ гардида, падару модарон, шахсони онҳоро ивазкунада ва тарафҳои манфиатдор он раванди донишзудкунии таълимгирандагонро назорат карда, бо омӯзгорон ва муассисаи таълимӣ ҳамкорӣ менамоянд.

Ба ҳама маълум аст, ки дониши таълимгирадагон дар кишварҳои олам бо роҳҳои гуногун арзёбӣ мегардад. Дар бисёр давлатҳои пешрафтаи олам усули аз ҳама пахншудаи он тавассути баҳогузори бисёрҳола роҳандозӣ гардидааст. Ба низоми бисёрҳолаи баҳогузори: низоми баҳогузори 10-ҳола, низоми баҳогузори 12-ҳола, низоми баҳогузори 20-ҳола, низоми баҳогузори 50-ҳола ва низоми баҳогузори 100-ҳола дохил мешаванд. [1; 3]

Дар давоми солҳои соҳибистиклолӣ дар самти татбиқи ислоҳот дар соҳаи маориф баъзе корҳо ба анҷом расидаанд, ки онҳо барои рушди маориф ва низоми таълиму тарбия дар кишвар мусоидат карда, барои то андозае баланд гардидани сифати таҳсилот мусоидат карданд. Аз соли таҳсили 2005-2006 оғоз гардида, дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва аз соли таҳсили 2010-2011 дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии кишвар зина ба зина ба низоми кредитии таҳсилот гузаштанд, ки арзёбии дониши донишҷӯён дар низоми мазкур тибқи низоми ҳолдӣ -рейтингӣ, яъне низоми баҳогузори 100-ҳола сурат мегирад. Барои ҳамоҳанг сохтани низоми таҳсилоти кишвар гузариш ба низоми баҳогузори бисёрҳола яке аз масоили муҳими стратегӣ дар самти татбиқи ислоҳоти соҳаи маориф ба шумор меравад.

Дар ин росто, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар “Рӯзи Дониш” дар

ифтиҳои биноӣ таълими Донишгоҳи тиббии Хатлон чунин таъкид карданд: "Бо мақсади ворид шудан ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ, муайян намудани сатҳи воқеии дониши хонандагон, ҳавасмандгардонӣ ва омода намудани онҳо дар зинаҳои минбаъдаи таҳсилот вақти он расидааст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ низомии бисёрҳолаи баҳогузорӣ ҷорӣ карда шавад".

Аз тарафи дигар арзёбии дониш ва маҳорату малакаҳои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тавассути баҳогузории бисёрҳола дар кишвари мо падидаи нав нест. Ин тарзи баҳогузорӣ ҳангоми дохилшавӣ ба муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ тавассути супоридани имтиҳонҳои марказонидашудаи Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳангоми таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ва дар вақти иштирок дар олимпиадаҳои гуногуни ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ тавассути ҳолгузори 100-балла амалӣ гашта истодааст.

Таҳлилҳои солҳои тӯлонӣ нишон медиҳанд, дар муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар дар самти ҳолгузорӣ ва низомии баҳогузории 5 ҳола мушкилиҳои зиёде пайдо гардидааст, аз ҷумла:

- Дар раванди фаъолияти таълимии хонанда тибқи талаботи стандарту барномаҳои таълимӣ тавассути баҳоҳои 1, 2, 3, 4, 5 бояд арзёбӣ гардад, вале имрӯз танҳо чор баҳо (2,3,4,5) ба хонанда гузошта мешаваду ҳалос, яъне низомии баҳогузории 5-ҳола моҳияти ҳудро аз даст додааст;

- дониши хонанда ба таври воқеӣ баҳогузорӣ намегардад;

- ин навъи баҳогузорӣ баъзан боиси пайдо шудани норозогӣ дар байни хонандаву хонанда, омӯзгору хонанда ва омӯзгор, хонанда ва волидайнӯ гардида, ҳавасмандии хонандаро ба таҳсил аз ҷиҳати равоӣ коҳиш диҳад;

- риоя нагардидани адолати иҷтимоӣ дар байни таълимгирандагони синф.

Омилҳои гузариш ба низомии баҳогузории бисёрҳола инҳоянд:

- ворид шудан ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ ва эътирофи ҳуҷҷатҳои намунаи давлатӣ дар хориҷи кишвар;

- арзёбӣ кардани дониш, малака ва маҳорати хонандагон;

- аз байн бурдани норозигии байни хонандаву хонанда, омӯзгору хонанда ва омӯзгор, хонанда ва волидайнӯ;

- бедор кардани шавқу рағбати хонандагон барои фарогирии дониш;

- ҳамчун воситаи муҳимми назорати падару модарон нисбат ба фаъолияти воқеии таълимии фарзандон;

- имконияти арзёбии рушди салоҳиятнокии хонандагон ва дар тарзи дуруст ба роҳ мондани муносибати босалоҳият ба таълим;

- муайян намудани сатҳи воқеии дониши хонандагон;

- дар амал татбиқи намудани Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030;

- ҳамоҳанг сохтани арзёби дар байни зинаҳои таҳсилот.

Агар ба ислоҳоти зинаи таҳсилоти олии касбӣ ҷиҳати гузариш ба низомии кредитии таҳсилот назар кунем, мебинем, ки давра ба давра ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (МТОК)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низомии кредитии таҳсилот гузаштанд. Гарчанде Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Комиссияи Болонӣ набошад ҳам, принсипҳои асосии онро дар татбиқи низомии кредитии таҳсилот ҷиҳати ворид шудан ба фазои таҳсилоти ягонаи ҷаҳонӣ риоя менамояд, аз ҷумла:

- татбиқи низомии осон фаҳмидашаванда ва муқоисасазаванда (низомии аврупоии гузаронидани кредитҳо (ECTS);

- татбиқи низомии сезинагии таҳсилоти олии касбӣ (бакалавриат, магистратура, докторантура аз рӯи ихтисос (доктор Ph.D);

- татбиқи замимаи диплом;

- ҷорӣ намудани низомии ягонаи миллий, ба низомии ECTS монанд [3, с. 295]

Иқдومه, ки Вазорати маориф ва илм дар самти гузаронидани озмоиш дар 140 муассисаи таҳсилоти умумӣ ҷиҳати гузаштан ба низомии баҳогузории 10-ҳола пеш гирифтааст, дар заминаи омӯзишу таҳлилҳои солҳои қаблӣ бадастомада роҳандозӣ

мегардад, ки ин идомаи ҳамон падидаҳои навест, ки дар ҷумҳурӣ амалӣ гашта истодаанд. Низомии таълиму тарбия дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот бояд бо ҳам иртибот дошта бошанд.[4]

Моҳияти гузариш ба ин низомии арзёбиро натиҷаҳои озмоиш нишон хоҳад дод. Танҳо пас аз озмоиши воқеӣ ва пешниҳоди фикру мулоҳизаҳои, олимони соҳа, муҳаққиқон, мутахассисони мактабшинос, коршиносон, омӯзгорон, кормандони масъули соҳаи маориф, падару модарон, хонандагон ва афкори созандаи аҳли ҷомеа, ки дар раванди таълиму тарбия иштирок менамоянд, ин низом дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ амалӣ хоҳад гашт.

Бо дарназардошти он, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилхуқуқӣ Созмони Милали Муттаҳид дар равандҳои ҳамгироии байналмилалӣ ва рушди устувори ҷомеаи ҷаҳонӣ фаъолона иштирок менамояд, мутобиксозии низомии миллӣ таҳсилот бо фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ ҳамчун яке аз вазифаҳои муҳимми сиёсати давлатии соҳаи маориф баромад мекунад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ таҳсилот на танҳо воситаи интиқоли дониш, балки омили калидии рушди сармояи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии мутахассисон ва таъмин намудани ҳаракатпазирии академӣ арзёбӣ мегардад.

Аз нигоҳи назариявӣ, ҳамоҳангсозии низомҳои таҳсилотӣ ба принципҳои эътирофи мутақобилаи натиҷаҳои таълим, шаффофияти стандартҳои таълимӣ ва мутобикати сатҳҳои таҳсилот таъям мекунад. Маҳз ин омилҳо заминаи ташаккули фазои ягонаи таҳсилотиро фароҳам меоранд, ки дар он ҳаракати озои донишҷӯён ва эътирофи ҳуҷҷатҳои таҳсилотӣ таъмин мегардад. Дар ин замина, афзоиши иштирокчиёни барномаҳо ва бурсияҳои байналмилалӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун нишондиҳандаи васеъшавии ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи таҳсилот баррасӣ мешавад.

Бо вучуди ин, таҷриба нишон медиҳад, ки дар раванди баробарарзишӣ ва эътирофи ҳуҷҷатҳои таҳсилотӣ хонандагон ва хатмкунандагони муассисаҳои таълимии кишвар бо як қатор мушкилоти меъёрӣ, ва методологӣ рӯ ба рӯ мегарданд. Ин мушкилот, пеш аз ҳама, ба фарқияти сохтори барномаҳои таълимӣ, ҳаҷми сарбории академӣ, низомии баҳогузорӣ ва талаботи стандартҳои таҳсилоти миллӣ ва байналмилалӣ вобаста мебошанд. Дар робита ба ин, зарурати таҳияи механизмҳои муассири ҳамгироии низомии таҳсилоти миллӣ бо фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ ба миён меояд, ки татбиқи онҳо метавонад ба коҳиш додани монеаҳои академӣ ва баланд бардоштани эътирофи байналмилалӣ ҳуҷҷатҳои таҳсилотии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намояд. [3].

Ҷадвали

муайян намудани муодил (эквивалент)-и баҳо, ҳолҳо ва фоидаи иҷрои супоришҳои таълимӣ дар низомии баҳогузории 10-ҳола

Низомии 10-ҳола	Муодили ҳарфи ҳолҳо	Фоидаи иҷрои супоришҳои таълимӣ	Дараҷаи ҳолгузорӣ	Муодили вожаги ҳолгузорӣ	Муодили баҳои анъанавӣ
10	A ₊	91 - 100	аъло	Аъло	Аъло
9	A	81 - 90		Олӣ	
8	B ₊	71 - 80	хуб	Хубтар	Хуб
7	B	61 - 70		Хуб	
6	C ₊	51 - 60	миёна	Қаноатбахш	Қаноатбахш
5	C	41 - 50		Кофӣ	

4	D	31 - 40		Кам	
3	FX	21 - 30	паст	Нокифоя	Гайриканоатбахш
2	F	11 - 20		Паст	

Тавзеҳоти чадвали баҳогузори 10-ҳола ва меъёрҳои арзёбии дониш, малака ва маҳорати хонандагон:

Агар ба чадвали баҳогузори 10-ҳола ва меъёрҳои арзёбии дониш, малака ва маҳорати хонандагон эътибор диҳем, мебинем, ки низоми баҳодихии 10-ҳола аз 4 дараҷаи баҳодихӣ (*олӣ*, *хуб*, *миёна ва паст*) ва 10 зина (*аъло*, *олӣ*, *хубтар*, *хуб*, *қаноатбахш*, *кофӣ*, *кам*, *нокифоя*, *паст ва пасттар*) ба сифати дониш, малакаву маҳорати хонандагон иборат мебошад. **Дараҷаи олии он 2 зина** («аъло» ва «олӣ»), **дараҷаи хуб 2 зина** («хубтар» ва «хуб»), **дараҷаи миёна 3 зина** («қаноатбахш», «кофӣ», «кам») ва **дараҷаи паст 3 зина** («нокифоя», «паст» ва «пасттар»)-ро дар бар мегиранд.

Низоми баҳогузори 10-ҳола ва меъёрҳои арзёбии дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон дорои бартариҳои зерин мебошад [4]:

ДАРАҶАИ ОЛӢ: - 10 ҳол (зинаи «аъло») ҳавасмандӣ, кӯшиши хонандаро барои ноил гардидан ба он ба маротиб зиёд менамояд ва ӯ имконият пайдо мекунад, ки сатҳи дониши назариявӣ ва амалии худро ба таври мунтазам рушд дода, нишондиҳандаҳои онро аз талаботи пурраи барномаи таълимии фанни мушаххас бештар гардонад. Дар раванди омӯзиш хонанда водор мегардад, ки ба ташаккули қобилияти зехнии худ ба таври мустақилона мусоидат намояд, аз адабиёти иловагӣ васеъ истифода барад, малакаҳои таҳлилий, таҳқиқотӣ, эҷодӣ ва иртиботии худро дар раванди омӯзиш ва ба таври худомӯзӣ рушд диҳад;

- 9 ҳол (зинаи «олӣ») хонандаро қадам ба қадам барои азхудкунии маводи назариявӣ ва татбиқи амалии он дар сатҳи пурраи талаботи барномаҳои таълимӣ ҳавасманд менамояд ва ӯ барои ноил гардидан ба ин меъёр дар раванди омӯзиш ҷаҳду талош меварзад. Хонанда ба таври иловагӣ аз баъзе адабиёти таълимӣ, дигар манбаъҳои иттилоотӣ истифода бурда, ҳамкориҳои доимиро бо ҳамсинфон, омӯзгорон дар раванди омӯзиш барқарор менамояд, тафаккури мантиқӣ ва таҳлилии худро ҳамчониба рушд медиҳад ва дар назди худ ба таври устувор мақсади гузариш аз зинаи 9 ба зинаи 10-ро мегузорад.

ДАРАҶАИ ХУБ: - 8 ҳол (зинаи «хубтар») барои баъътиборгирии қобилияти зехнӣ инфироӣ ва таъмини пешрафти мақсадноки омӯзиши хонанда пешбинӣ гардида, ба рушди ҳамчониба, ҳавасмандӣ, кӯшиши ӯ барои тезтар гузаштан аз як зина ба зинаи дигари рушд ба мушоҳида хоҳад расид.

- 7 ҳол (зинаи «хуб») фосилаи на он қадар зиёди байни ҳолҳои ин дараҷа хонандаро ба бештар намудани сифати омӯзиш ба таври мустақилона водор месозад. ӯ дар раванди омӯзиш барои бештар намудани пешрафти таълимӣ, рушди салоҳиятҳои асосӣ фаннӣ, мувофиқ намудани дастовардҳои омӯзишии худ ба меъёрҳои баландтар саҳми муносиб мегузорад.

ДАРАҶАИ МИЁНА: - 6 ҳол (зинаи «қаноатбахш») шароити мусоид барои тафриқакунонии раванди омӯзиш бо назардошти баъътиборгирии ворид сохтани хонанда ба раванди азхудкунии дониши назариявӣ ва татбиқи амалии он фароҳам меорад ва ӯ сабӣ талош ва кӯшиши ноил гардидан ба меъёрҳои навбатии баландтарро дар раванди омӯзиш нишон медиҳад.

- 5 ҳол (зинаи «кофӣ») хонанда имкониятҳои мавҷудаи худро ҷиҳати бештар намудани дастовардҳои таълимӣ ва татбиқи натиҷаҳои онҳо дар амал истифода намуда, барои гузариши қадам ба қадам ба зинаи навбатии рушд кӯшиш намуда, роҳҳои муваффақиятро дар раванди омӯзишии худ муайян хоҳад кард.

- 4 ҳол (зинаи «кам») бо назардошти баъътиборгирии таҳкурсии дониши воқеии назариявӣ ва амалӣ, қобилияти таъмини пешрафти омӯзишӣ хонанда барои рушди ҳамчониба, ҳавасмандӣ, кӯшиши ба зинаи дигари рушд гузаштан ҷаҳди худро таҳти назорат қарор дода, ҳамкориро дар сатҳи синф истифода мебарад ва ба пешрафти хубтар ноил мегардад.

ДАРАЧАИ ПАСТ:- 3 хол (зинаи «**нокифоя**») имконияти ворид шуданро ба раванди омӯзиш чихати азхудкунии бештари маводди назариявӣ ва амалии пешниҳодшуда бо назардошти баэътиборгирии сатҳи омодагии хонанда таъмин намуда, шавку завқ ва кӯшиши дар кутохтарин муҳлат гузариш ба зинаи баландтарро дар ӯ бештар хоҳад кард;

- **2 хол** (зинаи «**паст**») ба воситаи истифодаи мақсадноки меъёрҳои арзёбии зинаи мазкур хонанда пешрафти таълимӣ, рушди малака ва маҳорати худро таҳти назорат қарор дода, гузариш ба дараҷаи миёнаро ба таври худомӯзӣ ва фаъолияти дастаҷамъонаи хонандагони синф таъмин хоҳад кард;

- **1 хол** (зинаи «**пасттар**») имконияти ворид гардиданро ба раванди омӯзиш бо назардошти омодагии воқеии хонанда ба азхудкунии маводди назариявӣ ва амалии пешниҳодшуда фароҳам меорад. Хонанда пешрафти таълимӣ ва рушди малака ва маҳорати худро давра ба давра аз рӯи ин меёр таҳти назорат қарор дода, барои гузаштан ба зинаи дигари баҳогузори кӯшиш хоҳад кард; [4]

Нақши ҷадвали баҳогузории 10-хола ва меёрҳои арзёбӣ барои аз байн бурдани норозигии падару модари хонанда дар мавриди таъмин намудаи арзёбии шаффоф ва воқеии дастовардҳои таълимии фарзандони онҳо назаррас хоҳад буд. Масалан, зимни истифодаи низоми баҳогузории 10-хола ба сатҳи дониш, маҳорат ва малакаи хонанда омӯзгор имконияти гузоштани ду холи **дараҷаи олӣ** (10, 9-хол), ду холи **дараҷаи хуб** (8 ва 7), се холи **дараҷаи миёна** (6, 5, 4) ва се холи **дараҷаи паст** (3, 2, 1)-ро пайдо карда, бо назардошти баэътиборгирии имконият, неруи зехнию қобилияти инфиродӣ хонандаро ба раванди фарогирии дониш раҳнамоӣ мекунад. Аз ин имкониятҳо хонанда низ метавонад пурра ва ба таври муназзам истифода барад.

Ҷадвали низоми баҳогузории 10-хола барои аз байн бурдани мушкilotи миқдори зиёди хонандагон, бахсҳои мунтазами натиҷаҳои пастӣ низоми баҳогузории 5-хола, баланд бардоштани, ҳавасамандии хонандагон ба омӯзиши босифат ва қомеъ гардидан ба натиҷаҳои нисбатан қомилтар (гузариш аз дараҷа ва зинаҳои паст ба дараҷа ва зинаҳои нисбатан баландтар) сатҳи назаррас хоҳад дошт.

Шарҳу тафсири дақиқи ҳар як нишондиҳандаҳои арзёбии (сифатӣ инъикоси рақамӣ он) дараҷаҳо ва зинаҳои ҷадвали низоми баҳогузори 10-хола ва меёрҳои арзёбии он барои ҳар як синф ва фанни таълимӣ тибқи талаботи стандарти фаннӣ, барномаи таълимӣ ва пешниҳоди он ба омӯзгорон, хонандагон ва падару модарон, татбиқи васеъ ва шаффофи он дар раванди баҳодихӣ ба натиҷаҳои таълимии хонандагон яке аз бартариҳои он шуморида хоҳад шуд.

Хулоса, ҷадвали баҳогузории 10-хола заминаи устуворро барои таъмини фазои мусоиди равонӣ, роҳ надодан ба ҳолатҳои ҳаробкунандаи асаби қудак дар ҷараёни арзёбӣ бунёд сохта, дар муайян намудаи тағйирот дар пешрафти таълимӣ ва рушди салоҳиятҳои хонанда, муқоисаи мувофиқати дастовардҳои ҳар як хонанда бо натиҷаҳои ҷашмдошт ва банақшагирии бартараф намудани мушкilotи муайяншуда замина мегузорад.

АДАБИЁТ

1. Сангинов Н.С., Салимов Н.С. Низоми кредитӣ таҳсилот. – Душанбе: Ирфон, 2005. -200с.
2. Зябкина О.Ю., Попова В.И. Современный подход к оценке достижений учащихся на основе балльно-рейтинговой системы // Современные научные исследования и инновации. Вологда, 2011. №5
3. Мирзоев Р.Р., Мамаюсупов А.А. Принципи модули таҳияи барномаҳои таҳсилотӣ ва истифодаи низоми модули дар раванди таълим ҳамчун омил таъмини қомолати сифати таҳсилот // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон – 2018. - №9. - С. 294-298. - ISSN 2074-1847.
4. Дастурамал оид ба озмоиши низоми баҳогузории 10-хола ва меёрҳои арзёбии дониш, малака ва маҳорати хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон. (Бо қарори ҳайати Мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 октябри соли 2023, №26/27 тасдиқ шудааст.)

ТАТБИҚИ НИЗОМИ БАҲОГУЗОРИИ 10-ХОЛА БАРОИ АРЗЁБИИ ДОНИШ, МАЛАКА ВА МАҲОРАТИ ХОНАНДАГОНИ МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ УМУМИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Муаллиф дар мақола зарурати гузариш ба низоми баҳогузории 10-холаро дар муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ нишон дод.

Дар мақола муаллиф меъёрҳои баҳогузори 10-халаро ба дониш, малака ва маҳорати хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурии нишон дода, ҳамзамон эквиваленти дараҷагии ҳолгузори ба тарзи аналитикӣ шарҳ додааст. Аз тарафи дигар дар мақола камбудии низоми баҳогузори амалкунанда, яъне низоми баҳогузори 5 - халаро қайд намуда, бартариҳои низоми баҳогузори 10-халаро ба таври возеҳ нишон додааст.

Дар баробари таҳияи меъёрҳои баҳогузори 10-халаро ба дониш, малака ва маҳорати хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурии муаллиф чадвали баҳогузори 10-хала таҳия намуда, ҳар як элементҳои чадвали мазкурро шарҳ додааст.

Дар мақола ҳамохангсозии зинаҳои таҳсилот ҷиҳати баҳогузори ба дониши таълимгирандагон шарҳ дода шудааст.

Муаллиф дар мақола чадвали низоми баҳогузори 10 -халаро пешниҳод намуда, ҳар як зинаи ҳолгузори ба таври пурра шарҳ додааст.

Калидвожаҳо: Низоми бисёрхалаи баҳогузори, салоҳияти хонанда, низоми ҳолдиҳӣ -рейтингӣ, арзёбии дониш, маҳорат ва малака, дастовардҳои таълими хонанда, фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ.

ВНЕДРЕНИЕ 10-БАЛЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ОЦЕНИВАНИЯ ЗНАНИЙ, НАВЫКОВ И УМЕНИЕ ОБУЧАЮЩЕГОСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН – ТРЕБОВАНИЯ ВРЕМЕНИ

В статье автор показал необходимость перехода на 10-балльную систему оценок в общеобразовательных учреждениях. В то же время наглядно показаны недостатки действующей системы оценивания, то есть пятибалльной системы оценок.

В статье описывается координация уровней образования с целью оценки знаний учащихся.

В статье автор представляет таблицу 10-балльной рейтинговой системы и подробно объясняет каждый уровень рейтинга.

Ключевые слова: Многобалльная система оценивания, компетентность обучающегося, балльно-рейтинговая система, оценка знаний, умений и навыков, учебных достижений обучающегося, единое мировое образовательное пространство.

IMPLEMENTATION OF A 10-POINT SYSTEM FOR ASSESSING KNOWLEDGE, SKILLS AND ABILITIES OF STUDENTS IN GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN – REQUIREMENTS OF THE TIME

In the article, the author showed the need to switch to a 10-point grading system in general education institutions. At the same time, the shortcomings of the current grading system, i.e. the five-point grading system, are clearly shown.

The article describes the coordination of education levels for the purpose of assessing students' knowledge.

In the article, the author presents a table of the 10-point rating system and explains each rating level in detail.

Keywords: Multi-point assessment system, student competence, point-rating system, assessment of knowledge, skills and abilities, student academic achievements, single global educational space.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзозода Раҳмонӣ Раҷаб – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, доктори илмҳои педагогӣ, доцент, мудири кафедраи методикаи таълими математика 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Тел.: 918636237, E-mail: r_mirzoev1966@mail.ru

Сведения об авторе: Мирзозода Раҳмонли Раджаб – Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, доктор педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой методики преподавания математики 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудакӣ 121. Тел.: 918636237, E-mail: r_mirzoev1966@mail.ru

Information about the author: Mirzozoda Rahmonali Rajab - Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Ayni, doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor Head of the Department of Methods of Teaching Mathematics, 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 121. Tel.: 918636237, E-mail: r_mirzoev1966@mail.ru

ТАШАККУЛИ МАЗМУНИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ТОМАКТАБӢ ЗИМНИ ТАЪМИНИ ЗАМИНАИ ТАЪЛИМИЮ МЕТОДИ

Наҷмиддинова Ё.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Ислоҳот дар соҳаи маориф зарурияти таҳқиқи асосҳои назариявӣ ва самтҳои асосии мазмуни таълиму тарбияи томактабро дар асоси ҳуҷҷатҳои меъерӣ -ҳуқуқии соҳаи маориф, аз ҷумла талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Консепсияи миллии

маълумот, Консепсияи миллии тарбия, Стратегияи рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ барои солҳои 2020-2025, Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён овард.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти кишвар, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар сиёсати давлатдорӣ маорифро дар мадди аввал гузошта, нақши кӯдакистонро ҳамчун зинаи нахустини низоми таълиму тарбия барои инкишофи ҷисмонӣ зехнии кӯдак муҳим ибронз намуданд: “Бо дарназардошти он ки зинаи таҳсилоти томактабӣ барои ташаккули қобилияти зехнии кӯдакон марҳалаи хеле муҳим ба ҳисоб меравад, мо ба бунёди муассисаҳои томактабӣ эътибори аввалиндараҷа ва доимӣ дода истодаем. ... Дар баробари ин, масъулинро водор месозад, ки сохтмони муассисаҳои томактабӣ ва таъсиси шаклҳои алтернативии фарогирӣ ба зинаи таҳсилоти томактабиро вусъат бахшида, талаботи Стратегияи миллии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои давраи то соли 2030 дар хусуси то ин давра ба 50 фоиз расонидани фарогирӣ ба таҳсилоти томактабӣ иҷро намоянд”. [5,7]

Вазифаи асосӣ имрӯз аз фаро гирифтани ҳамаи кӯдакони синни томактабӣ ба таҳсилоти томактабӣ, фароҳам овардани шароит барои инкишофи ҷисмонӣ, маънавӣ, зехнӣ ва фарҳангии онҳо, тарбияи ҳисси муҳаббат ба Ватан, ба одату анъанаҳои миллий, ба забони давлатӣ, ба арзишҳои миллии халқи худ ва миллати дигар, муносибати эҳтиромона ба оила иборат мебошад.

Мазмун, сатҳ ва ҳаҷми таҳсилоти томактабӣ дар асоси Стандарти давлатӣ, барномаҳои тарбиявӣ-таълимӣ ва дастурҳои методӣ, ки талаботро оид ба дараҷаи инкишоф ва маърифатнокии кӯдакони синни томактабӣ, инчунин шароитҳои ноил гардидан ба онро муайян менамоянд, ба роҳ монда мешаванд. Дар марҳилаи кунунӣ таҳияи Стандартҳои давлатӣ, барнома, дастурҳои методӣ ва аёни, воситаҳои таълим, хрестоматия барои кӯдакони синни томактабӣ ба навовариҳо дар илму амалияи таҳсилоти томактабӣ робита доранд.

Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ (2015) ва Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак (аз таваллуд то 7(6) солагӣ) (2024) – ҳуҷҷатҳои муҳиме дар мазмуни таҳсилоти томактабӣ мебошанд, ки талаботи ягонро барои таъмини таҳсилоти томактабии кӯдакон аз рӯзи таваллуд то синни 7-солагӣ муқаррар ва дараҷаи инкишофи кӯдакро дар мувофиқа бо хусусиятҳои фардӣ, суръати тақомул, шавқу рағбат, инчунин маҳорати нутқӣ, сенсорӣ ва ҳаракатӣ муайян менамоянд.

Вазифаҳои асосӣ:

- муҳофизат ва мустаҳкамкунии саломатии рӯҳию ҷисмонӣ, ташаккули салоҳиятҳои барои ҳаёт муҳим;
- муҳайёсозии шароити мувофиқ барои гузашти давраҳои сензитивӣ,
- инкишофи ақлию нутқии кӯдак;
- тарбияи муносибати мусбат ва ҳиссиёти боварӣ ба одамон, ҳиссиёти мусбии ахлоқӣ;
- инкишофи эмотсионалиии кӯдак;
- фаъолкунии қор бо оила бо мақсади маърифатнокии равонӣ - педагогии волидон оид ба нигоҳубин, тарбия ва инкишофи кӯдак.

Мазмуни таҳсилот дар Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак дар муҳитҳои таълимӣ мураттаб гардида, барои қоркарди нақшаҳои қори таълимӣ, барномаҳои таълимӣ ҳамчун замина мавриди истифода қарор меёбад. Ба мазмуни таҳсилот панҷ муҳити таълимӣ, аз ҷумла саломатии ҷисмонӣ, инкишофи фаъолияти маърифатӣ, эмотсионалӣ ва иҷтимоии кӯдак, нутқ, омодагӣ ба саводомӯзӣ ва тарбияи ахлоқӣ ватандӯстию хештаншиносии кӯдакон ворид гардидаанд.

Қисматҳои Стандарт барои омӯзиши падару модарон низ равона гардида, муҳайё намудани шароитҳои зеринро дар таълиму тарбияи фарзанд пешниҳод менамоянд:

- барпо намудани муҳити яқдигарфаҳмӣ ва муносибати мусбат бо кӯдак ҳамчун аввалин шахсоне, ки нисбат ба ӯ ғамхорӣ зоҳир
- менамоянд,;
- истифодаи усулҳои гуногуншакли инкишоф, омӯзиш ва нигоҳубини кӯдак;
- ҷалб шудан ба фаъолияти муассисаи таълимӣ;

- додани имконияти баробари ворид шудани кӯдак ба таълим дар гурӯҳҳо ва синфҳои пешазмактабӣ ;
- барои ба мактаб ворид шудани кӯдак шароити мусоидро фароҳам овардан. [6,22]

Барои баамалбарории мазмуни «Стандарти таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак» барномаи нави тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ “Рангинкамон” барои мутахассисони муассисаҳои томактабӣ мураттаб гардид. Аз ҷумла, дар барномаи нави тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ “Рангинкамон” чунин омадааст: “Ҷамъияти мо имрӯз давраи муҳими тағйирёбии иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданияро аз сар мегузаронад. Тағйиротҳои воқеиро зинаи аввали таҳсилот – тарбия ва таълими томактабӣ низ талаб менамояд, ки мазмуну мӯҳтавои он ба эҳёи маънавият, ташаккули фарҳанги миллӣ, баланд бардоштани нақши созандагии маориф дар ҷомеа равона гаштааст. Дар иртибот ба ин гуфтаҳо вазифаи аҳли ҷомеа, оила ва муассисаи томактабӣ аз тарбияи шахсияти ҳамаҷонибаи инкишофёфта, ки дорои афкори миллӣ ва рафтори ҳамидаи инсонӣ буда, дар асоси беҳтарин анъанаҳои халқ тарбия ёбад, иборат мебошад.” [3,1]

Барномаи мазкур ба мураббӣён имкон медиҳад, ки кӯдаконро аз ҷиҳати ҷисмонӣ, меҳнатӣ, маънавӣ ва зебоипарастӣ дуруст тарбия намуда, рушду инкишофи онҳоро мувофиқи синну сол ва хусусиятҳои ҷудогонаи равонӣ физиологӣ пешбинӣ кунанд.

Дар инкишофи зехнӣ ва ташаккули инкишофи шахсияти кӯдак маҳз тарбия ва таълим нақши асосӣ мебозад. Бо мадади волидон мураббӣён кӯдак таҷрибаи иҷтимоӣ, маданияти моддию маънавии инсонӣ, сифатҳои ахлоқию инсониро аз худ намуда, шахсияташ тарбия карда мешавад.

Вазифаи волидон ва мураббӣён дар асоси баҳисобгирии қонуниятҳои инкишоф ва вазифаҳои таълиму тарбия дар ҳар як соли ҳаёт таъмин намудани инкишофи дурусти ҷисмонӣ, ақлию зехнӣ, ташкили бозӣ, меҳнат, машғулиятҳои таълимию ҳаёти маишӣ кӯдак иборат мебошад.

Самаранокии тамоми вазифаҳои гузошташуда оид ба тарбияву таълими кӯдакон дар муассисаҳои томактабӣ аз маҳорату дониши мураббия ва ба эътиборгирии хусусиятҳои синнусолию инфиродии тарбиятгирандагон вобаста аст. [8,58]

Барои ҳар як гурӯҳи синнусолӣ тавсифномаи инкишофи равонӣ ҷисмонӣ кӯдак, хусусиятҳои ташкили ҳаёт, речаи намунавӣ рӯз ва мазмуни қорҳои раванӣ -педагогӣ оварда шудаанд. Дар ҳар як давраи синнусолӣ ташаккули тасаввурот, маҳорат ва малака дар машғулиятҳо, мустаҳкам ва амалигардонии онҳо берун аз машғулият пешбинӣ шудааст.

Барнома аз қисмати «Ташкили ҳаёт ва тарбияву таълими кӯдакон» оғоз мегардад, ки ташкили речаи рӯз, муҳайёсозии муҳити таълимии ашӣ -инкишофдиҳанда, ҳамгироии муҳитҳои таълимӣ ва банақшагирии раванҳои тарбиявӣ -таълимӣ дода шудаанд.

Мазмуни қорҳои раванӣ -педагогиро қушода додани мазмуни муҳитҳои таълимии дар Стандарт овардашуда ташкил медиҳад, ки барои инкишофи ҳамаҷонибаи кӯдакон вобаста ба хусусиятҳои синну солӣ равона гардида, мазмунашон ба ҳам алоқаманд мебошанд.

Дар муҳити 1 «Саломатии ҷисмонӣ, некӯаҳволӣ, рушди системаи таҳрикию ҳаракатӣ» вазифаҳои беҳдошти саломатӣ, муҳофизати ҳаёт ва мустаҳкамкунии саломатии кӯдак, нигоҳдории табъи хушӯ болида, инкишофи системаи таҳрикию ҳаракатӣ ва тақмилдиҳии фаъолияти бадан, ташаккули асосҳои тарбияи ҷисмонӣ ва некӯаҳволӣ, талабот ба машқҳои ҷисмонӣ рӯзмарра дар назар дошта шудааст. Дар ҳона ва таълимгоҳ ба иҷрои дуруст ва саривақтии речаи рӯз назорат намуда, давомнокии сайругашт, ташкили машғулиятҳои таълимӣ, вақти хӯрокхӯрӣ бояд риоя гардад. Мазмуни қор оид ба тарбияи ҷисмониро мустаҳкамкунии саломатӣ, инкишофи дурусти ҷисмонӣ ва обутобдиҳӣ, ба роҳ мондани чорабиниҳо оиди пешгирии мондавашии кӯдакон ташкил медиҳад.

Дар муҳити 2 «Инкишофи фаъолияти маърифатӣ» ташаккули малакаҳои фаъолияти маърифатӣ, маҳорати дарки яклухту томи ҳаёти атроф ва истифодаи ахборот барои ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳим дар инкишофи умумии кӯдак пешниҳод гардидаанд.

Фаъолияти маърифатӣ ба кӯдак имконият медиҳад, ки ба олами атроф мароқ зоҳир намуда, усулу роҳҳои фаъолиятро интихоб намояд, ки ба мақсади гузошташуда қомилан ҷавобгӯ бошанд.

Тарбияи фикрии кӯдакон бо роҳи таълим додан дар машғулиятҳо, дар бозӣ ва дар ҳаёти ҳаррӯза ба роҳ монда мешавад. Қалонсол бо истифодаи маводи барои кӯдак дастрас

махорату малакаи фикрронияшро ташаккул дода, мушоҳида, муқоиса, ҷудо намудан ва ҳулосабарориро дар мисоли ҳодисаю воқеаҳои атроф, алоқаи байни ашёҳо ва ҳодисаҳо меомӯзонад. Калонсолон бояд ба он ноил шаванд, ки кӯдакон донишҳои умумиро аз худ намуда, фикр қарданро ҳамчун асоси таҳкурсии минбаъдаи ташаккули дарки тому ялқухти ҳаёти атроф мавриди истифода қарор диҳанд.

Муҳити 3 «Инкишофи эмотсионалӣ ва иҷтимоии кӯдак» мебошад. Олимон собит намудаанд, ки синну соли мувофиқ ва аз ҳама мусоид барои бароҳмони инкишофи эмотсионалии кӯдак ба ҳисоб меравад, зеро кӯдак дар ин синну сол таъсирпазир, барои аз худ қардани арзишҳои иҷтимоӣ ва маданӣ омода буда, барои ба даст овардани эътирофу эҳтироми худ дар байни дигарон кӯшиш мекунад. Дар ӯ ҷудоинопазир будани эмотсияҳо аз раванди идрок, тафаккур, ҳаёлот мушоҳида қарда мешавад.

Инкишофи эмотсионалӣ -иҷтимоӣ барои ба даст овардани қомебиҳо дар ҳаёт ва мактаб ба кӯдак кӯмак мерасонад. Кӯдак бояд озод ва бомасъулият бошад, ҳисси фаҳмиши мавқеи худро дошта, ба атрофиён бо ҳурмату эҳтиром муносибат намояд. Қобилияти интихоби инфиродиро доро буда, фикру ақида ва мулоҳизаҳои атрофиёнро қобили қабул дониста, инчунин малакаи рафтори иҷтимоӣ ва муошират бо одамони дигарро дошта бошад.

Аз давраи хурдсолӣ шиносӣ бо муҳити зист, инкишофи шавқу завқ кӯдакон нисбати ҳаёт ва фаъолияти одамон, ҳодисоти табиат оғоз меёбад. Дар ҳар як давраи синнусолӣ дар кӯдакон бояд қобилияти ба ашёҳо ва ҳодисоти табиат диққат додан, муқоиса ва ба гурӯҳҳо ҷудо намудани ашёҳо, ҷудо қардани фарқияти хусусиятҳои муайяни онҳо ташаккул ёбад. Вазифаи асосии шиносӣ бо табиат – тарбияи инсонии қомил, муқаммал намудани донишҳо, омӯзонидани дилсӯз будан, дӯст доштан ва нигоҳубини диёри худ, муҳофизат қардани боигарӣҳо ва афзун намудани онҳо мебошад.

Тарбияи маънавӣ дар ҳама намудҳои фаъолияти кӯдакон аз рӯи қисматҳои барнома амалӣ гардида, яке аз қисмҳои муҳими тарбияи кӯдакони синни томактабӣ ба ҳисоб меравад. Парвариши меҳру муҳаббат ба зодгоҳи худ, ба ватани маҳбуб - Тоҷикистон, эҳтиром гузоштан ба пешвои миллати тоҷикон Исмоили Сомонӣ, ба рамзҳои давлатӣ (Парчам, Нишони Тоҷикистон, Суруди миллий) ва Президенти он, ба дӯстии бачагони халқҳои гуногун дар тарбияи кӯдакон мавқеи қалон дорад.

Вазифаи мустаҳкам қардани малақаҳои маданияти рафтор, одатҳои ахлоқӣ, ки бояд дар охири синни томактабӣ сифатҳои қавӣ ва бошуурона дошта бошанд, аз ҷониби қалонсол гузошта мешавад. Муносибати бомасъулорона ба иҷрои супоришу вазифаҳо ташаккул дода, сифатҳои ахлоқӣ -иродавӣ, тартибу интизом, ботаҳаммул, ҳоксор будан, ба фаъолияти ғойдабахш машғул буданро бояд тарбия қард.

«Инкишофи нутқ, муошират. Омодагӣ ба саводомӯзӣ» (**Муҳити 4**) раванди мураккабе мебошад, ки ба воситаи онҳо кӯдак истифодаи бошууронаи қалима ва ибораҳоро аз худ намуда, ҷӣ навъ истифода намудани онҳоро дар муошират дониста мегирад. Мавриди инкишофи нутқ кӯдакон баёни фикр, бо ҳамдигар муқобилаи афкор ва бодикқат гӯш қардани дигаронро меомӯзанд.

Инкишофи нутқ дар ҳама намуди фаъолият, машғулият, муоширати ҳаррӯза бо қалонсолон ва ҳамсолон, мавриди шиносӣ бо муҳити атроф, бо табиат, омодагӣ ба саводомӯзӣ, математика, расмкашӣ ва ғайра ба роҳ монда мешавад. Дар синни 7-солагӣ кӯдак бояд бо нутқи муқолама ва монологӣ гуфтугӯ қарданро ёд гирад, дар онҳо маҳорати бурро, фаҳмо ва ифоданок нутқ қардан ташаккул ёбад.

Мақсади асосӣ аз тарбияи шахсияти кӯдаки синни томактабӣ, ки арзишҳои забони модариро аз худ намуда, қобилияти муошират намудан бо муҳити атрофро тавассути воситаҳои шиғоҳӣ ва ғайришиғоҳӣ (имову ишора, қиёфа) дорад, иборат мебошад.

Бинобар ин, нақши педагог аз он иборат аст, ки барои фаъолиии нутқӣ, муошират ва азхудқунии намунаҳои нутқӣ вазъиятҳоро ба вуҷуд меорад. Инчунин, омодагии кӯдакро ба мактаб ба инобат гирифта, диққати маҳсусро ба инкишофи шунавоии фонетикӣ ва талаффузи дурусти овозҳо, малақаҳои нозуқи таҳриқии даст ҷудо менамояд.

Мазмуни **муҳити 5** «Инкишофи шахсият ва тарбияи маънавии кӯдак» аз рӯзҳои аввали ҳаёт дар кӯдак тарбия намудани ҳисси зебопарастӣ, қобилияти дарки муҳити атроф, шиносӣ бо намудҳои гуногуни санъат иборат мебошад. Тарбияи зебоипарастӣ олами ботинии кӯдаконро бою рангин қардониди, меҳрубонию ҳамдардиро ба ҳама қизи ҳубу зебо бедор намуда, бо тарбияи ахлоқӣ, фикрӣ ва қисмонӣ зич алоқаманд мебошад. [6,4-8]

Дар машғулиятҳои мусикӣ бошад, ҳиссиёти майлу рағбат доштан ба мусикӣ, ба ҳаракатҳои мавзун дар зерҳои ҳавои мусикӣ рақсидан ва маҳорати сурудхонӣ инкишоф меёбад. Асоси ҳамаи ин фаъолиятҳо бояд рақсу суруд, бозиҳои миллии тоҷикӣ ташкил диҳанд.

Дар умум, самаранок ва бомуваффақият гузаронидани машғулият ба як қатор шароитҳои мусоид вобаста аст:

1) Интиҳоби ашё барои муқоиса. Онҳо бояд миқдори дарқории ашёро барои муқоисакуни аз рӯи аломатҳо, қабилӣ ранг, шакл, бузургӣ (қалонию хурдӣ) –ро дошта бошанд;

2) Аз рӯи нақша будани муқоиса. Мураббия диққати кӯдаконро аз муқоисакунии ашё, (муайян кардани ранг, шакл, бузургӣ) мунтазам ба муқоисаи қисмҳои хурди ашё, аввал фарқият, баъд монандии онҳо равона мекунад;

3) Интиҳоби тарзҳои таълим. Ба тарзҳои асосии таълим дар машғулиятҳо саволҳо ва нишондодҳои мураббия, ки ба азхудкунии кӯдакон ёрӣ мерасонанд, ба шумор мераванд:

- муттасилии муқоиса,
- дидани он хусусиятҳое, ки бачаҳо ҳудашон мушоҳида мекунанд;
- аниқ ифода кардани ҷавоб ва интиҳоби калимаҳои зарурӣ.

4) Таносуби фаъолияти нутқии мураббияю кӯдакон. Фаъолияти нутқӣ бештар ба дӯши бачаҳо бояд гузашта шавад. Мураббия фаъолияти тафаккур ва нутқи кӯдаконро танҳо ангезиш медиҳад [1,32].

Кӯдакони синни томактабӣ шунавандаанд, на хонанда. Бинобар ин, малакаҳои хониши буррою возеҳи мураббия нақши муҳимро мебозад. Ў бояд маҳорати хониш ва наққуниро, ба монанди тарзи талаффузи буррою овозҳои калима, воситаҳои оҳангнокии хониш ба монанди дуруст гузоштани задаи мантиқӣ дар калимаҳо, ист, дар ҷойҳои зарурӣ баланду паст кардани овозро дошта бошад.

Баъди хониши асари бадеӣ саволҳои мураббия нақши муҳимро мебозад. Саволҳои оид ба мазмуни ҳикоя, афсона, ки мақсад аз равшан намудани маънои асосӣ ва моҳияти асар равона шудааст, мумкин аст дар шаклҳои гуногун дода шаванд: Дар ин афсона (ҳикоя) дар бораи чӣ гуфта шудааст? Аз ҳикояи шумидаатон чӣ чизи нав ва аҷиб фаҳмидед? Ту дар бораи қаҳрамонони афсона чӣ нақл карда метавонӣ? Он чӣ гуна аст? Ту ба рафтори ин ё он қаҳрамонони асар чӣ тавр баҳо медиҳӣ? Барои чӣ ту қаҳрамони асари мазкурро дӯст доштӣ? ва монанди инҳо.

Кӯдакони синни томактабӣ, албатта, барои фаҳмидани ҳамаи хусусиятҳои нутқи бадеӣ душворӣ мекашанд, аммо онҳо аз ӯҳдаи ба таври оддӣ азхудкунии мазмуни асар мебароянд. Ба кӯдакон ягон ҳел таърифи мантиқӣ ва истилоҳот надода, ҳамаи фаъолият дар шакли амалӣ гузаронида мешавад. [7,43-44]

Дар раванди омода намудани кӯдак ба мактаб ҳамаи ин вазифаҳо аҳамияти махсусро пайдо мекунанд. Шинос намудан бо муҳити атроф, ташаккули маҳорату малакаи меҳнатӣ, инкишофи қобилияти ақлӣ ва бадеӣ, омӯзиши забони модарӣ дар ин синну сол ба ташаккули омодагӣ ва шавқу ҳавас ба таҳсил дар мактаб равона гардидаанд.

Имрӯз барои пешравии соҳа, тарбияи маънавияю ахлоқии кӯдакон ва соҳибмаърифат гардидани онҳо бояд шароити мусоиди босамар барои ташаккули низоми таҳсилоти муосир ва ҷавобгӯи талаботи замон (гузаронидани таҳқиқотҳои дархури замон, баландбардории таҳассус дар мувофиқа бо талаботи замон), татбиқи равандҳои инноватсионӣ дар раванди таълим бо роҳи омӯзиш аз таҷрибаи давлатҳои ба ин қисмҳои ноилгашта, таъмини таълимию методӣ ва илмӣ соҳа бо адабиёти нав, тақмили роҳҳои ҷалб намудани оила ба фаъолияти муассисаи таълимӣ, таҳқиқ ва мураббиясозии барномаю васоити таълим, китобҳои дарсӣ барои таъмини пайдарпайи таълим дар кӯдакистон ва мактаби ибтидоӣ роҳандозӣ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев И. Инкишофи нутқи кӯдакони синни қалони томактабӣ. /Дастури методӣ барои мураббиян ва волидон. - Душанбе, 2009.
2. Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 – Душанбе, 2019. - 29 с.
3. Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон», -Душанбе, 2012. 112с.

- 4.Стандарти давлатии таҳсилоти томактабии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2015. – 57 с.
- 5.Суҳанронӣ ба муносибати Рӯзи дониш дар Ифтиҳои Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №19 дар ноҳияи Синои шаҳри Душанбе”. 01.09.2024 09.51. шаҳри Душанбе.
- 6.Стандарти омӯзиш ва инкишофи кӯдак аз рӯзи таваллуд то 7 солагӣ .- Ҷумҳурии Молдова, 2024.
- 7.Иматова Л. Асосҳои илмӣю методии таҳқиқи инкишофи нутқи мураббӣю кӯдакони синни калони томактабӣ . - Душанбе, 2012.
- 8.Мачидова Б. Педагогикаи томактабӣ . Иборат аз 2 қисм. Душанбе, 2012.
- 9.Нарзуллоева М. Камолоти томактабӣ ё худ омодагӣ ба мактаб. - Душанбе. 2007.
10. Современные образовательные программы для дошкольных учреждений: Учеб.пособие для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Под ред. Т.И. Ерофеевой. 2-е изд., стереотип. М.: «Академия», 2000. - 344 с.

ТАШАККУЛИ МАЗМУНИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ТОМАКТАБӢ ЗИМНИ ТАЪМИНИ ЗАМИНАИ ТАЪЛИМИЮ МЕТОДӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф ташаккули низоми таҳсилоти томактабии муосирро мазмуни ҳуҷҷатҳои нави меъёриро дар соҳаи таҳсилоти томактабӣ ва ибтидоӣ, ки хусусияти мунтазам ва мақсадноки раванди таълимиро таъмин менамоянд, ошкор намудааст. Мазмун, сатҳ ва ҳаҷми таҳсилоти томактабӣ дар асоси Стандарти давлатӣ, барномаҳои тарбиявӣ-таълимӣ ва дастурҳои методӣ, ки талаботро оид ба дараҷаи инкишоф ва маърифатнокии кӯдакони синни томактабӣ, инчунин шароитҳои ноил гардидан ба онро муайян менамоянд, ба роҳ монда мешаванд. Барномаи нави таълиму тарбия ва инкишофи бачагони синни томактабӣ «Рангинкамон» ҳаматарафа таҳлил карда шуд. Муносибати байни мундариҷаи барнома мутобиқи талаботи стандартҳо ва татбиқи принсипи муттасилӣ, ки гузариши бемайлони аз таҳсилоти томактабӣ ба мактабро қафолат медиҳад. Вазифаи мураббӣён ва волидон дар асоси баҳисобирии қонуниятҳои инкишоф ва вазифаҳои таълиму тарбия дар ҳар як соли ҳаёт таъмин намудани инкишофи дурусти ҷисмонӣ, ақлию зеҳнӣ, ташкили бозӣ, меҳнат, машғулиятҳои таълимию ҳаёти маишӣ кӯдак иборат мебошад. Дар раванди омода намудани кӯдак ба мактаб ҳамаи ин вазифаҳо аҳамияти махсусро пайдо мекунамд. Шинос намудан бо муҳити атроф, ташаккули маҳорату малакаи меҳнатӣ, инкишофи қобилияти ақлӣ ва бадеӣ, омӯзиши забони модарӣ дар ин синну сол ба ташаккули омодагӣ ва шавқу ҳавас ба таҳсил дар мактаб равона гардидаанд.

Калидвожаҳо: *ислоҳоти соҳа, ташаккули мазмун, зинаи томактабӣ, заминаи таълимию методӣ, стандартҳои давлатӣ, барнома, муҳитҳои таълимӣ, тарбияи шахсият, шароити мусоид, омода намудани кӯдак ба мактаб, майлу рағбат.*

ФОРМИРОВАНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ДОШКОЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ И ОБУЧЕНИЯ НА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЙ ОСНОВЕ

В данной статье автор раскрывает процесс формирования современной системы дошкольного образования, содержание новых нормативных документов в сфере дошкольного и начального образования, обеспечивающих систематический и целенаправленный характер образовательного процесса. Содержание, уровень и объем дошкольного образования устанавливаются на основе Государственного стандарта, образовательных программ и методических указаний, определяющих требования к уровню развития и грамотности детей дошкольного возраста, а также условия его достижения. Была проведена тщательная проверка новой программы обучения и развития детей дошкольного возраста «Рангинкамон». Рассмотрена взаимосвязь содержания программы с требованиями стандартов и реализацией принципа преемственности, обеспечивающего плавный переход от дошкольного образования к школе. Задача педагогов и родителей состоит в обеспечении надлежащего физического, умственного и интеллектуального развития ребенка, в организации игр, работы, учебной деятельности и повседневной жизни на основе расчета моделей развития и воспитательных задач на каждый год жизни. В процессе подготовки ребенка к школе все эти задачи приобретают особое значение. Ознакомление с окружающей средой, формирование трудовых навыков и умений, развитие интеллектуальных и художественных способностей, а также изучение родного языка в этом возрасте направлены на формирование готовности и интереса к школе.

Ключевые слова: *отраслевые реформы, разработка содержания, дошкольный уровень, образовательно-методическая база, государственные стандарты, программа, образовательная среда, развитие личности, благоприятные условия, подготовка ребенка к школе, интерес и мотивация.*

FORMATION OF THE CONTENT OF PRESCHOOL EDUCATION AND TRAINING ON AN EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL BASIS

In this article, the author reveals the process of formation of a modern system of preschool education, the content of new regulatory documents in the field of preschool and primary education, ensuring the systematic and targeted nature of the educational process. The content, level and scope of preschool education are established on the basis of the State Standard, educational programs and methodological guidelines that

define the requirements for the level of development and literacy of preschool children, as well as the conditions for achieving it. A thorough review of the new preschool education and development program, "Ranginkamon," was conducted. The program's content was examined for its relationship with standard requirements and the implementation of the principle of continuity, which ensures a smooth transition from preschool to school. The task of teachers and parents is to ensure the proper physical, mental and intellectual development of the child, in organizing games, work, educational activities and everyday life based on the calculation of development models and educational tasks for each year of life. As a child prepares for school, all of these tasks take on special significance. Familiarization with the environment, the development of work skills and abilities, the development of intellectual and artistic abilities, and the study of the native language at this age are aimed at fostering readiness and interest in school.

Key words: sectoral reforms, content development, pre-school level, educational and methodological base, state standards, program, educational environment, personal development, favorable conditions, preparing a child for school, interest and motivation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Начмиддинова Ёдгора - унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ . Тел: +992987843884. E-mail: najmiddinova@gmail.ru

Сведения об авторе: Наджмидиннова Ёдгора - соискатель Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ. +992987843884. E-mail: najmiddinova@gmail.ru

Information about the author: Nadzhmidinnova Yodgora - Applicant, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. tel: +992987843884. E-mail: najmiddinova@gmail.ru

АҲАМИЯТИ АНЪАНАҲОИ МИЛЛӢ ДАР РУШДИ ФАӢОЛИЯТИ ЭӢОДИИ КӢДАКONI СИННИ ТОМАКТАБӢ

Қурбонова Фароғат

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Замони муосир дигаргунсозии баъзе афзалиятҳоро дар зинаи таҳсилоти томактабӣ тақозо менамояд. Шинос намудани кӯдакони синни томактабӣ бо фарҳанги миллий, ташаккули муносибати эҳсосӣ ва арзишӣ ба муҳити атроф, фароҳам овардани шароит барои рушди фаолияти эҷодии кӯдак дар намудҳои гуногуни фаолияти бадеӣ масъалаи мубрам ба шумор меравад.

Омӯзиши осори санъати ороишӣ ва амалӣ, хусусиятҳо ва воситаҳои эҷоди онҳо аз муносибати эҳтиёткорона ба ашӯ, эҳтиром ба мероси миллий ва фарҳанги миллий, меҳнати эҷодии одамон оғоз меёбад ва сатҳи фарҳангии шахсиятро баланд мебардоранд. Эҳғари анъанаҳои миллий, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин таъкид намуданд: «Мо чеҳраи хоси миллий, забони ширину шеваи шоирона, адабиёт ва фарҳанги ғановатманд, мазҳаби таҳаммулгаро, расму оини миллий, ҳулоса аз муҳити хонавода то шахрдориву давлатдорӣ арзишҳои миллиро дорем ва бояд ба онҳо ифтихор намоем». [1,12]

Дар замони муосир ба кӯдакони синни томактабӣ додани тасаввурот оиди урфу одат ва анъанаҳои миллий шинос намудани онҳоро бо фарҳанги миллий муҳим ба шумор рафта, дар онҳо арзишҳои умумибашарӣ, аз қабили меҳру муҳаббат, дӯстию рафқат, адолатхӯӣ ва ба яқдигар расонидани кӯмакро тарбия мегардад. Олими шинохтаи тоҷик М.Лутфуллозода таъкид менамоянд, ки «барҷастатарин хусусиятҳои расму ойинҳои мардумӣ ин аст, ки онҳо ҳамсафарӣ доимӣ ва ҳамешагии ҳар як шахс буда, инсонро аз рӯзи таваллуд ҳамроҳӣ мекунанд». [10,23]

Дар таҷрибаи амалии тарбияи оилавӣ, фаолияти кӯдакони намудҳои гуногуни санъати тасвирӣ дар ороиши хона, гӯшаҳои алоҳида, ҷиҳоз, зарфҳо ва ғайра истифода мешаванд, ки ин феълан дар ҷодаи бисёре муҳими шинос намудани кӯдакон бо арзишҳои моддию маънавии халқ, тарбияи ғазилати зебоипарастӣ, ватандӯстӣ, шавқу завқӣ эҷодкорӣ аҳамияти калон дорад. Махсусан, бо нақшу нигори миллий пероста кардани китобҳои бачагона, гулдӯзиҳо дар либосу ҷиҳози хона, дар ҳар мавриди муносиб ҷой гирифтани мусаввараҳо дар тарбияи зебоипарастӣ, инкишоф додани эҷодкорӣ ва шавқу завқӣ бадеии кӯдакон мавқеи хоса пайдо кардааст. Муҳим он аст, ки дар омӯзонидани маҳорат ва малакаи эҷодкорӣ калонсолон, волидону мураббияҳо маҳз ба ҳамин арзишҳои моддию маънавии халқи худ бояд таъна намоем. [9,15]

Дар барномаи таълимию тарбиявии “Рангинкамон” [1] кӯдакон дар машғулиятҳои фаолияти тасвирӣ бо намудҳои гуногуни санъати ҳайкалтарошӣ, рассомӣ, ороиши миллий шинос мешаванд, ки он ҳама, бешак, мазмунан ба табиати кишвар, ҳаёт, маишат, зиндагӣ,

ходисаю воқеаҳои иҷтимоӣ алоқаманд мебошанд. Онҳо дар ташаккули тасаввурот, олами маънавии кӯдакон таъсири калон мерасонанд ва бо мазмуну бадеият, рангу тобишҳои худ таҳайюлот ва эҳсоси ҳар як кӯдакро бой мегардонанд.

Ташаккули шахсияти аз ҷиҳати зебоипарастӣ инкишофёфта дар синни томактабӣ аз шиносӣ бо анъанаҳои фарҳангӣ ва санъати зодгоҳи худ оғоз меёбад, ки қадами аввалин барои аз худ намудани таҷрибаи эҷодии фарҳангии бадеии ҷаҳонӣ ва арзишҳои умумибашарӣ мебошад. Бо фарҳанги миллии шинос намудани насли наврас яке аз масъалаи мубрами педагогӣ махсуб меёбад, зеро ҳар як миллат на танҳо арзишҳои миллии ва хусусиятҳои таърихӣ маорифпарвариро нигоҳ медорад, балки саъю кушиш мекунад, ки онҳоро ба насли оянда мерос гузорад. [1,14]

Олимон муҳаккикон ба он ақидаанд, ки шинос намудан кӯдакон бо анъанаҳои миллии халқ дар давраи томактабӣ аҳамияти калон дорад. Ба ақидаи олимони рус Н.К. Гаранина, Г.Г. Григорьева Т.С. Комарова «Кӯдакон аз ҷиҳати ояндаи комилхуқуқи ҷамъият ба шумор мераванд, бинобар ин онҳо бояд мероси маданияи халқи худро бо роҳи фаро гирифтани дар доираи донишҳои муайян ва фаъолияти ҷамъиятӣ аз худ намоянд, ҳифз кунанд, инкишоф диҳанд ва ба наслҳои оянда расонанд». [3;4;8]

Мушоҳидаҳо ва тадқиқотҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки санъати амалӣ -оройиш воситаи инкишофи ҳиссиёти зебоипарастӣ, ташаккули ибтидоии муносибати эстетикӣ ба дарки воқеият ва ҳамчун воситаи шинос намудан ба арзишҳои миллии ба шумор меравад. Маҳз дар давраи томактабӣ дар кӯдак тарбия намудани ҳисси дилбастагӣ ба фарҳанги халқи худ, анъана ва урфу одатҳои миллии, ташаккули ғурури миллии на воситаи дарки бартариҳои худ нисбат ба дигар халқу миллатҳо, балки донишдони хусусиятҳои хоси фарҳанги миллии ба ҳисоб меравад.

Дар кӯдакони синни томактабӣ дар мавриди фароҳам овардани муҳити омӯзишии ҳуб, ташкили дурусти фаъолиятҳои гуногун (таълимӣ, бозӣ, меҳнатӣ ва ғайра), интиҳоби дурусти маълумот, шиносӣ бо анъанаҳои миллии муносибати мусбиро ба падидаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ташаккул медиҳад [5]

Тибқи маълумотҳои пешниҳоднамудаи Л.С. Виготский, дар синни калони томактабӣ раванди мақсадноки ташаккули дониш, ҳиссиёт, худбаҳодиҳӣ, шавқу рағбат ба амал меояд ва кормандони муассисаҳои томактабиро зарур аст, ки мавриди шинос намудани кӯдакон бо арзишҳои миллии ба ин ҷониб диққати зарурӣ диҳанд. Синну соли томактабӣ давраи беназири ташаккули шахсият мебошад, ки мазмунҳои махсуси иттилоотӣ ва омодагӣ ба дарки ҷаҳон, ба даст овардани пояҳои фарҳанги шахсӣ ба он хос аст. [2,35]

Тадқиқотгарони муосири олимони ба тарбияи зебоипарастии кӯдакони синни томактабӣ ва ташаккули тасаввурот оиди фарҳанги халқӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, нишон медиҳанд, ки санъати оройиш амалӣ ҳамчун воситаи инкишофи ҳиссиёти зебоипарастӣ шуморида мешавад. Бинобар ин, кормандони муассисаҳои томактабиро зарур аст, ки ба ин масъала диққати заруриро равона намуда, барои дуруст ба роҳ мондани фаъолияти мусаввирӣ методу усулҳои фаълро мавриди истифода қарор диҳанд. [5;10,12]

Барои омӯзонидани расмкашӣ усулҳои зерин тавсия карда мешавад:

1. Бозӣ, яъне аз кӯдак хоҳиш менамоем, ки барои рӯзи мавлуди наздикони худ (хоҳару додар, рафиқ, падару модар, бобову бибӣ) расми зебое кашада, тўҳфа намояд.

2. Аз рӯи асл тасвир намудани ашё: сабзавот, меваҳо, асбобу анҷоми рӯзгор, гулҳо, дарахтон, ҳайвону паррандаҳо ва ғайра. Масалан, гули дар гулдон буда, бозичаҳои дӯстдошта.

3. Истифода бурдан аз намуна. Мисол, оройиш додани рӯймоли миёнбанд, домани курта, тоқӣ аз рӯи намуна.

4. Нишон додани тарзи иҷрои амалҳои расмкашӣ, интиҳоби рангҳо, ҷобачогузорӣ ва бо ҳам пайвастании қисмҳо дар тасвир.

5. Намоиш додани мусаввараҳо аз китобҳои бадеӣ ё худ истифодаи оройиши асарҳои бадеӣ.

6. Яққоя ранг кардани китобчаҳои махсус, ки барои рангубор ва оройишдихӣ тавсия карда шудаанд. [10,9]

Калонсол бояд кӯдакро ба мушоҳида ва дарки ҳама ҷизҳои пурарзише, ки ўро ихота кардаасту олами ботинии ўро бой мегардонад ва ҷашми ўро ба зебогии табиат боз мекунад, тадриҷан ва пайваста омӯзонад.

Мухаққиқони тоҷик Мачидова Б., Иматзода Л.М., Курбонова Г., Акрамова М. қайд мекунад, ки ғаёлияти тасвирӣ ва дигар намудҳои ғаёлияти эҷодӣ барои муоширати пурмазмунӣ байни кӯдакон ва калонсолон замина ба вучуд оварда, рӯху равон ва ҷисми шахсро аз таъсирҳои беруна ҳифз мекунад. [12,5,10]

Педагогӣ барҷаста В.А. Сухомлинский фарҳанги халқиро воситаи тарбияи ахлоқӣ, ташаккули ҷаҳонбинӣ ва инкишофи тасаввуроти кӯдак мешуморад. Санъати зебои мардумӣ таъсири бузурги эҳсосотӣ дошта, барои ташаккули ҷаҳони маънавии инсон заминаи хубе мебошад. [13]

Санъати халқӣ аз ҷиҳати ороиши худ образнок, рангоранг ва асил ба шумор меравад. Он барои дарки кӯдакон дастрас аст, зеро он дорои мундариҷаи ғаҳмо буда, махсусан дар шаклҳои соддаю осон ба кӯдак зебӣ ва ҷолибияти ҷаҳони атрофро ошкор мекунад.

Ҷиҳати тарбиявии эҷодиёти халқ ва санъати халқӣ дар таҳқиқотҳои олимон ба назар мерасад, ки таъкид менамоянд, ки дар муассисаи томактабӣ истифода бурдани эҷодиёти халқӣ ҳаргиз як такони тасодуфӣ ё мӯд набуда, балки ҳамеша бо вазифаҳои педагогӣ ва бадеии соҳаи томактабӣ алоқаи зич дорад ва дар ин маврид «...вазифаи мураббия аз он иборат аст, ки кӯдаконро бо эҷодиёти халқӣ шинос кунад, ба онҳо имконият диҳанд, ки баъзе маҳоратҳои муайяно аз худ намуда (ранг карда тавонистан, ҳосил намудани тобишҳои нав, тасвири нақшу нигор ва ғайра) завқи бадеиро ҳис намоянд». Дар раванди ғаёлиятҳои мусаввирӣ, ки кӯдакон бо нақшу нигори миллии шинос мешаванд, ба инкишофи қобилияти эҷодкории онҳо таъсир расонида мешавад. Масъалаи шинос намудани кӯдаконро бо нақшу нигори миллии тавассути осорхонаҳо мавриди тадқиқот қарор дода, асоси инкишофи образҳои бадеиро тавассути нақшу нигори миллии бо истифодаи гулмонӣ ва суробсозӣ тадқиқ намудаанд. [13,27]

Усули расмкашӣ аз рӯи намуд бояд ба шаклгирӣ ғаёлияти хунарӣ – эҷодии кӯдак равона карда шавад. Барои ин дар ҷараёни омӯзиш мо метавонем, яке аз усулҳои маъмул – муқоисакуноиро истифода барем. Дар рафти машғулият на як ашё, балки ашёи бисёреро, бо назардошти мақсад ва мавзӯи машғулият, намоиш додан мумкин аст.

Санъати халқӣ ҳамчун як падидаи мураккаб ва бисёрҷанба, ҳамчун ғаёлияти эҷодии халқ ифода мегардад, ки дар равиши он арзишҳои нави маънавӣ ва моддӣ ба вучуд омода пайдо мешаванд. Ин арзишҳо дар шаклҳои гуногун дар хотираи халқ ё дар шакли моддӣ (маҳсулоти санъати амалӣ ороишӣ, хунарҳои мардумӣ, бозичаҳои халқӣ ва ғайра) нигоҳ дошта мешавад ва тавассути интиқоли шифохӣ аз насл ба насл дода шуда, онҳо аз худ карда мешаванд. Санъати халқӣ як тарзи мушаххаси ғаёлият аст, ки ба воситаҳои гуногун; бо забони мусиқӣ, дар шакли шеърӣ, бо истифодаи бозичаҳо, усули иҷро ва дигар воситаҳои ифода карда мешавад. Санъати халқӣ фарҳангест, ки аломатҳои муайяно дар бар гирифта, меъёрҳо ва нақшҳои гуногуни ҳаётро ифода менамояд. [7,58]

Олимони ба ҷунин ақидаанд, ки “аввалин шакли санъати ҳақиқӣ барои кӯдаки синни томактабӣ ин санъати халқӣ дар шакли бозичаҳои халқӣ мебошанд, ки муносибати ахлоқии кӯдакро нисбат ба ҷаҳони атроф ба таври ҳамаҷониба ташаккул медиҳанд. [3] Дар натиҷаи истифодаи бозичаҳои халқӣ кӯдак ба ҷаҳони маънавии шахсияти рушдбанда роҳ ёфта, натиҷаи мусбиро ба даст меорад ва олами ихтотанамударо дар омезиш ва дар муносибати худ бо он дарк менамояд.

Давраи дарки санъати халқӣ ҳассостарин барои кӯдаки синни томактабӣ ба шумор меравад: «Санъати халқӣ ҳамчун зухуроти эҷодкории халқ аз рӯи хусусияти худ ба эҷодкории кӯдак (соддагӣ, пуррагии шакл, умумӣ қардани тасвир) наздик аст, бинобар ин дарк намудан ва амал қардан барои ӯ осон аст». [4,56]

Барои шинос намудани кӯдакони синни томактабӣ бо санъати амалии ороишӣ тадқиқотҳои зиёде ба анҷом расонида шудааст, аз он ҷумла принсипҳои омӯзиши расмкашии ороишӣ мебошад. Пайдарҳамии аз худ намудани тартиб додани композитсия аз ҷониби кӯдакон, дуруст ҷо ба ҷо гузори нақшҳо дар шаклҳои гуногун (давра, ҷаҳоркунча, секунча ва ғайра) ва усулҳои омӯзиши расмкашии ороиширо дар гурӯҳҳои синну солҳои гуногун ташкил мегарданд.

Бояд қайд кард, ки ҷалби кӯдак ба ғаёлиятҳои гуногуни бадеӣ, ки дар асоси санъати халқӣ пешниҳод шудаанд, яке аз шартҳои асосии тарбияи зебоипарастии кӯдак ва рушди қобилиятҳои бадеӣ ва эҷодии ӯ ба шумор меравад" [9,6]. Дар раванди шинос намудани кӯдакон бо санъати амалӣ -орозиш мустақилиятнокии кӯдаконро ба ҳисоб

гирифта, дар онҳо ташаббускориро тарбия намуда, бо истифодаи усулҳои гуногун онҳоро ҳавасманд намудан зарур аст.

Ақидаҳои олимони соҳаро мавриди омӯзиш қарор дода ба чунин ҳулоса омадем, ки кормандони муассисаҳои томактабӣ барои шинос намудани кӯдакони синни томактабӣ аз роҳи усулҳои фаъоли омӯзиши истифода бояд бурда, роҳҳои нав ба нави шавқманд намудани онҳоро мавриди амал қарор диҳанд.

Додани маълумотҳо дар бораи урфу одат ва анъанаҳои миллий дар кӯдакони синни томактабӣ бояд як пайдарҳамии хосро дошта бошад, аввал донишҳои маърифатӣ сипас эҷодӣ (тасвирӣ ,мусикӣ ,бадеӣ ва шифохӣ) омӯзонида мешаванд. Ин шакли омӯзиш бартарии зиёдеро ба вучуд меоварад, чунки мураббӣ диққати кӯдакони тавассути маълумотҳои гуногун ҷалб намуда, сипас онҳоро барои мустаҳкам намудани дониш ба машғулиятҳои гуногуни амалӣ равона месозад. Мураббия дар раванди корҳои эҷодӣ -амалӣ шароити мусоид фароҳам оварда, онҳоро раҳнамоӣ намуда, ҳудро шарикӣ баробархукук муаррифӣ карда, онҳоро ба мустақилиятнокӣ равона созад.

Мушоҳидаҳо ва тадқиқотҳои илмӣ исбот кардаанд, ки ҳангоми дуруст фароҳам овардани шароити мусоид барои инкишофи шахсияти аз ҷиҳати зебоипарастӣ инкишоф ёфта, тавассути ҳунариҳои халқӣ чунин талаботҳоро риоя намудан лозим аст;

- намудҳои санъат ва ҳунариҳои халқӣ барои кӯдакони синни томактабӣ ҳамчун арзиши зебоипарастӣ бошад;

- шинос намудан бо санъати ороишӣ ва амалии халқӣ ба рушди ҳудшиносии эҷодии кӯдакони синни томактабӣ дар фаъолиятҳои бадеӣ мусоидат намояд;

- дарк намудани осори санъати халқӣ ба ташаккули симои «ман»-и кӯдаки синни калони томактабӣ равона гардад.

Агар ин талаботҳо аз тарафи кормандони муассисаҳои томактабӣ ва волидон риоя карда шаванд, пас кӯдакони синни томактабӣ бо арзишҳои фарҳанги халқӣ ҳуд шинос мешаванд ва ба рушди қобилияти эҷодкории кӯдакони синни томактабӣ дар раванди фаъолияти тасвирӣ мусоидат менамояд.

Истифодаи санъати амалӣ ороишӣ дар раванди таълим имкон медиҳад, ки кӯдакони синни томактабӣ на танҳо бо моҳияти анъанаҳои халқӣ ҳуд шинос шаванд, балки дар онҳо ҳисси ифтихор нисбат ба халқӣ ҳуд, зодгоҳи ҳуд, эҳтиром ба урфу одат ва анъанаҳои мардумӣ тарбия карда шаванд.

АДАБИЁТ:

1. Барномаи таълим, тарбия ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон». – Душанбе, 2012, 112с.
2. Выготский, Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский. — Мн.: Современное слово, 1998. - 480 с
3. Гаранина, Н.К. Шинос намудани кӯдакони синни томактабӣ бо фарҳанги мардумӣ тавассути санъати ороишӣ ва амалӣ (дар заминаи осорхонаи муассисаи томактабӣ) /Н.К. Гаранина. - М.: Экспо, 2010.
4. Григорьева Г.Г. Изобразительная деятельность дошкольников. – М.: Академия, 1999.
5. Иматова Л.М. Усулҳои таълим ва омӯзиши интерактивӣ /Дастури таълимӣ барои мураббӣён ва омӯзгорон – Душанбе, 2010.
6. Казакова Т.Г. Теория и методика развития детского изобразительного творчества: Учебное пособие /Т.Г. Казакова. - М.: Владос, 2006. - 255 с.
7. Комарова Т.С. Мактаби тарбияи эстетикӣ . Москва: Мозаика-синтез, 2009. 352 с.
8. Комарова Т.С. Дети в мире творчества: Кн. для педагогов дошк. учреждений. — М.: Мнемозина, 1995. — 160 с.
9. Кириенко С.Д. Шиносии кӯдакони синни томактабӣ бо анъанаҳои миллий тавассути фарҳанги этнографӣ . Москва.1999 с.
10. Курбонова Г.А., Дадабоева М. - Худ бисоз бо мо бисоз. Душанбе, 2009.
11. Лутфуллоев М. Мавқеи педагогикаи мардумӣ (этнопедагогика) ва ҷашнҳои миллий дар тарбия. Раҳёфти навин дар тадқиқи педагогикаи муосир. /Мачмуаи мақолати илмӣ . Душанбе, «Ирфон» 2015, 14-35с.
12. Мачидова Б. Педагогикаи томактабӣ . Педагогикаи томактабӣ . Қисми 1. – Душанбе, 2011.
13. Иматзода Л.М., Акрамова М. Санъати тасвирӣ дар кӯдакистон.- Душанбе, 2021. 116 с.

АҲАМИЯТИ АНЪАНАХОИ МИЛЛӢ ДАР РУШДИ ФАӢОЛИЯТИ ЭӢОДИИ КӢДАКONI СИННИ ТОМАКТАБӢ

Дар замони мӯсир ба кӯдакони синни томактабӣ додани тасаввурот оиди ӯрфу одат ва анъанаҳои миллӣ, шинос намудани онҳо бо фарҳанги миллӣ муҳим ба шумор рафта, дар онҳо арзишҳои умумибашарӣ, аз қабилӣ меҳрӯ муҳаббат, дӯстию рафокат, адолатхоҳӣ ва ба яқдигар расонидани кӯмак тарбия мегаҳалад. Таҷаққули шахсияти аз ҷиҳати зебоипарастӣ инкишофёфта дар синни томактабӣ аз шиносӣ бо анъанаҳои фарҳангӣ ва санъати зодгоҳи худ оғоз меёбад, ки қадами аввалин барои аз худ намудани таҷрибаи эҷодии фарҳанги бадеии ҷаҳонӣ ва арзишҳои умумибашарӣ мебошад. Мушоҳидаҳо ва тадқиқотҳои илмӣ муҳаққиқони тоҷик Мачилова Б., Иматзода Л.М., Курбонова Г., Акрамова М. ва хориҷӣ Н.К. Гаранина, Г.Г. Григорьева Т.С. Комарова, Казакова Т.Г. қайд мекунад, ки фаъолияти тасвирӣ ва дигар намудҳои фаъолияти эҷодӣ барои муоширати пурмазмунӣ байни кӯдакон ва калонсолон замина ба вуҷуд оварда, ӯҳӯ равон ва ҷисми шахсро аз таъсирҳои берӯна хифз мекунад. Санъати амалӣ - ӯроишӣ воситаи инкишофи ҳиссиёти зебоипарастӣ, таҷаққули ибтидоии муносибати эстетикӣ ба дарки воқеият ва ҳамчун воситаи шинос намудан ба арзишҳои миллӣ ба шумор меравад. Маҳз дар давраи томактабӣ дар кӯдак тарбия намудани ҳисси дилбастагӣ ба фарҳанги халқи худ, анъана ва ӯрфу одатҳои миллӣ, таҷаққули ӯрӯри миллӣ, воситаи дарки ҳиссиятҳои ҳоси фарҳанги миллӣ ба ҳисоб меравад.

Калидоҷаҳо: анъанаҳои миллӣ, фаъолияти эҷодӣ, санъати ӯроишӣ, фарҳанги миллӣ, машғулиятҳои фаъолияти тасвирӣ, ҳиссиёти зебоипарастӣ, муҳити омӯзишӣ, корҳои эҷодӣ - амалӣ, мустақилиятиноқӣ.

ЗНАЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

На современном этапе важно знакомить детей дошкольного возраста с национальными обычаями и традициями, национальной культурой и прививать им универсальные ценности, такие как любовь и привязанность, дружба и товарищество, стремление к справедливости и взаимопомощь. Формирование эстетически развитой личности в дошкольном возрасте начинается со знакомства с культурными традициями и искусством родной страны, что является первым шагом к освоению творческого опыта мировой художественной культуры и универсальных ценностей. Научные исследования таджикских исследователей Б.Маджидовой, Л.М.Иматзода, Г.Курбоновой, М.Акрамовой М. и зарубежных исследователей Н.К. Гаранина, Г.Г. Григорьевой Т.С. Комарова, Казакова Т.Г. подтверждают, что использование видов творческой деятельности создают основу для осмысленного общения между детьми и взрослыми, защищают душу и тело человека от внешних воздействий и показывают, что прикладное и декоративно-прикладное искусство являются средством развития эстетических чувств. Считается, что это начальный этап формирования эстетического отношения к восприятию реальности и средство внедрения национальных ценностей. Именно в дошкольном возрасте у ребенка формируется чувство привязанности к культуре своего народа, национальным традициям и обычаям, а также развивается национальная гордость, которая является средством понимания специфических особенностей национальной культуры.

Ключевые слова: национальные традиции, творческая деятельность, декоративно-прикладное искусство, национальная культура, деятельность в области изобразительного искусства, эстетические чувства, учебная среда, творческо-практическая работа, самостоятельность.

THE IMPORTANCE OF NATIONAL TRADITIONS IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITIES OF PRESCHOOL CHILDREN

Nowadays, it is important to introduce preschool children to national customs and traditions, national culture, and instill in them universal values such as love and affection, friendship and camaraderie, the pursuit of justice, and mutual assistance. The development of an aesthetically developed personality in preschool age begins with an introduction to the cultural traditions and art of one's native country, which is the first step toward mastering the creative experience of world artistic culture and universal values. Scientific research by Tajik researchers B. Majidova, L.M. Imatzoda, G. Kurbonova, M. Akramova M. and foreign researchers N.K. Garanin, G.G. Grigorieva T.S. Komarova, Kazakov T.G. confirm that the use of creative activities creates the basis for meaningful communication between children and adults, protects the human soul and body from external influences, and demonstrates that applied and decorative arts are a means of developing aesthetic feelings. It is believed that this is the initial stage of the formation of an aesthetic attitude towards the perception of reality and a means of introducing national values. It is during preschool age that a child develops a sense of attachment to the culture of their people, national traditions and customs, and also develops national pride, which is a means of understanding the specific features of national culture.

Key words: national traditions, creative activity, arts and crafts, national culture, activity in the field of fine arts, aesthetic feelings, learning environment, creative and practical work, independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонова Фароғат. Унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел: +992918619812 E-mail: Farogat@gmail.ru

Сведения об авторе: Курбонова Фароғат. Соискатель Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ. Тел. +992918619812 E-mail: Farogat@gmail.ru

Information about the author: Kurbanova Farogat. Applicant, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. tel: +992918619812 E-mail: Farogat@gmail.ru

МЕТОДИКА
МЕТОДИКА
МЕТОД

**ВЛИЯНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ НА РАЗВИТИЕ АНАЛИТИЧЕСКОГО
МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ**

Джонмахмадова Г.Ш.

Институт развития образования имени Абдурахмана Джамии

Академии образования Таджикистана

Толибова О.О.

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Влияние образовательной среды на развитие аналитического мышления студентов при обучении русскому языку в настоящее время имеет решающее значение. Важно отметить, что аналитическое мышление стало основным элементом, обеспечивающим достижение высоких результатов в процессе обучения, и особенно это актуально в контексте изучения языков.

Развитие аналитического мышления помогает студентам не только глубже осваивать грамматику и лексику, но и развивать навыки критического анализа текстов, понимания контекста и интерпретации информации. Это, в свою очередь, способствует формированию более устойчивых языковых навыков и уверенности в общении на изучаемом языке [11].

Ключевым аспектом является создание такой образовательной среды, которая стимулирует активное участие студентов в учебном процессе. Использование интерактивных методов обучения, таких как групповые проекты, дебаты и ролевые игры, позволяет активировать аналитическое мышление и углубить понимание языковых и культурных нюансов.

Интеграция аналитического подхода в обучение русскому языку не только повышает уровень языковой компетенции, но и способствует общему развитию студентов как критически мыслящих и культурно осведомленных личностей, готовых к взаимодействию в многоязычном и многокультурном мире [2].

Также, в этом параграфе будем рассматривать, каким образом создание поддерживающей и стимулирующей атмосферы способствует активному вовлечению студентов в учебный процесс и развитию их аналитических навыков. Мы отметим, что эффективные образовательные практики, направленные на развитие аналитического мышления, могут значительно повысить уровень языковой подготовки студентов и подготовить их к реальным профессиональным вызовам.

В образовательных учреждениях Таджикистана созданы все условия для успешного обучения языкам, однако дальнейший успех зависит от профессионального мастерства преподавательско-профессорского состава вузов. И.Х. Каримова в своей статье «Русский язык в суверенном Таджикистане» подчеркивает, что роль русского языка в образовательной системе (наряду с английским) значительно укрепились и возросла. Это подтверждается Указом Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, касающимся улучшения преподавания русского и английского языков в образовательных учреждениях, а также первой Государственной программой совершенствования преподавания и изучения этих языков в Таджикистане на 2004–2014 годы, которая сейчас продлена до 2030 года.

Появление этого документа свидетельствует о том, что государство осознает необходимость обеспечить достойное существование и свободное развитие каждого члена общества через систему образования и качественное языковое обучение. Важно отметить, что Указ, программа и ряд других правительственных документов также подтверждают, что менталитет таджикского народа всегда отличался лояльностью, толерантностью и уважением к иноязычным людям и культурам других народов. Таким образом, для достижения высоких результатов в обучении языку необходимо не только наличие ресурсов, но и квалифицированный преподавательский состав, способный реализовать эти инициативы на практике [7, с.158].

А.С. Габдулина в своей статье «Роль развития критического мышления в иноязычном обучении учащихся посредством коммуникативного способа в вузах» приходит к выводу о том, что: «Каждый человек мыслит по-своему в рамках тех установок и позиций, который он приобрёл в процессе жизненного пути. Аналитическое мышление – это возможность человека развиваться: анализировать события, увидеть новые пути решения поставленных

задач, разрабатывать новые гипотезы и проверять их. Критическое мышление не связано с уровнем образования и интеллекта. Однако, по нашему мнению, и обучение, и критическое мышление - это концепции, которые поддерживают и дополняют друг друга. Использование критического мышления помогает при выборе учебных материалов, на которые учащиеся опираются во время обучения, учатся структурировать информацию, аргументировать свою позицию и убеждения. Критическое мышление важно при изучении учебных дисциплин, в которых необходимо уметь рассуждать, например: история, философия, психология, иностранный язык. Учебные программы даются учащимся проще, если уровень их критического мышления выше» [3, с. 309-310].

Т.Н. Забнина также отмечает, что: «Современное образование предъявляет к студентам достаточно высокие требования - уметь не только сканировать стремительно меняющийся поток информации в масс-медиа и давать оценку общественным событиям, но также грамотно ориентироваться в своей профессиональной сфере, будь то точные, гуманитарные, естественные или прикладные науки. Возникает необходимость формирования и развития как личностных, так и профессиональных качеств: умений анализировать и критически переосмысливать информационный массив знаний, предлагаемых комплексом рабочих университетских программ и курсов, выделяя из них универсальные, общепрофессиональные и профессиональные, которые будут в определённой степени обеспечивать успех будущей практической деятельности выпускника» [5, с. 80].

Мы анализируем, как различные аспекты учебного пространства, включая современные педагогические подходы, инновационные методы преподавания и внедрение цифровых технологий, влияют на процесс формирования аналитического мышления у обучающихся в целом.

Исследователь Л.А. Саенко выражает мнение о том, что «Обновляемые стандарты профессионального образования выдвигают требования к подготовке студентов, акцентируя внимание на инновационном подходе к обучению и формировании разнообразных компетенций и качеств. К числу этих требований относятся: широкий спектр теоретических и практических знаний, умение эффективно решать профессиональные задачи, способность к анализу и синтезу информации, инициативность, самостоятельность, работа в команде, управленческие навыки, гибкие коммуникативные способности, а также креативный подход к решению новых профессиональных проблем. Эти характеристики становятся основой для подготовки высококвалифицированных специалистов, готовых к вызовам современного рынка труда.» [10, с. 68-69].

Отметим, что современная учебная среда играет ключевую роль в образовательном процессе, обеспечивая не только формирование теоретических знаний, но и развитие практических навыков, необходимых для успешного применения этих знаний в профессиональной деятельности. В этом контексте особое значение приобретает изучение языка с его уникальными особенностями и культурной спецификой, поскольку этот процесс способствует развитию аналитического мышления, расширяет кругозор обучающихся и облегчает их интеграцию в глобальное образовательное и профессиональное пространство. Кроме того, глубокое понимание языка и культуры помогает студентам наладить межкультурные связи, что в современном мире становится все более важным для успешной карьеры и личностного роста.

И.М. Потапенко заключает, что технологии аналитического мышления на занятиях русского языка и литературы позволяет организовать деятельностное усвоение учебного материала. Ученик при этом воспринимается как личность, а не объект обучения. При такой организации урока у учащегося есть право на ошибку и выражение собственного мнения. При использовании технологии аналитического мышления значительно повышается степень мотивации учения, активизируется самостоятельная учебная деятельность учащегося. Учитель выполняет функции организатора деятельности, консультанта, сопровождающего самостоятельную деятельность учащегося по формированию и развитию ключевых компетентностей. Выполнение подобных заданий способствует не только более глубокому осмыслению программного материала, но и даёт возможность расширить рамки учебной программы, что стимулирует самообразование и саморазвитие учащихся [9, с. 95].

Технологии развития аналитического мышления студентов включают систематическое решение логических и рациональных задач, чтение книг, участие в стратегических компьютерных играх, проведение научных исследований, а также работу с данными и статистикой. Важно также критически анализировать информацию, выявлять

закономерности, устанавливать причинно-следственные связи и применять эти навыки для решения проблем в учебных и реальных ситуациях.

Под аналитическим мышлением понимается умение всесторонне анализировать информацию и принимать на основе этого анализа решения. Люди с таким типом мышления склонны поэтапно «пропускать» мир через фильтр. Разделять общее на отдельные фрагменты, как пазл, поочерёдно изучать каждый элемент, находить причинно-следственные связи и делать выводы после тщательного исследования.

Например, Шерлок Холмс на месте преступления старался не упустить важные детали, рассуждал, что они значат, искал взаимосвязи между уликами и собирал данные в одну картину. Другими словами — господин Холмс ярко демонстрировал аналитическое мышление.

Теперь рассмотрим понятие учебной среды и проанализируем, как различные её компоненты влияют на развитие аналитического мышления студентов.

Учебная среда включает в себя не только физическое пространство, но и социальные, культурные и технологические аспекты, которые формируют условия для обучения:

Физическая среда: Пространство, в котором проходит обучение, должно быть комфортным и стимулирующим. Наличие современных технологий, удобных мест для работы в группах и тихих зон для индивидуальной работы способствует более глубокому погружению студентов в учебный процесс и развитию их аналитических способностей.

Социальная среда: Взаимодействие между студентами и преподавателями играет ключевую роль в формировании аналитического мышления. Групповые обсуждения, дебаты и совместные проекты способствуют обмену мнениями и идеями, что помогает студентам развивать навыки аналитического мышления, критического анализа и синтеза информации.

Культурная среда: Изучение культурных аспектов языка, а также взаимодействие с носителями языка обогащает студентов новыми перспективами и помогает им лучше понимать контекст изучаемого материала. Это, в свою очередь, развивает их способность к анализу и интерпретации информации в многообразии культурных контекстов.

Технологическая среда: Использование цифровых инструментов и ресурсов, таких как онлайн-курсы, образовательные платформы и приложения, предоставляет студентам доступ к обширной информации и разнообразным методам обучения. Это способствует развитию самостоятельности и инициативности, а также позволяет студентам применять аналитические навыки в решении практических задач.

Образовательная система включает не только физические, но и социальные и культурные аспекты, которые оказывают значительное влияние на образовательный процесс в целом и на деятельность высших учебных заведений. Современные методы преподавания, активное взаимодействие между преподавателями и студентами, а также открытый доступ к инновационным технологиям и интернет-ресурсам способствуют формированию поддерживающей учебной среды. Такая среда не только мотивирует обучающихся к освоению учебного материала, но и способствует развитию аналитического мышления в процессе обучения [8].

Таким образом, каждый из компонентов учебной среды взаимодействует друг с другом, создавая условия для комплексного развития аналитического мышления студентов. Эффективная учебная среда не только способствует усвоению знаний, но и формирует навыки, необходимые для успешного функционирования в современном обществе.

И.Н. Емельянова считает, что: «Социологические исследования свидетельствуют, что современные студенты считают образование в вузе необходимым условием достижения жизненного успеха. Наряду с этим, имеют место проблемы, связанные с отношением студентов к процессу овладения знаниями» [4, с. 55].

Рассмотрим роль педагогических методов.

Современные педагогические подходы, применяемые при обучении русскому языку, оказывают значительное влияние на развитие аналитического мышления. Использование проблемного обучения и проектной деятельности позволяет студентам активно участвовать в образовательном процессе, исследовать информацию и делать обоснованные выводы. Это способствует не только формированию лингвистических умений, но и развитию аналитических навыков в целом.

Современные методы преподавания, такие как проведение дискуссий, обсуждений, ролевое моделирование и анализ текстов, обеспечивают регулярное вовлечение обучающихся в учебный процесс и создают условия для развития критического и аналитического мышления.

Проведение дискуссий, а также обсуждения предоставляют возможность обучающимся не только развивать аргументацию, но и собственную способность к аналитическому осмыслению необходимой информации.

Исследование литературных текстов, а также источников, как правило, способствует процессу формирования навыков, в том числе анализирует различные художественные произведения, что представляется на сегодняшний день основным аспектом критического мышления.

Применение инновационных технологий.

На сегодняшний день инновационные технологии открывают актуальные перспективы для процесса обучения русскому языку.

Исследователь Л.Н. Вахрушева приходит к пониманию того, что: «В педагогической науке инновационная деятельность понимается как целенаправленная педагогическая деятельность, основанная на осмыслении (рефлексии) своего собственного практического опыта при помощи сравнения и изучения, изменения и развития учебно-воспитательного процесса с целью достижения более высоких результатов, получения нового знания, качественно иной педагогической практики» [1, с. 99].

Онлайн-платформы, интерактивные ресурсы и курсы в режиме реального времени, а также мультимедийный контент предоставляют обучающимся уникальные возможности для индивидуального изучения языковых явлений и культуры русского языка. Эти ресурсы не только способствуют развитию самостоятельности, но и активно развивают аналитическое мышление в целом.

В рамках такого обучения студенты становятся активными участниками образовательного процесса, что позволяет им глубже осваивать материал и применять полученные знания на практике. Возможность взаимодействовать с интерактивными заданиями, участвовать в виртуальных обсуждениях и выполнять проекты в группах способствует повышению их вовлеченности и мотивации к обучению.

Кроме того, использование мультимедийных материалов, таких как видео, подкасты и интерактивные тесты, помогает студентам лучше воспринимать информацию, а также развивать навыки критического анализа и интерпретации данных. Такие подходы позволяют обучающимся не только углубить свои языковые навыки, но и развивать креативное мышление, что является неотъемлемой частью подготовки к будущей профессиональной деятельности.

Таким образом, интеграция современных онлайн-ресурсов в образовательный процесс играет важную роль в формировании компетентных и самостоятельных специалистов, способных успешно функционировать в быстро меняющемся мире. Важно продолжать исследовать и внедрять новые технологии и методы обучения, чтобы обеспечить максимальную эффективность образовательного процесса и соответствие современным требованиям рынка труда.

В итоге, создание такого учебного пространства требует не только значительных материальных инвестиций в техническое оснащение современными средствами обучения, но и глубокой перестройки педагогических методов и подходов. Это подразумевает смену традиционной педагогической парадигмы, ориентированной на пассивное восприятие информации, на более активные формы взаимодействия, стимулирующие самостоятельное мышление, критическое анализирование и решение комплексных задач [6].

Важным аспектом становится переориентация на участие студентов в учебном процессе через проектную деятельность, дискуссии, групповые инициативы и использование цифровых платформ для совместного обучения. Постоянная обратная связь играет ключевую роль в корректировке учебных траекторий и выявлении индивидуальных потребностей каждого студента, что повышает качество обучения и способствует формированию устойчивых аналитических компетенций.

Только комплексный подход, включающий технологические инновации и педагогическую реформу, позволяет создать условия для действительно эффективного развития интеллектуального потенциала и подготовки специалистов, готовых к вызовам современного мира.

Стоит подчеркнуть важность междисциплинарного взаимодействия и развития критического мышления, которое становится фундаментом для формирования аналитических компетенций. В таком пространстве студенты получают уникальную возможность не только усваивать знания, но и учатся применять их в реальных ситуациях, анализировать сложные данные и принимать обоснованные решения. Только гармоничное

сочетание технологий, педагогических инноваций и активного участия студентов создает условия для настоящего интеллектуального роста, превращая образовательный процесс в динамичное и вдохновляющее занятие.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вахрушева, Л.Н. Инновационная деятельность в образовании: теория и практика / Л. Н. Вахрушева. – М.: Просвещение, 2005. – 256 с.
2. Власевская, И.А. Психология развития аналитических способностей. – М.: Просвещение, 2013. – 256 с.
3. Габдуллина, А. Ш. Роль развития критического мышления в иноязычном обучении учащихся посредством коммуникативного способа в вузах / А. Ш. Габдуллина // Развитие современной науки и образования: актуальные вопросы, достижения и инновации : сборник статей VI Международной научно-практической конференции, Пенза, 20 января 2023 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2023. – С. 309-311. – EDN ZCVFXX.
4. Емельянова, И. Н. Развитие интеллектуального потенциала студентов в образовательной среде вуза / И. Н. Емельянова // Инженерное образование. – 2020. – № 27. – С. 55-63. – EDN LPUHXL.
5. Забнина, Т. Н. Развитие критического мышления студентов / Т. Н. Забнина // Матрица научного познания. – 2022. – № 1-2. – С. 78-83. – EDN LDAGPS.
6. Каримзода М. Сифати таҳсилот ва муносибати босалоҳият ба таълим – унсурҳои асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф [Матн] // Дастури илмӣ -методӣ / М.Б. Каримзода. - Душанбе: Ирфон, 2018. – 327 с.
7. Каримова, И.Х. Русский язык в суверенном Таджикистане / И. Х. Каримова, Т. В. Гусейнова // Известия Российской академии образования. – 2021. – № 3(55). – С. 155-162. – DOI 10.51944/2073-8498_2021_3_155. – EDN RIXAYO.
8. Одинаев, И.У. Интенсивные технологии обучения русскому языку в системе высшего образования: на примере нефилологических специальностей вузов Республики Таджикистан <https://www.dissercat.com/content/intensivnye-tehnologii-obucheniya-russkomu-yazyku-v-sisteme-vysshego-obrazovaniya> (дата обращения: 28.01.2025).
9. Потапенко, И.М. Использование приемов критического мышления учащихся на занятиях русского языка и литературы / И. М. Потапенко // ПРЕПОДАВАТЕЛЬ года 2021 : сборник статей II Международного профессионально-исследовательского конкурса, Петрозаводск, 14 декабря 2021 года. Том Часть 3. – Петрозаводск: Международный центр научного партнерства «Новая Наука» (ИП Ивановская И.И.), 2021. – С. 89-95. – EDN OBNWTM.
10. Саенко, Л. А. Аналитические умения студентов: сущностные характеристики, уровни развития, факторы влияния / Л. А. Саенко, Г. Н. Соломатина // Научно-педагогическое обозрение. – 2021. – № 4(38). – С. 68-75. – DOI 10.23951/2307-6127-2021-4-68-75. – EDN KKYSMY.
11. Семенова, Н.А. Формирование аналитических умений у учащихся основной школы при изучении морфологии русского языка: дис. ... канд. пед. наук. – Ярославль, 2003. – 170 с.

ВЛИЯНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ НА РАЗВИТИЕ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

В статье рассматривается вопрос влияния образовательной среды на развитие аналитического мышления студентов при обучении русскому языку. Подчеркивается, что аналитическое мышление является ключевым фактором достижения высоких результатов, особенно в контексте изучения языков. Обосновывается необходимость создания стимулирующей образовательной среды, включающей интерактивные методы обучения, групповые проекты, дебаты и ролевые игры, для активизации аналитического мышления.

Также, анализируется роль квалифицированного преподавательского состава, а также государственных программ и инициатив в поддержке языкового образования. Освещается взаимосвязь критического мышления и обучения, приводятся мнения исследователей о влиянии различных аспектов учебного пространства (физического, социального, культурного, технологического) на формирование аналитических навыков. Подчеркивается значимость современной учебной среды, обеспечивающей не только теоретические знания, но и практические навыки, необходимые для успешной профессиональной деятельности и межкультурной коммуникации. По мнению авторов статьи, современное общество требует аналитически мыслящего педагога, способного привить навыки анализа и своим ученикам, поэтому при подготовке будущих учителей, в частности учителей русского языка, важным является формирование у них аналитического мышления.

Ключевые слова: образовательная среда, аналитическое мышление, учебный процесс, языковые навыки, студент, участник, стимулирующая атмосфера, преподавание русского языка, инновационные технологии.

ТАЪСИРИ МУҲИТИ ТАЪЛИМ БА РУШДИ ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛИИ ДОНИШЧЌҶҲҲ ДАР РАВАНДИ ОМУЌИШИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар макола масъалаи таъсири муҳити таълимӣ ба рушди тафаккури таҳлилии донишчўён дар таълими забони русӣ баррасӣ шудааст. Таъкид мешавад, ки тафаккури таҳлилӣ омили асосии ноил шудан ба натиҷаҳои баланд, бахусус дар заминаи омузиши забонхост. Зарурати ташкили муҳити ҳавасмандкунандаи таълимӣ, аз ҷумла усули интерактивии таълим, лоиҳаҳои гурӯҳӣ, мубоҳисаҳо ва бозииҳои нақшбозӣ барои фаъол намудани тафаккури таҳлилӣ асоснок карда шудааст.

Инчунин, нақши ҳайати омузгорони соҳибхитос, барномаву ташаббусҳои давлатӣ дар дастгирии таълими забон таҳлил карда шудааст. Алоқамандии тафаккури интиқодӣ ва омузиш таъкид гардида, оид ба таъсири ҷанбаҳои гуногуни фазои таълимӣ (ҷисмонӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, технологӣ) ба ташаккули малакаҳои таҳлилӣ андешаҳои муҳаққиқон дода мешавад. Муҳимияти муҳити муосири таълим, ки на танҳо донишҳои назариявӣ, балки малакаҳои амалии барои фаъолияти муваффақи касбӣ ва муоширати байнифарҳангӣ заруриро фароҳам меорад, таъкид шудааст. Ба ақидаи муаллифони макола, ҷомеаи муосир омузгореро тақозо мекунад, ки тафаккури таҳлилӣ дошта бошад ва ин қобилияти таҳлилиро дар шогирдонаш тарбия карда тавонад, аз ин рӯ, ҳангоми тайёр кардани омузгорони оянда, бахусус омузгорони забони русӣ, рушди тафаккури таҳлилии онҳо муҳим аст.

Калидвожаҳо: муҳити таълим, тафаккури таҳлилӣ, раванди таълим, малакаи забонӣ, донишчў, иштирокчӣ, фазои ҳавасмандкунанда, таълими забони русӣ, технологияҳои инноватсионӣ.

INFLUENCE OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT ON THE DEVELOPMENT OF ANALYTICAL THINKING OF STUDENTS IN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE

The article examines the influence of the educational environment on the development of analytical thinking of students in teaching the Russian language. It is emphasized that analytical thinking is a key factor in achieving high results, especially in the context of learning languages. The need to create a stimulating educational environment, including interactive teaching methods, group projects, debates and role-playing games, to activate analytical thinking is substantiated.

Also, the role of qualified teaching staff, as well as state programs and initiatives in supporting language education is analyzed. The relationship between critical thinking and learning is highlighted, and researchers' opinions are given on the influence of various aspects of the educational space (physical, social, cultural, technological) on the formation of analytical skills. The importance of a modern learning environment is emphasized, providing not only theoretical knowledge, but also practical skills necessary for successful professional activity and intercultural communication. According to the authors of the article, modern society requires an analytically thinking teacher who is able to instill analytical.

Keywords: educational environment, analytical thinking, educational process, language skills, student, participant, stimulating atmosphere, teaching Russian language, innovative technologies.

Сведения об авторах: Джонмахмадова Гулрафтор Шералиевна – кандидат педагогических наук, ученый секретарь Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Адхамова 11/2, Телефон: 88-888-62-76, dgulraftor@bk.ru.

Толибова Озодамоҳ Олимовна – старший преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. 734360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Телефон.: 918155557.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ҷонмаҳмадова Гулрафтор Шералиевна – номзади илмҳои педагогӣ, котиби илми Пажӯишигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Адҳамов 11/2, Телефон: 88 888 62 76, почтаи электронӣ : dgulraftor@bk.ru.

Толибова Озодамоҳ Олимовна – муаллими калони кафедраи умумидонишигоҳии забони русии Донишгоҳи давлатии Қўлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 734360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, шаҳри Қўлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. Телефон.: 918155557.

Information about the author: Dzhonmakhmadova Gulraftor Sheralievna - candidate of pedagogical sciences, Leading researcher at the Institute for the Development of Education named after Abdurakhman Jami of the Academy of Education of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, city Dushanbe, Adkhamov street 11/2, tel.: 88 888 62 76, E-mail: dgulraftor@bk.ru.

Tolibova Ozodamoh Olimovna - Senior Lecturer of the All-University Department of the Russian Language, KSU. A. Rudaki 734360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulyab city, S. Safarov street 16. Tel.: 918155557.

УДК:372.8:808.2

ФОРМИРОВАНИЕ И ИЗУЧЕНИЕ КЛЮЧЕВЫХ НАВЫКОВ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТАДЖИКИСТАНА

Сафозода С.

Педагогический колледж им. Хосият Махсумовой ТГПУ им. Садриддина Айни

Содиқова М.С.

Таджикский государственный медицинский университет им. Абуали ибни Сино

Принятие 70-й Генеральной Ассамблеей ООН в рамках совещания по устойчивому развитию официального документа «реструктуризация нашего мира: повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года» [1] знаменует собой новый исторический период перехода всего мирового сообщества к устойчивому развитию. Новые цели устойчивого развития (ЦУР) являются продолжением направления и целевых мер, предусмотренных ранее принятыми документами ООН как по ЦРТ, так и по ЦРТ, принятыми государствами-членами ООН в 2000 году и должны были быть в основном завершены к 2015 году [2]. В том числе 17 4-я цель - «обеспечение инклюзивного и справедливого качественного образования и поощрение возможностей обучения для всех на протяжении всей жизни». Цель 4 определяет, что к 2030 году все учащиеся должны иметь «знания и навыки для устойчивого развития и устойчивого образа жизни, соблюдения прав человека, гендерного равенства, развития культуры мира и отрицания насилия, концепции глобального гражданства и признания разнообразия культур . необходимо приобретать знания посредством обучения.». Для этого существует чрезвычайно важная необходимость в развитии компетенций XXI века, связанных с рынком труда [3].

Цель 4 была предложена ООН и ЮНЕСКО в качестве новой концепции образования, целью которой является реструктуризация жизни людей посредством образования, и признана важная роль образования как основной движущей силы развития и достижения других целей, поставленных ЦУР. В частности, выделение цели 4 в качестве приоритетной цели ни в коем случае не означает, что другие принятые цели не имеют никакого отношения к образованию. Так или иначе, они тесно связаны с образованием, часто уже находятся в центре внимания образования в интересах устойчивого развития (ТРУ), вошли в содержание образования или войдут в него в ближайшем будущем. Понимание значения и важности принятия новой повестки дня» реструктуризатор " в направлении РУ до 2030 года и новых документов ООН и ЮНЕСКО по ЦУР, в том числе глобальной программы действий, связанной с ТРУ, новых глобальных целей в области образования для устойчивого развития и их перспектив очень важно для Таджикистана. РУ обычно характеризуется взаимосвязанными взглядами на экономику, экологию и социальную систему (устойчивое трио). Образование обычно относят к социальной сфере, что не совсем верно, поскольку образование как форма деятельности фактически охватывает все сферы деятельности человека, общества и природы. Таким образом, можно считать, что «образование играет центральную роль в усилиях по разработке и продвижению устойчивых решений для удовлетворения потребностей в области развития народов» [4].

В формировании Тру десятидневного образования для РУ [5] (дру-С.2005-2014.) сыграл важную роль. Целями ТГУ было объявление образования основой построения более устойчивого человеческого сообщества и интеграции устойчивого развития в систему образования на всех уровнях, укрепление международного сотрудничества в области развития и обмен инновационными методами обучения в соответствии с программами, практикой и политикой устойчивого развития. Очевидно, что и после окончания ТГУ образование остается ключевым средством достижения и достижения целей РУ, которые были разработаны и приняты на заседании РУ в сентябре 2015 года.

В «информационном Меморандуме о всемирной конференции по образованию в интересах устойчивого развития 2014 года " [6] отмечается, что ТРУ предоставляет каждому человеку возможность приобрести ценности, компетенции, навыки и знания, необходимые для будущей жизни, в соответствии с задачами устойчивого развития. ТРУ обеспечивает интеграцию содержания, связанного с устойчивым развитием, в рамки образования и использование методов обучения и преподавания, позволяющих легко овладеть такими навыками, как критическое восприятие (мнение) и независимая мотивация для осуществления деятельности во имя построения лучшего будущего. В этой связи очень важное значение имеют принятые в процессе подготовки к Рио+20 «обязательства высших учебных заведений в отношении практики обеспечения устойчивости» [7], в которых

руководители высших учебных заведений и их инфраструктур обязуются поддерживать международные усилия по переходу к устойчивому развитию. В этом ключевую роль сыграла «стратегия Европейской Экономической Комиссии ООН для ТРУ» [8]. В направлении создания модели образования данная стратегия является первым официальным документом регионального уровня, способным обеспечить цивилизованную жизнь.

Начало перехода к РУ и формирование ТРУ практически совпали со временем начала этих глобальных процессов. В связи с этим становится все более очевидным, что ТРУ является не только фактором достижения устойчивого будущего, но и приоритетным средством его продвижения. Можно сказать, что переход к РУ во многих отношениях начинается с появления и первого действия образования в интересах устойчивого развития и уже формирует поколение, которое осознает необходимость активного движения к глобальной устойчивости. Поскольку Болонский процесс определил и управлял общеевропейским пространством высшего образования и исследований с 2005 года, крайне важно, чтобы ТРУ и Болонский процесс были объединены в единую систему образования и научно-образовательного процесса, которая активно функционирует [9]. Наука и образование при переходе к устойчивому развитию должны готовиться к единому научно-образовательному процессу для построения общества устойчивого развития, действовать сообща.

Новая концепция образования, принятая в Inchhone, целью которой является изменение жизни людей посредством образования, служит реализации этой цели. Роль образования в этом отношении признается в качестве главного движущего силы развития и достижения ЦУР [10]. В соответствии с новой концепцией речь идет также о развитии навыков и компетенций, установок, ценностей и поведения граждан, позволяющих им вести здоровый и достойный образ жизни, принимать обоснованные решения и реагировать на местные и глобальные проблемы во имя устойчивого развития посредством образования. Ведь ТРУ является обязательным направлением воспитания гражданина каждой страны на протяжении всей его жизни. В связи с этим поддержку оказала реализация глобальной программы действий (ВПП), связанной с ТРУ, которая была объявлена на международной конференции ЮНЕСКО в Айти-Нагое (Япония) в 2014 году. Поскольку в рассматриваемой программе дана всесторонняя оценка современного состояния образования в современном мире, она направлена на решение проблем перехода цивилизации [11]. ВГА призвала государства мобилизовать все свои усилия в области ТРУ по приоритетным направлениям. Пути реализации этих направлений подробно указаны в соответствующей программе (дорожной карте) [12], в которой изложены цели, задачи и приоритетные направления деятельности в рамках ГСБ с указанием стратегии их реализации и оценки.

ТРУ является основным средством перехода к РУ, тем самым он, как глобальный процесс, должен обеспечить формирование будущего развития в его «полной форме». Как отмечается в документе Европейской экономической комиссии (ЕЭК) ООН «обучение во имя будущего» [13]: «Образование должно играть важную роль для людей в обеспечении возможности жить вместе таким образом, чтобы оно могло способствовать устойчивому развитию. К сожалению, в настоящее время образование во многом способствует формированию нестабильного образа жизни. Это может произойти в результате отсутствия у читателей возможности критически проанализировать свой образ жизни и системы и структуры, способствующие формированию такого образа жизни. Кроме того, такая ситуация возникает в результате реализации нестабильных моделей практики. Таким образом, для коррекции процесса развития необходимо, чтобы образование было ориентировано на устойчивое развитие».

В странах Центральной Азии инициативы ЮНЕСКО и ЕКА ООН по ТРУ получили поддержку [14]. В сентябре 2016 года в городе Алматы Республики Казахстан кластерным Бюро ЮНЕСКО по Казахстану, Кыргызстану, Таджикистану и Узбекистану и Азиатско-Тихоокеанским Центром по воспитанию в духе международного взаимопонимания под эгидой ЮНЕСКО был проведен 3-дневный субрегиональный семинар по внедрению системы образования для устойчивого развития и образование проводилось в глобальной гражданской душе [15]. Данное мероприятие является частью систематической работы по ознакомлению преподавателей с проблемами образования в глобальной гражданской психике, в ходе которой была определена необходимость совершенствования знаний работников региона в этой области и смежных вопросов, таких как ликвидация насильственного экстремизма посредством образования. В центре внимания семинара были

глобальные и региональные стратегии достижения целей в области образования для устойчивого развития.

Опыт субрегионального сотрудничества Центральной Азии в области ТРУ в регионах Европы и Азии оценивается как один из лучших, а активное участие Центральной Азии в процессе разработки и реализации Стратегии ТРУ создает хорошие возможности для координации и интеграции национальных и субрегиональных программ с глобальными и региональными инициативами. Некоторые национальные правительства, учреждения и организации уже начали интегрировать и включать изменения, связанные с новой повесткой дня, в свои планы развития, стратегии и перспективы. Таджикистан, в том числе в 2012 году, провел национальные консультации по глобальной повестке дня в области устойчивого развития на период до 2030-х годов и изложил свой глобальный взгляд на этот вопрос. В короткие сроки были разработаны и приняты Национальная стратегия развития Таджикистана до 2015 года (НСР) [16] и Национальная стратегия развития образования Таджикистана до 2020 года (НСР) [17], при свободном участии заинтересованных сторон сообщества-государственного сектора, гражданского общества, частный сектор, научные круги, молодежь, местные объединения и наиболее уязвимые группы населения страны приступили к работе, оцениваются первые шаги Республики Таджикистан на пути перехода к устойчивому развитию.

В Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан до 2020 года определены основные приоритеты целей развития тысячелетия, «образование для всех» и других важных стратегических документов Республики Таджикистан. Этот документ способствовал решению существующих проблем, координировал и обеспечивал деятельность Правительства Республики Таджикистан, заинтересованных министерств и ведомств и гражданского общества по приоритетным направлениям развития образования и реализации долгосрочных целей реформы образования. Данный документ также стал основой для рационального распределения государственных ресурсов и привлечения донорских средств для решения проблем в сфере образования. НСР нацелена на модернизацию системы образования до 2020 года, чтобы она полностью выполняла свою миссию по повышению благосостояния общества и граждан и отвечала потребностям экономики развивающейся страны. НСР до 2020 года обеспечит эффективное развитие сферы образования на основе мирового опыта и с учетом условий и перспектив развития страны.

Основными направлениями национальной стратегии развития образования являются обновление содержания образования, структурные изменения в сфере образования и обеспечение доступа к качественному образованию, образование объявлено приоритетным направлением государственной политики Республики Таджикистан, поскольку именно сфера образования играет решающую роль в подготовке квалифицированной рабочей силы, формировании потенциала стабильного гражданского общества и устойчивом развитии страны. Обеспечение науки, производства, органов управления высококвалифицированными кадрами является важнейшей задачей образования, и интеллектуальный потенциал должен постепенно стать определяющим фактором развития общества.

В сегодняшних условиях развития экономики, основанной на знаниях, образование становится одним из факторов экономического успеха государства. Развитие общества, обеспечение безопасности общества и государства, качество жизни людей, достижение мирового экономического уровня, освоение новых технологических возможностей и в целом социальное развитие напрямую зависят от деятельности образования, организации упорядоченного и качественного процесса обучения и воспитания, иначе говоря, от уровня грамотности нации. С момента проведения саммита тысячелетия работа агентств ООН осуществлялась в соответствии с целями, изложенными в Декларации тысячелетия, подписанной главами государств мира – в том числе основателем мира и национального единства-Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан уважаемым Эмомали Рахмоном в сентябре 2000 года в Нью-Йорке, введен в строй [18]. Включает в себя все чрезвычайно важные области развития, такие как сокращение бедности, улучшение здоровья матери и ребенка, гендерное равенство, борьба с болезнями века, более широкий доступ к образованию и экологическая устойчивость.

Республика Таджикистан уже добилась значительных успехов в решении многих задач ЦУР по сокращению бедности, равенству женщин и повышению их статуса в обществе, улучшению здоровья матери и ребенка, гендерному равенству и расширению

доступа к образованию, в том числе с учетом изменения социальных, экономических и культурных условий, процесса глобализации и вхождения в единую систему образования. Интернационализация образования, потребности рынка труда, новые требования к личности и ее профессиональным качествам, а также скорость обновления образования (знаний) постепенно принимают конкретные меры. Принципы РУ, интегрированные на всех уровнях в систему образования, позволяют решать вопросы повышения качества образования и всесторонне способствовать реализации целей и задач НСР до 2020 года. Цели ТРУ полностью отражены в НСР до 2020 года и направлены на решение следующих задач, которые в дальнейшем обеспечат устойчивое развитие страны:

- изменение и обновление содержания образования на основе перехода от модели знаний к модели образования, ориентированной на формирование компетенций;
- * внедрение новых современных программ для обеспечения личностного развития;
- * овладение жизненно важными навыками здорового образа жизни и формирование навыков действий в чрезвычайных ситуациях;
- профессиональная подготовка с учетом требований рынка труда;
- * обновление содержания дополнительного образования с учетом развития у детей понимания окружающей среды и их вхождения в мир профессий и искусств;
- * обновление содержания начального, среднего и высшего профессионального образования и приведение его в соответствие с требованиями международного образования, экономики, внутреннего и внешнего рынков труда и запроса семьи.

Сектор образования страны добился значительных успехов в этом направлении путем проведения различных реформ. В частности, разработаны и приняты нормативно-правовые основы сферы образования, новые государственные стандарты образования, разработаны и внедрены новые образовательные планы и программы на всех уровнях образования, программа использования информационных технологий в процессе управления системой образования и образовательной деятельностью, различные формы образовательных учреждений, иммерсивное, дистанционное, непрерывное и дошкольные учреждения разрабатываются и широко внедряются, постепенно создается национальная система оценки качества образования на всех уровнях, повышается качество управления образованием, она направлена на достижение конечных результатов, обеспечение доступа к качественному образованию для всех и доступ национальных меньшинств к образованию на родном языке, придание особого значения культурному и языковому разнообразию в образовательной среде и др.

Обеспечение доступа к качественному образованию и переход от количественных показателей к качественным были объявлены приоритетными направлениями образовательной политики страны, эффективность образовательного процесса будет оцениваться на всех уровнях с помощью показателей качества образования.

Кроме того, Далее необходимо включить в индекс (индикатор) итоговых результатов деятельности образовательных учреждений социальные показатели учащихся и студентов и трудоустройство выпускников по специальности. В связи с этим важнейшей задачей государственной молодежной политики в этом направлении должна стать социально-экономическая интеграция молодежи путем создания условий для получения профессионально-технического образования.

Новый переходный период мирового общества к РУ тесно связан с формированием новой концепции образования, в которой тру играет активную роль. Как подчеркивается в декларации Инчхани, «...необходимо срочно обновить и разработать единую повестку дня в области образования, чтобы охватить всех без исключения...». Эта новая концепция кратко изложена в РУ №4: «обеспечить качественное и справедливое интегрированное образование и создать возможности для обучения на протяжении всей жизни для всех». Упомянутая преобразующая и универсальная цель, направленная на завершение реализации задач повестки дня в области образования для всех, а также целей, связанных с ЦУР, несомненно, будет способствовать решению глобальных и национальных проблем.

В принципе, в будущую концепцию ТРУ будут входить и развиваться в приоритетном порядке те модели образования, которые по предметной направленности близки или связаны с проблемами, стоящими перед ТРУ. Понятно, что и РУ, и ТРУ, и образование в области глобального гражданства должны носить системный характер и интегрироваться со всеми учебными дисциплинами и курсами и, прежде всего, с теми направлениями и тенденциями, в которых имеются более веские основания для внедрения идей глобального гражданства. Адекватный переход современного образования к ТРУ и глобальному

гражданству будет связан с введением уже разработанных рекомендаций недавних форумов ООН и ЮНЕСКО по ТРУ и глобальному гражданству, дальнейшим расширением концепции устойчивого развития, часто выходящей за рамки экологической перспективы, а также с разработкой норм и индексов образования в интересах устойчивого развития и глобального гражданства.

Несмотря на то, что экологическое образование (и его соответствующая форма) в настоящее время стало доминирующим, и большинство преподавателей считают его ТРУ, это только начало формирования новой системной модели образования для устойчивого развития и глобального гражданства. К ТРУ с экологической стороны присоединятся модель прогрессивного образования, образование на основе «устойчивой безопасности», глобальная модель образования и далее Другие модели образования. Проанализировав современные риски в сфере образования и пять приоритетных направлений глобальной программы действий по ТРУ, можно сделать вывод, что в Таджикистане созданы все условия для реализации целей стратегического развития и интеграции ТРУ. В частности, совершенствование законодательства в сфере образования и приведение его в соответствие с международными актами, принятие и реализация Национальной стратегии и государственных программ развития образования и науки, а также планов действий по модернизация содержания образовательных программ всех уровней образования с учетом формирования компетенций, отвечающих принципам ТРУ, предоставила широкие возможности для реализации целей ТРУ и интеграции ТРУ с национальной политикой в области образования.

Поэтому для достижения устойчивого будущего необходимо придавать первостепенное значение вопросам политики и практики формирования компетенций в области ТРУ и развития навыков XXI века у обучающихся, чтобы учителя и через них учащиеся были знакомы с целями и задачами ТРУ, способами и средствами интеграции этих целей и их реализации посредством совершенствования профессиональных навыков учителей и внесение изменений и дополнений в образовательные программы 0000. Потому что в нынешнюю эпоху развития общества вопрос формирования соответствующих компетенций и развития навыков XXI века должен быть приоритетным направлением деятельности учреждений сферы образования.

Что можно сделать в первую очередь?

1. Укрепление потенциала преподавателей всех уровней образования на регулярной основе посредством курсов повышения квалификации, проведения конкурсов «Лучший преподаватель года», «Лучший преподаватель года», «Лучший преподаватель года», "Лучший преподаватель года", "лучшие преподаватели года", Государственных премий и научных стипендий, в том числе для талантливых молодых ученых и др.

2. На основе законодательства поддержка и вовлечение молодежи в процесс непрерывного образования с целью укрепления их роли в работе по достижению устойчивого развития через ТРУ.

3. Поиск путей решения проблем устойчивого развития на местном уровне через ТРУ, которые способствуют улучшению качества жизни населения, в том числе посредством совместных проектов с участием НПО и неправительственных организаций, посредством информационно-просветительской деятельности в СМИ, посредством разработки и реализации проектов, ориентированных на общество и устойчивую практику, в том числе с использованием ТИК.

4. Разработка программ повышения квалификации учителей с учетом интеграции и реализации целей ТГУ в системе общего, начального, среднего и высшего профессионального образования республики с целью реализации следующих задач и мероприятий:

- разработка целевых учебных программ (для руководителей и преподавателей всех уровней образования), связанных с ТРУ;

- интеграция программ с ключевыми темами, связанными с новыми глобальными целями в ТРУ;

- методическое обеспечение обучения (доступ к учебным пособиям и учебно-методическим пособиям по ТРУ);

- техническое обеспечение (доступ к интернет-ресурсам, в том числе к интерактивным сайтам);

- привлечение специалистов (экспертов) в области ТРУ, преподавателей и преподавателей тру, имеющих лучший практический опыт в методике обучения ТРУ;
- онлайн-консультационная поддержка преподавателей на интернет-ресурсах (например, через сайты ВМФ, АТТ, ПРМ, ДГТБКМ, ТТМ и др.);
- использование современных образовательных технологий, в том числе ИКТ, ориентированных на компетентностную модель повышения квалификации учителей;
- реализация гибкого образовательного процесса, который включает в себя дневное, дистанционное и самостоятельное обучение слушателей, работу в небольших группах, активные стратегии обучения, уроки навыков, ролевые игры и проектирование-введение в мини-занятия;
- разработка и использование показателей оценки эффективности и результативности обучения в направлении ТРУ;
- получение от слушателей КТИ обратной связи с целью дальнейшего совершенствования учебных программ в направлении ТРУ [19].

Наряду с этим долгосрочная стратегия устойчивого развития образования Таджикистана и перспективы развития образования в последние годы требуют постепенной адаптации образования к требованиям времени, и в дальнейшем в этом направлении должны быть последовательно предусмотрены и осуществлены следующие мероприятия и меры:

- разработка и внедрение системы обучения на протяжении всей жизни;
- обеспечение равенства, доступности и интеграции в рамках системы образования;
- улучшение качества образования и науки, улучшение системы управления качеством образования и ориентированной на результат системы поставок;
- обеспечение независимости и институционального развития образовательных учреждений;
- совершенствование человеческих ресурсов на всех уровнях в рамках системы образования и науки;
- расширение участия общественности и социального сотрудничества;
- совершенствование системы управления в области образования и науки и модернизация системы финансирования;

в дополнение к бюджетному финансированию, предложение различных форм (альтернатив) финансирования образования в зависимости от результатов деятельности.

Для обеспечения устойчивого развития стратегия образования и науки страны в будущем должна включать в себя следующие основные и общие задачи:

Общая задача 1. Увеличение охвата территории качеством образования с целью уменьшения недоверия и неравенства;

Общая задача 2. Повышение качества образования для формирования жизненных навыков учащихся, постепенного перехода и достижения наилучших результатов в освоении образовательных программ;

Общая задача 3. Улучшение учебной среды;

Общая задача 4. Повышение эффективности и заинтересованности преподавателей и администрации образовательных учреждений;

Общая задача 5. Разработка эффективной системы вертикального управления всеми ступенями образования.

Цели ТРУ требуют, чтобы национальные цели общего образования охватывали следующие аспекты:

- а) восприятие личной ответственности в отношении интересов, традиций и ценностей государства;
- б) способность поддерживать и защищать окружающую среду;
- в) умение эффективно использовать технологические и интеллектуальные достижения: сбор, обработка и анализ данных;
- г) иметь возможность жить самостоятельно и принимать самостоятельные решения;
- д) быть творческим, создавать свои ценности, а не жить за счет других;
- е) быть готовым к постоянному развитию личных способностей и интересов и иметь возможность в полной мере реализовать их в своей стране и за рубежом;
- е) иметь возможность общаться и взаимодействовать с людьми разных мнений и мнений, а также с другими группами;

ж) уметь жить в рамках закона и быть терпеливым по отношению к гражданам.

Переход к реализации целей образования в интересах устойчивого развития приводит к тому, что в дальнейшем необходимо изменить парадигму образования 1, то есть со стороны «педагога» на сторону «ученика» (здесь «парадигма образования» – совокупность ценностей, методов, подходов, навыков и технических инструментов, распространенных и действующих в рамках системы образования на сегодняшний день).

Подход, основанный на «педагоге» :

- преподаватели находятся в центре знаний, управляют процессом обучения и контролируют доступ учащихся к информации;
- относиться к учащимся как к «пустым контейнерам» и относиться к учебному процессу как к дополнительному процессу;
- обучение ориентировано на «среднего » ученика, и все они должны развиваться на одном уровне;
- учителя часто работают с хорошими и отличными учениками, а другие остаются в стороне.

Подход на основе «читателя» :

- учащиеся являются активными участниками, они приходят на занятия со своими личными концепциями (Эриксон, С.1984);
- учащиеся обучаются различными методами (Бриггс-Майерс, С.1980; Колб, С.1984);
- обучение-это активный, динамичный и стимулирующий процесс (Кросс, С.).1991);
- читатели формируют себя как личность, обсуждая, слушая, записывая, читая, думая, споря, выдвигая гипотезы и размышляя о содержании, идее, проблеме, теме, загадке и проблеме (Майерс и Джонс, С.1993).

ТРУ охватывает различные компоненты образования, связанные с проблемами развития. Ключевые темы ТРУ включают защиту окружающей среды, эффективное использование и управление природными ресурсами, сохранение биоразнообразия и ландшафта, снижение риска бедности, гражданственность, мир и стабильность, этику, демократию и управление, справедливость, безопасность, права человека, здравоохранение, культурное разнообразие, глобальное гражданство, упорядоченное развитие деревень, районов и городов, эффективная, стабильная структура производства и потребления, корпоративная социальная ответственность, равенство, самооценка и уважение к личности, глубокое понимание глобальных проблем - к ним относятся изменение климата, водных ресурсов, таяние ледников, увеличение миграции, разрешение конфликтов, способность налаживать взаимодействие с людьми разных мнений и убеждений.

Чтобы обеспечить выпускников образовательных учреждений необходимыми навыками для жизни в устойчиво развивающемся обществе, необходимо постепенно внедрять следующие меры:

1. Подготовка обучающихся к вступлению в социальную, экономическую и культурную жизнь общества;
2. Развитие навыков, обеспечивающих переход от обучения к труду;
3. Создание платформы компетенций для разработки и внедрения инноваций, способствующих развитию общества.

Основные направления деятельности по изменению содержания образования, формированию учебной и внешней среды, обеспечивающей ознакомление учащихся с принципами базового развития, должны быть определены следующим образом: разработка и принятие государственных стандартов образования на всех уровнях с целью включения принципов устойчивого развития в содержание образования; - обеспечение доступа к образованию на всех уровнях посредством модернизации образовательных учреждений; - отслеживание качества образования путем изменения системы оценки компетенций, формируемых учащимися в процессе обучения;

- интеграция вопросов экологии в практику формального и неформального образования и формирование у учащихся понимания устойчивого развития;
- профессиональная подготовка учащихся с учетом современных требований рынка труда.

В целом, перспективы реализации целей и задач образования для устойчивого развития и изучения мирового опыта в этом направлении показывают, что таким образом сфера образования страны будет адаптирована к современным требованиям и будет играть

важную роль для устойчивого развития Таджикистана. С другой стороны, будут полностью реализованы цели Стратегии развития образования и цели перехода к компетентному подходу в образовании на всех уровнях образования, будут удовлетворены потребности каждого гражданина и общества, связанные с ТРУ, и, таким образом, будут созданы благоприятные условия для устойчивого развития Таджикистана посредством образования. В связи с этим научное исследование и практическое применение образования для устойчивого развития и связанное с ним формирование компетенций XXI века у учащихся сегодня должно быть одной из первоочередных задач школы, образования и общества.

АДАБИЁТ:

1. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года // <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015>
2. Цели развития тысячелетия: доклад за 2015 год// <http://www.un.org/ru/millenniumgoals/mdgreport2015.pdf>
3. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века (ЮНЕСКО, 1998) // http://www.conventions.ru/view_base.php?id=1496
4. Образование для устойчивого развития. Декада ООН по образованию для устойчивого развития (2005 – 2014) // <http://www.unesco.org>
5. Обязательства учреждений высшего образования в отношении практики обеспечения устойчивости в связи с Конференцией ООН по устойчивому развитию// <https://sustainabledevelopment.un.org/>
6. Стратегия ЕЭК ООН для образования в интересах устойчивого развития// <http://www.geogr.msu.ru/science/projects/our/docs/index.php>
7. Образование для устойчивого развития// <http://carececo.org/about/programmy/esd/>
8. Субрегиональный семинар по образованию в интересах устойчивого развития и в духе глобальной гражданской ответственности// <http://www.unesco.kz/news/3107/>
9. . Национальная инициатива развития Таджикистана до 2015 года
10. Национальная инициатива по развитию образования Таджикистана до 2020 года

ТАШАККУЛ ВА ОМУЌИШИ МАЛАКАХОИ КАЛИДӢ ДАР РУШДИ УСТУВОРИ ХОНАНДАГОНИ МУАССИСАХОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола консепсия ва мақсаду вазифаҳои нави ҷаҳонии таҳсилот барои рушди устувор ва ташаққули салоҳиятҳои калидии хонандагон, ки аз нишондодҳои санадҳои муҳимми СММ ва ЮНЕСКО дар соҳаи маориф, ҳамчунин Стратегияи миллии рушди маорифи Тоҷикистон то соли 2020 вобаста ба ҷараёни инкишофи тағйирёбии талабот ба омӯзиши насли нав бар меоянд, баррасӣ шудааст. Бо дарназардошти таҳаввулот дар ҷаҳони муосир дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ бавуқӯмада заминаҳои иҷтимоии ташаққули вазифаҳои таҳсилот барои рушди устувор мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор ёфтааст. Муаллиф ба манзури ташаққули салоҳиятҳои асосии насли нав ба мувофиқи мақсад будани ҳамгирории ғоя ва мақсадҳои таҳсилот барои рушди устувор бо барномаҳои таълимӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, назари ҳешро вобаста ба роҳҳои татбиқи ҳадафҳои таҳсилот ба хотири рушди устувор ироа медорад.

Калидвожаҳо: рушди устувор, таҳсилот, таҳсилот барои рушди устувор, таҳсилот барои шахрвандии глобалӣ, салоҳиятҳои калидӣ, сифати таҳсилот, стандартҳои таҳсилот, захираҳои инсонӣ, системаи таҳсилот.

ФОРМИРОВАНИЕ И ИЗУЧЕНИЕ КЛЮЧЕВЫХ НАВЫКОВ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются основные концепции и новые современные задачи образования в интересах устойчивого развития и формирования ключевых компетенций XXI века в свете установок основополагающих документов ООН и ЮНЕСКО в сфере образования, также Национальной стратегии развития образования Таджикистана до 2020 года в зависимости от динамики изменений требований к обучению новых поколений. С учётом быстро происходящих изменений в современном мире во всех сферах общественной жизни анализируются социальные предпосылки формирования данных задач образования в интересах устойчивого развития. Автор акцентирует внимание на целесообразности трансформации идей и целей образования в интересах устойчивого развития с учебными программами с целью формирования основных компетенций у нового поколения и представляет своё видение по реализации задач образования в интересах устойчивого развития.

Ключевые слова: устойчивое развитие, образование, образование в интересах устойчивого развития, образование для глобального гражданства, ключевые компетенции, качество образования, стандарты образования, человеческие ресурсы, система образования.

FORMATION AND STUDY OF KEY SKILLS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF STUDENTS OF SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS IN TAJIKISTAN

The article examines the main concepts and new modern problems of education in the interests of sustainable development and the formation of key competencies of the 21st century in the light of the basic guidelines of the UN and UNESCO in the field of education, as well as the National Strategy for the Development of Education of Tajikistan until 2020, depending on the dynamics of changes in the requirements for the training of new generations. Given the rapid changes that are taking place in the modern world, social prerequisites for the formation of these objectives of education in the interests of sustainable development are analyzed in all spheres of public life. The author focuses attention on the appropriateness of transforming ideas and goals of education in the interests of sustainable development with educational programs in order to form the core competencies of the new generation and presents his vision for realizing the objectives of education for sustainable development.

Keywords: sustainable development, education, education for sustainable development, education for global citizenship, key competencies, quality of education, education standards, human resources, education system.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафозода Сорбон- сардори маркази бақайдгирӣ, маиваратӣ ва тестӣ дар Коллеҷи омӯзгорӣ ба номи Хосият Махсумоваи ДДОТ ба номи Садриддин Айни, Нишонӣ : Шаҳри Душанбе, ноҳияи Шохмансур, кӯчаи Садриддин Айни -73, тел.: 918 47 23 41, суроғи электронӣ : sorbonisafo91@mail.ru

Содиқова Матлюба Сайфуллоевна - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, омӯзгори кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино, ш.Душанбе, кӯчаи Сино 29- 31, [Email:jumayevshohruz@gmail.com](mailto:jumayevshohruz@gmail.com), тел.:+(992)937177133

Информация об авторе: Сафозода Сорбон – руководитель центра регистрации, консультирования и тестирования Педагогического колледжа им. Хосият Махсумовой ТГПУ им. Садриддина Айна, город Душанбе, район Шохмансур, ул. Садриддина Айна, 73, тел.: 918 47 23 41, эл. почта: sorbonisafo91@mail.ru

Содиқова Матлюба Сайфуллоевна - кандидат педагогических наук, доцент, преподаватель кафедры русского языка ТГМУ имени Абуали ибни Сино, г.Душанбе, ул.Сино 29-31, [E-mail:jumayevshohruz@gmail.com](mailto:jumayevshohruz@gmail.com), тел.:+(992)937177133

Information about the author: Safozoda Sorbon - Head of the Registration, Consulting and Testing Center at the Khosiyat Makhsumova Pedagogical College of the Sadriddin Aini State Technical University, Address: Dushanbe city, Shohmansur district, Sadriddin Aini street-73, tel.: 918 47 23 41, e-mail: sorbonisafo91@mail.ru

Sodikova Matlyuba Sayfulloevna - candidate of pedagogical sciences, teacher of the Russian language department of the Abuali ibni Sino Tajik State Medical University, Dushanbe, Sino st. 29-31, [E-mail:jumayevshohruz@gmail.com](mailto:jumayevshohruz@gmail.com), phone:+(992)937177133

АРЗИШҲОИ ИҶТИМОИЮ КАСБӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ МУҲИММИ ТАШАККУЛИ ШАҲСИЯТИ ОМӢЗГОРИ ОЯНДА

Ансори П.Б.

Пэнг Йингйинг

Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Дар шароити ҷаҳонишавии босуръат ва рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ, низоми таҳсилот, махсусан таҳсилоти олӣ, ба як зумра тағйироти амиқ дучор гардидааст. Ин раванд бо тағйир ёфтани сохтори бозори меҳнат, болоравии сатҳи рақобат ва зарурати мутобиқшавии босуръат ба шароити нави иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ҳамроҳ мебошад. Дар чунин вазъият талабот ба сифати омодаسازی кадрҳои соҳаи маориф, бахусус омӯзгорони оянда, ба таври назаррас тағйир ёфтааст.

Имрӯз аз омӯзгор танҳо интиқоли донишҳои назариявӣ талаб карда намешавад; вай бояд шахсияти ғаёли иҷтимоӣ, дорои ҷаҳонбинии инсонгароёна, қобилияти ҳамкорӣ, масъулияти иҷтимоӣ, малакаҳои коммуникатсионӣ ва тафаккури интиқодӣ бошад. Талаботи бозори меҳнат низ омӯзгоронро меҷӯяд, ки тавонанд на танҳо барномаҳои таълимиро татбиқ намоянд, балки муҳити эҷодкорона, арзишгароёна ва ҳамкориро ташақкул диҳанд.

Тағйирёбии муҳити иҷтимоию иқтисодӣ, ки бо ноустувории шароити бозори меҳнат, сатҳи пасти даромади аҳоли ва нобаробарии иҷтимоӣ ҳамроҳ аст, ба мақоми иҷтимоии касби омӯзгор низ таъсир расонидааст. Дар солҳои охир мушоҳида мешавад, ки дар баробари ислоҳоти пайдарпайи низоми маориф, таваҷҷуҳ ба ҷанбаҳои ахлоқӣ, арзишӣ ва

ичтимоии касби омӯзгор зиёд мегардад. Зеро маҳз омӯзгорон вазифадоранд, ки на танҳо донишу маҳорат, балки низоми арзишҳо ва ҷаҳонбинии ҷомеа ро ба насли нав интиқол диҳанд.

Ҳамин тариқ, таҳаввулотии иҷтимоию иқтисодӣ на танҳо мазмуну мундариҷаи таҳсилотро дигар мекунад, балки вазифаҳои иҷтимоии омӯзгорро низ бознигарӣ менамояд. Дар чунин шароит ташаккули арзишҳои иҷтимоию касбӣ дар омӯзгорони оянда аҳамияти аввалиндараҷа касб намуда, ба сифати яке аз меъёрҳои калидии омодагии касбӣ баромад мекунад.

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ, ки бо тағйироти босуръати иҷтимоию иқтисодӣ, афзоиши рақобат дар бозори меҳнат ва рушди технологияҳои иттилоотӣ тавсиф мешавад, низоми тайёрсозии омӯзгорони оянда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор мушкilotи сохторӣ, мундариҷавӣ ва раванӣ-педагогӣ рӯ ба рӯ гардидааст. Ин мушкilot на танҳо ба сифати омодагии касбӣ, балки ба ташаккули арзишҳои иҷтимоию касбӣ ва шахсияти педагогии донишҷӯён низ таъсири манфӣ мерасонанд.

Яке аз масъалаҳои ҷиддӣ — мазмун ва сохтори барномаҳои таълимӣ мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки қисмати назариявии омӯзиш бар қисми амалӣ бартарӣ дорад, дар ҳоле ки фаъолияти касбии омӯзгор дар шароити воқеӣ бештар ба малакаҳои амалии педагогӣ, қобилияти ҳамкорӣ, коммуникатсия ва ташкили муҳити таълимӣ таъяс мекунад. Камбудии таҷрибаомӯзҳои педагогӣ, нокифоя будани шароити таҷҳизонидашуда ва дастрасии маҳдуд ба муҳити воқеии таълим боис мегардад, ки донишҷӯён арзишҳои иҷтимоию касбро танҳо дар сатҳи назариявӣ аз худ намоянд ва онҳоро бо амал пайваста натавонанд.

Мушкilotи дигар — омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошанд. Бисёре аз донишҷӯён маҷбуранд ҳамзамон бо таҳсил кор кунанд, ки ин боиси коҳиши тамаркуз ба омӯзиш ва заиф шудани ҳавасмандӣ мегардад. Дастгирии иҷтимоии маҳдуд, сатҳи пасти стипендияҳо, набудани хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (ошхонаҳои донишҷӯӣ, китобхонаҳои муосир, маҳфилҳои эҷодӣ) муҳити таълимиро камсамар месозанд ва имкони ташаккули муҳити арзишгароёнро коҳиш медиҳанд.

Аз ҷиҳати омилҳои шахсӣ, бисёре аз донишҷӯёни воридшаванда ихтисоси омӯзгориро на бо ангезаи ботинӣ ва муҳаббат ба касб, балки бо сабабҳои беруна — ба мисли набудани имконият барои дохил шудан ба дигар ихтисосҳо ё танҳо бо ҳадафи гирифтани диплом — интиҳоб мекунанд. Дар натиҷа, арзишҳои иҷтимоию касбӣ дар онҳо танҳо дар сатҳи зоҳирӣ ташаккул ёфта, ба низоми ботинии шахсияташон ворид намешаванд.

Ҳамчунин, номаълум будани нақши иҷтимоии омӯзгор дар ҷомеаи муосир низ мушкilotи алоҳида ба шумор меравад. Паст шудани мақоми иҷтимоӣ ва эътибори касби омӯзгор дар ҷомеа, шароити душвори иқтисодӣ, сатҳи пасти маош ва набудани имкониятҳои рушд боис мешаванд, ки бисёре аз донишҷӯён ин касбро ҳамчун интиҳоби муваққатӣ ё маҷбурӣ қабул мекунанд.

Ин маҷмуи мушкilot нишон медиҳад, ки раванди тайёрсозии омӯзгорони оянда ниёз ба таҳаввули ҷиддӣ дар сатҳи сиёсати маориф, мундариҷаи таълим, муҳити иҷтимоӣ ва фарҳангии муассисаҳои таълимӣ дорад, то арзишҳои иҷтимоию касбӣ ҳамчун пояи шахсияти омӯзгорони оянда воқеан ташаккул ёбанд.

Дар адабиёти илмӣ арзишҳоро одатан ҳамчун «муносибати арзёбанда»-и инсон ба ҷаҳон тавсиф мекунанд. Онҳо ба инсон имкон медиҳанд, ки дар шароити вазъиятҳои гуногун мавқеи шахсӣ ва ахлоқии худро устуворона муайян намояд. Ба ибораи дигар, арзишҳо ҳамчун системаи эътиқод, идеалҳо ва мақсадҳои амал мекунанд, ки фаъолияти шахсро танзим ва ба самтҳои муайян равона месозанд.

Арзишҳо дорои хусусияти иҷтимоӣ буда, дар ҷараёни таърихӣ ташаккул ёфта, дар натиҷаи таҷрибаи фарҳангӣ ва фаъолияти муштараки инсонҳо пойдор мегарданд. Онҳо муносибати шахсро на танҳо бо воқеият, балки бо дигар одамон, ҷомеа, фарҳанг, меҳнат, табиат ва ҳуди худ муайян мекунанд. Аз ин рӯ, арзишҳо на танҳо хусусияти фардӣ, балки хусусияти ҷамъиятӣ низ доранд.

Дар заминаи илмҳои иҷтимоӣ ва педагогика, арзишҳо ҳамчун унсурҳои муҳими тарбияи шахсият арзёбӣ мешаванд. Онҳо ба ташаккули ҷаҳонбинӣ, худшиносӣ, масъулият, эҳсоси ҳамбастагӣ ва ҳамдардӣ мусоидат намуда, заминаи маънавӣ ва ахлоқии фаъолияти

инсонро ташкил медиҳанд. Маҳз тавассути азхудкунии арзишҳо шахс ба субъекти ғайол ва огоҳ дар муносибат бо ҷомеа табдил меёбад.

Дар илми иҷтимоӣ ва педагогика арзишҳо ҳамчун унсурҳои муҳими танзимкунандаи рафтор ва муносибатҳои шахс дар ҷомеа мавқеи калидӣ доранд. Барои фаҳмиши амиқи моҳият ва сохтори арзишҳо, олимони гуногун гурӯҳбандии онҳоро пешниҳод намудаанд. Дар миёни чунин назарияҳо, корҳои Э. Дюркгейм ва Ш. Шварцс аҳамияти махсус доранд.

1. Консепсияи арзишҳои иҷтимоӣ -иҷтимоии Эмил Дюркгейм

Дюркгейм арзишҳоро ҳамчун «заминаи ахлоқии тартиботи иҷтимоӣ» мешуморад. Ба андешаи ӯ, арзишҳо танҳо эҳсос ё интиҳоби шахсӣ нестанд, балки қувваи маҷбуркунандаи иҷтимоӣ доранд, ки рафтори инсонро назорат ва роҳнамоӣ мекунанд. Вай онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад: 1) арзишҳои ҷамъиятӣ (коллективӣ) — қоидаҳо, меъёрҳо ва анъаналаро, ки ҳамбастагии иҷтимоиро таъмин менамоянд; 2) арзишҳои инфиродӣ (шахсӣ) — бовару эътиқодҳоро, ки шахс дар доираи меъёрҳои иҷтимоӣ ташаккул медиҳад.

2. Назарияи арзишҳои универсалии Шалом Шварцс

Ш. Шварцс (Shalom Schwartz) яке аз моделҳои муосир ва васеъ истифодашавандаи арзишҳоро таҳия кардааст. Вай арзишҳоро ҳамчун ҳадафҳои умумибашарӣ медонад, ки барои тамоми фарҳангҳо муштараканд. Ба гуфтаи Шварцс, ҳамаи арзишҳо дар шакли давра (моделҳои даврешакл) ҷой мегиранд ва вобаста ба наздикии маънавӣ ба якдигар таъсир мерасонанд. Ӯ 10 гурӯҳи асосии арзишҳоро ҷудо кардааст: ҳокимият (қудрат); дастовард (муваффақият); гедонизм (лаззат); ангезиш (ҳаяҷон, навоҳарӣ); худмустақилият (автономия); унвон (ҳамкорӣ, навоҳарӣ); амният; конформизм (риояи меъёрҳо); анъана; неқҳоӣ (эҳтиром, кумак ба дигарон); универсализм (адолат, баробарӣ, таҳаммулпазирӣ).

3. Дигар назарияҳо ва гурӯҳбандиҳо

Ғайр аз Дюркгейм ва Шварцс, як қатор муҳаққиқони дигар низ арзишҳоро гурӯҳбандӣ кардаанд:

Т. Парсонс онҳоро ҳамчун унсурҳои асосии низоми иҷтимоӣ медонад, ки барои устувории ҷомеа хизмат мекунанд.

М. Рокич арзишҳоро ба ду навъ ҷудо кардааст: арзишҳои мақсадӣ (ҳадафӣ) — идеалҳоро, ки шахс дар ҳаёт меҷӯяд ба онҳо расад; ва арзишҳои воситаӣ (рафторӣ) — усуле, ки шахс барои расидан ба он ҳадафҳо истифода мебарад.

Ҳамаи ин назарияҳо нишон медиҳанд, ки арзишҳо на танҳо афзалиятҳои шахсӣ, балки унсурҳои сохтори иҷтимоӣ мебошанд, ки ҷаҳонбинӣ, ангеза ва рафтори шахсро ташаккул медиҳанд. Омӯзиши арзишҳо барои фаҳмидани раванди ташаккули шахсияти касбӣ, бахусус омӯзгорони оянда, аҳамияти калидӣ дорад.

Дар муҳити муосири таълимӣ, ки бо ҷаҳонишавӣ, рақобати баланди бозори меҳнат ва тағйирёбии доимии талабот ба касби омӯзгорӣ тавсиф мешавад, масъалаи ташаккули хувияти педагогӣ аҳамияти хоса пайдо кардааст. Хувияти педагогӣ маҷмуи тасаввурот, арзёбӣ, ангезаҳо ва эҳсосе мебошад, ки шахсро ҳамчун намоёндаи касби омӯзгорӣ муайян мекунад ва муносибати ӯро ба ғайолияти касбӣ, муҳити таълимӣ ва ҳуди худ ҳамчун омӯзгор танзим месозад.

Яке аз зерсохторҳои муҳими хувияти педагогӣ арзишҳои иҷтимоию касбӣ ба шумор мераванд. Онҳо ҳамчун системае амал мекунанд, ки муносибати шахсро ба ҷомеа, донишҷӯён, ҳамкасбон ва ҳуди касби омӯзгорӣ муайян менамоянд. Ин арзишҳо на танҳо ангезаи дохилии шахсро таъмин мекунанд, балки рафтори ӯро низ ба таври устувор танзим мекунанд. Омӯзгорони дорои низоми устувори арзишҳои иҷтимоию касбӣ ба ғайолияти худ на ҳамчун маҷмуи вазифаҳои техникӣ, балки ҳамчун рисолати иҷтимоӣ менигаранд.

Ташаккули арзишҳои иҷтимоию касбӣ дар хувияти педагогӣ аз якҷанд ҷанба иборат аст:

- Ҷанбаҳои ахлоқӣ ва инсонгароёна, ки масъулият, адолат, эҳтиром ба шахсият, таҳаммулпазирӣ ва ҳамдардиро дар бар мегиранд;
- Ҷанбаҳои касбӣ, ки садоқат ба касб, омодагӣ ба такмил ва ҳудрушд, муносибати эҷодкорона ба ғайолияти педагогиро фаро мегиранд;
- Ҷанбаҳои иҷтимоӣ, ки муносибати омӯзгорро ба ҷомеа, фарҳанг ва арзишҳои миллӣ ифода мекунанд.

Ин арзишҳо асоси ҷаҳонбинии педагогиро ташкил дода, дар раванди тайёрии касбӣ ба тадриҷ дар шахсияти донишҷӯён ҷой мегиранд ва ба ташаккули ҳисси ҳувияти устувори касбӣ мусоидат мекунанд. Дар натиҷа, омӯзгорони оянда худро на танҳо ҳамчун мутахассиси соҳавӣ, балки ҳамчун намоёнди як ҷомеаи касбӣ, соҳиби рисолати иҷтимоӣ ва фарҳангӣ эҳсос менамоянд.

Дар шароити муосир, ки бо тағйирёбии босуръати иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ тавсиф меёбад, ташаккули арзишҳои иҷтимоию касбӣ дар омӯзгорони оянда бо як қатор мушкилот ва монеаҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ мегардад. Яке аз мушкилоти асосӣ мазмун ва таркиби барномаҳои таълимӣ мебошад, ки аксаран бештар ба интиқоли донишҳои назариявӣ равона шудаанд. Дар чунин шароит, ҷузъҳои таҷрибавӣ ва амалии тайёрии касбӣ камтар инкишоф ёфта, имкониятҳои донишҷӯён барои иштирок дар таҷрибаомӯзиҳо, фаъолияти эҷодӣ ва таҳқиқоти амалӣ маҳдуд мегарданд. Ин боис мешавад, ки арзишҳои иҷтимоию касбӣ бештар дар сатҳи назариявӣ боқӣ монанд ва ба рафтори воқеии касбӣ табдил наёбанд.

Монеаи дигар ба омилҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ вобаста аст. Бисёре аз донишҷӯён ба ихтисоси омӯзгорӣ на бо ангезаи ботинӣ ва муҳаббат ба касб, балки бо сабабҳои беруна, мисли набудани имконият барои дохил шудан ба дигар ихтисосҳо ё танҳо бо мақсади гирифтани диплом, ворид мешаванд. Дар натиҷа, арзишҳои касбӣ дар зехни онҳо реша намегирад ва бештар шакли зоҳирӣ ва расмӣ касб мекунанд. Ин ҳолат ба ташаккули ҳувияти касбӣ ва ҳисси масъулият таъсири манфӣ мерасонад.

Илова бар ин, набудани шароити иҷтимоӣ -фарҳангӣ ва моддӣ -техникии муассисаҳои таълимӣ низ як монеаи ҷиддӣ ба ҳисоб меравад. Китобхонаҳои номукамал, синфхонаҳои бе таҷҳизоти муосир, дастрасии маҳдуд ба технологияҳои рақамӣ ва интернет имконияти донишҷӯёнро барои таҷрибаи воқеӣ ва фаъолияти арзишгароёна маҳдуд месозанд. Дар чунин муҳит, дониш бештар шакли назариявӣ пайдо мекунанд ва робитаи мустақим бо фаъолияти амалӣ суст мегардад.

Омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ, аз ҷумла сатҳи пасти дастгирии иҷтимоӣ аз ҷониби муассисаҳо, зарурати ҳамзамон таҳсил ва кор кардан, паст будани даромад ва набудани хидматҳои иҷтимоӣ низ ба ин раванд таъсири манфӣ мерасонанд. Ин вазъ боис мешавад, ки арзишҳои иҷтимоию касбӣ зери фишори манфиатҳои иқтисодӣ қарор гиранд ва ба сифати унсури дуҷумдараҷа дар шуури донишҷӯён ҷой дошта бошанд.

Ворид намудани тарбияи арзишӣ дар раванди таълим бояд ба таври пайдарпай, системаӣ ва мақсаднок амалӣ карда шавад. Дар марҳилаи аввал, зарур аст, ки сатҳи ибтидоии арзишҳои донишҷӯён муайян карда шавад. Барои ин, гузаронидани пурсишҳои сотсиологӣ ва психолого-педагогӣ, мусоҳибаҳо ва таҳлили ангежаҳои шахсӣ тавсия мешавад. Ҳамзамон, бояд барои устодон семинарҳои омӯзишӣ доир ба усули тарбияи арзишӣ ташкил карда шуда, барномаи ягонаи дохилидонишгоҳӣ таҳия гардад, ки дар он ворид намудани ҷузъҳои арзишӣ ба фанҳои таълимӣ пешбинӣ шудааст.

Дар марҳилаи дуюм, ки марҳилаи ҳамгироии арзишҳо ба раванди таълим мебошад, лозим аст, ки мазмуни фанҳои таълимӣ бо масъалаҳои арзишӣ ғанӣ гардонидида шавад. Ин амал тавассути ворид кардани мавзӯҳои арзишӣ ба дарсҳо, таҳияи супоришҳо ва ҳолатномаҳо (кейстарияҳо), ташкил кардани баҳсу муҳокимаҳои гурӯҳӣ ва истифодаи усули интерактивӣ амалӣ мешавад. Илова бар ин, таҷрибаомӯзии педагогӣ бояд ба таври махсус ба арзёбии ҷанбаҳои ахлоқӣ ва иҷтимоии фаъолияти омӯзгорӣ нигаронида шавад.

Марҳилаи сеюм ба татбиқи амалии арзишҳо бахшида шуда, ҳадафаш фароҳам овардани муҳити таҷрибаомӯзии арзишгаро мебошад. Дар ин замина, ташкил кардани маҳфилҳо ва клубҳои донишҷӯён, баргузориҳои чорабиниҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ, ҷалби донишҷӯён ба корҳои ихтиёрӣ, лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва тадқиқоти муштарак бо устодон тавсия мешавад. Ҳар як чунин фаъолият бояд бо муҳокима ва таҳлили рефлексивӣ анҷом ёбад, то донишҷӯён таҷрибаи арзишӣ ва ҳисси масъулиятро дарк намоёнд.

Дар марҳилаи охирин — марҳилаи мониторинг ва арзёбӣ — зарур аст, ки сатҳи ташаккули арзишҳои иҷтимоию касбӣ дар донишҷӯён пайваستا санҷида шавад. Барои ин мақсад, истифодаи варақаҳои инфиродии пешрафти шахсӣ, гузаронидани тестҳо, анкетаҳо, мусоҳибаҳо ва таҳлили портфолио самаранок аст. Дар асоси натиҷаҳои бадастомада ислоҳ ва тақмили барномаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ амалӣ мегардад.

Ворид намудани тарбияи арзишӣ дар раванди таълим бояд ба таври пайдарпай, системаӣ ва мақсаднок амалӣ карда шавад. Дар марҳилаи аввал, зарур аст, ки сатҳи

ибтидоии арзишҳои донишҷӯён муайян карда шавад. Барои ин, гузаронидани пурсишҳои сотсиологӣ ва психологӣ -педагогӣ, мусоҳибаҳо ва таҳлили ангежаҳои шахсӣ тавсия мешавад. Ҳамзамон, бояд барои устодон семинарҳои омӯзишӣ доир ба усули тарбияи арзишӣ ташкил карда шуда, барномаи ягонаи дохилидонишгоҳӣ таҳия гардад, ки дар он ворид намудани ҷузъҳои арзишӣ ба фанҳои таълимӣ пешбинӣ шудааст.

Дар марҳилаи дуюм, ки марҳилаи ҳамгироии арзишҳо ба раванди таълим мебошад, лозим аст, ки мазмуни фанҳои таълимӣ бо масъалаҳои арзишӣ ғанӣ гардонидида шаванд. Ин амал тавассути ворид кардани мавзӯҳои арзишӣ ба дарсҳо, таҳияи супоришҳо ва ҳолатномаҳо (кейстарияҳо), ташкил кардани баҳсу муҳокимаҳои гурӯҳӣ ва истифодаи усули интерактивӣ амалӣ мешавад. Илова бар ин, таҷрибаомӯзии педагогӣ бояд ба таври махсус ба арзёбии ҷанбаҳои ахлоқӣ ва иҷтимоии фаъолияти омӯзгорӣ нигаронида шавад.

Марҳилаи сеюм ба татбиқи амалии арзишҳо бахшида шуда, ҳадафаш фароҳам овардани муҳити таҷрибаомӯзии арзишгаро мебошад. Дар ин замина, ташкил кардани маҳфилҳо ва клубҳои донишҷӯён, баргузориҳои чорабиниҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ, ҷалби донишҷӯён ба қорҳои ихтиёрӣ, лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва тадқиқоти муштарак бо устодон тавсия мешавад. Ҳар як чунин фаъолият бояд бо муҳокима ва таҳлили рефлексивӣ анҷом ёбад, то донишҷӯён таҷрибаи арзишӣ ва ҳисси масъулиятро дарк намоянд.

Дар марҳилаи охирин — марҳилаи мониторинг ва арзёбӣ — зарур аст, ки сатҳи ташаккули арзишҳои иҷтимоию касбӣ дар донишҷӯён пайваستا санҷида шавад. Барои ин мақсад, истифодаи варақаҳои инфиродии пешрафти шахсӣ, гузаронидани тестҳо, анкетаҳо, мусоҳибаҳо ва таҳлили портфолио самаранок аст. Дар асоси натиҷаҳои бадастомада ислоҳ ва тақмили барномаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ амалӣ мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Абдуллоев З. Таҳаввулоти соҳаи маориф дар Тоҷикистон. Душанбе: Дониш — 2022.
2. Абрамова, М. А. Духовные и материальные ценности как факторы адаптации молодежи Калмыкии и Якутии (на материалах социологического опроса в республиках Калмыкия и Саха (Якутия)) / М. А. Абрамова // Вестник НГУ. Серия Философия. – 2010. – Т. 8. № 1. – С. 109–117.
3. Ашурматов А. Таълими касбии муаллимон дар шароити таълими муосир дар Тоҷикистон. Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 4 (1), 67-72., 2020 с.Бабанский, Ю. К. Избранные педагогические труды / Ю. К. Бабанский. – М.: Педагогика, 1989. – 558 с.
4. Бездухов, В. П. Теоретические проблемы становления педагогической компетентности учителя / В. П. Бездухов, С. Е. Мишина, О. В. Правдина. – Самара: Изд-во СамГПУ, 2001. – 132 с.
5. Вербицкий, А. А. Контекстно-компетентный подход к модернизации образования / А. А. Вербицкий // Инновационные проекты и программы в образовании. – 2011. – №4. – С. 32–37.
6. Гулямова З. Инноватсияҳо дар системаҳои таълим: таҷрибаи Қазоқистон ва Ўзбекистон. Номаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 3(1), 45-50., 2018 с.
7. Зимняя, И. А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2005. – № 11. – С. 11–20.
8. Макаренко А.С. Педагогическая поэма / А.С. Макаренко [текст]. – Москва. Изд-во АПН РСФСР, 1950.-189с.
9. Носирова М.Н. Ташаккули салоҳиятнокии омӯзгорони оянда ба ташкили қорҳои касбинтиҳобкунӣ дар макотиби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ... номз. илм. пед. / М.Н.Носирова. – Хучанд. – 2022. – 238 с.
10. Петрунева, Р. О главной цели образования /Р. Петрунева, Н. Дулина, В. Токарев // Высшее образование в России. – 1998. – № 3. – С. 40–46.
11. Сластенин, В. А. Аксиологический аспект содержания современного педагогического образования / В. А. Сластенин, Е. И. Артамонова // Педагогическое образование и наука. – 2000. – № 3. – С. 4–10.
12. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронии Пешвои миллат дар Рӯзи дониш. Сайти расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. <https://president.tj/ru/node/27610>
13. Юнусов Р. Таърихи байналмилалӣ дар тайёр кардани муаллимон: Қазоқистон ва Ўзбекистон ҳамчун намунаҳо. Маҷаллаи илмӣ «Тадқиқоти педагогӣ», 2 (3), 31-39.
14. Schwartz,S.H. *Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*. In: M. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 25, pp. 1–65). Academic Press.
15. Durkheim, É. (1925). *L'éducation morale*. Paris: Félix Alcan.

АРЗИШҶОИ ИҶТИМОИЮ КАСБӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ МУҲИММИ ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ОМӢЗГОРИ ОЯНДА

Мақола ба масъалаи нақши арзишҳои иҷтимоию касбӣ дар ташаққули шахсияти омӯзгорони оянда бахшида шудааст. Муаллиф зарурати рушди муҳити арзишгароёна дар муассисаҳои таҳсилоти олиро асоснок намуда, нишон медиҳад, ки арзишҳои иҷтимоию касбӣ ҳамчун омилҳои асосии ташаққули ангеа, масъулият ва ҷаҳонбинии педагогӣ амал мекунад. Зикр мегардад, ки ин арзишҳо на танҳо ба самаранокии фаъолияти касбӣ, балки ба рушди шахсӣ ва иҷтимоии омӯзгор низ таъсири мустақим доранд.

Калидвожаҳо: омӯзгори оянда, арзишҳои иҷтимоию касбӣ, шахсияти педагогӣ, ангеа, муҳити арзишгароёна, мушкilotи ташаққули арзишҳо, ҳавасмандкунии касбӣ.

СОЦИАЛЬНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА

Статья посвящена анализу роли социально-профессиональных ценностей в формировании личности будущего педагога. Автор обосновывает необходимость формирования ценностно-ориентированной среды в вузах и показывает, что социально-профессиональные ценности выступают ключевым фактором развития профессиональной мотивации, ответственности и педагогического мировоззрения. Отмечается, что данные ценности оказывают влияние не только на эффективность профессиональной деятельности, но и на личностное и социальное развитие педагога.

Ключевые слова: будущий педагог, социально-профессиональные ценности, личность педагога, мотивация, ценностная среда, проблема формирования ценностей, профессиональная мотивация.

SOCIAL AND PROFESSIONAL VALUES AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE FORMATION OF THE PERSONALITY OF A FUTURE TEACHER

The article explores the role of social and professional values in shaping the personality of future teachers. The author substantiates the necessity of establishing a value-oriented environment in higher education institutions and argues that social and professional values serve as a key factor in developing professional motivation, responsibility, and pedagogical worldview. It is emphasized that these values affect not only the effectiveness of professional activity but also the personal and social development of the teacher.

Keywords: future teacher, social-professional values, teacher's personality, motivation, value-oriented environment, problems of value formation, professional motivation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ансори Парвинаи Бахтиерхон: номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи забон ва адабиёти руси Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, шаҳри Панҷакент, хиёбони Рӯдакӣ 106,

Пэнг Ёингйинг - унвонҷӯи кафедраи педагогика ва психологияи Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, шаҳри Панҷакент, хиёбони Рӯдакӣ 106, (+992) 88 855 66 00

Сведение об авторе: Ансори Парвина Бахтиерхон: кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой русского языка и литературы Таджикского педагогического института в Пенджикенте, Пенджикент, проспект Рудаки, 106.

Пэнг Ёингйинг — соискатель кафедры педагогики и психологии Таджикского педагогического института в городе Пенджикент, г. Пенджикент, проспект Рудаки 106, (+992) 88 855 66 00

Information about the author: Ansori Parvina Bakhtierkhon: Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Russian Language and Literature of the Tajik Pedagogical Institute in Panjakent, Panjakent, Rudaki Avenue 106,

Peng Yingying — applicant of Department of Pedagogy and Psychology, Tajik Pedagogical Institute in Panjakent, Panjakent city, Rudaki Avenue 106, (+992) 88 855 66 00

ҶАНБАҶОИ ПСИХОЛОГИЮ ПЕДАГОГИИ ТАРБИЯИ АҲЛОҚИИ КӢДАКОНИ СИНИИ ТОМАКТАБӢ

Абдуллоева М.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Мафҳуми «тарбияи ахлоқӣ» фарогир аст. Он тамоми паҳлуҳои ҳаёти инсонро фаро гирифтааст. Барои ҳамин ҳам олим В. С.Сухомлинский системаи тарбиявино барои инкишофи ҳаматарафаи шахсият тартиб дода, комилан асоснок ҳисоб мекард, ки хусусияти ташаққули он тарбияи ахлоқӣ мебошад. «Мақсади тарбияи ахлоқӣ инкишофи ҳиссиёти ахлоқии шахс мебошад».[1]

Ахлоқ ҷузъи таркибии равиши маҷмуи тарбияи шахсият мебошад. «Ташаққули ахлоқ ҷуз ба дониш, малака ва одатҳои рафтори инсон ва риояи устувори онҳо риоя кардани меъёрҳо, қоидаҳо ва талаботи ахлоқӣ ҷири дигаре нест», менависад Харламов И.Ф. [3]

Вазифаи асосии тарбияи ахлоқӣ дар кудакони синни томактаби ва насли наврас ташаккул додани шуури ахлоқӣ, рафтори устувори ахлоқӣ ва ҳиссиёти ахлоқӣ мувофиқат кардан, ташаккули мавқеи ғаёли ҳаётии ҳар як шахс, одати ҳидоят дар рафтори худ мебошад.

Кӯдак бо мурури замон меёру қоидаҳои рафтор ва муносибатҳои дар ҷомеаи мардум қабулшударо тадриҷан азхуд мекунад, мувофиқат мекунад, яъне худӣ, мансубият ба худ, роҳу шаклҳои муошират, ифодаи муносибат ба одамон, табиат, нисбат ба худ. Натиҷаи тарбияи ахлоқӣ дар кудакони синни томактабӣ пайдо шудан ва тасдиқ шудани маҷмуи муайяни сифатҳои ахлоқӣ мебошад ва ин хислатҳо ҳар қадар мустаҳкамтар ташаккул ёфта бошанд, дар кӯдак ҳамон қадар саркашӣ аз талаботи ахлоқии дар ҷамъият қабулшуда камтар мушоҳида карда мешавад.

Ахлоқ меёрҳои мебошанд, ки одамонро дар рафтори ҳаррӯзаашон роҳнамоӣ мекунад. Ахлоқ категорияҳои абадӣ ё тағйирнопазир нестанд. Онҳо бо қувваи одати омма такрор карда мешаванд, ки аз ҷониби нуфузи афкори ҷамъиятӣ дастгирӣ карда мешаванд, на муқаррароти қонун. Дар баробари ин, талаботи ахлоқӣ, меёрҳо, ҳуқуқҳо дар шакли идеяҳо дар бораи ӯ гуна рафтор кардан дар ҷомеа асосҳои муайян мегиранд.

Меёрҳои ахлоқӣ ифодаи муносибатҳои муайяне мебошанд, ки ахлоқи ҷомеа ба рафтор ва ғаёлияти шахс дар соҳаҳои гуногун муқаррар кардааст.

Тарбияи ахлоқӣ раванди мақсадноки ташаккули шуури баланд, ҳиссиёт ва рафтори ахлоқии кӯдакон мувофиқи идеалҳо ва талаботи ахлоқ мебошад.

Дар байни вазифаҳои зиёди муайяншуда Стандарт ба ҳалли мушкилоти зерин нигаронида шудааст: омезиши таълиму тарбия ба раванди интегралӣ дар асоси арзишҳои маънавӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоӣ -фарҳангӣ ва қоидаҳо ва меёрҳои рафтори дар ҷомеа қабулшуда ба манфиати шахс, оила, амъият.

Ба тарбияи ҳиссиёти ахлоқӣ дар таърихи педагогикаи шуравӣ ва прогрессивии хориҷӣ ҳамеша диққати калон дода мешуд. Дар эодиёти К.Д.Ушинский, В.Г.Белинский, Н.А.Добролюбов, А.И.Герцен. [4]

Н.Г.Гернштейнский қайд карда шудааст, ки кӯдакон барвақтар аз калонсолон, ҳамсолон эҳсоси меҳрубонӣ ва адолатро оғоз мекунанд ва ба зухуроти гуногуни меҳрубонӣ ва бадҳоҳӣ нисбат ба онҳо ҳассос мешаванд.

Дар педагогикаи шуравӣ В.А.Сухомлинский ба масъалаи тарбияи ҳиссиёти ахлоқии кӯдакон махсусан диққати бештар меод. Вай унӣ меҳисобад, ки аз хурдӣ тарбия кардани ҳиссиёти кӯдак, ба ӯ омӯзонидани мувозинати хоҳишҳои худ бо манфиатҳои дигарон муҳим аст. Қасе, ки ба хоҳири нафси худ қонунҳои видону адолатро ба як тараф меҷартояд, ҳеҷ гоҳ одами ҳақиқӣ нахоҳад шуд.

Психологҳо ва мураббӣён таъкид мекунанд, ки эҳсоси кӯдакон бештар дар синни томактабӣ инкишоф меёбад. Эҳсоси ахлоқӣ дар кӯдакон дар раванди муносибат бо калонсолон ва ҳамсолон ташаккул меёбад ва аввал ҳамдардӣ ба шодӣ ва баъд ба ғам вучуд дорад. Яке аз муҳимтарин шартҳои инкишофи бомуваффақияти ҳиссиёти ахлоқии кӯдак аз ҷониби калонсолон ба вучуд овардани муҳити хушу хурсандона дар атрофи ӯ мебошад. Кӯдакон аксар вақт бесабаб меҳанданд. Шумо набояд ҳеҷ гоҳ шодии кӯдаки худро ҳалалдор кунед. Дар ҳолати шодӣ ба кӯдак унӣ менамояд, ки ҳама из барои ӯ дастрас аст, ӯ бо хоҳиши худ ба ҳар гуна қор машғул мешавад, ба худ эътимод пайдо мекунад, қобилиятҳои ғаёли мешавад, супоришҳои меҳнатиро бо омодагӣ иҷро мекунад, ба калонсолон кумак мекунад. Муҳим аст, ки калонсолон ҳолати рӯҳии ӯро дуруст арзёбӣ кунанд, ба шодии ӯ шарик шаванд.

Ташаккули андешаҳои кӯдак дар бораи ахлоқ, рафтори ахлоқӣ ҳамзамон оила, кӯдакистон ва воқеияти атроф таъсир мерасонад. Роҳ аз ташаккули дониш дар бораи изҳои неқ то рафтори дуруст дар кудакон ҳеле мураккаб буда, бояд бо меҳнати пурҷушу хуруши доимии калонсолон оид ба инкишофи шуури ахлоқии кӯдакон пур қарда шавад. Мураббия ҳангоми тарбияи муносибати бошууро ба рафтори худ бояд пеш аз ҳама сабабҳоеро, ки кӯдакро ба ин ё он амал водор қардаанд, фаҳмида, баъд бо ҳар восита муайян кунанд, ки вай инро и тавр мефаҳмонад ва агар ин шарҳ нодуруст бошад ё нодуруст аст, кӯшиш кунед, ки ба кӯдак дар фаҳмидани он кумак кунед.

Тарбияи ҳиссиёти ахлоқӣ дар кӯдакон раванди мураккаб аст. Ин раванди ташаккули мақсадноки шахсият аст. Ин ҳамкориҳои махсус ташкилшуда, идорашаванда ва

назоратшавандаи мураббӣён ва тарбиятгирандагон мебошад, ки ҳадафи ниҳоии он ташаккули шахсияти барои ҷомеа зарур ва муфид мебошад.

Дар нимаи дуоми асри 20 дар тамоми дунё таваҷҷуҳ ба масъалаи тарбияи ахлоқӣ ва ташаккули шахсияти ҷавонон зиёд шуд. Маълум гардид, ки ба тарбияи ахлоқии инсон диққати зиёд надода, ягон масъалаи иҷтимоиро ҳал кардан мумкин нест. Олимони муосири илмҳои гуманитарӣ кӯшиш мекунанд, ки сабабҳои деформатсияҳои аксаран дар соҳаи маънавии шахс ва ҷомеа ба амал омадари фаҳманд, роҳҳои бартараф кардани онҳоро нишон диҳанд. унин дигаргуниҳо дар ҳаёти ҷомеа ба васеъ шудани доираи тадқиқоти таърихӣ педагогӣ мусоидат намуда, имкон медиҳанд, ки ба оқибатҳои аз ин пеш фаромушшудаи маданияти педагогӣ, ки афкори педагогии мураббӣёно дар бар мегиранд, рӯ оварда шавад. Дар баробари ин зарурати аз нав дида баромадани тамсили тафсириҳои гуногуни асосҳои назариявии тарбияи ахлоқӣ ба миён меояд. Аллақай дар ибтидои солҳои 90-ум бисёр файласуфон ба назарияи тарбияи ахлоқие, ки дар педагогикаи шуравӣ ташаккул ёфтааст, баҳои манфӣ доданд. Онҳо сушт инкишоф ёфтани масъалаҳои ахлоқии тарбияро қайд намуда, мавқеи умумии методиро, ки дар таҳлили мақсад ва моҳияти тарбияи ахлоқӣ аз он мебароянд, танқид карданд.

Масъалаи мазмуни тарбияи ахлоқӣ бо баҳсу мунозираи пуршиддат дуор омад. Ниҳоят, олимони бо ақидаҳои, ки дар илм дар бораи воситаҳои таъсири тарбиявии ахлоқии шахс ба вучуд омадаанд, қаноатманд набуданд. Дар шароити ноустувории иҷтимоӣ ва аз байн рафтани самтҳои пештараи арзишманд, норозӣ будан аз вазъи назарияи педагогӣ рӯ овардан ба анъанаҳои фарҳанги, аз ҷумла педагогӣ аҳаммияти махсус дорад. Дар ибтидои асрҳои 19-20 олимони пешқадам тамоми ҷанбаҳои тарбияи кӯдаконро то мактаб, мазмун, шакл ва усули онро ба кулӣ аз нав дида баромаданд. Дар он вақт системаҳои нави таълимӣ таъсис дода шуданд, ки пасивӣ ва безътиноии педагогии кӯдакро истисно мекарданд, фаъолият ва ҳунари ҳаваскоронаи ӯро таҳрик медоданд. Муассисаҳои алоҳидаи томактабӣ ва мураббӣёни он ба пеш кушиш мекарданд, ки чараёни педагогиро тавре созанд, ки он барои инкишофи умумии тамоми ҷиҳатҳои психикаи кӯдак шароит фароҳам оварад. Баррасии масъалаҳои тарбияи ахлоқии кӯдакони синни томактабӣ дар охири асри XIX - ибтидои асри XX таваҷҷуҳи муҳаққиқони муосири соҳаи педагогикаи томактабӣ мебошад.

Аҳаммияти мушкilotи ахлоқии насли наврас мутахассисонро водор мекунад, ки ба таҷрибаи олимони Е.Н. Водовозова ва А. Симонови, ки аз ҷиҳати назария ва амалия дар илми педагогика саҳми бебаҳо гузоштааст таъя намоянд. Қимати махсуси андешаҳои Е.Н. Водовозова[6] дар барнома ва методикае, ки вай оид ба истифодаи осори бадеии мардуми дар тарбияи равонию ахлоқи таҳия кардааст, дар асосноккунии бози ҳамун воситаи муҳими тарбияи инкишофи фаъолияти эҷодӣ ва инкишофи имкониятҳои педагогии бозӣ. Тарбияи ахлоқӣ, ба ақидаи Е.Н.Водовозова танҳо дар донишони мураккабии меҳнат имконпазир аст.

Меҳнат кӯдакро ба амалҳои мусбат водор мекунад, ки дар рафтори бошууронаи ахлоқӣ зоҳир мешавад. Е.Н. Водовозова таъкид кардааст, ки тарбияи ахлоқии кӯдакони синни томактабӣ бо инкишофи руҳии онҳо он қадар зич алоқаманд аст, ки дар бораи ҳар яки онҳо алоҳида сухан гуфтан душвор аст. Инкишофи баағони синни томактабӣ бояд ҳаматарафа бошад: «Тарбияи ҷисмонӣ, ахлоқӣ ва руҳӣ бояд ҳамеша ба ҳамдигар паҳн шуда, барои ба даст овардани натиҷаҳои пурраи ҳаматарафаи тарбия ба ҳамдигар ёрӣ расонад». Э.Н. Водовозова возеҳ баён кардааст, ки муносибатҳои арзишманди ахлоқӣ аввал дар оила зоҳир мешаванд, ки ин ҳам арзиши тарбиявӣ мебошад. Дар баробари ин, волидайн ҳамун барандагони муносибатҳои арзишӣ ба ҷаҳон баромад мекунанд ва бо мазмуни арзишҳои интиҳобшуда мукаммалшуда тавсиф мешаванд. Ба андешаи Н.Симонови, маҳдуд кардани нафси худӣ кӯдакон унсури муҳими тарбияи ахлоқии шахс аст. Идеҳои онҳо характери дурахшони гуманисти дошта, ба талаботи имрузаи муносибати шахсият нигаронидашуда ба тарбия ҳамовоз мешаванд, ки ин бо шавқу ҳаваси зиёд ба шахсият, фардият, шахс ҳамун субъекти чараёнҳои ҷамъиятӣ вобаста аст. Таҳлили асосҳои назариявӣ ва амалии тарбияи ахлоқӣ дар синни томактабии гузашта дар марҳилаи имрӯза ҷустуҷуи имкониятҳои фардиқунонии таълим, рушди муҳтавои таълимиро, ки ба шахсият нигаронида шудааст, на танҳо аз талаботи иҷтимоӣ ба шахс.Таҷрибаи муосири педагогӣ ва таҳқиқоти махсус нишон медиҳад, ки неруи зехнии кудакони синни томактабӣ назар ба он, ки то имруз пешбини шуда буд, хеле баланд аст.

Сифатҳои ахлоқии одам хеле барвақт, дар солҳои аввали ҳаёт ташаккул меёбанд. Аз ҷиҳати ахлоқӣ тавр тарбия кардани кӯдаки хурдсол, ояндаи ӯ, муносибати ӯ бо одамони гирду атроф, иҷрои вазифаи ӯ дар назди ҷамъият ва давлат бештар вобаста аст. Педагогикаи шуравии томақтабӣ ба масъалаҳои дар руҳи ахлоқӣ тарбия кардани баагон ҳамеша диққати калон меод. Н.К.Крупская ва А.С.Макаренко дар таҳияи ин масъалаҳо саҳми бузург гузоштаанд. Раванди ташаккули сифатҳои ахлоқии кӯдаки синни томақтабӣ аз ҷиҳати таркиб хеле мураккабтар буда, нисбат ба рафти азхудкунии ҳама гуна малака ва донишҳои мушаххас ба доираи хеле васеътари шароит вобаста аст. Дар ин ҷо дар назди тарбиятгар вазифаи меистад, ки равандҳои амиқи ташаккули шахсияти кӯдакро идора кунад, ки табиат ва намунаҳои он то ҳол кам омӯхта шудааст. Барои бомуваффақият ҳал намудани ин масъалаҳо кори илмиро дар соҳаи тарбияи ахлоқии баагон вусъат додан, тадқиқоти чуқури педагогӣ, психологӣ ахлоқиро ташкил кардан зарур аст. Кӯдак метавонад ба азхудкунии меъёрҳои ахлоқии шахрванд, ки калонсолонро дар рафторашон роҳнамоӣ мекунад, танҳо тадриҷан ояд. Ин раванд бояд аз қучо оғоз шавад, кӯдаки хурдсол бояд қадом меъёрҳои одитарини ахлоқиро омӯзад, то заминаи зарурии инкишофи минбаъдаи ахлоқии ӯ ташаккул ёбад?

Таҳлили ҳолати имрузаи ин масъала нишон медиҳад, ки дар назария ва амалии тарбияи томақтабӣ (хусусан дар адабиёти таълими ва педагогӣ) ҳанӯз тамоили нодурусти ба кӯдакони хурдсол бор кардани меъёрҳои мураккаби ахлоқӣ калонсолон, ки барои дарки тарбияи томақтабӣ дастнорас аст, вучуд дорад, кӯдак ва аз таҷрибаи зиндагии худ дур аст. Аз ин рӯ, зарур аст, ки бо баррасии мазмуни тарбияи ахлоқии кӯдакони синни томақтабӣ баргардем ва ба азхудкунии одитарини меъёрҳои ахлоқие, ки муносибати кӯдакро ба калонсолон, падару модарон ва мураббӣён, ба ҳамсолони худ танзим мекунад, равона карда шавад.

Сарфи назар аз он, ки проблемаи тарбияи ахлоқии кӯдакони синни томақтабӣ ба қадри кофӣ омӯхта шуда, дар мафҳуми таъбиқи усули объективӣ ҳанӯз андон инкишоф наёфтааст, солҳои охир доираи тадқиқот дар ин самт ба таври қобили мулоҳиза васеъ шуда, қувваҳои ҷавони илмӣ фаъолон иштирок мекунад ба онҳо ҳамроҳ шуданд. Дар донишгоҳҳо тадқиқоти илмӣ психология ва педагогикаи кӯдаки хусусиятҳои ҳиссиёти ахлоқии баагон ва роҳҳои ташаккули онҳоро меомӯзанд, барои муайян кардани робитаи инкишофи интеллектуалӣ, эмотсионалӣ ва ихтиёрии кӯдак дар сатҳҳои синну соли гуногун (Э. Э.) Кульшицакая, В.К. Котирло); роҳҳои азхуд кардани қоидаҳои рафтори баагон дар машғулиятҳо, ташаккули муносибатҳои онҳо дар бозии берунӣ омӯхта мешаванд (Л. В. Артемова); дар кафедраҳои педагогика ва психологияи томақтабии донишгоҳҳои педагогӣ хусусиятҳои ба воситаи адабиёти бадеӣ тарбия намудани баагон, тарбияи ахлоқӣ дар ҷараёни мушоҳида ва меҳнат дар табиат ва ғайра омӯхта мешаванд.

Шубҳае нест, ки мураббӣёни муассисаҳои томақтабӣ ва психологҳо саъю қушиши худро бо намоёндагони фанҳои ба ҳам наздик, ки кӯдакро меомӯзанд, яққол карда, дар солҳои наздик дараҷаи методӣ ва тадқиқоти худро баланд мебардоранд, ба ҳалли ҳақиқатан илмӣ масъалаҳое, ки дар назди онҳо истодаанд, ноил мегарданд ва бо ҳамин ба қулӣ бехтар шудани тарбияи томақтабиро дар кишвар ҷори мекунад.

Адабиёти бадеӣ барандаи эътирофи талаботи маънавӣ дар инсон, идеалҳои меҳру муҳаббат ва шафқат мебошад. Мутолиаи адабиёти бадеӣ ба кӯдак қодир аст, ки ба ӯ ҳамаҷониба таъсир расонад, ҷаҳонбинии зиндагиро васеъ кунад, аз ҷиҳати эҳсосӣ ғаний гардонад, инсониятро бедор кунад. Онро дар асоси бехтарин намунаҳои адабиёти бадеӣ тарбия намуда, мо ба кӯдак ҳаёти аз ҷиҳати руҳӣ ғаний пешкаш мекунем. Талаботи ахлоқӣ дар адабиёти бадеӣ дар шакли пурра анҷом дода нашудаанд. Онҳо дар руҳи кӯдак ба вучуд омада, дар хотираи эҳсосии ӯ ҷойгир мешаванд. Нависанда, агар санъаткори асил бошад, бо панду мақсад амал намекунад. Вай кӯдаки синни томақтабиро ба вазъиятҳои ҳаёти ва муносибатҳои инсонӣ ҷалб намуда, ба ӯ воғузор мекунад, то бифаҳмад, ки ҷӣ ба ӯ маъқул аст ва ҷӣ ӯро ғамгин мекунад, ҷӣ ӯро ба ҳайрат меорад ва ҷӣ норозӣ мекунад, аз ҷӣ муҳофизат кардан лозим аст ва аз ҷӣ рад кардан лозим аст, ҷӣ ташвиш медиҳад, ҷӣ боиси ҳамдардӣ мегардад.

Дар ин ҷо дар муборизаи ҳиссиёт ташаккули сифатҳои шахсии ақлу дил ба амал меояд, бо тарибаи маънавии инсоният, ки дар адабиёт мутамарказ шудааст, ғановатманд мегардад.

Дар зери таъсири руҳбаландкунандаи каломи бадеъ худи кӯдак ба ҳулосадиҳии муайян меояд. Ҳар як китоби аз ҷиҳати бадеӣ мукамал як пораи ҳаёт аст, он кӯдакро аз ҷаҳорҷӯбаи маҳдуди ҳаёти худ ба таҷрибаи нав даъват мекунад. Вай имконият медиҳад, ки таҷрибаро аз сар гузаронад, мавқеи худро ишғол намояд, барои қабули қарор интиҳоб кунад. Адабиёт кодир аст, ки меъёрҳои иҷтимоии рафтори берунии кудаконро ба танзимгари дохилии рафтор табдил дода, дар дил соҳиб шаванд. Ҳулосае, ки тавассути ҳамдардӣ ва тафаккури худ ба даст меояд, метавонад ба эътиқод табдил ёбад, ба «ҷону хун» ворид шавад ва шахсро «ба таври ноаён роҳбарӣ кунад».

Талаботи таъсири тарбиявии китоб ба кӯдакони синну соли гуногун кадомҳоянд? Онҳо ба мавҷудияти марҳилаҳои муайяни психофизиологӣ дар кӯдакӣ асос ёфтаанд. Ҳангоми ташаккули доираи мутолиаи ягон асар ҳар як кӯдак ва синну соли ӯро ба назар гирифтани лозим аст, ки шакл ва мундариҷаи дарки кӯдаконро аз калимаи ҷопшуда мушаххас ва возеҳ мекунад.

Дар синни томақтабӣ ва ибтидоӣ таълим бо китоб бештар тавассути тақлид сурат мегирад. Кӯдак орзуи хуб буданро дорад ва аз ин рӯ ботинӣ ба ҳислатҳои мусбӣ таваҷҷуҳ мекунад, меҳонад мисли онҳо бошад. Аз рӯйи намунаи қаҳрамони маҳбуб амал кардан, аз ӯ ибрат гирифтани, чунин муносибати бисёр баагон мутолиаи нисбат ба асари бадеии комил, ки ҳислати дурахшон, фаромушнашаванда, ҷиҳати ахлоқии қаҳрамонро ифода мекунад.

Дар имкониятҳои тарбиявии адабиёт персонажҳои манфӣ нақши махсус мебозанд. Дар назари аввал онҳо ба кӯдак таъсири манфӣ мерасонанд. Баъзеҳо ба зарурати онҳо шубҳа доранд ва боварӣ доранд, ки кӯдак ба онҳо тақлид мекунад. Дарвоқеъ, таассуфовар аст, ки онҳо, агар бо истеъдоди бузург офарида шаванд, мусбат амал мекунад. Охир, кӯдак характерро ҳамун як навъи додашуда дарк намекунад, вай ба муқобили вайронкунандагони қонунҳои ахлоқ ботинан эътироз мекунад. Рад кардани ҳислати манфӣ таъсири ниҳии мусбӣ хонишро муайян мекунад. Достоннависи бузурги фаронсавӣ Шарл Перро гуфтааст: «Новобаста аз он ки эпизодҳои гуногуни афсонаҳо аҷиб ва афсонавӣ бошанд ҳам, бешубҳа, ҳамаи онҳо дар кӯдакон хоҳиши мисли онҳое, ки ба хушбахтӣ ноил мешаванд, ва ҳамзамон тарси мусибате, ки ба онҳо дуор мешаванд, бедор мекунад».

На ҳар китоб ва на ҳар як персонаж кодир аст, ки кӯдакро бо таассуроти баланду аҷоиб пур кунад. Фақат ба санъати ҳақиқӣ ин қобилият дода шудааст. Асарҳои бадеии гуногун ба бачагон мутолиа бо роҳҳои гуногун таъсир мерасонанд. Китоби боистеъдод ва боистеъдод дар шури ӯ дигар ҳел ҷой мегирад. Яқум зуд фаромуш мешавад, дигаре метавонад дар зехн худ зиндагӣ кунад ва тамоми умр худро ба ёди худ орад, ё маломати вичдон, ё хушдор, ё пуштибонӣ маънавӣ. Аммо на ҳар як китоб безарар аст. Дар замони мо адабиёти ба истилоҳ оммавӣ ривҷ ёфт, ки таблиғи зӯроварӣ, тарс ва паст задани арзишҳои суннатӣ дорад. Ин адабиёт аз ҷиҳати ҷолиб ва характери оммавии худ қобилияти илҳомбахше дорад, ки шури кӯдакро дар шубҳа, майли ҳашмигона, парастии истеъмолиги ва худхоҳиро ба вучуд оварад.

Агар репертуари мутолиа ба кӯдак бо ин гуна адабиёт маҳдуд бошад, бача ба таври ноаён ба ҳуша бадахлоқӣ, бераҳмӣ, серталабӣ, бепарвои нисбат ба азобу уқубати дигаронро меъёри муносибатҳои байни одамон мешуморад. Шубҳае нест, ки ҳар китоб қадар боистеъдод бошад ҳам, дар кӯдак эътиқоди ахлоқиро бедор намекунад. Барои ташаккул додани «стереотипи динамикӣ» дар тарзи тафаккур ва муносибат интиҳоби китобҳои дорони самти муайян ва камолоти бадеӣ лозим аст.

Вақте ки кӯдакон аз синни сесоларӣ ахлоқаш инкишоф ёфтааст, онҳо аллакай ҳамун шахс ташаккул ёфтаанд, захираи луғати онҳо ҳеле гуногун аст. Кӯдакон ба осонӣ ҳам бо калонсолон ва ҳам бо ҳамсолон тамос мегиранд. Кӯдакон аз шунавандаи ғайрифатоҳ ба иштироки фатоҳ мегузаранд, дар бораи қаҳрамонони асарҳои адабӣ ғамхорӣ мекунад, фикру ақидаи худро баён мекунад, ҳукм мекунад. Ҳикояҳо, афсонаҳо, шеърҳо барои кӯдакон яке аз шаклҳои шинохти воқеияти атроф буда, онҳоро ба фикр кардан, эҳсос кардан, фаҳмидан ташвиқ мекунад. Калимаи бадеӣ ба баагон барои аниқ кардан ва мустаҳкам намудани дониш ёрӣ мерасонад, тадриҷан онҳоро бо мафҳуми идеяҳои нав бой мегардонад.

Каломи бадеӣ ҳаёти эҳсосиро ғанӣ мегардонад, равандҳои ахлоқиро ташаккул медиҳад. Қисса ё афсонаро шунида, ҳаёти қаҳрамонро мегузаронанд, гуё худи онҳо иштирокчиҳои ин воқеаҳо мешаванд, ба қаҳрамони мусбат ҳамдардӣ мекунад, бадиро маҳкум мекунад. Образҳои дурахшони асарҳои бадеӣ, расмҳои табиати Тоҷикистон,

мусикӣ ва оҳанги назм, ифоданокии забон ба бачагон хеле маъқуланд. Онҳо зебоии калимаи бадеиро нағз ҳис мекунанд, афсона, сурудҳои халқӣ, шеърҳои сурудҳои бачагонро ба осонӣ ва зуд аз ёд мекунанд.

Асарҳои бадеӣ ба бачаҳо олами ҳиссиёти инсониро кушода, нисбат ба шахсият, олами ботинии қаҳрамон шавқу ҳавас пайдо мекунанд. Кӯдакон ҳисси ҳамдardӣ бо қаҳрамонони адабиёти бадеиро ёд гирифта, рӯҳияи наздикон ва атрофиёро пай мебаранд. Ва дар онҳо ҳиссиёти инсондӯстӣ бедор мешавад: маҳорати ғамхорию меҳрубони, эътироз ба беадолатӣ.

Каломи бадеӣ, ки дорои инсонияти амиқ, тамоили ниҳоят дақиқи ахлоқӣ, ҳазлу ҳаҷв ва тасвири забон аст, ба кӯдакон кумак мекунад, ки зебоии забони модариро дарк кунад ва ҳамзамон тасвири эстетикӣ онро ташаккул диҳад.

Педагогика дар зерини таъсири ақидаҳои В.Г.Белинский, Н.Г.Чернышевский, Н.А.Добролюбов, Д.И.Писарев ташаккул ёфт. Дар тарбияи одами нав сокини ватандӯст, муборизи барои донишҷӯи забони модарии худ, каломи бадеии худ мавқеи калон дода, боварӣ доштанд, ки чунин тарбия бояд аз хурдсолӣ сар шавад. Идомаи ақидаҳои педагогӣ низоми таълими забони модарӣ буд, ки онро олими барҷастаи рус К.Д. Ушинский андешаҳои материалистии олими бузург дар фаҳмидани нақши таърихӣ иҷтимоии забон ва тафаккур ва пайдоиши онҳо зӯхур ёфт. Забон, ба қавли К.Д.Ушинский, «барои одами модарзод нест ва неъмат аз осмон нозилшуда нест». Ин самараро меҳнати дуру дарози инсоният, осори ҳаёти маънавии халқ мебошад. Дар вақти азхуд кардани забони модарӣ кӯдак сарвати беандоза ба даст меорад. Тасдиқи К.Д.Ушинский дар бораи зарурати таълими кӯдак ба забони модариаш пешравӣ буд.

К.Д.Ушинский забони модарии худро «муаллими аҷиб» номид. «Кӯдак ҳангоми азхудкунии забони модарӣ на танҳо калимаҳо, иловаҳо ва дигаргуниҳои онҳоро, балки шумораи беҳири мафҳумҳо, назарҳо ба ашё, шумораи зиёди фикрҳо, эҳсос, тасвирҳои бадеӣ, мантиқ ва фалсафаи забонро азхуд мекунад ва ба осонӣ азхуд мекунад. унин аст ин маорифпарвари бузурги халқ – каломи модари!» Дар таълими ибтидоии бачаҳо ба забони модарӣ К.Д.Ушинский се мақсадро медид: якум ташаккул додани неъматӣ сухан, яъне қобилияти баён кардани фикр. Барои ин аёнияти омӯзиш, таъба тасвирҳои мушаххасе, ки кӯдак қабул мекунад (ҳодисаҳои табиӣ, расмҳо) муҳим аст. Ҳадафи дуюм ин аст, ки ба кӯдак таълим диҳад, ки андешаҳои ӯро дар шакли беҳтарин пӯшонад. Намунаҳои идеалии ин шакл асарҳои бадеии ҳам халқӣ ва ҳам муаллиф мебошанд. К.Д. Ушинский талабҳои интиҳоби асарҳоро барои бачагон равшан муайян кардааст: идеяҳои мусбат, бадеият, дастрас будани мазмун. Вай аввалин шуда системаи хониши бачагонро кор карда баромад. Дар маҳфили китобхонии бачаҳо устои бузург афсонаҳои халқӣ, муаммоҳо, шӯҳӣ, зарбулмасалҳо, осори адабони рус ва худӣ ўро шомил мекард.

Ҳадафи сеюм азхудкунии амалии грамматика мебошад, ки пеш аз омӯзиш он ҳамун илм аст. Ба ин мақсад машқҳои гуногун бо калимаи додашуда ихтироъ кардани ҷумлаҳо, дар шакли дуруст интиҳоб кардани калимаҳо ва ғайра хизмат кардан мумкин аст. Ҳар се мақсад бояд дар як вақт иҷро карда шавад. Ба К.Д.Ушинский муяссар шуд, ки андешаҳои назариявии худро дар бораи нақши калимаи адабӣ дар тарбияи фарзандон амалӣ созад, китобҳои классикӣ дарсии «Олами бачагон» ва «Хонанда» (1861) ва «Соли модар» (1864)-ро эҷод кунад. (Рӯйхатти адабиётҳои, ки аз ҷониби «Барномаи таълиму тарбияи кӯдакистонҳо» барои мутолиа ва нақл кардани кӯдакон тавсия шудааст, ҳикояҳои ӯ «Интизор шуданро донед», «Ба ҳам наздик, вале аз ҳам дилгир» дохил мешаванд) «Мутолиаи китоб роҳест, ки дар он омӯзгори бомаҳорат, соҳибақл ва тафаккур ба қалби кӯдак роҳ меёбад. . .» Ин суханони олими барҷастаи шӯравӣ В.А.Сухомлинский аҳамияти бузурги китобро дар тарбияи эҳсосӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ, равонии кӯдакон таъкид мекунанд.

Дар синни томақтабӣ мо кӯдакро бо жанрҳои гуногуни бадеӣ ва фолклор шинос мекунем. Вобаста ба мушаххасоти худ, онҳо таъсири эмотсионалӣ, тарбиявӣ доранд. Афсонаи халқӣ дар тараққиёти психикӣ ва ахлоқии бачагон нақши муҳим мебозад. Афсона бо ғанигардии ҳайратангези рангҳо, тасвирҳо, бо тавсифи возеҳи персонажҳо, дохилкуниҳои лирикӣ, такрорҳо, диалогҳо, оҳангҳои ритмикӣ забон тасвири тафаккур, ифодаи нутқро инкишоф медиҳад. Афсона кӯдакро бо мазмуни худ ба худ ҷалб мекунад, тасаввурот, фантазияро ба вучуд меорад, дар айни замон таҷрибаи зиндагии ўро васеъ мекунад, ба ў дар бораи ахлоқ, адолат, зарурати мубориза бо бадӣ тасаввурот медиҳад. Дар асоси афсона, он ба воқеият пайваст аст. Ин мазмуни идеявии афсона, характери сюжетҳо, образҳо, ҷузъиёти

нақл, забони онро муайян мекунад. «Дар ҳар як афсона як унсури воқеият мавҷуд аст»... Маҳз ҳамин хусусияти афсона имкониятҳои бойи тарбиявино пинҳон меорад. Достон дарси ахлокии ҳамдардӣ, фидокорӣ, муҳаббат ба ҳама мавҷудоти зиндари меҳад. Кӯдак худро бо қарамонони афсонаҳо шинохт, ғояҳои инсонпарварӣ ва қарамониро ба худ ҷалб мекунад.

Афсонаҳо меҳро муҳаббатро нисбат ба Ватан тарбия мекунад, баҷагонро бо табиати худ, урфу одат ва тарзи ҳаёти инсон шинос мекунад. Дар афсона «ҳаёти халқ намоён аст», — навишта буд В. Г. Белинский.

Онҳо дарки халқро дар бораи воқеият бо тамоми гуногунии эмотсионалии он ошкор мекунад. Ба афсона рангҳои муайян, тезу зич хос аст: «шаби тира», «нури сафед», «офтоби сурх», «бахри кабуд», «куҳҳои сафед». Онҳо нимтоб, нозукиҳо надоранд, ки барои фаҳмиши баҷагон дастнарас бошанд. Ҷизҳои афсонавӣ захиравӣ, шаклҳои алоҳида доранд. Дар онҳо муқаррарӣ ба шеър боло рафтааст. Кӯдак аз шиддати сюжет, таҷҷуб, ҳатар, табилабӣ, муборизаи нек ва бад, ки шаклҳои гуногун пайдо карда, аз афсона мегузарад, мафтун мешаванд. Кӯдак аз анҷоми хушбахтӣ, пирӯзӣ, қарамони одилона, поквичдон, нотарс, муқофоти матонат, меҳнатдӯстӣ шод мешавад.

Нақши тарбиявӣ, инкишофдиҳандаи муаммоҳо, дубайтиву рубоиёти кӯдакона, зарбулмасалу мақолҳо қайҳо боз маълум аст. Дар шакли образҳои онҳо падидаҳои гуногуни табиат ва воқеияти атрофро инъикос намуда, ба кӯдак дар нигоҳи дигар ба ашӣ маъмултарин кумак мерасонанд, мушоҳидари таълим меҳанд.

Монандиҳо ва фарқиятҳои байни ашӣ, ки дар онҳо муаммоҳо асос ёфтаанд, шуморо водор мекунад, ки дар бораи хусусиятҳои ҷаҳони воқеӣ фикр кунед. Асарҳои фолклорӣ муҳити эҳсоси баҷаро ташкил намуда, тафаккури образнок, таҳайюли эҷодиро инкишоф меҳанд, нутқи ўро комил меҳардонанд.

Қимати қиссаҳо дар бораи табиат дар он аст, ки кӯдакони бо дониш ғани гардонида, ба онҳо аз ҷиҳати эҳсосӣ таъсир мерасонанд. Дунёи табиат дар ҳикояҳои номбурда, дар ҳикояҳои хандаовар, шавқовар, ки ҳиссиёти нек, табассуми меҳрубон, хандари бедор мекунад, нишон дода шудааст. Повестҳои М.Пришвин табиатро ба рӯи баҷагон ҳамун олами зеботарин ва дурахшонтарин назм мекушоанд. Табиат аз таъи у, фикру зикри одам пур мешавад. Ин шодии бепоёни кашфи доимист. Вай медонад, ки ҷи гуна ҷизи ҷолибро дар ҷойҳои ба назар нонамоён дидан мумкин аст: марғзори гуногунранг субҳ сабз, дар нисфирӯзӣ аз занбӯруғҳо тиллоӣ ("Марғзори тиллоӣ"), шоҳаҳои дарахтони аз барф озодшуда («Соати гарм»). Инчунин аз асари адабони тоҷик, ҳикояҳои Пулод Толис, Урун Кухзод, Кароматулло Мирзоев, Абдулҳамид Самадов, Азизи Азиз ва дигарон метавон дар раванди машғулиятҳои истифода намуд.

Дар образҳои бадеӣ меҳро муҳаббатро нисбат ба табиат баланд бардошта, дар баробари ин дӯст доштани Ватанро меомӯзонем.

Кӯдакӣ замонест, ки ҳама таассурот маҳсусан дурахшон ва муҳим аст. Китобе, ки дар ин солҳо хонда шудааст, унон таассуроти пурзӯре мебахшад, ки як умр дар хотир мемонад.

Тарбия бо калимаи бадеӣ боиси дигаргуниҳои бузург дар соҳаи эҳсоси кӯдак меҳардад, ки ба пайдо шудани воқуниши зинда ба ҳодисаҳои гуногуни ҳаёт дар ў мусоидат мекунад, ҷаҳони субъективии ўро аз нав месозад. Ба гуфтаи Б.М.Теплов, калимаи бадеӣ ҷанбаҳои гуногуни руҳияи инсон: тасаввур, эҳсос, иродари фаро меҳирад, шуур ва худшиносии ўро инкишоф меҳад, ҷаҳонбиниро ташаккул меҳад.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки истифодаи мақсаднок ва мунтазами осори бадеӣ на танҳо воситаи мусоиди инкишофи нутқи кӯдакони синни томактабӣ мебошад, балки ба тарбияи ахлокии кӯдакони низ мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Афзалов Х., Раҳимов Б. "Таърихи педагогикаи халқи тоҷик" — Дар бораи анъанаҳои миллӣ дар тарбияи кӯдак.
2. В.С.Сухомлинский . Роҳҳои имконпазирӣ ташкили тарбияи маънавию ахлоқӣ дар шароити муосир / тг . Зарковская // Стандартҳо ва назорат дар соҳаи маориф. - 2003. - № 3. - бо. 9-12.
3. Кароматулло Мирзоев «Дар орзуи падар» соли 1989 Душанбе
4. Қодиров С. "Психологияи синнусолӣ " — Барои фаҳмидани хусусиятҳои равонии кӯдакони томактабӣ .
5. Лутфуллоев М. "Педагогикаи шафқат" — Дар бораи асосҳои тарбияи инсондӯстӣ .

6. Лисина М. И. "Общение, личность и психика ребенка" — Дар бораи нақши муошират дар ташаккули ахлоқ.
7. Харламов И.Ф. Нақши тарбияи ахлоқӣ дар ташаккули шахсият – Петербург, 1978 – 169 с.
8. В.Г.Белинский «Вся жизнь моя письмах» Москва 2011
9. Аверина Н.Г. оид ба тарбияи маънавию ахлоқии мактаббачагон. Аверина // мактаби ибтидоӣ . - 2005 - № 11. - муаллиф. 68-71.
10. Е.Н.Водовозова тарбияи ахлоқӣ – 1967. – 201 с.
11. Шарифзода Ф., Каримова И. "Педагогика" (Китоби дарсӣ) — Қисматҳои марбут ба тарбияи томактабӣ ва ахлоқ.

ҶАМЪАҶОИ ПСИХОЛОГИЮ ПЕДАГОГИИ ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ ҚУДАҚОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Мафҳуми «тарбияи ахлоқи» фарогир аст. Он тамоми паҳлӯҳои ҳаёти инсонро фаро гирифтааст. Вазифаи асосии тарбияи ахлоқӣ дар қудакони синни томактаби ва насли наврас ташаккул додани шуури ахлоқӣ, рафтори устувори ахлоқӣ ва ҳиссиёти ахлоқӣ мувофиқат кардан, ташаккули мавқеи ғаёли ҳаётии ҳар як шахс, одати ҳидоят дар рафтори ҳуд мебошад. Қудак бо мурури замон меёру қоидаҳои рафтор ва муносибатҳои дар ҷомеаи мардум қабулшударо тадриҷан аз ҳуд мекунад, мувофиқат мекунад, яъне ҳудӣ, мансубият ба ҳуд, роҳи шакли муошират, ифодаи муносибат ба одамон, табиат, нисбат ба ҳуд. Натиҷаи тарбияи ахлоқи дар қудакони синни томактаби пайдо шудан ва тасдиқ шудани маҷмуи муайяни сифатҳои ахлоқи мебошад ва ин ҳислатҳо ҳар қадар муштакамтар ташаккул ёфта бошанд, дар қудак ҳамоно қадар саркаши аз принсипҳои ахлоқии дар ҷамъият қабулшуда қамтар мушоҳида қарда мешавад.

Қалидвожаҳо: тарбия, ахлоқ, шуур, қудак, синнусол ташаккули шахсият, ирода, ҳудтанзимқунӣ, ҳамқорӣ оила, анъанаҳои миллӣ, афсонашиносӣ, ҳиссиёт, тақлид,

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ

Понятие «нравственное воспитание» является инклюзивным. Она охватывает все стороны жизни человека. Основная задача нравственного воспитания детей дошкольного возраста и подросткового поколения - это формирование нравственного сознания, устойчивого нравственного поведения и нравственного чувства соответствия, формирование активной жизненной позиции каждого человека, привычки ориентироваться в своём поведении. С течением времени ребёнок постепенно усваивает и адаптирует принятые в обществе нормы и правила поведения и отношения, т. е. самого себя, принадлежность к себе, способы и формы общения, выражение отношения к людям, природе, к себе. Результат нравственного воспитания детей дошкольного возраста это появление и подтверждение определенного набора нравственных качеств, и чем сильнее эти качества сформированы, тем меньше у ребёнка наблюдается неповиновение принятым в обществе нравственным принципам.

Қлючевые слова: воспитание, нравственность, сознание, ребенок, возраст, формирование личности, воля, саморегуляция, семейное сотрудничество, национальные традиции, мифология, чувства, подражание.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE MORAL EDUCATION OF PRESCHOOLERS

The concept of "moral education" is inclusive. It covers all sideshuman life. The main task of the moral education of preschool children and adolescents is the formation of moral consciousness, sustainable moral behavior and moral sense of conformity, the formation of an active life position of each person, the habit of orienting oneself in one's behavior. Over time, the child gradually learns and adapts the norms and rules of behavior and attitudes accepted in society, i.e., himself, belonging to himself, the ways and forms of communication, expression of attitude to people, nature, to oneself. The result of the moral education of preschool children. This is the emergence and confirmation of a certain set of moral qualities, and the stronger these qualities are formed, the less the child shows disobedience to the moral principles accepted in society.

Keywords: upbringing, morality, consciousness, child, age, personality formation, will, self-regulation, family cooperation, national traditions, mythology, feelings, imitation,

Маълумот дар бораи муаллиф : Абдуллоева Марҳама Авазовна - ассистенти кафедраи педагогика, психология ва тарбияи томактабӣ Донишгоҳи Давлатии Омӯзгорӣи Тоҷикистон. Ба номи Садриддин. Айни, E-mail: Abdddulloevamarhama02@gmail.com, Тел.: 906-44-34-03

Сведения об авторе: Абдуллоева Марҳама Авазовна, ассистент кафедры педагогики, психологии и дошкольного образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ, Электронная почта: Abdddulloevamarhama02@gmail.com, телефон: 906-44-34-03

Information about the author: Abdulloeva Markhama Avazovna, Assistant of the Department of Pedagogy, Psychology and Preschool Education of Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Ayni, E-mail: Abddulloevamarhama02@gmail.com, Phone: 906-44-34-03

ТДУ 372.8; 681.3.

ТКБ 74, 2:73 точик.

АҲАМИЯТИ БОЗӢ ДАР РУШДИ НУТҚИ ШИФОҲИВУ ХАТТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Мадумарова М.М.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Рушди нутқи гуфторию навишторӣ дар ҳама зинаҳои таълим яке аз масъалаҳои муҳим буда, эътибори хоси муҳаққиқони соҳаро ҷалб намудааст.

Аз ҳамин рӯ, педагогҳои барҷаста, К. Д. Ушинский, А.С. Макаренко, А.В. Луначарский, Л.С. Виготский, М. Жинин, Н. Ладыженская, Т.А. Элконин Д.Б, Львов, М.Е, М Лутфуллозода, Ф. Шарифзода. М Тиллохоҷаева, С. Шербоев, С. Имматова, С. Ҳоҷиев, доир ба аҳамияти рушди нутқи хонандагон бисёр навиштаанд.

Ба андешаи Л.С. Виготский “Инкишофи нутқ ва тафаккур дараҷаи олии инкишофи кӯдак ба шумор меравад” [2, с.62]. Академик М. Лутфуллозода аҳамияти инутқи гуфторию навиштории хонандагонро, таъкид карда навиштааст: “Қоидаи асосии таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ инкишофи нутқ мебошад [8, с.118].

Барои рушди нутқи гуфториву навиштории хонандагонии синфҳои ибтидоӣ бозӣ аҳамияти авалиндаро дорад, ки ин маъниро низ ҳамаи муҳаққиқони соҳа сароҳатан таъкид намудаанд [2,4,8,9,11,].

Мувофиқи хулосаҳои муҳаққиқони соҳа бозӣ барои кӯдакон синни хурди мактабӣ ҳаёт аст. Бозӣ ин шакли дастраси фаъолияти шавқовару писандида ва воситаи муассири дарки олами атроф мебошад. Ҳисси кунҷавӣ ва эҳтиёҷ доштан ба амалиёти фаъолони кӯдакро ба бозӣ кардан ҳавасманд мегардонад. Бозӣ диққати ихтиёро тақвият бахшида, таҳайюлотро ғанӣ мегардонад, боиси пайдоиши малакаю маҳорат мегардад, ба ташаккули муҳокимарониву хулосабарорӣ мусоидат мекунад. Бозӣ имкон медиҳад, ки истеъдоди кӯдакро муайян намуда, онро ба маҳорату малака табдил диҳад, зеро маҳз дар бозӣ кӯдак нахустин маротиба ниёзмандии шадиду хоҳиши зиёди соҳиб ба овардани муваффақият, сахештараш, лаззати ғолибиятро ҷашнданро эҳсос мекунад ва яқинан аз сайёри талоши доимӣ вобаста будани комёбву пешравию муваффақиятро дарк мекунад.

Бозӣ ба кӯдак имконияти чиро омӯхтану чӣ тавр омӯхтанро фароҳам оварда, зинаи оморасозии рушди кӯдак, давраи гузариши ба омӯзиш ҷалб намудани он мебошад. Бо кӯдакон бозӣ карда, самти бозии ӯро муайян намуда, мо ба муайян намудан, зохир гаштани қобилияти истеъдоди табиӣ кӯдак ёрӣ мерасонем. Ҳолатҳои нав ба нави мураккаби бозиро офарида, мо имконияти рушди кӯдакро фароҳам месозем.

Накши бозии дидактикӣ дар рушди кӯдак аҳамияти беандоза қалон доранд. Бозии дидактикӣ барои пайдоиши эҳсоси муҳаббат ба забони модарӣ ва дуруст талаффуз кардани вожаҳо, азбар намудани маъерҳои грамматика, барои бо муваффақият омӯхтани нозуқиҳои забони тоҷикӣ дар мактаб ёрӣ расонида метавонанд. Дар шаклҳои нимбозӣ гузаронидан бозии дидактикӣ дар синфҳои ибтидоӣ имкониятҳои васеъро маҳфуз дошта, барои ба кӯдакон ҳаҷми муайяни донишро дода, мавқеи истифодаи он донишхоро меомӯзонанд; фаъолнокию мустақилона муҳокимаронии онро рушд бахшида, дар шакли бозӣ бо душвориҳои муайян бошад ҳам, аз уҳдаи ҳал намудани вазифаҳои зехнӣ барои мадони метавонанд. Дар бозии дидактикӣ фаъолияти маърифатии хонандагон ташаккул меёбад. Бозии дидактикӣ диққати ихтиёрии хонандагонро, ки барои ноил гардидан ба мақсади дар наздашон гузашташуда мусоидат мекунад, инкишоф медиҳад.

Бозии дидактикӣ гуногун мешаванд. Баъзе аз онҳо дорои сюжет буда, нақшофариро талаб мекунанд. Баъзеи дигар сюжет надошта, ҳалли масъалаҳои маълуми зехнӣ талаб мекунанд.

Бозӣ фаъолияти асосии кӯдак буда, аз давраи томактабӣ, мактабӣ то давраи ҷавонӣ машғулияти дӯстдошта мебошад. Бозӣ ҷараёни андешаву эҳсосро таҷассум намуда, ба дарки воқеият роҳнамоӣ мекунад.

Муҳимтарин заминаи тақомули фаъолияти нутқи хонандагон фароҳам овардани муҳити мусоиди эҳсосӣ мебошад, ки ба хоҳиши фаъолони ширкат варзидан дар муносибати

гуфторӣ мусоидат карда тавонад. Фаъолияти бозӣ барои ба вучуд овардани ҳамин гуна муҳит ёрӣ мерасонад, ки нутқи гуфтории хонандагон рушд мекунад.

Барои рушди нутқи хонандагон муҳите, ки кӯдак дар он тарбия меёбад, муносибати калонсолон бо ӯ аҳамияти калон дорад. Дар рушди нутқи кӯдак ба калонсолон, яъне аҳли хонавода, дӯстону рафикон дар оилаву кӯча, омӯзгор дар мактаб вобастагӣ дорад. Табиист, ки рушди нутқи хонандагони синфҳои ибтидоӣ, дараҷаи азхудкунии меъёрҳои забони адабӣ аз маданияти нутқи калонсолон, аз он ки калонсолон бо кӯдак чӣ хел гуфтугӯ мекунанд, аз эътибори онон ба рушди нутқи кӯдак, аз муносибати омӯзгор ҳангоми ислоҳ намудани саҳву хатоӣ кӯдак саҳт вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, истифодаи бурдани бозӣҳои гуногуни дидактикӣ, ки барои рушди нутқи гуфтории кӯдакони синфҳои ибтидоӣ мусоидат мекунанд, мувофиқи мақсад мебошад.

Тавассути бозӣҳои дидактикӣ захираи луғавии кӯдакони ғаний ғардонидан имкопазир аст. Ҳар як бозии дидактикӣ мундариҷаи барномавии худро дорад. Бинобар ҳамин дар ҳар як мундариҷаи барномавии бозӣ гурӯҳи муайяни вожаҳо, ки кӯдак бояд аз худ кунад, дохил карда мешавад. Масалан, дар синфи 2 ҳангоми таълими боби “Калима” бозии “Воҳӯрӣ”, ки нақши олими забоншиносро омӯзгор мебозад, гузаронидан мумкин аст. Дар ибтидо роҳбари синф хонандагонро огоҳ мекунад, ки пагоҳ бо олими номии забоншинос воҳӯрӣ гузаронида мешавад. Мо ҳамакаса иштирок мекунем. Рӯзи дигар омӯзгор ҳамроҳи “олим” варидаи синфхон мешаванд. Роҳбари синф хонандагонро бо олим шинос намуда, фаълоне иштирок намудану ба саволҳои нотарсида ҷавоб доданро хоҳиш намуд. Олим пас аз иҷрои одоби муоширот ба суҳан оғоз карда мегӯяд:

- Азизонам, ман хушнудам, ки бо Шумо суҳбат карда истодаам. Агар ҳангоми суҳбат саволҳо пайдо шавад, ё чизеро доништан хоҳед, бемалол муроҷиат кунед. Фаҳмо?

- Яке аз хонандагон аз ҷой хеста гуфт:

- Номӣ ман ҳам Хушнуд, шумо бо ман адаш будаед.

- Ҳама баробар механданд. Мехмон гуфт:

- Хушнуд ҳамаро хушнуд кард-а?

- Ҳама баробар ҷавоб доданд:

- Ҳа

Олим гуфт:

-Ҳамин ҷумлаи “Хушнуд ҳамаро хушнуд кард”-ро боз чӣ хел гуфтан мумкин?

Яке даст бардошта гуфт:

-Хушнуд ҳамаро хурсанд кард.

-Офарин, - гуфт олим, - боз кӣ гуфтан мехоҳад?

Дигаре гуфт:

-Хушнуд ҳамаро хушҳол кард.

-О бале, бале, боз ...

Духтарчае аз ҷой хеста ҷавоб дод:

-Хушнуд ҳамар шод кард.

-Офрин, - нидо кард олим ва илова кард, - дар байни шумо касе ҳаст, ки номаш Масрур бошад?

-Ҳа ҳаст!- баробар ҷавоб доданд бачаҳо.

-Хеле хуб, пас Хушнуд ҳамаро масрур кард ҳам гуфтан мумкин аст.

Бачаҳо, дидед, калимаҳои хушнуд, хурсанд, шод, хушҳол, масрур, ҳама як маъноро ифода мекунанд, пас ин гуна вожаҳоро ҳаммаъно мегӯем, яъне маънояшон як, ё ба ҳам наздик аст, ки дар илми забоншиносӣ, муродиф, ё синоним ҳам меномад ва ин гуна калимаҳо хеле зиёданд. Биёд, мо ин гуна калимаҳоро “хешмаъно” меномем, ҳама розӣ?

-Ҳа, - бо як овоз ҷавоб доданд хонандагон.

Дар воҳӯрии дигар мо бо калимаҳои “қаҳримаъно” шинос мешавем. Хайр.

Бозӣҳои дидактикӣ ин бозӣҳои таълимӣ мебошанд, зеро бозӣҳо аз тарафи калонсолон барои таълиму тарбия офарида мешаванд. Дар раванди фаъолияти таълимӣ бозӣ аҳамияти муҳим пайдо мекунад, он барои талқин намудану таълим додани маҳорату малакаи гуфтории хонандагон ҳамчун воситаи муҳимтарин хизмат карда метавонад.

Бо хонанданони синфҳои ибтидоӣ бо ашёи бозичаҳои гунгун бозӣҳои дар “Дар бозор”, “Мағозаи озуқаворӣ”, “Дар боғ”, “Дар боғи ҳайвонот” “Дар китобхона” дониши хонандагонро дар бораи номи либосҳо, номи ашёи маҳсулоти хӯрокаю номи меваю

сабзавот ва дарахту гулу гиёҳ, номи ҳайвонти хонагию ваҳшӣ , номи китобҳои бачагона мустаҳкам намуда, дар нуқи гуфторӣ истифода бурданро, ба рушди нутқи мураттаб мусоидат мекунад, омӯзонида, пас барои умумӣ додани ин исмҳо раҳнамоӣ намудан мумкин аст, ки ҳамин гуна машғулгироро дар шкали бозии интерактивӣ гузаронидан мумкин аст, ки дар натиҷа захираи луғавии хонандагон ғанӣ мегардад ва вожаҳои умумӣ номи ашё пайдо мешаванд. Амсоли садбарг, лола, бунафша - гул; себ, анор, нок, ангур - мева; гург, рӯбоҳ, шер, - ҳайвонти ваҳшӣ ; ниматана, курта, палто - либос ва монанди ҲАМИНҲО.

Бо истифодабарии бозииҳои “Сандукчаи заррин”, “Калон - хурд”, “Асои муъҷизанок”, “Қалами гӯё”, ба хонандагон фарқ кардани ҳаҷм, ранг, таъ ва дигар хусусиятҳои ашёи мухталифро омӯзонида, захираи луғавии ифодакунандаи сифатро ғанӣ гардонидан мумкин аст.

Ба хонандагон аз бозичаҳои “Конструктор”, бозичаҳои ба қисмҳо тақсимшуда, расми баридашудаи ашё, меваҳои ба рангҳои гуногун тасвиршуда, ҲИЧОҲОИ буридаро пешниҳод намуда, ашёи комилро сохтанро талаб намудан боиси рушди қобилияти муҳокимаронии мантиқӣ мегардад.

Барои рушди нутқи гуфторӣ хонандагони синфҳои ибтидоӣ хонандани матн бадеӣ , ҲИФЗ кардани порчаҳои шеърӣ , гуфтани тезгӯяк, зарбулмасалу мақол, ёфтани ҷавоби чистон, нақл кардани мазмуни матн, нақл кардани мазмуни ҳикояву афсонаҳо низ аҳамият калон доранд. Барои шавқовару хотирмон гузаштани машғулиятҳо муҳити созгору мусоиди эҳсосиро фароҳам овардан зарур аст, ки боиси пайдоиши шавқу ҳаваси ҲАЪОЛОНА ширкат варзидани хонандагон мегардад. Зеро бозииҳои театрикунандашуда омили пайдоиши ҳолатҳои мешаванд, ки ҳатто хонандагони камлаву дамдузд ҳам ҲАЪОЛОНА дар бозииҳо иштирок кардаву минбаъд қушода ҳам мешаванд.

Бозииҳои театрикунандашуда ба хонандагони хурдсол таассуроти амиқи фаромушнашаванда мебахшанд, зеро нақшофарӣ яке аз роҳҳои самарабахши таъсиррасонӣ ба бачаҳо мебошад, ки принсипи омӯхтан тариқи бозӣ бараъло мушоҳида карда мешавад.

Бозии нақшофарӣ ба инкишофи нутқи гуфторӣ хонандагон таъсири амиқ расонида, захираи луғавии онон афзуда, вобаста ба мазмуни матн ва ифодаи эҳсоси дар матн инъикосёфта боиси ташаккули дарки амиқи мазмуни матн ва қўшиши ифоданок баён намудани андеша мегардад ва ба ин восита хонанда бо нозуқиҳои забони модарӣ , яъне боигарӣ ва малоҳату фасоҳати забон шинос мешавад. Вобаста ба ҳислатҳои персонаже, ки хонанда иҷро мекунад, пасту баландшавии овоз, оҳанги талаффуз, равшании тарзи гуфторӣ хонанда инкишоф меёбад, ки ба хонанда шодиву сурур мебахшад.

Бозииҳои театрикунандашудае, ки ҳуди бачаҳо доир ба ҳодисаи дида ё шунидаашон, муносибати байниҳамдигарӣ дар раванди дарс ё дигар ҲАЪОЛИЯТ, муносибати одамони дигар дар ҷараёни меҳнат ё истироҳат ташкил мекунанду мегузаронанд, бо характери ҳоси худ, пеш аз ҳама ба руҳияву хоҳиши онон наздиктару шиностар аст аҳамияти беандоза калон доранд. Ин гуна бозииҳо аз тарафи калонсолон ба роҳ монда нашуда, дар асоси таҷриба ва мушоҳидаи хонандагон ба роҳ монда мешаванд. Ин гуна бозииҳо одатан бозииҳои эҷодии дорой хатти сюжет мебошанд.

Бозииҳои эҷодии нақшофарӣ метавонанд дунафара, гурӯҳӣ бошанд. Аҳамияти дигари ин гуна бозииҳо дар он аст, ки дар баробари рушди нутқи гуфторӣ вобаста ба мазмуни бозӣ иҷро намудани амалҳои алоҳидаро ҳам талаб мекунанд, ки омили ташаккули мулоҳизакорию эҳтиёткориҳои хонандагон мешаванд.

“Дар беморхона”, “Тоқии дузд сўхт”, “Замбуруғчинӣ ”, “Ҳашар”, “Меҳмонӣ ” барин бозииҳоро хонандагон бо майлу хоҳиши зиёд иҷро мекунанд.

ҲАМИН ТАРИҚ, вобаста ба мавзӯҳои таълимӣ ташкил ва гузаронидани мусобиқа ва бозииҳои нақшӣ аҳамияти калон доранд. Бозииҳои дидактикӣ яке аз роҳҳои асосии зиёд гаштани захираи луғавӣ , дуруст ба мавқеъ истифода бурдани калимаҳо, риояи меъёрҳои грамматикӣ забон, ривож ёфтани қобилияти муҳокимарониву ҳулосабароӣ гардида, боиси зиёд шудани шавқу ҳаваси онон ба хондани осори бадеӣ мегардад, ки аҳамияти таълимиву тарбиявӣ доанд.

Дуруст ташкил кардани бозииҳои дидактикӣ боиси рушди қобилияти эҷодкорӣ гардида, омили мустаҳкам гадидани қувваи ҳофиза, хотираи ихтиёрӣ ва муносибати ҳасанай байниҳамдигарии бачаҳо мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Амонашвили, Ш.А. Здравствуйте, дети! / Текст. / Ш.А. Амонашвили -Москва: Проовещение, 1990. 174 с
2. Выготский, Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Текст. / Л.С. Выготский Москва: Педагогика, 1991
3. Выготский, Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. - 2011. - 585 с.,
4. Жинкин Н.И. «Язык – речь – творчество» – М., Проовещение, 1998.–397с.
5. Иматова, Л.М. Асосҳои методи таҳқиқи инкишофи нутқи мураттаби кӯдакони синни калони томактабӣ /Л.М.Иматова.–Душанбе, 2012.-112 с
6. Ладыженская, Т.А. Методика развития речи на уроках русского языка / Т.А. Ладыженская, Н.Е. Богуславская, В.И. Капинос, А.Ю. Купалова.//
7. Леонтьев А.А. Функции и формы речи//Основы теории речевой деятельности. М.: Изд-во «Наука», 1974, с.241-254.
8. Львов, М.Р. Методика развития речи младших школьников / М.Р. Львов. - М.: Проовещение, 2011. - 176 с.
9. Сухомлинский, В.А. Избранные педагогические сочинения.В.А. Сухомлинский - М.: 2012, т. 2.
10. Ушинский, К.Д. Осори мунтахаби педагогӣ / К.Д.Ушинский.-Душанбе, 1964.- 429 с.
11. Шукуров Т.А. Педагогическая система игровых форм организации познавательной деятельности школьников [Текст]: дис...докт.пед.наук: 13.00.01 /Т.А. Шукуров// - Душанбе, 1999.-280С.
12. Элкони, Д.Б. Развитие устной и письменной речи учащихся / Текст. / В кн.: Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. -Москва: МГУ, 1980. с. 254 - 265.

АҲАМИЯТИ БОЗӢ ДАР РУШДИ НУТҚИ ШИФОҲИВУ ХАТТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Дар мақолаи мазкур нақш ва аҳамияти бозиҳои таълимӣ дар раванди ташаккули нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф асосҳои психологию педагогии истифодаи усули бозиро ҳамчун воситаи самараноки фаъолгардонии захираи луғавӣ ва тақмили малақаҳои грамматикӣи хонандагон таҳлил намудааст. Дикқати махсус ба бозиҳои дидактикӣе дода шудааст, ки ба инкишофи тафаккури мантиқӣ ва пайвастиҳои нутқ мусоидат мекунанд. Хулоса қарда мешавад, ки истифодаи бозиҳо на танҳо шавқу рағбати кӯдаконро ба омӯзиш зиёд менамояд, балки монеаҳои психологиро дар муошират ва навишт баргараф месозад.

Калидвожаҳо: *синфҳои ибтидоӣ, нутқи шифоҳӣ, нутқи хатӣ, бозиҳои дидактикӣ, рушди нутқ, фаъолияти таълимӣ, захираи луғавӣ.*

ВАЖНОСТЬ ИГРЫ В РАЗВИТИИ УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

В данной статье рассматривается роль и значение учебных игр в процессе формирования устной и письменной речи учащихся начальных классов. Автор анализирует психолого-педагогические основы использования игровых методов как эффективного средства активизации словарного запаса и совершенствования грамматических навыков учащихся. Особое внимание уделяется дидактическим играм, способствующим развитию логического мышления и связности речи. Сделан вывод о том, что использование игр не только повышает интерес детей к обучению, но и помогает преодолевать психологические барьеры в общении и письме.

Ключевые слова: *начальные классы, устная речь, письменная речь, дидактические игры, развитие речи, учебная деятельность, словарный запас.*

THE IMPORTANCE OF GAMES IN THE DEVELOPMENT OF ORAL AND WRITTEN SPEECH OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

This article examines the role and significance of educational games in the process of forming oral and written speech of primary school students. The author analyzes the psychological and pedagogical foundations of using game methods as an effective tool for activating vocabulary and improving the grammatical skills of students. Special attention is paid to didactic games that contribute to the development of logical thinking and speech coherence. It is concluded that the use of games not only increases children's interest in learning but also helps to overcome psychological barriers in communication and writing.

Keywords: *primary school, oral speech, written speech, didactic games, speech development, learning activity, vocabulary.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мадумарова Мухлиса Мардонована, муаллими кафедраи табиӣ-риёзӣ ва тарбияи эстетикӣи МДТ "Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Фафуров", суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Сӯғд, шаҳри Хуҷанд, тел: 92 017 55 45, почтаи эл: mukhlisa.madumarova.86@mail.ru

Информация об авторе: Мадумарова Мухлиса Мардонована, преподаватель кафедры естественных наук и эстетического воспитания ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова», адрес: Республика Таджикистан, Согдийская область, город Худжанд, тел.: 92 017 55 45, эл почта: mukhlisa.madumarova.86@mail.ru

Information about the author: Madumarova Mukhlisa Mardonovana, teacher of the Department of Natural Sciences and Aesthetic Education of the State Technical University "Khujand State University named after Academician B. Gafurov", address: Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city., tel.: 92 017 55 45, e-mail: mukhlisa.madumarova.86@mail.ru

МУҲИММИЯТИ ОМУЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМИИ КИШВАР ВА БЕРУН АЗ ОН

Хушқадамова Ш.Д

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як суҳанронӣ мулоқоташон бо аҳли маориф ба масъалаи омӯзиши забонҳои хориҷӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, таъкид мекунад: «Забон оинаест, ки дар он симои нурҷилои миллат равшан инъикос мешавад ва мо бояд ба қадри ин нишонаи ҳастии миллатамон расем ва дар баробари ин, ба омӯзиши забонҳои русиву англисӣ ҳамчун забонҳои муоширати байналмилалӣ эътибори ҷиддӣ диҳем. Мо омӯзиши ва аз худ кардани забонҳоро на барои худнамоӣ, балки бо мақсади маърифатнок гардидани ҷомеа густариши медиҳем».

Омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таълимии кишвар ба таври васеъ ба роҳ монда шуда, вобаста ба он чанд барномаи давлатии таълим, аз ҷумла, доир ба тақмили забонҳои англисӣ ва русӣ қабул гардидааст. Инкишоф ва ривочи забонмӯзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як қатор омилҳо вобастагӣ дорад. Навгониҳои илму техника ва технологияи инноватсионии бо суръати кайҳонӣ рушдкунада бо забонҳои байналмилалӣ (англисӣ, русӣ, олмонӣ, чинӣ, ва ғайра) рӯйкор меоянд. Чи тавре, ки ба ҳама маълум аст, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ дар раванди бархӯрди тамаддунҳо ва ҷаҳонишавӣ қарор дорад. Ин раванд ҳар як сокини сайёраро вазифадор менамояд, ки аз забонҳои хориҷӣ оғаҳ бошад, зеро ягона воситаи ҳифзи арзишҳои миллӣ, ин донишҳои забонҳои хориҷӣ мебошад. Дар шароити кунуни забонҳои хориҷӣ, бахусус англисӣ ва русӣ, забонҳои байналхалқӣ, забонҳои техника ва технологияҳои нав ва забонҳои муоширати байни миллатҳо ба ҳисоб мераванд. «Хусусан қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004 -2014», ки аз ҷониби Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар таърихи 2 декабри соли 2003 ба имзо расидааст, назди мутахассисону омӯзгорони мактабҳои олии ва миёнаи таҳсилоти умумӣ вазифаҳои пурмасъули ба таври кулӣ тақмил додани таълими забонҳои русӣ ва англисиро тақозо менамояд».[6;32 с]

Дар замони муосир бозори меҳнат ба инсон, пеш аз ҳама, ба мутахассиси имрӯз талаботи махсус мегузорад, ки ин сифати баланди таҳсилот, малакаҳои муошират, мақсаднок эҷодкорӣ ва аз ҳама муҳимаш - дар ҷараёни зиёди иттилоот қобилияти мутобик шудан дар ҳама гуна ҷомеа ба ҳисоб меравад. Тарбияи ҷунин шахсон дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба роҳ монда мешаванд. Маҳз аз мактаби олии сифати тайёр кардани мутахассисон вобастагии калон дошта, аз устодон малакаю маҳорати касбӣ талаб менамояд. Талабот ба таълиму тарбияи мутахассисон имрӯз аз 10-15 соли пешин ба кулӣ фарқ карда, мақсаду вазифаҳо ва мундариҷаи таълим тағйир ёфтааст, воситаҳо ва технологияҳои наву инноватсионии таълим пайдо шудаанд, аммо бо тамоми гуногунрангӣ ва пешрафти илму техника, дарс ҳамчун шакли асосии ташкили раванди таълим ҳамоно боқӣ мемонад. Барои татбиқи мақсаду вазифаҳои нав ва талаботи замони муосир, муносибати мо нисбат ба таълиму тарбия, ҷараёни ташкил ва баргузории дарс, натиҷагирӣ аз он бояд дигар шавад. Дарси хуби муосир онест, ки донишҷӯ мустақилона меомӯзад, кашфиёту эҷодкорӣ мекунад, роҳҳои дурустро меҷӯяд, дониши худро тақмил медиҳад ва фаъолияти худ донишҷӯ асоси омӯзиш мегардад. Танҳо дар фаъолият ва худомӯзӣ худтақмилдиҳӣ инкишоф додани малакаю маҳорат ва қобилиятҳои донишҷӯ имконпазир хоҳад буд. Ҳар қадар шароити таҳсил беҳтар фароҳам оварда шавад, мақсаду вазифаҳои таълим ҳамон қадар самараноктар ҳалли худро меёбанд.

Аз ин лиҳоз Сарвари давлат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳама вохӯриҳо ва сӯҳбатҳояшон пайваستا оид ба омӯзиши ин забонҳо таъкид менамоянд. Дар даврони истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақа ва ҷаҳон ҷойгоҳи вижаеро касб намуда, узви комилҳуқуқи як қатор созмонҳои байналхалқию минтақавӣ, институтҳои молиявӣ буда, ин чунин бо зиёда аз 180 кишварҳои олам муносибатҳои дучониба ва бисёрҷонибаи дипломатиро ба роҳ мондааст, ки ин омил дар раванди ҷаҳонишавӣ ҳамаи муттаҳассисонро новобаста аз касбу корашон водор менамояд, ки манфиатҳои давлат ва миллатро дар сатҳи байналмиллалӣ муаррифӣ ва ҳифз карда тавонанд. Дар солҳои соҳибистиклолӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати хориҷии «Дарҳои боз»-ро пеш гирифта, дар ҷаҳон ҳамчун давлати накуҳ, сулҳпарвар ва ташаббускор шинохта шудааст. Имрӯзҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори давлатҳои амнтарини ҷаҳон мақом гирифтааст, ки ин боиси ифтихори ҳар як тоҷик аст. Истифодаи таҷҳизотиҳои муосири техникии соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон аз мутахассисон дониши хуби забонҳои хориҷиро тақозо менамояд. Барои ба таври комилу дуруст аз имкониятҳои таҷҳизоти муосири техникии истифода бурдан мутахассисро зарур аст, аст ки забони кории он таҷҳизотиро хуб донанд. Ҳавасманд намудани донишҷӯён ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ қадамҳои аввалини чарағи таълим ба шумор меравад. Идомаи таҳсил дар хориҷи мамлакат ва ё дар ташкилотҳои бонуфузи кишвар фаъолият намудан аз ҳар як донишҷӯӣ дар баробари дар сатҳи олӣ азхуд намудани тахассуси худ, инчунин донишдони забонҳои хориҷиро талаб мекунад.

Муоширати касбӣ бо забони модарӣ ва хориҷӣ дар сатҳи баланд, ҷаҳонбинии васеъ, дарки баланди масъалаи ба миён омада ва дигар маҳорату малакаҳои касбие, ки мафҳумҳои асосии ҳар як тахассус мебошанд, барои ҳар як муттаҳассиси оянда калиди муваффақияти онҳо дар фаъолияти касбияшон ҳоҳад шуд. Ҳар як донишҷӯро зарур аст, ки пеш аз омӯзиши забони хориҷӣ, ӯ бояд забони модарии худро хеле хуб донанд, дар акси ҳол ӯ дар сатҳи зарурӣ забони бегонаро азхуд карда наметавонад. Донишҷӯе, ки ба омӯзиши забони хориҷӣ мепардозад, аз нозукиҳои забони модариаш маълумоти зиёд пайдо мекунад. Волфганг Гёте қайд намудааст: “Шахсе, ки ақалан як забони хориҷиро наметавонад, ӯ дар бораи забони модарии худ ҳеҷ чизро наметавонад”. Дар таълими забони хориҷӣ, ҳангоми омӯзонидани забон ба донишҷӯёне, ки тахассусашон забонмӯзӣ нест, як қатор омилҳоро мебошад ба эътибор гирифт. Сатҳи гуногуни азхудкунии донишҷӯён, вақте (соати) нокифояи чудо кардашуда барои фанни “Забони хориҷӣ”, дар ҳамбастагӣ ташаккул додани чор рукни фаъолияти муоширатии хондан, навиштан, гуфтор, ва тафҳум) донишҷӯён аз забони хориҷӣ, таъкид кардан ба ихтисоси донишҷӯён, яъне истилоҳоти касбии (тахассусии онҳоро бештар мавриди истифода қарор додан омилҳои асоси мебошанд, ки ҳар як омӯзгори мактаби олӣ онҳоро бояд ҳатман ба эътибор гирад. Мавриди “Истилоҳоти касбӣ” аз ҷониби муҳакикони ва дар фарҳангҳои илмӣ шарҳи гуногун гирифтааст.

Истилоҳоти касбӣ -лексикаи махсуси соҳаҳои алоҳида буда, мафҳуми яке муайянеро тасвир менамояд. Зери истилоҳоти ҳуқуқи мо системаи истилоҳот ва ё маҷмуи мафҳумҳоро фаҳмида метавонем, ки вобаста ба фаъолияти ҳуқуқии ҷамъият ва давлат мебошанд. Мақсади асосии аҳамияти хоса додан ба истилоҳоти касбии (тахассусии) донишҷӯён дар вақти таълими забони хориҷӣ аз он иборат мебошад, ки ҳангоми омӯзонидани забони хориҷӣ, дар вақти ташаккул додани нутқи хаттӣ ва шифоҳии донишҷӯён онҳоро аз доираи тахассуси худ берун намекунем. Барои таъмин намудани чунин ҳолат мо бояд аз роҳи усули муосир истифода намуд. Яке аз усули муосири таълим, ки барои ғанӣ гардонидани фонди луғавии донишҷӯён аз истилоҳоти тахассусӣ, истифодаи истилоҳоти касбӣ дар чарағи дарси забони хориҷӣ, ҳангоми муоширати хаттӣ шифоҳӣ намудан ва пайдо кардани маълумоти зарурӣ вобаста ба тахассус, усули ҳамгироӣ ба шумор меравад.

Таълими ҳамгиро - дар фарҳанги тафсирии тоҷикӣ -таълим бо фарогирии ду ва бештар фан шарҳ ёфтааст. Таълими ҳамгиро (аз лот. Integer-комил), таълиме мебошад, ки тақсими донишро ба фанҳои алоҳида рад мекунад. Ҳангоми омӯзонидани забонҳои хориҷӣ, таълими ҳамгироӣ омӯзиши якҷанд забони як минтақаро бо маълумоти хусусияти фарҳангиву таърихӣ ва сиёсӣ доштара пешниҳод менамояд. Таълими ҳамгирои забони хориҷӣ донишҷӯёнро на танҳо ба омӯзиши забони хориҷӣ шавқманду ҷалб менамояд, балки онҳоро водор менамояд, токи ба омӯзиши тахассуси худ низ беш аз пеш аҳамияти калон диҳанд. Вақте, ки донишҷӯён дар дарси забони англисӣ ба ҷои чуқур ворид шудан ба

сохтори фонетикию грамматикии забони англисӣ, дар доираи таҳассуси худ маълумоти нава пайдо мекунанд, дар онҳо ҳисси кунҷковӣ боло меравад. Онҳо метавонанд дарк намоянд, ки донишҷӯи забони хориҷӣ барои ташаккул додани донишҳои таҳассусии худ воситаи хубест ва калидест ба дарҳои зиёди илму дониш. Ҳамчуноне, ки дар забони англисӣ мегиранд Волтер Скот қайд кардааст: “Knowing many language you have many key to a lock” (Донишҷӯи забонҳои зиёд, калидҳои зиёдест барои як қулф).

Дар замони муосир омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба яке аз масъалаҳои муҳим табдил ёфта, донишҷӯи онҳо омили муваффақият ва пешравӣ арзёбӣ мегардад. Дар воқеъ, бо тақозои замон, имрӯз ҳар як фарди бедордил бояд барои ғани гардидани забони модарӣ ва омӯхтани забонҳои хориҷӣ кӯшиш кунад, ба мутолиаи китоб диққати аввалиндараҷа диҳад ва ҷиҳати баланд бардоштани маърифатнокии худ саъю талош намояд. Бахусус, ба омӯзиши забонҳои англисӣ русӣ ҳамчун забонҳои муоширати байналмилалӣ низ эътибори аввалин дараҷа диҳад. Дар ҷаҳони техникаву технология имрӯз забонҳои англисӣ ва русӣ ҳамчун забонҳои ҳукмрон махсуб меёбанд [3, с.23].

Ҷомеашиносон ба он ҳулосае омадаанд, ки на танҳо технологияи информатсионӣ, балки аксарияти маълумот ва адабиёти зарурии замони муосирро бо забонҳои англисӣ ва русӣ дастрас кардан мумкин аст. Пешвои маҳбуби миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми навбатӣ “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” ба Маҷлиси Олӣ низ масъалаи мазкурро ёдовар шуда, омӯзиши забонҳои хориҷиро дар тамоми зинаҳои таҳсилот вазифаи муҳимтарини роҳбарону масъулини соҳа ва аҳли маориф ҳисобида, таъкид доштанд: “Дар чунин шароит омода кардани кадрҳои баландсифатсози омӯзгорӣ, боз ҳам баланд бардоштани сифати таълим, эътибори ҷиддӣ додан ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар тамоми зинаҳои таҳсилот, илмҳои дақиқ, риёзӣ ва табиӣ вазифаи муҳимтарини роҳбарону масъулини соҳа ва аҳли маориф мебошад”. Хусусан ҳангоми омӯзиши забони хориҷӣ дар машғулиятҳо ва ё дар корҳои беруназсинфӣ ба ташкил намудани корҳои мустақилона аҳамияти махсус дода шавад. Малакаи умумии таълимиро дар хонадагон ташаккул дода, майлу хоҳиши доимии тақдир додани сатҳи забондонии онҳоро тарбия намудан зарур аст ва дар дарсҳо роҳи усули корҳои мустақилона омӯхта шаванд.

Муваффақияти ноил шудан ба мақсади асосии таълими забони англисӣ, яъне мақсади ҳосил намудани малака ва маҳорати муоширати аз истифодаи методҳои гуногуни таълими забони хориҷӣ вобастагии хеле калон дорад. Вале барои омӯзгор донишҷӯи танҳо методика кифоя нест, зеро дар ин ҳусус Г.В.Рогова ва И.Н.Верещагина чунин зикр кардаанд: «Методика ин психологияи амалӣ нест, зеро донишҷӯи танҳо гузариши ҷараёнҳо ба монанди дар хотир нигоҳдорӣ, фикрронӣ, ҷи гуна ташаккулёбии маҳорат ва малака кифоя набуда, зарур аст, ки ғани омӯзонидашаванда, яъне забони англисӣ аз тарафи омӯзгор хуб аз худ карда шуда бошад». Инчунин, А.Пэнлоуш гуфтааст: «Методҳои хуб ва бад вучуд надоранд, балки муаллимони хуб ва бад мавҷуданд». [8, с. 28].

Омӯзгорони забони хориҷӣ аслан бояд кӯшиш намоянд, ки методҳои нав ба нав, амалҳои гуногунро дар дарсҳои истифода баранд. Омӯзгорон метавонанд дар дарсҳои худ аз ҳар гуна бозҳои шавқовар истифода баранд, то ки дарс дар хоҳири шогирдон бимонад. Бо чунин усул омӯзонидани дарс ба шогирдон душворие намеорад ва дар тартиб додани ҷумлаҳои гуногун мушкили намекашанд. Ба ин тақия карда бозҳои гуногуни таълимиро дар забонҳои хориҷӣ (англисӣ) истифода намудан мумкин аст. Шогирдони болаёқат ва қобилиятнок бо чунин усул метавонанд якбора ду забон ё се забони ба ҳам наздикро омӯзанд. Масалан: фаронсавӣ, англисӣ ва олмонӣ. Барои дар амал тасдиқ намудани ин усул ва осон қабул гардонидани азёд кардани мавод бо ин забонҳо ва рамзҳои ба ҳам монандро интихоб намудан лозим аст. Зинаи навбати ба корҳои илова намудани ҷадвалҳо мебошад. Барои азёд намудани шумораи муайяни воҳидҳои луғавӣ, тартиби ҷумлаҳои сода 5-7 миқдор, паёмҳо ва муколамаҳо якбора бо ду забон истифода бурдан самаравӣ хубе ба даст меорад. Имрӯзҳо намудҳо ва усули зиёд ва гуногуни таълими забонҳои хориҷӣ вучуд дорад, инчунин номгӯи калони малакаҳо мавҷуд аст, ки интихоби он аз имтиёзҳо, завқ ва ҳаваси худӣ хонанда вобастагӣ дорад. Онҳо на танҳо манбаи ахбороти охирин ва ҳодисаҳои дунёи мебошанд, балки захираи луғавии хонандаро васеъ менамоянд. Хат ва грамматикаро беҳтар месозанд. Аз ҳама муҳимаш онҳо барои рушди малакаҳои нутқӣ, таъсиси услуби шахсӣ ва тарзи гуфтор мусоидат мекунанд. Ҳамин тариқ донишҷӯён захираи луғавии худро ғани гардониди, нутқи шифоиро аз худ мекунанд, тасаввуроти худро рушд медиҳанд, ки ҳамаи ин

барои раванди таълим муҳим мебошад. Барои такмил додани ибораҳо ва сохторҳо оиди ягон шахси маъруф ё ҳодисаҳои пурмочаро суҳбат кардан зарур аст. Дар мактабҳои олии ғайризабонӣ мақсади асосии таълими забони хориҷӣ, ҳамчун воситаи муошират таълим додани он ба шумор меравад.

Ҳар як донишҷӯи мактаби олии бояд матнҳои умумимаърифатӣ ва тахассусиро бурро ва бе ғалат хонда, онро тарҷума карда тавонад. Аз дуруст хондани матн, озод муошират намудани донишҷӯи низ вобастагӣ дорад. Дарки, баланди сухан, матн ва муоширати касбии доштани донишҷӯ бо забони хориҷӣ талаботи дигари мактаби олии мебошад. Танҳо ҳангоми дуруст дарк намудани сухани шуданида, шахс метавонад ба муошират бипардозад. Ҳангоми омӯзиши забони хориҷӣ, дар баробари хондани матн, сухан гуфтан ва дарки сухани шунидашуда (тафаххум), рукни дигари муошират, навиштан низ мавқеи худро дорад. Баъд аз хатми мактаби олии, ҳангоми фаъолияти касбӣ мутахассисони оянда аз ҳамаи ин рукнҳои муошират васеъ истифода хоҳанд бурд, пас онҳоро дар ҳамбастагӣ ва дар сатҳи баланд мо бояд ташаккул дод. Чи тавре ки, Н. А. Багдасарова дар пажӯҳишҳои худ ишора менамояд, дар замони муосир зарурати забони ҷаҳонӣ (глобалӣ) пеш аз ҳама дар соҳаи илмӣ академӣ ва иқтисодиёти тичоратӣ ҳис карда мешавад. Омӯзиши забони англисӣ метавонад дарҳои зиёдеро барои имкониятҳои сершумор боз кунад, аз баланд бардоштани дурнамоии касбу ҳунар ва ҷолибтар кардани сайру сайёҳат. Новобаста аз он ки мову Шумо шурӯъкунандагон ҳастем ё меҳохем малакаҳои худро такмил диҳем. Усули самараноки омӯзиши забони хориҷӣ ва бехтарин равишҳо барои азхудкунии мавҷуданд.

Курсҳои онлайн - Курсҳои онлайн дар дилхоҳ сомонаҳо аз қабилӣ ютуб, фейсбук, инстаграм, телеграм мавҷудан ба таври алтернативӣ (интиҳобӣ) истифода бурдан мумкин аст. Дар ин курсҳо ҳамаҷониба забонҳои хориҷиро пешниҳод мекунанд, ки шумо метавонед бо суръати баланд аз худ намоед. Ин курсҳои онлайнӣ фароҳам меоранд, ва ба Шумо имкон медиҳанд, ки аз ҳама ҷо дар вақти дилхоҳ аз худ намоед.

Хондани китобҳо ва мақолаҳо - Хондан як роҳи пурзӯр барои бехтар кардани забонҳои хориҷӣ мебошад. Аз китобҳо ва мақолаҳо оғоз кунед, ки ба сатҳи ҳозираи Шумо мувофиқат мекунанд ва оҳиста - оҳиста ба матнҳои мураккабтар гузаред. Хондан на танҳо захираи луғавии шуморо афзун мекунад, балки инчунин ба Шумо дар фаҳмидани сохтори ҷумлаҳо ва ибораҳои кумак мекунад.

Тамошо кардани филмҳо ва намоишҳои телевизионӣ - Тамошои филмҳо ва намоишҳои телевизионӣ ба забонҳои хориҷӣ метавонад маҳорати гӯш кардан ва талаффузи шуморо ба таври назаррас бехтар созад. Агар Шумо нав шурӯъ карда бошед, мундариҷаҳо бо субтитрҳои интиҳоб кунед ва тадриҷан кӯшиш кунед, ки бидуни онҳо тамошо кунед, зеро фаҳмиши Шумо бехтар мешавад. *(Субтитрҳои матнҳои мебошанд, ки мундариҷаи аудиоро дар филм, намоишҳои телевизионӣ, опера ё дигар васоити аудиовизуалӣ ифода мекунанд).*

Суханронии оммавӣ ва мубоҳиса - Машғул шудан ба суханронии оммавӣ ё шомил шудан ба клуби мубоҳисавӣ метавонад эътимод ва равонии шуморо зиёд кунад. Ин фаъолиятҳо шуморо водор мекунанд, ки бо забони англисӣ ё русӣ фикр кунед ва фикрҳои худро возеҳ баён кунед, ки ин як таҷрибаи олии барои сӯҳбатҳои воқеӣ аст.

Мусиқӣ ва подкастҳои англисӣ гӯш кунед - Гӯш кардани мусиқӣ ва подкастҳои англисӣ метавонад омӯзиши забони англисиро шавқовар ва ҷолиб гардонад. Мусиқӣ ба талаффуз ва ритм кумак мекунад, дар ҳоле ки подкастҳо дарки амиқтари лаҳҷаҳо ва лаҳҷаҳои гуногунро таъмин мекунанд. Мавзӯҳоеро, ки ба Шумо таваҷҷӯҳ доранд, интиҳоб кунед, то раванди омӯзишро шавқовар гардонед. *(Терминали подкаст вебсайтест, ки ин як навъи шабакаҳои иҷтимоӣ буда, ба технологияи видеоблогҳо ва радиои интернетӣ шабоҳат дорад. Илова ба сабти аудио ва видео, он метавонад сабти нутқро дар шакли матнӣ дошта бошад).* Методикаи таълими забони хориҷӣ на танҳо бо масъалаҳои умумии таълим сару кор дорад, балки бевосита масъалаҳои мушаххаси таълими забони хориҷиро баррасӣ менамояд. Пас, он аввал ба навгониҳои илмҳои замони муосир (лингвистика, психология, технологияи итилоотӣ, кишваршиносӣ ва ғ.) таъяс намуда, консепсияи таълими забони хориҷиро дар шароити ҷаҳони имрӯза пешниҳод месозад [2, с. 350].

Бояд қайд кард, ки дар адабиёти илмӣ бисёр муаллифон ба масъалаи муайян кардани хусусиятҳо ва вазифаҳои барномаҳои таълимии компютерӣ ва воситаҳои мултимедӣ пардохтаанд. Яке аз аввалинҳо таҳқиқоти Л.Н. Чуксина [4], ки масъалаҳои алоқамандӣ байни компютеру донишҷӯ ва автоматикунонии маводи таълимиро мувофиқи сатҳи донишҳои забони хориҷиро дар бар мегирад, ба шумор меравад.

Баъдан, ин хусусияти хоси барномаҳои мултимедии забониро «интерактивӣ» низ номиданд. Дар асоси барномаҳои интерактиви забони компютерӣ, метавон системаи ягонаи машқҳо ва вазифаҳои забон ва нутқро таҳия намуд.

Хулоса роҳҳои зиёди омӯзиши самараноки забони англисӣ вуҷуд доранд ва беҳтарин равиш аз афзалиятҳо, ҳадафҳо ва сатҳи дониши ҳозираи Шумо вобаста аст. Якҷоя кардани якҷанд усул, аз қабилӣ таҳсилоти расмӣ, муколамаҳои (диалог) забони англисӣ, омӯзиши мустақилона ва таҷрибаи фароғатӣ, метавонад натиҷаҳои беҳтарин диҳад. Олимони бисёре аз давлатҳои ғайри англисзабон забони англисиро забони модарии илмӣ барои ҷопи маводи илмӣ ва таҳсилоти меҳсубанд. Агарчи дар даврони пас аз ҷанг 15 % корҳои илмӣ дар соҳаи илмҳои табиӣ ба забони англисӣ ҷоп шуда бошад, то солҳои 1990 ин рақам ба 57,6 % расид ва дар айни замон ин шумора ба 80 % омада расидааст. Олимон ва муҳаққиқони муосир қўшиш менамоянд, ки дастовардҳои илмӣ худро дар маҷалаҳои англисӣ нашр намоянд, зеро ин амал ба онҳо имконият медиҳад, ки ба индекси иқтибосии илмӣ амрикоӣ (SCI) роҳ ёбанд. Забони англисӣ дорои вожаҳои зиёд ва сохтори грамматикӣ содда мебошад. Дар ин забон ибораҳои дароз ва хусусиятҳои мураккаби риторикӣ дида намешавад. Забони англисӣ бештар ҷун забони наср махсус меёбад. Бояд қайд намуд, ки шавқу рағбати донишҷӯён бобати омӯзиши забонҳои хориҷӣ (англисӣ ва русӣ) нисбат ба солҳои пеш дахҳо маротиба афзудааст. Дар рушди инкишофи тамоми соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии хоҷагии халқи кишвар нақши дастони пурэҷозӣ ҷавонон назаррас аст. Боварӣ дорем, ки ҷавонони саодатманди тоҷик суханҳои падаронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро сармашки қору ғайолияти худ намуда, мутахассисони варзида ва мувофику мутобиқ ба бозори рушдбанди меҳнат ба камол мерасанд.

АДАБИЁТ:

1. Усмонов К., Бойматов А. Методикаи таълими забони англисӣ, Душанбе -2009. с 7.
2. Алиев С.Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ : Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ . Нашри дуюм, бо таҳрири иловаҳо. - Душанбе, 2018. 350 с.
3. Белухин. Д.А. Основы личностно ориентированной педагогики : Курс лекций М.О.Д.Э.К, 1996 с23
4. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва сиёсати давлатӣ дар бораи забон (зери таҳрири доктори илми филология, профессор Додихудо Саймиддинов).- Душанбе: «Шарки озод», 2011
5. Давидов. В.В Проблемы развивающего обучения. М- 2002
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои Миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон (28.12.2022)
7. Бабонский Ю.К. Оптимизация процесса обучения: Общеобразовательный процесс. -М.1991.
8. Рогова Г.В., Верещагина И.Н. - Методика обучения английскому языку в общеобразовательных учреждениях М. 1998
9. Юнъев В.И. - Теория и практика создания учебников иностранного языка. Жур. Иностранные языки в школе. 1974 №1
10. Барномаи омӯзиши забони англисӣ . Душанбе: Сарпараст, 2003. - 28 с
11. Мирзоев А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ. ” Душанбе: Деваштич, 2002. 320 с.
12. Мухаммад Гиёсуддин. Гиёс-ул-лугот. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 1” Душанбе: Адиб, 1987.480 с.

МУҲИММΙΑТИ ОМӢЗИШИ ЗАБОНӢОИ ХОРИӢӢ ДАР МУАССИСАӢОИ ТАЪЛИМИИ КИШВАР ВА БЕРУН АЗ ОН

Муаллиф дар мақолаи худ оид ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таълимии кишвар ва вобаста ба он услҳои наву муосири забонмӯзӣ ёдовар шудааст. Инкишоф ва ривоҷи забонмӯзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як қатор омилҳо вобастагӣ дорад. Навгониҳои илму техника ва технологияи инноватсионӣ бо суръати қайҳонӣ рушдкунанда ба забонҳои байналмилалӣ (англисӣ, русӣ, олмонӣ, ҷинӣ, ва ғайра) рӯйқор меоянд. Ҷи тавре, ки ба ҳама маълум аст ҷомеаи ҷаҳонӣ дар раванди бархӯрди тамаддунҳо ва ҷаҳонишавӣ қарор дорад. Ин раванд ҳар як сокини сайёраро вазифадор менамояд, ки аз забонҳои хориҷӣ оғаҳ бошад, зеро ягона воситаи ҳифзи арзишҳои миллӣ, ин донишҳои забонҳои хориҷӣ мебошад. Дар шароити кунуни забонҳои хориҷӣ, бахусус англисӣ ва русӣ, забонҳои байналхалқӣ, забонҳои техника ва технологияҳои наву ва забонҳои муоширати байни миллатҳо ба ҳисоб мераванд.

Калидвожаҳо: забони хориҷӣ, таълим, маҳорат, малака, байналмилалӣ, ғайолият, усул, омӯзгор, донишҷӯ, мутахассис, тахассус.

ВАЖНОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ СТРАНЫ И ЗА РУБЕЖОМ

В своей статье, посвященной изучению иностранных языков в учебных заведениях страны, автор упоминает новые и современные методы и подходы к преподаванию языков. Развитие и рост изучения языков в Республике Таджикистан зависит от ряда факторов. Научно-технические новинки и инновационные технологии, развивающиеся космическими темпами, представляются на международных языках (английском, русском, немецком, китайском и др.). Как всем известно, мировое сообщество находится в процессе столкновения цивилизаций и глобализации. Этот процесс обязывает каждого жителя планеты знать иностранные языки, поскольку единственным средством сохранения национальных ценностей является знание иностранных языков. В современных условиях иностранные языки, особенно английский и русский, считаются международными языками, языками новой техники и технологий, языками общения между народами.

Ключевые слова: иностранный язык, образование, умения, компетенции, интернациональность, деятельность, метод, преподаватель, студент, специалист, специализация.

IMPORTANCE OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES IN INSTITUTIONS EDUCATION OF THE COUNTRY AND ABROAD

In his article, devoted to the study of foreign languages in educational institutions of the country, the author mentions new and modern methods and approaches to teaching languages. The development and growth of language learning in the Republic of Tajikistan depends on a number of factors. Scientific and technical innovations and innovative technologies, developing at a cosmic pace, are presented in international languages (English, Russian, German, Chinese, etc.). As we all know, the world community is in the process of clashing civilization and globalization. This process obliges every inhabitant of the planet to know foreign languages, since the only means of preserving national values is knowledge of foreign languages. In modern conditions, foreign languages, especially English and Russian, are considered international languages, languages of new technology and technology, languages of communication between peoples.

Key words: foreign language, education, skills, competencies, internationality, activity, method, teacher, student, specialist, specialization.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хушқадамова Шоира Давлатқадамовна- ходими калони илмӣ шуъбаи Омодасозии кадрҳои илмӣ ва илмӣ - педагогӣ Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи Таҳсилоти Тоҷикистон, нишони ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов. 11/2, Тел: (992) 900 00 93 41

Сведения об авторе: Хушқадамова Шоира Давлатқадамовна- старший научный сотрудник отдела подготовка научных и научно- педагогических кадров Института развития образования имени Абдурахмани Джамии Академии образования Таджикистана г. Душанбе, улица А.Адхамова, 11/2, Тел: (992) 900 00 93 41

Information about the author: Khushqadamova Shoira Davlatqadamovna- senior researcher of the department of training of scientific and scientific pedagogical personnel of the Institute for Educational Development named after Abdurrahmani Jomia of the Academy of Education of Tajikistan, Addrees Dushanbe city, A. Adhamova street , 11/2 Tel: (992) 900 00 93 41

КОРҲОИ ИСЛОҲӢ-ТАРБИЯВӢ БО КӢДАКОНИ ДОРОИ МУШКИЛОТИ БИНОИЮ НУТҚИДОШТА

Махмадиева М.П.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айни

Масъалаи вазъи иҷтимоии шахсони дорои нуқсонҳои бинӣ айнаи замон дар ҳама кишварҳо хеле муҳим аст, зеро дар ҳама ҷо шумораи муайяни ҷунин одамон вучуд доранд ва тамоили коҳиши он вучуд надорад. Шахсони дорои нуқсонҳои вазнини биниидошта нафароне мебошанд, ки қобилияти зиндагии мустақилона надоранд ва ба нигоҳубин ниёз доранд, вале ҳангоми фароҳам овардани шароити махсус барои онҳо қисман қобили меҳнат мешаванд ва метавонанд ба ҷомеа мутобиқ гарданд. Дар ҳамин ҳол, набудан ё нокифоя будани кумакҳои зарурӣ ба ин афрод ба паёмадҳои сангин оварда мерасонад. Тавлиди кӯдакони дорои эҳтиёҷоти махсусдошта барои хонаводаҳои онҳо як ғоҷеи амиқ аст, ки аксар вақт ба он оварда мерасонад, ки яке аз аъзои оила наметавонад дар ягон корхона ё идораҳо кору фаъолият намояд, зеро нигоҳубини ҷунин кӯдакон масъулияти махсусро талаб менамояд. Қафомонии шадиди равонӣ ва маҳдуд будани қобилияти омӯзишии ҷунин кӯдакон дар баъзе мавридҳо боиси аз системаи таълими махсус дур шудани онҳо мегардад.

Л.С.Выготский таъкид кардааст, ки агар барои ин гуна кӯдакон системаи дурусти таълиму тарбияи ислоҳӣ, таълими меҳнат ва истифода бурдани меҳнати онҳо дар сехҳои махсус ба вучуд оварда шавад, пас кор карда баромадани ин гуна система аҳамияти калони

амалӣ ва назариявӣ дорад. Дар муқаддимае, ки ӯ ба китоби Е.К. Грачевой «Тарбия ва таълими кӯдаки ақлан заиф», ки соли 1932 навиштааст, дар бораи маъно ва ҳадафҳои кор бо ин кӯдакон саволҳои бунёдӣ ба миён гузоштааст. Л.С.Выготский навишта буд: «Саволи асосие, ки мо дар бораи тарбияи кӯдаки эҳтиёҷоти махсусдошта ҳарф мезанем, ин аст: оё ин қадар заҳматҳои бузургро барои таълиму тарбияи кӯдаки эҳтиёҷоти махсусдошта сарф кардан маъно дорад, агар натиҷаи ин кӯшишҳо дар муқоиса бо натиҷаҳои бадастовардаи кӯдаки одӣ ин қадар ночиз бошад? Таносуби байни кӯшишҳо ва натиҷаҳои кор дар бисёре аз муҳаққиқон, ки ба ин мушкилот аз нуқтаи назари амалӣ бархӯрд кардаанд, на як бору ду бор ба ҳулосаҳои пессимистӣ (руҳафтодагӣ) овардааст. [3. С 223-227]

Тарбияи кӯдакони дорои нуқсонҳои шадиди инкишофи зехнӣ аз як тараф, вазифаҳои умумӣ доранд, ки ба вазифаҳои умумии тарбияи тамоми кӯдакон машғул бошанд, аз тарафи дигар, ин вазифаҳо хеле мушаххасанд. Мақсад ва вазифаҳои умумии таълиму тарбияи кӯдакон, инчунин мусоидат намудан ба рушди ҳамаҷонибаи онҳо, ошкор ва рафъи ҷанбаҳои манфии шахсият, тарбияи фарзандон ҷиҳати мутобиқшавӣ ба муҳити иҷтимоӣ, қобили меҳнат ва муфидтарини ҷомеа мебошанд. Барои кӯдакони дорои нуқсонҳои бинӣ ин ҳадафҳо аҳамияти ҳудро нигоҳ медоранд, аммо ҳангоми татбиқи онҳо сатҳи қобилиятҳои онҳо хеле пасттар, зарурати истифодаи усули махсуси методологӣ ба назар гирифта, ба ташаккули малака ва одатҳои берунии рафтори фарҳангӣ ва нигоҳубини худ диққат додан лозим аст.

Барои кӯдакони дорои имконияти махсуси биноидошта мустақилона истифода бурдани донишҳои дошташон ниҳоят душвор аст. Гузаронидани дониш ва маҳорати ба даст овардашуда дар шароити каме тағйирёфта ба кор бурдани онҳо, мустақилона таҳлил кардани вазъият, интиҳоби роҳи ҳалли мушкилоти одии ҳаёт ҳамаи ин душвориҳои қариб бартарафнашавандаро ба миён меорад. Кӯдаки дорои нуқсонҳои бинӣ, ки ба ӯ як миқдори муайяни донишҳои ибтидоӣ дода шудааст, вале пайваста дар ҳаёт татбиқ намудани ин донишҳо таълим дода нашудааст ё одат накардааст, ки онро истифода намебарад ва ё нодуруст истифода мебарад ва амалан аз кӯдакони ақланақибмондаи таълим надида фарқе надорад.

Аз ин рӯ, на он қадар муҳим аст, ки миқдори муайяни донишро ба кӯдакон расонем, балки дар онҳо рафтори мувофиқ, қобилияти амал кардан дар ҳолатҳои мушаххаси ҳаёт ва мутобиқшавӣ ба вазъияти ҳаррӯзаро инкишоф додан муҳим аст. Раванди таълим, ки мақсади он аз ташаккули системаи малака ва малакаҳои ҳаётан муҳим мебошад, бояд дар ҳолатҳои мушаххас сурат гирад. Омӯзишро танҳо вақте пурра ҳисоб кардан мумкин аст, ки малакаҳо ба одат табдил ёбанд. Ин маънои онро надорад, ки омӯзиши шахсони эҳтиёҷоти махсусдошта ба шаклҳои нодуруст ва бетартиб табдил дода шаванд. Дар раванди таълими махсус тамоми функсияҳои равонии ин кӯдакон инкишоф ёфта, камбудихо, махсусан дар синни ҷавонӣ нисбатан ислоҳ мешаванд. Раванди таълими кӯдакони дорои нуқсонҳои бинӣ бояд ба рушди фаъолияти маърифатии ӯ ҳадди ақал мусоидат намояд.

Комилан возеҳ аст, ки муносиб будани рафтор ва мутобиқшавии ин гуна кӯдак ба зиндагӣ аз бисёр ҷиҳат ба ҳолати ҳаракатҳои нутқ, сатҳи дониш ва маҳорати ӯ муайян карда мешавад. Ҳамин тариқ, равандҳои инкишоф ва тарбияи кӯдак дар мутобиқшавӣ ба вазъиятҳои зиндагӣ бо ҳам зич алоқаманданд. Мақсади кори ислоҳӣ ва тарбиявӣ бо кӯдакони дорои нуқсони шадиди равонӣ дар ниҳояти кор мутобиқсозии иҷтимоӣ, шуғл ва мутобиқсозии минбаъдаи шароити зиндагӣ дар ҳолатҳои мебошад, ки онҳо ба муҳити иҷтимоии атрофи онҳо дохил карда мешаванд. Зарур аст, ки тамоми қобилиятҳои маърифатии бачаҳоро истифода бурда, дар онҳо малакаҳои ҳаётбахш инкишоф дода шаванд, то ки онҳо чун калонсолон мустақилона дар бораи худ ғамхорӣ кунанд, корҳои одиро дар хона ва дар шароити махсуси истехсолӣ иҷро намуда, ба қадри имкон дар оила зиндагӣ кунанд ва аъзои коллективи меҳнатӣ бошанд.

Дастовардҳои ҷиҳати ба мақсадҳои муқарраршуда тавассути ҳалли вазифаҳои асосии зерин, кор бо кӯдакони дорои нуқсонҳои руҳӣ вазнин таъмин карда мешавад:

1. Инкишофи тамоми функсияҳои психикӣ ва фаъолияти маърифатии кӯдакон дар раванди таълим ва ислоҳи камбудихои онҳо.

2. Тарбияи фарзандон, ташаккул додани рафтори дуруст, рушди эмотсионалӣ ва коммуникативии кӯдакон.

3. Омӯзиши меҳнат ва омодагӣ ба намудҳои имконпазири кор, тарбияи ҷисмонӣ, худхизматрасонӣ.

4. Тамоили ҳамаҷуза ва мутобиқсозии иҷтимоии кӯдакон ва наврасон, интегратсия (ҳамгирии) чунин шахсон ба ҷамъият.

Бисёр, дар бораи ҳар яке аз вазифаҳои дар боло зикршуда муфассалтар маълумот диҳем. Инкишофи максималии имконпазирии кӯдакони дорои эҳтиёҷоти махсусдошта ва нуқсонҳои биноӣ дар раванди таълим танҳо дар сурати риояи як қатор шартҳо имконпазир аст.

Ба инҳо дохил мешаванд:

- зудтар оғоз намудани корҳои ислоҳӣ ;
- муҳити мусоиди оилавӣ ва робитаи зичи муассисаи махсус ва оила;
- истифодаи барнома ва усули мувофиқи таълим, ки ба давраи воқеии синну сол ва имкониятҳои воқеии ин кӯдакон ва ҳадафҳои тарбияи онҳо мувофиқат мекунад.

Оғози ислоҳи бармаҳал барои кӯдакони ғайримуқаррарӣ дар маҷмӯъ ва махсусан кӯдакони дорои эҳтиёҷоти махсусдоштаи вазнин нақши бениҳоят муҳим мебошад, зеро он метавонад дар рушди онҳо тағйироти назарраси мусбат расонад. Кор бо онҳо дар синни барвақтӣ ва томақтабӣ бояд ба инкишоф додани муошират, нутқ, машғулиятҳо вобаста ба мавзӯ, бозихо, малакаҳои худхизматрасонӣ, мақсаднок будани амалҳо, ба тартиб андохтани рафтор нигаронида шавад. Оғози бармаҳал ба дарсҳои ислоҳӣ на танҳо шартӣ зарурии рушди босамари кӯдак, балки воситаи бозғиримодии таҳхис низ мебошад, зеро дар ҷараёни мушоҳидаи дарозмуддат бо таъсири фаъоли педагогӣ тамоми қобилиятҳо ва хусусиятҳои ҳар як кӯдак, иллатҳои иловагӣ ва дуҷумдараҷа пурра муайян карда мешаванд, ки дар натиҷаи он то оғози таълими мактабӣ намуди мактабе, ки ӯ бояд дар он таҳсил кунад, дақиқ муайян карда мешавад.

Самти дуҷуми инкишофи мусоиди дурусти кӯдак ташкили тарбияи оилавии ӯ мебошад. Нақши волидайн кӯдакони дорои нуқсони шадиди равонӣ ҳам ҳангоми зиндагӣ дар хона ва ҳам дар муассисаи махсус ҷойгир кардани кӯдак душвор аст. Бисёре аз волидон барои фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди кӯдаки худ саъй мекунад. Аммо дар онҳо аксар вақт донишу маҳорат намерасанд, баъзан ақидаҳои бардурӯғ ба онҳо ҳалал мерасонанд. Ҳамин тавр, дар як қатор мавридҳо мушоҳида кардан лозим меояд, ки модар барои кӯдак чӣ тавр бисёр фаъолитҳоеро, ки вай ҳадаф ва ё бо ёрии андаке иҷро карда метавонад, мекунад. Маълум аст, ки кӯдакони дорои эҳтиёҷоти махсусдоштаи вазнин назар ба кӯдакони солим бештар ба кумак ва омӯзиши малакаҳои ҳаррӯза ниёз доранд. Тарбияи ин гуна кӯдакон сабру субот, фаҳмиш ва аксаран заковати педагогиро талаб мекунад. Аммо муносибати дуруст, ҳар рӯз ба кӯдак таълим додани иҷроии вазифаҳои имконпазир, бо мурури замон садҳо маротиба фоида меорад, зеро кӯдаконе, ки ғамхорӣ ва таваҷҷуҳи доимиро талаб мекунад, мустақилона ба нигоҳубини худ шурӯъ мекунад ва ҳатто ба волидонашон то ҳадди имкон кумак мекунад.

Ба кӯдаконе, ки дар оила зиндагӣ мекунад, чизҳои зиёдеро омӯхтан мумкин аст: нигоҳубини худ, қобилияти иҷро кардани супоришҳо ва намудҳои одии кор, муошират бо одамони гирду атроф. Ташкили робитаи ӯ бо кӯдакони дигар хеле душвор аст. Шояд тавсия дода шавад, ки бо кӯдаки хеле хурдтар муошират кунед ва ин ҳолатро зери назорат бояд гирифт. Аз майлу хоҳишҳое, ки кӯдакон доранд, ишқ ба мусиқӣ, сайру гашт, шавқу рағбат ба баъзе бозичаҳо ва ғ. бояд бозичаеро истифода бурдан лозим аст, то ки онҳоро дар вақти иҷроии он хушҳол, вале барои вазифаҳои инкишофи онҳо муфид водор созад.

Баъзан бояд мушоҳида намуд, ки чӣ гуна волидайн дар тӯли чанд сол, аз хурдсолии кӯдак сар карда, кӯшиш мекунад, ки ба ӯ ёд додани ҳарфҳо, такрори рақамҳои то 20, 30 ва ғайраро омӯзонанд, соатҳо ба ӯ китобҳо, шеърҳо ва ғайра меҳонанд. Ин гуна падару модарон ҳангоми ба назди мутахассис барои машварат меоянд бо ифтихор аз мувафакиятҳои фарзанди худ ҳарф мезананд, ки фарзандашон ҳарфҳоро аз худ намуда, ҳисобро низ то 100 медонад. Вале ҳамаи ин «дониш» тамоман нодуруст, механикӣ ва нодаркор мегардад. Волидайн дар пайи ин гуна «дониш» чизи муҳимтареро аз даст медиҳанд: омода кардани фарзанди худ ба ҳаёти иҷтимоӣ, ба коре, ки дар дасти онҳост.

Таваҷҷуҳи асосии волидон бояд ба ҷанбаҳои зерини инкишофи руҳӣ ва ҷисмонии кӯдак равона карда шавад:

- инкишоф додани малакаҳои ҳаракати умумӣ ва ҳаракати дасту ангуштон;
- худхизматрасонӣ ;
- қобилияти итоат кардан ба қалонсолон ва риояи дастурҳои оддии амалӣ ;

- қобилияти дидан ва фарқ кардани ашё ва ҳосиятҳои алоҳидаи онҳо дар олами атроф, шундан ва фарқ кардани садоҳо, ламс кардани ашё, амалан истифода бурдани ашё мувофиқи табиот;

- инкишофи нутқи кӯдакон;

- ташаккули малакаҳои ибтидоии меҳнатӣ ва муносибати мусбат ба меҳнат;

- тарбия намудани малакаҳои рафтори фарҳангӣ ва дуруст нисбат ба дигарон.

Муносибати дурусти падару модар ба фарзанди эҳтиёҷоти махсусдоштаи худ ғамхории бепоён не, балки талаби оромона, дӯстона, ғаҳмидани мақсаду андешаҳои тарбиявии ӯ натиҷаи хуб мебахшад. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки навраси дорои мушкilotи рушди биноӣ метавонад боодоб, меҳнатдӯст, озода, дар ҳаёти рӯзмарра то андозае мустақил ва бо атрофиёнаш меҳрубон бошад. Вақте ки кӯдак дар хонаи бачагони махсус ҷой дода мешавад, нақши волидон низ асосӣ ва дучанд мегардад.

Баробари он ки шумораи хонаҳои бачагоне, ки панҷрӯзаи истироҳат доранд, вақте ки кӯдак дар як ҳафта ду рӯз дар хона аст, тадричан васеъ мешавад, нақши оила дар тарбияи кӯдаки эҳтиёҷоти махсусдошта хеле меафзояд. Муоширати кӯдак бо оила, меҳру ғамхории волидайн, инчунин робитаи берун аз хонаи кӯдакон, яъне (дар нақлиёт, боғҳо, кинотеатрҳо ва ғайра) ба рушди ӯ таъсири хеле мусбат мерасонад ва таҷрибаи иҷтимоии ӯро афзун мекунад. Алокаи зичи оила ва муассисаи махсусе, ки кӯдак дар он ҷо тарбия меёбад, ёрии байниҳамдигарии онҳо аз бисёр ҷиҳат муваффақияти кори ба ҷо овардашударо муайян мекунад. Истифодаи барномаҳо ва усули мувофиқи таълими кӯдакони дорои нуқсонҳои вазнини инкишоф, ки ба имкониятҳо ва ҳадафҳои тарбияи онҳо мувофиқанд, муҳимтарин ва ба андозаи зиёд шарти ҳалқунандаи инкишофи тамоми фаъолияти маърифатии онҳо мебошад. Таҳсилот хусусияти инкишофдиҳанда дорад, агар он ба кӯдакон аз худ кардани қобилияти истифодаи донишҳо барои ҳалли масъалаҳои нави монанд ба мушкilotи қаблӣ равона карда шавад.

Дар ин ҳолат омӯзиш бояд барои сатҳи кунунии рушди кӯдакон ва қобилиятҳое, ки аз ҷониби минтақаи наздиктарини инкишоф дар асоси фаъолияти пешбарандаи давраи синну соли муайян пешбинӣ карда шавад. Мазмуни таълими кӯдакони дорои нуқсонҳои вазнини равонидошта, усули таълим низ мушаххас аст. Истифодаи онҳо дар кор бо кӯдакони хурдсол вақте ки омӯзиш характери пропедевтикӣ (маънои таълими пешакӣ ислоҳӣ) дорад, нақши махсус мебозад. Дар бобҳои 6 ва 7 асосҳои зарурияти пеш бурдани кори васеи пропедевтикӣ, хусусиятҳои он, вазифаҳои махсус ва усули давраи ибтидоии таълим муфассал инъикос ёфтаанд. Мазмуни кори таълиму тарбия бояд аз ҳама ҷиҳат ба ошкор намудани қобилияти бачаҳо дар тайёри ба навъҳои меҳнати ба онҳо дастрас мусоидат намояд. Бинобар ин, дар муассисаҳои махсус таълим бояд дар асоси чунин намудҳои машғулиятҳои амалӣ, монанди тарбияи ҷисмонӣ ва ритм, машғулиятҳои фаннӣ -амалӣ, меҳнати дастӣ, дарсҳои фаннӣ ва экскурсияҳо (сайру гашт), машғулиятҳо дар кори хоҷагӣ ва кор дар устохонаҳои таълимӣ, кори хоҷагии кишлоқ ва ғайра ба роҳ монда шавад.

Дар чараёни гузаронидани ин намуди дарсҳо имкон дорад, ки нутқ, тафаккури кӯдакон самаранок инкишоф дода, ҳаракатҳои мақсаднок тарбия карда, сифатҳои мусбати эҳсосӣ ва ихтиёрӣ ташаккул дода шаванд. Чунон ки Г. М.Дульнев қайд мекунад, «ба бачагони эҳтиёҷоти махсусдошта хондан, навиштан ва ҳисоб карданро омӯзондан бояд дар системаи умумии кори тарбиявӣ бо онҳо сурат гирад. Аммо ин намудҳои машғулият пешсаф шуда наметавонанд, зеро таҷриба нишон медиҳад, ки ҳатто бачаҳои дорои эҳтиёҷоти махсуси равони шакли сабукдошта, ки хондану навиштанро ёд гирифтаанд, ин малакаҳоро дар фаъолияти амалии худ мустақилона истифода бурда наметавонанд. Комилан равшан аст, ки звенои (пайванди) марказии системаи умумии машғулиятҳо бо бачагони хеле ақибмонда машғулиятҳое хоҳад буд, ки бачаҳоро ба меҳнат тайёр мекунад». [6. С 11]

Ислоҳи инкишофи кӯдакони дорои нуқсонҳои биноӣ синни томактабӣ бояд, пеш аз ҳама, дар он намудҳои фаъолияти сурат гирад, ки ба кӯдакони мукқаррарӣ инкишофёбандаи синни барвақт ва синни томактабӣ хоссанд. Усули асосии таълим бояд ташкили иҷроии супоришҳои фаннӣ -амалӣ дар тамоми дарсҳо бошад. Маҳз дар ҳамин шароит ба он муваффақ шудан мумкин аст, ки ин бачаҳо то андозае бошуурона соҳиби донишу малака гарданд.

Вазифаи дуҷуми кори ислоҳӣ бо ин кӯдакон тарбияи шахсӣ ва эмотсионалии онҳо, ташаккули рафтори дуруст дар онҳо, ки ба меъёрҳои аз ҷониби умум қабулшуда мувофиқ

мебошад. Норасоии биной , камолоти шахсии кӯдакон ва наврасони ин тоифа ва риояи он метавонад дар шароити номусоид ба оқибатҳои вазнин оварда расонад. Негативизм, якравӣ , хашмгинӣ , изтиробҳои моторӣ ва равонӣ аксар вақт дар чунин кӯдакон мушоҳида мешавад, ки барои омӯзгор душвории зиёд ба вучуд меорад. Ин хислатҳои манфӣ одатан на танҳо натиҷаи хусусиятҳои органикии кӯдак, балки натиҷаи таъсироти муҳити зист: тарзи ҳаёти носолим талаботи бенизомӣ , намунаи бад ва набудани речаи муқаррарӣ мебошанд. Барои тарбияи чунин кӯдак муҳити ором, муносибати дӯстона, ягонагӣ , возеҳу муназзами талабот нисбат ба кӯдаки солим нақши муҳимтаре мебозад, яъне ҳамаи он чизе, ки дар ӯ одатҳои заруриро ба вучуд меоварад ва мустаҳкам мекунад. Э.Сегин аҳамияти аввалиндараҷаи ташаккул додани одатҳоро барои кӯдаки аз ҷиҳати руҳан суст ташаккулёфта таъкид намуда, чунин мешуморад, ки «одат табиати дуҷум аст - ҳама чиз барои наҷоти ӯ ё нобудшавии охири ӯст» [13. С 188]

Ба кӯдакони дорои нуқсонҳои ҷиддии инкишоф бояд малакаҳои рафтори фарҳангӣ , қобилияти муошират бо одамон ва малакаҳои муошират омӯзонида шаванд: онҳо бояд дархостро баён карда тавонанд, ба мурочиат ба таври қофӣ ҷавоб дода тавонанд ва ҳудро муҳофизат карда тавонанд. Қор кардан лозим аст, ки дар онҳо ҳисси дилсузӣ , шодиву нишот, бедор карда шавад. Дар баробари ин, ба шаклҳои соф берунии рафтор диққати қалон додан лозим аст.

Дар тамоми системаи қори ислоҳӣ бо шахсони дорои эҳтиёҷоти махсуси вазниндошта, махсусан дар синни қалонсолӣ тарбия ва таълими меҳнатӣ нақши асосӣ мебозад. Вазифаи асосии ин бахши муҳимми қор инкишоф додан ва тақмил додани маҳорати меҳнатӣ , парваридани муносибатҳои зарурии рафтор ва сифатҳои шахсӣ мебошад. Фаъолиятҳои амалӣ дар содатарин шаклҳои онҳо барои чунин кӯдакон фаҳмо ва дастрас мебошанд. Дар ин ҷо ҳама чиз дар шакли равшан ва осон фаҳмо дода шудааст. Гуногунии намудҳои фаъолияти серсоҳа ба фаъолгардии ҳамаи анализаторҳо мусоидат мекунад. Дар муайян кардани қобилияти меҳнатии кӯдак ва намуди қорие, ки ба ӯ дастрас аст, инкишофи ҷисмонии ӯ ва инкишофи малакаҳои ҳаракати умумӣ ва дастии ӯ аҳамияти қалон дорад. Дуруст ба роҳ мондани тарбияи меҳнатӣ дар навбати худ ба инкишофи ҷисмонии бачагони эҳтиёҷоти махсусдошта таъсири судбахш расонда, барои ислоҳи ҳаракати онҳо ёрӣ мерасонад. Омӯзгоре, ки ба тарбияи меҳнатӣ ва тарбияи кӯдакону наврасони дорои нуқсонӣ шадиди руҳидошта машғуланд, ӯҳдадоранд, ки:

1). Мустақилияти максималии имконпазири кӯдакро дар ҳаёти ҳаррӯза ва нигоҳубини санитарии гигиенӣ таъмин намояд:

2). Муносибати мусбатро нисбат ба намудҳои имконпазири меҳнат, майл ба ёрӣ расондан ба қорҳои хоҷагӣ дар оила ва ё дар муассисаи махсус, маҳорати иҷро намудани навъҳои одии чунин фаъолият аз қабилӣ (тоза намудани бино, шустани зарфҳо, қорҳои одии тайёрӣ ва пухтупаз, шустани ва тоза намудани сабзавот ва ғайра) ташаккул диҳад:

3). Дар бачаҳо одат ва муносибати мусбатро нисбат ба намуди муайяни қорие, ки дар вақти муқарраршуда (рӯзе 5-6 соат) дар устохонаҳо ё устохонаи махсусе, ки дар вақти қори хоҷагии деҳот бо роҳбарии инструктор иҷро карда мешавад, ташаккул диҳад:

4). Дар онҳо маҳорати мустаҳками иҷроӣ як қатор фаъолиятҳо аз рӯйи намуд, ки наврас дар муассисаи махсус таълим гирифтааст:

5). Имкониятҳои қардӣ ҳар қасро ба ҳисоб гирифта, ба онҳо аз иҷроӣ як фаъолияти шинос ба дигараш гузаштан, пай дар пай иҷро кардани якчанд фаъолияти ба ҳам алоқаманд, ҳисоб кардан (то 10 ва ба даҳҳо) ва бо тартиби муайян печонидани маҳсулоти тайёрро ёд диҳад:

6). Бо рафқон тарзи қор қарданро ёд диҳад, супоришҳои қорро пай дар пай иҷро намуда, меёрҳо ва қоидаҳои қабули рафқорро риоя кунад. Омӯзиши мувофиқи қор барои кӯдакони дорои нуқсонӣ шадиди руҳӣ бояд ба ин афрод имкон диҳад, ки пас аз хатми таҳсил то андозае ҳудро аз ҷиҳати молиявӣ таъмин кунанд, дар як гурӯҳ зиндагӣ кунанд ва агар имкон бошад, аз ҷиҳати иҷтимоӣ ба ҷомеа мутобиқ шаванд.

Вазифаи мусоидат барои мутобиқшавии иҷтимоии ба шахсони эҳтиёҷоти махсуси равонидошта бо нақшае, ки дар барномаи таълимӣ бо номи «Тамоили иҷтимоӣ ва маишӣ» ворид шудааст, дучор мешавад. Зарурат ва аҳамияти ин фан аз он иборат аст, ки шахсони дорои чунин имконият дар мутобиқ шудан ба ҳаёти атроф ба душвории қалон дучор мешаванд, онҳо дар ҷойҳои ҷамъиятӣ суст роҳ ёфтаанд, малакаи муошират надоранд ва дар натиҷа одатан дар ҳаёти амалӣ вобаста ва нотаъвоҷ мемонанд. Мақсади ин фан на танҳо ба

кӯдакон донишу тасаввурот бахшидан дар бораи муассисаҳои гуногун, ки зиндагии рӯзмарраи мардумро таъмин мекунад (мағозаҳо, почтаҳо, нақлиёт ва ғ.), балки муҳимтар аз ҳама, ба онҳо омӯзонидани тарзи истифодаи амалии хидматҳои онҳо дуруст ва агар имкон бошад, мустақилона ба наврасони эҳтиёҷоти махсусдошта инкишоф додани малака ва одатҳои муошират бо одамон мебошад. Натиҷаҳои ин кор асосан дараҷаи мутобиқшавии иҷтимоии ин шахсонро дар ҳаёти ояндашон муайян мекунад. Ин кор ба волидайн дар кӯшиши ба фазои иҷтимоӣ фарҳангии одамони солим шомил намудани фарзандонашон ёрии калон мерасонад. Албатта, имкони чунин ҳамгироӣ аз бисёр ҷиҳат ба таҳаммулпазирии ҷомеа нисбат ба маъҷубон вобаста аст.

Тамоми протсессии комплекси таълиму тарбияи ислоҳи бачагон ва наврасони эҳтиёҷоти махсуси равонӣ шадид ба инкишоф, тарбия, таълими меҳнат ва мутобиқшавии иҷтимоии онҳо нигаронида шудааст, то ки онҳо дар ҳаёт мавқеи муайяноро ишғол карда тавонанд.

АДАБИЁТ

1. Алехина А. В. Психологические особенности развития сенсорно-перцептивных действий у детей с синдромом Дауна // Дефектология. - 1999. - №
2. Будникова Л. Г. Из опыта обучения детей с синдромом Дауна. // Дефектология. - 1997.- № 6.
3. Выготский Л. С. Проблемы дефектологии. - М., 1995.
4. Гуровец Г. В., Давидович Л. Р. К вопросу изучения болезни Дауна. Дефектология.-1999. № 6.
5. Забрамная С.Д. Психолого-педагогическая диагностика умственного развития детей. - М., 1995. Забрамная С.Д., Исаева Т. Н. Изучаем обучая: Рекомендации по изучению детей с тяжелой умственной отсталостью: Из опыта работы. — М., 2002.
6. Иванова Т. Н. Из опыта работы по развитию речи глубоко умственно отсталых детей. //Дефектология.- 1980. - № 4.
7. Лапшин В. А., Пузанов Б. П. Основы дефектологии. - М., 1990.
8. Маллер А. Р. Социальное воспитание и обучение детей с отклонениями в развитии. - М., 2002.
9. Маллер А. Р., Цикото Г. В. Обучение, воспитание и трудовая подготовка детей с глубокими нарушениями интеллекта. - М., 1988.
10. Маллер А. Р., Цикото Г.В. Обучение, воспитание и трудовая подготовка детей с глубокими нарушениями интеллекта. — М., 1988.
11. Малофеев Н. Н. Специальное образование в России и за рубежом. - М., 1996.
12. Современные подходы к болезни Дауна // Под ред. Д. Лейна, Б. Стрэтфорда. - М., 1991.
13. Специальная педагогика / Под ред. Н.М.Назаровой. - М., 2001.

КОРҲОИ ИСЛОҲӢ-ТАРБИЯӢ БО КӮДАКОНИ ДОРОИ МУШКИЛОТИ БИНОӢЮ НУТҚИДОШТА

Муҳаққиқ дар мақола роҷеъ ба омӯзиш ва инкишофи кӯдакони эҳтиёҷоти махсуси равонӣ ва биноиидошта изҳори андеша намудааст, зеро дар ҳар як давлат кӯдакони эҳтиёҷоти махсуси рухидошта ба назар мерасанд, ки онҳо ба шаклҳои махсуси таълим ва тарбия ниёз доранд. Масъалаи расонидани кумаки махсус ба чунин кӯдакон хеле муҳиманд. Шахсоне, ки дорои эҳтиёҷоти вазнии биноӣ мебошанд, онҳо эҳтиёҷоти махсуси кӯдакӣ ба ҳисоб мераванд, ки бо вайроншавии вазнини фаъолияти маърифатӣ, нутқ ва соҳаи эҳсосӣ, инчунин қобилияти мустақилона зиндагӣ карданро надошта, назорати доимӣ ва парасторино талаб мекунад. Аммо ҳангоми ташкили омӯзиши махсус онҳо шаклҳои одии муошират ва малақаҳои одии меҳнатӣ ва иҷтимоиро аз худ мекунад, яъне метавонанд то андозае ба ҷомеа ворид карда шаванд. То охири солҳои 60-уми асри XX тарбия ва таълими чунин кӯдакон дар муассисаҳои низоми таъминоти иҷтимоӣ, (хона-интернат барои кӯдакони эҳтиёҷоти махсуси ақлидошта) ва системаҳои маърифатӣ (синфҳои махсус барои имбетсилҳо дар мактабҳои ёрирасон) амал менамуд. Дар хона интернати кӯдакон диққати асосӣ ба таҳияи малақаҳои одии рӯзгор инчунин омӯзиш ба тарбиятирандагон равона карда шуда, таҷрибаи зиёди мусбати меҳнатии онҳо ҷамъоварӣ карда мешуд.

Каливожаҳо: дефектология ва логопедия, дизонтогенез, алалия, дизартрия, афазия, малақаҳои психомоторӣ, просодия, шунавоии фонемикӣ, ҳамгироии сенсорӣ, кинезиология, худтанзимкунӣ.

КОРРЕКЦИОННО-ВОСПИТАЮЩАЯ РАБОТА С ДЕТЬМИ С НАРУШЕНИЯМИ СТРУКТУРНОГО И РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ

В статье исследователь высказал своё мнение об образовании и развитии детей с особыми умственными и зрительными потребностями, поскольку в каждой стране есть дети с особыми умственными потребностями, нуждающиеся в особых формах обучения и воспитания. Вопрос оказания специальной помощи таким детям весьма актуален. Лица с тяжёлыми зрительными потребностями считаются детьми с особыми потребностями, которые, имея тяжёлые нарушения познавательной, речевой и эмоциональной деятельности, а также неспособность к самостоятельной жизни, требуют постоянного присмотра и ухода. Однако при организации специального образования они осваивают простые формы общения, простые трудовые и социальные навыки, то есть могут быть в определённой степени интегрированы в общество. До конца 1960-х годов воспитание и обучение таких детей осуществлялось в учреждениях системы социальной защиты (интернаты для детей с особыми интеллектуальными потребностями) и образовательных систем (специальные классы для имбецилов в коррекционных школах). В детских домах-интернатах основной упор делался на развитие у детей простейших бытовых навыков, а также обучение, накоплен большой положительный опыт работы.

Ключевые слова: дефектология и логопедия, дизонтогенез, алалия, дизартрия, афазия, психомоторика, просодика, фонематический слух, сенсорная интеграция, кинезиология, саморегуляция.

CORRECTIVE-EDUCATIONAL WORK WITH CHILDREN WITH STRUCTURAL AND SPEECH DISABILITIES

The researcher expressed his opinion in the article on the education and development of children with special mental and visual needs, since in every country there are children with special mental needs who need special forms of education and upbringing. The issue of providing special assistance to such children is very important. Persons with severe visual needs are considered to be children with special needs, who, with severe impairments in cognitive, speech and emotional activity, as well as the inability to live independently, require constant supervision and care. However, when organizing special education, they master simple forms of communication and simple labor and social skills, that is, they can be integrated into society to some extent. Until the late 1960s, the upbringing and education of such children was carried out in institutions of the social welfare system (boarding houses for children with special intellectual needs) and educational systems (special classes for imbeciles in special schools). In the children's boarding houses, the main emphasis was on developing simple household skills, as well as training the children, and a lot of positive work experience was accumulated.

Key words: defectology and speech therapy, dysontogenesis, alalia, dysarthria, aphasia, psychomotor skills, prosody, phonemic hearing, sensory integration, kinesiology, self-regulation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Махмадиева М.П. – муаллими калони кафедраи педагогикаи махсус ва таҳсилоти фароғири факултети психологияи ДДОТ ба номи С. Айни тел: 904352233, почтаи электронӣ : mahmadievamuhabbat@gmail.com.

Информация об авторе: Махмадиева М.П. – старший преподаватель кафедры специальной педагогики и инклюзивного образования факультета психологии Государственного педагогического университета им. С. Айни, тел.: 904352233, e-mail: mahmadievamuhabbat@gmail.com.

Information about the author: Makhmadieva M.P. – senior lecturer of the Department of Special Pedagogy and Inclusive Education, Faculty of Psychology, S. Aini State University of Education, tel: 904352233, e-mail: mahmadievamuhabbat@gmail.com.

АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ИНКИШОФИ ТУРИЗМИ КҶҲӢ ДАР МИНТАҚАҲОИ КҶҲИСТОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Азиззода Б.

Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар вилояти Хатлон

Айни замон туризм яке аз соҳаҳои сердаромад дар миқёси мамлакатҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Имрӯз дар содироти ҷаҳонии молу хизмат туризм баъд аз маҳсулоти саноати нафт ва истеҳсоли фуруши автомобил дар ҷойи саввум меистад. Даромади умумии солонаи он ба ҳисоби миёна зиёда аз 3 трлн. \$-и ИМА-ро ташкил медиҳад.

Ҳоло дар соҳаи туризм зиёда аз 150 млн. нафар ғаёлият мекунанд ё ҳар як ҷои қорӣ 14-15-ум ба ғаёлияти туризм тааллуқ дорад.

Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ ҷойгир шуда, дорои мавзёҳои нотақрори табиӣ, аз қабилӣ кӯҳҳо, шаршараҳо, кӯлҳо ва фарҳангу анъанаҳои ғанӣ мебошад, ки имконият медиҳад диққати сайёҳонро ба танҳо аз давлатҳои ҳамсоя, инчунин аз Федератсияи Русия, Хитой ва дигар минтақаҳои ҷаҳон ба манзараҳои дилфирои худ ҷалб намояд.

Омӯзиши масъалаи рушди туризми кӯҳӣ дар айни замон бо сабаби афзоиши сайёҳӣ дар саросари ҷаҳон ва раванди умумии ҷаҳонишавӣ самти афзалиятноки илми география

мебошад. Ин масъала махсусан дар минтақаҳои кӯхистон, ки тибқи маълумоти СММ, тақрибан даҳяки аҳолии ҷаҳонро мегирад, муҳим дониста мешавад.

Ба ҳама маълум аст ки, ки 93 дарсади қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистонро кӯҳҳо ташкил медиҳанд ва он як минтақаи беназири дорои иқтисодии бузурги рушди сайёҳии кӯҳӣ мебошад. Табиати нотақрор, кӯҳҳои осмонбӯси кишвар, дараҳои хушманзара, водии обшор, кӯлҳои мусавфӣ ва олами набототи ҳайвоноти кишвари офтобруя бешак диққати дӯстдорони сайру саёҳатро ба худ ҷалб менамоянд. Минтақаҳои кӯхистони кишвар бо хусусияҳои муайяни туристӣ, гурӯҳҳои сайёҳон ва хусусиятҳои ташкили ҳудуди туризм фарқ мекунанд.

Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйироти амиқи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ ба амал омад. Дар ин шароит рушди устувори туризми кӯҳӣ таваҷҷуҳи бештарро ба ҳалли ниёзҳои гуногуни ҷомеаҳои маҳаллӣ ва рушди иқтисоди миллӣ тақозо мекард. Ба даст овардани ғоидаи эҳтимолии ин фаъолият тавассути рушди устувори туризми кӯҳӣ сахми муҳим дар иқтисоди кишвар мебошад.

Ба ҳама маълум аст, ки туризми кӯҳӣ ҳамчун низом дар се низоми ба ҳам алоқаманд вучуд дорад: ҷомеа, иқтисод ва муҳити зист. Бешубҳа маълум аст, ки захираҳои табиӣ ва фарҳангӣ барои рушди самараноки саноат муҳиманд. Ҳамзамон, соҳаи сайёҳӣ бо хусусиятҳои худ ба муҳити зист на танҳо таъсири мусбат, балки манфӣ ҳам мерасонад, яъне бо ифлос кардани хок, ҳаво ва об, ба ландшафтҳои геологӣ таъсири антропогенӣ мерасонад. Ҳамин тариқ, ҷомеаи ҷаҳонӣ бо намоёндагии Конфронси байнипарлумонии Гаага оид ба сайёҳӣ соли 1989 Эълони қабул кард, ки дар он яке аз принципҳои муҳими фаъолияти он эълон шуда буд: «Муҳити вайроннашудаи табиӣ, фарҳангӣ ва инсонӣ шартӣ асоси рушди туризм мебошад» [12].

Туризми кӯҳӣ дар Тоҷикистон аз сабаби манзараи нотақрори кӯҳҳои Помиру Олой, Варзобу Фон, Ромиту Мастҷоҳ инчунин иқлиме, ки аз континенталӣ то кутбӣ фарқ мекунад дорои имконоти бузург аст. Рушди ин намуди туризм метавонад тавассути сармоягузорӣ ба инфрасохтор, пешбурди ҷойҳои тамошобоби беназири фарҳангӣ ва табиӣ, инчунин ташаққули муҳити таълимӣ барои кадрҳои соҳаи туризм мусоидат намояд.

Соҳтани роҳҳо, меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо ва дигар иншооти зарурӣ барои ҷалби сайёҳон метавонад ҷойҳои нави корӣ таъсис дода, рушди иқтисодиро дар минтақаҳои кӯхистон ба танзим дарорад.

Яке аз омилҳои муҳими пешравии иқтисодӣ ва иҷтимоии давлати ҳуқуқбунёди мо туризми кӯҳӣ шуда метавонад, танҳо аз имкониятҳои мавҷуда мебошад самаранок истифода бурд. Дар баробари ин рушди туризми кӯҳӣ дар Тоҷикистон ба як қатор мушкилот рӯ ба рӯ буда, татбиқи он ба якҷанд омилҳои вобаста аст, ки ҳалли ҳамаҷонибаро тақозо мекунад. Ин набудани роҳҳо дар минтақаҳои кӯҳӣ касногузар, дастрасии маҳдуди хатсайрҳои туристӣ, набудани меҳмонхонаҳо дар ҳар минтақа, иқлими ноустувори кӯхистон, масъалаҳои ноустувории экологӣ. Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки соҳаи сайёҳӣ аз дидгоҳҳои иқтисодӣ, экологӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва хусусиятҳои минтақавии он дар ҷумҳурӣ омӯхта шавад. Таҳқиқоти иқтисодии туристии кишвар ва махсусан минтақаҳои кӯхистонии он манзараи миллии сайёҳӣ ва имкониятҳои фароғатии кишварро фароҳам меорад. Дар маҷмӯъ, ин омилҳо барои фароҳам овардани шароит барои рушди босуръати сайёҳӣ дар саросари Тоҷикистон хело муҳиманд.

Туризми кӯҳӣ метавонад омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ, ҷалби сармоягузорӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва сармоягузорӣ дар рушди инфрасохтор ва бехбуди сифати зиндагии мардуми маҳаллӣ гардад.

Муҳаққиқи рус, доктори илмҳои фарҳангшиносӣ, профессор А. С. Запесоцкий зимни таҳқиқоти хеш дар масъалаи мафҳуми туризм, моҳияти ва таъсири бевоситаи он чунин иброз намудааст: «Туризм ба рушди муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ мусоидат намуда, боиси ташаққули як қатор созмонҳо ва иттиҳодияҳои байналмилалӣ, байниҳукуматӣ ва ғайридавлатӣ мегардад» [3]. Инчунин зикр менамояд, ки барои мушаххас намудани моҳияти туризм кифоя аст, то ки фаъолияти туристиро ба 3 самт ҷудо намоем.

- аввалан, туризмро ҳамчун шакли фаъолияти фароғатии истироҳаткунандагон фаҳмидан мумкин аст;

- дуввумин шакли махсуси тичорат: ба монанди маҷмуи соҳаҳои, ки ба хизматрасонии туристон махсус гардонида шудааст, мебошад;

- туризм баҳши фаёлияти муассисаҳо ва соҳаҳои хизматрасонию истеҳсолоти моддиест, ки ба бозори туристӣ хизмат мерасонад [3].

Муҳаққиқи тоҷик М.И. Қодирова аҳамияти таърихи туризмро дар Тоҷикистон маънидод карда, чунин шарҳ додааст: «Таърихи сайёҳӣ як ҷузъи таърихи умумии халқи тоҷик буда, воқеан аз рӯйдодҳои гуногун иборат аст, ки дар байни онҳо дар бораи роҳҳо, харитаҳо, сайёҳон, кашшофон, тавсифи масирҳои географии сайёҳон аз сарзамини таърихӣ тоҷикон ва сайру гашти аҷдоди тоҷик аз тариқи кишварҳои гуногуни ҷаҳон, кашфу воқеиятҳои дигари таҳқиқотӣ маълумот пайдо кардан мумкин аст, ки яққоя ба меъёрҳои методологии таърихӣ туризм мувофиқ бошанд. Ин рӯйдодҳо дар заминаи давраҳои мушаххаси таърихӣ ҳаллу фасли худро ёфтанд ва аз ин рӯ, на ҳамеша ба як занҷир пайваست буданд. Таърихи туризм, илмест - саёҳат ва кашфиёти бузурги географиро аз замонҳои қадим то имрӯз меомӯзад ва ин рӯйдодҳоро дар робитаи пайвастаи сабаб ва оқибати онҳо ба тартиб медарорад, барои сохтани ин силсилаи далелҳои аз ҷиҳати хронологӣ пайваста пешбинӣ шудааст» [10, с. 5].

Тибқи назарияи ин илм омӯзиши таърихи сайёҳии халқи тоҷик дар асоси муайян, муқоиса ва таҳқиқи далелҳои таърихӣ сурат мегирад, ки ба хусусиятҳои хронологии модели назариявии даврабандии генезиси сайёҳӣ, ки дар доираи ин илм мавҷуд аст, мувофиқат мекунад.

Бо татбиқи самараноки сиёсати мақсадноки давлатӣ дар соҳаи рушди сайёҳӣ тамоилҳои афзоиши таваҷҷӯҳи илмӣ ба ин проблемаҳо аллакай ташаккул ёфтанд: муҳаққиқ М.И. Қодирова рисолаи номзодиашро «Таълими сайёҳӣ дар Тоҷикистон: вазъият ва проблемаҳо», ки мазмуни он маълумоти таърихигорӣ туризми Тоҷикистони шӯравӣ ва сохибиистиклолро дар бар мегирад, дифоъ кардааст; дастур-роҳнамои «Кишвари кӯҳҳои офтобӣ ва сайёҳон», ки аз ҷониби Иттифоқи касабаи Тоҷикистон ва сайёҳии тоҷикон нашр шудааст, баъзе далелҳо ва равиҳои таърихӣ ташаккули соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистонро ошкор мекунад; асарҳои пурмазмунӣ илмӣ Ф. Қодиров, инчунин асарҳои муаллифон, аз қабили: Р.Асроров, А.Фарамузов, Н.Бухоризода, Д.Мамачонов, Т.Б. Каримов ва бисёр дигарон масъалаи ташаккули туризми кӯҳӣ дар Тоҷикистонро баррасӣ намудаанд.

Ҳамгоми таҳқиқот ва баррасии масъалаи таваҷҷӯҳи моро таҷрибаи муҳаққиқи рус А.Ю. Королев, ки имкониятҳо ва хусусиятҳои туристӣ яке аз минтақаҳои афсонавии кишварамон - Помирро мавриди таҳқиқот қарор додааст. Таҳқиқоти иқтисодии туристӣ Помирро бо усули стандартӣ арзёбӣ намуда, А.Ю. Королев хусусиятҳои туристӣ Помир, ноҳияҳои туристӣ -географии сарзамини тотакорро омӯхта, маршрутҳои стандартӣ туристӣ онро муайян мекунад. Барои мо чунин далели муаллиф дар бораи он, ки Помир аз солҳои 1930 инҷониб азхуд карда шудааст ва муаллиф дар натиҷаи тадқиқот 5 минтақаи сайёҳӣ муайян кардааст, ки муаллиф онҳоро туристӣ-географӣ меномад: Помири Шимоли Ғарбӣ, Помири Шимолу Шарқӣ, Помири Марказӣ, Помири Шарқӣ, Помири Ҷанубу Ғарбӣ барои мо таваҷҷӯҳи хоса дорад.

Ба ақидаи муҳаққиқи рус А.Ю. Королев: «Помир яке аз минтақаҳои ҷолибтарин барои кӯҳнавардӣ ва сайёҳии кӯҳӣ дар ҷаҳон мебошад. Ин қаторкӯҳҳои паймон дорои баъзе қуллаҳои ҳафтҳазора мебошанд... Дар Помир дар байни қаторкӯҳҳои он ғайр аз амалан пиёда рафтани инсон бо воситаи дигар имконнопазир аст. Дар ҳоле ки, масалан, дар Тиён-Шон, аксар вақт дар байни қаторкӯҳҳо на танҳо бо мошин, илова бар ин ҳатто бо велосипед ё асп ҳам ҳаракат кардан номумкин аст. Дар Помир, ба истисно аз баъзе ноҳияҳо, танҳо дар гирду атрофи он сайру гашт кардан, ба он танҳо пиёда ворид шудан мумкин аст» [5, с. 5].

Инчунин муҳаққиқи тоҷик Карамхудоев Х. Е. қайд кардааст, ки як ҷанбаи асосии туризми экологӣ дар ин минтақаи кӯҳӣ он аст, ки манзараҳои кӯҳистон, бахусус Помири шарқӣ бо шароити номусоиди иқлимӣ ва инфрасохтори заифи сайёҳӣ хос аст, дар ҳоле ки дар баъзе минтақаҳо ҳатто нақлиёт дастрасӣ надорад. Аз ин рӯ, барои таъмини рушди устувори туризми экологӣ ва кӯҳӣ дар ин минтақаҳо зарур аст, ки тавсияҳо ва китобчаҳои роҳнамо оид ба маршрутҳои кӯтоҳмуддат таҳия карда шаванд [4, с. 135].

Ҳар як гӯшаи ин кишвари аҷиби мо сирру зебӣ дорад ва боварӣ дорем, ки аз ҷониби онҳое, ки илҳом ва ҳамоҳангӣ меҷӯянд, кашф шаванд.

Ҳамин тариқ, бо шумораи мувофиқи монеаҳои дароз ва бо шумораи камтарини монеаҳои маҳаллӣ, ҳатто дар сурати набудани болобарӣ ба қуллаҳо ва бо шумораи ками ағбаҳои категориявӣ, махсусан ҳангоми сафар аз чунин минтақаҳои аз ҷиҳати техникӣ

душвор, монанди Помир, Олой, Варзоб, Фон сафари пиёдагардҳои дараҷаи шашуми дараҷаи максималӣ имконпазир аст. Далели асосии рушди туризми кӯҳӣ аз он иборат аст, ки ин намуди фаъолият на танҳо як шакли фаъоли истироҳати берунӣ, балки роҳи ба таври оммавӣ ҷалб намудани одамон бо арзишҳои мероси табиӣ ва фарҳангӣ ва мушкилоти нигоҳубин ва ҳифзи он барои наслҳои ҳозира ва оянда мебошад.

Туризми кӯҳӣ ба Тоҷикистон хос аст, ки сайёҳон метавонанд аз табиати нотақрор истифода карда онро назорат кунанд ва эҳтиёт намоянд. Фатҳи куллаҳо, баромаданҳои кӯҳнавардон дар кӯҳҳои Фон, Мастҷоҳ ва кӯҳҳои ВМКБ, дар куллаи Исмоили Сомонӣ (7495м) ва Истиклол аз он дарак медиҳад, ки дар кишвари кӯҳистони мо ин намуди истироҳат ва варзиш хеле тараққӣ хоҳад ёфт. Аз соли 1966 асри гузашта сар карда дар Тоҷикистон ҳамаи кӯҳнавардӣ дар самти кӯлҳои кӯҳӣ - Кӯли Калон, Пайрон, Искандаркӯл, Кӯҳҳои Фон, Душанбе, Самарқанд ба қор даромаданд. Нохияи Варзоб ҳануз аз аввалҳои солҳои 60-уми асри гузашта ба ҷои дӯстдоштатарини сайёҳон табдил ёфтааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ноҳияҳои Варзобу Балҷувон ва дараи Ромит, ки барои рушди намудҳои фаъолияти сайёҳии варзишӣ - кӯҳӣ бисёр ҳам хуб ва мусоид мебошанд, ҳамчун минтақаи табобатӣ санаторӣ, истироҳатӣ ва сайёҳӣ эълон гаштаанд.

Мақсади асосии ин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил намудани маҷмӯаи замонавии муосир ва рақобатпазирӣ сайёҳии таъминкунаандаи имкониятҳои васеъ барои қонун сохтани талаботи шаҳрвандони ҷумҳурӣ ва шаҳрвандони хориҷӣ дар хизматрасониҳои гуногуни сайёҳӣ, таҳияи механизмҳои иқтисодӣ ҳукуки дастгирии афзалиятноки сайёҳии дохилӣ ва воридшаванда, таъмини ҷалби устувори асри хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар, рушди бахшҳои омехтаи иқтисодиёт мебошад. Дар марҳилаи ҳозираи пешрафти ҷомеа инкишофи сайёҳии байналмилалӣ бояд яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб равад.

Мо чунин мешуморем, ки барои таъмини рушди устувори туризми кӯҳӣ дар ҷумҳурӣ стратегияи дарозмуддатро дар ҳамкорӣ бо олимони ҷонибҳои манфиатдор таҳия кардан лозим аст, то ҳамкорӣ заруриро барои татбиқи бомуваффақияти он таъмин намояд. Ин ба дарки афзоишдаи арзиши муҳити нодирҳои табиӣ кӯҳистони тоҷик ҳамчун мероси бебаҳои гузаштагон мусоидат мекунад, ки бояд барои наслҳои оянда ҳифз карда шаванд.

Муҳити табиӣ кӯҳистони кишварамон аз сабаби дифференсацияи ландшафт ва баландии минтақавӣ, хушкӣ ва фарқияти назарраси ҳарорат, гуногунии ғании биологӣ ва хусусиятҳои иҷтимоӣ-таърихӣ-этнографӣ барои рушди устувори соҳаи сайёҳӣ захираҳои беназири туризми кӯҳиро фароҳам меорад.

Дар ояндаи наздик Тоҷикистон ба маркази калони сайёҳӣ табдил хоҳад ёфт. Имрӯз шароити зарурӣ барои рушди ин соҳа фароҳам омадааст. Тоҷикистон имконияти ривож додани ҳамаи намудҳои сайёҳиро дорад. Дар миқёси ҷаҳон калонтарин ва бузургтарин пирахҳо танҳо дар кӯҳҳои Помир мавҷуданд, инчунин Тоҷикистон бо фарҳанги воло, урфу анъанаҳо, ёдгориҳои бостонӣ ва фарҳангӣ, ҷойҳои зиёди сайру сайёҳат, обҳои тозатарин, имконияти хуби ба худ ҷалб кардани сайёҳонро дорад.

Барои рушди босамари туризми кӯҳӣ нигоҳ доштани тамоили мусбати рушди ин бахш дар Тоҷикистон ва кишварҳои ИДМ бо мақсади муттаҳидсозии минбаъдаи кӯшишҳои ин кишварҳо барои дарёфти сохторҳои бехтарини идоракунии соҳа муҳим аст. Заминаи ягонаи меъёрию ҳукукӣ таъсис дода шавад, ки ба андешаи мо, ба истифодаи самараноки иқтисодии таълимию илмӣ соҳа мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Аббасов Х., Рекреационно-туристические ресурсы горного Зерафшана и вопросы их эффективного освоения // Вестник ТГПУ им. С. Айни. - Душанбе, 2013. №3. - С.243-249.
2. Диловаров Р. Д., Ёров Ҷ., Сайфуллоев Н. Асосҳои туризм, - Душанбе: 2014, -192 с.
3. Запесоцкий А.С. Стратегический маркетинг в туризме: теория и практика. Санкт –Петербург. - 2003.
4. Королев А.Ю. Эталонные маршруты и оценка туристических возможностей горных территорий. Автор. дисс. канд.геог.наук. - Пермь. - 2010. 23 с.
5. Королев А.Ю. Возможности Памира для целей спортивного туризма. Оценка эталонным методом // Вестник Томского университета. Томск, 2007. - №302. – С 219-224.
6. Красная Книга Таджикистана. // Душанбе: Ирфон. -1997. – 335 с.

7. Концепсияи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019. – Душанбе, – 02 апрели соли 2009, - № 202.
8. Қодиров Ф. С., Қодирова М. И., Ашуралиев М.И., Курбонов Ё. С. Туризм. - Душанбе:, «Ирфон», - 2016.
9. Международный туризм и право.//М.,1999, Информационный и бюллетень МПА государств-участников СНГ №25, 2000.
10. Таджикистан: Природа и природные ресурсы.// Душанбе: Дониш, 1982.- 561с.

АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ИНКИШОФИ ТУРИЗМИ КҶҲӢ ДАР МИНТАҚАҲОИ КҶҲИСТОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур суҳан дар хусуси асосҳои методологии инкишофи туризми кҷҲӣ дар минтақаҳои кҷҲистони Ҷумҳурии Тоҷикистон меравад. Муаллиф дар асоси таҳқиқоти олимони русу тоҷик, таҳлили шароит ва имкониятҳои имрӯзаи инкишофи туризми кҷҲӣ масъаларо баррасӣ намуда, андешаи худро нисбат ба хусусиятҳои минтақаҳои кҷҲистони кишвар иброз доштааст. Ба ақидаи муаллифи мақола дар ояндаи наздик Тоҷикистон ба маркази калони сайёҳӣ табдил хоҳад ёфт, ки далели он шароити фароҳамомадаи имрӯзаи зарурӣ барои рушди ин соҳа мебошад. Тоҷикистон имконияти ривож додани ҳамаи намудҳои сайёҳиро дорост. Инчунин дар мақола суҳан дар хусуси микёси калонтарин ва бузургтарин пирияҳои ҷаҳон - кҷҲҳои Помир рафта, имкониятҳои мавҷудаи Тоҷикистон: фарҳанги воло, урфу анъанаҳо, ёдгориҳои бостонӣ ва фарҳангӣ, ҷойҳои зиёди сайру сайёҳат, обҳои тозатарин, имконияти хуби ба худ ҷалб кардани сайёҳон қайд карда шудааст.

Калидвожаҳо: туризми кҷҲӣ, сайёҳони хориҷӣ, қаторкҷҲҳо, имконияти хуб, хусусиятҳои иҷтимоӣ, арзишҳои табиӣ кишвар, хатҳои кҷҲнавардӣ.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ГОРНОГО ТУРИЗМА В ГОРНЫХ РЕГИОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются методологические основы развития горного туризма в горных регионах Республики Таджикистан. На основе исследований российских и таджикских учёных автор анализирует современные условия и возможности развития горного туризма, высказывает своё мнение о специфических особенностях горных регионов страны. По мнению автора статьи, в ближайшем будущем Таджикистан станет крупным туристическим центром, о чём свидетельствуют имеющиеся условия для развития этой сферы. Таджикистан имеет потенциал для развития всех видов туризма. Страна обладает возможностями для развития всех видов туризма. В статье также говорится о масштабах крупнейшего и самого обширного ледникового покрова в мире - Памира, а также отмечаются существующие возможности Таджикистана: высокая культура, традиции, древние и культурные памятники, многочисленные экскурсионные маршруты и чистые воды, хорошие возможности и условия для привлечения туристов.

Ключевые слова: горный туризм, иностранные туристы, горные хребты, хорошие возможности, социальные особенности, природные ценности страны, альпинистские маршруты.

METHODOLOGICAL FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT OF MOUNTAIN TOURISM IN THE MOUNTAIN REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines the methodological foundations for developing mountain tourism in the mountainous regions of the Republic of Tajikistan. Drawing on research by Russian and Tajik scientists, the author analyzes the current conditions and potential for developing mountain tourism and expresses her opinion on the specific characteristics of the country's mountainous regions. According to the author of the article, Tajikistan will become a major tourist destination in the near future, as evidenced by the existing conditions for the development of this sector. Tajikistan has the potential to develop all types of tourism. The article also discusses the scale of the world's largest and most extensive glacier reserve, the Pamirs, and highlights Tajikistan's existing potential: high culture, traditions, ancient and cultural monuments, numerous excursion routes, clean waters, and good opportunities and conditions for attracting tourists.

Keywords: mountain tourism, foreign tourists, mountain ranges, good opportunities, social characteristics, natural assets of the country, climbing routes.

Маълумот дар бораи муаллиф: Азиззода Баҳриддин – сардори раёсати Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. Суроға: 734022, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, Телефон: (+992) 903866660.

Сведения об авторе: Азиззода Баҳриддин – начальник управления Агентства по надзору в сфере образования и науки при Президенте Республики Таджикистан в Хатлонской области. Адрес: 734022, Республика Таджикистан, город Бохтар, Телефон: (+992) 903866660.

Information about the author: Azizzoda Bakhriddin - Head of the Department of the Agency for Supervision of Education and Science under the President of the Republic of Tajikistan in Khatlon region. Address: 734022, Republic of Tajikistan, city Bokhtar, tel.: (+992) 903866660.

УДК:614.253

ББК:56.7

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ

Ходжаев Б.М.

Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино

Актуальность формирования ценностно-смысловой компетентности у будущих врачей обусловлена современными требованиями к медицинскому образованию, которое должно не только обеспечивать практическими знаниями и навыками, но и способствовать развитию нравственных и этических ориентиров. В условиях быстро меняющегося медицинского ландшафта, высокой технологичности здравоохранения и разнообразия культурных и социальных факторов, профессия врача требует от специалистов не только профессионализма, но и способности ориентироваться в сложных моральных и этических вопросах.

Ценностно-смысловая компетентность становится необходимой для врачей, чтобы они могли грамотно принимать решения, учитывать интересы пациентов и их семьи, а также взаимодействовать с коллегами и обществом в целом. Формирование этих качеств на этапе обучения способствует не только подготовке высококвалифицированных специалистов, но и повышению доверия к медицинской профессии, улучшению качества медицинского обслуживания и укреплению моральных основ здравоохранения.

Таким образом, тема формирования ценностно-смысловой компетентности приобретает все большую значимость в свете изменений в медицинской практике, роста потребностей в персонализированном подходе к лечению и увеличении социальной ответственности врачей.

Современное медицинское образование требует от будущих врачей не только профессиональных навыков и знаний, но и развитой ценностно-смысловой компетентности, которая является основой для принятия этически обоснованных решений в сложных профессиональных ситуациях. Это компетентность включает в себя способность врача ориентироваться в моральных дилеммах, понимать и уважать права пациентов, а также принимать решения, основанные на принципах гуманизма и медицинской этики.

Целью данного исследования является рассмотрение особенностей формирования ценностно-смысловой компетентности у будущих врачей в процессе их обучения, а также выявление эффективных методов и подходов для ее развития.

Вопросы профессиональной подготовки медицинских работников в части формирования ценностей рассмотрены в ряде работ современных учёных.

Так, психолог, З. В. Лукьянова отметила сложность интериоризации профессиональных ролей, несмотря на идентифицированность профессиональных и общечеловеческих ценностей. З. В. Лукьянова выявила недостаточность ценностно-смысловой ориентированности учебных курсов программ подготовки в медицинском колледже, в связи с чем представила авторский спецкурс, включающий вопросы патронажа ветеранов; санитарно-просветительской и профилактической работы среди отдельных индивидов и групп риска; деятельности медицинского студенческого отряда, работающего в местной районной больнице [7, с.217].

Экспериментальное исследование Е. А. Бобер подтвердило актуальность проблемы: такие важные для будущего медицинского работника профессиональные ценностные ориентации, как осознание значимости будущей профессиональной деятельности, ценностное отношение к результату деятельности [3, с.21].

Медицинская профессия требует от врача умения не только применять научные знания и практические навыки, но и находить морально-этические решения в условиях неопределенности.

Ценностно-смысловая компетентность помогает врачу осознавать важность гуманистического подхода в лечении пациентов, поддерживать высокие этические стандарты и уважать права человека [6, с.32].

Смысловая ориентация в медицине включает в себя осознание своего предназначения как врача, своей ответственности за жизнь и здоровье пациентов. Врач с развитой ценностно-смысловой компетентностью более чутко воспринимает нужды пациента,

понимает его переживания и стремится предоставить не только физическое, но и психологическое облегчение.

Образовательный процесс в медицинских вузах должен быть направлен не только на приобретение теоретических знаний и практических навыков, но и на формирование ценностно-смысловой компетентности. Включение в учебные программы психолого-педагогических дисциплин, направленных на развитие личности будущего врача, является важным шагом в подготовке высококвалифицированных специалистов[8, с.24].

Примером таких дисциплин могут быть курсы по медицинской этике, психологии общения, психосоциальной реабилитации, которые помогают студентам осознавать важность ценностей в их профессиональной деятельности. Особое внимание стоит уделять практическим занятиям, где студенты могут отрабатывать навыки общения с пациентами, а также принимать участие в ситуациях, требующих морально-этического выбора.

Ценностно-смысловая компетентность является важным аспектом профессиональной подготовки будущих врачей, который влияет на их способность не только эффективно лечить, но и поддерживать пациента на эмоциональном и психологическом уровне[9, с.28]. Развитие данной компетентности требует интеграции психолого-педагогических методов в учебный процесс, что способствует формированию высококлассных специалистов, ориентированных на гуманистические ценности и этику в медицинской практике.

Ценностно-смысловая компетентность играет ключевую роль в профессиональном поведении врача. Она влияет на то, как врач воспринимает свою деятельность, как взаимодействует с пациентами и коллегами, а также как принимает решения в сложных ситуациях[13, с.8].

Пример: Представим ситуацию: пациент просит врача не сообщать близким о его тяжелом диагнозе, ссылаясь на страх перед реакцией семьи. Врач, обладая развитыми ценностно-смысловыми ориентирами, должен понимать важность уважения к личному выбору пациента (ценность автономии пациента), но при этом учитывать этическую ответственность за информирование семьи, так как информация может повлиять на принятие решений, связанных с лечением пациента. Решение такого рода требует глубокого осмысления моральных норм, профессиональных обязанностей и личных ценностей врача.

Для успешного формирования ценностно-смысловой компетентности будущих врачей важно использовать ряд психолого-педагогических методов, которые способствуют развитию личностных и профессиональных качеств. К числу таких методов можно отнести:

- интеграция гуманитарных и медицинских дисциплин: важнейшим методом формирования ценностно-смысловой компетентности является интеграция гуманитарных дисциплин (философия, этика, психология) в учебный процесс. Эти предметы позволяют студентам развить способность к самоанализу, рефлексии и критическому осмыслению собственной профессиональной роли в контексте нравственных и этических норм;

- кейс-метод и обсуждение реальных ситуаций: применение кейс-метода помогает студентам осознавать важность этических решений в реальных медицинских ситуациях. Примером могут служить ситуации, связанные с выбором лечения, взаимоотношениями с пациентами, конфиденциальностью и этическими дилеммами;

- этические тренинги и ролевые игры: этические тренинги и ролевые игры позволяют студентам на практике понять, как вести себя в сложных ситуациях. Например, обсуждение ситуации с пациентом, оказавшимся в трудной жизненной ситуации, может помочь сформировать у студентов эмпатию и уважение к человеческому достоинству;

- менторство и супервизия: менторство со стороны опытных врачей и преподавателей играет ключевую роль в передаче ценностей и стандартов профессии. Супервизия и профессиональная обратная связь помогают будущим врачам не только научиться технике, но и понять, как применять моральные ориентиры в повседневной практике;

- рефлексия и самоанализ: важным аспектом формирования ценностно-смысловой компетентности является регулярный процесс рефлексии и самоанализа. Студенты должны быть готовы анализировать свои поступки, осознавать моральные выборы и искать пути их улучшения. Это может быть реализовано через письменные работы, эссе и дискуссии;

- ожидаемые результаты: процесс формирования ценностно-смысловой компетентности у студентов медицинских вузов будет способствовать их более высокому уровню моральной зрелости, развитию способности принимать обоснованные этические решения и обеспечению высокого качества взаимодействия с пациентами. Это, в свою

очередь, улучшить качество медицинской практики и повысит уровень доверия общества к врачам.

Для эффективного формирования ценностно-смысловой компетентности будущих врачей необходимо интегрировать соответствующие дисциплины и практики в учебный процесс. На уровне вузов это могут быть курсы по медицинской этике, психологии общения, философии медицины [10, с.18].

Пример: Одним из эффективных способов является введение в учебный процесс курсов по медицинской этике, где обсуждаются конкретные морально-этические вопросы, с которыми сталкиваются врачи в реальной практике. Студенты могут изучать теоретические основы, а затем применять их на практике через анализ клинических случаев, участие в дебатах и ролевых играх.

Ценностно-смысловая компетентность является важнейшей составляющей подготовки будущих врачей, поскольку она напрямую влияет на качество их профессиональной деятельности. Развитие этой компетенции требует комплексного подхода, включающего как теоретическую подготовку, так и практическое применение различных психолого-педагогических методов [2, с.29]. Это позволяет формировать у студентов не только профессиональные навыки, но и способность осознанно принимать этически сложные решения, обеспечивая высокий уровень взаимодействия с пациентами и соблюдение гуманистических ценностей в медицинской практике.

Таким образом, формирование ценностно-смысловой компетентности у будущих врачей - это важная часть их профессионального и личностного развития. Применение методик, направленных на развитие этических и гуманистических ценностей, способствует формированию у студентов необходимого морального фундамента для успешной профессиональной деятельности. Важно продолжать совершенствовать подходы к обучению с акцентом на этические и ценностные аспекты медицинской профессии, что поможет повысить качество медицинской практики в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аркадьев, В. И. Психология профессиональной деятельности в медицине / В. И. Аркадьев. - М.: Медицина, 2019. - 320 с.
2. Баркан М. С. Психология ценностных ориентаций и смысловой деятельности / М. С. Баркан. - М.: Академический проект, 2004. - 240 с.
3. Бобер Е. А. Становление профессиональных ценностных ориентаций студентов медицинского колледжа в образовательном процессе: дис. ... канд. пед. наук. Омск, 2014. 227 с.
4. Гаврилова, Е. И. Этические аспекты медицинской практики: учебник для студентов медицинских вузов / Е. И. Гаврилова. - 2 изд. - СПб.: Речь, 2021. - 256 с.
5. Григорьева Н. В. Психология и педагогика медицинского образования / Н. В. Григорьева. - М.: Гуманитарный центр, 2010. - 320 с.
6. Коваленко И. А. Ценностно-смысловая ориентация в системе медицинского образования / И. А. Коваленко. // Вопросы психологии. - 2010. - № 2. - С. 30-45.
7. Лукьянова З. В. Формирование системы профессиональных ценностей личности будущего медицинского работника // Вестник Башкирского университета. 2007. Т. 12, № 4. С. 216-218.
8. Медицинская этика и деонтология: учеб. пособие для студентов медицинских вузов / под ред. В. А. Чернова. - М.: ГЭОТАР-Медиа, 2018. - 312 с.
9. Окладников, Д. А. Развитие ценностно-смысловой компетентности у студентов медицинских вузов / Д. А. Окладников, Т. В. Николаева. - Казань: Казанский университет, 2020. - 220 с.
10. Смирнова, Н. С. Психологическая подготовка студентов медицинских вузов: как развить эмпатию и ценностно-смысловую компетентность / Н. С. Смирнова. - М.: Педагогика, 2020. - 195 с.
11. Соколова, Т. В. Этика и психология медицинской профессии: учеб. пособие для студентов вузов / Т. В. Соколова. - М.: Высшая школа, 2017. - 280 с.
12. Фролова, Н. В. Профессиональная этика и деонтология в подготовке врачей: теоретические и практические аспекты / Н. В. Фролова. - СПб.: Политехника, 2016. - 280 с.
13. Шевченко, О. А. Формирование моральных ценностей у будущих врачей: методические рекомендации / О. А. Шевченко. - Х.: Харьковский национальный медицинский университет, 2019. - 148 с.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ

В статье рассматриваются особенности формирования ценностно-смысловой компетентности у будущих врачей в контексте медицинского образования. Анализируются ключевые аспекты, такие как значимость ценностных ориентиров и смысловой нагрузки в профессии, а также роль гуманитарных дисциплин в формировании нравственных и этических стандартов у студентов. Особое

внимание уделяется методам и подходам, которые могут быть использованы в образовательном процессе для развития данной компетентности, включая интеграцию практических занятий, междисциплинарных курсов и дискуссионных платформ. Автор делает вывод о необходимости комплексного подхода к обучению будущих медицинских работников, чтобы они могли осознанно и ответственно относиться к своей профессиональной деятельности и человеческим ценностям в рамках медицинской практики.

Ключевые слова: особенности, формирование, ценностно-смысловой, компетентность, будущих врачей, обучение, интеграция, методы, профессиональная развития.

ХУСУСИЯТҲО ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ АРЗИШӢ МАЪНАВИИ ТАБИБОНИ ОЯНДА

Дар мақола хусусиятҳои ташаккули салоҳияти арзишӣ ва маъноӣ дар табиибони оянда дар заминаи таҳсилоти тиббӣ баррасӣ карда мешаванд. Ҷанбаҳои асосӣ, аз қабилӣ аҳамияти дастурҳои арзишӣ ва сарбории маъноӣ дар касб, инчунин нақши фанҳои гуманитарӣ дар ташаккули стандартҳои ахлоқӣ ва ахлоқӣ дар донишҷӯён таҳлил карда мешаванд. Ба усул ва равишҳои, ки метавонанд дар раванди таълим барои рушди ин салоҳият истифода шаванд, аз ҷумла ҳамгироии фаъолиятҳои амалӣ, курсҳои байнисоҳавӣ ва платформаҳои муҳофизатӣ диққати махсус дода мешавад. Муаллиф ҳулоса мебарорад, ки муносибати ҳамҷониба ба омӯзиши мутахассисони ояндаи тиб зарур аст, то онҳо тавонанд дар доираи амалияи тиббӣ ба фаъолияти касбӣ ва арзишҳои инсонии худ огоҳона ва масъулиятнок муносибат кунанд.

Возжаҳои калидӣ: хусусиятҳо, ташаккул, арзиш ва маъно, салоҳият, табиибони оянда, омӯзиш, ҳамгироӣ, усул, рушди касбӣ.

PECULIARITIES OF FORMATION OF VALUE-SENSE COMPETENCE OF FUTURE DOCTORS

The article deals with the peculiarities of formation of value-sense competence in future doctors in the context of medical education. Key aspects such as the significance of value orientations and meaningfulness in the profession, as well as the role of humanitarian disciplines in the formation of moral and ethical standards in students are analyzed. Special attention is paid to the methods and approaches that can be used in the educational process to develop this competence, including the integration of practical classes, interdisciplinary courses and discussion platforms. The author concludes that there is a need for an integrated approach to the education of future medical professionals so that they can consciously and responsibly relate to their professional activities and human values within the framework of medical practice.

Keywords: features, formation, value-sense, competence, future doctors, training, integration, methods, professional development.

Сведения об автор: *Ходжаев Бахромджон Мирзоджонович* – Старший преподаватель, кафедры медицинской и биологической физики с основами информационных технологий ГОУ Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино, e-mail: b_khojaev@mail.ru, тел: 992-900-13-68-62

Дар бораи муаллиф: *Ходжаев Бахромҷон Мирзоҷонович* – муаллими калони кафедраи физикаи тиббӣ ва биологӣ бо асосҳои технологияи информатсионии Муассисаи давлатии таълими Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуали ибни Сино, email: b_khojaev@mail.ru, тел: 992-900-13-68-62

Information about the author: *Khodjaev Bakhromjon Mirzodjonovich* - Senior Lecturer, Department of Medical and Biological Physics with the basics of Information Technology of the SEI Avicenna Tajik State Medical University, e-mail: b_khojaev@mail.ru, phone: 992-900-13-68-62

ТДУ: 37.01.3

МЕТОДИКАИ Омӯзиши Маҷоз, Воситаҳои Тавсироти Бадеъ ва Нақши Онҳо дар Ташаккули Ҳусни Баён Абдуллозода Т.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Яке аз масъалаҳои наҷиби таълим дар синфҳои ибтидоӣ ҳанӯз аз қадамҳои аввалини хонанда ба роҳ мондани таълими воситаҳои тавсироти бадеъ, ибораҳои маҷозӣ ва унсурҳои рехтаву устувори забон мебошад, ки онҳо дар перохани бадеият ороиш ёфта, маъноҳои оливу ҷолиб, таъсирбахшу дилкаш, дар шакли зебову дилпазир манзури хонандагонӣ хурдсол мегарданд, ки он ба қатори бузургтарин намояндагонӣ адабиёти классикиву муосир мутааллиқанд.

Устод Т. Зехнӣ дуруст ва бомаврид кайд кардаанд, ки “Воситаҳои тавсироти бадеӣ ҳамин гуна ҷузъи муҳимми асари бадеӣ мебошанд, ки адиб онҳоро барои ифодаи ғояи

асосии худ истифода менамояд. Таъсири ҳисси (эмотсионалии) асарҳои бадеӣ аз бисёр ҷиҳатҳо ба воситаҳои тасвир вобаста аст, воситаҳои тасвир барои дилчаспу форум ва муассиру ҷозибадор тазоҳур кардани мақсад ва ғояҳои асар омили муҳиме мебошад”. [3,56]

Шеърӯ таронаҳои дилпазир, ки ифодагари мазмуну маъноҳои дилпазиранд, дар маводи китоби дарсии синфҳои ибтидоӣ ҷои махсусро ишғол мекунад. Онҳо бо раваниву таъсирбахшӣ дар дили кӯчаки хонандаон роҳ ёфта сабуку осон аз ёд мешаванд, вале маъноҳои маҷозӣ ва воситаҳои тасвиrotи бадеии маводи мазкур аз зехни хонанда дур мемонад. Ин буд, ки барои аз худ кардани мақоми воситаҳои тасвиrotи бадеъ маъноҳои аслии ибораҳои маҷозӣ ғамхорӣ ва кумаки омӯзгор зарур аст ва ба он хонандагони хурдсол ҳам ниёз доранд.

Педагог ва олими рус А. А. Сухомлинский доир ба ҳусну қубҳи калом бадеъ бисёр хуб овардааст: “...бачагонро ба ҷаҳорбоғе ворид созед, ки номи он забони модарист ва ҷидду ҷаҳд намоед, ки ҳар як бача зебогии суханро кашф карда, аз он ба ҳайрат ояд” ва боз таъкид мекунад, ки “...муҳаббати Ватан бидуни муҳаббати забони модарӣ ғайриимкон аст” [8,94].

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки дар маводи китобҳои дарсии забони модарии синфҳои ибтидоӣ чунин унсурҳои калом бадеъ фаровон истифода шудаанд. Аз ин рӯ омӯзгорро зарур аст, ки ба ин қабил унсурҳои забон, ки бори аввал истифода мешаваду маъноҳои он барои хонандаон норавшан аст, бояд мушоҳида кунад ба он такроран баргардад, бо такрори якҷандкарата онҳо хонандаонро водор сохта, мазмунҳои олии ва барҷастаро ба зехни хонандагон ворид созад. Кӯшиш бояд кард, ки калимаҳо ва ибораҳои мазкур (маҷоз ва тасвиrotи бадеъ) тадриҷан аз луғати каммаҳсул ба луғати фаъоли онҳо гузарад.

Маълум аст, ки маъноҳои маҷозӣ, воситаҳои тасвиrotи бадеӣ дар таркиби матн, дар таркиби ҷумлаҳо равшан мегардад. Аз ин рӯ, қорҳои луғавӣ - лексикиро бо қори ҷумласозӣ, нутқи алоқанок вобаста кардан зарур аст.

Дар қори инкишофи нутқ нақши грамматика бузург аст. Ҷӣ тавре ки Н. С. Рождественский таъкид мекунад “инкишофи нутқи хонандагон на фақат бо азхудкунии донишҳои грамматикӣ, инчунин ..., бо роҳи дуруст дарк кардани луғат ва истифодаи дурусту нишонраси онҳо” таъмин мегардад. Ва зикр ҳам мекунад, ки “ба омӯзиши грамматика таваҷҷуҳи бештар додан зарур аст, зеро дар инкишофи нутқ омӯхтани зухуроти грамматикӣ ногузир аст” [7,49].

Ба андешаи Л.В.Занков ба “дарк намудани моҳияти калима ва истифодаи он бояд ба хонанда ғамхорӣ ва кумак намуд”. Раванди ташаккули ҳусни сухан, нутқи бадеъ ҳалалдор мегардад ва ӯ таъкид месозад, ки барои ба роҳ мондани он “ташкиму гузаронидани раванди маҳсули таълим ногузир аст” [2,78].

Дар фаъол будани хонанда нақш ва мавқеи омӯзгор бисёр муҳим аст. “Зухури фаъолнокии хонанда, пеш аз ҳама ба ҳислатҳои шахсии муаллим вобаста аст” ва дар ин ҳусус гуфтаҳои В. А. Сухомлинскийро овардан айни муддаост: “Наврасонро ҳеҷ чиз ба монанди одами аз ҷиҳати маънавий бой, доно ва дасткушод ба тааҷҷуб ва шавқу ҳавас оварда наметавонад” [8,82].

Омӯзгор бояд дорои чунин сифатҳо: нафосату мантиқнокии нутқ, рафтору кирдори нақӯ, ҳусни муомилаву одоби муошират ва такту маҳорат бошад. Ҳар як ҳаракат, оҳанги гуфтор, тарзу оҳанги талаффуз, ҳатто ваҷоҳат ва қиёфаи ӯ ба шогирдон набояд бетаъсир монад” [8,65].

Ба ақидаи олим ва методисти шинохтаи рус М. Р. Львов қори инкишофи нутқ раванди мураккабу эҷодӣ буда, он шӯғли мунтазамро тақозо мекунад.

“Инкишофи нутқ усули маҳсули таълими ҳудро дорад. Дорои намуд, машқ ва барномаи маҳсус мебошад, ки онро фанни методика медиҳад” [5, 91] Дар ин масъала таваҷҷуҳи олимони тоҷикро ҷалб кардан лозим, зеро дар таркиби маводи китоби дарсии забони модарии синфҳои ибтидоӣ матну машқҳои фаровоне ҷой доранд, ки ба қори инкишофи нутқ, ба ташаккули ҳусни сухан, истифодаи воситаҳои тасвиrotи бадеӣ кумаки калон мерасонад.

Онҳо таъкид мекунанд, ки қори луғатомӯзиро аз қори ибораю ҷумласозӣ ҷудо таълим додан мумкин нест, зеро маъноҳои дилкашу мубарро, таъсирбахшу ҷолиб фақат дар дохили матн, дар дохили ибораҳои мураккабу ҷумлаҳо мушоҳида мешаванд.

Аз ин рӯ, дар таълими ибтидоии забони модарӣ ба принсипи дидактикии зерин эътибор додан зарур аст.

1. Таълими калима ва ибораҳои маҷозӣ (ибораҳои фразеологӣ)-ро бидуни овардани назария, дар раванди машқҳои амалӣ омӯзонидан мувофиқи мақсад аст. Зеро хонандагон дар машқҳои амалӣ ҳусну кубҳ, латофату зебогии забонро дарк намуда, ҳисси забонамӯзии онҳо боло мегирад. Тадричан дар тӯли ҳаёт хонандагон маъноҳои барҷастаи забонро дучор омадаву маъноҳои ҷолибу малехро аз бар мекунанд ва дар нутқи зиндаи худ истифода карданро меомӯзанд.

2. Машқҳои луғатомӯзиро бо машқҳои ибораву ҷумласозӣ вобаста намуда маъноҳои гуногуни калимаҳо: ҳаммаъноӣ, гуногунмаъноӣ, зидмаъноиву ба маъноӣ маҷозӣ омадани онҳоро идрок мекунанд. Кӯшишҳои аввалини дар нутқи шифоҳӣ истифода кардани онҳоро мушоҳида намуда ба нутқи хаттӣ роҳ ёфтани онҳоро дастгирӣ бояд кард, василаҳои гуногуни ҳавасмандсозии онҳоро бояд истифода бурд.

3. Ҳамон вақт ин захираҳо бой ҳисобида мешаванд, ки хонандагон онҳоро дурусту нишонрас истифода бурда тавонанд. Ин бошад, аз омӯзгор заҳмати зиёд, муносибати эҷодиро тақозо мекунад ва ба кор бурдани арсенали усули таълим, ҳавасмандкунии хонандагон ба забонамӯзӣ бо меҳр муносибат кардани шогирдони хурдсол ба ҳама гуна воҳидҳои забонро таъмин мекунад.

4. Кор бо воҳидҳои тасвиrotи бадеъ, калимаву ибораҳои маҷозӣ, умуман, кори ташаккули нутқи малеху таъсирнок бояд дар ҳукми грамматика ва имло бошад.

Ҳамин тариқа, мо зимни ақидаҳои болоӣ сохтори машқҳои махсусро тартиб додем, ки он зимни баҳисобгирии хусусиятҳои синнусолӣ ва равонии онҳо тарҳрезӣ шудаанд. Онҳоро шартан ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст.

1. Машқҳои тарҳи таҳлилдошта.

а) аз матн ва ё ҷумлаи махсус тарҳрезӣшуда, ки мувофиқи донишу имконоти мактабиёни хурдсол аст, ҷудо кардани воситаҳои тасвиrotи бадеъ.

б) аз матни китоби дарсӣ ҷудо кардани калима ва ибораҳои маҷозӣ, воситаҳои образнокӣ забон ва шарҳ дода тавонистани онҳо.

в) аз матн ҷудо кардани воситаҳои образнок, ибораҳои рехта ва ба онҳо овардани ибора ва ҷумлаҳои ҳаммаъно, тафсир кардани онҳо.

г) аз ҷиҳати маъно гурӯҳбандӣ намудани калимаҳои тавсияшуда (ба гурӯҳҳои ҳаммаъно ва зидмаъно).

ғ) ҷудо кардани зарбулмасалу мақол, панду ҳикматҳо ва ба онҳо овардани зарбулмасал, мақол ва панду ҳикматҳои ҳаммаънову зидмаъно (синфи 4).

2. Машқҳои хусусияти таркибӣ дошта (синтаксисӣ)

а) аз калимаҳои тавсияшуда тартиб додани ибораҳо, ки имкони ифодаи маъноҳои маҷозӣ дорад.

б) дар ибораву ҷумла дуруст истифода карда тавонистани воситаҳои тасвиrotи бадеъ, ки пешниҳод карда мешаванд.

в) тағйир додани ҷумла бо истифодаи ҳаммаъноӣ ибораҳои маҷозӣ, ки пешниҳод шудаанд.

г) ба ашё ё ҳодисаву воқеаҳои табиӣ дурусту мувофиқ истифода кардани воситаҳои тасвиrotи бадеъ, ки дода шудаанд.

ғ) тартиб додани ҷумлаҳо бо ибораҳои маҷозӣ ва ё воситаҳои образнокӣ забон, ки тавсия шудаанд.

д) тартиб додани матни алоқанок бо калима ва ибораҳои тасвиrotи бадеъ.

3. Машқҳои омехта (тарҳи таҳлилу таркиб дошта)

а) тартиб додани ибораву ҷумлаҳо бо ибораҳои устувори забон – ифодаҳои фразеологӣ ва эзоҳ додани маъноӣ маҷозии онҳо.

б) тартиб додани матни алоқанок аз ҷумлаҳои пароканда, ки дар таркибашон ибораҳои маҷозӣ доранд ва иваз кардани таркиби онҳо бо ибораҳои ҳаммаъно (муродифи таркибҳои рехта).

в) нақл бо иловаҳои эҷодӣ, ки интихобан ба кор бурдани воситаҳои тасвиrotи бадеиро талаб мекунанд (тавсия мешаванд).

г) нақл аз рӯи мушоҳида ё тартиб додани ҷумлаҳо бо ёрии воситаҳои тасвиrotи бадеъ (ибораҳои маҷозӣ) ва аз рӯи намуна тартиб додани ҷумлаҳои шабех.

ғ) овардани ду ҷумла, бо маъноҳои асливу маҷозӣ ва дар муқоиса ҷудо кардани ибораҳои зебову таъсирбахш.

Машқҳои дар боло зикршуда, ки барои ташаккули ҳусни сухан, каломи бадеии хонандагони хурдсол кумак намуда, тарҳи тайёри дорад ва бояд ба принципҳои аз осон ба мушкил гузаштан ҷавобгузори карда тавонад.

Чӣ тавре, ки дар боло зикр кардем, маъноҳои дилчаспу малех, таъсирбахшу латиф фақат дар таркиби ҷумлаҳо, тавассути истифодаи воситаҳои тасвири бадеъ (ҳаммаъноиву гуногунмаъноии ибораҳои маҷозӣ ва ифодаҳои фразеологӣ – ибораҳои рехта) муяссар мегардад. Дар ин ҷода нақши тартиб додани ҷумлаҳо аз рӯи намуна, хондани қолабҳои махсуси ҷумлаҳо ва шарҳи мазмунҳои онҳо, бо ибораҳои ифодакунандаи маъноҳои маҷозиву аслий (тартиб додани ҷуфти ҷумлаҳо) бо истифодаи ибораҳои рехтаи забон тартиб додани ҷумлаҳо, матнҳо бо ибораҳои тавсияшуда (нақли хаттӣ бо истифодаи унсурҳои тасвири бадеъ) ва ғайраҳо.

Барои самарабахш гардидани машқҳои луғавӣ -семантикӣ ва машқҳои тасвири бадеъ ба эътибор гирифтани чунин талаботи педагогӣ ногузир аст.

Барои ҷолиб ҷараён гирифтани кор бо унсурҳои тасвири бадеъ ба онҳо дохил намудани унсурҳои мусобиқа, аз қабилӣ “кӣ тезтар ва дуруст супоришро иҷро мекунад” зарур аст.

Ҳафти аввал гар ниҳад меъмор қач,
То ба охир меарад девор қач (Ҷ. Румӣ, сах. 38).
Нон ҳам нону нонреза ҳам нон (сах. 40).
Ба хӯрдан тайёру ба кор бемор (сах. 60).
Тозагӣ - гарави саломатӣ (сах. 90).
Аввал андеша баъд гуфтор (сах. 98).
Аввал бубин ҷойи худ, баъд бимон пойи худ (98).
Ҷони нодон дар азоб (135).

Кӣ фикрашро ҷолибтар ифода карда метавонад? ва ғайра аз манфиат ҳолӣ набуда дохил кардан мумкин аст, раванди машғулиятҳои ҷолиб ва бачагонро аз ҳасташавӣ нигоҳ медорад.

- барои машқҳои ҷумласозӣ (аз рӯи намуна, калимабандӣ ва эҷодӣ) бояд ҳар рӯз то 10 дақиқа вақт ҷудо карда шаванд;

- ҳангоми мураттаб сохтани маводи корӣ хусусиятҳои синнусолӣ ва дараҷаву имконоти зеҳнии хонандагонро бояд ба эътибор гирифт;

- машқҳо гуногунрангу гуногунмазмун бошанд, жанрҳои фолклор - чистону зарбулмасал, мақолу панду ҳикматҳо, таронаву шеърҳои хонандаона, ки аз воситаҳои тасвири бадеъ саршоранд истифода кардан мувофиқи мақсаданд. Зеро онҳо раванди машғулиятро ҷолиб намуда, ҳисси забонмӯзии хонандагонро ривож медиҳанд, боиси баланд гардидани ҷабҳаи таълимиву тарбиявии дарс мешаванд ва ба мақсади ниҳонии дарс-инкишофи нутқ таъсири мусбат мерасонанд.

- машқҳо бояд мунтазаму мақсаднок гузаронида шаванд, зеро байни машғулиятҳо ҷой доштани фосилаҳои дуру дароз боиси ҳалалдор гардидани инкишофи нутқ, ҳусни баён мешавад.

Ҳамин тариқа, дар таълими ибтидоии забон мақсаднок ба роҳ мондани тадрис, ба он дохил намудани унсурҳои тадқиқот, ки боиси ташаккули нутқи маданияи хонандаон мегардад, аз як тараф, раванди машғулиятро ҷолиб намуда ҳисси забонмӯзии бачагонро боло мебардорад. Мо медонем, ки хонандаон одатан тақлидгар мебошанд ва мекӯшанд, ки ба калонсолон монанд шаванд, баҳусус, ба устоди худ. Ана ҳамин хусусияти хонандаонро ба эътибор гирифта супориш ва машқҳои хуб ба иҷорасидаро дастгирӣ намудан ва иҷрокунандаи онро таърифу тавсиф намуда баҳои баланд додан кори ташаккули нутқи бадеъ, ҳусни суханро осон мекунад. Албатта, ба роҳ мондани муносибати фардӣ дар таълим кори ташаккул ва инкишофи нутқи маданияи мактабии хурдсолро ба танзим дароварда, имконияти омӯхтану дар амалия истифода кардани онро метезонад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи таълимии синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе: ҶДММ Офсет, 2012. - 111 с.
2. Занков Л.В. Развитие учащихся в процессе обучения / Л. В. Занков [Текст]. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1963.
3. Зеҳнӣ Т., Санъати сухан / Т. Зеҳнӣ – Душанбе: Ирфон, 1978. – 227с.

4. Лутфуллозода М. Методикаи таълими ибтидоии забони модарӣ . – Душанбе: «Ирфон», 2018. - С. 120.
5. Львов М.Р. Речь младших школьников и пути её развития / М.Р. Львов [Текст]. – М.: Просвещение, 1975. –176 с.
6. Рождественский Н.С. Кустарева В.А. Методика преподавание русского языка в начальных классах. - М: Просвещение, 1965.-347с.
7. Стандартҳои зинаҳои таҳсилоти ибтидоӣ –Душанбе: Маориф, 2016.-156 с.
8. Сухомлинский, В.А. Сто советов учителю / В.А. Сухомлинский. – М.: Дрофа, 1984. – 254 с.
9. Шарифзода Ф., Сабурий Х., Қаюмова О.Э. Кашфи асрори фикр.-Хучанд: СИ Файзибоев М.М. “Меъроҷ”, 2022. -268 с.
10. Шарипов Э. «Методикаи инкишофи нутқи мактабии хурдсол» - Хучанд: Хуросон, 2008. - 271с.

МЕТОДИКАИ ОМУЗИШИ МАЧОЗ, ВОСИТАҲОИ ТАВСИРОТИ БАДЕЪ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ТАШАККУЛИ ҲУСНИ БАЁН

Муҳтавои асосии мақоларо хусусиятҳои воситаҳои образноки забон ва таъсири он дар инкишофи нутқи тафаккури хонандагонӣ хурдсол ташкил медиҳад.

Маълум аст, ки забон воситаи омузиши ҳамаи фанҳо мебошад. Муаллиф чунин мешуморад, ки танҳо дар дарсҳои забони модарӣ масъалаҳои инкишофи нутқи мақсаднок, бо низоми муайян, таъба донишҳои лингвистӣ ва маҳорату малакаи забонии хонандагон амалӣ мегардад.

Дар мақола муаллиф оид ба нақши ибораҳои маҷозӣ ва асосҳои тасвири бадеъ дар инкишофи нутқи ва тафаккури хонандагонӣ хурдсол сухан карда, роҷеъ ба масъалаи мазкур аз устодони сухан қайди оварда шудааст. Маводи китоби дарзии забони модарии синфҳои ибтидоӣ мавриди таҳлил қарор ёфта, фаровонии унсурҳои каломӣ бадеъ ва барои хонандагон норавшан будани он гуфта шудааст. Инчунин муҳимии баррасии мазмуну моҳияти калимаю ибораҳои мазкур ба хонандагон қайд шуда, аз лугати каммаҳсил ба лугати ғаёл ворид сохтани онҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Ташаккули нутқи саҳеҳ аз омузиши воҳидҳои асосии забон ба даст меояд, ки ин масъала пеш аз ҳама, дар Стандарти зинаи таҳсилоти ибтидоӣ , инчунин дар Барномаи таълимии фанни забони модарӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст ва он низ ҳадафи асосии таълим буда, таъмини инкишофи нутқи хонандагон, ташаккули маҳорат ва ҳосил намудани малакаи озодбаёнӣ татбиқи он дар нутқи ҳаттиро дар бар мегирад.

Мавзӯи мазкур ба ҳалли масъалаҳое, ки роҳу василаҳои тезонидани ғаёлияти фикрӣ , инкишофи нутқи ва тафаккури хонандагонӣ хурдсолро дар бар мегирад, нигаронида шуда, муаллиф нақши воситаҳои тасвири бадеъро дар инкишофи нутқи тафаккури хонандагон мавриди тадқиқ қарор додааст.

Калидвожаҳо: тафаккур, зеҳн, ғаёлияти ақлию зеҳнӣ , салоҳиятнокӣ , маҷоз, воситаҳои тасвири бадеъ, нутқи шиғоҳию ҳаттӣ , амалиёти манитқӣ .

МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ МЕТАФОРЫ, СРЕДСТВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ И ИХ РОЛИ В ФОРМИРОВАНИИ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ

Основное содержание статьи посвящено особенностям образных средств языка и их влиянию на развитие речи и мышления младших школьников.

Известно, что язык является средством изучения всех предметов. Автор считает, что только на уроках родного языка вопросы развития речи решаются целенаправленно, системно, опираясь на лингвистические знания и речевые навыки учащихся.

В статье автор говорит о роли образных выражений и средств художественной выразительности в развитии речи и мышления младших школьников, приводя цитаты выдающихся мастеров слова по данному вопросу. Материал учебника родного языка для начальных классов был проанализирован, отмечено обилие элементов художественной речи и их неясности для учащихся. Также подчеркнута важность рассмотрения содержания и сути данных слов и выражений для учащихся, рассмотрена возможность их перехода из пассивного словаря в активный.

Формирование правильной речи достигается путем изучения основных единиц языка. Этот вопрос прежде всего рассматривается в Государственном стандарте начального образования, а также в учебной программе по родному языку. Он также является основной целью обучения, включающей обеспечение развития речи учащихся, формирование навыков и умений свободного говорения и их применение в письменной речи.

Данная тема направлена на решение задач, связанных с путями и средствами ускорения мыслительной деятельности, развития речи и мышления младших школьников. Автор исследовал роль средств художественной выразительности в развитии речи и мышления учащихся.

Ключевые слова: мышление, интеллект, умственная и интеллектуальная деятельность, компетентность, метафора, средства художественной выразительности, устная и письменная речь, логические операции.

METHODS OF STUDYING METAPHOR, MEANS OF ARTISTIC DESCRIPTION AND THEIR ROLE IN THE FORMATION OF EXPRESSIVENESS

The article focuses on the characteristics of figurative language and its impact on the development of speech and thinking in primary school students.

Language is a well-known tool for learning all subjects. The author believes that only in native language lessons are speech development issues addressed purposefully and systematically, drawing on students' linguistic knowledge and speaking skills.

In the article, the author discusses the role of figurative expressions and artistic means of expression in the development of speech and thinking in primary school students, citing quotes from eminent literary figures on this topic. The material in a primary school native language textbook was analyzed, noting the abundance of elements of artistic speech and their ambiguity for students. The importance of considering the content and essence of these words and expressions for students is also emphasized, and the possibility of their transition from passive to active vocabulary is discussed.

The development of correct speech is achieved through the study of the basic units of language. This issue is primarily addressed in the State Standard for Primary Education, as well as in the native language curriculum. It is also a key learning goal, including ensuring students' speech development, developing fluent speaking skills and abilities, and applying them to written communication.

This topic aims to address issues related to ways and means of accelerating the thinking process and developing speech and thinking in primary school students. The author explored the role of artistic expression in the development of students' speech and thinking.

Key words: thinking, intelligence, mental and intellectual activity, competence, metaphor, means of artistic expression, oral and written speech, logical operations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллозода Таҳмина - муаллимаи кафедраи назария ва методикаи таълими забони модарӣ, факултети таҳсилоти ибтидоӣ ва педагогикаи махсус, МДТ “ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров” Нишони: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, хиёбони Мавлонбеков 1. Тел: +992-92-944-48-86

Сведения об авторе: Абдуллозода Таҳмина - преподаватель кафедры теории и методики преподавания родного языка, факультета начального образования и специальной педагогики, ГОУ “ХГУ имени академика Б.Гафурова” Адрес 735700, г. Хучанд, пр. Мавлонбеков 1. Тел: +992-92-944-48-86

Information about the author: Abdullozoda Takhmina - lecturer at the department of theory and methods of teaching native language, at the faculty of primary education and special pedagogy of Khujand state University named after academician Bobojon Gafurov, Address: 735700, Khujand, Mavlonbekov ave. 1, Tel: +992-92-944-48-86

ХУСУСИЯТҲОИ ДАРСҲОИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ДАР ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ ДАЛЕРИВУ ҶАСОРАТИ ХОНАНДАГОН

Ҳалимшоҳи С.

Литсейи касбӣ -техникӣ ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ

Тарбияи тарзи ҳаёти солим ва дар ин замина ташаккул додани сифатҳои далериву ҷасорати хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ кори дуру дароз ва суботкориро тақозо дорад. Дар раванди дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ташаккули маҳорати ҷисмонии хонандагон, азхуд намудани техникаҳои ҳаракати дасту поё, инкишофи малакаи қобилиятҳои ба танзим даровардани ҳислату рафтор, тарбияи устувори психологию эмотсионалӣ сурат мегиранд. Маҳз, аз ташаккули сифатҳои дар боло ишорагардида, ки дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ амалӣ мегарданд, ояндаи беҳатарии солимии хонандагон вобаста мебошад.

Хусусиятҳои дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ҷиҳати ташаккули сифатҳои далеру ҷасорати хонандагон, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ замина мегарданд, гуногун мебошанд.

Яке аз хусусиятҳои дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ин шабоҳати амалҳо дар ҳолатҳои гуногуни фаъолият ва раванди ҳаёт ба шумор меравад. Яъне, дар раванди ҳаёт ва фаъолияти меҳнатӣ мешаванд ҳолатҳои, ки аз инсон ҷусту ҷолокӣ, далериву ҷасорат ва мардонагиро талаб мекунанд.

Бояд зикр кард, ки тарбияи ҷисмонӣ ҳамеша ва дар ҳар давраи замон воситаи ба меҳнат омода кардани одамон ва ба муҳити иҷтимоӣ мутобиқ кардани онҳо буди менамояд. Тавре дар боло ишора гардид, тарбияи ҷисмонӣ дар давраҳои гуногуни тамаддуни башарӣ воситаи махсус меёфт, ки инсонҳо дасту бозӣи худро қавӣ нигоҳ медоштанд.

Ба андешаи муҳаққиқон С.Н. Комаров, К.А.Тсатурова ва Ю.Ф. Курамшин: «Аз таваллуд инсон дорои қувваи табиӣ мебошад, ки онро тавассути машқҳои ҷисмонӣ инкишоф додан мумкин аст. Меҳнат як раванди фаъолияти иҷтимоии инсон буда, дар асоси тарбияи ҷисмонӣ рангу тобиши дигарро ба худ касб мекунад. Раванди интиқоли таҷрибаи ҷамъияти таърихӣ, аз ҷумла, таҷрибаи тарбияи ҷисмонӣ тавассути муоширати байни одамон сурат мегирад» [4, с.7].

Агар, каме ба таърихи бозӣҳои давраи Атика назар афканем ошкор мегардад, ки одамон дар ҳама давраи замонҳо ба варзиш ва омода кардани худ ба шикор ва равандҳои меҳнатӣ машғул буданд. Мусобиқаҳои варзишӣ ташкил карда мешуданд, яке аз роҳҳои тақмили маҳорати меҳнатӣ ва тарбияи ҷисмонӣ ба шумор мерафтанд.

Масалан, дар Олимпия маҷмааи беназири меъморӣ, аз ҷумла, панҷ варзишгоҳ, ипподром, маъбадҳои Зевс, Гера ва Леонидас, гимназия ва палестра, павилони Эхо, оташи олимпӣ ва бисёр тоҷроҳои дигар сохта шуда буданд. Дар ин тоҷроҳо бозӣҳои гуногуни варзишӣ ташкил ва баргузор карда мешуданд. Варзишгарон пеш аз мусобиқаҳо то 30 рӯз омодагӣ мегирифтанд. Мусобиқаҳои он замон ба таври дахшатавон ва беқоида ташкилу баргузор мегардиданд [11, с.16].

Бо мурури замон одамон аз варзишҳои ҳуш ва усули кор дар бозӣҳои оддӣ ба доираи васеи бозӣҳо ба қоидаҳои мушаххас ва эҷоди асбобҳои сунъии варзишӣ, ки баданро орошии дигар мебахшанд, гузаштанд.

Донишҳои амалӣ, ки бевосита бо фаъолияти минбаъдаи хонандагон мусоидат мекунанд, онҳоро тавассути тарбияи ҷисмонӣ ва машғул гардидан ба варзиш дастрас карда метавонанд. Маҳорат ва малакаҳои амалӣ иҷро намудани дилхоҳ ҳаракат бехатариро дар шароити хона ва дар муҳити муайяни таълимӣ таъмин намуда, ба суръати тез ва самаранок иҷро намудани ҳалли масъалаҳои вобаста ба фаъолият ба мисли, иҷрои вазифаҳои хонагӣ, сахар барвақт аз хоб хестан ва ҷолокиро аз даст надодан дар вақти вазъиятҳои баамаломата мусоидат мекунанд. Табиист, ки ин маҳорату малакаҳо шахсоне азхуд мекунанд, ки ба намудҳои гуногуни варзишӣ машғуланд.

Ташаккули сифатҳои ҷусту ҷолокӣ, далериву шучоатмандии хонандагон номӯи амалӣ мебошанд, ки барои ҳар як гурӯҳи синну соли дар мактаб заруранд ва онҳоро тавассути намудҳои гуногуни варзишӣ инкишоф додан мумкин аст.

Сифатҳои ҷисмонии хонандагон ба мисли, суръати баланд, қуввати ғайрати иҷроӣ кор, устуворӣ, чандирӣ ва ҷолокӣ дар бисёр ҳолатҳои зиндагӣ ва фаъолиятҳои таълимӣ муҳиманд.

Шуурона интиҳоб кардани машқҳои варзишӣ ва бозӣҳо имконият фароҳам меоранд, ки хонандагон ҳамтарафа инкишоф ёфта, ҳислатҳои мушаххаси раванӣ ва шахси роҳият бахшанд.

Бештари машқҳои варзишӣ, ки дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ амалӣ мегарданд, ҷанбаҳои иҷтимоӣ дошта, хонандагонро ба ҳаёти воқеӣ мутобиқ месозанд. Махсусан, бозӣҳои ҳалқӣ метавонанд ҳолатҳои имконпазири ҳаёти воқеиро дар шароити мактабӣ ва равандҳои таълимӣ тақдир кунанд. Табиат ва ҳислати бозӣҳои варзишӣ, ки дар асоси роҳияи меъёру қоидаҳо сурат мегиранд, рафтору амалҳои хонандагонро ба мисли, ҳисси ҷамъиятӣ баланд бардоштан, истодагари кардан дар қори худ, эҳтиром кардани дигарон, нисбат ба ҳарифон қинаю нафрат надоштан, меҳнатдӯстӣ, интизомнокӣ ва амсоли инҳоро ташаккул медиҳанд.

Илова ба ин, бозӣҳо ва машқҳои варзишӣ дувориҳои фаъолияти таълимиро бартараф намуда, ҳастагӣ, дард, тарсу ҳарос ва иродаи хонандагонро инкишоф медиҳад. Сифатҳои махсуси таълимӣ, ки барои хонандагон дар мактаб лозим аст ва таъбиқшавии онҳо, маҳз аз дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ вобаста мебошад.

Ба хонандагон на танҳо дар синф бо роҳбарии омӯзгор бозӣ кардан, балки дар сахти ҳавлӣ ва ё дар вақтҳои холигӣ мустақилона ташкилу гузаронидани он яке аз мақсадҳои асосии педагогӣ мебошад. Дар бозӣҳо назар ба дигар ҳаракатҳои ҷисмонӣ, бештар, хонандагон амалҳои гуногуни амалҳои мувофиқи хоҳишҳои худ ва мувофиқи имкониятҳои

инфиродин иҷро мекунанд. Дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ истифода кардани бозиҳои халқӣ амоҳияти тарбиявӣ доранд [9, с.4].

Дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ва машқҳои варзишӣ хонандагонро ташвиқ менамоянд, ки тарзи ҳаёти солимро пеша гирифта, қобилиятҳои баданро ба таъсири мушаххаси муҳити зист ба мисли, тоб овардан ба хуноқӣ, гармӣ, рафӣ бемориҳои сироятӣ, танзими роҳҳои нафаскашӣ ва дигар инкишоф диҳанд.

Мутахассисони соҳаи тиб, психология ва сотсиологҳо ба чунин андешаанд, ки сифатҳои махсуси организмро, ки дар раванди дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ташаккул меёбанд, тавассути машқҳои махсус интихобшуда ва иштироки мунтазами варзишӣ инкишоф додан мумкин аст. Муқаррар карда шудааст, ки шахси аз ҷиҳати ҷисмонӣ солиму бардам ба муҳит ва ҷойи нав зуд мутобиқ мешавад. Аз ин рӯ, ташаккули маҳоратҳои ҷусту ҷолоқӣ ва ҷасорати хонандагон муҳим арзёбӣ гардида, тақвият бахшидани ин раванд дар шароити кунунӣ саривақтӣ шуморида мешавад.

Ҳангоми таълими дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ диққати хонандагонро ба азхудкунии усули маърифатӣ, ки ҳамчун ҳадафи ниҳони омӯзиш равона мегардад, муҳим шуморида мешавад.

Ба таври сунӣ эҷод кардани муносибатҳои проблемавӣ ҳангоми дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ усули педагогӣ мебошад, ки хонандагон ҳудро дар муҳитҳои таҳайюлӣ тасаввур мекунанд. Ва ба воситаи бозиҳои ҷиҳати рафӣ монеаҳои сунӣ, ки аз ҷониби омӯзгор роҳандозӣ гардидааст, саъю талош меварзад. Чунин тартиби кор хонандагонро фаъол гардониди, ҷанбаҳои маънавӣ, маърифатӣ ва донишхоро инкишоф медиҳад, ки дар раванди таълим муҳим арзёбӣ мегарданд.

Ба андешаи педагог Е.Ю. Орлова: «Бозиҳои на танҳо як роҳи ҷалби хонандагон ба раванди омӯзиш, балки воситаи тавоноии таълим низ ба шумор мераванд. Ҳангоми ташкил кардани бозиҳои, ки шабоҳат ба вазъиятҳои ҳаётӣ доранд, хонандагон ғарқи иҷрои вазифаҳои онҳо гардида, малақаҳои мураккаби моториро азхуд мекунанд, барои ба даст овардани натиҷаҳои даста кӯшиш ба ҳарч медиҳанд ва дар муҳити рақобат кор карданро ёд мегиранд. Бояд бозӣ на танҳо фароғат, балки ҳадафҳои мушаххаси дарсро пайгир бошад» [10].

Ҳолатҳои сунӣ, ки шабоҳат ба ҳаёти воқеӣ доранд, раванди дарсҳои тарбияи ҷисмониро шавқовар ва диққатҷалкунанда гардониди, воситаи самарабахши баланд бардоштани фаъолияти таълимии хонандагон, инкишоф ҷаҳонбинӣ, ташаккули тафаккури танқидӣ, эҷодӣ ва диалектикаи онҳоро вуҷат медиҳанд.

Вазифаи асосии истифодаи усули ташкил кардани вазъиятҳои сунӣ ҳаётӣ дар раванди дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ин бедор кардани афкор, ниёзҳои маърифатӣ ва фаъолгардонии тафаккури хонандагон мебошад.

Ба андешаи мо омӯзгорро мебошад чунин ҷанбаҳои маърифатии хонандагонро ҳангоми истифодаи усули омода кардани вазъиятҳои сунӣ ҳаётӣ дар раванди дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ба эътибор гирад:

- мавҷудияти ангеаҳои маърифатии хонандагон;
- мушаххас сохтани ҳадафи дарси тарбияи ҷисмонӣ;
- иҷрои амалҳои варзишӣ, ки хонандагонро барои ба даст овардани донишҳо талқин мекунанд;
- ба эътибор гирифтани вазъи саломатӣ ва гендерии хонандагон ҳангоми иҷрои машқҳо.

Тавре дар боло ишора гардид, мақсади аввалиндараҷаи дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ин омода кардани хонандагон ба дарс ва тақвияти ҷусту ҷолоқӣ дар ҳолатҳои гуногуни ҳаётӣ мебошад. Хонандагон донишхое, ки дар раванди дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ аз худ мекунанд, малақаҳои мотории онҳоро на танҳо дар дарс, балки дар ҳаёти воқеӣ низ амалӣ мегардонанд.

Гарчанде дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ дар заминаи ташаккули ҷанбаҳои маънавӣ маърифатӣ сураат мегиранд, табиати фаъолияти таълимии омӯзгорон дар асоси ҳаракатҳо ҷараён меёбанд.

Алоқаманд кардани машқҳои варзишӣ ба амалия ва ҳолатҳои ҳаётӣ дар раванди дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ дониш ва таҷрибаи хонандагонро афзун гардониди, ҷараёни таълимро содда ва фаҳмо нигоҳ медорад. Хонандагон дар чунин тартиби кор мазмуни

дарсро ба пуррагӣ аз худ карда, донишҳои худро дар самти аз монеаҳои зиндагӣ ба осонӣ ва бехтар баромаданро меомӯзанд. Ба маънои дигар, барои хонандагон чунин дарсҳо манбаи донишҳои нав ва таҷриба гардида, ҷиҳати ба меъёрҳои ҳаёти баҳои сазовор доданро ташаккул медиҳанд.

Бояд қайд кард, ки ҷанбаи аз ҳама муҳим дар раванди дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ин фаҳмонидани моҳият ва мундариҷаи дарс ба хонандагон, ки ба ҳолатҳои ҳаёти алоқаманд мебошанд, ба шумор меравад. Яъне, ба шакли дурусту фаҳмо пешниҳод кардани омӯзиши мушқилот ба хонандагон дар асоси таҳлилҳои воқеӣ бо истифода аз машқҳои варзишӣ ва бозиҳо асос меёбанд.

Масъалаи дигар ин аст, ки аз иҷрои на ҳамаи вазифаҳои ба таври сунъӣ ташкил кардани вазъиятҳои ҳаёти хонандагон дар раванди дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ба осонӣ мебароянд. Ва на ҳама хонандагон меҳоханд худро дар вазъиятҳои ногувор тасаввур кунанд. Аз ин лиҳоз, нақши омӯзгор ҷиҳати бедор кардани шавқу рағбати хонандагон барои азхуд кардани донишҳои назариявӣ муҳим шуморида мешавад.

Тавре ки педагог Каракулов Алоудин қайд мекунад: «Яке аз вазифаҳои асосии муаллими тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба хонандагон инкишоф додани муносибати мусбат ба маданияту тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш мебошад. Бисёре аз омӯзгорон ҳангоми ҳалли вазифаҳои инкишоф додани малакаҳои ҳаракатӣ, сифатҳои ҷисмонӣ ва қобилиятҳои ҳамохангсозии ҳаракатҳои бадан аксар вақт дар бораи рушди муносибат ва шавқу ҳаваси мусбии донишҷӯён ба машқҳои ҷисмонӣ варзишӣ ва дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ нигаронӣ мекунанд, ки дар баъзе ҳолатҳо аз омӯзгорон вобастагӣ дорад» [5].

Омӯзгорро мебояд марҳила ба марҳила хонандагонро ба қисматҳои дарс ҷалб созад. Қадами аввалине, ки омӯзгор барои ҷалби хонандагон ба дарс мегузорад ин бедор кардани шавқу рағбати хонандагон ба машқҳои ҷисмонӣ, ки бо тариқи бозиҳо сурат мегиранд, мебошад. Марҳилаи минбаъда ин дар дили хонандагон ҷой кардани меҳру муҳаббат нисбат ба варзиш ва дунёи бозиҳо ба шумор меравад. Қадами дигар ин ба вачҳ овардан ва руҳбаланд кардани хонандагон доиста мешавад. Дар ин марҳила омӯзгор бо тариқи намоишҳои видеоӣ маромнокии хонандагонро баланд бардошта, бо пеш овардани мисолҳо дар бораи шахсиятҳои муваффақи олами варзиш дарси худро тақвият мебахшад.

Тавре аз гуфтаҳои боло ошкор мегардад, ба таври сунъӣ ташкил кардани вазъиятҳои ҳаёти дар раванди дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ донишҳои назариявии хонандагонро ғанӣ гардониди, барои омода кардани онҳо ба ҳаёти минбаъда замина мегузорад.

Хусусияти дигари дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ин аст, ки қавиירוа ва ба иқтидору тавоноии худ боварӣ ҳосил карданро ба хонандагон меомӯзонад.

Агар, каме дар бораи ирода сухан ронем ин раванди психикӣ мисли дигар қараёнҳои равоӣ дар тӯли инкишофи шахс аз таваллуд то марг ташаккул меёбад. Аввалин амалҳои стихиявии кӯдакон бо ноустуворӣ хос аст. Танҳо дар гули солҳои минбаъда зуҳури ирода ба мушоҳида мерасад ва шахс дар заминаи ҳамин раванд талаботи маънавӣ, маърифатӣ ва ҷисмонӣ худро сайқал медиҳад. Илова ба ин, ҳислату характери шахс тақмил ёфта, устуворӣ дар амалҳо дида мешаванд. Ба таври дигар ирода ин қобилияти расидан ба ҳадафҳои гузашташудаи ҳаёти махсуб меёбад.

Тавре ки педагог Е.П. Илин мефармояд: «...функсияи асосии психологӣ ирода ин тақвият бахшидани ҳавасмандгардонӣ ва дар ин асос тақмил додани амалҳои бошуурона, танзими баланд бардоштани самаранокӣ фаъолияти мувофиқ ба рафторҳои мақсаднокӣ инсон барои баргараф намудани монеаҳои берунӣ ва дохилӣ тавассути истифодаи кӯшиши ихтиёрӣ зохир мегардад» [6, с.13].

Дар байни ҳамаи сифатҳои фардии шахс, пас аз маромнокӣ, ирода шахсро водор месозад, ки бо истифода аз неруи эҷодӣ ва қуввати ҷисмонӣ фаъолиятро самарок роҳандозӣ кунад. Ирода ин қобилияти ботинии шахс мебошад, ки барои баргараф кардани монеаҳои ҳаёти хизмат мекунад. Агар, шахс ҳар қадар ва бо ҷиддият монеаҳоро паси сар кунад, ҳамон қадар дилпуруна барои расидан ба мақсадҳо талош меварзад.

Барои аксарияти шахсон тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш як чиз аст. Агар ҳангоми давидани шахсе аз ӯ пурсон шавем, ки ба чӣ қор машғул аст, дарҳол ҷавоб мегирем, ки ба варзиш. Вале, агар он шахс дар даст сониясанҷ дошта бошад, пас ӯ ба варзиш нею ба тарбияи ҷисмонӣ машғул мебошад.

Шахсонеро низ вохӯрдан мумкин аст, ки барои беҳтар кардани натиҷаҳои варзишӣ, хубтар кардани саломатӣ ва солим нигоҳ доштани бадан ба ҳар гуна намудҳои варзишӣ машғул мегарданд. Яъне, ин гуна шахсон дар назди худ, ҳадафҳои муайяни варзишӣ ва касбӣ доранд.

Илова ба ин, тарбияи ҷисмонӣ хонандагонро бардам ва қоршоямии онҳоро барои фаъолияти таълимӣ таъмин месозад. Ноғуфта намонад, ки барои машғул гардидан ба тарбияи ҷисмонӣ танҳо хоҳиш басандааст. Тарбияи ҷисмонӣ мисли дигар фанҳои таълимӣ хонандагонро бо роҳи рост ва дарёфти мавқеи худ дар ҷомеа ҳидоят карда, боиси фаҳмишҳо дар бораи зарурати ғамхорӣ дар вақтҳои лозимӣ, беҳтар кардани ҳолати ҷисмониву саломатӣ мегардад.

Ҳангоме, ки дар бораи характери варзишии хонандагон суҳан меронем, бояд дар назар дошт, ки характер ва ирода дар як радиф меистанд ва яке аз хислатҳои муҳимтарини шахс ба шумор мераванед. Маҳз, ҳамин гуна хислатҳоро ҳар як омӯзгор, махсусан муаллими тарбияи ҷисмонӣ дар дили хонандагон мепарварад. Ирода, маромнокӣ ва мустаҳкамии характери хонандагон сифатҳои муҳими фаъолияти таълимӣ мебошанд, ки онҳоро ҳамчун шахсияти комил дар ҷомеа муаррифӣ месозанд.

Дар раванди дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ воситаи асосии ташаккули сифатҳои далериву ҷасорати хонандагон иродаи қавӣ доштани онҳо барои ба даст овардани натиҷаҳои баланди варзишӣ мебошад. Дар радифи маромнокӣ ва қавииродагӣ ба тамрини пайваста машғул гардидани хонандагон асоси қомебиҳо мегардад. Тамрини бадан на танҳо ҳамчун усули техникӣ, тактикӣ ва таъмини тайёрии ҷисмонӣ, балки ҳамчун воситаи инкишофи ирода низ маънидод кардан мумкин аст.

Ба андешаи педагог М.А. Гадов: «Тарбияи ҷисмонӣ бо тарбияи ахлоқӣ, фикрӣ, меҳнатӣ ва эстетикӣ узван пайваста аст ва барои инкишофи ҳамаҷарафаи хонандагон ёрӣ мерасонад. Зеро, одат, ақида ва ҳисҳои ахлоқӣ дар шароити махсуси фаъолиятҳои ҳаракатдиҳанда ошкор карда мешаванд. Тарбияи ҷисмонӣ қобилияти умумии қорӣ ва сифатҳои ҳаракати иродавии мактабиёро инкишоф дода, боиси он мегардад, ки хонандагон аз ҷиҳати амалӣ ва рӯҳию равонӣ ба меҳнат тайёр шаванд» [1, с.140].

Масалан, дар раванди таълими тарбияи ҷисмонӣ наврасон бо душвории муайян рӯ ба рӯ мешаванд, ки ба ташаккули хислатҳо ва сифатҳои иродавӣ ба монанди, нишон додани ирода, баргараф кардани ҳастагӣ, нигоҳ доштани оромӣ, қор дар шароити номусоиди муҳити зист, танзими ҳолати эмотсионалӣ, нигоҳ доштан ва риоя кардани речаи ҳаррӯзаи фаъолият мусоидат мекунад.

Сифатҳои дар боло номбар кардашуда дар раванди мусобиқаҳои варзишӣ, ки яке аз воситаҳои муассири ташаккули сифатҳои далериву ҷасорати хонандагон мебошад, равшан зоҳир мегарданд. Сифатҳои иродавии наврасони ҳангоми мусобиқаҳои варзишӣ дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ табиати номуайяни дошта дар баъзан ҳолатҳо дар ниҳоди хонандагон ҳисси нобоварӣ ба иқтидори организми худ, тарсонҷакӣ, шубҳа ва шитобқорӣ зоҳир мегарданд. Бо назардошти чунин ҳиссиёти хонандагон омӯзгорро мебояд шароити муассири педагогиро муҳайё созад, то иқтидор ва тавонии варзишии онҳо ошкор ва аз нав ба вучуд оянд.

Яке аз шароити педагогие, ки омӯзгори фанни тарбияи ҷисмонӣ метавонад онҳоро роҳандозӣ намояд ин пешгири кардани захмдоршавӣ ҳангоми дарсҳо ба ҳисоб меравад. Масалан, хонандагон ҳангоми иҷрои машқҳо дар раванди дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ба нохунҳои худ диққати ҷиддӣ диҳанд. Нохунҳо набояд дарозу рангкардагӣ ва ба раванди бозиҳои варзишӣ ҳалал ворид созанд. Мӯҳои бояд бофта шаванд, гарданбанд, гӯшворҳо, соати дастӣ, дастбандҳо ва дигар ҷавохирот пеш аз оғози дарс ба дигар ҷой гузошта шаванд.

Инчунин, либоси варзишӣ ба дарс мувофиқат кунад, бе иҷозати муаллим гирифтани асбобу анҷоми варзишӣ, садо баланд кардан, дағалӣ ва таҳқиру таҳдид ба рақибон, доварон ва тамошобинон манъ карда шаванд.

Маҳз, дар чунин шароити педагогӣ раванди мусобиқаҳои варзишӣ дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ тарҳи нав гирифта, хонандагон дар бораи ҷанбаҳои ҷисмонии худ фаҳмиши нав пайдо мекунад, сифатҳои қаблан номаълуми ҳудро меомӯзанд ва ҳамчун шахсе, ки дар ҷомеа арзи ҳастӣ дорад, аз ҳар тараф ҳудро месанҷанд. Илова ба ин, мусобиқаҳои ҷарзишӣ фаъолияти мотории равандҳои ҳаяҷонбахш ва монешавии системаи марказии асабро танзим мекунад.

Ба андешаи педагог Е.С. Ухаткина: «Шароити педагогӣ омилҳое мебошанд, ки ба мундариҷа ва муҳити фаъолияти таълимӣ мусоидат мекунад. Онҳо ба раванди таълим ва тарбия таъсир расонида, ба ташаккули дониш, малака, қобилият ва арзишҳои хонандагон замина мегузоранд»[13,с.25].

Дар мусобиқаҳои варзишӣ дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ, ки пур аз монеаҳои сунъии варзишӣ мебошанд, хонандагон барои паси сар кардани онҳо кӯшишҳо ба ҳарч медиҳанд. Монеахоро тавре омӯзгор мегузорад, ки хонандагон барои гузаштан аз онҳо ҷаҳду талоши иловагӣ кунад.

Хулоса, барои ғолиб гардидан дар мусобиқаҳои варзишӣ сифатҳои далериву ҷасорат дар зинаи аввал истанд ҳам, монаҳои дохилӣ, ки хонандагон аз тамошобинон дарку эҳсос мекунад, мавқеи асосӣ доранд. Агар, шахс аз худ боварӣ надошта бошад ва ҳиссиёти ботинии худро ба танзим дароварда натавонад, яқин аст, ки дар мусобиқаҳои варзишӣ ноком мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Гадоев М.А. Мақсад ва вазифаи тарбияи ҷисмонӣ дар мактабҳои Тоҷикистон / Ахбори академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. -№4. –Душанбе, 2014. –С.140-144
2. Давлатшоев И. Духовное воспитание школы на современном этапе: монография. -Душанбе: Мавлави, 2006. -252 с.
3. Ермаков, В. А. Теория и технология дифференцированного физического воспитания детей и учащейся молодежи: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Ермаков Вячеслав Александрович. - М., 1996. - 40 с.
4. История физической культуры: учебник / С.Н.Комаров, К.А.Цатурова, Ю.Ф.Курамшин и др. — М. : Издательский центр «Академия», 2013. — 240 с. –С.7
5. Каракулов А. Асосҳои тарбияи ҷисмонӣ дар таҳсилоти олии . -[Манбаи электронӣ]: [Асосҳои тарбияи ҷисмонӣ дар таҳсилоти олии — ҷавоби дониш](#). (Санаи муроҷиат 20.09.2025)
6. Короткова Е.А. Воспитание волевых качеств у учащихся младшего школьного возраста со специфическими расстройствами навыков обучения. -Тольятти 2017. -97с. –С.13
7. Лях, В.И. Физическая культура: учебник. 1-4 классы. - Просвещение, 2012. - 176 с.
8. Матвеев, А.П. Очерки по теории и методике образования школьников в сфере физической культуры / А.П. Матвеев. - М.: РГАФК, 1997. - 120 с.
9. Методический сборник по подвижным играм для общеобразовательных организаций. –М, 2023. -109с. –С.4
10. Орлова Е.Ю. Интерактивные методы преподавания на уроках физической культуры. - [Манбаи электронӣ]: [Интерактивные методы преподавания на уроках физической культуры](#) (Санаи муроҷиат 4.09.2025)
11. Соломченко, М.А. История физической культуры и спорта / М.А. Соломченко, Т.А. Пеленицина. – Орел: ФГБОУ ВПО «Госуниверситет-УНПК», 2012. – 84 с. –С.16
12. Теория и методика физической культуры: учебник / под. ред. проф. Ю.Ф. Курамшина. - М.: Советский спорт, 2010. - 464 с.
13. Ухаткина Е.С. Развитие рефлексии у младших школьников на уроках русского языка. – Тольятти, 2024. -85с. –С.25
14. Физическая культура. 1-11 классы: программы для общеобразовательных учреждений / авт.-сост.: А.П. Матвеев, Т.В. Петрова. -М.: Дрофа, 2002. - 96 с.
15. Шарифов, Ф. Педагогика (курс лекций). -Душанбе. Ирфон, 2008.- 284 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ДАРСҲОИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ДАР ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ ДАЛЕРИВУ ҶАСОРАТИ ХОНАНДАГОН

Дар мақола хусусиятҳои дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ дар ташаккули сифатҳои далериву ҷасорати хонандагон нишон дода шудааст.

Муаллиф қайд мекунад, ки хусусиятҳои дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ҷиҳати ташаккули сифатҳои далеру ҷасорати хонандагон, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ замина мегиранд, гуногун мебошанд.

Яке аз хусусиятҳои дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ин шабоҳати амалҳо дар ҳолатҳои гуногун фаъолият ва раванди ҳаёт ба шумор меравад. Яъне, дар раванди ҳаёт ва фаъолияти меҳнатӣ мешаванд ҳолатҳое, ки аз инсон ҷусту ҷолокӣ, далериву ҷасорат ва мардонагиро талаб мекунад.

Ташаккули сифатҳои чуству чолокӣ, далериву шуҷоатмандии хонандагон номгӯи амалҳои мебошанд, ки барои ҳар як гурӯҳи синну соли дар мактаб заруранд ва онҳоро тавассути намудҳои гуногуни варзишӣ инкишоф додан мумкин аст.

Сифатҳои ҷисмонии хонандагон ба мисли, суръати баланд, қуввату ғайрати иҷроӣ кор, устуворӣ, чандирӣ ва чолокӣ дар бисёр ҳолатҳои зиндагӣ ва фаъолиятҳои таълимӣ муҳиманд.

Хусусияти дигари дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ин аст, ки кавиירוда ва ба иқтидору тавоноии худ боварӣ ҳосил карданро ба хонандагон меомӯзонад.

Дар байни ҳамаи сифатҳои фардии шахс, пас аз маромнокӣ, ирода шахсро водор месозад, ки бо истифода аз нуруи эҷодӣ ва қуввати ҷисмонӣ фаъолиятро самарок роҳандозӣ кунад. Ирода ин қобилияти ботинии шахс мебошад, ки барои баргараф кардани монеаҳои ҳаёти хизмат мекунад. Агар, шахс ҳар қадар ва бо ҷиддият монеаҳоро паси сар кунад, ҳамон қадар дилпуруна барои расидан ба мақсадҳо талош меварзад.

Калидвожаҳо: хонандагон, мактаб, дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ, ташаккул, далерӣ, ҷасорат, ирода, фаъолият, инкишоф, шуҷоат, маромнокӣ.

ОСОБЕННОСТИ УРОКОВ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ФОРМИРОВАНИИ МУЖЕСТВА И ОТВАГИ УЧАЩИХСЯ

В статье показаны особенности уроков физической культуры в формировании мужества и отваги учащихся.

Автор отмечает, что особенности уроков физической культуры в формировании мужества и отваги учащихся, которые проводятся на базе средних общеобразовательных учреждений, различны.

Одной из особенностей уроков физической культуры является схожесть действий в различных ситуациях деятельности и жизненного процесса. То есть, в процессе жизни и трудовой деятельности возникают ситуации, требующие от человека ловкости, смелости, мужества и отваги.

Формирование качеств ловкости, мужества и отваги учащихся представляет собой перечень действий, необходимых для каждой возрастной группы в школе и которые могут быть развиты посредством различных видов спорта.

Физические качества учащихся, такие как высокая скорость, сила и трудолюбие при выполнении работы, выносливость, гибкость и ловкость, важны во многих ситуациях жизни и учебной деятельности.

Еще одной особенностью уроков физической культуры является то, что они воспитывают у учащихся волевую силу и уверенность в своих силах и возможностях.

Среди всех индивидуальных качеств человека, после силы мотивации, именно сила воли позволяет человеку эффективно осуществлять деятельность, используя творческую энергию и физическую силу. Сила воли — это внутренняя способность человека, помогающая преодолевать жизненные препятствия. Чем серьезнее человек преодолевает препятствия, тем увереннее он стремится к достижению своих целей.

Ключевые слова: учащиеся, школа, занятия физкультурой, формирование, смелость, мужество, сила воли, активность, развитие, храбрость, мотивация.

THE CHARACTERISTICS OF PHYSICAL EDUCATION LESSONS IN DEVELOPING COURAGE AND BRAVERY IN STUDENTS

This article examines the characteristics of physical education lessons in developing students' courage and bravery.

The author notes that the characteristics of physical education lessons in developing students' courage and bravery vary across secondary schools.

One of the characteristics of physical education lessons is the similarity of actions in various situations of activity and life. That is, in life and work, situations arise that require agility, courage, bravery, and bravery.

Developing agility, bravery, and bravery in students is a set of actions required for each age group at school and can be developed through various sports.

Physical qualities of students, such as high speed, strength, and diligence in work, endurance, flexibility, and dexterity, are important in many life situations and academic activities. Another key feature of physical education classes is that they foster willpower and self-confidence.

Among all the individual human qualities, after motivation, willpower is the one that enables a person to effectively perform activities, harnessing creative energy and physical strength. Willpower is an internal ability that helps a person overcome life's obstacles. The more a person overcomes obstacles, the more confidently they strive to achieve their goals.

Keywords: students, school, physical education classes, development, courage, bravery, willpower, activity, development, bravery, motivation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳалимиёҳи Саидҷон. Директори Дитсейи касбӣ -техникӣ ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ, суроға: шаҳри Бохтар, қўчаи Кайҳонавардон, хонаи 346

Сведение об авторе: Халимиҳои Саидҷон. Директор Лицея профессионально-технического образования района Абдурахмони Джоми, адрес: г. Бокhtar, ул. Кайхонавардона, дом 346

About the author: Halimshokhi Saidjon. Director of the Vocational and Technical Education Lyceum of the Abdurahmoni Jomi District, address: Bokhtar City, Kaikhonavardon Street, Building 346

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИСТИФОДАИ БОЗИҲОИ ДИДАКТИКӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАЪЛИМ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ

Зикруллоҳзода Ф.З.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Бозӣ ин раванди табиӣ буда, инсонро дар тамоми муддати зиндагӣ ҳамроҳӣ мекунад. Дар кӯдакӣ бозиро ёд мегиранд, дар мактаб хонандагон тавассути бозӣ дониш ва маҳоратро аз худ меkunанд. Дар илми умумибашарӣ мавзӯи бозӣ яке аз масъалаҳои муҳим шуморида мешавад ва солҳост, ки муҳаққиқон ба омӯзиши бозӣ машғуланд.

Бозӣ ин усули фаъоли аз худ кардани мақсадҳо ва вазифаҳои таълимӣ махсуб меёбад. Бозӣ ин усули шавқманд кардани хонандагон, ҳавасманд намудан ба фаъолият дар дарсҳо, ҳамчунон дар ҳолати азхудкунии дониш, маҳорат ва малака тавассути бозӣ лаззат бурдан мебошад. Бозӣ ба хотир гирифтани маълумот, ислоҳи ҳатоҳои, ҳавасмандии хонандагонро афзоиш медиҳад.

Дар вақти бозӣ хонандагон ҷалби тавачҷуҳо меомӯзанд, мустақилона фикр меkunанд, диққатро инкишоф дода, шавқмандӣ нисбат ба дониши таълимиро афзоиш медиҳанд. Бозӣ ба хонандагон шароит муҳайё менамояд, то ки шиддатнокӣ эмотсионалиро аз байн баранд, дар вақти омӯзиши забони хориҷӣ қобилияти муоширатии худро инкишоф диҳанд. Дар раванди бозӣ хонандагон маводи навро аз худ меkunанд, дар ҳолати ғайриоддӣ фаъолият карда, захираи луғавии худро ғанӣ мегардонанд ва қобилияти эҷодии худро ташаккул медиҳанд. Ҳатто ноқобилтарин хонанда бо хоҳиши зиёд ба бозӣ ҷалб мешавад ва донишу маҳоратро аз худ менамояд.

Дар дарси забони хориҷӣ бозӣ чунин вазифаҳоро иҷро менамояд:

- дилхушкунанда;
- муоширатӣ;
- иҷтимоӣ;
- тарбиявӣ;
- равонӣ;
- таълимӣ;
- рушддиҳанда.

Фаъолияти бозии хонандагонро дар дарс ҳамчун муқаддима, шарҳдиҳӣ, машқ кардан, мустаҳкам кардан, назорати маводи таълимӣ, ҳамчунин усули коркарди мустақилонаи маводи таълимӣ шуморидан мумкин аст. Бозӣ ҳам дар дарс ва ҳам дар чорабиниҳои берун аз дарс истифода мешавад.

Нақши бозӣ дар дарс ва вақти барои бозӣ ҷудо карда аз омодагии хонандагон барои аз худ кардани маводи таълимӣ, мақсади аниқ ва шароити дарс вобаста аст.

Истифодаи бозӣ дар дарс барои иҷрои вазифаҳои муҳимми методӣ мусоидат менамояд:

- омодагии хонандагон ба муоширати нутқӣ;
- таъмин намудани зарурияти воқеӣ барои такрори маводӣ забонӣ;
- машқи хонандагон дар интиҳоби намунаи нутқӣ буда, тайёрии барои нутқи равону фасех.

Барои ҳар як одам вожаи “бозӣ” ҳамчун манбаи хушҳолӣ, шавқу ҳавас, эҳсоси мусбат ва имконияти муоширати озод қабул мегардад. Дар раванди фаъолияти бозӣ идрок инкишоф ёфта, дарки иттилооти нав осон мегардад, шавқмандии маърифатӣ афзоиш меёбад.

Бозии дидактикӣ чун амсоли дигар бозӣҳо дар худ фаъолияти мустақилро соҳиб буда, пеш аз ҳама ба мақсадҳои таълимӣ ва тарбиявӣ мавриди истифода қарор дорад.

Бозии дидактикӣ ин технологияи таълимиест, ки махсусияти фаъолнокии хонандагонро дар худ инъикос менамояд. Тавассути бозии дидактикӣ азхудкунии муфиди иттилооти нав дар намуди фаъолияти эмотсионалии бозӣ имконпазир гашта ҳавасмандии маърифатӣ афзоиш меёбад.

Бозии дидактикӣ инчунин намуди фаъолияти таълимиест, ки хонанда дар як вақт ҳам меомӯзад ва ҳам ба бозӣ машғул мешавад. Бозии дидактикӣ яке аз методҳои асосӣ дар таҷриба ва амсилаи педагогӣ эътироф гашта ба васеънамояи, азхудкунӣ ва мустақкамкунии дониш равона карда мешавад. Бозии дидактикӣ ин намудҳои гуногуни бозӣ бо қоидаҳои махсусе мебошад, ки бо мақсади таълиму тарбия бо иҷро намудани фаъолияти педагогӣ амалӣ карда мешавад [2, с.11].

Бозии дидактикӣ, пеш аз ҳама, барои ҳалли вазифаҳои таълимии хонандагон истифода мешавад, аммо дар онҳо ҳадафҳои тарбиявӣ ва ташаккулдиҳии шахсияти хонанда низ ҷой доранд.

Моҳияти бозиҳои дидактикӣ дар он зухур меёбад, ки дар вақти бозӣ хонандагон вазифаҳои зехнӣро, ки дар пеши онҳо ҳамчун дар шакли шавқовари бозӣ гузошта мешавад, ҳал мекунанд. Хонанда худ ҳалли супоришҳоро меёбад ва дар як вақт душворихоро бартараф менамояд.

Бояд хотиррасон намоем, ки бо кумаки бозиҳои дидактикӣ ба хонандагон осон ҳазм намудани дониш имконпазир мегардад, зеро дар раванди бозӣ онҳо худро озод ҳис намуда, фаъолнокӣ ва қобилияти кориашон бештар мегардад [14, с.22].

Л.И.Пидкасистий қайд мекунад, ки бозии дидактикӣ ин фаъолияти коллективӣ ва мақсадноки таълим буда, дар он ҳар як ширкаткунанда барои ҳалли супориши асосӣ кӯшиш намуда, барои пирӯз гаштан талош менамояд [13, с.18].

Бозиҳои дидактикӣ на танҳо барои фаъол кардани фаъолияти фикрию нутқӣ кумак менамояд балки тавассути онҳо омӯзгор фазои муоширатӣ фароҳам меорад. Ин фазо ба муоширати воқеӣ наздик аст, зеро дар муассисаҳои таълимӣ барои таҷрибаи амалии забон вақти маҳдуд ҷудо карда шудааст. Дар раванди бозӣ омӯзгор хонандагонро ба фазои мусоид ҷалб менамояд ва раванди таълимиро дилхушкунандаву шавқовар карда, ба хонандагон таъсири эмотсионалӣ мегузорад. Истифодаи бозиҳои дидактикӣ дар омӯзиши забони англисӣ ба омӯзгор имкон медиҳад, ки фаъолияти хонандагонро гуногун намуда, ҳавасмандии таълимиро афзоиш диҳад.

Дар вақти гузаронидани бозиҳои дидактикӣ ҳамагуна омезиши рушди зехнӣ, ахлоқӣ ва эмотсионали сурат мегирад.

Раванди бозӣ ба ҳалли супориши дидактикӣ тобеъ аст, ки ба мавзуи муайяни барномаи таълимӣ тааллуқ дорад. Бозиҳои дидактикӣ имкон медиҳад, ки на танҳо вазифаҳои методиро ҳал намоем, балки онҳо ба ҳалли вазифаҳои психологӣ низ мусоидат менамоянд. Чунончи:

- ба хонандагон барои омодагии фаъолияти нутқӣ ва муошират кумак менамоянд;
- ба хонандагон имкони чандин маротиба такрор кардани маводи забониро дар муҳити воқеӣ муҳайё менамоянд;
- омодагии хонандагонро барои интихоби намунаи нутқӣ таъмин месозанд ва ин омодагӣ барои нутқи раван дар шароити воқеии ҳаёт муоидат менамоянд;
- фазои мусоиди психологиро муҳайё менамоянд, ки он ҷо ҳасташавӣ ва шиддатнокӣ бартараф карда мешаванд.

Фаъолияти бозӣ ба дониш, маҳорату малакаи дар дарс аз худ кардаи хонандагон така менамояд ва барои ҳалли оқилонаи муфид кумак менамояд. Ҳамчунон ҳудудзӯӣ ва аз нигоҳи интиқодӣ нисбат ба худ ва атрофиён муносибат кардан инкишоф меёбад.

Дар вақти истифодаи бозиҳои дидактикӣ омӯзгор барои фаъол намудани фаъолияти маърифатии хонандагон бояд чунин шартҳоро ба эътибор гирад, то ки ҳавасмандии хонандагон нисбат ба таълим афзоиш ёбад:

- доштани ҳаҷми муайяни дониш оид ба заботи хориҷӣ;
- мавҷуд будани малакаи фаъолияти таълимӣ -бозӣ;
- фаҳмидани мақсад ва вазифаҳои бозиҳои дидактикӣ;
- мувофиқ будани ҷузъиёти бозӣ ба синну соли хонандагон;
- аз тарафи хонандагон дарк намудани аҳамияти таълимии бозии дидактикӣ;
- мавҷуд будани рефлексия;
- хонанда баъди анҷоми бозӣ ба дарки дониши азхудкарда сарфаҳм равад.

Бештар технологияи бозӣ дар байни хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавриди истифода қарор мегирад. Аммо бозиҳои дидактикиро дар ҳамаи марҳилаҳои таҳсил истифода намудан самаранок мебошад.

Методикаи бозӣ дар мактаб нисбат ба синну соли дигар хонандагон фарқкунанда аст. Бозӣҳои дидактикӣ хусусиятҳои зеринро дар бар мегиранд:

1. Мақсаднокӣ .
2. Ахборӣ .
3. Муоширатӣ .
4. Мавҷуд будани мақсади таълимӣ .
5. Муаррифии натиҷа дар ягон намуд.
6. Рақобат.
7. Эҷодкорӣ .
8. Хоҳишмандӣ .

Ба таври анъанавӣ чор сохтори бозӣҳои дидактикӣ муайян гардидааст:

- вазифаи дидактикӣ ;
- фаъолияти дидактикӣ ;
- қоидаи бозӣ ;
- натиҷаи низои ва арзёбӣ [12, с.24].

Махсусиятҳои бозӣҳои дидактикиро ба эътибор гирифта, тибқи имкониятҳои онҳо зикр кардан мумкин аст, ки бозӣҳои дидактикӣ яке аз роҳҳо ва методҳои ҳавасманд намудани хонандагон дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ махсуб меёбанд. Истифодаи бозӣҳои дидактикӣ дар дарсҳои забони хориҷӣ омодагии хонандагонро нисбат ба муошират бештар менамояд, ҳамчунон ба хонандагон имкон фароҳам меорад, ки нуқтаи назари худро дошта бошанд. Ба ғайр аз ин истифодаи бозӣҳои дидактикӣ дар раванди таълими забони хориҷӣ фарҳанги муошират ва малакаи кор дар коллективно инкишоф медиҳад.

Бозӣҳои дидактикӣ ба омӯзгор имкон медиҳад, ки вақти зиёди барои фаҳмонидани таълим масраф мешударо сарфа намояд. Бозӣҳои дидактикӣ, ки барои васеъ намудани ҷаҳонбинӣ ва фаъолияти маърифатӣ истифода мешаванд, дар хонандагон маҳорату малакаи муайяно ташаккул медиҳанд. Ин маҳорату малака барои фаъолияти амалӣ дар вақти иҷро ва ташаккули маҳорату малакаи умумитаълимӣ зарур буда, дар ташаккули малакаи меҳнатӣ сарм мегузоранд.

Ба ақидаи аксари муҳаққиқон чунин хосиятҳои бозӣҳои дидактикӣ асосӣ мебошанд:

- а) бозӣҳои дидактикӣ кушоду озоданд ва натиҷаи бозӣ пешгӯӣ карда намешавад.
- б) бозӣҳо такроршавандаанд, дар ягон вақти мувофиқ онҳоро аз нав шуруъ кардан имкон дорад.
- в) бозӣҳои дидактикиро қоидаҳои муайян идора мекунанд ва ширкаткунандагон метавонанд ба ин қоидаҳо тағйирот ворид намоянд.
- г) бозӣҳои дидактикӣ бояд қаноатмандӣ ва хушҳолӣ оранд.

Бозӣҳои дидактикӣ на танҳо ҷузъиёти ҷудонашавандаи таълими ғайр ба шумор мераванд, балки аҳамияти онҳо бештар аст. Аломати махсуси бозии дидактикӣ дар мақсаднокӣ, банақшагирӣ, мавҷудияти мақсади таълимӣ ва натиҷаи дар назар дошташуда зухур меёбад. Бозӣҳои дидактикӣ ҳамчун бозӣҳои махсуси бо мақсади таълимӣ ташкил карда мебошанд [13, с.31].

Бозӣҳои дидактикӣ, албатта, вобаста ба вақт маҳдуданд ва натиҷаи муҳими педагогии онҳо дар ташкили маводи моддӣ барои бозӣ, ки ба самти фаъолияти таълимию бозӣ равона карда шудаанд, ифода меёбад.

Дар бозӣҳои дидактикӣ маҷмуи фаъолияти гуногуни хонандагон ба монанди фикрронӣ, ҳиссиёт, ҳаяҷон, изтироб, ҷустуҷӯи усули ғайр ҳалли вазифаҳои бозӣ, тобӣ будан ба шароит ва ҳолати бозӣ мавҷуданд. Бояд қайд намоем, ки бо истифодаи бозӣҳои дидактикӣ диққати хонандагон ва ҳатто хонандагони душвортарбияро ба таълим равона намудан, ҳавасмандии маърифатиро дар онҳо ташаккул додан имкон дорад. Дар аввал хонандагон ба раванди бозӣ ҷалб мегарданд ва тадриҷан дар онҳо ҳавасмандӣ нисбат ба омӯзиши забони хориҷӣ пайдо мегардад ва қобилияти истифода намудани донишҳои гирифташон дар амалия ташаккул меёбад.

Дар илми педагогикаи муосир то ҳол таснифоти бозӣҳои дар омӯзиши забони англисӣ аниқ нагардидааст.

Асарҳои муҳаққиқонро (Ж.Пиже, П.П.Болонский, Н.П.Аникиева, Л.С.Виготский, Д.Б.Элконин, С.А.Рубинштейн, А.В.Усова) таҳлил намуда, чунин намудҳои таснифоти бозӣҳо муайян намудан мумкин аст:

- аз рӯйи намуди фаъолияти нутқӣ барои таълими шунавоӣ , гуфтор, навиштан ва хондан;

- аз рӯйи фаъолияти серхарақатӣ , зехнӣ , иҷтимоӣ , психологӣ , таълимӣ , тамринӣ , назариявӣ , ҷамъбастаномӣ , тарбиявӣ , эҷодӣ , муоширатӣ , муколамавӣ , рушддиҳанда, касбинтиҳобкунӣ ;

- аз рӯйи хусусияти методикаи бозӣ , ашёвӣ , сучетӣ , нақшофарӣ , расмӣ , тақлидӣ , драмавӣ .

Бозихои дидактикиро ба таври васеъ ҳамчун воситаи таълим, тарбия ва рушд истифода намудан мумкин аст. Таъсирбахшии таълимӣ дар он зухур меёбад, ки фаъолияти бозӣ ба таври автоматикӣ раванди таълимиро инъикос менамояд ва таваҷҷуҳи хонандагонро ба омӯзиш равона менамояд.

Яке аз воситаҳои муҳими истифодаи бозихои дидактикӣ ин тақлид ва амсилаи фаъолияти институтҳои иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ мебошад. Чунин намудҳои бозихои дидактикӣ на танҳо вазифаи маърифатӣ доранд, балки ба инкишофи ҷаҳонбинӣ ва ҳолати эмотсионалии хонандагон тағйироти зиёд мегузорад.

Албатта барои бозихои тақлидӣ ва амсилабозӣ вақт ва саъю кӯшиши зиёд сарф мешавад, зеро гузаронидану муҳокимаи натиҷаҳо инро тақозо менамояд. Бозихои дидактикӣ аз рӯйи фаъолияти маърифатии таълимӣ фарқ мекунад. Ҳамчунон он ҷо аз рӯйи фаъолият, ташкил ва фаъолияти байниҳамдигарии хонандагон, нақши омӯзгор фарқ мекунад. Аломатҳои дар боло ёдрас шуда ба ҳамаи намудҳои бозӣ хосанд. Дар маҷмуаҳои муосир бештар 500 бозихои гуногуни дидактикӣ ёдрас мешаванд. Аммо то ҳол таснифи аниқ бозихо қоркард нашудааст. Аксар вақт бозихо аз рӯйи вазифаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ тасниф мешаванд. Дар чунин таснифот намудҳои зерини бозихо нишон дода шудаанд:

- бозихо барои тарбияи ҳиссиёт;
- бозихои шифохӣ ;
- бозихо барои шиносӣ бо табиат, баъзан бозихо ба ашё муносибат доранд;
- бозихо бо бозичаҳои дидактикӣ ;
- бозихои мизӣ ва ҳуруфчинӣ ;
- бозихои шифохӣ ;
- бозихои суҷаи қалбакӣ дошта.

Чунин гурӯҳбандии бозихо дорои самти таълимӣ мебошанд. Шартан якҷанд намудҳои бозихои дидактикиро метавон ҷудо намуд, ки тибқи намудҳои фаъолияти хонандагон гурӯҳбандӣ мешаванд:

- бозӣ -саёҳат;
- бозӣ -супориш;
- бозӣ -пешгуйикунӣ ;
- бозӣ -чистон;
- бозӣ -сухбат (бозӣ -муколамма).

Бозӣ -сухбат бештар ба афсона, инкишофи он ва муъҷизаҳо шабоҳат дорад. Бозӣ -саёҳат далелҳо ва ҳодисаҳои воқеиро инъикос менамояд. Дар онҳо чизҳои оддӣ ба таври ғайриоддӣ , осон-тавассути чистон, тавассути бартарафкунии душворӣ , шавқовар омӯхта мешавад.

Мақсади бозии саёҳат таассуроти хонандагонро инкишоф дода, таваҷҷуҳи хонандагонро ба олами атроф равона намуда, вазифаҳои таълимиро иҷро намудан мебошад. Бозихои саёҳат таваҷҷуҳи мушоҳидакорӣ , ба таври осон мушкилиҳоро бартараф кардан ва ба қомеъӣ ноил шуданро ба хонандагон меомӯзонад. Маҳз ҳамин ҳолат шавқмандӣ ва фаъолнокии хонандагонро ҳангоми ширкат варзидан дар суҷаи бозӣ бештар менамояд. Онҳо кӯшиш мекунад, ки қоидаҳои бозиро риоя намуда, вазифаи пеши онҳо гузошташударо ҳал намоянд, чизи навро омӯзанд. Нақши омӯзгор дар ин бозихо махсус мебошад, дониши зиёд тақозо менамояд, омода будан барои ба саволҳои хонандагон ҷавоб додан, бо хонандагон якҷоя бозӣ карда раванди таълимиро идора намудан мебошад.

Бозӣ -саёҳат ин бозии фаъолияти фикрронӣ , эҳсосии хонанда буда, шакли қаноатмандии онҳо аз дониши азхудкардаашон мебошад.

Бозӣ -супориш низ он ҷузъиёстро дар бар мегирад, ки бозӣ -саёҳат дорад. Асоси чунин бозихоро амал кардан бо ашё, бозичаҳои дидактикӣ , супоришҳои шифохӣ ташкил

медиханд. Вазифаҳои бозӣ ва фаъолияти бозии чунин бозиҳои маҳорати мутобиқ кардани дониш бо вазъияти воқеӣ муайян кардани алоқаҳои байниҳамдигарӣ мебошад.

Бозиҳои-чистонҳо. Албатта пайдоиши чистонҳо худ ба гузаштаи дур алоқаманд аст ва онҳо имрӯз низ ҳамчун бозии дидактикӣ мавриди истифодаи васеъ қарор доранд.

Махсусияти бозии асосии чистонҳо дар вазифаи мантикӣ доштани онҳо зухур меёбад. Чистонҳои вазифаҳои мантикӣ дошта гуногунанд ва онҳо ба инкишофи фикрронии мантикӣ ва қобилияти зехнии хонандагон мусоидат менамоянд. Чистонро ёфта хонанда таҳлил, ҷамъбаस्तкуниро меомӯзад ва маҳорати муҳокимаронӣ, ҳулосабарориро ташаккул медиҳад.

Бозӣ -сухбат (муколама). Дар асоси бозӣ сухбат асосан муоширати омӯзгор бо хонанда ва байни хонандаҳо ба шумор меравад. Чунин муошират хусусияти таълимӣ ва фаъолияти бозӣ дар бар гирифта, ба ташаккули салоҳияти муоширатии хонандагон мусоидат менамояд.

Дар бозиҳои сухбат омӯзгор аксар вақт сухбатро аз номи қаҳрамонҳои дӯстдоштаи бачагон оғоз намуда, хушҳолӣ, муоширати озод фароҳам меорад ва хонандагон барои такрор намудани сухбат хоҳиш пайдо мекунад. Мазмунӣ маърифатии бозӣ -сухбат набояд рӯяки бошад, балки он барои ягон дониши навро омӯختан равона гардад.

Аз рӯйи мақсади худ ва имконияти бозӣ дар бештари ҳолатҳо аз ҳадди таълими фаъл берун мебарояд ва ҳамчун системаи зарурии фаъолияти педагогӣ дар маҷмӯъ ба шумор меравад. Вазифаи омӯзгор дар он аст, ки бояд вазъияти максималии педагогиро пайдо намояд, то ки хонандаро ба фаъолияти маърифатӣ ҷалб намояд. Омӯзгор бояд ҳамеша раванди таълимро инкишоф диҳад, то ки ин барои азхудкунии барномаи таълим мусоидат намояд. Аз ин ҷо дар дарсҳои истифодаи бозиҳои дидактикӣ ҳеле муҳим мебошад. Бозӣ барои муошират кумак менамояд, барои азхудкунии дониш, маҳорат ва малакаи нав мусоидат менамояд. Ҳамчунон ба хонандагон ба рафтори худ баҳо додан, коллективизм, фаълноқӣ, интизом, мушоҳидакорӣ, бодикқатӣ, ҳисси масъулиятро меомӯзонад.

Чунин талаботро нисбат ба бозиҳои дидактикӣ муҳим ва асосӣ шуморидан мумкин аст:

1. Ҳар як бозии дидактикӣ бояд супоришҳоеро дарбар гирад, ки ба инкишофи қобилияти зехнӣ ва тарбиявии онҳо равона бошад.

2. Дар бозии дидактикӣ мавҷуд будани супориши ҷолиб, ки ҳалли он кушиши зехниро тақозо менамояд ва зарурияти баргараф кардани мушкилӣ пеш меояд ҳатмӣ мебошад.

3. Мақсади дидактикӣ бояд бо машғулияти дилхушкунанда, ҳазлу шӯҳӣ иҷро гардад. Ба бозӣ машғул шуда, хонандагон кӯшиши зехнӣ менамоянд ва худ рафти бозӣ иҷрои вазифаҳоро осон менамояд.

4. Бозӣ бояд ҳавасмандии хонандагонро бедор намояд ва дар хонанда шавқи иҷрову ҳалли супоришро пайдо кунад.

5. Бозиҳоро бояд ҳуб омода намуда барои гузаронидани он пешакӣ тайёри дидан зарур аст. Муҳим аст, ки хонандагон муҳимии иҷрои супоришро дарк намоянд.

6. Бозиҳои гурӯҳӣ бояд дар фазои наққорӣ, эҷодӣ гузаронида шуда, дар хонандагон ҳисси қаноатмандӣ ва хушҳолӣро бедор намояд.

7. Бозиҳои бояд чунин сурат гиранд, ки хонандагон мақсади таълимии бозиҳоро дарк намояд ва фаълноқии худро нишон диҳанд.

Ҳамин тариқ, бозии дидактикӣ ин фаъолияти таълими фаъл бо амсилаи тақлидӣ барои омӯзиши зухурот, равандҳо ба шумор меравад.

Бозии дидактикӣ ҳамчун воситаи таълим имконияти зиёди фаългардонии раванди таълимро дар худ дорад. Хонандагон дар вақти бозӣ танҳо дар доираи маълумот оид ба зухурот, ки дар вақти бозӣ шинос мешаванд, маҳдуд нагашта, фаъллона мафҳумҳои навро аз худ мекунанд.

Бозиҳои дидактикӣ ашъи махсус, шароити муайянеро тақозо намекунанд, танҳо дониши кофиро аз омӯзгор талаб менамояд.

Хонандагон дар раванди бозӣ на танҳо ба инъикоси олами атроф шинос мегарданд, балки фаъллона вазифаи зарурии таълимиро аз худ менамоянд. Чунин қорҳои таълимӣ ба монанди шумурдан, хондан, ба хотир гирифтани, ки хонандагон дар рафти дарс хоҳиши аз худ кардани надоранд дар вақти бозӣ бо хушҳолӣ аз тарафи онҳо иҷро мегарданд. Ҳамчунон дар хонандагон хоҳиши такрор кардани бозӣ пайдо мешавад ва ин барои ба осонӣ аз худ кардан ва мустақкам намудани дониш, маҳорат ва малака боис мегардад.

Ба ҳамин тариқ, бозӣ дар хонандагон на танҳо аҳамияти психологии худро ҳамчун фаъолият тибқи хоҳиш аз даст намедихад, балки вазифаҳои психикии хонандагонро инкишоф медиҳад. Барои ташаккули таҳаюл, малакаҳои муошират бо иҷрои қоидаҳои бозӣ дар бозӣҳои зехнӣ замина муҳайё мегардад. Хонандагон дар раванди бозӣ аз фаъолияти худ ҳаловат бурда, вазифаю супоришҳои таълимиро иҷро менамоянд.

Бозӣҳои дидактикӣ худ ин фаъолгардонии раванди таълим маҳсуб меёбанд.

АДАБИЁТ:

1. Актуальные проблемы преподавания истории и обществознания в образовательных организациях различных типов: Коллективная монография. Ч. 1 / Под общ. ред. Л. В. Алексеевой. – Нижневартовск: Издательство Нижневартовского государственного университета, 2015. – 119 Режим доступа: http://nvsu.ru/ru/Intellekt/1531/Aktualnie_202015.pdf (санаи мурочиат: 17.04.2023).
2. Анисимов А.М. Работа в системе дистанционного обучения Moodle: Учеб. пособие. — 2-е изд. испр. и дополн. — Харьков, ХНАГХ, 2009. Режим доступа: https://moodle.org/pluginfile.php/1968229/mod_resource/content/2/Anisimov_Book_%20Moodle_2009.pdf (санаи мурочиат: 16.11.2023).
3. Башкатова, Е.Л. Системно-деятельностный подход – основа стандартов второго поколения [Электрон. ресурс] / Е.Л. Башкатова. – 2015. – Режим доступа: <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/materialy-mo/2015/09/28/sistemno-devyatelnostnyy-podhod-osnova-standartov-vtorogo> - (санаи мурочиат: 08.04.2023).
4. В. С. Бернштейн.— Джон Дьюи. / Гуманитарная энциклопедия: Персоналии [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2020 (последняя редакция: 08.02.2020). URL: <https://gtmarket.ru/personnels/john-dewey> (санаи мурочиат: 20.03.2023).
5. Государственный стандарт основного общего образования //URL: https://drive.google.com/open?id=1TB9ixjm7WaclUdlqG2wR1_7HNMqC8Kei
6. Государственный стандарт среднего общего образования //URL: <https://drive.google.com/open?id=19Stt0XTQ1pUVxr4VX3SOo2Nk1ykkay54>
7. Карабанова, О. Р. Методологические и теоретические основы изучения общепсихологической теории деятельности / О. Р. Карабанова. — Текст: непосредственный, электронный // Молодой ученый. — 2018. — № 50 (236). — С. 338-342. — URL: <https://moluch.ru/archive/236/54819/> (санаи мурочиат: 17.03.2023).
8. Козлова, В. И. Феномен интенсивного обучения в контексте теории деятельности / В. И. Козлова, М. А. Бондаренко. — Текст: непосредственный, электронный // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы I Междунар. науч. конф. (г. Уфа, июнь 2011 г.). — Уфа: Лето, 2011. — С. 18-23. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/18/717/> (санаи мурочиат: 02.03.2023).
9. Малинина, И. А. Применение активных методов обучения как одно из средств повышения эффективности учебного процесса / И. А. Малинина. — Текст: непосредственный, электронный // Молодой ученый. — 2011. — № 11 (34). — Т. 2. — С. 166-168. — URL: <https://moluch.ru/archive/34/3909/> (санаи мурочиат: 25.04.2023).
10. Монтессори, Мария Впитывающий разум ребенка, 2-ое издание - СПб. :Благотворительный фонд «ВОЛОНТЕРЫ». 2011. - 320 с. URL: <http://padabum.com/x.php?id=188425> (санаи мурочиат: 16.02.2023).
11. Мороз Б.В. Использование электронной образовательной платформы MoodleCloud в школьном образовании / Б. В. Мороз. — Текст: непосредственный, электронный // Золотые страницы образования. — 2020. — № 1 (90). — URL: <https://docs.google.com/document/d/1yraSOD2bcKbq7XymMcjSlgcEN5YURdPygUYJMi3lKAc/edit#heading=h.gjdgxs> (санаи мурочиат: 04.04.2023).
12. Наумова, Н. С. Системно-деятельностный подход в образовании [Электрон. ресурс] / Н. С. Наумова. — Москва, 2011. — Режим доступа: http://pgiro.3dn.ru/SbornikiKonf/2018_12_06_sb_konf_noybr_2017.pdf (санаи мурочиат: 05.03.2023).
13. Психологос. Энциклопедия практической психологии : сайт. – Обновляется в течение суток. – URL: <https://www.psychologos.ru/articles/view/intellektualnoe-razvitie-rebenka-dvoe-zn--teoriya-piazhe> (санаи мурочиат: 16.02.2023.).
14. Рябчунова, К. Н. Реализация идей Л. С. Выготского в теории планомерно-поэтапного формирования умственных действий П. Я. Гальперина и в теории развивающего обучения Д. Б. Эльконина — В. В. Давыдова / К. Н. Рябчунова. — Текст: непосредственный, электронный // Молодой ученый. — 2016. — № 27.1 (131.1). — С. 27-30. — URL: <https://moluch.ru/archive/131/35961/> (санаи мурочиат: 06.02.2023).

15. Савостьянов В.О. Критический подход к образованию в работах бразильского философа и педагога Паулу Фрейре // Педагогический журнал. 2017. Том 7. № 2А. С. 213-221. URL: <http://publishing-vak.ru/file/archive-pedagogy-2017-2/21-savostyanov.pdf> (санаи мурочиат: 06.02.2023).

16. Системно-деятельностный подход к обучению как наиболее эффективный путь формирования УУД: [Электрон. ресурс]. – Сообщество учителей-предметников «Учительский портал», 2012. – Режим доступа: <http://www.uchportal.ru/publ/23-1-0-5813>. (санаи мурочиат: 20.03.2023).

17. Сторожилова, А. А. Системно-деятельностный подход на уроках обществоведческих дисциплин в условиях дистанционного обучения детей-инвалидов: опыт реализации / А. А. Сторожилова, Е. М. Бакушева. - Текст : непосредственный, электронный // Молодой ученый. - 2018. - № 18 (204). - С. 192-194. - URL: <https://moluch.ru/archive/204/50044/>. (санаи мурочиат: 07.03.2023).

18. Широков, Е. А. Использование информационных технологий в преподавании истории и обществознания / Е. А. Широков. — Текст: непосредственный, электронный // Молодой ученый. — 2014. — № 6.3 (65.3). — С. 49-52. — URL: <https://moluch.ru/archive/65/10926/> (санаи мурочиат: 27.02.2023).

19. Шумейко, О. Н. Реализация системно-деятельностного подхода в процессе обучения / О. Н. Шумейко. — Текст: непосредственный, электронный // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Самара, март 2016 г.). — Самара: ООО "Издательство АСГАРД", 2016. — С. 18-25. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/188/9804/> (санаи мурочиат: 17.03.2023).

20. Ryle, Gilbert. The Concept of Mind. NY, Barnes & Noble, 1949. Райл, Гилберт. Понятие сознания. Общая научная редакция В. П. Филатова. — М., Идея-Пресс, 2000. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий.-21.04.2008. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/3298> (санаи мурочиат: 06.02.2023).

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИСТИФОДАИ БОЗИҲОИ ДИДАКТИКӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАЪЛИМ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ

Дар мақола қайд карда мешавад, ки дар таълими забони хориҷӣ истифодаи бозиҳои дидактикӣ ҳамчун воситаи таълим аҳамияти хоссаро касб мекунад. Бозӣ ҳамчун усули фаъоли таълим барои аз худ кардани мақсадҳо ва вазифаҳои таълимӣ, инчунин шавқовар гардонидани раванди таълим, ҳавасманд намудани хонандагон ба фаъолият, баланд бардоштани сатҳи дониш, ташаккули маҳорат ва малакаҳо, ба хотир гирифтани иттилоот, ислоҳи ҳаџоҳо ва рушди қобилияти муошират дар ҷомеа мусоидат менамояд. Ҳамчунон таъкид мегардад, ки хонандагон дар раванди бозӣ на танҳо ба инъикоси олами атроф шинос мегарданд, балки фаъолони вазифаи зарурии таълимиро аз худ менамоянд.

Махсусиятҳои бозиҳои дидактикиро ба эътибор гирифта, тибқи имкониятҳои онҳо зикр кардан мумкин аст, ки бозиҳои дидактикӣ яке аз роҳҳо ва методҳои ҳавасманд намудани хонандагон дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ маҳсуб меёбанд. Истифодаи бозиҳои дидактикӣ дар дарсҳои забони хориҷӣ омодагии хонандагонро нисбат ба муошират бештар менамояд, ҳамчунон ба хонандагон имкон фароҳам меорад, ки нуктаи назари худро дошта бошанд. Ба ғайр аз ин истифодаи бозиҳои дидактикӣ дар раванди таълими забони хориҷӣ фарҳанги муошират ва малакаи қор дар коллективро инкишоф медиҳад.

Калидвожаҳо: бозиҳои дидактикӣ, раванди таълим, усули фаъоли таълим, дониш, маҳорату малака, қобилиятҳои муоширатӣ ва ғодӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР КАК СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В статье отмечается, что использование дидактических игр как средства обучения имеет особое значение при обучении иностранному языку. Игра как активный метод обучения позволяет освоить учебные цели и задачи, а также сделать учебный процесс интересным, побудить учащихся к работе, повысить уровень знаний, развить навыки и умения, запомнить информацию, исправить ошибки, и способствовать развитию коммуникативных навыков в обществе. Также подчеркивается, что в процессе игры учащиеся не только знакомятся с окружающим миром, но и активно выполняют необходимое учебное задание.

Учитывая особенности дидактических игр, по их возможностям можно отметить, что дидактические игры являются одним из способов и методов мотивации учащихся в изучении иностранных языков. Использование дидактических игр на уроках иностранного языка делает учащихся более подготовленными к общению, а также дает учащимся возможность иметь собственную точку зрения. Кроме того, использование дидактических игр в процессе обучения иностранному языку развивает культуру общения и навыки работы в команде.

Ключевые слова: дидактические игры, учебный процесс, активный метод обучения, знания, умения, коммуникативные и творческие способности.

THEORETICAL ASPECTS OF USING DIDACTIC GAMES AS A MEANS OF LEARNING IN FOREIGN LANGUAGE

The article notes that the use of didactic games as a teaching tool is of particular importance when teaching a foreign language. Game as an active learning method allows you to master educational goals and objectives, as well as make the learning process interesting, motivate students to work, increase the level of knowledge, develop skills and abilities, remember information, correct mistakes, and promote the development of communication skills in society. It is also emphasized that during the game, students not only get acquainted with the world around them, but also actively carry out the necessary educational task.

Considering the features of didactic games, based on their capabilities, it can be noted that didactic games are one of the ways and methods of motivating students in learning of foreign languages. The use of didactic games in foreign language lessons makes students more prepared to communicate, and also gives students the opportunity to have their own point of view. In addition, the use of didactic games in the process of teaching a foreign language develops a culture of communication and teamwork skills.

Key words: didactic games, educational process, active learning method, knowledge, skills, communication and creativity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зикруллоҳзода Фарҳод Зикруллоҳ номзади илмҳои педагогӣ, и.в.дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Данғара, Тел.:988125156, E.mail.: farxod-xasanov@inbox.ru.

Сведения об авторе: Зикруллоҳзода Фарҳод Зикруллоҳ - кандидат педагогических наук, исполняющий обязанности доцент кафедры иностранных языков, Дангаринского государственного университета, Тел.: 988125156, E.mail.: farxod-xasanov@inbox.ru.

Information about the author: Zikrullohzoda F.Z. – candidate pedagogical sciences, executor Associate Professor of the Department of foreign languages, Dangara state University, Тел.:988125156, E.mail.: farxod-xasanov@inbox.ru.

ТДУ 37.015. 3+373 (575.3)

ОИЛА ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ НАСЛИ НАВРАС

Шарипова М. С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

«Оила дар фарҳанги мардуми куҳанбунёди тоҷик ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ эътироф гардидааст, зеро беҳтарин арзишҳои инсонӣ, аз қабili муҳаббатӣ садоқат, самимияти вафодорӣ ва ҳамдигарфаҳмиву таҳаммулгарӣ маҳз дар оила таъшиқу меёбад».

Эмомалӣ Раҳмон

Дар таърихи тулони рӯзгорони аҳли башар дар ҷараёни ҳаёти маишӣ, меҳнатӣ ва оилавии инсон таҷрибаи пурқимате ҳосил гардидааст, ки истифодаи онҳо дар соҳаи тарбияи тафаккуру ҳиссиёти насли наврас аҳамияти бузург дорад. Насли ҷавон маданияти маънавии насли калонсолонро қабул мекунад, ки он ба таъшиқу характер, муносибат ба муҳити зист, аз ҷумла ба муносибати оилавӣ таъсири бузург мерасонад.

Чи тавре ки иморат аз хиштҳо бунёд меёбад, давлат ҳам аз оилаҳо таъшиқу меёбад. Бинобар ин вазъияти оила ба ҳаёти ҷамъиятии давлат таъсири бевосита мерасонад. Таъсири оила ба ҳаёти ҷамъиятии давлат ба воситаи чи тавр иҷро намудани вазифаҳои сурат мегирад.

Оила-мурабии аввалин, раҳнамои ҳаёт, асосгузори феълӣ атвори ояндаи ҳар як наврас мебошад. Дар оила шахс тарбия ёфта, меёриҳои ахлоқиро аз худ мекунад ва ба ҳаёти мушаккул омода мегардад ва ба камол мерасад.

Оила арзиши муқаддасест, ки ба ҳаёти тамаддунҳо замина гузошта, дар зиндагии инсоният ва пешрафти маданияи ҷомеа нақши муҳимро мебозад. Оила бинӯст, ки барои тамоми умр бунёд ва орошта мешавад. Ҳамин мазмун дар абёти зерини шоир Равшани Ҳамроҳ хеле ҷаззоб ва пурмуҳтаво ба қалам омадааст:

Оилаву гул ба ҳам шабоҳат доранд,
Дар боғи ҷаҳон аҷаб латофат доранд.
Аз хавфи ҳазон ниғаҳ бидор ононро,
Оилаву гул басо назокат доранд.

Чунки зербинои таълиму тарбия дар оила устувор мегардад, рушду такомули зеҳнии инсон аз муҳити хонавода ибтидо мегирад ва амсоли ҷамъият ҳамқадами замон рушду такомул ёфта, вобаста ба муҳити маънавии ҷомеа шаклу мазмуни нав пайдо мекунад. Дар ҳар давра замон тарбия аз оила сарчашма мегирад, яъне маҳз оила нахуст барои ояндаи

насли наврас хишти аввали бунёди қасри маънавиёт ба ҳисоб меравад. «Фарзанди солеҳ ва соҳибмаърифат идомабахши кору пайкори валидон, насл ва номбардори падару модар аст». Мухити оилавӣ дар тарбияи фарзанд мавқеи бузург дошта, он барои ҳамчун шахсияти комил ба воя расидани фарзанд мусоидат менамояд. Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ дар масъалаи тарбияи фарзанд оид ба эҳтироми падар чунин қайд намудааст:

Зинҳор, ба ҳирфати падар кӯш!
Дар дидаи мардум аз ҳунар чӯш!
Ҳар ҷо, ки равӣ, писанд ой!
Пеши ҳама сарбаланд ой! [4].

Мутафаккирони бузург Унсурмаолии Кайковус ва Саъдии Шерозӣ бар ин боваранд, ки дар тарбияи инсон решаҳои ирсии ӯ нақши ҳалқунанда доранд. Хусусиятҳои характери кӯдак бештар ба табиати волидони ӯ вобаста аст. Ҳар як кӯдак дар ҳислатҳои истисноии ҳислатҳоро дорад, ки аз аҷдодони ӯ ба мерос мондаанд.

Одатан мафҳуми оиларо чӣ тавр мефаҳмем? Ба ин мафҳум чӣ гуна таъриф додан дурусттар аст? Оила як гурӯҳи хурдест, ки ба издивоҷ ё таваллуд асос ёфтааст, ки ин гурӯҳ гурӯҳи ибтидоии ниҳоят муҳимест, ки зиндагии ҷомеаро пешбарӣ мекунад, онро ба зинаҳои баланд мебардорад, инкишоф медиҳад, наслҳои ояндаро тарбия мекунад ва барои рушди онҳо масъул аст. Аъзоёни онро ягонагии рӯзгор, ёрии ҳамдигарӣ ва масъулияти маънавий пайваст мекунад.

Дар ҷомеаи башарӣ муҳимтарин арзиш ин шахс, тафаккур, дониши ӯ мебошад, ки арзишҳои навро ба вучуд меорад: динӣ, илмӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, арзишҳо дар соҳаи санъат ва ғайра. Одатан, ба ҳама арзишҳои зиёд пахншудатарин, таъсирбахш ва муайянкунанда арзиши фарҳангист. Дигарон дар ҷомеа нақши муайян доранд.

Мероси ғановатманди миллии мо нишон медиҳад, ки арзишҳои фарҳангӣ ва дидгоҳҳои фарҳангии ҷомеа дар ҳаёти инсон нақши ҳалқунанда дорад.

Оила гурӯҳи хурде мебошад, ки дар асоси никоҳи байни зану мард асос ёфтааст, ки аъзоёни онҳоро ҳаёти умумӣ, масъулияти маънавий ва ёрии ҳамдигарӣ мепайвандад. Он маҷмуи меъёрҳои намунаҳои рафторро таҳия менамояд, ки муносибати байни зану шавҳар, падару модар ва фарзандонро байни ҳамдигар танзим мекунад [7, с. 123].

Оила муҳимтарин ниҳоди иҷтимоии наслҳои наврас мебошад. Ин муҳити шахсӣ барои ҳаёт ва рушди кӯдакон, наврасон ва ҷавонон аст, ки сифати он бо як қатор параметрҳои оилаи мушаххас муайян карда мешавад:

Сохтори демографии оила – калон, аз ҷумла ҳешовандони дигар, ё ядрой аз ҷумла танҳо волидон ва кӯдакон; пурра ё нопурра; як фарзанд, кам ё бисёрфарзанд).

Тибқи таърифи луғати фалсафӣ: «Оила як воҳиди (гурӯҳи хурди иҷтимоӣ) ҷомеа, муҳимтарин шакли ташкили ҳаёти шахсӣ мебошад, ки ба иттиҳоди ақди никоҳ ва робитаҳои оилавӣ, яъне ба муносибатҳои бисёрҷонибаи зану шавҳар, падару модар ва фарзандон, бародарону хоҳарон ва дигар ҳешовандон асос ёфта, яқоя зиндагӣ мекунад ва хоҷагии умумиро пеш мебаранд». Пас аз ин мо метавонем ба хулосае оем, ки оила як сохтори мураккаби бисёрҷониба мебошад, ки дорой ҷаҳод аломати асосӣ мебошад:

1. Воҳиди оилавӣ – гурӯҳи хурди иҷтимоии ҷомеа;
2. Оила шакли муҳимтарини ташкили ҳаёти шахсӣ мебошад;
3. Оила – иттиҳоди никоҳ;

4. Оила-муносибатҳои бисёрҷонибаи байни зану шавҳар ва ҳешовандон, падару модарон, бародарону хоҳарон, бобою бибиҳо ва ғайра яқоя зиндагӣ карда, хоҷагии умумӣ пеш мебаранд.

Файласуфи рус И. Илин оиларо «**Батни ибтидоии маданияти инсоният**» меномад [8, с. 67]. Дар оила кӯдак асосҳои маданияти моддию маънавиро аз худ мекунад. дар муошират бо калонсолони наздик дар кӯдак шаклҳои рафтори воқеан инсонӣ ташаккул меёбад, малакаҳои тафаккур ва нутқ, самтигирӣ ва ғайра яқоя зиндагӣ карда, хоҷагии умумӣ одамон, сифатҳои ахлоқӣ, арзишҳои ҳаёт, саъю кӯшиш, идеалҳо.

Антонов А. И. оиларо дар асоси ғайриҷаҳод ва ҷомеаи одамон, ки бо риштаҳои никоҳ, волидайн, ҳешутаборӣ алоқаманд аст ва ба ин васила ба амал овардани тақрористехсолии оила ва идомаи наслҳои оилавӣ, инчунин иҷтимоии фарзандон ва нигоҳ доштани мавҷудияти аъзои оила муайян мекунад [9, с. 66].

Аксар вақт тадқиқотчиён оиларо ҳамчун як гурӯҳи хурди иҷтимоӣ, воҳиди ибтидоии ҷомеа, ки ба издивоҷ ё ҳешовандӣ асос ёфтааст, муайян мекунанд. Чунин таърифҳо се хусусияти оиларо ба назар мегиранд:

- а) гурӯҳи хурди оилавӣ;
- б) ақди никоҳ ва ба вучуд омадани оила;
- в) робитаи оилавӣ.

Дар таърифҳои олимони дигар бошад, хусусиятҳои бештар ва мушаххаси оила фаро гирифта шудааст. Онҳо оиларо ҳамчун «системаи таърихӣ хоси муносибатҳои байни зану шавҳар, байни падару модар ва фарзандон, як гурӯҳи хурди иҷтимоӣ, ки аъзои он бо муносибатҳои ақди никоҳ ё ҳешутаборӣ, ҳаёти умумӣ ва масъулияти ахлоқӣ ҳамдигар алақаманд аст, ки зарурати иҷтимоии он бо эҳтиёҷоти ҷомеа ба такрористеҳсоли ҷисмонӣ маънавии аҳоли муайян карда мешавад», мӯйян мекунанд [4. с.78].

Таълиму тарбияи дурусти фарзанд аз оила оғоз мегардад. Аз ин лиҳоз, ҳар қадар ки волидайн дар муҳити оила ба тарбияи фарзандон эътибори ҷиддӣ диҳанд, ҳамон қадар раванди донишандӯзӣ ва одобу ахлоқи онҳо дар муассисаҳои таълимӣ бидуни мушкилот ҷараён мегирад.

Чунончи психологи рус В. И. Селиванов раванди ташаккули характер дар оиларо таҳқиқ намуда, ба чунин хулоса омадааст, ки кӯдакии хушбахтона натиҷаи ҳамфикрии хушбахтонаи оила ва ғамхории падару модар дар ҳаққи фарзанд мебошад. Барои он ки гуфтаҳои боло дар амал иҷро шавад, чунин вазифаҳоро бояд дуруст дарк намуд:

- ташаккули муносибати дӯстона бо ҷинси мухталиф;
- маълумот дар хусуси никоҳ ва оила;
- пайдо кардани боварӣ оид ба баробарҳуқуқии аъзоёни оила;
- тарбияи эҳтироми падару модар;
- тарбияи талаботи ахлоқӣ ба тавваллуд ва тарбияи фарзандон.

Қайд кардан ҷоиш аст, ки ҳамаи ин омилҳои тарбияи ахлоқӣ шогирдон барои минбаъд пойдор гардидани зиндагии зану шавҳар, тарбияи фарзандон, беҳтар идоракунии корҳои синну соли хонандагон тарзу усули гуногуни тарбияи ахлоқӣ ба кор бурда мешавад.

Давом додани насли инсон, тарбияи фарзандон, ташкили шароити зиндагонӣ ва вақти холиро бо аъзоёни оила гузаронидан муҳимтарин вазифаҳои иҷтимоии оила мебошад. Фарзанд ба меҳру навозиш ниёз дорад ва падар дар навбати худ бо қамолӣ муҳаббат бояд фарзанди хешро тарбият кунад. байти Фирдавсии бузург ифодагари ҳамин мазмун аст:

Чу фармонпазиранда бошад писар,
Навозанда бояд, ки бошад падар.

То даме ки дар оила вазъияти ҳамкорӣ, ёрии ҳамдигарӣ, боварӣ ба ҳамдигар вучуд дорад, дар чунин оила одамони поквичдон, меҳрубон, масъулиятшинос ва гуманист, ки тайёранд ҳамеша ба рафӣқон ва атрофиён ёрӣ расонанд, ба воя хоҳанд расид. Зеро муомилаву муошират, рафтору гуфтор, муносибати хонаводагӣ ва гуфтугузори ҳамешагии падару модар дар ҳузури аҳли байташон қадом тариқе сурат гирад, бидуни тардид дар ҳамон шакле, ки ҳаст ба зехну тафаккури фарзандон нақши худро мегузоранд. Фарзандон рафтору кирдори волидайнӣ худро ба мерос мегиранд.

Ин маънӣ дар таълимоти Абуҳанифа Имоми Аъзам хело равшан дарҷ гардидааст, ки ин мазмун дар китоби «Ҷеҳраҳои мондагор»- Пешвои миллат чунин омадааст: «Абуҳанифа муносибатҳои софу покро дар хонавода тарғиб намуда, мақоми волои зан, қадру эҳтироми падар, шавҳар ва тарбияи дурусти фарзандонро нишон додаст. Ў таъкид менамояд, ки оила бояд дар асоси ҳамдигарфаҳмӣ ва эҳтироми яқдигар бунёд шавад. Аз нигоҳи шаръӣ вазифаи зану мард, волидон ва фарзандро асоснок намуда, муносибати оилавию ба танзим даровардааст. Никоҳу талок, ирсу мерос ва ҳуқуқи ҳар узви оила дар фикри ӯ муайян шуда, аз рӯйи он талаботи зиндагии оилавӣ дар тули асрҳо бунёд шудааст» [11].

Эътирофи ҳуқуқҳои оилавӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарин дар таълимоти Абуҳанифа мебошад. Дар муносибатҳои оилавии имрӯзаи мардуми мо таъсири аслҳои мавриди назари Абуҳанифа ҷой доранд ва ҳатто дар баъзе мавридҳо ба татбиқи Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамоянд. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо иборат аз меъёрҳои ҳуқуқие ҳаст, ки зери таъсири меъёрҳои ҳуқуқии ҷаҳони имрӯза ба вучуд омадааст, балки он руҳу мазмуну суннати динии мардуми моро низ ба эътибор гирифтааст [11, с. 191].

Мушоҳидаҳои муҳаққиқон-олимон гувоҳӣ медиҳад, ки дар ҷавонӣ нисбат ба рафтор ва ҳислатҳои ахлоқӣ қалонсолон ҳисси танқидӣ ҳис карда мешавад. Аз ин лиҳоз, ҳислатҳои

мусбат, аз қабилӣ ҳиссиёти ахлоқӣ, ҳушмуомила, эҳтиром ба калонсолон, ғамхорӣ нисбат ба кӯдакон, эҳтироми ҳамдигар байни аъзоёни оила, баҳусус занон дар оилаи онҳое, ки осуда зиндагӣ мекунад ва фарзандон аз онҳо намуна мегиранд. Ба ин маъно Носири Хусрав чунин гуфтааст:

Фарзанд ҳамон кунад ба ҳар ҳол,
К-аз модари ҳешу аз падар дид. [4].

Мақоми оила дар тарбияи фарзанд, болоравии сатҳи маълумот ва вобаста ба ин ривочи ҳушаклоқӣ бояд бештар бошад. Бисёр сарварони оилаҳо бо вучуди сарватманд будан ба тарбияи фарзандон кам аҳаммият медиҳанд, бо мактаб робитаи зич надоранд. Дар натиҷа фарзандон дар чунин оила солаҳ тарбия намеёбанд [11, с.190].

Таи солҳои охир аҳаммият ва вазифаҳои оила яке аз муаммоҳои мубрам ба ҳисоб меравад. Шахсият кай, дар кучо ва кӣ ба тарбияи кӯдак бояд машғул шавад? Киро масъули тарбияи шахсият метавон гуфт? Оила, мактаб ё ҷомеа? Мухити аввалине, ки кӯдакро иҳота менамояд, оила аст. Оила ҷаҳонест, ки кӯдак дар он зиндагӣ мекунад, ғайрияти мебаррад, эҳтиром, хурсандӣ, ҳамдардӣ қардан ва дӯст доштанро меомӯзад. Ҳамчун узви оила кӯдак метавонад муносибати муайянро бо волидон ба роҳ монад ва ин муносибатҳо метавонад ҳам таъсири мусбат ва ҳам манфӣ расонад. Дар ин замина кӯдак метавонад самимӣ, некро, шод ё ин ки дурушт, дуруғӣ ва дуруа ба воя расад. Тарбияи кӯдак аз волидон масъулияти хоссаро талаб мекунад. инсонро мо бояд дар заминаи меҳру муҳаббати модар нисбат ба падар ва падарро ба модар ба камол расонем. Фарзанди хуб дар ҳамон оила тарбия меёбад, ки дар он падару модар нисбат ба ҳамдигар меҳру муҳаббати самимӣ ва эҳтиром дошта бошанд.

Таъсири рафтору кирдори падару модар дар инкишофи кӯдак хеле бузург аст. Кӯдаке, ки дар фазои меҳру муҳаббат ва ҳамдигарфаҳмӣ ба воя мерасад, нисбатан камтар ба мушкилоти вобаста ба саломатӣ, таҳсил дар мактаб ва муошират бо ҳамсолон дучор мешавад. Ҳангоме ки аз ҷониби волидон нисбат ба кӯдак диққати махсус зоҳир қарда намешавад, кӯдак боистироб, гапнодаро, қанораҷӯӣ ва аз лиҳози психикӣ ташаккул наёфта ба камол мерасад. Беҳуда нест, ки Абӯшақри Балхӣ ин маъниро дар абёти зерин ҳунардона ба қалам додааст:

Ба ҳангоми барноии кӯдакӣ,
Ба дониш тавон ёфтаи зиракӣ.
Дарахте, ки хурдак будад, боғбон
Бигардонад ўро, ҷу хоҳад ҷунон,
Ҷу гардад қалон, боз нагваронаш,
Ки аз қачию ҳам бигардонадаш. [4].

Бо назардошти нуқтаҳои дар боло зикргардида, бо мақсади бештар намудани масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд ва дар руҳияи инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтироми арзиши миллӣ, умумибашарӣ ва фарҳангӣ, инчунин ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои фарзанд соли 2011 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» ба тасвиб расид, ки он бевосита масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд ва ниҳодеро, ки ин муносибатҳоро ба танзим медароранд, муайян намуд. Таҷриба собит менамояд, ки ин ба таври дахлдор иҷро нашудани масъулияти падару модар дар тарбияи кӯдак ба қастаҳои тарбияи оилавӣ ва ҳамчун шахсият ташаккул наёфтани кӯдак оварда мерасонанд. [6].

Ба ин маъно низ Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ гуфтааст:

Басе рӯзгорон, ки саҳтӣ бувад,
Писар ҷун падар нозукаш парварад.
Хирадманду парҳезгараҳ бидор!
Агар дӯст дорӣ, бо нозаҳ мадор! [4].

Дар даврони шуравӣ низ ҳукумат мустаҳкамӯ пойдор гардидани оиларо яке аз вазифаҳои муҳиму таъхиринопазири худ ҳисоб қарда, барои ҳалли он тамоми ҷораҳои имқонпазирро меид. Қарори ҳукумат «Дар бораи тадбирҳои пурзӯр намудани ёрии давлати ба оилаҳои серфарзанд» шаҳодати ғамхории доимӣ дар бораи мустаҳкам намудани оила, беҳтар шудани шароити моддию маишии он ва дуруст ба роҳ мондани тарбияи насли наврас мебошад. Пас аз соҳибистиклол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи ҳукумат як қатор қонунҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул шуданд, ки ба беҳбудӣ ва мустаҳкам

шудани оилаҳо равона гардидааст. Дар мактабҳо чорӣ намудани дарси «Ҳуқуқ» ва «Маърифати оиладорӣ» ҳам яке аз он тадбирҳо мебошад [12, с.21].

Барои он ки оила мустаҳкаму хушбахт бошад, бояд ҳар як ҷавон пеш аз хонадор шудан ба қонунгузориҳои никоҳу оила шинос шавад. Донишмандони қонун ва риоя намудани он, чи хеле ки дар боло қайд намудем, ба мустаҳкам гардидани оила ёрӣ мерасонад. Ҷавонон бояд донанд, ки никоҳи дар ташкилотҳои ақди никоҳ ва шӯроҳои маҳаллӣ ба қайд гирифташуда қонунӣ мебошад ва оилаи баробарҳуқуқи ҷамъиятиро ташкил медиҳад.

Оилаи навташкили имрӯза аксар дар асоси муҳаббати тарафайн ба вучуд меояд. Муносибати зану шавҳар дар асоси баробарҳуқуқии пурра ба роҳ монда мешавад. Муносибати зану шавҳар, дигар аъзоёни калонсолони оила ва фарзандон дар асоси иззату эҳтиром, самимият ва ғамхору дилсӯз будан ба ҳамдигар ташаккул меёбад.

Тарбияи оилавӣ на танҳо ахлоқ ва пандомез, балки муоширати доимӣ бо кӯдак бо шартӣ ба ҳам омадани ахлоқи умуминсонӣ мебошад. Файласуф ва педагоги машҳури фаронсавӣ Жан Жак Руссо қайд менамояд, ки «Хатои бузурге, ки дар раванди тарбия метавон кард ин- аз ҳад зиёд шитоб кардан аст».

Кӯдак ба дунё омада, ҳанӯз аз овони навзодӣ ташаккули шахсияти ӯ оғоз мегардад. Беҳуда нест, ки гузаштагон бофарҳанги мо гуфтаанд: «Вақти таълиму адаб аҳди тифлӣ аст». Инсон охишта-охишта ҷаҳони ихотакардаашро дарк мекунад. ба хотири он ки кӯдак аз уҳдаи ҳалли мушкилот барояд, ўро бояд ҳамарӯза аз меҳру муҳаббати волидон бархурдор намуд. Оиларо касе бадал карда наметавонад, зеро низомии арзишхоро маҳз оила дар бар мегирад. Маҳз дар оила ташаккулёбии шахсият ба вучуд омада, дар он пояи асосии шахсияти кӯдак гузошта мешавад. Муҳимияти нақши оила дар он арзёбӣ мегардад, ки маҳз дар он кӯдак марҳилаи муайяни ҳаёташро паси сар менамояд.

Моҳияти ҳақиқии қори тарбияи оилавӣ на дар суҳбат бо фарзандон ва таъсиррасонӣ бевосита ба онҳо, балки тарзи ҳаёти шахсӣ ва ҷамъиятии волидон дар ташкили ҳаёти инсонро фаро мегирад [5].

Бесабаб нест, ки дар мамлакати мо тарбияи фарзанд вазифаи оила, мактаб ва ҷомеа доништа мешавад. Дар сурати нодуруст ба роҳ мондани тарбия, дар оила мақомоти расмӣ ба он дахлат мекунад.

Волидон вазифадоранд, ки ба фарзанд дар мавзӯҳои оиладорӣ, муносибати зану шавҳар, рӯзғордорӣ, меҳмондорӣ, муносибат ба ҳешу табори тарафайн ва тарбияи фарзанд суҳбатҳо гузаронанд ва дар ин қор анъанаҳои беҳтарини халқӣ тоҷикро истифода намоянд.

Тарбияи хоҷагидорӣ ва меҳнатдӯстии фарзандон низ, ки ба иҷтимоишавии фарзанд алоқаманд аст ва ин яке аз вазифаи муҳими ҳар оила мебошад. Муҳаббат ба меҳнат аз кӯдакӣ парвариш меёбад. Муносибати софдилонии калонсолон ба меҳнат ба фарзандон таъсири мусбат мерасонад. Қадамҳои нахустини меҳнатдӯстӣ, умуман маъсулиятшиносиро бачаҳо, яъне фарзандон аз падару модар меомӯзанд.

Чи хеле ки дар боло ба ин маъно қайд намудем, оила ин ниҳоди аввалини иҷтимоишавии кӯдак, асоси ҳаёт, сарчашмаи саодат ва арзиши муҳими маънавӣ барои инсон буда, баъдан ба он дигар ниҳодҳо боғча, мактаб ва ҷомеа ҳамроҳ мешавад. Аммо дар ин марҳила боз ҳам оила аз ҳама омили муҳимтарини иҷтимоишавии шахсият боқӣ мемонад. Дар ҷараёни иҷтимоишавӣ, муҳити ихотакарда фард-оила, ҳамсолон ҷӣ дар боғчаи бачагона, ҷӣ дар мактаб ва иштирок менамояд. Иҷтимоишавӣ дар ҷараёни тарбия ба вучуд меояд ва одатан оила ниҳоди сарчашмаи нахустини тарбия мебошад. Ҳамаи он малакае, ки кӯдак дар оила меомӯзад, тули ҳаёташ нигоҳ медорад. Кӯдакон маҳз дар оила захираи маънавӣ мегиранд, он ҳама қариб нисфи захираи маънавиёти тамоми умри боқимондари ташкил мекунад [5].

Педагогӣ машҳур Василий Сухомлинский навиштааст: «Оила-он муҳити аввалине, ки кӯдак дар он бояд неқӣ карданро омӯзад». Ин маъноро Л. Н. Толстой тасдиқ мекунад, ки кӯдак аз рӯзи таваллуд то панҷсолагӣ аз олами фароғирифта, махсусан оила, барои худ нисбат баъди панҷсолагӣ, то охири умр чандин маротиба зиёдтар, хис, ирода, ҳуққ мегирад. Муҳимияти оила бо он асос меёбад, ки кӯдак дар он муддати тулонии ҳаёташ қарор гирифта, меёрҳои рӯзгори умумӣ, муносибатҳои инсонӣ ва хусусиятҳои неқу бади оиларо ба худ касб менамояд [2].

Оила кӯдакро тарбияи иҷтимоӣ дода, ба ҷамъият ворид менамояд ва чун шахсият тарбия мекунад. Оила дар овони тифлӣ ба кӯдак ғизо медиҳад, ўро нигоҳубин менамояд, бо

ӯ бозӣ мекунад ва дар синни томақтабӣ бошад, кӯдакро бо олами ихотакарда шинос менамояд [1]. Омилҳое, ки чараёни иҷтимоишавии кӯдак таъсир мерасонанд, инҳоянд:

1. Микроомилҳо-муҳити бевоситаи ҳаёт ва ғайрияти кӯдак, муҳити наздиктарини кӯдак: оила, дӯстону ҳамсолон, ҳамсоҷҳо;

2. Шароити фарҳангии минтақа, субкултурӣ;

3. Микроомилҳо-мамлакат, ҷомеа, ҳалқият, давлат;

4. Мегаомилҳо-ҷаҳон, сайёра, кайҳон, ки бевосита самтҳои минтақавӣ миллий ва ҷаҳонӣ ба рушди инсон муносибат доранд [3].

«Фарзанд азиз, одобаш аз вай азизтар», меғӯяд мақоли ҳалқ. Аз ин рӯ, тавлиди фарзанд ҳанӯз нисфи кор аст. кори муҳим ва асосӣ тарбия намудан ва ҳамчун инсонӣ бомаърифат, ҳушодобу меҳнатдӯст ба воя расонидани фарзанд мебошад. Ин вазифаи муҳим ба оила вобаста мебошад. тайёр намудани фарзанд мебошад. Тайёр намудани фарзандон ба ҳаёти мустақили оилавӣ пеш аз ҳама вазифаи падару модарон аст. кӯдаки навзод, ки баъзан ўро ба ниҳоли наврас монанд мекунад, дар оила ҷашм кушода оламро мебинад, падару модар, ҳешу табораширо мешиносад, табассум кардан, ҳестану нишастан, қадами нахустин гузоштан, давидану афтиданро меомӯзад. Ҳудшинуи, тасаввуроти ҷаҳонбинии фарзанд аввалин бор дар оила, дар ихотаи падару модар мегузарад ва бо таъсири бевоситаи онҳо тарбия меёбад.

Аз гуфтаҳои дар боло зикргардида бар меояд, ки тарбия ва ба воя расонидани фарзанд карзи муҳим ва вазифаи масъули падару модар дар назди ҷомеа, миллату Ватан ва умуман инсоният мебошад. Дар ҷумҳурии мо тарбияи фарзанд ба ҳукми қонун дароварда шудааст. Дар Конститутсия Ҷумҳурии Тоҷикистон сабт шудааст, ки «падару модарон барои тарбияи фарзандон масъуланд. Шаҳрвандон ҷумҳурий вазифадоранд, ки дар бораи тарбияи бачагон ғамхорӣ карда, онҳоро бо меҳнати фидокоронаи ҷамъиятӣ тайёр намуда, ҳамчун аъзоёни сазовори фидокоронаи ҷамъиятӣ тайёр намуда, ҳамчун аъзоёни сазовори ҷамъият ба қамол расонанд» [12].

Вазифаи дигари оила нигоҳ доштани пайванди наслҳо аст. дар урфият меғӯянд, ки «ҳар шахс бояд ҳафт пушти худро донанд», яъне дар бораи бобою бобоқалон, бибию бибиқалон ва дигар аҷдодони худ маълумот дошта бошад. Ин вазифаи волидайн аст, ки дар бораи аҷдодони гузаштаи худ ба фарзандони худ ҳикоя намоянд. Аксар вақт агар бобою биби дар қайди ҳаёт бошанд, ба наберагонашон дар бораи гузаштагон ва ҳешу ақрабагон нақл мекунад. Фарзандон, ки ба воя мерасанд, падару модар онҳоро ба ҳонаҳои ҳешу табор, дӯстону шиносони наздиқашон мебаранд. Ҳешу ақраба ва дӯстонашон ба дидорбинии онҳо меоянд. Ҳамин васила, бачаҳо ҳешу табор ва дӯстони наздики оиларо мешиносанд, бо фарзандони онҳо дӯстӣ пайдо мекунад, ба ҳешу табор меҳр мебаранд ва ин робитаи авлодию мустақамии дӯстӣ мегардад. Волидайн ба фарзандон бояд ҳамин маъниро дуруст фаҳмонанд, ки бе мададу дастгирии ҳешу табор ва ёру дӯстон зиндагӣ кардан мушкил аст. Чунон чӣ Муҳаммад Ҳикматӣ гуфтааст: «Танҳо ба дунё меоем ва танҳо меравем, вай агар танҳоидил зиндагӣ кунем».

Дар мавзӯи тарбияи фарзанд адибону мутафаккирони форсу тоҷик асарҳои зиёде эҷод кардаанд. Ҳанӯз пеш аз ислом ақидаҳои ахлоқӣ дар китоби «Авесто», «Пирӯнома»-и Бузургмеҳр, «Панднома»-и Анушервон дар шакли панду насиҳат эҷод шуда буданд. Ақидаҳои панду ахлоқӣ баъд аз истилои арабҳо ва ҷорӣ гардидани дини ислом дар асарҳои Ибни Муқаффаъ «Адаб-ал-қабир ва адаб-ассағир», Ибни Мискавейҳ «Таҳзиб-ул-ахлоқ», Унсурулмаолии Қайковус «Қобуснома», Абуалӣ ибни Сино «Қитоб-ул-ахлоқ», Насриддин Асадии Тӯсӣ «Ахлоқи Носирӣ», Муҳаммад Ғаззоӣ «Қимматҳои саодат» ва Ҳусайн Воизи Қошифӣ «Ахлоқи Мӯҳсинӣ» баён шуда буданд. Донишмандону адибон Шайх Саъдии Шерозӣ, Абдурахмони Қомӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Носири Хусрав, Аҳмади Дониш ва бисёр дигарон ба мавзӯи одоби ахлоқ ва тарбияи фарзанд асарҳо эҷод кардаанд.

Чӣ тавре ки мебинем, ба мавзӯи одоби ахлоқ ва тарбияи фарзанд дар ҳама давру замон диққату тавачҷӯҳи зиёд дода мешуд ва мо аз асарҳои эҷодкардаи ниёгон то ҳоло истифода мекунем ва баҳраманд мегардем.

Дар боби тарбияи фарзанд дар «Қобуснома» чунин гуфта мешавад: «Бидон, эй азизи ман, ки агар ҳудой тӯро писаре диҳад, аввал номи хуш бар вай деҳ, ки аз ҷумлаи ҳақҳои падарон яке ин аст. Агар фарзанд духтар бошад, ўро ба дояғони мастураи нақпарвар бисупор ва чун бузург шавад ба муаллима деҳ».

Хулоса, оила биноест, ки барои тамоми умр бунёд ва орошта мешавад ва нақши он дар ташаккули шахсияти фарзанд муҳимтарин омил мебошад. Аз ин рӯ, волидайн дар тарбияи фарзанд масъулияти худро ба таври бояду шояд ҳис намуда, баҳри ояндаи дурахшони ҳешу фарзанди хеш кӯшиши бештар намоянд, то баъди худ номи нақви худро дар таълиму тарбияи фарзанд боқӣ гузоранд. Ҳақ ба ҷониби ғуяндаи ин суханҳо, ки гуфтааст: «Писандатарин чизе, ки волидайн барои фарзандон бозгузоранд, фарҳангу номи некуст!»

АДАБИЁТ:

1. Белкина В. Н. Детская психология.- Ярославль, 1994. -162с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. СПб.: Питер, 2008. -398с.
3. Герасимова И. А. Структура семьи. – М1974. -168
4. М. Фозилов. Панду ҳикматҳо. Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1996. 479 сах.
5. Головин С. Ю. Словарь практического психолога/ С. Ю. Головин. –М., 1998. -800с
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд». -2 августи соли 2011. -№762 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак». 20 июни соли 2024
7. Мехрангез. Ҷомеашиносии хонавода.-Техрон, 1387.-231 с.
8. Ильин И.А. О семье. Собр. соч. Т.1. М.: Русская книга, 1993.с.142-167.
9. Антонов А.И. Борисов А. Кризис семьи и пути его преодоления. – М., 1990с.
10. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 3. 03. 2006 №94
11. Эмомалӣ Раҳмон, Чехраҳои мондагори Душанбе «Эр-граф» 2023, с. 190
12. Хуррам Раҳимзода, «Маърифати оиладорӣ », китоби дарсӣ барои синфи 9, Душанбе. МТЛ ОРЕС-2003, с.21

ОИЛА ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ НАСЛИ НАВРАС

Ҳадафи таҳқиқоти маводи мазкур омӯзиши таъсири оила ба ташаккулёбии шахсияти кӯдак аст. Дар мақола яқинанд масъалаҳо баррасӣ карда мешавад, ки он муҳокимаи шароити тарбияи кӯдак ва таъсири муносибатҳои дохилиоилавӣ ба ташаккули шахсияти кӯдак, предмети таҳқиқот-оила, ҳамчун омилҳои тарбия, объект-ҷараёни тарбияи фарзандон дар оила аз ҷумлаи онҳоянд. Чунки оила кӯдакро тарбияи иҷтимоӣ дода, ба ҷамъият ворид менамояд ва ҷун шахсият тарбия мекунад. Оила дар овони тифлӣ ба кӯдак ғизо медиҳад, ўро нигоҳубин менамояд, бо ў бозӣ мекунад ва дар синни томактабӣ бошад, кӯдакро бо олами ихотакарда шинос менамояд.

Калидвожа: оила, волидайн, таълиму тарбия, фарзанд, насли наврас, шахсият, ташаккул, масъулият, хонавода.

СЕМЬЯ И ЕЁ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ

Целью изучения данного материала является изучение эффекта семья, является основой формирования личности ребенка. В статье рассматривается ряд вопросов, среди которых обсуждение условий воспитания ребенка и влияния внутрисемейных отношений на формирование личности ребенка, среди них предмет стресса - семья, как фактор воспитания, объектное -процесс воспитания детей в семье. Потому что семья воспитывает ребенка социально, знакомит его с обществом и воспитывает его как личность. В младенчестве семья кормит ребенка, заботится о нем, играет с ним, а в дошкольном возрасте знакомит ребенка с окружающим миром.

Ключевые слова: Семья, родители, воспитание, ребенок, молодое поколение, личность, формирование, ответственность, семейство.

FAMILY AND ITS ROLE IN FORMING THE PERSONALITY OF THE YOUNG GENERATION

The purpose of studying this material is to study the effect of Family is the basis for the formation of the child's personality. The article examines a number of issues, including a discussion of the conditions of raising a child and the influence of intra – family relationships on the formation of the child's personality, among them the subject of street family, as a factor in education, the object-process of raising children in the family. Because the family brings up the child socially, introduces him to society and brings him up as a person. In infancy, the family feeds the child, takes care of him, plays with him, and in preschool age introduces the child to the world around him.

Key words: family, parents, education, child, young generation, personality, formation, responsibility, every day life.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипова Малоҳат Сатторовна - ассистенти кафедраи педагогика ва психологияи синфҳои ибтидоӣ . Суроға: ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. E-mail: malohat.sharipova@mail.ru

Седения об авторе: Шарипова Малоҳат Сатторовна-ассистент кафедры педагогики и психологии начальных классови Адрес: г. Душанбе, пр. Рудаки 121. E-mail: malohat.sharipova@mail.ru

**ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ЭҶОДКОРӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РАВАНДИ
ТАЪЛИМИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ
РОЗИҚОВ Т.Х.**

Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Вақте ки мо дар бораи то чи андоза ҷиддӣ будани марҳилаи оғози таҳсилоти мактабӣ дар ҳаёти кӯдак сухан мегӯем, пеш аз ҳама, тағйироти куллии тарзи ҳаёти ӯро дар назар дорем, ки ба аз ҳудуди оила берун шудан дорад. Дар ин давра кӯдак нақши аввалиндараҷаи иҷтимоии худро дар ҳаёт бо тамоми талабот ва маҳдудияти он қабул мекунад. Бо вучуди ин, кам одамон дар бораи бозсозие, ки дар тафаккури кӯдак бо сабаби ташаккули малакаҳои нави фаъолияти фикрӣ ва пайдоиши ангежа ба дониш мегузарад, андешаронӣ мекунанд.

Дар ин синну сол як навъ шаклдигаркунии шахсият ба амал меояд, тафаккур хусусияти баргаридоштаи инкишофи равонӣ мегардад, дар ҳоле ки хонандаи синфи ибтидоӣ бар хилофи кӯдаки синни томактабӣ идоракунии раванди фикрро, ки бо зарурати иҷрои вазифаҳои таълимӣ илқо мешавад, ёд мегирад. Доираи намудҳои тафаккури ба кӯдак дастрас васеъ шуда, гузариш аз фикрӣ ба амалӣ, ки воҳиди он амал аст, ба тафаккури лафзӣю мантиқӣ, ки бо он истифодаи мафҳумҳо ва сохторҳои мантиқӣ хос аст, ба анҷом мерасад.

Ҳамаи ин дигаргуниҳо синну соли мактаби ибтидоиро барои ташаккули ин навъи ангежа ба маърифат, ки дар оянда асоси рушди як шахсияти навъи эҷодкорӣ дорои малака ва салоҳият мавриди талаботи имрӯз ва, пеш аз ҳама, қобилияти эҷодкорӣ мегардад.

Ба масъалаҳои коркарди методикаҳои самарабахши ташаккули тафаккури эҷодӣ дар вақтҳои охир аз ҷониби назариётчиён ва амалкунандагоне, ки ба таҳқиқоти ҳамаҷонибаи психологияи кӯдакон ва масъалаҳои ҳамкориҳои педагогии мураббӣ ва таълимгиранда бо мақсади ташаккули шахсияти ӯ машғуланд, тавачҷуҳи ҷиддӣ дода мешавад. Аз ҷумлаи муаллифоне, ки ҳангоми таълифи ин таҳқиқот ба ҳулосаҳои онҳо таъя карда будем, бояд Т. А. Халилов ва Д. А. Чалишро номбар намоем, ки аҳамияти саъю кӯшиши педагогиро ба инкишофи эҷодкории хонандагони синфҳои ибтидоии барои ташаккули хислатҳои асосии шахсият нигаронидашуда асоснок кардаанд, инчунин, Г.Я. Гревсева, ки дар бораи зарурати истифодаи наовариҳои педагогӣ ва имкониятҳои муҳити рақамӣ дар раванди инкишофи эҷодкорӣ ба ҳулосае омад [2, с.15].

Ҳангоми таҳқиқи мавзуи ташаккули салоҳияти эҷодкорӣ дар раванди таълими хонандагони синфҳои ибтидоӣ муҳаққиқ М. М. Кузибоева, ки тафаккури эҷодиро ҳамчун таҷдиди объектҳои воқеият дар шакли анғораи бадеии онҳо ва эҷодкориро – ҳамчун қобилияти дидани имкон дар чизи имконнопазир маънидод мекунад, баасос гирмфтем.

Ҳангоми ташаккули салоҳияти эҷодкорӣ дар раванди таълим хонандагони синни хурди мактабӣ мо тарафдорони методи ташаккулдиҳии қобилиятҳои эҷодӣ тавассути тақмилдиҳии қори ангуштону банди даст, инкишоф додани назардиди хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо иҷрои машқҳои графикаи Н.С. Александров ва А.А. Зобнин, ки асосҳои назариявӣ ва асосҳои методи истифодаи онҳоро мавриди омӯзиш қарор додаанд.

Калонтарин пажӯишҳои илмӣ, ки то ҳол аз нигоҳи омӯзиши падидаи эҷодкорӣ бунёди махсуб мешаванд, ҳанӯз дар асри гузашта ба нашр расида буданд. Инҳо, пеш аз ҳама, таълифоти олимони хориҷӣ Д. Гилфорд, ки сохтори зехниятро омӯхтааст, муҳаққиқи табиати эҷодкорӣ П. Торренс, таҳиягари санҷиши тафаккури эҷодкорӣ Сарнов А. Медник, инчунин, асарҳои донишмандони Русия - асосгузори мактаби илмӣ «Психологияи эҷодиёт» Я.А. Пономарев, муаллифи концепсияи истеъдоди эҷодӣ А.М. Матюшкин, муҳаққиқи психологияи қобилиятҳо В.Н. Дружинин, инчунин, В.С. Юркевич ва дигарон мебошанд.

Сарфи назар аз кӯшишҳои онҳо ва пайравони онҳо барои таҳқиқи ҳамаҷонибаи салоҳияти омӯхташаванда, то ҳол имкони ба даст овардани як ақидаи дақиқ дар бораи моҳият ва сохтори ин падида ва муайян кардани маҷмуи расмӣи шарту шароити ташаккули он вучуд надорад. Ягона аломате, ки ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи мавҷудияти эҷодкорӣ суҳбат кунем, ин муайян кардани қобилияти фард барои дур шудан аз намуна, қобилияти пайдо кардани чизи нав дар чизи маъмулӣ, дидани имкониятҳо дар маҳдудиятҳо ва ҳалли мушкилот ба таври ғайриқолабӣ мебошад.

Таҳқиқоти олимон, мушоҳида ва дар амал татбиқ намудани марҳилаи муайяни таҳқиқоти эҷодкорӣ як қатор андешаҳои муфид баён шуда буданд, ки ин яке аз усули мутобикшавии инсон ба воқеияти атроф аст, аммо ин нуқтаи назар дар асоси он рад карда шуд, ки маҳсулоти бадастомада тавассути истифодаи чунин тафаккур талаби ҷомеа ба пешравӣ ва бехтаршавии шароити зиндагии одамон мусоидат кард.

Аксарияти омӯзгорону равоншиносон чунин ақидаро ҷонибдорӣ мекунанд, ки қобилият ба эҷодиёт ва захираҳои эҷодкорӣ табиатан ҳоси ҳар як кӯдак, махсусан, хонандагони синфҳои ибтидоӣ мебошад, ки қобилияти зеҳнии онҳо дар синни шаш-ҳафтсолагӣ хеле фаъолона ташаккул меёбад. (А.М. Матюшкина) [1, с.17].

Омӯзгорон саъю кӯшиши онҳоро ба маърифат, ки ҳамчун кунҷковӣ, тамоил ба тахайюлот зоҳир мешаванд, қайд мекунанд ва он ба татбиқи дархости эҷодиёт тавассути ҷалби кӯдак ба фаъолиятҳои гуногун, аз ҷумла, дар соатҳои беруназсинфӣ дар асоси интихоби озодона бояд дастгирӣ карда шаванд.

Айни замон рушди қобилиятҳои эҷодии хонандагони синфҳои ибтидоӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ ба шумор мераванд мебошад, ки дар шакли стандартҳои таълимӣ эълон шудааст, аз ин рӯ, омӯзгорони амалкунанда ба фароҳам овардани шароити зарурии педагогӣ-психологӣ машғуланд, ки ба раванди таълиму тарбияи хонандагон ба таври ҳадди аксар ба ташаккули фаъолияти эҷодкорӣ мусоидат намоянд.

Мо равишҳоро барои ошкорсозии омилҳо ва шароити зарурӣ барои фаъолияти босамар дар ин самт дар асарҳои офарандагони методологияи эҷодкории шахсӣ Е.Е.Туник ва муаллифи китоби дарсии «Психологияи қобилиятҳои умумӣ» В.Н. Дружинина дарёфт намудем:

1. Нақши оиларо дар раванди ташаккули эҷодкории хонандагони синфҳои ибтидоӣ метавон мусбат арзёбӣ кард, агар ҳолатҳои зерин ҷой дошта бошанд:

- бароҳати ва суботи психологӣ дар оила;
- аъзои калонсоли оила ба кӯдак имконот ва бартариҳои тафаккури эҷодкориро нишон дода, ўро ба иштироки фаъолона дар чунин фаъолиятҳо ташвиқ мекунанд;
- арзишҳои оилавии аз ҷониби ҳама эътирофшаванда вучуд доранд;
- падару модар кӯдакро ба доираи шавқу алоқаҳои худ ворид мекунанд, хоҳиши худро барои парваридани сифатҳои муайян дар ў баён месозанд, ба ў арзёбии худро ҷиҳати кӯшишҳои иштироки ў дар фаъолияти эҷодӣ нишон медиҳанд.

2. Шароити педагогии рушди эҷодкорӣ дар мактаб:

- аз ҷониби омӯзгор бодикқат омӯхта шудани шахсияти хонанда, вижагиҳои инфиродии ў бо мақсади муайян намудани тамоилоти ў ба фаъолияти эҷодӣ ва дараҷаи инкишофи он;
- истифодаи методҳои самарабахш, доираи васеи шаклҳои фаъолияти рушддиҳанда, ки ба ташаккули эҷодкорӣ мусоидат мекунанд;
- фароҳам овардани муҳити мусоиди таҳсилотӣ, ки ба рушди ҳамаҷонибаи хонандагон мусоидат мекунад;
- ҳавасмандгардонии зухуроти гуногуни тавачҷуҳи маърифатӣ;
- ҳавасманд намудани саъю кӯшишҳо ба амалҳои мустақилона, ки ба гирифтани иттилооти иловагӣ ва донишҳои нав нигаронида шудаанд;
- ғанӣ гардонидани амалияи таълим тавассути ҷорӣ намудани вазифаҳои, ки ба пайдо кардани малакаҳои таҳқиқотӣ нигаронида шудаанд;
- ба хонандагон пешниҳод намудани вазифаҳои рушди таълимӣ бо дарназардошти тавачҷуҳи зоҳиршуда ва афзалиятҳои муайяни онҳо [8, с. 112].

Яке аз роҳҳои муассири рушди эҷодкорӣ дар кӯдакон амалисозии вазифаҳои маърифатӣ тавассути истифодаи андозаи бозӣ мебошад, он имкон медиҳад, ки ҳам қобилияти эҷодӣ ва ҳам шахсияти кӯдак инкишоф ёбад. П.И. Пидкасистий ва Ж.С. Ҳайдаров рӯйхатти хеле мукаммали принципҳои фаъолияти бозиро пешниҳод кардаанд, аз ҷумла:

- фаъолиятнокие, ки ба фаъолияти зеҳнӣ ва психофизиологӣ асос ёфтааст;
- ошкорбаёнӣ, ки бо идроки қоидаҳо ва имкониятҳои баробар барои иштирок таъмин карда шудааст;
- мутахаррикий, яъне риояи давомнокии амал, ки барои як гурӯҳи синну соли мушаххас муносиб аст;

- аёният, яъне дастрасии басарии тамоми раванди бозӣ ;
- дастачамъӣ будан, ки тавассути он хонандагон малакаҳои муошират ва ҳамкорӣ пайдо мекунанд;
- ҳавасмандӣ, мусоидат ба рушди шавқу алоқаи маърифатӣ ;
- рақобатнокии нарм, ки ба ҳавасмандгардонии фаъолияти мустақили фаъолнок ва баланд бардоштани ангежа бо мақсади ба даст овардани тасдиқ;
- натиҷаоварӣ, ки мақсаднокиро ташкил медиҳад, таваҷҷуҳ ба амалҳо ҷиҳати ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ.

Дар синну соли калонсолтар чунин принципҳоро метавон дохил кард, ба монанди проблемавӣ будан, ки татбиқи онҳо қобилияти муайян кардани проблема ва дарёфти роҳҳои ҳалли он дар раванди бозӣ, эътимодноки ва такрорпазириро талаб мекунад, ки ба гирифтани малакаҳои пешгӯии ибтидоӣ ва ғайра мусоидат мекунад.

Самтҳои асосии фаъолияти омӯзгорро оид ба рушди қобилиятҳои эҷодӣ ва ташаккули малакаҳои фикрии мувофиқ дар синфҳои ибтидоӣ нишон медиҳем:

- таъмини фазои ҳамкории хайрхоҳона, эҷодкорӣ ва шавқу алоқа ба фаъолияти маърифатӣ дар раванди таълим ва ҳамкории беруназсинфӣ ;
- таҳкими эҳтиёҷоти маърифатӣ ҳамчун асоси ангезавии хонандагон ба фаъолияти мустақилонаи эҷодӣ бо мақсади худамалисозии минбаъда;
- ҳамкории педагогӣ, ки ба ташаккули шахсияти хонанда нигаронида шудааст;
- муносибати арзишии ҳуди омӯзгор ба эҷодиёти педагогӣ ва қобилияти худинкишофӣ тавассути таълими бефосила;
- афзалияти равиши фаъолиятнокӣ ва методикаҳои рушддиҳандаи таълим.

Баландшавии дараҷаи салоҳияти эҷодии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди иштироки фаъолонаи онҳо дар шаклҳои таълими рушддиҳандаи омӯзгор, фаъолияти эҷодии дастачамъӣ ва инфиродӣ ҳам дар соатҳои дарсӣ ва ҳам берун аз он ба амал меояд. Мухим он аст, ки ташкилкундагони раванди таҳсилот аз андозаҳои муқаррарии омӯзиши ғайрифаволонии мавод даст кашанд ва барои баланд бардоштани ҷолибияти раванди таълим аз равишҳои гуногун истифода баранд, масалан:

- ҷалбшавандагӣ ва таваҷҷуҳи ҳуди омӯзгор;
- пайвастании иттилооти мубрам, ки ба муосир будани мавзӯи омӯхташаванда таъкид мекунад;
- нишон додани аҳаммияти мавод аз нуқтаи назари таъсири эҳтимолии он ба саргузаштҳо ва сарнавишти инсон;
- нишон додани судмандии амалии донишҳои нав;
- истифодаи равиши проблемавӣ ;
- истифодаи технологияҳои ИТ;
- ташкили раванди таълим тавассути интиқоли дониш байни хонандагон дар ҷуфтҳо, ё гурӯҳҳои хурд;
- назорати раванд тавассути санҷиши фосолаӣ ;
- фароҳам овардани шароите, ки барои ноил шудан ба натиҷаҳо мусоидат мекунад;
- ҷалби унсурҳои мусобиқаӣ ва рақобатпазирӣ .

Ҳангоми оғози иқдом ба азхудкунии мавзӯи нав ба хонандагон имкон додан муҳим аст, ки на танҳо навоҷарии он, балки аҳаммият ва судмандии онро низ дарк намоянд ва яке аз роҳҳои самарабахши ба даст овардани ин натиҷа ҳалли масъалаҳои проблемавӣ ба шумор меравад. Чунин вазифаҳо қобилияти муайян кардани робитаҳои сабабу натиҷавӣ, мудовимати байни ҷиҳатҳои гуногуни падида, ё раванди таҳқиқшаванда ва дараҷаи мутараққӣ будани онро дар назар доранд. Ҳамаи ин таҳминҳо, мувоҳисаи фаволона, ҷустуҷӯи роҳи ҳалҳо ва хушҳолӣ дар натиҷа кашфиётро дар бар мегирад.

Масалан, ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ бештар дар бораи ҳаҷм, вазн, миқёс ва ғайра тасаввурот пайдо кардан писанд аст, дар мисоли намоишдиҳии одии ашёи маълум (як ҳаҷми оби ба зарфҳои гуногуншакл рехташуда, ё болиштҳои якшакли пур кардашуда аз маводи гуногун ва ғ.) бо мувоҳисаи минбаъда, нисбат ба шунидани нақли омӯзгор дар ин бора, ки дар ҳолати аввал қобилияти фикрии онҳо талаб карда мешавад, дониш беҳтар аз худ карда мешавад.

Ба муваффақияти фаъолияти таълимӣ, ки на танҳо ба даст овардани донишҳои нав, балки бо ёрии он чизи нав эҷод кардан, яъне ба даст овардани натиҷаи моддии фаъолияти

эҷодиро низ дар назар дорад, шубҳае нест. Ин метавонад кори хаттӣ дар ҳама гуна мавзӯ (эссе, иншо, гузориш), инчунин, тасвир, ангора, намуна, прототип (аз ҷумла маҷозӣ) бошад.

Дар замони ҳозира даххо метод ва методикаҳои мавҷуданд, ки барои рушди эҷодкорӣ васеъ истифода мешаванд, ки бо гунаҳои мухталиф барои истифода дар фаъолияти амалии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ мувофиқанд. Ба назари мо, самараноктарин онҳое мебошанд, ки одатан ба гурӯҳи эвристикӣ, яъне асосёфта бар кашфиёт, ё тахмин мансуб дониста мешаванд:

- масъалаҳои эвристикӣ, вақте ки иттилоот аз ҷавобҳо ба саволҳои омӯзгор ба даст оварда мешавад ва ҷавобҳои хонандагон ғайричашиддошт ва гуногун буда метавонанд, ки барои муқоиса ва муҳокимаи онҳо имкон медиҳад;

- такмилдиҳӣ бо роҳи интиқол, вақте ки ҳосиятҳо ва аломатҳои объектҳои ба таври тасодуфӣ интихобшуда бояд барои такмил додани кадом як объекти пешниҳодкардаи омӯзгор татбиқ карда шаванд;

- рафъи вазъияти ноумед, аз қабилӣ ҷустуҷӯи роҳи рафъи дер мондан ба дарсҳо;

- ҷустуҷӯи роҳҳои нави истифодабарии ашё ва ҷизҳои маъмулӣ;

- ҷустуҷӯи роҳҳои баромадан аз ҳолатҳои тахайюлӣ (чи мешуд, агар нақлиёти ҷамъиятӣ ё яҳмос аз байн равад) ва ғайра [9, с. 238].

Омӯзгороне, ки дар истифодаи методикаҳои инноватсионии ташкили фаъолияти таълимӣ таҷрибаи кофӣ надоранд, бо як қатор масъалаҳо ва душвориҳои гуногун рӯ ба рӯ мешаванд:

1. Чӣ тавр шаклҳои пурмаҳсули пешниҳоди маводро дар як доираи дарс муттаҳид кардан мумкин аст?

2. Равиши тафриқи таълимиро чи тавр амалӣ кардан мумкин аст?

3. Чи тавр фардияти кӯдакро ошкор ва ҷиҳатҳои тавоноии ўро муайян кардан мумкин аст?

4. Бетаваҷҷуҳии хонандагонро чи гуна бояд бартараф кард?

5. Аломатҳои аввалини пешравии касбиро чи гуна муайян кардан мумкин аст?

6. Қафомондагонро, ки аз сабаби нокифоя будани салоҳияти тафаккур ба кори синф ҳамроҳ шуда наметавонанд, чи тавр «тақвия кардан» мумкин аст?

Хуллас, ташаккули салоҳияти эҷодкорӣ ва нақши он дар раванди таълими хонандагони синфҳои ибтидоӣ яке аз масъалаҳои муҳиму зарурӣ дар соҳаи маориф ба шумор меравад. Дар ин раванд омӯзгорон алалхусус омӯзгорони синфҳои ибтидоиро зарур аст, ки доир ба мафҳумҳои салоҳияту салоҳиятноки маълумоти заруриро дошта бошанд то ин ки ба тараққиёту ташаккулёбии таълиму тарбияи шогирдони худ таъсиррасон бошанд.

АДАБИЁТ:

1. Матюшкин, А.М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности // Вопр. психол. - 2012. - № 4. - С. 17.

2. Гревцева Г.Я. Педагогические условия формирования креативности студентов // Вестник ЮУрГУ. Серия «Образование. Педагогические науки». 2022. Т. 14, № 3. – С. 15–25.

3. Кулекенова, Ж. Г. Формирование речевой компетенции учащихся начальных классов при обучении грамматике русского языка / Ж. Г. Кулекенова, С. А. Аскарова // Наука и мир. – 2018. – № 1-2(53). – С. 62.

4. Вендина, А. А. Технология проектного обучения как средство формирования компетенций будущих учителей начальных классов / А. А. Вендина, К. А. Киричек // Continuum. Математика. Информатика. Образование. – 2018. – № 4(12). – С. 86-92.

5. Сычева, В. Н. Особенности формирования познавательной компетенции учащихся начальных классов в учебном процессе / В. Н. Сычева, Ф. С. Газизова // Научный альманах. – 2019. – № 3-2(53). – С. 79-82.

6. Тютюсова, Е. В. Моделирование процесса формирования социальных компетенций обучающихся начальных классов / Е. В. Тютюсова // Наука и школа. – 2022. – № 2. – С. 226-235.

7. Акинтьева, Е. П. Формирование ИКТ-компетенций у обучающихся начальных классов на уроках литературного чтения / Е. П. Акинтьева // Проблемы науки. – 2019. – № 6(42). – С. 100-102.

8. Дружинин, В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб.: Питер, 1999. – 368 с.

9. Исмоилова, З. У. Роль предмет чтения в формировании национальных и общеклассных компетенций у учащихся начальных классов / З. У. Исмоилова // Мировая наука. – 2020. – № 4(37). – С. 238-241.

10.Эльрих, И. В. Коммуникативные компетенции будущих учителей начальных классов как психолого-педагогическая проблема в условиях реализации дистанционного обучения / И. В. Эльрих, Г. Т. Таликова // Актуальные проблемы современности. – 2021. – № 4(34). – С. 107-112.

11.Гаипов, Д. Ж. Роль эвристического обучения в развитии креативного мышления учеников начального класса на уроках математики / Д. Ж. Гаипов // European Science. – 2020. – № 3(52). – С. 53-54.

ТАШАККУЛИ САЛОХИЯТИ ЭЧОДКОРӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Макола ба таҳлили амики раванд ва шарту шароити ташаккули салоҳияти эҷодкорӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ баҳшида шудааст. Муаллиф оғози таҳсилоти мактабиро ҳамчун марҳилаи калидии шаклгирии шахсият арзёбӣ намуда, ба он диққат медиҳад, ки маҳз дар ҳамин давра қобилиятҳои фикрии кӯдак шакл гирифта, ангеа ба дониш ва ғайолиятҳои эҷодӣ ташаккул меёбанд. Дар макола асосҳои назариявии масоили инкишофи тафаккури эҷодӣ, саҳми муҳити оилавӣ, равишҳои дидактикии бозиомез ва методикаҳои инноватсионӣ мавриди таҳлил қарор дода мешаванд. Инчунин, мушкilotе, ки омӯзгорони амалкунанда ҳангоми ба роҳ мондани шаклҳои нав ва фардисозии таълим дучор меоянд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Мақсад аз таҳқиқот дарёфти шароит ва омилҳои муассири ташаккули қобилиятҳои эҷодии хонандагон ва тавсия додани роҳҳои амалӣ барои фароҳам овардани муҳити мусоиди таълим мебошад, ки бо талаботи муосири таҳсилоти босифат мувофиқат мекунад.

Вожаҳои калидӣ : салоҳияти эҷодӣ, хонандаи синфи ибтидоӣ, шароити педагогӣ, қобилияти фикрронӣ, ангеаи маърифатӣ, усули эвристикӣ, муҳити рақамӣ, ғайолияти эҷодӣ, омӯзгори синфи ибтидоӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ И ЕЁ РОЛЬ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Статья посвящена комплексному анализу процесса формирования творческой компетентности у младших школьников в условиях начального образования. Автор рассматривает начальную школу как критический период становления когнитивной и личностной зрелости ребёнка, когда закладываются основы мотивации к познанию и навыки креативного мышления. В исследовании обобщён теоретико-методологический опыт отечественных и зарубежных учёных, включая педагогические условия, роль семьи, игровую и эвристическую методику, а также цифровую образовательную среду. Раскрываются трудности, с которыми сталкиваются педагоги при внедрении инновационных форм обучения, и предлагаются пути их преодоления. Цель статьи — определить эффективные условия, средства и педагогические стратегии для стимулирования творческой активности и самоактуализации учащихся в образовательном процессе.

Ключевые слова: творческая компетентность, младший школьник, педагогические условия, мыслительные способности, познавательная мотивация, эвристические методы, цифровая среда, творческая деятельность, учитель начальных классов.

FORMATION OF CREATIVE COMPETENCE AND ITS ROLE IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

This article provides a comprehensive analysis of the formation of creative competence in primary school students. The author highlights early schooling as a critical phase for the development of children's cognitive abilities, motivational structures, and creative potential. Drawing on theoretical and empirical research, the article explores the pedagogical and psychological conditions necessary for fostering creativity, including family involvement, play-based learning, heuristic strategies, and the use of digital tools. It also addresses challenges faced by teachers in implementing innovative and individualized teaching practices. The study aims to identify effective methods and enabling conditions for cultivating creative thinking and fostering an educational environment that meets contemporary standards of quality and personal development.

Keywords: creative competence, primary school student, pedagogical conditions, thinking ability, cognitive motivation, heuristic methods, digital environment, creative activity, primary school teacher.

Маълумот дар бораи муаллиф: Розиков Толибшох Холмуродович - ассистент кафедраи ғанҳои гуманитарӣ ва методикаи таълими оғзо, ш.Кулоб, к. С. Сафаров, 735360, E-mail: Tolibshorozikov96@gmail.com, тел.: +992 987643002

Сведения об авторе: Розиков Толибшох Холмуродович - ассистент кафедры гуманитарных наук и методики их преподавания, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 735360, E-mail: Tolibshorozikov96@gmail.com, тел.: +992 987 64 30 02

About the author: Rozikov Tolibshoh Kholmurodovich - assistant lecturer at the department of humanities and teaching methodology, Kulob City, S. Safarov street, 735360 E-mail: Tolibshorozikov96@gmail.com, Tel.: +992 987 64 30 02

УДК 81.2: 372.46

ББК: 81.2

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ ТАДЖИКИСТАНА

Алиева Н.Ш.

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи. Абуали ибни Сино

Самадова Г.Ю

Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи. Мирзо Турсунзода

Медицинская терминология, как одна из самых сложных областей русского языка, требует не только освоения новых слов, но и их правильного применения в профессиональном контексте. Для этого необходимо создавать упражнения, которые помогут студентам интегрировать полученные знания в практическую деятельность. В условиях многоязычной среды Таджикистана важно разрабатывать задания, учитывающие особенности родного языка студентов и специфику медицинской практики.

Целью статьи является разработка эффективных упражнений для преподавания русского языка, направленных на освоение медицинской терминологии и развитие профессиональной речи таджикских студентов.

Особенности изучения русского языка в медицинских вузах Таджикистана.

Таджикский язык, относящийся к иранской языковой группе, имеет значительные различия с русским языком. Это выражается в:

1. Фонетических особенностях. Звуки русского языка, такие как [ы] и [щ], отсутствуют в таджикском языке, что затрудняет произношение.
2. Морфологических различиях. В таджикском языке отсутствуют категории рода, что создаёт сложности при изучении русского языка.
3. Синтаксических различиях. Построение предложений в таджикском языке существенно отличается от русского.

Культурные различия также оказывают влияние на процесс обучения. Например: традиции общения в таджикской культуре предполагают более уважительное и формальное обращение, что может не совпадать с российской моделью общения между врачом и пациентом.

Восприятие медицинских терминов и их использование могут отличаться из-за различий в медицинских традициях.

Не все медицинские вузы Таджикистана обеспечены современными учебными пособиями и доступом к цифровым технологиям, что ограничивает возможности студентов.

Принципы разработки упражнений

1. Контекстуальность. Упражнения должны быть связаны с реальными профессиональными ситуациями, такими как приём пациента или обсуждение клинического случая.

2. Интерактивность. Включение в задания элементов групповой работы и ролевых игр способствует развитию коммуникативных навыков.

3. Постепенное усложнение. Упражнения должны быть организованы от простых к более сложным, чтобы студенты могли последовательно осваивать материал.

4. Межкультурный компонент. Задания должны учитывать культурные особенности таджикских студентов и медицинской практики в Таджикистане. Лексические упражнения направлены на запоминание медицинских терминов и их правильное использование.

Пример 1. "Составьте медицинский словарь". Задание: составить список из 10 терминов по теме "Сердечно-сосудистая система" с их определениями и примерами.

Стенокардия — заболевание, характеризующееся болью в области сердца. Пример: Пациент жалуется на симптомы стенокардии при физической нагрузке.

Пример 2. "Найди ошибку". Задание: исправить ошибки в использовании медицинских терминов в тексте.

Грамматические задания направлены на правильное использование грамматических форм в профессиональном контексте.

Пример 3. "Заполни пропуски". Текст: Пациент поступил в стационар с жалобами на _____ (головная боль). После обследования был поставлен диагноз _____ (гипертония).

Пример 4. "Составь предложение". Задание: используя данные слова, составьте предложение: "лечение", "пациент", "назначить", "врач".

Коммуникативные упражнения

Коммуникативные задания способствуют развитию навыков общения в профессиональной среде.

Пример 5. "Диалог с пациентом". Задание: один студент играет роль врача, другой — пациента. Врач должен объяснить диагноз и дать рекомендации.

Пример

6.

"Консилиум".

Задание: группа студентов обсуждает клинический случай, формулируя рекомендации.

Внедрение упражнений в образовательный процесс

1. Этап подготовки. Преподаватель объясняет цель упражнения и даёт инструкции.

2. Этап выполнения. Студенты выполняют задание, работая индивидуально или в группах.

3. Этап обсуждения. Преподаватель анализирует результаты, объясняет ошибки и даёт рекомендации.

4. Упражнение повторяется с использованием нового материала для закрепления навыков.

Методические рекомендации

1. Создание адаптированных материалов. Учебные пособия должны учитывать уровень подготовки студентов и специфику их профессиональной деятельности.

2. Интеграция языка и профессии. Упражнения должны сочетать языковую и профессиональную подготовку.

3. Использование мультимедийных технологий. Онлайн-платформы и приложения помогают сделать обучение более интерактивным.

4. Постоянная обратная связь. Преподаватель должен регулярно анализировать успехи студентов и давать рекомендации.

Преподавание русского языка в медицинских вузах Таджикистана играет ключевую роль в подготовке высококвалифицированных специалистов. Русский язык, являясь одним из основных языков медицинского общения и научных исследований, имеет огромное значение для студентов медицинских вузов, чья профессиональная деятельность будет связана с международной медицинской практикой. В условиях глобализации и интеграции медицины, знание русского языка становится важным инструментом для успешной профессиональной деятельности.

Целью данной статьи является анализ методики преподавания русского языка в медицинских вузах Таджикистана, с учетом особенностей образовательной системы и двуязычия, распространенного среди студентов. Задачи статьи включают рассмотрение теоретической базы преподавания, текущего состояния образовательного процесса, а также предложений по внедрению инновационных методов и технологий в преподавание русского языка в контексте медицины.

Теоретическая основа методики преподавания русского языка

1. Современные теории преподавания иностранных языков

Преподавание русского языка как иностранного основывается на ряде современных методологических подходов, таких как коммуникативная методика, контекстуальный подход и метод погружения. Каждый из этих методов предлагает особый подход к обучению и является важным инструментом в преподавании медицинского русского языка.

Коммуникативная методика предполагает, что основной целью является развитие навыков общения. В контексте медицинского образования это означает, что студенты должны быть в состоянии использовать русский язык в реальных медицинских ситуациях: консультирование пациентов, обсуждение диагноза, проведение медицинских процедур и манипуляций. Эта методика ориентирована на использование языка в реальных контекстах, а не только на знание грамматики и лексики. Примером использования этой методики в учебном процессе может быть проведение ролевых игр, моделирующих диалоги с пациентами или коллегами.

Коммуникативная методика ориентирована на развитие всех видов речевых навыков, а также на освоение реальных ситуаций, с которыми могут столкнуться студенты-медики. Важно научить студентов не только грамматической правильности, но и умению вести медицинскую беседу.

Контекстный подход акцентирует внимание на использовании языка в специфических ситуациях. В медицинских вузах этот подход может включать обучение с использованием аутентичных материалов, таких как научные статьи, медицинские справочники, клинические

случаи. Этот подход позволяет студентам учить язык в его профессиональном контексте, что важно для правильного усвоения медицинской лексики и терминологии.

Метод погружения в языковую среду активно применяется в медицинских вузах, где студенты учат язык через активное участие в практических занятиях и общении с носителями языка. Это может быть достигнуто через стажировки в таджикских или русскоязычных медицинских учреждениях, проведение занятий с носителями языка, а также активное использование языка в межкультурных проектах.

1.2 Принципы преподавания.

Методика преподавания русского языка в медицинских вузах опирается на несколько ключевых принципов:

Целенаправленность — курс русского языка должен быть ориентирован на достижение конкретных профессиональных целей. Для студентов медицинских вузов важно не только овладеть языковыми навыками, но и быть готовыми использовать язык в профессиональной практике. Это включает в себя владение медицинской терминологией, способность вести диалог с пациентами, составлять медицинские отчеты и документы.

Коммуникация — основной акцент делается на развитие навыков устной и письменной речи, способности к аудированию и правильному восприятию информации. В медицинском контексте это может быть важно для диагностики, общения с пациентами и коллегами, а также для обработки медицинских данных.

Интеграция с другими дисциплинами — преподавание русского языка должно быть связано с другими дисциплинами медицинского образования. Важно, чтобы студенты учились не только грамматике и лексике, но и использовали язык в контексте других предметов, таких как анатомия, фармакология, физиология и другие.

Индивидуализация обучения — с учетом того, что студенты могут обладать разным уровнем владения языком, важным аспектом является индивидуальный подход к каждому студенту. Для этого преподаватель может использовать дифференцированные задания, дополнительные ресурсы и индивидуальные консультации.

1.3 Роль профессиональной лексики.

Профессиональная лексика является ключевым элементом в обучении русскому языку в медицинских вузах. Она включает в себя специализированные термины и выражения, которые необходимы для эффективной работы в медицинской сфере. Изучение медицинской лексики начинается с освоения базовых терминов, таких как анатомические термины, наименования болезней, препаратов и медицинских процедур.

Для успешного обучения медицинскому русскому языку студентам необходимо не только заучить термины, но и научиться использовать их в различных контекстах. Важно, чтобы студенты могли применять терминологию при описании медицинских ситуаций, составлении медицинских отчетов и при обсуждении случаев с коллегами.

Методы обучения профессиональной лексике включают использование специализированных учебников, словарей, текстов из медицинской практики и научных статей. Также активно используются ролевые игры и кейс-методы, позволяющие моделировать ситуации, в которых студенты должны применять медицинскую лексику в реальной практике.

2. Состояние преподавания русского языка в медицинских вузах Таджикистана.

Преподавание русского языка в медицинских вузах Таджикистана имеет ряд особенностей, обусловленных не только двуязычием, но и необходимостью подготовки специалистов, которые будут работать в международной медицинской среде. Русский язык продолжает оставаться важным инструментом для профессиональной коммуникации, особенно в сфере медицинских исследований, научных публикаций и общения с коллегами из других стран.

Однако, несмотря на важность русского языка в медицинском образовании, существует ряд проблем, которые тормозят развитие преподавания. Одной из ключевых проблем является нехватка квалифицированных преподавателей, которые могут эффективно преподавать русский язык на медицинском уровне. Многие преподаватели обладают только базовыми знаниями языка и не могут предложить студентам необходимые навыки для общения в профессиональном контексте.

Кроме того, существует дефицит учебных материалов, специально адаптированных для медицинского языка. Большинство существующих пособий не всегда соответствуют современным требованиям и часто не охватывают все аспекты, необходимые для медицинского образования. Для преодоления этих проблем необходимо разработать новые

учебные материалы и методические пособия, которые бы сочетали теоретическое обучение с практическим применением языка.

3. Инновационные методы и технологии в преподавании русского языка

Современные технологии активно внедряются в процесс обучения русского языка, включая использование интерактивных платформ, онлайн-курсов, видеоуроков и цифровых учебников. Эти методы позволяют студентам не только получать теоретические знания, но и практиковаться в реальных медицинских ситуациях.

Ролевые игры и симуляции являются одними из наиболее эффективных методов для практического применения языка. Эти методы позволяют студентам имитировать реальные медицинские процессы, такие как беседы с пациентами, составление медицинских карт и обсуждение клинических случаев.

Преподавание русского языка в медицинских вузах Таджикистана требует сочетания традиционных и современных методов обучения, что обусловлено спецификой медицинской подготовки и лингвистической ситуацией в стране. Важно учитывать, что русскоязычные навыки у студентов варьируются: многие владеют языком на бытовом уровне, но испытывают трудности с профессиональной терминологией. Это требует внедрения дифференцированного подхода в преподавание.

Профессионально ориентированное обучение включает следующие ключевые элементы:

1. Работа с профессиональными текстами. Студенты обучаются анализировать медицинские тексты, выделять ключевую информацию, усваивать термины и выражения, характерные для клинической практики. Используются фрагменты из учебников, научных статей, протоколов лечения и других профессиональных материалов.

2. Диалоговая практика. Важным аспектом является моделирование ситуаций, связанных с профессиональной коммуникацией. Это может включать в себя диалоги врача с пациентом, обсуждение клинических случаев между коллегами, ведение медицинской документации.

3. Развитие письменной речи. Важным навыком для студентов является умение формулировать свои мысли письменно на русском языке. Особое внимание уделяется составлению медицинских заключений, рецептов, историй болезни и других документов.

Формирование коммуникативной компетенции

Особое место в обучении занимает формирование коммуникативной компетенции. Это связано с необходимостью общения студентов с русскоязычными пациентами, коллегами и чтением профессиональной литературы. Основные аспекты работы в этом направлении:

1. Обучение терминологии. Медицинская терминология представляет собой особый пласт лексики, который необходимо не только запоминать, но и уметь использовать в различных ситуациях. Особое внимание уделяется латинским заимствованиям, которые часто используются в русской медицинской речи.

2. Обучение структуре диалога. Будущие медики обучаются вести беседу с пациентом, выяснять анамнез, объяснять рекомендации и назначенное лечение. Для этого используются такие методы, как ролевые игры, моделирование профессиональных ситуаций, работа в парах.

3. Развитие навыков аудирования. Слушание записей реальных диалогов врача с пациентом, просмотр видеоматериалов с профессиональной тематикой помогает студентам развивать понимание живой речи и готовиться к реальным профессиональным ситуациям.

Использование современных технологий в обучении

Современные технологии предоставляют широкие возможности для повышения эффективности обучения. В медицинских вузах Таджикистана все чаще используются такие инструменты, как мультимедийные презентации, электронные учебные пособия, специализированные программы для изучения медицинской терминологии.

Примеры успешного применения технологий:

1. Электронные платформы. Использование платформ, таких как Moodle или Google, позволяет создавать интерактивные задания, проводить онлайн-тестирования и контролировать успеваемость студентов.

2. Видеоматериалы. Просмотр видеоуроков, лекций и интервью помогает студентам воспринимать информацию в динамичной форме. Это особенно актуально для обучения профессиональной терминологии и этикету общения с пациентами.

Межкультурный аспект в преподавании русского языка

В условиях Таджикистана особое значение приобретает межкультурный аспект обучения. Русский язык является не только средством коммуникации, но и инструментом, который помогает интегрироваться в глобальное медицинское сообщество. Важно учитывать национальные особенности студентов, их культурный контекст, что способствует лучшему пониманию материала.

Основные задачи:

1. Обучение культурным нормам русскоязычного общения. Медицинский речевой этикет требует особого внимания к выбору слов и формулировок. Обучение этим навыкам способствует формированию толерантного и корректного общения.

2. Изучение различий в профессиональной этике. Студенты знакомятся с особенностями медицинской практики в русскоязычных странах, что позволяет им быть более подготовленными к возможной практике или работе в международных условиях.

Традиционные методы обучения русского языка, такие как лекции, чтение и перевод текстов, остаются актуальными в медицинских вузах. Они позволяют заложить базу знаний, необходимую для освоения профессиональной лексики.

Чтение профессиональных текстов. Использование специализированной литературы способствует развитию навыков профессионального чтения и усвоению медицинской терминологии. Особое внимание уделяется текстам анатомической, фармакологической и клинической направленности.

Методика перевода. Перевод текстов с русского языка на таджикский и обратно помогает студентам усваивать профессиональную лексику и развивать навыки письменного и устного перевода, что важно для общения с пациентами.

Современные методы обучения. Современные методы обучения играют ключевую роль в повышении мотивации студентов и создании более эффективной образовательной среды.

Интерактивные технологии. Использование мультимедийных презентаций, электронных учебников и онлайн-платформ способствует повышению интереса студентов к изучению русского языка. Такие платформы, как Quizlet, позволяют автоматизировать запоминание профессиональной терминологии.

Метод кейсов. Студенты изучают реальные клинические случаи, обсуждают их и разрабатывают алгоритмы решения, используя профессиональную лексику на русском языке. Этот метод позволяет интегрировать лингвистические знания в профессиональную деятельность.

Игровые технологии. Использование ролевых игр, таких как моделирование диалога врача и пациента, способствует закреплению речевых моделей и помогает студентам развивать коммуникативные навыки в медицинской практике.

Лингвокультурологический аспект обучения. Важным элементом методики является формирование у студентов лингвокультурных компетенций. Русский язык играет роль межкультурного посредника, особенно в условиях глобализации медицины. Для студентов-медиков важно понимать не только грамматические и лексические аспекты языка, но и культурные особенности общения с русскоязычными пациентами.

Использование материалов, отражающих культурные и этические аспекты медицины, способствует формированию навыков межкультурного взаимодействия. Например, изучение текстов, посвящённых традициям русского медицинского этикета, помогает студентам лучше понимать специфику работы в русскоязычной среде.

Выводы. Таким образом, преподавание русского языка в медицинских вузах Таджикистана требует значительных усилий в плане улучшения образовательного процесса, применения инновационных методов и технологий, а также создания новых учебных материалов. Внедрение современных образовательных практик и технологий позволит улучшить качество подготовки студентов и повысить их профессиональную компетентность в области медицины.

Будущее методики преподавания русского языка связано с развитием инновационных подходов, которые позволят готовить квалифицированных специалистов, способных работать в международной медицинской среде.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Гальскова, Н. Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. Москва: Академия. (2007).

2. Захаренко И. В. Русский язык в профессиональной деятельности медиков. Санкт-Петербург: СПбГУ. (2015).
3. Литвинова И. Ю. Проблемы и перспективы преподавания русского языка в многоязычной среде. Москва: Издательство МГУ. (2018).
4. Мирзоева Р. Ш. Инновационные подходы к обучению русскому языку в медицинских вузах Центральной Азии. Душанбе: Ирфон. (2021).
5. Рахматуллина Г. Ф. Интерактивные методы обучения профессиональному русскому языку. Казань: Казанский федеральный университет. (2019).
6. Новиков В. В. "Методы преподавания иностранных языков в медицинских вузах". Современная педагогика. (2015).
7. Петров М. Н. "Контекстуальный подход в преподавании русского языка". Педагогическое образование. (2017).
8. Беляева О. Л. "Русский язык в медицинской практике". Издательство "Знание". (2016).
9. Соколова, М. В. (2018). "Методика преподавания медицины на русском языке". Журнал медицинского образования.
10. Киселева А. Ю. "Цифровизация образования и русский язык". Образовательные технологии в медицине. (2019).
11. Ахметова Т. Р. "Интеграция языка и медицины". Журнал филологического образования. (2016).
12. Андреева Л. С. "Профессиональная лексика в обучении медицинскому русскому языку". Научное образование. (2020).

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ ТАДЖИКИСТАНА

В статье представлена методика преподавания русского языка таджикским студентам медицинских вузов. Особое внимание уделяется разработке упражнений, направленных на интеграцию языковых и профессиональных навыков. Рассматриваются основные подходы к обучению русскому языку с использованием адаптированных методик, учитывающих культурные и языковые особенности студентов. В работе приводятся примеры уникальных заданий, анализируются проблемы их внедрения и предлагаются рекомендации по оптимизации образовательного процесса.

Обучение русскому языку для профессиональных целей в медицинских вузах Таджикистана является сложной задачей, требующей специфического подхода. Русский язык выступает основным средством получения знаний, профессиональной коммуникации и взаимодействия с пациентами в русскоязычных странах. Однако для таджикских студентов его изучение часто осложняется языковыми и культурными барьерами.

Ключевые слова: русский язык, медицинская терминология, таджикские студенты, упражнения, преподавание, профессиональная коммуникация.

МЕТОДОЛОГИЯИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР ДОНИШҶОҲИ ТИББИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола методикаи таълими забони русӣ ба донишҷӯёни тиббии тоҷик оварда шудааст. Ба тартиб додани машқҳо, ки ба ҳамгирии забон ва малакаҳои касбӣ нигаронида шудаанд, диққати махсус дода мешавад. Роҳҳои асосии таълими забони русӣ бо истифода аз усули мубокикшуда, ки хусусиятҳои фарҳангӣ ва забонии донишҷӯёро ба назар мегиранд, баррасӣ карда мешаванд. Дар асар мисолҳои вазифаҳои беназир оварда шуда, мушқилоти татбиқи онҳо таҳлил карда шуда, барои беҳтар кардани раванди таълим тавсияҳо пешниҳод карда мешаванд. Омӯзиши забони русӣ бо ҳадафҳои касбӣ дар донишгоҳҳои тиббии Тоҷикистон як қори мураккабест, ки бархӯрди мушаххасро тақозо мекунад. Забони русӣ воситаи асосии гирифтани дониш, муоширати касбӣ ва ҳамкорӣ бо беморон дар кишварҳои русзабон мебошад. Аммо барои донишҷӯёни тоҷик омӯзиши он аксаран бо монетаҳои забонӣ ва фарҳангӣ мушқил аст.

Калидвожаҳо: забони русӣ, истилохоти тиббӣ, донишҷӯёни тоҷик, машғулият, муоширати касбӣ.

METHODOLOGY OF TEACHING RUSSIAN LANGUAGE IN MEDICAL UNIVERSITY OF TAJIKISTAN

The article presents a methodology for teaching Russian to Tajik medical students. Particular attention is paid to the development of exercises aimed at integrating language and professional skills. Annotation. The article presents a methodology for teaching Russian to Tajik medical students. Particular attention is paid to the development of exercises aimed at integrating language and professional skills.

Teaching the Russian language for professional purposes in medical universities in Tajikistan is a complex task that requires a specific approach. The Russian language is the main means of acquiring knowledge, professional communication and interaction with patients in Russian-speaking countries. However, for Tajik students, its study is often complicated by language and cultural barriers.

Key words: russian language, medical terminology, tajik students, exercises, teaching, professional communication

Маълумот дар бораи муаллиф: Самадова Гулҷаҳон Юсуфҷоновна н.и.п. – дотсенти кафедраи филологияи тоҷик ва забонҳои хориҷии Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи. Мирзо Турсунзода

Алиева Нигина Шералиевна н.и.п. Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи. Абуали ибни Сино, E-mail: nigina.a1973@mail.ru

Сведения об авторах: Самадова Гулджахон Юсуфджоновна к.п.н. – доцент кафедры Таджикского государственного института культуры и искусств им. Мирзо Турсунзаде

Алиева Нигина Шералиевна к.п.н. Таджикский государственный медицинский университет им. Абуали ибни Сино, E-mail: nigina.a1973@mail.ru 935242226

Information about the authors: Samadova Guljahon Ysufdzonovna k.p.n. – associate professor of the department Tajik State Institute of Culture and Arts name Mirzo Tursunzade

Alieva Nigina Sheralievna Tajik State Medical University named after Abu Ali ibni Sino, E-mail: nigina.a1973@mail.ru.

ТДУ 891.550 (091)

ТКБ 83.3 (2точик)

С – 20

ИФОДАИ МАЗМУНИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛИ ҲАЛҚӢ ДАР АШЪОРИ АМИРШОӢӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ЗЕӢНИИ ХОНАНДАГОН

Саидова Б.Т.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва густариши равандҳои ҳамгироии фарҳангӣ масъалаи хифз ва омӯзиши мероси маънавии миллӣ аҳамияти махсус касб мекунад. Зарбулмасал ва мақолҳо ҳамчун шакли фишурдаи дониш, таҷриба ва ҷаҳонбинии халқ яке аз унсурҳои муҳими худшиносии миллӣ ба шумор мераванд.

Зарбулмасалу мақолҳо яке аз жанрҳои мустақили адабиёти шиғоҳӣ буда, барои муъҷазу баёни рангин фикру андеша ба инсон хизмат мекунад. Ҳанӯз аз замонҳои қадим халқ зарбулмасалу мақол эҷод карда, онҳоро дар мавридҳои зарурӣ истифода мебарданд. Пас, зарбулмасалу мақолҳо ба эҷодиёти адибон дохил шуда, вариантҳои мухталиф пайдо кардаанд.

Дарҷаи омӯзиш ва шарҳи мафҳуми зарбулмасал ва мақол дар адабиёти тоҷик чунин пажӯҳишҳо дар мадди аввал меистанд, ки зарбулмасал ба мақол, панду ҳикмат, «андарз» ва «афоризм» қаробат дорад. Маъмулан, дар паси баъзе аз зарбулмасалҳо таърихча ва достони пандомӯзе нухуфтааст. Бисёре аз ин достонҳо фаромӯш шудаанд ва пешинаи бархе аз амсол барои баъзе аз мардум равшан нест, аммо дар суҳан истифода бурда мешавад. Мафҳуми зарбулмасал дар байни тоҷикон бо вожаҳои масал, мисол, матал, мақол, нақл, қавли машоих, суҳани бобоён, қавли бузургон, гуфти калонҳо, суҳани падарон ва монанди инҳо ифода ёфтааст. Шакли дурусти ин вожа «масал» аст, ки «зарб» дар ибтидои он изофа шудааст. Ба ибораи дигар, «зарбулмасал» ба маънои «масал задан» (ба тоҷикӣ «достон задан») аст. Вожаи «масал» арабӣ ва форсии он «матал» мебошад. Агар масал овардан сурати беадабона пайдо кунад, онро «маталак» мегӯянд.

Таҳқиқи зарбулмасалҳо дар илми тоҷик асосан бо номи муҳаққиқоне чун Б. Раҳмонӣ, А. Раҳимов, М. Шукуров ва дигарон вобаста аст. Дар асарҳои онҳо масъалаҳои ҷамъоварӣ, маъно ва нақши фарҳангии зарбулмасалҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Бо вучуди ин, аксари таҳқиқот хусусияти тасвирӣ дошта, таҳлили системавӣ ва назариявии зарбулмасалҳо ҳамчун воҳиди когнитивӣ камтар ба назар мерасад.

Мардум дар гуфтори худ, барои ин ки матлабашон ҷаззобу дақиқ ифода ёбад ва онро шунаванда беҳтар дарк кунад, аз зарбулмасалҳо истифода меkunанд. Бархе аз зарбулмасалҳо дароз, бархе кӯтоҳ буда, бо ду ё се калима хулоса мешаванд, монанди «филу сатил», ки чизҳои аз ҷиҳати бузургии кӯчакӣ бо ҳам таносуб надоштаро мефаҳмонанд. Ин масал дар асл дорои панҷ калима («Об додани фил бо сатил») аст, вале, маъмулан, бо ҳамин ду калима

ба асли масал ишора мекунад. Ибороти масал гоҳе дароз аст: «Уштура гуфтам ғамза кун, полиза вайрон карду рафт». Зарбулмасал метавонад як байти шеър ё фақат як мисраи шеър ё ҷумлае маъруф бошад. Масалан, вақте ки меғуянд: «Ду мор аз як сӯроҳ берун нашудааст, ки яке туркӣ бихонаду якеяш форсӣ », манзур он аст, ки фарзандони як падару модар баробаранд ва аз якдигар бартарӣ надоранд.

Зарбулмасалҳо дар шакли ҷумлаи содаю мураккаби кӯтоҳ, мисраъ, байт ва фикраҳои мусаччаъ эҷод шудаанд. Зарбулмасалҳо метавонанд ба шакли ҷумлаи тасдиқӣ ё инкорӣ ва қисман саволи оянд. Саволҳо хусусияти риторикӣ дошта, ҷавоб талаб намеkunанд. Бисёр зарбулмасалҳо ҷумлаи умумишахс, номуайяншахс ва бешахс буда, маъноҳои амиқро ифода меkunанд ва зуд дар хотир нақш мебандад («Қаҷ дору марез», «Илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ бояд кард», «Аз гунҷишк тарсӣ, арзан макор», «Қори имрӯзаро ба фардо мағузор», «На тоқати гармо, на тоқати сармо»). Сохти ботаносуб (симметрии), мутавазият (параллелизм) ва тазод асоси зарбулмасалро ташкил медиҳанд: «Аз нек шарофат, аз бад касофат», «Ҷавонию ҳазор лаззат, пирию ҳазор иллат», «Тобистон рӯ ба зимистон, зимистон рӯ ба тобистон». «Вактат рафт, бахтат рафт» ё «Вакт рафт, нақд рафт», «Бошад ҷиҳа кунам, набошад ҷиҳа кор кунам», «Омадан бо иродат, рафтан бо иҷозат». Ташбеҳу истиора ва маҷозу киноя дар зарбулмасалҳо мақоми қалон доранд. Зарбулмасалҳо аз ҷиҳати бадеият ва қамолоти санъати суҳан саҳли мумтанеъ буда, намунаҳои беназири эҷодиёти бадеии мардуманд.

Бисёре аз зарбулмасалҳо, пеш аз он ки дар осори нависандагон ё шоирон зоҳир шаванд, муддатҳо дар забону ғӯиши омиёнаи мардум роиҷ ва фаровон буда, монанди афсонаҳо ва қиссаҳо шифоҳӣ нақл шудаанд. Зарбулмасалҳои ом дар ташаккул ва тақмили забони адабии ҳар миллат, аз ҷумла забони адабии тоҷик, нақши қалон мебозанд. Зарбулмасалҳо дар адабиёт воситаи муҳими тасвир ва таҷассуми бадеии воқеият ба шумор мераванд. Дар навбати худ бисёр асарҳои бадеӣ манбаи пайдоиш ва густариши зарбулмасалҳои мардумии тоҷикӣ гардидаанд. Қисме аз зарбулмасалҳои омиёна дар таҳрири классикони адабиёт маъмулу машҳур шудаанд.

Дар ҳамаи забонҳои дунё зарбулмасал фаровон аст. Баъзе зарбулмасалҳо дар ҳамаи забонҳо ба ҳам шабоҳат доранд. Таърихи тамаддуни миллате ҳар қадар дарозтар бошад, ҳодиса бештар дар он рух дода, масалҳои бештар низ дар он ба вуҷуд омадаанд. Дар нутқи тоҷикон низ даҳҳо ҳазор зарбулмасал вуҷуд дорад. Дар мавриди пайдоиш ва ривоҷи зарбулмасалҳо ва истилоҳоти масалӣ ҳеҷ гуна иттилоъ дар даст нест. Намунаҳое, ки имрӯз ҳамчун зарбулмасал роиҷ шудаанд, нахуст гуфтори лаҳзавӣ ва таровиши барқосои андешаи инсонӣ суҳангӯ буданд, ки ба хотири муассир ва дақиқу дилнишин буданашон дар зехни шунаванда ҳақ ва сипас такрор шудаанд. Аввалин ғӯяндаи як ибораи масалӣ ҳамчун ғӯяндагон ва нависандагони ашъори фолклорӣ ва устураҳои бостонӣ ношинохта мондааст. Дар асоси матнҳои таърихӣ аввалин бор Арасту ба ҷамъоварии зарбулмасалҳо ё худ (масалҳову ҳикматҳо) ва таҳқиқи илмӣ онҳо иқдом кард. Мутаассифона, рисолаи ӯ бо номи «Амсолу ҳикам» аз байн рафтааст. Дар Юнони Бостон файласуфон, шоирон ва нависандагоне монанди Афлотун, Аполлоний, Сафокл, Ҳомер, Аристафон, Ахиллес, Эврипид ва дигарон дар осори худ баробари аз зарбулмасалҳо истифода бурдан, онро ба унвони бахше аз адабиёт ҳамрадифи дигар мисолҳо қарор додаанд. Нависандагону файласуфони румӣ ҳам навиштаҳои худро бо зарбулмасалҳо музайян намуданд, вале ҳеҷ кадом ба таҳқиқу ҷамъоварии онҳо напардохтаанд. Зимнан, аксари масалҳои адабиёти румӣ реша дар масалҳои юнонӣ доранд. Зарбулмасалҳо нисбат ба осори ҳатти адабӣ пештар вирди забонҳо будаанд ва дар адабиёти бостонии миллатҳои мутамаддин забт шудаанд. Мардуми Шарқи Қадим, аз ҷумла эронӣ, ҳиндуҳо, арабҳо, ҷинҳо низ намунаҳои олию беназири зарбулмасалҳоро эҷод кардаанд, ки қисме аз онҳо дар ҷаҳон машҳур гаштаанд. Ба туфайли осори юнониву румӣ баъзе зарбулмасалҳои ниёғони тоҷикон – бохтариён низ то замони мо омада расидаанд.

Дар давраи Эҳё ва асрҳои баъдӣ, махсусан асрҳои XIX ва XX, фолклоршиносӣ хеле раванқ гирифт, зарбулмасалшиносӣ ё ба истилоҳ паремиология, ки аз шоҳҳои фолклоршиносӣ, тадриҷан ҷун соҳаи мустақили илм ташаккул ёфт. Дар зарбулмасалҳо ҳу ва ҳислати ҳар миллат, маданияти бадеӣ, фалсафӣ, тарзи тафаккур, ақидаҳои педагогӣ, фалсафӣ, ҷаҳоншиносӣ, урфу одат, назокату салосати забон, меҳру муҳаббати халқ ба ватан, зодгоҳ, эҳтиром ба қори шарофатмандона, нафрат нисбат ба ҳоинону золимону истисморгарон ва танбалону коргурезон, меҳру вафо, садоқат, мардонагӣ, далерӣ, ҳақталошӣ, ҳақпарастӣ, ростӣ ва амсоли инҳо ба таври воқеӣ ва хеле барҷаста, суфтаю

рехта ифода гардидаанд. Аз ин рӯ, зарбулмасалҳо на танҳо диққати фолклоршиносу адабиётшиносон, инчунин диққати адибон, забоншиносон, файласуфон, мантиқшиносон, мардумшиносон (этнографҳо)-ро низ ба худ ҷалб кардаанд. Зарбулмасалҳои тоҷикиро то м. дар замони Искандари Мақдунӣ олимони Юнон, дар замони Сосониён (то асри VII) донишмандони ин давра ба шакли андарзномаҳо ва дар замони Сомониён (асри X) донишмандону адибони Бухоро гирдоварӣ намуда, бахше аз онҳоро ба арабӣ тарҷума кардаанд. Аввалин маҷмӯаҳои мукаммали зарбулмасалҳои форсиро Муҳаммад Ҷабаларудӣ дар солҳои 30 асри XVII дар Ҳиндустон тартиб додааст. Дар асрҳои XVIII-XIX дар Мовароуннаҳр, Эрон ва Ҳиндустон чандин маҷмӯаи зарбулмасалҳои форсӣ мураттаб шуданд.

Соли 1967 аз ҷониби донишманди тоҷик Б. Тилавов аввалин пажӯҳиши муфасссал ва дақиқ роҷеъ ба зарбулмасалҳои тоҷикӣ зери унвони «Поэтикаи зарбулмасалҳои мардумии тоҷикӣ» ба забони русӣ («Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок») ба ҷоп расид. Асари дигари ӯ таҳти унвони «Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ: репертуари шифохии муосир» (1989) ба таҳлили шуморагии ин навъи адабӣ (жанр) бахшида шудааст. Ҳамчунин бо сарпарастии Б. Тилавов ду ҷилди «Куллии фолклори тоҷик» (ҷилдҳои 4 ва 5, солҳои 1986-87) ба нашр расид. Бо ташаббуси Б. Тилавов ва ҳамкориҳои Ф. Муродов ва Қ. Ҳисомов дар ҷилди чаҳоруми ин асар 807 зарбулмасали машҳури тоҷикӣ бо баррасии муфасссал ба забонҳои русӣ, англисӣ ва алифбои форсӣ низ пешкаш шудааст. Дар ҷилди панҷуми ин куллийт миқдори пурраи зарбулмасалу мақолҳо, макони сабт ва номи сабткунанда зикр шудааст. Пажӯҳишгарони тоҷик Қ. Ҳисомов ва Ф. Муродов роҷеъ ба жанри зарбулмасал зери назари Б. Тилавов рисолаҳои илмӣ таълиф карданд. Ҳоло дар фонди фолклори ИЗА ба номи Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон тақр. 21 ҳазор матни зарбулмасалу мақолҳои гирдовардашуда ниғаҳдорӣ мешаванд, ки аз миёни тоҷикони Осиёи Марказӣ сабт шудаанд.

Зарбулмасал ва мақолҳо, ки шакли муъҷаз ва нуқли сухан ҳастанд, нақши муҳимме дар гуфтугӯи рӯзмарра ва зебоифаринию зебосозии ҷумлаҳо доранд. Ҳар кадом аз ин зарбулмасалҳо баландтарин мазмунро дар кӯтоҳтарин лафз баён мекунанд, ки ин мазмуну муҳтаво бо таҷрибаи амалӣ дар гули таърих шакл гирифтааст. Яъне, бозтоби таҷриба ва шуури дастҷамъии ҳар миллату ҷомеаро аз ҳар назаре дар оинаи зарбулмасалҳои он ҷомеа ва миллат метавон дид. Дар фарҳанги гуфтори тоҷикон шохиди анбӯхе аз зарбулмасалҳо ҳастем, ки дар байни табақоти ҷомеаи тоҷик чи таҳсилкардаву нокарда ва чи табақоти поини ҷомеа ба шакли густурда роиҷ аст. Далели роиҷ будани ин навъи адабӣ ба шакли густурда, кӯтоҳу раван будани ин жанр ва аҳамияти мазмунии он аст, ки дар мавқеиятҳои гуногун дар баҳсҳои сухбатҳо барои таъкиди сухан гуфта мешавад. Беҳуда нест, ки Бозор Тилавов аз зарбулмасалҳо ҳамчун; қаймоқи сухан ёд мекунад [3, с.3]. Дар пажӯҳишҳои донишмандони тоҷик ҳар кучо, ки зарбулмасал оварда мешавад, дар канораи мақол низ зикр мегардад. Тафовути зарбулмасал ва мақол аз назари донишмандони тоҷик дар воситаҳои санъатҳои бадеӣ, суварии ҳаёл ба мисли истиора, киноя, тавсиф, ташбеҳ, ташхис, маҷоз ва амсоли ин аст, ки дар зарбулмасал истифода шудааст, аммо дар мақол, чунин санъатҳои бадеӣ истифода намешавад ва маъмулан ба шакли ҷумлаи сода баён мегардад [9 с.132-133]. Зарбулмасалҳои тоҷикиро метавон ба чанд бахш ва гурӯҳҳои махсус тақсимбандӣ кард. Мабнои ин дастабандӣ, шароити иқлимӣ, муҳити зиндагонии мардум, фарҳанг, одоби русум, мавзӯи муҳтаво ва дағдағаҳои фикрии мардуми тоҷик дар шароити гуногуни таърихӣ аст, ки боиси пайдоиши зарбулмасалҳо шудаанд.

Ҳадаф аз навиштани ин мақола баён ва баррасии ҷойгоҳ ва мавқеи зан дар зарбулмасалҳо ва мақолҳои тоҷикӣ аст. Дар ин мақола нақши занонро, ки дар сохтори ҷомеа дар гули таърих дӯш бар дӯши мардон роҳ рафтаанду дар раванд ва сайри тақомули сохтори таърихӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ҳамеша дар канори мардон ҳузур доштаанд, мавриди арзёбӣ қарор додаем. Бахусус фарозу нишеби авомили иҷтимоӣ, сиёсӣ, тағйироти арзишҳои фарҳангӣ дар ҷомеа ва 2 таъсири он дар раванди тақомули шахсияти занон, албатта, бо баррасӣ ва таҳлили бахши кӯчаке аз як жанри адабии шифохӣ наметавон ҷойгоҳи занонро дар ҷомеа ба шакли ҷомеу комил ошкор кард, аммо метавон то ҳудуде нақш ва мавқеи ононро дар ҷомеа ва ҳамчунин зехни ноҳудогоҳи ҷомеаро нисбат ба ӯ шинохт. Ковиш ва пажӯҳиши ҷойгоҳи зан дар зарбулмасалҳо аз он ҷиҳат муҳим аст, ки ин осор метавонад бозтоб ва инъикосдиҳандаи тарзи тафаккури ҷомеа нисбат ба симо ва ҷойгоҳи зан дар фарҳанги тоҷикӣ бошад. Ҳачунин дар ин жанр мавқеъ ва нақши онҳоро дар гули таърих аз ҷиҳати иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ метавон дид. Дар ин мақола аз 2 равиш

барои таҳияи мавод ва баррасии он истифода кардаем. 1. Аз зарбулмасалҳои водии Ҳисори фонди Институти забон ва адбиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. 2. Аз китоби «Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ» - и В. Асрорӣ , «Зарбулмасалҳои машҳур» ва «Суханҳои дилафрӯз»-и Бозор Тилавов.

Таваҷҷуҳ ба илми фолклор аз замони Шуравӣ дар Тоҷикистон оғоз шуд. Фолклоршиносони тоҷик аз он замон то кунун саҳми бузург ва арзандае дар рушди ин илм доштаанд. Илова бар ҷамъоварию ҳифзи ин мероси халқӣ ҳазорон китобу мақолаҳои арзишманд аз сӯйи олимони фолклоршинос бо мавзӯоти гуногун ба таъб расидаанд. Рӯйи ин жанри хурди шифохӣ ба шакли Ҳирфай ва тахассусӣ Бозор Тилавов пажӯҳишҳои бунёдию асосӣ анҷом додааст ва рисолаи номзодиаш бо номи «Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок» [1, с.122] ва рисолаи докториаш бо номи «Современный пословичный репертуар таджикского народа» [2, с.44] марбут ба ин жанр аст. Бозор Тилавов дар рисолаи номзодиаш ба ҳамаҷониби ин жанр, хусусиятҳои иқлимӣ зарбулмасалҳо ва табақабандии мавзӯӣ пардохтааст ва дар рисолаи докториаш ба вариантҳои зарбулмасалҳо ва мураббӣ кардани онҳо аз рӯйи илми фолклоршиносии русӣ таваҷҷуҳ кардааст. Ду китоби муҳими ӯ бо номи «Зарбулмасалҳои машҳур» [6, с.126].

«Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ» - и В. Асрорӣ дорои 100 саҳфа аст. Дар 20 саҳфаи аввали он муаллиф маълумоти арзишманди муфид роҷеъ ба зарбулмасалҳо овардааст. Муаллиф бо таърифе аз зарбулмасал ва аҳамияти он аз назари бархе бузургон, корбурди зарбулмасал ва ҳамаҷониби далоили пайдоиши он, ҳамчунин ба мазмуну маъноҳои он пардохтааст. Мазмунҳои зарбулмасалҳо аз назари муаллиф гуногун буда, ба ҳодисаҳои иҷтимоӣ, таърихӣ, маишӣ -оилавӣ, ахлоқӣ ва меҳнатӣ вобастагӣ доранд. Ва ҳамчунин қисми зиёде аз зарбулмасалҳо ҳислат ва мазмунҳои таълимӣ, ахлоқомӯзӣ, панду насиҳат ва киноявӣ доранд. Дар ташвиқи меҳнатдӯстӣ, илмомӯзӣ, дӯстӣ ва...зарбулмасалҳои зиёде вучуд доранд [7, с.3-19]. Зарбулмасалҳои овардашуда дар ин китоб ба се бахш тақсим шудаанд. 1. Зарбулмасал ва мақолҳои замони советӣ. 2. Зарбулмасал ва мақолҳои пешазреволусионӣ. 3. Гуфтаҳои хеле машҳури классикони адабиёти тоҷик, ки ҳамчун зарбулмасалу мақол дар байни халқ паҳн шудаанд. Дар зарбулмасал ва мақолҳои замони советӣ танҳо як маврид зарбулмасал ба зан ихтисос дорад, ки мазмунҳои он ҳам тарғибу ташвиқ ба кор аст. «Зан дар қолхоз – қувваи бузург аст» [7, с.34]. Дар бахши зарбулмасал ва мақолҳои пешазреволусионӣ 65 маврид 4 зарбулмасал дида мешавад, ки ба мавзӯи зан бахшида шуда, вижаҳои марбут ба онро дорост. Дар бахши охири ин китоб, ки байтҳои маъруф аз бузургони классик ҳамчун зарбулмасал дар байни мардум роҷеъ шудаанд, дар бораи зан ҳеҷ маводе дида нашуд [7, с.3-100].

Дар китоби «Суханҳои дилафрӯз» зарбулмасалҳо аз назари мавзӯ ва муҳтаво табақабандӣ шудаанд. Дар дебочаи китоб муаллиф ба аҳамияти зарбулмасал, нақши он дар ҷамъоварӣ кардани қол, урфу одат, донишу ҷаҳонбинӣ, ақидаҳои фалсафӣ иҷтимоӣ, мазмуну муҳтаво ва вижаҳои онҳо аз назари ҷуғрофӣ, иқлимӣ ба нуқоти муҳимме ишора кардааст. Сипас зарбулмасалҳоро тахти унвонҳои «моёи ҳаёти инсон», «ҳислатҳои неки инсонӣ», «ҳислатҳои бадӣ инсонӣ», «панди ҳаёт», «танқиди ақидаҳои динӣ ва руҳонӣ», «гуногун», ки зерӣ ҳар қадом аз унвонҳо зершоҳаҳои он низ аз назари мавзӯву муҳтаво оварда шудаанд, табақабандӣ намудааст. Дар охири китоб низ ду сухан ба ҷойи охирсухан зикр шудааст. Дар ин китоб 56 зарбулмасал оид ба мавзӯи зан, модар, ӯча, кампир, амма ва вижаҳои марбут ба он дида мешавад [4, с.3-134]. Дар китоби «Зарбулмасалҳои машҳур»-и Бозор Тилавов, дар бораи зарбулмасал андешаҳои илмӣ ва арзандае омадааст, ки дар 8 қисмат оварда шудаанд. Зарбулмасалҳо дар ин китоб тибқи илми фолклоршиносии замони шуравӣ оварда шудаанд, ки 39-тои он марбут ба зан аст [4]. Теъдоди умумии зарбулмасалҳои ба мавзӯи зан бахшидашуда дар манбаъҳои зикргардида ба 206 адад мерасад. Бо таваҷҷуҳ ба муштарак ва ҷамъовариҳои будани бархе аз ин зарбулмасалҳо дар манбаъҳои зикршуда танҳо 146 зарбулмасал ба мавзӯи зан марбут аст. Дар ин зарбулмасалҳо вожаҳои зан, модар (ӯча), духтар, хоҳар, амма, хола, кампир (пиразан), бева (бешавҳар), арӯс, келин, кайвона мақоми хосса доранд. Ва тақрибан дар 80 дарсади ин зарбулмасалҳо ҷунин номҳо дида мешавад. Дар бақияи зарбулмасалҳо ҳарчанд ном ва исме аз ҷинсиати зан дида намешавад, аммо аз назари муҳтаво мавзӯ ва вижагӣ марбут ба зан аст.

Амиршоҳӣ дар охири асри XIV ва аввали асри XV зиндагӣ карда, ҳамчун ҳунарманд, санъаткор, ҳафоти моҳир ва шоири тавоно бо маҳсули эҷодии худ мақоми

сазovorерo ишғол намудааст. Ў дар такомули яке аз анвои шеъри классикӣ -ғазал хизмати арзанда карда, ханӯз дар замони ҳаёт будан ва минбаъд ҳам шухрати босазое пайдо намудааст ва ҳамчун устои ғазал шинохта шудааст.

Аз эҷодиёти Амиршоҳӣ то ба имрӯз як девони ашъор боқӣ мондааст, ки аз рӯи маълумоти ба даст овардаи мо зиёда аз ҳазор байтро ташкил медиҳад. Девони мазкур аз ғазал, китъа, рубоӣ ва муаммо иборат буда, онро худи шоир интихобан танзим намуда, бақияшро нест кардааст.

Амиршоҳии Сабзворӣ, ки худ соҳиби маънавияти баланд буд, танҳо бо давом додани анъанаҳои гузашта қаноат накарда, барои навгӯйиву навҷӯйӣ кӯшиш ба ҳарч дода, ба василаи меҳнатхояш роҳи мустақили эҷодии худро ёфтааст. Аммо дар ҳама давраи замони эҷодиёти шифоҳои халқи тоҷик ғояҳои тарбиявиرو ҳифзу тарғиб менамуд. Чуноне ки муҳаққиқ К.Д.Ушинский менависад: «ғояҳои тарбиявии ҳар як халқ хувияти бештари миллий доранд» [10, 244]

Зарбулмасалу ҳикматҳои халқи тоҷик ҳамчун жанри арзишнок махсуси ифодакунандаи ин ё он ғояи тарбиявӣ оддӣ нестанд, балки сайқал дода шудаанд ва вазифаи муайяни тарбиявӣ, мақсадҳои пандомӯзи дидактикӣ доранд, ки онро моҳияти идроки педагогии халқ, принципи мақсадноки талқин намудааст.

Бинобар ин, Амиршоҳӣ мақолу зарбулмасал, қиссаву ривоят, ифодаву таъбирҳои халқии зиёдеро дар ашъори худ қорбаст намудааст, ки барои равонию ҷаззобии ашъори шоир ёрӣ расонидаанд. Зеро дар зарбулмасалу мақолҳо қойидаҳои ахлоқӣ – эстетикӣ ҷой дода шуда, онҳо падидаи забонӣ мебошанд, чунки аз рӯи қонуни ҳаёт шакл мегиранд. Зарбулмасалу мақолҳо падидаи фикр буда, мулоҳиза ё ҳулосабарориро дар бар мегирад. Азбаски зарбулмасалу мақолҳо бо ҷумлаҳои мураккабу оддӣ (дар навъи синтаксис) ифода меёфтанд, хусусияти пандомезӣ доштани онҳо на ҳамеша мубрамияти омӯзиши эҷодиёти педагогии халқи тоҷикро ташкил медиҳад. Чи тавре ки М. Шукров қайд кардааст: «зарбулмасалҳо оинаи тафаккури миллий буда, нигоҳдорандаи арзишҳои маънавии халқ мебошанд» [19, с.15].

Амиршоҳӣ дар ҳар як навъи шеър ба тозақорӣ даст задааст, махсусан, дар ифодаву мазмунҳои зарбулмасалу мақолдоштаи шоир тасдиқи арзишҳои устувори ахлоқӣ ва наққорӣ, ки меъри олиии рафтору кирдори инсонӣ ифодаи худро меёбад, мазмуни халқие, ки «Ҳар қор сари вақт дорад» ё «Ҳама қор ба вақти худ»-ро Амиршоҳӣ бар акси он гуфтааст:

Ғами ноомада хӯрдан ба нақдам ранҷа медорад,
Ҳамон беҳтар, ки бо фардо гузори қори фардору.

Забони ашъори шоир сода, ғафмо, бетақаллуф ва оммафаҳм мебошад, ки дар он хислати инсон маркази шаъну шарафи ҷигунагии шахсияти ӯро нишон медиҳад. Аз ин рӯ, дар яке аз китъаҳои шоир олиҳимматӣ, қаноатмандӣ, назарбаландӣ, шикебой, тавозуқорӣ, хештаншиносӣ, дурандешӣ ва дигар хисоли ҳамидаи инсонро тарғиб кардааст. Ба ин восита тавбаи хислатҳои разилаи инсонӣ: ҳарисӣ, баднафсӣ, тамаққорӣ, ҷоплусӣ, тангназарӣ, пурхӯрӣ, ношикебой, кӯтаҳназарӣ, ҷашмтангӣ, ҳавобаландӣ, қибрварзӣ, булҳавасӣ ва ғайраро саҳт маҳкум кардааст.

Аз ин ифодаҳо бармеояд, ки ашъори шоир таассуроти гуногунро фаро гирифта, меъерҳои мустақамкунандаи ахлоқӣ –эстетикиро намоиш додааст.

Дар он кӯш минбаъд, Шоҳӣ, ба даҳр
Ки рӯзӣ ба инсоф аз ин хон хӯрӣ.
Ғарат ними нони ҷав афтад ба даст,
Ба рағбат беҳ аз мурғи бирён хӯрӣ.
На 3-он сон ки чандон ки мақдурӣ туст,
Зи ифротӣ шаҳват дучандон хӯрӣ.
Зи бисёр хӯрдан шавӣ мурдадил,
Худ андак хӯрӣ, гар ғами ҷон хӯрӣ.
Чу шуд 3- имтило табъ носозгор
Бувад заҳр агар оби ҳайвон хӯрӣ.
Чу Исо ба қурсе бисоз аз фалак,
Ки ҳар бошӣ, ар деги қолон хӯрӣ.
Ба пой худат рафт бояд ба гӯр,
Чу бар иштиҳои қасон қол хӯрӣ. [11 с.120]

Дар ин китъа маънии масали халқиро низ ба ёд меорад, ки зарари пурхӯрӣ маънии: «Нафси бад балои ҷон»-ро ифода кардааст.

Аз рӯи мутолиаи китъаи мазкур ба хубӣ пай бурдан мумкин аст, ки аз мазмуни он ҳасби ҳоли Амиршоҳист, зеро баъд аз дарбор рафтани шароити рӯзгузаронӣ душвор шудааст. Ними нони ҷавиро беҳтар аз мурғи бирён меҳисобаду аз он шукрона мекунад. Маълум мешавад, ки Амиршоҳӣ марди шикастанафсу қаноатпеша ва шикебову таҳаммулкор буда, ба ин маънӣ бо дода қаноат кардаву бо дод зистааст. Ҳамзамон дар моҳияти ифодаи мазмуни ашъори шоир ҳислати инсон ба он асос меёбад, ки меъёрҳои ахлоқӣ - ҷамъиятӣ чун майлу рағбати дохилии шахсият муайян гардидааст.

Дар мисраъҳои минбаъдаи китъа оид ба мурдадилӣ, ҳасисӣ, мумсикӣ сухан меравад.

Шоир дар айёми пирӣ аз танқисии шароити моддӣ ба танг омада, чунин китъаро эҷод кардааст. Сабаби эҷоди ин китъа ҷиҳати дигаре низ ба худ касб намудааст, чунки ӯ зану фарзанд надоштааст. Ва шояд аз нотавонӣ дастнигар шудааст ва ба подшоҳ муроҷиат кардааст, ки ба ӯ дар айёми пирӣ кумаки моддӣ расонад.

Аз лиҳози таҳлили семантикӣ ва когнитивии зарбулмасалҳои концептуалии ҷаҳобинии халқро таҷассум мекунам. Дар онҳо мафҳумҳои калидӣ аз қабилӣ ростӣ, меҳнат, адолат, дӯстӣ ва ҳамбастагӣ ҳамчун концептҳои асосии фарҳангӣ зухур меёбанд.

Ҷойи дигар бо истифода аз мазмунҳои зарбулмасалу мақоҳои халқӣ тафаккури эҷодии худро дар таъсири руҳияи маънавии инсоният чунин баён намудааст:

Дузде, ки кулоҳ аз сари шайтон дуздад,

Аз мурда кафан зи мурдашӯ нон дуздад.

Дузде, ки зи ду чашм якеро бибарад,

Ҳар ҷо, ки намак хурад, намакдон дуздад. [11, с.125]

Рубоии мазкур мазмунан нав буда, дар ҷаҳор мисраъ панҷ мазмуни бикр, панҷ тасвири тамоман тоза, панҷ ифодаи нодир пайдо намудани шоирро нишон медиҳад: 1) Аз сари шайтон кулоҳ бурдан; 2) Аз мурда кафан рабудан; 3) Аз мурдашӯ нон дуздидан; 4) Аз ду чашми ҳар кас якеро тарроғӣ кардан; 5) Намакро хурдану намакдонро дуздидан;

Бояд гуфт, ки рубоии мазкур дар ғояти волоии ҳунари ва санъати баланди эҷодӣ рӯи қор омадааст.

Ин навъи баён хусусияти эстетикӣ ва ахлоқӣ пайдо намудааст, ки ҷаҳолияти тарбиявии таҷдидсозанда, дар навбати аввал, гузошта мешавад, ки ҷанбаи тарбиявӣ, панду андарзҳои ахлоқиро фаро гирифтаанд. Шаклҳои ифодаи мақсади тарбиявӣ муҳталифанд, вале аз баҳрамандии умумии педагогӣ дарак ва шаҳодат медиҳад.

Зарбулмасалҳо ҳамчун «матрицаи маъноӣ» амал намуда, ба шунаванда имкон медиҳад, ки вазъиятҳои мураккаби иҷтимоиро тавассути қолабҳои шинохташуда дарк намояд.

Шеваи гуфтори Амиршоҳӣ ҷунун самимӣ ва саҳли мумтанеъ аст, ки шунаванда ва ҳонанда муҳтавои ашъори ӯро ҷун фикру зикр, орзуву ормон, пиндор ва саргузашти шахсии ҳуди шоир истиқбол менамояд. Ин гуна ашъор ба воситаи забон, захираи луғавӣ, тарзи ғӯйиш, истифодаи ибораҳои рехта, таъбирҳои халқӣ, истифодаи мақолу зарбулмасалҳо ба вучуд омадаанд. Ҷуноне ки Б. Раҳмонӣ навиштааст: «зарбулмасалҳо шакли фишурдаи хиради халқ буда, дар худ таҷрибаи асрҳоро ниҳон доранд» [12, с.25]

Бояд таъкид кард, ки зарбулмасалу мақолҳо дорои як қатор функцияҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии мебошанд, аз ҷумла дар ашъори Амиршоҳӣ низ ба мушоҳида мерасад:

- Функцияи тарбиявӣ -интиқоли меъёрҳои ахлоқӣ ;
- Функцияи коммуникативӣ -фишурдасозии иттилоотӣ ;
- Функцияи арзёбӣ -баёни мавқеи иҷтимоӣ ;
- Функция фарҳангсоз-ҳифзи ҳофизаи таърихӣ миллат.

Ин функцияҳо мақоми зарбулмасалҳоро дар ҷомеа мустаҳкам мегардонанд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқоти мақолаи мазкур дар ғанӣ гардондани фолклоршиносӣ ва забоншиносии тоҷик зоҳир мегардад.

Аҳамияти амалӣ бошад, дар истифодаи натиҷаҳо дар таълими фанҳои «Забоншиносӣ», «Фолклори тоҷик», «Фарҳангшиносӣ» ва таҳияи маводи таълимӣ ифода меёбад.

Хулоса, Амиршоҳӣ аз адибони хеле сермаҳсул буда, мероси гаронбаҳои ӯ ҳанӯз дар замони зиндагии ҳуди ӯ ва минбаъд низ машҳур гардидаву пайравони худро ёфтааст. Аз рӯи мазмун ва аҳамияти педагогӣ ашъори шоир яке аз унсурҳои ҳатмии ҷараёни тарбия

махсуб меёбад. Зеро бо истифода аз мазмунҳои зарбулмасалу мақолҳои халқӣ дар шуури хонондагон қонуниятҳои умумии рушди шахсият асос меёбад ва коркард мегардад. Инчунин, дар ин гуна ашъори тарбиявии шоир зеҳни хонондагон инкишоф ёфта, дар маҷмӯъ тақомули маънавии инсон дар маркази диққат қарор меёбад.

Умуман, зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ падидаи мураккаби забонӣ ва фарҳангӣ буда, дар худ таҷрибаи таърихӣ ва ҷаҳонбинии миллиро таҷассум мекунанд.

АДАБИЁТ:

1. Karimzoda H. M. Zarbulmasal va çistonhoi tojiki. L., 1931;
2. Mirzoev A. Zarbulmasalhoi tojiki (Dar kontekst). Stalinobod, 1940;
3. Абдуллозода Р., Зарбулмасал ва мақолҳо дар асарҳои Садриддин Айнӣ. Сталинобод, 1958;
4. Асрорӣ В. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ. Сталинобод, 1956;
5. Асрори В. Таджикские пословицы и поговорки. – Сталинабад, 1956.
6. Баёзи фолклори тоҷик / Мураттибон Б. Тилавов, Қ. Ҳисомов Ф. Муродов, Ф. Зехниева Душанбе, Адиб 1990. 256с.
7. Зарбулмасал / Б. Тилавов, Р. Раҳмонӣ // Замин — Иллия. — Д.: СИЭМТ, 2018. — (Энциклопедияи Миллии Тоҷик : [таҳм. 25 ҷ.] / сармуҳаррир Н. Амиршоҳӣ ; 2011—2023, ҷ. 7). — ISBN 978-99947-33-89-9.
8. Калонтаров Я. И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими. Д., 1965;
9. Қодиров Қ.Б. Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1988. 295с
10. Қодиров Р., Ахмадов Р. Фолклори тоҷикони Қашқадарё (зарбулмасалҳо, ҷистонҳо, байтҳо, дубайтиҳо, рубоӣёт, сурудҳо, боварҳо ва матнҳои ўзбекӣ). Ҷ. 3. Д., 2000.
11. Муродов Ф. Вариативность таджикских народных пословиц и поговорок. (Опыт количественного анализа современного репертуара). Д., 1979;
12. Раҳмонӣ Б. Фолклори тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 2010.

ИФОДАИ МАЗМУНИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛИ ХАЛҚӢ ДАР АШЪОРИ АМИРШОӢӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ЗЕӢНИИ ХОНАНДАГОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф перомони истифодаи ифодаи мазмуни зарбулмасалу мақоли халқӣ дар ашъори Амиршоҳӣ ҳамчун омили рушди зеҳнии хонондагон баррасӣ намудааст.

Муаллиф оид ба истифодаи ифодаи мазмуни зарбулмасалу мақолҳои халқӣ, ки шоир ба таври густурда қорбарӣ намуда, бо илҳом аз ин жанрҳои халқӣ худ низ эҷод намудааст. Таҷқиқотҳои нишон доданд, ки яке аз сабабҳои ҷаззобию шевоӣ ва ғасоҳату малоҳати ашъори Амиршоҳӣ қорбасти устодонаи ҳикмати халқ аст.

Инчунин, бо истифода аз мазмунҳои зарбулмасалу мақолҳои халқӣ дар шуури хонондагон қонуниятҳои умумии рушди шахсият асос меёбад ва қоркард мегардад. Дар ҷунин ашъори тарбиявии шоир зеҳни хонондагон инкишоф ёфта, дар маҷмӯъ тақомули маънавии инсон, инкишофи сифатҳои иродавии шахсӣ ба назар мерасад.

Калидвожаҳо: зарбулмасал, мақолҳои халқӣ, забон, захираи луғавӣ, санъатҳои бадеӣ, тарзи гӯиш, истифодаи ибораҳои рехта, таъбириҳои халқӣ, орзу, ормон, ҷаззоб.

ВЫРАЖЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ НАРОДНЫХ ПОСЛОВИЦ И ПОСЛОВИЦ В СТИХАХ АМИРШАХИ КАК ФАКТОР ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

В данной статье автор рассмотрел использование пословиц и поговорок в поэзии Амиршахи как фактор интеллектуального развития читателей.

Автор описывает использование народных пословиц и поговорок, которые широко использовал поэт, и вдохновленных этими народными жанрами. Исследования показали, что одной из причин очарования, изящества и красноречия стихов Амиршахи является мастерское применение мудрости народа.

Также с помощью содержания народных пословиц и поговорок в сознании читателей устанавливаются и развиваются общие закономерности развития личности. В таких воспитательных стихах поэта развивается ум читателей и в целом можно увидеть духовное развитие личности, развитие волевых качеств личности.

Ключевые слова: пословицы, народные поговорки, язык, лексика, художественное искусство, манера речи, употребление разговорных выражений, народные выражения, мечта, сон, очарование.

THE EXPRESSION OF THE CONTENT OF FOLK PROVERBS AND SAYINGS IN AMIRSHAHI'S POETRY AS A FACTOR IN THE INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF READERS

In this article, the author examines the use of folk proverbs and sayings in Amirshahi's poetry as a factor in the intellectual development of readers.

The author discusses the use of folk proverbs and sayings to express the meaning of the poem, which the poet used extensively and created himself, inspired by these folk genres. Studies have shown that one of the reasons for the charm, eloquence, and charm of Amirshahi's poems is the masterful use of folk wisdom.

Also, by using the content of folk proverbs and sayings, the general laws of personality development are established and processed in the minds of the readers. In such educational poems of the poet, the minds of the readers are developed, and in general, the spiritual development of a person, the development of personal willpower qualities are observed.

Keywords: proverb, folk sayings, language, vocabulary, literary work, speech style, use of idioms, folk expressions, dream, aspiration, admire.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидова Барно Турахоновна-номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи психологияи умумидонишироҳи Донишироҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, суроға: ш. Душанбе, кӯчаи Рудаки 121, 734023, почтаи электронӣ : barnosaidova40@gmail.com, тел.: (+992) 917-77-74-03.

Сведения об авторе: Саидова Барно Турахоновна-кандидат филологических наук, доцент кафедры общий психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ, адрес: 734023.г.Душанбе, улица Рудаки 121, эл почта: barnosaidova40@gmail.com, тел.: (+992) 917-77-74-03.

Information about the author: Saidova Barno Turakhonovna – Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Department of Psychology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, address: Dushanbe, Rudaki street 121, postal code: 734023? email: barnosaidova40@gmail.com? phone: (+992) 917-77-74-03

УДК 373.66

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ СУЩНОСТИ И ПОНЯТИЯ «КОНФЛИКТОЛОГИЯ»

Кушекова Б.К.

Школа-гимназия № 9 города Щучинск

Назарзода М.Р.

Институт развития образования имени Абдурахман Джамии
Академия образования Таджикистан

Со времен возникновения человеческих отношений существует проблема решения спорных вопросов в той или иной сфере жизнедеятельности человека. Спорные вопросы в любой сфере называются конфликтами, которые возникают, как утверждал Конфуций еще в VI веке до н.э., вследствие неравенства и несхожести людей, древнегреческий философ Гераклит считал, что все в мире рождается через вражду и распри. Научный подход к пониманию конфликта и способов его решения сформировался в трудах ученых в XIX веке, так, Георг Зиммель исследовал конфликт с точки зрения социальной значимости и позитивной ценности и ввел в оборот понятие «социальная конфликтология». Г.Зиммель определял «конфликт» как «борьба» и «спор», которые не могут быть осмыслены и они неизбежны, потому что заложены в самой природе человека [1].

Важной идеей основоположника социальной конфликтологии является то, что, во-первых, происходит усиление единства как в сознании, так и в действиях; во-вторых, обнаруживается большое сплочение группы; в-третьих, исключаются элементы, нарушающие границы противоборствующих групп; в-четвертых, возможность объединяться в борьбе людей и групп, которые в мирной ситуации не имеют отношения друг к другу [2].

Г.Зиммель выделяет два основных принципа ведения конфликтов: оппозиция и отталкивание, и первая, по мнению ученого, не является негативным явлением в решении конфликтов, он выполняет функцию социального обобщения, способствует оживлению и сохранению отношений между группами людей. Отталкивание, по мнению Г.Зиммеля связано с диссонирующими и ассоциирующими чувствами, которые приводят к отчуждению, обособлению и разрыву связей между людьми [2].

Ученые -психологи, в отличие от социологов, природу конфликта объясняли с точки зрения психологических факторов возникновения конфликтов, так в трудах З.Фрейда, А.Адлера имеются противоречия в представлении сущности конфликта, с одной стороны – это возникающие потребности (З. Фрейд) с другой – нельзя рассматривать развитие личности в отрыве от общественных отношений (А.Адлер). Согласно идее А.Адлера объясняющего механизмы формирования межличностных конфликтов как «компенсации комплекса неполноценности» есть два пути решения конфликтов, это – развитие

«социального чувства» и социального интереса, которые проявляются в интересной работе, нормальных межличностных отношениях [3].

В XX веке ученый-социолог Т.Парсонс рассматривал возможность конфликта в самом процессе социализации личности, когда в конфликт может перерасти несоответствие, напряженность между физиологическими потребностями организма и потребностями человека в социальных отношениях [4].

Конфликт – как способ разрядки обстановки между отдельными людьми и социальными группами рассматривал Л.Козер, предложивший понимание конфликта – как «борьбу ценностей и претензий» [5].

Немецкий социолог Ральф Дарендждорф, рассматривая конфликт- как явление постоянно возникающее, предложил три условия регулирования конфликтов: 1 – наличие ценностных установок, признание различий и противостояние конфликтующих; 2- уровень организации, зависящий от степени организованности конфликтующих сторон; 3- взаимоприемлимость правил, соблюдение которых позволит сохранить и поддержать отношения между конфликтующими [6].

С точки зрения ученых социологов (А.Турен, К.Боулддинг, П.Лавров, Н.Михайловский, М.Ковалевский и др.) конфликт в большей степени имеет социальный характер. Конфликтология в Казахстане исследовалась разными учеными, так в доктор исторических наук Л.С.Ахметова рассматривает 4 этапа ее становления: 1 этап (80-91 годы XX в.) – практический характер исследований имел разнообразность социальных и индивидуальных интересов; 2 этап (91-94 гг. XX в.) - множество конференций в области прав человека и укрепление позиций и создание новых общественных объединений и организаций; 3 этап (1995- 2001 гг.) – создан конфликтологический центр, учрежден фонд защиты свободы слова «Адил соз» и т.п.; 4 этап (2001 г. по настоящее время) – появление трудов ученых по конфликтологии [7].

Наиболее современные исследования конфликтологии наблюдаются в трудах С.Шакиров (конфликтология, право на медиацию, институт медиации, законы, судебные институты и конфликты); А.А.Амангельдиев (Анализ и развитие института медиации в Казахстане, взаимодействие права и конфликтологии); Г.Нарбаева (основатель «Concord» и публичной ассоциации по аккредитации в медиации, сертификация и обучение практической медиации); Б.К.Касымова (содержание, механизм и направления оптимизации); М.С.Нуртазин (этнополитическая конфликтология); А.Каленова (практика и тренинг медиации);

Таким образом, понятие «конфликт» исследуется в разных сферах науки, основа была заложена в социологии и психологии (см.Таблицу 1).

Таблица 1 – Определение понятия конфликта

№ п/п	Авторы	Определение понятия
1.	М.Робер, Ф.Тильман	состояние потрясения, дезорганизация в отношениях группы
2.	Дж.фон Нейман, О.Моргенштейн	Взаимодействие групп, людей, социальных институтов и т.д., обладающих несовместимыми целями и способами
3.	К.Левин	В разрешении конфликтов играют роль две противоположные направленные силы: силовые линии ситуации и сама личность
4.	Ролевая теория	Несовместимые ожидания от участников конфликта, наличие межролевых, внутриролевых и личностно-ролевых
5.	Теория социального конфликта Л.Козера	Борьба ценностных притязаний личности или группы участников конфликта
6.	С.М.Вишнякова	от лат. Conflictus означает столкновение разнонаправленных целей, интересов, позиций, мнений или взглядов участников
7.	Р.Х.,Шакуров	форма выражения ситуационной несовместимости, имеющая характер межличностного столкновения между участниками конфликта

Как видим из таблицы, конфликт имеет личностные, социальные, групповые и индивидуальные предпосылки возникновения, имеющие характер противоречий и столкновения. Факторами возникновения конфликтов могут стать материальные

требования субъектов, жизненные ценности и установки, статусные позиции, ролевые различия и т.д.

Таким образом, конфликты, которые возникают в организациях образования касаются социальных отношений, личностных позиций участников образовательного процесса – обучение, воспитание, развитие и социализация. Конфликт возникает по следующей схеме:

Схема 1 - Позиция конфликтующих сторон

В ходе конфликта позиции участников представлены субъектами, которые вовлечены во все фазы конфликта, охваченные непримиримостью оценки ситуации, протеканием одних и тех же событий; объект – это предмет, явление, событие, проблемы, цель, действие, вызывающие к жизни конфликтную ситуацию и конфликты; конфликтная ситуация – это ситуация скрытого или открытого противоборства двух или нескольких участников у каждого которых свои цели, мотивы, средства и способы решения; инцидент – это практические действия участников конфликта, характеризующиеся бескомпромиссностью поступков, которые направлены на обязательное овладение объектом обостренного встречного интереса.

В педагогической литературе рассматривают следующие стадии конфликта (Схема 2)

Заключительная стадия – это подведение итогов, оценка результатов.

Схема 2 – Стадии конфликта

Также конфликты различаются по типам: демонстративный, ригидный, педант, бесконфликтный, танк, пиявка, вата, обвинитель, так, такие на первый взгляд типы как пиявка или танк настолько противоположные, демонстрируют грубость, бесцеремонность, презрение (танк) и не говорит гадостей, не оскорбляет, не обвиняет, но после общения у человека снижается настроение, наступает чувство усталости и т.д. (пиявка). Тип «вата» отличается тем, что не смотря на то, что производит впечатление приятного, покладистого человека не выполняет обещанного, дает согласие на выполнение какой-то работы, но не выполняет; по стилям: конфронтация-соперничество, избегание-уклонение, приспособление – сглаживание, компромисс, сотрудничество, так стиль конфронтация-соперничество направлен на активные и самостоятельные действия с целью осуществления собственных интересов без учёта интересов других сторон, непосредственно участвующих в конфликте, а то и в ущерб им.

Конфликт, имеющий вербальное сопровождение наталкивается на «барьеры» коммуникаций, которые связаны с не искажением информации, а с неумением или нежеланием почувствовать другого человека. Как отмечает американский психолог Маршал Розенберг существуют три основные формы общения: слова – требования, слова-диагноз,

осуждение, слова, не оставляющие выбор. Так слова –требования заключаются в том, что при автономии, которая позволяет человеку иметь возможность выбора собственного действия и барьер – требование может нарушить эту возможность и создать обстановку: подчинение или борьба [8].

Педагогическая конфликтология – это совокупность всех видов целенаправленного формирования личности, а ее сутью является деятельность по передаче и освоению социального опыта [9]. Поэтому именно здесь необходимы благоприятные социально-психологические условия, обеспечивающие душевный комфорт педагогу, ученику и родителям. Особенности педагогической конфликтологии выделяются следующие:

- ответственность учителя за педагогически правильное разрешение проблемных ситуаций;
- участники конфликтов имеют разный социальный статус (учитель - ученик), чем и определяется их поведение в конфликте;
- разница в жизненном опыте участников порождает разную степень ответственности за ошибки при разрешении конфликтов;
- различное понимание событий и их причин (конфликт «глазами учителя» и «глазами ученика» видится по-разному), поэтому учителю не всегда легко понять глубину переживаний ребенка, а ученику - справиться с эмоциями, подчинить их разуму;
- присутствие других учеников делает их из свидетелей участниками, а конфликт приобретает воспитательный смысл и для них; об этом всегда приходится помнить учителю;
- профессиональная позиция учителя в конфликте обязывает его взять на себя инициативу в его разрешении и на первое место суметь поставить интересы ученика как формирующейся личности;
- всякая ошибка учителя при разрешении конфликта порождает новые проблемы и конфликты, в которые включаются другие ученики;
- конфликт в педагогической деятельности легче предупредить, чем успешно разрешить (см. Схему 3)

Схема 3 – Классификация педагогических конфликтов [10].

Конфликты деятельности связаны с успешным обучением учащихся, конфликты поступков с нарушениями правил поведения в школе учащимися, конфликты отношений возникают в процессе эмоционально-личностных отношений участников образовательного процесса, мотивационные конфликты являются показателем слабой мотивации учащихся, конфликты взаимодействия происходят по причинам не объективного характера, а личностных особенностей конфликтующих сторон, их целевых установок и ценностных ориентаций [11].

Школьная конфликтология предполагает внедрение медиации в школьную систему, поскольку медиация, исторически имеющая законодательно-нормативный характер (Соответствующие акты приняты в США, Австрии, Германии. Европейская комиссия

утвердила кодекс медиатора, а Евросоюз издал ряд директив, регулирующих деятельность медиаторов) (см. Таблицу 2).

Таблица 2 – Зарубежный опыт медиации

Страна	Описание
США	Большинство споров разрешалось добровольно до суда, а судья может прервать суд и посоветовать сторонам поработать с медиатором
Великобритания	Существует специальная служба - горячая линия, куда можно позвонить из любого конца страны, охарактеризовать конфликт, свои предпочтения относительно медиатора, и вам предложат целый список специалистов, подходящих к вашим требованиям
Германия	медиация гармонично встроена в систему правосудия
Австрия	Единственная страна, в которой был принят в 2004 году федеральный закон о медиации, который регулирует подготовку медиаторов и определенные нормативы подготовки
Индия	Соглашения, достигнутые в ходе медиации, имеют одинаковую силу с третейскими (арбитражными) решениями, независимо от того, была ли данная процедура возбуждена в рамках уже имеющегося судебного производства, или нет
Гонконг	Соглашение по результатам медиации имеет аналогичное действие, что и в Индии, но только в отношении сторон, между которыми существовало соглашение о передаче споров в третейский суд (арбитраж) (имеется в виду, что, несмотря на такую оговорку, стороны по каким-то причинам избрали процедуру медиации)
Китай	порядка 30% споров решается во внесудебном порядке
Венгрия и Корея	Если стороны достигли соглашения в рамках медиации и утвердили его в порядке, предусмотренном для рассмотрения третейскими судами (арбитражем), то такое соглашение приобретает силу третейского решения (арбитража) и подлежит исполнению в соответствующем порядке
Япония	Приверженность деловых кругов Японии альтернативным методам разрешения споров традиционно была связана с этической стороной - негативным отношением к выбору государственного суда как способа урегулирования разногласий

Таким образом, медиация – это процесс, в котором участники конфликта разрешают свой конфликт с помощью медиаторов.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Зиммель Г. Социальная дифференциация: Пер. с нем. Киев: Южно-русское Книгоиздательство В.А.Иогансона, 1898.
2. Simmel G. Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Leipzig: Verlag von Duncker&Humblot, 1908.
3. Alfred Adler Social Interest: A Challenge to Mankind. New edition edited by Colin Brett Published in 2009 as Social Interest: Adler's Key to the Meaning of Life Oneworld Publications London.
4. Парсонс Т. Социальная система/The social System. Академический проект, 2018.530 с.
5. Козер Л. Функции социального конфликта/ The function of Social Conflict. Москва: Идея-Пресс; Дом интеллектуальной книги, 2000. Пер. с англ. О. Назаровой. 205 с
6. Дарендорф Р. «Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы». *Der moderne soziale Konflikt. Essay zur Politik der Freiheit / The Modern Social Conflict: Essay on the Politics of Liberty*. Москва: Росспэн, 2002. Перевод с немецкого Л.П.Ю. Пантина. 284 с.
7. Ахметова Г.П.Х. «Конфликтология және суицидология : оқу құралы» — Алматы: Лантар Books, 2023. — 79 с.
8. Емельянов С.М. Практикум по конфликтологии. / СПб., «Питер», 2001.368 с.
9. Рудакова И.А., Жильцова С.В., Филиппенко Е.А. Конфликтология для педагогов. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2005. – 155 с.
10. Анцупов А.Я., Баклановский С.В. Конфликтология в схемах и комментариях. – СПб.: Питер, 2005. – 288 с.
11. Милованова Н.Г., Иванова О.А. Конфликтное взаимодействие – основная причина дезадаптации учащихся // Химия в школе. – 2003. - № 7 – С. 2-6.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ОМУЗИШИ МОҲИЯТ ВА МАФҲУМИ «КОНФЛИКТОЛОГИЯ»

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии конфликтология ҳамчун як фанни илми мустақил, ки моҳият, типология ва динамикаи низоъҳои иҷтимоиро меомӯзад, баррасӣ мегардад. Муаллифони мақола таҳлили назариявии моҳияти конфликтологияро дар заминаи аҳамияти амалӣ доштани он барои ташаккули стратегияҳои самараноки идоракунии низоъҳо, бахусус тавассути медиатсия, анҷом додаанд.

Таъкид мегардад, ки фаҳми амиқи механизмҳои низоъ ва марҳилаҳои инкишофи он ба истифодаи огоҳона ва касбии технологияҳои медиатсионӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ — аз соҳаи маориф ва тичорат то ҷаҳолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ — мусоидат мекунад. Конфликтология на танҳо қонуниятҳои ҳамкориҳои низоъиро тавсиф мекунад, балки заминаи илмӣ барои рушди фарҳанги ҳаллу ҷалби осоиштаи баҳсҳо низ фароҳам меорад. Ҷаҳолсозии институти медиатсия мустақиман бо рушди илмӣ конфликтология ва воридсозии он ба амалия алоқаманд аст.

Ҷорӣ намудани медиатсия ба муҳити таълимӣ ҳамчун механизми муҳим барои идоракунии низоъҳо дар мактаб шинохта мешавад, зеро низоъҳо байни хонандагон ҳатронок мешаванд ва метавонанд ба ҳолатҳои вазнинтар — аз ҷумла буллинг ва худкушӣ — оварда расонанд. Аз ин рӯ, муаллифон пеш аз баррасии асбобҳо ва усули ҳаллу ҷалби низоъҳо, таҳқиқоти назариявии моҳияти низоъ ва фанни конфликтологияро ҳамчун заминаи илмӣ ҳаллу ҷалби низоъҳо дар муҳити мактабӣ, байни хонандагон, волидайн, омӯзгорон ва кормандони муассисаи таълимӣ анҷом додаанд.

Ҳамин тавр, дар мақола маводи назариявӣ пешниҳод шудааст, ки сатҳи илмӣ -методологии омӯзиши моҳияти конфликтология ва медиатсияро ҳамчун воситаи ҳаллу ҷалби низоъҳо нишон медиҳад.

Калимаҳои калидӣ : конфликтология, медиатсия, муҳити таълимӣ, низоъ, мубориза, баҳс, низоъи иҷтимоӣ.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ СУЩНОСТИ И ПОНЯТИЯ «КОНФЛИКТОЛОГИЯ»

В данной статье рассматриваются теоретические основы конфликтологии как самостоятельной научной дисциплины, исследующей природу, типологию и динамику социальных конфликтов. Авторы статьи провели теоретический анализ сущности конфликтологии в контексте её прикладного значения для формирования эффективных стратегий управления конфликтами, в частности, посредством медиации.

Подчеркивается, что углублённое понимание механизмов конфликта и стадий его развития способствует более осознанному и профессиональному применению медиационных технологий в различных сферах общественной жизни — от образования и бизнеса до правоохранительной практики. Конфликтология не только объясняет закономерности конфликтного взаимодействия, но и создаёт научную базу для развития культуры мирного урегулирования споров. Активизация института медиации напрямую связана с научным развитием конфликтологии и её интеграцией в практику.

Внедрение медиации в образовательную среду является важным механизмом управления конфликтами в школе, поскольку конфликты среди учащихся становятся особенно опасными и могут привести к более тяжёлым ситуациям: буллинг, суицид и т.д. В этой связи авторы, прежде чем приступить к описанию инструментов и методов решения конфликтов и конфликтной ситуации, провели теоретический экскурс исследования сущности конфликтов и конфликтологии как науки, являющихся основой для решения конфликтов, возникающих в школьной среде, среди учащихся, родителей, педагогов и сотрудников организации образования.

Таким образом, в статье авторы представили теоретический материал, демонстрирующий научно-методологический уровень изучения сущности конфликтологии и медиации как инструмента разрешения конфликтов.

Ключевые слова. конфликтология, медиация, образовательная среда, конфликт, борьба, спор, социальный конфликт.

SOME FEATURES OF STUDYING THE ESSENCE AND CONCEPT OF "CONFLICTOLOGY"

This article explores the theoretical foundations of conflictology as an independent scientific discipline that studies the nature, typology, and dynamics of social conflicts. The authors conduct a theoretical analysis of the essence of conflictology in the context of its practical significance for developing effective conflict management strategies, particularly through mediation.

It is emphasized that a deeper understanding of conflict mechanisms and their developmental stages contributes to the more conscious and professional use of mediation technologies in various areas of public life — from education and business to law enforcement. Conflictology not only explains the regularities of conflict interaction but also provides a scientific foundation for the development of a culture of peaceful dispute resolution. The activation of the mediation institution is directly linked to the scientific development of conflictology and its integration into practice.

The introduction of mediation into the educational environment is considered an important mechanism for conflict management in schools, as conflicts among students can become particularly dangerous and lead to more severe situations, such as bullying or suicide. Therefore, before describing the tools and methods of conflict resolution, the authors conduct a theoretical overview of the essence of conflicts and conflictology as a science — which serves as the basis for resolving conflicts arising in the school environment among students, parents, teachers, and educational staff.

Thus, the article presents theoretical material that demonstrates the scientific and methodological level of studying the essence of conflictology and mediation as a tool for conflict resolution.

Keywords: conflictology, mediation, educational environment, conflict, struggle, dispute, social conflict.

Дар бораи муаллифон: Кушекова Бибиғул Қуанйшевна — магистри педагогика, директори мактаби рақами 9, муассисаи давлатии мактаб-гимназияи рақами 9-и шӯъбаи маорифи шаҳри Шӯчинск, ноҳияи Бурабайи вилояти Ақмола 021700, вилояти Ақмолинск, ноҳияи Бурабой, Шӯчинск, А.209. 36, тел.: +7 775 563 01 95, e-mail: martimai@mail.ru

Назарзода Мавлуда Раджабалӣ – докторанти Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмлонии Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Сведение об авторах: Кушекова Бибиғул Қуанйшевна – магистр педагогики, директор школы № 9, Коммунальное государственное учреждение школа-гимназия № 9 отдела образования г.Шучинска Бурабайского района Ақмолинской области 021700, Ақмолинская область, Бурабайский район, г.Шучинск, ул.Канай би 209а, кв.36, тел.: +7 775 563 01 95, эл-почта: martimai@mail.ru

Назарзода Мавлуда Раджабалӣ – докторант Института развития образования имени Абдурахмлонии Ҷомии Академии образования Таджикистана

About the authors: Bibigul Kuanyshevna Kusheкова – Master of Pedagogy, Director of School No. 9, Municipal State Institution School-Gymnasium No. 9 of the Education Department of Shchuchinsk, Burabay District, Akmola Region 021700, Akmola Region, Burabay District, Shchuchinsk, Kanay Bi St. 209a, Apt. 36, tel.: +7 775 563 01 95, e-mail: martimai@mail.ru

Nazarzoda Mavluda Rajabali – doctoral student at the Abdurakhmloni Jomi Institute of Education Development of the Academy of Education of Tajikistan

ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ АХЛОҚИЮ ИРОДАВӢ ДАР ВАРЗИШГАРОНИ ҶАВОН БО ИСТИФОДА АЗ ВОСИТАҲОИ ЯҚҲАРБАҲОИ ШАРҚӢ

ҚАЮМОВ М. И.

Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С.Р аҳимов

Ҷомеаи муосир давраи дигаргуниҳои амиқи иҷтимоию иқтисодиро аз сар мегузаронад, ки онҳо бешубҳа ба мактаб таъсир расонида, дар назди он вазифаҳои нав мегузорад. Яке аз вазифаҳои муҳимтарин тарбияи ҳар як таълимгиранда ҳамчун шахсияти ғаъол, мустақили дорои сифатҳои баланди ахлоқию иродавӣ, қобилияти эҷодкорона фикр ва амал қардан мебошад.

Дар баробари муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии, ки дар ташаккули ҳамаҷонибаи шахсияти хонанда нақши пешбаранда мебозад, муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ, аз ҷумла мактабҳои варзишии бачагону наврасон нақши хоса доранд. Дар бисёрии онҳо сексияҳои яқҳарбаҳо мавҷуданд, ки дар онҳо ҷунин ҳислатҳои ахлоқӣ, монанди масъулият барои рафтору кирдор ва амалҳои худ ва рафикон, шавқу ҳаваси амиқ ба муваффақияти умумӣ, қувваи ирода, майли ба даст овардани натиҷаҳои баланд ташаккул меёбанд. Дар баробари ин, машғулиятҳои яқҳарбаҳои шарқӣ ба таълимгирандагон имкон медиҳанд суръат, ҷусту ҷолоқӣ, қувват, матонат ва сабру тоқати ҳудро инкишоф диҳанд. Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо ба омӯзгор-мураббӣ зарур аст кӯшишҳои зиёде, ки ба инкишофи қобилият дар варзишгарони ҷавон барои дар назди худ гузоштани ҳадафҳои ҳаётан муҳим, маҳорати ба арзишҳои ахлоқии ҷомеа вобаста қардани онҳо, қабули қарорҳои бошӯурунаи ахлоқӣ ва зоҳир қардани омодагии маънавию иродавӣ ба баргараф намудани душвориҳо нигаронида шудаанд, ба ҳарч диҳад [9, с. 87].

Яке аз шартҳои баланд бардоштани самаранокии ташаккули сифатҳои ахлоқию иродавӣ дар варзишгарони ҷавон ин ғаъолияти муштаракӣ субъектҳои ғаъолиятест, ки ба низоми педагогии «шогирд – мураббӣ (омӯзгор) – гурӯҳи варзишии таълимгирандагон» дохил мешаванд. Хусусияти ҳоси ин ғаъолияти муштарак аз ташкили муносибат дар таълимгирандагон аз ҷониби педагог ба инкишофи мақсаднокӣ, ташаббус ва ҳисси масъулиятшиносӣ дар назди рафикон ва гурӯҳ иборат мебошад. Мавҷудияти онҳо

инкишофи дигар хосиятҳои ахлоқию иродавии шахсияти наврас ва ҷавон, мазмуни самти ахлоқию иродавӣ ва камолоти ахлоқӣ -иродавию муайян мекунад [6, с. 64].

Шароити зарурии назариявӣ барои ташаккули мусоиди сифатҳои ахлоқию иродавӣ хусусиятҳои психологӣ синни мактабӣ ва донишҷӯиро ба вучуд меоранд, зеро то ин вақт таҷрибаи кофӣ рафтори маънавӣ андӯхта шуда, талаботи ахлоқӣ барои худтарбиякунӣ бедор мешавад [4, с. 808-810; 8].

Машғулиятҳои якхараҳои шарқӣ, чунон ки тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ҳадаф ва ангезаҳои худтарбиякунӣ таълимгирандагонро такмил дода, эҳсосро ғанӣ гардониди, талаботи нав, соҳаи эҳсосиро инкишоф дода, маҳорати баҳодихӣ дуруст ба амалҳои худ ва рафқони худро инкишоф медиҳанд. Ташаккули сифатҳои нави маънавӣ дар наврасон ва ҷавонон мураккабӣ, ғанигардӣ ва баланд бардоштани самаранокии худтарбиякунӣ муайян мекунад. Дар баробари ин, ғаълонокии иродавии варзишгари ҷавон ҷузъи зарурӣ, ҳадаф, натиҷа ва муҳаррики асосии тамоми раванди таълимию тамринӣ махсуб мешавад. Ҳамчун шарт ва воситаи раванди худтарбиякунӣ амал карда, ирода, дар навбати худ, устувор гардида, захираҳои шахсияти варзишгари ҷавон, ки ба ҳалли мушкилоти худтарбиякунӣ ва рафъи монеаҳои пайдошуда нигаронида шудаанд, ошкор карда мешаванд. Танҳо сатҳи муайяни инкишофи иродаи шахсияти наврас ва ҷавон ҳамчун тақони зарурӣ барои оғози раванди худтарбиякунӣ ахлоқӣ хизмат мекунад. Дар як шароит ва воситаҳои худтарбиякунӣ ахлоқӣ зинаҳои гуногуни инкишофи ахлоқии шахс кашф мешаванд. Гузашта аз ин, он метавонад дар доираи як гурӯҳи сини соли таълимию тамринӣ, ки бо якхараҳои шарқӣ машғул аст, тамоман яхела набошад [3, с. 14].

Омӯзгорон ва мураббӣҳои муассисаҳои таҳсилоти варзишии бачагон, наврасон ва макотиби олии таълими сифатҳои ахлоқию иродавӣ дар насли наврас аҳамияти махсус дода, аммо инро асосан бо ноилшавӣ ба муваффақият дар варзиш алоқаманд карда, бо ҳамин доираи зухуроти онҳоро маҳдуд мекунанд. Аз ҷониби омӯзгорон ва мураббӣён танҳо ба таври лаҳзавӣ вазифаҳои таълими ба миён гузошта мешаванд, ки ба ташкили муносибатҳои байни наврасон ва ҷавонон, ташаккул додани малакаҳои ҳамкорӣ, яқоя баргараф кардани душворӣҳо ва эҳсоси шодӣ ҳангоми ноил шудан ба муваффақиятҳо нигаронида шудаанд, ки ин таълими сифатҳои ахлоқию иродавии варзишгарони ҷавонро дар раванди таълимию тамринӣ суст мекунад [7, с. 422-423].

Раванди таълими ахлоқию иродавии варзишгарони ҷавон ташаккули идеалҳои умумибашарӣ, таълими камолоти шахрвандӣ, ғаъолияти ҷамъиятӣ, талаботи баланди ахлоқӣ, шавқу ҳавас ва ангезаҳои ғаъолиятро дар бар мегирад. Дар машғулиятҳои якхараҳои шарқӣ, чун дар тамоми дигар соҳаҳои ғаъолияти инсон, сифатҳои ахлоқӣ дар ягонагии сифатҳои мусбат ва манфӣ ба ҳамдигар: далерӣ ва тарс, дилхоҳ ва имконпазир, суботкорӣ ва заъфи ирода, шавқу ҳавас ва зарурат, истодагарӣ ва тобоварӣ, ва ғайра амал мекунанд. Ҳангоми ташаккули сифатҳои ахлоқию иродавӣ диққати махсус бояд ба самти ахлоқӣ ва асосҳои маънавии иродаи наврас ва ҷавон дода шавад, зеро маҳз мавҷудияти ҷунин ирода муваффақияти мавқеи ғаъоли маънавии шахсиятеро таъмин менамояд, ки дорои қобилияти ба худ ҳоси назди худ гузаштани мақсадҳои аз ҷиҳати ҷамъиятӣ аҳамиятнок, қабулҳои қарорҳои бошӯронаи ахлоқӣ ва амалӣ кардани онҳоро дар ҳаёт, сарфи назар аз душворӣҳои ба амаломеда мебошад.

Дар осори фалсафӣ ахлоқии олимони замони муосир (А. Бек (Олмон), В. Вичев (Булғория), О. Г. Дробнитский, М. Н. Крутов, М. Момов (Булғория), А. И. Титаренко, А. Г. Харчев) гуногунрангии ниҳоят зиёди зухуроти ба ахлоқ дохилшаванда қайд гардидааст. Зиёда аз ин, онҳо на ҳамчун маҷмуи падидаю омилҳо, балки ҳамчун сохтори бисёрҷабҳа баррасӣ мешаванд.

Ноилшавӣ ба мақсадҳо ва ҳалли вазифаҳои таълими ахлоқӣ муайян намудани заминаи низом ташаккулдиҳандаеро пешбинӣ менамоянд, ки муваффақиятҳои раванди ташаккули ахлоқии шахсият; ҷустуҷӯи падидаи халқунанда дар инкишофи ахлоқии шахс ва худ инкишофдиҳӣ, дар интиҳоби ҳатти ҳаёти худ; падидае, ки муайянкунандаи ҷунин рафтори аз ҷиҳати маънавӣ асосефтае мебошад, ки субъекти он ҳуди шахс мебошад, муайян мекунад. Ба ҳайси ҷунин падида ба назари мо сифатҳои ахлоқию иродавии шахсияте ба назар мерасад, ки мо таълими онҳоро ҳамчун ҳадафи омӯзиш муайян карда метавонем.

Барои дарки педагогӣ хусусиятҳои таълими ахлоқӣ -иродавӣ муайян кардан лозим аст, ки он аз қадом қисмҳо иборат буда, сарчашмаҳои объективӣ ва субъективӣ он қадомҳо мебошанд. Инҳо саволҳоеанд, ки бечавоб ба онҳо ҳалли пурсамари масъалаҳои таълими

ахлоқию иродавии шахсият дар раванди машғулиятҳои якҷарбаҳои размӣ имконнопазир мебошад [11, с. 45].

Сохтори падидаи психологӣ – сифатҳои ахлоқӣ -иродавиро таҳлил намуда, метавон мабдаи «амалӣ»-и «рафторӣ», яъне ирода ва мабдаи «назариявӣ»-ро, ки аз ҷузъҳои оқилона (ратсионалӣ) ва эҳсосӣ иборат аст, ҷудо кардан мумкин аст. Дар асоси «муносибати назариявӣ» фикру ҳиссиёти шахс қарор гирифтаанд. Бинобар ин, мазмуни сифатҳои ахлоқию иродавӣ ягонагии кирдори «назариявӣ» ва «амалӣ»-ро ташкил медиҳад, яъне ҳуди сифатҳои ахлоқию иродавӣ ҳамчун ягонагии амали «назариявӣ» ва «амалӣ» амал мекунад [5, с. 95].

Ҷузъҳои оқилона, эҳсосӣ ва рафтории сифати ахлоқӣ -иродавии шахсият аз нуқтаи назари рафторӣ дар ягонагии муассиртар дар он шакли ҳавасмандӣ қарор доранд, ки номи муносибатро гирифтааст. Муносибати иҷтимоӣ се ҷузъ ба ҳам алоқаманд: маърифатӣ (шинохтӣ) – тасаввурот ва ақидаҳои муайян дар бораи объект; аффеक्टивӣ (эҳсосӣ) – эҳсоси мусбат ё манфӣ нисбат ба объект; рафторӣ -омодагӣ ба тарзи муайяни амалҳо нисбат объектро дар бар мегирад. Ҳамаи онҳо ҷузъҳои таркибии тарафи субъективии муносибат, ки дар нақши он дар назарияи мазкур сифатҳои ахлоқию иродавӣ амал мекунад, маҳсуб мешаванд.

Раванди дарки талаботи ахлоқӣ аз ҷониби донишҷӯ-варзишгари ҷавон унсурҳои танзими хоҳишҳои пайдошаванда, фикр карда баромадани супориши дарпешистода, омодагии пешакии ҳамаҷонибаеро, ки ба тақмили усули расидан ба ҳадаф вобаста ба шароити мушаххаси гуштини варзишӣ ва аз ин рӯ, ба зоҳир қардани ҷидду ҷаҳди муайяни маънавию иродавӣ нигаронида шудааст, дар бар мегирад. Аз хоҳиши содир намудани амалу кирдори ахлоқӣ хоҳиш дар шакли талаботи маънавӣ тавлид меёбад, ки он дар навбати худ дар боварӣ ба дурустии интихоби маънавӣ, бо қувват додани саъю кӯшиши ахлоқӣ -иродавӣ ва талаботи он ба ҳаллу фасл, зоҳир мегардад [10, с. 169-176].

Ташаккули сифатҳои ахлоқию иродавии донишҷӯён-варзишгарони ҷавон дар ягонагии инкишофи ҳадафҳо, ангеҷаҳо ва усули ба онҳо мувофиқи рафтор сурат мегирад. Мо дар таҳқиқоти худ ангеҷаҳоро ҳамчун нерӯҳои ҳавасмандкунандаи тарбиятгиранда мешуморем, ирода бошад, ҳамчун нерӯи иҷроқунанда амал мекунад: «...Дар ягонагии ангеҷаҳо ва ирода – қувва, дар шикастани онҳо ва ивазкунии ирода бо ангеҷаҳо – заъфи инсонӣ вучуд доранд, зеро ангеҷаҳо танҳо аз тариқи иродаи одамон татбиқ мешаванд [1, с. 25]. Дар воқеъ, дарки ангеҷа метавонад дар кирдорҳо зоҳир шавад ва ё танҳо дар соҳаи таҷриба ва эҳсоси шахсӣ боқӣ монад. Ин ба амали иродавии варзишгари ҷавон, қобилияти ӯ ба сафарбар қардани кӯшишҳои худ барои иҷрои қарори қабулшуда вобаста мебошад, зимнан, мушаххассозии ирода дар раванди ҳавасмандкунӣ омодагии психологӣ шахсиятро ба рафтор тавсиф мекунад.

Дар қори педагогӣ машғулиятҳои якҷарбаҳои шарқӣ, ба монанди дигар машғулиятҳои варзишӣ, на ҳамеша дар баробари дигар воситаҳои тарбия ва инкишофи таълимгирандагон ҳамчун воситаи баробарҳукуки тарбия истифода мешаванд. Тавре таҳлилҳои мо нишон доданд, дар байни сабабҳои, ки ҷорикунӣ мақсадноки варзиш, аз ҷумла ҳунари муҳорибавиро ба ҳаёти гурӯҳҳои тарбиявӣ тамринӣ бозмедоранд, яке аз ҷойҳои аввалро тавачҷуи нокифоя ба таҳияи назарияи фаъолияти мазкур ишғол менамояд. Дар ин ҷо ду мушкилот: аввалан, ҷанбаи синну солӣ, яъне асосҳои аҳамияти машғулиятҳои якҷарбаҳои шарқӣ барои бачагони синни мактабӣ, махсусан наврасон, ва донишгоҳӣ; сониян, масъала дар бораи хусусияти педагогии қисмҳои таркибии машғулиятҳои мазкур ва механизмҳои таъсири тарбиявии онҳо ба шахсият баръало мушоҳида мешаванд. Хусусияти ҷанбаи синнусолии фаъолияти варзишӣ, аз ҷумла якҷарбаҳои шарқӣ, бевосита бо шарҳи масъалаи навъи пешбари фаъолият ва таносуби он бо дигар намудҳои фаъолият дар марҳилаҳои гуногуни инкишоф алоқаманд мебошад.

Таҳқиқотҳои соҳавӣ нишон медиҳанд, ки ҳама гуна фаъолияти варзишӣ қариб ба тамоми равандҳои психологӣ аз соддатарин то мураккабтарин таъсири ҳудро мерасонад. Ҳангоми машғулиятҳои якҷарба эҳсоси ҳисси таълимгиранда фаъолони инкишоф меёбад, масалан, тезии бинӣ ва шунавоӣ ба таври назаррас меафзояд. Аломати сеюми фаъолияти пешбаранда дар он аст, ки аз он тағйироти асосии психикӣ шахсият дар давраи додашудаи инкишоф ба таври зич вобаста мебошад.

Якҷарбаҳои шарқӣ, асосан аз нуқтаи назари таъсири он ба инкишофи ҷисмонӣ таълимгирандагон нигаронида мешаванд, вале ҳамчун асоси тарбияи ахлоқӣ ба қадри

кифоя омӯхта нашудааст. Машғулиятҳои якҷарбаҳои шарқиро мо ҳамчун воситаи ташаккули ва тарбияи сифатҳои ахлоқию иродавии шахсияти наврас ва ҷавон, қонеъ гардонидани доираи васеи талабот ба таҳсилот, тарбия ва солимгардонии онҳо мешуморем. Самти машғулиятҳо танҳо бо инкишоф ва тақмили қобилиятҳои ҳаракатии шахсият маҳдуд нашуда, балки вазифаҳои фароғатӣ (рекреативӣ), бехдошӣ, барқарорсозӣ, маърифатӣ, арзишӣ -тамоилӣ, ба таври мусбат танзимкунанда, зебоишиносӣ ва дигар, аз ҷумла иҷтимоисозиро иҷро мекунад [2, с. 8-10].

Наврасон, ҷавонон ба нигоҳ доштани ҳамоҳангӣ ва мувозинат бо олами атроф кӯшиш намуда, рафтори ӯ бо хоҳиши рафъи фишор, канорагирӣ аз ҳолатҳои муноқишавӣ ва ба даст овардани эътироф дар ҳар гуна намуди фаъолият ва дар ҳама ҳолат муайян мешавад. Машғулиятҳои якҷарбаҳо ба шахсияти варзишгари ҷавон таъсири тарбиявӣ расонида, хусусияти рафтори ӯро муайян мекунад.

Дар ҳақиқат, шубҳае нест, ки наврас, ҷавон дар рафти ин машғулиятҳо ҳисси дилсӯзӣ, муносибати ҳассостару дурусттар нисбат ба одамонро омӯхта, ҳиссиёте, ки рафиконаш аз сар мегузaronанд, барояш равшан мегардад. Дар рафти машғулиятҳои таълимӣ -тамирини варзишӣ наврас, ҷавон тасаввуроташро дар бораи шахсияти худ васеъ, ғани ва амиқ мегардонад.

АДАБИЁТ:

1. Бабанский, Ю.К. Повышение эффективности педагогических исследований [Текст]. — М.: Педагогика, 1982. — 192 с. С. 25.
2. Бахарев Ю.А. Восточные единоборства. Учебное пособие. / Ю.А. Бахарев, В.П. Тупицын, С.Б. Панкратов, А.М. Морозов, А.С. Лобанов, И.А. Сорокин. – Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2018. – 124 с. С. 8-10.
3. Быховская И.М. Восточные единоборства в системе ценностей и досуговой деятельности современной молодежной субкультуры [Текст] / Быховская И.М., Скороходов В.В. // Юбилейный сборник трудов ученых РГАФК, посвященный 80-летию академии. – М., 1998. – Т. 2. С. 14.
4. Дрожалкин, В. А. Роль психолого-педагогического потенциала каратэ киокусинкай в формировании личности в подростковом возрасте / В. А. Дрожалкин. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – № 21 (125). – С. 808-810. – URL: <https://moluch.ru/archive/125/34701/> (дата обращения: 20.12.2024).
5. Ильин, Е.П. Психология воли: учеб. пособие для пед. учеб. заведений / Е.П. Ильин. –СПб.: Питер, 2000. – 347 с.
6. Лесгафт, П.Ф. Избранные педагогические сочинения / П.Ф. Лесгафт. – М.: Педагогика, 1988. – 340 с.
7. Озолин Н. Г. Настольная книга тренера: Наука побеждать / Н. Г. Озолин. – М.: АСТ: Астрель: Полиграфиздат, 2011. – 864 с.
8. Ояма М. / Масутацу Ояма. Это каратэ. Пер. с англ. А. Куликова. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 320 с.
9. Петрыгин, С.Б. Формирование нравственно-волевых качеств подростков в процессе занятий восточными единоборствами: монография / С.Б. Петрыгин; Ряз. гос. ун-т им. С.А. Есенина. — Рязань, 2011. — 120 с. ISBN 978-5-88006-702-2.
10. Сен, В. Д. Педагогические условия нравственно-волевого воспитания подростков в процессе занятий каратэ-до / В.Д. Сен // Научные ведомости БелГУ. Сер. Гуманитарные науки. – 2010. – № 6 (11). – Вып. 5. – С. 169-176.
11. Танюшкин А. И., Фомин В.П, Слуцкер В. И. Технические нормативы кекусин IFK. – Выпуск 1. – М.: Орбита – М, 2006. – 73 с.

ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ АХЛОҚИЮ ИРОДАВӢ ДАР ВАРЗИШГАРОНИ ҶАВОН БО ИСТИФОДА АЗ ВОСИТАҲОИ ЯКӢАРБАҲОИ ШАРҚӢ

Дар ин мақола сухан дар бораи якҷарбаҳои шарқӣ ва зимни таълими он дар варзишгарон парвариш намудани хусусиятҳои ташаккули сифатҳои ахлоқию иродавӣ ва шахсияти варзишгарон меравад. Муаллиф кӯшиш кардааст, ки зимни таҳқиқот хусусиятҳои муфиди якҷарбаи шарқиро муайян намуда, аҳамияти онро зимни тамирин ва машқварзӣ нишон диҳад. Дар мақолаи мазкур ҷиҳатҳои муҳими инкишофи ҷисмонӣ рӯҳии варзишгарони якҷарбаҳои шарқӣ муфассал байён гардидааст. Инчунин инкишофи шахсият, ҳиссиёт ва рафтори донишҷӯён-варзишгарони якҷарбаҳои шарқӣ аз тарафи муаллиф бо овардани далелҳои асоснок нишон дода шудааст. Натиҷаҳои илмӣ мақола аҳамияти муҳими таълимию ҷисмонӣ тарбиявӣ доранд ва он дастури муфиде барои кормандони соҳаи тарбия ва варзиш ҳосса мутахассисони намуди якҷарбаҳои шарқӣ хоҳад буд.

Калидвожаҳо: шахсият, ахлоқ, ирода, якҷарбаҳои ширқӣ, беҳдошт, барқарорсозӣ, таълим, тамрин, донишҷӯён, варзишгарон, машғулиятҳо, инкишоф, ҳиссиёт, рафтор.

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННО-ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ У МОЛОДЫХ СПОРТСМЕНОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СРЕДСТВ ВОСТОЧНЫХ ЕДИНОБОРСТВ

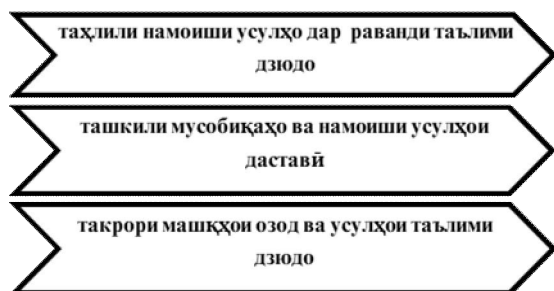
В статье рассматриваются восточные единоборства и формирование нравственно-волевых и личностных качеств спортсменов при его обучении. Автор осуществил попытку выявить полезные особенности восточных единоборств и показать их значение в тренировках и выполнении физических упражнений. В статье также раскрываются важные стороны физического и духовного развития спортсменов, занимающихся восточными единоборствами. Также на основе обоснованных фактов автором выявлены особенности развития личности, чувства и поведения студентов-спортсменов. Результаты данной статьи могут быть полезными для работников сферы физического воспитания и спорта, особенно специалистам восточных единоборств.

Ключевые слова: личность, нравственность, воля, восточные единоборства, гигиена, восстановление, обучение, тренировка, студенты, спортсмены, занятия, развитие, чувства, поведение.

FORMATION OF ETHICAL AND WILL QUALITIES AT YOUNG SPORTSMEN WITH THE USE OF EASTERN MARTIAL ARTS

This article examines martial arts and the development of athletes' moral, volitional, and personal qualities during their training. The author attempts to identify the beneficial properties of martial arts and demonstrate their importance in training and physical exercise. The article also explores important aspects of the physical and spiritual development of athletes practicing martial arts. Based on substantiated facts, the author also identifies the characteristics of student-athletes' personality development, feelings, and behavior. The results of this article may be useful for those working in the field of physical education and sports, especially martial arts specialists.

Key words: personality, ethics, will, Eastern martial arts, hygiene, recreation, teaching, training, students, sportsmen, classes, development, senses, behavior.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаюмов Муҳаммадишо Исуфалиевич и.в. дотсенти кафедраи якҷарбаҳои ширқии ДТЧТ ба номи С. Раҳимов, тел 918 67 67 45 почтаи электронӣ mkaumov155@gmail.com

Информация об авторе: Қаюмов Муҳаммадишо Исуфалиевич, и.о. доцента кафедры восточных военных дисциплин Государственного технологического университета имени С. Рахимова, тел. 918 67 67 45, e-mail mkaumov155@gmail.com

Information about the author: Kayumov Muhammadsho Isufalievich, acting associate professor of the Department of Eastern Military Sciences of the S. R

ahimov State University of Technology, tel. 918 67 67 45 e-mail mkaumov155@gmail.com

ТАҲЛИЛИ ЧАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ТАЪЛИМИ ДЗЮДО ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Сафаров Ш.А.

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Собирзода П.О.

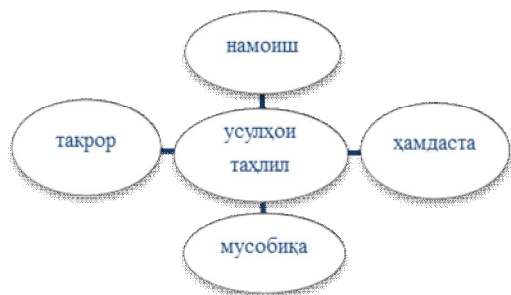
Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов

Таҳлили чанбаҳои методологии таълими дзюдо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ як мавзӯи хеле муҳим ва мураккаб аст, ки ба рушди такомули ҷисмонии донишҷӯён ва тарбияи намудани муҳити мусоиди варзишӣ кумак мерасонад. Омӯзиши методҳои асосии дзюдо барои донишҷӯён аз таҷрибаи махсуси таълими амалии варзишӣ оғоз мешавад. Омӯзиши метод ва усули асосии ҷудо дар мавридҳои алоҳидаи техникаи пешқадаи таълим дар гуруҳҳои хурд барои донишҷӯён аҳамияти калон дошта, ба рушди ҳудудҳои хусусии онҳо кумак мерасонад.

Таҳсилоти тасаввуроти ҷисмонӣ, таҳлили расмии дарсҳои омӯзиш ва фаъолияти ҷисмонӣ варзишӣ бо истифода аз методи якдигарӣ ва таъсири ҳамроҳӣ барои беҳтарин таълими дзюдо шароит фароҳам меорад.

Ба таври умум, методологияи дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд ба ду ҷиҳати асосӣ тақсим кунад: 1) тарзи омӯзиш. 2) тарзи татбиқ.

1. Тарзи омӯзиш (Методикаи омӯзиш):

Тарзи омӯзиш дар дзюдо барои донишҷӯён як нақшаи қатъӣ ва мантиқии рушди ҷисмонӣ ва маърифати варзишӣ мебошад. Барномаҳои таълимӣ барои омӯхтани техникии дзюдо, тайёрии ҷисмонӣ ва равшанӣ барои таҳсилот ва натиҷаҳои беҳтарин тарҳрезӣ мекунад. [2].

Татбиқи амалии раванди таълими дзюдо дар марҳилаи мураттаб ва мутобиқ ба синну сол, сатҳи омодагӣ ва ҳадафи таълим мебошад.

Раванди таълими дзюдо аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва аз ҷиҳати ахлоқию равонӣ рушд дода мешавад.

Таҳлили намоиши усул дар раванди таълими дзюдо яке аз ҷанбаҳои муҳимми методикаи омӯзиши варзиши муҳорибавӣ мебошад. Намоиши дуруст ва муассири усул ба донишҷӯён имконият медиҳад, ки ҳаракатҳоро на танҳо омӯзанд, балки онҳоро дуруст тақрор намоянд. Мақсад ва аҳамияти намоиши усул дар дзюдо як ҷузъи калидии раванди таълим буда, ба донишҷӯён омӯзиши ҳаракатҳои дуруст техника, динамика, малакаи мустақилонава мувозинати ҷисмо даст орад.

а) Намоиши зина ба зина (қадам ба қадам) омӯзгор ҳар як қисмати ҳаракатро алоҳида нишон медиҳад: қадамҳо ва мавқеъгирӣ (Shintai) омодагӣ ба ҳамла (Kuzushi – шикастани мувозинат) дохилшавӣ (Tsukuri) парчандозӣ (Kake), ин намоиш барои донишҷӯён нахуст таълимгиранда, ҳеле муассир аст[1].

б) Намоиши суръати табиӣ (ба шакли мукамал), пас аз нишон додани ҳар қисми алоҳида, мураббӣ ҳаракатро пурра бо суръати табиӣ нишон медиҳад. Ин ба донишҷӯён оид ба омӯзиши маҷмуии техника кумак мекунад.

в) Намоиши донишҷӯён бо ҷалби омӯзгор, ки ба шароити воқеии муҳорибаи дзюдо наздик аст, усулро иҷро мекунад

г) Истифодаи видео/технология Имрӯз омӯзгорон метавонанд аз видеоҳо ва бознигарии ҳаракатҳои варзишгарони сатҳи ҷаҳонӣ истифода баранд.

Шартҳои муассири намоиши самарабахши усул аз дараҷаи баланди иҷрои техникаи мураббӣ вобастагӣ дошта, фосилаи намоиш таъриф ва шарҳ дода мешавад.

Намоиши усул яке аз усули асосии таълими амалии дзюдо мебошад, ки омӯзгори қобилиятдошта ин равандро бодиккат ва марҳила ба марҳила иҷро кунад. Маҳз тавассути намоиши дуруст, донишҷӯ метавонад на танҳо техника, балки нозуқиҳои дзюдоро омӯзад. [3].

Усули таълимӣ дар раванди омӯзиши амалӣ:

Ташкили мусобиқаҳо ва намоиши усули даставӣ дар дзюдо ҷузъи муҳимми равандҳои таълимию варзишӣ мебошад. Ин фаъолиятҳо барои баланд бардоштани сатҳи омодагии варзишгарон, мустаҳкам кардани малақаҳои амалӣ ва тарбияи рӯҳияи гуруҳӣ (даставӣ) мусоидат мекунад, ки зери таҳлили ҷанбаҳои асосии ташкили мусобиқаҳо ва намоиши усули даставӣ оварда мешавад: эҳёи рӯҳияи рақобат ва масъулият, санҷиши сатҳи омодагии техникӣ ва ҷисмонӣ, ҷустуҷӯи истеъдодҳо ва муайян кардани пешсафон, мусоидат ба беҳбудии малақаҳои равонӣ (сабру таҳаммул, идоракунии стресс). Намоиши даставӣ (усули гуруҳӣ) ва тарғиби ҳамкории гуруҳӣ оид ба рӯҳи коллективӣ, ки рушди ҳамроҳии ҳаракату фаҳмиши стратегияи даста ва қобилияти раҳбариро ташаккул медиҳад. Ташкили мусобиқаҳо ва намоиши усули даставӣ дар дзюдо на танҳо омили омӯзиш ва санҷиши малақа, балки воситаи пуриқтидори тарбияи ахлоқӣ ва ҳамгироии гуруҳӣ мебошад. Барои самаранок банақшагирии амиқ гузаронидани тамринҳои мунтазам, ҷорабинӣ, ки омӯзгор назорати қатъиро ба роҳ мемонад. [4].

Ҷанбаҳои асосии методологияи таълими дзюдо: Методологияи таълими дзюдо як низоми мураттаб ва илмӣ буда, барои омӯзиши самаранокӣ намуди варзиши муҳориба истифода карда мешавад. Ҷанбаҳои асосии он инҳоянд:

1. Омӯзиши назариявӣ ва ахлоқӣ (этикет ва фалсафаи дзюдо): Шиносоӣ бо фалсафаи дзюдо (чита кйоэй – мутақобила кумак кардан, зенйо – истифодаи оқилонаи неру). Омӯзиши

қоидаҳои ахлоқӣ, эҳтиром ба ҳамдаста, мураббӣ (сенсей) ва рақиб. Эҳтироми расму оинҳо: салом додан (рей), одоби дохилшавӣ ба толор (додзё).

2. Омӯзиши техникӣ (техникаи асосӣ ва пешрафта): Укими (*ukemi*) – техникаи афтодан ба таъри беҳатар; наге-вадза (*nage-waza*) – усули партофтан (техникаи истода); катаме-вадза (*katame-waza*) – техникаи идоракунии дар замин: ниғаҳдорӣ, бугӣ кардан, каиши кардан; ката (*kata*) – омӯзиши стандартӣ ҳаракатҳо барои дарки амиқи техника ва руҳияи дзюдо.

3. Омӯзиши ҷисмонӣ (омодагии умумӣ ва махсус): машқҳои умумии тарбияи ҷисмонӣ барои рушди қувва, устуворӣ, суръат ва чандирӣ. Машқҳои махсус барои қувваи ангуштон, дастҳо, миён ва пойҳо.

4. Омӯзиши тактикӣ: Омӯзиши стратегияҳои рақобат; таҳлили ҳаракатҳои рақиб ва интиҳоби усули мувофиқ; машқҳои сценариявӣ барои тақлид кардани ҳолатҳои гуногуни рақобат. [5].

5. Методҳои омӯзиши: Намоиш ва такрор: техникаи омӯзишро мураббӣ иҷро менамояд ва шогирдон аз паси ӯ такрор мекунанд.

Тренаж: партофтҳои такрорӣ бе муқобилият.

Рандори (*randori*) – машқи озоди назоратшаванда бо шогирди дигар.

Шяй (*shiai*) – мусобикаи воқеӣ.

Омӯзиш бо фишор: рушди малака дар шароити воқеӣ.

6. Омӯзиши раванӣ: Кор бо эҳсос, нигоҳ доштани оромиш ва такмили ирода, мутамарказ ва боварӣ ба худ намурад.

Омӯзиши асосҳои техникӣ: Дар аввал, таълими самараноки ҷисмонӣ: Истифодаи тренингҳои гуногуни физикии муқобили татбиқи чудо барои ҷилва кардани қобилиятҳо, ки мутаассифона мувофиқи талабот ва дарккуниҳои илмӣ таълимоти варзишӣ наметавонанд интизори ҳоро таъмин кунанд.

2. Тарзи татбиқ (Амалиёти дзюдо):

Татбиқи техникаи дзюдо дар амал асосан ба мусобикаҳо ва шароити мусоиди муҳити дарсӣ бастагӣ дорад. Инчӯ масъалаҳои ҳудуди сатҳ ва иҷрои таълимии кашшофи таҳминӣ ва амалҳои лозимӣ шомил мешаванд.

Ҷанбаҳои асосии татбиқ:

Мусобикаи дарсӣ: Мусобикаи суратгирифта дар доираи муассисаҳо бо усули сабки дзюдо бидуни ба охир расидани кунгуруко ва инчунин шаклҳои шиддати духтари пароканда. [6].

Тренингҳои алтернативӣ ва ё рақобат: Вазатан ташкил кардани тренингҳои рафтан ва ё натиҷаҳои иштиҳои чудо бо душворӣ

Дзюдо ҳамчун як намуни варзиши олимпӣ ва усули муҳимми тайёрии ҷисмонӣ, ахлоқӣ ва зеҳнии донишҷӯён дар барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҷойгоҳи хоса дорад. Таълими самараноки дзюдо тақозо дорад, ки методологияи таълим мутобиқ ба синну сол, сатҳи омодагӣ, имкониятҳои ҷисмонӣ ва манфиатҳои донишҷӯён таҳия шавад.

Методологияи омӯзиши таълими дзюдо ба усул ва стратегияҳои омодакунии ҷисмонӣ, техникӣ ва раванӣ барои омӯзиш ва рушди шогирдон дар ин варзиш дахл мекунад. Он метавонад ба ду категорияи асосӣ — методологияи техникӣ ва методологияи ҷисмонӣ тақсим шавад.

Тарзи омӯзиши таълими дзюдо дар муассисаҳои таълимоти миёнаи умумӣ бояд асосан ба рушди ҷисмонӣ, маърифати варзишӣ, ва тарзи дуруст ва самараноки иҷрои техникаи дзюдо равона шавад. Бо истифода аз усули дуруст ва барномаҳои мукамал, метавон тарзи омӯзишро ба роҳ монда, ки на танҳо ба беҳбудии ҷисмонӣ, балки ба тарбияи маънавӣ ва ахлоқии шогирдон низ мусоидат кунад. [7].

2. Ҳадаф ва вазифаҳои методологияи таълими дзюдо

Ҳадаф: таъмини донишҷӯён бо малакаҳои асосии техникаи тактикий дзюдо, рушди қобилиятҳои ҷисмонӣ ва зеҳнӣ, ҳамчунин тарбияи ахлоқии онҳо дар асоси принципҳои ин намуни варзиш.

Вазифаҳо: баланд бардоштани сатҳи донишҳои назариявӣ ва амалии донишҷӯён оид ба дзюдо. Рушди қобилиятҳои умумии ҷисмонӣ (қувват, устуворӣ, суръат ва ғайра). Тарбия кардани эҳтиром ба рақиб, интизом ва худидоракунии. Омодагӣ ба мусобикаҳои дохиливу байналмилалӣ дар сатҳи донишгоҳ.

3. Ҷанбаҳои асосии методологии омӯзиши дзюдо

а) Принципи методологӣ : Принципи пайдарпайӣ ва системаҳо: Омӯзиш бояд аз техникаи одӣ ба мураккаб гузарад. Принципи пайдарпайӣ ва системаҳо дар омӯзиши дзюдо ягон ба ягон маводи муҳимми методологии таълим мебошад. Он ба раванди табдили тадриҷӣ амалҳои техникаи одӣ ба мураккаб, инчунин омода кардани донишҷӯ бо истифодаи системаҳои дуруст ва муттасил мусоидат мекунад. Барои фаҳмидани ин принцип, ягонҷанд ҷанбаи асосии онро метавон тавзеҳ дод:

1. Пайдарпайии техникаҳои дзюдо: Дар дзюдо, раванди омӯзиш бояд ба воситаи техникаҳои оддитарин оғоз ёбад ва бо истифодаи мавод ва амалҳои мураккаб ва пешрафта идома ёбад. Омӯзиши дуруст ва беҳатар дар навъҳои гуногуни техникаҳо хеле муҳим аст, зеро пешрафт ба сатҳи баланди техникӣ бе гузаштан аз марҳилаҳои аввалини оддӣ ғайриимкон аст.

Омӯзиши техникаҳои оддӣ : Аз ҷумла, партофтани рақиб (например, партофти «Юко» ё «Ипон»), техникаи муҳофизатӣ, нигоҳ доштани ҳолат ва бастании рақиб. Ин амалҳо дар аввал бояд ба шакли марҳилавӣ ва бо такрор омӯзонда шаванд.

Омӯзиши техникаҳои мураккаб: Ба ҷунин амалҳо, ки дар сатҳҳои болоии омӯзиш ба вучуд меоянд, усули композитӣ, ҳештеги техникӣ ва тактикӣ, истифодаи қувват дар ҳар як ҳолат дохил мешаванд. Ба примери, партофтани рақиб бо истифода аз техникаи «Суй-Наги» ё «Куй-Наги».

1. Таҳлили доираи амал (Се раванди асосӣ : Тарзи омӯзиши таълими дзюдо дар умум аз се ҷанбаи асосӣ иборат аст: Омӯзиши техникӣ : Шарҳи техникӣ ва амалӣ дар бораи амалҳои асосии дзюдо (ҳаҷв, гирифтани, тобиш, занҷирак, паҳш кардани душман, ҳаракати дуруст ва иҷрои каратҳо). Дар ҳар як марҳила шогирдон бояд оҳиста-оҳиста ба иҷрои дурусти амалҳои техникӣ равона шаванд. [1].

Тарбия дар равандҳои амал: Таҳияи шароит барои шогирдон барои шод ва дуруст омӯзиш. Гурӯҳҳои махсус ё мушовирон метавонанд барои ҳар як шогирдон таҳқиқот кардан ва ба даст овардани натиҷаҳои баландтарин ё роҳҳои таҳқиқоти аниқ аз рӯйи камбудии онҳо ба кор баранд. Таҳсилоти тактикӣ ва ҷисмонӣ : Татбиқи методҳои техникаи дуруст дар тренингҳо ва мусобиқаҳо барои мусоиди ба як дарс маълумоти физикии зуд ва ё дуруст ҷисмонӣ .

2. Усул ва методҳо барои омӯзиши дзюдо: Дар таълими дзюдо, усули зерин метавонанд самаранок бошанд:

1. Методикаи тадриси иттилоотӣ : Ташкили шурӯӣ : Дар аъзои аввал, омӯзиши техникаи хеле осон ва аниқ дар ҷои беҳтарин.

Ҳар як техника дар ҷаласаи ҳарорати ҳар дарс ва танзим метавонад таҳдид ё дарки хеле махсус бошад.

Омӯзиш дар якҷоя бо тасаввуроти карат ва фаъолияти ҳаёти рӯзмарра.

2. Методикаи коркарди амал: Тамаркуз ба гуруҳҳои ҷудой ва тарзи дақиқи иҷро, аз ҷумла кашидани амали худ. Махсус ташрифи омӯзиши гуруҳе бо маҳорати миёна метавонанд шогирдонро ба даст оранд.

3. Методикаи назарӣ ва тактикаи ҷисмонӣ : Таҳлил аз ду марҳила: Шокирдон вақтҳои баъди иҷрои амалии ҷудо.

4. Методикаи омӯзиши тавассути талабот: Шароит барои ҳаракати дар ҳудуд амал. Методология таълими дзюдо дар асоси принципи асосии варзиш, ки таҳти он масъалаҳои техникӣ, тактикӣ, физикӣ ва психологӣ дар якҷоягӣ омӯхта мешаванд, устувор аст. Дзюдо ҳамчун як навъи варзишӣ, ки назар ба дигар риштаҳои ҷангӣ (ҳуҷум) асосан таҳқиму мувозинат ва иқтидори маневрро дар бар мегирад, методологияи таълимаш бо тадриҷ ва мувофиқ бо дараҷаи дониш ва имконоти ҷисмонӣ ва рӯҳии донишҷӯён сурат мегирад. Омили асосии методологияи таълими дзюдо: Давомнокии аниматсия (поягузорӣ): Дар марҳилаи аввал, ба донишҷӯён дар бораи ҳаракатҳои базавӣ, техникаи дуруст ва амалҳои асосии дзюдо (киданҳо, шикастани баровардашавӣ, овозҳо ва тарзи қавӣ кардани омилҳои имрӯзи амалӣ) таълим дода мешавад.

Давомнокии фаъолият ва омодагии ҷисмонӣ : Раванди таълим бояд ба дурустии баланд ва мушаххас кардани фалаҷ барои рақобат ба танҳои нестҳо таълим диҳад. Принципиҳои асосии методология:

Рақобат ва тактика: Дар дзюдо, ба донишҷӯён на танҳо техникаҳои рафтор, балки барномаҳои стратегӣ низ, барои баромад дар рӯйхат ва рақобат маъзад хоҳанд.

Моҳиятан, методологияи таълим дар дзюдо ба равандҳои омодаسازیи техникӣ ва ҷисмонӣ таъя мекунад, ки манзури баланд бардоштани самаранокии ҳамаи унсурҳои муҳориба мебошад.

Методологияи таълими дзюдо асосан бо мақсади омодаسازیи варзишгарон барои иҷрои техникаҳои дуруст, истифодаи тактикӣ ва бунёди қобилиятҳои ҷисмонӣ ва раванӣ таъия шудаанд.

Марҳилаҳои методологияи таълими дзюдо

№	Марҳилаи таълимӣ	Мақсадҳои асосӣ	Мундариҷаи таълим
1.	Омодагии ибтидоӣ	Шиносоӣ бо қоидаҳо, техникаҳои содда ва ҳаракати беҳатар	Афтидани беҳатар ҳаракатҳои оддӣ, интизом
2.	Рушди техникаи бунёдӣ	Азҳудкунии техникаҳои базавӣ ва татбиқи онҳо дар ҳаракат	Партофтанҳо ниғаҳдорӣ ката, машқҳои ҷуфтӣ
3.	Марҳилаи ихтисосӣ ва касбӣ	Омодагӣ ба мусобиқот, таҳлил, баландбадории ҳосилноки	Муносибати миллий, байналмилалӣ, барномаи инфиродӣ, таҳлили видео
4.	Такмили методологӣ	Омузиши таълим додан таъияи барномаҳо ва омузиши мураббӣ	Педагогика, психологияи варзиш, курсҳои омузишӣ ва сертификатсия

1. Марҳилаи ибтидоӣ (базавӣ): Дар ин марҳила, варзишгарон маҳоратҳои асосии дзюдоро аз рӯи техникаи дуруст меомӯзанд. Таҳлили ин марҳила муҳим аст, зеро дар он асоси маърифати варзишӣ гузошта мешавад.

Мақсад: Омузиши техникаи бунёдӣ (киданҳо, гирифтани муҳофизат ва тартиби дуруст). Ба даст овардани қобилиятҳои физикӣ барои амал кардани ҳар як ҳаракат. Иҷрои ҳаракатҳои тартиб додашуда ва дуруст.

Мазмун: Омузиши техникаи асосӣ: тейкдаунҳо, ката, навъи яклухт.

Ҳаракати асосии дзюдо: гавқаландаи мувозинат, қувваи сохторӣ ва муваффақияти ҷисмонӣ. Омузишҳои ҷисмонии иловагӣ (помощи, ба қарибии тобиш).

2. Марҳилаи миёна (продвинутӣ):

Вақте ки донишҷӯён бо техникаи асосӣ ва ҳаракатҳои бунёдии дзюдо ошно мешаванд, марҳилаи миёна бо таваҷҷӯҳ ба инкишофи тактика ва баромад оғоз мешавад.

Мақсад: Инкишофи маҳоратҳо дар вазъияти рақобатӣ. Тактика ва истифодаи техникаи ҷудо мувофиқи вазъияти воқеии рақобат. Паст кардан ва такмил додани маҳоратҳои ҷисмонӣ, физикӣ ва раванӣ.

Мазмун: Тактикаи баромад ва пешгирӣ (мисли истифодаи муқобилаҳои дуруст). Омузиши қадаҳо ва рақобатҳо дар шароити бештар ҷиддӣ. Инкишофи қобилиятҳои ҷисмонӣ: истифодаи вазн ва баромадҳои нав, боз ҳам кумак карда гузоштани ашъи фишор.

3. Марҳилаи рақобатӣ (мақсаднокӣ): Дар ин марҳила, варзишгарон ба рақобатҳо омода мешаванд ва амалҳои ҳаррӯзаи омузишии онҳо бо шароити воқеии варзиш мувофиқ мешаванд. Ин марҳила ба таҷриба ва рушди маҳорати шахсӣ тамаркуз мекунад.

Мақсад: Омодаسازیи варзишгарон барои рақобатҳо ва мусобиқот.

Таҳқиқ ва таҳлил кардани натиҷаҳои рақобат ва истифодаи он барои такмил ва таъияи техник ва тактика. Қобилиятҳо ва омодагӣ барои ҳамохангсозии натиҷаҳои мусобиқотӣ.

Мазмун: Таҷрибаи рақобатӣ: амал бо рефлексия (роҳи баромад). Амали тактикӣ дар рафъи вақт, масалан дар ҳайвонот. Мусобиқотҳои зишти ба намоёндагии як сол.

4. Марҳилаи такмили доимии техника ва тактика: Ҳар чиро, ки варзишгарон пас аз марҳилаи рақобат дарёфт мекунанд, мустаҳкам кардан ва такмил додан зарур аст. Дар марҳилаи такмили доимӣ варзишгарон ва мураббӣ барои камбудии ва зафҳои техникийи шахсият ва тактикаи варзишӣ кор мекунанд.

Мақсад: Мусоидат дар таҳаввулоти мизони техникӣ. Таҳлил ва баррасии хатоҳои қобили қабул дар рафтор. Таъия кардани стратегия ва тактикаи кумаккунанда.

Мазмун: Техникаҳои омузишӣ рушди шахсӣ ба таҷрибаи омодаسازیи ва дар рафтори меҳвари татбиқ, инчунин, баррасии мукаммали кумак мекунад.

5. Марҳилаи тақмили ҷисмонӣ ва равонӣ : Ин марҳила ба варзишгар кумак мекунад, ки то ҳолати ҷисмонӣ ва қобилияти равонии худро барои иҷрои фаъолияти ба варзиш дуруст мутобиқ кунад. Дар ин марҳила шакли психологӣ ва истифодаи варзишӣ нақши махсус хоҳад дошт.

Мақсад: Қобилиятҳои равонӣ ва фикрӣ кумак мекунанд, ки тақмили омодагории тактикӣ ва ҷисмонӣ, ахлоқӣ ба эътимоди варзишгар мусоидат мекунад. Таълим дар дзюдо бояд дар асоси барномаҳои системавӣ, ки марҳилаҳо ва хатсайрҳоро муайян мекунад, таҳия карда шаванд. Ин барномаҳо метавонанд, дар як барномаи умумӣ дар асоси давраи таҳсилот, рӯзҳои тадриси фаҳмошаванда ва марҳилаҳои таҷриба ва тасвири беҳтарин ҷалб кунанд.

АДАБИЁТ

1. Барномаи таълимии фанни "дзюдо" барои донишқадаҳои тарбияи ҷисмонӣ. — Вазорати маориф ва илм, Душанбе, 2021.
2. Кано Дзигоро. Дзюдо — путь к совершенству. — М.: Физкультура и спорт, 1984.
3. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. — М.: Советский спорт, 2010.
4. Набиев У., Сафаров Ш. Назария ва методикаи тарбияи ҷисмонӣ. — Душанбе: Маориф, 2019.
5. Громыко Л.И. Теория и методика спортивной борьбы. — М.: Советский спорт, 2006.
7. Тюменев Ю.А. Дзюдо. Основы техники и методика обучения. — М.: ВЛАДОС, 2004.
8. Атабеков Р.А. Дзюдо: методика преподавания в вузах. — Ташкент: O'zbekiston sport nashriyoti, 2016.
9. Мирошниченко О. А. Методика преподавания дзюдо в образовательных организациях. — СПб.: ЛГУФК, 2017.

ТАҲЛИЛИ ЧАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ТАЪЛИМИ ДЗЮДО ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Дар марҳилаи муосири рушди ҷомеа ва тақмили низомии маориф, масъалаи баланд бардоштани самаранокии таълими фанҳои варзишӣ, бахусус намудҳои муҳорибавӣ, дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аҳамияти махсус касб менамояд. Яке аз чунин намудҳои муҳим — дзюдо мебошад, ки на танҳо ҳамчун як намуди варзиши касбӣ ва рақобатӣ, балки ҳамчун василаи самарабахши тарбияи ҷисмонӣ, ахлоқӣ ва равонии ҷавонон эътироф шудааст.

Имрӯзо дзюдо дар барномаҳои таълимии донишқадаҳо ва факултетҳои тарбияи ҷисмонӣ мавқеи устувор дорад. Омӯзиши ин фан дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ на танҳо ба рушди малакаҳои варзишӣ, балки ба ташаккули шахсияти донишҷӯён, таҳкими интизом, эҳтироми мутақобила ва рушди рӯҳияи мубориза мусоидат менамояд. Бо вучуди ин, мушохидаҳо нишон медиҳанд, ки дар раванди таълими дзюдо як қатор мушкилоти методологӣ қой доранд: номукамаллии барномаҳои таълимӣ, норавшан будани принципҳои методикаи татбиқшаванда, сатҳи нобаробари омодагии устодон ва набудани мутобиқати таълим ба талаботи замони муосир.

Таҳқиқи чанбаҳои методологӣ таълими дзюдо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ саривақтӣ, зарурӣ ва ҷавобгӯ ба талаботи амалии соҳаи маориф ва варзиш мебошад. Таҳқиқот на танҳо барои тақмили раванди таълими дзюдо, балки барои таъмини сифатнокии омода кардани мутахассисони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ замина фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: чанбаҳо, методология, таълими дзюдо, варзиш, тарбияи ҷисмонӣ, омӯзиш, марҳила, усул, машғулият, донишҷӯён.

АНАЛИЗ МЕТОДИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ПРЕПОДАВАНИЯ ДЗЮДО В ВЫСШИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

На современном этапе развития общества и совершенствования системы образования особое значение приобретает вопрос повышения эффективности преподавания спортивных дисциплин, особенно видов единоборств, в высших профессиональных учебных заведениях. Одним из таких важных видов является дзюдо, которое признано не только профессиональным и соревновательным видом спорта, но и эффективным средством физического, нравственного и психологического воспитания молодежи.

Сегодня дзюдо занимает прочное место в учебных программах университетов и факультетов физического воспитания. Изучение этого предмета в высших учебных заведениях способствует не только развитию спортивных навыков, но и формированию личности студентов, укреплению дисциплины, взаимоуважения, воспитанию боевого духа. Однако наблюдения показывают, что в процессе обучения дзюдо существует ряд методических проблем: неполные учебные программы, неясные принципы применяемой методики, неравномерный уровень подготовки инструкторов, несоответствие образования современным требованиям.

Исследования методических аспектов преподавания дзюдо в высших учебных заведениях являются своевременными, необходимыми и отвечают практическим потребностям сферы образования и спорта. Результаты исследования создают основу не только для совершенствования процесса обучения дзюдо, но и для обеспечения качества подготовки специалистов по физическому воспитанию.

Ключевые слова: аспекты, методика, дзюдоистское образование, спорт, физическое воспитание, тренировка, этап, методы, обучение, студенты.

ANALYSIS OF METHODOLOGICAL ASPECTS OF JUDO TEACHING IN HIGHER VOCATIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

At the modern stage of development of society and improvement of the education system, the issue of increasing the effectiveness of teaching sports disciplines, especially combat sports, in higher professional educational institutions is of particular importance. One of such important types is judo, which is recognized not only as a professional and competitive sport, but also as an effective means of physical, moral and psychological education of young people.

Today, judo has a strong place in the curricula of institutes and faculties of physical education. Studying this discipline in higher educational institutions contributes not only to the development of sports skills, but also to the formation of the personality of students, strengthening discipline, mutual respect and the development of the fighting spirit. However, observations show that there are a number of methodological problems in the process of teaching judo: imperfection of curricula, unclear principles of the applied methodology, uneven level of training of teachers and lack of compliance of education with modern requirements.

Research into the methodological aspects of judo teaching in higher professional educational institutions is timely, necessary and meets the practical requirements of the education and sports sector. The study provides a basis not only for improving the judo teaching process, but also for ensuring the quality of training of specialists in the field of physical education.

Keywords: aspects, methodology, judo teaching, sports, physical education, training, stage, methods, training, students.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сафаров Шоди Асомуродович – доктори илмҳои педагогӣ, профессор президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, сурога: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи А. Адхамов 11/2; тел.: (+992) 918421063, E-mail: safarov.sh@mail.ru

Собирзода Парвиз Одинахон – омӯзгори кафедраи «Назария ва методикаи намудҳои гуштин» - и Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов унвонҷӯи Пажӯҳишироҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, 734053, ш. Душанбе, маҳаллаи Лучоб 53, тел.: 2289117; факс: 2245687 E-mail: toj-sport@mail.ru; pirov_1980@mail.ru. Тел.: 884110011

Сведения об авторах: Сафаров Шоди Асомуродович – доктор педагогических наук, профессор президент Академии образования Таджикистана, адрес: 734024, Республики Таджикистан, г. Душанбе, улица А. Адхамова 11/2; тел.: (+992) 918421063, E-mail: safarov.sh@mail.ru

Собирзода Парвиз Одинахон – преподаватель кафедры «Теория и методика спортивной борьбы» Таджикского института физической культуры имени С. Рахимова, соискатель, научно-исследовательский институт развития образования имени Абдурахмона Джами Академии образования Таджикистана, 734053, город. Душанбе, улица Лучоб - 53, тел.: 2289117; факс: 2245687, электронная почта: toj-sport@mail.ru; pirov_1980@mail.ru. Тел.: 884110011

About the authors: Safarov Shodi Asomurodovich – doctor of pedagogical sciences, professor, president of the Academy of Education of Tajikistan, address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, A. Adhamov, street 11/2; tel.: (+992) 918421063, E-mail: safarov.sh@mail.ru

Sobirzoda Parviz Odinakhon – teacher of the department "Theory and methods of wrestling" of the Tajik Institute of Physical Education named after S. Rakhimov, applicant of the Abdurakhmon Jomi Educational Development Research Institute of the Academy of Education of Tajikistan, 734053, Dushanbe, Luchob neighborhood 53, tel.: 2289117; fax: 2245687 E-mail: toj-sport@mail.ru; pirov_1980@mail.ru. Tel.: 884110011

МУНОСИБАТИ САЛОҲИЯТНОК ДАР ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ ИНФИРОДИИ ҶИСМОНӢ, ҲИФЗИ САЛОМАТӢ ВА ТАРЗИ ҲАӢТИ СОЛИМИ ХОНАНДАГОН

Восиев К.В.

Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов

Ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ дар хонандагон, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим аз ҷониби онҳо қисми ҷудонашавандаи муносибати салоҳиятнок ба шумор мераванд. Дар доираи чунин муносибат хонандагон бояд на танҳо дар бораи принсипҳои ғизои солим, фаъолият ва беҳдошти тарбияи ҷисмонӣ маълумот дошта бошанд, балки

бояд ин донишхоро дар амалия истифода карда тавониста, тарзи ҳаёти солимро барои худ бошуурона интихоб намуда, барои ҳифзи саломатии худ масъулиятро ҳис кунад.

Соҳаи маорифи муосир ба се унсури асосии сохторӣ : ба даст овардани донишҳо; маҳорату малакаҳои амал ва рафтор кардан аз рӯйи намуна; маҳорату малакаҳои қабул кардани қарорҳои самарабахш дар вазъиятҳои масъалавӣ нигаронида шудааст. Дар мавриди мазкур пай бурдан мумкин аст, ки азхудкунии ин се навъ имкон медиҳад, то дар хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ қобилиятҳо ё ангезандаҳои амалӣ кардани намудҳои мураккаби амалҳои ба тарбияи ҷисмонӣ монанд ташаккул дода шаванд. Намудҳои мазкури маҳорату малакаҳо ҳамчун салоҳиятнокиҳо номида мешаванд, бо тавачҷуҳ ба он, ки муносибати босалоҳият яке аз асосҳои навсозӣ ва муосиркунонии соҳаи маориф ба шумор меравад.

Тибқи назарияи фаъолият, зери мафҳуми муносибат И.А. Зимняя он асосро мефаҳмад, ки дар раванди таҳлил ва тарҳрезии ҳар гуна падида ё фаъолият тағйирнаёбанда мебошад. Маҳз ҳамин қисми тағйирнаёбанда барои тарҳрезӣ, барномарезӣ, татбиқ ва инъикоси падида ё фаъолият дар вазифаи муносибат амал мекунад [5].

Муносибати босалоҳият ба таҳсилот, ки дар мафҳуми «салоҳиятнокӣ» асос ёфтааст, аз ҳамгиро ва муттаҳидсозии ҳуди сифатҳои шахсиятӣ (ҳавасмандӣ, ҳавасмандӣ -иродавӣ ва ғайра) иборат мебошад. Муносибати салоҳиятнок ҳамчун муносибати ояндадор, умедбахш ва густурдае фаҳмида мешавад, ки арзишҳои инсонпарваронаи маорифро дар бар мегирад.

Таҳлили адабиёти илмӣ ҷанбаҳои зеринро нисбат ба салоҳиятҳо муайян кард:

- ҳамаи салоҳиятҳо аз ҷиҳати мазмуни худ иҷтимоӣ буда, дар ҷомеа ташаккул ёфта, зоҳир мешаванд; ба маънои васеъ онҳо иҷтимоӣ ба шумор мераванд;

- салоҳиятҳои калидӣ (асосӣ) салоҳиятҳои мебошанд, ки фаъолияти муътадили ҳаётии фардро дар ҷомеа таъмин менамоянд;

- салоҳиятҳои таҳсилӣ -маърифатӣ ва касбӣ -тахассусӣ дар намудҳои фаъолияти инсон ташаккул ёфта, зоҳир мешаванд;

- салоҳиятҳои иҷтимоӣ салоҳиятҳои мебошанд, ки муносибатҳо, алоқаҳо, ҳамкорӣ ва фаъолияти муштаракӣ шахсиятро бо одамон ва ҷомеаи дигар тавсиф мекунанд [1, с. 8-14; 5].

Муҳаққиқони муосир, бо таърифи салоҳиятнокӣ ҳамчун натиҷаи ниҳой, гурӯҳҳои гуногуни салоҳиятнокӣ, аз ҷумла ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солимро фарқгuzорӣ мекунанд. Ҳамин тавр, аҳамияти маърифатнокии ҳифзи саломатӣ ба он вобаста аст, ки вай дар асоси донишҳои валеологӣ барои самаранокӣ ташаккули муносибатҳои ҳамоҳанги мутақобилаи шахсият ва олами атроф, ки ҳамчун нишондиҳандаи натиҷабархшии онҳо саломатии одам мебошад, бунёд меёбад [3, с. 21-26].

Раванди таълимӣ ташкили махсусро талаб мекунад, зеро ҳар як омӯзгор дар ҳар як дарс ё машғулият на танҳо ба нигоҳ доштани саломатии кӯдак мусоидат мекунад, балки инчунин дар хонанда талабот ва тамоил ба ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солимро ташаккул медиҳад [12, с. 67-70]. Татбиқи чунин кор бидуни ба ҳадди аксар кушода додани неруи педагогика дар соҳаи ташаккули салоҳиятнокӣ дар ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим дар хонандагони муосир, бидуни заминаи мустаҳками назариявии психологӣ -педагогии илмӣ, бидуни омӯзиш ва ҷорӣ намудани таҷриба ва ихтирооти инноватсионии педагогҳо-навоварон дар амалияи низомии маориф имконнопазир мебошад [2, с. 84-92].

Ҳамин тариқ, зери салоҳиятнокии ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим дар хонандагони муосир қобилият ва маҳорату малакаҳои дониш ва дарк намудани ҳавфнокии амалҳои зидди-иҷтимоӣ, ҳисси масъулият дар истифодаи мунтазами қоидаҳои беҳдоштии шахсӣ, зоҳир намудани тавачҷуҳи зарурӣ дар ин раванд ба тарбияи ҷисмонӣ фаҳмида мешаванд.

Бояд қайд кард, ки концепсияҳои сершумори дар фаҳмиш ва таърифи саломатӣ асосёфта мавҷуданд. Аз ҷониби олимони таърифоти саломатӣ дар панҷ амсилаи таърифи саломатӣ : тиббӣ, биологӣ -тиббӣ, биологӣ -иҷтимоӣ, арзишӣ -иҷтимоӣ ва ҳамгиро ҷамъбаст шудаанд [9].

Салоҳияти ҳифзи саломатӣ ин худинкишофдиҳии наврас дар сатҳҳои маънавию ахлоқӣ, ҷисмонӣ, зехнию фикрӣ ва эҳсосӣ мебошад. Ба ҳифзи саломатӣ инчунин беҳдоштии шахсӣ, саводнокии ҷисмонӣ ва доштани донишҳо дар бораи фаъолияти беҳатари ҳаёти таъсир мерасонанд.

Салоҳияти ҳифзи саломатири олим-педагог И.А. Зимняя ҳамчун дониш ва маҳорату малакаҳо ва риояи меъёрҳои тарзи ҳаёти солим, донишдони хавфу хатари тамокукашӣ , майзадагӣ , нашъакашӣ ва бемориҳои ҷинсӣ (СПИД ва ғ.); донишдони ва риояи қоидаҳои беҳдоштӣ ва одатҳои шахсӣ ; ғараҳҳои ҷисмонии инсон, озодӣ ва масъулият дар интиҳоби тарзи ҳаёт таъриф кардааст [5, с. 38].

Дар тарбияи ҷисмонии хонандагонӣ муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ вазифаҳои салоҳиятҳо аз омода кардани онҳо ба ҳаёти ҳаррӯза; нишон додани маънӣ дар таълим ба онҳо иборат мебошад. Салоҳиятҳо ҳамчун унсурҳои фанҳои таълимӣ амал карда, моҳияти мазмунӣ таҳсилот ба шумор мераванд. Онҳо ҳамчун конструксияи пайвасткунанда миёни донишҳои назариявӣ ва истифодаи амалии ин донишҳо зимни ҳалли вазифаҳои мушаххас хизмат карда, ҳамчун воситаи назорати таҳсилотӣ , яъне ҳамчун тавсифи сифати омодакунии хонандагон махсус мешаванд.

Сохтори салоҳиятҳои ҳифзи саломатӣ аз донишҳо: дар бораи сохтор ва мазмунӣ мафҳуми «саломатӣ »; дар бораи дар худ тарбия намудани сифатҳои ҳифзи саломатӣ ; дар бораи таъсири ҳалокатовари никотин, машруботи спирт ва моддаҳои аз ҷиҳати психикӣ ба саломатӣ таъсиррасон; таъсири ғизо ва рӯзи он ба ҳолати бадан; дар бораи арзёбии намудани саломатии шахсии худ ва саломатии атрофиён; дар бораи таъсири зараровари стрессҳо ва фишорҳо ба вазъи саломатии одам; дар бораи он, ки донишҳо дар бораи ҳифзи саломатӣ барои одамони дигар низ муҳим мебошанд, иборат мебошад.

Ҳамин тавр, ташаккули салоҳиятҳои ҳифзи саломатии хонандагонӣ муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бо истифода аз воситаҳои тарбияи ҷисмонӣ ин раванди махсус ташкилшудаи педагогӣ -психологӣ иборат мебошад мақсадаш аз ташаккул ва таъмини тарзи ҳаёти солим дар онҳо, то онҳо расонидани зарурияти он бо роҳи муносибати дахлдор ба худ ва атрофиёни худ, қабули муносибатҳои ҷаҳонбинонае, ки вобастагӣ аз истеъмоли тамоку, машруботи спиртӣ ва маводи муҳаддирро пешгирӣ менамоянд, иборат мебошад.

Муносибати босалоҳият дар таҳсилот азнав тамоилдихӣ аз азхудкунии донишҳо ба ташаккули қобилият ва маҳорати истифодаи самаранокии донишу малакаҳои гирифташуда дар вазъиятҳои воқеии ҳаётро пешбинӣ мекунад. Дар заминаи тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ин маъноӣ таъкид ба инкишофи салоҳиятҳои марбут бо нигоҳдорӣ ва беҳтарсозии мустақилонаи ҳолати ҷисмонии худ, ташаккули тарзи ҳаёти солим ва таъмини беҳатарии шахсӣ дар хонандагонро дорад.

Ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ , ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим ба унсурҳои калидии муносибати салоҳиятнок табдил меёбад. Дар ин росто, ба ҷойи машқҳо ва меъёрҳои стандартикунонидашуда дар муассисаҳои таҳсилот зарур аст хусусиятҳои инфиродии ҳар як хонанда, имконияту қобилиятҳо, майлу рағбат ва талаботи ӯ ба ҳисоб гирифта шаванд. Чунин кор таҳия ва татбиқи барномаҳои инфиродии инкишофи ҷисмониро тақозо мекунад, ки ба таҳкими ҷанбаҳои заиф ва инкишоф додани ҷанбаҳои қавӣ ҳар як хонанда нигаронида шудаанд [7, с. 34].

Дар таҳсилоти муосир ҷорӣ намудани муносибати салоҳиятнок ба тарбияи ҷисмонӣ бозбинии методу усул ва шаклҳои анъанавӣ таълиму тамрин, таҳия ва татбиқи технологияҳои нави педагогиро талаб мекунад. Дар раванди тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ истифодаи методҳо ва шаклу усули фаъоли таълим, ба монанди фаъолияти лоиҳавӣ , қори таҳқиқотӣ , суҳбатҳо, мусоҳибаҳо ва бозҳои нақшӣ , ки ба хонандагон имкон медиҳанд дониш ва маҳорату малакаҳоро мустақилона азхуд намуда, тафаккури интиқодӣ ва маҳорати ҳалли масъалаҳоро инкишоф диҳанд, зарур мебошад. Илова бар ин, истифодаи технологияи муосирӣ иттилоотию коммуникатсионӣ , аз қабилӣ: дастгоҳҳои интерактивӣ машқкунӣ (тренажёрҳо), китобҳои электронӣ ва платформаҳои онлайнӣ , ки раванди таълимро ҷолиб ва пурсамар мегардонанд, муҳим мебошад.

Арзёбии ташаккулефтагии салоҳиятҳо дар доираи муносибати салоҳиятнокӣ таҳияи татбиқи методу усули нави назорат ва баҳодиҳиро талаб намуда, ба ҷои санҷишҳо ва меъёрҳои анъанавӣ супоришҳои мамҷӯиро истифода кардан лозим аст. Супоришҳои мазкур бояд вазъиятҳои ҳаётӣро тақлид мекунанд, ки хонандагон дар он бояд маҳорату қобилияти истифодаи донишҳо ва малакаҳои гирифтаашонро нишон диҳанд. Муҳим аст на танҳо натиҷаи бадастомада, балки инчунин раванди иҷрои супориш, қобилият ва маҳорату малакаҳои таҳлили вазъият, ба нақша гирифтани амалҳои худ, ҳамкорӣ кардан бо дигарон ва қабул кардани қарорҳо баҳодиҳӣ карда шаванд [7, с. 69].

Дар доираи муносибати салоҳиятнок ба ҳавасмандии хонандагон ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир кардан лозим аст. Барои ин зарур аст шароите барои онҳо муҳайё карда шавад, ки дар он ҳар як хонанда худро муваффақ ва қомеъ ҳис карда, аз ҳаракатҳо ва дастоварди ҳадафҳои гузашташуда хурсандӣ ва лаззатро ҳис карда тавонад. Муҳим аст намудҳои гуногуни фаъолияти ҷисмонӣ пешниҳод карда шуда, майлу рағбат, афзалият ва талаботи хонандагон ба назар гирифта шуда, шаклҳои бозингарии таълиму тарбия истифода шуда, фазои дастгирӣ ва ҳамкориҳои иштирокчиёни раванди таълими фароҳам оварда шавад.

Бояд қайд кард, ки барои ҷорикунии бомуваффақияти муносибати салоҳиятнок ба тарбияи ҷисмонии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таъмини омодагӣ ва тақмили дахлдори ихтисоси кадрҳои педагогӣ зарур мебошад. Омӯзгорони муносири тарбияи ҷисмонӣ бояд на танҳо дорони донишҳои амиқ дар соҳаи физиология, биомеханика ва педагогика, беҳдошти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бошанд, балки инчунин дорони дониш ва маҳорату малакаҳои таҳия ва татбиқи барномаҳои инфиродии инкишофи ҷисмонӣ, истифодаи методу усул ва шаклҳои фаъоли таълиму тарбия, арзёбӣ намудани ташаккулифтагии салоҳиятҳо ва ҳавасмандгардонии хонандагон ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ бошанд.

Ҳамин тариқ, муносибати салоҳиятнок дар тарбияи ҷисмонии хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ самти ояндадор ва васеъ дар рушди маориф ба шумор меравад. Он имкон медиҳад дар хонандагон на танҳо фарҳанги ҷисмонӣ, балки салоҳиятҳои асосии ҳаёти, ки барои мутобикгардӣ дар ҷомеаи муосир зарур мебошанд, ташаккул дода шаванд.

Дар робита ба ин, моҳияти таъминоти педагогии солимии насли наврас аз ташаккули салоҳиятнокӣ дар соҳаи ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим, ки ҳамчун асоси фарҳанги саломатии шахсият ба ҳисоб меравад, иборат мебошад. Ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим ба таври пурсамар дар асоси таълиму тарбияи ба шахсият нигаронидашуда ба амал омада, он омӯзиши бадани худ, азхуд намудани донишу малакаҳои беҳдоштӣ, донишдони омилҳои ҳавф ва қобилияти маҳорати дар амалия татбиқ намудани ҳамаи воситаҳо ва методу усули нигоҳдорӣ ва мустаҳкам намудани саломатиро дар бар мегиранд.

Ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ масъалаи маҷмӯӣ ба шумор рафта, дар ин ҷо суҳан на танҳо дар бораи воситаҳо ва методу усули таҳкими саломатӣ ва пешгирии бемориҳо меравад. Бинобар ин, зарур аст нақши сифатҳои шахсиятӣ дар қабули бошуурона ва иродавии принципҳои тарзи ҳаёти солим баланд бардошта шуда, ғамхорӣ бар бораи саломатӣ ва таҳкими он бояд ба анғезаҳои арзишии рафтор ва амалҳои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ табдил ёбанд. Ҷиҳати ҳалли ин вазифа нақши калонро омодагии омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ оид ба ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим дар хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ мебозад.

Дар соҳаи маорифи муосир дар мамлакатҳои гуногун муносибати салоҳиятнок дар таҳсилот, тарбияи тамоили арзишии шахсият ба пеш бурдани тарзи ҳаёти солим татбиқ шуда истодааст. Тарбияи тамоили арзишии хонандагон ба ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим дар асоси салоҳиятҳои зерин ба ташаккул меёбанд [6; 10; 11]:

- *салоҳиятнокии арзишӣ -маъноӣ*, ки бо соҳаи ҷаҳонбинӣ ва доираи назари хонанда алоқаманд буда, ўро ба самти саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим роҳнамоӣ месозад. Салоҳияти мазкур инчунин дарки нақш ва мақсади худ, маҳорати интихоби муносибатҳои мақсаднок ва маъноӣ барои амалу кирдорҳои худ, қабули қарорҳои ба таҳким ва ҳифзи саломатии худ нигаронидашударо аз ҷониби хонандагон дар бар мегирад;

- *салоҳияти умумифарҳангӣ* – аксари масъалаҳое, ки хонанда бояд аз онҳо хуб огоҳ бошад, дар бораи онҳо дониш ва таҷрибаи фаъолият дошта бошад, инҳо хусусиятҳои фарҳанги милли ва умуминсонӣ, асосҳои маънавию ахлоқии ҳаёти инсон ва инсоният, асосҳои фарҳангшиносии анъанаҳо, урфу одатҳо ва дигар падидаҳои ҷамъиятӣ, нақши тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ҳаёти инсон ба шумор мераванд;

- *салоҳияти таҳсилӣ* -маърифатӣ аз маҷмӯи салоҳиятҳои хонанда дар соҳаи фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ, унсурҳои фаъолияти умумитаҳсилӣ, мантиқии марбут ба

объектҳои воқеии донисташаванда иборат буда, ба он донишу ва маҳорату малакаҳои ташкили машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ, мақсадгузорӣ, банақшагириӣ, таҳлилу арзёбӣ, инъикос, ҳударзёбӣ ва худназораткунии саломатии худ низ дохил мешаванд;

- *салоҳиятнокии иттилоотӣ* – бо кумаки технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ ва воситаҳои навтарини техникӣ маҳорату малакаҳои мустақилона ҷустуҷӯ таҳлилу арзёбӣ ва интиҳоб намудани иттилооти зарурӣ оид ба ҳифзи саломатӣ, ҷамъоварӣ, ташкил, табдил додан, нигоҳ доштан ва интиқол додани он дар гузоришҳо, рефератҳо ташаккул дода мешаванд;

- *салоҳияти коммуникативӣ* донистани усулу методҳои ҳамкорӣ бо одамон, маҳорату малакаҳои кор кардан дар даста, азхуд намудани нақшҳои гуногуни иҷтимоӣ дар гурӯҳро, ки ҳифзи якҷояи саломатиро таъмин менамояд, дар бар мегирад;

- *салоҳияти иҷтимоӣ* маъноӣ доштани донишу таҷриба, маҳорату малакаҳо дар соҳаи солимии ҷамъиятӣ, дар фаъолияти иҷтимоию меҳнатӣ, дар соҳаи уҳдадорихои худ ва муносибатҳои оилавию дорад;

- *салоҳияти шахсиятӣ* ба азхуд намудани методу усули ҳудакмилдиҳии ҷисмонӣ, маънавӣ ва зеҳнии шахсияти хонанда, ба худтанзимкунии эҳсосӣ ва худназораткунии саломатии шахсии худ, инчунин маҷмуи сифатҳои нигаронида шудааст, ки бо фаъолияти беҳатарии ҳаётии хонандагон алоқаманд мебошанд.

Қайд кардан муҳим аст, ки салоҳиятҳои дар боло зикргардида дониш ва маҳорату малакаҳо ва қобилияту имкониятҳоро дар бар гирифта, тасаввуроти ягона ва маҷмуии он ҷузъҳои таҷрибаи иҷтимоию фарҳангиеро, ки инсон дар раванди таҳсилот азхуд мекунанд, инъикос мекунанд.

Ҳамин тавр, ғоя аз он иборат аст, ки муносибати салоҳиятнок дар таҳсилот на танҳо сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солимро дар хонандагон ташаккул дода, рушд медиҳад, балки инчунин дар онҳо муносибати бошууронаро нисбат ба онҳо ташаккул медиҳад. Ин аз тариқи ҳамгиро ва муттаҳидсозии донишҳо дар бораи саломатӣ дар раванди таълимӣ ба даст омада, ба ташаккули муҳорату малакаҳо, одатҳои устувори зарурӣ барои нигоҳ доштани саломатӣ дар тӯли тамоми ҳаёт мусоидат менамояд.

Ташаккули салоҳиятҳо оид ба рушди сифатҳои ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим дар хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун ҷузъи муҳими тарбияи ҷисмонӣ на танҳо ба таҳкими саломатии онҳо мусоидат мекунад, балки барои инкишофи ҳамаҷонибаи шахсияти ҳар якеи онҳо заминаи заруриро фароҳам меорад. Тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ вазифадор аст, ки насли наврасро ба ҳаёти мустақилона омода карда, маҳорату малакаҳои ҳаётан муҳимро дар онҳо ташаккул дода, муносибати бошууронашонро ба саломатии худ ташаккул ва инкишоф диҳад.

Дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ имконият пайдо мекунанд сифатҳои ҷисмонии худ, аз қабилу кувва, суръат, тобоварӣ ва каййиширо инкишоф инкишоф диҳанд. Сифатҳои мазкур на танҳо барои дастовардҳои варзишӣ, балки барои фаъолияти самараноки ҳаррӯзаи хонандагон аҳамияти калон доранд. Илова бар ин, дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ба ташаккули одатҳои тарзи ҳаёти солим, ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ ва ҳифзи саломатӣ мусоидат мекунанд, ки ин, дар навбати худ, барои пешгирии бемориҳо ва беҳтар кардани сифати зиндагии хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ аз аҳамияти калон бархӯрдор мебошад.

Машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд ба таври мураббаъ ва мунтазам гузаронида шуда, хонандагон дониш ва маҳорату малакаҳои заруриро дар раванди онҳо азхуд карда, минбаъд дар ҳаёти худ татбиқ карда тавонанд. Инчунин дар дарсҳои истифодаи усули муосири таълим, ки ба ҳар як хонанда имкон медиҳад тавоноӣ ва неруи худро пурра амалӣ карда, аз раванди таълим қаноатмандӣ пайдо кунад, муҳим ба шумор меравад.

Ба ғайр аз ин, тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ташаккули шахсияти комил ва иродаи хонандагон нақши муҳимро мебозад. Ҳамин тавр, иштирок дар спартакиаҳо, мусобиқаҳо ва чорабиниҳои гуногун ба хонандагон имкон медиҳад ҳисси дастаҷамъӣ, рақобатпазирӣ ва масъулиятро дарк намоянд. Маҳорату малакаҳои мазкур барои онҳо дар ҳаёти минбаъда, аз ҷумла дар фаъолияти касбӣ ва ҷамъиятии онҳо муфид хоҳанд буд.

Дар баробари ин, хусусиятҳои синнусолии ва фардии хонандагон дар тарбияи ҷисмонӣ бояд ба назар гирифта шаванд. Барои ин барномаҳо ва нақшаҳои таълимӣ бояд ба таври мушаххас таҳия карда шаванд, то ҳар як хонандаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бо сатҳи мувофиқи сарборӣ ва машқу тамринҳо таъмин карда шаванд. Чунин кор имкон медиҳад осебу чароҳатҳои имконпазир пешгирӣ карда шуда, самаранокии раванди таълиму тарбияи баланд бардошта шаванд.

Ба назари мо, омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ дар раванди таълими фанни худ бояд нақши фаъол дошта, ба хонандагон дар интихоби намудҳои варзиш ва машқҳое, ки ба онҳо бештар мувофиқ буда, ба онҳо майлу рағбат зоҳир менамоянд, кумак расонанд. Инчунин, онҳо бояд маълумоти заруриро дар бораи аҳамияти тарзи ҳаёти солим, ғизои дуруст ва зарари одатҳои бад барои онҳо омода карда, пешниҳод намоянд. Ба туфайли чунин кор, тавр, тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ на танҳо ба инкишофи ҷисмонӣ, балки ба тарбияи маънавияю ахлоқӣ ва ҷаҳонбинии хонандагон низ ба таври назаррас мусоидат хоҳад кард. Дар натиҷа, тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба як ҷузъи муҳимми таълиму тарбияи хонандагон табдил ёфта, ба ташаккул ва инкишофи шахсияти ҷамаҷониба инкишофёфта, омода ба ҳаёти мустақилона ва фаъоли ҷамъиятӣ ҷамаҷониба мусоидат менамояд.

Муносибати босалоҳият ба ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим дар хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дониш ва маҳорату малакаҳои васеъ ва устувореро талаб мекунад, ки барои нигоҳдорӣ ва дастгирии солимии ҷисмонӣ ва психикии онҳо зарур мебошанд. Дар дарсу машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ дар фароҳам овардани шароите, ки ба рушди инкишофи дарку фаҳмиши зарурати фаъолияти ҷисмонӣ мусоидат мекунад, нақши асосиро мебозад. Ў инчунин барои азхуд намудани маҳорату малакаҳои заминавӣ ва тарбияи муносибати бошуурона ба саломатӣ мусоидат мекунад. Чунин муносибат ба хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ кумак мекунад онҳо на танҳо аз ҷиҳати ҷисмонӣ инкишоф ёбанд, балки инчунин он арзишҳоеро нисбат ба тарбияи ҷисмонӣ дар онҳо ташаккул дода, инкишоф диҳанд, ки дар тӯли тамоми ҳаёташон маҳфуз мемонанд [4, с. 5-10].

Яке аз вазифаҳои асосии омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ таълими хонандагон ба мафҳумҳои асосӣ оид ба ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим мебошад. Дар доираи муносибати салоҳиятнок на танҳо бо фаъолнокии ҷисмонӣ машғул шудан муҳим аст, балки ба хонандагон пешниҳод намудани донишҳо дар бораи таъсири варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ ба бадан, ғизои оқилона ва солим, аҳамияти ҳоб ва ҳолати психикию эҳсосӣ низ зарур мебошад. Масалан, омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ дар ибтидои машғулиятҳои худ метавонад ба таври мухтасар ба хонандагон фаҳмонида диҳад, ки чӣ тавр машқҳои ҷисмонӣ ба қавӣ шудани мушакҳо кумак мерасонанд, ёки гардиши хунро дар бадани одам беҳтар месозанд. Чунин кор ба хонандагон кумак мекунад дарк кунанд, ки фаъолнокии ҷисмонӣ бо ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим алоқаманд буда, ҳамаи ин қисми муҳимми ҳаёти онҳоро ташкил медиҳад.

Ба таври мунтазам гузаронидани машқҳои гуногуни ҷисмонӣ бо хонандагон ба ташаккул ва инкишофи тобоварии ҷисмонӣ, қувва ва қайиши мусоидат мекунад. Муҳим аст, то ки омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ ба дарси худ маҷмуи машқҳоеро дохил кунад, ки маҳорату малакаҳо ва қобилиятҳоеро инкишоф диҳанд, ки хонандагон онҳоро дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ истифода карда метавонанд. Чунин машқҳое, аз қабилӣ дав, ҷаҳиш, тамринҳои қуввагӣ ва ҷаҳиш ҷисмро мустаҳкам намуда, тобовариро баланд бардошта, ҷамоҳангии ҳаракатҳоро беҳтар мекунад. Дар зимни ин, аб назар гирифтани имконияту қобилиятҳои инфиродии ҳар як хонанда ва мусобиқ гардонидани сарборӣ вобаста ба сатҳи омодагӣ меҳим мебошад. Чунин кор барои ҳар як хонанда имкон медиҳад дар машғулиятҳо бо ғоидаи барои худ ҳадди аксар иштирок намояд.

Бояд қайд кард, ки муносибати бошуурона ба фаъолияти ҷисмонӣ ва иҷрои мунтазами он низ ҳамчун қисми муҳимми муносибати салоҳиятнок ҳисобида мешавад. Омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ метавонад хонандагонро барои бурдани рӯзномаҳои фаъолнокӣ, ки дар онҳо дастовардҳо, тамринҳо ва вазъи саломатии ҳудро сабт карда метавонанд, ташвиқ тарғиб намояд. Ин ба хонандагон имкон медиҳад пешрафти ҳудро пайгирӣ намуда, масъулияти онҳоро баланд бардошта, ҳавасмандии ботиниашонро ба фаъолнокии мунтазам

ба вучуд меоварад. Иштироки хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ дар чорабинҳо ва мусобиқаҳои варзишӣ низ ба онҳо имкон медиҳад таҷрибаи мусбатро дар фаъолияти гурӯҳӣ ба даст оварда, бовариашонро ба худ баланд бардошта, майлу рағбаташонро барои идома додани машғулиятҳои варзишӣ таҳким мебахшад.

Ҷиҳати ташаккул ва инкишофи ҳамаҷониба ва маҷмуии салоҳиятнокиҳои марбут ба ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳиязи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ метавонад дарсхоро дар ҳавои кушод гузаронида, унсурҳои методу усули мусобиқаӣ ва бозигариро истифода кунад. Чунин машғулиятҳо ба хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ имкон медиҳанд фаъолнокии ҷисмонии худро гуногуннавъ сохта, бо намудҳои нави варзиш шинос шаванд. Ин минбаъд ба инкишофи майлу рағбати онҳо машғулиятҳои мустақилона мусоидат хоҳад кард. Илова бар ин, мусобиқаҳо ва бозиҳо ба хонандагон кумак мекунад, ки дар даста кор карда, ҳамдигариро дастгирӣ намуда, арзиши саъю талошҳои муштаракро дарк кунанд [8, с. 203-204].

Ҳамин тариқ, муносибати салоҳиятнок ба ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим дар хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба инкишофи муносибати бошууруна ба саломатии худ, азхуд намудани маҳорату малакаҳои калидӣ, ки барои нигоҳ доштани некуахлоқии ҷисмонӣ заруранд, нигаронида шудааст. Муттаҳид ва ҳамгирозии донишҳои назариявӣ ва амалӣ ба хонандагон кумак мекунад муҳиммӣ тарзи фаъоли ҳаётро дарк карда, муносибатҳои мусбат ва ҳавасмандиро ба машғулиятҳои варзишӣ ташаккул медиҳад, ки ин заминаи мустаҳкамро барои саломатии ҷисмонӣ ва эҳсосии онҳо фароҳам меорад.

АДАБИЁТ:

1. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. 2003. – № 10. – С. 8-14.
2. Борисова И.П. Обеспечение здоровьесберегающих технологий в школе // Справочник руководителя образовательного учреждения. -2005.-№10.-С.84-92.
3. Вайнер Э.Н. Формирование здоровьесберегающей среды в системе общего образования // Валеология.-2004.-№1.-С.21-26.
4. Викторов, Д.В. Компетентностный подход в физкультурном образовании / Д.В. Викторов // Вестник ЮУрГУ. Серия «Образование, здравоохранение, физическая культура». – 2015. – Т. 15, № 2. – С. 5-10.
5. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.
6. Иванов Д.И. Компетенции и компетентностный подход в современном образовании/ Д.И. Иванов //Завуч.-2008.-№1.
7. Кобцева, Ольга Николаевна. Компетентностный подход к формированию здорового образа жизни младших школьников : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.01 / Кобцева Ольга Николаевна; [Место защиты: Адыг. гос. ун-т].– Армавир, 2010.– 192 с.: ил. РГБ ОД, 61 11-13/393.
8. Малова, Р. Е. Формирование здоровьесберегающих компетенций у обучающихся в школе / Р. Е. Малова, А. А. Хрусталева. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2022. – № 51 (446). – С. 203-204.
9. Петрушин В.И, Петрушина Н.В. Валеология / Уч. пос. М., 2003.– 431 с.
10. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. – 2003. – №2.
11. Чуб, Е.В. Компетентностный подход в образовании/ Е.В. Чуб // Инновации в образовании.- 2008. – № 3.
12. Чурекова Т.М., Блинова Н.Г., Сапего А.В. Содержание здоровьесберегающего сопровождения в системе непрерывного образования // Валеология.-2004. – № 4.-С. 67-70.

МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ ИНФИРОДИИ ҶИСМОНӢ, ҲИФЗИ САЛОМАТӢ ВА ТАРЗИ ҲАӢТИ СОЛИМИ ХОНАНДАГОН

Муаллиф дар мақолааш мавзӯи муносибати салоҳиятнокро дар ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солими хонандагон баррасӣ кардааст. Таъкид шудааст, ки муносибати салоҳиятнок ба таҳсилот, ки дар мафҳуми «салоҳиятнокӣ» асос ёфтааст, аз ҳамгиро ва муттаҳидсозии ҳуди сифатҳои шахсиятӣ (ҳавасмандӣ, ҳавасмандӣ-иродавӣ ва ғайра)

иборат буда, ҳамчун муносибати ояндадор, умедбахш ва густурдае фаҳмида мешавад, ки арзишҳои инсонпарварони маорифро дар бар мегирад. Қайд карда шудааст, ки раванди таълимӣ ташкили махсусро талаб мекунад, зеро ҳар як омӯзгор дар ҳар як дарс ё машғулият на танҳо ба нигоҳ доштани саломатии кӯдак мусоидат мекунад, балки инчунин дар хонанда талабот ва тамоил ба ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солимро бояд ташаккул диҳад. Муаллиф натиҷагирӣ менамояд, ки муносибати салоҳиятнок ба ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим дар хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба инкишофи муносибати бошуурона ба саломатии худ, азхуд намудани маҳорату малакаҳои калидӣ, ки барои нигоҳ доштани неқӯахлоқии ҷисмонӣ заруранд, нигаронида шудааст. Муттаҳид ва ҳамгирозии донишҳои назариявӣ ва амалӣ ба хонандагон кумак мекунад муҳимияти тарзи ғайри ҳаётиро дарк карда, муносибатҳои мусбат ва ҳавасмандиро ба машғулиятҳои варзишӣ ташаккул медиҳад. Ҳамаи ин заминаи мустақамро барои ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солими онҳо ба вуҷуд меорад.

Калидвожаҳо: муносибати босалоҳият, сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ, тарзи ҳаёти солим, хонанда, ғизои солим, ғайриҳолии ҷисмонӣ, беҳдошти, дониш, тарбияи ҷисмонӣ, варзиш.

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ, ЗДОРОВЬЕСБЕРЕЖЕНИЮ И ЗДОРОВОМУ ОБРАЗУ ЖИЗНИ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Автор в своей статье исследует тему компетентного подхода к формированию индивидуальных физических качеств, здоровьесбережению и здоровому образу жизни обучающихся. Подчеркивается, что компетентный подход к образованию, основанный на понятии «компетентность», состоит из интеграции и закрепления личностных качеств (мотивационных, мотивационно-волевых и т. д.) и понимается как перспективный и комплексный подход, включающий гуманистические ценности в образовании. Отмечается, что образовательный процесс требует особой организации, поскольку каждый учитель на каждом уроке или занятии не только вносит вклад в сохранение здоровья ребенка, но и должен формировать у обучающегося потребность и склонность к формированию индивидуальных физических качеств, здоровьесбережению и здоровому образу жизни. Автор приходит к выводу, что компетентный подход к формированию индивидуальных физических качеств, здоровьесбережению и здоровому образу жизни у обучающихся среднего образовательного учреждения направлен на формирование осознанного отношения к собственному здоровью, овладение ключевыми навыками и умениями, необходимыми для поддержания физического благополучия. Интеграция и объединение теоретических и практических знаний помогает студентам понять важность активного образа жизни, формирует позитивное и восторженное отношение к занятиям спортом. Все это создает прочную основу для формирования их индивидуальных физических качеств, здоровьесбережения и здорового образа жизни.

Ключевые слова: компетентный подход, индивидуальные физические качества, здоровьесбережение, здоровый образ жизни, учащийся, здоровое питание, двигательная активность, гигиена, знания, физическое воспитание, спорт.

COMPETENT APPROACH TO THE FORMATION OF INDIVIDUAL PHYSICAL QUALITIES, HEALTH PROTECTION AND A HEALTHY LIFESTYLE OF PUPILS

The author in his article considered the topic of a competent approach to the formation of individual physical qualities, health protection and a healthy lifestyle of pupils. It is emphasized that a competent approach to education, based on the concept of «competence», consists of the integration and consolidation of personal qualities (motivation, motivation-volitional, etc.) and is understood as a promising and comprehensive approach that includes the values of humanists in education. It is noted that the educational process requires special organization, since each teacher in each lesson or activity not only contributes to maintaining the child's health, but also must form in the pupil the need and tendency to form individual physical qualities, health protection and a healthy lifestyle. The author concludes that a competent approach to the formation of individual physical qualities, health protection and a healthy lifestyle in pupils of a secondary educational institution is aimed at developing a conscious attitude to their own health, mastering key skills and abilities necessary to maintain physical well-being. The integration and integration of theoretical and practical knowledge helps pupils understand the importance of an active lifestyle, forms a positive and enthusiastic attitude to sports activities. All this creates a solid foundation for the formation of their individual physical qualities, health protection and a healthy lifestyle.

Keywords: competent approach, individual physical qualities, health protection, healthy lifestyle, pupil, healthy nutrition, physical activity, hygiene, knowledge, physical education, sports.

Маълумот дар бораи муаллиф: Восиев Қаришбой Восиховия – муаллими калони Донишдадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов, суроға: ш. Душанбе, почтаи эл: shoha5555@inbox.ru, тел: 907 48 47 49

Информация об авторе: Восиев Каршибой Восиховия – старший преподаватель Института физического воспитания им. С. Рахимова в Таджикистане, адрес: Душанбе, электронная почта: shoha5555@inbox.ru, тел.: 907 48 47 49

Information about the author: Vosiev Karshiboy Vosikhovia – senior teacher of the S. Rakhimov Institute of Physical Education of Tajikistan, address: Dushanbe, e-mail: shoha5555@inbox.ru, tel: 907 48 47 49

ОБЩИЕ ПОДХОДЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ШКОЛЬНИКОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Азимова Г. М.

Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова

Современная образовательная парадигма направлена на формирование личности, способной к успешной самореализации в условиях быстро меняющегося мира, цифровизации, глобализации и трансформации рынка труда. Одним из приоритетных направлений обновлённого общего образования становится развитие социально-трудовых компетенций, позволяющих учащимся не только адаптироваться к социальным требованиям, но и осознанно выстраивать траекторию своего профессионального роста.

В этом контексте важную роль играет преподавание иностранных языков, в частности английского, как одного из наиболее универсальных инструментов международного общения и ключевого ресурса профессионального взаимодействия. Уроки английского языка обладают высоким потенциалом для моделирования ситуаций, связанных с командной работой, деловой коммуникацией, межличностным взаимодействием и профориентацией.

Актуальность темы определяется и требованиями современного образования, в которых подчёркивается необходимость формирования у обучающихся метапредметных и личностных результатов, включая готовность к трудовой деятельности, способности к самоорганизации, ответственности, критическому мышлению и коммуникативной культуре. В условиях перехода к компетентностно-ориентированному обучению становится особенно важным выявление и описание общих подходов к формированию социально-трудовых компетенций, применимых в контексте преподавания английского языка.

Таким образом, изучение общих подходов к формированию социально-трудовых компетенций школьников средствами английского языка отвечает как практическому запросу системы образования, так и стратегическим задачам подготовки выпускников к жизни и деятельности в современном обществе.

Вопросы формирования коммуникативных навыков и компетенций через иностранные языки активно изучаются в педагогической науке. Разработаны различные подходы и методики, которые помогают интегрировать социально-трудовые компетенции в процесс обучения.

Проблемы развития социально-трудовых компетенций школьников при изучении английского языка анализируются в трудах Б. А. Абдульманова, Ю. Н. Кислякова, В. И. Лебедева, И. Ю. Мальковой, О. Н. Мачехиной, И. Л. Федотенко, М. П. Черемных и др.

Существует множество диссертационных исследований, посвященных проблемам формирования различных видов компетентности в процессе обучения иностранных языкам (С.Н.Алиев, Н.В. Харитонов, Э.Б. Соловьева, М.В. Булыгина и О.А. Лукина, М.В. Белянина, Е.Е. Боровкова, Г.А. Коновалова Р.Г. Булгакова, О.М. Шнян, О.Ю. Искандарова и др.)

Изучение английского языка - это не только процесс освоения лексики, грамматики и фонетики, но и мощный инструмент для развития важнейших социально-трудовых компетенций школьников.

Социально-трудовые компетенции включают в себя такие навыки, как умение работать в коллективе, общаться и взаимодействовать с людьми, принимать участие в коллективной деятельности, решать проблемы и конфликты, а также адаптироваться к меняющимся условиям [23, с.54].

Подход в педагогике и психологии - это совокупность теоретических положений, принципов и методологических установок, определяющих общее направление исследовательской, учебной или воспитательной деятельности.

В педагогике подход определяет:

- как обучать (методологическая база);
- зачем обучать (цели и ценности);

- каким образом воздействовать на личность;
- какие результаты считать успешными.

Он влияет на:

- выбор методов и форм обучения;
- построение содержания образования;
- взаимодействие между участниками образовательного процесса.

В психологии подход - это точка зрения или система координат, из которой рассматриваются психические процессы, поведение, развитие личности и межличностные отношения.

Он определяет:

- как объяснять поведение;
- какие факторы считать ведущими в развитии;
- какие методы исследования использовать.

Изучение английского языка предоставляет широкий спектр возможностей для развития социально-трудовых компетенций:

- практическая направленность (разговорные ситуации, деловая переписка, интервью);
- активные формы обучения (групповые задания, проектные работы, ролевые игры);
- междисциплинарность (включение тем по профориентации, культуре труда, карьере);
- развитие критического мышления и самоанализа (анализ кейсов, дебаты).

Таким образом, английский язык становится не только средством коммуникации, но и инструментом социализации и подготовки учащихся к профессиональной деятельности.

Общие подходы развития социально-трудовых компетенций школьников при изучении английского языка является:

Коммуникативно-деятельностный подход. Коммуникативно-деятельностный подход - это интеграция коммуникативного и деятельностного подходов в обучении. Он ориентирован на обучение через живое речевое общение в условиях, максимально приближенных к реальной жизни, и через активную деятельность учащихся.

Цель **коммуникативно-деятельностного** подхода в развитии социально-трудовых компетенций является создание образовательной среды, в которой язык осваивается как средство реального взаимодействия, а не только как предмет изучения.

Этот подход особенно эффективен для развития социально-трудовых компетенций, поскольку:

- моделирует реальные трудовые и социальные ситуации;
- развивает навыки группового взаимодействия и сотрудничества;
- формирует ответственность, инициативность и деловую коммуникацию;
- способствует самопрезентации, умению выражать и отстаивать своё мнение;
- обеспечивает высокую мотивацию за счёт практической значимости заданий[22,с.25].

Ключевые принципы **коммуникативно-деятельностного** подхода в развитии социально-трудовых компетенций является:

- 1.Язык как средство общения, а не цель.
- 2.Деятельность как способ обучения.
- 3.Ситуативность и практическая направленность.
- 4.Личностная значимость заданий.
- 5.Обучение через взаимодействие: ученик ↔ ученик, ученик ↔ учитель.

Преимущества применения коммуникативно-деятельностного подхода в развитии социально-трудовых компетенций школьников при изучении английского языка является:

- интеграция языковых и жизненных навыков;
- формирование гибких навыков;
- подготовка к профессиональной жизни;
- повышение мотивации к изучению английского языка;
- развитие критического и креативного мышления[12, с.57].

Таким образом, коммуникативно-деятельностный подход представляет собой эффективный инструмент не только для формирования языковых навыков, но и для целенаправленного развития социально-трудовых компетенций школьников. Он делает процесс обучения английскому языку значимым, практикоориентированным и мотивирующим, а

учащихся - активными участниками собственной подготовки к жизни и будущей профессиональной деятельности.

Проектная деятельность. Проектная деятельность является важным элементом образовательного процесса, особенно в контексте формирования **социально-трудовых компетенций** школьников при изучении английского языка. Эта форма обучения имеет множество преимуществ, таких как развитие самостоятельности, критического мышления, а также способности к командной работе и планированию.

Проектная деятельность в образовательном процессе включает в себя решение учащимися конкретных задач, которые требуют от них активного применения знаний, умений и навыков. Включение в этот процесс английского языка даёт школьникам возможность не только улучшать их языковую подготовленность, но и формировать ключевые социально-трудовые компетенции, такие как:

- проектная деятельность часто требует работы в группе, что способствует развитию навыков взаимодействия, распределения задач, делегирования обязанностей и совместного достижения результата;

- учащиеся учат сами планировать и организовывать работу, отслеживать сроки, а также нести ответственность за выполнение своих частей работы;

- участие в проектах способствует развитию навыков общения как в устной, так и в письменной форме, особенно когда проект требует взаимодействия с внешними партнерами или презентации результатов работы;

- проектная деятельность стимулирует творческое мышление, ведь учащиеся часто сталкиваются с необходимостью решения нестандартных задач;

- школьники развивают навыки поиска и анализа информации, что важно как в учебе, так и в будущей профессиональной жизни[13, с.21].

Роль проектной деятельности в обучении английскому языку по развитию социально-трудовых компетенций школьников при изучении английского языка:

- проектная деятельность позволяет учащимся использовать английский язык в реальных и практических контекстах. Например, разработка проекта о профессиях или подготовка презентации на тему «Мой будущий карьерный путь» помогает учащимся не только освоить профессиональную лексику, но и применить язык для достижения практических целей;

- проектная деятельность требует от учащихся применения полученных знаний и навыков на практике. Это не только усиливает усвоение материала, но и помогает развивать навыки работы в условиях ограниченного времени и с реальными трудовыми задачами;

- работая над проектом, школьники учат планировать свою работу, распределять обязанности и нести ответственность за конечный результат. Эти навыки являются основой социально-трудовых компетенций и будут полезны им в дальнейшей профессиональной жизни;

- многие виды проектов, такие как создание резюме, подготовка деловых писем или проведение интервью, отражают реальную профессиональную деятельность. Включение таких заданий в процесс изучения английского языка помогает учащимся подготовиться к реальным трудовым ситуациям.

Пример 1. проект «Моя будущая профессия»

Цель: Учащиеся исследуют различные профессии, составляют резюме на английском языке и готовят презентацию о своей будущей карьере.

Развиваемые компетенции:

- учащиеся работают в группах, исследуют профессии, делятся обязанностями;
- презентация результатов на английском языке;
- каждый участник отвечает за выполнение своей части работы.

Пример 2. Проект «Создание делового письма»

Цель: Учащиеся учат, как правильно составлять деловое письмо или электронное письмо на английском языке, а затем пишут его как часть реальной ситуации (например, письмо работодателю о стажировке).

Развиваемые компетенции:

- учащиеся учат планировать время для написания и исправления письма;
- школьники несут ответственность за точность и правильность написания письма;

– требуется анализировать ситуацию и решать, какие данные и в каком формате включить в письмо.

Таким образом, проектная деятельность является мощным инструментом в обучении английскому языку, так как она позволяет учащимся не только совершенствовать языковые навыки, но и развивать важнейшие социально-трудовые компетенции. Работая над проектами, школьники учат работать в команде, планировать свою деятельность, решать практические задачи, а также осваивают профессиональные коммуникации. Эти навыки будут незаменимы для их будущей карьеры и жизни в условиях быстро меняющегося общества.

Интерактивное обучение: Интерактивное обучение является важным и эффективным методом в процессе образовательного взаимодействия, особенно в контексте изучения иностранных языков. Этот подход помогает школьникам не только развивать языковые навыки, но и формировать социально-трудовые компетенции, такие как командная работа, ответственность, коммуникативность, критическое мышление и другие[21,с.47].

Интерактивное обучение в процессе развития социально-трудовых компетенций школьников при изучении английского языка - это подход, при котором обучение осуществляется через активное взаимодействие учащихся между собой и с учителем, что способствует более глубокому усвоению материала. В отличие от традиционного обучения, при котором студент является пассивным воспринимателем информации, интерактивное обучение акцентирует внимание на участии учащихся в процессе образования, стимулируя их к активным действиям, обмену мнениями и совместному решению проблем.

Основные особенности интерактивного обучения в процессе развития социально-трудовых компетенций школьников при изучении английского языка:

– они становятся не только получателями знаний, но и активными участниками образовательного процесса;

– школьники учат работать в коллективе, решать задачи вместе, что способствует развитию социальных навыков;

– знания, полученные на уроках, активно используются для решения реальных проблем и выполнения заданий;

учащиеся и преподаватели обмениваются мнениями и замечаниями, что способствует лучшему усвоению материала[21,с.47].

Интерактивное обучение имеет большое значение в формировании социально-трудовых компетенций школьников, особенно при изучении английского языка. Вот как этот метод способствует развитию различных аспектов личностных и профессиональных навыков:

Командная работа. Интерактивные методы включают элементы совместной работы (групповые проекты, обсуждения, дебаты), которые развивают у школьников умение работать в команде. Это важный аспект социально-трудовых компетенций, который необходим как в учебной, так и в профессиональной деятельности. В процессе работы над проектами учащиеся учат договариваться, принимать решения, распределять обязанности[5,с.54].

Пример: Групповой проект «Международная ярмарка профессий»: Учащиеся работают в группах, создавая презентации на английском языке, которые описывают разные профессии. Это задание развивает умение работать в команде и коммуникативные навыки, а также помогает учащимся научиться правильно представлять информацию на иностранном языке.

Ответственность. В интерактивном обучении учащиеся часто работают в группах или выполняют задания, за выполнение которых несут коллективную или индивидуальную ответственность. Это помогает развивать умение ставить цели, организовывать свою деятельность, а также учитывать мнение и интересы других членов команды[11, с.48].

Пример: Проект «Решение реальной задачи»: Учащиеся работают в группе, решая задачу, связанную с бизнесом или технологией (например, разработка планов продвижения нового продукта на английском языке). Каждому участнику поручается конкретная часть работы, за которую он будет отвечать. Этот проект способствует формированию ответственности за выполненную работу и коллективного подхода к решению задачи.

Коммуникативные навыки. Интерактивные методики (дискуссии, дебаты, ролевые игры, работа в парах и группах) активно развивают коммуникативные навыки. В процессе общения на иностранном языке школьники учат ясно и четко выражать свои мысли, слушать других, а также учитывать и уважать мнения других участников[10, с.12].

Пример: Ролевая игра «Виртуальный бизнес-партнёр»: Учащиеся играют роли бизнесменов, заключающих контракт на поставку товаров. Они должны вести переговоры, обсуждать условия контракта, выражать свои идеи и позиции на английском языке. Такая деятельность помогает улучшить навыки делового общения и научиться эффективно вести переговоры.

Критическое мышление и решение проблем. Интерактивные методы обучения также способствуют развитию критического мышления, так как учащиеся учат анализировать информацию, делать выводы и предлагать решения различных проблем. Они также учат работать с множеством точек зрения и принимать обоснованные решения[2, с.42].

Пример: Дебаты на тему «Будущее профессий в мире технологий»: Школьники в группах готовят аргументы за и против, а затем участвуют в обсуждении этой темы, представляя свои позиции на английском языке. Дебаты помогают развивать умение аргументировать, думать критически и принимать решения.

Самоорганизация и управление временем. В процессе интерактивного обучения школьники учат организовывать свое время, ставить задачи и достигать целей в определенные сроки. Эти навыки крайне важны для успешной трудовой деятельности.

Пример: Проект «Подготовка к международной конференции»: Школьники работают над проектом, который требует от них планирования действий, соблюдения сроков, подготовки материалов и презентации на английском языке. Они учат распределять время для выполнения различных этапов проекта, что помогает развивать навыки тайм-менеджмента и самоорганизации.

Таким образом, интерактивное обучение играет ключевую роль в развитии социально-трудовых компетенций школьников при изучении английского языка. Этот метод активно вовлекает учащихся в процесс, развивает их коммуникативные, организационные и критические навыки, что является основой для успешной социализации и подготовки к профессиональной жизни. Через взаимодействие, работу в группах и решение практических задач учащиеся не только совершенствуют свои знания языка, но и осваивают важнейшие трудовые и социальные навыки, которые будут полезны в будущем.

Кросс-культурное обучение. Кросс-культурное обучение представляет собой один из важнейших методов в обучении, который помогает учащимся понимать и уважать культурные различия, а также развивать социально-трудовые компетенции, такие как межкультурное взаимодействие, коммуникация и сотрудничество в международной среде[10, с.36]. В контексте изучения английского языка этот подход приобретает особую ценность, поскольку позволяет школьникам не только изучать язык, но и учиться работать в мультикультурных коллективах, что становится неотъемлемой частью профессиональной жизни в глобализованном мире.

Кросс-культурное обучение - это процесс ознакомления учащихся с культурными особенностями различных стран, через что они осваивают разнообразие мировых ценностей, норм, традиций и способов общения. Этот подход важен для формирования навыков межкультурного взаимодействия и коммуникации, а также для обучения гибкости и адаптивности в разных культурных контекстах[16, с.48].

Основные характеристики кросс-культурного обучения в процессе развития социально-трудовых компетенций школьников при изучении английского языка:

– ученики изучают традиции, ценности и нормы поведения разных стран, что помогает формировать толерантность и открытость к другим культурам;

– английский язык часто служит связующим звеном для людей из разных стран, и его изучение через призму разных культур помогает учащимся развивать более глубокие навыки общения;

– кросс-культурное обучение помогает школьникам осознавать, как различные культурные контексты влияют на восприятие мира и отношения между людьми;

– учащиеся учат понимать глобальные вопросы, такие как экология, экономика, политика, и рассматривают их в контексте разных культур и стран[7, с.51].

Кросс-культурное обучение играет значительную роль в развитии социально-трудовых компетенций, которые необходимы школьникам для успешной социализации и адаптации в профессиональной среде. Вот как этот подход влияет на развитие ключевых навыков:

Одним из важнейших аспектов кросс-культурного обучения является развитие **межкультурной коммуникации**. Школьники учат, как вести диалог с людьми из разных

культур, как уважать их традиции и избегать недоразумений. Эти навыки критически важны для успешного взаимодействия в профессиональной среде, особенно в международных компаниях.

Пример: Проект «Культура через язык»: Школьники исследуют культурные особенности различных англоязычных стран (например, Великобритании, США, Австралии) и представляют их в виде презентаций. Это помогает им узнать, как различия в культуре могут влиять на стиль общения и восприятие языка.

Кросс-культурное обучение способствует развитию **эмпатии** и **толерантности**, что является важной частью социально-трудовых компетенций. Учащиеся учат уважать различные точки зрения, ценности и привычки, что важно для работы в многонациональных и мультикультурных коллективах.

Пример: Дискуссия «Стереотипы и реальность»: Учащиеся обсуждают стереотипы о разных культурах и сравнивают их с реальными фактами, что способствует осознанию важности преодоления предвзятости и уважения к различиям.

Кросс-культурное обучение часто включает в себя работу в международных группах или виртуальные обмены, где учащиеся взаимодействуют с ровесниками из разных стран. Это развивает навыки **международного сотрудничества**, умение работать в группах с разными культурами и подходами [6, с.18].

Пример: Проект «Виртуальная культурная обменная программа»: Школьники из разных стран, изучающие английский язык, работают в группах, создавая общий проект (например, создание онлайн-платформы для обмена культурными знаниями). Работа в таком проекте помогает учащимся понять особенности командной работы в международных условиях и развить навыки сотрудничества.

В условиях кросс-культурного обучения школьники учат **адаптироваться** к разным культурным контекстам и решать задачи, которые могут возникнуть в межкультурной среде. Эта способность к **гибкости** и быстрой адаптации крайне важна в профессиональной жизни, особенно в международных компаниях.

Пример: Моделирование ситуации «Международное сотрудничество»: Учащиеся участвуют в симуляции ситуации, в которой необходимо решить проблему с учетом различий в подходах различных культур (например, ведение переговоров или разрешение конфликта). Это помогает им развить умение адаптироваться к условиям работы с людьми из разных культур.

Кросс-культурное обучение также способствует развитию навыков **решения глобальных проблем** (таких как изменения климата, международные конфликты, глобальные экономические вопросы), что важно для формирования сознания гражданина мира [3, с.105].

Пример: Проект «Глобальные вызовы»: Школьники исследуют важнейшие глобальные проблемы (например, экологические вопросы) с учетом культурных особенностей разных стран и предлагают решения на основе сотрудничества между культурами. Это помогает учащимся развивать критическое мышление и понимать важность международного взаимодействия в решении мировых проблем.

Таким образом, кросс-культурное обучение является важным инструментом в формировании социально-трудовых компетенций у школьников, поскольку оно помогает развивать навыки межкультурной коммуникации, толерантности, адаптивности и гибкости, которые необходимы для успешной жизни и работы в глобализованном мире. Этот подход способствует созданию у учащихся сознания граждан мира и позволяет им эффективно взаимодействовать с людьми из разных культурных и профессиональных контекстов, что особенно важно при изучении английского языка как средства международного общения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бим, И. Л. Методика преподавания иностранных языков в средней школе / И. Л. Бим. - М. : Просвещение, 2004. - 288 с.
2. Бондаренко, Н. Г. Развитие социально-трудовых компетенций у школьников: теоретический аспект / Н. Г. Бондаренко. - М. : Академия, 2016. - 198 с.
3. Голубева, И. А. Кросс-культурное обучение в школе как элемент формирования социально-трудовых компетенций / И. А. Голубева. - Научный журнал «Образование и общество», 2019. - № 5. - С. 101-109.
4. Григорьева, Л. Н. Трудовые компетенции: развитие и воспитание у подростков / Л. Н. Григорьева. - М. : Юрайт, 2019. - 215 с.

5. Груздева, Т. И. Методика преподавания иностранных языков в школе / Т. И. Груздева. - М. : Просвещение, 2015. - 345 с.
6. Дейкстра, А. М. Кросс-культурная коммуникация и её роль в обучении иностранным языкам / А. М. Дейкстра. - М. : Академический проект, 2015. - 185 с.
7. Дементьева, В. И. Кросс-культурная коммуникация в обучении английскому языку / В. И. Дементьева. - М. : Академия, 2018. - 186 с.
8. Зинченко, А. Л. Формирование компетенций школьников через проектную деятельность / А. Л. Зинченко. - М. : Эксперт, 2020. - 160 с.
9. Кузнецова, М. И. Педагогические основы формирования социально-трудовых компетенций у школьников / М. И. Кузнецова. - Москва: Просвещение, 2018. - 150 с.
10. Кузнецова, Т. М. Социально-трудовые компетенции как часть образовательного процесса в современной школе / Т. М. Кузнецова. - Вестник педагогики, 2018. - № 2. - С. 34-40.
11. Куликова, Л. В. Интерактивные методы в преподавании английского языка в контексте формирования межкультурной компетенции. - М.: Изд-во МГУ, 2018. - 310 с.
12. Курбанов С.Р. Переход на компетентностный подход в средних общеобразовательных учебных заведений потребность времени. //Вестник института развития образования.- Душанбе – 2019.- №1(25)-стр 56-60.
13. Курбатова, Е. В. Проектная деятельность как метод обучения в контексте развития социально-трудовых компетенций у школьников / Е. В. Курбатова. - СПб. : Изд-во РГПУ, 2016. - 210 с.
14. Ларионова, В. В. Использование цифровых технологий в обучении английским языкам и развитие социальных навыков школьников. - М.: Просвещение, 2019. - 260 с.
15. Латипов, Д. Этнокультурное образование и национальное единство / Д. Латипов. - Душанбе: Ирфон:- 2011. -316с.
16. Лебедева М. М. Социальная компетентность школьников как фактор их успешности // Социология образования. – 2018. – № 4. – С. 44–51.
17. Лебедева, Т. В. Формирование социальных компетенций школьников через учебные проекты / Т. В. Лебедева. - Москва : Просвещение, 2021.- 175 с.
18. Мухаммадулло Лутфуллозода, Ғ Бобизода. Андешаҳо перомуни салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо. Душанбе, 2017. 86с.
19. Райтер, Н. С. Методика преподавания английского языка в школе / Н. С. Райтер. - М. : Изд-во МГУ, 2013. - 412 с.
20. Селиванова, О. М. Методы проектного обучения и их роль в формировании социально-трудовых компетенций / О. М. Селиванова. - Вестник РГПУ, 2018. - № 1. - С. 23-30.
21. Филиппова, М. В. Интерактивные методы в преподавании иностранных языков / М. В. Филиппова. - СПб. : Речь, 2019. - 220 с.
22. Харт, Л. Интерактивные подходы в обучении и межкультурной коммуникации: методические рекомендации для учителей иностранных языков / Л. Харт. - Лондон : Routledge, 2016. - 298 с.
23. Шмидт, И. А. Социально-трудовые компетенции как фактор профессиональной подготовки школьников / И. А. Шмидт. - М. : ВЛАДОС, 2017. - 265 с.

ОБЩИЕ ПОДХОДЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ШКОЛЬНИКОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются общие подходы к формированию и развитию социально-трудовых компетенций у школьников в процессе изучения английского языка. Раскрываются особенности интеграции элементов трудового и социального воспитания в учебный процесс по иностранному языку, подчёркивается значимость коммуникативного и проектного методов, ролевых игр и профориентационных заданий. Особое внимание уделяется формированию таких навыков, как умение работать в команде, деловая коммуникация, ответственность и инициативность. Рассматриваются теоретико-методологические основы понятия «социально-трудовые компетенции», включающие такие составляющие, как коммуникативность, способность к сотрудничеству, трудовая мотивация, ответственность и инициативность. Отдельное внимание уделяется значению иностранного языка как междисциплинарного инструмента, позволяющего моделировать реальные трудовые и социальные ситуации, формировать умения и навыки, востребованные в современном обществе и на рынке труда.

Анализируются педагогические подходы, способствующие эффективному развитию данных компетенций, включая коммуникативный, деятельностный, проектный и личностно-ориентированный. Приводятся конкретные формы и методы организации учебной деятельности: проектные задания, работа в группах, ролевые игры, деловая переписка, создание резюме и проведение имитационных собеседований. Раскрывается специфика работы с учащимися разного возраста, учитывающая особенности их когнитивного и личностного развития.

Ключевые слова: подходы, социально-трудовые компетенции, английский язык, школьники, коммуникативный подход, проектная деятельность, трудовое воспитание, профориентация, образовательные технологии, социализация, коммуникативных навыков, средства.

РАВИШҶОИ УМУМИИ РУШДИ САЛОҲИЯТҶОИ ИҶТИМОИЮ МЕҲНАТИИ МАКТАББАЧАҶОН ҲАНҶОМИ ОМУЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур равишҳои умумӣ оид ба рушди салоҳиятҳои иҷтимоию меҳнатии хонандагон дар чараёни омӯзиши забони англисӣ баррасӣ карда шудааст. Хусусиятҳои ҳамгироии унсурҳои тарбияи меҳнатӣ ва иҷтимоӣ ба раванди таълим бо забони хориҷӣ ошкор карда шудаанд, аҳамияти усули коммуникатсионӣ ва лоиҳавӣ, бозҳои нақшӣ ва вазифаҳои роҳнамоии касбӣ таъкид карда мешаванд. Ба ташаккули малакаҳо, аз қабилӣ қобилияти кор дар гурӯҳ, муоширати корӣ, масъулият ва ташаббус диққати махсус дода мешавад. Асосҳои назариявӣ -методологӣ мафҳуми «салоҳиятҳои иҷтимоӣ -меҳнатӣ», ки ҷузъҳои коммуникатсионӣ, қобилияти ҳамкорӣ, ангежаи меҳнатӣ, масъулият ва ташаббусро дар бар мегирад, баррасӣ карда мешаванд. Ба аҳамияти забони хориҷӣ ҳамчун воситаи байнисоҳавӣ, ки ба моделсозии ҳолатҳои воқеии меҳнатӣ ва иҷтимоӣ, ташаккули малака ва малакаҳое, ки дар ҷомеаи муосир ва бозори меҳнат талаб карда мешаванд, диққати махсус дода мешавад.

Равишҳои педагогӣ, ки ба рушди самараноки ин салоҳиятҳо, аз ҷумла коммуникатсионӣ, фаъолиятӣ, лоиҳавӣ ва шахсӣ нигаронида шудаанд, таҳлил карда мешаванд. Шаклҳо ва усули мушаххаси ташкили фаъолияти таълимӣ оварда шудаанд: вазифаҳои лоиҳавӣ, кор дар гурӯҳҳо, бозҳои нақшӣ, мукотиботи корӣ, эҷоди резюме ва гузаронидани мусоҳибаҳои тақлидӣ. Хусусияти кор бо хонандагони синну соли гуногун, ки хусусиятҳои рушди маърифатӣ ва шахсии онҳоро ба назар мегирад, ошкор карда мешавад.

Калидвожаҳо: равишҳо, салоҳиятҳои иҷтимоию меҳнатӣ, забони англисӣ, мактаббачагон, равиши коммуникатсионӣ, фаъолияти лоиҳавӣ, тарбияи меҳнатӣ, роҳнамоии касбӣ, технологияҳои таълимӣ, иҷтимоикунунӣ, малакаҳои коммуникатсионӣ, воситаҳо.

GENERAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF SOCIAL AND LABOR COMPETENCIES OF SCHOOLCHILDREN WHEN LEARNING ENGLISH

The article discusses general approaches to the formation and development of social and labor competencies among schoolchildren in the process of learning English. The features of the integration of elements of labor and social education into the learning process in a foreign language are revealed, the importance of communicative and project methods, role-playing games and career guidance tasks is emphasized. Special attention is paid to the formation of skills such as teamwork, business communication, responsibility and initiative. The theoretical and methodological foundations of the concept of «social and labor competencies» are considered, including such components as communication skills, ability to cooperate, labor motivation, responsibility and initiative. Special attention is paid to the importance of a foreign language as an interdisciplinary tool that makes it possible to model real labor and social situations, to form skills that are in demand in modern society and in the labor market.

The pedagogical approaches that contribute to the effective development of these competencies, including communicative, activity-based, project-based and personality-oriented, are analyzed. Specific forms and methods of organizing educational activities are given: project assignments, group work, role-playing games, business correspondence, resume creation and conducting imitation interviews. The article reveals the specifics of working with students of different ages, taking into account the peculiarities of their cognitive and personal development.

Keywords: approaches, social and labor competencies, English, schoolchildren, communicative approach, project activity, labor education, career guidance, educational technologies, socialization, communication skills, means.

Сведения об авторе: Азимова Гулнозахон Муроджоновна, заместитель декана по науке и инновациям факультета узбекской филологии ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова» Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Согдийский область, город Худжанд, проезд Мавлонбекова 1., Телефон: + 992 92 744 10 42.

Маълумот дар бораи муаллиф: Азимова Гулнозахон Муроджоновна муовини декан оид ба илм ва инноватсияи факултети филологияи ўзбеки МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров». Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1., Телефон: + 992 92 744 10 42.

Information about the author: Azimova Gulnozahon Murodjonovna, deputy dean for science and innovations, faculty of uzбек philology, SEI «Khujand State University». Address: 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city, Mavlonbekova passage 1. Tel: + 992 92 744 10 42.

ПРОБЛЕМАИ МУТОБИҚШАВИИ ВАРЗИШГАРОН
ДАР ШАРОИТИ БАЛАНДКУХҲО

Қодирзода Б.Х.,

Марказӣ ҷумҳуриявии тайёрии олимпӣ

Яке аз проблемаҳои тарбияи насли навраси варзишгарон дар Тоҷикистон ин талабот ба риояи зарб, шиддатнокӣ ва барномасозии машқҳо дар шароити баландкуҳ мебошад. Барои ҳамин, таҳлили хусусиятҳои тарбия ва раванди машқҳо барои гуштингирони синни мактабӣ дар шароити баландкуҳи Тоҷикистон ва натиҷаҳои ҳоси онҳо дар мисоли баъзе ноҳияҳои ВМКБ ва минтақаи Кулоби вилояти Хатлон мавзуи мубрами ин самт мебошад. Маълум аст, ки дар баъзе ноҳияҳо ба мисоли ноҳияи Ванҷ - деҳаҳои Ванҷи боло, ноҳияи Шамсиддини Шохин, ноҳияи Шугнон, наврасон дар баландии 2200-3500 метр аз сатҳи баҳр машқ мекунанд. Ин гуна табиати минтақа барномасозии махсуси машқҳоро барои наврасон тақозо менамояд, то ки барои натиҷагирии хуб мусоидат намояд [1,9]. Бинобар ҳамин, дар назди олимони мақсад гузошта мешавад, ки ҷанбаҳои педагогикаи миллӣ ва илмиро доир ба ин мавзӯ баррасӣ намоянд. Вобаста ба проблемаи рушди тавоногии гуштингирон ва хусусиятҳои тарбияи сифатҳои ахлоқӣ -иродавӣ дар асоси хусусиятҳои индивидуалӣ ва авлодии гуштингирон дар ноҳияҳои куҳӣ, ҷанбаҳои равонӣ, тиббӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии ин масъала низ ниёз ба таҳлил мебошад. Имруз ин проблема ба варзиши эксперименталӣ дар сатҳи минтақавӣ табдил ёфта, аз руи хусусиятҳои меросии тарбияи педагогикаи халқӣ ҳаллу фасл мешавад.

Бояд гуфт, ки таъсири муҳити баландкуҳҳо ба оморасозии гуштингирони наврас, ҳамчун шакли кори индивидуалӣ ва тарбияи ахлоқӣ -иродавӣ наврасон дар машқи гуштингида мешавад. Дар машқҳо дар баландкуҳҳо махсусан ба рушди қувва ва тавоногии гуштингирони наврас дар асоси машқҳои нафасӣ дар шароити баландкуҳ диққат дода шуда, роҳҳои амалисозии потенциали арзиш ва анъанаҳои тарбияи ҷисмонӣ барои таҳияи сифатҳои гуштингирони наврас дар минтақаҳои куҳистони ҚТ аз тарафи олимони биохимия низ омӯхта мешаванд. Олимони ин самт исбот намуданд, ки барои рушди тавоногии гуштингирони наврас дар асоси истифодаи комплекси машқҳои нафасӣ дар минтақаҳои куҳии ҚТ ва муайян кардани ҳаҷми сарборӣ ва зарби машқҳо дар минтақаҳои куҳӣ бояд тавозуни кислород дар организми гуштингирони наврас бо баррасии хусусиятҳои типологии таъминоти энергияи бадан ва мушакҳоро ба назар гирифт. Фаъолияти, ки дар он ташаккули мавқеи ҷисмонии наврасон ба амал бароварда мешавад танҳо бо дарси тарбияи ҷисмонӣ маҳдуд нашуда, он мисли як ҷаҳонбинии мукамал барои мактаббачагон дар муҳити табиати зиндаи куҳистон дастрас карда шавад [2, 90].

Бинобар ҳамин, дар шароити куҳсори Тоҷикистон, масъалаи машқҳо ва мусобикаҳои гуштингирӣ дар баландкуҳҳо яке аз самтҳои асосии таҳқиқоти илмӣ педагогӣ ба шумор меравад, зеро шароити иқлим ба натиҷаҳои варзишгарон таъсири ҳосса дорад. Дар таърихи варзиш мисолҳои зиёд воমেхуранд, ки ҳангоми гузаронидани мусобикаҳо дар баландкуҳҳо натиҷаи варзишгарон дар муқоиса бо ҳамвориҳо шакли дигар мегирад. Масалан бозигарони XIX олимпӣ дар Мехико, ки дар баландии 2290 метр аз сатҳи баҳр ҷойгир аст, нишон доданд, ки на ҳамаи варзишгарон ба чунин иқлим тобовар мебошанд ва қисми зиёди онҳо аз ҳолати аклиматизатсия (мутобиқшавӣ) набаромаданд ва ин боиси натиҷаи паст гардид [5, 34]. Дар аввал, манфиатҳои тадқиқотчиён нишон дод, ки баландӣ ба варзиши ҷаҳиши яқвақта фоидабахш аст ва барои варзиши дарозмуддат зарар меорад, зеро ба ҳастагӣ оварда мерасонад. Норасогии ҳаво дар ҷаҳидан ба дарозӣ ва баландӣ, давидан дар масофаи кӯтоҳ (100 метр) ва вазнбардорӣ мусоидат кард, зеро дар ин намудҳои варзиш тавоногӣ истифода нашуда, қувваи зудамал истифода мегардад. Ҳамин тавр дар олимпиадаи Мехико рекорди ҷаҳонӣ дар давидан ба масофаи 100, 200, 400 метр гузошта шуда, дар масофаҳои 5000 ва 10000 метр натиҷаи паст нишон дода шуд ва ин исбот намуд, ки агар варзиш давомнок бошад (зиёда аз 3 дақиқа) ҳастагӣ зуд эҳсос мешавад, зеро ҳаво барои мушакҳо норасогӣ мекунад [3, 87].

Бо вучуди таҷрибаи ҳаёт ва озмоишҳои таҳқиқотӣ, гипоксия дар самти варзиш диққати бештари олимониро ҷалб мекунад. Дар солҳои 90-ум олимони ғарбӣ Фучс, Рейб, Сарлтин, Ким, Костил ва дигарон дар ин самт таҳқиқотҳо гузаронида, фарқияти машқҳои

варзишгаронро дар се сатҳ таҳлил намуданд: водихоӣ ҳамвор, миёнакуҳ ва баландкуҳ. Аз руи таснифи ин олимон тақсимои баландӣ чунин муайян шудааст:

- то 1000 -1200 метр - ҳамвор;
- то 1200 - 2500 метр - миёнакуҳ;
- зиёда аз 2500 метр – баландкуҳ.[6, 99]

Аммо ба ҳар ҳолат, бо афзоиши баландӣ, қобилияти ҷисмонӣ ва равонӣ тайғир меёбад. Агар дар баландии 1200 метр шахс ягон дигаргунӣ эҳсос намекунад, дар 2500 ҳазор аллакай тайғиротҳо пурра ба мушоҳида мерасанд. Дар ин баландӣ ҳатто дар ҳолати истироҳат тағйироти функционалӣ бо сабаби норасогии оксиген ба мушоҳида мерасад.

Дар намуди гуштин қисме аз варзишгарон тактикаи истифодаи тези кувваро интихоб намуданд, то ки набардро тез анҷом диҳанд, зеро ҷиҳати мушкilotи мутобикшавӣ дар шароити миёнаи кӯҳӣ ва норасогии оксиген барои нафаскашӣ ба натиҷаи варзишгарон, ба сарборӣ, фаъолияти системаи функционалии бадан таъсири манфӣ расонид. Таҷрибаи бозиҳои олимпиаи Мехико дар соли 1968, барои мураббӣён муайян кард, ки дар ҳолати ивазшавии мавқеи мусобиқа ва ҷои гузаронидани он аз пастӣ ба баландии сатҳи замин, мебоист давраи акклиматизатсияро ба назар гирифт, то ки варзишгар ба шароити нав мутобик шавад [3, 34].

Акклиматизатсия зинаҳои зеринро дар бар мегирад:

- таҳлили саломатии варзишгарон;
- вазъи равонӣ;
- ҳолати ҷисмонӣ;
- таъсири муҳит ва иқлим;
- ҷуқурии нафаскашӣ;
- фаъолияти пурраи хотира дар мавриди усул [4, 77].

Аз руи маълумоти табибони варзишӣ, миқдори умумии хуни гардишкунанда дар куҳҳо меафзояд, сарбории дил зиёд мешавад, зеро дар ин маврид капиллярҳо васеъ шуда, шумораи онҳо зиёд мешавад. Дар рӯзҳои аввали варзиш дар шароити баландкуҳ ҳаҷми таппиши дил ва набз нисбат ба водихо зиёд мешавад. Ҳамин тавр дар баландии 3500 метр набзи варзишгар ба ҳисоби миёна 10 зарба ва дар баландии 4500 метр то 15 зарба меафзояд. Аммо баъди гузаштани давраи акклиматизатсия таппиши дил ва набз то ба ҳолатҳои муқаррарӣ паст мешавад. Давраи акклиматизатсияро олимони ба 14 рӯз муносиб медонанд [8,122]. Барои ҳамин варзишгарон мебоист ду ҳафта пеш аз оғози мусобиқа, агар он дар баландкуҳҳо доир шавад, омада давраи акклиматизатсияро гузаранд ва ин қисми омодагии онҳоро ба мусобиқа дар бар мегирад. Баъзан варзишгарон барои гузаштани акклиматизатсия баландҳои бештарро интихоб мекунанд, ки ин барои варзишгарони ҷавон зараровар мебошад. Масалан мураббӣ бояд донанд, ки дар баландии зиёда аз 4000 метр (қисми ноҳияи Мурғоб) системаи набз, нафаскашӣ ва кори системаи дилу рағҳо ҳеҷ гоҳ ба ҳолати муқаррарӣ барнамегардад ва ҳатто ҳангоми хоб низ суръати набз тақрибан ба 100 зарба дар як дақиқа баробар аст.

Қисми муҳими акклиматизатсияро интихоби дурусти ғизо ташкил мекунад, ки ин тақрибан формулаи зерин дорад:

$$B = F * k$$

Дар ин формула B-баландӣ, F – ғизо ва ккал – калорияи ғизо мебошад. Яъне ба ҳар метри зиёдшуда аз сатҳи баҳр бояд ҳамон қадар килокалорияи ғизо зиёд шавад. Масалан агар варзишгар дар пастӣ дар як рӯз 3220 килокалория сарф мекунад ва ҳамин қадари дигарро аз ғизо мегирад, дар баландии 1000 метр зиёд ин шумора бояд ба 4220 килокалория расонида шавад ва бо ҳар 1000 метри баландӣ, калорияи ғизо ҳамчунин ба 1000 ккал зиёд карда шавад. Барои ҳамин дар қори пешгирӣ кардани бемории баландӣ, ташкили дурусти ғизо аҳамияти калон дорад. Дар ратсионии ғизо махсусан миқдори карбогидрат аз 5 то 10 фоиз ва истеъмоли карбогидрати осонҳазм ба монанди глюкоза бояд бештар гардад. Ба ғизо илова кардани чунин иловаҳо аз ғуруҳи витаминҳои B, B12, B15, B1, B2, B6, C, PP ва кислотаи фолӣ муфид мебошад [9,34]. Махсусан витамини B15, барои баланд бардоштани қобилияти бадан ва иҷрои машқҳо кумак мекунад. Ба ин ғуруҳ инчунин истифодаи женьшен, элеутерококк ва акклиматизин (омехтаи элеутерококк, лимонграсс ва зард) шакар) бо маслиҳати табиби варзишӣ тавсия дода мешавад. Олими самти акклиматизатсия Е. Гиппенрейтер барои мутобикшавии организм ба гипоксия (дарди баландкуҳӣ) ва сабук кардани таъсири бемории кӯҳӣ, доруҳои зеринро тавсия мекунад: элеутерококк, диабазол,

витаминоҳои А, В1, В2, В6, В12, С, РР, пантотенати калтсий, метионин, глюконати калтсий, глицерофосфати калтсий ва хлориди калий.

Дар умум, акклиматизатсияи бадан ба баландӣ то се моҳ нигоҳ дошта мешавад ва пас аз сафарҳои такрорӣ ба кӯҳҳо, бадан як навб "хотира" барои аксуламалҳои мутобиқшавӣ ба баландиро нигоҳ медорад. Минбаъд ҳангоми сафари навбатӣ ба кӯҳҳо, узвҳо ва системаҳои он, зудтар роҳи дурусти мутобиқшавии организм ба норасоии оксиген пайдо мекунад [7,85].

Омили асосӣ, ки ба қобилиятҳои функционалии варзишгарони наврас дар шароити баландкӯҳ таъсир мерасонад, ин норасоӣ ва паст шудани шиддатнокии оксиген дар бадани онҳо мебошад, ки боиси пайдошавии гипоксемия, яъне камшавии оксиген дар таркиби хун мегардад. Маълум аст, ки паст шудани фишори ҳаво - кислород дар бадани варзишгарон дар баландии 2500 метр боло аз сатҳи баҳр ба организм таъсири манфӣ мерасонад. Барои ҳамин дар минтақаҳои куҳистони Помир ва Кулоб ин омил дар мадди аввали таҳияи барномаҳои варзишӣ қарор дорад. Дар ин минтақаҳо ду омил ба назар гирифта мешаванд:

- дар кадом дараҷа омодагии варзишгарон ба баландии ҳаво мутобиқ аст;
- чи қадар сарбориро варзишгарон метавонанд иҷро намоянд;
- кадом намуди машқҳо бештар норасоии ҳаворо дар бадани варзишгарон пайдо мекунад;

- бемории кӯҳӣ дар варзишгарон чи қадар ба назар мерасад.

Чумхурии Тоҷикистон аз ҷиҳати баландии кӯҳҳо якҷанд қаторкӯҳҳои азимро фаро мегирад, ки ба онҳо қаторкӯҳҳои Помир, Ҳисор, Қаротегин, Дарвоз ва Кулоб ворид мешаванд. Дар умум қаламрави чумхурӣ дар баландии 1400 метр аз сатҳи баҳр ҷойгир аст аммо бештари ҳудуди мамлакат дар баландии аз 1000 то 3000 метр ва қариб сеяки ҳудуди мамлакат дар баландии аз 3000 то 4000 метр воқеъ аст. Кӯҳҳо тақрибан 93 фоизи қаламрави Тоҷикистонро ишғол мекунад. Нохияҳои иқлими Тоҷикистон дар асоси маълумоти миёнаи ҳавосанҷӣ нишон медиҳанд, ки қисми зиёди қаламрави мамлакат, ки дар он аҳолии чумхурӣ истиқомат мекунад, барои варзишгарон ҳамчун ғайри меъёрӣ доништа мешавад, зеро аксаран дар баландкӯҳҳо ҷойгир аст. Чунин минтақаи нороҳат барои варзиш (баландкӯҳҳои зиёда аз 2500 метр аз сатҳи баҳр) 76 фоизи ҳудуди Тоҷикистонро ишғол мекунад. Омили муҳимми номусоид будани ин ҳолатро «гипоксия» - норасоии ҳаво дар бар мегирад [7, 112]. Омӯзиши гипоксия дар миёни варзишгарон бештар таҳқиқоти тиббиро тақозо мекунад, зеро барои варзишгарони минтақаи куҳистон гипоксия ва хусусияти ҳамаҷонибаи он душворӣ эҷод мекунад ва ин масъаларо мо дар якҷанд аломати муҳимми машқҳо мушоҳида мекунем:

- аввалан норасоии ҳаво хоҳиши машқкуниро кам мекунад;
- дуюм, ҳангоми машқ сарҷамъ кардани диққати варзишгарон душвортар мегардад;
- сеюм, ҳастагӣ аз давомнокии машқ тез эҳсос мешавад;
- чорум, вақти машқ камтар мешавад;
- панҷум, шиддатнокии суръати машқ суст мегузарад;
- шашум барақароршавии ҳастагии мушакҳо вақти бештарро талаб мекунад;
- ҳафтум дар варзишгарони минтақаи куҳистон қобилияти муқовимати дуру дароз (зиёда аз 5 дақиқа) бо душвории системаи нафас ру ба ру мешавад;
- ҳаштум, норасоии ҳаво ба бемориҳои гуногун мусоидат мекунад;
- нухум, қобилияти қабули қарор суст инкишоф меёбад.

Аммо таҳлили мо дар миёни варзишгарони минтақаҳои баландкӯҳ нишон дод, ки аломатҳои бемории кӯҳӣ дар давраи мусобика дар ин минтақаҳо дар миёни варзишгарони минтақаҳои поёнӣ дида мешаванд. Зухуроти бемории кӯҳӣ, ки метавонад, дар ин гуруҳи варзишгарон мушоҳида шавад, инҳо мебошанд:

- тангии нафас дар вақти иҷрои машқ;
- ҳамлаҳои нафаскашӣ;
- эҳсоси баланди тапиши дил ва набзи рағҳо;
- ҳунравии бинӣ ва ҷарҳ задани сар;
- қайқунӣ, дилбеҳзурӣ, гум шудани майли иштиҳои хурукхурӣ;
- вайроншавии речаи хоб.

Шиддати таъсири нишонаҳои норасоии ҳаво барои варзишгарон ва ба дараҷаи машқҳо аз омодагии варзишгарон ба ин гуна иқлим вобастагӣ дорад. Агар варзишгар сокини маҳаллӣ бошад, таъсир дигар ва агар аз дигар минтақа бошад, таъсири камҳавоӣ шакли дигарро мегирад. Дар ин мавридҳо, хусусиятҳои инфиродии муқовимати бадан ба гипоксемия нақши асосиро бозӣ мекунад. Паст шудани фишори оксиген дар хун ҳангоми

варзиш, интиқоли оксиген ба мушакҳо бад мешавад ва тавоногии варзишгарон коҳиш меёбад [11, 73]. Дар ҳамин маврид маҳз тавоногии дарозмуддат бештар зарар мебинад. Масалан агар дар пастихо - дар сатҳи то 1000 метр аз сатҳи баҳр, гуштингирон машки алохидаро дар спарринг ва иҷрои усул аз 1 то 2 соат иҷро кунанд, дар баландихо ин тамрин то 30 дақиқа давом карда метавонаду халос. Ин ҳолат дараҷаи тавоногии варзишгаронро фарқ мекунонад. Ҳангоми гирифтани гуштин тавоногии гуштингирон бо ҳамин дарарча – тавоногии дарозмуддати мушакҳо ба варзиш фарқ мекунад. Илова бар ин, дар шароити баландкуҳҳо таъсири дигар омилҳо ба монанди шуоъҳои ултрабунафш ва инфрасурх, паст шудани ҳарорат ва намии ҳаво, фишори шадиди ҷисмонӣ ва раванӣ боиси заиф шудани ҳаракати варзишгарони ҷавон мегарданд.

Тақрибан 30 Ҷоизи варзишгарон, ки ба гипоксемияи баландкӯҳ мутобиқ нестанд, ҳангоми машқҳои босуръат дар баландии зиёда аз 3000 м аз сатҳи баҳр, бо норозагии ҷисмонӣ гирифтӣ мешаванд. Ҳангоми баромадан ба баландихо зиёда аз 4500 м аз сатҳи баҳр, 75 Ҷоизи варзишгарони мутобиқнашуда аломатҳои бемории шадиди бемории кӯҳӣ ошкор мешаванд [6,98].

Бемории шадиди кӯҳӣ - гипоксия, дар ин маврид дар шакли зикки нафас, асабонии зиёд, метавонад пеш аз ҳама дар одамони нав ба ин минтақа кучида ба мушоҳида расад. Бо ҳолатҳои иловагии вазнинкунандаи гипоксия инчунин норозагии об, ғизои басанда, сифати маҳсулоти ғизоӣ, ки ҳамчунин барои расонидани ҳаво ба рағҳои хунгард хизмат мекунад ва бадани инсонро бо ғизо дар шароити норозагии ҳаво таъмин мекунад.

Дар ҳолати риоя накардани меъёри ғизо ва об, ки мебоист баъди машки ҷисмонӣ ҷуброн карда шавад, ҳассосияти ҳастагии бадан ру ба бухрон меорад. Дар ин ҳолат таъсири норозагии ҳаво шакли манфӣ гирифта, ба узвҳои дохилии бадан ва дили инсон таъсир мекунад. Дар инсонҳо зиёдании галлоцинатсияҳои визуалӣ ва шунавоӣ ба вучуд меоянд. Баъзан талафоти кӯтоҳмуддати шуур рух медиҳад. Хоб вайрон мешавад, иштиҳо якбора кам мешавад, ташнагӣ зиёд мешавад. Биниши ҷашм кам мешавад, ҳама чиз бо оҳангҳои хокистарӣ дида мешавад. Дар баъзе мавридҳо хунравии бинӣ пайдо мешавад. Ҳатто дар ҳолати оромӣ, суръати набз дар як дақиқа ба 100 зарба мерасад [10,190].

Илова ба ҳамаи ин варзишгарон мебоист машки ҷисмониро иҷро намоянд, ки қувваи иловагиро талаб мекунад. Дар ин маврид, баланд шудани суръати таппиши дил, барои беҳтар шудани гардиши хун ва паст шудани фишори он мусоидат мекунад. [1,86].

Ҳамин тавр, ҳадафи ниҳонии тағйироти мутобиқшавӣ, ки дар бадани варзишгарон ба амал меояд, барои нигоҳ доштани фаъолияти баланди физиологӣ варзишгарон ва системаҳои ҳаётии бадан муфид мебошад. Аз ин ру, дар назди мураббӣён вазифаи ҳалли мусоиди раванди мутобиқшавӣ дар мавқеи аввал меистад.

Барои ҳамин машки маҳсули гуштингирон ва мазмуни барномаи машқҳо дар минтақаҳои баландкуҳ ва шароити таъмини тавозуни бадан дар давраи мусобикаҳо дар минтақаҳои поёнии ҚТ қисми таёрии хонандагон ба мусобикаҳо мебошад ва дар ин самт ҳамкориҳои зич миёни мураббӣён ва табибон зарур аст. Индивидуализунонии раванди таёрии ҷисмонӣ маҳсули наврасон ва назорати биохимиявии организми онҳо аз иқлимунонии гуштингирони наврас дар давраи мусобикаҳо дар ноҳияҳои поёнии ҚТ метавонад ба натиҷаҳои онҳо таъсир расонад.

Барои ҳамин мо масъалаи мазкурро ҳамчун таҳқиқоти алоҳидаи илмӣ интихоб намудем, то ки ба ин масъала равшанӣ андозем ва роҳҳои барномасозии дарсҳои варзиширо дар асоси маълумоти биохимиявӣ ва дарназардошти баландихо ва пастихо минтақаҳои Тоҷикистон ба назар гирем.

АДАБИЁТ

1. Дониёров С.Б. Фаъолияти дил дар шароити баланд. Ленинград: Тибб, 1979. – 152 с.
2. Елисеева С. Проблема использования среднегорья в подготовке высококвалифицированных спортсменов // Теория и практика физической культуры. — 1974. — № 11. — С. 78—80.
3. Колчинская А. З. О физиологических механизмах, определяющих тренирующий эффект средне- и высокогорья // Теория и практика физической культуры. — 1990. — № 4. — С. 39—43.
4. Лауэр Н. В., Колчинская А. З. Дыхание и возраст // Возрастная физиология. — Л.: Наука, 1975. — С. 157—206.
5. Меерсон Ф. З., Салтыкова В. А. Влияние адаптации к высотной гипоксии на сопротивление резистивных сосудов // Кардиология. — 1977. — № 5. — С. 83—87.

6. Новиков В.С. Гипоксия. Гипоксия ҳамчун раванди муқаррарии патологӣ, системаизатсияи он / В.С. Новиков, В.Ю. Шанин, К.Л. Козлов. – Петербург, 2000. – С.12-23.
7. Платонов В. Н. Подготовка квалифицированных спортсменов. — М.: Физкультура и спорт, 1986. — 288 с.
8. Платонов В. Н., Булатова М. М. Гипоксическая тренировка в спорте // Hypoxia medical. — М., 1995. — С. 17—23.
9. Суслов Ф. П. Тренировка в условиях среднегорья как средство повышения спортивного мастерства: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. — М., 1985. — 48 с.
10. Grover, R.F. Limitation of aerobic working capacity at high altitude [Text] /R.F. Grover // Advances in Cardiology. – Basel; Munchen; Paris; NewYork,1970. – Vol. 5: Hypoxia, High Altitude and the Heart. – P. 11–16.
11. West, J.B. High altitude pulmonary edema is caused by stress failure of pulmonary capillaries [Text] / J.B. West, O. Mathieu- Costello // Int. J. Sports Med. – 1992. – Vol. 13, Suppl. 1. – P. 54–58.

ПРОБЛЕМАИ МУТОБИҚШАВИИ ВАРЗИШГАРОН ДАР ШАРОИТИ БАЛАНДКУХҲО

Дар мақолаи мазкур муаллиф проблемаи мутобиқшавии варзишгарон дар шароити баландкухҳо ба муҳокима меғузорад ва роҳро омилҳои асосии ҳалли онро дар шароити ҷомеаи муосир таҳлил мекунад. Мавзӯи мазкур проблемаи инкишофи варзиш ва тарзи ҳаёти солимро аз нуктаи назари илми педагогӣ таҳлил намуда ҷанбаҳои илмӣ онро баррасӣ менамояд. Муаллиф кайд менамояд, ки дар замони истиқлолият бо сиёсати давлат дар ин самт яке аз омилҳои асосии рушди тарзи ҳаёти солим гардид. Муаллиф ҷиҳатҳои мусбӣи ин падидаҳоро барои рушди варзиш нишон дода, нақши варзишро дар болоравии сатҳи саломатӣ ва барпо намудани тарзи ҳаёти солим дар шароити проблемаи мутобиқшавии варзишгарон дар шароити баландкухҳо нишон медиҳад. Дар мақолаи мазкур муаллиф аҳамияти методологии феномени гипоксия ва мутобиқшавиро дар доираи тадқиқоти педагогӣ ба муҳокима меғузорад.

Муаллиф аз он ҷумла назарияҳои асосии тарбияи ҷисмонии хонандагонро доир ба феномени тарбияи варзиши баландкух мавриди таҳлил қарор дода, самтҳои гуногунро муқоиса мекунад. Муаллиф дар ин хусус кайд мекунад, ки баъзе усул ва назарияҳои муосир омилҳои объективии муҳимияти фаъолияти ҷисмонии баландкухҳо дар системаи машқ ба назар намегиранд. Муаллиф инчунин нуктаи назари олимонро бо системаи мактабҳо пайваст мекунад ки он принципҳои проблемаи мутобиқшавии варзишгарон дар шароити баландкухҳо медонад. Ҳамин тавр, тадқиқотҳои илмӣ доир ба феномени проблемаи мутобиқшавии варзишгарон дар шароити баландкухҳо дар маҷмӯъ бо назарияи олимони пасошӯравӣ мувофиқ мебошанд, ки мақсади онҳоро тарбияи варзишгарони ҷомеаи баландкух ташкил медиҳад.

Каливожаҳо: баландкух, назария, консепсия, ҷисмонӣ, тарбия, гипоксия, ҷамъият, мутобиқшавӣ, метод, феномен, хонанда, варзишгар.

ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ СПОРТСМЕНОВ В УСЛОВИЯХ ВЫСОКОГОРЬЯ

В данной статье автор ставит на обсуждение вопрос привлечения внимания к проблеме адаптации спортсменов в условиях высокогорья и развитие спорта в РТ. Автор обращает особое внимание на основные аспекты привлечения учащихся к занятию спортом в современном обществе и отражает проблему с точки зрения педагогической науки. В статье приведены основные характеристики и факторы которые способствуют развитию спорта и физической культуры в рамках проблемы адаптации спортсменов в условиях высокогорья. Автор отмечает взаимосвязанность развития спорта и форм привлечения молодежи в высокогорных районах к спорту. В связи с этим автор отмечает решений государства направленных на пропаганду здорового образа жизни среди населения и адаптации спортсменов в условиях высокогорья.

В статье автор обсуждает теоретическое значение методологии теории и концепций физического воспитания в системе проблемы адаптации спортсменов в условиях высокогорья. Автор в частности указывает в статье основные линии физического воспитания проводя сравнения различных подходов воспитания в системе учений об адаптации и гипоксии. Автор отмечает, что на современном этапе все больше преобладают теории рассматривающие воспитание проблемы адаптации спортсменов в условиях высокогорья в системе педагогических учений как часть функции государства, суть которого сводится к воспитанию личности и будущего гражданина. Автор указывает, что точка зрения представителей некоторых концепций и теорий противоречат друг другу по вопросу физического воспитания в системе проблемы адаптации спортсменов в условиях высокогорья. Таким образом, научные исследования и методология феномена гипоксии и адаптации целом разделяет те же функции что и сторонников постсоветского общества.

Ключевые слова: высокогорье, теория, концепция, физический, воспитание, гипоксия, общество, адаптация, метод, явление, ученик, спортсмен.

THE PROBLEMS OF ADAPTATION OF SPORTSMANS IN HIGH ALTITUDE

In this article the author give to discussion the problem of adoption of pupils to health life stile and the main aspects of attract of youth to sport in contemporary society from point of view of the problems of adaptation of sportsman's in high altitude in pedagogical science. Author note the role of physical culture elements like sport and their influence to national health life style. The article is devoted to the peculiarities of the use of the concept of health life style traditions and customs as a part of culture and their influence to the problems of adaptation of sportsman's in high altitude. This concept was used as an additional tool for studying critical moments in the research and author note the main role of government policy as a main cause of the problems of adaptation of sportsman's in high altitude life style and sport system development. A significant place in the article is given to the role of national sportsman's that show as a example for the new generations. By the base of this researches author made comparative analyses of the problems of adaptation of sportsman's in high altitude and note the cause of their positive role in cultural life.

According to the article the author dwell upon the development of physical education theory in the pedagogical conception. In abstract of paper on the topic of significant of physical education conception comprehension of the civil education in modern society author, note the important of study of the sociocultural elements for youth in contemporary society. The features of the new forms of relations influenced the physical education conception as modern forms education, training, and breeding in connection with the conception of this point of view. The paper note the civil education conception as well as all sorts of ways to overcome the problem of social and cultural forms of the problems of adaptation of sportsman's in high altitude. The main theoretical conclusions of the conception is obtained in the course of the study can be useful for expanding the subject field and a deeper understanding of the nature of the forms physical education, training, to resolve the negative phenomena that occur the problems of adaptation of sportsman's in high altitude.

Key words: high altitude, theory, concept, physical, education, hypoxia, society, adaptation, method, phenomenon, reader, athlete.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қодирзода Б.Х., директори М.Д. “Маркази ҷумҳуриявии тайёрии олимпӣ”, kodirov.1975@mail.ru ntk 888867575

Информация об авторе: Кодирзода Б.Х., директор Государственное учреждение «Республиканский центр олимпийской подготовки», kodirov.1975@mail.ru ntk 888867575

Information about author: Kodirzoda B.Kh., director The state institution of the republicon Olympic training center, kodirov.1975@mail.ru ntk 888867575

УДК 37.01

НАҚШИ ТАЪЛИМОТИ АХЛОҚИИ САЪДӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ ВА РАҚАМИСОЗӢ

Азимӣ И.С.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Замони муосир бо рушди пуршиддати равандҳои ҷаҳонишавӣ тавсиф мешавад, ки таъсири амиқ ба соҳаҳои иҷтимоӣ -иқтисодӣ, фарҳангӣ ва таълимӣ мерасонанд. Дар шароити ташаккули фазои ягонаи иттилоотӣ ва густариши ғаболҳои технологияҳои наовари инноватсионӣ, масъалаи мутобиқ сохтани пешрафти илмӣ -техникӣ бо асосҳои ахлоқии ҷомеа махсусан аҳамият пайдо мекунад. Ин масъала барои давлатҳое, ки хувияти фарҳангӣ барои рушди устувор муҳим аст, аҳамияти хоса дорад.

Тоҷикистон, ки мероси пурғановати маънавӣ дорад, тақвияти системаи маориф ва тарбияи ахлоқиро ҳамчун вазифаи стратегӣ дар сиёсати давлатӣ меҳисобад. Ҳифзи анъанаҳои фарҳангӣ ва ахлоқӣ бо истифода аз технологияҳои муосири таълимӣ шартҳои асосии ташаккули шахсияти ҷамоагон ва масъулиятшинос ба шумор меравад.

Фарҳанги Шарқ анъанавӣ ахлоқро ҳамчун асоси тарбияи инсон мешуморад. Аз ин рӯ, масъалаҳои ахлоқ ҷамоагонӣ, созандагӣ ва башарият дар кишварҳои Шарқ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Кодекси ахлоқии мардуми тоҷик дар тӯли ҳазорсолаҳо таҳти таъсири фарҳанги бойи маънавӣ ва таълимоти ҷаҳонбинӣ ташаккул ёфтааст. “Ҷама асарҳои гузаштагонӣ мо — аз «Авесто» то Рӯдакӣ ва Фирдавсӣ, Мавлавӣ ва Хайём, Насир Хусрав ва Ҷоҳа Камол, Саъдӣ ва Ҳофиз, Ҷомӣ ва Саиб, Сайидо ва Дониш ва садҳо дигар — маҷмӯаи ахлоқ ва этика номида мешаванд.” [6, с. 308]

Дар низоми тамаддуни форсӣ -тоҷикӣ Саъдии Шерозӣ (1210–1291) ҳамчун шоири ахлоқмехвар, файласуф-ахлоқӣ ва мутафаккири дорои ҷаҳонбинии умумибашарӣ ҷойгоҳи вижа дорад. Асарҳои ӯ — «Гулистон», «Бӯстон», ғазалу шуъар — фарҳанги ахлоқӣ ва

гуманистии Шаркро ба олами инсон паҳн намуда, мабной таҷрибаи зиндагӣ, муомилот бо миллатҳо ва табақаҳои гуногун ҷаҳонбинии инсонмехвар гардидааст.

Бо авҷ гирифтани ҷаҳонишавӣ ва рақамисозии иттилоот, хусусан дар фазои интернет ва шабақаҳои иҷтимоӣ, таҳдидҳои ахлоқӣ ба тарзи ғавқулода афзудаанд: иттилооти бардурӯғ, таблиғоти ифротӣ, суханҳои нафратангез, фишори иттилоотӣ ба фарҳангҳои миллий. Дар чунин замина, афкори башардӯстона ва ахлоқи иҷтимоии Саъдӣ метавонад ҳамчун манбаи устувори этикаи рақамӣ, дипломатияи иттилоотӣ ва муоширати байнифарҳангӣ хидмат кунад.

Саъдӣ ба қувваи таълиму тарбия дар ташаккулёбии шахсияти инсон боварии комил дошт. Ба ақидаи ӯ, мақсади таълиму тарбия аз он иборат аст, ки кӯдакро бо диёнат, парҳезкор, хирадманд ва сухандон тарбия намоянд, то ки дар зиндагӣ дасти ҳоҷат пеши касе дароз накунад. Чунончи, дар боби 7-уми «Бӯстон» чунин гуфтааст: *«Писарро хирадманд ва парҳезгор ба воя расон ва касбу пешаеро мувофиқи имкониаш ёд деҳ»*.

Мақсади асосии барномаи таълимиро Саъдӣ дар тарбияи ахлоқ ва омӯхтани касбу ҳунар медонист. Чунончи, ӯ фармудааст: *«...Ҳакиме писаронро панд ҷаме дод, ки ҷонони падар, ҳунар омӯзад, ки мулк ва давлати дунё эътимодно нашоад. Ба симу зар дар сафар маҳалли хатар аст: ё дузд ба як бор бибарад, ё ҳоҷа ба тафориқ бихӯрад. Аммо ҳунар ҷаишаи зоянда аст ва давлати поянда. Ва агар ҳунараманд аз давлат биафтад, ғам набошад, ки ҳунар дар навбати худ давлат аст. Ҳар ҷо ки равад, қадр бинад ва дар садр нишинад; ва беҳунар луқма чинад ва сахтӣ бинад»*.

Саъдӣ ирсиятро дар ташаккулёбии шахс инкор намекард, вале боварии комил дошт, ки инсон дар натиҷаи тарбия сайқалу тақомул меёбад. Аз гуфтаҳои ӯ оид ба нақши тарбия дар ташаккулёбии насли наврас метавон ба чунин хулоса омад, ки инсон танҳо дар натиҷаи тарбия рушду камол ёфта, ба хусусиятҳои инсонӣ соҳиб мегардад. Тарбия танҳо ба инсон хос буда, бошуурона амалӣ мешавад. Вале бояд қайд намуд, ки ба назари Саъдӣ тарбия ба ҳамаи кӯдакон баробар таъсир намекунад. Бачае, ки аслан бадтинат аст, тарбия ба ӯ таъсири мусбат расонида наметавонад:

Нокас ба тарбият нашавад, эй ҳаким, кас!

Дигар сарчашмаи муҳимми ташаккулёбии шахсият ба андешаи Саъдӣ омӯхтани илму дониш аст. Ба ақидаи ӯ, дониш василаи фароҳам овардани саодати маънавии инсон буда, моро ба сӯи ҳақиқати зиндагӣ раҳнамоӣ мекунад. Маъноӣ ҳақиқии дониш инкишоф додани қувваи фикрии инсон мебошад, ки танҳо дар натиҷаи талоши татбиқи дониш ба даст меояд.

Саъдӣ омӯхтани илму донишро дар алоқамандӣ бо амалия ва ҳаёт тавсия менамояд. Ба ақидаи ӯ, қимати илм дар амал аст ва самараи дониш дар кӯшиши ҳар як инсон зохир мегардад, зеро манзур аз хондан амал кардан аст. Касе, ки илм омӯхта бошад, вале онро дар амал татбиқ накунад, донишманд шуморидан душвор аст, зеро аз дониши ӯ ба дигарон манфиате намерасад. Дар ин боб овардааст:

Ду кас ранҷи беҳуда бурдаанду саъйи бефоида кардаанд:

Яке он гирд оварду нахӯрд,

Ва дигар он ки илм омӯхту амал накард.

Илм чандон ки беистар хонӣ,

Чун амал дар ту нест — нодонӣ.

Ба ақидаи Саъдӣ, илму донишро бидуни баҳсу мунозира аз худ кардан душвор аст, зеро: *«Се чиз бе чиз пойдор намешавад: мол бе тиҷорат, илм бе баҳс ва мулк бе сиёсат»*.

Саъдӣ бо боварии комил мегуфт, ки инсон тамоми илму донишро танҳо дар давраи таҳсили мактабӣ аз бар карда наметавонад. Бинобар ин, баъди ба зиндагии мустақил қадам гузоштан, бояд саъю кӯшиш намояд, ки ба худомӯзӣ машғул гардад ва он чиро, ки наметавонад, аз дигарон бипурсад, зеро дониш бо пурсишу ҷустуҷӯ ҳосил мешавад.

Имом Муҳаммад Ғазолиро пурсиданд: *«Чӣ гуна ба ин манзаланат дар улум расидӣ?»*

Гуфт: *«Ба он ки ҳар чӣ наметавонистам, аз пурсидани он нанг надоштам»*.

Саъдӣ китобро сарчашмаи тафаккур, амал ва таҷрибаҳои гузаштагон донистааст. Ӯ китобро пеш аз ҳама рукни муҳимми дониш ва таълиму тарбияи инсон шуморида, таъкид намудааст, ки он тамоми мушкilotу камбудҳои зиндагиро даво мекунад. Мутолиаи китоб он вақт судманд аст, ки ба инсонҳо ёрӣ расонад ва бо амалия пайванд дошта бошад.

Саъдӣ тарбияи насли наврасро асосан вазифаи оила, махсусан падару модар медонист ва таъкид менамуд, ки агар онҳо хоҳанд аз худ номи нек боқӣ гузоранд, бояд ба тарбияи фарзандон ҷиддан машғул шаванд:

*Чу хоҳӣ, ки номат бимонад ба ҷой,
Писарро хирадмандӣ омӯзу рой.
Ки гар ақлу рояи набошад басе,
Бимириву аз ту намонад касе.*

Саъдӣ модарро аввалин мураббӣ ва тарбиятдихандаи тифл донистааст. Меҳру муҳаббат ва қалби ӯро нисбат ба тарбияи фарзанд бихишти ҷовидонии меҳр шуморидааст. Мутафаккир таъкид кардааст, ки дар хурдсолӣ ба кӯдакон бояд тарбияи динӣ, мадания, ақлӣ ва ҷисмонӣ дода шавад. Ӯ дар ашъори худ дар бораи навъҳои тарбия сухан ронда, барои дуруст тарбияи насли наврас се навъи тарбияро муҳим шуморидааст: тарбияи фикрӣ, ахлоқӣ ва меҳнатӣ.

Саъдӣ ватанпарвари бузург буд. Аз ин рӯ, тарбия намудани насли наврасро дар руҳияи ватандӯстӣ яке аз рукни асосии тарбияи ахлоқӣ мешуморид. Ақидаҳои ватандӯстӣ ва ватанпарварии ӯ ба муқобили истилогарони муғул равона шуда буданд.

Саъдӣ нақӯкорино бехтарин хусусияти инсонӣ дониста, ин сифатро ифтихори одамият шуморидааст. Ӯ инсониятро як организми ягона ва башариятро узвҳои ҷудогонаи он медонист. Ба ақидаи ӯ, агар узве дардманд гардад, узвҳои дигар низ ороми худро аз даст медиҳанд. Аз ин рӯ, инсонияти ҷаҳон бояд ба якдигар ғамхору мададгор бошанд:

*Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниши зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.*

Яке аз муҳимтарин вазифаҳои тарбияи ахлоқӣ дар насли наврас ба ақидаи Саъдӣ тарбия намудани ҳисси ҳоксорист. Ӯ роҳ надодан ба худтаърифкунӣ, қабул кардани маслиҳат ва танқиди дӯстон, худдорӣ аз айбҷӯӣ ва ғайбати дигарон, инчунин нигоҳ доштани нафсро сифатҳои асосии одами ҳоксор медонист. Ба ақидаи ӯ, одами ҳоксор ва донишманд ҳеҷ гоҳ ба бузургӣ ниёз надорад — фазилати ӯ худ аз худ аз гуфтору рафтораш зоҳир мегардад.

Мутафаккир дар асарҳои худ оид ба одоби сухан ва муошират маълумот дода, мардумро даъват мекунад, ки аз хурдсолӣ ин санъатро омӯзанд, то дар зиндагӣ муваффақ гарданд. Ӯ таъкид мекунад, ки такрори сухан яке аз омилҳои аз даст рафтани таъсири тарбиявии он аст:

*Сухан гарчи дилбанду ширин бувад,
Сазовори тасдиқу таҳсин бувад.
Чу як бор гуфтиӣ, мағӯ боз пас,
Ки ҳалво чу як бор хӯрданд — бас!*

Касбу ҳунаро Саъдӣ на танҳо восита ба даст овардани ниёзҳои зиндагӣ, балки яке аз омилҳои муҳими тарбияи ахлоқӣ медонист. Ӯ бо меҳнати худ зиндагӣ қарданро барои ҳар инсон зарур шуморида, қасонеро, ки бемеҳнат аз ҳисоби дигарон зиндагӣ мекунад, бевазн ва ношоиста шуморидааст.

Ӯ дар осораи ду типӣ омӯзгоронро нишон медиҳад. Гурӯҳи якум — бадфеъл, бадқаҳр ва бераҳманд, ки ҳатто барои шӯҳрии бачагон онҳоро саҳт ҷазо медиҳанд. Гурӯҳи дуюм — нақӯкору хушахлоқ, вале камталабанд ва наметавонанд шогирдонро ба хониши ҷиддӣ ва риояи интизом водор кунанд. Бинобар ин, шогирдон ба таълимашон таваҷҷуҳ намекунанд ва баҳра намегиранд. Ба ҳар ду гурӯҳ Саъдӣ муносибати манфӣ дорад, вале махсусан гурӯҳи дуюмро мазаммат мекунад:

*Устоду муаллим чу бувад беозор,
Хирсақ бозанд кӯдакон дар бозор.*

Гурӯҳи якумро, ки бадфеъл ва ҷазодихандаанд, Саъдӣ афзалтар шуморида, аз номи шахси ҷаҳондида мегӯяд:

*Подшоҳе писар ба мактаб дод,
Лавҳи симин-ш ба қанор ниҳод.
Ба сари лавҳи ӯ навишта ба зар:
«Ҷаври устод беҳ зи меҳри падар.»*

Дар таълимоти Саъдӣ бисёр ақидаҳои пешқадам ҷой доранд, ки ба таҷрибаи ҳаёт ва гуфтаҳои пурқимати халқӣ таъя мекунанд ва то имрӯз қимати худро гум накардаанд. Чунончи, андешаҳои ӯ дар бораи тарбияи инсондӯстӣ, ватанпарварӣ, баробарӣ ва бародарии халқҳои ҷаҳон, зарурати тарбия ва маълумот барои инсон, алоқамандии илму

амал, тарбияи меҳнатдӯстӣ ва рафтори маданияи насли наврас хеле пешқадам буда, дар тӯли асрҳо ҳамчун дастурамали тарбиявӣ ба халқҳои форсу тоҷик хизмат кардаанд.

Бештари ҳикояҳои «Гулистон»-ро Саъдӣ дар сафарҳои худ ҷамъоварӣ намудааст. Шоир ин асарро соли 1258 иншо карда, сабаби навиштани онро чунин шарҳ медиҳад: вақтро беҳуда нагузаронед, онро барои корҳои муфид истифода баред. Ё аз бевафоии дунё ёд карда, таъкид менамояд, ки инсон бояд фурсатро ғанимат шуморад. Маснавии «Гулистон» саршор аз ҳикояҳои пандуахлоқист, ки мардумро ба некиву накӯкорӣ, ростиву росткорӣ ва дӯстиву рафоқат даъват мекунад. Ғояи асосии асар панду андарз мебошад. «Гулистон» ба шакли наср нигориш ёфта, аз ҳикоятҳои кӯтоҳ иборат аст. Яке аз бобҳои он дар бораи эҳтироми устод ҳикоят мекунад. Саъдӣ эҳтироми устодро аз ҷама боло мегузорад:

*Подшоҳе писар ба мактаб дод,
Лавҳи симин-и бар канор ниҳод.
Бар сари лавҳи ӯ навишта ба зар:
«Ҷаври устод беҳ зи меҳри падар!»*

Мусташирикони Ғарб, ки ба таҳқиқи тамаддуни муосири башар машғуланд, бо қамоли ҷиддият иддао мекунад, ки “гуманизм ба маънои томи истилоҳ ба рӯҳи Ховар бегона аст” [8, с. 44]. Ба ин даъвоҳои бепоя олими маъруфи тоҷик Акбар Турсунов қотеона посух дода, таъкид мекунад: «...Зубдаи ин комёбии маънавий гуманизми олий аст, ки онро рӯҳи эҳёи Аҷам доништан шояд» [8, с. 44].

Дар аксари фарҳангу луғатҳои боззатимод омадааст, ки гуманизм аз калимаи латинии *humanus* гирифта шуда, маънои одамигарӣ, инсоният, инсондӯстӣ, муҳаббат ба инсон ва эҳтироми шаъну шарафи ӯро дорад. Он ҷаҳонбинист, ки бар принсипҳои баробарӣ ва бародарӣ, адлу адолат, инсофу шафқат, муҳаббат ва ғамхорӣ нисбат ба инсон, эҳтироми қадру қимати ӯ, ҳуқуқи озодиҳои инсонӣ ва имкони рушду қамоли шахсият асос ёфтааст. Дар урфият меғӯянд: «Гунҷишкбача ба оча нишон медиҳад». Охир, ҷамаи ин сифатҳо ва арзишҳои инсонӣ, ки онро ба педагогикаи Ғарб нисбат медиҳанд, магар моли Аҷам нестанд? Мардумони Аҷам беш аз панҷ ҳазор сол боз дар ҳамин мавзӯҳо меғӯянд ва менависанд.

Тасаввур қардан душвор аст, ки гуманизми Саъдии бузургвор дар тамоми ҷаҳон шуҳрат дорад, аммо баъзе мусташирикони Ғарб онро надида мегиранд. Ҳанӯз дар асри XIII Саъдӣ ба оламиён гӯшрас намудааст, ки «ҷама аззои яқдигаранд»:

*Бани одам аззои яқдигаранд,
Ки дар офариниши зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.*

Ё таъкид мекунад, ки инсоне, ки аз азобу ранҷи дигарон беҳабар аст, сазовори номи одамай нест:

*Ту, к-аз меҳнати дигарон безамӣ,
Нашояд, ки номат ниҳанд одамай.*

Бузургии инсон дар он аст, ки ӯ инсон аст ва мебояд ин бузургиро бо рафтори шоиста ҳифз намояд. Дар ин миён Саъдӣ инсонро бо ҳайвон муқоиса карда, ба чунин ҳулоса мерасад: аз инсонҳои дилозор, мардумозор ва душиние, ки дар дил кинаву ҳасад доранд, ҳазор бор сағ болотар аст, зеро сағ ба соҳибаш вафодор аст ва ҳасад намевазард:

*Сағ бар он одами шараф дорад,
Ки дили мардумон биёзорад.
Ҳайф бошад, ки сағ вафо дорад
В-одамай душманӣ раво дорад.*

Гуманист на танҳо ба инсон раҳму шафқат мекунад, балки ба ҳайвонот, паррандагон, табиат ва тамоми мавҷудоти зинда аз рӯйи инсоф муносибат менамояд. Дар ин ақида ҷаҳон-ҷаҳон умеду орзуи мардум инъикос ёфтааст. Шарқ хонаи нур ва манзили офтоб аст: чун офтоб аз ин ҷо тулӯ мекунад ва тадриҷан ҷаҳонро фаро мегирад, ҳамон тавр сулҳ бар ҷанг ғолиб меояд. Гуманизми олий ба мардуми Аҷам ҳуқуқ намедиҳад, ки бо нияти ғасб ба мулки дигаре таҷовуз кунанд ва оташи ҷанг афрӯзанд. Сулҳу оштии дар баробари калимаҳои худо, офтоб, модар, ватан ва замин барои мардуми Аҷам муқаддас аст. Ба андешаи Саъдии бузургвор, ки метавон ӯро бе ҳеч шубҳа падари гуманизм номид, аз сулҳ беҳтар чизе нест:

*Агар тил зӯрӣ в-агар шерчанг,
Ба наздики ман сулҳ беҳтар, ки ҷанг.*

Бо вучуди кӯшишҳои зиёд барои пешгирии ҷанг, агар ҷанг сар занад, аҷамиён Ҳимояи хоки муқаддасро вазифаи пуршарафи худ медонистанд. Баъди хатми ҷанг онҳо шаш амали муҳимро анҷом медоданд, ки ҳар яке нишонаи гуманизми волои онҳо буд:

1. Махви гунаҳкорони аслии ҷанг ҳамчун хоинон, то барои дигарон ибрат шавад;
2. Авф кардани бегуноҳон;
3. Пазироии сарбозони далеру шучоъ;
4. Бузургдошти ҷонсупурдагон;
5. Ҳимояи фарзандони ҷонсупурдагон;
6. Саъю кӯшиши пайваста барои устувории сулҳ дар ҷаҳон, кишвар ва ҳар хонавода.

Ҳамин тавр, Саъдӣ ба гунае кодекси ахлоқии нақӯкоронро пешниҳод кардааст. Инсон бояд пеш аз ибрази ҳар сухан дар бораи оқибатҳои он неқ андеша кунад.

Дар «Ғулистон» бобе бо номи «Дар одоби сӯҳбат» мавҷуд аст, ки пандҳои омӯзанда дорад: мусоҳибро бодикқат ғӯш кардан, ба сухани ӯ ҳалал нарасондан, эҳтиром гузоштан ва сабури нишон додан.

Нуктаи дигаре, ки зикраш зарур аст, андешаҳои ватандӯстонаи Саъдӣ мебошад, ки нисбат ба пешиниёни худ тозагӣ доранд. Дар замони истилои муғул ӯ масъалаи ватандӯстиро ба миён гузошт, то мардуми муборизаро рӯҳбаланд созад.

Андешаҳои Саъдӣ роҷеъ ба арзиш ва ҷойгоҳи инсон, сифату хислатҳои ӯ ниҳоят ҷолибу таъсиргузоранд. Ба андешаи ӯ бузургии инсонро сарват ё мансаб таъин намекунад, балки сифатҳои хуби инсонии ӯ меъёри одамияташ мебошанд. Дар тасаввури Саъдӣ инсон зоҳиран на ҳамеша зебо аст — намууди зоҳирӣ меъёри асосии инсонӣ буда наметавонад. Фарқ миёни инсон ва ҳайвон дар ҳақимият, покии ботин, ахлоқи неқ, муаддабӣ ва саховатмандист.

Ин шоири бузург мефармояд:

*Ба даст овардани дунё ҳунар нест,
Якero гар тавонӣ, дил ба даст ор.*

Гуманизми Саъдӣ ва андешаҳои инсондӯстонаи дигар мутафаккирони форсу тоҷик аз афкори мутафаккирони Аврупо бо зарофат ва амиқии ахлоқии худ фарқ мекунад. Гуманизми Саъдӣ бар принсипҳои илмӣ – ғалсафӣ ва мантиқи асоснок таъяс мекунад ва ба тарбияи ахлоқи ҳамида равона шудааст. Ғояҳои Саъдӣ реша дар қадимтарин фарҳангҳо ва арзишҳои ахлоқии мардумони Аҷам доранд. Ӯ бар ин назар аст, ки ҳеҷ ғоҳ ба бадӣ бо бадӣ ҷавоб додан дуруст нест:

*Санги бадғавҳар агар косаи заррин шиканад,
Кимати санг наафзояду зар кам нашавад.*

Ҳамин тавр бояд гуфт, ки фикру андешаҳои Саъдӣ ба сарнавишти таърихии мардумони зиёди Шарқи Наздик ва Осиёи Миёна таъсири бузург расондаанд.

Ақидаҳои педагогии Саъдӣ бештар ба масъалаҳои тарбияи ахлоқии насли наврас бахшида шуда, бисёр ҷанбаҳои ин масъаларо дар бар мегиранд. Гуфтан мумкин аст, ки Саъдӣ дар масъалаи тарбияи ахлоқ як таълимоти том ба вучуд овардааст. Вай меҳост тавассути осори панду насиҳатомези худ насли наврасро дар рӯҳи хушахлоқӣ, хушрафторӣ, хушгуфторӣ, одабу муомилаи неқ, рафтору гуфтори шоиста ва дигар идеяҳои ахлоқӣ тарбия наояд.

Имрӯз, ки Тоҷикистони азизи мо новобаста ба мушкilotи иқтисодӣ роҳи рушдашро муайян карда, шарoити муносиб фароҳам омадааст, дар масъалаи эҳёи гуманизми волои ниёгонамон ва коштани тухми он дар саросари кишвар ҷӣ бояд кард?

1. Гуманизм дар фарҳанги мо падидаи нав нест

Тавре ки дидем, гуманизм дар кишвари мо «тифли навзод» нест. Он решаҳои хеле амиқ дорад, ки ба пайдоиши халқ, табиат ва психологияи миллий пайванди бевосита доранд. Маҳз ҳамин воқеият олимони соҳаҳои ғалсафа, дин, сотсиология, педагогика, равоншиносӣ, таърих, санъат ва адабиётро вазифадор месозад, ки масъалаи гуманизмро ҳамаҷониба омӯхта, гуманизми волои ҳудамонро ба ҳуди мардуми тоҷик ғаҳмонанд. Мардуми мо бояд аз маданияту таърихи воқеии аҷдодони худ огоҳ бошанд ва онро дар шарoити муосир эҷодкорона татбиқ кунанд.

2. Давлатдорӣ ва таҷрибаи ниёгон

Тоҷикистон бояд дар давлатдорӣ худ аз таҷрибаи давлатдорӣ ниёгон биомӯзад, қарору қонунҳои саршори ғояҳои инсонгароёнаро қабул ва ба манфиати халқу миллат

татбиқ намояд. Вале ин маънои онро надорад, ки ба «гургсифатон» ва «морсириштон» раҳму шафқати нодуруст зоҳир карда, онҳоро дар ҷомеа роҳ диҳем. Раҳму шафқат ҳам ҳадд дорад. Дар ин боб Саъдии бузург ҳушдор медиҳад:

*Чаҳонсӯро кушта беҳтар чароғ,
Яке беҳ дар оташи, ки халқе ба доғ.
Чу андак дар ӯ бинӣ озори халқ,
Ба шамиери тезаи биезор халқ!*

3. Гуманизм – моликияти умумии ҷомеа

Гуманизм моли ҳама аст. Танҳо вақте тантана мекунад, ки саросари ҷомеаро фаро гирад. Барои ин ҳар як шахрванди кишвар, хоҳ хурд ва хоҳ бузург, бояд ҳудро масъули тарбияи инсондӯстӣ ва ҳифзи арзишҳои инсонӣ шуморад.

4. Нақши муассисаҳои таълимӣ дар густариши гуманизм

Ҳамаи мо — хурду бузург — ба мактаб ва таълимгоҳҳо, ба таълиму тарбияи насли ҷавон вобастаем. Мактаб, литсей, гимназия ва донишгоҳ маҳз он маконҳоеанд, ки шароити беҳтаринро барои тарғиби тарбияи гуманистӣ доранд. Агар хоҳем, ки насли мо ба таври комил гуманист ба воҷа расад, кадрҳои калонсолонро бидонад, дар роҳи ниёгон хишти нав бигузорад, набояд бетафовут бошем.

Бо маслиҳату ҳамкориҳои ҳамдигар бояд нақшаҳои таълим, барномаҳо ва маводи омӯзиширо офарем, ки саршори ақидаҳои гуманистӣ бошанд. Фанҳои гуманитариро сайқал дода, самти инсонгароии онҳо бояд боз ҳам пурқувват карда шавад. Имрӯз на танҳо кишварии мо, балки ҷомеаи ҷаҳонӣ низ талаб дорад, ки тамоми раванди таълиму тарбия ва фаъолияти мактабӣ аз рӯи мазмуни гуманистӣ саршор бошад. Гуманизм дар шароити имрӯза ҳамоно парчаи мондааст, ки барои ба даст овардани ҳамаи миллатҳо мекушанд.

Ақидаҳои инсондӯстӣ, адолатхоҳӣ ва ватандӯстие, ки Саъдӣ дар эҷодиёти худ инъикос кардааст, то имрӯз арзиши ҳудро гумонакардаанд. Қимати ғоявӣ бадеии асарҳои ӯ пеш аз ҳама дар инсондӯстиву инсониятпарварӣ, дар тасдиқи озодии шахсӣ, боварӣ ба қудрати ақлу хирад ва тантанаву ҳақиқат аст — ки ҳамаи ин талаботи муҳими ҷомеаи муосир ба шумор мераванд.

Ҷаҳонишавӣ ва рақамсозӣ равандиҳои муосирро ба таври амиқ тағйир додааст. Дар ҷунин муҳит, паҳншавии иттилооти нодуруст ва рафторҳои номатлуб дар шабакаҳои иҷтимоӣ мушкилоти ҷиддӣ эҷод мекунад. Ин вазъият зарурати истифодаи таълимоти ахлоқии классикиро ҳамчун роҳнамои ахлоқӣ ва тарбиявӣ бештар нишон медиҳад.

Таълимоти Саъдӣ ба инсондӯстӣ, адолат, таҳаммулпазирӣ ва ростқавлӣ асос ёфтааст. Ин арзишҳо барои шаклирии шахсияти солим ва масъул, ки метавонад бо ҷомеа ва муҳити рақамӣ ба тарзи созанда муносибат кунад, хеле муҳиманд. Андешаҳои башардӯстонаи Саъдии Шерозӣ, ки бар баробарӣ, ҳамдардӣ, некӯкорӣ, бахшандагӣ ва адолат асос ёфтаанд, аз доираи ахлоқи классикии адабӣ берун рафта, ба меъёрҳои стратегии ҷаҳони муосир табдил меёбанд.

Арзиши Саъдӣ	Муқобилан дар муҳити рақамӣ
Некуфеълӣ	Ташаккули муоширати солими онлайнӣ, эҳтиром ба иштирокчиёни шабакаҳои иҷтимоӣ, паҳн намудани муҳтавои созанда.
Бахшандагӣ	Пешгирии таъна ва танқидҳои таҳқиромез, паст кардани сатҳи ҳашм дар бахшҳои интернетӣ, мусоидат ба фарҳанги гузашту таҳаммулпазирӣ.
Ростқавлӣ	Мубориза бо фейкҳо, паҳн накардани иттилооти бардурӯғ, тафтиш кардани манбаъҳо пеш аз нашр.
Ҳамдардӣ	Муқовимат ба суҳанҳои нафратангез, эҳтиром ба эҳсоботи дигарон дар муҳити онлайнӣ, дастгирии истифодабарандагони осебпазир.
Адолат	Муносибати одилона дар муҳити иттилоотӣ, парҳез аз таъбиз, эҳтиром ба ҳуқуқи рақамӣ ва дахолатнопазирӣ шахс.

Дар шароити ҷаҳонишавии мазмуни иттилоот, ки инсоният бо бӯҳрони ахлоқӣ ва фарҳангӣ рӯбарӯст, таълимоти Саъдӣ метавонанд:

- асоси этикаи рақамӣ,
- меъёри сулҳоварии иҷтимоӣ,
- далели ҳамбастагии ҷаҳонӣ,
- манбаи идеали муоширати мутавозин байнифарҳангӣ бошанд.

Ин арзишҳо, ки аз таълимоти асрҳои миёнаи Шарқ сарчашма мегиранд, имрӯз дар маркази эҳтиёҷоти ҷомеаи ҷаҳонии асри XXI қарор доранд.

Идеяҳои Саъдӣ таъсири калон ба тақдири халқҳои Ховари Миёна ва Шарқи Наздик доштаанд. Андешаҳои педагогии ӯ системаи мукаммали тарбияи ахлоқиро ташкил медиҳанд: одоби нек, рафтори сазовор, фарҳанги муошират, сухан ва қорҳои зебо.

Идеяҳои гуманистӣ, адолатпарвар ва ватандӯстонаи Саъдӣ дар ҳама давраи замон мубрамияти хешро нигоҳ доштаанд ва имрӯз низ қудрати тарбиявии бузург доранд. Арзиши онҳо дар таъйиди инсондӯстӣ, озодии шахсият, қудрати ақл ва пирӯзии ростӣ мебошад.

Дар шароити ҷаҳонишавии фазои иттилоотӣ таълимоти Саъдӣ метавонад пояи этикаи рақамӣ, меъёри сулҳи иҷтимоӣ, далели ҳамбастагии глобалӣ ва намунаи муоширати байнифарҳангӣ гардад. Ин арзишҳо, ки дар Шарқи асрҳои миёна таваллуд шудаанд, имрӯз маркази талаботи ҷомеаи ҷаҳонии асри XXI мебошанд.

Аз ин рӯ, мероси Саъдӣ Шерозӣ синтези беназири гуманизм, фалсафаи ахлоқӣ ва андешаи педагогӣ аст. Андешаҳои ӯ дар бораи тарбия, аҳамияти дониш, ахлоқ, меҳнатдӯстӣ, эҳтироми дигарон ва ватандӯстӣ то имрӯз аҷибан муҳимманд. Саъдӣ таълим меод, ки инсон танҳо тавассути тарбия, амали дониш ва рушди сифатҳои неқӯ инсон мешавад ва баландтарин арзиши шахсият дар қамоли ахлоқӣ ва қобилияти ба неқӣ расонидан аст.

Дар шароити ҷаҳонишавию рақамизатдорӣ ва бори зиёди иттилоотӣ, таълими гуманистии Саъдӣ аҳамияти хоса пайдо мекунад, ҳамаҷун асоси этикаи рақамӣ, муоширати байнифарҳангӣ ва ташаккули ҷомеаи масъулиятшинос. Дар чунин шароит, таълимоти ахлоқии Саъдӣ на танҳо шахсиятро тарбия мекунад, балки ҷомеаро низ ба самти устуворӣ, ҳамкорӣ ва таҳаммулпазирӣ раҳнамун месозад. Ин арзишҳо метавонанд барои рушди иҷтимоӣ ва ахлоқии ҷомеаи муосир ҳамаҷун роҳнамои пурқудрат хизмат намоянд. Фалсафаи ӯ зарурати ғамхорӣ ба дигарон, эҳтироми шаъну қадри инсон ва ҳифзи арзишҳои фарҳангиро таъкид мекунад, ки онро ҳамаҷун роҳнамо барои ҷаҳони муосир арзёбӣ намудан дуруст аст.

Мероси Саъдӣ қудрати ҳудро гум накардааст: принсипҳои ӯ метавонанд ҳамаҷун роҳнамо барои тарбия, маориф ва ташаккули фарҳанги ахлоқии шахсият дар асри XXI хизмат кунанд. Омӯзишу қорбасти эҷодиёти Саъдӣ собит мекунад, ки ҳикмати гузашта метавонад савияи маънавии ҳозираро мукаммалтар кунду маънавиёти ояндаро равшантар созад.

АДАБИЁТ:

1. Брагинский, И. С. Исследования по таджикской культуре. — М.: Наука, 1977.-288 с.
2. Лутфуллоев, М. Дидактикаи муосир. — Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. — 432 с.
3. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. — Душанбе, 1997.-148с.
4. Мухаммадзод, Ҳ. Панди пируни хирад. — Душанбе: Адиб, 2011. — 192 с.
5. Орифӣ, М. Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик. — Душанбе, 1962.-144 с.
6. Саидзода, З. Ш. Современный Таджикистан: актуальные вопросы национальной независимости. — Душанбе: Контраст, 2016. — 608 с.
7. Саъди Шерозӣ. Мунтахаби куллийт. — Сталинабад, 1966. 369с.
8. Турсунов, А. Эҳёи Аҷам. — Душанбе: Ирфон, 1984. — 344 с.
9. Шарифзода, Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ. — Душанбе: Ирфон, 2010. — 544 с.
10. Шаропов, Ш. А. Ғояҳои педагогии маорифпарварони тоҷик ва анъанаҳои он дар тарбияи меҳнатии ҷавонон. — Хучанд, 1993.

НАҚШИ ТАЪЛИМОТИ АХЛОҚИИ САЪДӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ ВА РАҚАМИСОЗӢ

Дар мақолаи мазкур нақши таълимоти ахлоқии Саъдии Шерозӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамисозӣ таҳлил гардидааст. Таъкид мешавад, ки афкори башардӯстонаи Саъдӣ — инсондӯстӣ, адолат, неқӯқорӣ, бахшандагӣ ва ватандӯстӣ — барои ташаккули шахсияти ҷавон, густариши этикаи рақамӣ ва муоширати байнифарҳангӣ аҳамияти бузург дорад. Осори ӯ ба тарбияи ахлоқӣ, омӯзиши илму дониш, тарбияи меҳнатдӯстӣ ва эҳтироми дигарон равона шудааст. Гуманизм ва андешаҳои инсондӯстонаи Саъдӣ имрӯз низ ҳамаҷун роҳнамои устувор барои рушди иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа хизмат мекунад.

Калидвожаҳо: Саъдии Шерозӣ, таълимоти ахлоқӣ, инсондӯстӣ, ватандӯстӣ, неқӯқорӣ, адолат, ҷаҳонишавӣ, этикаи рақамӣ, муоширати байнифарҳангӣ, эҳтиром.

РОЛЬ НРАВСТВЕННОГО УЧЕНИЯ СААДИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ЦИФРОВИЗАЦИИ

В данной статье анализируется роль нравственного учения Саади Ширази в условиях глобализации и цифровизации. Подчеркивается, что гуманистические идеи Саади — любовь к человеку, справедливость, добродетель, прощение и патриотизм — имеют большое значение для формирования личности молодежи, расширения цифровой этики и межкультурного общения. Его произведения направлены на нравственное воспитание, изучение науки и знаний, развитие трудолюбия и уважение к другим. Гуманизм и гуманистические идеи Саади и сегодня служат надежным ориентиром для социального и культурного развития общества.

Ключевые слова: Саади Ширази, нравственное учение, гуманизм, справедливость, глобализация, цифровая этика, межкультурное общение

THE ROLE OF SAADI'S MORAL TEACHINGS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION AND DIGITALIZATION

This article analyzes the role of Saadi Shirazi's moral teachings in the context of globalization and digitalization. It emphasizes that Saadi's humanistic ideas — love for humanity, justice, benevolence, forgiveness, and patriotism — are of great importance for shaping young personalities, expanding digital ethics, and fostering intercultural communication. His works are aimed at moral education, the pursuit of knowledge, promoting a strong work ethic, and respect for others. Saadi's humanism and humanitarian ideas still serve today as a reliable guide for the social and cultural development of society.

Keywords: Saadi Shirazi, moral teachings, humanism, justice, globalization, digital ethics, intercultural communication

Маълумот дар бораи муаллиф: муаллимаи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”, тел.: +992 927223932, Email: azizahon.sobirova@mail.ru

Сведения об авторе: преподаватель кафедры социальной и профессиональной педагогики, ГОУ “Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова”, тел.: + 992 927223932, Email: azizahon.sobirova@mail.ru

Information about the author: Lecturer, Department of Social and Professional Pedagogy, SEI “Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov”, Tel.: + 992 927223932, Email: azizahon.sobirova@mail.ru

УДК 519.8

МЕТОДИ БАҲОДИҲИИ МОДЕЛИ СИРОЯТИИ ПАНДЕМИЯИ COVID-19 ТАВАССУТИ ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ R

Одинаев А.Х., Қаландарзода А.Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба ҳамаи мо маълум аст, ки дар 20 соли охир сатҳи истифодаи методи технологияи компютерӣ дар соҳаи тиб барои таҳлили бемор дар амалия ба таври васеъ татбиқ карда мешавад. Ин аст, ки технологияи муосир дар тибби амалӣ торафт автоматикунонидашуда мегардад. Дар методи технологияи муосир ду намуди таъминот, нармафзор ва сахтафзор мавҷуд аст. Нармафзор барномаҳои системаро дар бар мегирад. Нармафзори система интерфейси шабакаро дар бар мегирад, ки дастрасӣ ба додасудохоро дар сервер таъмин менамояд. Маълумоте, ки бо усули гуногун ба технологияи муосир ворид карда шудааст, барои онҳо, одатан, пойгоҳи додаҳо ташкил карда мешавад, ки он дар навбати худ аз ҷониби барномаи амалии системаи идоракунии хазинаи маълумот (СИХМ) идора карда мешавад. Коркарди натиҷаҳои тадқиқот дар бораи дилхоҳ самт тавассути технологияи муосир мубодила карда мешавад. Барои тадқиқотҳои мураккаби тиббӣ аз методи технологияи муосир ба монанди томографияи компютерӣ, томография бо истифодаи резонанси ядрои -магнитӣ, ултрасонография, тадқиқот бо истифодаи изотопҳои истифода мебаранд.

Тибқи маълумот моҳи декабри соли 2019 дар шаҳри Ухани Чин хурӯҷи пневмония ба кайд гирифта шуд, ки он бо номи номаълуми “коронавирус” ба вучуд омадааст. Аввалин шахсони ба ин беморӣ дучоршуда, меҳмонони бозори маҳсулотҳои баҳрии ҳамин минтақа мебошанд ва баъдтар аниқ шуд, ки ин намуди вирус аз одам ба одам мегузарад.

Аз рӯи охирон маълумот моҳи феврал дар Чин зиёда аз 85000 одамон бемории коронавирус шуда, зиёда 2700 нафар ғавтиданд. Берун аз Чин одамони ба коронавирус дучоршуда зиёда аз 4000 нафарро ташкил медиҳад, ки дар давлатҳои Итолиё, Эрон, ИМА,

Канада, Россия, Япония, Кореяи Ҷанубӣ, Таиланд, Австралия ва ғайра ба қайд гирифта шудаанд.

Синдроми респиратории осӣи наздик (СРОН) вируси бемории респираторӣ буда, бо тасири коронавируси нав ба амал омадааст, ки он бори аввал дар Арабистони Саудӣ соли 2012 ба қайд гирифта шуда буд.

Коронавирусо оилаи калони вирусо мебошанд, ки имконияти ба амал овардани беморию аз шамолхурии оддӣ то ба синдроми респиратории вазнин оварда мерасонад.

Аломатҳои оддии СРОН ин таби баланд, сулфа ва нафасгирӣ мебошад. Аммо, бисёр ҳолатҳои ин беморию дар лабораторияҳо ҳамчун бемориёе, ки бе ягон аломатҳо ба вучуд омадаанд ба қайд гирифта шудаанд [15].

Тақрибан 35-40% беморони бо СРОН ба қайд гирифташуда фавтидаанд. Бисёри ҳолатҳои гузариши ин вирус аз як шахс ба шахси дигар танҳо ҳангоми алоқаи зич, масалан ҳангоми расонидани ёрии тиббӣ бе воситаҳои муҳофизатӣ мегузарад.

Тахмин карда мешавад, ки вобаста ба хурӯчи вирус бо расонидани ёрии тиббӣ асосан дар Арабистони Саудӣ, АМА ва Кореяи Ҷанубӣ бисёр мебошад.

Маълумоти дастрасшудаи охирин, дар моҳи январӣ соли 2022, шумораи одамоне, ки ба пандемия COVID-19 гирифтӯр шудаанд, дар саросари ҷаҳон миллионҳо нафарро ташкил медиҳад. Аммо, шумораи дақиқи гирифтӯрон бо идомаи пандемия ва навсозии омор тағйир меёбад.

Тибқи маълумоти созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ (СУТ) ва дигар ташкилотҳои тадқиқотии тиббӣ шумораи ҳолатҳои COVID-19 дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон ба қайд гирифта шудааст. Ин рақам метавонад ҳам ҳолатҳои тасдиқшуда ва ҳам ҳолатҳои тахминиро вобаста аз усули таҳсис ва гузоришдиҳии дар ҳар як кишвар қабулшуда дар бар гирад.

Бояд қайд кард, ки маълумот дар бораи шумораи ҳолатҳои COVID-19 метавонад аз сабаби нокифоя будани санҷиш, ҳисоботи нопурра ё омилҳои дигар нодида гирифта шавад. Ғайр аз он, баъзе ҳолатҳо метавонанд бидуни нишонаҳо ё нишонаҳои сабук ҳал шаванд ва дар омили расмӣ ба қайд гирифта нашаванд [15].

Шумораи умумии гирифтӯрони COVID - 19 тағйир меёбад, зеро ташкилотҳои тиббӣ ва ҳукуматҳои кишварҳои гуногун мубориза бо пандемия, вакцина кардани аҳоли ва дигар чораҳои назорати паҳншавии вирусро идома медиҳанд.

Санаи 04.04.2024 дар шабакаи интернетӣ сирояти коронавирус дар кишварҳои гуногун ба қайдгирифта шудааст, масалан шумораи шахсони сироятёфта 704625519, шумораи шахсони дар ҳолатҳои марговар буда 7009581, шумораи шахсони шифоёфта 675477429, шумораи шахсоне, ки ҳоло бемор ҳастанд 22138509 тағйир меёбад [16].

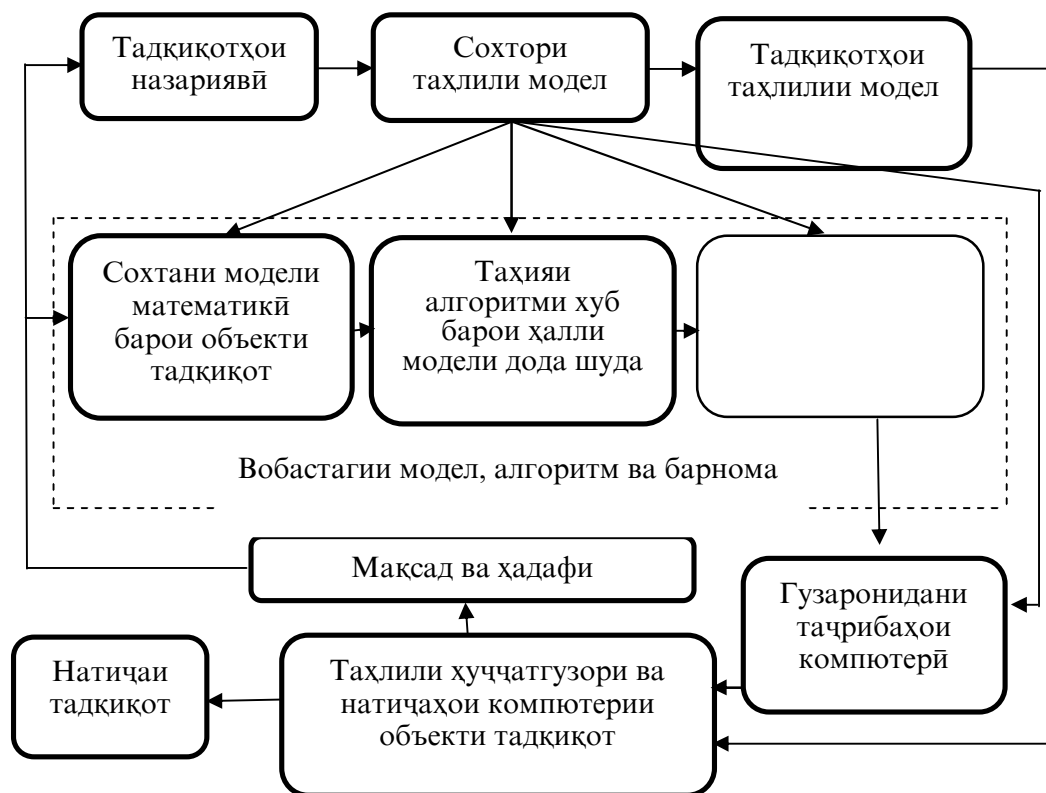
Дар замони имруза "Моделсозии компютерӣ" яке аз бахшҳои асосии илмҳои компютерӣ ба ҳисоб меравад. Барои тайёр ва баланд бардоштани фаъолияти касбии мутахассисони соҳаи илмҳои компютерӣ, моделсозии компютерӣ аҳамияти калон дорад. Пайдоиши компютерҳо барои модел хело имкониятҳои зиёдро фароҳам овард, гарчанде ки дар замонҳои қадим инсон моделҳои гуногунро истифода менамуд. Тавассути моделҳо одамон забонҳои муошират, навиштан ва графикаро аз худ намудаанд.

Бисёре аз моделҳо табиӣ номида мешаванд, одамон инъикоси объектҳои воқеиро дар зехни худ ҳамчун модел тасаввур менамоянд. Инъикоси ҷаҳон дар тафаккури инсон марҳилаи аввал мебошад. Ҳангоми пайдоиши технологияҳои компютерӣ вазъ ба кулلى тағйир ёфт. Одамон аллакай метавонистанд дониши худро ба технологияи компютерӣ тавассути моделсозии компютерии объектҳо ё равандҳои воқеиро интиқол диҳанд [3-11].

Усули таҳқиқот: Моделсозии компютерӣ дар асоси моделҳои математикӣ.

Моделсозӣ яке аз воситаҳои асосӣ барои гузаронидани таҳқиқотҳои илмӣ дар соҳаҳои математика, физика, биология ва ғайра мебошад. Дар бисёр ҳолатҳо аҳамияти амалӣ доштани модел дар асоси маълумоти таҷрибавӣ маълум мегардад. Ин ба мо имкон медиҳад, ки равандҳои дар объект ба амаломада бевосита баҳо дода шаванд. Барои системаҳои динамикӣ назарияи муносири методҳоеро пешниҳод менамоянд, ки намудҳои мураккабии рафтӯри динамикии объектро тавсиф менамояд. Тавсиф намудани ҳар як системаи биологии мушаххас барои таҳияи модел муайян намудани параметрҳои объект ва омӯзиши имконпазирӣ рафтӯри объектро талаб менамояд [12].

Барои сохтани модели компютерӣ дар асоси объекти тадқиқот қадамҳои зеринро иҷро кардан лозим аст, ки дар нақша нишон дода шудаанд.

Расми 1. Схеми раванди моделсозии компютерӣ

Мақсади мақолаи мазкур маълумот додан доир ба сохтани модел ва татбиқи он дар амалия, аз қабيلي пешгӯии динамикаи беморӣ, баҳодиҳии самаранокии чораҳои мубориза бо пандемия ва таҳияи стратегияҳои назорати паҳншавии пандемияи COVID - 19 бо истифода аз забони барномасозии R иборат мебошад.

Масъалаҳои асосии тадқиқоти бурдашуда ҷанбаҳои зеринро дар бар гирифтаанд:

1. Таҳияи модели математикӣ, ки динамикаи паҳншавии сироятро дар байни аҳоли тавсиф мекунад.

2. Татбиқи ин модел бо истифода аз забони барномасозии R барои таҳлили ададӣ ва моделсозӣ.

4. Таҳлили натиҷаҳои моделсозӣ ва тафсири онҳо бо мақсади муайян кардани намунаҳо ва тамоилҳои асосии паҳншавии вирус.

5. Таҳияи тавсияҳо ва хулосаҳо дар асоси натиҷаҳои бадастомада, ки метавонанд барои қабули қарорҳо дар соҳаи тандурустӣ ва таҳияи стратегияҳо барои мубориза бар зидди пандемияи COVID-19 истифода шаванд.

Баҳодиҳии модели сироятии пандемияи COVID - 19 бо истифода аз забони барномасозии R чунин сохтор дошта метавонад:

1. Оморасозии маълумот:

- Ҷамъоварии маълумот дар бораи бемории COVID-19 аз манбаъҳои гуногун, аз қабيلي ҳисоботи расмӣ тандурустӣ, пойгоҳи додаҳои тиббӣ ва дигар манбаъҳои дастрас.

- Қоркарди пешакии маълумот, аз ҷумла тоза кардани маълумот аз додашудаҳои нолозим, пур кардани қиматҳои гумшуда, табдил додани формати маълумот ва ғайра.

2. Сохтани модели математикӣ:

- Муайян кардани модели математикии мувофиқ барои тавсифи динамикаи паҳншавии COVID-19, ба монанди модели SEIR (Susceptible-Exposed-Infectious-Recovered) ва ғ.

- Ба расмият даровардани моделҳои математикӣ ва муайян кардани параметрҳо, ба монанди коэффитсиентҳои сироятёбӣ, давраи инкубатсия ва ғайра.

3. Татбиқи модел дар забони барномасозии R:

• Навиштани рамзи модел бо забони R барои эҷод ва ҳалли ададии муодилаҳои дифференсиалӣ .

• Истифодаи бастаҳо ва китобхонаҳои R барои ҳалли ададии муодилаҳо, масалан, deSolve барои ҳалли системаҳои муодилаҳои дифференсиалӣ .

Баҳодиҳии модели тиббӣ дар намуди паҳншавии COVID-19 (бемор, сироятёфтагон ва шифоёфтагон бо истифода аз моделсозии компютерӣ) мебошад. Масъалаи паҳншавии пандемияи бемории сироятӣ паҳншавии COVID-19-ро дар як вақти муайян дида мебароем [5; 6].

Масалан, барои пандемияи COVID-19, модели БСШ (Бемор-Сирояткунанда-Шифоёфтагон)-ро дар намуди муодилаҳои дифференсиалӣ навишта метавонем:

$$\begin{aligned}\frac{dB}{dt} &= -\beta \frac{BC}{N} \\ \frac{dC}{dt} &= \beta \frac{BC}{N} - \gamma C \\ \frac{dI}{dt} &= \gamma * C\end{aligned}$$

дар ин ҷо B -шумораи гирифтронҳои сироят, C- шумораи сироятёфтагон, I - шумораи шифоёфтагон, N -шумораи умумии аҳоли, β -коэффитсиенти сироятёбӣ, γ -коэффитсиенти шифоёбӣ .

Барои сохтани модели компютерӣ - математикии пандемияи COVID-19 -ро ба якҷанд кадам тақсим кардан мумкин аст.

1. Интиҳоби модели математикӣ : мо бояд модели математикиро интиҳоб намоем, ки паҳншавии бемориро дар ҳолати мушаххаси мо ба таври беҳтарин инъикос намояд. Дар замони ҳозира моделҳои маъмултарин ба монанди модели БСШ (Бемор-Сирояткунанда-Шифоёфтагон, русӣ Пациент-Инфекционист-Выздоровливающий, англисӣ Susceptible-Infectious-Recovered) ё вариантҳои ба он монанд модели SEIR (Susceptible-Exposed-Infectious-Recovered) ва модели SI (Susceptible-Infectious) мавҷуд мебошанд.

2. Муайян кардани параметрҳои модел: параметрҳои модели худро ба монанди коэффитсиентҳои сироятёбӣ, гузариш аз як ҳолат ба ҳолати дигар, фавт ва ғайраҳоро тавре муайян намудан лозим аст, ки параметрҳо аз вазъи мушаххаси эпидемиологӣ вобаста бошанд.

3. Навиштани модел дар намуди муодилаҳои дифференсиалӣ : дар асоси модели интиҳобшуда, системаи муодилаҳои дифференсиалиро навиштан мумкин аст, ки тағйирёбии шумораи ҳар як гурӯҳро дар вақт тавсиф менамояд [1-9].

4. Татбиқи модели додашуда тавассути компютер: рамзи барномаеро навиштан лозим аст, ки модели моро бо истифода аз забони барномасозии интиҳобшуда амалӣ намояд.

5. Визуализатсияи натиҷаҳо: пас аз иҷрои моделсозӣ, натиҷаҳоро бо истифода аз графикҳо тасвир менамоем. Ин график шумораи сироятёфтагон, барқароршудагон, шумораи фавтидагон ва ғайраҳоро вобаста ба вақт нишон медиҳад.

6. Санҷиш ва таҳлили натиҷаҳо: натиҷаҳои модели худро таҳлил намуда боварӣ ҳосил мекунем, ки онҳо ба натиҷаҳо мувофиқаткунанда бошанд. Сценарияҳо ва параметрҳои гуногун барои баҳодиҳии таъсир ба паҳншавии беморӣ омӯхта мешаванд.

Дар хотир доштан муҳим аст, ки сохтани модели компютерӣ барои модели математикии пандемия як раванди такрорист, ки таҳлил ва тақмили доимиро талаб мекунад. Дар хотир доштан лозим аст, ки параметрҳои модел (масалан, коэффитсиентҳои сироятёбӣ ва барқароршавӣ) ва қиматҳои ибтидоӣ (масалан, шумораи гирифтрон, сироятёфтагон ва барқароршудагон) метавонанд мувофиқи хусусиятҳои мушаххаси пандемия, ки мо омӯхтан мехоҳем, танзимкардашаванда бошанд.

Барои сохтани модели компютери пандемияи COVID-19 дар забони барномасозии R, мо метавонем бастаҳоро барои ҳалли ададии муодилаҳои дифференсиалӣ ва визуализатсияи маълумот истифода намоем. Дар поён намунаи рамзи пандемияи COVID-19 дар намуди модели БСШ (Бемор-Сирояткунанда-Шифоёфтагон) бо истифода аз забони барномасозии R тавассути бастаи deSolve барои ҳалли муодилаҳои дифференсиалӣ ва ggplot2 барои тасвири натиҷаҳо дар намуди графики оварда шудааст [5-14]:

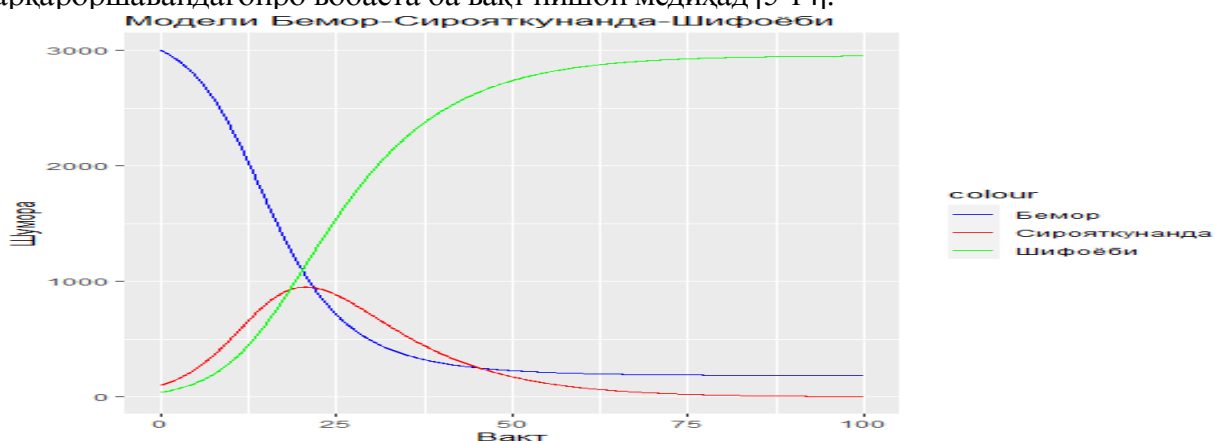
Коди барнома
library(deSolve)

```

library(ggplot2)
# Муайян кардани функсия бо муодилаҳои дифференсиалии модели Бемор-Сирояткунанда-Шифоёбӣ
БСШ_model <- function(time, state, parameters) {
  with(as.list(c(state, parameters)), {
    # Коэффитсиенти сироятёбӣ
    beta<- parameters["beta"]
    # Таносуби барқарорсозӣ
    gamma<- parameters["gamma"]
    # Муодилаҳои дифференсиалии модели Бемор-Сирояткунанда- Шифоёбӣ
    dB<- -beta * Б * С / N
    dC<- beta * Б * С / N - gamma * С
    dШ<- gamma * С
    return(list(c(dБ, dC, dШ))))}
# Қиматҳои ибтидоӣ ва параметрҳои модел
initial_state<- c(Б = 3000, С = 100, Ш = 40) # Шумораи ибтидоии гирифторон, сироятёфтагон ва шифоёбӣ
parameters<- c(beta = 0.3, gamma = 0.1) # Коэффитсиентҳои сироятёбӣ ва шифоёбӣ
N<- sum(initial_state) # Аҳолии умумӣ
# Нуқтаҳои вақт барои ҳалли муодилаҳои дифференсиалӣ
times<-seq(0, 100, by = 0.1)
# Ҳалли муодилаҳои дифференсиалӣ
output<-ode(y=initial_state, times=times, func=БСШ_model, parms=parameters)
# Табдил додани натиҷаҳо ба dataframe
result_df<-as.data.frame(output)
# Визуализатсияи натиҷаҳо
ggplot(result_df, aes(x=time)) +
  geom_line(aes(y=Б, color= "Бемор")) +
  geom_line(aes(y= С, color= "Сирояткунанда")) +
  geom_line(aes(y=Ш, color= "Шифоёбӣ")) +
  labs(title="Модели Бемор-Сирояткунанда-Шифоёбӣ", x="Вақт", y="Шумора") +
  scale_color_manual(values=c("Бемор"="blue", "Сирояткунанда"="red", "Шифоёбӣ"="green"))

```

Ин рамз модели БСШ (Бемор-Сирояткунанда-Шифоёфтагон)-ро бо қиматҳои ибтидоӣ, параметрҳо ва функсия барои ҳалли муодилаҳои дифференсиалӣ месозад. Дар моделсозии компютерӣ бо истифода аз бастаи графикӣ натиҷа дар намуди график тасвир карда мешаванд, ки тағйирёбии шумораи гирифторон, сироятёфтагон ва барқароршавандагонро вобаста ба вақт нишон медиҳад [5-14].

Расми 2. Натиҷаи компютерии модели БСШ (Бемор-Сирояткунанда-Шифоёфтагон) вабаста аз вақт

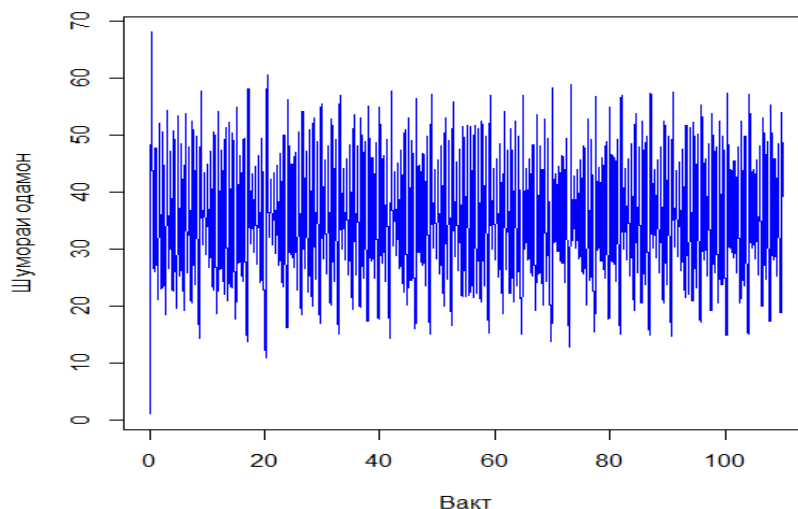
Коди барнома

```

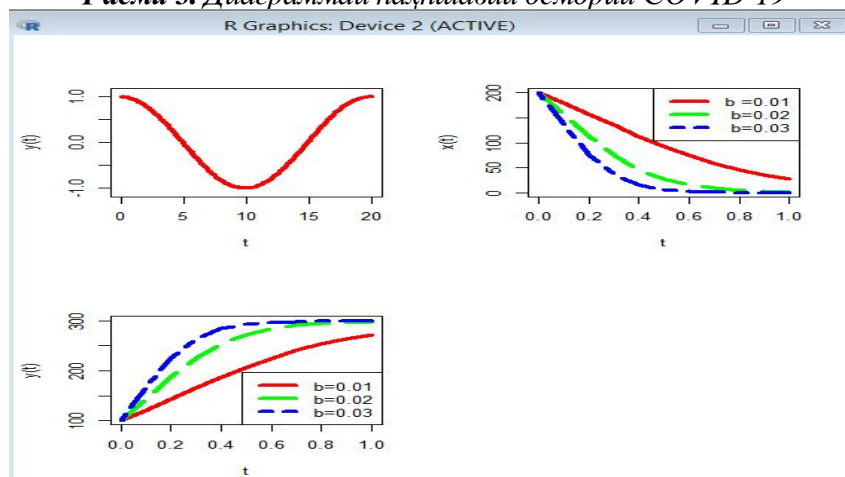
# Диаграммаи пахншавии бемории COVID-19
plot(out, xlab= "Вақт", ylab= "Шумораи одамон", main= "Динамикаи тағйирёбии пандемияи COVID-19",
type = "l", col = c("blue", "red", "green", "purple"), lwd = 2,
legend=c("S(Гирифторшуда)", "E(Сироятёфта)", "I(Сироятёфта)", "R (Шифоёфта)"))

```

Динамикаи тағйирёбии пандемияи COVID-19

Расми 3. Диаграммаи паҳншавии бемории COVID-19

Расми 4. Шакли графикии баҳодиҳӣ дар асоси модели математикӣ $\frac{dx}{dt} = -\beta x(n + a - x)$ ва $y = a + n - x$, бо истифода аз забони барномасозии R

Рисунок 4. Оценка на основе математических моделей $\frac{dx}{dt} = -\beta x(n + a - x)$ и $y = a + n - x$, в графической форме на языке программирования R

Figure 4. Evaluation based on mathematical models $\frac{dx}{dt} = -\beta x(n + a - x)$ and $y = a + n - x$, in graphical form in the programming language R

Ба ҳамин тарик, тадқиқоти баҳодиҳии модели сироятии пандемияи COVID - 19 бо истифода аз забони барномасозии R ҷанбаи муҳим дар соҳаи тандурустии ҷамъиятӣ ва тадқиқоти илмӣ ба шумор меравад. Он ба мо имкон медиҳад, ки динамикаи паҳншавии вирусро беҳтар фаҳмем, тамоилҳои ояндаро пешгӯӣ кунем ва стратегияҳои мубориза бо онро таҳия намоем. Дар ҷараёни тадқиқот қадамҳои зерин иҷро карда шуданд:

1. Ҷамъоварӣ ва коркарди пешакии маълумот дар бораи бемории COVID-19 аз манбаъҳои гуногун гузаронида шудааст.
2. Модели математикии SEI барои тавсифи динамикаи паҳншавии COVID-19 сохта шудааст.
3. Модели барномасозии R бо истифода аз алгоритмҳои ҳалли адабии муодилаҳои дифференсиалӣ амалӣ карда шуд.

4. Натиҷаҳои моделсозӣ, аз ҷумла баҳодиҳии авҷи беморӣ ва пешгӯии динамикаи минбаъдаи пандемия таҳлил карда шуданд.

Ин натиҷаҳо ба мо имкон медиҳанд, ки вазъи кунунии COVID-19-ро беҳтар фаҳмем ва баҳогузорӣ намоем, инчунин қарорҳои огоҳона дар соҳаи тандурустии ҷамъиятӣ ва таҳияи стратегияҳои зидди пандемия қабул намоем. Ин тадқиқот инчунин метавонад барои таҳқиқоти минбаъда дар соҳаи моделсозии пандемия бо истифода аз забони барномасозии R ва таҳияи усули дақиқтар ва мутобиқсозии назорати бемориҳои сироятӣ асос гардад.

АДАБИЁТ

1. Акулич И. Л. Математическое программирование в примерах и задачах. - М.: Высшая школа, 1993.
2. Белошапка В. К. Информационное моделирование в примерах и задачах. -Омск: Из-во ОГПИ, 1992.
3. Бутиков Е. И. Основы классической динамики и компьютерное моделирование. Материалы 7 научно-методической конференции, Академическая Гимназия, Санкт-Петербург - Старый Петергоф, с. 47, 1998.
4. Кавтрев А. Ф. Компьютерные программы по физике в средней школе. Журнал "Компьютерные инструменты в образовании", Санкт-Петербург: "Информатизация образования", М1, с. 42-47, 1998.
5. Любарский Г.Я., Слабочинский Р.П. Математическое моделирование и эксперимент. – Киев: Наукова думка. 1987. – С.5-7.
6. Липатов О.Н. Влияние пандемии коронавирусной инфекции на тактику ведения пациентов, больных раком легких / К.Ш.Ганцев, Р.А.Рустамханов., Ш.Р.Кзыргалин, Д.С.Турсуметов. 2020г.
7. Мухаметзянов А.М. Некоторые эпидемиологические проявления новой коронавирусной инфекции covid-19 в Республике Башкортостан / Кайданек Т.В., Асылгареева Г.М., Шагиева З.А. 2020 г.
8. Маукаева С.Б. COVID-19 в казахстане: эпидемиология и клиника / Узбекова С.Е., Оразалина А.С., Узбеков Д.Е., Жунусов Е.Т., Мусабеков М.Б. 2020 г.
9. Одинаев, А. Ҳ. Усули компютери омӯзиши амсилаҳои физикӣ / А. Ҳ. Одинаев // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. – 2021. – № 4(36). – Р. 203-208. – EDN LGJLAA.
10. Одинаев, А. Х. Анализ качественной устойчивости экологической системы заповедника "Рамит" под воздействием внешних факторов / А. Х. Одинаев, С. А. Одиназова // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия естественных наук. – 2022. – № 2-2(99). – С. 16-21. – EDN OTLWXW.
11. Одинаев, А. Ҳ. Амсиласозии компютери барои амсилаи математикӣ популятсияи намудҳои биологи дар забони барномасозии R / А. Ҳ. Одинаев // Таҳлили компютери масъалаҳои илм ва технология: маводи конференсияи байналмилалии илмӣ -амалӣ дар мавзӯи, бахшида ба «Солҳои 2020-2040 эълон гардидани 20-солаи омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» ва «75-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон», Душанбе, 24 октябры 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – Р. 95-98. – EDN FZAMWJ.
12. Одинаев, А. Ҳ. Методҳои тадқиқи аломат ва амалҳои математикӣ дар забони барномасозии R / А. Ҳ. Одинаев, Ғ. А. Идиев // Таҳлили компютери масъалаҳои илм ва технология: маводи конференсияи байналмилалии илмӣ -амалӣ дар мавзӯи, бахшида ба «солҳои 2020-2040 эълон гардидани 20-солаи омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» ва «75-солагии донишгоҳи миллии тоҷикистон», Душанбе, 24 октябры 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – Р. 209-214. – EDN PDUNBT.
13. Старшинова А.А. Новая коронавирусная инфекция: особенности клинического течения, возможности диагностики, лечения и профилактики инфекции у взрослых и детей / Кушнарева Е.А., Малкова А.М., Довгалюк И.Ф., Кудлай Д.А. 2020 г.
14. Хасанов А.Г. Некоторые аспекты диагностики и лечения пациентов хирургического профиля с новой коронавирусной инфекцией. Клинико-эпидемиологический анализ /, Меньшиков А.М., Сендик А.И., Ибатуллин Э.Р., Латыпов Т.Ю., Сагадатов Ю.Р. 2020г.
15. Юнуси, М. К. О моделировании регуляризованных экологических систем / М. К. Юнуси, А.Х. Ходжаева, А. Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2014. – № 1-2(130). – С. 3-11. – EDN VBXTB.
16. <https://avkd.tj/tg/khabarho/1370-ma-lumot-dar-borai-koronavirus.html/>
17. <https://index.minfin.com.ua/reference/coronavirus/geography/>

МЕТОДИ БАҲОДИҲИИ МОДЕЛИ СИРОЯТИИ ПАНДЕМИИ COVID-19 ТАВАССУТИ ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ R

Мақолаи мазкур ба тадқиқ ва баҳодихии методимодели сироятии пандемии COVID-19 бо истифода аз забони барномасозии R алоқаманд аст. Дар заминаи пандемии ҷаҳонии COVID-19, моделсозии самаранокӣ паҳншавии сироят дар банақшагирӣ ва қабули қарорҳо дар соҳаи тандурустӣ ва амнияти ҷамъиятӣ нақши калидӣ дорад. Дар ин қор усули таҳия ва татбиқи модели математикӣ пандемия дар асоси забони барномасозии R бо назардошти хусусиятҳои намуни бемори сирояткунанда шифоёбанда баррасӣ карда мешавад. Таҳлили пешниҳодшуда марҳилаҳои ҷамъоварӣ ва оморасозии маълумот, сохтани модели математикӣ, инчунин таҳлили натиҷаҳо ва тафсири ҳулосаҳо дар бар мегирад. Натиҷаҳо на танҳо ба мо имкон медиҳанд, ки динамикаи паҳншавии вирусро фаҳмем ва рушди ояндаи онро пешгӯӣ кунем, балки ба мо дар қабули қарорҳои огоҳона дар соҳаи тандурустии ҷамъиятӣ ва таҳияи стратегияҳо барои мубориза бо пандемии COVID-19 кумак мерасонанд.

Калидвожаҳо: амсиласозии барномаҳои компютерӣ, амсилаҳои математикӣ, баҳодихӣ, пандемия, динамика, сироят, таҷрибаҳо, моделсозӣ.

МЕТОД ОЦЕНКА ИНФЕКЦИОННОЙ МОДЕЛИ ПАНДЕМИИ COVID-19 С ПОМОЩЬЮ ЯЗЫКА ПРОГРАММИРОВАНИЯ R

Данная статья посвящена исследованию и оценке инфекционной модели эпидемии COVID-19 с использованием языка программирования R. В контексте глобальной пандемии COVID-19 эффективное моделирование распространения инфекции играет ключевую роль в планировании и принятии решений в области общественного здравоохранения и безопасности. В данной работе рассматривается методика разработки и реализации математической модели эпидемии на основе языка программирования R с учетом особенностей типа выздоравливающего инфекционного больного. Предлагаемый анализ включает этапы сбора и подготовки данных, построения и калибровки математической модели, а также анализа результатов и интерпретации выводов. Результаты не только позволят вам понять динамику распространения вируса и предсказать его будущее развитие, но также помогут нам принимать более обоснованные решения в области общественного здравоохранения и разрабатывать стратегии борьбы с пандемией COVID-19.

Ключевые слова. Моделирование, математические модели, оценка, пандемия, динамика, инфекция, эксперименты.

EVALUATION OF THE INFECTIOUS MODEL OF THE COVID-19 PANDEMIC USING THE R PROGRAMMING LANGUAGE

This article is devoted to the study and evaluation of the infectious model of the COVID-19 epidemic using the R programming language. In the context of the global COVID-19 pandemic, effective simulation of the spread of infection plays a key role in planning and decision-making in the field of public health and safety. This paper discusses the methodology for developing and implementing a mathematical model of an epidemic based on the R programming language, taking into account the characteristics of the type of recovering infectious patient. The proposed analysis includes the stages of data collection and preparation, construction and calibration of a mathematical model, as well as analysis of results and interpretation of conclusions. The results will not only allow you to understand the dynamics of the spread of the virus and predict its future development, but also help you make more informed public health decisions and develop strategies to combat the COVID-19 pandemic.

Keywords. Modeling, mathematical models, assessment, pandemic, dynamics, infection, experiments.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Одинаев Алимурод Ҳомидович** – номзади илмҳои техникӣ, кафедраи моделсозии математикӣ ва компютериш Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, **Телефон:** (+992)918– 52– 72– 63; **E-mail:** aalimurod@mail.ru; **Қаландарзода Абдукарим Шералӣ** – унвончуи кафедраи моделсозии математикӣ ва компютериш Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, **Телефон:** (+992)931– 23– 34– 01; **E-mail:** aa0109410@gmail.com

Сведения об авторах: **Одинаев Алимурод Хомидович** – кандидат технических наук, кафедры математического и компьютерного моделирования Таджикского национального университета. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, **Телефон:** (+992)918–52– 72– 63; **E-mail:** aalimurod@mail.ru.

Қаландарзода Абдукарим Шералӣ – соискатель кафедры математического и компьютерного моделирования Таджикского национального университета. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, **Телефон:** (+992)931– 23– 34– 01; **E-mail:** aa0109410@gmail.com.

Information about the authors: **Odinaev Alimurod Homidovich** – candidate of technical sciences, of the Chair of Mathematical and Computer Modeling of the Tajik National University. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17, **Phone:** (+992) 918–52–72– 63; **E-mail:** aalimurod@mail.ru.

Kalandarzoda Abdulkarim Sherali is a co-author of the Department of Mathematical and Computer Modeling at the Tajik National University. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734055, Republic of Tajikistan, Phone: (+992)931- 23- 34- 01; E-mail: aa0109410@gmail.com.

СОЗИ РУБОБ ВА МАВҚЕИ ОН ДАР РАВАНДИ ОМУЗИШИ МУСИҚИИ АНЪАНАВӢ ЗИМНИ ДАРСҲОИ СУРУД ВА МУСИҚӢ Собиров Ф.Н

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Санъати мусиқӣ падидаи нодир ва арзишманди ҳаёти иҷтимоӣ мебошад. Он дар рушди маънавии ҷомеа нақши муҳим бозида, ҷузъи қавии фарҳанг, омили бузурги ҳештаншиносӣ ва этногенезии ҳар миллат маҳсуб меёбад. Бояд таъкид кард, ки дар гузашта ниёгони мо таваҷҷуҳи худро дар баробари дигар пажӯишиҳо, бештар ба санъати мусиқӣ, назарияи илми мусиқӣ ва соҳҳои мусиқӣ равона намудаанд. Мусиқӣ аз рӯи ҷудонашавандаи зебоӣ (эстетикӣ) ба ҳисоб рафта, дар тарбияи ахлоқӣ ва зебоипарастӣ нақши бағоят муҳимро мебозад.

Санъати мусиқӣ дар маҷмуи фаҳмишҳои олию илмии башар ҳамчун ифодакунандаи бофарҳангии миллат шинохта шуда, хусусиятҳо, ҳолату ҳиссиёти таҳайюлии лирикӣ ва фоҷеавӣ, дарки зебоӣ, рӯиҳои меҳанпарастиро инъикос намуда, мазмунан онро ҷилои тоза мебахшад. Тавре мегӯянд “Мусиқӣ зар, ҷавшан ва ниғадори ҳама гуна ҳунари нафиса ба шумор меравад” [8, с. 7].

Соҳҳои мусиқӣ яке аз дастовардҳои тамадуни инсонӣ ба ҳисоб рафта, сатҳи рушди фарҳанги ҳар як миллатро инъикос менамояд. Халқи тоҷик аз қадим ба мусиқӣ дилбастагӣ дошта, дар санъати эҷодӣ иҷроии мусиқӣ нодиркорҳои ҳунари намуда, дар густариши санъати навозандагӣ ва ҳунари соҳтарошӣ саҳми арзанда доранд. Аз ин рӯ, месазад, ки соҳҳои мусиқии тоҷикро ҳамчун як қисми фарҳанги маънавӣ ва моддӣ он маънидод намоем [12, с. 6]. Мероси фарҳанги халқи тоҷик аз давраҳои ҳеле қадим сарчашма мегирад, ки далели он намунаҳои санъати миниятура, рисолаҳои мусиқӣ, сурудҳо (Митраҳо)-и Авесто (асри 7-5 то милод), ки васфи қаҳрамонони асотириро менамуданд, бозёфтҳои археологӣ, тасвири навозандагон дар зарфҳо ва деворнигораҳо, аз ҷумла расмҳои девораҳои Панҷакенти қадим (асри 7-8) рақси маросимӣ бо соҳҳо, мусаввараи дигар зани чангнавоз, дар ҳайкалҳои гилин ва сангин дар Самарқанд, Ҳайратон (асри 1-2) гурӯҳи навозандагон, миниятурҳои “Шоҳнома” ва ғайра мебошанд. Сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ, ки то замони мо расидаанд, аз дорони бениҳоят ғани маданияти мусиқии тоҷикони садаҳои пешин гувоҳӣ медиҳанд. Шоҳони Сосониён (224-651) ба фарҳанги таҳйю иҷроии соҳҳои мусиқӣ аҳамияти калон дода, бехтарин устодони соҳтарош, муҳрибон ва сарояндагонро ба дарбор даъват намуда, барои раванку пешбурди санъати мусиқӣ шароити имконотро муҳайё менамуданд.

Ҳунари иҷроии ромишгарону сарояндагони он замон Абубакри Рубобӣ, Дилоромӣ Чангӣ, Борбади Марвазӣ, Нақсонӣ Чангӣ, Савсанаки Чангӣ, Гасӯи Навоғар, ва дигар ҳунардорони мумтоз дар даҳаи достонҳои “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ (927-1037), “Хусраву Ширин”-и Низомӣ Ганҷавӣ (1141-1209) ва осори таърихӣ адабии форсу тоҷик ситоиш шудаанд [4, с. 142-143].

Беш аз ҳама тасниф ва тафсири илмӣ амалии соҳҳо аз манобеи ҳатти паҳлавӣ оғоз ёфта, дар асрҳои минбаъда домани шарҳи онҳо, ҳудуд, тарз, соҳи пардавию торӣ, мақеи соҳҳо тақмил ёфта, он то ба имрӯз аз насл ба насл гузашта, то ба замони мо ба пешрафту дастовардҳои ҳеле зиёд ноил гаштааст [11, с. 88]. “Маънавии маънавӣ”-и Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ қомилан дар маънои зарбу усул ва оҳангҳои мусиқӣ офарида шудааст ва қолли муҳаққиқони осори Мавлавӣ эътироф намудаанд, ки ҳазорон ҳазор байтҳои беаъволи ин асар бадоҳатан, ҷарҳ задану рақс кардан, овозхонӣ кардану рубоб навохтан эҷод карда шудааст [2, с. 134]. Бо ифтихор метавон гуфт, ки миллати тоҷик то имрӯз мероси пурғановати миллии худро ҳифз намуда, барои рушди минбаъдаи он тамоми имконоти эҷодиро истифода бурда истодааст. Агар аз рӯи қиёс таърихи соҳҳои мусиқии мардумии тоҷикро нисбат ба соҳҳои мусиқии дигар халқҳо таҳлил намоем, маълум мегардад, ки соҳҳои мусиқии халқи тоҷик назар ба соҳҳои мусиқии мардумони дигар қадимтар буда, дар мавридҳои ҷудогона ҳамчун заминаи пайдоиши як зумра соҳҳои мусиқии дигар мардумон гаштааст. Дар тӯли қарнҳои соҳҳои мусиқии зиёдофарида шуда, соҳташон тағйир ёфтааст ва аксарашон аз байн рафтаанд. Барои паҳншавии соҳҳо, воқеа ба мақеи ҷуғрофӣ

давлатҳо, дар он давра сарҳадҳо монеа шуда наметавонистанд. Байни халқҳо, миллатҳо тӯли асрҳо робитаҳои зичи иқтисодӣ ва фарҳангӣ густариш меёфтанд ва бехтарин дастовардҳои якдигарро қабул менамуданд. Инчунин, новобаста аз ҳамдигар соҳае меофариданд, ки аз рӯйи сохт, шакл ва садо бо ҳам монандие доштанд. Ин аст, ки бисёр соҳаҳои миллатҳои дигар, аз қабилҳои соҳаҳои торӣ -камони, торӣ -зарбӣ, торӣ -мизробӣ ва нафасӣ номҳои якхела доранд. Масалан соҳаи най бо номи “Най”, “Ней”, “Ной” дар Осиёи Марказӣ, Эрон, Ҳиндустон, Қазқоз, ва молдова маъмул аст. Рубобҳои шакли гуногун, вале таҳти як номро дар Тоҷикистон, Узбекистон, Чин (вилояти Тсинсзян), Эрон (вилояти Сиистон), Покистон, Ҳиндустон (иёлати Чаму ва Кашмир), Озарбойҷон ва Афғонистон вохӯрдан мумкин аст [5, с.96]. Мутаасифона, бисёре аз ин соҳаҳои мусиқии мардуми тоҷик, ба монанди шохруд, қобуз, авлос, мусикор, нафис ва ғайра то замони мо нарасидаанд. Аз 70 номгӯи соҳаҳои мусиқӣ, ки дар маъхазҳои мусиқӣ ёдрас мешаванд, танҳо қисмати ками онҳо то замони мо расидаанд. Соҳаҳои мусиқии мардуми тоҷикро олим, мусикидон ва муҳаққиқи барҷаста Виктор Михайлович Беляев ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим намудааст:

-Соҳаҳои мусиқии кӯҳистони тоҷик, ки аз ҷиҳати навъу намуд бисёр нестанд ва аз лиҳози сохт одӣ мебошанд: нафасӣ -тутак қушнай (дунай); тори-ғижак, думбура, рубоби помири.

-Соҳаҳои мусиқии тоҷик, ки дар байни аҳолии водиҳо ва шаҳрҳо маълуманд: нафасӣ -дунай (қушнай), най, сурнай, карнай; торӣ -ғижак, дутор, танбӯр, рубоб, чанг; зарбӣ -дойра, кайроқ, нақора.

Соҳаҳои мусиқии мардуми тоҷик дар байни замон аз рӯйи хусусиятҳои иҷро, сохт ва тарзи садодиҳӣ ба гурӯҳҳои тори мизробӣ, тори камончадор, тори зарбӣ, нафасӣ ва зарбӣ ҷудо мешаванд:

Соҳаи рубоб ба гурӯҳи соҳаҳои тори мизробӣ мансуб буда, тавассути мизроб навохта мешавад [9, с.3-5].

Олами соҳаҳои мусиқии Тоҷикистон хеле рангин буда, ҳар як соҳаи мусиқӣ сохт, намуд, садодиҳӣ ва хусусиятҳои ба худ хосро дорост.

Тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр намудаанд “...фарҳанги миллии мо заминаҳои устувор дошта, бо таъриху анъанаҳои қадима, гуногунрангиву хусиятҳои хоси худ, аз ҷумла осори хаттии нодир, мусаввараҳои камназир, мусиқии Шашмақом ва Фалак ва садҳо дастовардҳо ва падидаҳои дигари хунаро адаб имрӯз дар ҷаҳон машҳур аст” [1, с.13]

Яке аз соҳаҳои маъмули миллати тоҷик ин соҳаи рубоб мебошад. Баъди солҳои 40-ум дар назди Консерваторияи давлатии шаҳри Тошканд устохонаи илмӣ -таҷрибавӣ ташкил ёфт ва як гурӯҳ устоҳо бо роҳбарии А.И.Петросянс ба таъмири комилсозии соҳаҳои халқӣ камар бастанд. Дар натиҷа оилаи рубобҳо: рубоби прима, метсосопрано ва алт ба вучуд омад. Дар ин зимн, дигар намуди рубобҳо, ки аслан барои иҷрои мусиқии анъанавӣ бештар истифода мегарданд, аз қабилҳои рубоби бадахшонӣ, рубоби камони, тори шакарин низ хеле маълуманд.

Айни замон дар тамоми муассисаҳои таълимии соҳа ансамблҳои рубобнавозон таъсис дода шуда, ҳамзамон тӯли 82 сол (1939) аст, ки дар назди Филармонияи давлатии Тоҷикистон ба номи А.Ҷураев ансамбли бонувони рубобнавоз фаъолияти пурсамар намуда истодааст.

Рубоб (рабоб, рибоб) соҳаи мусиқии қадима ва дӯстдоштаи халқи тоҷик ва дигар халқҳои машриқзамин ба ҳисоб рафта, соҳаи тори мусиқист, ки дар байни халқҳои Хуросон хеле маълум аст. Тибқи маълумоти таърихӣ адабӣ рубоб шакли муарраби қалимаи паҳлавии “равода” буда, маънои “овози ҳазин баровардан”-ро доштааст. Баробари ин, дар Шарқ ва Аврупои Ғарбӣ бо шакли таҳрифшудааш – рубоб, ребаб, ребак ва ғайра паҳн гардидааст [12, с.4]. Рубоби имрӯза тахминан асрҳои 17-18 бо шакли каме тағйирёфта ва зеботаре маълум шуд. Тибқи иттилои Дарवेशалии Чангӣ соҳаи рубоб аз панҷ тор, ки ҷорҳои онҳо абрешимӣ ва яктоаш нуқрагӣ мебошад, иборат аст. То ба имрӯз ин соз бо мурури замон аз ҷиҳати сохт ташаккул ёфта, бо чанд намуд ба мо омада расидааст. Диапазони соҳаи рубоб аз си-и октаваи хурд то си беболи октаваи ҷорум (h – hes⁴), 5-тор дорад, ки дутои аввалаш ҷуфт буда, як тори ғавси пардагӣ дорад. Ҷуфти торҳо унисон ҷӯр мешаванд. Нотааш дар қалиди скрипкавӣ навишта шуда, онро бо мизроб менавозанд. Тавре зикр гардид, соҳаи рубоб хеле маълум буда, садояш ғолам аст ва аз ҷиҳати техникӣ имконияти васеъ дорад. Маъхазҳои адабӣ рубобро дар шаклҳои гуногун тасвир менамоянд. Аввали

асрҳои миёна дар сарзамини Эрон ва кишварҳои атрофи он рубобро бо камонча менавохтанд. Он косаи секунча (як кунҷ аз тарафи даста) иборат буда, яктара баештар шоирону гӯяндагони халқӣ, аз рубоби 2-3-тара ромишгарон ва муғанниёни касбӣ барои рақсу тарона ва мусиқии ансамблӣ истифода мебуданд. Ин соз тадриҷан дар Осиёи Миёна, вилояти Қошқар (ҳозира Син-Тезияни Чин) ва ба Ҳинд интиқол ёфт. Рубоб тахминан дар асрҳои XVII-XVIII дар вилояти Қошқар бо шакли каме тағйирёфта маъмул гардид. Дар гарданаи байни коса ва даста ду шохи камоншакл ба тарафи коса хамида илова карданд ва он бо номҳои лавибо (Чин), равад ва рубоб (қошғарӣ) машҳур гашт. Баъдтар бо ин намуди ташаккулёфтаи зебоаш дар Осиёи Миёна ва Ҳиндустон шухрат ёфт. Рубоби пештара аз байн рафта, ҷойи онро рубоби шохдори қошғарӣ (ё қашқарӣ) гирифт ва он дар байни тоҷикон ва ўзбекҳо то ҳол машҳур аст. Дар маъхазҳои то асри XX маҳфузбуда, дар хусуси диапазон ва ҷиҳатҳои техникӣ, тарзи услуби навохтани рубоб маълумоти аниқ дида намешавад. Ҳамчунин сабти нотаҳоиаш низ вуҷуд надошт. Танҳо дар нимаи аввали асри XX дар китоби В.Беляев оиб ба тарзи соз (чӯр) ва диапазони рубоби қошғарӣ чунин маълумот дода шудааст. Дар байни ин созҳо рубоби қошғарӣ (қашқарӣ) ҳоло яке аз созҳои маъмули якканавозӣ, ансамблӣ ва оркестрист. Дарозии он 90 – 100см буда, косаи мудаввари кафлесмонанд дорад (чуқуриаш 11 – 13см). Онро аз ҷуби тут, тӯс, зардолу, арча ва ғайра метарошанд. Ба рӯи косааш пардаи дили гов, пӯсти моҳӣ ва ғайра мекашанд. Дар гарданаи дасташ аз ду тараф шохҳои камоншакл (дарозииаш 10 – 12см) дорад. Нӯги даста ба қафо ҳам хӯрда, дар он гӯшаҳо (дар баъзе намуди он гӯшаҳои филизӣ) ҷой гирифтаанд. Дар рӯи пӯсти коса ҳарак ҷойгир аст (барои чӯри тозаии пардаҳо ҳарак пешу қафо бурда мешавад). Дар дасти рубоб ғайр аз пардаи мутлақ (3 овози тори қушода) боз 24 пардаи диатоникиву хроматикӣ мавҷуд аст, ки ҳар яке он ду октаваи пурраро дар бар мегирад ва шакли нави рубоби қошғарӣ 2 тори филизии ҷуфт ва як тори синтетикӣ ғафс дорад, ки садои бам (бас)-ро медиҳад. Рубоби қошғарӣ дар калиди скрипкавӣ бо кварта-квинта соз мешавад, дар навиштан: тори якум ля-и октаваи якум, тори дуум ми-и октаваи якум ва тори сеум ля-и октаваи хурдро дар бар мегирад. Диапазони он дар навиштан аз ля-и октаваи хурд то ля-и октаваи сеумро фаро гирифта, аз навишташ як октава паст садо медиҳад. Бинобар ин, рубоби қошғарӣ ба қатори созҳои транспониркунанда дохил мешавад. Тавре зикр гардид, ҳунари мусиқии сунатии касбии тоҷик ибтидои худро аз замони Сосониён мегирад ва имрӯз он роҳи таърихӣ қариб 1500-соларо тай намудааст. Унсурҳои асосии он доимо ба таври шифохӣ маъмул буданд. Дар маркази ин чараёни таълими мактаби “устод-шогирд” ташаккул ёфт [14, с.46]. Бояд таъкид кард, ки нақш ва аҳаммияти системаи таҳсилот дар соҳаи фарҳанг ва санъат ва омода намоеши кадрҳои соҳибтаҳассус ҳамчун меъёри сатҳи рушди соҳа доништа шуда, дар ин замина нигоҳдошт ва ташаккули суннатҳои анъанавии “Устод-шогирд” ҳамчун ҷанбаи мукаммали таълимӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа мебошад. Айни замон, дар муассисаҳои таълимии соҳаи фарҳангу ҳунар баҳри ба роҳ мондани фаъолияти таълими мусиқии анъанавии ниёгонамон қорҳои зиёде, аз ҷумла омӯзиши мутахассисони оянда ҷиҳати таълиму тарбияи минбаъдаи насли наврас дар раванди услуби анъанавӣ “Устод-шогирд” дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, тарҳрезии барномаҳои шаклан нави таълимӣ дар асоси сабку услуби анъанавӣ анҷом дода шуда, бобати ворид намудани омӯзиши мусиқии анъанавӣ дар барномаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ бо истифода аз системаи мазкур тадбирҳои зарурӣ амалӣ шуда истодаанд. Маврид ба зикр аст, ки барои қорӣ намудани услуби таълимоти омӯзиши мусиқии анъанавӣ дар МДТ “Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода” тадбирҳои амалӣ роҳандозӣ гардида, системаи таълимии он ба сабку услуби анъанавӣ ва фанҳои махсуси таълими мусиқӣ чараён мегирад. Дар раванди омӯзиши мусиқии анъанавӣ дар доираи системаи таълимии “Усто-шогирд” дар сози рубоб устодони донишкада таваҷҷуҳи бештарро ба нигоҳдошти вазни асосии усул аз ҷониби шогирд, таносуби назмӣ, оҳангӣ ва усулӣ (зарбҳои ҳамроҳикунанда), инчунин баланд бардоштани маҳорати иҷрокунандагӣ ва техникаи садобарории шогирд дар сози мусиқӣ равона месозанд. Ҳамзамон, дар ин равад ба қобилияти дарки мусиқӣ (сомеаи мусиқӣ)-и шогирд, дониши мусиқӣ ва маънавиёти шогирд таваҷҷуҳи хоса зоҳир мегардад. Дар ин замина, аксари устодони донишкада дар асоси таҷрибаи бадеии хеш ҷиҳати ворид намудани элементҳои нав ба оҳангҳои анъанавӣ, ба маҳорати шогирдони худ ҷиҳати бадохатан иҷро намудани ягон пораи асари мусиқии анъанавӣ диққат медиҳанд. Масъали омода намудани мутрибони анъанавӣ дар сози рубоб нозукиҳои хоси худро соҳиб

аст, ки танҳо бо донишу маҳорати устодоне, ки дар ин ҷода таҷрибаи бойи сахнавӣ ё иҷрокунандагӣ доранд, вобастагӣ дорад. Дар ин зимн, бо ташаббуси роҳбарияти донишкада пайваста сарояндагону мутрибони машҳури ҷумҳурӣ ва устодони варзидаи санъат ба муассиса даъват гардида, барои боз ҳам зинда гардонидану нигоҳ доштани сабку равияҳои гуногуни санъати анъанавӣ ва баланд гаштани сатҳи маҳорат ва малакаи иҷрокунандагии шогирдон дар ин самт сахми арзанда мегузоранд. Яке аз масъалаҳои муҳим ин баланд бардоштани сатҳ ва сифати таълим дар донишкада, ин таъмин намудани донишҷӯён бо маводи гуногуни таълимӣ мебошад. Азбаски сози рубоб ҳоло ҳамчун сози якканавозӣ ҳам дар мусиқии анъанавӣ ва ҳам касбӣ маъмул аст, талабот ҷиҳати интиҳоби репертуари таълимӣ барои он низ сол аз сол афзуда истодааст. Бояд тазаққур дод, ки норасоии асарҳои анъанавӣ дар репертуари таълимӣ дар аксари муассисаҳои таълимӣ дида мешавад [10, с.54].

Бо назардошти ин, репертуари мусиқии анъанавӣ дар кафедраҳои тахассусии донишкада пайваста таҷдиди назар карда шуда, айни замон, навоҳои халқии тоҷикии такмилёфта, ба монанди “Гули сунҷит”, “Кокул дорӣ”, “Ёр гулсуманӣ”, “Балҷувонӣ”, “Рақси бадахшӣ”, “Ақрамҷон”, “Заррагул”, “Ашагулон”, “Гар намедони бидон”, “Ёри масҷоҳӣ”, “Маҳмудӣ”, “Сабзак лаби ҷуй”, “Духтари зебо”, “Занг”, “Уфари Шуғнон”, “Чобукдастон”, “Навои бедак”, “Фалак” ва “Насими кӯҳсор” барои рубоб ва оркестр, инчунин садҳо асарҳои мусиқии анъанавӣ ба репертуари таълимии МДТ “Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода” ворид гардидаанд. Қобили зикри хос аст, ки сози рубоб дар баробари иҷрои оҳангҳои композиторон, инчунин дар иҷрои суруду оҳангҳои мусиқии Шашмақому Фалак таъсис дода шудаанд, ки бешак сози рубоб дар иҷрои асарҳои мусиқӣ нақши калон дорад. Бояд тазаққур дод, ки самтҳои афзалиятноки соҳаи таълим дар МДТ “Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода” ин, пеш ҳама, ташаккули фарҳангии маънавии наврасону ҷавонон дар заминаи арзишҳои миллӣ маҳсуб ёфта, баҳри таҳвили бегазанди мероси бою рангини ниёгони соҳибтамадуни хеш, ба мисли сарояндагиву навозандагии анъанавӣ ба насли ҷавон пайваста тадбирандешӣ карда мешавад. Созҳои миллӣ дар амалияи мусиқии анъанавӣ маҳсули эҷодиёти мафкураи касбӣ буда, аз аввалин давраҳои пайдоиши худто ба имрӯз ҳамчун ифодакунандаи тафаккури мусиқии инсонӣ омили асосӣ ба ҳисоб мераванд. Пас метавон гуфт, ки соҳаи мусиқӣ ҳамчун ифодаи моддии маҷмуи тафаккури мусиқии инсонӣ ба вучуд омада, дар шароити имрӯза омӯзиши таълимии онҳоро ҳамчун дастур ва ё воситаи асосии таълимӣ қабул кардан зарур аст. Мусаллам аст, ки дар доираи самтҳои афзалиятноки Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон соҳаи фарҳангу ҳунар ҷойгоҳи хос дошта, дар ин замина дар шароити фазои зудтағйирёбандаи фарҳанги ҷаҳонӣ баланд бардоштани сифати тарбияи мутахассисони касбӣ, азнавсозии сохтор ва устувор гардонидани шаклҳои фаъолияти муассисаҳои таълимии соҳаи мусиқии касбӣ ва анъанавӣ, инчунин ворид намудани анъанаҳои миллии мусиқӣ ҳамчун қисми таркибии таҳсилоти мусиқии касбӣ, яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа мебошанд [13, с.67].

Таърихи мусиқии халқи тоҷик, давраҳои гуногуни пайдоиш ва ташаккулу тақомули санъати мусиқӣ, жанру намудҳои гуногуни он, ҳаёту фаъолияти эҷодии олимону ҳунармандон, ҳофизону мутрибон, композиторон ва донандагони хуби фарҳанги мусиқии мардуми моро меомӯзад. Боҳабар будан аз гузаштаи фарҳанги халқи хеш, омӯзиши таърихи бою рангини мусиқии мардуми тоҷик, донишҷӯёнро бо давраҳои гуногуни инкишофи он шинос намуда, дар ташаккули ҷаҳонбиниву ахлоқ ва рушди маънавии онҳо сахми назаррас мегузорад.

Мусиқии мардуми тоҷик ба дарахти азиме шабоҳат дорад, ки решаҳои ба умқи қарнҳо фуру рафта, аз танаи устувор, шоху барги ҳамешасабз, гулҳои рангоранг ва меваҳои шахду шахдбор мураттаб гардидааст.

«Шашмақом» ва «Фалак», «Мавриғ» ва «Нақш», «Гуруғлӣ» ва дигар суруду навоҳои мардумӣ маҳсули тафаккур ва эҳсоси олии мардумӣ мебошанд, ки тӯли садсолаҳо тармиму такмил ёфта, то ба мо расидаанд. Мусиқии мардуми мо аз Борбади Марвазӣ ва ҳамасрони ӯ ибтидо гирифта, тавассути олимону шоирон, ҳофизону ҳунармандони мардумӣ ва донандагони илмиву амалии мусиқӣ аз аср ба аср аз насл ба насл, гирдбоду туфонҳои таърихро убур карда, то замони мо расидааст.

АДАБИЁТ:

1. Абубакр Зубайдов. Насими амбарафшон – Душанбе, Ирфон, 2012, 184с.

2. Аслиддин Низомов. Таърихи мусиқии тоҷик – Душанбе, “Истеъдод” – 2018, 308с.
3. Аслиддин Низомов. Таърихи мусиқии тоҷик – Душанбе, “Эҷод” – 2018, 134с.
4. Виктор Беляев. Очерки по истории музыки народов СССР, вып. 1. Музыкальная культура Киргизии, Казахстана, Туркмении, Таджикистана и Узбекистана. Москва - 162, 402с.
5. Чурахон Обидпур. Дарси рубоб. – Душанбе: Ирфон, 1982.
6. Чурахон Обидпур. Суруд ва мусиқӣ . Китоби дарсӣ барои синфи 4. Душанбе “Собириён”- 2007, 88с.
7. Ҳалимов К. Суруд ва мусиқӣ барои синфи 6. Душанбе -2014, сах 7-9.
8. Ҳабибов Ш. Санҷиши хорҳои мактабӣ . Маориф ва маданият. Душанбе-1978, 4с.
9. Шарипов Ш. Суруд ва мусиқӣ барои синфи 5. Душанбе-2008, сҳ 90.
10. Абдувалиев А. Донишномаи Шашмаком, Душанбе – 2009, 423с.
11. Низомов Х. Созшиносӣ , Душанбе – Адиб, 2016, 130с.
12. Гулназаров С. Системаи “Устод - шогирд” ва мавқеи он дар омӯзиши Шашмаком, (мақола) Душанбе – 2011.
13. Низомов Х. Созҳои мусиқии тоҷик ва ҳунари созтарошӣ , Душанбе – Сарредаксияи миллии Энсиклопедияи тоҷик – 2012, 142с.
14. Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷилди 3, Душанбе – 2004, сах 67.
15. Худойбердиев С. Татбиқи устод – шогирд омили асосии рушди ситемаи таълими мусиқӣ , Душанбе – Истеъдод, 2011, 208с.

СОЗИ РУБОБ ВА МАВҚЕИ ОН ДАР РАВАНДИ ОМӢЗИШИ МУСИҚИИ АНЪАНАВӢ ЗИМНИ ДАРСӢОИ СУРУД ВА МУСИҚӢ

Дар мақолаи мазкур сози рубоб ва мавқеи он дар омӯзиши мусиқии анъанавӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар асоси таҳлили пажӯҳишҳои олимони тоҷик (Чурахон Обидпур, Аслиддин Низомов, Наим Ҳақимов, Абубакр Зубайдов, Хуршед Низомов, Виктор Беляев, Эрна Гейзер ва дигарон), инчунин манбаҳои энсиклопедӣ ва барномаҳои таълимӣ вобаста ба мавқеъ ва раванди омӯзиши мусиқии анъанавӣ дар сози рубоб ҳулосабарорӣ карда шудааст.

Ҳамзамон дар мақола, вобаста ба таърихи сози мусиқӣ , аз ҷумла сози рубоб хусусиятҳои иҷроқунандагӣ , репертуари омӯзиши мусиқии анъанавӣ дар сози мазкур дар муассисаҳои таълимии соҳа дар заминаи системаи “Устод - шогирд” маълумоти мухтасар дода шудааст.

Муаллиф дар ин мақола ҷойгоҳ ва нақши дарси мусиқӣ ва сурудро дар ташаккулпазирии ҷаҳони маънавии хонандагон таҳлил ва баррасӣ намуда, дар баробари ин роҳи муосири таълими ин фанро нишон додааст. Андешаву мулоҳизаҳои ҳудро бо иқтибос овардаи аз фармудаҳои муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ асоснок кардааст. Инчунин дар хусусӣ истифодаи сози рубоб зимни дарсҳои суруд ва мусиқӣ аз эҷодиёти бастакорон таълифнамуда пешниҳоди андешаҳои ҷолиб баён кардааст.

Калидвожаҳо: рубоб, санъати мусиқӣ , осор, суруд, диапазон, ансамбл, хусусият, иҷроқунандагӣ , репертуар, ифтихори миллӣ , меҳанпарастӣ , наврас, ҷавонон, ҷомеа, дарс, устод, шогирд, истиқлолият, фарҳанг, оҳанг, композитор, нота, бастакор, тафаккур, ахлоқ, эҷод.

ИНСТРУМЕНТ РУБОБ И ЕГО ПОЛОЖЕНИЕ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ТРАДИЦИОННОЙ МУЗЫКИ НА УРОКАХ ПЕСНИ И МУЗЫКИ

В статье рассматривается структура рубаба и его место в изучении традиционной музыки. На основе анализа исследований таджикских ученых (Джурахон Обидпур, Аслиддин Низомов, Наим Хақимов, Абубакр Зубайдов, Хуршед Низомов, Виктор Беляев, Эрна Гейзер и др.), а также энциклопедических источников и образовательных программ, связанных с положением и процесс обучения традиционной музыке осуществляется на инструменте рубаб.

В то же время в статье рассматриваются история музыкальных инструментов, в том числе инструмента рубаб, его исполнительские особенности, репертуар традиционных занятий музыкой на этом инструменте в учебных заведениях краткая информация дана по системе «Учитель – Ученик».

В данной статье автор анализирует и рассуждает о месте и роли уроков музыки и пения в формировании духовного мира учащихся и в то же время показывает современный способ преподавания этого предмета. Свою мысль он обосновал цитатами отечественных и зарубежных исследователей.

Также в частном порядке он использовал инструмент рубаб на уроках пения и музыки, сочинял композиции композиторов, высказывал интересные предложения и мнения.

Ключевые слова: рубаб, музыкальное искусство, произведение, песня, диапазон, ансамбль, характеристика, исполнение, репертуар, национальная гордость, патриотизм, молодежь, общество, урок, учитель, ученик, независимость, культура, мелодия, композитор, нота, композитор, мышление, этика, творчество.

Маълумот дар бораи муаллиф: Собиров Фируз Низомович муаллими калони кафедраи назария ва методикаи тарбияи мусиқӣ - бадеии, факултаи педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел (+992) 902 77 18 38)

Информация об авторе: Собиров Фируз Низамович, старший преподаватель кафедры теории и методики музыкально-художественного образования педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни. Телефон (+992) 902 77 18 38)

Author information: Sobirov Firuz Nizamovich, senior lecturer of the department of theory and methodology of music and art education, faculty of pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel (+992) 902 77 18 38)

ТАРБИЯИ ВАТАНДҮСТӢ ВА ХЕШТАНШИНОСӢ ҲАНГОМИ ШИНОСОӢ БО ТАБИАТ ДАР ДАВРАИ ТОМАКТАБӢ

Раҳмонова Н.Х

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар солҳои охир ба масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ дар тамоми низоми таҳсилот, аз он ҷумла дар муассисаҳои томактабӣ диққати махсус дода мешавад ва ин матлаб яке аз вазифаҳои тарбия ва инкишофи ахлоқии кӯдакон буда, дар тарбияи ватандӯстии кӯдакон аҳамияти калон дорад. Аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият дар Тоҷикистон яке аз мақсадҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ, эҳё ва барқарорсозии арзишҳои анъанаҳои миллӣ дар ҳаёти ҷомеа ва дар асоси онҳо тарбия кардани насли наврас ба таври ҳамоҳанг рушдффта ба шумор меравад. Зеро арзишҳо ва анъанаҳои миллӣ яке аз мабдаъҳои маънавия ба шумор мераванд, ки истиқлолияти мамлакати моро таҳким мебахшанд. Арзишҳо ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик аз асрҳои наслҳои сершумор ба мерос гирифта шуда, дар раванди тулони таърихӣ ташаккул ёфта, ба онҳо эҳтиром ва муҳаббат ба Ватан, ватандӯстӣ ва омодагӣ ба ҷимояи мусаллаҳонаи он, садоқат ба хотираи насло, эҳтиром ба калонсолон ва ғайра хос мебошанд.[8, с.25]

Иҷрои ин вазифаҳои тарбияи ватандӯстӣ дар ҷомеаи муосир дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» (2022) махсус таъкид карда шудааст. Тибқи талаботи ҳуҷҷатҳои барномавӣ-методи соҳа, Стандарти давлатии тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак (аз рӯзи таваллуд то 7 (6) солагӣ) ва барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон» дар муассисаи томактабӣ ба тарбияи ахлоқию ватандӯстӣ диққати ҷиддӣ дода шудааст.

Тарбияи ватандӯстӣ яке аз вазифаҳои муҳими тарбияи ахлоқӣ буда, зарурати онро таҷрибаи таърихӣ инсоният нишон додааст. Муҳаббат ба аҳли оила, маҳали зист (кӯча, деҳа, шаҳр) ва диёри табиати нотақрори он моҳияти асосии ҳиссиёти ватандӯстиро ташкил медиҳад. Тарбияи ҳисси шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ масъалаи мураккаб ва серпахлу буда, он ба ҳисобгирии хусусиятҳои синусолӣ, таҷрибаи иҷтимоии кӯдак ва интиҳоби усулу воситаҳои махсуси таъсиррасониро талаб менамояд. Бояд ба ҳисоб гирифт, ки дар давраи томактабӣ ҳиссиётҳои ахлоқии ватандӯстӣ, инсондӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, худшиносӣ, худбаҳодӣ ва ғайраҳо ташаккул намеёбанд, балки ба инкишофи минбаъдаи онҳо замина гузошта мешавад. Минбаъд дар ҷараёни кори таълиму тарбия дар оила, муассисаи таҳсилоти томактабӣ ва мактаб ҳиссиётҳои ахлоқӣ тақмил меёбанд ва ғанӣ мегарданд [7, с.43].

Ҳиссиётҳои дилбастагӣ, муҳаббат ба наздикон (падару модар, бародару хоҳар, бобою бибӣ ва дигар хешовандон), муҳити зист ва табиати он ҳиссиётҳои дилбастагӣ ва муҳаббат ба Ватанро оғоз мебахшад. Дар ташкили тарбияи ватандӯстӣ истифодаи одату анъанаҳои миллӣ, адабиёту санъат, ёдгориҳои таърихӣ меъморӣ ва табиати гирду атроф мавқеи хоса доранд [7, с.47].

Шиносоии кӯдакон бо табиати мафтункунандаи диёр яке аз вазифаҳои муҳими муассисаҳои томактабӣ ба шумор меравад. Дар раванди азхудкунии донишҳо ва ҳосил кардани маҳоратҳо оид ба олами набототу ҳайвонот дар кӯдакон сифатҳои шахсӣ рушду таномул меназиранд.

Кӯдаконро аз рӯзҳои аввали ҳаёт на танҳо одамону ашёҳо, инчунин табиати нотақрор дар оғӯш мегирад. Табиат ба руҳ ва дилу дидаи кӯдак, ба ҳиссиёт ва олами маънавии ӯ таъсир расонда, шавқу завқ ва хурсандии беохир ато менамояд. Табиати рангину гуворо ба гуногуншаклӣ ва зебоии худ дар дили кӯдак нақш мебандад. Ба назари ӯ чунин менамояд, ки гуё паррандагон барои вай месароянд ва ҳашаротҳо мепаранду мечаҳанд. Кӯдак ба нурҳои ҳаётбахши офтоб, сади боридаи борон, вазидани шамол, дурахши моҳтобу

ситораҳо назора намуда, кӯшиши атрофи онҳо бештар доништанро менамояд. Ана, ҳамин тавр кӯдакон бори нахуст табиатро идрок мекунамд, онро дӯст медоранд ва ҳисси кунҷковиашон бедор мешавад. Мавҷудоти табиат аз ҷилои қатраи борони рӯи баргҳо то олами набототу ҳайвонот кӯдакро ба худ ҷалб менамояд. Ҳамаи ин ба инкишофи қобилият ва тахайюли эҷодии кӯдак таъсир мерасонад. Ҳарчанд кӯдакон бо шавку ҳавас ба муҳити зист назар кунанд ҳам, лекин на ҳама чизро мебинанд, баъзан ҳатто чизи асосӣ аз назари онҳо дур мемонад. Агар калонсолон якҷоя бо кӯдакон ба ҳайат оянду ба онҳо на табиатро тамошо кардан, балки дидани онро омӯзонанд, кӯдакон боз ҳам бештар меҳонад табиатро донанду фаҳманд [9, с.102].

Барои бачаҳо низ ҳама мавҷудоти табиат, аз ҷумла об манбаи маълумоти амику илмӣ оид ба олами атроф мебошад. Ҳодисаҳои табиат, исмҳои ашёҳо, олами набототу ҳайвонот луғати фарҳангии кӯдаконро ғанӣ гардониди, ба инкишофи нутқи алоқаноки онҳо кумак мерасонанд.

Мушоҳидаҳои табиат, муқоисаи ҳодисаву воқеаҳо, онҳоро ҳулоса карда тавоништан, кӯшишу хоҳиши бисёртар доништа гирифтани ва ғайра ба инкишофи нутқи тафаккур дар давраи томактабӣ мусоидат мекунад. Калонсолон ба воситаи табиат ба ҳазорҳо саволҳои чӣ? аз кучо? чӣ хел? чаро? –и кӯдакон ҷавоб гардониди метавонанд. Ҳангоми дарси табиати атроф кӯдакон ҷудо кардани умумияту фарқият ва алоқамандии қонуниятҳои табиатро доништа мегиранд. Дар ин раванд инкишофи фикри тахайюл, ҳиссиёт ва қобилияти кӯдакон вусъат мегиранд.[10, с.89]

Дар барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон» шиносӣ бо табиатро барои гурӯҳи хурдсолон пешбинӣ менамояд. Дар ин кор сайругашт имконияти калон медиҳад, зеро дар ҳар як сайругашт кӯдакон донишҳои гирифтаашонро мустаҳкам намуда, боз бо чизҳои нав шинос мешаванд.

Ба иҷрои вазифаҳои дар пеш гузошташуда ҳамон вақт моил шудан мумкин аст, ки агар кӯдаконро бо сирру асрори табиат шинос намоем. Чизҳои аҷоибу шавқоварро оид ба растанию ҳайвонҳо нишон дода, аз бӯи муаттари гулҳо ва зебоии онҳо ҳаловат бурданро омӯзонем. Шиносӣ бо табиат ба инкишофи сифатҳои зиндадилӣ, зиракӣ, муносибати хайрхоҳона ва эҳтиёткорона ба ҳамаи мавҷудоти зинда ёрӣ медиҳад [1, с.123].

Тазаккур мебояд, ки агар кӯдак табиатро дӯст дорад, ҳаргиз гулу гулзорро поймол намесозад, лонаҳои паррандагонро вайрон намекунад, ҳайвонҳоро озор намедиҳад. Дар муассисаи томактабӣ барои ташаккули муҳаббат ба шаҳри азиз, деҳот, кишвар, ватан диққати ҷиддӣ дода мешавад. Бинобар ин ба кори мураббӣ оид ба шиносоии кӯдакон бо табиат талаботи зиёд гузошта мешаванд. Агар муррабия аз биология дониши зарурӣ дошта бошад, метавонад дар ғӯшаи табиат чӣ тавр шинонидани растаниҳо, нигоҳубини ҳайвонҳо, паррандагон, моҳиёро ба кӯдакон нишон диҳад ва чӣ тавр дар гулзори полз кор карданро ба онҳо омӯзонад. Ҳамаи ин донишу маҳорату малакаҳо барои ба мактаб омода гаштани кӯдакон заруранд.

Дар таҷрибаи амалии муассисаи томактабӣ воситаи асосии дарки табиат мушоҳида аст. Маҳз ба воситаи мушоҳида кӯдакон сабабҳои ба амалоии ҳодисаҳои табиат ва алоқамандии онҳоро фаҳмида мегиранд. Табиат ба тарбияи зеҳнии кӯдакон, инкишофи тафаккури мантиқӣ ва нутқи онҳо мусоидат мекунад. Агар муррабия дар кӯдакон нисбат ба табиат шавку рағбат бедор кунад, он гоҳ дар онҳо лаззати бадеӣ пайдо мешавад. Дар ин маврид кӯдакон на танҳо зебоиро мебинанд, балки ҳудашон онро меофаранд [4, с.75].

Муҳаббат ба табиат, муносибати эҳтиёткорона ба он, ғамхорӣ ба мавҷудоти зинда, на танҳо шавку ҳаваси доништагирии кӯдаконро бедор менамояд, инчунин дар дили онҳо эҳсоси ватанпарастӣ, меҳнатдӯстӣ, эҳтироми калонсолон ва ҳифзи олами атрофу сарватҳои онро тарбия менамояд. Аз ин рӯ, вазифаи муҳими мураббия тарбияи муҳаббат нисбат ба табиати кишвари азиз, бедор кардани хоҳиши ҳифз ва сабзонидани растаниҳо, дар дили кӯдакон пайдо кардани меҳру муҳаббат ба ҳамаи мавҷудоти зинда мебошад. Ин вазифа ҳамон вақт амалӣ мегардад, ки агар кӯдакон оид ба табиат донишҳои одитарин дошта бошанд. Дар муассисаи томактабӣ бояд ба кабудизоркунии қитъаҳо аҳаммият дода шавад, зеро сабзаю кабудӣ паррандагони зиёдро ба худ ҷалб мекунад. Дар ҳонаҷаҳое, ки кӯдакон бо дастони худ барои паррандагон месозанд, паррандагон лона мегузоранд. Зимистон бо ёрии бачаҳо мебояд «ошхонаи паррандагон» ташкил кард, зеро дар вақти сармо ба он мусиҷаҳо, гунҷишкон, кафтарҳо, майнаю зогҷаҳо париди меоянд ва дон меҳӯранд [4, с.80].

Ҳаминро бояд зикр намуд, ки шиносӣ бо фаслҳои сол ва тағйироти он дар тарбияи кӯдакон аҳамияти калон дорад. Мисол, мавриди фасли баҳор ба кӯдакон дар бораи аз хоби дуру дароз бедоршавии табиат нақл карда, диққати онҳоро ба тағйироте, ки дар фасли баҳор ба амал меояд, равона кардан зарур аст. Ҳамзамон фаҳмонидаи лозим аст, ки баҳорон ҳаво гармтар мешавад, ранги осмон вобаста ба ҳаво тағйир меёбад, рӯзҳо дарозтар шуда, дар кӯҳҳо барфҳо об мешаванд ва яхҳо об шуда, обхезиро ба вучуд меоранд, ҷӯйҳо равон мегарданд, баргҳои дарахтон месабзанд, сабзаю гулҳо мерӯянд. Паррандагон бо овози баланд месароянд, гунчишакон дар кӯлмакҳо оббозӣ мекунанд. Фароштурук, булбул ва дигар паррандагон аз ҷойҳои гарм парида меоянд. Шабпараку гамбусакҳо пайдо мешаванд. Одамон либосҳои гарми худро ба либосҳои нисбатан сабук иваз намуда, дар рӯи ҳавлиҳо ниҳолшинонӣ мекунанд. Марди деҳқон заминро шудгор карда, гандум мекорад. Хуллас, дар ҳама ҷо иди меҳнат ҷӯш мезанад [4, с.85].

Мушоҳидаи ҳодисаҳои табиати ғайризинда инҳоро дар бар мегиранд:

Офтоб: дар аввалҳои фасли баҳор ҳаво тағйирёбанда аст. Шамоли хунук мевазад. Рӯз то рӯз ҳаво гармтар мешавад. Кӯдаконро ба сайру гашт бароварда мефаҳмонем, ки имрӯз гармии офтоб зиёдтар аст. Барфи ҳозир борида бо таъсири гармии офтоб тез об мешавад. Метавонед дар ду зарф барфро гирифта, яктоашро дар офтобрӯя гузоред ва дигарашро дар ҷои соя. Баъд ба кӯдакон нишон диҳед, чӣ тавр барфи дар офтобрӯя буда тез об шуд. Вале дар ҷои соя буда ҳанӯз об нашудааст. Бо ин амал мо метавонем таъсири гармии офтобро ба кӯдакон фаҳмонда диҳем.

Шамол: Вазидани шамоли форамо кӯдакон бо тезӣ ҳис мекунанд. Метавонед ба кӯдакон ин шеърро хонда диҳед:

Биё-биё, эй шамол,
Шамоли масти кӯҳсор
Бар заминҳо об деҳ,
Ғалла сабзад тез-тез.

Мушоҳидаи олами растаниҳо.

Дар ин фасл табиат бениҳоят тағйир меёбад. Ҳама ҷо бо сабза сабзпӯш мегардад. Аз дарахту буттаҳо, майсазорҳо бӯи муаттар ба машом мерасад. Диққати кӯдаконро ба растаниҳои дар гулзор буда, ҷалб намоед ва фаҳмонед, ки боғбонҳо махсус навъҳои нави растаниҳоро мерӯёнд. Инчунин, кӯдаконро бо растаниҳои хурӯй: бойчечак, гулҳои сияхгӯш, қоқу, лола ва ғайраҳо шинос намоед. Дар бораи гули қоқу ин шеърро хонед:

Ман аз лаби ҷӯ,
Бикандам қоқу.
Чун пойҳои зоғ,
Пойҳояш дароз.
Дар сараш кулоҳ,
Сабук мисли коҳ.
Пос ба чолокӣ
Ба зерӣ тоқӣ,
Мондам онро шод.
Лек омад боз,
Ба монанди дузд,
Кулоҳашро бурд.

Беҳуда халқ фасли баҳорро фасли зеботарин – арӯси сол нагуфтааст. Дарахтон дар ин фасл муғча, гул ва барг мебароранд. Гулҳои дарахтони мевадихандаро бо якдигар муқоиса мекунем ва диққати кӯдаконро ба шумораи зиёди занбӯрони асал ҷалб намуда, мепурсем, ки барои чӣ онҳо дар даву тозанд.

Мушоҳидаи олами ҳайвонот

Ҳашаротҳо. Ба миқдори зиёди хомӯшаку пашшаҳо аҳамият медиҳем. Муайян мекунем, ки дар кучо бисёртар замбӯру шабпарақҳо ҳастанд. Бигзор кӯдакон онро мушоҳида кунанд. аз онҳо мепурсем, ки кадом паррандаҳо ҳашаротҳоро дар ҳаво медоранд.

Паррандаҳо

Саъба. Онҳо аллакай лона гузоштаанд ва мунтазири бачабарорианд. Ба кӯдакон мефаҳмонем, ки паррандаҳо ба одамон ғоидаи калон меоранд. Хӯроки асосии онҳо ҳашаротҳои зараррасон мебошанд. Лонасозии фароштурукро ба кӯдакон нишон дода, ин шеърро кироат менамоем:

Фароштурук,
Фароштурук.
Думат микроз,
Омади боз.
Аз лаби сой,
Оварди лой.
Шифти хона,
Сохти лона.
Бача кардӣ,
Кача кардӣ,
Лонаат шуд
Аз бача пур.
Бо бачахот,
Ширкулча хӯр.

Ҳамин тавр, кӯдаконро бо дигар фаслҳои сол ва тағйиротҳои мавсимии он шинос кардан зарур ва хатмист, зеро ҳамаи ин корҳо меҳру муҳаббати кӯдаконро ба табиат зиёд намуда, ҳисси ватандӯстиашонро боз ҳам афзунтар мегардонанд.

Машиғулиятҳо бо кӯдакони гурӯҳи омодагӣ ба мактаб

Мавзӯ: Сухбат оид ба оби сеҳрангез.

Мақсад: 1. Оид ба аҳаммияти об дар ҳаёти мо нақл намудан. Нишон додани ҳолатҳои об ва дар бораи хусусиятҳои гуногуни об маълумот додан.

2. Бозии серҳаракати «Қатраҳо гирдо-гирд давр мезананд».

Мақсад: Ба кӯдакон оид ба даврзании об дар табиат одитарин тасаввуротҳоро ҳосил кунонидан.

Таҷҳизот: Матои дарози бараш васеи осмонранг. Зарфҳо бо об, шир, шарбат, қатраҳои об.

Рафти машғулият:

Мураббия шеърӣ Ҳадиса Қурбонова «Об омад»-ро қироат мекунад:

Об омаду об омад,

Равон, давон, ғазалхон.

Аз баҳри Норақ омад,

Ба дашти синабирён.

Мураббия: Бачаҳо, шумо имрӯз дар кучо обро дидед? (дар хона, кӯча). Об барои чӣ лозим аст ва мо онро чӣ тавр истифода меканем? (менӯшем, хӯрок мепазем, даст мешӯем, оббозӣ мекунем, чомашӯӣ мекунем, фарши хонаро мешӯем, ба гулҳо об медиҳем). Бачаҳо кани фикр кунед, об дар кучо чамъ мешавад? (дар хавз, обанбор, қубурҳо).

Бачаҳо, бо об эҳтиёткорона муносибат кунед, обро беҳуда сарф кардан лозим нест. Оё шумо фаҳмидан мехоҳед, ки дарёҳо аз кучо пайдо мешаванд? (Мураббия дар наздаш матои бараш васеъ ва дарози рангаш кабудӣ осмониро мегузорад). Дар рӯи замин дарёҳои гуногуни хурд калон бисёрранд ва ҳамеша ба ким кучо мешитобанд. Дарёи калон аз бисёр чӯю чӯйчаҳои хурд пайдо мешавад. Мехоҳед чӯи калони худро созед? Матои аз ҳама васеи дароз ба чӯи асосӣ табдил меёбад, боқимондааш (тасмачаҳоро истифода бурдан мумкин аст) ба чӯйчаҳо. Тасмачаҳои кабудро ҳамин тавр гузоред, то ки чӯйчаҳо ба дарёи калон қорӣ шаванд. Онро муҳофизат бояд кард. Мураббӣ аз кӯдакон хоҳиш мекунад, ба назди мизе, ки дар болояш ду зарф – дар яке об ва дар дигаре шир истодааст наздик оянд. Дар даруни ду зарф қошукча гузоранд. Дар кадоми ин зарфҳо қошукча маълум аст ва дар кадомаш маълум нест? барои чӣ? Кӯдакон бояд хулоса бароранд: об шафоф, шир бошад не. Мураббия аз кӯдакон хоҳиш мекунад, ки обро чашанд. Вай мазза дорад? Шир ё шарбатро барои чашидан диҳед. Иббот кунед, ки об мазза надорад. Мураббия мегӯяд, ки об ширгарм, хунук, гарм шуда метавонад. Таклиф мекунад, ки ангушташонро ба оби гарм ва хунук ғўтонанд. Дар дарёҳо, кӯлҳо ва баҳрҳо об гарм ва хунук шуда метавонад. Баъзе моҳиён, ҳайвону растаниҳо танҳо дар оби ширгарм, баъзеяшон дар оби хунук зиндагӣ карда метавонанд.

Мураббия бо кӯдакон бозии «Қатраҳо гирдогирд давр мезананд»-ро мегузарад.

Мураббия мегӯяд, ки вай модар, яъне абр асту бачаҳояш бошанд, қатраҳо. Онҳо бояд ба роҳ бароянд. Мусикӣ садо медиҳад, ки он садои боридани боронро ба ёд меорад. Қатраҳо меҷаҳанд, медаванд, мераксанд. Қатраҳо ба замин афтиданд. Ҷаҳидаву бозӣ карданд. Онҳо алдоҳида-алоҳида ҷаҳида, зик шуданд. Баъдан якҷоя шуданд ва ба чӯйчаҳои хурд қорӣ

шуданд (қатраҳо даст ба даст гирифта, ҷӯйчаро ташкил доданд). Ҷӯйчаҳо бо ҳам вохӯрданду ҷӯйи калон шуданд. Қатраҳо ба дарёи калон шино карда, сайру гашт мекунанд. Дарёҳо ҷорӣ шуда ба баҳрҳои хурду калон дохил шуданд (кӯдакон давра шуда, давр мезананд). Қатраҳо дар баҳрҳо шино карда, ба хотир меоранд, ки модар-Абр гуфта буд: «Ба хона баргардед». Ҳамин вақт офтоб гармӣ медиҳад (офтобак рақсунон намудор мешавад). Қатраҳо сабук шуда ба боло мебароянд (қатраҳо боло баромада дастҳояшонро боло мебардоранд). Аз таъсири нурҳои офтоб қатраҳо бухор шуда, ба назди модар-Абр бармегарданд.

Офарин, қатраҳо, худатонро нағз нигоҳ доштед. Акнун бо ман бимонед, чунки шумоёнро пазмон шудам ва баъдтар ба шумоён барои сайругашт боз иҷозат медиҳам (абр ва қатраҳо мераванд).

Табиат воситаи муҳими мустаҳкам намудани ҷисми кӯдакон аст. Дар вақти оббозӣ, сайру гашт, мушоҳида, меҳнат, дар оғӯши табиат кӯдакон худро бардам, бақувват, серҳаракат ҳис намуда, таассуротҳои нав ҳосил мекунанд. Мушоҳидаи алафу буттаҳо, дарахтону боғҳо, паррандаю ҳайвонот, ҳашароту ползхӯ, меҳнати одамон дар фаслҳои гуногуни сол ба кӯдакон хурсандию вақти хуш бахшида, онҳоро ба ҳаракату амалиёт водор менамоянд. Масалан, чиндани барги дарахтон, ғамхорӣ дар ҳаққи паррандаҳо, ҳайвонҳо (хӯрок додан, муҳофизат намудан, нигоҳубин кардан, ёри расондан ба калонсолон) барои кӯдакон кори шавқовар буда, онҳоро ҷисман обутоб медиҳад [4, с.84].

Дар ҳавои кушод гузаронидани бозиҳои серҳаракат гардиши хун, фаъолияти мушакҳо, нафаскашӣ ва инкишофи ҳаракати кӯдаконро таъмин месозад. Истифодаи об, ҳаво ва офтоб бошад, воситаи муҳими обутобдихӣ, пурқувватгардонӣ ва тобоварии бадан мебошад.

Кӯдакон на танҳо ҳодисаҳои табиати гирду атроф ва меҳнати калонсолонро мушоҳида менамоянд, инчунин худ низ дар он иштирок менамоянд. Нигоҳубини гулу буттаҳо, моҳичаю паррандаҳо, ҳайвоноти хонагӣ, иштирок дар меҳнати калонсолон (ғундоштани ҳосил дар боғу полз), малака ва маҳорати меҳнатии кӯдаконро дар оғӯши табиат ташаккул дода, ҳиссиётҳои меҳнатдӯстӣ, ёрии байниҳамдигарӣ, муносибатҳои неки байни кӯдакону калонсолонро ба вучуд меорад. Дар натиҷа табиат ва меҳнат воситаи муҳими иҷрои вазифаҳои тарбияи меҳнатдӯстии кӯдакон мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон». Душанбе соли 2012.
2. Волков Г.Н. Этнопедагогика, Москва, 1999.
3. Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников. М.: 1989: с. 49-73.
4. Ғуломов Н. Табиат, эҷодиёт ва зебӣ. Табиатро ҳифз намоед. Маҷмуаи мақола. Оила ва кӯдакистон: ҷӣ тавр кӯдакро ба мактаб омода намуд. Душанбе, 2006, саҳ. 75-85.
5. Козлова С.А. Воспитание патриотических чувств. «Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников». Москва, «Просвещение», 1989.
6. Мачидова Б., Турғунова З.Т. «Ватанам – ифтихорам» (таълими Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон). Душанбе 2004 с.
7. Мачидова Б. Тарбияи ҳисси ватандӯстӣ дар хурдсолон Мактаб ва ҷомеа. Душанбе, 2002 с. 43-47.
8. Мачидова Б. Каломӣ бадеӣ дар кӯдакистон. Душанбе, 2003, 25 с.
9. Мачидова Б. Нақши адабиётӣ бадеӣ дар тарбияи ҳисси ҳештаншиносии кӯдакон. Маҷмуаи мақола. Оила ва кӯдакистон: ҷӣ тавр кӯдакро ба мактаб омода намуд. Душанбе, 2006. с. 92-115.
10. Мачидова Б., Мирхонова Н. Ташаккули ҳисси ҳештаншиносии ва ватандӯстӣ дар хурдсолон. Маҷмуи мақола. Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ №1. Душанбе. 2007. с. 84-90.

ТАРБИЯИ ВАТАНДҶҶСТӢ ВА ХЕШТАНШИНОСӢ ҲАНГОМИ ШИНОСОӢ БО ТАБИАТ ДАР ДАВРАӢ ТОМАКТАБӢ

Дар ин мақола нақши табиат ва зебоиҳои нотақрори он дар парвариши ҳисси ватандӯстӣ ва ҳештаншиносии кӯдакони синни томактабӣ суҳан ба миён оварда шуааст.

Дар заминаи таҳлили адабиётҳои илмӣ таҳлилу баррасии нақши шиносӣ бо табиат дар ташаккул додани ҳиссиётҳои ватандӯстӣ дар даври томактабӣ мебошад. Ин раванд бо истифода аз роҳу усул ва воситаҳои таъсиррасонӣ ба ҳиссиёт, шуур, рафтор, олами маънавӣ, сифатҳои ахлоқӣ ва инкишофи ақлию зеҳнии кӯдаконро таъмин менамояд. Муаллиф таъкид ба он намудааст, ки ошноӣ бо табиат дар тафаккури кӯдакон нақши амиқ гузошта, дар тарбияи зебопарастии онҳо муҳим арзёбӣ мегардад. Муаллиф фикру мулоҳизаҳои худро бо тақя намудан бо афкори муҳаққиқон ва бо овардани мисол аз ҳодисаву ашёҳои табиат асоснок ва бозғтимод гардонидаст. Инчунин, пораҳои шеърӣ аз

шоирони муосир оварда, перомуни шигифтиҳои табиат ва таъсири он ба зехну шуури кӯдакон, махсусан эҳсоси гарми онҳо нисбат ба дороиҳои табиати Ватани худ андешаҳои қобили тавачҷух баён доштааст.

Калидвожаҳо: синни томактабӣ, муассисаи томактабӣ, волидон, мураббия, инкишоф, худишиносӣ, ватандӯстӣ, ҳеитанишиносӣ, ташаққулёбӣ, ҳиссиёт, меъёр, иҷтимоишавӣ.

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ И ЭТНИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В СОЧЕТАНИИ С ОБЩЕНИЕМ С ПРИРОДОЙ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ.

В этой статье рассказывается о роли природы и ее уникальных красотах в воспитании патриотизма и самосознания у детей дошкольного возраста.

В основе анализа научной литературы лежит анализ и рассмотрение роли знакомства с природой в формировании патриотических чувств в дошкольном возрасте. Этот процесс обеспечивает использование путей, методов и средств воздействия на чувства, сознание, поведение, духовный мир, моральные качества и интеллектуальное развитие детей. Автор подчеркивает, что знакомство с природой играет глубокую роль в мышлении детей и является важным фактором в формировании у них чувства прекрасного. Автор обосновывает и придает достоверность своим идеям и мнениям, опираясь на мнения исследователей и приводя примеры из природных явлений и объектов. Он также процитировал фрагменты стихотворений современных поэтов, в которых высказываются интересные мысли о чудесах природы и ее влиянии на умы и сознание детей, особенно на их теплые чувства к природным сокровищам своей родины.

Ключевые слова: дошкольный возраст, дошкольное учреждение, родители, воспитатели, развитие, самосознание, патриотизм, самопознание, формирование, чувства, нормы, социализация.

PATRIOTICAL AND ETHNIC EDUCATION WHILE EXPERIENCE WITH NATURE IN THE PRESCHOOL PERIOD

This article discusses the role of nature and its unique beauties in cultivating a sense of patriotism and self-awareness in preschool children.

Based on the analysis of scientific literature, the role of familiarity with nature in the formation of patriotic feelings in preschool children is analyzed and discussed. This process uses methods and means to influence the feelings, consciousness, behavior, spiritual world, moral qualities, and intellectual and intellectual development of children. The author emphasizes that familiarity with nature plays a profound role in children's thinking and is an important assessment in the upbringing of their aesthetic values. The author substantiates his thoughts and opinions by relying on the opinions of researchers and by giving examples of natural phenomena and objects. Also, excerpts from poems by contemporary poets have been cited, expressing interesting thoughts about the wonders of nature and its impact on the minds and consciousness of children, especially their warm feelings towards the natural treasures of their homeland.

Keywords: preschool age, preschool institution, parents, educators, development, self-awareness, patriotism, self-knowledge, formation, feelings, norms, socialization.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонова Насима Хумроновна - ассистенти кафедраи педагогика, психология ва методикаи тарбияи томактабии Донишгоҳи Давлатии Омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ниишонӣ: Чумхурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе E-mail: rahmonovan86@gmail.com. 918 75 09 90

Информация об авторе: Рахмонова Насима Хумроновна - ассистент кафедры педагогики, психологии и методы дошкольного образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна, Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, 918 75 0990, E-mail: rahmonovan86@gmail.com.

About the author: Rakhmonova Nasima Khumronovna - Assistant at the Department of Pedagogy, Psychology and methods of preschool education Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, E-mail: rahmonovan86@gmail.com.

**20-СОЛАИ ОМУЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСИ, ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ
ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ
20-ЛЕТИЕ ИЗУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ, ТОЧНЫХ И
МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В СФЕРЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
20 YEARS OF STUDY AND DEVELOPMENT OF NATURAL, EXACT AND
MATHEMATICAL DISCIPLINES IN THE FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION**

**МАФҲУМ ВА НАҚШИ ФАРДИКУНОӢ ДАР
РАВАНДИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА**

Ҷонмирзоев Эрач Ҷонфидоевич

Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзиш кормандони соҳаи маориф

Фардикунонии таълим пешниҳоди тафрикаи маводи таълимӣ, қор қарда баромадани системаҳои супоришҳои дараҷаҳои гуногуни душворӣ ва ҳаҷм, қор қарда баромадани системаи тадбирҳои ташкили раванди таълимро дар гуруҳҳои реалии таълим дар бар мегирад; бо назардошти хусусиятҳои фардии ҳар як хонанда ва аз ин рӯ, мафҳумҳои «тафрикаи дохилӣ» ва «фардикунонӣ» аслан якхелаанд. Истифодаи тафрика дар раванди таълим барои ташаккули шахсияти эҷодқор, мақсаднок, дарк намудани ҳадаф ва вазифаҳои ниҳони таълим имконият фароҳам меорад; баланд бардоштани фаъолият ва пурзур намудани ҳавасмандии таълим; тафаккури прогрессивии педагогиро ташаккул диҳад.

Яке аз муҳимтарин асосҳои фардикунонӣ ва тафрика дар таълим ба назар гирифтани хусусиятҳои психологӣ хонандагон мебошад. Мақсади асосии фардикунонӣ ва тафрикавӣ нигоҳ доштан ва рушди минбаъдаи шахсияти донишҷӯ, тарбияи ҷунин шахсе мебошад, ки шахсияти беназир ва беҳамторо муаррифӣ кунад.

Ҳангоми татбиқи равиши фардӣ ва тафрикавии таълим муаллим бояд ба типологияе така кунад, ки ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошад:

- ✓ барои ҳамаи гуруҳҳои хонандагон якхела бошад;
 - ✓ динамикаи гузариши хонандаро аз як гуруҳ ба гуруҳи дигар нишон диҳед, яъне. муаллим бояд нашъунамои шогирдро дида тавонад ва онро ба назар гирад;
 - ✓ имкониятҳои қори дастаҷамъонаро бо гуруҳҳои гуногуни хонандагон равшан муаррифӣ намояд;
 - ✓ имконияти интихоби системаи қор бо ҳар як гуруҳи хонандагон муҳайё қарда шавад.
- Дар асоси гуфтаҳои боло ҳулосаҳои зеринро баровардан мумкин аст:
- ✓ таълиме, ки нисбат ба ҳар як хонандаи алоҳида татбиқ мешавад, танҳо дар сурате инкишофёбанда буда метавонад, ки он ба сатҳи инкишофи ҳар як хонанда мувофиқат кунад;
 - ✓ объективона муайян қардани дараҷаи ибтидоии инкишофи ҳар як хонанда дар шароити зарурии меҳнати ӯ мувофиқ бошад;
 - ✓ барои инкишофи қобилияти фикрӣ воситаҳои махсусе, ки донишро инкишоф медиҳанд, талаб мекунад, ки аз ҷиҳати мазмун бояд мушқилии оптималӣ дошта, малақаҳои оқилонаи меҳнати фикриро ташаккул диҳанд.

Ҷанбаҳои умумии педагогӣ ва психологӣ фардикунонии таълим дар асарҳои омӯзгорон ва равоншиносон Л. Выготский, П.Л. Блонский, П.В. Каптерева, Н. Крупская, А. Макаренко, В. Сухомлинский ва дигарон дида мешавад. Дар методологияи таълими математика паҳлӯҳои алоҳидаи фардикунонии таълим дар асарҳои Н.Ф. Вапняр, В. Монахова, Г.В. Дорофеева, Г.И. Саранцева, С.Е. Царева, М.И. Моро, Н.Ф. Вапняр масъалаҳои ёрии фардӣ ба хонандагон ҳангоми анҷом додани қори мустақилона ба назар мерасад. Ин ёрӣ мувофиқи нақшаи Н. Вапняр, бо роҳи зиёд қардани нишонҳо ба амал бароварда мешавад. Дар ин ҳолат ҳуди хонанда бояд тасмим бигирад, ки ба ӯ ин ё он ишора лозим аст ё не. В.М. Монахов ба масъалаҳои технологияи раванди таълими математика дар муассисаҳои миёна ва олӣ машғул шуда, барои азхуд қардани материалҳои таълимӣ дар се зина, ки дараҷаи пасттарини он ба талаботи стандарти давлатӣ мувофиқ аст, супориш медиҳад. Ба сатҳҳои тақсим қардани вазифаҳои таълимӣ аз тарафи омӯзгор ва интихоби вазифаҳо аз ҷониби хонандагон сурат мегирад. Г.В. Дорофеев проблемаҳои умумии маориф, мақсадҳои тарбия, проблемаҳои гуманизатсияро таҳқиқ мекунад. Дар ин самт бавосита ба масъалаҳои фардикунонии раванди таълим дахл мекунад. Г.И. Саранцев оид ба проблемаи гуманизатсия қор қарда, талаботро ба системаи машқҳои математика ва шартҳои ба хусусиятҳои фардии хонандагон мувофиқ будани машқҳо қор қарда баромад. Дар асарҳои А. Жафярова масъалаҳои фардикунонии таълимро дар ду ҷиҳат таҳлил мекунад. Вай

пешниҳод кард, ки таълими фардӣ тавассути омӯзиши махсуси хонандагон ва омӯзиши фосилавии хонандагон амалӣ карда шавад.

Фардикунонии таълим аксар вақт тавассути пешниҳоди вариантҳои гуногуни вазифаҳо ба хонандагон дар гурӯҳҳои гуногун ба даст оварда мешавад. Дар чунин мавридҳо фардикунонӣ ба фарқ кардани хонандагон дар гурӯҳҳои типологӣ рост меояд. Ҳангоми тафриқа аз ҷониби омӯзгор ба хонандагон нақши иҷрокунанда дода мешавад, аз ин рӯ, дар онҳо пеш аз ҳама сифатҳои иҷрокунанда ташаккул меёбанд, дар ҳоле ки ҷомеаи муосир ба одамони эҷодкор тафаккур эҳтиёҷ дорад. Фардикунонӣ мутобиқи ҳадафҳои таълимии имрӯза дар ҳоле сурат мегирад, ки хонанда ҳуқуқ ва имкони интиҳоб ва шахсан муайян кардани маънои чизи омӯхташавандаро дошта бошад (С.Е. Царева).

Омӯзиши фардӣ ва фардикунонии таълим метавонад дар ду шакл амалӣ карда шавад:

- ✓ бо иштироки фаъолонаи ҳуди хонандагон дар муайян кардан ва ба амал баровардани роҳи таълими фардии онҳо;
- ✓ бе чунин иштирок.

Фардикунонӣ то солҳои 90-ум дар системаи маорифи Руссия таҳия ва амалӣ карда шуд. Ва танҳо ҳоло омӯзиши фардӣ бо иштироки фаъолонаи хонандагон, аз ҷумла омӯзиши фардӣ дар математика талабот пайдо кардааст.

Фардикунонии таълим ба таъминоти таълимию методӣ вобаста аст. Дар зинаи миёна барои таҳияи ин гуна китобҳои дарсӣ, бахусус аз ҷанми математика, бештар кӯшиш бояд ба харҷ дода шавад. Омӯзиши фардӣ аз рӯи табиати худ бояд ба хонанда нигаронида шуда, майл, шавқ рағбат ва хусусиятҳои ӯ дар раванди таълим ба назар гирифта шавад.

Омӯзиши фардӣ ин омӯзишест, ки ба зухур ва нигоҳ доштани қобилиятҳои фардии хонандагон нигаронида шудааст, ки мундариҷаи он дар баробари донишҳои меъёрӣ, диди фардӣ ва фаҳмиши ҳар як хонанда аз ҷанми таълими математика ва усули фаъоли таълими математика имкон медиҳад ва ба эътибор мегирад. Ин воситаҳо ва шаклҳои таълим ба хонандагон имкон медиҳанд, ки дар тарҳрезии мундариҷа ва ташкили таълим фаъолона ширкат варзанд ва ба онҳо имконияти интиҳоби сатҳи азхудкунии маводи таълимӣ фароҳам оранд.

Ба ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки:

1) ҷомеаи муосир ба одамони мустақил, тафаккури эҷодкорона ниёз дорад, ки тавонанд интиҳоби худ ва масъулияти худро барои амалу кирдорҳои худ ба дӯш гиранд, маҳз дар давраи ибтидоӣ ташаккули сифатҳои номбаршудаи шахсӣ, инкишоф меёбад; ки дар процесси таълими фардӣ ба тайёр кардани кадрҳои, ки кодиранд ва вазифаҳои меҳнатии худро хушсифат иҷро кунанд;

2) дар таърихи маориф масъалаи фардикунонӣ муддати тӯлонӣ муайян карда шуда буд ва ҳалли он дар ҳар давра тавассути коркардҳои назариявӣ ва татбиқи онҳо дар он шаклҳои ташкили таълим ва бо ҳамон воситаҳои амалӣ мешуд, ки ҳадафҳои онҳо ба миён гузошта шудаанд; таълими фардӣ, ки ба ҳадафҳои имрӯза мувофиқ аст, танҳо оғоз меёбад;

3) дар амалияи таълими математикаи муосир ба хонандагон дар раванди таълим ба ташаккули малакаҳои равишии хонандагон (қобилияти иҷрои амалиёти фикрӣ, маҳорати ҳисоб кардан, ҳалли масъалаҳои стандартӣ ва ғайра.) таваҷҷӯҳи асосӣ дода мешавад, дар ҳоле, ки ҷӣ тавре, ки амалия нишон медиҳад; ба ҷанбаи системанокии мафҳумҳои омӯхташаванда, дарёфти мазмунӣ шахсӣ дар чизи омӯхташаванда, ки хусусияти зарурии омӯзиши фардикунонидашуда мебошад, нокифоя эътибор дода мешавад;

4) фардикунонии таълими математика дар муассисаҳо дар давраҳои қаблӣ бештар тавассути супоришҳои омӯзгорон дорои мазмун ва дараҷаи мураккабии гуногун амалӣ мешуд, ки дар интиҳоби онҳо, инчунин дар усули татбиқи онҳо хонандагон иштирок намекарданд;

5) таъминоти таълимию методии таълими математика дар айни замон ба татбиқи таълими фардӣ ба қадри кифоя мутобиқ карда нашудааст.

Дар натиҷаи ҳамаи он ҷӣ ки гуфта шуд, метавон гуфт, ки аз як тараф, байни талабот ба таълими фардии математика, имкониятҳои он ва ҳолати воқеии инкишоф ва татбиқи таълими фардӣ ихтилоф мавҷуд аст. Ба маънои умумӣ, мафҳуми таълими фардӣ одатан ҳамчун ташкили раванди таълим бо назардошти хусусиятҳои фардӣ фаҳмида мешавад, ки он аз ташкили раванди таълим бо хонандагон гуногун бо тарзҳои гуногун, ҳангоми татбиқи ҳадафҳои гуногун иборат аст. Ҳамин тавр, ба муассисаи замони муосир

характернок буда, ки хусусиятҳои фардӣ ба назар гирифта мешавад, то «якхела будани ҳамаи хонандагон» таъмин карда шавад. Дар вақти хондан, масалан, дар курси математика ҳамаи хонандагон бояд на танҳо як дониш дошта бошанд, балки як хел фикр мекарданд, як чизро мефаҳманд ва як хел рафтор мекунанд. Аз ин рӯ, бо ёрии ин гуна фардикунонӣ тарбия на танҳо ба инкишофи ҳислатҳои фардӣ мусоидат намекард, балки, баръакс, ба ҳамвор кардани тафовутҳои фардӣ мусоидат мекард. Аз нуқтаи назари муосир, чунин омӯзишро қомилан фардӣ ҳисоб кардан мумкин нест. Имрӯз эътироф шудааст, ки шахсият ва рушди фардӣ арзишҳои мебошанд, ки бояд дар раванди таълим ҳифз ва инкишоф дода шаванд. Таълими математика дар муассисаи замони муосир барои хонанда расонидан ба донишҷӯ дар дидани маънои фардии мафҳумҳои математикӣ, дарки худ ва омӯхтани зиндагӣ дар ин ҷаҳон пешбинӣ шудааст. Аз ин рӯ, танҳо чунин таълимиро метавон таълими фардии математикаро номид, ки хусусиятҳои фардиро ба эътибор гирифта, бо мақсади нигоҳ доштани хусусияти фардии шахсият равона карда шавад.

Дар давраҳои гуногун омӯзиши фардӣ аз рӯи ҳадафҳои фарқ мекард, ки барои онҳо хусусиятҳои фардӣ ба эътибор гирифта мешуданд. Тафовути асосии муассисаи замони муосир дар он аст, ки имрӯз мақсади таълим нигоҳ доштани шахсият аст; Бо ин нигоҳ доштан, муассиса вазифаҳои худро иҷро мекунад, вобаста ба ин мафҳуми таълими фардӣ равшан карда мешавад.

Муассиса ин макони таълим аст, бинобар ин, фаъолияти пешбаркунанда ва ташкилкунандаи муассиса пеш аз ҳама хуб ба роҳ мондани фаъолияти тарбиявӣ мебошад. Бо истифода аз усули инсондӯстона ва дар шаклҳои инсондӯстона тарбия кардани одами бомаърифат яке аз вазифаҳои асосии тарбия мебошад. Масъалаҳои асосӣ, ба назари ман, инҳоянд:

✓ чӣ тавр таъмин намудани муваффақияти ҳар як хонанда дар таълим;

✓ чӣ тавр дар дарс бо тамоми синф ва бо ҳар як хонанда дар як вақт кор кардан мумкин аст?

Шояд яке аз зиддиятҳои асосӣ дар муассисаи ҳозира дар он бошад, ки аз як тараф, раванди дониш характери фардӣ дошта бошад, аз тарафи дигар, таълим ба таври оммавӣ ташкил карда мешавад. Ба ин муносибат шаклҳои тарбияи оммавӣ ва азхудкунии фардии дониш яке аз вазифаҳо мебошад.

Роҳҳои имконпазири рафъи ин зиддият тафриқа ва фардикунонии таълим мебошанд, ки онро яке аз самтҳои гуманизатсияи раванди таълими муосир арзёбӣ кардан лозим аст.

Фардикунонии таълимиро дар дидактикаи муосир ҳамчун ба назар гирифтани хусусиятҳои фардии хонандагон дар тамоми шакли усули он дар раванди таълим, сарфи назар аз он, ки кадом хусусиятҳо ва то чӣ андоза ба назар гирифта мешаванд, муайян мекунанд. Фардикунонӣ дар амалия ҳамеша нисбӣ аст: чун қоида на хусусиятҳои фардии ҳар як хонанда, балки гурӯҳи хонандагони дорои характери якхела ба назар гирифта мешавад; Принсипи мазкур на дар тамоми ҳаҷми фаъолияти таълимӣ, балки фақат давра ба давра, дар баъзе намудҳои онҳо амалӣ мегардад.

Фардикунонии таълим бояд аз қисмҳои фардӣ, шахсӣ ва тафриқавӣ, ки пеш аз ҳама ба таълим дахл доранд, фарқ кардан лозим аст.

Фардикунонии таълим чунин шаклҳои гуногун ва ба ҳам фарқкунандаи таълимиро дар бар мегирад, аз қабилӣ тарбияи оилавӣ ва ҳонагӣ, таълим дар синфхонаҳо, ки аз рӯи сатҳи тайёрии хонандагон ва бо назардошти вазъи саломатии онҳо ташкил карда мешаванд. Ба он инчунин омӯзиши берунӣ, худомӯзӣ ва омӯзиши фосилавӣ, нақшаҳои фардӣ (барномаҳо), усули лоиҳавӣ ва муносибати фардӣ дар синф (дарс) дохил мешаванд. Омӯзиши фардӣ ҳамеша фарқияти маводи таълимиро дар бар мегирад. Бояд донист, ки ин ду истилоҳ аз ҷиҳати мазмун фарқ мекунанд. Тафовут ин ба назар гирифтани хусусиятҳои фардии хонандагон мебошад, ки гурӯҳбандии хонандагонро аз рӯи заминаҳои интихобшуда барои таълими алоҳида талаб мекунад. Рафти тафриқакунонии таълим бояд хусусиятҳои шахс, хусусиятҳои психологӣ ва шахсии уро ба назар гирад. Дар раванди тафриқа ва фардикунонӣ нақши омӯзгор ҳалкунанда аст: самаранокии ин қисмҳо дар амалияи мушаххаси педагогӣ аз шахсият, ҳавасмандӣ ва маҳорати касбии омӯзгор вобаста аст.

Фардикунонии кори тарбиявӣ дохилисинфӣ.

Фардикунонии кори тарбиявӣ дохилисинфӣ шаклҳои зерин дорад:

✓ **кори фронталӣ**, ин татбиқи сатҳҳои гуногуни супориш дар баёни шифоҳии

муаллим ҳангоми пурсиш (аввал соддакунӣ, баъд мураккабсозӣ); бо назардошти фарқияти фардӣ дар бозиҳои нақшӣ ва муҳокима;

✓ **кори гурӯҳӣ**, ин ҳангоми ҳалли масъалаҳо дар гурӯҳи хурд кор кардан: хонандагонро ҷабҳол мекунад. Вақте ки хонандагон дар синф мустақилона кор мекунанд, ду намуди ҳамкориҳои кӯдаконро метавон истифода бурд: а) кори шарикон (ҳамкорон, кумак аз қавӣ ба заифтар) - ҳангоми такрор, ҳангоми машқ; б) кори мустақилонаи фардӣ (вазифаҳо вобаста ба хусусиятҳои фардии ҳар яки онҳо фарқ мекунанд) Комбинатсияҳои (гурӯҳбандии) гуногуни ҳамаи шаклҳои дар боло зикршударо дар кор амалӣ кардан мумкин аст.

Барои хонандагони қавӣ тавсия дода мешавад, ки ду намуди ғанисозии дониш бо равиши фардӣ ҷорӣ карда шавад:

1) намуди уфуқӣ – дониши хонандагон ғанӣ мегардад, адабиёти иловагӣ таъмин карда мешавад, мавзӯҳои нав дохил карда мешаванд;

2) назари амудӣ – дониш амиқтар мешавад, яъне вазифаҳои мушқилтар дода мешаванд, робитаҳои табиӣ амиқӣ байни падидаҳо омӯхта мешаванд ва ғайра.

Равишҳои зерин барои интиҳоби вазифаҳо барои донишҷӯён пешниҳод карда мешаванд:

- ✓ вазифаҳои, ки сатҳи донишҳои мавҷударо ба назар мегиранд;
- ✓ вазифаҳои, ки қобилиятҳои умумӣ ва махсусро ба назар мегиранд;
- ✓ вазифаҳои, ки сатҳи маҳорати омӯзиширо ба назар мегиранд;
- ✓ вазифаҳои, ки манфиатҳои маърифатиро ба назар мегиранд.

Мақсади нави якуми супоришҳо пешгирӣ кардани вазъиятест, ки хонанда бояд вазифаҳои навро иҷро кунад, ки аз сатҳи инкишофи худ паस्तтар аст.

Се намуди вазифаҳо тавсия дода мешаванд:

1) ба хонанда имкон медиҳад, ки донишҳои қаблӣ ва таҷрибаи ҳаётии худро бо маводи нав муттаҳид созад;

2) ташвиқ намудани хонанда ба баррасии муҳтасари маводи нави таълимӣ ва баъдан шинос шудан бо мавод барои ғанӣ гардонидани дониш;

3) хонандагонро маҷбур кардан ба ҷавоб иҷро кардани супоришҳои ғанигардонӣ ва ба ин васила ўро аз кор бо маводи нав озод кардан.

Дар ин маврид на ҷабҳолияти таълимии хонандагон (баҳо), балки инкишофи умумии онҳо, огоҳӣ ва таҷрибаи ҳаётии вобаста ба маводи омӯхташуда ба назар гирифта мешавад.

Дар вақти фардикунонии кори таълимӣ ва интиҳоби вазифаҳои реалии дараҷаи инкишофи равонӣ ба назар гирифта мешавад:

- ✓ қобилияти дар муддати кӯтоҳтар ба даст овардани дараҷаи баланди азхудкунӣ; чандирии раванди тафаккур;
- ✓ ҷусту ҷолокии тафаккур, мустақилият ва тафаккури эҷодӣ, қобилияти равшан нишон додани ҷизи муҳим ва мустақилона ба умумиятҳои нав омадан.

Ба хонандагони қобилиятноктар супоришҳои умумии камтар дода мешавад: супоришҳо бояд ба дараҷаи қобилияти хонандае, ки дар ғанӣ додашуда қобилияти махсус дорад, мувофиқ бошанд.

Илова бар ин, хонандагони қобилиятнок метавонанд супоришҳои дараҷаи мураккабтарро гиранд: кори таълимӣ барои хонандагони қобилиятнок аз ҷиҳати сифат мураккабтар мешавад: онҳо нисбат ба хонандагони дигар, супоришҳои таълимӣ мегиранд, ки дараҷаи баланди мураккабӣ ва душворӣ доранд.

Бо дарназардошти мавҷудияти шавқу завқӣ маърифатии хонандагон ва кумак расонидан ба ҷустуҷӯии роҳҳои қонеъгардонии онҳо омӯзгорон метавонанд ба хонандагон аз маводе пешниҳод намоянд, ки нуқтаи назари навро оид ба масъалаи таҳқиқшаванда муқаррар мекунанд, ки ба синну сол ва хусусиятҳои равонии хонанда мувофиқ аст:

- ✓ мутолиаи адабиёти иловагии илмӣ -оммавӣ;
- ✓ мутолиаи адабиёти бадеии иловагӣ;
- ✓ кор бо адабиёти маълумотнок;
- ✓ навиштани гузоришҳо, диктантҳои математикӣ ва сайёр, иншоҳо;
- ✓ иҷрои супоришҳо аз рӯи барномаҳои радио ва телевизион;
- ✓ иҷрои супоришҳо дар асоси таҳлили мақолаҳо (материалҳо) аз рӯзномаю

мачаллаҳо;

✓ тайёр кардани материалҳо барои газетаю журналҳои деворӣ ва дигар корҳои эҷодӣ.

Барои хонандагони заиф, фардикунониро метавон бо истифода аз усули зерин ба даст овард: - қобилияти интихоби вазифаи имконпазир аз шумораи хеле зиёди вазифаҳои гуногун; - бештар истифода бурдани воситаҳои аудиовизуалӣ; - имкони машваратҳои доимӣ бо донишҷӯёни қавӣ; - гоҳ-гоҳ ба донишҷӯёни заиф супоришҳои махсусан осонро пешниҳод мекунад.

Барои татбиқи муносибати фардӣ ба таълим ба хонандагон намудҳои зерини супоришҳо пешниҳод карда мешаванд:

- ✓ ҳатмӣ, пешниҳоди омӯзгор;
- ✓ муқоисавӣ, ин хонанда бо пешниҳоди омӯзгор интихоб мешавад;
- ✓ аз ҷониби омӯзгор барои иҷрои ихтиёрӣ, ғайриҳатмӣ тавсия шудааст;
- ✓ ихтиёрӣ, ки мазмунӣ онро худ хонанда муайян ва пайдо мекунад.

Ин супоришҳои фардӣ метавонанд дар корҳои беруназсинфӣ ва хонагӣ бомуваффақият татбиқ карда шаванд. Аммо омӯзгор бояд бо мақсади бештар намудани баҳо аз принципи озодона интихоб намудани навиҳои алоҳидаи супоришҳои хонандагон дар марҳилаҳои гуногуни дарс (муттаҳид, қори мустақилона, тест) истифода барад.

Усули қори фардӣ бо хонандагон дар синф

Дар марҳилаи аввали дарс, вақте ки омодагӣ ба дарки маводи нав ҷараён дорад, супоришҳои дифференсиалӣ ё фардӣ имконпазир аст, ки ба хонандагон дар хотир нигоҳ доштани он ҷизе, ки дар мавзӯ меоданд, кумак мерасонанд ва инчунин ҳавасмандиро ба омӯзиши он афзоиш медиҳанд.

1. Аз хонандагон хоҳиш карда мешавад, ки ду саволи аввалро пур кунанд.

(саволи сеюм пас аз омӯзиши мавзӯ пур карда мешавад)

Шумо дар бораи ин мавзӯ чӣ медонед? Шумо дар ин мавзӯ чиро доништан мехоҳед? Шумо дар ин мавзӯ чӣ омӯхтаед?

2. Барои омӯхтани мавзӯ саволҳо эҷод кунед.

3. Супоришҳоро дар қортҳо (варақа) иҷро кунед.

Дар марҳилаи омӯзиши маводи нав ҳам ташкили фардии раванди таълим ва ҳам шаклҳои гуногуни пайвастанӣ он бо қори фронталӣ ва гурӯҳӣ имконпазир аст.

1. Лоихаи фардӣ. Як қисми супоришро метавон дар хона бо истифода аз нусхаҳои тасвирҳои аз энциклопедияҳо ва китобҳои дарсӣ ҳамчун мавод иҷро кард.

2. Омӯзиши шаклҳои фардӣ ва гурӯҳӣ (синфӣ). Ҳар як хонанда супориши фардӣ мегирад ва натиҷаҳои онро ба гурӯҳи хонандагон ё тамоми синф гузориш медиҳад.

3. Омӯзиши қори фронталӣ ва фардӣ.

Муаллим маводи асосиро пешниҳод мекунад ва сипас системаи супоришҳои фардӣ ё гурӯҳӣ пешниҳод мекунад. Қор дар гурӯҳҳо имкон медиҳад, ки на танҳо сатҳи оптималии душвориро барои ҳар як хонанда таъмин намояд, балки аз нороҳатие, ки дар хонандагони «миёна» ва «заиф» ба вучуд меояд, пешгирӣ карда шавад. Дар марҳилаи мустақкам намудани маводи омӯхташуда имкониятҳои фардикунонӣ ва тафриқавӣ омӯзиш махсусан қалон аст. Дар хотир доштан зарур аст, ки дониши маводи таҷрибавию назариявиро мустақкам намуда, дар айни замон маҳорат ва усули қори таълимӣ (бодикқат шунидан, мушоҳида қардан, ҷавоб додан ба саволҳо ва ғайра). Ҳангоми ташкили ҷорабинҳои таълимӣ, шумо бояд равшан фаҳмед:

✓ қадом малака ва усули қори таълимӣ бо супориши муайян тақвият дода мешавад;

✓ қадом малака ва усули фаъолиятро тақвият додан қозим аст ва аз ин нуқтаи назар вазифаҳоро чӣ гуна гуногунсозӣ қардан қозим аст;

✓ қадом хонандагон ба қумаки омӯзгор эҳтиёҷ доранд ва дар қадом шакл пешниҳод қардани ин қумак мувофиқ аст;

✓ қадом хонандагон ва то чӣ андоза супоришҳои эҷодиро иҷро қарда метавонанд?

Назорати дониш. Проблемаи назорати дифференсиалии дониш дар шароити таълими фардӣ яке аз мушкилтаринҳост. Муҳим он аст, ки баҳодиҳӣ, аз як тараф, сатҳи дониш ва маҳорати ҳар як хонанда, аз тарафи дигар, динамикӣ, пешрафт ё регрессионии онҳоро инъикос намояд.

Табиист, ки шавқу ҳавас ба эҷодиёти дарс маҳдуд намешавад. Эҳтиёҷоти маърифатӣ хонандагонро барои бо омодагӣ иҷро кардани вазифаҳои эҷодӣ бармеангезад. Натиҷаҳои ҷустуҷӯ хонандаро ба донишҳои нав тела медиҳанд, гоҷаҳои нав тавлид мекунанд ва хоҳиши озмоиш ва муҳокимаи онҳоро бедор мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения: Общедидактический аспект. М.: Педагогика, 1977. 96 с.
2. Боярчук В.Ф. Межпредметные связи в процессе обучения. Вологда.: 1988. 56 с.
3. Бутузов И.Г. Дифференцированное обучение - важное дидактическое средство эффективного обучения школьников. М.: Педагогика, 1968. 140 с.
4. Выгодский Л.С. Избранные психологические исследования. М.: Педагогика, 1956. 95
5. Дифференциация обучения в средней школе / Монахов В.М., Орлов В.А., Фирсов В.В. // Советская педагогика. 1990. №8. с. 42-47.
6. Калмыкова З.И. Психологические принципы развивающего обучения. М.: Знание, 1979. 48 с.
7. Кирсанов А. А. Индивидуализация учебной деятельности школьников. Казань: Тат. кн. изд-во, 1980. 207 с.
8. Педагогическая энциклопедия: В 2-х т. /Под ред. И.А. Каирова, Ф.Н. Петрова. М.: Советская энциклопедия, 1964. Т.1. С. 832
9. Педагогическая энциклопедия: В 2-х т. /Под ред. И.А. Каирова, Ф.Н. Петрова. М.: Советская энциклопедия, 1964. Т.2. С. 912

МАҲҲУМ ВА НАҚШИ ФАРДИКУНОНӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА

Мақола дар бораи фардикунонии ҷараёни таълим бо истифодаи усули ғайбӣ мебошад. Инчунин дар хонандагон мустақилият, қобилияти маҳоратҳои худидоракунии, муошират кардан, таҳлилқунӣ ва баҳодихиро ташаккул медиҳад. Илова бар ин ба хонандагон имконият медиҳад, ки дониши назариявиро дар амал татбиқ намоянд. Дар ин усули тадрис омӯзгор метавонад алоқамандсозии ҷараёни таълим бо ҳаёти мувофиқ гардонад, то ки хонандагон аз мавзӯи омӯхташаванда маълумти зарурӣ пайдо менамоянд. Ҳамин тариқ, тафриқаи бисёрсоҳаи гуногунзина имконият медиҳад, на танҳо тайёрии сифатии хонандаҳоро барои таълими минбаъда дар макотиби олии амали намояд, балки ба воситаи ғайбӣ гуногуни таълимӣ ба ҳар яки онҳо шароити мусоидро барои нигоҳ доштан ва инкишофи мустақилияти онҳо ёри мерасонад. Истифодаи технологияҳои инноватсионии таълим барои самаранокии муносибатҳои ба хонандагон равонагардида, яъне дар шакли ҳамфаъл, бо тарзи ташкили муҳити дидактикии мусоид равона шудааст.

Калидвожаҳо: усули ғайбӣ, мустақилият, қобилияти маҳоратҳои худидоракунии, муошират кардан, таҳлилқунӣ ва баҳодихӣ, такрор (репродуктивӣ), баҳодихӣ дар ҳамкорӣ, эҷодӣ (креативӣ), таълими тафриқавӣ, муносибати тафриқавӣ, Усули «Хониши босифат; ҳамгироӣ, тафриқакунонӣ, технологияи инноватсионӣ, муносибати проблемавӣ, салоҳият, тафаккури интиқодӣ.

КОНЦЕПЦИЯ И РОЛЬ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКИ

Статья посвящена индивидуализации процесса обучения, при помощи активных методов. Активные методы позволяют повысить у учащихся самостоятельность, способность и умение самоуправлять, диалогизацию, анализ и оценивание. В этом методе обучения учитель имеет возможность связывать процесс обучения с жизнью, чтобы учащиеся при изучении материала получили необходимые знания. Таким образом, многообразные степенные дифференциации позволяют не только повлиять на качественную подготовку для дальнейшей подготовки в высших учебных заведениях, но и помогают им способом самостоятельного развития. Использование инновационной технологии в процессе обучения повышает активные отношения, связанные с учащимся и способствуют необходимой дидактической организации данного процесса.

Ключевые слова: активный способ, самостоятельность, способность и навыки самоуправления, диалогизация, анализ и оценка, повторение (репродуктивный), оценка при совместной деятельности, творчество (креативный), дифференцированное обучение, способ "Качественное изучение", дифференцированность, инновационные технологии, проблемное отношение, критическое мышление.

THE CONCEPT AND ROLE OF INDIVIDUALIZATION IN THE PROCESS OF TEACHING MATHEMATICS

This article is about the individualization of the educational process by using the active teaching method. Moreover, it develops students' independence, self-management, communication, analysis, and evaluation skills. In addition, it allows students to apply theoretical knowledge in practice. In this teaching method, the teacher can the teaching process to life, so that the students get the necessary information about the topic they studied. In this way, multi-disciplinary and multi-level differentiation allows not only to implement the qualitative preparation of students for further education in higher schools, but also helps each

one of them to maintain and develop their independence through various educational activities. The use of innovative technologies is aimed at effective student-oriented relations, in an interactive way of creating a favorable didactic environment.

Keywords: active method, independence, abilities and self-management skills, communication, analysis and assessment, repetition (reproductive), assessment in collaboration, creativity (creative), differential education, differential approach, "quality reading" method, integration, differentiation, innovative technology, problem-solving approach, competence and critical thinking.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷонмирзоев Эраҷ - Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф, дотсент, номзади илмҳои педагогӣ. Тел.: +992 93 793-64-64; почтаи электронӣ: eraj1964@mail.ru

Информация об автор: Джонмирзоев Эрадж – Республиканский институт повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования. Тел.: +992 93 793-64-64; электронный почта: eraj1964@mail.ru

About the author: Jonmirzoev Eraj - State department Republican Institute of Professional Development in Education, tel.: +992 93 793-64-64; email: eraj1964@mail.ru

ТАЪЛИМИ МАФХУМҲОИ ИБТИДОИ СОМОНАСОЗӢ ДАР МУҲИТИ WORDPRESS

Назаров А.П.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Саидов С.С.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Тел: 908-08-2384 91-962-4444

Асосҳои методи таълими ибтидоии сохтани сомонаҳо (вебсайтҳо) дар муҳити WordPress, коркарди пайдарҳамӣ ва методикаи таълими он ба донишҷӯёну хонандагон ва умуман таълимгирандагон маҳорату малакаи серталаби касбии омӯзгориро дар ҷаҳони рақамии имрӯза талаб менамояд. Бо ин мақсад дуруст меҳисобем, ки таълими мавзӯи мазкурро аз маводи таърихӣ ва инкишофи он оғоз намоем. Дар ин ҷо тавсифи муфассали методология ва методикаи таълими коркард менамоям. Муҳити сомонасозии WordPress як низомии маъмули идоракунии мундариҷаи кушодаасос (CMS) мебошад, ки ба таълимгирандагон имкон медиҳад, то сомонаҳоро эҷод ва идора кунанд [1], [2]. Ба таври одӣ, ин равзанаест, ки ба таълимгирандагон бидуни навиштани матни (коди) барнома аз сифр сомонаҳоро эҷод кунанд. Барнома ё муҳити сомонасозии WordPress аз ҷониби муҳандисон-барномасозон Мэтт Мулленвег [3] ва Майк Литтл [4] соли 2003 сохта шудааст. Он дар ибтидо барои блогерон ҳамчун платформаи блогнависӣ таҳия шуда буд, аммо бо мурури замон ба як як низомии маъмули идоракунии мундариҷаи кушодаасоси мукамал табдил ёфт, ки қодир ба дастгирии доираи васеи сомонаҳо мебошад. Муҳити сомонасозии WordPress бо сабаби осонии истифода, сода будан ва ҷомеаи фаъоли таҳиягаронаш зуд маъруфият пайдо кард. Ин асос барои дар доираи мавзӯи интиҳоб намудани он ба таълими таълимгирандагон ҳисобида мешавад.

Муҳити сомонасозии WordPress дорои афзалиятҳои зиёде мебошад, ки онҳоро ба таълимгирандагон омӯзонидан ба мақсад мувофиқ аст. Тавре қайд кардем, яке аз ин афзалиятҳо осонии истифодаи он аст. Равзанаи WordPress дорои муҳити корбарии интуитивӣ мебошад, ки барои таълимгирандагон ва ҳатто барои шурӯкунандагон эҷод ва идоракунии сомонаҳоро осон мекунад. Муҳити сомонасозии ройгон аст. Дорои нармафзори кушодаасос буда, маъноӣ онро дорад, ки истифода ва тағйир додани он низ ройгон аст. Истифодабарияш осон ва одӣ буда, бо ҳазорон мавзӯҳо ва плагинҳои дастрасаш муҳити сомонасозии WordPress-ро метавон барои сохтани қариб ҳама намуди сомонаҳо истифода кард, сар карда аз блогҳои одӣ то сомонаҳои мураккаби тариқи онлайн танзим шаванда. Муҳити сомонасозии WordPress дорои ҷомеаи азим ва фаъоли корбарон ва таҳиягаронест, ки дастгирӣ ва эҷоди мавзӯҳо ва плагинҳои навро таъмин мекунад. Ин ба таълимгирандагон хеле сабукиҳоро дар оғози таълимгирӣ ва минбаъд давом додани он фароҳам меорад.

Дар ибтидои таълими сомонасозӣ дар муҳити (заминаи) WordPress ба таълимгирандагон мафҳумҳои асосии сомонасозӣ дар ин муҳит – **мавзӯ, плагин ва ҷомеаи сомонасозонро** меомӯзонанд [6, №6]. Мавзӯ, плагин ва ҷомеа (ҷамъият) дар якҷоягӣ шарҳи экосистемаи муҳити сомонасозии WordPress-ро ифода мекунад [5, с. 84]. **Мавзӯҳо**

қолибхое мебошанд, ки намуд ва сохтори сомонаи WordPress-и сохташавандаро муайян мекунад. Онҳо дорои услубҳо (CSS), қолибҳои саҳифа (файлҳои PHP), тасвирҳо ва дигар унсурҳо мебошанд, ки намуди зоҳирии сомонаи аз тарафи таълимгирандагон сохташавандаро назорат мекунад. Мавзӯҳо ройгон ё пулакӣ буда, метавонанд барои эҳтиёҷоти гуногун, ба монанди блог, мағоза, портфел ва ғайра татбиқ, тағйир ё фармоиш дода шаванд. Мухити сомонасозии WordPress мавзӯҳои гуногуни ройгон ва пулакӣ, инчунин қобилияти эҷоди худро пешниҳод мекунад. Ба таълимгирандагон функсияҳои мавзӯро меомӯзонанд. Мавзӯ дорои функсияҳои тағйир додани тарҳи визуалии сомона, идоракунии ҷойгиркунии ҷузъҳо дар саҳифаҳои сомона, муайян кардани схемаи ранг ва графика мебошад.

Плагин маънои васеъкуниро (васеъшавӣ) мефаҳмонад, ки ба сомонаи сохташаванда хусусиятҳо ва функсияҳои нав илова мекунад [6, N7]. Имконоти васеъгардонии функсионалиятҳои сомона ва имконоти онро таъмин менамоянд. Плагинҳо метавонанд аз илова кардани шаклҳои тамос то эҷоди мағозаҳои онлайн ё бехтаргардонии SEO фарқ кунанд. Насб ва хусусиятҳои онҳо ба таълимгирандагон имкон медиҳанд, ки мавзӯ ё худӣ коди сомонро тағйир надиханд, балки танҳо функсияҳоро илова кунанд. Плагинҳо дорои функсияҳои робитаи баръакс, бехтаргардонии сомона барои низоми ҷустуҷӯӣ, бехтаргардонии амниятӣ ва ташкили онлайн-мағозаҳо мебошанд.

Чомеа ё чомеаи сомонасозон як гурӯҳи таълимгирандагон, корбарон ва таҳиягаронест, ки бо муҳити сомонасозии WordPress кор мекунад, дониш ва таҷрибаи худро мубодила мекунад ва захираҳои гуногун эҷод мекунад. Чомеа форумҳо, курсҳои онлайн, блогҳо, конференсҳо ва таҳиягаронеро дар бар мегирад, ки мавзӯҳо, плагинҳо ва дигар асбобҳоро барои WordPress эҷод мекунад. Ин чомеа ба навкорон ғайрилона кумак мекунад, масъалаҳои техникийро ҳал мекунад ва дар рушди платформа саҳм мегузоранд. Дорои функсияҳои пешниҳоди дастгириро ёрирасонии таълимгирандагон ва корбарон, ташкили ҷорабиниҳо ва конференсҳо буда, маводи таълимиро пешкаш менамоянд.

Ҳамин тавр, мавзӯҳо ва плагинҳо ба таълимгирандагон ва кулли сомонасозон дар муҳити WordPress имкон медиҳанд, ки намуди зоҳирӣ ва функсияи сомонаи худро тағйир дода, бехтар кунанд ва чомеа бошад, дастгирӣ, захираҳо ва имкони омӯختан ва мубодилаи бештари таҷрибаро фароҳам меоранд.

Мухити сомонасозии WordPress дорои хусусиятҳои дарунсохт ва бисёр плагинҳо мебошад, ки ба бехтаргардонии сомонаҳо барои муҳарриқҳои ҷустуҷӯкунанда кумак мекунад. Дар он шумораи зиёди мавзӯҳо ва плагинҳои ройгон ва пулакӣ мавҷуданд, ки ба таълимгирандагон имкон медиҳанд, то функсияҳои WordPress –ро васеъ карда, намуди сомонаи худро танзим кунанд. Аксари мавзӯҳои муҳити сомонасозии WordPress посухгӯянд, яъне онҳо ба таври худкор ба андозаи экрани дастгоҳе, ки дар он намоиш дода мешаванд, зуд мутобиқ мешаванд. Дар баробари ин ҳама афзалиятҳо муҳити сомонасозии WordPress доимо рушд ва инкишоф меёбад. Пайваста таҳаввул ва навсозӣ мешавад ва кафолат медиҳад, ки он мувофиқ ва ҳамчун муҳити сомонасозии бехатар ва амниятӣ боқӣ мемонад. Умуман, муҳити сомонасозии WordPress як барнома ё платформаи тавоно ва одӣ аст, ки барои эҷод ва идоракунии сомонаҳо ба таълимгирандагон бартарихҳои зиёд пешкаш мекунад. Бинобар ин таълими он ба таълимгирандагон интиҳоби дуруст аст.

Ба таълимгирандагон бояд расонд, ки айни замон аз ду муҳити кории сомонасозии WordPress васеъ истифода мебаранд - **WordPress.com** ва **WordPress.org**. Мухитҳои сомонасозии WordPress.com ва WordPress.org ду платформаи мухталифи марбут ба WordPress мебошанд, аммо хусусиятҳои қомилан гуногунро пешниҳод мекунад. Дар байни онҳо монандӣ ва тафовут дида мешаванд. Дар аввал ба таълимгирандагон фарқиятҳои (тафовутҳои) онҳоро меомӯзонем. Ин ҷо зарурат ба тавсияи ҳар яки онҳо ба миён меояд, ки ба таълимгирандагон меомӯзонанд. Тафовут дар хостинг дида мешавад. Хостинги муҳити **WordPress.com** як платформаи тичоратӣ мебошад, ки хидматҳои хостингро пешниҳод мекунад. Ин маънои онро дорад, ки таълимгирандагон набояд барои хостинги худ ҷустуҷӯ ва пардохт кунанд. Мухити WordPress.com тамоми ҷанбаҳои техникӣ, аз қабилӣ насб, навсозӣ ва нигоҳдории нармафзорро ба уҳдаи худ мегирад. Дорои функсияҳои маҳдуд дар нақшаҳои ройгон ва тарофаҳои базавии пулакӣ мебошад. Дастрасӣ ба плагинҳо ва мавзӯҳои пешрафта маҳдуд аст ё танҳо дар нақшаҳои олии дастрас аст. Назорати камтар аз болон сомонро фароҳам меорад, зеро истифодабаранда аз маҳдудиятҳои платформа вобастаанд. Дорои осонии истифода дар оғози кор аст, махсусан барои таълимгирандагон

ва шуруъкунандагон, зеро ҳеҷ дониши техникӣ талаб карда намешавад. Мухити WordPress.com навсозӣ ва амниятро ба таври худкор идора карда, бори корбарро кохиш ва сабуктар мекунад. Барои корбарӣ бо домен дар нақшаҳои ройгон таълимгирандагон зердоменро ба монанди yoursite.wordpress.com мегиранд. Дар нақшаҳои пулакӣ таълимгиранда соҳиби домени худ мегардад.

Дар навбати худ дар муҳити WordPress.org хостинг таъмин карда мешавад, вале таълимгирандагон онро мустақилона дастраст менамоянд ва инро ба эътибор мегиранд. Мухити WordPress.org интихоби мустақил ва пардохти хостингро талаб менамояд. Дорони функсияҳои назорати пурра аз болои сомона буда, имконияти насб кардани ҳама гуна мавзӯҳо ва плагинҳоро таъмин менамояд. Қобилияти сохтани ҳамагуна мураккабии сомонаҳоро пешниҳод менамояд. Донишҳои бештари техникиро, хусусан дар марҳилаҳои аввали сомонасозӣ талаб мекунад. Сомонасозон, яъне таълимгирандагон барои навсозӣ ва бехатариро амнияти сомона масъул мебошанд. Дар қисмати домен бошад, таълимгирандагон метавонанд ҳама доменҳое, ки ба қайд гирифта шудаанд, истифода баранд.

Дар натиҷаи таълими тавсияҳои муҳитҳои WordPress.com ва WordPress.org, дар яққоягӣ бо таълимгирандагон ба чунин хулоса меоем, ки байни онҳо онҳо чунин фарқиятҳо мавҷуд будаанд:

- дар муҳити WordPress.com хостинг таъмин карда мешавад, дар муҳити WordPress.org бошад, хостинги мустақил талаб карда мешавад;
- дар муҳити WordPress.com имконоти функционалӣ маҳдуд буда, дар муҳити WordPress.org бошад, имконоти пурраи функционалӣ таъмин карда мешавад;
- истифодабарии муҳити WordPress.com осонтар ва содатар буда, истифодабарии муҳити WordPress.org бошад, дониши бештари техникиро талаб менамояд;
- дар муҳити WordPress.com назорати корбарӣ камтар буда, дар муҳити WordPress.org бошад, назорати корбарӣ пурра талаб карда мешавад.

Ҳамин тариқ маълум карда шуд, ки интихоб байни муҳитҳои сомонасозии WordPress.com ва WordPress.org аз маҳорату малакаи корбарии таълимгирандагон, шавқу ҳавас, аз ниёзҳо ва малақаҳои техникӣ онҳо вобаста буда аст. Агар таълимгиранда хоҳад, ки блоги одӣ дошта бошад ва намехоҳад бо тафсилоти техникӣ сарукор дошта бошад, интихоби муҳити сомонасозии WordPress.com хубтар аст. Агар таълимгиранда хоҳад, ки сомонаи мукамал бо назорати пурраю комил дошта бошад, муҳити сомонасозии WordPress.org ба ӯ бехтарин вариант аст.

Машғулиятҳои навбатӣ ба таълим насб ва **чуркунии сомона** равона мегарданд. Методика ва технологияи насб ва чуркунии сомонаро ба таълимгирандагон меомӯзонанд. Ба таълимгирандагон мерасонанд, ки роҳи дурусти насб ва чуркунии сомона аз интихоби дурусти **хостинг** ва **домен** вобастагии қавӣ доранд [6, N1]. Интихоби хостинг ва номи домен ду қадами муҳим ҳангоми сохтани сомона дар муҳити сомонасозии WordPress мебошанд. Дар аввал ба таълимгирандагон роҳи дурусти интихоби хостингро таълим медиҳанд. Хостинг кори хизматрасониро ба иҷро мерасонад ва хизматест баҳри дар сервер фароҳам овардан ва чудо намудани ҷой барои нигоҳ доштани файлҳои сомона. Вақте ки шахсони истифодабарандаи сомонаи сохташуда суроғи он сомонаро ба ягон браузер ворид мекунанд, сервери хизматрасони хостинг файлҳои сомонаро ба дастгоҳи истифодабарандагон мефиристонанд. Якчанд намудҳои хостинг истифода бурда мешаванд. Хостинги виртуалӣ мубодилаи сомонаҳоро амалӣ намуда, имкони ҷойгиркунии якчанд сомонаҳоро дар як сервер фароҳам меорад. Ин варианти дастрастарин аст, аммо захираҳои сервер байни ҳама сомонаҳо тақсим карда мешаванд. Дигар намуди хостинг сервери хусусии виртуалӣ (VPS) ҳисобида мешавад. Он имкон медиҳад, ки ба таълимгирандагон ва сомонасозон як қисми сервери физикӣ чудо карда шуда, назорати бештарро ба самти танзимот равона кунанд.

Сервери ҷудокардашуда дигар намуди хостинг мебошад. Яъне таълимгиранда ва ё сомонасоз бо як сервери физикӣ таъмин карда мешавад, ки ҳадди максималии корбарӣ ва назоратиро таъмин мекунад. Намуди WordPress-хостинг бошад, хостинги махсус барои бехтаргардонии WordPress ба ҳисоб рафта, аксар вақт бо функсияҳои дар муҳити WordPress қаблан насбшуда ва хусусиятҳои иловагӣ ҳамкориро барқарор менамояд.

Ба таълимгирандагон тарзу роҳҳои дуруст интиҳоб кардани хостингро меомӯзонанд. Ин аз бисёр аломатҳо ва хусусиятҳо вобастагӣ дорад. Иқтидорнокӣ ё маҳсулнокии яке аз он хусусиятҳо буда, таълимгиранда бояд боварӣ ҳосил намояд, ки дастраскунандаи хостинг суръатнокӣ ва устувории кофӣ пешниҳод менамояд ва кафолат медиҳад. Устуворӣ ё эътимоднокии дигар аз он аломатҳо буда, имкон медиҳад, ки сервер чӣ қадар вақт бе дармонӣ кор мекунад, маълум карда шавад. Маълум намудани сифати хидмати дастгирӣ ва зуд бартараф намудани мушкилии ба миён меомада аз тарафи дастраскунанда аломати муҳим Ҳангоми интиҳоби хостинг ба ҳисоб меравад. Аломати дигари интиҳоби хостинг арзиши (нархи) он мебошад, ки бо ин мақсад корҳо оид ба мониторинг ва тендери нархҳо гузаронида мешаванд. Нархҳо аз дастраскунандаҳои гуногуни хостинг дастрас намуда, муқоиса карда мешаванд ва беҳтарин вариантро интиҳоб мекунанд. Талаботи техникӣ низ Ҳангоми интиҳоби хостинг ба эътибор гирифта мешаванд, ки дар натиҷа мувофиқати хостинг ба талаботи WordPress санҷида мешавад.

Дар раванди дохилкунӣ ва таълими мафҳуми домен, ба таълимгирандагон меомӯзонанд, ки ҳар як сомонро бо **номи доменашон** мешиносанд, масалан, safar.tj. Зеро **номи домен** суроғи сомонӣ сохтани таълимгирандаро дар шабакаи Интернет ифода мекунад. Он кори корбарон ва истифодабарандагонро дар ёфтани сомона осон мекунад. Пас ба таълимгирандагон сохтори номи домен ва роҳҳои дуруст номгузори доменро меомӯзонанд. Сохтори номи домен аз ду қисм иборат аст – номи домен ва қисми васеъкардашуда (ё иловагӣ). Чӣ тавр номи доменро бояд интиҳоб кард? Ба таълимгирандагон меомӯзонанд, ки Ҳангоми номгузорӣ ба домен, он ном бояд кӯтоҳ ва хотирмон бошад, яъне номи домен бояд осон дар хотир дошта шавад. Боварӣ ҳосил кардан даркор аст, ки номи домени гузашташаванда мавзӯ ва мундариҷаи сомонро инъикос мекунад, ки аҳамиятнокии номи доменро ифода мекунад. Қисми васеъ карда шудаи номи доменро вобаста аз мавқеи ҷойгиршавии маҳал дуруст интиҳоб намудан зарур аст, масалан .tj, .net, .ru, .com, .org, ...). Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон одатан қисми иловагии .tj –ро интиҳоб менамоянд, ки аз калимаи кӯтоҳкардашудаи tojikiston гирифта шудааст, яъне яке аз доменҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Пас аз он, ки номи домен пурра интиҳоб карда шуд, мавҷудияти он номро санҷидан зарур аст. Яъне таълимгиранда бояд санҷад, ки оё номи домени интиҳобкардааш дастрас аст ё не. Бо мақсади санҷидан, номи интиҳобкардаашро як маротиба ба ягон браузер дохил намуда, санҷида мебарояд. Агар бо ин ном ягон сомона кушода шавад, пас ин ном дастрас ва мавҷуд. Агар ягон сомона кушода нашавад ва номи домен дастрас набошад, пас он номро интиҳоб карда метавонад. Қадами охирон номи домени интиҳобкардаашро таълимгиранда бояд ба қайд гирад. Бақайдгирии номи домен дар дилхоҳ бақайдгирандагони номи доменҳо, ки дар ҷумҳуриамон фаъолият мекунанд, сурат мегирад.

Мо дар сарҳатти пештара номи домени сомона safar.tj –ро ҳамчун мисол оварда будем. Ин ном чӣ тавр интиҳоб карда мешавад? Агар сомонӣ сохташаванда сомонӣ шахсӣ бошад ва номи шахс Сафар бошад, пас ин номи сомона дуруст интиҳоб карда шудааст. Ё худ, номи ягон корхона Сафар бошад (ё корхонаи сохтмонӣ, ё корхонаи нафттаъминкунӣ, ё ҷамъияти дорои муассулиятҳои маҳдуд, ...), пас ин ном дуруст меояд. Интиҳоби қисми иловагии номи домен .tj ба он вобаста аст, ки шахси соҳиби сомона буда шахраванди Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ё корхона бо ин ном дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият дорад.

Мо аз тарафи худ чунин тавсия медиҳем, ки таълимгирандагон Ҳангоми номгузорӣ ба домен аз аломати дефис “-“ ва рақамҳо худдорӣ кунанд, зеро онҳо метавонанд дар хотир доштани номи доменашонро душвор созанд.

Хулоса, интиҳоби дурусти хостинг ва номи домен қадамҳои муҳим барои бомуваффақият оғоз кардан ба сохтани сомона аз тарафи таълимгирандагон ҳисобида мешаванд. Онҳо устуворӣ ва самаранокӣ сомонӣ сохташавандаро таъмин менамоянд. Дар ин замина коркарди асосҳои методӣ ва пайдарҳамии таълими мафҳумҳои мавзӯ, плагин, ҷомеа, хостинг ва домен, ки дар кори мақсуд коркард карда шуданд, хеле муҳим аст.

АДАБИЁТ

1. Саидов С.А. Дар Ҳандагон ташаккул додани қисмати воридкунии администратории мавод дар муҳити WORDPRESS [Матн] // С.А. Саидов / Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Ҳусрав (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – 2024, № 1/4 (128). С. 347-351 (А4).

2. Назаров А.П., Саидов С.А. Заминаҳои ибтидоӣ ва методологияи ба хонандагон омӯзонидани сомонасозӣ дар муҳити WordPress [Матн] // А.П. Назаров, С.А. Саидов / Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (мачаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. - 2023. № 1/13 (113). С. 145-151 (А4).
3. Сомонаи <https://pro.rbc.ru/demo/649ecc109a7947cddac819c8>.
4. Сомонаи <https://mikelittle.org/>.
5. Нейт Купер и Ким Джи. «Как создать сайта. Комикс-путеводитель по HTML, CSS и WordPress» // Издательство: МИФ, 2019. 266 стр.
6. Как создать сайт на WORDPRESS с нуля: пошаговая инструкция [Электронный текст] // <https://ruweb.net/articles/kak-sozdat-sajt-na-wordpress-s-nulya-poshagovaya-instrukciya>
7. Джон Дакетт. «HTML и CSS. Разработка и дизайн веб-сайтов» // Издательство: ЭКСМО, 2020. 298 стр.
8. Е-book от Текстерры. «Как создать сайт самому: пошаговое руководство для гуманитариев» // Издательство: Онлайн-формат, в создании участвовали авторы «Текстерры», 2019. 304 стр.
9. Ричард Пулин. «Школа дизайна: макет. Практическое руководство для студентов и дизайнеров» // Издательство: МИФ, 2019. 280 стр.
10. Илья Сидоренко. «Дизайнер интерфейсов. Принципы работы и построение карьеры» // Издательство: Олимп-Бизнес, 2019. 330 стр.

ТАЪЛИМИ МАФҲУМҲОИ ИБТИДОИИ СОМОНАСОЗӢ ДАР МУҲИТИ WORDPRESS

Муҳити сомонасозии WordPress маъмултарин низоми идоракунии мундариҷа (CMS) дар ҷаҳон аст, ки барои эҷоди аксар сомонаҳо дар шабакаи Интернет истифода мешавад. Ин маънои онро дорад, ки таълим додан ва омӯختани тарзу методҳои сохтани сомона бо истифода аз муҳити WordPress барои доираи васеи таълимгирандагон ва корбарон муфид ва талабот ба он бештар хоҳад буд. WordPress равшан, афзор ва асбобҳои фароҳам меорад, ки ба таълимгирандагон ва корбарон имкон медиҳанд, то бидуни ниёзу талабот ба дониши пешрафтаи барномасозӣ сомонаҳо эҷод кунанд. Бо вуҷуди ин, барои самаранок истифода бурдани тамоми имкониятҳои низом ва муҳит, омӯзиши дуруст ва таълими пайваста зарур аст. Асосҳои методӣ ба таълимгирандагон ва корбарон имкон медиҳанд, ки принсипҳои асосии эҷод ва идоракунии сомонаҳоро азхуд кунанд. Бо рушди босуръати технологияи рақамӣ ва рақамикунонӣ, махсусан дар соҳаҳои маркетинг, тижорат, маориф ва лоиҳаҳои шахсӣ, эҷоди сомонаҳо ва малакаҳои идоракунии барои бисёре аз мутахассисон муҳим мегардад. WordPress як нуктаи ҳубест барои омӯзиши ин малакаҳо.

Солҳои охир тавачҷуҳ ба рақамикунонӣ, технологияи рақамӣ ва таҳсилоти онлайнӣ (фосилавӣ, дурдаст) афзоиш ёфтааст ва эҷоди сомонаҳо бо ҳадафҳои шахсӣ ва таълимӣ дар муҳити WordPress ба яке аз тамоилҳои маъмул табдил ёфтааст. Таҳияи усуле, ки ба омӯзгорон ба таври муассир таълим додани сомонаҳо ва сохтани сомонаҳо дар муҳити WordPress кумак мекунад, махсусан дар шароити гузариши оммавӣ ба онлайн хеле муҳим аст. Асосҳои методии ибтидои таълими сохтани сомонаҳо дар муҳити WordPress барои муассисаҳои таълимӣ, инчунин барои ташкилотҳои, ки қарордори барои истифодаи минбаъдаи WordPress дар соҳаҳои гуногуни тижорат таълим медиҳанд, мувофиқанд. Ҳамин тариқ, таҳия ва татбиқи асосҳои методии омӯзиши ибтидоӣ оид ба сохтани сомонаҳо дар муҳити WordPress, мавзӯи мубрами илмӣ буда, ба баланд бардоштани сатҳи дониш ва салоҳияти корбарон мусоидат намуда, имкониятҳои барои эҷоди сомонаҳои одӣ ва дар оянда касбӣ ва функционалӣ фароҳам меорад ва инчунин ба талаботи муносири ҷомеаи рақамӣ ҷавобгӯ аст.

Калидвожаҳо: WordPress, таълим, сомона, сомонасозӣ, донишҷӯён, хонандагон, таълимгирандагон, пайдарҳами таълим, методикаи таълим, мавзӯ, плагин, ҷомеа, хостинг, домен.

ОБУЧЕНИЕ БАЗОВЫМ ПОНЯТИЯМ РАЗРАБОТКИ САЙТОВ В СРЕДЕ WORDPRESS

На сегодняшний день среда создания сайтов WordPress является самой популярной системой управления контентом (CMS) в мире, которая используется для создания большинство сайтов в Интернете. Это означает, что преподавание и обучение создания сайтов на базе WordPress будет полезным и востребованным для широкого круга обучающихся и пользователей. WordPress предоставляет среда и инструменты, которые позволяют обучающим и пользователей создавать сайты без необходимости глубоких знаний в программировании. Однако для эффективного использования всех возможностей системы требуется правильное и последовательное обучение. Методические основы позволяют обучающим и пользователей освоить базовые принципы создания и управления сайтами. В условиях быстрого цифрового развития и цифровых технологий, особенно в сфере маркетинга, бизнеса, образования и личных проектов, навыки создания и управления веб-сайтами становятся необходимыми для многих профессионалов. WordPress служит отличной отправной точкой для освоения этих навыков.

В последние годы наблюдается рост интереса к цифровизацию, цифровых технологий и онлайн-образованию, и создание сайтов для личных и образовательных целей в среде WordPress стало одним из популярных направлений. Разработка методик, которые помогут эффективно обучать

людей сайтостроению на платформе WordPress, имеет высокую актуальность, особенно в условиях массового перехода в онлайн. Методические основы обучения сайтостроению в среде WordPress актуальны для учебных заведений, а также для организаций, которые проводят обучение сотрудников для дальнейшего использования WordPress в различных сферах бизнеса. Таким образом, разработка и внедрение методических основ базового обучения сайтостроению в WordPress способствует повышению уровня знаний и компетенций пользователей, открывает возможности для создания простых, затем профессиональных и функциональных сайтов, а также соответствует современным требованиям цифрового общества.

Ключевые слова: WordPress, образование, веб-сайт, разработка веб-сайтов, студенты, учащиеся, обучающиеся, последовательность обучения, методика преподавания, тема, плагин, сообщество, хостинг, домен.

TEACHING THE BASIC CONCEPTS OF WEBSITE DESIGN IN WORDPRESS ENVIRONMENT

Today, the WordPress website creation environment is the most popular content management system (CMS) in the world, which is used to create the majority of websites on the Internet. This means that teaching and learning how to create WordPress websites will be useful and in demand for a wide range of teachers and users. WordPress provides an environment and tools that allow teachers and users to create websites without the need for deep knowledge of programming. However, to effectively use all the capabilities of the system, proper and consistent training is required. Methodological foundations will allow teachers and users to master the basic principles of creating and managing websites.

In the context of rapid digital development and digital technologies, especially in the field of marketing, business, education and personal projects, the skills of creating and managing websites are becoming necessary for many professionals. WordPress serves as an excellent starting point for mastering these skills. In recent years, there has been an increase in interest in digitalization, digital technologies and online education, and creating websites for personal and educational purposes in the WordPress environment has become one of the popular areas. The development of methods that will help effectively teach people how to build websites on the WordPress platform is highly relevant, especially in the context of a massive transition to online. The methodological principles of teaching website building in the WordPress environment are relevant for educational institutions, as well as for organizations that train employees for further use of WordPress in various business areas. Thus, the development and implementation of methodological principles of basic training in website building in WordPress helps to increase the level of knowledge and competencies of users, opens up opportunities for creating simple, then professional and functional sites, and also meets the modern requirements of the digital society.

Keywords: WordPress, education, website, website development, students, learners, educators, learning sequence, teaching methodology, theme, plugin, community, hosting, domain.

Маълумот дар бораи муаллифон: Назаров Аҳтам Пулотович – профессори кафедраи технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, доктори илмҳои педагогӣ, дотсент. Тел. 908-08-2384. ahtam_69@mail.ru.

Саидов Сайдулло Азизович – омӯзгори кафедраи информатика ва методикаи таълими технологияи иттилоотии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел. 88-888-6206.

Сведения об авторах: Назаров Ахтам Пулатович – профессор кафедры информационных и коммуникационных технологий ТГПУ имени С. Айни, доктор педагогических наук, доцент. 908-08-2384, ahtam_69@mail.ru.

Саидов Сайдулло Азизович – преподаватель кафедры информатики и методики преподавания информационных технологий Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Тел. 88-888-6206.

Information about the authors: Nazarov Ahtam Pulotovich - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Chair of information and communication technologies, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel.: 908-08-2384; ahtam_69@mail.ru.

Saidov Saydullo Azizovich – Lecturer at the Department of Informatics and Methods of Teaching Information Technologies at Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Tel. 88-888-6206.

МАФҲУМҲОИ ГЕОМЕТРӢ ВА ТАТБИҚИ ОНҲО ДАР ДАРСҲОИ ФИЗИКА БО ИСТИФОДАИ ТАЪЛИМИ ТАҒРИҚӢ

Комрони П.

Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи А. Рӯдакӣ

Эълон гардидани “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” аз тарафи Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади баланд бардоштани сатҳ ва сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ солҳои 2020-2040, мо омӯзгорони фанни физикаро водор месозад, ки барои баланд бардоштани сатҳу сифати таълим ва бартароф намудани норасогиҳои дар ҳосил кардани

дониши хонандагон пайдошаванда, методҳои ҷадиди таълими тафриқии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро мукамал гардонем. Ҷустуҷӯи чунин методҳо, на танҳо тақони ҷиддии мусбӣ дар таълимиро медиҳад, балки дар инкишофи ҳаматарафаи шахсият хизмат менамояд.

Илова ба ин ба мақсади бештар ҷалб намудани хонандагон ба омӯзиши фанҳои табиӣ - риёзӣ ҳар сол гузаронидаи озмуни “Илм - фуроғи маърифат” –ро Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намуд. Аз ин рӯ истифодаи методи тафриқӣ бо татбиқи мафҳумҳои геометрӣ дар дарсҳои физика яке аз воситаҳои ҷустуҷӯи болаёқатҳо маҳсуб меёбад, ки он асоси мавзӯи таҳқиқотии моро ташкил медиҳад.

Мақсад ва вазифаҳои таълифи ин мақола аз матолиби зерин иборат аст:

- пайдарпайӣ дар инкишофи мафҳумҳои геометрӣ ва дар онҳо коркарди маҳорат ва малакаҳои умумӣ;

- амалисозии рафтори ягона дар ташаккули мафҳумҳои геометрӣ, маҳорат ва малакаҳо дар дарсҳои физика;

- талаботи ягона ба фарогирии донишҳо ва бадастории маҳорат ва малакаҳо дар дарсҳои физика;

- васеи истифодаи дониш, маҳорат ва малакаҳои як фан ба дастовардаи хонандагон дар раванди омӯзиши як фан ва дигар фанҳои таълимӣ;

- бартаарафсозии тақроран омӯхтан ҳангоми омӯзиши ҳамон як саволҳо дар дарсҳои фанҳои омехта;

- ҷудо карда тавонистани мафҳумҳои геометрӣ дар ҳалли масъалаҳо, мувофиқан дар дарсҳои физика;

- зарурияти таърифи ягонаи мафҳумҳои илмӣ, талаботи умумӣ- методи ягона ба раванди омӯзиш: маданияти сухан, нома, ҳисоб қуниҳои геометрӣ, зухуроти физикӣ ва ғайра.

Тасаввуроти хонандагон дар бораи мафҳумҳои геометрӣ ва олами атроф мувофиқати ақидаҳои муосири бунёдӣ ва назариявии курси физика ва геометрияи мактабиро ба даст меоранд. Ба ин ҳамон далел кумак мерасонад, ки дар барнома ва воситаҳои методӣ алоқамандии дохилифанӣ ва байнифанӣ инъикос ёфтаанд. Дар дарсҳои физика ва геометрия чун қоида дастгоҳи барои омӯзиши фанҳои математика, физика, геометрия зарурӣ дар дараҷаи қифоя тайёр карда мешавад. Ҳанӯз дар синфҳои IV-V формулаҳои ҳарфии сода, дар синфи VI – ададҳои манфӣ дохил карда мешаванд. Ба омӯзиши механика дар синфи IX сар карда, хонандагон муодилаи ҳаракати ростхаттаи мунтазамро меёнаанд, бо графикҳо шиносанд, ҳал кардани масъалаҳоро оид ба ҳаракат бо тарзҳои графикӣ ва аналитикӣ метавонанд, маълумоти заруриро аз алгебраи векторӣ аз худ намоينд.

Дар курси мактабии физика мафҳуми бузургии векторӣ ҳанӯз дар синфи 7-ум пайдо мешавад, яъне пеш аз пайдо шудани вектор дар геометрия. Дар ин ҷо қайд карда мешавад, ки «қувва – бузургии физикӣ, аз ин мебарояд, ки онро чен кардан мумкин аст» ва ишораи мувофиқи F дохил карда мешавад [8, с. 56].

Лаҳзаи дигари муҳим ин аст, ки геометрия бо векторҳои озод сару кор дорад. Вектори геометрӣ метавонад ба дилхоҳ нуқтаи фазо ҷой иваз намояд. Бо бузургиҳои вектории физикӣ чунин озод муомила кардан номумкин аст. Масалан, ҳамон як қувваро дар нуқтаҳои гуногуни ҷисм гузоштан, таъсири механикӣ гуногунро ба вуҷуд меорад. Агар ҷисм мутлақ саҳт бошад, он гоҳ қувваро танҳо дар равиши хаттӣ таъсири он ҷой иваз қуноидан мумкин аст. Бинобар ин дар ҳолати хусусӣ суммаи геометрии ҳамаи қувваҳо ва баробартаъсиркунандаи онҳо ин дар мавриди умумӣ мафҳумҳои гуногунанд. Диққати ҷиддиро ба он додан зарур аст, ки ҳангоми омӯзиши алгебраи векторӣ дар математика ба тафсил ҷамъ ва тарҳи векторҳо, зарби вектор бо адад, зарби скалярии векторҳо дида баромада шаванд. Аммо чунин мафҳуми барои физика зарурӣ проексияи вектор дар тир пурра дида баромада намешавад [9].

Ҳангоми омӯзиши курси физика доимо аппарати математикӣ истифода бурда мешавад, аммо дар дарсҳои геометрия бештар мисолҳо аз фанҳои физика истифода мекунем. Дар ин маврид истифодаи таълими тафриқӣ мувофиқи мақсад аст.

Таълими тафриқавӣ ин баҳисобгирии хусусиятҳои инфиродии хонандагон дар ин ё он шаклест, ки онҳо дар асоси ягон махсусияти хонандагон гурӯҳбандӣ карда мешаванд.

Мушкilotи инкишофи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ сиёсатро дар соҳаи маълумот дар ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон муайян мекунад. Ва ҳоло ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон стандарти

давлатии маълумот аз нав дида ба ромада мешавад, зарур аст, ки таваҷҷуҳ ба дигар мамлакатҳо зоҳир гардад.

Масалан, барномаи давлатии Британияи Кабир аз математика аз рӯи фанни математика ва табиатшиносӣ дар муқоиса бо барномаи мо нисбатан камтар мавзӯҳо, вале талаботи баландтарро ба дараҷаи азхудкунии мавод, ишораҳои бештар қатъии маҳоратҳои заруриро дар бар мегирад:

- навишти адад дар шакли стандартӣ ,бо истифодаи нишондихандаи дараҷаи мусбат ва ё манфӣ ;

- истифодабарии навишти дараҷа ва решаҳо; фаҳмидани муносибати байни дараҷа ва решаҳо;

- дидани фарқи байни ададҳои ратсионалӣ ва ирратсионалӣ ;

- дар зехн иҷро намудани ҳисоббарориҳои тақрибӣ , муайян кардани тартиби адад;

- истифодаи калкулятор ҳангоми баргардонидан аз як воҳид ба дигар воҳид ,ҳангоми ба дараҷа баровардан ё аз реша баровардани адад;

- истифодаи калкулятор ё компютер, муайян кардани наздикшавӣ ва дуршавандагии қатор;

- иҷро намудани табдилдиҳии ифодаҳои алгебравӣ ;

- ҳал намудани муодилаҳо бо усули графикӣ ; сохтани графики функцияҳо, аз рӯи он муайян намудани бузургҳои лозимӣ (аз рӯи расанда дар нуқтаи додашуда ёфтани градиент, масалан, аз рӯи график муайян кардани роҳ, вақт, суръат);

- чен кардани масоҳат ва ҳаҷми шаклҳои геометрӣ ;

- гузаронидани ҳисоббарориҳои тақрибӣ баҳодиҳии амиқии онҳо;

- донистани функцияҳои тригонометрии синус ва косинус ва истифода бурда тавонистани онҳо;

- муайян кардани координати нуқтаҳо, тавонистани кучиши шаклҳо;

- сохтан, хонда тавоништан ва табдилдиҳии барномаҳо барои ПК ва истифода бурда тавонистани он дар амалия;

- баҳо додан ва ҳисоб кардани эҳтимолияти ҳодисаҳо

Дар ин талабот аллакай алоқамандии байни фанҳои алгебра, геометрия ва физика инъикос ёфтааст.

Мақсади таҳқиқоти мазкур саволҳои прагматикии зерин маҳсуб меёбанд:

Чиро дар математика наомӯхтаанд, чи барои омӯзиши физика ва ҳангоми ҳалли масъалаҳои физикӣ ҳалал мерасонад? Ба кадом мавзӯҳо бояд аҳамият дод ?

Оне ки аввал омӯзгори фанни физика дар синфҳои 7 то синфи 11 вомахӯрад, ин натавонистани хонандагон бо воситаи аз формула ифода кардани ягон бузургӣ мебошад.

Лозим меояд, ки диққати омӯзгорони фанни математика ба мавзӯҳои зерин равона карда шавад:

- 1) Намуди стандартии адад.
- 2) Касрҳои алгебравӣ .
- 3) Формулаҳо.
- 4) Ҳалли секунҷаҳои росткунҷа.
- 5) Чамъ ва тарҳи векторҳо.
- 6) Функцияҳо ва графики онҳо, методи координат.

Аз рӯи ин мавзӯҳо курси эллитивӣ коркард карда ташкил карда шуд, ки барои супоридани имтиҳонҳо ҳам дар синфи 9 ва ҳам дар синфи 11 ёрӣ мерасонад.

Физикаи ҳозиразамон дар алоқамандии зич бо геометрия инкишоф меёбад. Азбаски геометрия қисми математика аст, пас дар бораи ин фан чунин гуфтаанд: «Математика-ин на танҳо забони физика, ин забони мантиқ ҳам мебошад».Методҳои математикӣ дар физика ҳам барои коркарди маводи таҷрибавӣ , ҳам барои коркарди назария васеъ истифода бурда мешаванд.

Дар дарсҳои геометрия асосан, бояд омӯзгор ба мактаббачагон бо ифодаҳои геометрӣ , муносибати байни онҳо бо ин ифодаҳои геометрӣ ва баръаксро шинос намояд. Албатта гузаронидани дарсҳои ҳамгирои физика ва геометрия ба мо имконият медиҳанд, ки ба хонандагон алоқаи ҷудонашавандаи ин ду фанҳоро нишон диҳем. Намоиш дода шавад, ки ҳатто дида баромадани аз ҳама саволҳои содатарини физикӣ , низ донишҳои геометриро талаб мекунанд.

Бояд қайд кард, ки таъсири ниҳоят назаррасро курси геометрия дар курси физика ба воситаи истилоҳи геометрӣ ва назариявӣ -мачмӯӣ мера сонад. Масалан, $\sqrt{}$, $\cdot$, Δ , π , $\sin$, $\cos$, $\square$, Γ , Π , π , Γ , Δ , $\square$. Инчунин бо воситаи истифодаи формулаҳо ва теоремаҳо таъсир мегузорад.

Татбиқи мафҳумҳои геометрӣ дар физика бештари мавридҳо асосан хангоми ҳалли масъалаҳо мувофиқ аст. Ин на танҳо доштани маҳорати ҳисоббарориҳои геометрӣ, балки таҳлил карда тавонистани графикаи вобастагии бузургҳои физикӣ, низ мебошад, аммо асосан, омӯзгор мантиқи фикрронии хонандагонро дар таҳлили формулаҳо инкишоф медиҳад. Дар синфи 7-ум дар мавриди ҳалли масъалаҳои сифатӣ аз рӯи мавзӯи «Зичии моддаҳо» хонандагон вобастагии ҳаҷмро аз зичӣ хангоми ҷисмҳои масаашон баробар дида мебароянд.

Муҳокимаронии амиқ мекунанд, таҳлил менамоянд ва хулоса мебароранд. Дар синфи 9-ум бошад, дар таҳлили Қонуни ҷозибаи умумичаҳонӣ дида мебароянд, ки қувва ба квадрати масофаи байни ҷисмҳо чаппа мутаносиб мебошад.

Дар синфҳои 10-11 таваҷҷӯҳи калони омӯзгор ба ҳалли масъалаҳо дар шакли умумӣ равона карда мешавад, ки дар онҳо хонандагон якҷанд формулаҳоро татбиқ намуда, якто - охиронро бароранд. Дар ин ҷо бе тайёрии хуби математикӣ аз он ҷумла геометрӣ илоҷ надорад, бевосита маҳорати хуби ҳал карда тавонистани муодилаҳо, системаи муодилаҳо исботи теоремаҳо заруранд.

Омӯзиши физика дар синфи 7-ум ба алоқамандии пешина бо математика асоснок мегардад. Бинобар ин ба он донишхое така кардан зарур аст, ки хонандагон дар синфи 6-умӣ ҳосил карда буданд ва ба он донишхое така кардан лозим аст, ки онҳо дар синфи 7-ум дар дарсҳои математика ва геометрия ҳосил мекунанд. Онҳо аллакай бо ишораҳои ҳарфӣ (масалан, нуқтаҳо ба ҳарфи калони А, ҳатти ростро ба ҳарфи хурди b ишора мекунанд), шиносанд, формулаҳоро навишта метавонанд, бо ададҳои манфӣ ва ҳамвории координатӣ шиносанд. Онҳо амалҳоро бо ададҳои бутун ва касрӣ иҷро карда метавонанд, кунҷҳоро чен карда метавонанд, ададҳоро яклухт карда, миёнаи арифметикии ададро ёфта метавонанд, чунин шаклҳои геометрӣ ба монанди секунҷа, давра, доира, сегмент, сектор, параллелограмм, росткунҷа, куб, параллелепипеди росткунҷа, ромбро сохта метавонанд, муодилаҳои ҳаттиро ҳал карда метавонанд. Ҳамаи ин барои ҳалли масъалаҳо бевосита зарур мебошанд.

Барои омӯзиши физика дар синфи 9-ум хонандагон донишҳоро дар бораи ҳалли муодилаҳои дараҷаи ду, векторҳо ва амалҳо бо онҳо, айниятҳои асосии функсияҳои тригонометрӣ ва ғайраро мегиранд. Коркарди ин донишҳо аз математика ва геометрия барои мусбат азхудкунии мавзӯҳои «Кинематика» ва «Ҳаракат» аз физика мусоидат менамоянд.

Дар така ба донишу маҳоратҳои номбурда хонандагон мунтазам ба баъзе норасогиҳо роҳ медиҳанд. Дар ҳолати хусусӣ, дар ҳисоббаро рихои тақрибӣ малакаҳои суғурӯи зохир мекунанд. Дар вақти дида баро мадани масъалаҳо одати бузургии номаълумро бо x (икс) ишорат карданро аз ёд мебароранд. Бештари мавридҳо якҷимата таърифҳоро аз ёд гуфта наметавонанд, инчунин дар истифодабарии мафҳумҳои зерин ба ҳатогиҳо роҳ медиҳанд: бузургӣ -қимат, қимат-қимати ададӣ, андоза – қимати бузургӣ ва ғайраву ҳоказо. Хангоми истифодабарии формулаҳо, алоқамандии байни фанҳои физика ва геометрияро барқарор мекунанд, хонандагон вобастагии функционалиро аз тарзи ҳисобкунӣ фарқ карда наметавонанд.

Аз ин рӯ, бе тайёрии хуби математикӣ аз он ҷумла геометрӣ ва надонистани қоидаҳои асосии физикӣ мо пеш рафта наметавонем, ки ҳамаи ин дар умум ба зарурияти татбиқи мафҳумҳои геометрӣ дар дарсҳои физика оварда мерасонад.

Профессори соҳаи методикаи таълими математика Ғуломов И.Н. оид ба мустақилият дар китоби худ чунин меорад: Донишро бо қувваи худ азхуд намо. Истифодаи натиҷаи меҳнати рафиқ – бетартибист. Иҷро накар дани супориши таълимӣ - қадами аввал ба танбалист. (В.А. Сухомлинский)

- Чӣ тавр танбалиро бояд аз худ баргараф намуд?

- Танбалиро бо боҳудбодарӣ, худтарбиякунӣ аз худ дур кардан мебояд.

Барои ин ягона тарзи дуруст: бояд худро маҷбур соӣ, кореро, ки он ниҳоят зарур аст, иҷро намоӣ. Дигар тарз вучуд надорад. (А.С. Макаренко) ” [1, с. 210]

Гузариши дари интегралии аз физика ва геометрия ба мо имконият медиҳанд, ки ба хонандагон алоқамандии қанданашавандаи ин ду фанҳоро нишон дода шаванд. Ин ҷо истифодаи методи масъалаҳои дутарафари пешниҳод менамоем, ки ҳамон як модели физикӣ, ки бо нуқтаҳои назари гуногун дида барои маҷмааи мешаванд, самти амалии курсҳои гуногуни геометрияро қушода медиҳанд.

Тахти методи масъалаҳои дутарафа, мо истифодаи комплекси масъалаҳои математикӣ ва геометрии ба тартиб оварда шудаеро мефаҳмем, ки бо ҳамон як модели физикӣ алоқаманд буда, ба воситаи онҳо мақсади омӯзиш, тарбия ва инкишофи хонандагон дар ин ва ё он зинаи таҳсилот амалӣ гардонидани мешавад. Барои он ки гузариши омӯхташавандаи математикӣ (геометрия) характери чуқури амалӣ дошта бошанд, зарур аст, ки зухуроти омӯхташавандаи физикӣ дар системаи қатъӣ дида барои маҷмааи шаванд.

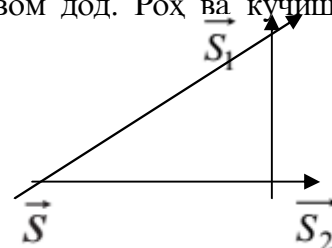
Дар ин маврид системаи мафҳумҳои нишондодашуда ва пешниҳод гардида бояд пештар тартиб дода шаванд. Комплекси масъалаҳои геометрии ба тартиб овардашуда, ки бо ҳамон як модели физика алоқаманданд, ба сифати воситаи пешбари омӯзиши геометрия хизмат мекунанд.

Масалан, машқҳои графикӣ, ки барои гузариши вазъияти физикӣ ба забони геометрия ва барои ҳосил намудани ахборот дар бораи зухуроти механикӣ, системаи масъалаҳоро бо мазмуни физикӣ ҳал намуда, ҳангоми омӯзиши мавзӯи «Векторҳо» дар синфҳои 8-9 дар мисоли боби «Динамика» имконият медиҳанд. Дарсҳои қушоди интегралии аз геометрия ва физика дар доираи ҳафтаҳои фанӣ гузариши мешаванд. Масалан: татбиқи мавзӯи «Векторҳо» ҳангоми ҳалли масъалаҳои мазмуни физикӣ.

Акнун намунаи масъалаҳоро бо ҳалли онҳо меоварем, ки татбиқи мафҳумҳои геометрияро дар дарси физика бо истифодаи методи тафриқӣ нишон медиҳанд [1, с. 121].

1. Пйедагард дар роҳи рост ҳаракат карда, 0,4 км масофари тай намуд. Сипас тахти қуҷи 90° гардиш карда боз ҳаракаташро ба масофаи 300 м давом дод. Роҳ ва қуҷиши пйедагардро ёбед.

Д. ш. а.	Ҳал:
$S_1 = 0,4 \text{ км} = 400 \text{ м}$	Ҳаракати пйедагардро дар нақша тасвир мекунем
$S_2 = 300 \text{ м}$	(расми 1). Аз нақша истифода бурда роҳи умумии
$\alpha = 90^\circ$	тайкардаи пйедагардро ҳисоб мекунем: $S = S_1 + S_2 =$
	$= 400 + 300 = 700 \text{ м}$
$S = ?$	

Барои ёфтани қуҷиш бошад, аз теоремаи Пифагор истифода мекунем: $S^2 = S_1^2 + S_2^2$
 $S = \sqrt{S_1^2 + S_2^2} = \sqrt{400^2 + 300^2} = \sqrt{250000} = 500 \text{ м}$

2. Фонуси қувваи рӯшноияш 500 қд аз сатҳи Замин дар баландии 3 м дар симҷӯб овезон аст (расм). Равшании сатҳи Заминро, ки аз асоси симҷӯб 4 м дур аст, муайян кунед.

Д. ш. а.	Ҳал:
$I = 500 \text{ қд}$	Дар нуқтаи А равшанӣ бо
	ифодаи зерин муайян карда мешавад:
$h = 3 \text{ м}$	$E = \frac{I}{R^2} \cos \alpha$ (1)
$\ell = 4 \text{ м}$	Аз нақша ҳосил мекунем:
$E = ?$	$h = r \cos \alpha$ (2)
	Мувофиқи теоремаи Пифагор:

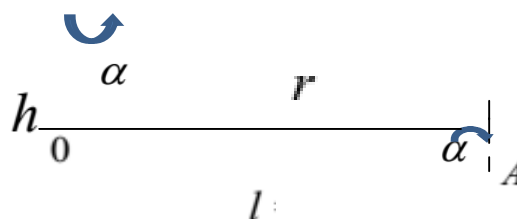
$$r^2 = h^2 + \ell^2$$

$$r = \sqrt{h^2 + \ell^2} \quad (3)$$

Баробарии (3)-ро ба (2) гузошта, $\cos \alpha$ -ро меёбем:

$$\cos \alpha = \frac{h}{r} \quad (4)$$

Ин қимати $\cos \alpha$ -ро ба (1) гузошта, равшаниро дар нуқтаи А муайян мекунем:

$$E = \frac{I}{R^2} \cos \alpha = \frac{I}{R^2} \frac{h}{\sqrt{h^2 + l^2}} = \frac{I \cdot h}{R^2 \cdot \sqrt{h^2 + l^2}} = \frac{500 \cdot 3}{125 \cdot \sqrt{3^2 + 4^2}} = 12 \text{ Лк}$$

3. Бори ба ресмони дарозииаш 60см овехташуда мунтазам ҳаракат карда, дар ҳамвории уфуқӣ давра мекашад. Агар дар вақти ҳаракат ресмон бо ҳамвории амудӣ кунҷи доимии 30°-ро ташкил намояд, бор бо кадом суръат ҳаракат кардааст.

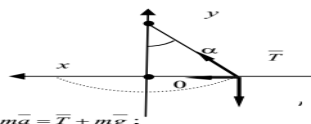
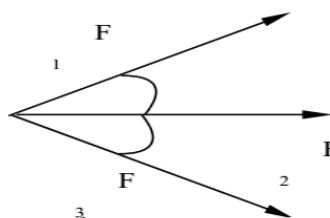
Д. ш. а.

Ҳал:

$$\alpha = 30^\circ$$

$$l = 60 \text{ см}$$

$$V = ?$$

$$m\vec{a} = \vec{T} + m\vec{g};$$

$$x: \frac{mV^2}{l \sin \alpha} = T \sin \alpha; y: 0 = T \cos \alpha - mg; \frac{V^2}{g l \sin \alpha} = \tan \alpha;$$

$$V = \sqrt{g \cdot l \cdot \sin \alpha \cdot \tan \alpha} = \sqrt{10 \text{ м/с}^2 \cdot 0,6 \text{ м} \sin 30^\circ \tan 30^\circ} \approx 1,3 \text{ м/с}.$$

4. Қувваи натиҷавии се қувваи ҳар якеаш 200Н-ро ёбед, агар кунҷи байни қувваи якум ва дуюм, дуюм ва сеюм баробари 60° бошад.

Д. ш. а.

Ҳал:

$$\alpha = 60^\circ$$

$$F_1 = 200 \text{ Н}$$

$$F_2 = 200 \text{ Н}$$

$$F_3 = 200 \text{ Н}$$

$$F = ?$$

2) Проексия дар тири x:

$$3) \text{ Проексия дар тири } y: R_x = F \cos \alpha + F + F \cos \alpha = F(1 + 2 \cos \alpha) = 200 \text{ Н} \cdot \left(1 + 2 \cdot \frac{1}{2}\right) = 400 \text{ Н};$$

$$R = \sqrt{R_x^2 + R_y^2} = R_x = 400 \text{ Н}; R_y = F \sin \alpha - F \sin \alpha = 0.$$

$$1) \vec{R} = \vec{F}_1 + \vec{F}_2 + \vec{F}_3$$

Татбиқи мафҳумҳои геометрӣ дар дарсҳои физика дар асоси таълими тафриқӣ барои ташаккулёбии тасаввуроти пурра ҳосил кардан дар хонандагон дар бораи зухуроти табиат ва алоқамандии байни онҳо ёрӣ мерасонад, донишхоро пурқимат ва татбиқшаванда менамояд, ин ба хонандагон кумак мерасонад, то ки ҳамон донишу маҳоратеро, ки онҳо дар вақти омӯختани дигар фанҳо гирифта буданд, дар мавриди омӯзиши дигар фан истифода баранд, он имконият медиҳад, ки хонандагон он донишхоро дар вазъиятҳои аниқ, ҳангоми дида баромадани саволҳои хусусӣ, ҳам дар фаъолияти таълимӣ ва ҳам дар фаъолияти берун аз дарсҳо, дар ҳаёти истехсолӣ, илмӣ ва ҷамъиятӣ татбиқ намоянд [7, с. 11].

«Қонунҳои физика бояд бо математикӣ зебо бошанд»

(П. Дирак)

Хулоса аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки ба хонандагон фаҳмонида додани моҳияти мафҳумҳои геометрӣ дар дарсҳои физика дар асоси таълими тафриқӣ барои бештар дарк кардан ва ба вучуд овардани тасаввуроти фазоии хонандагон кумак мерасонад.

Омӯзиши физика бо татбиқи мафҳумҳои геометрӣ дар такомулу ташаккули неруи зеҳнӣ ва тафаккури хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо назардошти хусусиятҳои фардии онҳо нақши бузург мебозад. Бинобар ин, бевосита аз ҷониби Пешвои миллат эълон гардидани “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” солҳои 2020 – 2040 барои тамоми муҳассилин иқдоми хубе барои омӯзиши фанни физика ба шумор меравад [14, с. 11].

Аз ҷумла ҳалли мисолу масъалаҳои физикӣ ҳангоми истифодаи мафҳумҳои геометрӣ, ки бо роҳи усули гуногун сурат мегирад, хонандаи мактабро водор месозад, то ки такрор ба такрор дар заминаи мафҳумҳои геометрӣ ва қоидаҳои собитшудаи амалу истифодаҳо ба баҳри тафаккур ғарқ шуда, ҷавоби дурусту саҳеҳи масъалаҳои физикиро дарёбад.

АДАБИЁТ:

1. Адыгозалов А. С. Реализация прикладной функции школьного курса математики на основе межпредметных связей в условиях непрерывного образования. — 2008. — 145 с.

2. Актуальные проблемы физики и технологии в образовании, науке и производстве. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. / Под ред. В.А. Степанова. - Рязань. - 2019, - 231с.
3. Арабова З. Ҳалли масъалаҳои интихобӣ аз физика барои синфҳои 7-8 (дастури методӣ) - Душанбе: 2011, 72с.
4. Бабанский Ю.К. Рациональная организация учебной деятельности. - М.: Просвещение 1981. - 143с.
5. Бурский В.П. Элементы геометрии и физики. - М.: Просвещение, 1985. - 234с.
6. Вавилова Л.Н. Интегрированный урок: особенности, подготовка, проведение. // Образование Карьера. Общество. - 2017. - №3(54).
7. Виленкин Н.Я., Сатволдиев А. Метод сквозных задач в школьном курсе математики. В кн. Повышение эффективности обучения математике в школе. Кн. для учителя: Из опыта работы / Составитель Г.Д. Глейзер. - М.: Просвещение, 1989. - 240с. Стр. 101-112.
8. Виленкин Н.Я. Функции в природе и технике. - М.: Просвещение, 2005.
9. Владимиров Ю.С. Физические основания геометрии. - М.: Просвещение, 1982. - 324с.
10. Гурьев А.И. Междисциплинарные связи теории и практика // Наука и образование. - 2008. - № 2.
11. Гусев В.А., Иванов А.И., Шебалин О.Д. Изучение величин на уроках математики и физики. - М.: Просвещение, 2001.
12. Гуломов И. Воспитание и подготовка учителей математики в высшей педагогической школе Таджикистана в современных условиях. - Душанбе: «Промэксп», 2011. - 219с.
13. Демидова М.Ю., Камзеева Е.Е., Гиголо А.И. Всероссийская проверочная работа по физике: особенности инструментария и основные итоги // Педагогические измерения. - 2018. - №. - с. 54-61.
14. Земляков А.Н. Геометрия в 11 классе. Методические рекомендации к преподаванию курса геометрии по учебному пособию А.В. Погорелова: Пособие для учителя. - 2-е изд., дораб. - М.: Просвещение 1991. - 225с. С. 224.
15. Нугмонов М. Нишондодҳои методӣ доир ба таълими геометрия дар мактаби миёна. Маҷмӯаи илмӣ / Ғарбидиҳанда М. Нугмонов. - Д.: ИД ПД, 1989. - 54с.
16. Перышкин А.В., Родина Н.А. Китоби дарсии физика барои синфҳои 6-7 мактаби миёна. (Нашри VI). - Душанбе: Маориф: 1985. - 335с.
17. Сохибов А. Математика- тақмилбахши зеҳну тафаккур. Ҳафтаномаи “Омӯзгор” №10, аз 6.03.2025. Саҳ. 11.

МАФҲУМҲОИ ГЕОМЕТРИЯ ВА ТАТБИҚИ ОНҲО ДАР ДАРСҲОИ ФИЗИКА БО ИСТИФОДАИ ТАЪЛИМИ ТАҒРИҚӢ

Дар мақола сухан дар бораи мафҳумҳои геометрия ва таълиқи онҳо дар дарсҳои физика бо истифодаи таълими тағриқӣ меравад. Таълими тағриқӣ ин бахисобгирӣ хусусиятҳои инфиродии хонандагон дар ин ё он шаклест, ки онҳо дар асоси ягон махсусияти хоси хонандагон гурӯҳбандӣ карда мешаванд. Ҳалли масъалаҳои физикӣ ҳангоми истифодаи мафҳумҳои геометрия, ки бо роҳи усули гуногун сурат мегирад, хонандаи мактабро водор месозад, то ки тақрор ба тақрор дар заминаи мафҳумҳои геометрия ва қоидаҳои собитшудаи амалӣ ифодаҳо ба баҳри тафаккур ғарқ шуда, ҷавоби дурусту саҳеҳи масъалаҳои физикиро дарёбад. Ба хонандагон фаҳмонида додани моҳияти мафҳумҳои геометрия дар дарсҳои физика дар асоси таълими тағриқӣ барои бештар дарк кардан ва ба вучуд овардани тасаввуроти фазоии хонандагон кумак мерасонад.

Калимаҳои асосӣ: таълими тағриқӣ, хусусиятҳои фардӣ, мафҳумҳои геометрия, вектор, қувва, ҳаҷми маҷмӯа ва ҳаҷми шаклҳои геометрия, саволҳои прагматикӣ, курси эллиптикӣ, масъалаҳои ҳаҷмӣ, илм фуруғи мағрифат, инкишофи шахсият, дарсҳои интегралшудаи физика, неруи зеҳнӣ, қонунҳои физикӣ.

ГЕОМЕТРИЧЕСКИЕ ПОНЯТИЯ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ НА УРОКАХ ФИЗИКИ С ПОМОЩЬЮ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье речь идет о геометрических понятиях и их применении на уроках физики с использованием дифференцированного обучения. Дифференцированное обучение – это учет индивидуальных особенностей учащихся в той или иной форме, в которой они классифицируются на основе какой-либо конкретной особенности учащихся. Решение физических задач и примеров при использовании геометрических понятий, которое осуществляется различными способами и методами, побуждает школьника снова и снова погружаться в море размышлений на основе геометрических понятий и установленных правил действий и выражений, чтобы найти правильный ответ на физические проблемы. На уроках физики, основанных на дифференцированном обучении, учащиеся понимают сущность геометрических понятий и создают пространственные представления.

Ключевые слова: дифференцированное образование, индивидуальные особенности, геометрические понятия, вектор, сила, измерение площади и объема геометрических фигур,

прагматические вопросы, факультативный курс, задачи с двойным состоянием, наука как отрасль знаний, развитие личности, интегрированные уроки физики, интеллектуальный потенциал, физические законы.

GEOMETRICAL CONCEPTS AND THEIR APPLICATION IN PHYSICS LESSONS USING DIFFERENTIATED LEARNING

The article deals with geometric concepts and their application in physics lessons using differentiated learning. Differentiated learning is the consideration of individual characteristics of students in one form or another, in which they are classified based on some specific characteristic of the students. Solving physical problems and examples using geometric concepts, which is carried out in various ways and methods, encourages the student to dive again and again into the sea of reflections based on geometric concepts and established rules of action and expressions in order to find the correct answer to physical problems. In physics lessons based on differentiated instruction, students understand the essence of geometric concepts and create spatial representations.

Keywords: differentiated education, individual characteristics, geometric concepts, vector, force, measuring the area and volume of geometric shapes, pragmatic questions, elective course, dual-state problems, science as a branch of knowledge, personality development, integrated physics lessons, intellectual potential, physical laws.

Маълумот дар бораи муаллиф: Комрони Пулодзод - Донишгоҳи давлатии Кӯлоб, унвонҷӯи кафедраи методикаи таълими физика ва технологияи материалҳои ДДК ба номи А.Рӯдакӣ **Суроға:** 734333, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, Мактаби Президентӣ . кӯчаи Сомонӣ 1/2. E-mail: komronipulod_@mail.ru. Тел.: (+992) 989-11-11-83

Сведения об авторе: : Комрони Пулодзод - Кулябский государственный университет им. А.Рудаки, соискатель кафедры методики преподавания физики и технологии материалов, Адрес: 734333, Республика Таджикистан г. Куляб Президентская школа, ул. Сомони 1/2. E-mail: komronipulod_@mail.ru. Тел.: (+992) 989-11-11-83

About the author: Komroni Pulodzod - Kulyab State University named after A. Rudaki, applicant of the Department of Methods of Teaching Physics and Technology of Materials, Address: 734333, Republic of Tajikistan, Kulyab, Presidential School, Somoni Street 1/2. E-mail: komronipulod_@mail.ru. Tel.: (+992) 989-11-11-83

ОМУЗИШИ БОЗИҶО ВА МАСЪАЛАҶОИ ШАВҚОВАРИ МАТЕМАТИКӢ ДАР ТАЪЛИМИ ТАҒРИҚАВИИ МАТЕМАТИКА Шарипов Н.З

Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон

Бозиҳои математикӣ ва масъалаи шавқовари математикӣ дар инкишофи ақлии хонандагон мавқеи муҳим дорад. Дар бозиҳои математикӣ, дар масъалаҳои шавқовар, дар меҳнат, дар омӯзиш, дар ҳар гуна фаъолияти эҷодӣ ба инсон ҳушёрӣ, зиракӣ, ҳозирчавобӣ, муҳокимаронӣ қарда тавонистан даркор аст. Ин ҳислатҳои инсониро ба воситаи машқҳои пайдарпай, дар ҳолати хусусӣ, ба воситаи ҳалли масъалаҳои шавқовари математикӣ курси мактабӣ, инчунин масъалаҳое, ки аз амалия бармеоянд, тарбия ва инкишоф додан мумкин аст [1].

Дар замони муосир ҳаҷми дониш ва ахборот ниҳоят бо суръати зиёд афзуда истодааст. Ҳамаи ин тақмили мактабҳои типӣ нав ва таҳсилоти миёнаи умумиро талаб мекунад.

Ба сифати масъалаи асосии тақмили мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва касбӣ баландбардории сифати маълумот ва тарбия, таъмини нисбатан баланди сатҳи илмӣ омӯзиши ҳар як фанни таълим, методҳои таълим ва тарбия, бартарафкунии сарбории зиёдании хонандагон, ниҳоят мураккаб будани маводи таълим гузошта мешавад.

Вазифаи асосии мактаби имрӯза на фақат аз саводнок намудани хонан дагон иборат аст, балки ба тайёр намудани онҳо ба фаъолияти фикрӣ, эҷодкорӣ, худомӯзӣ ва меҳнати мустакилона равона шудааст.

Солҳои охир дар мактабҳои таҳсилоти ҳамаӣ, литсею гимназияҳо тайёр намудани шогирдон ба озмунҳо ба ҳукми анъана даромада истодааст.

Ин қор аз омӯзгорон масъулиятшиносии баланд, қордонӣ ва ҳамкории доимиро талаб менамояд.

Мактабҳои таҳсилоти умумӣ мо чун дигар мактабҳои миёнаи мамлакатҳои тараққикарда, ба омӯзиши математика диққати ҷиддӣ медиҳанд.

Дар асри мо, асри пешрафти илмӣ - техникӣ, мавқеи математика хеле баланд шудааст. Ягон соҳаи илм, техника ва истеҳсолоти моддиро номбар кардан душвор аст, ки дар он математика татбиқи амалӣ наёбад.

Аз ҳамаи он маҳорату малакаҳое, ки хонанда дар натиҷаи омӯзиши математика дар мактаб соҳиб мегардад, барои ҳаёт ва фаъолияти ояндаи ӯ муҳимтаринаш аз уҳдаи масъалаҳалкунӣ баромадан мебошад.

Пас, чӣ бояд кард, ки дар хонандагон маҳорати масъалаҳалкунӣ тарбия карда шавад?

Бузурге огоҳ намудааст, ки моро аз хурдсолӣ гапзанӣ, хондану навиштан ва ҳатто сурудхониро ёд медиҳанд. Аммо барои ҳаёти минбаъдаи инсон соҳиби андеша, фикрронӣ ва тафаккури зинда шудан аз ҳама муҳимтар аст.

Мо дар таҷрибаи кори худ дар машғулиятҳо, маҳфилҳо ва дарсҳои математика бо хонандагон моҳҳои аввал масъалаҳои оддитаринро таҳлил ва ҳал карда, шогирдонро барои фикри мустақилона пай дар пай одат мекунонем. Маҳорати ҳал карда тавонистани масъалаҳои гуногуни математикӣ аз шахс вақти дуру дарозро талаб менамояд. Маҳз масъалаҳои ҳаёти шавқовар ва тарзи аёнии ҳалли онҳо шавқу рағбати хонандагонро ба илмомӯзӣ бедор хоҳад кард.

Математики швейтсарӣ Д. Пойя қайд мекунад, ки “дилхоҳ масъалаи математикӣ роҳи ҳал дорад, фақат агар хоҳиши ҳалкунӣ бошад” [1, с. 132].

Тарбияи дӯстдорони математика бояд аз синфҳои ибтидоӣ сар карда шавад. Дарачаи тайёри, хусусиятҳои синусолӣ ва имконияти хонандагонро ба эътибор гирифта дарсҳои ҳаррӯза ва корҳои беруназсинфиро ташкил кардан лозим аст.

Аз таҷрибаҳои корӣ мо ба ҳулосае омадем, ки ҷавҳари аслии таълим ин хонандаро ба таҳсил ҳавасманд кардан аст. Чӣ тавр ӯ бояд гӯш карда тавонад ва дар худ сифати баланди шахсият, сабру тоқатро тарбият диҳад, фикр карданро омӯзад.

Аз ин рӯ, мо дар таълим бо шиори “Намедонӣ, ёд медиҳем, нахоҳӣ ҳавасманд мекунем” амал намоем. Яке аз намудҳои ҳавасмандгардонии хонандагон ба математика ташкили бозӣҳо ва ҳалли масъалаҳои шавқовар дар маҳфилҳо ва дарсҳои иловагӣ мебошад [11, с. 8].

Р. Декарт чунин ақида дорад: “Ҳар як масъалаи ҳалкардаи ман ба сифати намуна барои ҳалли масъалаҳои минбаъда хизмат менамояд” [3, с. 54].

Ҳангоми ҳалли масъалаҳои шавқовар ва гузаронидани бозӣҳои математикӣ дар хонандагон донишҳои назариявӣ мустаҳкам гардида, маҳорати татбиқи ин донишҳо дар фаъолияти амалӣ кор карда баромада мешаванд, фаъолияти эҷодӣ тақомул меёбад.

Ҷомеаи инсонӣ ба илмҳои асил ҳамеша ниёз дорад. Пешравии ҷомеа низ маҳз ба пешрафт ва тақмили ин илмҳо вобастагӣ дорад. Масъалаи муҳим дар ин самт аз аввал дуруст омӯзонидани асосҳои ҳама гуна илмҳо мебошад. Мо ба таълими ҳар гуна фан аз ибтидо машғул гардида, баъди таҳсилоти пурра мебинем, ки натиҷагирӣҳо пурра нестанд.

Алалхусус, дар таълими математика чунин камбудҳои ҷиддиро ба мушоҳида мегирем. Яъне, хонандае, ки мактаби таҳсилоти миёнаи умумиро хатм намудааст, мафҳумҳои асосии математикӣ: ифода, муодила, масъала ва ғайраҳоро, ки барои омӯзиши ин фан замина мебошанд, намедонанд ва бинобар ин дар дарки воқеияти ҳаёт ба мушкилотҳо дучор мешаванд. Саволе ба миён меояд, ки барои чӣ мо ба ин гуна зухурот бархурд дорем? Ва ҷавоб ба ин суол чандон мушкил нест. Омӯзиши дурусти ҳар як фан аз ибтидо барои хонанда омили муҳимтарини пешрафт мебошад. Ана ҳамин омӯзиш бинобар сабабҳои объективӣ - набудани китобҳои хуби дарсӣ, маводи таълимии ёрирасон, омӯзгорони асил - дуруст ба роҳ монда намешаванд.

Чун омӯзиш дар зинаҳои аввали таҳсил номукамал чараён мегарад, хонанда ба дарки мафҳумҳои мураккабшаванда намерасад ва ҳамин тавр то охир бе маълумоти кофӣ математикӣ мемонад. Талабот ба омӯзиши ҳама гуна фанҳо аз ҷумла математика тадриҷан зиёд мегардад ва мо онро танҳо дар мавриди дар ихтиёр доштани маводи таълимии муосир ва омӯзгори комилу волидони ғамхор ноил шуда метавонем.

Мақолаи пешниҳодшуда кӯшише дар роҳи амалӣ сохтани омӯзиши аввалияи бозӣҳо ва масъалаҳои шавқовари математикӣ барои хонандагон, донишҷуён, падару модарон ва мутахассисони ҷавон мебошад. Ҳадафи мо ошноии аҳли ҷомеа бо донишҳои замонавии

математикӣ мебошад, ки ҷанбаи ҳаёгӣ дошта фарогирии онҳо барои ҳар як фард ногузир мебошад

Мақола аз намудҳои гуногуни масъалаҳои шавқовари математикӣ ва бозихо иборат буда, диққати асосӣ ба масъала, қисматҳои он, ҳалли намудҳои масъалаҳои шавқовар бахшида шудааст. Аксар масъалаҳои шавқоваре, ки дар синфҳои зинаи дуҷум сеюми таҳсил вомехӯранд, маҳз аз зинаи ибтидоии таҳсил оғоз меёбанд. Дар мавриди огоҳии комил надоштан аз онҳо хонанда аз уҳдаи ҳалли онҳо баромада на метавонад. Рӯ овардан ба масъала ва ҳал намудани он масъалаи асосии ҳама давру замон мебошад. Таввачуҳи ҳама ба масъалаи шавқовар метавонад барои пешравии илм ва ба ин васила аз ҳаёт гарданд[3].

Масъалаҳои гуногуни шавқовари математикӣ дар мақола аз ибтидо нишон дода шуда, ба фаҳми ҳар як хонанда мувофиқ оварда шудааст.

Дар мақолаи мазкур теъдоди зиёди масъалаҳои шавқовари математикӣ ва бозихои математикӣ тибқи мазмунаншон оварда шуда, ҳалли аксарияти онҳо нишон дода шудааст.

Диққати асосӣ ба ҳалли масъалаҳои шавқовари арифметикӣ дода шудааст, зеро зинаи аввали таҳсилро арифметика ташкил медиҳад. Тасаввуроти арифметикуи хонандагонро ташаккул надода, дигар гунии тасаввуроти математикиро дар онҳо ба вуҷуд овардан ғайриимкон аст. Ба ҳалҳои геометрӣ ва алгебравӣ низ дар мақола роҳномоҳо мавҷуд аст.

Хулоса, мақолаи мазкурро ҳамчун як маводи оммавии барои хонандагон лозимӣ тавсия намуда умедворем, ки хонандаи муосир ба он рӯ меорад ва барои мақсаднок ва мукамал омӯхтани фанни математика боз як василаи муфидро пайдо мекунад.

Масъалаҳои шавқовар

1. Алӣ ва Валӣ якҷанд себ доранд. Агар Алӣ ба Валӣ як себ диҳад, себҳои онҳо баробар мешавад. Вале, Валӣ ба Алӣ як себ диҳад, себҳои Алӣ ду баробари себҳои Валӣ мешавад. Ёбед, ки Алӣ ва Валӣ дар аввал чандтогӣ себ доштанд? Нишондод: а - себ Алӣ, в - себ Валӣ.

$$\begin{cases} a - 1 = v + 1, \\ a - 1 = v + 1 \end{cases} \quad a = v + 2, \quad v + 2 + 1 = 2v - 2, \quad 2 + 1 + 2 = 2v - v, \quad 5 = v. \\ a = v + 2 = 5 + 2 = 7. \text{ Ҷавоб: } a = 7, v = 5.$$

2. Якҷанд кабутарҳо парида омада, қисме ба лаби бом ва қисме дар рӯи ҳавлӣ нишастанд. Агар аз лаби бом 2 кабутар парида ба рӯи ҳавлӣ нишинад, кабутарҳои лаби бом ва рӯи ҳавлӣ баробар мешаванд. Агар 2 кабутар аз рӯи ҳавлӣ ба лаби бом парида ояд, кабутарҳои лаби бом ду баробари кабутарҳои рӯи ҳавлӣ мешавад. Дар аввал дар лаби бом ва дар рӯи ҳавлӣ чандтогӣ кабутар нишаста буд? Нишондод: а – кабутар дар лаби бом, в – кабутар дар рӯи ҳавлӣ.

$$\begin{cases} a - 2 = v + 2, \\ a - 2 = v + 2 \end{cases} \quad a = v + 4, \quad v + 4 + 2 = 2v - 4, \quad 4 + 2 + 4 = 2v - v, \quad 10 = v, \\ a = v + 4 = 10 + 4 = 14. \text{ Ҷавоб: } a = 14, v = 10.$$

7. Аз 5 то адади 9 адади 8 ҳосил кунед: $9 \ 9 \ 9 \ 9 \ 9 = 8$.

а) $9 + 9 - 9 - 9 : 9 = 8$,

б) $9 - (9 \cdot 9 : 9 \cdot 9) = 8$,

в) $9 - (9 \cdot 9) : (9 \cdot 9) = 8$,

г) $9 - (9 + 9) : (9 + 9) = 8$

ғ) $9 - (9 - 9) + (9 : 9) = 8$

4. Адади 30 – ро бо се рақами якхела ифода кунед:

а) $10 + 10 + 10 = 30$,

б) $6 \cdot 6 - 6 = 30$,

в) $5 \cdot 5 + 5 = 30$,

г) $30 - 30 + 30 = 30$,

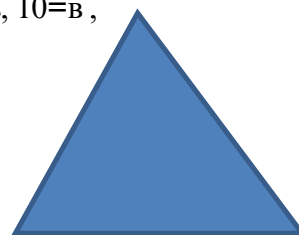
ғ) $30 \cdot 30 + 30 = 30$,

ғ) $3^3 + 3 = 30$.

5. Адади 24 – ро бо се рақами якхела ифода кунед:

а) $8 + 8 + 8 = 24$,

б) $24 + 24 - 24 = 24$,

- в) $24 : 24 \cdot 24 = 24$,
 г) $24 - 24 + 24 = 24$,
 ғ) $24 \cdot 24 : 24 = 24$,
 Ғ) $3^3 - 3 = 24$.

6. Адади 20 – ро бо се рақами якхела ифода кунед:

- а) $20 + 20 - 20 = 20$,
 б) $4 \cdot 4 + 4 = 20$,
 в) $5 \cdot 5 - 5 = 20$,
 г) $20 : 20 : 20 = 20$,
 ғ) $20 - 20 + 20 = 20$,
 Ғ) $20 : 20 \cdot 20 = 20$.

7. Подшоҳе тӯй барпо намуд. Дар он барои 100 кас, 100 табақ ош дод. Ба 1 эшон 4 табақ, ба 1 мулло 2 табақ, ба 4 деҳқон 1 табақ ош дод. Дар тӯй чанд эшон, мулло ва деҳқон иштирок дошт?

Нишондод:

$$\begin{cases} x + y + z = 100, \\ 4x + 2y + \frac{z}{4} = 100. \end{cases}$$

Ҷавоб: 6-эшон, 30-мулло, 64-деҳқон.

8. Дар оила 12 нонро ба 12 кас чунин тақсим карданд. Ба 1 мард 2 нон, ба 1 зан 0,5 нон, ба 4 кӯдак 1 нон. Дар оила чанд мард, зан ва кӯдак мавҷуд аст?

Нишондод:

$$\begin{cases} x + y + z = 12, \\ 2x + \frac{y}{2} + \frac{z}{4} = 12. \end{cases}$$

Ҷавоб: 5 мард, 1 зан, 6 кӯдак.

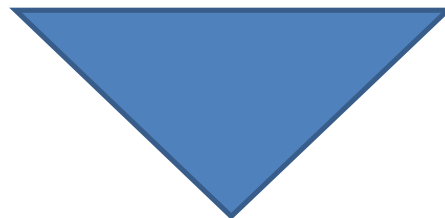
9. Падар 100 сомони дода, аз писараш хоҳиш кард, ки 100 парранда харид кунад. Нархи 1 кабутар 5 сомони, нархи 1 зоғ 1 сомони, нархи 20 гунчишк 1 сомони. Чанд кабутар, зоғ ва гунчишк харид карда шуд?

$$\begin{cases} x + y + z = 100, \\ 5x + y + \frac{z}{20} = 100. \end{cases}$$

Ҷавоб: 19 кабутар, 1 зоғ, 80 гунчишк.

10. Дар расм чанд секунҷа тасвир ёфтааст:

Ҷавоб: 4 секунҷа

Бозӣ ва ҳазлҳои математикӣ

Ташкили гузаронидани бозиҳои математикӣ ва ҳазлҳои математикӣ барои баланд бардоштани фаъолияти фикрии хонандагон бо дарназардошти қобилияти фардии онҳо ёрии калон мерасонад.

Намунаи чунин бозиҳои математикиро дар поён меорем:

- “Панҷ, панҷ, даҳ, панҷ понздаҳ, се ҳаҷдаҳ, ду бист чанд мешавад?” Дар ин ҷо хонандагон сахван панҷто панҷ, панҷто 15, сето 18 ва 2то бистро чамъ мекунанд. Ҷавоби дуруст: $5 + 5 = 10 + 5 = 15 + 3 = 18 + 2 = 20$ мебошад.
- Омӯзгори синфҳои ибтидоӣ аз хонандаи синфи ду мепурсад: Канӣ таблитсаи зарби хонаи 9 ро гӯед. Хонанда чунин ҷавоб медиҳад:
 $9 \times 1 = 9$
 $9 \times 2 =$
 $9 \times 3 =$
 $9 \times 4 =$
 $9 \times 5 =$
 $9 \times 6 =$
 $9 \times 7 =$
 $9 \times 8 =$

$$9 \times 9 =$$

$9 \times 10 = 90$. Дигарҳояшро намедонам. Омӯзгор: акнун намедонистагӣҳоятонро аз боло ба поён бо тартиб нависед:

$$9 \times 1 = 9$$

$$9 \times 2 = 18$$

$$9 \times 3 = 27$$

$$9 \times 4 = 36$$

$$9 \times 5 = 45$$

$$9 \times 6 = 54$$

$$9 \times 7 = 63$$

$$9 \times 8 = 72$$

$$9 \times 9 = 81$$

$9 \times 10 = 90$. Акнун намедонистагӣҳоятонро аз поён ба боло шуморида нависед, чӣ ?

$$9 \times 1 = 9$$

$$9 \times 2 = 18$$

$$9 \times 3 = 27$$

$$9 \times 4 = 36$$

$$9 \times 5 = 45$$

$$9 \times 6 = 54$$

$$9 \times 7 = 63$$

$$9 \times 8 = 72$$

$$9 \times 9 = 81$$

$9 \times 10 = 90$. Маълум шуд, ки ҳамаашро медонистааст.

3. “Дар ду даст даҳ ангушт, дар даҳ даст, чанд ангушт?” Дар ин ҷо хонанда сахван даҳро бо даҳ зарб зада сад ангушт меғӯяд.

Ҷавоб: 50.

4. Ду чубчаро чунон иваз кунед, ки қадаҳ сӣҳат бимонаду пашша дар берун бошад.

5. Ду чубчаро чунон иваз кунед, ки моҳӣ самташро ба чап ё рост иваз кунад:

6. Се чубчаро чунон иваз кунед, ки моҳӣ самташро ба муқобил иваз кунад:

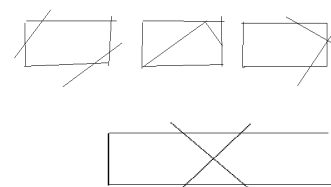
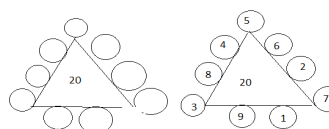
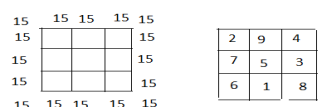
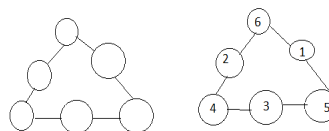
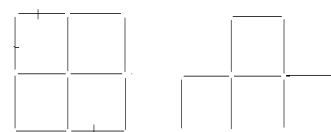
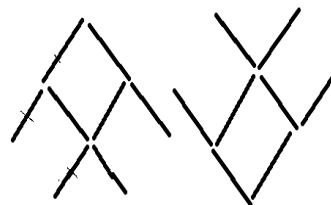
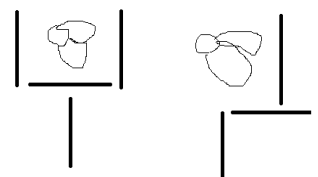
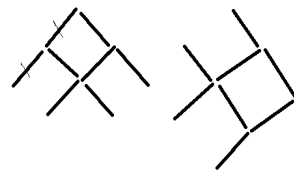
7. Дар расм 5 квадрат сохта шудааст. се чубчаро чунон иваз кунед, ки 3 квадрат боқӣ монад.

8. Аз ададҳои 1 то 6 (якборӣ) чунон гузоред, суммаи рақамҳои тарафҳои секунҷа адади якхела бошад.

9. Аз ададҳои 1 то 9 (якборӣ) чунон гузоред, ки суммаи ҳамаи тарафҳои ва диагоналҳои квадрат ба 15 баробар шавад.

10. Аз ададҳои 1 то 9 (якборӣ) чунон гузоред, ки суммаи ҳамаи тарафҳои секунҷа ба 20 баробар шавад.

11. Дар росткунҷа ду хатти ростро чунон гузаронед, ки 2-то секунҷа ва 2-то панҷкунҷа ҳосил шавад. Ҳал: хонанда

як чанд маротиба озмоиш (попытка) карда, ба нокомӣ соҳиб мегардад, масалан, Баъд монда мешаваду, эҳ нашуд, ки нашуд, гуфта росткунҷаро чунин хат мезанад: ва мебинад, ки масъала дуруст ҳал карда шудааст!!!

Доктори илмҳои педагогӣ, профессори ДДК Ғуломов И.Н. дар китобаш “Саргузаштҳои математикӣ” чунин латифа овардааст: “Ададҳо ба ҷуфт, тоқ ва бозхитром тақсим мешаванд. Ба ададҳои охири ададҳои мавхум дохиланд” [6, с. 28].

Ба ҳамин монанд бисёр бозҳои математикӣ ва масъалаҳои шавқовари математикиро дар вақти гузаронидани дарсҳои математика, машғулиятҳои факултативӣ аз математика, ташкили корҳои беруназсинфӣ аз математика, ба монанди шабнишиниҳои математикӣ, мизҳои мудаввар, ҳафтаҳои математикӣ ва ғайра бо хонандагонӣ муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо дарназардошти хусусиятҳои фардии онҳо ташкил карда гузаронидан мумкин аст.

Хулоса ташкил ва гузаронидани бозҳои ва масъалаҳои шавқовари математикӣ барои баланд бардоштани завқу шавқи хонандагон ба ин фанни дар ҳаёт аз ҳама зарурӣ, инчунин васеъ гардидни ҷаҳонбинии илмӣ онҳо ёрии калон мерасонад. Аз ин рӯ барои васеътар омӯختани ин масъала адабиёти зеринро барои худомӯзӣ тавсия медиҳем. Дар онҳо бо таърихи пайдоиши рақамҳо, ададҳо, ишораҳо бузургӣҳо, шаклҳои геометрӣ ва бисёр дигар бозиву маъалаҳои шавқангези математикӣ шинос мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Андреев В. Н., Иоффе А. Я. Эти замечательные цепи. - М.: Знание, 1987. -124с.
2. Бухштаб А. А. Теории чисел. – М.: Просвещение, 1966.-134с.
3. Габович И.Г. Алгоритмический подход к решению геометрических задач: Книга для учителя.-К:Рад.шк.,1989.-160с.
4. Гальперин Г.А., Земляков А.Н. Математические бляды (блядные задачи и смежные вопросы математики и механики). – М.Наука, Гл. ред. физ. - мат. лит., -288с.
5. Гарднер М. Математические чудеса и тайны. –М.: Просвещение, 1967.-123с.
6. Ганчев И. И др. Чимев К., Стоянов И. Математический фольклор. Пер.с болг. / И. Ганчев, К. Чимев, Й. Стоянов. -М.: знание, 1987.-208с.
7. Ғуломов И. Саргузаштҳои математикӣ (барои дӯстдорони математика). Кӯлоб,-1991.-33с.
8. Депман И. Я. История арифметики. - М: Учпедгиз, 1959.-123с.
9. Живые числа. Сб. статей 1981г.: Пер.с нем.-М: Мир, 1985.-128с., ил.
10. Земляков А.Н. Арифметика и геометрия столкновений. //Квант. 1978. №4. С. 34-36.
11. Земляков А.Н. Математика бляды. //Квант 1976, №5.
12. Кордемский Б.А. Математическая смекалка.-9-е изд., стер.-М.: Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит., 1991.-576с.
13. Кориолис Г.Г. Математическая теория явлений бильярдной игры.-М.: Гостехиздат., 1956.-123с.
14. Нуъмонов М. Пайдарпӣи таълими математика дар мактаби таҳсилоти умумӣ. (Монография).-Душанбе: Ирфон, 2005.-256с.
15. Перельман Я.И. Занимательная геометрия. 8-е изд. Под ред. Б.А. Кордемского.-М.-Л.: Гос. изд. тех. лит., 1951-296с.
16. Тихомиров В.М. Рассказы о максимумах и минимумах.-М.: Наука, 1986 (Библиотечка “Квант”. Вып. 56).-143с.

ОМУЗИШИ БОЗИҲО ВА МАСЪАЛАҲОИ ШАВҚОВАРИ МАТЕМАТИКӢ ДАР ТАЪЛИМИ ТАҒРИҚАВИИ МАТЕМАТИКА

Дар мақола сухан дар бораи омӯзиши бозҳои ва масъалаҳои шавқовари математикӣ дар таълими тағриқавии математика меравад. Бозҳои математикӣ ва масъалаи шавқовари математикӣ дар инкишофи ақлии хонандагон мавқеи муҳим дорад. Дар бозҳои математикӣ, дар масъалаи шавқовар, дар меҳнат, дар омӯзиш, дар ҳар гуна фаъолияти эҷодӣ ба инсон хушёрӣ, зиракӣ, ҳозирҷавобӣ, муҳокимаронӣ карда тавонида даркор аст. Хонандагон дар ин мақола бо бозҳои ва масъалаҳои воқеаҷӯранд, ки онҳо аз рӯи саҳифаҳои китобҳои шавқовар гирд оварда шудаанд. Мақолаи мазкурро ҳамчун як маводи омӯзӣ барои хонандагон лозимӣ тавсия намуда умедворем, ки хонандаи муосир ба он ро меорад ва барои мақсаднок ва мукамал омӯختани фанни математика боз як василаи муфидро пайдо мекунад.

Калидвожаҳо: бозиҳои математикӣ, таълими тафриқӣ, хусусиятҳои фардии хонандагон, фаъолияти эҷодӣ, зеҳн, ҳушёрӣ, зиракӣ, масъалаҳои шавқовар, метод, усули ҳалли масъалаҳо, бозии бильярд, муҳокимаронӣ, тарбия, фаъолияти фикрӣ, ҷаҳон бинӣ, малака, тафаккур, маҳорат, фикрронӣ.

ОБУЧАЮЩИЕ ИГРЫ И УВЛЕКАТЕЛЬНЫЕ МАТЕМАТИЧЕСКИЕ ЗАДАЧИ В ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОМ ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКИ

В статье речь идет об обучающих играх и увлекательных задачах математика в дифференцированном обучении математике. Математические игры и увлекательная математическая задача занимают важное место в умственном развитии учащихся. В математических играх, в увлекательной задаче, в труде, в учебе, в любой творческой деятельности человеку необходимо бдительность, сообразительность, отзывчивость, способность к обсуждению. В этой статье читатели познакомятся с играми и проблемами, которые они собрали на страницах увлекательных книг. Мы рекомендуем данную статью в качестве массового материала, необходимого читателям, и надеемся, что современный читатель обратится к ней и найдет еще один полезный инструмент для целенаправленного и всестороннего изучения математического предмета.

Ключевые слова: математические игры, дифференцированное обучение, индивидуальные особенности учащихся, творческая деятельность, интеллект, внимательность, интеллект, интересные задачи, методы, методы решения проблем, игра в бильярд, обсуждение, воспитание, мыслительная деятельность, мировоззрение, умение, мышление, умение, мышление.

EDUCATIONAL GAMES AND ENGAGING MATH PROBLEMS IN DIFFERENTIATED TEACHING OF MATHEMATICS

The article is about educational games and fascinating mathematical tasks in differentiated teaching of mathematics. Mathematical games and fascinating mathematical task occupy an important place in the mental development of students. In mathematical games, in a fascinating task, in work, in study, in any creative activity a person needs vigilance, intelligence, responsiveness, ability to discuss. In this article, readers will get acquainted with the games and problems that they collected on the pages of fascinating books. We recommend this article as a mass material necessary for readers, and we hope that the modern reader will turn to it and find another useful tool for a targeted and comprehensive study of the mathematical subject.

Key words: mathematical games, differentiated learning, individual characteristics of students, creative activity, intelligence, attentiveness, intelligence, interesting tasks, methods, methods of solving problems, playing billiards, discussion, education, thinking activity, worldview, ability, thinking, ability, thinking.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Нусратулло Зайдуллоевич - Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, доцент кафедраи математикаи олӣ ва фанҳои табиатиносии факултети иқтисодиёт ва тиҷорат. **Суроға:** 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ноҳияи Фирдавсӣ, кӯчаи Борбад, 48/11, устои 48. E-mail: komronipulod_@mail.ru. Тел.: (+992) 985-53-89-30

Сведения об авторе: Шарипов Нусратулло Зайдуллоевич – Таджикский государственный университет коммерции, доцента кафедры высшей математики и естественно- научных дисциплин факультета экономики и торговли. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Фирдавсийский район, ул. Борбад, 48/11, квартира 48. E-mail: nusrat@male.ru. Тел.: (+992) 985-53-89-30

Information about the author: Sharipov Nusratullo Zaidulloevich – Tajik State University of Commerce, Associate Professor of the Department of Higher Mathematics and Natural Sciences of the Faculty of Economics and Trade. Address: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Firdavsi district, 48/11 Borbad str., apartment 48. E-mail: nusrat@male.ru. Phone: (+992) 985-53-89-30

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР ДАРСҲОИ АЛГЕБРА ВА ГЕОМЕТРИЯ

Мавлоназаров С.С.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бурхонова Р.

Пажӯишигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Истифодаи технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) дар дарсҳои алгебра ва геометрия баланд бардоштани самаранокии таълимро таъмин мекунад. Ин технология имконият медиҳад, ки методҳои инноватсионӣ, аз қабилҳои қорҳои лоиҳавӣ, таълими муштарак ва таълими тафриқавӣ истифода шаванд. Татбиқи компютерҳо ва телекоммуникатсия дар соҳаи таълим як марҳилаи нави рушди ТИТК-ро нишон медиҳад. Бо вучуди ин, истифодаи самаранокии ТИТК дар фаъолияти таълимӣ ба мушкилоти муайян, ба мисли дастрасӣ ба таҷҳизот ва омӯзиши муаллимон, дучор мешавад.

Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатӣ таъкид доштанд: “Чустуҷӯ ва

дарёфти роҳу усули пешқадаму муосири таълим, мустаҳкам намудан ва ба меъёрҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ гардонидани пояҳои моддиву техникаи муассисаҳои таълимиву илмӣ, васеъ ҷорӣ кардани технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, ба роҳ мондани ихтисосҳои нави ба талаботи иқтисоди миллӣ ҷавобгӯй ва воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилот дар маркази таваҷҷуҳи таҳсилоти олии касбии кишварамон қарор дорад”.

Ҳадафи асосии технологияҳои инноватсионии таълим ин омода кардани хонандагон барои зиндагӣ дар ҷаҳони зудтағйирёбанда мебошад. Моҳияти чунин омӯзишҳо дар самти раванди таълим ба нуруи шахс ва татбиқи онҳо вобастагӣ дорад.

Истифодаи ТИИ дар машғулиятҳои амалии математикаи олий танҳо дар сурате имконпазир аст, агар:

- он принципҳои асосии технологияи педагогиро қонеъ кунад;
- масъалаҳоеро ҳал кунад, ки қаблан дар дидактика аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ ҳал карда нашуда буданд;

- ТИИ ҳамчун воситаи таъмин ва интиқоли иттилоот ба донишҷӯ хизмат намояд.

Мақсади навоарӣ ин тағйироти сифатии шахсияти хонандагон дар муқоиса бо низоми анъанавии таълим мебошад. Ин тавассути ба ҷаъолияти касбӣ ворид кардани барномаҳои дидактикӣ ва таълимӣ, ки барои амалияи номаълум ҳастанд, имконпазир мегардад. Баргараф кардани бӯҳрони педагогӣ ин мақсади асосии низоми навоарӣ дар таълим маҳсуб ёфта, инкишофи қобилияти ҳавасмандгардонии амалӣ, мустақилона истифода намудани иттилооти гирифташуда, ташаккули тафаккури ғайристандартӣ эҷодӣ, инкишофи кӯдакон тавассути қобилиятҳои табиӣ онҳо ба шумор мераванд.

Истифодаи ТИК дар машғулиятҳои математика навоарӣ ё кашфиёт нест, балки талаботи ҷомеае мебошад, ки доимо дар рушд аст ва ҷаҳони атрофи моро ихотакарда бо суръати баланд инкишоф меёбад.

Барои ин, хонандагон ва омӯзгорон бояд бо мурури замон ҳаракат кунанд ва ҳамкориҳои ҳаррӯза бо ТИК ба муҳити иттилоотӣ мутобикшавиро осон мекунад. Истифодаи ТИК дар машғулияти математика барои амалисозии гуногунрангӣ дар ҷаъолияти омӯзгорон кумак мерасонад.

Ба ҳама маълум аст, ки истифодаи ТИК дар машғулиятҳои амалии математика ҳатмист, зеро он самаранокии таҳсил ва рушди донишу малакаҳоро ба таври назаррас афзоиш медиҳад.

Бо мақсади нигоҳ доштани таваҷҷӯҳ ба соҳа ва раванди босифати таълим, технологияҳои иттилоотиро дар машғулиятҳои амалӣ ҷаъолон истифода бурдан мумкин аст, ки ба:

- баланд бардоштани ҷаъолияти маърифатии хонандагон;
- таъмини ҳавасмандии мусбӣ ба раванди таълим тавассути гиперматни муқолаҳои интерактивӣ;

- гузаронидани машғулиятҳо дар сатҳи баланди эстетикӣ ва бо эҳсос;
- таъмини сатҳи баланди тафриҳи таълим;
- зиёд кардани ҳаҷми қорҳои дар синф иҷрошударо ба андозаи 1,5-2 маротиба;
- тақмили назорати дониш;
- ташкили оптималии раванди таълим ва баланд бардоштани самаранокии машғулият;

- қобилияти дастрасӣ ба низоми гуногуни маълумотдиҳӣ, китобхонаҳои электронӣ ва дигар манбаҳои иттилоотӣ.

Дар замони муосир, вақте ки ҷаҳони иттилоотӣ босуръат рушд мекунад, талаботи нав ба системаи таълим, хусусан, ба таълими фанҳои дақиқ ба миён меояд. Яке аз равандҳои асосие, ки системаи таълимро тағйир медиҳад, ин гузариш аз таҳсили анъанавӣ ба таҳсили босалоҳият мебошад. Ин нави таҳсил ба ташаккули қобилиятҳои татбиқии дониш, малакаҳои таҳлили мантикӣ ва мустақилияти фикр равона шудааст.

Татбиқи ТИК дар дарсҳои алгебра ва геометрия воситаи муҳими таъмини ин раванд мебошад.

1. Мафҳуми таълими босалоҳият. Таълими босалоҳият ба ҷои омӯзиши донишҳои ҳолис, рушди қобилиятҳо ва малакаҳое равона шудааст, ки барои ҷаъолияти самаранокии иҷтимоӣ ва касбӣ муҳиманд. Он салоҳиятҳои зеринро фаро мегирад:

- Салоҳияти иттилоотӣ (қор бо маълумот)

- Салоҳияти муоширатӣ
- Салоҳияти ҳисобу мантиқӣ
- Салоҳияти ҳаллу фасли масъалаҳои амалӣ

Дар заминаи математика, махсусан алгебра ва геометрия, ин салоҳиятҳо метавонанд тавассути истифодаи ҳадафноки ТИК ташаккул ёбанд.

2. Асосҳои назариявии истифодаи ТИК дар таълими математика. Истифодаи ТИК дар таълими математика ба чанд унсури назариявӣ таъкик мекунанд:

Назарияи фаъолияти таълимӣ : Омӯзанда ҳамчун субъекти фаъл, донишро худ дарёфт мекунанд.

Модели педагогикаи интерактивӣ : Муносибати дучониба байни омӯзгор ва хонанда тавассути воситаҳои ТИК.

Таълими фардӣ ва дифференсиалӣ : Истифодаи платформаҳо барои мутобиқсозии мавод ба сатҳи ҳар хонанда.

3. Асосҳои методологӣ дар истифодаи ТИК. Методҳои самараноки таълими математика бо истифодаи ТИК иборатанд аз:

Методи лоиҳавӣ : Тарҳрезии лоиҳаҳо бо истифода аз воситаҳои математикии рақамӣ (мисли GeoGebra, Excel, Mathematica).

Мисолҳо ва тасвирҳо: истифодаи ТИК дар дарсҳои алгебра ва геометрия

Мисоли 1: Ҳалли масъалаи геометрӣ бо GeoGebra

Ба ҳатти асли дар геометрия нуқтаҳои А, В ва Сро тасвир мекунем ва як марзи мураккабро бо истифода аз GeoGebra созмон медиҳем.

Масъала: Ба мо лозим аст, ки мизони рӯйхаткорӣ ё сохтори се тарафайнро бо тасвири асосӣ бо истифодаи амсиласозӣ ва визуалӣ муайян кунем. Хонанда бояд ҳисоб кунад, ки оё графики мувофиқ байни шароити муқаррарӣ мавҷуд аст ё не.

Раванди ҳал:

1. Воситаи GeoGebra барои сохтани ҳалли графикии геометрияи матлуб.

2. Намоиши графикаи тақсими координатҳо барои дурустии ҳисоб.

3. Замима кардани маълумоти иловагӣ, ки хонанда метавонад ҳатти аслии раванди таҳлили илмиро муайян кунад.

Мисоли 2: Ҳалли масъалаи алгебравӣ бо Desmos

Ҳалли мисоли алгебравӣ бо истифодаи Desmos ва функсияи графиксозӣ :

Масъала: Хонанда бояд функсияро тартиб диҳад ва бубинад, ки чӣ гуна таъсири ҳамвории а ва b бар ҳаҷми мувофиқ ва графикаи қутб қисматҳо дар ҳатти графикӣ ба амал меояд.

Раванди ҳал:

1. Воситаи Desmos барои тартиби графики функсия ва тасвири пешгӯӣҳои номбаршуда.

2. Ҳар як намуна ва графика дар дастгоҳҳо барои ҷустуҷӯи таъсири параметрӣ ба натиҷаҳо.

Тасвир: (Графикаи функсия дар Desmos, ки ба хонанда нишон медиҳад, ки чӣ гуна графика ба параметрҳои функсия вобаста аст.)

Мисоли 3: Таҳлил ва шумораи ҳисобҳои иштироккунанда бо Wolfram Alpha

Масъаларо бо ёрии Wolfram Alpha баррасӣ мекунем, ки барои таҳлили масоили алгебравӣ ва ҳисобҳои мутаносиб истифода мешавад. Бо истифода аз ин восита, хонандагон метавонанд замимаҳои мураккаби математикӣ, ки барои мувозинат ва тафсир кардани рақамҳои функсияҳо дар муҳокима ва таҳлил истифода кунанд.

Самаранокии воситаҳои ТИК дар таълим. Баррасии натиҷаҳо. Пас аз истифодаи тасвирҳо ва барномаҳое, ки дар боло зикр карда шуд, назариявӣ метавонем нишон диҳем, ки истифодаи ТИК дар таълими алгебра ва геометрия:

Самаранокии омӯзиш: хонандагон дар муҳити виртуалӣ, ки график ва амсилаҳо метавонанд кумак кунанд, мавзӯро бо тафсилоти амиқ дарк кардан.

Системаи геометрӣ ва функсияҳои алгебравӣ бо таваҷҷуҳ ба тасвирҳои графикии визуалӣ, ки дар платформаҳо ташкил мешаванд.

Таъсири навоарӣ : Ба воситаи барномаҳои онлайн ва ҳисобкунӣҳои маҷозӣ, хонандагон метавонанд барномаҳоро ба таври имконпазир, ки бо роҳбарии омӯзгор ва имкониятҳо фаъл бошанд, истифода баранд.

Методи таҳқиқотӣ : Омӯзандагон бо истифода аз ТИК масъалаҳоро таҳқиқ ва натиҷагирӣ мекунанд.

Методи амсиласозӣ : Ташкили моделҳои геометрӣ ё функционалӣ дар муҳити интерактивӣ .

4. Намудҳои ТИК ва имкониятҳои онҳо дар таълими алгебра ва геометрия

5. Таъсири истифодаи ТИК ба ташаккули салоҳиятҳо

ТИК имконият медиҳад, ки салоҳиятҳои зерин дар хонандагон рушд ёбанд:

- Таҳлили мантиқӣ ва амсиласозӣ
- Фаҳмидани робитаҳои байни мафҳумҳо
- Татбиқи математика дар ҳолатҳои воқеӣ
- Ҳалли мустақилонаи масъалаҳо

Масалан, дар дарси алгебра хонанда метавонад бо истифода аз Desmos тағйиротҳои параметрҳои функсияро мушоҳида кунад ва дарк намояд, ки чӣ гуна тағйири як адад ба шакли график таъсир мерасонад. Дар геометрия бошад, бо истифода аз GeoGebra моделҳои динамикӣ сохта мешавад, ки ба хонанда кумак мекунад фаҳмиши фазоиро инкишоф диҳад.

Истифодаи ТИК дар дарсҳои алгебра ва геометрия на танҳо омӯзишро ҷолиб ва фаҳмотар мегардонад, балки ба ташаккули салоҳиятҳои мусоидат мекунад, ки барои муваффақият дар ҳаёти воқеӣ ва касбҳои оянда заруранд. Омӯзгор бояд на танҳо донандаи фан, балки роҳнамои технологияи низ бошад, то муҳити таълимиро бо равишҳои нав мучаххаз гардонад.

Мақсади мақола – таҳлили асосҳои назариявӣ ва методологияи таълими босалоҳият тавассути истифодаи ТИК дар дарсҳои алгебра ва геометрия мебошад.

Интизориҳо:

- Муайян кардани заминаҳои назариявии таълими салоҳиятнок;
- Баррасии методҳои татбиқи ТИК дар таълими математика;
- Пешниҳоди воситаҳои мушаххаси ТИК ва намунаҳои истифодаи онҳо;
- Арзёбии таъсири ТИК ба ташаккули салоҳиятҳои хонандагон.

2. Асосҳои назариявии таълими босалоҳият. Таълими босалоҳият ба рушди қобилиятҳои татбиқии дониш равона шудааст. Дар таҳқиқоти педагогҳои муосир (Хуторской А.В., Вербитский А.А., Сафаров А.М. ва ғ.) таълими салоҳиятнок ҳамчун ҷузъи муҳими омӯзиши фаъл шинохта мешавад.

Барои фанҳои математика, махсусан алгебра ва геометрия, салоҳиятҳои зерин аҳамияти аввалиндараҷа доранд:

- салоҳияти ҳисобу мантиқӣ ;
- салоҳияти визуалӣ ва амсиласозӣ ;
- салоҳияти таҳлил ва муқоиса;
- салоҳияти истифодаи ТИК дар ҳалли масъалаҳои амалӣ .

3. Асосҳои методологӣ ва истифодаи ТИК. Методологияи таълими босалоҳият бо истифодаи ТИК ба унсурҳои зерин асос меёбад:

Фаъолиятнокӣ – таълим ҳамчун раванд ва амали муштараки омӯзгор ва хонанда дар интиҳоби васоити ТИК мувофиқи сатҳи дониши хонандагон;

Интерактивӣ ва визуалӣ – истифодаи муҳитҳои интерактивӣ барои таҳкими дарки маънои математикӣ .

4. Натиҷаҳо ва муҳокима. Истифодаи ТИК дар таълими алгебра ва геометрия ба таври баръало ба ташаккули салоҳиятҳои амалии хонандагон мусоидат мекунад. Дар ҷараёни таҷрибаҳои педагогӣ мушоҳида шуд, ки хонандагон бо истифода аз воситаҳои интерактивӣ :

- беҳтар ва босуръат дарки мафҳумҳои индивидуалӣ пайдо мекунанд;
- малакаҳои таҳқиқотӣ ва татбиқи донишхоро инкишоф медиҳанд;
- ба омӯзиш тавачҷуҳи бештар зоҳир менамоянд.

5. Хулоса. Таълими босалоҳият, ки бо истифодаи самараноки ТИК дастгирӣ мешавад, метавонад сатҳи сифати таълими математика, хусусан алгебра ва геометрияро ба

маротиб беҳтар созад. Омӯзгорон бояд дар ташкили муҳити рақамии омӯзиш, интихоби дурусти платформаҳо ва мутобиксозии равишҳои методӣ нақши фаъол дошта бошанд.

АДАБИЁТ

1. Хуторской А.В. Компетентностный подход в образовании. – М.: Научный мир, 2005.
2. Сафаров А.М. Технологияҳои таълими фанҳои дақиқ бо истифодаи ТИК. – Душанбе: Маориф, 2020.
3. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. – М.: Высшая школа, 1991.
4. Савенков А.И. Исследовательская деятельность школьников как основа формирования компетенций. – Педагогика, 2017.
5. Байзоев С. Чабборов А. М. Раҳмон Математика дар иқтисодиёт. Хучанд: “Ношир”, 2011. – 108 с.
6. Умаров Ф., Кодиров Х., Обидов И. Дастури таълимӣ доир ба дарси амалӣ аз курси программасозии хаттӣ. Душанбе, 1988. – 90с.
7. GeoGebra, Desmos – www.geogebra.org, www.desmos.com
8. <https://nsportal.ru/shkola/materialy-metodicheskikh-obedinenii/library/> /2013/06/03/ vozmozhnosti-primeneniya.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР ДАРСҲОИ АЛГЕБРА ВА ГЕОМЕТРИЯ

Дар мақола зарурати истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) дар ташаққули таълими босалоҳият дар дарсҳои алгебра ва геометрия баррасӣ мешавад. Дар матн ба таҳлили асосҳои назариявӣ ва методологияи ин раванд барраси шуда, моделҳо ва методҳои муносири омӯзиширо бо истифода аз ТИК роҳандози карда шудаанд.

Дар мақола мисолҳои амалӣ ва воситаҳои замонавии рақамӣ, ба монанди GeoGebra ва Desmos мавриди таҳлил қарор гирифта, имкониятҳои онҳо дар ташаққули салоҳиятҳои муҳимми хонандагон нишон дода шудаанд.

Мисолҳои мушаххаси воситаҳои ТИК дар таълими математика оварда шудаанд ва нақши онҳо дар рушди салоҳиятҳои муҳимми хонандагон арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: таълими босалоҳият, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, алгебра, геометрия, методологияи таълим, амсиласозӣ, салоҳият.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ АЛГЕБРЫ И ГЕОМЕТРИИ.

В статье рассматривается необходимость использования информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) при формировании компетентного обучения на уроках алгебры и геометрии. В тексте анализируются теоретические и методические основы этого процесса, а также знакомятся с современными моделями и методами обучения с использованием ИКТ.

В статье анализируются практические примеры и современные цифровые инструменты, такие как GeoGebra и Desmos, а также демонстрируется их потенциал для развития важных компетенций учащихся.

Приводятся конкретные примеры использования средств ИКТ в преподавании математики и оценивается их роль в развитии важных компетенций учащихся.

Ключевые слова: компетентное обучение, информационно-коммуникационные технологии, алгебра, геометрия, методика обучения, моделирование, компетентность.

USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY IN ALGEBRA AND GEOMETRY LESSONS

The article discusses the need to use information and communication technologies (ICT) in the formation of competent teaching in algebra and geometry lessons. The text analyzes the theoretical and methodological foundations of this process, and introduces modern models and methods of teaching using ICT.

The article analyzes practical examples and modern digital tools, such as GeoGebra and Desmos, and demonstrates their potential for developing important student competencies.

Specific examples of the use of ICT in teaching mathematics are given and their role in developing important student competencies is assessed.

Key words: competence-based learning, information and communication technologies, algebra, geometry, teaching methods, modeling, competence.

Маълумот дар бораи муаллифон: Мавлоназаров С.С.- дотсенти кафедраи технологияи иттилоотӣ ва амнияти иттилоотӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33, E-mail: silmon@mail.ru тел.: (+992)939996099
Бурҳонова Резагул – унвонҷуӣи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, суроға: ш. Душанбе, тел.: 903 55 82 22

Информация об авторах: Мавлоназаров С.С. — доцент кафедры информационных технологий и информационной безопасности Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе, ул. Саида Носира, 33, 734003, E-mail: silmon@mail.ru, тел.: (+992)939996099

Бурхонова Резагуль — кандидат наук, Институт педагогического образования им. Абдурахмона Ҷомии Академии педагогического образования Таджикистана, адрес: Душанбе, тел.: 903 55 82 22

Information about the authors: Mavlonazarov S.S. - Associate Professor of the Department of Information Technology and Information Security, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003, Dushanbe, Said Nosir Street 33, E-mail: silmon@mail.ru tel.: (+992)939996099

Burkhonova Rezagul - Candidate of Sciences, Abdurakhmon Jomi Institute of Education of the Academy of Education of Tajikistan, address: Dushanbe, tel.: 903 55 82 22

УДК: 511.524

МЕТОДИКАИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ГЕОМЕТРӢ ДАР СИНФҲОИ БОЛОИИ МТМУ

Шокамолова Ҷ.

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Тараққиёти рӯзафзуни ҷомеа тасдиқ менамояд, ки воситаи беҳтарини омӯзиши математика (аз он ҷумла геометрия) ҳама вақт масъалаҳо буданд ва ҳастанд. Оид ба методикаи ҳалли масъалаҳо сухан ронда истода, мо дар назар дорем, ки омӯзгор ин ё он масъаларо аз нав кор карда баромада, дар шакли тайёр мегузорад. Хонандагонро дар мактаб бояд ҷунон тайёр кард, ки онҳо на фақат масъалаҳои тайёри аз тарафи омӯзгор ё дигарон пешниҳодшударо ҳал намоянд, балки онҳо худ масъала гузоранду, онҳоро мустақилона ҳал кунанд [11].

Ба ибораи профессори ДДҚ ба номи Носири Хусрав, Корманди Шоистаи Тоҷикистон, барандаи Ҷоизаи Президенти ҶТ дар соҳаи маориф, профессор Шарифов Ҷ. “масъала аз амалиёти бошууронои кофта ёфтани воситаи мувофиқ барои муваффақ гаштан зарурияти мақсадноки дар айни замон дастнорас иборат мебошад. Ҳалли масъала - ёфтани ҳамин восита мебошад” [15, с. 15]

Маълум, ки масъалаҳои геометрияи мактабӣ ду намуд мешаванд: сода ва мураккаб. Дар мавриди дуюм ҳалли масъала бо мушкิลӣ ба даст меояд. Мураккабии масъала ба фаҳмиши он вобаста аст, агар мушкилӣ набошад, масъалаҳо ҳам пайдо намегардад. Ҳал кардани масъала амалиёти бошууронои тафаккури инсон аст. Дуруст гуфтаанд, ки математика варзиши тафаккур аст. Ҳалли масъалаҳо имкон медиҳад, ки тафаккури инсон бемайлон рушд ёбад, мукамал гардад. Пас, ташакули маҳорат ва малакаи масъалаҳалкунӣ мақсаду маром ва воситаи муҳимми таълими насли наврас маҳсуб меёбад [15].

Ҳал кардани масъала воситаи муҳимми ташаккулёбии ҷаҳонбинии хонандагон ба ҳисоб рафта, хусусиятҳои мусбати ахлокиро низ ҳосил мекунад. Масъалаҳои математика (геометрия) и мактабӣ аҳамияти бузурги таълимиву тарбиявӣ доранд. Мо бо ёрии онҳо маҷмуи донишҳои математикӣ (геометрӣ) ва маҳорату малакаҳои заруриро ташаккул медиҳем, хонандагонро ба фаҳмидани қонунҳои табиат омода месозем, татбиқи онҳоро меомӯзонем, яъне, мазмуни донишҳоро васеъ мегардонем, маҳорати мустақилона ҳал кардани масъалаҳоро инкишоф медиҳем. Маҳорати ҳалли масъала яке аз нишондихандаҳои дараҷаи инкишофи математикии (геометрии) хонандагон буда, барои азхудкунии маводи таълимӣ истифода мешавад. Дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳо аз методҳои зерин истифода бурдан мувофиқи мақсад мебошад: арифметикӣ, геометрӣ, алгебравӣ ва алгоритмӣ.

Масъала — аз ҷумлаҳои мантиқӣ ва аз гуфторҳои таркиб ёфтаанд, ки дар худ адад ва амалҳои арифметикиро дарбар гирифта, ба мафҳумҳои дуруст ва нодуруст мубаддал мешаванд. Масъалаҳо 4 намуд мешаванд: сода; матнӣ; таркибӣ; баръакс.

Ҳалли масъалаҳо — ин кори каме ғайримукаррарӣ, яъне кори ақлӣ мебошад. Барои ягон корро омӯختан, аз худ намудан бояд пешақӣ он маводро, ки бо он кор кардан лозим

мешавад, омӯхтан лозим аст, яъне воситаҳо ва аёниятҳо, ки бо онҳо ин кор иҷро карда мешавад, аниқ намудан лозим аст. Пас, барои ҳалли масъалаҳо омӯхтан фаҳмидан лозим аст, ки онҳо дар худ чиро таҷассум мекунад, онҳо чӣ хел сохта шудаанд, аз кадом қисмҳои асосӣ иборатанд, аёниятҳо ва воситаҳо, ки бо ёрии онҳо ҳал ба амал бароварда мешавад, кадомҳоянд.

Пеш аз ҳама омӯзгор дар омӯзиши масъалаҳо бояд ба хонандагон қисмҳои масъалаҳо шарҳу эзоҳ диҳад, ки шарт чист?, савол чист?, ҳал чист? Шарт — ҳамон қисматҳое, ки иҷроиши ҷавобро мефаҳмонад. Савол — ба ҷой овардани талаботи шартро ифода мекунад. Ҳал — алоқамандии амалҳо ифода намуда, ҳулосаи заруриро мебарорад.

Ҳангоми ҳалли дилхоҳ масъала чунин рафтор кардан лозим аст. Шартҳои онро хонда, муҳокима намуда, шарт ва талаботи онро муайян намудан лозим аст. Зинаҳои ҳалли масъаларо пай дар пай чунин гузаштан мумкин аст:

- дарк намудан ва таҳлили матни масъала;
- чустуҷӯӣ ва тартиб додани нақшаи ҳалли масъала;
- иҷроиши нақшаи ҳал ва навиштани ҳал;
- санҷиши ҳал ва баргараф намудани ғалатҳо;
- тарзҳои ҳалли онро мувофиқ кардан лозим аст.

Ҳангоми ҳалли масъалаҳо аз методҳои гузориши саволҳои махсус ва чустуҷӯӣ ҷавоб ба онҳо истифода мебаранд:

1. Дар масъала сухан дар бораи чӣ меравад?
2. Дар масъала чӣ маълум аст?
3. Дар масъала ёфтани чӣ талаб карда мешавад?
4. Дар масъала чӣ номаълум аст?

Методика дар таълими фанни геометрия маънои усулро дорад. Усул бошад дар раванди таълим ба миён меояд. Саволе ба миён меояд: раванди таълим чист?

Раванди таълим - ин ягонагии мураккаби фаъолияти омӯзгор ва фаъолияти хонандагон буда, он ба мақсади умумӣ - таълимгирандагонро ба донишҳо, маҳорату малакаҳо мусаллаҳ намудан, тарбия додани онҳо, нигаронида шудааст. Таълим раванди дутарафа мебошад.

Одатан фаъолияти омӯзгорро таълимдиҳӣ ва фаъолияти хонандагонро омӯзиш меноманд.

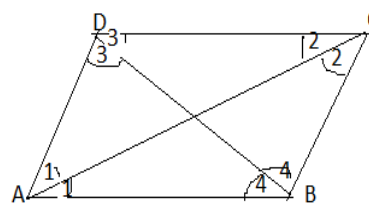
Омӯзиш ё таълимгирӣ на танҳо раванди азхудкунии дарс аст, балки раванди мураккаби фаъолияти таърифатӣ, раванди аз бар намудани маҷмуи таҷрибаҳои башариёт мебошад. Ҳаёти инсонӣ худ омӯзиш ва татбиқи донишҳои математикӣ (геометрӣ) аст. Донишҳои математикӣ (геометрӣ) мафҳуми васеъ мебошад. Дар ин мақола мо танҳо оиди ҳалли масъалаҳои геометрӣ истода мегузарем.

Модом, сухан дар бораи масъалаҳои геометрӣ меравад. Бевосита савол ба миён меояд: геометрия чист?

Геометрия илмест, ки мавзӯи тадқиқоташ шаклҳои геометрӣ ва хосиятҳои онҳо мебошад. Фанни геометрия аз кадом мода сохта шуда ашро намеомӯзад. Масалан, барои тадқиқотии илми геометрия аз шиша, чуб, пластмасса ё оҳан сохта шудани квадрат фарқ надорад. Дар геометрия намуд, мавқеи ҷойгиршавии шаклҳо, андоза, масоҳат, ҳаҷм, кунҷ ва дигар бузургҳои ба он вобаста тадқиқ карда мешаванд.

Донишҳои геометрӣ барои ҳалли масъалаҳои заминченкунӣ, кайҳоннавардӣ, мошинсозӣ, ҳавопаймӣ, сохтани харитаҳо, бинокорӣ, баҳрнавардӣ, муҳандисӣ, маъданшиносӣ, табиатшиносӣ ва ғайраҳо хеле заруранд. Агар касе соҳаҳои дар боло номбаргардидаро пешаи касби ояндаи худ интихоб карданӣ бошад, пас бояд ба омӯзиши фанни геометрия диққати асосӣ диҳад [14, с. 4].

Дар ин ҷо пеш аз ҳама омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ вазифадор аст, ки қобилияти масъалаҳалкунии ҳар як хонандаро кашф намояд, инчунин ба хонандагоне, ки қобилияти махсуси геометрӣ доранд, ба онҳо супоришҳои фардӣ диҳад, иштироки фаъолонии онҳо дар дарсҳои асосӣ, машғулиятҳои факултативӣ, маҳфилҳои математикӣ, шабнишиниҳои математикӣ, озмунҳои математикӣ, викторинаҳои математикӣ, олимпиадаҳо ва дигар чорабиниҳои математикӣ таъмин намояд. Он бояд ба хонандагони

Расми1

қобилияти махсусдошта, инчунин китобҳои нав ва адабиёти иловагӣ тавсия диҳад. Дар ҳулоса бояд қайд намуд, ки ҳанӯз аз курси мактабӣ сар карда, омӯзиши ҳалли масъалаҳои геометрӣ хонандагонро ба ҷустуҷӯҳои илмӣ -тадқиқотӣ хидоят менамояд [1, с. 151 – 152].

Аз ин рӯ ду масъалаи асосӣ ба миён меояд:

1. Хонандагон на фақат дар ҳалли масъалаҳои тайёри геометрӣ, инчунин дар тартиб додани онҳо низ бояд тайёр бошанд.

2. Ин раванд фаъолияти фикрии ҳар як хонандаро таъмин мекунад.

Мухим будани гузориши масъаларо қайҳо боз педагогҳои машҳури Шӯравӣ қайд кардаанд.

Педагоги машҳури рус Н.К.Крупская бомаврид қайд кардааст, ки “аз тарафи ҳуди хонандагон тартибдодани масъалаҳоро ба дараҷаи баланд бардоштан лозим аст” [4, с. 554]

Бояд ибронз намуд, ки М.А.Данилов дар дастури методи худ диққати хонандаро ба он ҷалб намудааст, ки “дар қатори ҳал кардани масъалаҳои тайёр зарур аст, ки тартиб додани масъалаҳои матнро аз рӯи муодилаҳои додашуда ва гузоришҳоро аз раванди ҳодисаҳои аслий ба забони масъалаҳои математикӣ набояд фаромӯш созем” [3, с. 4].

Дар ин ҷо ба маврид Н.М.Бескин қайд мекунад: “Онҳое ки фақат нишон додани мешаванд, ки гуё хонанда бояд масъалаи тайёрро ҳал кунад,хато мекунад.Тартиб додани масъалаҳо- ин раванди махсуси эҷодӣ буда, ҷойи онро ҳалли масъалаҳои тайёр гирифта наметавонад” [1, с. 34]

Масъалаҳои геометрӣ асосан намудҳои зерин доранд: 1) масъалаҳо доир ба ҳисоб кардани дарозӣ, масофа, қимати кунҷҳо, масоҳат ва ҳаҷми шаклҳои геометрӣ; 2) масъалаҳо доир ба исботи ҳосиятҳо, тасдиқотҳо ва далелҳои геометрӣ; 3) масъалаҳо доир ба сохтан ва тасвир кардани шаклҳо.

Ҳалли масъалаҳои геометрӣ роҳҳо ва усули бениҳоят зиёд доранд.

Аз ин усул сегонаш ҷолиби диққат аст.

Усули геометрӣ. Дар ин усул барои исбот, тасдиқ ё рад кардани ягон далел, аз як қатор теоремаҳо ва ҳосиятҳои пешакӣ маълум истифода бурда,ҳулосаи мантиқӣ мебароранд.

Усули алгебравӣ. Барои исботи тасдиқоте ҳисоб кардани ягон тасдиқот ё ҳисоб кардани қимати ягон бузургӣ вобастагии байни бузургҳои геометрӣ истифода бурда, муодила ва ё системаи муодилаҳо тартиб дода, онро ҳал мекунад.

Усули омехта. Барои ҳалли ин ё он масъала ҳам, аз тарзҳои мантиқии муҳокимаронӣ ва ҳам аз воситаҳои алгебравӣ истифода мекунад.

Мо ин ҷо бо усули омехта, яне барои ҳалли масъалаҳои геометрӣ дар синфи 8, ҳам аз тарзҳои мантиқии муҳокимаронӣ ва ҳам аз воситаҳои алгебравӣ истифода менамоем.

Акнун якчанд масъалаҳои геометрӣ ба сифати намуна бо ҳаллашон пешниҳод менамоем.

Дар расми 1 чоркунҷаи ABCD

тасвир ёфтааст. Диагонали AC

биссектрисаи кунҷҳои A ва C буда,

диагонали BD биссектрисаи кунҷҳои D ва B

мебошад. Исбот мекунем, ки чоркунҷаи ABCD ромб

аст. Аз биссектриса будани диагонали AC

бармеояд, ки $\angle ADC = \angle ABC$, зеро аломати баробарии секунҷаҳо аз рӯи як тараф ва ду кунҷи ба он часпида иҷро мешавад.

Аз $\angle ADC = \angle ABC$ бармеояд, ки $AD = BC$ ва $DC = AB$ аст.Айнан аз биссектриса будани диагонали DB бармеояд, ки $\angle ADB = \angle CDB$ буда, $AD = DC$ ва $AB = BC$ мебошад. Аз ҳар ду ҳолати аввал маълум шуд, ки $AB = DC = AD = BC$, яъне чор тарафҳои чоркунҷаи ABCD баробаранд.

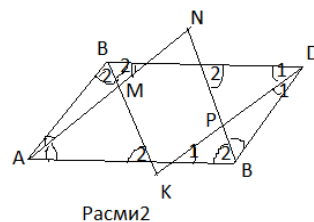
2. Дар расми 2: чоркунҷаи

ABCD параллелограмм буда,

$AD = BC = a$, $AB = DC = b$.

AN- биссектрисаи $\angle A$,

CK- биссектрисаи $\angle C$,

Расми2

BC- биссектрисаи $\angle B$,

DN -биссектрисаи $\angle D$ мебошад.

Намуди чоркунҷаи MNPК-ро муқаррар кардан лозим.

Азбаски AN ва CK биссектрисаҳои кунҷҳои муқобиланд, $AN \parallel CK$ ва $MN = DK$ мешавад. Азбаски BK ва DN биссектрисаҳои кунҷҳои муқобиланд, $BK \parallel ND$ ва $MK = PN$ ҳаст.

Дар чоркунҷаи MNPК тарафҳои муқобил параллел ва баробар шуданд, аз ин ҷо чоркунҷаи MNPК параллелограмм аст.

Аз тарафи дигар $BK \perp AN$ ва $CK \perp PN$ буда, чоркунҷаи MNPК росткунҷа аст. Тарафи ин росткунҷа $MN = NP = MK = a - b$ мебошад.

3. Дар расми 3:

Чоркунҷаи ABCD ромб буда,

$AB = AD = DC = CB = m + n$

ва $AK = m$, $KB = n$, DK-баландӣ

мебошад. Ҳисоб кардани диагоналҳои DB ва AC

талаб карда мешавад.

Ҳал. Дар $\triangle ADK$: $DK^2 = AD^2 - AK^2 = (m + n)^2 - m^2 = 2mn + n^2$

Дар $\triangle DBK$: $DB^2 = AD^2 + KB^2 = 2mn + n^2 + n^2 = 2mn + 2n^2$.

Аз ин ҷо $DB = \sqrt{2n(m + n)}$. Аз тарафи дигар барои ромб ҳосияти зерин ҷой дорад:

$$AC^2 + DB^2 = 2(AD^2 + AB^2) = 4AB^2;$$

$$\text{Аз ин ҷо : } AC^2 - 4AB^2 - DB^2 = 4(m + n)^2 - 2n(m + n) = 4m^2 + 8mn + 4n^2 - 2mn - 2n^2 = 4m^2 + 6mn + 2n^2 = 2(2m^2 + 3mn + n^2) \text{ ва}$$

$$AC = \sqrt{2(2m^2 + 3mn + n^2)}.$$

$$\text{Ҷавоб: } \sqrt{2n(m + n)} \text{ ва } \sqrt{2(2m^2 + 3mn + n^2)}.$$

4. Дар расми 4: Чоркунҷаи ABCD параллелограмм буда, $BK \perp AC$ ва $AK = 6\text{см}$, $CK = 15\text{см}$, инчунин $BC - AB = 7\text{см}$. Талаб карда мешавад, ки дарозии AB, BC, AC ва BD ҳисоб карда шавад.

Ҳал. Дар $\triangle ABK$: $BK^2 = AB^2 - AK^2 = AB^2 - 36\text{см}^2 \dots\dots (1)$

Дар $\triangle BCK$: $BK^2 = BC^2 - CK^2 = BC^2 - 225\text{см}^2 \dots\dots (2)$ Аз

баробариҳои (1) ва (2) бармеояд, ки

$BC^2 - 225\text{см}^2 = AB^2 - 36\text{см}^2$ ва $(BC - AB) \cdot (BC + AB) = 189\text{см}^2$. Аз сабаби он ки $BC - AB = 7\text{см}$ аст, $7\text{см} \cdot (BC + AB) = 189\text{см}^2$, $BC + AB = 27\text{см}$. Аз ин ҷо

$$\begin{cases} BC - AB = 7\text{см} \\ BC + AB = 27\text{см} \end{cases} \text{ ва } \begin{cases} 2AB = 20\text{см} \\ 2BC = 34\text{см} \end{cases} \text{ ва } \begin{cases} AB = 10\text{см} \\ BC = 17\text{см} \end{cases}$$

Аз тарафи дигар диагонал: $AC = AK + CK = 21\text{см}$.

Аз ҳосияти тарафҳо ва диагоналҳои параллелограмм ҳосил мекунем:

$$BD^2 + AC^2 = 2 \cdot (AB^2 + BC^2) \text{ ва } BD^2 = 2 \cdot (100\text{см}^2 + 289\text{см}^2) - 441\text{см}^2 = 337\text{см}^2;$$

$$BD = \sqrt{337} \text{ см.}$$

$$\text{Ҷавоб: } 10\text{см}; 17\text{см}; 21\text{см} \text{ ва } \sqrt{337} \text{ см.}$$

5. Дар расми 5:

Чоркунҷаи ABCD параллелограмм

буда, $BM \perp AD$ ва $BK \perp AD$

баландӣҳо мебошанд, инчунин

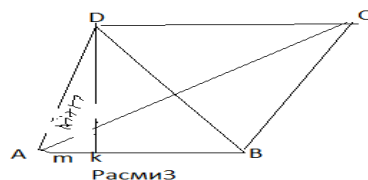
$BM = m$, $BK = n$ ва $\angle MNK = \alpha$ аст.

Дарозии диагонали AC-ро ҳисоб кунед.

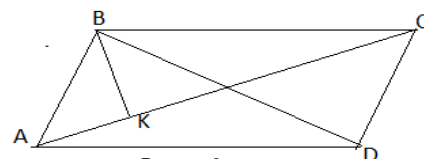
Ҳал. Аз нуқтаи A: $AF \parallel BK$ -ро месозем, дар натиҷа AC гипотенузаи $\triangle AFC$ мешавад ва $AF = BK = n$.

Дар $\triangle MKC$: $CK = BK \cdot \text{ctg } \alpha = n \cdot \text{ctg } \alpha$

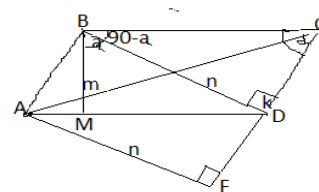
Дар $\triangle ANM$: $AM = \frac{BM}{\sin \alpha} = \frac{m}{\sin \alpha}$, чунки $\angle BAM = \angle BCD = \alpha$.

Расми 3

Расми 4

Расми 5

Аз тарафи дигар $CF = CK + KF = CK + AB = n \cdot \operatorname{ctg} \alpha + \frac{m}{\sin \alpha} = \frac{n \cos \alpha + m}{\sin \alpha}$;

Дар $\triangle ACF$ мувофиқи теоремаи Пифагор:

$$AC = \sqrt{AF^2 + CF^2} = \sqrt{n^2 + \frac{n^2 \cos^2 \alpha + 2mn + m^2}{\sin^2 \alpha}} =$$

$$= \frac{1}{\sin \alpha} \cdot \sqrt{n^2 \sin^2 \alpha + n^2 \cos^2 \alpha + 2mn \cos^2 \alpha + m^2}$$

$$\text{Ҷавоб: } \frac{1}{\sin \alpha} \cdot \sqrt{n^2 + m^2 + 2mn \cos^2 \alpha}$$

6. Дар расми 6:

чоркунҷаи ABCD - росткунҷа аст.

$\angle DAC : \angle CAB = m : n$. Агар P-периметр бошад,

P : AC ёфта шавад. AC = d ишора мекунем. $\angle DAB = \frac{\pi}{2}$ мебошад, аз хамин сабаб $\angle DAC =$

$\frac{\pi m}{2(m+n)}$ ва $\angle CAB = \frac{\pi n}{2(m+n)}$ мебошад. Дар $\triangle ADC$: $AD = d \cdot \cos \frac{\pi m}{2(m+n)}$ ва дар $\triangle BAC$: $AB = d \cdot \cos \frac{\pi n}{2(m+n)}$ мебошад.

$$P = 2(AD + AB) = 2 \cdot d \cdot \left(\cos \frac{\pi m}{2(m+n)} + \cos \frac{\pi n}{2(m+n)} \right) =$$

$$= 4 \cdot d \cdot \cos \frac{\pi}{4} \left(\frac{m}{m+n} + \frac{n}{m+n} \right) \cdot \cos \frac{\pi}{4} \left(\frac{m}{m+n} - \frac{n}{m+n} \right) =$$

$$= 4 \cdot d \cdot \cos \frac{\pi}{4} \cdot \cos \frac{\pi(m-n)}{4(m+n)} = 4 \cdot d \cdot \frac{\sqrt{2}}{2} \cdot \cos \frac{\pi(m-n)}{4(m+n)}.$$

$$\text{Ҷавоб: } P : d = 2\sqrt{2} \cdot \cos \frac{\pi(m-n)}{4(m+n)}.$$

7. Дар расми 7:

чоркунҷаи ABCD – параллелограмм

буда, $AB = CD = a$, $AD = BC = b$,

$\angle DAB = \alpha$ мебошад.

$\angle DAC = x$ ва $\angle CAB = y$ –

ишора мекунем. Мо бояд $\operatorname{tg} x$ ва $\operatorname{tg} y$ –ро ёбем.

Аз қуллаи C; $CK \perp AK$ -ро мефурорем, дар натиҷа $\angle C/K = \alpha$ мешавад.

Аз $\triangle CDK$; $CK = CD \sin \alpha = a \sin \alpha$ ва $DK = CD \cos \alpha = a \cos \alpha$

$$\text{Дар } \triangle AKC; \operatorname{tg} x = \frac{CK}{AK} = \frac{CK}{AD + DK} = \frac{a \sin \alpha}{b + a \cos \alpha} \quad \operatorname{tg} y = \operatorname{tg}(\alpha - x) = \frac{\operatorname{tg} \alpha - \operatorname{tg} x}{1 + \operatorname{tg} \alpha \cdot \operatorname{tg} x};$$

Агар дар баробарии қимати ; -ро гузошта сода кунем ҳосил мешавад.

$$; \operatorname{tg} y = \frac{b \sin \alpha}{1 + b \cos \alpha};$$

$$\text{Ҷавоб: } \frac{a \sin 2}{b + a \cos 2} \text{ ва } \frac{b \sin \alpha}{a + b \cos \alpha}.$$

8. Дар расми 8:

Чоркунҷаи ABCD ромб аст.

$\angle BAK : \angle KAD = 1:3$ §∞

BK : CK = 3:5

$\angle A = \angle C$ - ёфта шавад:

Барои осонии кор $\angle BAK = x$ ишора мекунем, он гоҳ $\angle KAD = 3x$ мешавад.

Агар порчаи BK = 3y-ро ишора кунем, он гоҳ CK = 5y ва AB = BC = 8y

Дар $\triangle ABK$ теоремаи синусхоро истифода бурда ҳосил менамоем:

$$\frac{BK}{\sin x} = \frac{AB}{\sin 3x} \text{ ва } \frac{3y}{\sin x} = \frac{8y}{\sin 3x} \text{ аз инҷо:}$$

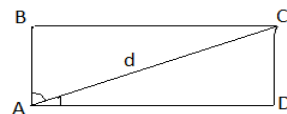
$$3 \cdot \sin 3x = 8 \cdot \sin x \text{ ва } 3 \cdot (3 \sin x - 4 \sin^3 x) = 8 \sin x$$

$$9 - 12 \sin^2 x = 8 \quad \sin^2 x = \frac{1}{12}; \quad 2 \sin^2 x = \frac{1}{6}; \quad 1 - \cos 2x = \frac{1}{6} \text{ ва } \cos 2x = \frac{5}{6}$$

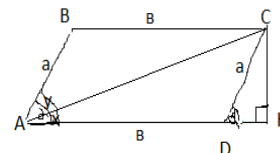
$$\cos \angle A = \cos 4x = 2 \cos^2 2x - 1 = 2 \cdot \frac{25}{36} - 1 = \frac{25 - 18}{36} = \frac{7}{18}; \quad \text{Ҷавоб:}$$

$$\arccos \frac{7}{18};$$

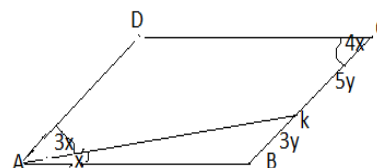
9. Дар расми 9:

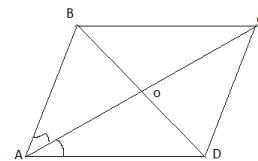
Расми 6

Расми 7

Расми 8

Расми 9

Чоркунҷаи ABCD ромб аст.

Агар $AB=BC=CD=AD=a$ ва $AC=b_1$

$BD=b_2$ ишора кунем: $p=(AC+BD)=4a$:

$(b_1+b_2)=k$ мебошад.

$\angle A=\angle C=7$ ва $\angle B=\angle D$ ёфта шавад.

Аз $\triangle AOB$; $OB=\frac{b_2}{2}=a\sin\frac{A}{2}$ ва $OA=\frac{b_1}{2}$

$=a\cos\frac{A}{2}$, аз ин ҷо: $b_1=2a\cos\frac{A}{2}$ ва

$b_2=2a\sin\frac{A}{2}$; $b_1+b_2=2a(\sin\frac{A}{2}+\cos\frac{A}{2})$

$K=\frac{4a}{b_1+b_2}=\frac{2}{\sin\frac{A}{2}+\cos\frac{A}{2}}$ ва $\sin\frac{A}{2}+\cos\frac{A}{2}=\frac{2}{K}$;

Ду тарафҳои баробариро ба квадрат мебардорем:

$\sin^2\frac{A}{2}+2\sin\frac{A}{2}\cdot\cos\frac{A}{2}+\cos^2\frac{A}{2}=\frac{4}{K^2}$ ва $\sin A=\frac{4}{K^2}-1=\frac{4-K^2}{K^2}$;

$\angle B=\pi-\angle A$.

Ҷавоб: $\arcsin\frac{4-K^2}{K^2}$ ва $\pi-\arcsin\frac{4-K^2}{K^2}$ 10. Дар расми 10:

ABCD- росткунҷа буда

$AM=MP=PD$ ва $AD=3\cdot AB$

исбот кунед, ки

$\angle AMB+\angle APB+\angle ADB=90^\circ$ аст.

Порчаи $AB=a$ ишора мекунем он гоҳ: $AM=MP=PD$ ва $AD=3\cdot a$ мешавад.

Дар секунҷаи росткунҷаи AMB; $AM=AB=a$ аз ин ҷо $\angle AMB=\angle 1=45^\circ$

Дар $\triangle APB$: $\tan\angle APB=\frac{AB}{AP}=\frac{a}{2a}=\frac{1}{2}$; $\angle APB=\angle 2=\arctg\frac{1}{2}$

Дар $\triangle ADB$: $\tan\angle ADB=\tan\angle 3=\frac{AB}{AD}=\frac{a}{3a}=\frac{1}{3}$ $\angle ADB=\angle 3=\arctg\frac{1}{3}$

$\angle APB+\angle ADB=\angle 2+\angle 3=\arctg\frac{1}{2}+\arctg\frac{1}{3}$

$\tan(\angle 2+\angle 3)=\frac{\tan\angle 2+\tan\angle 3}{1-\tan\angle 2\tan\angle 3}=\frac{\frac{1}{2}+\frac{1}{3}}{1-\frac{1}{2}\cdot\frac{1}{3}}=\frac{5}{6-1}=1$ $\angle APB+\angle ADB=\angle 2+\angle 3=45^\circ$

Дар натиҷа $\angle AMB+\angle APB+\angle ADB=45^\circ+90^\circ=135^\circ$; [11, с. 43].

Дар мақолаи мазкур ҳалли 10 масъалаҳои мушаххаси амиқ шарҳ дода шудааст, ки барои фаёлгардонии хонандагон аз фанни геометрия ёрии калон мерасонад.

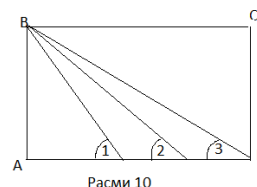
Ба ибораи педагог- методисти машҳури тоҷик, доктори илмҳои педагогӣ Гуломов Ислон Назарович “баланд бардоштани самаранокии кори мустақилона аз фанни геометрия дар системаи кредитии таълим маҳз бо усули омехтаи ҳалли масъалаҳо дастраси толибилмон мегардад”. Ин ақида барои омӯзиши геометрия низ дуруст аст [2, с. 345].

Ба вучудоварии чунин методи ҳалли масъалаҳои геометрӣ ба назари мо барои ташаккулёбии тасаввуроти пурра дар хонандагон ҳангоми ҳалли масъалаҳо ёрӣ мерасонад, донишхоро пурқимат ва татбиқшаванда менамояд, ин ба хонандагон имкон медиҳад, то ки ҳамон донишу маҳоратеро, ки онҳо дар вақти омӯختани дигар фанҳо гирифта буданд, дар мавриди омӯзиши геометрия истифода баранд. Ҳалли масъалаҳои геометрӣ имконият медиҳад, ки хонандагон он донишхоро ҳам дар вазъиятҳои аниқ, ҳангоми дида баромадани саволҳои хусусӣ, ҳам дар фаъолияти таълимӣ ва ҳам дар фаъолияти берун аз дарсҳо, дар ҳаёти истисноӣ, илмӣ ва ҷамъиятӣ татбиқ намоянд [7, с. 15].

Хулоса. Маводи додашуда ҳамчун асоси ҷиддӣ барои шинос гардидани хонандагон бо ҳалли масъалаҳои геометрӣ ҳамчун воситаи баландбардории қобилияти фикрии онҳо хизмат мекунад.

Намудҳо ва шаклҳои гуногуни омӯзиши чуқури ҳалли масъалаҳои геометрӣ имконият медиҳанд, ки ин масъала муфассал бо дастрасии чуқур фаҳмидани моҳияти мафҳумҳои геометрие, ки ин ҷо волеҳуранд, омӯхта шавад.

Дуруст ташкил кардани ҳалли масъалаҳо аз геометрия фикри эҷодии хонандагонро бедор намуда, мушоҳидакории онҳоро нисбат ба геометрия инкишоф дода, дониш, малака

ва маҳорати хонандагонро аз курси планиметрия ташаққул дода, дар онҳо маҳорати ба адабиёти илмӣ ва методӣ сарфаҳм рафтагони рушд медиҳад.

АДАБИЁТ:

1. Бескин Н.М. Методика геометрии. -М.: Учпедгиз, 1947. -73с.
2. Гуломов И., Гуломов Ч. Оид ба баланд бардоштани самаранокии кори мустақилонаи донишҷӯён аз геометрия дар системаи кредитии таълим. // маводи конф. байналмилалии «Масъалаҳои интеграл сии макотиби олии мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ба фазои ягонаи таҳсилоти ва илми ҷаҳонӣ» -Хучанд, 2014, с. 334-336.
3. Гуломов И. Воспитание и подготовка учителей математики в высшей педагогической школе Таджикистана в современных условиях. -Душанбе: «Пром экспо», 2011. -219с.
4. Данилов М.А. Урок в восьмилетней школе. -М.: Просвещение, 1966. -95с.
5. Земляков А.Н. Геометрия в 11 классе. Метод. рекомендации к преподаванию курса геометрии по учебному пособию А.В. Погорелова: Пособие для учителя. -2-е изд., дораб.. -М. Просвещение 1991. -225с. С.224.
6. Крупская Н.К. Соч. т.3., изд. во АПН РСФСР. 1959. -С.554.
7. Нугмонов М., Ҳабиби М. Чаро ва чӣ гуна ғаъолияти геометрии бисозем /Тақмили таълими математика дар мактабҳои миёнаи олии Маҷмуаи илмӣ. Китоби 6. -Душанбе: «АТТ; ДДОТ», 2010. -с.71-84.
8. Нугмонов М. Нишондодҳои методӣ доир ба таълими геометрия дар мактаби миёна. Маҷмуаи илмӣ /Тартибдиҳанда М. Нугмонов. -Д.: ИД ПД, 1989. -54с.
9. Сканиви М.И. Элементарная математика. - М.: Просвещение, 1967. -609с.
10. Стоунс Э. Психопедагогика: Психологическая теория и практика обучения. - М.: Педагогика, 1984. С.383.
11. Справочное пособие по методам решения задач по математике для средней школе. Цыпкин А.Г., Пинский А.И./ Под ред. В.И. Благодатский. -М.: Наука. Гл. ред. физ. мат. лит., 1983. -416с.
12. Сборник задач по математике для поступающих во ВТУЗы. Под ред. М.И. Сканиви, (с решениями). Кн. 2. Геометрия. -М.: Наука. Гл. ред. физ. мат. лит., 1992. -367с.
13. Усто Бурхонов, Чумъа Шарифов. Геометрия, китоби дарсӣ барои синфи 7. КВД : "Комбинати полиграфии шаҳри Душанбе", соли 2013. -112 с.
14. Усто Бурхонов, Чумъа Шарифов. Геометрия, китоби дарсӣ барои синфи 8. КВД : "Комбинати полиграфии шаҳри Душанбе", соли 2013. 124с.
15. Шарифов Ч., Шарифов И. Асосҳои методии таълими ҳалли масъалаҳои математикӣ . (Дастури таълимӣ - методӣ барои донишҷӯён ва муаллимон). - Душанбе: Ирфон, 2017, - 206с.
16. Шарифов Ч. Баланд бардоштани самаранокии корҳои мустақилонаи хонандагон бо роҳи тағйир додани масъалаҳо (дастури методӣ). - Кӯлоб, 1987. -52с.

МЕТОДИКАИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ГЕОМЕТРИИ ДАР СИНОФИ БОЛОИИ МТМУ

Дар мақола сухан дар бораи методикаи ҳалли масъалаҳои геометрии дар синфи болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ меравад. Мафҳуми раванди таълим шарҳ дода шуда, оиди роҳҳои ҳалли масъалаҳои геометрии маълумоти мушаххас дода шудааст. Барои намуна 10 масъалаи геометрии барои хонандагони синфи 8 бо ҳаллашон оварда шудааст, ки омӯзиши онҳо барои баланд намудани қобилияти фикрии хонандагон бевосита ёрии калон мерасонад. Маълум, ки хонандагон дар ҳалли масъалаҳои геометрии бештар душворӣ мекашанд. Бо воситаи ҳалли ин масъалаҳо мо ба хонандагон нишон додем, ки барои ҳал кардани масъалаҳои геометрии , аввало маълумоти хуби назариявӣ дошта, дар ҷояш аз формулаҳо, таърифҳо, аксиомаҳо ва қоидаҳои теоремаҳои геометрии истифода бурдан лозим аст. Аз ҳалли масъалаҳои дар мақола пешниҳодгардида хонандагон метавонанд, дар иҷрои корҳои мустақилона аз фанни геометрия истифода баранд. Хулоса, ҳалли масъалаҳои геометрии аз рӯи методикаи пешниҳодгардида, барои бо донишҳо, маҳорату малакаҳои мусаллаҳ намудан, тарбия додани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нигаронида шудааст.

Калидвожаҳо: методика, усул, масъалаҳои геометрии , раванди таълим, дониш, маҳорат, малака, қобилият, кори мустақилона, салоҳиятнокӣ , теорема, формула, аксиома, системаи кредитии таълим, усули омехтаи ҳалли масъалаҳои геометрии , таълимдиҳӣ , омӯзиш.

МЕТОДИКА РЕШЕНИЯ ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ЗАДАЧ В ВЫСШИХ КЛАССАХ ВСОУ

В статье речь идет о методике решения геометрических задач в высших классах общеобразовательных учреждений. В нем описывается понятие процесса обучения и дается конкретная информация о способах решения геометрических задач. Для примера приведены 10 геометрических задач для учащихся 8-х классов с их решением, изучение которых непосредственно

помогает повысить мыслительные способности учащихся. Известно, что учащиеся испытывают больше трудностей при решении геометрических задач. Решая эти задачи, мы показали читателям, что для решения геометрических задач необходимо сначала иметь хорошее теоретическое образование, а вместо этого использовать геометрические формулы, определения, аксиомы, правила и теоремы. Из представленных в статье задач читатели могут самостоятельно использовать геометрию при выполнении работ. Таким образом, решение геометрических задач по предложенной методике направлено на то, чтобы вооружить знаниями, навыками и умениями учащихся средних общеобразовательных учреждений.

Ключевые слова: методика, метод, геометрические задачи, учебный процесс, знания, умения, навыки, способности, самостоятельная работа, компетентность, теорема, формула, аксиома, кредитная система обучения, смешанный метод решения геометрических задач, преподавание, обучение.

METHODS OF SOLVING GEOMETRIC PROBLEMS IN THE HIGHER CLASSES OF THE HIGHER SECONDARY SCHOOL

The article deals with the methodology of solving geometric problems in the higher classes of educational institutions. It describes the concept of the learning process and provides specific information on how to solve geometric problems. For example, there are 10 geometric problems for 8th grade students with their solutions, the study of which directly helps to improve students' thinking abilities. It is known that students have more difficulty solving geometric problems. By solving these problems, we have shown readers that in order to solve geometric problems, it is necessary to first have a good theoretical education, and instead use geometric formulas, definitions, axioms, rules and theorems. Of the tasks presented in the article, readers can independently use geometry when performing work. Thus, solving geometric problems using the proposed methodology is aimed at equipping students with knowledge, skills and abilities of secondary educational institutions.

Keywords: methodology, method, geometric problems, learning process, knowledge, skills, abilities, independent work, competence, theorem, formula, axiom, credit learning system, mixed method of solving geometric problems, teaching, learning.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шокамоллова Ҷилва Абдулназаровна - Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон, и.в. дотсенти кафедраи математикаи олӣ ва фанҳои табиатиносии факултети иқтисодиёт ва тижорат. **Суроға:** 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ноҳияи Фирдавсӣ, кӯчаи Борбад, 48/11, утқи 19. **E-mail:** shokamolova@internet.ru. **Тел.:** (+992) 917-82-82-29

Сведения об авторе: Шокамоллова Джилва Абдулназаровна – Таджикский государственный университет коммерции, и.о. доцента кафедры высшей математики и естественно- научных дисциплин факультета экономики и торговли. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Фирдавсийский район, ул. Борбад, 48/11, кв. 19. **E-mail:** shokamolova@internet.ru. **Тел.:** (+992) 917-82-82-29

Information about the author: Shokamolova Dzhilva Abdulnazarovna – Tajik State University of Commerce, Acting Associate Professor of the Department of Higher Mathematics and Natural Sciences of the Faculty of Economics and Trade. Address: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Firdavci, Borbad str., 48/11, utoki 19. **E-mail:** shokamolova@internet.ru. **Phone:** (+992) 917-82-82-29

УСУЛИ ТАРҲРЕЗИИ БАРНОМАҲОИ ТАЪЛИМӢ АЗ ФАНИИ МАТЕМАТИКАИ ОЛӢ БО ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛОӢ

Саидзода И.М.,

Зокиров А.Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити муосири рушди илму техника самаранок ба роҳ мондани раванди таълим, аз ҷумла, тарҳрезӣ ва такмил додани барномаҳои таълимӣ аз фанни математикаи олӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад, зеро татбиқи технологияҳои муосир зимни тарҳрезии барномаҳои таълимӣ раванди таълимро ба стандартҳои байналмилалӣ мутобик гардонид, самаранокӣ омӯзишро зиёд мекунад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бисёр кишварҳо дар раванди таълими математикаи олӣ аз усули инноватсионӣ ба таври васеъ истифода намуда, бо ин роҳ ба донишҷӯён имконият медиҳанд, то донишу малақаҳои худро ба сатҳи байналмилалӣ мутобик гардонанд.

Вазъи ҷаҳонишавӣ ва талаботи ҷомеа бо рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ барои низоми маориф зимни омодаسازی кадрҳои баландихтисос, нақши муҳим мебозад. Дар ин замина метавон хулосабарорӣ намуд, ки татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим талаботи рӯз ва зарур мебошад [7].

Усули тарҳрезии барномаҳои таълимӣ бо татбиқи технологияҳои иттилоотӣ вақте самаранок мешаванд, ки ба ниёзи донишҷӯён мутобик гардонид шаванд. Масъалаи мазкурро дар заминаи яқинанд принцип ба роҳ мондан зарур аст.

Принципи мутобикшавӣ. Принципи мазкур яке аз муҳимтарин усули тарҳрезии барномаҳои таълимӣ ба ҳисоб рафта, ҳадафи он мутобик намудани мундариҷаи фанҳои таълимӣ ва усули омӯзиш вобаста ба сатҳи донишу малака ва маҳорати ҳар як донишҷӯ аст. Ин принцип имконият медиҳад, ки амалишавии барномаҳои таълимии муосир бо татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ба роҳ монда шаванд. Ҷанбаҳои асосии принципи мутобикшавӣ омилҳои зеринро дар бар мегирад:

Муайян намудани сатҳи дониш ва малака. Пеш аз оғози курсҳои таълимӣ бо истифода аз саволномаҳои тестӣ ва низомҳои худкор сатҳи ибтидоии дониши донишҷӯён аз фанни математикаи олий арзёбӣ ва муайян карда мешавад. Барои амалисозии ин ҳадаф аз технологияҳои рақамӣ, платформаҳои омӯзишӣ ва дигар технологияҳои чандрасонаӣ истифода намудан зарур аст [1].

- *Фароҳам овардани имкониятҳои таълимии мутобикшаванда.* Барнома бояд тавре таҳия шавад, ки дар он мавод дар сатҳи гуногун (осон, миёна ва душвор) вобаста ба муҳити аудитория пешниҳод гарданд. Барои ҳалли ин масъала, технологияҳои компютерӣ системаи омӯзиши мутобикшавандаи гуногунро пешниҳод менамояд, ки барои ҳар як донишҷӯ пас аз санҷиши ибтидоии дониш мувофиқ гардониди мешавад [10].

- *Омӯзиши фардӣ (индивидуалӣ).* Бо истифода аз татбиқи зехни сунъӣ, системаҳо барои ҳар як донишҷӯ корҳои инфиродии мувофиқро пешниҳод мекунанд. Масалан, агар донишҷӯ дар омӯзиши ягон мавзӯи муайян (системаҳои алгебравӣ, ҳосила, функсияҳои тригонометрӣ) душворӣ кашад, барнома метавонад маводи иловагии содатареро пешниҳод намояд.

- *Истифодаи усули чандрасонаӣ.* Истифодаи усули чандрасонавии интерактивӣ, аз қабилӣ видео, матн, амсилаҳо ва дигар воситаҳо барои визуализатсияи масъалаҳои математикӣ дар раванди дарсҳои амалӣ татбиқ карда мешаванд [11].

- *Имконият барои такрори маводи таълимӣ.* Ин равиш имконият медиҳад, ки барномаҳои таълимӣ дар сатҳҳои гуногун таҳия шаванд. Барои амалисозии ин масъала нармафзорҳои компютерӣ ва замимаҳои мобилии зиёд рӯйи кор омадааст, ки платформаҳои рақамии Khan Academy ва Coursera намунаи онанд [5].

- *Арзёбии пайваста ва тақмили раванд,* маҳз дар заминаи мутобиксозии барномаҳо ва консентратсияи талаботи донишҷӯён малака ва маҳорати онҳо рушд мекунанд. Дар ин раванд аз истифодаи тестҳои электронӣ тавассути барномаҳои худсанҷ истифода намудан зарур аст [5, 14].

Принципи фардикунонӣ. Принципи фардикунонии раванди таълим ду масъалаи муҳимро дар бар мегирад:

Мақсади асосии масъалаи якум фароҳам овардани имконият барои ҳар як донишҷӯ ё ҳонанда мувофиқи эҳтиёҷоти шахсӣ мебошад, зеро вақте омӯзгор ба ҳар як донишҷӯ дар раванди таълим бо таври инфиродӣ таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд, донишҷӯ дарк менамояд, ки ҳамеша зери назорат аст ва бояд бо таври инфиродӣ фаъолият намояд.

- Дар масъалаи дуюм ҳамгироии технологияҳои инноватсионӣ бо таълими анъанавӣ, ки он ба муҳити фаъол ва ҳамкориҳои зичи байни донишҷӯён ва омӯзгорон заминагузор аст, ба роҳ монда мешавад. Дар чунин муҳит донишҷӯён ба таври мустақил ба омӯзиши масъалаҳои гуногуни рӯзмарраи математикӣ машғул мешаванд. Донишҷӯ на танҳо дониш мегирад, балки малакаҳои таҳлилӣ ва тафаккури эҷодии худро рушд медиҳад [8].

Принципи пайдарпай ва низомнок. Принципи пайдарпай маънои онро дорад, ки раванди таълим бояд бо риояи пайдарпайии мантиқӣ ва мутобик ба сатҳи омодагии донишҷӯён ба роҳ монда шавад. Тамоми маводи таълимӣ аз сода ба мураккаб, аз зинаи ибтидоӣ (одитарин мафҳумҳо) омӯзонидида шаванд. Принципи низомнок маънои онро дорад, ки раванди таълим бояд ҳамчун низомии муназзам ва муттаҳид баррасӣ шуда, ҳама унсурҳои таълимӣ дар алоқамандӣ бо якдигар омӯзонидида шаванд. маводи таълимӣ тавре сохторбандӣ шаванд, ки донишҷӯён робитаи ҳар як мавзӯро бо мавзӯҳои қаблӣ дарк намоянд.

Дар ҳолати роҳандозии принципи пайдарпай ва низомнок имконият фароҳам меояд, ки донишҷӯён тавони дарки амиқи мавзӯҳоро ба даст оварда, онҳоро марҳила ба марҳила омӯзанд. Ҳамбастагӣ дар пайвастагии байниҳамдигарии мавзӯҳо ҳосил шавад ва донишҳо ба таври мунтазам тақмил ва мустаҳкам гардонидида шуда, дар донишҷӯён тафаккури назариявӣ ва амалӣ рушд намояд.

Дар таълими математикаи олий, риояи принципи пайдарпай ва низомнок нақши муҳимро мебозад. Масалан, пеш аз омӯзиши мавзуи муодилаҳои дифференциалӣ донишчӯён бояд мафҳумҳои асосии таҳлили математикиро донанд, зеро дар ҳолати نادостани донишҳои кофӣ аз таҳлили математикӣ омӯзиши муодилаҳои дифференциалӣ душвор мегардад. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳияи барномаҳои таълимӣ мавзӯҳо бояд бо назардошти пайдарпайии мантиқӣ ва алоқамандӣ бо соҳаҳои дигар таҳия карда шаванд. Технологияҳои иттилоотӣ бошанд, метавонанд барои таъмини пайдарпай ва низомнок нақши калидӣ бозанд.

Принципи таълимоти фаъол ва таҳқиқотӣ ба он асос меёбад, ки донишчӯён дар чараёни таълим на танҳо иттилооти омодашударо қабул мекунанд, балки дар раванди омӯзиш фаъолона иштирок намуда, дониш ва малакаҳои худро мустақилона инкишоф медиҳанд. Ин равиш имконият медиҳад, ки донишчӯён фикрронӣ, эҷодкорӣ ва малакаи ҳалли масъалаҳоро дар худ ташаккул диҳанд. Унсурҳои асосии принципи таълимоти фаъол ва таҳқиқотӣ инҳоянд:

- *Омӯзиши фаъолона (Active Learning)*. Донишчӯ дар раванди таълим ҳамчун иштирокчи фаъол амал намуда, бо истифода аз усули интерактивӣ, бозҳои дидактикӣ ва муҳокимаҳои гурӯҳӣ донишҳои худро сайқал медиҳанд ва бо пешниҳоди масъалаҳои татбиқии амалӣ ва ёфтани ҳалли онҳо водор мешавад, то донишҳои мавҷударо барои дарёфти ҳалли масъалаҳои нав истифода намояд [13].

- *Таҳқиқоти мустақилона (Inquiry-Based Learning)*. Бо роҳнамоии омӯзгор донишчӯ масъалаҳои илмӣ берун аз мавзуи дарсиро таҳлил намуда, ҳалли онҳоро ҷустуҷӯ менамояд, ки ин ҳолат малакаҳои эҷодии онҳоро барои машғул шудан ба таҳқиқотҳои мустақилона равона месозад.

- *Равандҳои муштарак ва ҳамкорӣ*. Донишчӯён бо таври гурӯҳӣ фаъолият намуда, аз таҷрибаи якдигар меомӯзанд ва усули ҳалли мушкilotи бавҷудомадаро бартараф месозанд. Ин раванд дар таҳкимбаҳиши малакаҳои эҷодии онҳо замина фароҳам меорад. Барои ба ин ҳадаф расидан аз платформаҳои рақамӣ ҷиҳати ҳамкории онлайни истифода намудан зарур аст.

- *Истифодаи ТИ дар таълимоти фаъол*. Барномаҳои компютерӣ ба монанди MATLAB, GeoGebra ва Wolfram Alpha имкон медиҳанд, ки донишчӯ масъалаҳои математикиро ба таври амалӣ ҳал намояд. Инчунин, платформаҳои Coursera, Khan Academy ва Moodle ба донишчӯён имконият медиҳад, ки суръати омӯзишро мувофиқи қобилиятшон ба роҳ монда, бо таҷрибаҳои интерактивӣ мафҳумҳои мураккабро дарк намояд [15].

Принципи зина ба зина. Принципи мазкур аз омӯзиши пайдарпайи малакаҳои рақамӣ асос ёфта, донишчӯёнро аз сода ба мураккаб роҳнамоӣ мекунад. Ин равиш таълимро ба марҳилаҳои пайдарпай ҷудо намуда, ба донишчӯён имконият медиҳад, ки малакаҳои рақамии худро тақмил ва рушд диҳанд. Ин принцип се марҳиларо дар бар мегирад:

- *Марҳилаи ибтидоӣ (Basic Digital Literacy)*. Шиносоӣ бо муҳити рақамии компютерҳо, технологияҳои мобилӣ ва интернет–технологияҳо. Дар ин марҳила омӯзиши истифодаи барномаҳои асосӣ (MS Office, браузерҳо, системаҳои оператсионӣ) ба роҳ монда шуда, қоидаҳои беҳатари онҳо омӯзонда мешавад.

- *Марҳилаи миёна (Intermediate Skills)*. Истифодаи афзорҳои рақамии касбӣ, аз қабili графикаи компютерӣ, таҳлили маълумот, маҳзани маълумот, системаҳои компютери математикӣ ва забонҳои барномасозӣ.

- *Марҳилаи пешрафта (Advanced Digital Competencies)*. Дар ин марҳила кор бо технологияҳои зеҳнии сунъӣ, худкорсозии равандҳо, барномасозӣ, таҳлили маълумоти калон, аз қабili Big Data, Machine Learning, таҳияи платформаҳо ва истифодаи муҳитҳои рақамӣ барои рушди таълимӣ ва илмӣ роҳандозӣ мешавад.

Принципи дастрасӣ ва мутобиқшавӣ. Ҳадафи роҳандозӣ намудани принципҳои дастрасӣ ва мутобиқшавӣ ба он равона гардидааст, ки муҳити таълимӣ барои ҳама донишчӯён, новобаста аз маҳдудиятҳо ва сатҳи омодагии онҳо, имкони омӯзишро фароҳам орад. Ин равиш имконият медиҳад, ки чараёни омӯзиш бе монеаҳои ҷисмонӣ ё технологӣ инфиродӣ ва мутобиқшаванда гарданд. Принципи мазкур ҷузъҳои зеринро дар бар мегирад:

- *Муҳити омӯзиши фарогир*. Омӯзиш барои ҳама гурӯҳи донишчӯён, аз ҷумла шахсони дорои имкониятҳои маҳдуд (маъҷубон) бояд дастрас бошад. Барои амалисозии масъалаи

мазкур аз нармафзорҳои таълимӣ ва технологияҳои рақамӣ истифода бурда мешавад, масалан, истифода аз тахриргарони овозӣ ё воситаҳои чандрасонаӣ барои нобиноён.

• *Мутобиқшавӣ ба эҳтиёҷоти инфиродӣ*. Барномаҳои таълимӣ ба сатҳ ва суръати илмомӯзии донишчӯён мутобиқ гардонида шуда, курсҳои онлайнии омӯзишӣ ва таҳсилоти омехта қорӣ карда мешаванд. Донишчӯ метавонад аз видеодарсҳо, шабехсозҳо ва ё дигар воситаҳои интерактивӣ истифода барад.

Принсипи арзёбӣ ва баҳодихӣ. Принсипи мазкур аз муҳимтарин ҷузъи таълимоти муосир ба ҳисоб меравад, зеро барои такмил ва беҳтарсозии усули омӯзиш баҳодихии сифати таълимо пайваста ба роҳ мондан зарур аст. Донишчӯён бояд дарк намоянд, ки то чӣ андоза сатҳи дониши онҳо ба талаботи бозор ҷавобгӯй аст. Танҳо дар ҳолати дарк кардани ин масъала онҳо кӯшиш менамоянд, то донишҳои худро такмил ва рушд диҳанд.

Бояд тазакурр дод, ки принсипҳои арзёбӣ ва баҳодихии сифати таълим дар ҳамаи давлатҳои мутараққӣ дар ҷойи аввал меистад. Дар заминаи таҳлил ва арзёбии сатҳи дониши донишчӯён рейтингҳои муассисаҳои таълимӣ муайян карда мешавад. Арзёбӣ ва баҳодихӣ дар заминаи унсурҳои зерин ба роҳ монда мешавад:

• *Арзёбии доимӣ (Continuous Assessment)*. Барои роҳандозӣ намудани ин марҳила аз саволномаҳои тестӣ тавассути барномаҳои худсанҷ, бозҳои дидактикии муайянкунандаи қобилияти фикрронӣ ва қорҳои амалӣ истифода намуда, дар заминаи он мониторинги сифати таълим санҷида мешавад.

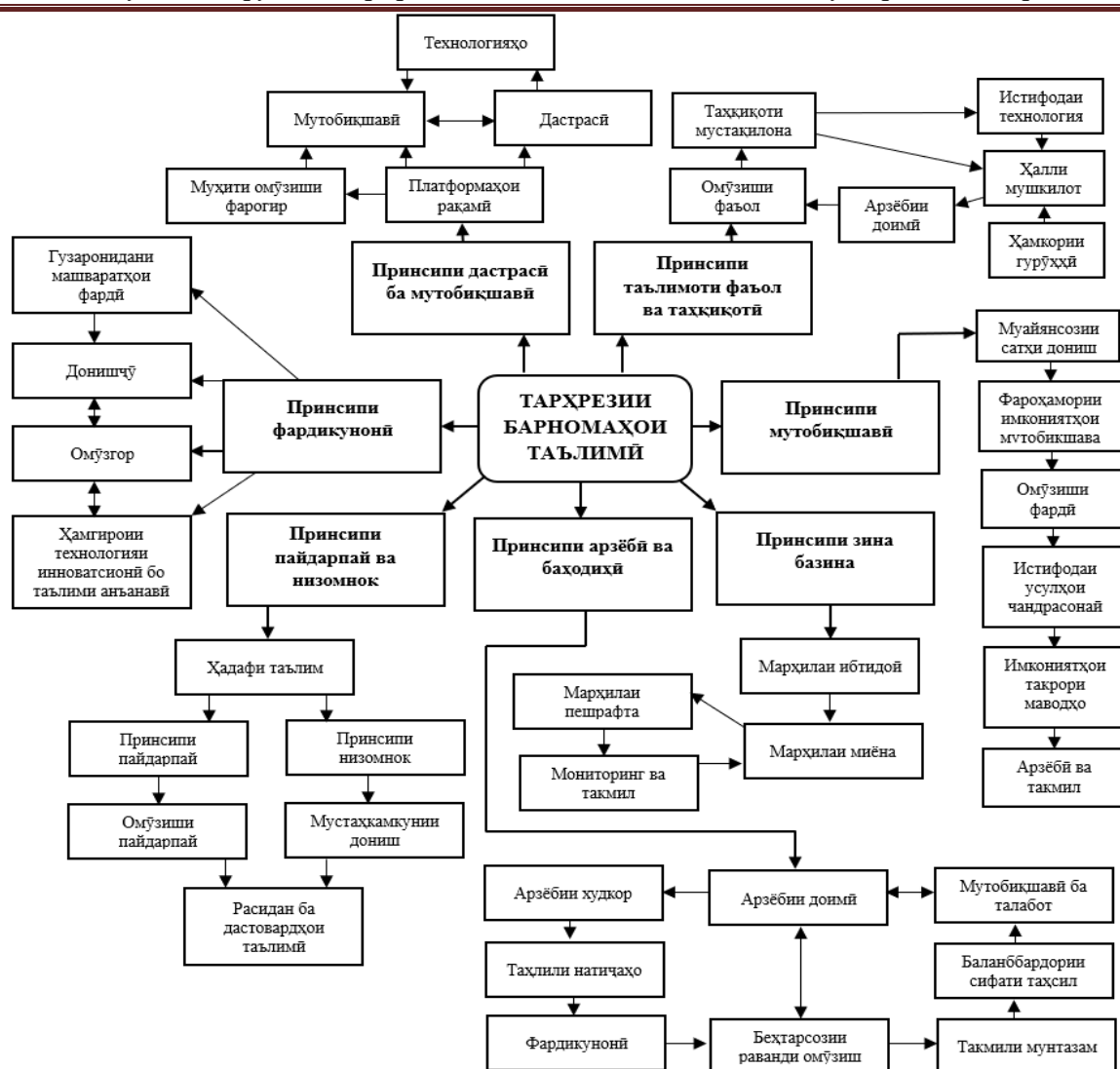
• *Баҳодихӣ*. Дар раванди баҳодихии дониши донишчӯён бо татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва усули анъанавӣ бояд муайян карда шавад, ки кадом омилҳо ба сатҳи дониш таъсир (мусбат ва манфӣ) мерасонад. Дар заминаи муайянсозии омилҳои таъсиррасон роҳҳои ҳалли онҳо ҷустуҷӯ карда мешавад. Барои бартарафсозии монеаҳои ҷойдошта технологияҳои иттилоотӣ татбиқ карда мешавад.

Ҷузъҳои калидии принсипҳои мазкур ва ҳамоҳангии онҳо самаранокии омӯзиши математикаи олиро бо татбиқи технологияҳои иттилоотӣ нишон медиҳанд. Аз ҷумла, мониторинг ва таҳлил, танзими стратегияҳои таълим, мутобиқшавӣ ба талаботи донишчӯён ва фардикунонӣ барои рушди малакаҳои касбӣ ва мустақилияти донишчӯён мусоидат мекунад. Истифодаи технологияҳои муосир дар ин раванд имконият медиҳанд, ки робитаи ҳамгиро ва такмили пайвастаи барномаҳои таълимӣ ба роҳ монда шаванд.

Барои татбиқи самаранокии принсипҳои таҳияшуда дар рушди донишҳои математикӣ донишчӯён, як қатор ҷанбаҳои амалии ин масъала бояд ба назар гирифта шаванд. Ин ҷанбаҳо имкон медиҳанд, ки равиши пешниҳодшуда на танҳо дар сатҳи назариявӣ боқӣ монад, балки дар муҳити таълимии воқеӣ низ ба таври муассир татбиқ гардад. Масалан, ташкили платформаҳои омӯзиши онлайнӣ, ки дар онҳо донишчӯён метавонанд бо маводи таълимӣ шинос шаванд, супоришҳои интерактивиро иҷро ва арзёбии ҳудқорро ба роҳ монанд, инчунин, бо истифода аз усули математикӣ донишчӯён ба лоиҳаҳои муштарак ва ҳалли масъалаҳои амалӣ ҷалб мешаванд.

Ҷанбаҳои амалии таҳқиқот имконият медиҳад, ки принсипҳои пешниҳодшуда дар муҳити таълимии муассисаҳои таълимӣ татбиқ гардида, сифати таълими математика ва сатҳи малакаҳои рақамии донишчӯён ба талаботи муосир мутобиқ карда шавад.

Ҳамин тавр, дар заминаи принсипҳои пешниҳодшуда амсилаи концептуалӣ таҳия карда шуд (расми 1), ки дар он равиши низомноки такмил ва рушди донишҳои математикӣ донишчӯён зимни омӯзиши математикӣ олӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ инъикос шудааст. Амсила механизми ҳамгиро ва мутавозини таълимо дар шароити рақамӣ бо татбиқи технологияҳои иттилоотӣ инъикос намуда, имконияти мутобиқшавии таълимо ба сатҳи дониш, талабот ва маҳорати инфиродии донишчӯён фароҳам меорад.

Расми 1 Амсилаи концептуалии усули тархрезии барномаҳои таълимӣ бо татбиқи технологияҳои иттилоотӣ

Хулоса. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки принципҳои асосии тархрезии барномаҳои таълимӣ дар заминаи технологияҳои иттилоотӣ яке аз омилҳои асосии баланд бардоштани сифати таълим ба ҳисоб рафта, ҳамзамон, имкон медиҳад, ки усули муосири таълим мутобиқ ба эҳтиёҷи инфиродии донишҷӯён сурат гирифта, самаранокии омӯзиш баланд бардошта шавад.

АДАБИЁТ

1. Андреев, А. А. Дидактические основы применения информационных технологий в обучении / А. А. Андреев. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 220 с.
2. Башмаков, М. И. Информационные технологии в образовании / М.И. Башмаков, А. Г. Гращенков. – М.: Академия, 2008. – 304 с.
3. Воронцов, А. В. Системы дистанционного обучения: теория и практика / А. В. Воронцов. – СПб.: Питер, 2005. – 280 с.
4. Гаврилова, Т. А. Интеллектуальные технологии в образовании / Т.А. Гаврилова, А.В. Кудинова. – СПб.: БХВ-Петербург, 2007. – 320 с.
5. Давлатов, А. И. Ҷанбаҳои назариявӣ ва методии омодакунии омӯзгорони оянда дар самти амсиласозии компютерӣ / А.И. Давлатов, И.М. Саидзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. – №12-2. – С. 267-274.
6. Зубов, А. Б. Электронное обучение: методология и практика / А.Б. Зубов. – М.: Логос, 2006. – 256 с.
7. Комилий, Ф. С. Роҳнамои фанни технологияи иттилоотӣ барои синфи 9-ум / Ф.С. Комилий. – Душанбе: Маориф, 2018. – 209 с.
8. Комилий, Ф. С. Роҳнамои фанни технологияи иттилоотӣ барои синфи 5-ум / Ф. С. Комилий, С. Р. Қурбонов, И. М. Саидов. – Душанбе: Маориф, 2018. – 137 с.
9. Полат, Е. С. Современные педагогические технологии / Е.С. Полат, М. Ю. Бухаркина. – М.: Академия, 2009. – 368 с.

10. Саидзода, И. М. Чанбаҳои методи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим / И.М. Саидзода, С.С. Ризоев, А.И. Саидҷаҳфаров // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон. – 2023. – №. 4-1(18). – С. 132-138.
11. Саидов, И. М. Истифодаи технологияҳои компютерӣ дар фаъолияти таълимӣ / И.М. Саидов, А.И. Саидҷаҳфаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2021. – № 1. – С. 220-227.
12. Смирнов, С. Д. Педагогическая психология и цифровые технологии / С. Д. Смирнов. – М.: Просвещение, 2010. – 290 с.
13. Hattie, J. The power of feedback / J. Hattie, H. Timperley // – Review of Educational Research, 2007. – Vol. 77, No. 1. – P. 81-112.
14. Nicol, D. J. Formative assessment and self-regulated learning: A model and seven principles of good feedback practice / D. J. Nicol, D. Macfarlane-Dick. // – Studies in Higher Education, 2006. – Vol. 31, No. 2. – P. 199-218.
15. Sadler, D. R. Formative assessment and the design of instructional systems / D. R. Sadler // – Instructional Science, 1989. – Vol. 18, No. 2. – P. 119-144.

УСУЛИ ТАРХРЕЗИИ БАРНОМАҲОИ ТАЪЛИМӢ АЗ ФАННИ МАТЕМАТИКАИ ОЛӢ БО ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ

Таҳқиқот ба масъалаи тархрезии барномаҳои таълимӣ аз фанни математикаи олӣ бо татбиқи технологияҳои иттилоотӣ бахшида шудааст. Дар он принципҳои муҳими таълим, аз ҷумла мутобиқшавӣ ба сатҳи дониш, таълими фаъл ва таҳқиқотӣ, рушди зина ба зинаи малакаҳои рақамӣ, дастрасӣ ва арзёбии доимӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар заминаи омӯзиши ин принципҳо амсилаи концептуалӣ таҳия шудааст, ки тавассути он ҳамоҳангии робитаи ҳамаи принципҳо инъикос мегардад. Амсилаи пешниҳодшуда равишҳои нави таълимиро бо таъба технологияҳои рақамӣ ва методологияи таълимии муосир муттаҳид менамояд. Инчунин, дар таҳқиқот чанбаҳои амалии масъала муҳокима шуда, роҳҳои истифодаи платформаҳои рақамӣ, муҳити таълимии интерактивӣ, арзёбии ҳудқор, ҳамгироии математика бо фанҳои дигар, рушди тафакқури мантиқӣ ва амсиласозӣ пешниҳод гардидаанд. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки таҳияи барномаҳои таълимӣ бо назардошти принципҳои муосири педагогӣ ва технологӣ ба баланд бардоштани самаранокии таълим ва рушди малакаҳои назариявӣ ва амалии донишҷӯён мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: математикаи олӣ, технологияҳои иттилоотӣ, таълими мутобиқшаванда, арзёбии доимӣ, малакаҳои рақамӣ, амсиласозӣ, таълими интерактивӣ.

МЕТОДЫ РАЗРАБОТКИ УЧЕБНЫХ ПРОГРАММ ПО ВЫСШЕЙ МАТЕМАТИКЕ С ПРИМЕНЕНИЕМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Исследование посвящено проблеме разработки учебных программ по высшей математике с применением информационных технологий. В нем изучаются основные принципы образования, включая адаптацию к уровню знаний, активное обучение и исследования, поэтапное развитие цифровых навыков, доступность и постоянную оценку. На основе изучения этих принципов разрабатывается концептуальная модель, посредством которой отражается гармония взаимосвязи всех принципов. Предлагаемая модель сочетает в себе новые подходы к обучению, основанные на цифровых технологиях и современной методике обучения. Кроме того, в исследовании обсуждаются практические аспекты проблемы, предлагаются способы использования цифровых платформ, интерактивной учебной среды, автоматической оценки, интеграции математики с другими предметами, развития логического мышления и эмуляции. Исследования показывают, что разработка учебных программ с учетом современных педагогических и технологических принципов способствует повышению эффективности обучения и развитию теоретических и практических навыков учащихся.

Ключевые слова: высшая математика, информационные технологии, адаптивное обучение, непрерывная оценка, цифровые навыки, эмуляция, интерактивное обучение.

METHODS OF DEVELOPING CURRICULA IN HIGHER MATHEMATICS USING INFORMATION TECHNOLOGY

The research is devoted to the problem of developing curricula in higher mathematics using information technology. It examines the basic principles of education, including adaptation to the level of knowledge, active learning and research, step-by-step development of digital skills, accessibility and continuous assessment. Based on the study of these principles, a conceptual model is being developed, through which the harmony of the interrelation of all principles is reflected. The proposed model combines new approaches to learning based on digital technologies and modern teaching methods. In addition, the study discussed practical aspects of the problem, suggested ways to use digital platforms, an interactive learning environment, automatic assessment, integration of mathematics with other subjects, the development of logical thinking and emulation. Research shows that the development of curricula based on modern

pedagogical and technological principles contributes to improving the effectiveness of teaching and the development of theoretical and practical skills of students.

Keywords: higher mathematics, information technology, adaptive learning, continuous assessment, digital skills, emulation, interactive learning.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидзода Исроил Махмад – н.и.т., дотсенти кафедраи информатикаи ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17, ДМТ. Тел.: (+992) 904485555, E-mail: isroil-84@list.ru.

Зокиров Амонатullo Рамазонович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи умумидонишгоҳии педагогика. Суроға: 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. Тел. (+992) 909-98-46-44, E-mail.ru: zokirov01121@mail.ru

Сведения об авторах: Саидзода Исроил Махмад – к.т.н., доцент кафедры информатики ТНУ. Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, ТНУ, Тел.: 904485555, E-mail: isroil-84@list.ru.

Зокиров Амонатullo Рамазонович Таджикский национальный университет, соискатель общеуниверситетской кафедры педагогики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел. (+992) 909-98-46-44, E-mail.ru: zokirov01121@mail.ru

Information about the authors: Saidzoda Isroil Mahmad – Ph.D., Associate Professor of the Department of Informatics, TNU. Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Phone: 904485555. E-mail: isroil-84@list.ru.

Zokirov Amonatullo Ramazonovich – Tajik National University, Applicator of the General University Department of Pedagogy. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 909-98-46-44. E-mail.ru: zokirov01121@mail.ru

ТДУ 372.851(016)

НАҚШИ РОБИТАҲОИ БАЙНИФАНӢ ДАР ТАҲКИМИ ЗАМИНАҲОИ МЕТОДОЛОГӢ ВА БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ (дар мисоли математика ва химия)

Махмадмуродова Ф.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Дар асри XXI ба тамоили рушди босуръати илму техника ва технологияи информатсионӣ, таълим бояд на танҳо ба омӯзиши фанҳои алоҳида равона шавад, балки барои ташаккули тафаккури системавӣ, ҳамгироии донишҳо ва ҳалли масъалаҳои мураккаб, роҳҳои самаранок ва замонавӣ пешниҳод намояд.

Робитаи байнифанӣ дар таълим – интегратсияи (ҳамгироии) донишҳо, методҳо ва таҷрибаҳои гуногун аз фанҳои мухталиф буда, имкон медиҳад, ки заминаҳои методологӣ таҳким ёфта, сифати раванди таълим баланд бардошта шавад.

Ҳадафи мақола - таҳлили нақши робитаҳои байнифанӣ дар таҳкими заминаҳои методологӣ ва таъсири онҳо ба баланд бардоштани сифати таълим, муайян намудани мушкилот ва пешниҳод намудани тадбирҳои амалӣ мебошад.

Дар илми муосир мафҳуми «робитаҳои байнифанӣ» ҳам аз нуқтаи назарӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ мавқеи муҳим дорад. То имрӯз дар адабиёт таърифи ягонаи ин мафҳум вучуд надорад ва муҳаққиқон онро аз назари таҳқиқоти худ ба таври гуногун шарҳ медиҳанд.

Бисёре аз олимон, аз ҷумла М.М. Левина, А.В. Усова, Н.М. Бурцева ва Н.М. Черкес-Заде робитаҳои байнифаниро ҳамчун шартӣ дидактикӣ арзёбӣ намудаанд [1, с. 15]. Ба назари онҳо, ин тамоил барои баланд бардоштани сатҳи дониш ва дастрасии таълим аҳамияти калон дорад ва ба ҷузъҳои асосии раванди таълим - мундариҷаи маводи дарсӣ, усули омӯзгорӣ ва фаъолияти мустақили хонандагон - таъсири мусбат мерасонад [2, с. 17-18].

Дар ҳамин ҳол, гурӯҳи дигар олимон, аз қабили П.Г. Кулагин, Н.А. Лошкарёва, В.Н. Максимова, И.Д. Зверев ва В.Н. Фёдорова, робитаҳои байнифаниро на танҳо ҳамчун шартӣ дидактикӣ, балки ҳамчун категорияи педагогӣ низ ба ҳисоб меоранд [3, с. 142]. Аз нуқтаи назари онҳо, татбиқи ин тамоил омӯхтани маводи барномавиро бо дарназардошти хусусиятҳои ихтисосҳои наздик талаб мекунад ва ба тамоми ҷанбаҳои раванди таълим таъсири фарогир ва амиқ мерасонад.

Ҳамин тавр, робитаҳои байнифанӣ ҳам ҳамчун асоси дидактикӣ ва ҳам ҳамчун категорияи педагогӣ имконияти беҳтар намудани сифати таълим, ташаккули малакаҳои фарогир ва ҳамоҳангсозии ҷузъҳои раванди таълимиро фароҳам меоранд [4, с. 47].

А. Лошкарёва [5, с. 18] робитаҳои байнифанӣ -ро дар ду маънои асосӣ фарқ мекунад:

Маънои назариявӣ – робитаҳои байнифаннӣ ҳамчун принсипи дидактикӣ, ӯ зухури принсипи систематикӣ ва пайдарҳамӣ;

Маънои мушаххас – робитаҳои байнифаннӣ ҳамчун таҷассум ва ифодаи робитаҳои воқеӣ, ки дар ҷараёни таълим ӯ дар шуури донишҷӯён байни фанҳои гуногуни таълимӣ шакл мегиранд.

Ба ақидаи Г.И. Вергелес, робитаҳои байнифаннӣ зухури принсипи дидактикии систематикӣ мебошанд, ки робитаҳои воқеии падидаҳоро инъикос карда, ба ташаккули ҷаҳонбинии системавии донишҷӯён мусоидат мекунанд. Ҷорӣ намудани ин принсип дар таълим маҳдуд ба як фан набояд бошад; баръакс, он татбиқи пайдарҳамии донишҳо ва ҳамгироии онҳо дар сатҳи фанҳои гуногунро тақозо менамояд.

Г.И. Вергелес робитаҳои байнифанниро чунин шарҳ медиҳад: «Робитаҳои байнифаннӣ алоқамандии байни малакаҳо, усули фаъолият ва ҳамчунин байни амалҳои омӯзгор нисбат ба донишҷӯёнро дар бар мегиранд».

И.Д. Зверев бар он ақида аст, ки принсипи систематикӣ заминаи методологии робитаҳои байнифаннӣ мебошад. Ӯ қайд мекунанд: «Робитаҳои байнифаннӣ яке аз шаклҳои мушаххаси принсипи умумии системавӣ мебошанд, ки намуди махсуси тафаккур - тафаккури системавиро ташаккул медиҳанд».

Аз ин рӯ, ҳуди мафҳуми робитаҳои байнифаннӣ хусусияти системавӣ дорад, зеро он ҳамчун системаи динамикии ташаккули тафаккури концептуалӣ ва ҷаҳонбинии мукамал амал мекунанд.

Аз нуқтаи назари педагогӣ, робитаҳои байнифаннӣ воситаи муҳим барои ҳамгироии фанҳои таълимӣ ба ҳисоб мераванд. Онҳо робитаи байни объектҳо, падидаҳо ва равандҳои воқеиятро инъикос намуда, дар мундариҷа, шакл ва усули таълимӣ таҷассум меёбанд ва вазифаҳои таълимӣ, инкишофдиҳанда ва тарбиявиро дар ҳамбастагӣ иҷро мекунанд [10, с. 30].

Г.Н. Варковецкая таъкид мекунанд: «Робитаҳои байнифаннӣ робитаҳои байни асосҳои илмҳо ҳамчун фанҳои таълимӣ мебошанд, ӯ аниқтараш - байни унсурҳои сохтори мундариҷаи таълим, ки дар мафҳумҳо, қонунҳо ва назарияҳо таҷассум ёфтаанд» [6, с. 7].

Муаллифони робитаҳои байнифаннӣ -ро аз ҷиҳати гуногун шарҳ медиҳанд, аз ҷумла:

- ҳамчун шартӣ рушди фаъолияти маърифатӣ ва мустақилияти донишҷӯён;
- ҳамчун воситаи татбиқи принсипҳои систематикӣ ва илмӣ;
- ҳамчун шартӣ ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ;
- ҳамчун принсипи мустақили таълим;
- ҳамчун воситаи ҳамгироии таҳсилоти умумӣ, политехникӣ ва касбӣ;
- ҳамчун таҷассум ва инъикоси робитаҳои диалектикӣ дар табиат ва илм.

Робитаи байнифаннӣ метавонад ҳамчун асоси методологии таълим, ҳамчун маҷмуи илмҳо, «системаи ба ҳам вобастаи интегратсияи донишҳо» [7, с.110] баррасӣ карда шавад.

Бар асоси таҳқиқоти амалишуда, омӯзиши байнифаннӣ ҳамчун як технологияи самараноки таълимӣ муайян карда мешавад, ки имконият медиҳад ду ӯ зиёда омӯзгорон ҳамкорона фаъолият намуда, «мазмунӣ ҳадди ақал ду соҳаи фанро бо мақсади беҳтар намудани омӯзиш аз ҳар ду фан муттаҳид созанд». Аз нуқтаи назари илмӣ, мафҳуми интегратсия аксаран ҳаммаъно бо омӯзиши байнифаннӣ истифода мешавад, зеро он дар доираи як курс ӯ барномаи муттаҳидшуда ба ҳам омадани унсурҳо ва қисмҳои фанҳои гуногуни таълимиро фаро мегирад [8, с. 72].

Татбиқи чунин тамоил имконият фароҳам меорад, ки донишҷӯён на танҳо дониши фаннӣ, балки малакаҳои ҳамгиро ва таҳлилӣ низ ба даст оранд, ки ба баланд бардоштани сифати таълим ва самаранокии раванди омӯзиш мусоидат мекунанд. Ба ин мувофиқ, робитаи байнифаннӣ ӯ интегратсияи фанҳо дарсе мебошад, ки дар он мазмуни ду ӯ зиёда фанҳо муттаҳид мегардад ва он дар ҳамкорӣ ва синфҳои ду ӯ зиёда омӯзгорон гузаронида мешавад, ки ин ба омӯзиш аз рӯйи ҳар ду ӯ якҷанд соҳаҳои фаннӣ мусоидат менамояд.

Робитаҳои байнифаннӣ маънои ҳамкориҳои системавӣ ва ҳамгироии донишҳо ва методҳои фанҳои гуногунро дорад. Ин тамоил донишҷӯёнро водор менамояд, ки фанҳои гуногунро на ҷудогона, балки ба таври ҳамоханг ва комплексӣ омӯзанд.

Робитаҳои байнифаннӣ дар раванди таълими муассисаҳои таҳсилоти умумӣ афзалиятҳои зеринро дорад:

- тафаккури интиқодӣ ва системавӣ ташаккул меёбад;

- малакаҳои ҳалли масъалаҳои воқеӣ инкишоф меёбанд;
- навоарӣ ва эҷодкорӣ барои донишҷӯён фароҳам мешавад.

Робитаҳои байнифаннӣ ба баланд бардоштани сифати таълим таъсири худро мегузорад. Сифати таълим пеш аз ҳама бо дараҷаи азхудкунии донишҳо, ташаккули малакаҳо ва қобилияти истифодаи онҳо дар амал муайян карда мешавад. Истифодаи робитаҳои байнифаннӣ ба беҳтар шудани ҳамаи ин нишондиҳандаҳо мусоидат мекунад. Ҳангоми омӯзиши мавод бо таъҷиб ба фанҳои дигар, хонандагон мазмунро амиқтар дарк намуда, онро дар зехн устувор нигоҳ медоранд.

Илова бар ин, робитаҳои байнифаннӣ ангезаи омӯзишро зиёд мекунад. Вақте ки хонандагон мебинанд, ки донишҳои як фан дар фанҳои дигар ва дар ҳаёти воқеӣ татбиқ мешаванд, шавқу ҳаваси онҳо ба омӯзиш зиёд мегардад. Ин ҳолат ба фаъолшавии фаъолияти маърифатӣ ва иштироки фаъолони хонандагон дар раванди таълим мусоидат менамояд.

Дар баробари ин робитаи байнифаннӣ дар раванди ташаккули салоҳиятҳои калидӣ нақши муҳим мебошад, зеро онҳо ба рушди салоҳиянокии коммуникативӣ, иттилоотӣ, иҷтимоӣ ва зехнӣ мусоидат меkunанд. Ҳангоми иҷрои вазифаҳои байнифаннӣ хонандагон меомӯзанд, ки дар ҳамкорӣ бо дигар хонандагон фаъолият намоянд, маълумотро таҳлил кунанд ва қарорҳои асоснок қабул намоянд.

Аз ҷумла, истифодаи масъалаҳои байнифаннӣ дар дарсҳо ба рушди қобилияти ҳалли масъалаҳои мураккаб мусоидат мекунад. Хонандагон мефаҳманд, ки барои ҳалли ҳар як масъалаи мушаххас истифодаи донишҳои як фан кофӣ нест ва зарур аст, ки донишҳо аз фанҳои гуногун ҳамгиро карда шаванд. Ин раванд заминаи ташаккули тафаккури ҳамгироиро фароҳам меорад.

Барои татбиқи самараноки робитаҳои байнифаннӣ дар раванди таълим як қатор шартҳо бояд риоя карда шаванд:

- омӯзгорон бояд мазмуни фанҳои худро хуб донанд ва имкониятҳои ҳамгироии онҳоро муайян намоянд;
- банақшагирии дурусти раванди таълим ва интихоби вазифаҳои мувофиқ аҳамияти калон дорад.

Илова бар ин, истифодаи методҳои фаъол ва интерактивӣ, аз қабili лоиҳаҳо, қорҳои таҳқиқотӣ ва муҳокимаҳои гурӯҳӣ ба самаранокии робитаҳои байнифаннӣ мусоидат мекунад. Ин методҳо ба хонандагон имконият медиҳанд, ки донишҳоро мустақилона азхуд намоянд ва онҳоро дар амал татбиқ намоянд.

Дар баробари ҳамаи омилҳои таъсиррасонанда омӯзгор дар раванди татбиқи робитаҳои байнифаннӣ нақши калидӣ дорад. Ӯ бояд на танҳо интиқолдиҳандаи дониш, балки роҳнамо ва ташаккулдиҳандаи фаъолияти маърифатии хонандагон мебошад. Омӯзгор бо интихоби дурусти мавод ва вазифаҳо метавонад робитаи мантиқии байнифанҳоро нишон диҳад ва хонандагонро ба тафаккури мустақил ҳидоят намояд.

Ба мақсади таҳлили омӯзиши робитаи байнифаннӣ дар амал, аз тарафи муаллифони миёни омӯзгорони ҷавон пурсиш гузаронида шудааст. Омӯзгорон ба 15 савол посух доданд.

Чунин саволҳо пешниҳод шуда буданд:

- то чӣ андоза онҳо дарсҳои ҳамгироиро мегузаронанд;
- ҳангоми омодагӣ ба чунин дарсҳо ба кадом меъёрҳо ва нишондиҳандаҳо таъҷиб меkunанд;
- дар рафти омодагӣ ба кадом мушқилот рӯбарӯ мешаванд ва ғайра.

Дар асоси анкета-пурсишнома оид ба робитаҳои байнифаннии мазмуни педагогӣ қарор дошта ҳулосабарорӣ менамоянд, ки робитаҳои байнифаннӣ, ин қобилияти омӯзгорон барои иҷрои вазифаҳои зерин мебошанд:

1) қор қардан бо мазмуни байнифаннӣ, ки дарбаргирандаи дарки консепсияҳои мебошад, ки мавзӯҳои берун аз доираи барномаи таълимиро истифода мебаранд;

2) таҳия ва татбиқи усули педагогӣ ва малакаҳои байнифаннӣ, ки аз ҷанд фан сарчашма мегиранд;

3) муайян қардани робитаҳо дар дохили як фан ва байни фанҳои гуногун, инчунин гузаронидани дарсҳо дар асоси ҳамкориҳои байнифаннии ҷанд фан;

4) истифодаи донишҳо оид ба он, ки чӣ гуна таҳқиқоти байнифаннӣ метавонанд дар раванди таълим истифода шаванд, яъне дар раванде, ки хонандагон донишҳои қаблӣро бо

барномаҳои таълимӣ пайваст карда, ҳамзамон донишҳои навро тавассути контекстҳои якҷанд фан дарк менамоянд [9, с. 49].

Умуман, дар озмоишҳои педагогии таҳқиқоти илмӣ масъалаи мазкур мавриди санҷиши пурра қарор мегирад.

Барои мақолаи мазкур дар ҳолати хусусӣ робитаи байнифаннии математика ва химияро дар мисолҳои зерин мавриди баррасӣ қарор дода, салоҳиятнокии математикӣ ва таъсири онҳоро барои баланд бардоштани сифати таълим дида мебароем.

Мисоли 1. *Истифодаи таносуб ва муодилаҳои хаттӣ дар ҳисобҳои миқдории реаксия*

Дар мавзӯи «Ҳисобҳои миқдорӣ дар реаксияҳои химиявӣ» чунин масъала пешниҳод мегардад:

Дар як реаксия ду модда бо таносуби миқдории 2:1 иштирок намуда, маҳсулоти реаксия ҳосил мекунад. Агар массаи моддаи якум 6 г бошад, массаи маҳсулоти ҳосилшуда чанд грамм мешавад, ба шарте ки реаксия пурра ба анҷом расад?

Барои ҳалли масъалаи додашуда, чунин амалҳои математикӣ бо иттератсияи муайян (қадами муайян) иҷро карда мешаванд.

1) Таносуби миқдорӣ: $2x=6 \Rightarrow x=3$;

2) Миқдори маҳсулот мутаносибан ба ҷамъбасти моддаҳои дар реаксия иштирокдошта муайян мегардад: $m=6+3=9$ г

Салоҳиятҳои мушаххаси математикӣ:

- истифодаи таносуб ва муодилаҳои хаттӣ;
- салоҳияти алгоритмсозӣ дар ҳалли масъала;
- салоҳияти тафаккури мантиқӣ ва пайдарпай.

Таъсир ба сифати таълим. Аз мисоли баррасишуда бармеояд, ки қонунҳои миқдорӣ ва робитаҳои дохилии раванди химиявӣ бо истифодаи амалҳои математикӣ (таносуб, муодилаҳои хаттӣ ва ҳисобҳои пайдарпай) ба таври возеҳ ифода меёбанд, новобаста аз таркиби мушаххаси элементии моддаҳо. Ин муносибат имконият фароҳам меорад, ки ҳонандагон моҳияти умумии қонунҳои химиявиро дар сатҳи миқдорӣ дарк намоянд, тафаккури мантиқӣ ва алгоритмӣ худро инкишоф диҳанд ва малакаи татбиқи донишҳои назариявиро дар ҳалли масъалаҳои амалӣ тақвият бахшанд.

Дар натиҷа, раванди таълим аз сатҳи азҳудкунии механикии маълумот ба сатҳи фаҳмиши амиқ ва шуурмандонаи қонуниятҳои илмӣ мегузарад, ки ин омилҳои муҳимми баланд бардоштани сифати таълим ба шумор меравад.

Мисоли 2. *Таҳлили тағйирёбии консентратсия бо истифодаи функсия ва график.*

Ба воситаи сохтани графикҳо, ҳонандагон муносибати байни тағйирёбандаҳои вобаста ва новобастаро хубтар дарк мекунад.

Графики функсия ҳамчун воситаи тавзеҳи алоқаи байни ададҳо хизмат мекунад ва маънии тағйиротро дар муҳити реалӣ равшан месозад. Дар зиндагии воқеӣ, муносибатҳои байни арзишҳо зуд-зуд ба шакли графикӣ ифода мешаванд (масалан, тағйирёбии нарх, иқлим, суръат, динамикаи иқтисодии кишвар ва ғ.). Инчунин, дарк кардани маънии графикҳо ва хондани онҳо барои қабули қарорҳои оқилона ва таҳлили маълумот зарур аст. [11, с. 302]

Дар раванди омӯзиши мавзӯи «Суръати реаксия» тағйирёбии консентратсияи як модда бо мурури вақт нишон дода мешавад:

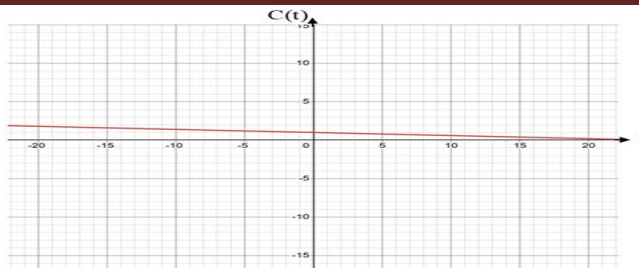
Вақт (дақиқа)	Консентратсия воҳид.
0	1,0
5	0,8
10	0,6
15	0,4

Барои ҳалли масъалаи додашуда, чунин амалҳои математикӣ бо иттератсияи муайян (қадами муайян) иҷро карда мешаванд.

1) Маълумот дар шакли график тасвир карда мешавад;

2) Вобастагӣ бо функсияи хаттӣ ифода меёбад:

$$C(t) = -0,04t + 1$$

Фурӯҳамии график ҳамчун суръати камшавии концентратсия таҳлил мегардад.

Салоҳиятҳои мушаххаси математикӣ :

- сохтани графики функсия;
- таҳлили фурӯҳамӣ ва вобастагии хаттӣ ;

- салоҳияти тафсири натиҷаҳои миқдорӣ .*Таъсир ба сифати таълим.* Истифодаи графикҳо дар чараёни омӯзиш фаҳмиши равандҳои динамикии химиявиро ба таври назаррас баланд бардошта, ба хонандагон имкон медиҳад, ки тағйирёбии параметрҳои асосӣ (масалан, концентратсия, вақт, суръат)-ро дар шакли визуалӣ ва миқдорӣ дарк намоянд. Тасвири графикӣ ҳамчун воситаи самараноки таҳлил робитаи мутақобилаи назарияи химия ва методҳои таҳлили математикиро таъмин намуда, шароити мусоид барои рушди тафаккури таҳлилӣ , қобилияти тафсири вобастагиҳои функционалӣ ва ҳулосабарории илмиро фароҳам месозад.

Дар натиҷа, донишҳои назариявӣ хусусияти амалӣ касб карда, сифати азҳудкунии маводи таълимӣ ва сатҳи фаъолияти маърифатии хонандагон баланд мегардад.

Мисоли 3. *Истифодаи омори математикӣ дар таҳлили натиҷаҳои таҷрибаҳои химиявӣ*

Дар раванди корҳои озмоишӣ массаи маҳсулоти ҳосилшуда, дар чор озмоиши пайдарпай чен карда шуд.

Натиҷаҳои ҳосилшуда нишон дод, ки: вазни маҳсулоти ҳосилшуда мувофиқан ба 3,20; 3,25; 3,15; 3,20 (грамм) баробаранд.

Барои ҳалли масъалаи додашуда, чунин амалҳои математикӣ бо итератсияи муайян (қадами муайян) иҷро карда мешаванд.

- 1) Ҳисоб кардани қимати миёна

$$\bar{x} = \frac{3,20 + 3,25 + 3,15 + 3,20}{4} = 3,20 \text{ грамм.}$$

- 2) Баррасии фарқияти натиҷаҳо аз қимати миёна

- 3) Ҳулоса, оид дақиқии озмоиш

Салоҳиятҳои мушаххаси математикӣ :

- кор бо маълумоти оморӣ ;
- ҳисоб кардани қимати миёна;
- салоҳияти тафаккури таҳқиқотӣ ва интиқодӣ .

Таъсир ба сифати таълим. Мисоли пешниҳодшуда дар раванди таълим ба ташаккули малакаҳои таҳлилӣ ва таҳқиқотии хонандагон мусоидат намуда, онҳоро ба коркарди мақсадноки маълумоти таҷрибавӣ , муқоисаи натиҷаҳо ва баровардани ҳулосаҳои асоснок ҷалб менамояд. Истифодаи методҳои таҳлили математикӣ дар арзёбии натиҷаҳои таҷриба муносибати илмӣ , интиқодӣ ва масъулнаро нисбат ба маълумоти бадастомада инкишоф дода, хонандагонро водор месозад, ки ҳар натиҷаи таҷрибавӣ ниёз ба санҷиш, ҷамъбаст ва таҳлили оморӣ дорад.

Дар натиҷа, раванди таълим ба самти рушди тафаккури таҳқиқотӣ равона гардида, сифати азҳудкунии дониш, устувории малакаҳо ва сатҳи омодагии хонандагон ба фаъолияти мустақили илмӣ ба таври назаррас баланд мегардад.

Ҳулоса, мисолҳои пешниҳодшуда собит менамоянд, ки робитаҳои байнифаннӣ , баҳусус байни математика ва химия, метавонанд бидуни таъя ба таркиби мушаххаси элементҳои химиявӣ , танҳо дар заминаи мафҳумҳои умумии миқдорӣ , динамикӣ ва оморӣ ба таври самаранок татбиқ гарданд. Ин муносибат имконият фароҳам меорад, ки қонуниятҳои илмӣ дар сатҳи умумӣ ва методологӣ дарк шуда, донишҳои фаннӣ аз доираи маҳдуди иттилоотӣ ба низоми муттасили тафаккури илмӣ интиқол ёбанд.

Татбиқи чунин робитаҳо на танҳо фаҳмиши амиқи маводи таълимиро таъмин мекунад, балки дар хонандагон салоҳиятҳои калидии математикӣ , аз қабيلي тафаккури мантиқӣ ,

таҳлили маълумот, моделсозӣ ва ҳулосабарории илмиро ташаккул медиҳад. Ин салоҳиятҳо хусусияти умумифаннӣ дошта, дар омӯзиши дигар фанҳо, аз ҷумла физика, биология, география, технология ва ҳатто фанҳои иҷтимоӣ низ мавқеи муҳим касб менамоянд.

Аз нуқтаи назари методологӣ, робитаҳои байнифаннӣ ба ҳамгирии донишҳо, рушди тафаккури таҳлилӣ ва таҳқиқотии хонандагон, инчунин ба ташаккули муносибати илмӣ нисбат ба падидаҳо ва равандҳои гуногуни табиӣ ва иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Дар натиҷа, раванди таълим хусусияти салоҳиятнок, амалӣ ва ҳадафманд гирифта, сифати азҳудкунии дониш, устувории малакаҳо ва омодагии хонандагон ба фаъолияти мустақили таълимӣ ва илмӣ ба таври назаррас баланд мегардад.

Ҳамин тариқ, истифодаи мақсадноки робитаҳои байнифаннии математика бо химия ва дигар фанҳо ҳамчун омили муҳимми баланд бардоштани сифати таълим ва таҳкими заминаҳои методологӣ он баромад намуда, ба талаботи муносири рушди низоми маориф ва стандартҳои таълимии салоҳиятнок пурра ҷавобгӯ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Бурцева Н.М. Межпредметные связи как средство формирования ценностного отношения учащихся к физическим знаниям // Петербург. - 2001. 18 с.
2. Черкес-Заде Н. М. Межпредметные связи как усовершенствования учебного процесса. – М., 1968. 23 с.
3. Зверев И. Д. Межпредметные связи в современной школе / И. Д. Зверев, В. Н. Максимова. М.: Педагогика, 1981. 160 с.
4. Федорова В. Н. Межпредметные связи естественнонаучных и математических дисциплин // Межпредметные связи естественно-математических дисциплин: пособие для учителей: сб. статей / под ред. В. Н. Федоровой. М.: Просвещение, 1980. 86 с.
5. Лошкарева Н. А. Межпредметные связи как средство совершенствования учебно-воспитательного процесса. М.: МГПИ, 1981. 54 с.
6. Варковецкая Г. Н. Методика осуществления межпредметных связей в профтехучилищах. М., 1989. 257 с.
7. Крепс Т.В. Междисциплинарный подход в исследованиях и преподавании: преимущества и проблемы применения // Научный вестник ЮИМ. – 2019. – № 1. – С. 110–115.
8. Кубасов О.П. Интеграция в образовании: сущностная характеристика // Казанский педагогический журнал. –2008. – № 10. – С. 70–77.
9. Лихарева О.А., Плетнева Д. Ю. Междисциплинарное обучение в школе: теория и практика //Концепт. – 2021. – №. 5. – С. 42-55.
10. Махмадмуродова Ф.А., Махмадмуродов А. Функции междисциплинарной коммуникации в современном общем образовании. Вестник педагогического университета. Серия педагогических и психологических наук. 2024. № 4 (22). С. 27–34.
11. Мирзозода Р.Р., Амонзода Д.А. Тамоилҳои методологӣ ташаккули маҳоратҳои графикӣ зимни таълими алгебраи 7-9 дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ . / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2025. - №12 - С. 300-306. - ISSN 2074-1847.

НАҚШИ РОБИТАҲОИ БАЙНИФАННӢ ДАР ТАҲКИМИ ЗАМИНАҲОИ МЕТОДОЛОГӢ ВА БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ (дар мисоли математика ва химия)

Дар мақола нақши робитаҳои байнифаннии математика ва химия дар таҳкими заминаҳои методологӣ раванди таълим ва баланд бардоштани сифати азҳудкунии дониш баррасӣ мегардад. Муаллиф нишон медиҳад, ки истифодаи мафҳумҳои умумии математикӣ, аз қабili ҳисобҳои микдорӣ, вобастагии функционалӣ ва методҳои омӯрӣ, имкон медиҳад қонуниятҳои химиявӣ дар сатҳи таҳлилӣ ва микдорӣ ба вобастаи таърифи ба таркиби элементҳои моддаҳо, омӯзонда шаванд. Дар асоси мисолҳои мушаххаси таълимӣ таъсири робитаҳои байнифаннӣ ба рушди тафаккури мантиқӣ, таҳлилӣ ва таҳқиқотии хонандагон асоснок карда мешавад.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки ҳамгирии мақсадноки фанҳо ба ташаккули салоҳиятҳои калидии таълимӣ, баланд бардоштани фаъолнокии маърифатӣ ва тақмили сифати раванди таълим мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: робитаҳои байнифаннӣ, методҳои таълим, тафаккури таҳқиқотӣ, тафаккури мантиқӣ, ҳамгирии донишҳо, салоҳиятҳои мушаххаси математикӣ, салоҳиятҳои калидӣ, заминаҳои методологӣ, сифати таълим.

РОЛЬ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ СВЯЗЕЙ В УКРЕПЛЕНИИ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВ И ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА (на примере математика и химия)

В статье рассматривается роль междисциплинарных связей математики и химии в укреплении методологических основ образовательного процесса и повышении качества усвоения знаний. Показано, что использование общих математических понятий, таких как количественные расчёты, функциональные зависимости и статистические методы, позволяет изучать химические закономерности на аналитическом и количественном уровне без привязки к элементному составу веществ. На основе конкретных учебных примеров обосновано влияние межпредметных связей на развитие логического, аналитического и исследовательского мышления обучающихся.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что целенаправленная интеграция учебных дисциплин способствует формированию ключевых образовательных компетенций, повышению познавательной активности и совершенствованию качества образовательного процесса.

Ключевые слова: междисциплинарные связи, методы обучения, исследовательское мышление, логическое мышление, интеграция знаний, специальные математические компетенции, ключевые компетенции, методологические основы, качество обучения.

THE ROLE OF INTERDISCIPLINARY LINKS IN STRENGTHENING METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND IMPROVING THE QUALITY OF THE EDUCATIONAL PROCESS (using the example of mathematics and chemistry)

The article examines the role of interdisciplinary links between mathematics and chemistry in strengthening the methodological foundations of the educational process and improving the quality of learning outcomes. It is demonstrated that the use of general mathematical concepts, such as quantitative calculations, functional relationships, and statistical methods, enables the study of chemical regularities at an analytical and quantitative level without reference to the elemental composition of substances. Based on specific educational examples, the impact of interdisciplinary integration on the development of students' logical, analytical, and research skills is substantiated. The research findings indicate that purposeful integration of academic disciplines contributes to the formation of key educational competencies, enhances cognitive activity, and improves the overall quality of the educational process.

Keywords: interdisciplinary links, teaching methods, research thinking, logical thinking, knowledge integration, specific mathematical competencies, key competencies, methodological foundations, quality of education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмадмуродова Фархунда Абдусалимовна - Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ассистенти кафедраи методикаи таълими математика, суроға: 734003, шаҳри Душанбе Ҷумҳурии Тоҷикистон, хелебони рӯдакӣ, 121, телефон: (+992) 075-04-67-67, E-mail: mahmadmurodovaf@gmail.com

Сведения об авторе: Махмадмуродова Фархунда Абдусалимовна – Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, ассистент кафедры методики преподавания математики, адрес: 734003, город Душанбе Республика Таджикистан проспект Рудаки, 121. Тел: (+992) 075-04-67-67, E-mail: mahmadmurodovaf@gmail.com

Information about the author: Mahmadmurodova Farkhunda Abdusalimovna Tajik State Pedagogical University, after named Sadriddin Ayni, Assistant Department of Methods of Teaching Mathematics, adress: 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan Rudaki Avenue, 121, phone (+992) 075-04-67-67, E-mail: mahmadmurodovaf@gmail.com

МУНДАРИЧА СОДЕРЖАНИЕ

Иматзода Л.М., Ҳакимова Б.Р. Хусусиятҳои педагогии иҷтимоишавии хизматчиёни ҳарбӣ дар коллективҳои ҳарбӣ.....	5 – 11
Қаюмов А.Ҷ. Истифодаи методҳои таълими проблемавӣ мавриди таълими забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ.....	11 – 15
Ансори П.Б., Стамкулова Б.Ш. Педагогический потенциал библиотерапии в формировании личностных и профессиональных качеств обучающихся.....	15 – 20
Алиева Н.Ш. Значимость русского языка в профессиональной подготовке студентов-медиков.....	20 – 26
Шоҳиён Н.Н., Нурмаҳмадзода Д. Аҳамияти илмӣ-амалӣ ва таълимӣ-тарбиявии асари Пешвои миллат “Дар бораи вақт ва саргузашти худ”.....	26 – 33
Сафарова Д.Б. Хусусиятҳои фардӣ - психологӣи хонандагон дар раванди таълим ва аҳамияти омӯзиши он ҳамчун омилҳои рушди нерӯи зеҳнӣ.....	33 – 38
Қурбонзода М. Зарурати омӯзиши зеҳни эмотсионалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	38 – 43
Амонов Н. Қ. Самараи ҳамкории роҳбари синф бо психологи мактабӣ.....	43 – 49
Махмудшехова М.А., Юсуфҷонова Д.Х. Афзалияти таълими тафриқавӣ барои хонандагони болаёқати синфҳои ибтидоӣ.....	49 – 55
Неъматов С.Э., Пулотова Ш. Забони адабӣ - меъёри асосии фарҳанги нутқи хонандагон.....	55 – 61
Самадова Г.Ю. Концептуальные основы формирования интереса студентов на уроках русского языка, и внеаудиторных мероприятиях.....	61 – 66
Саидзода Н.Т., Сафарова Д.Б. Талаботҳои шахс ҳамчун омилҳои ташаккули қобилиятҳои зеҳнии хонандагон.....	66 – 71
Шахнозаи С.Т. Результаты исследования возрастных особенностей субъективной картины жизненного пути личности молодежи Таджикистана.....	72 – 78
Бабаджанова Д.Ш. Историко-педагогические предпосылки формирования личностно-ориентированного подхода в обучении русскому языку в Таджикистане: от традиционной медресе к цифровым технологиям.....	78 – 83
Файзуллоева М.М., Бобизода Ғ.М. Инкишофи ғайриилмӣ илмӣи донишҷӯён тавассути таҳқиқоти илмӣ ҳангоми таҷрибаҳои химиявӣ.....	83 – 89
Қосимов П.С. Андозагирӣи аксиологӣи раванди таълимӣ: арзишҳо, самтҳо, муносибатҳо.....	89 – 94
Кабиров А.Т. Критерияҳо ва хусусиятҳои психологӣи ҷаҳонбинӣи илмӣи хонандагон.....	94 – 100
Зулкарнаева Ж.А., Назарзода М.Р. Исследовательские навыки (IROS) как компонент исследовательской культуры студентов вуза.....	100 – 107
Саидзода Б.Х. Даврабанди психологӣи рушди муносибатҳои оилавӣ.....	107 – 113
Вализода Ш. Мавқеи волидон дар таълиқи қорҳои ислоҳии кӯдакони имконияташон маҳдуд.....	114 – 118
Шарифиён М.Х. Махсусиятҳои педагогӣ ва забонӣи кӯдакони ақаллиятҳои миллӣ.....	119 – 124
Гуломова Ш.К., Бобобекзода М. Влияние инновационных технологии на развития когнитивных способностей детей.....	124 – 129
Бао Янжун, Син Юан. Хусусиятҳои педагогии таъсири варзиш ба рушди шахсӣ ва касбии варзишгарон.....	130 – 134
Содиқова М.С. Коммуникативно-речевая компетентность старшеклассников: современные педагогические технологии обучения русскому.....	135 – 141
Сатторов А.Қ. Таҳлили педагогӣ-психологӣи дарс дар муассисаи таълимӣ.....	141 – 149
Ҳусейнова У.У. Асосҳои психологӣ – педагогӣи ташаккули сифатҳои иродавии кӯдакони синни томактабӣ.....	149 – 154
Пэнг Ёингшунг. Нақши арзишҳои иҷтимоӣи касбӣ дар таҳкими салоҳиятҳои касбии омӯзгори оянда.....	154 – 158
Крамарова Е.И. Системно-деятельностный подход в преподавании иностранного языка в медицинском колледже: теоретические и практические основы.....	158 – 162
Макарова Т. П. Рефлексивная компетентность как основа личностного роста студента в профессиональном самосовершенствовании.....	162 – 166

Раджабзода М. Интеграция искусственного интеллекта в высшее профессиональное образование таджикстана: методологические основы и практические подходы.....	166 – 174
Мирзозода Р.Р. Татбиқи низоми баҳогузори 10-хола барои арзёбии дониш, малака ва маҳорати хонандагони муассисаи таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозои замон.....	174 – 179
Наҷмиддинова Ё. Ташаккули мазмуни таълиму тарбияи томақтабӣ зимни таъмини заминаи таълимию методӣ.....	179 – 185
Қурбонова Ф. Аҳамияти анъанаҳои миллӣ дар рушди фаъолияти эҷодии кӯдакони синни томақтабӣ.....	185 – 189

МЕТОДИКА МЕТОДИКА METHOD

Джонмахмадова Г.Ш., Толибова О.О. Влияние образовательной среды на развитие аналитического мышления студентов при обучении русскому языку.....	190 – 195
Сафозода С., Содикова М.С. Формирование и изучение ключевых навыков для устойчивого развития учащихся реднихобщееобразовательных Таджикистана.....	196 – 204
Ансорӣ П.Б., Пенг Йингйинг. Арзишҳои иҷтимоию касбӣ ҳамчун омили муҳимми ташаккули шахсияти омӯзгори оянда.....	204 – 209
Абдуллоева М.А. Ҷанбаҳои психологию педагогии тарбияи ахлоқии кӯдакони синни томақтабӣ.....	209 – 217
Мадумарова М.М. Аҳамияти бозӣ дар рушди нутқи шифохиву хаттии хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	217 – 221
Хушқадамова Ш.Д. Муҳимияти омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таълимии кишвар ва берун аз он.....	221 – 226
Махмадиева М.П. Корҳои ислоҳӣ-тарбиявӣ бо кӯдакони дорои мушкilotи биноию нутқидошта.....	226 – 232
Азиззода Б. Асосҳои методологии инкишофи туризми кӯҳӣ дар минтақаҳои кӯхистони Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	232 – 236
Хоҷаев Б.М. Особенности формирования ценностно – смысловой компетентности будущих врачей.....	237 - 240
Абдуллозода Т. Методикаи омӯзиши маҷоз, воситаҳои тавсироти бадеъ ва нақши онҳо дар ташаккули ҳусни баён.....	240 – 245
Ҳалимшоҳи С. Хусусиятҳои дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ дар ташаккули сифатҳои далериву ҷасорати хонандагон.....	245 – 252
Зикруллоҳзода Ф.З. Ҷанбаҳои назариявии истифодаи бозӣҳои дидактикӣ ҳамчун воситаи таълим дар дарсҳои забони хориҷӣ.....	252 – 259
Шарипова М. С. Оила ва нақши он дар ташаккули шахсияти насли наврас.....	259 – 266
Розиқов Т.Х. Ташаккули салоҳияти эҷодкорӣ ва нақши он дар раванди таълими хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	266 – 270
Алиева Н.Ш., Самадова Г.Ю. Методика преподавания русского языка в медицинском вузе Таджикистана.....	270 – 277
Саидова Б.Т. Ифодаи мазмуни зарбулмасалу мақоли ҳалқӣ дар ашъори Амиршоҳӣ ҳамчун омили рушди зехнии хонандагон.....	277 – 284
Кушекова Б.К., Назарзода М.Р. Некоторые особенности изучения сущности и понятия «Конфликтология».....	284 – 290
Қаюмов М.И. Ташаккули сифатҳои ахлоқию иродавӣ дар варзишгарони ҷавон бо истифода аз воситаҳои якҷарбаҳои шарқӣ.....	290 – 294
Сафаров Ш.А., Собирзода П.О. Таҳлили ҷанбаҳои методологии таълими дзюдо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ.....	294 – 300
Восиев Қ.В. Муносибати салоҳиятнок дар ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солими хонандагон.....	300 – 308
Азимова Г. М. Общие подходы развития социально-трудовых компетенций школьников при изучении английского языка.....	308 – 315
Қодирзода Б.Х. Проблемаи мутобикшавии варзишгарон дар шароити баландкӯҳҳо... ..	316 – 321
Азими И.С. Нақши таълимоти ахлоқии Саъдӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамисозӣ.....	321 – 328
Одинаев А.Х., Қаландарзода А.Ш. Методи баҳодиҳии модели сироятии пандемияи COVID-19 тавассути забони барномасозии R	328 – 336
Собиров Ф.Н. Сози рубоб ва мавқеи он дар раванди омӯзиши мусиқии анъанавӣ зимни дарсҳои суруд ва мусиқӣ.....	336 – 341

Раҳмонова Н.Х. Тарбияи ватандӯстӣ ва ҳештаншиносӣ ҳангомӣ шиносӣ бо табиат дар давраи томактабӣ.....	341 – 346
---	-----------

**20-СОЛАИ ОМУЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ,
ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ
20-ЛЕТИЕ ИЗУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ, ТОЧНЫХ И
МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В СФЕРЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
20 YEARS OF STUDY AND DEVELOPMENT OF NATURAL, EXACT AND
MATHEMATICAL DISCIPLINES IN THE FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION**

Ҷонмирзоев Э.Ҷ. Мафҳум ва нақши фардикунонӣ дар раванди таълими математика...	347 – 353
Назаров А.П., Саидов С.С. Таълими мафҳумҳои ибтидоии сомонасозӣ дар муҳити WORDPRESS.....	353 – 358
Комрони П. Мафҳумҳои геометрӣ ва татбиқи онҳо дар дарсҳои физика бо истифодаи таълими тафриқӣ.....	358 – 365
Шарипов Н.З. Омӯзиши бозӣҳо ва масъалаҳои шавқовари математикӣ дар таълими тафриқавии математика.....	365 – 371
Мавлоназаров С.С., Бурҳонова Р. Истифодаи технологияи иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар дарсҳои алгебра ва геометрия.....	371 – 376
Шокамолова Ҷ. Методикаи ҳалли масъалаҳои геометрӣ дар синфҳои болоии МТМУ.....	376 – 383
Саидзода И.М., Зокиров А.Р. Усули тарҳрезии барномаҳои таълимӣ аз фанни математикаи олӣ бо татбиқи технологияҳои иттилоотӣ.....	383 – 389
Маҳмадмуродова Ф.А. Нақши робитаҳои байнифаннӣ дар таҳкими заминаҳои методологӣ ва баланд бардоштани сифати раванди таълим (дар мисоли математика ва химия).....	389 - 395

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН
Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ
«Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф» пешниҳод мегарданд.

Тамоми мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзуи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ :

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣю англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати A4 бо назардошти рӯйхатти адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (УДК) (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарифзода М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матн асосии мақола;

– Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 36]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 36.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхатти адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхатти адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф;

– ба мазмуну муҳтавои мақолаҳо муаллифон масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник Института развития образования»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарифзода М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [].
Образец: [4, с. 36]. То есть, литература №4 и страница 36;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);
- авторы несут ответственность за содержание статей.

INFORMATION FOR THE AUTHORS
Requirements for scientific articles submitted to scientific journal
"Bulletin of the Institute for the Development of Education»

All the scientific articles entering the editorial office of the journal must meet the following requirements: a) the article should be written in compliance with the established requirements of the journal; b) the article should be the result of scientific research; c) the article must correspond to one of the areas (sections) of the journal.

All the materials coming to the editorial board are checked for borrowings from open sources (plagiarism) and the verification is performed using the Antiplagiat system. Articles containing elements of plagiarism are automatically withdrawn from the consideration, and the authors are deprived of the opportunity to publish their work in the journal.

Requirements for the design of the scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, font – Times New Roman, size – 14, fields – 2.5 cm from all directions, interval – 1.5.

The volume of the article (including the annotation and the list of references) should be in the range of 10 to 12 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- the title of the article;
- the surname and initials of the author (for example, Sharifzoda M.);
- the name of the organization where the author of the article works;
- the main text of the article;
- when citing a particular material, references are indicated in square brackets []. Sample: [4, p.36]. That is, the referenced source # 4, page 36.
- tables, schemes, diagrams and figures must be grouped and numbered. Tables, charts, diagrams and figures should have a name.
- the list of the used literature (no less than 10 and not more than 25 titles of scientific literature). References are made in accordance with the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5 – 2008 state standards;
- the title of the article, annotation and keywords are made in three languages (Tajik, Russian and English). Annotation is made in the volume of at least 25 lines, keywords from 7 to 10 words or phrases;
- information about the author in Russian and English (here the full name of the author, academic degree, academic title (if available), the name of the organization where the author (or authors) works, the position of the author (or authors) in this organization, phone number, E-mail, and postal address of the place of work);
- The authors are responsible for the content of the articles.

**BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF DEVELOPMENT OF EDUCATION
2025, № 4 (52), 402p.**

Ответственное лицо за номер: Нурматов Д.О..
Редактор таджикского текста: Амонӣ С.
Редактор русского текста: Нурматов Д.О..
Редактор английского текста: Нурматов Д.О..
Технический редактор: Хайдаров Р..
Корректор: Хайдаров Р.

Подписано в печать 30.12. 2025. Заказ № 11. Гарнитура TimeNewRomanTj.
Печать офсетная. Формат 60х84 1/8. Условно-печатный лист – 46. Тираж - 70.
Типография “Престиж Сервис”, г. Душанбе, ул. Истаравшан - 18.

On publications issued 30.12. 2025. Assignment № 11. Font Format Time New Roman Tj.
Offset printing, size 60x84 1/8. Printer's sheet – 46. Edition - 70.
Publishing office “Prestige service”, c. Dushanbe, Istaravshan street - 18.